

بیاضِ واحدی

(حصو پھیون)

مؤلف:

مخدوم عبدالواحد سیوستانی

(نعمان ثانی)

سعیدی ادبی بورڈ

المسائل علي حسر بياض واحد

(حصو پهريون)

(مخدوم عبدالواحد سيوستانی)

(نعمان ثاني)

مترجم

مولانا سعيد احمد پتو

مقدمو ۽ تحقيق

مخدوم سليم الله صديقي

سنتي ادبي بورڊ

ڄام شورو سنڌ

2006ع

[هن ڪتاب جا حق ۽ واسطا ڦاٿر]

تعداد هڪ هزار

اپريل 2006

ڇاپو پهريون

[هيءُ ڪتاب بورڊ طرفان تيار ڪيل اشاعتي رٿا موجب سنڌ حڪومت جي سالياني ترقياتي پروگرام تحت خصوصي طور شايع ڪيو پيو وڃي. ڪتاب جي اشاعت لاءِ مالي وسيلو سنڌ حڪومت طرفان مالي سال 2005-06ع جي بجيٽ مان فراهم ڪيا ويا.]

قيمت: ٽي سؤ اسي رپيا

[Price Rs. 380 -00]

خريداريءَ لاءِ رابطو:

سنڌي ادبي بورڊ ڪتاب گهر

تلڪ ڇاڙهي، حيدرآباد سنڌ

(Ph: 022-2633679, Fax: 022-2771602)

Email Address: sindhiab@yahoo.com

Website: www.sindhiab.com

هيءُ ڪتاب يادگار پرنٽنگ پريس حيدرآباد ۾ مئنيجر سيد سڪندر علي شاھ جي نگرانيءَ ۾ ڇپيو ۽ انعام الله شيخ سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ، ان کي پڌرو ڪيو.

چيائيندڙ پاراڻ

ٻارهين ۽ تيرهين صديءَ دوران سنڌ ۾ وڏي نالي واريون علمي هستيون پيدا ٿيون، جن ۾ مخدوم محمد معين ٺٽوي، مخدوم محمد هاشم ٺٽوي، مخدوم دين محمد سيوهاڻي، مخدوم عبدالرؤف ڀٽي، شاه فقير الله علوي، علامه محمد حيات سنڌي، مولوي محمد صادق، مير عظيم الدين ٺٽوي، مير مائل ٺٽوي، سيد ثابت علي شاه، مير سيد علي مشتاق، مخدوم نور محمد بوبڪائي، آخوند نور محمد هالاڻي، مخدوم محمد حسن قاري، مخدوم محمد عارف سيوستانی، شيخ محمد عابد انصاري سيوهاڻي وغيره سميت بيشمار نالا ڳڻائي سگهجن ٿا.

انهيءَ دور ۾ جتي علم جي ٻين شعبن ۾ سنڌ جي ڏاهپ اڳڀرائي ڪئي، اُتي سنڌ جي فقهي عالمن به پاڻ ملهائون، جن جا بين الاقومي معيار جا فقهي بحثن سان ٽمٽار بياض علمي حلتي ۾ بيمثال مڃتا رکن ٿا. هونئن ته سنڌ جا اهي عالم پنهنجو مٿ ۽ ثاني نٿا رکن ۽ سندن نالن جي هڪ ڊگهي فهرست پيش ڪري سگهجي ٿي، پر انهن ۾ مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جو نالو يقيناً مٿيو آهي. جنهن جي مجددانه صلاحيت ۽ علمي پورهئي کيس همعصرن ۾ ”امام ابوحنيفه ثاني“ جهڙي لقب سان سرفراز ڪيو.

مخدوم صاحب جو جڳ مشهور بياض، جنهن کي عرف عام ۾ ”بياض واحدي“ يا ”فتاويٰ واحدي“ جي نالي سان سڏيو ويندو آهي، نه صرف سندس دور جي عالمن آڏو ”اهم ماخذ“ طور استعمال ٿيو، بلڪ ايندڙ دور ۾ پڻ ان جي اهميت ساڳي رهي، ”بياض واحدي“ جي مقبوليت جو اندازو سنڌ ۾ موجود ان ڪتاب جي قلمي نسخن مان پڻ ٿئي ٿو، جيڪي ڪيترن ئي علمي خاندانن جي ذاتي ڪتب خانن، سرڪاري لائبررين ۽ مدرسن ۾ موجود آهن. اسان جي دوست مخدوم سليم الله صديقي ان جي ڪيترن ئي نسخن جو مختلف هنڌن تان فوٽو ڪاپيون هٿ ڪري سوا سال جي نهايت ئي صبر آزما جي محنت سان ان جو سنڌي ترجمو تيار ڪرايو. انهيءَ حوالي سان ڪتاب جي مترجم مولانا سعيد احمد ڀٽو پڻ مبارڪن جو مستحق آهي، جنهن وڏي جانفشانيءَ سان ان جو عربي ۽ فارسيءَ مان سنڌي ترجمو ڪيو، جيئن ان مان عالمن کان سواءِ عام پڙهندڙ به لاڀ پرائين.

”بياض واحديءَ“ کي ”فقهي مجموعي“ کان علاوه اسين سنڌ جي علمي تاريخ جي هڪ اهم ڪڙي طور ڳڻي سگهون ٿا. منجهس ان دور جي ريتن رمن، سماجي حالتن ۽ معاشي ڪمزورين کان سواءِ عالمن، اديبن، ڪتابن ۽ سنڌ جي ڳوٺن ۽ شهرن جا نالا پڙهڻ لاءِ ملن ٿا، جيڪي تاريخ جي طالب علم لاءِ چڱو مواد فراهم ڪن ٿا.

هيءُ ڪتاب جيئن ته ضخيم هو، تنهنڪري پڙهندڙ حضرات جي سهوليت خاطر ان کي ٻن حصن ۾ ورهايو ويو آهي. هيءُ حصو پهريون آهي، جيڪو اوهان سڄڻ جي هٿن ۾ موجود آهي.

سنڌي ادبي بورڊ جي هميشه کان اها ڪوشش رهي آهي، ته نه صرف موجوده دور جي اهل قلم صاحبن جي تصنيفن کي پڙهندڙن تائين پهچائجي بلڪ جن عالمن سڳورن جا شهر پارا عربي، فارسي ۽ ٻين ٻولين ۾ قلمي پورهئي جي صورت ۾ موجود آهن، تن جا ترجما ڪري عام پڙهندڙن تائين پهچائجن. اميد ٿي ڪجي، ته اسان جي هيءَ ڪوشش سنڌ توڙي سنڌ کان ٻاهر هر اهل ذوق جي تسڪين جو باعث بڻبي.

انعام الله شيخ

سيڪريٽري

سنڌي ادبي بورڊ

ڄام شورو، سنڌ

اڱارو ۱۹- صفر المظفر ۱۴۲۷ھ

بمطابق 20- مارچ 2006ع

حضرت مخدوم عبدالواحد سيوستاني

(نعمان ثاني)

ڌڻي تعاليٰ جلشانه جا ڪروڙين احسان جنهن اُتر شفقت جو اظهار ڪندي پنهنجي مخلوق جي رهنمائي لاءِ انبيائن جو سلسلو شروع ڪيو ۽ نبي آخر زمان صلي الله عليه وسلم کي موڪلي دعوت حق کي معراج تي پهچايو، جنهن جي تبليغ ۽ اشاعت لاءِ هر دور ۾ پنهنجا برگزيده پاڻها موڪلي هر قسم جي انسانن جي رهنمائي جو به بندوبست ڪري ڇڏيائين.

انهيءَ نوراني قافلي جو هڪ فرد فريد، آفتاب دين، جامع علوم شريعت و طريقت، قاضي القضاة و شيخ المشايخ، قطب الاقطاب و تاج المجتهدين و سراج المتهدين و امام الائمة الدين و مقتدي الائمة و بحر العلوم و وارث الانبياء و مفتي الاولياء و زين الملة والدين و مجدد و واقف اسرار حقيقت و معرفت، علامه اجل و فاضل، بي بدل سيدنا اعليٰ حضرت مخدوم عبدالواحد سيوستاني نعمان ثاني رحمة الله عليه به آهن.

الله رب العزت هن اسباب جي دنيا ۾ جڏهن ڪنهن کي پيدا ڪندو آهي ته ان جي شخصيت جي عمارت ۾ گهڻ رخي تعمير شامل هوندي آهي. جيئن نسلي اثر، مائتاثر ۽ ارد گرد جو ماحول، سرير جي صحت، معاشي مانڊاڻ، ڏيهه پرڏيهه جا حالات، پر سڀ کان اتاهون ته اهي سڀ ڳالهيون تڏهن شخصيت جي تعمير ۾ پنهنجو اثر ڏيکارينديون آهن، جڏهن انهن کي امر الهي ٿيندو آهي. پوءِ اهڙن ماڻهن ۾ حالتن پٽاندڙ پنهنجو پاڻ کي سنوارڻ جي صلاحيت پيدا ٿيندي آهي. مخدوم صاحب جي ڪامل شخصيت به ان وقت صحيح طور سمجهه ۾ ايندي جڏهن اسان سندس حياتي جي مٿين مڙني پهلون کي هڪ هڪ ڪري سمجهنداسين.

نسبي ڄاڻ:

مخدوم عبدالواحد سيوستاني رحمه الله عليه هڪ اعليٰ ۽ مانواري مذهبي، علمي، ادبي ۽ دنياوي شان و شوڪت واري نسب حسب سان تعلق رکندڙ هئا. سندن خاندان صدين کان امر بالمعروف ۽ نهی عن المنکر جي فرض جي ادانگي ۾ مصروف رهيو. هي خاندان سنڌ ۾ پهريائين موجوده دادو ضلع جي مردم خيز شهر ”ڀاٽ شريف“ ۾ آباد هو جيڪو سما حڪمرانن طرفان ان گهراڻي جي عظيم فرد شيخ شهاب الدين سهروردي ثاني ڀاٽائي کي جاگير طور ”مدد معاش“ لاءِ مليو جتان ان گهراڻي جا ڪجهه فرد حالتن پٽاندڙ مختلف ماڳ مڪان متايندا رهيا. جيئن مسيح الاولياء شيخ عيسيٰ جندالله ڀاٽائي جي برهانپور مڌيه پرديش ڀارت ۾ سڪونت اختيار ڪرڻ سبب اهو علائقو ”سنڌي پوره“ سڏجڻ لڳو. پاڻ پوري هندوستان ۾ ايڏو ته نالو ڪڍيائين جو سندس پٺيان سنڌ مان سکر، بوبڪ ۽ نئي جا ڪيترا ئي اهل علم سنڌي پوره ۾ وڃي رهڻ لڳا. اهڙي طرح هن خاندان جا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نَحْنُ مَسْرُورُونَ جِدًّا بِسَبَبِ قُدُومِ قَبِيلَةِ الشَّيْخِ سَعَادَةِ عَخْدُومِ سَلِمَ اللَّهُ

صَدِيقِ السَّهْرُورِيِّ السَّنْدِيِّ بْنِ سَيِّدِنَا عَخْدُومِ وَقَاضِي عَلَى غَوْهَرِ صَدِيقِ

الِهَاتَانِ بَعْدَ قَتْلِهِ طَوِيلَةٍ فِي بَلَدِنَا الْمَيْيَةِ وَفِي هَذَا الْمَكَانِ الْمُبَارَكِ وَفِي

أَوْلَادِهِ وَعَمْرُوهُ الشَّيْخِ الْوَلِيِّ الصَّالِحِ عَمْرُ السَّهْرُورِيِّ وَرَضِيَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُ

وَعَنْ جَمِيعِ السَّالِحِينَ وَالْبَرِّينَ بِأَلَيْهِمْ أَرْأَى مِنْ أَسْلَافِ قَبِيلَتِهِ عَخْدُومِ

سَلِمَ اللَّهُ صَدِيقِ الْبُوكَرِيِّ السَّهْرُورِيِّ السَّنْدِيِّ كَانَتْ تَخَصُّصُهُ بَارِعَةً كَبِيرَةً

الشَّيْخِ عَخْدُومِ عَبْدِ الْوَاحِدِ شَيْخِ الْإِسْلَامِ مَقْبُوعِ سِيُوسْتَانِ سَنَدِ الَّذِي قَدْ

قَدْ تَسَرَّفْنَا فِي هَذَا الْمَكَانِ الْمُبَارَكِ قَبْلَ زَمَنِ طَوِيلٍ ه نَحْنُ نَرْجُو مِنْ

قَبِيلَتِكُمُ الْإِيْتِمَانِ بِالرَّحْمَةِ الْوَرِيَّةِ مِمَّا كُنَّا مِنْكُمْ وَسِيرَةِ إِسْلَامِكُمْ

وَأَيَّائِكُمُ الْكَرِيمَةِ وَأَيُّهَا تَرْجُو مِنْ مَعَالِيكُمْ أَنْ تَسَرَّفُوا تَقَعَّلُوا

بِزِيَارَةِ سَعَادَتِكُمُ الْخَبِيرَةِ فَمِثْلَاهُ

وَفَا الْعَتَامُ نَشْكُرُكُمْ وَنَدْعُو لَكُمْ لَشِيرِ

امانة پنداد

السندھوان

عبد الرحمن بن محمد بن عبد الله

السلطان

محمد بن محمد بن محمد بن محمد

السلطان

مفتی

پنداد

1997/9/19

9 جمادی الثانی 1417

www.maktabah.org

ڪجهه فرد ڪلهوڙن جي دور ۾ پاٽ شريف مان سيوهڻ منتقل ٿيا. اڄ تائين قلندر لعل شهباز جي مزار سان گڏ اهو پاڙو آباد آهي. انهيءَ پاڙي ۾ ئي مخدوم عبدالواحد سيوستاني (سيوهائي) ڄائو، نپنو ۽ نالو ڪڍيائين.

مخدوم صاحب جو شجره نسب پير حسام الدين راشدي حواشي طور تذڪره مشاهير سنڌ ۾ ڏنو آهي. اهو ئي شجره خانداني دستاويزات ۾ پڻ ڏنل آهي. ان کان سواءِ عوارف المعارف جي سنڌي ترجمي ۾ مصنف جي سوانح ۽ ”محضر نامو“ ڏنو ويو آهي جنهن ۾ شيخ الشيوخ عمر بن محمد شهاب الدين السهروردي بغداد جي درگاه جو تصديق ٿيل شجره پڻ شايع ٿيل آهي. انهيءَ ”محضر نامي“ ۽ شجره تي شيخ الشيوخ شهاب الدين السهروردي بغداد (اول) جي مزار ۽ مسجد جي مهتمم، محمد سامي ابراهيم، امانت بغداد الديوان ۽ حضرت شيخ عبدالقادر جيلاني جي ان وقت موجود اولاد عبدالرحمن ظهير الدين عبدالله الكيلاني ۽ احمد ظفر محمود کيلاني جون صحيحون موجود آهن. اهو شجره پڻ مٿي بيان ڪيل شجرن سان مطابقت رکي ٿو. انهن دستاويزات کي سامهون رکندي مخدوم عبدالواحد سيوستاني (الصغير) صاحب البياض جو شجره هن طرح بيهي ٿو:

مخدوم عبدالواحد صغير صاحب البياض سيوستاني ابن مخدوم و قاضي دين محمد (وزير مذهبي امور ڪلهوڙا دور) ابن مخدوم و مفتي اسلام فخر الدين عبدالواحد كبير (۱۰۴۷-۱۱۲۳ھ) هن کي ڏهه هزار بيگ جاگير مدد معاش لاءِ اورنگزيب عالمگير وٽان ملي، ابن مولانا محمود سهروردي (۱۰۱۹-۱۰۸۵ھ) ابن شيخ عيسيٰ ثاني پاتائي ابن مخدوم حسن قاري ابن شيخ شهر الله رمضان پاتائي (۹۷۶-۱۰۱۷ھ) ابن مسيح الاولياء شيخ عيسيٰ جند الله پاتائي ثم برهانپوري (۹۶۲-۱۰۳۱ھ) ابن شيخ قاسم پاتائي (۹۳۳-۹۸۱ھ) ابن شيخ الاسلام يوسف سنڌي پاتائي (متولد ۹۰۱ھ) ابن شيخ رڪن الدين (۸۷۵-۹۵۲ھ) ابن شيخ معروف پاتائي (۸۴۴-۹۰۷ھ) ابن شيخ شهاب الدين سنڌي پاتائي المشتھر صديقي سهروردي (۸۰۲-۸۹۴ھ) مسيح الاولياء شيخ عيسيٰ عين المعاني (۹۸۹ھ) ۾ هن کي شهابي سهروردي لکيو آهي. هن کي ئي پاٽ جو علائقو جاگير طور مليو ۽ ان شهر جو باني آهي. سندس قبر شيخ نوح بڪريءَ سان گڏ بڪر ۾ آهي، ابن نور الدين (۷۸۶-۸۴۹ھ) ابن شيخ سراج الدين (۷۲۶-۷۸۱ھ) ابن شيخ وجيه الدين (۶۹۹-۷۸۰ھ) ابن شيخ مسعود (۸۴۸ھ) ابن شيخ رضي الدين (۶۳۲-۶۹۵ھ) ابن شيخ قاسم (۵۸۹-۶۵۲ھ) ابن شيخ محمد معروف به احمد عماد الدين (۵۵۸-۶۲۹ھ) ابن شيخ ابو حفص عمر بن محمد شهاب الدين سهروردي كبير (مدفن بغداد، باني سلسله سهروردي - ۵۳۹-۶۳۲ھ) اولاده سيدنا ابوبڪر الصديق رضي الله عنه.

مخدوم عبدالواحد جي ڪجهه پيڙهين جو مختصر احوال:

(۱) شيخ شهاب الدين سهروردي صديقي پاتائي (فاني) (۸۹۴-۸۰۲) هي بزرگ سنڌ جي صديقي خاندان پاٽ، سيوهڻ ۽ برهانپور وارن جو جد اعليٰ آهي. پاٽ شهر جو آباد ٿيڻ ڏانهن منسوب آهي

جنهن کي قبة الاسلام چيو ويندو هو. سندس ذڪر شيخ عيسيٰ جند الله عين الماني (۹۸۹) ۾ ڪيو آهي. سندس مزار بکر ۾ آهي سندس فرزند شيخ معروف پاتائي پات ۾ ئي رهيو جنهن جي نالي تي معروفائي ڏند پات ۾ مشهور آهي.

(۲) شيخ معروف جو فرزند شيخ رڪن الدين مخدوم بلال جو سندس تحريڪ ۾ ساٿي هو. انهيءَ تحريڪ جي خاموشيءَ کان پوءِ پات جو هي خاندان نہ صرف حڪمران طبقي جي نظر ۾ اچي ويو، بلڪ هنن لاءِ پات کي علمي ادبي مرڪز طور قائم رکڻ پڻ دشوار ٿي پيو. اهو به هڪ سبب آهي جو شيخ رڪن الدين جي فرزند شيخ الاسلام يوسف سنڌي پاتائي کي اسين گهڻو سفر جي حالت ۾ ڏسون ٿا. سندس تاريخي حوالا ناگور وغيره جي مدرسي ۾ پڙهائيندي ۽ ۲۰ حج ڪندي ملن ٿا. ابوالفضل آئين اڪبري ۾ لکي ٿو: ”شيخ يوسف سنڌي صورت ۽ معنيٰ جو سير ڪري چڪو هو ۽ بيشمار ڪمالات حقيقي ڏيکاري مخلوق کي هدايت جي راه تي هلائڻ ۽ رهنمائي ڪرڻ ۾ پنهنجي زندگي گذاري رهيو هو ۽ هڪ دنيا کي سندس هدايت مان آخرت جو ذخيرو فراهم ٿي رهيو هو.“

بياض رقعات قاضي عبدالرسول سيوستاني قلمي تاليف ۱۱۲۳ھ ۾ لکيل آهي ته شيخ مبارڪ بن خضر پنهنجي فرزند ملا فيضي کي هڪ خط ۾ لکي ٿو ته: ”پيدرم شيخ خضر عنايت و شفقت بسيار داشته اند رفته داد خواهي کرد همچنين بخدام شيخ يوسف سنڌي که سيار هفت اقليم است و بيست حج گذاشته بودند بر احوال پدران اطلاع داشت.“

يعني شيخ مبارڪ جي والد شيخ خضر تي شيخ يوسف سنڌي جي عنايت ۽ شفقت تمام گهڻي هئي. انهيءَ ڪري لکي ٿو ته اسين سڀ شيخ يوسف سنڌي جا خادم آهيون جو هفت اقليم جو سيلاني آهي. ويه حج ڪيل اٿس ۽ اسان جي وڏن جي حال کان واقف آهي.

(۳) شيخ الاسلام شيخ يوسف سنڌي پاتائي کي شيخ طاهر پاتائي، شيخ طيب پاتائي ۽ شيخ قاسم پاتائي پات ۾ ئي تولد ٿيا. شيخ طاهر محمد محدث ابتدائي تعليم ملا حسن کان حاصل ڪئي. ان کان پوءِ منهاج العابدین شيخ شهاب الدين کان پڙهيو. مرصاد العباد ۽ تصوف جو علم پنهنجي سوتن شيخ معروف ۽ عثمان کان حاصل ڪيائين جيڪي سيت پور (مظفر ڳڙھ) ۾ سڪونت پذير هئا ۽ اتان جي ماڻهن جا مرشد هئا. کين علم و عرفان جي ڪاڻ طور تاريخ گلزار ابرار ۾ لکيو ويو آهي.

شيخ طاهر پات مان هجرت ڪري احمد آباد آيو ۽ اتي حضرت غوث محمد گوالياري کان خلافت حاصل ڪيائين. اتان برار تشریف فرما ٿيا جتان جي حاڪم تغال خان سائس احترام ۽ عزت سان پيش آيو. ايلچ پور برار ۾ ۳۲ سال رهي علم ۽ عرفان جي شمع ٻاريائين. سندس تصنيفات ۾ مجمع البحار، مختصر قوت القلوب، منتخب مواهب اللدنيہ، مختصر تفسير مدارڪ، ملقط جميع الجوامع سيوطي، موجز قسطلاني، اسامي رجال صحيح بخاري ۽ رياض الصالحين مشهور آهن. ۱۰۰۴ھ ۾ وفات ڪيائين. مٿس عبدالرحيم خانخانا پرنهن دري جوڙائي.

(۴) شيخ قاسم سنڌي شيخ طاهر محدث جو ننڍو ڀاءُ هو. گلزار ابرار ۾ شيخ يوسف ۽ سندس ٻن فرزندن شيخ طاهر ۽ طيب جو هندوستان ڏي سفر جو ذڪر ملي ٿو مگر سندن ٽئين ڀاءُ شيخ قاسم

جو پاٽ ڇڏڻ جو ذڪر نٿو ملي. هي بزرگ شيخ عيسيٰ جندالله جو والد ماجد، ولي الله ۽ توکلي انسان هو. سندس شاعر هجڻ جو پڻ پتو پوي ٿو. ڪن مقامي تاريخن ۾ ڄاڻايل آهي ته پاٽ جو ”قاسماڻي“ مقام سندس نالي پٺيان مشهور آهي. ان طويل مقام جو اڪثر حصو هاڻي درياه خورد ۽ ويو آهي.

(5) مسيح الاولياء شيخ عيسيٰ جندالله بن شيخ قاسم پاتائي 5 ذوالحج 962ھ تي سندس ولادت باسعادت ٿي. هي اهو زمانو هو جڏهن هن خاندان جا ٽي جاتل سڃاتل ماڳ مڪان هئا. شيخ ظاهر ايلچ پور برار ۾ علم و عرفان جا درياه پئي وهايا. پاٽ کان پوءِ اهو هاڻي سندس مڪان هو جڏهن ته سندس سوت شيخ عثمان و شيخ معروف سيت پور مظفر ڳڙھ ۽ ان جي آس پاس جي علائقي جي ماڻهن جا مرشد هئا ۽ اتي ئي آباد هئا. شيخ قاسم ۽ ساڻس منسلڪ ڪجهه گهر پاٽ شريف ۾ ئي سڪونت پذير هئا. پنهنجي مال ملڪيت جي سار سنڀال لڏائون ٿي. تن ڏينهن ۾ شيخ عيسيٰ جي چاچي ۽ سهري مخدوم عباس هنگورجن ۾ مدرسو قائم ڪيو. شيخ عيسيٰ ننڍي وهيءَ ۾ ئي ايلچ پور ۾ پنهنجي چاچي شيخ ظاهر وٽ سندس مدرسي ۾ اچي رهيو ۽ کانئس فقه، حديث، تجويد ۽ ٻين فنن ۾ مهارت حاصل ڪيائين. ننڍپڻ جو گذريل اهو ڳچ عرصو گلزار ابرار جي مصنف لاءِ مغالطي جو سبب بڻيو جنهن سندس ڄم جو هنڌ ئي ايلچ پور ڏيکاريو آهي جنهن تان ”برهانپور ڪي سنڌي اولياء“ جي مصنف ۽ ڪجهه ٻين روايت کي نقل ڪيو آهي جيڪو سطحي ڄاڻ جو نتيجو آهي جڏهن ته ڇنڊڇاڻ کان پوءِ حقيقي تحقيق سندس ڄم پاٽ ۾ ئي ڏيکاري ٿي جنهن ۾ سندس فرزند بابا فتح محمد جي تحرير وڏو دليل آهي.

شيخ عيسيٰ جندالله جون تصنيفات:

عين المعاني، انوار الاسرار تفسير، رساله حواس پنجگانه، حاشيه براشاره غريبه، ڪتاب انسان ڪامل، شرح قصيده برده، رساله قبله المذاهب اربع مع اشارات اهل تصوف، حاشيه بر شرح ضيائيه، فتح محمد در علوم ما يتعلق به التفسير، تسمير شرح مائة عامل، رساله عقود، ٻه رباعيون ٻه شرح، ترجمه اسرار الوحي، رساله وحدت، رساله دقيقه.

شيخ عيسيٰ مسيح الاولياء بعد ۾ برهانپور ۾ مڪمل سڪونت اختيار ڪئي. سندس پويان سنڌ جي مختلف علائقن مان ڪيترن ئي اچي اتي سڪونت اختيار ڪئي. سندس نالي پٺيان اهو علائقو اڄ تائين ”سنڌي پوره“ جي نالي سان سڏيو وڃي ٿو. شيخ عيسيٰ کي هيٺيان فرزند ٿيا:

پهرئين گهر واري پاٽ شريف ۾ ٻي گهر واري سنڌي پوره برهانپور مان

۱- شيخ شهر الله رمضان ۱- شيخ عبدالرحمن عرف بابا فتح محمد صاحب

ڪتاب مفتاح الصلوة

۲- شيخ طه

۳- شيخ هاشم

۴- فاطمة بيبي

۲- شيخ عبدالستار

۳- شيخ عثمان

۴- بي بي امة الرحمان

تاريخ فرشته جي مؤلف ملا محمد قاسم شيخ عيسيٰ قاسم لاءِ عقيدت وچان هيٺيون شعر چيو:

تاريخ فرشته جي مؤلف ملا محمد قاسم شيخ عيسيٰ قاسم لاءِ عقيدت وچان هيٺيون شعر چيو:

دو عيسيٰ است فرخنده در نسل آدم

يڪے ابن قاسم، يڪے ابن مريم

هن بزرگ (۱۰۳۱ھ) ۾ وفات ڪئي. مٿس خانخانا عاليشان مقبره جوڙايو. هن وقت گاديءَ کي سنڀاليندڙ سيد آهن، جيڪي بزرگ سان ڏهتائي رشتي ۾ آهن.

(۶) شيخ شهر الله رمضان پاتائي:

شيخ عيسيٰ جندالله کي پهرئين گهر واريءَ مان ۹۷۶ ڌاري شيخ شهر الله رمضان ٿيو. هي نيڪ انسان جوانيءَ ۾ ئي پنهنجي پٺيان فرزند شيخ حسن قاري ڇڏي گذاري ويو.

(۷) مخدوم عبدالواحد كبير:

جناب مفتي مخدوم عبدالواحد كبير صاحب ڪشف الاسرار (۱۰۴۷ھ) ۾ پاٽ شريف ۾ ڄائو. سندس دهليءَ ۾ اورنگزيب عالمگير رحمة الله عليه سان ملاقات کان علاوه سنڌي پوره برهانپور ۾ پنهنجي جد مسيح الاولياءَ شيخ عيسيٰ جندالله جي مزار جي حاضري جو تفصيلي احوال موجود آهي. ان کان سواءِ پنهنجي وڏي ڏاڏي شيخ الشيوخ عمر بن محمد شهاب الدين السهروردي بغدادی (۵۳۹ھ) جي مزار تي حاضري جا پڻ احوال ملن ٿا.

راقم پنهنجي جد امجد شيخ الشيوخ عمر بن محمد شهاب الدين السهروردي بغدادی جي مزار تي ۱۹۹۷ع ۾ حاضر ٿيو ۽ اتي جيڪو ”محضر نامو“ لکيو ويو، ان ۾ پڻ مخدوم عبدالواحد كبير جي بغداد ۾ مزار تي حاضري جو تاريخي حوالو ملي ٿو. هن بزرگ پهرئين شادي پاٽ شريف ۾ پنهنجي عزيزن مان ڪئي، جنهن مان کيس مخدوم محمود مفتي و قاري پاٽ ڄائو.

مخدوم محمود جو اولاد پاٽ شريف ۾ ئي رهيو. هن پيڙهيءَ ۾ قضا جو عهدو پڻ انگريزن جي دور تائين هلندو رهيو. پاٽ جا صديقي هن جو اولاد آهن. جڏهن ته پاٽ ٻي شادي وڏي عمر ۾ سيوهڻ مان ميان عبدالملڪ عباسي الهاشمي المشهور دڪائي مخاڊير جي نياڻيءَ سان ڪيائون، جنهن مان کيس هڪ فرزند مخدوم و قاضي دين محمد ڄائو.

مخدوم دين محمد مستقل طرح سيوهڻ ۾ سڪونت اختيار ڪئي. هن بزرگ کي ٻه فرزند مخدوم عبدالواحد صغير صاحب البياض نعمان ثاني ۽ مخدوم محمد حسن قاري ٿيا. سيوهڻ جا صديقي مخدوم محمد حسن قاريءَ جو اولاد آهن. جنهن مان ڪيترائي نالي وارا بزرگ پيدا ٿيا. جيئن مخدوم محمد عارف، مخدوم محمد مجذوب قاضي سيوهڻ، مخدوم نصير الدين، حڪيم محمد حسن، مخدوم حبيب الله سيوهاڻي، مخدوم ضياءُ الدين، جنهن جا فرزند، ميان منظور احمد، ميان الطاف احمد، ميان وهب الله، ميان فتح الله بقيد حيات آهن. اهڙي طرح مخدوم حڪيم محمد مراد صديقي جنهن جو اولاد ميان نصيرالدين فاروق، ميان حسن يوسف، ميان محمد حسين، ميان محمد احسن، ميان محمد محسن، ميان محمد حسان ۽ ميان احمد فواد پنهنجي وڏن جي حڪمت کي زنده

رکيو اچن. اهڙي طرح مخدوم غلام عمر ۽ سندس فرزند ميان عبدالحليم، ميان عبدالعظيم ۽ ميان معين الدين آهن. جڏهن ته مخدوم مريدالله ۽ سندس فرزند ارجمند ميان سراج پڻ سيوهڻ ۾ مقيم آهن. انهن سڀني جي پيڙهين ۽ شاخن متعلق معلومات خانداني شجره ۾ وضاحت سان ڏسي سگهجي ٿي.

ولادت باسعادت، اسم مبارڪ ۽ ننڍپڻ:

ميان نور محمد ڪلهوڙي جي زماني ۾ مخدوم صاحب جو والد بزرگوار مخدوم دين محمد صديقي پاٽ شريف کي ڇڏي سيوهڻ ۾ مستقل سڪونت اختيار ڪئي هئي. مخدوم دين محمد کي ٻه فرزند مخدوم عبدالواحد سيوستاني ۽ مخدوم محمد حسن قاري ٿيا.

مخدوم عبدالواحد صغير سيوستاني جي ولادت باسعادت ۱۱۵۰ھ بمطابق ۱۷۳۷ع ۾ ٿي. سن ولادت ماهرن ”فرخ سير“ جي فقري مان ڪڍيو آهي. مخدوم صاحب جي ولادت وقت ميان نور محمد ڪلهوڙو (خدایار خان - ۱۱۲۳ھ کان ۱۱۶۷ھ) تخت نشين هو. مخدوم صاحب جو والد مخدوم دين محمد جيڪو قاضي شهر هئڻ کان علاوه ڪلهوڙن جي زماني ۾ مفتي ۽ وزير مذهبي امور پڻ هو. هن بزرگ جا شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحمة الله عليه سان دوستانه تعلقات هئا جو هڪ ٻئي جون پڳون مٿائي ”پڳ مٽ“ يار بڻيا هئا. شاهه صاحب به جڏهن سيوهڻ ايندو هو ته مخدوم صاحب جو ئي مهمان ٿيندو هو. مخدوم صاحب نه صرف ظاهري علوم جو ماهر هو بلڪه تصوف سان پڻ شغف هئس. هونئن به سيوهڻ ان زماني ۾ علم ۽ ادب جو گهوارو هو. خاص ڪري مخدوم صاحب جو گهراڻو ته ”شهاب ثاقب“ وانگر عوام جي توجه جو مرڪز هو. علمي بحث، ادبي محفلن، علم جي اڃايلن جي اچ وڃ، ننڍڙي جو ادب، حياء، شرم، دين جي پابندي، زندگي جي معيارن جو لحاظ روزمره زندگيءَ جا معمول هئا. ڳالهيون ڳوٺ وٽن جون ۾ پير حسام الدين راشدي، مخدوم مولانا عبدالواحد ۽ اهڙين محفلن کي ياد ڪندي لکي ٿو: ”مولانا عبدالواحد سيوستاني به ساڳي طرح نهايت بلند پايه ڪامل بزرگ هو. خدا کيس غريق رحمت ڪري سچ پچ ته اهي بزرگ سنڌ جي سونهن هئا. اڄ ته اونڌه لڳي پئي آهي. نه اهي بزرگان محفلن آهن ۽ نه اهي اديبان درباريون. ساري سنڌ هڪ اجڙيل آشياني جيان نظر اچي ٿي. چار سوء سنسان ۽ ويران لڳو پيو آهي.“ حضرت مخدوم عبدالواحد سيوستاني جو ننڍپڻ هڪ طرف ته اهڙي علمي ماحول ۾ گذريو ته ٻئي طرف معاشي خوشحالي پڻ هن گهراڻي کي فڪرات کان آزادي ڏئي ڇڏي هئي. مخدوم دين محمد پنهنجي ئي سايه ۾ پنهنجن ٻنهي فرزندن جي بهترين تعليم ۽ تربيت جو بندوبست ڪيو. وسيلن جي موجودگي ۽ اعليٰ تربيت مخدوم صاحب کي جوانيءَ ۾ ئي عالم بي بدل بڻائي ڇڏيو هو.

مخدوم عبدالواحد سيوستاني مصنف ”بياض واحدي“ کي مخدوم ”عبدالواحد صغير“ به چيو ويندو آهي، ڇو جو مفتي مخدوم عبدالواحد پاڻائي ڪبير سندس ڏاڏو هو. ڪن سندن نالو ڏاڏي جي نالي سان ملندڙ هئڻ ڪري عبدالواحد ثاني ۽ سندن ڏاڏي سائين کي مخدوم عبدالواحد ”اول“ ڪري لکيو آهي.

ادب وچان ڏاڏي سائين جو نالو نه وٺڻ ڪري مخدوم عبدالواحد صغير صاحب کي ننڍپڻ ۾ ”محمد احسان“ يا ”قاضي محمد احسان“ جي نالي سان پڻ سڏيندا هئا پر انهيءَ نالي اڳتي هلي اها شهرت نه ورتي جيڪا ”مخدوم عبدالواحد سيوستاني“ ورتي.

مخدوم صاحب فقه حنفي ۾ مهارت رکڻ سبب امام ابوحنيفه جي نسبت سان ”نعمان ثاني“ به سڏجڻ لڳا. امام ابوحنيفه جو اسم مبارڪ نعمان بن ثابت هو ان ڪري مخدوم صاحب جو سچو اسم مبارڪ هن طرح بيهي ٿو:

”مخدوم عبدالواحد (قاضي محمد احسان) سيوستاني نعمان ثاني“

مخدوم عبدالواحد سيوستاني رحمة الله عليه جو ننڍپڻ ۽ ابتدائي پرورش جو زمانو پنهنجي والد بزرگوار جي سايه هيٺ گذريو. ٿوري ئي عرصي ۾ کيس اهو ڪمال حاصل ٿيو جيڪو ان وقت جي فقهاء جو معيار هو. مخدوم صاحب اڃان ٻن ورهين جو هو ته پهرين رمضان ۱۱۵۳ھ بمطابق ۲۱ نومبر ۱۷۳۹ع تي نادر شاه سنڌ تي حملو ڪيو ۽ هن علائقي جي سياسي، معاشي ۽ علمي فضا کي وڏو ڌڪ رسايو. جتي هن مال ۽ دولت کي لٽيو، اُتي سهروردي خاندان جي تصديق ٿيل شجرن کي به پاڻ سان کڻي ويو. اهو ئي سبب آهي جو سنڌ جي ڪيترن ئي بزرگن جون تصنيفون ۽ شجره اڄ ناپيد آهن. ٽن سالن کان پوءِ احمد شاه ابدالي ۱۱۵۵ھ ۾ سنڌ تي حملو ڪيو. مخدوم محمد هاشم نٿوي رحمة الله عليه جي وفات حسرت آيات (۱۱۷۴ھ) وقت مخدوم صاحب جي عمر مبارڪ ۲۵/۲۴ سال هئي. مخدوم محمد هاشم نٿوي جي وفات کان پوءِ عوام جو رجوع مخدوم عبدالواحد سيوستاني ڏانهن ئي نظر اچي ٿو. پاڻ فن تحرير ۽ فقه ۾ پنهنجو مثال پاڻ سمجهيا وڃن ٿا. مخدوم عبدالواحد سيوستاني رحمة الله عليه کي درس و تدريس سان نهايت دلچسپي هئي ۽ ان مشغلي کي هن وڏي ذوق سان جاري رکيو. مخدوم محمد عابد انصاري رحمة الله عليه جن کي وڏن علمائن ۽ فقيهن ۾ شامل ڪيو وڃي ٿو، سوبه مخدوم صاحب رح جي وقت جو هڪ طالب علم هو. مخدوم صاحب کي فقه حنفي ۾ ڪامل مهارت حاصل هئي. مذهب جا ڪيترا ئي مسئلا حنفي قانون کي سامهون رکي پنهنجي اجتهد سان حل ڪندا هئا ۽ ان وقت جي علمائن سندس فيصلن تي آmena صدقنا چوندي سر تسليم خم ڪيو.

تصنيفات:

مخدوم صاحب جي فتويٰ نويسي وسيع پيماني تي جاري ٿيندي رهندي هئي. سندن شاگرد مولانا محمد افضل انهن فتوائن کي گڏ ڪندو رهندو هو. جن ڪيترن ئي جلدن تي مشتمل هڪ ضخيم ڪتاب جي صورت اختيار ڪئي. انهيءَ ڪتاب جي بابن کي ڪن ٽن جلدن ۾ ۽ ڪن چئن جلدن ۾ ورهايو آهي. ان ڪتاب کي عام طرح ”بياض واحدي“ يا ”فتويٰ واحدي“ جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو حالانڪ سندس نالو ”جمع المسائل علي حسب النوازل“ آهي.

فتويٰ واحدي جا نسخا اڄ به سنڌ ۽ سنڌ کان ٻاهر هندوستان، ڪشمير، افغانستان تائين اهل ذوق جي ڪتب خانن ۾ نظر اچن ٿا. ان ڪتاب جي ڪجهه نسخن جو ذڪر هيٺ ڏجي ٿو:

(۱) هڪ نسخو: ٽن حصن ۾ ورهايل سنڌالاجي ڄامشوري ۾ رکيل آهي.

الف: حصو پهريون، جنهن جو ڪاتب نامعلوم آهي. زبان عربي، فارسي ۽ سنڌي استعمال ٿيل اٿس جيڪو نسخ ۽ نستعليق خط ۾ آهي. سندس ڊيگهه ۽ ويڪر 27x22 س.م آهي. هن نسخي تي ڪو سن لکيل ڪونه نظر آيو پر ڪٿي ڪٿي مخدوم عبدالواحد صاحب جن جي مهر نظر اچي ٿي جنهن مان سندس اوائلِي نسخي هجڻ جو گمان وزن وٺي ٿو.

ب: سندس ٻيو حصو پڻ الڳ ڪتاب جي صورت ۾ جلد ٿيل بهترين حالت ۾ آهي. سندس خط درميانو ۽ ڊيگهه ۽ ويڪر 19x27 س.م آهي.

ت: ٽيون حصو پڻ الڳ ڪتابي صورت ۾ سٺي حالت ۾ آهي. منجهس عربي سان گڏ سنڌي لفظ پڻ ملن ٿا. سندس خط درميانو نسخ آهي. سندس ڊيگهه ۽ ويڪر 19x27 س.م آهي.

(۲) بياض واحدي جو هڪ نسخو حيدرآباد کان ميرپورخاص ويندي رستي تي مدرسه مدينه العلوم پيندي شريف ۾ پڻ موجود آهي. هن نسخي ۾ مخدوم صاحب جي شاگرد رشيد مولانا محمد افضل جو لکيل مقدمو پڻ موجود آهي جيڪو ڪنهن ٻئي نسخي ۾ نظر نه آيو آهي. مٿس تحرير جو سن ۱۲۶۸ لکيل آهي.

(۳) بياض واحدي جا ٻه جلد ڊيگهه ۽ ويڪر 16x20 مولوي محمد چٽل شاهه عفي عنده مدرسه خيرالعلوم خيرپور ناٿن شاهه ۾ موجود آهن جيڪي علم دوست حافظ محمد رمضان عباسي ناٿن شاهي پنهنجي ڪمال محبت سان راقم وٽ ڪڍي آيو. جلد ٽائي جي آخري ورق تي هيئن عبارت لکيل آهي:

”قد حصل الفراغ من تسويد جلد الثاني من بياض مخدوم المخادير سند الاقاليم طور العلم نور الهدي العالم الرباني المخدوم عبدالواحد السيوستاني عليه الرحمة الرحمانى قدس الله تعالى سره الاقدس بحسب الامر الجليل القدر قدوة الشرفاء... ان بيت محمدي وزبدة العرفاء من علماء الحنفي جناب حضرت شاه صاحب سيد ميان مصري شاه ادا الله تعالى فيضه علينا وعلي جميع الانام الي يوم القيامة بحرمت النبيين آخر الزمان علي بن محمد بن الهركيه (الله ركيو) من احقر تلاميذه في التاريخ الثامن من العشرين (۱۳۰۰) من شهر جمادي الثاني في سنة قلت مائة بعد الالف من هجرة النبوة علي صاحبها افضل الصلوة واكمل التحيات واشرف التسليمات وصلي الله تعالى علي حبيبيه سيدنا ومولانا محمد وآله واصحابه اجمعين.“

(۴) ڳڙهي ياسين ۾ مفتي محمد ابراهيم جي ڪتب خاني ۾ پڻ عمدہ نسخو چئن جلدن ۾ موجود آهي. انهن جي تفصيل هن طرح آهي:

(الف) جلد اول مطبوعه ۱۳۴۶ھ، ۱۹۲۷ع صفحا ۳۳۵ ڪاتب عبدالحليم بلوچستاني گيلاني پريس لاهور

(ب) جلد دوم قلمي ڪتابت ۱۲۲۹ھ صفحات ۳۰۰ ڪاتب مبارڪ العرف

(پ) جلد سوم قلمي سن ڪتابت درج ناهي صفحا ۱۲۲ نالو ندارد

(پ) جلد سوم قلمي سن ڪتابت درج ناهي صفحا ۱۲۲ نالو ندارد

(ت) هن جا فقط ۶۷ صفحا آهن. سن ۽ ڪاتب جو نالو ندارد

(۵) گلزار خليل سرهندي لائبريري سامارو ٿر پارڪر مملوڪ جناب آغا صاحب محمد ابراهيم جان خليل مجددي سرهندي ۾ بياض واحدی جلد اول مطبوعه کان سواءِ جلد دوم ۽ سوم قلمي موجود آهن: جلد دوم ۽ سوم قلمي ۶ جمادي الاول ۱۳۱۴ھ ڪاتب محمد شاکر المتعلوي آهي.

(۶) جامعہ راشديه درگاه پير پاڳارو پير جو ڳوٺ ضلع خيرپور ميرس ۾ بہ قلمي نسخا پڻ موجود آهن. ٻئي نسخا ۱۲۰۰ھ ۾ محمد صالح هالائي جا ڪتابت ٿيل آهن. ٿورو عرصو اڳ موجوده پير پاڳاره پڻ بياض واحدی جو هڪ عمدو قلمي نسخو خريد ڪيو آهي.

(۷) اهڙي طرح هڪ نامڪمل نسخو پير محب الله جي لائبريري درگاه شريف پير جو ڳوٺ ۾ نبي بخش جو ڪتابت ٿيل موجود آهي.

(۸) دارالعلوم مجدديه نعيميه مڪراني ڳوٺ ملير ايريا ڪراچي مولانا مفتي عبدالله صاحب مڪراني وٽ پڻ بياض واحدی جو هڪ قلمي نسخو چئن جلدن تي مشتمل آهي.

ان کان علاوه بياض واحدی جا قلمي نسخا جلدن ۽ فتوائن جي صورت ۾ سينٽرل لائبريري ڄامشورو، مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب جي ذاتي لائبريري، محترم قاضي شوڪت علي قريشي هالائي هالا پراڻا، حڪيم محمد مراد صديقي سيوهاڻي، مولوي محمد معروف صاحب مدرسه معروفه مٽياري، پير جهنڊه وارن جي لائبريري ۽ بنده راقم جي ذاتي ڪتب خاني ۾ موجود آهن. بياض واحدی جلد اول ڇپايل گيلاني پريس لاهور پڻ مٿي ذڪر ڪيل ڪتب خانن ۽ ٻين ڪيترن مدرسن ۾ آساني سان ملي سگهي ٿو.

بياض واحدی جي اهميت:

بياض واحدی جون فتوائون منتشر حالتن ۾ موجود هيون جن کي جمع ڪرڻ جو ڪم سندس شاگردن ڪيو. مخدوم صاحب اڪثر ڪري فتاويٰ جي آخر ۾ ”حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني“ لکندا هئا پر سندن شاگردن جي جمع ڪيل فتوائن ۾ ”حرره المخدوم عبدالواحد سيوستاني“ لکيل نظر اچي ٿو ڇو جو پاڻ ڪسرنفسي کان ڪم وٺندي پاڻ کي المخدوم نه لکندا هئا.

بياض واحدیءَ جو بغور مطالعو ٻڌائي ٿو ته مخدوم صاحب جي دور جو ماحول علمي هو ۽ ان زماني جي علمي زبان عربي ۽ فارسي هئي. ڪي سوال فارسي زبان ۾ ڪيل آهن ۽ انهن جا جواب عربي زبان ۾ ڏنا ويا آهن. سوالن جي نوعيت هڪ طرف ماڻهن جو مذهب ڏانهن رجحان ظاهر ڪري ٿو ته ٻئي طرف علمي ذوق ۽ تحقيق ۽ جستجو جي ماحول جي عڪاسي پڻ ڪري ٿو. انهيءَ جستجو جي ڪيفيت ڪڏهن ڪڏهن مناظري جي صورت اختيار ڪندي نظر اچي ٿي. هن ڪتاب ۾ بعض سوال اهڙا به آهن جيڪي سنڌ جي مقتدر علمائن جي تحريرن ۽ انهن جي فتوائن جي توضيح يا تنقيد جي خاطر ڪيا ويا آهن جن جا مخدوم صاحب مدلل ۽ تحقيقي جواب ڏنا آهن.

بياض واحدي جي مطالعي سان هڪ طرف مخدوم صاحب جي شاگردن (۱) محمد افضل (۲) محمد فاضل (۳) محمد صادق (۴) فيض محمد (۵) قاضي الله رکيو وغيره جي نالن جي خبر پوي ٿي ته ٻئي طرف انهيءَ دور جي عالمن، فاضلن جي نالن جي پڻ ڄاڻ ٿئي ٿي جيئن محمد يوسف ٺٽوي، محمد عثمان دريلائي، محمد صفا، مخدوم محمد هاشم ٺٽوي، نور محمد نصرپوري، مخدوم ابوالحسن ڏاهري، قاضي محمد شجاع هالائي، مفتي محمد مقيم، محمد فاضل، محمد صادق، قاضي مقبول شاه، عبدالحڪيم، مفتي عزت الله، عبدالله، قاضي عبدالرحمن، فقير احمد، فيض محمد، محمد افضل، ميان موسيٰ، عثمان متعلوي، ضياءُ الدين، صادق متعلوي، مخدوم سائين ڏنو نصرپوري، مخدوم روح الله، دين محمد بوبڪائي، مخدوم دين محمد، حامد صوفي اگهي، جعفر بوبڪائي، قاضي ابوالحسن، قاضي الله رکيو، ابوالمعالي، ميان احمد وغيره وغيره.

ان کان علاوه هن ڪتاب مان مخدوم صاحب جي دور جي معاشرتي، روحاني، مذهبي، ثقافتي ۽ ادبي حالتن تي پڻ روشني پوي ٿي جيئن معلوم ٿئي ٿو ته ان دور ۾ سنڌي زبان ايتري ته مقبول ۽ عام ٿي وئي هئي جو ڪجهه حلقا خطبو سنڌي زبان ۾ ڏيڻ جو خيال رکندڙ هئا جيئن هڪ هنڌ سوال پڇيو ويو آهي ته: خطبه بربان سنڌي بخواندن جائز است يا نه؟ (جمعي جو خطبو سنڌي زبان ۾ پڙهڻ جائز آهي يا نه؟)

اهڙي طرح سرڪاري ڪامدار ظلم جي ذريعي مال وصول ڪندا هئا انهيءَ ڪري ڪجهه ماڻهو وري اهو مال زڪوة جي نيت سان انهن ظالمن کي ڏئي ڇڏيندا هئا.

عام طرح مرد پنهنجي زالن کي اڃ وانگر شادين ۾ زيور وغيره ته ڏيندا هئا پر ان تي بعد ۾ به حق مڙس جوڻي رهندو هو. ڪتاب مان اهو پڻ معلوم ٿئي ٿو ته ان دور ۾ سودي سلف لاءِ سنڌ ۾ هڪ الڳ وٽ استعمال ٿيندو هو. جيئن صفحہ ۳۰۳ تي لکيل آهي ته مخدوم رحمة الله عليه جو والد گرامي صدقہ بہ سير فطر سنڌي ڏيڻ جو حڪم ڏيندو هو

تماڪ جي ناس ڏيڻ ۽ چلم چڪڻ جو عام جام هجڻ پڻ هن ڪتاب مان معلوم ٿئي ٿو جڏهن ته سنڌي زبان جا لفظ جيئن بوجڻ، لوڻي، ماني، لنڪي، گهگهڙ، چاچي، ڪرڻي، پس وغيره به استعمال ٿيل آهن.

بياض واحدي جي ذريعي اسان کي عيد جي موقعي تي هڪ ٻئي سان پاڪر پائي ملڻ ۽ سيون رڌڻ جي پڻ ڄاڻ ملي ٿي، حالانڪ ڪيترا مسئلا بلڪل معمولي نوعيت جا لڳن ٿا پر بياض واحدي جي اهميت انهيءَ ڳالهه مان به ظاهر ٿئي ٿي ته مخدوم صاحب معمولي فقهي مسئلي لاءِ به فقه جي مشهور ۽ غير مشهور ڪتابن جو مطالعو ڪري انهن مان حوالا ڪڍي ڏئي ٿو جنهن مان بياض واحدي ۾ ڪيل محنت سوني تي سهاڳ جي مصداق آهي. هن ڪتاب ۾ مخدوم صاحب ننڍي کان ننڍي مسئلي کي اهڙي طرح حل ڪيو آهي جو عام ماڻهو به ان کي آساني سان سمجهي سگهي ٿو.

”بياض واحدي“ نه صرف ٽالپرن جي دور ۾ بلڪ انگريزن جي ايام ڪاريءَ ۾ پڻ هن خطي جي حتمي عالمن لاءِ ”ريفرنس بڪ“ طور استعمال ٿيندو رهيو آهي. خود انهيءَ خاندان جي فردن مان

مخدوم محمد عارف سيوستاني، مخدوم محمد مجذوب، مخدوم ميان احمدي قاضي آف پاٽ، افقه الفقه في السند مفتي اعظم مخدوم حسن الله شاه الصديقي پاتائي ۽ سندس وڏو ڏهڻو مفتي مخدوم ميان علي گوهر الصديقي پاتائي پنهنجي فتوائن ۾ سند طور بياض واحدِي جي فتوائن کي پيش ڪندا رهيا آهن.

مطلب ته هن عظيم ڪتاب جون فتوائون نه رڳو ”درس پاتائي“ ۽ ”درس سيوهاڻي“ جي شاگردن ۾ اهميت واريون رهيون آهن. بلڪ ”بياض واحدِي“ کان بعد جي ڪيترن ئي فقهي ڪتابن ۾ سندس حوالا بحث هيٺ اچي چڪا آهن، جيڪا ڳالهه ڪتاب جي اهميت کي اجاگر ڪرڻ لاءِ وڏي دليل جي حيثيت رکي ٿي.

مخدوم صاحب جي شخصيت ۽ بياض واحدِي جي اهميت جي پيش نظر جامعہ سنڌ ۽ همدرڊ يونيورسٽي ڪراچي ۾ مٿس مقالہ لکرائي P.H.D جون ڊگريون پڻ ڏنيون ويون آهن:

(۱) ”مخدوم عبدالواحد سيوستاني جا حالات ۽ علمي خدمات“ بزبان اردو، جامعہ سنڌ

تحقيق ڪندڙ: قاضي محمد عياض بن قاضي محمد افضل.

(۲) ”المخدوم عبدالواحد السيوستاني و فتواه الفقهيہ“ (بزبان عربي) جامعہ سنڌ

حقوق عليه وقدم له

تحقيق ڪندڙ: محمود امبابي امين قناوي

المدرس بالازهر الشريف.

(۳) ”المخدوم عبدالواحد السيوستاني ونظرة في التصوف“ (بزبان عربي) جامعہ سنڌ

حقوق عليه وقدم له

محقق: خالد ٽالپر

(۴) ”مخدوم عبدالواحد جو علمي مقام“

تحقيق ڪندڙ: عبدالحميد قلندران (جامعہ همدرڊ ڪراچي)

ان کان علاوه تذڪرہ مشاهير سنڌ، الوحيد، الرحيم، الحڪمة، بيداري وغيره ۾ سندس احوال

۽ علمي خدمتن متعلق ڪافي ڪجهہ ڇپجي چڪو آهي جيڪو نه صرف مخدوم صاحب جي شخصيت، بلڪ سندس علمي خدمات جو پڻ ثبوت آهي.

ٻيون تصنيفات:

بياض واحدِي جي چئن جلدن کان سواءِ مخدوم صاحب جون ٻيون به تصنيفات، جن جو ذڪر

تذڪرہ مشاهير سنڌ، الرحيم مشاهير نمبر ۽ الوحيد آزاد نمبر کان سواءِ ڳالهيون ڳوٺ وٺن جون ۾ ڏنل آهن. انهن مان اڪثر تصنيفات مختلف تعدادن ۾ سنڌ يونيورسٽي لائبريري، پير جهنڊو نزد نيو سعيد

آباد لائبريري (جيڪا هاڻي ورهائجي وئي آهي)، لائبريري مفتي نجم الدين ڳڙهي ياسين ضلع سکر، سرهندي بزرگن جي گلزار خليل لائبريري، قاضي شوڪت علي قريشي لائبريري هالا پراڻا ۽ راقم جي

ذاتي ڪتب خاني ۾ موجود آهن:

نمبر شمار	رسالي جو نالو	مضمون	سن تاليف	صفحات
۱۰	اربعون حديثا	چاليه حديثون	۱۱۹۹ھ	۵
۲	احسن الفهم والعقل في جمع الكسب والتوكل	كسب ۽ توكل	۱۱۹۰ھ	۳۵
۳	ارشاد الصواب لمن وقع في بغض الاصحاب	اصحابن جي فضيلت ۽ بغض ۾ آهي	۱۲۰۴ھ	۲۶
۴	تهديد الغافر علي تعذيب الكافر	كافر جي بخشش	۱۲۰۷ھ	۱۷
۵	كشف الكامن في علم الباطن	علم الباطن	۱۱۸۵ھ	۲۲
۶	تيسير القدير في اضحية الفقير	فقير جي قرباني	۱۱۸۹ھ	۷
۷	طريق السداد في وجوب الاعتداد	عدت جي وجوب جي باري ۾	ندارد	۹
۸	السبيل الوسطي في اعفاء اللحي	ڏاڙهي جي شرعي حيثيت	۱۱۹۳ھ	۱۷
۹	ايضاح العقاب في سوال العافية	عافيت	ندارد	۶
۱۰	بسط المقال في حل الاشكال	مخدوم محمد شجاع جي خط جو جواب	۱۱۸۶ھ	۴۲
۱۱	انوار الفيوضات الباطنية في امتياز اهل الباطن والباطنية	اهل باطن ۽ باطنيہ ۾ فرق	۱۱۹۱ھ	۱۳
۱۲	ازالة الاشتباه في قطع همزه يا الله	يا الله ۾ همزه قطعي	۱۴۰۲ھ	۸
۱۳	القول الجلي في تذكير البغي	ندارد	۳	
۱۴	جبر السكين في كسر التنوين	لفظ قدير جي تنوين کي کسر ڏيڻ متعلق آهي	۱۱۹۰ھ	۲
۱۵	تسهيل الصعب في ابيات كعب	ڪعب بن زهير جي شعرن جي تشريح	۱۱۹۰ھ	۴
۱۶	امداد النبي في استمداد الولي	چار رباعيون	ندارد	۱
۱۷	اربعون حديثا في باب الجهاد	جهاد جي فضيلت ۾ ۴۰ حديثون	ندارد	۱۱
۱۸	لطف اللطيف في اعطاء الرغيف	خيرات متعلق	ندارد	۱۴
۱۹	اربعين في رشد الطالبين	طالبين جي هدايت لاءِ چاليه حديثون	ندارد	
۲۰	رساله في العيد	عيدون	ندارد	۱۲
۲۱	رش الانوار حاشيه درالمختار (۱)	هي رسالو درمختار تي لکيل حواشيو آهي	-	-

(۱) درالمختار تي لکيل مخدوم صاحب جي حاشيه جو نالو رش الانوار آهي. مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي صاحب دائريڪٽر شاھ ولي الله اڪيڊمي حيدرآباد المتانة في المومة علي الخزانة جي حواشيه تي مناسب جڳهن تي هن حواشيه کي درج ڪري ڇڏيو آهي. المتانه ۱۹۶۷ ۾ سنڌي ادبي بورڊ شايع ڪرايو هو.

- مٿين نئين ڪتابن ۽ رسالن کان سواءِ پڻ مخدوم صاحب جون هيٺيون تصنيفات آهن:
- (۱) حاشيه الاشياء والنظائر
 - (۲) نص السارب في قطع الشارب
 - (۳) رساله در عدالت امير معاويه
 - (۴) رساله در حرمت دخان
 - (۵) ديوان واحدی (ناياب)
 - (۶) انشاء واحدی
 - (۷) قلندر نامہ (ناياب)
 - (۸) اصدق التصديق باصلية الصدق (سال تصنيف ۱۱۸۹ھ) هن ۾ سيدنا ابوبڪر صديق رضي الله عنه جي فضيلت بيان ٿيل آهي.
 - (۹) الازهار المتناثرة في الاخبار المتواترة (سال تصنيف ۱۱۹۶ھ) هن ۾ متواتر حديثن جو بيان آهي.
 - (۱۰) مراة الحليه (هن رسالي ۾ پيغمبر عليه السلام جو حليه مبارڪ آهي) ۱۱۸۷ھ
 - (۱۱) غاية الصراحة في تحرير النياحة
 - (۱۲) جودة الطبع في كثرة السبع
 - (۱۳) الاستدراك للدراک
 - (۱۴) البراهين الغرّ في منع بيع الحر
 - (۱۵) اربعين بروايت سراج المسلمين
 - (۱۶) فضائل ربيع
 - (۱۷) السير المطلوب في زيارة اكبر محبوب
 - (۱۸) سبيل الواسلين

بياض واحدی جي ۴ جلدن، رسالن ۽ مٿين ۱۸ ڪتابن کي ملائجي ٿو ته مخدوم صاحب کي اهل قلم ۽ عالم باعمل چوڻ کان سواءِ نٿو رهي سگهجي. ايتري وڏي تعداد ۾ مذهبي ڪتاب لکي مخدوم صاحب دين اسلام جي ناقابل فراموش خدمت ڪئي آهي.

مخدوم صاحب بحیثيت نعمان ثاني:

سنه ڌرتي جنهن کي باب الاسلام پڻ چيو وڃي ٿو جتان جي ٿڌڙي هير جو پنهني جهانن جي سردار صلي الله عليه وسلم ذڪر ڪيو آهي سا هن ملڪ ۾ دين جي ڪاميابي ڏانهن ئي اشارو آهي جنهن جو سهرو عالم باعمل ۽ باشرع صوفي جي سراچي ٿو. حديث پاڪ ۾ آهي ته: العلماء ورثة الانبياء. مخدوم صاحب به واقعي وارث النبي صلي الله عليه وسلم هو. کين نه صرف فقها مناخرين ۾ شمار ڪيو وڃي ٿو، بلڪ کين صحيح طور ”نعمان ثاني“ جي لقب سان پڻ ياد ڪيو وڃي ٿو. ڇو جو پاڻ هوبهو امام اعظم ابوحنيفه نعمان بن ثابت ڪوفي رحمة الله عليه جي طريقه قياس مطابق هر سوال جو جواب ڪافي ۽ شافي ڏيندا هئا. ڪجهه سوال ته اهڙا ٿين ٿا جن جا جواب قرآن ۽ حديث مان ملي وڃن ٿا. جڏهن ته اهڙا سوال جن جا صراحتاً ڪي به جواب ناهن ته انهن جا حل ڪڍڻ يا جيڪڏهن ڪٿي جواب ۾ تعقب ڪيو ويو آهي ته ان تعقب جو شافي جواب ڏئي رد ڪرڻ ڪنهن عام عالم جي وس جي ڳالهه نه ٿي ٿئي. انهيءَ لاءِ قرآن و حديث جي حافظ هجڻ کان سواءِ متقدمين فقها جي ڪتابن جي مڪمل ڄاڻ رکڻ ضروري آهي، جيڪو علوم عقليه ۽ نقليه جو ڄاڻو ۽ استاد به هجي. اهي اوصاف اسان کي مخدوم صاحب ۾ به درجہ اتم نظر اچن ٿا جنهن ڪري سندس دور جي عالمن پڻ کيس نعمان ثاني يا وقت جو امام ابوحنيفه ڪري مڃيو ۽ سندس فيصلن تي سرتسليم خمر ڪندي عمل ڪندا هئا. کانئن پوءِ جي عالمن ۽ فقيهن پڻ پنهنجين فتوائن ۽ بياضن ۾ جايجا ”بياض واحدی“ جا حوالا ڏئي سندس اهميت جو ثبوت ڏنو آهي. نه رڳو ٽالپرن جي ايامڪاري ۾ بلڪ

انگريزن جي زماني ۾ به عدالتن ۾ اسلامي قانون مطابق جيڪي فتوائون ڏنيون ويون، تن ۾ بياض واحدي کي حوالن طور استعمال ڪيو ويو آهي.

موجوده زماني جي ڪجهه عالمن فاضلن جون تحريرون بنده جي ڪتب خاني ۾ موجود آهن. تن ۾ پڻ مخدوم صاحب کي نعمان ثاني جي لقب سان ياد ڪيو ويو آهي:

(۱) ”حضرت مخدوم عبدالواحد سيوستاني را نعمان ثاني گفتن بجا است چرا که در جميع علوم عقلي و نقلی تبخري کامل داشته بود. خصوصاً در زمان خود در علوم ديني ثابتي خود نداشت.“

مفتي نجر الدين صاحب

مدرسہ ديني ڳڙهي ياسين سکر

(۲) مخدوم صاحب وڏي پائي جو مستند محقق فقيه آهي. جيڪا به پاڻ تحقيق ڪئي اٿن اها باقاعده مستند ۽ محققانه آهي. انهيءَ لحاظ کان هو نعمان ثاني چوائڻ جا واقعي حقدار آهن.

مفتي عبدالرحيم لغاري صاحب

مدرسہ عربيہ انوار العلوم مورو

ضلع نواب شاھ سنڌ

(۳) فقهي مسئلن جي تشريح ۽ بي مثال طرز استدلال ڏسي دل گهري ٿي ته ڪين نعمان ثاني چئجي. حضرت مولانا عبدالواحد صاحب رحمۃ الله عليه نهايت ئي خوش نصيب هئا جو سندن حياتيءَ ۾ ئي سندن وڏو قدر ٿيو. وقت جا نامور علماء سندن صائب راءِ ۽ معير العقول انداز استدلال ڏسي ڪين ”نعمان ثاني“ جو لا ثاني ۽ غير فاني خطاب عطا ڪيو. حضرت مولانا جي ذات والا صفات تي اهل سنت جيترو فخر ڪن بيجا نه ٿيندو.

ناچيز (آغا) محمد ابراهيم جان عفي عنه

مجددي سرهندي گلزار خليل

ٿر پارڪر سنڌ

(۴) مخدوم عبدالواحد سيوستاني محقق ۽ مجتهد وقت هو. رش الانوار شرح درمختار حضرت جي

شاهڪار تاليف مظهر و مثبت آهي جنهن ۾ سندس پهچ درمختار جي انهن مقامات تائين آهي

جيڪا ٻين کي نصيب نه ٿي. اهو ئي ڪارڻ آهي جو ڪين نعمان ثاني جي لقب سان ياد ڪيو وڃي ٿو.

الحاصل واحد الله تعاليٰ پنهنجي بنده کي انعام ۽ عطا ۾ واحد ۽ منفرد ڪري ڇڏيو.

مولانا عبدالرحمن ميمڻ (صاحب)

مهتم مدرسہ عثمانیہ مجدديه ٺٽو

خطيب جامع مسجد مڪلي شريف

(۵) ديني تعليم مخدوم عبدالواحد سيوهاڻي پنهنجي والد کان ورثي ۽ ٿوري ئي وقت ۾ اهو ڪمال

حاصل ڪيائون جو پنهنجي وقت ۾ سنڌ جي سڀني فقيهن ۾ وڏي پائي جا عالم ۽ فقيه ليکيا

ويندا هئا. اهوئي سبب آهي جو ڪين نعمان ثاني جي مبارڪ لقب سان ياد ڪيو ويندو آهي.

ابو سعيد مولانا غلام مصطفيٰ قاسمي

ڊائريڪٽر شاھ ولي الله اڪيڊمي

انهن کان علاوه سنڌ جا عالم جيئن مولانا دين محمد وفائي تذڪره مشاهير سنڌ ۽ الوحيد پنهنجي مشاهير نمبر ۾ پڻ کين نعمان ثاني لکندا رهيا آهن.

مخدوم صاحب ۽ تصوف:

مخدوم عبدالواحد سيوستاني رحمة الله عليه پنهنجي ساري زندگي فقه ۽ فتوا نويسي ۾ گذاري پر ديني ۽ دنياوي علمن سان گڏوگڏ تصوف سان به شغف رکندو هو ۽ پاڻ صوفي باصفا هئا. سندن تعلق خاندان ”سهروردي صديقي“ سان هو ۽ پاڻ شهابي سهروردي يعني شيخ الشيوخ عمر بن محمد شهاب الدين السهروردي بغدادی صاحب عوارف المعارف جي اولاد مان هئا، جنهن جو شجره نسبت سيدنا ابوبڪر الصديق رضي الله عنه سان وڃي ملي ٿو.

حضرت خواجه صفي الله مجددي رحمة الله عليه قيوم جهان (المتوفي ۱۲۱۲ھ) جڏهن حج جي ارادي سان ويندي سيوهڻ ۾ منزل انداز ٿيو ته اتي قيام دوران خواب ۾ سيدنا ابوبڪر رضي الله عنه کيس اهو حڪم ڏنو ته منهنجي فرزند مخدوم عبدالواحد سيوستانيءَ تائين سلسلہ نقشبنديه جون امانتون پهچاء. بعض روايتن ۾ اهو حڪم کين نبي آخر زمان صلي الله عليه وسلم طرفان مليو. مخدوم صاحب جي زندگيءَ جي روحاني پهلو متعلق ”رساله كحل الجواهر عن الاحوال للبصارت عميان شيخ طاهر قدس سره“ زبان اردو قلمي سن تاليف ندارد - اندازا سوا سو سال کن پراڻي ۾ هيٺيون احوال ڄاڻايل آهي:

”حضرت قدوة الواصلين عمدة الكاملين مخدوم مفتي الاسلام ثالث نعمان ثاني عبدالواحد صغير صاحب البياض سيوستاني قدس سره الله الاقدس ابتدا ميں بطريقه قادريه اور بمرتبه اوبسي مقام قلندريه ميں گامزن تھے۔ بروح جسماني اپنی ملاقی ارواح مظهره اولياء الله بحضور قلندر هوتے رھتے۔ جس دنون ميں حضرت خواجه صفي الله قدس سره صاحب سرھند سے عزم فرمائي بجانب حرمين شريفين تھے اور بشھر سيوھان قدم رکھے اس رات پھلي (اول) ميں بعالم رويا انوار اسرار صديق اکبر يار غار ساتھ ارشاد فيضشاد بحق مخدوم عبدالواحد صغير عليه الرحمہ ”هذا مني وانت شيخه“ سنتے اور مشاھدہ کئے تھے۔ فجر کو حقيقت بشارف شبينہ بجناب سيد محمد شاھ ظاھر فرما کر ساتھ مخدوم صاحب ملاقی ہوئے اور بحضور حضرت قلندر پھنچے۔ اس درگاہ ميں چند مدت مراقبہ، ہاتھ مخدوم کا بہ يد فيض سرمد حضرت قلندر سونپی۔ حضرت قلندر قدس سره کے حضور سے ارشاد ہوا کہ احسان پر بھی احسان ہوا۔ مخدوم صاحب کا نام اس وقت ميں محمد احسان بھی مشتھر تھا۔“

خواجه صفي الله مجددي رحمة الله عليه مخدوم صاحب کي سلسلہ نقشبندي ۾ خلافت عطا ڪئي ۽ بيعت وٺڻ جي اجازت به ڏني. مخدوم صاحب رحمة الله عليه کي خواجه صاحب جيڪو اجازت نامو لکي ڏنو، ان جو متن هن طرح آهي:

متن اجازت نامہ

بسم الله الرحمن الرحيم

اجازہ لعبد الله مخدوم عبدالواحد السيوستانی رح من عبدالله فقير صفي الله السرهندي علي اقتداء فعل رسول الله صلي الله عليه وآله وصحبه وسلم وتسليما حيث فوض مفاتيح الحرم لمن كان يملكها قبل فتح مكة زادها الله شرفا و تعظيما وبحسب ما امره الله تعالى شانه ان تزودا الامانات الي اهلها فلذلك انا اودي الامانة الي من هو اهلها اجيز اجازة لمن هو حري بذلك اعني الاخ في الله المخدوم المسطور وارجو منه ان يتقبل مني ما اعرض عليه من الارشاد والاظهار نور الله في الناس الخ. (اڳتي ڪاغذ زبون هجڻ ڪري پڙهڻ ۾ نٿو اچي)

(ترجمو) الله جي ٻانهي مخدوم عبدالواحد سيوستانی رحمة الله عليه ڪي الله جي ٻانهي فقير صفي الله سرهنديءَ پاران اجازت ڏجي ٿي سنت رسول الله صلي الله عليه وسلم تي عمل ڪرڻ جي، ڇاڪاڻ ته خود رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فتح مڪه جي موقعي تي حرم شريف جي چاڀي ان جي وارث (عثمان بن طلحة بن ابي طلحة) کي عطا ڪندي هيءَ آيت سڳوري پڙهي ته الله تعاليٰ توهان کي حڪم فرمائي ٿو ته امانتون حقدارن کي ڏيو. ان ڪري آءٌ حقدار يعني پنهنجي ڀاءُ مخدوم عبدالواحد کي اجازت ڏيان ٿو ته ماڻهن ۾ هدايت ۽ ارشاد جي فرض جي ادائينگي ڪري.

هن اجازت نامي مان ظاهر ٿئي ٿو ته خواجه صاحب امانت هڪ صحيح حقدار کي پهچائي جيڪو ان جي اهليت رکندڙ هو. مخدوم صاحب جي متعلق ”عمدة المقامات“ (فارسي) ۾ سندس پير پاڻي حضرت خواجه محمد فضل الله مجددي قنڌاري مدفون قنڌار تعريف جا جيڪي لفظ لکيا آهن، سي هن طرح آهن:

”مخدوم عبدالواحد سيوستانی رح مشهور به مخدوم محمد احسان صاحب فضل و کمالات صوري ومعنوي از خدمت ایشان اجازت داشت.“ (مخدوم عبدالواحد سيوستانی جيڪو مخدوم محمد احسان جي نالي سان مشهور آهي، اهوڏي فضل جو صاحب آهي ۽ ظاهري ۽ باطني ڪمالن سان متصف آهي.)

مٿي ڄاڻايل ڪتاب ”ڪحل الاجواهر“ قلمي مان ثابت ٿئي ٿو ته مخدوم صاحب رحمة الله عليه جيڪو نسبي طرح شاهي سهروردي هو، سو اويسي ۽ قلندران راهن جا ڏونگر پڻ اورانگيل هو جو نقشبندي سلسلي جي امانت پڻ کيس پهچائي وئي. عظيم خدا جا اهي بنڊا جيڪي بظاهر بازارن ۾ گهمندا وڌن ۽ ماڻهن سان ماڻهن جهڙا هجن پر دل هر گهڙي ڏئيءَ جي ياد ۾ غرق هجن ته اهڙن انسانن جو روحاني دنيا ۾ وڏو مان ۽ مرتبو ٿئي ٿو. مخدوم صاحب جي اويسي ۽ پاڻ لڪائن جو هڪ مثال اهو به آهي ته هڪ طرف حياتيءَ ۾ روحاني شغل تي علم ۽ ادب کي حاوي رکيائون. انهيءَ ڪري سندن خليفن ۽ مريدن جو سلسلو بظاهر محدود نظر اچي ٿو ته ٻئي طرف وفات کان پوءِ به

پنهنجي قبر تي ڪجهه نه لکڻ حتيٰ ڪه نالي جي سر به نه لڳائڻ جي تلقين ڪيائون. اهو قدم سندن انهيءَ سوچ تحت هو ته جيئن وفات کان پوءِ سندن قبر کائي مرجع خلافت جي ڏاڪي کان پوءِ ”بدعات جو گهر“ نه بڻجي، حالانڪه ان وقت سندس خاندان ۾ نه پئسي جي ڪا ڪمي هئي، نه ئي سندس پوئلڳن ۾ هڪ عاليشان مقبري اڏڻ جي جذبي جي ڪا گهٽتائي هئي. اها روايت خاندان صديقي سيوهڻ وارن ۾ بعد ۾ به رهي. مخدوم صاحب جي قبر چٽي امراڻيءَ جي مزار جي ويجهو خانداني قبرستان ۾ آهي. انهيءَ قبرستان کي هاڻي چوڊيواري ڏياري وئي آهي. هي قبرستان حضرت لعل شهباز قلندر جي مزار جي ڏکڻ طرف واقع آهي. سيوهڻ باءِ پاس روڊ پڻ هن مقام سان لڳي گذري ٿو.

مخدوم صاحب رحمة الله عليه کان جن بيعت ڪري خلافت ماڻي انهن مان ڪجهه اسما گرامي هي آهن:

(۱) محمد حسين سيوستاني رح	(۲) اخوند رازق ڏنو
(۳) رئيس محمد حسن ڪاوڙ	(۴) ميان محمد امين خيرپوري
(۵) غلام رسول افغان	(۶) خليفه عبدالحڪيم سيوستاني
(۷) مخدوم محمد عارف سيوستاني	

مناظره ۽ مجلسون:

بياض واحدی جو مطالعو ٻڌائي ٿو ته مخدوم صاحب جا پنهنجي همعصر عالمن سڳورن سان تحريري مناظرا ٿيندا رهندا هئا. هڪ دفعي سندن همعصر قاضي محمد شڪارپوري کين بطور طعنہ ”عابد الاوثان ميان محمد احسان“ لکيو ڇو جو مخدوم صاحب حضرت لعل شهباز قلندر جي مزار تي فاتحه وغيره لاءِ ويندڙ هو. جڏهن کين اهو خط مليو ته پاڻ جواب ۾ هڪ سنڌي شعر لکي موڪليائون:

نه تو سرڪي پيستي نه تو آئي چٽ

ڪهين پيو انهن سان جنين پيتا مت

جڏهن قاضي صاحب کي هي خط مليو ته پڙهڻ سان ئي متنس اهڙو ته لرزو طاري ٿي ويو جو تحريري معافي نامو لکي موڪليائين.

مخدوم صاحب رح حضرت لعل شهباز قلندر جي مزار تي ته ويندڙ هو پر پاڻ غير شرعي ڪم ۽ بدعات جي هميشه مخالفت ڪندڙ هو. اهو سندس تعليمات جو اثر هو جو سندس پوئلڳن جو تازيا ۽ بوتا ٺاهي شهر ۾ گهمائيندڙ سان جهڳڙو ٿي پيو ۽ ڳالهه سرڪاري حلقن تائين وڃي پهتي. انهيءَ رواد جو ذڪر مخدوم محمد روشن پنهنجي ڪتاب پاٽ پراڻيءَ جي تاريخ (مطبوعه ۱۹۳۶) ۾ ڪيو آهي.

مخدوم صاحب جن نه ڪو سرڪاري عهدو قبول ڪيو، نه ئي اقتدار کان مرعوب ٿي پنهنجي نقطه نظر ۾ ڪا تبديلي آندائون، حالانڪه سندن تعلقات ٽالپر حڪمرانن سان بهتر هئا پر ان جي

باوجود پنهنجي مسلڪ تي هميشه قائم رهيا. مخدوم رحمة الله عليه جي زماني ۾ مير ڪرم علي خان (۱۲۴۴ھ) وڏو عروج ماڻيو. سيوهڻ شهر جي ٻاهران سندس شڪار گاهه هئي جتي مهينن جا مهينا اچي ترسندو هو. اڄڪلهه اهو ڪرم پور ڳوٺ جي نالي سان ئي مشهور آهي. انهيءَ جاءِ تي مير ڪرم علي خان جون مخدوم صاحب سان علمي، ادبي مجلسون ٿينديون هيون جنهن ۾ ٻيا به ڪيترا ئي عالم اچي شريڪ ٿيندا هئا. هڪ دفعي مخدوم عبدالواحد سيوستاني، مولوي مير محمد عباسي سيوستاني ۽ ٻيا عالم مير ڪرم علي ٽالپر جي مجلس ۾ موجود هئا ته بحث دوران ٽالپر صاحب حضرت علي سائين رضي الله عنه جي خلافت جو سوال کنيو جنهن تي مولوي مير محمد عباسي سيوهاڻي جواب ۾ صحيح مسلم شريف جي حديث پيش ڪئي ته جڏهن پاڻ ڪريم صلي الله عليه وسلم جن آخري دفعو غليل ٿي ويا ته بيبي عائشه رضي الله عنها کي فرمايائون ته پنهنجي والد ۽ ڀاءُ کي سڏ ڪر ته مان انهن کي لکي ڏيان ته جيئن ڪو ٻيو مسلمان مون کان بعد پاڻ کي خليفو نه سڏرائي ۽ ٻئي طرف الله تعاليٰ جلشانه ۽ مؤمن ان ڳالهه کي ناپسند ڪن ٿا ته (سيدنا) ابوبڪر صديق رضي الله عنه کان سواءِ ڪو ٻيو خليفو ٿئي.

مير ڪرم علي خان ڪاوڙ مان چيو ته اصحاب رسول کان حضرت علي ڪرم الله وجهه هر حالت ۾ افضل آهن جنهن تي مجلس ۾ ويٺل ڪنهن ٻئي عالم سڳوري هيءَ حديث پيش ڪئي:

”ما طلعت شمس ولا غربت علي احد افضل من ابي بڪر رضه الا ان يڪون نبيا.“

يعني پيغمبر صلي الله عليه وسلم کان پوءِ سيدنا ابوبڪر رضي الله عنه کان وڌيڪ افضل ڪير آهي جنهن تي آفتاب طلوع ۽ غروب ٿئي ٿو.

جنهن تان مير ڪرم علي خان ڪاوڙ مان مجلس مان اٿيو ۽ مجلس درخواست ٿي وئي جنهن کان پوءِ مير ڪرم علي خان مخدوم صاحب کي حويلي تي مراسلو موڪليو جنهن ۾ هي نظم لکيل هو:

دل دشمن، فگار خواهد شد
عاقبت يار، يار خواهد شد
موسم نوبهار خواهد شد
مي خروشي چرا تواي بلبل
بستنه زلف يار خواهد شد
گرچه بلبل به باغ مي نازد
پيش مهندي نثار خواهد شد
جان من در قيامت صغري
روز محشر حصار خواهد شد
نام مشکل کشا علي ولي
زائر آن ديار خواهد شد
ڪرم از منهر مرتضيٰ به نجف

ترجمو

دشمن جي دل ٽڪرا ٽڪرا ٿيندي آهي.
آخر ته بهار جي موسم ايندي.
عاشق جي يار جي زلف جي اسير آهي.
مهدي تي نثار ٿيندي.
قيامت جي ڏينهن منهنجي لاءِ قلعو ثابت ٿيندو.
جي زيارت نصيب ٿيندي.

يارجي عاقبت يار سان ٿيندي آهي.
اي بلبل! چو ٿي رڙيون ڪرين؟
جيتوڻيڪ بلبل باغ تي ناز ڪري ٿي.
منهنجي جان قيامت صغري ۾
ان جونالو مشکل کشا علي ولي آهي.
اي ڪرم! مرتضيٰ جي مهربانيءَ سان نجف

جوابي مراسلي ۾ مخدوم صاحب هيٺيون نظم لکي موڪليو:

عاقبت يار، يار خواهد شد
چونکہ دلدار در کنار آيد
چون برون آيد از نقاب رخس
دانشه اشک در غمش آخر
کشته عشق را مگر مرده
هر که دارد سعادت ازلي
خاتم چار يار صاحب نجف
هم اصحاب رضه يار يکديگر اند
روز محشر که چون حساب شود
مير من گر براه راست رود
واحدِي گرچه شعر مخفي گفت

ترجمو

دشمنم بي قرار خواهد شد
هجر هم برکنار خواهد شد
عاشق آن دم نثار خواهد شد
گوهر شاهوار خواهد شد
زنده و پائدار خواهد شد
دوستدار چهار خواهد شد
از حوادث حصار خواهد شد
دشمن شان خوار خواهد شد
رافضي شرمسار خواهد شد
بي گمان رستگار خواهد شد
عاقبت آشکار خواهد شد

انت منهنجو دشمن خوار خراب ٿي ويندو.
هجر ۽ فراق به ختم ٿي ويندو.
ان وقت عاشق به نثار ٿي ويندو.
سڀ ۾ مڙهي وڃي وانگر ٿي ويندو.
زنده جاييد ٿي ويندو.
اهو چئن يارن سان محبت ڪندو.
جيڪي (قيامت جي) تڪليفن کان محفوظ ٿيندا.
انهن جو دشمن خوار خراب ٿيندو.
رافضي خوار شرمسار ٿيندو.
تہ نيڪي ۽ ڪاميابي لهندي.
تڏهن به انهن جو انجام آشڪار ۽ ظاهر آهي.

يار جي عاقبت يار سان ٿيندي آهي.
جڏهن دلدار آغوش ۾ ايندو.
جڏهن پنهنجي گمانن نقاب لاهي نڪري نروار ٿيندو.
ان جي غم ۾ ڳوڙهن جا قسط ڪرا
مگر عشق جو ماريل شخص
جيڪو ازلي ابدي سعادت رکي ٿو.
نجف وارا چئن يارن جي مقرر ثابت ٿيندا.
اصحابي سڳورا پاڻ ۾ هڪ ٻئي جا يار آهن.
قيامت جي ڏينهن جڏهن حساب ڪتاب ٿيندو.
منهنجو مير اگر جيڪڏهن سڌي واٽ وٺندو
واحدِي جيتوڻيڪ مخفي معائن وارا شعر چيا آهن.

چون ٿا ته مخدوم صاحب جا شعر آخر ان طرح آشڪار ٿيا جو مير ڪرم علي خان جي وفات کان پوءِ سندس قبر مان دونهن نڪرندي ڏٺو ويو. اتفاقاً انهن ڏينهن ۾ پير غلام محي الدين مجددِي قنڌاري رحمة الله عليه حج جي ارادي سان حيدرآباد مان اچي لنگهيو. ان جي سامهون اها روداد پيش ڪئي وئي، جنهن جي دعائن سان دونهن نڪرڻ بند ٿي ويو. واللہ اعلم بالصواب

مخدوم صاحب جو علم ۽ ادب جي دنيا ۾ مقام:

مخدوم صاحب جي بظاهر شهرت فتويٰ نويسي جي ڪري آهي پر سندن تحريرن مان ثابت ٿئي ٿو ته پاڻ علم ۽ ادب جي دنيا ۾ پڻ وڏو مقام رکندڙ هئا. الرحيم مشاهير سنڌ نمبر ۽ الوحيد سوانح نمبر ۾ لکيل آهي ته مخدوم صاحب جي تصنيف انشاءِ واحدِي فارسي علم ۽ ادب جو هڪ بي نظير ڪتاب آهي. ان ۾ علم ۽ ادب جون صنعتون عجيب ۽ غريب آهن. ڪيتريون ئي تحريرون منقوٽ

(نقطن وارا) ۽ غير منقوط (بغير نقطن وارا) منقوط التحت (جنهن جي هيٺان نقطا آهن) ۽ منقوط الفوق (جن جي مٿان نقطا آهن) منجهس ڏسڻ ۽ پڙهڻ وٽان آهن. مخدوم صاحب جيئن نثر ۾ ماهر هئا، تيئن نظم چوڻ ۾ به کين خدائي ذات مليل هئي. حالانڪ سندن شعر جو ڪافي حصو اڄ ناياب آهي پر تنهن جي باوجود جيڪو ملي سگهيو آهي، سو سندن خدائي ذات جو ثبوت مهيا ڪري ٿو. سندن فارسي ڪلام جي مجموعي جو نالو ”ديوان واحدي“ آهي. پاڻ شعر ۾ واحدي تخلص فرمائيندا هئا. سندن شاگرد محمد افضل بياض واحديءَ جي حاشيئي تي هڪ هنڌ لکيو آهي ته مخدوم صاحب هڪ رات نند جي حالت ۾ پوري غزل چئي ويا پر پوءِ به مٿن نند غالب رهي. ان غزل جا ڪجهه شعر ڪجهه تحريرن ۾ ملن ٿا جيڪي هي آهن:

عمر عزيز تو ڪه به نقش و نگار رفت
نيڪو نگاهه کن، ڪه زيبست چه کار رفت
پر واحدي درين غم، رحمه نه کرد کس
گويا ڪه اهل رحم همه زين ديار رفت

تنهنجي عمر عزيز دنيا جي ظاهري نقش نگار، رونق ۽ روشني ۾ گذري ويئي، غور جي نگاه سان سوچ ڪر ته اڳتي جي لاءِ ڪهڙو ڪم ڪيو اٿئي؟ واحدي تي ان غم جي سلسلي ۾ ڪنهن رحم نه ڪيو آهي. جن ته رحم ڪرڻ وارا هن جهان مان ئي لاڏاڻو ڪري هليا ويا آهن.

اهڙي طرح فيض الله بن عبدالحڪيم جي ولادت تي هيٺين تاريخ ولادت نظم ۾ چيائون:

صبح سعادت دميد باد صبا زد نسيم - روشن شد زان سبب خانه عبدالحڪيم
زاد زهي ارجمند راحت جان دلپسند - مظهر علم و عمل مصدر فيض عميم
داد ز تاريخ او هاتف غيبي ندا - مژده ز فيض اله باد به عبدالحڪيم

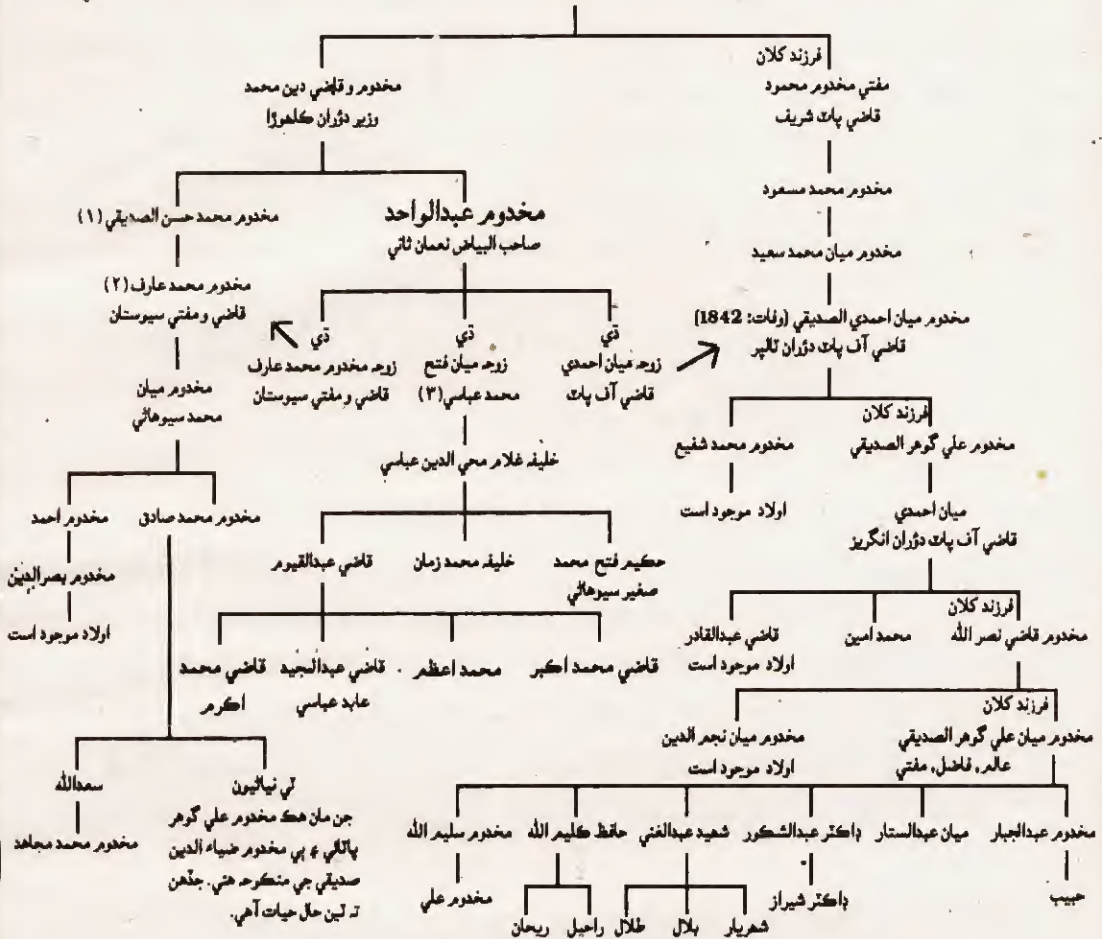
۱۱۸۳ھ

سعادت جي صبح نروار ٿي، باد نسيم هلڻ لڳي. انهيءَ سبب جي ڪري عبدالحڪيم جو گهر روشن ٿيو، جتي جان جو راحت ڏيندڙ، دل جو پيارو، سڳورو ٻار پيدا ٿيو جيڪو علم ۽ عمل جو مڪمل نمونو ۽ وڏي فيض جو صاحب آهي. ان جي تاريخ پيدائش تي غيب مان آواز آيو ته عبدالحڪيم کي فيض الله جي چمڻ جي خوشخبري هجي (۱۱۸۳ھ)

اولاد:

مخدوم عبدالواحد صغير صاحب بياض واحديءَ کي فقط ٽي نياڻيون ٿيون جيڪي تفسير، حديث ۽ فقه جون ماهر هيون.

مخدوم مفتي الاسلام عبدالواحد كبير (اول)

نوٲ:

- (۱) سیوھن جا سڀ صديقي مخدوم محمد حسن صديقي جو اولاد آھن جن جون مختلف شاخون خانداني شجرن ۾ ڏسي سگهجن ٿيون. هتي فقط مخدوم عبدالواحد صاحب البياض جي نياڻن سان ٿيل ازدواجي رشتي ۽ پات ۽ سيوھن ۾ موجود صديقان جي فرزند ڪلان جي حساب سان نالا ڏنا ويا آھن.
- (۲) مخدوم محمد عارف نه رڳو صاحب البياض جو نياڻو ۽ پائيتو هو پر سيوھن ۾ سندس علمي مسند جو وارث ۽ جانشين به هو جڏھن ته پات شريف ۾ سندس نياڻو عالم و فاضل ۽ مفتي مخدوم میان احمدی هو جيڪو تالپرن طرفان قاضي شهر پڻ مقرر ٿيل هو.
- (۳) قاضي محمد اکبر واري شاخ جيڪا اصل ۾ ڏھٽاڻ مان آھي، اھا میان فتح محمد عباسي جي سيوھاڻي مخدوم صاحب البياض جي نياڻي سان نڪاح کان پوءِ شروع ٿي. هنن ٻن خاندانن ۾ اھي مٿيون بعد ۾ به هلنديون رھيون.

مخدوم صاحب جا همعصر:

مخدوم صاحب ٻارهين ۽ تيرهين صدي سان تعلق رکي ٿو. هن دور ۾ وڏا وڏا شاعر، بزرگ ۽ اهل قلم ٿي گذريا آهن. حضرت شاه عبداللطيف ڀٽائي (۱۱۰۱ھ-۱۱۶۵ھ) هن دور جو ئي بزرگ آهي. مير علي شير قانع، مير عظيم الدين ٺٽوي، مير مائل ٺٽوي، سيد ثابت علي شاه، مير سيد علي مشتاق، مخدوم نور محمد بوبڪائي، آخوند نور محمد هالائي وغيره هن ئي دور جا عظيم ماڻهو هئا. ان کان علاوه مخدوم صاحب جي دور جي ڪجهه عالمن جا نالا هيٺ ڏجن ٿا:

نمبر شمار	نالو	ولادت	وفات
۱	مخدوم محمد هاشم ٺٽوي	-	۱۱۷۶ھ
۲	مخدوم دين محمد سيوهاڻي	-	-
۳	شيخ محمد عابد انصاري	-	۱۲۵۷ھ-۱۷۴۱ع
۴	مخدوم محمد ابراهيم ٺٽوي	۱۱۶۲ھ-۱۷۴۸ع	۱۲۲۵ھ-۱۸۱۰ع
۵	پير محمد راشد روضي ڌڻي	۱۱۷۰ھ-۱۷۵۷ع	۱۲۳۳ھ-۱۸۱۸ع
۶	پير سيد صبغت الله شاه	۱۱۸۳ھ-۱۷۷۹ع	۱۲۴۶ھ-۱۸۳۱ع
۷	مفتي و عالم مخدوم ميان احمد علي الصديقي ڀاڻائي قاضي آف ڀاٽ	-	۱۸۴۲
۸	مخدوم عبدالڪريم مٽياروي	-	۱۲۶۱ھ-۱۸۴۵ع
۹	شيخ محمد حيات السنڌي	-	۱۲۱۸ھ
۱۰	خواجہ گل محمد محبوب الصمد کنواري وارو	۱۱۷۷ھ-۱۷۶۳ع	۱۲۲۸ھ-۱۸۰۳ع
۱۱	خواجہ محمد زمان دوم غوث زمان	۱۱۹۹ھ	۱۲۴۸ھ
۱۲	سيد ثابت علي شاه	۱۱۵۳ھ-۱۷۴۰ع	۱۲۲۵ھ-۱۸۱۰ع
۱۳	شاه عبدالرحمن سنڌي لکنوي	۱۱۶۱ھ	-
۱۴	قاضي محمد عاقل سنڌي	-	۱۲۳۰ھ-۱۸۱۵ع
۱۵	مولانا محمد علي سنڌي	-	۱۲۵۳ھ-۱۸۳۷ع
۱۶	مفتي محمد صاحب پيڙاري	۱۱۵۸ھ-۱۷۴۵ع	۱۲۷۳ھ-۱۸۵۶ع
۱۷	ميان محمد ڪامل ڪٽياري	۱۱۵۰ھ-۱۷۳۷ع	۱۲۳۹ھ-۱۸۲۴ع
۱۸	مخدوم محمد عاقل ابن مخدوم احمد	-	۱۲۳۲ھ
۱۹	حافظ عبدالوهاب سچل سرمست	۱۱۵۲ھ-۱۷۳۹ع	۱۲۴۲ھ-۱۸۲۶ع
۲۰	شاه غلام علي دهلوي	۱۱۵۶ھ	۱۲۴۰ھ
۲۱	شاه ابوسعيد رحمة الله عليه	۱۱۹۶ھ	۱۲۵۰ھ
۲۲	شاه عبدالعزيز رحمة الله عليه بن شاه ولي الله رحمة الله عليه	۱۱۵۹ھ-۱۷۴۶ع	۱۲۳۸ھ-۱۸۲۳ع
۲۳	مولوي روح الله لاهوري	۱۱۷۱ھ-۱۷۵۷ع	۱۲۴۴ھ-۱۸۲۸ع
۲۴	شاه رؤف احمد مصطفي آبادي	۱۲۰۱ھ-۱۷۸۶ع	۱۲۴۹ھ-۱۸۳۳ع

۱۲۱۲ھ	۱۱۵۶ھ	حضرت خواجہ شاہ صفی اللہ قیوم جہان	۲۵
۱۱۶۱ھ	-	مخدوم محمد معین ٺٽوي	۲۶
۱۲۳۸ھ	۱۱۸۵ھ	جناب شاہ فضل اللہ مجددي	۲۷
۱۲۳۰ھ ڌاري	-	قاضي محمد شڪارپوري	۲۸
۱۲۴۰ھ	۱۱۵۸ھ	شاہ غلام علي دهلوي	۲۹
۱۲۵۷ھ	۱۱۹۳ھ	شيخ محمد عابد انصاري رحمة اللہ عليه	۳۰
		سيوهاڻي سنڌي مدني	
۱۲۵۸ھ	-	مخدوم محمد عارف سيوهاڻي عارف باللہ	۳۱
	-	مولانا محمد افضل	۳۲

وفات حسرت آیات:

مخدوم صاحب جو وصال مير غلام علي خان جي عهد ۾ ۱۴ رمضان المبارڪ ۱۲۲۴ھ ۾ ٿيو. سندن عمر مبارڪ ۷۴ ورهيه هئي.

قطعه تاريخ

از خليفه غلام محي الدين سيوستانی

پير عبدالواحد ثاني نعمان در جهان
جنت الفردوس بادا جائے او اندر بهشت
چون جنید اندر طریقت همچو نعمان در شرع
چار دهر ماه رمضان دار دنیا را بهشت
او مجدد مائتہ ثاني، این بود ثاني عشر
فقه را تعمير کرده چون در در سلک سفت
جستم از هاتف که هان تاريخ رحلتش را بگو
آفتاب دين بود و باد با رحمت گفت
۱۲۲۴ھ

هڪ ٻئي شعر مان پڻ ابجد جي حساب سان سندن تاريخ وفات نڪري ٿي.

رحلت مخدوم عبدالواحد از دنيا نمود

سهروردي گفت هاتف ختم العلماء بود

1224

سليم الله

پات هاؤس

حيدرآباد

جلد اول

فهرست بياض واحدي جلد اول

نمبر شمار	مضمون	صفحو
	ڪتاب الايمان	
۱	تقدير تي ايمان آڻڻ	۱
۲	"دعا تقدير کي ٿاري ٿي." ان حديث جي وضاحت	۲
۳	"جيڪي ٿيڻو هو سو لکجي چڪو" ان حديث جي وضاحت	۳
۴	ان ٿر تقدير ۾ تبديلي ممڪن نه آهي	۴
۵	ٿرندڙ ۽ ان ٿر تقدير ۾ فرق	۵
۶	"پاهيان ته ان ٿر تقدير ۾ عمل دخل ڪريان." (شيخ عبدالقادر جيلاني)	۶
۷	جنهن تقدير جو تعلق الله جلشانه سان آهي، سالوح محفوظ ۾ ان ٿر تقدير لکيل آهي	۷
۸	ڪلمي شريف چوڻ جو طريقو	۸
۹	نفي ۽ اثبات جي ذڪر وقت "محمد رسول الله ﷺ" چوڻ ضروري نه آهي	۹
۱۰	"اسين انسان کي سندس ساهه جي رڳ کان وڌيڪ ويجهو آهيون." ان مان مراد علمي ويجهڙائي آهي.	۱۰
۱۱	الله تعاليٰ جلشانه ۽ مخلوق جي درميان ويجهڙائيءَ بابت امام رباني جي تحرير	۱۱
۱۲	الله تعاليٰ جلشانه رمان ۽ مڪان جي احاطي ۾ اچڻ کان پاڪ آهي	۱۲
۱۳	"آءُ فقط مؤمن ٻانهي جي دل ۾ ماڻان ٿو." ان حديث قدسيءَ ۾ وضاحت	۱۳
۱۴	ڪلمه طيب ۽ ڪلمه شهادت جي درميان واو جي نه اچڻ ۽ اچڻ جو سبب	۱۴
	طهارت جو ڪتاب	
۱۵	ميت مليل پاڻيءَ سان غسل جا فرض نٿا لهن	۱۵
۱۶	عمامه تي مسح نه ڪرڻ جو سبب ۽ ان بابت حديث جي معنيٰ	۱۶
۱۷	"چئن امامن وٽ نند سبب وضو پڇڻ لاءِ دليل ڪونهي" ان اعتراض جو جواب	۱۷
۱۸	اها نبي ﷺ جي خاصيت هئي ته نند سان سندن وضو نه ٽٽندو هو	۱۸
۱۹	بيت مان نڪرندڙ پونءَ وغيره گندگي کانگهاري کان وڌيڪ يا برابر هجي ته وضو ٽٽندو	۱۹
۲۰	نئين ڪپڙي کي ڌوئڻ کان اڳ ان ۾ نماز پڙهڻ جائز آهي	۲۰
۲۱	ڪتاب "مطلوب الواقعات" غير معروف آهي. سندس روايت ويساهه جوڳي نه آهي	۲۱
۲۲	گئون يا مينهن جي ڪڙ (پس) جو حڪم	۲۲
۲۳	جيڪو رت جسر مان نڪري وهي ان سان وضو ٿيڻ جو مسئلو	۲۳
۲۴	غسل (تڙ) ڪندڙ پنهنجو هٿ پاڻيءَ ۾ وجهي ته ان پاڻيءَ جو ڪهڙو حڪم آهي؟	۲۴
۲۵	اگر ۾ پاتل تنگ منڊي جي هيٺان پاڻي نه پهچي ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟	۲۵

۱۳	ډنډ جي ډيگه جو بيان	۲۶
۱۴	ڪافرن سان مشابھت جي امڪاني خطره سبب سنت ڇڏڻ جائز نه آهي	۲۷
=	وضو ڪرڻ کان بعد ڏت تي ٻڌل پٽي ڪلي پوي ته ان تي پيهر مسح ڪرڻ ضروري نه آهي	۲۸
۱۵	جان خراساني يا پينگ وغيره نشو آئيندو ٻوئين جو پاڻي ڪپڙي کي ناپاڪ ڪري ٿو	۲۹
۱۶	وضوءَ ۾ چاهي جي مقدار جيتري ڏاڙهيءَ جي حصي جو ڌوئڻ فرض آهي	۳۰
۱۷	وڻ جو گندگي جي ڍير تي پيدا ٿئي انجي گلن مان تيار ٿيل جو ڪهڙو حڪم آهي؟	۳۱
۱۸	نڪ ۾ آگر وجهڻ سان رت ظاهر ٿئي ته وضو نه ٿيندو	۳۲
۱۹	شهيد جو جيڪو رت ان کان جدا ٿئي ان کي ڌوئڻ جو مسئلو	۳۳
=	چيئي وغيره جي باهه تي گرم ڪيل پاڻيءَ جو حڪم	۳۴
=	مهلو وغيره جيت بدن يا ڪپڙي تي ري وڃن ته ان جو حڪم	۳۵
۲۰	اوگهڙ جي آلاڻ پاڪ آهي. ان کان ٻاهر آلاڻ نظر اچي ته اها نه پيشاب آهي نه رطوبت	۳۶
۲۱	چيئي جو غبار يا دز پاڪ آهي	۳۷
=	چيئي جو دونهون پاڪ آهي	۳۸
=	گڏه جو کير پاڪ آهي پر پيتو نه ويندو	۳۹
=	ٺٽي جي عالمن جو ان فقهي روايت جي باري ۾ حڪم ته ”جيڪا شيءِ پاڪ آهي ان جو پاڻي به پاڪ آهي.“	۴۰
=	پيشاب ڪرڻ کان پوءِ پٿر سان استنجا ڪرڻ جو حڪم	۴۱
=	معذور ماڻهوءَ لاءِ طهارت جو حڪم	۴۲
۲۲	جنهن شخص جي باري ۾ يقين هجي ته سندس پاڻي پاڪ آهي ان سان وضو ڪرڻ	۴۳
۲۳	جنهن کي چار هٿ ۽ چار پير هجن اهو وضو ۽ تيمم ڪٿان شروع ڪري؟	۴۴
=	اجايل مرتد کي وضوءَ جو پاڻي نه ڏيڻ گهرجي	۴۵
۲۴	پاڻيءَ کي جاري ڪري ان سان (وهندڙ شين کي) پاڪ ڪرڻ جو طريقو	۴۶
=	حشيش جي پاليتي يا طهارت بابت حڪم	۴۷
=	سجده ۽ بيھڻ جي جاءِ جي پلٽي گڏجي درهم جيتري ٿئي ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟	۴۸
۲۵	ڏھ در ڏھ حوض مان پلٽي جي جاءِ تان وضو ڪرڻ جو حڪم	۴۹
=	ناپاڪ چمر مان تيار ٿيل ٿانءِ ۾ تيل هجي ته ان جو حڪم	۵۰
۲۷	ڪنل جانور جي گوشت جو ان وهندڙ رت ڪپڙي کي لڳي ته ان جو حڪم	۵۱
۲۸	بدن مان پيشاب پاڇانو ۽ پونءِ وغيره ناپاڪ شيءِ نڪري پاڪ عضي ڏانهن اچي	۵۲
=	ته ان سان وضو نه ٿيندو	
۲۹	وضوءَ ۾ هڪ عضو جي آلاڻ سان ٻيو عضو ڌوئڻ ناجائز ۽ غسل ۾ جائز آهي	۵۳
=	جنهن کير ۾ ٿوري مقدار ۾ ڦولڙي وغيره پوي ان جو حڪم	۵۴
۳۰	زخمي جي پٽي ٻڌڻ ڪهڙي صورت ۾ ضروري آهي؟	۵۵
=	جيڪا آلاڻ نئين ڄاول ڦر تي لڳل هجي ان جو حڪم	۵۶

۵۷	وضو ڪري لسي يا کير پيئي ته ان جي باري ۾ گرڙي ڪرڻ جو حڪم	۳۲
۵۸	چمر رنگڻ کان پوءِ مٿس پليٽي لڳي ۽ ان مان ڪا شيءِ ٺاهجي ته ڇا سڪڻ کان پوءِ اها شيءِ پاڪ آهي؟	۳۳
۵۹	سڪل اٽو ڪٽو ڪاٺي ۽ ان ۾ گگ ڳاڙي ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟	=
۶۰	ڪري تي ڳاهه ڳاهن مهل ڏاند پيشاب ڪن ٿا، ڇان جو تيل پاڪ آهي؟	۳۴
۶۱	جيڪي چمر رنگڻ کان اڳ پاڪ ڪيا وڃن، انهن کي پليٽ پائي لڳي ته ان جو حڪم	۳۵
۶۲	ڇت ناپاڪ گاري سان لنبجي سڪڻ کان پوءِ ان تي مينهن پوي ته ان جي پليٽي نه موٽندي	۳۶
۶۳	وڏي حوض ۾ پليٽي ڪري ۽ ان جو پاڻي ڏهه در ڏهه کان گهٽ هجي ته ان جو حڪم	۳۷
۶۴	استعمال تيل پائي جو حڪم ۽ اهو پاڪ ۽ پاڪ ڪندڙ آهي يا نه؟	=
۶۵	وضو ڪري ڏاڙهيءَ کي ڦٽي ڏيڻ جو مسئلو ۽ ان حديث سان مطابقت جنهن ۾ آهي ته ڪڏهن ڪڏهن ڦٽي ڪجي	۳۸
۶۶	نمازي عورت جي ٻين مان کير وهي ته وضو نه ٿيندو	۳۹
۶۷	هٿ پاڪ صاف هجڻ جي باوجود کاڌو شروع ڪرڻ کان اڳ هٿ ڌوئڻ سنت آهي	۴۰
	استنجا جو بيان	
۶۸	پترسان استنجا ڪرڻ وقت ڳالهائڻ مڪروم نه آهي	۴۱
۶۹	زمين تي اوگهڙ جو منهن مهٽڻ سان استنجا جائز آهي	=
۷۰	استنجا وقت بدبو ختم ٿيڻ جو اطمينان ٿيڻ شرط آهي	۴۲
	پليٽين کي پاڪ ڏڪڻ ۽ غسل ڪرڻ جو بيان	
۷۱	لذت کان بغير مني نڪري ته غسل واجب نه آهي	۴۴
۷۲	جنهن پتر تي پيشاب لڳي ۽ خشڪ ٿئي ان تي نماز پڙهڻ جو مسئلو	=
۷۳	گرميءَ ۾ وهجڻ مسنون آهي	=
۷۴	مڇيءَ جو پتر هلڪي پليٽي آهي	=
۷۵	ماڪڙ جي وٺ پاڪ آهي	۴۵
۷۶	پس ڪاٺ حلال آهي	۴۶
۷۷	غسل لاءِ مقدار هڪ صاع ۽ وضوءَ لاءِ مُد لازمي نه آهي	=
۷۸	زمين ۾ جيڪو هاڙ ۽ مٽ وغيره کوڙيل هجي ان کي ڌوئڻ جي ترڪيب	۴۷
۷۹	وهندڙ ناپاڪ شين ۾ ساڳي جنس جون شيون وجهي ان کي پاڪ ڪرڻ جو حڪم	=
۸۰	جنهن زيور کي پليٽ پائي پيارجي ان کي ٿڌي ٿيڻ کان بعد تي دفعا ڌوئجي ته پاڪ آهي	۴۹
۸۱	جنهن ٿانو مان ڪٽو پاڻي پيئي، اتان پاڻي جاري ڪجي ته ٿانءُ ۽ پاڻي پاڪ ٿيندو	۵۰
۸۲	جنهن ڪاغذ سان ڪتاب ٺهڻ ٿا ان جو حڪم	=
۸۳	ڦٽي ڏيڻ ۽ ڦٽي جو ڏندڻ استعمال ڪرڻ بابت سوال	۵۱
۸۴	عضو اوگهڙ ۾ داخل ڪجي ۽ انزال نه ٿئي ته غسل واجب نه آهي	=

۵۱	انسانی جسم جي عضوي مان اهڙي شيءِ ٻاهر نڪري جنهن جي ڪري وضو واجب ٿئي ٿو ته اها ڳري پليٽي آهي	۸۵
=	غسل ڪرڻ کان بعد پيشاب ڪري وري مني نڪري ته ٻيهر غسل ڪري	۸۶
۵۲	جنهن سڪل چيٽي تي ڪپڙو رکجي ۽ ان چيٽي جو اثر ان ۾ ظاهر نه ٿئي ان جي پليڊ ٿيڻ يا نه ٿيڻ جو مسئلو	۸۷
=	وهندڙ شيءِ جاري ڪري ناپاڪ پاڻي وغيره کي پاڪ ڪرڻ جي رڪيب	۸۸
۵۴	دل يا ڳچيءَ جي رڱن ۾ دل جو رت پهچي ۽ وهي ته ڪپڙا ۽ گوشت پليٽ ٿيندو	۸۹
=	کاڌي جي شين ۾ پليٽي لڳي وڃي ته ان کي پاڪ ڪري استعمال ڪري سگهجي ٿو	۹۰
=	جنهن پاڻيءَ ۾ مٽي ملي وڃي ان جي پاڪ هجڻ جو اعتبار ڪيو ويندو	۹۱
=	مثل جانور جو کير پاڪ ۽ پيئڻ جو ڳو آهي	۹۲
۵۵	جيڪو کاڌو ڏندن جي وٿين ۾ خلال ڪرڻ سان ٻاهر اچي، ان جو حڪم	۹۳
۵۷	زبور کي ناپاڪ پاڻي ڏئي پچائجي، سو ٽي دفعا ڌوئڻ سان پاڪ ٿئي ٿو	۹۴
۶۰	مني ناپاڪ آهي. آلي هجي ته ڌوئي ۽ سڪي هجي ته ڪرچي پاڪ ڪجي	۹۵
=	ٿانو ۾ پيل پاڻي، کير، تيل، رڀ ۽ عرق ناپاڪ ٿئي ته ان کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو	۹۶
۶۱	مردار کائيندڙ کان توبه ڪرائي نئين سر ڪلمو پڙهائڻ گهرجي	۹۷
=	مک، وغيره جيت ۽ جانورن جي اوبر يا وٺ جو حڪم	۹۸
۶۲	جيڪو ڪپڙو جاري پاڻيءَ ۾ پسي، ان کي نهوڙڻ ضروري نه آهي	۹۹
=	زمين ۾ کوڙيل سرون، پٿر، وڻ، گاهه، ڪمند وغيره ناپاڪ ٿين ته انهن کي پاڪ ڪرڻ جي ترڪيب ڪهڙي آهي	۱۰۰
=	ناپاڪ پاڻيءَ ۾ ڪجهه پسي ته اها ناپاڪ آهي	۱۰۱
۶۳	ڇور جيڪا رت چوسي، ان تي پاڻي لڳل هجي ته ان جو حڪم	۱۰۲
=	ڪپڙو جنهن تي چٽسالي ٿيل هجي ان جي استعمال جو حڪم	۱۰۳
۶۶	ننڍي ٿانو ۾ وڏي ٿانو مان جيڪو تيل لاهجي ان ۾ ٻيو تيل جاري ڪجي ته پاڪ آهي	۱۰۴
۶۷	ناپاڪ ٿانو ۾ پاڻي وجهي ان کي جاري ڪجي ته اهو پاڪ ٿئي ٿو	۱۰۵
=	وڏي حوض مان ننڍا حوض نڪرن انهن جو ڪهڙو حڪم آهي؟	۱۰۶
۶۸	ڇور ۾ وهندڙ رت نه هجي ته ان جو حڪم	۱۰۷
=	استعمال ٿيل پاڻي ۾ غير استعمال ٿيل پاڻي ملي ته ان جو حڪم	۱۰۸
۶۹	گلي (نيل) سان رنگيل ڪپڙي جو حڪم	۱۰۹
=	ناپاڪ زمين خشڪ ٿئي ته وري آلي ٿيڻ سان ناپاڪ نه ٿيندي	۱۱۰
۷۰	ٻن مان هڪ ڪپڙو ناپاڪ ۽ ٻيو پاڪ هجي ته انهن ۾ ڪيئن فرق ڪجي؟	۱۱۱
=	تتل عضون جو حڪم	۱۱۲
۷۱	عورت سان جن همبستري ڪري ۽ مني نڪري ته غسل واجب آهي	۱۱۳
=	ڪوهه ۾ سينهو ڪرڻ جي باري ۾ حڪم	۱۱۴

۷۲	ځاند جي پگهر پر کپڙو آلو ٿئي ته ان پر نماز پڙهڻ بابت حڪم	۱۱۵
۷۳	ڪٿي جا چنڊا پوڻ سان ڪپڙو پليت نٿو ٿئي	۱۱۶
=	جنهن بدن يا ڪپڙي جي چوٿين حصي تي هلڪي پليتي لڳي، ان جو بيان	۱۱۷
۷۴	جيڪي جميل شيون دهی وغيره ناپاک ٿين، انهن کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو	۱۱۸
=	چمڙي جي وٺ جو حڪم	۱۱۹
۷۵	جيڪا آلي زمين سوئر لتاڙي ان مان قبر ٺاهڻ بابت حڪم	۱۲۰
=	جيڪو ڪپڙو ڪٿي جي گڱ سان خراب ٿئي	۱۲۱
۷۶	جيڪو کاڌو تبديل ٿي وڃي ان جو حڪم	۱۲۲
۷۷	پنکيءَ جو پگهر لڳي ته ان جو حڪم	۱۲۳
=	فقيهن جن ڪپڙن کي پاڪ ڪرڻ جو حڪم ڪيو آهي، انهن کي نپوڙڻ جي ڪيفيت	۱۲۴
=	جنهن ڪپڙي پر سڪل چيڻي جي بدبو هجي	۱۲۵
۷۸	ڳئون ۽ مينهن جي ٿڌن جي ڪري (قونڊر) کير پر ڪري ته ان جو حڪم	۱۲۶
۷۹	عتي ۽ چلر جي پاڻيءَ جو حڪم	۱۲۷
=	ڪپهه جو ناپاک پهو ڪنهن شيءِ پر ڪري ته ان جو حڪم	۱۲۸
۸۰	کانو جي وٺ جو حڪم	۱۲۹
۸۱	ناپاک سر تي دفعا ڏونجي ته پاڪ آهي	۱۳۰
۸۴	پٿر ۽ زمين تي پليتي پئي، پوءِ سڪي وڃي ته پاڪ آهي	۱۳۱
۸۵	تي پيرا گهرواريءَ سان "جماع" جي باوجود بغير غسل جي نماز پڙهڻ جو مونجهارو	۱۳۲
حيض جو بيان		
۸۶	طهر فاسد ۽ استحاضه (رت جي بيماريءَ) جو بيان	۱۳۳
۸۷	جيڪا عورت ست ڏينهن ماهواري ڏسي ۽ يارهن ڏينهن پاڪي، ان جو حڪم	۱۳۴
تيمم جو باب		
۸۸	سڙيل ڪاٺي ۽ گندرف پر فرق بابت سوال	۱۳۵
۸۹	مسجد جي مٽيءَ سان تيمم نه ڪرڻ جي باري پر روايت اعتبار جوڳي نه آهي	۱۳۶
	جيڪو تڙ جي حالت پر هجي مسجد پر داخل ٿيڻ لاءِ تيمم ڪري ته جائز آهي ۽	۱۳۷
=	پاڻي هجڻ جي باوجود قرآن مجيد کي هٿ لائڻ لاءِ تيمم ڪري ته جائز نه آهي	
۹۰	غازيءَ کي معلوم نه آهي ته پاڻي ويجهو آهي ته تيمم ڪري نماز پڙهي	۱۳۸
۹۱	مريض جي تيمم ڪرڻ بابت هوشيار حڪيم جو قول اعتبار جوڳو آهي	۱۳۹
=	تيمم لاءِ هٿن تي مٽي هڻڻ جي حد	۱۴۰
۹۴	پليتي دور ڪرڻ لاءِ ڪا شيءِ موجود نه هجي ته ان پر ئي نماز پڙهڻ جائز آهي	۱۴۱
۹۷	ڪاشيءَ جي سر سان تيمم ڪرڻ جائز نه آهي	۱۴۲

۹۸	کوهن، حوضن ۽ انهن شين جو بيان جن سان وضو ٿئي ٿو	۱۴۳
=	ننڍي يا وڏي پاڻيءَ جي برتن کي ڪٿو لبي ته ان جي باري ۾ ڪهڙو حڪم آهي	۱۴۴
۹۹	جميل رت سان وضو ٿئي ٿو جيتوڻيڪ منهن ڀريل نه اچي	۱۴۵
۱۰۲	ڪافر ۽ سندس شين جو حڪم ڪهڙو آهي	۱۴۶
=	نڪ ۾ دوا وڌائين، پوءِ دوا منهن کان نڪري ته ڇا وضو ٿيندو؟	۱۴۷
۱۰۳	جنهن پاڻيءَ مان لوڻ پيدا ٿئي ٿو، ان سان وضو ۽ غسل جائز آهي	۱۴۸
=	وضو شروع ڪرڻ وقت مٿو اڳهاڙو ڪرڻ جي باري ۾ حڪم	۱۴۹
۱۰۴	ڪوه جي ڀرسان ناپاڪ حوض هجن ته ان جو پاڻي پليت نه ٿيندو	۱۵۰
=	جيڪي نمازون ان ڪوه جي پاڻيءَ سان وضو يا غسل ڪري پڙهيون ويون هجن، جنهن مان ڪوئي قائل نڪري ته تن ڏينهن جون نمازون ورائي پڙهي	۱۵۱
۱۰۵	ڏول ۽ گهڙي ۾ فرق آهي	۱۵۲
۱۰۶	جنهن ڪوه ۾ مردار ڪاٺيندڙ ماڻهو پنهنجو ڏول وجهي ان جو حڪم	۱۵۳
=	جنهن ڪوه مان جيئرو جانور چڪي ڪڍجي ان جو حڪم	۱۵۴
=	جنهن پاڻيءَ ۾ گلر ڦاٽي پوي ۽ ان جي گل وغيره به ظاهر نه ٿئي ان جو حڪم	۱۵۵
۱۰۷	ڪوه کي پاڪ ڪرڻ لاءِ ان مان سانده مقرر ڪيل پاڻي ڪڍڻ شرط نه آهي	۱۵۶
=	ڪوه ۾ استعمال ٿيل جتي ڪري ته ان جو حڪم	۱۵۷
۱۰۸	ماڻهيءَ مان ڪنهن ٿانءَ ۾ پاڻي آندو ويو، ان مان ڦوڙي نڪري	۱۵۸
=	ڪوه مان پاڻي ڪڍڻ کان اڳ ڪوئي ڪري ان ۾ مري ويهي ته اهو پاڻي ڳري پليتي آهي	۱۵۹
=	آشوب چشم جي بيماريءَ سبب اک مان پاڻي نڪرڻ سان وضوءَ جو ٿيڻ	۱۶۰
۱۰۹	ڪوه جي پليت ٿيڻ جو حڪم پليتي ڪرڻ جي وقت کان لڳايو ويندو	۱۶۱
۱۱۰	سڪل پنگ جي پليت ۽ پاڪ هجڻ جو حڪم	۱۶۲
۱۱۱	جنهن شيءِ تي پليتي لڳل هجي ان تي ٽي ڀيرا پاڻي وجهي هر ڀيري سڪائجي	۱۶۳
=	زخمر مان جيڪو جيت وغيره نڪري ان جي آلاڻ جو حڪم	۱۶۴
۱۱۲	جنهن پاڻيءَ ۾ ڇچوندر ڪري مري ان جو حڪم	۱۶۵
=	باه تي گرم ٿيل پاڻيءَ سان وضو ۽ غسل ڪرڻ جائز آهي	۱۶۶
=	نمازيءَ جا عضوا جنهن هنڌ لڳن اها جاءِ پاڪ هجڻ فرض آهي	۱۶۷
۱۱۳	ڪافر تي ظاهري پليتي نه هجي پاڻيءَ ۾ داخل ٿئي ته پاڻي پاڪ آهي	۱۶۸
۱۱۵	ببر بضاعه جو حڪم	۱۶۹
۱۱۶	وضوءَ مهل ڪپڙن تي استعمال ٿيل پاڻي لڳي اهو پاڪ آهي	۱۷۰
=	جيڪو کاڌو ان ڪوه جي پاڻيءَ سان پچائجي جنهن ۾ ٻلي ڪري مري	۱۷۱
۱۱۷	ان مسئلي جي باري ۾ وڌيڪ تحقيقات	

آذان، اقامت، امامت ۽ ٻين واسطيدار مسئلن جو بيان

۱۱۸	آذان ۽ اقامت دوران ڳالهائڻ جائز نه آهي	۱۷۲
۱۱۹	جيڪو امام دنياوي دشمني جي ڪري غاڙيءَ جو انتظار نه ڪري اهو گنهگار آهي	۱۷۳
=	غاز کان پوءِ مصيبت تارڻ لاءِ آذان ڏيڻ بزرگن کان منقول آهي	۱۷۴
=	جمعي جي ڏينهن خطبي جي آذان آهستي ڏيڻ گهرجي	۱۷۵
=	جيڪو شخص شاهد ان لا اله الا الله پر "اشهد" کي "شهد" پڙهي ان جو حڪم	۱۷۶
۱۲۰	آذان پر پهرئين "الله اڪبر" کي "الله اڪبر" پڙهڻ جو حڪم	۱۷۷
=	جيڪو شخص فرض پڙهي پوءِ آذان ڏئي ته ان جو حڪم	۱۷۸
۱۲۱	صبح جي غاڙ پر "الصلاة خير من النوم" وسري وڃي ته آذان ٻيهر نه ڏجي	۱۷۹
=	حقو پيئندڙ جي امامت جو حڪم ۽ حقو ۽ چلمر پيئڻ مڪروه آهي	۱۸۰
۱۲۲	آذان جو جواب ڏيڻ جو بيان ۽ ان دوران کائڻ پيئڻ جو حڪم	۱۸۱
۱۲۳	مسجد جو متولي پنهنجي نائب کي جدا ڪري ته جائز آهي	۱۸۲
=	جمعي جي ڏينهن منبر جي سامهون آذان جو جواب ڏيڻ شرعي لحاظ سان ضروري نه آهي	۱۸۳
۱۲۴	مصيبت تارڻ لاءِ آذان پر "الصلاة خير من النوم" نه چوڻ	۱۸۴
۱۲۵	مؤذن جو آذان ۽ اقامت جي درميان مسجد پر هجڻ مسنون آهي	۱۸۵
=	ڪاريگر شخص مثلاً ڪپڙي جو ڪاريگر امامت ڪرائي ته جائز آهي	۱۸۶
۱۲۶	وقت جي بادشاهه ۽ قاضيءَ کان علاوه محلي جو امام امامت جو وڌيڪ حقدار آهي	۱۸۷
=	ويسر سبب صبح جي آذان پر "الصلاة خير من النوم" نه چوي ته نقصان نه آهي	۱۸۸
۱۲۷	آذان پر "اشهد ان محمداً رسول الله" چوڻ وقت اکين تي آڱريون گهمائڻ جو مسئلو	۱۸۹
=	"الله اڪبر" جي را تي زير پڙهڻ جو مسئلو	۱۹۰
۱۲۸	سمجهدار ٻار آذان ڏئي ته مڪروه نه آهي	۱۹۱
=	جمعي جي غاڙ وقت خطيب جي سامهون منبر وٽ آذان آهسته ڏيڻ گهرجي	۱۹۲
۱۲۹	ڪڏڙو صالح هجي ۽ سندس عضو پر سستي هجي ته ان جي امامت جو حڪم	۱۹۳
=	غاز لاءِ اقامت ڪيتري قدر ڏاڍيان چئجي؟	۱۹۴
۱۳۰	حشيش ۽ ڀنگ پيئندڙ جي پويان غاڙ پڙهڻ مڪروه آهي	۱۹۵
۱۳۱	آذان ڏئي غاڙ کان اڳ مؤذن دعوت لاءِ ٻاهر نڪري ته ان جو حڪم	۱۹۶
=	آذان ٻڌڻ کان پوءِ دنيا جا ڪم ڪار ڪرڻ منع آهي	۱۹۷

غماز جي مسئلن جو بيان

۱۳۲	امام جي پويان الحمد پڙهڻ جائز نه آهي	۱۹۸
۱۳۳	"عمل ڪثير" جي تحقيق	۱۹۹
۱۳۴	اصحابن کي گاريون ڏيندڙ رافضي جي امامت جو حڪم	۲۰۰
=	سفر يا مينهن ۾ ٻه نمازون هڪ وقت ۾ پڙهڻ جائز نه آهن	۲۰۱

۱۳۵	لسوٺ غازي جي سامهون اچي ته نماز نه ٿيندي ۽ ٻار جي بالغ ٿيڻ جون نشانيون	۲۰۲
=	ڪهڙي قسم جي لباس ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي؟	۲۰۳
۱۳۶	فرض کان پوءِ ”الله ڪانت السلام...“ پڙهڻ جيتروستن ۾ فاصلو ڪرڻ جو حڪم	۲۰۴
۱۳۸	غازي نماز دوران آذان جا الفاظ ٻڌي ڪلمه طيب جواب ۾ چوي ته ان جي نماز ٿيندي	۲۰۵
=	ڪناري تي پيڙي بيٺي هجي ته منجهس نماز جائز آهي	۲۰۶
=	مقتدي ماضي تي ۽ امام بغير ماضي جي نماز پڙهي ته ڪهڙو حڪم آهي؟	۲۰۷
=	نماز ۾ مرد جي اڳيان عورت اچي ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟	۲۰۸
۱۳۹	هلندڙ پيڙي ۾ ويهي نماز پڙهڻ جي باري ۾ حڪم	۲۰۹
=	غازي عورت جي اڳيان مرد اچي ته ان عورت جي نماز ڇو ٿي پيچي؟	۲۱۰
=	نيت ۾ امام کي مقرر نه ڪرڻ جي باري ۾ حڪم	۲۱۱
۱۴۰	ٻار ۱۷ سالن جو ٿئي ته عالمن جي اتفاق سان ۽ ۱۵ سالن جو ٿئي ته به فتويٰ ڏنل	۲۱۲
=	قول مطابق بالغ آهي.	
=	نماز پڙهڻ دوران ڪنڊولڳي ۽ غازي ”الله اڪبر“ چوي ته نماز نه ٿيندي.	۲۱۳
۱۴۱	فائدو	۲۱۴
=	عشاء ۾ سوره حشر، مغرب ۾ قد افلح ۽ فجر ۾ عمر يتسائلون وغيره سورتون جو	۲۱۵
	آخري حصو پڙهڻ جي باري ۾ سوال	
۱۴۲	فائدا	۲۱۶
=	عصر ۾ ويسر جو سجدو ڏيڻ وسري وڃي ته ڇا نماز ورائي پڙهڻ گهرجي؟	۲۱۷
۱۴۳	نماز ۾ نقصان رهجي وڃي ته ڪنهن امام جي پويان نماز پڙهڻ سان ان جو پورا ٿي	۲۱۸
	ٿيندو يا نه؟	
۱۴۴	پڳڙي هجڻ جي باوجود رڳو توبه ۽ ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي	۲۱۹
۱۴۵	فائدو	۲۲۰
=	سج اڀرڻ، لڙڻ ۽ لهڻ وقت قرآن جي قرايت نه ڪرڻ اوليٰ آهي	۲۲۱
۱۴۶	نماز ۾ فاتحه کان پوءِ ڪا سورت پڙهجي ته شروع ۾ بسم الله پڙهجي يا نه؟	۲۲۲
=	امام فاتحه جو ڪجهه حصو هوريان پڙهيو ته پوءِ پوري فاتحه ورائي پڙهي	۲۲۳
۱۴۷	فائدو	۲۲۴
=	ننڍ ڪندڙ کي نماز لاءِ اٿارڻ مستحب سنت آهي	۲۲۵
=	ٻانهي يا آزاد عورت جو تڪبير اوليٰ وقت هڪ مٿي ڪڻڻ جو بيان	۲۲۶
۱۴۸	رڳو ٻانهن جي آذان ۽ جماعت شريعت ۾ جائز نه آهي	۲۲۷
۱۴۹	سجدي جي جاءِ جي ويجهو هٿيار رکجي ته مڪروه نه آهي	۲۲۸
۱۵۰	عصر جو آخري مستحب وقت	۲۲۹
=	فجر جي وقت جي بيان جي باري ۾ مفتاح الصلوة جي عبارت	۲۳۰
=	فائدو	۲۳۱

۱۵۱	جماعتي گهڻا هجن ته سندن امام جي هڪ طرف بيهڻ مڪروه آهي	۲۳۲
=	هن جشن جي جماعت جي باري ۾ تحقيقات	۲۳۳
=	مجبورا فاسق امام جي پويان نماز پڙهڻ جائز آهي	۲۳۴
=	لسوت چوڪرو نمازيءَ جي سامهون اچي ته نماز نه ٿيندي. نابالغ جي پٺيان نماز پڙهڻ مڪروه آهي	۲۳۵
=	نماز سورہ ڪافرون پڙهڻ وقت ”فليعبدوا“ جي بجاءِ ”فليعبد“ پڙهي ته نماز نه ٿيندي	۲۳۶
۱۵۲	قطب نما ذريعي قبلو سڃاڻڻ جو مسئلو	۲۳۷
=	اطمينان سان قومه ۽ جلسہ جو حڪم	۲۳۸
۱۵۳	”جيڪڏهن بيهوش ٿئي يا تڙ پوي...“ چلبيءَ جي ان عبارت جي تشريح	۲۳۹
=	مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جو ان مسئلي جي باري ۾ نوٽ	۲۴۰
۱۵۴	سج لهڻ شرط مغرب جو وقت داخل ٿئي ٿو ۽ لهڻ جي هنڌ جيڪا ڳاڙهاڻ ٿئي ٿي ان جو اعتبار نه آهي	۲۴۱
۱۵۵	پنگين تي پنج وقتي نماز فرض آهي	۲۴۲
=	”صحت ۽ ثواب- ويجهڙائي ۽ اطاعت ۾ فرق آهي“ شرح وقايہ جي ان عبارت تي تنقيد	۲۴۳
۱۵۷	فرض نماز ۾ سورت جون آخري آيتون پڙهڻ جو مسئلو	۲۴۴
۱۵۸	تڪبير تحریمہ ۾ ”الله اکبر“ جي بجاءِ رڳو ”الله“ چئجي ته تڪبير نه ٿيندي.	۲۴۵
۱۶۰	ٻار اڪيلو هجي ته مردن جي صفن ۾ سندس بيهڻ سان نماز مڪروه نه ٿيندي-	۲۴۶
۱۶۱	شرح وقايہ جي عبارت جي وضاحت	۲۴۷
۱۶۲	گرميءَ ۾ ظاهري روايت موجب ظہر جو وقت جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ٻيٺو ٿئي ۽ اوليٰ هي آهي ته جڏهن پاڇو ٻئي مثل جهڙو ٿئي	۲۴۸
۱۶۳	فائدو	۲۴۹
۱۶۴	اوني ڪپڙي جي مصليٰ تي نماز پڙهڻ جائز آهي ۽ مٽيءَ جي جنس (فرش وغيره) تي سجدو ڪرڻ افضل آهي.	۲۵۰
۱۶۵	امام آخري قاعدو ڇڏي ڏنو ته جماعتين جي نماز ان جي مطابعت ڪرڻ سبب باطل ٿي ويندي.	۲۵۱
۱۶۶	سجدي ۾ عورت پنهنجا هٿ ستر سان ملائي ۽ پيٽ سان لڳائي....	۲۵۲
=	نمازي ٻئي کي خبردار ڪرڻ لاءِ ڏاڍيان قرائت ڪري ته ان جي نماز باطل نه ٿيندي.	۲۵۳
۱۶۷	فائدو (۱)	۲۵۴
۱۶۸	فائدو (۲) ۽ (۳)	۲۵۵
=	نمازيءَ وٽ پڳڙي گهر ۾ يا وٽس موجود هجي ته ان جو بيان.	۲۵۶
۱۶۹	پڳڙيءَ کان سواءِ ڪو ٻيو ڪپڙو مٿي سان ٻڌي نماز پڙهڻ ڪيئن آهي؟	۲۵۷
=	سترو (آڙ) سان نمازيءَ جي سامهون لنگهڻ جي ڪراهيت ختم ٿئي ٿي.....	۲۵۸
۱۷۰	رڪوع رهجي وڃي ته پوري رڪعت ورائي پڙهجي.	۲۵۹

۱۷۰	۲۶۰	پن مان هڪ ڪهڙو ناپاڪ هجي ته ڪيئن معلوم ڪجي ته ڪهڙو ناپاڪ آهي؟
=	۲۶۱	کاڌو نمازيءَ جي اڳيان موجود هجي ته پوءِ نماز پڙهڻ مڪروه آهي
=	۲۶۲	جيڪو ويهي نماز پڙهي ان جي (رڪوع کان پوءِ) قومه جي ڪيفيت جو بيان
۱۷۱	۲۶۳	نمازيءَ کي نماز ۾ ڏينيو ڏنگي ۽ اهو ”الله اڪبر“ چوي ته نماز نه ٿيندي.
۱۷۲	۲۶۴	پهرين رڪعت ۾ مثلاً قل هو الله ۽ ٻيءَ ۾ تبت يدا پڙهي ته نماز مڪروه آهي.
=	۲۶۵	نمازي منگهڻ پڪڙي ته ان جي باري ۾ ڪهڙو حڪم آهي؟
=	۲۶۶	نمازيءَ کي پڪو هڻڻ يا جهلي لوڏڻ جو مسئلو
۱۷۳	۲۶۷	فقط چادر ٻڌي ڪلها کولي نماز پڙهي ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟
۱۷۴	۲۶۸	نماز ۾ گجگوڙ وغيره زوردار آواز ٻڌي بلا اختيار ”الله“ چوي ته ان جي نماز نه ٿيندي
۱۷۵	۲۶۹	مردن جو دن اگهڙ ۾ شامل نه آهي - حضرت ابو ايوب انصاريءَ جي حديث
=	۲۷۰	معراج ۾ فرشتن جو اشهد ان لا اله الا الله واشهد ان محمدا رسول الله چوڻ جو سبب
	۲۷۱	جماعت ۾ اندڙ ۽ ٻوڙو هجي ته ائين ويهڻ جي باري ۾ ڪيس اشاري سان ٻڌائڻ ڪيئن آهي؟
۱۷۶		
۱۷۷	۲۷۲	ٻن صفن جي وچ ۾ ڪيترو فاصلو هڻڻ گهرجي؟
=	۲۷۳	سنت جي نيت ڪيئن ڪري؟ ”سنت رسول الله“ چئجي يا نه چئجي؟
=	۲۷۴	امام جي اڳيان سترو هجي ته جماعت جي اڳيان گذرڻ جائز آهي
۱۷۸	۲۷۵	اڳئين صف ۾ جڳهه خالي هجي ته اتي بيهڻ جائز آهي
۱۷۹	۲۷۶	نماز جي ارڪانن قرائت ۽ رڪوع وغيره ۾ ترتيب قائم رکڻ واجب آهي
=	۲۷۷	مغرب جلدي پڙهڻ مستحب آهي
۱۸۰	۲۷۸	فرض ۾ امام جي پيروي ڪرڻ فرض ۽ واجب ۾ واجب آهي
=	۲۷۹	فائدو
۱۸۱	۲۸۰	آخري قعدہ جي فرض هجڻ جو دليل
	۲۸۱	ٻه رڪعتون عصر پڙهيائين ته سج لهي ويو، ان کان پوءِ هڪ ٻيو شخص ان سان نماز ۾ شامل ٿئي ته ڪهڙو حڪم آهي؟
۱۸۳	۲۸۲	نماز دوران امام جو وضو ٽٽي پوي ۽ ان جو جانشين به نه هجي پوءِ مقتدي اڳتي اچي نماز پڙهائي ته ڪهڙو حڪم آهي؟
۱۸۴	۲۸۳	ٻن سجدن جي وچ ۾ جلسو جو وقت يا وقفو ڪيترو هڻڻ گهرجي؟
۱۸۵	۲۸۴	قبرستان ۾ نماز پڙهڻ جي باري ۾ حڪم
۱۸۶	۲۸۵	پنگ جو سڪل يا ڪٽيل بچ يا ان جو پسيل پاڻي ڪهڙي کي لڳي ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟
۱۸۷	۲۸۶	امام (پلجي) پنجين رڪعت ۾ اٿي بيهي ته جنهن جماعتيءَ جي نماز رهيل هجي اهو ان جي ان ۾ پيروي نه ڪري
=		
۱۸۸	۲۸۷	دن تي چادر وغيره ٻڌڻ يا ويڙهڻ جو حڪم

۱۸۸	قبرستان وغيره ستن جاين تي نماز پڙهڻ مڪروه آهي	۲۸۸
۱۸۹	نماز پڙهندڙ قرآن پڙهندڙ کان افضل آهي	۲۸۹
۱۹۰	سمع الله لمن حمده جي آخري حرف "ه" تي جزم نه پر پيش ڏيڻ گهرجي	۲۹۰
۱۹۱	گاڙها ڪپڙا پائڻ ۽ ان ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي	۲۹۱
=	جنهن ڪپڙي جو استر (اندريون حصو) گاڙهو هجي اهو پائڻ مڪروه آهي	۲۹۲
=	سنڌ ملڪ جي اصلي سايه جي جدول	۲۹۳
۱۹۲	اني وجهت وجهي للذي فطرني پڙهڻ جي باري ۾ سوال	۲۹۴
=	عورتون تڪبير تحريره وقت هٿ چادر کان ٻاهر نه ڪڍن	۲۹۵
	الحمد شريف پڙهڻ کان بعد ٻي سورت شروع ڪرڻ کان اڳ بسم الله پڙهڻ	۲۹۶
۱۹۴	مڪروه آهي يا نه؟	
۱۹۵	در مختار ۽ الدرر جي عبارتن ۾ موافقت پيدا ڪرڻ جي صورت	۲۹۷
=	جيڪا ٻيڙي پاڻيءَ ۾ ٻڌل هجي ان تي سنتون ۽ نفل پڙهڻ جائز آهي	۲۹۸
	جمع جو خطبو يا ظهر جي جماعت شروع ٿئي ته سنتون ان پوريون ڇڏي نماز ۾	۲۹۹
۱۹۶	شامل ٿيڻ جائز نه آهي	
=	جماعت جي گهٽ ۾ گهٽ تعداد امام سميت ٻه چٽا آهي	۳۰۰
	نماز ۾ هڪ کان وڌيڪ مڪروه تنزيهي ڪم ٿيڻ ته سڀني کي ملائي مڪروه تحريري	۳۰۱
۱۹۷	نٿو قرار ڏئي سگهجي.	
	مسجد ۾ نماز پڙهڻ وڌيڪ ثواب جو ڪم آهي، نه موالين جي "مڪان" يا سندن	۳۰۲
=	اڏيل منهن ۾	
	نماز ختم ڪرڻ لاءِ امام جيڪو سلام ورائيندو آهي، اهو "سلام تحية" نه آهي،	۳۰۳
=	جوان جو جواب ڏيڻ لازمي هجي.	
	ڇت هيٺان بيهي نماز پڙهڻ ممڪن نه هجي ۽ اتان ٻاهر نڪرڻ ممڪن نه هجي ته اتي	۳۰۴
۲۰۳	ويهي نماز فرض پڙهڻ جائز نه آهي	
=	فاندو	۳۰۵
	مسجد جي قبله واري ڀت وٽ استنجا جي جاءِ ۽ موالين جو مڪان ٺاهڻ مڪروه	۳۰۶
۲۰۴	آهي	
=	نماز دوران يا نماز کان اڳ مٿي جي وارن کي ٻڌڻ مڪروه آهي	۳۰۷
=	ڪپڙي ۾ جاندارن جون تصويرون هجن ته ان ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي	۳۰۸
۲۰۵	ٻي رکعت جي ڀيٽ ۾ پهرين رکعت ۾ قرائت ڪيتري ڊگهي ڪجي؟	۳۰۹
=	ريشي ۽ گاڙهي ڪپڙي ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي	۳۱۰
	عيدين، جمعي ۽ ماڻهن جي محفل ۾ پگڙي پائڻ ۽ نماز ۾ نه پائڻ افضل ۽ چڱو	۳۱۱
۲۰۶	ڪم نه آهي	
=	قراعت ۾ جتي وقف هجي ان جي بجاءِ ٻي جاءِ تي وقف ڪري ته نماز فاسد نه ٿيندي	۳۱۲

۲۰۶	قيام ۾ هٿ ٻڌڻ جي باري ۾ چئن امامن جي مذهب جي باري ۾ سوال	۳۱۳
۲۰۸	جتي پائي نماز پڙهڻ جي افضل هئڻ جو مسئلو	۳۱۴
=	فرض نماز جي مستحب وقتن جو بيان	۳۱۵
=	پنڳين تي پنج وقتي نماز فرض آهي، انهن کان نفرت ڪرڻ نفرت جوڳو فعل آهي	۳۱۶
۲۰۹	فرض، جمع ۽ عيدن جي نمازن ۾ امام لاءِ امامت جي نيت شرط نه آهي	۳۱۷
۲۱۰	ويهي نماز پڙهڻ وقت رکوع ۾ جهڪڻ جي حد	۳۱۸
۲۱۱	نماز جي ڪنهن فرض ۾ ٽي ڀيرا بدن کي ڪنهي ته نماز فاسد نه ٿيندي	۳۱۹
۲۱۳	"امام جو امام ڪير آهي؟" اهو سوال ئي فضول آهي	۳۲۰
=	دل ۾ قرائت ڪري ته ڪافي نه آهي، بلڪ زبان سان قرائت ڪرڻ ضروري آهي	۳۲۱
=	قميص جي ٻانهن ۾ ٻانھون وجهڻ کان سواءِ ڪلهي تي رکي نماز پڙهڻ مڪروه آهي	۳۲۲
۲۱۴	نماز ۾ ڏاڍيان بسم الله پڙهڻ مڪروه آهي	۳۲۳
۲۱۵	عمام ۾ نماز پڙهڻ بابت فائدو	۳۲۴
۲۱۶	قبرستان ۾ قبر جي سامهون نماز پڙهڻ جو مسئلو	۳۲۵
۲۱۷	نماز دوران امام گذاري وڃي ته جماعت جي نماز باطل ٿيندي	۳۲۶
	جنهن نمازيءَ جي ڪجهه جماعت رهجي وڃي جيڪڏهن امام سان سجده سهو	۳۲۷
۲۱۸	ڪري پوءِ خبر پيس ته امام تي سجده واجب نه هوندو ته ان جي نماز فاسد ٿيندي؟	
=	ميت کي اجرت وٺي غسل ڏيڻ جائز آهي	۳۲۸
۲۱۹	امام کي مصلو نه هجي ۽ مقتدين کي هجي ته اهو ڪم مڪروه آهي	۳۲۹
=	امام اندر ۽ مقتدي ٻاهر بيهي نماز پڙهڻ ته مڪروه آهي	۳۳۰
	امام جي تڪبير تحرime پوري ڪرڻ کان اڳ مقتدي تڪبير تحرime پوري ڪري ته ان	۳۳۱
۲۲۰	جي باري ۾ ڪهڙو حڪم آهي؟	
=	بي نمازيءَ جو حڪم	۳۳۲
۲۲۱	الحمد شريف ۽ ٻي سورت جي درميان بسم الله پڙهڻ مڪروه آهي	۳۳۳
=	نماز جي دوران گوڏ کڻي پوي ته ٻڌڻ سان نماز فاسد نه ٿيندي	۳۳۴
=	جنبي وار ڪوڙي، ننهن ڪٽي چادر ۾ ٻڌي پوءِ ان چادر ۾ نماز پڙهي ته صحيح آهي	۳۳۵
۲۲۲	امام کي پهرين التحيات ۾ ننڊ اچي وئي ته ان صورت ۾ جماعتي ڇا ڪن؟	۳۳۶
=	نماز ۾ قرآن يا ذڪر سوال ۽ جواب جي صورت ۾ پڙهي ته نماز فاسد ٿيندي	۳۳۷
=	قميص کان سواءِ رڳو سلوار ۾ نماز پڙهڻ جو مسئلو	۳۳۸
۲۲۳	مٿي جا وار (چوٽي) ٻڌڻ جو مسئلو	۳۳۹
۲۲۴	پلجي سلام ورائي ته نماز فاسد نه ٿيندي	۳۴۰
۲۲۵	فقط ڏاڙهي نه پر نڪ ۽ وات ٻڌي نماز پڙهي ته مڪروه آهي	۳۴۱
=	بارش سبب نماز جي جاءِ پرڃي وڃي ته اشاري سان نماز پوري ڪرڻ	۳۴۲
۲۲۶	بني کي نماز ۾ هجڻ جي سڏ ڪرڻ لاءِ ڏاڍيان قرائت ڪري ته نماز فاسد نه ٿيندي	۳۴۳

۳۴۴	”مون الله تعاليٰ لاءِ نماز جي نيت ڪئي“ چوڻ جائز آهي ”بحر الرائق“ جي لکت جي ترديد	۲۲۶
۳۴۵	ڪلهن تي نماز ۾ اهڙو ڪپڙو رکڻ مڪروھ آهي جنهن جون ٻانهون ٻانهن ۾ نه وجهجن	۲۲۷
۳۴۶	چاوضوءَ ۾ عضوا ڏوئيندڙ شخص، ان جي پويان نماز پڙهي سگهي ٿو جيڪو زخم جي پٽيءَ تي مسح ڪري ٿو؟	۲۲۸
۳۴۷	نماز ۾ قرائت ڏاڍيان نه هجي ته ان ۾ بعد ۾ شامل ٿيڻ وارو مقتدي سبحانڪ اللهم پڙهي ته ڪيئن آهي	=
۳۴۸	رڳو شلوار ۽ چادر ۾ نماز پڙهڻ جي باري ۾ مخدوم محمد صادق جي تحقيق	۲۲۹
۳۴۹	مٿئين مسئلي تي مخدوم عبدالواحد سيوستاني جي تنقيد	۲۳۰
۳۵۰	مخدوم محمد صادق متعلوي جي جوابي تنقيد	=
۳۵۱	مخدوم عبدالواحد صديقي طرفان جواب الجواب	=
۳۵۲	فجر نماز جي آخري وقت جو بيان	۲۳۲
۳۵۳	مر شيءِ جو پاڇو ان کان ٻيڻو ٿئي ته ظهر نماز پڙهڻ جائز آهي	۲۳۳
۳۵۴	جيڪو امام قرآن مجيد جي قرائت صحيح نه ڪري سگهي ان جي پويان نماز پڙهڻ جو حڪم ڪهڙو آهي؟	۲۳۵
۳۵۵	وينل نماز ۾ دن جي هيٺيان هٿ ٻڌڻ جو مسئلو	۲۳۶
۳۵۶	اهي مسئلا جن ۾ عورت ۽ مرد جي نماز ۾ اختلاف آهي	۲۳۷
۳۵۷	هڪ مجلس ۾ ساڳي آيت هڪ کان وڌيڪ ماڻهن کان ٻڌجي ته صرف هڪ سجدو لازم آهي	۲۳۸
۳۵۸	نماز جي حالت ۾ ٻئي شخص کان سجدي جي آيت ٻڌي ته نماز ختم ڪري سجدو ادا ڪري؟	۲۳۹
۳۵۹	جنهن عورت سجدي جي آيت پڙهي يا ٻڌي پوءِ ان کي رت اچي ته ان تي قرأت جو سجدو معاف نه ٿيندو.	=
۳۶۰	امام سجدي جي آيت پڙهي ۽ رکوع ۾ سجدي جي نيت ڪري ته واجب ادا ٿي ويندو جيتوڻيڪ مقتدين کي معلوم نه هجي	۲۴۱
۳۶۱	هڪ آيت ٻن جڻن کان ٻڌي ۽ پوءِ انهيءَ جاءِ تي اهائي آيت پاڻ پڙهي تڏهن به فقط هڪ سجدو واجب آهي	=
۳۶۲	جنهن رکعت ۾ سجدي جي ڪا آيت پڙهجي ان رکعت جي رکوع سان سجدي جي ادانگيءَ جي باري ۾ تحقيقات	۲۴۲

قرائت تراويح، ذڪر اذڪار ۽ سنتن جو بيان

۳۶۳	رمضان ۾ قرآن مجيد جو ختم پورو ٿيڻ کان بعد جون تراويحون معاف نه آهن	۲۴۳
-----	--	-----

۳۶۴	گڏيل چار رڪعتون تراويح شروع ڪري پوءِ سندس ٻه رڪعتون فاسد ٿي وڃن ته ڪيل قراعت ورائي ڪري يا نه؟
۲۴۴	نفل پڙهندڙ، تراويح پڙهندڙ جي پويان نماز پڙهي ۽ پوءِ پنهنجي تراويح جدا پڙهي
۳۶۵	قرآن ڏسي پڙهڻ جو ثواب وڌيڪ آهي
۲۴۵	سج اڀرڻ ۽ لڙڻ مهل قرآن پڙهڻ جو مسئلو
=	امام منجهي ته کيس لقمو ڏيڻ مستحب آهي
۳۶۸	قرآن مجيد ۾ جيڪي دعائون بيان ٿيل آهن انهن ۾ گهٽ وڌائي ڪرڻ جائز نه آهي
۳۶۹	۽ التحيات کان بعد اهي دعائون پڙهجن ته ويسر جو سجدو لازم نه آهي
۲۴۶	رمضان شريف جون تراويح پڙهڻ سبب تهجد معاف نه آهي
=	قرآن مجيد جي قراعت ۽ لپٽي قرآن ٻڌڻ جي باري ۾ حڪم
۲۴۷	مسجد ۾ جماعت شروع ٿيڻ کان اڳ سنت فجر پڙهڻ مڪروه نه آهي
=	سهڻي آواز ۾ تلاوت ڪرڻ مستحب ۽ ڳانگيءَ کان پرهيز لازم آهي
=	ظھر جون اڳيون سنتون رھجي وڃن ته فرض کان بعد وارين سنتن کان انھن کي اڳ ۾ پڙھڻ گھرجي
۲۴۹	مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جو جواب
۲۵۰	قرآن پڙهڻ مهل شاگرد جسم کي لوڏا ڏي ته منع نه آهي
۲۵۲	تراويح رسول الله ... کان ثابت آهي
۲۵۳	فرض کان بعد هٿ کڻي دعا گهرڻ شريعت مان ثابت آهي
۲۵۷	قرآن ٻڌڻ قرآن مجيد جي نص مان ثابت ۽ واجب آهي ۽ جماعتين کي گهرجي ته امام جو قرآن ٻڌڻ
=	باجماعت تراويح پڙهڻ ۽ ختم قرآن ڪيڏن سنت آهي ۽ ختم شريف کان بعد به تراويح رمضان مهيني جي آخر تائين پڙهجن.
=	فرض ۽ سنت درميان ڳالهائڻ سان نماز فاسد نه ٿيندي
۲۵۹	فرض کان بعد جيڪي ورد وظيفا پڙهجن ٿا، ان جو حڪم
=	امام هڪ يا ٻه دفعا ختم ڪڍي چڪو هجي، ان جي پويان تراويح پڙهڻ جو مسئلو
۲۶۰	فرض کان بعد ڪلمه طيب پڙهڻ جو ثبوت
=	التحيات ۾ اشهد ان لا اله الا الله چوڻ وقت ڏسڻي آڱر سان اشارو ڪرڻ سنت آهي
۲۶۱	سج اڀرڻ ۽ لهڻ وقت درود شريف، ذڪر اذڪار ۽ قرآن جي قرائت ڪرڻ افضل آهي
۲۶۲	(نفلي) نماز پڙهڻ افضل آهي يا قرآن مجيد جي تلاوت ڪرڻ
=	التحيات ۾ ڏسڻي آڱر سان اشارو ڪرڻ جي باري ۾ سوال
=	مردن لاءِ ڪن جي پاپڙين جي برابر هٿ مٿي کڻڻ سنت آهي
۲۶۳	ڪنهن ٻئي شهر يا هنڌان ختم ڪيڏن لاءِ حافظ قرآن جي تلاش ڪرڻ جو مسئلو
۲۶۴	ختم قرآن مجيد باجماعت يعني قرآن خوانيءَ جو ڪهڙو حڪم آهي؟
=	

۳۹۲	جمعي ۾ سورة اعليٰ ۽ الغاشيه کان سواءِ ٻي سورت پڙهجي ته مڪروه نه آهي	۲۶۵
۳۹۳	تراويح ۾ سورت جي منڍ ۾ بسم الله ڏاڍيان يا هوريان پڙهڻ جو مسئلو	۲۶۸
۳۹۴	تلاوت دوران جسر کي حرڪت ڏيڻ چڱو ڪم نه آهي	۲۶۹
۳۹۵	الحمد شريف ۾ سڪتن ۽ اهڙن وقفن جو ثبوت نه آهي جن سان ڪفر لازم اچي	=
۳۹۶	غاز ۾ قرآن زبان سان پڙهڻ فرض آهي، دل ۾ پڙهڻ جو اعتبار نه آهي	۲۷۰
۳۹۷	اڪيلي سر تراويح پڙهڻ مهل قرائت ڏاڍيان ڪري ته افضل آهي	=
۳۹۸	رسول الله ﷺ تي تهجد فرض هو، تڏهن به پاڻ سڳورا تراويح پڙهندا هئا	۲۷۱
۳۹۹	تراويح ۾ قرآن جو ختم ڪيڏن سنت موڪده آهي	=
۴۰۰	ختم قرآن جي شروعات حضرت عمر رضي الله عنه جي زماني کان ٿي	۲۷۲
۴۰۱	حافظ ٻئي هنڌ ختم ڪڍي، ان جي پويان ٻي جماعت ختم پڙهي ته ڪيئن آهي	=
۴۰۲	جيڪو فرض جدا پڙهي ته ڇا اهو امام سان گڏجي تراويح ۽ وتر پڙهي؟	=
۴۰۳	فرض کان بعد سجدي جي جاءِ تي هٿ رکي منهن تي گهمائڻ جو مسئلو	۲۷۳
۴۰۴	ان مسئلي تي مخدوم محمد عثمان متعلوي جي تنقيد	۲۷۴
۴۰۵	مخدوم عبدالواحد سيوستاني جي جوابي تنقيد	۲۷۵
۴۰۶	اسلام مڪمل ٿيڻ کان پوءِ الهام جي شرعي حيثيت ڪهڙي آهي؟	۲۷۷
۴۰۷	قرآن مجيد ٻڌڻ جي باري ۾ شرح منية المصليٰ ۽ بيضاويءَ جي عبارت ۾ مطابقت	۲۷۸
۴۰۸	التحيات ۾ اشهد ان لا اله الا الله پڙهجي ته ان وقت آگرسان اشارو ڪرڻ ڪيئن آهي؟	۲۸۰
۴۰۹	قرآن خواني جي باري ۾ حڪم	=
۴۱۰	رڪعت ۾ تلاوت کان فارغ ٿي فوراً الله اڪبر چوي ته ان جي باري ۾ حڪم	۲۸۱
۴۱۱	نماز ۾ سورت جي آخري حصي پڙهڻ جو مسئلو	۲۸۲
۴۱۲	ڌال کي زا ۾ ملائڻ جو مسئلو	=
۴۱۳	ڪهيص ۽ حم عسق ۾ ع تي مد ڏيڻ جو مسئلو	۲۸۳
۴۱۴	مد متصل ۽ مد منفصل جو بيان	=
۴۱۵	وقف لازم وغيره جو بيان	۲۸۴
۴۱۶	الله تعاليٰ جو انسان کي ظالم ۽ جاهل چوڻ ۾ خود انسان جي ساراھ آهي	=
۴۱۷	فرض ۽ سنت جي درميان اللهم انت السلام.... جيتري دير ڪرڻ مستحب آهي	=
۴۱۸	جمع ۽ عيدين جي پهرين رڪعتن ۾ سبح اسم ۽ ٻيءَ ۾ هل اتاك حديث الغاشية	=
	پڙهڻ جي باري ۾ سوال	=
۴۱۹	بيهن جي سگهه رکڻ جي باوجود ويهي غاز پڙهڻ جائز نه آهي	۲۸۶
۴۲۰	ڇا هر آباديءَ ۾ قرآن مجيد جو حافظ هجڻ فرض ڪفايه آهي؟	=
۴۲۱	تراويح نماز جي قضا نه آهي	=
۴۲۲	ظهر جون چار سنتون پڙهي فرض ادا ڪرڻ کان اڳ مسجد مان نڪري ويو پوءِ واپس	۲۸۷
	آيو ته ڇا اهي اڳيون سنتون وري پڙهي؟	

۲۸۸	فجر سنت شروع ڪيائين، پوءِ ڏنائين ته جماعت کي پڇي نه سگهندو ته سنتون ٿوڙي بعد ۾ قضا ڪري، ڇا هو حيلو صحيح آهي؟	۴۲۳
۲۸۹	تراويح دوران رسول الله صلي الله عليه وسلم تي ڏاڍيان درود پڙهڻ جائز آهي	۴۲۴
=	رمضان ۾ ختم شريف ڪڍڻ وقت چوهاڙا ۽ کاڌو ورهائڻ جائز آهي	۴۲۵
=	امام منجهي پوي ته ان کي لقمو ڏيڻ مستحب آهي	۴۲۶
۲۹۰	ڪي الفاظ حذف ڪري قرآن پڙهڻ جائز نه آهي	۴۲۷
=	نبي صلي الله عليه وسلم جي فعل مان نماز ۾ التحيات پڙهڻ جي ثابتي	۴۲۸
۲۹۱	صبح پڙهڻ کان پوءِ وظيفا ورد پڙهڻ وقت قبلي ڏانهن رخ ڪرڻ گهرجي	۴۲۹
	فوت ٿيل نمازن جي قضا	
۲۹۲	ويسر سبب خبر نه آهي ته ڪهڙي نماز قضا ٿي آهي ته ڪيئن قضا ڪجي؟	۴۳۰
=	جيڪو وتر قضا ڪري، ان ۾ دعا قنوت به قضا ڪري.	۴۳۱
=	وتر ۾ ويسر ٿي، سجده سهو به نه ڏنائين ته ان نقصان جو پورا ٿو ڪيئن ڪري؟	۴۳۲
۲۹۳	مولانا دين محمد بوبڪانيءَ جو سوال	۴۳۳
	وتر ۽ نفلن جو بيان	
۲۹۴	پلجي پهرئين يا ٻي رکعت ۾ دعا قنوت پڙهي ته ڇا ورائي ٿينءَ ۾ قنوت پڙهي يا ويسر جو سجدو ڏي؟	۴۳۴
=	وتر واجب هجڻ بابت امامن ۾ اختلاف آهي ته ڇا ان صورت ۾ نيت ۾ "وتر واجب" چوڻ ضروري آهي؟	۴۳۵
=	قنوت پڙهڻ کان سواءِ رکوع ۾ هليو ويو ته ڇا واپس قيام ڪري قنوت پڙهي؟	۴۳۶
۲۹۵	رمضان ۾ عشا باجماعت نه پڙهيائين، تراويح باجماعت ادا ڪيائين، ڇا وتر به باجماعت پڙهي؟	۴۳۷
=	ضحىٰ ۽ اشراق جي نماز ساڳي آهي يا نه؟	۴۳۸
۲۹۷	جيڪو نفل وتر کان بعد پڙهجي ٿو بيهي پڙهڻ ۾ ان جو وڌيڪ ثواب آهي	۴۳۹
۲۹۸	شبِ براءت ۽ شبِ قدر وغيره ۾ نفل پڙهڻ مستحب ڪم آهي	۴۴۰
=	امام رکوع مان قيام ۾ موٽي قنوت پڙهي ۽ پوءِ رکوع ڪري ۽ مقتدي ان ۾ سندس پيروي ڪن ته سندن نماز فاسد ٿيندي	۴۴۱
۲۹۹	جيڪڏهن نفل جي چئن رکعتن مان آخري ٻن رکعتن ۾ نقصان ٿئي ته اهي ورائي پڙهڻ لازم آهي	۴۴۲
۳۰۰	جيڪڏهن عاشوره، شبِ قدر وغيره موقعن تي ٽن چئن جي جماعت گڏجي نفل پڙهي ته ان جي منع آهي	۴۴۳
۳۰۱	صلوة التسيب ۾ قومه ۾ هٿ ٻڌڻ يا ڇڏڻ جو مسئلو	۴۴۴
۳۰۲	فائده نمبر ۱	۴۴۵
=	فائده نمبر ۲ ۽ ۳	۴۴۶

۳۰۳	وتر جي پهرين رڪعت ۾ قنوت پڙهي ته ان تي سجده سهو لازم نه آهي	۴۴۷
=	سج گرهڻ جي نماز ۾ ڪيتري ۽ ڪهڙي سورت جي قراعت ڪجي؟	۴۴۸
۳۰۴	عيدگاه ۾ عيد نماز کان بعد نفل مڪروه آهي، گهر ۾ پڙهڻ مڪروه نه آهي	۴۴۹
۳۰۵	وتر جي پهرين يا ٻين رڪعت ۾ قنوت پڙهي ته موتاني ٽين ۽ ٻن پڙهڻ لازم نه آهي	۴۵۰
=	وتر کان بعد ٻه رڪعتون پڙهڻ سنت مؤڪده نه آهي	۴۵۱
	ڏينهن ۾ هڪ سلام سان چئن کان وڌيڪ ۽ رات ۾ اٺن کان وڌيڪ رڪعتون نفل	۴۵۲
۳۰۶	پڙهڻ مڪروه آهي	
	وتر جي پهرين ۽ ٻي رڪعت ۾ دعاءِ قنوت پڙهي ته ٽين رڪعت ۾ ان کي دهرائي	۴۵۳
۳۰۹	پڙهڻ اوليٰ آهي	
۳۱۰	امام جي پويان وتر کي تراويح سمجهي پڙهي ته مقتديءَ تي وتر معاف نه ٿيندو	۴۵۴
۳۱۱	جماعتي امام سان وتر جي ٽين رڪوع ۾ شامل ٿئي اهو قنوت قضا نه ڪري	۴۵۵
=	نفل شروع ڪري پڇي ته قضا ڪرڻ وقت ان ۾ قيام به ڪرڻ فرض آهي	۴۵۶
=	عاشورن ۾ باجماعت نفل پڙهڻ مڪروه آهي	۴۵۷
۳۱۲	قيام ۾ دعا قنوت وسري وڃي ته ڇا ڪجي؟	۴۵۸
۳۱۳	صلاة التسبيح جي قومه ۾ هٿ ٻڌڻ يا ڇڏڻ جو مسئلو	۴۵۹
۳۱۴	ان بابت مولوي دين محمد بوبڪائي جي لکت	۴۶۰
۳۱۵	مخدوم عبدالواحد صديقي جي ان تي تنقيد	۴۶۱
	عيدن جا مسئلا	
۳۱۶	عيد گاه ۾ جدا امام سان هڪ کان وڌيڪ جماعتون ٿي سگهن ٿيون يا نه؟	۴۶۲
=	عيدن جي تڪبيرن ۾ وقفو ڪرڻ گهرجي ان دوران ڪجهه پڙهڻ مڪروه آهي	۴۶۳
۳۱۷	عيد الاضحى جي نماز کان اڳ کائڻ پيئڻ مڪروه تنزيهي آهي	۴۶۴
=	فائدو	۴۶۵
۳۱۸	خطبي دوران نمازي خاموش رهن، خطيب تڪبيرات چوي ته مقتدي به تڪبيرون چون	۴۶۶
=	هڪ ٻئي کي ”عيد مبارڪ“ ڏيڻ جائز آهي	۴۶۷
	عيدگاه ۾ عيد جي نماز پڙهڻ مسنون آهي ۽ طاقت هجڻ جي باوجود ٻئي هنڌ نماز	۴۶۸
=	پڙهڻ سنت جي خلاف آهي	
۳۲۰	امام کان قيام دوران تڪبيرات چون وسري وڃن ته رڪوع ۾ اهي چوڻ ڪيئن آهن؟	۴۶۹
۳۲۲	فائدو	۴۷۰
۳۲۳	عيدگاه ۾ هڪ کان وڌيڪ خطبي سان عيد نمازون پڙهڻ جو مسئلو	۴۷۱
=	انهيءَ مسئلي جي وڌيڪ چنڊچاڻ	۴۷۲
۳۲۴	عيد جي ڏينهن يا ڪر پائي عيد ملڻ جو مسئلو	۴۷۳
۳۲۵	عيد الفطر جي ڏينهن سيون کائڻ جو مسئلو	۴۷۴

نماز ۾ ويسر ۽ نقصان جي پوري ڪرڻ جا مسئلا

۳۲۵	مسبوق پنهنجي نماز قراءت کان شروع ڪري ۽ التحيات تي ختم ڪري	۴۷۵
	وتر، سنت ۽ نفل ۾ ڀلجي انهن رڪعتن ۾ ڏاڍيان قراءت ڪري جن ۾ هوريان ڪبي	۴۷۶
۳۲۶	آهي ته ويسر جو سجدو واجب آهي يا نه؟	
	مقتدي مغرب جي ٽين رڪعت ۾ شامل ٿيو، امام سلام ورايو ته هڪ رڪعت	۴۷۷
	پڙهي اٿي بيٺو ۽ ٻي رڪعت ملائي سلام ڏنائين ته ڇا قعدي ڇڏڻ سبب مٿس	
=	ويسر جو سجدو واجب آهي؟	
۳۲۷	فائدو	۴۷۸
	امام کان نماز ۾ غلطي ٿي وڃي ته ڇا بعد ۾ شامل ٿيندڙ جماعتي پنهنجي نماز جي	۴۷۹
۳۲۸	آخر ۾ امام جي ويسر جو سجدو ڏي؟	
۳۲۹	فاتحه پڙهڻ وسري وڃي ته ڇا رڪوع کان قيام ۾ واپس اچي فاتحه پڙهجي؟	۴۸۰
	امام آخري التحيات ۾ آهي، پوءِ هڪ شخص اچي التحيات ۾ مس ويٺو ته امام	۴۸۱
	سلام ورايو انهيءَ التحيات پورو ڪيو پوءِ اٿي بيٺو ته ڇا دير جي ڪري ان تي	
۳۳۰	ويسر جو سجدو واجب آهي؟	
	مسبوق امام سان گڏجي ويسر جو سجدو ڏنو بعد ۾ معلوم ٿيو ته امام تي ته	۴۸۲
=	ويسر جو سجدو نه هو، ان صورت ۾ مسبوق جي نماز فاسد نه ٿيندي؟	
۳۳۲	نماز ۾ رهيل نقصان جو پورا ٿو ڪرڻ نفل آهي	۴۸۳
=	قعده ۾ التحيات ٻيهر پڙهي ته سجده سهو واجب نه آهي	۴۸۴
	مسبوق لاحق امام سان گڏجي ۽ آخر ۾ پاڻ به ويسر جو سجدو ڏئي ته ان جي نماز	۴۸۵
۳۳۳	جو ڪهڙو حڪم آهي؟	
۳۳۴	مسبوق لاحق امام سان گڏجي سجده سهو نه ڏئي ته ڪڏهن ڏئي؟	۴۸۶
	لاحقانه نماز جي آخر ۾ سجده سهو نه ڪري ته مسبوقانه نماز جي آخر ۾ سجدو	۴۸۷
=	ڪري يا نه؟	
	بعد ۾ ايندڙ جماعتي نماز جي آخر ۾ اٿي بيٺي، پوءِ ڏسي ته امام ويسر جي سجدي	۴۸۸
=	۾ آهي ۽ موٽي ان سان سجده سهو ۾ شامل ٿئي ته ڪهڙو حڪم آهي؟	
=	مسبوق جي التحيات پڙهڻ يا سجدي ۾ تاخير سبب سجدو سهو جو مسئلو	۴۸۹
۳۳۵	باجماعت نماز ۾ مقتدي ڀلجي پوي ته نماز کان بعد ان نقصان جو پورا ٿو ڪرڻ ضروري نه آهي	۴۹۰
۳۳۶	مسبوق سلام ورائڻ ۾ امام جي مطابعت نه ڪري	۴۹۱
	عصر پڙهندڙ کان نماز ۾ ڪو واجب رهجي وڃي ۽ سجده سهو ڏيڻ پڻ وسري وڃييس ته	۴۹۲
۳۳۷	ڇا ڪري؟	
	مقتدي پانٿي ته منهنجي ڪجهه نماز رهجي وئي آهي، سلام ڦيرائڻ کان بعد هڪ	۴۹۳
۳۳۸	رڪعت پڙهيائين پوءِ ياد آيس ته مقتدي آهيان ته ڇا ڪري؟	

۳۳۹	مثنین مسئلي جي باري ۾ مخدوم محمد هاشم ٺٽوي جي تحقيقات	۴۹۴
۳۴۰	غازي رکوع ڇڏي سڌو سجدي ۾ وڃي ته ان جي غازيات تحقيقات	۴۹۵
۳۴۱	آخري قعدي ۾ ننڍا اچي ويس، پوءِ سجاڳ ٿي التحيات پڙهي ته ان تي ويسر جو سجود لازم نه آهي	۴۹۶
۳۴۲	سج جي ڳاڙهاڻ وقت عصر پڙهي ۽ غازي تي ويسر جو سجود لازم هجي ته اهو معاف نه آهي	۴۹۷
=	ان مسئلي تي مخدوم محمد عثمان متعلويءَ جي تنقيد	۴۹۸
۳۴۳	مخدوم عبدالواحد سيوستانيءَ طرفان جوابي تنقيد	۴۹۹
=	جماعتي امام کي سجدي جي حالت ۾ لهي، پوءِ تڪبير تحریمه چوڻ سبب سجدي ۾ شامل نه ٿي سگهي، تانجو امام سجدي مان مٿو مٿي کڻي ته ڇا اهو سجود انهيءَ جماعتيءَ تي فرض آهي؟	۵۰۰
۳۴۴	التحيات، رکوع يا سجدي ۾ بسم الله پڙهي ته ويسر جو سجود لازم نه آهي	۵۰۱
۳۴۵	ڏاڍيان التحيات پڙهي ته ويسر جو سجود واجب نه آهي	۵۰۲
۳۴۶	نفل جي چئن رکعتن مان آخري ٻن ۾ نقصان واقع ٿئي ته ڪهڙو حڪم آهي	۵۰۳
=	غازي آخري قعدو ادا ڪري اٿي بيهي ۽ ٻيون ٻه رکعتون شامل ڪري سلام ورائي ۽ ويسر جو سجود نه ڏئي ته ان صورت ۾ نقصان جي پورائي لاءِ ڪهڙو طريقو آهي	۵۰۴
=	آخري قعدي ۾ التحيات جيتري دير ويهي پوءِ يلجي قيام ڪري ان کان پوءِ قعدي ۾ موٽي اچي ته ڇا ان تي ويسر جو سجود لازم آهي؟	۵۰۵
۳۴۷	ڄاڻي وائي سلام ڦيرائي ته ان جي غاز فاسد ٿيندي (مخدوم محمد هاشم ٺٽوي)	۵۰۶
=	ان مسئلي تي مخدوم عبدالواحد سيوستانيءَ جي تنقيد	۵۰۷
=	فجر ٻن جي بجاءِ ٽي پڙهي ۽ ٻي رکعت ۾ نه ويهي ته غاز باطل آهي	۵۰۸
۳۴۸	جيڪڏهن وتر چار رکعتون پڙهي تي قعدا ڪيائين ته انهيءَ نقصان جو پورا ڪهڙي طرح ڪرڻ گهرجي؟	۵۰۹
=	جماعتي التحيات کان پوءِ امام جي سلام کان اڳ غاز ۾ شامل ٿئي ۽ التحيات پڙهي اٿي بيهي ته ان تي تاخير سبب ويسر جو سجود واجب نه آهي	۵۱۰
۳۴۹	فرض ۾ ڪمي رهجي وڃي ته اها سنت کان اڳ پوري ڪرڻ گهرجي	۵۱۱
=	يلجي عصر پنج رکعتون پڙهي ۽ چوٿين رکعت ۾ ويهي ۽ ويسر جو سجود نه ڏئي ته نقصان کي ڪيئن پورو ڪري؟	۵۱۲
=	واجب ادا ڪرڻ لاءِ غاز جو فرض ڇڏي ته غاز فاسد ٿيندي.	۵۱۳
۳۵۰	آخري قعدو ۾ التحيات پوري ڪرڻ کان اڳ سلام ورائي ته غاز فاسد آهي	۵۱۴
=	فجر ۽ عصر جي غاز ۾ سجود سهو ڏيڻ جي تحقيق	۵۱۵
۳۵۱	جيڪڏهن مسبوق ڄاڻي وائي امام سان گڏ سلام ورائي ۽ ويسر جو سجود نه ڏئي ته ان جي غاز فاسد آهي	۵۱۶

۳۵۲	پهرئين قعدي ۾ مقتدي درود شريف پڙهي ته نقصان پورو ڪرڻ واجب نه آهي	۵۱۷
	جيڪڏهن امام التحيات پڙهڻ کان پوءِ پنجين رڪعت ۾ اٿي بيهي ۽ لقمو ملڻ تي	۵۱۸
۳۵۳	ويهي بيهه التحيات پڙهي ته ڇا ان تي ويسر جو سجدو واجب آهي؟	
	سوره فاتحه جي هڪ آيت وسري وڃيس ته ويسر جو سجدو لازم نه آهي. اڌ کان	۵۱۹
=	وڌيڪ وساري ته ويسر جو سجدو واجب آهي	
۳۵۴	امام جي پويان نمازيءَ کان پل ٿئي ته ان نقصان جو پوراڻو ڪيئن ڪري؟	۵۲۰
۳۵۵	عصر ۽ فجر ۾ ڪمي رهجي وڃي ته انهن نمازن کان پوءِ نقصان جو پوراڻو نه ڪري	۵۲۱
۳۵۶	سجدي سهو کان بعد التحيات پڙهڻ واجب آهي يا مستحب؟	۵۲۲
۳۵۷	قرائت ۽ ٻين ارڪانن جي درميان ترتيب ضروري آهي	۵۲۳
	نفل ۾ ڪمي رهجي وڃي ته نقصان جي تڪميل ڪرڻ وقت اڳ ۾ ڪيل قرائت	۵۲۴
۳۵۸	دهرائن واجب نه آهي	
	امام آخري قعدي کان پوءِ پنجين رڪعت لاءِ اٿي بيهي ته ڇا مقتدين لاءِ سلام	۵۲۵
=	ڦيرائڻ جائز آهي؟	
	پهرئين قعدي ۾ التحيات کان بعد پلجي يا ڄاڻي وائي درود شريف پڙهي ته ڇا ويسر	۵۲۶
۳۵۹	جو سجدو لازم آهي؟	
۳۶۰	تراويح ۾ ڪمي رهجي وڃي ته اها پوري ڪرڻ لاءِ ڪيل قرائت موڪائڻ ضروري نه آهي	۵۲۷
=	مخدوم محمد عثمان جي سجده تلاوت کي دير سان ادا ڪرڻ جي باري ۾ لکت	۵۲۸
۳۶۱	مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جي ان تي تنقيد	۵۲۹
	مقتديءَ کان امام جي پويان اهڙو فعل ظاهر ٿئي جنهن جي ڪري ويسر جو سجدو	۵۳۰
۳۶۲	واجب هجي ته ڇا نماز پوري ڪري وري ان جو ازالو ڪري؟	
۳۶۳	فرض جي ٻن آخري رڪعتن ۾ الحمد پڙهڻ فرض آهي، واجب آهي يا سنت آهي؟	۵۳۱
	آخر ۾ ايندڙ نمازيءَ امام کي آخري قعدي ۾ لڏو ۽ تڪبير تحريره چيائين. ان جي	۵۳۲
	ويهن کان اڳ امام سلام ورايو ته ڇا ان حالت ۾ ان تي امام جو قعدو ادا ڪرڻ	
۳۶۴	لازم آهي؟	
	ويسر جو سجدو ڏيڻ کان اڳ ڄاڻي وائي يا ان ڄاڻائيءَ ۾ ٻنهي پاسي سلام ورائي	۵۳۳
۳۶۵	ته نماز صحيح ٿيندي يا نه؟ (مولانا فقير احمد جي لکت)	
=	مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جي سندس تحرير تي تنقيد	۵۳۴
	مسبوق امام جي سلام ورائڻ کان بعد سلام ورايو، ڪنهن چيس ته نماز پوري	۵۳۵
۳۶۶	ڪر، پوءِ ان جي چوڻ تي اٿي بيهي نماز پوري ڪري ته ڪهڙو حڪم آهي؟	
	نمازي پلجي پهرئين رڪعت ۾ قل هو الله ۽ بيءَ ۾ انا اعطيناک الکوثر پڙهي ته ڇا ان	۵۳۶
۳۶۷	صورت ۾ ان تي ويسر جو سجدو آهي؟	
	مريض فرض يا نفل ويهي پڙهي ۽ ٻه رڪعتون پوريون ڪري پلجي ٽينءَ ۾ اٿي بيهي	۵۳۷
۳۶۸	ته ان جي باري ۾ ڪهڙو حڪم آهي؟	

۳۶۹	۵۳۸	غاري ٻئي قعدي کان اٿي بيهي وري ويهي سلام ورائي ۽ نماز جي ابتڙ ڪم ڪري ته ڪهڙو حڪم آهي؟
		مريض جي نماز جا مسئلا
۳۷۱	۵۳۹	مريض گهر ۾ نماز پڙهي ته بيهي سگهي ٿو، مسجد ۾ اچي ٿو ته بيهي نٿو سگهي؛ ان بابت ڪهڙو حڪم آهي؟
		مسافر جي نماز جا مسئلا
۳۷۲	۵۴۰	تيز هوا سبب هڪ شخص ڪنهن جاء تي ٽن ڏينهن ۾ پهچي ٿو، هوا نه هجي ته ان کان گهڻن ڏينهن ۾ پهچي ٿو ته ان بابت ڪهڙو حڪم آهي؟
۳۷۳	۵۴۱	مسافر امام جي نماز ۾ مقيم ٻي رکعت ۾ پهتو ڇا ان صورت ۾ باقي ٽنهي رکعتن ۾ قرأت ڪري؟
=	۵۴۲	قصر نماز لاءِ عام ڏينهن جو اعتبار آهي، ميلن جو اعتبار نه آهي
۳۷۴	۵۴۳	ٻانهو مسافر ۽ مقيم جي مشترڪ ملڪيت هجي پر ٻنهي مان ڪنهن جي واري ۾ نه آهي ته احتياطاً چار رکعتون نماز پڙهي
۳۷۵	۵۴۴	جيڪو مسافر ٽي ڏينهن سفر طي ڪرڻ کان بعد واپس موٽي اچي ان بابت حڪم
۳۷۷	۵۴۵	جيڪو شخص پنهنجي آبائي وطن ڇڏي ٻئي هنڌ آباد ٿئي، اتي سفر جي نيت سان اچي ته قصر نماز پڙهي
۳۷۸	۵۴۶	مقيم ۽ مسافر جي درميان ٻانهون مشترڪ هجي ته ڇا هر هڪ جي واري ۾ مسافري جي نيت ڪري؟
۳۷۹	۵۴۷	ان ڄاتل مسافريءَ جو حڪم
=	۵۴۸	مسافر شهري آباديءَ ۾ داخل ٿئي ته ان جي مسافري ختم ٿي ويندي.
۳۸۰	۵۴۹	حاکم پنهنجي جاگيرن ۾ شڪار لاءِ وڃي ڇا اهو مسافر ليکيو ويندو؟
۳۸۱	۵۵۰	مسافر مقيم امام جي پويان ٻن رکعتن جي نيت ڪري نماز ۾ شامل ٿئي ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟
=	۵۵۱	مسافر جي پويان مسبوق جي نماز جو حڪم ڪهڙو آهي؟
۳۸۲	۵۵۲	قافلي ۾ جمع بين الصلوة جي تائيد بابت مولانا دين محمد بوبڪانيءَ جي ڏنل فتويٰ
۳۸۳	۵۵۳	مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جي ان تي تنقيد
۳۸۴	۵۵۴	مولانا دين محمد بوبڪاني جو ٻيو سوال ۽ مخدوم معظم عبدالواحد سيوستانی صديقيءَ جو جواب
		جمعي جي نماز جا مسئلا
۳۸۴	۵۵۵	مسافر آخري ظهر ۾ رکعتون پڙهي
۳۸۵	۵۵۶	"اصحاب" جو لفظ "آل" کي به شامل آهي (فائدو)

=	شهر جي حد ۽ آخر ظهر پڙهڻ جو حڪم	۵۵۷
۳۸۷	احتياطاً جمعي جي نماز کان بعد ظهرو پڙهڻ جو مسئلو	۵۵۸
=	باغيءَ جي سلطنت ۾ جمعو پڙهڻ	۵۵۹
۳۸۸	ڳوٺن ۾ جمعي پڙهڻ جو حڪم	۵۶۰
۳۸۹	قرآن مجيد جا الفاظ بدلائيندڙ جي سزا	۵۶۱
۳۹۰	دارالحرب ۾ جمعو صحيح نه آهي	۵۶۲
۳۹۱	ڳوٺن ۾ جتي شهر جي جامع مسجد جي آذان جو آواز اچي اتي جمعو جائز نه آهي	۵۶۳
=	جمعي جي آذان کان بعد کائڻ پيئڻ ۽ پيا ڪم مڪروھ آهن	۵۶۴
=	خطبي جي آذان آهستي ڏيڻ گھرجي	۵۶۵
۳۹۲	خطبي ۾ حضرت صديق اڪبر جي پيءُ ڏانهن نسبت چونڻي ڪئي وڃي؟	۵۶۶
=	هڪ شهر ۾ بغير ضرورت جي ننڍيون مسجدون ٺاهڻ جو مسئلو	۵۶۷
۳۹۴	ڪو شخص ذاتي غرض هيٺ ٻن وڏين مسجدن جي جماعت کي ٽوڙي ٽين مسجد ۾ جمعي جي جماعت ڪرڻ گھري ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟	۵۶۸
=	ڳوٺن ۾ جمعي جي نماز ناجائز آهي	۵۶۹
۳۹۵	نماز ۾ سنت جي مطابق قراءت نه ڪجي ته مڪروه تنزيهي آهي	۵۷۰
=	سڄي سنڌ ۾ جمعو جائز آهي، ڳوٺ هجن يا شهر (نئي جي مخدومن جي لکت)	۵۷۱
۳۹۶	ان مسئلي تي مخدوم صاحب جي تنقيد	۵۷۲
۳۹۷	جمعي جي نماز جي نيت	۵۷۳
۳۹۸	ڳوٺن ۾ جمعي جي ڏينهن ظهر جي جماعت جو مسئلو	۵۷۴
=	وڏن ۽ ننڍن ڳوٺن ۾ فرق ڪيئن ڪجي؟	۵۷۵
=	خطبو ٻڌندڙ لاءِ ڏاڍيان دعا گھڻڻ جائز نه آهي	۵۷۶
۳۹۹	جمعو ڪڏهن ۽ ڇو فرض ٿيو؟	۵۷۷
=	ٻن خطبن جي درميان هٿ ڪشي دعا گھڻڻ	۵۷۸
۴۰۰	خطبو ڏيندڙ آهستي اعوذ بالله پڙهي	۵۷۹
=	سوال قاضي مقبول شاه	۵۸۰
۴۰۱	مخدوم صاحب جو جواب ته حضرت عمر بن عبدالعزيز رضه جي زماني ۾ خطبي ۾ خلفاء راشدين ۽ نبي ﷺ جي چاچن سڳورن جو ذڪر شامل ڪيو ويو جنهن ڳوٺ جا رهاڪو ڪنهن سبب جي ڪري جمعو ڇڏي ڏين، انهن لاءِ نئين سر جمعو پڙهڻ لاءِ اجازت وٺڻ ضروري آهي.	۵۸۱
۴۰۲	جيڪو هڪ ڀيرو جماعت ڪرائي، ٻيهر ان لاءِ جماعت ڪرائڻ جائز نه آهي	۵۸۲
۴۰۳	پراڻي مسجد جيڪا ويران ٿي چڪي هجي ان جي جاءِ تي ٻي مسجد جوڙي ان ۾ جمعو پڙهڻ جائز آهي؟	۵۸۳
=	خطبي جي دوران تلوار ۽ عصا تي ٽيڪ ڏيڻ جو مسئلو	۵۸۴
		۵۸۵

۴.۴	سنڌي ٻوليءَ ۾ خطبو پڙهڻ جائز آهي يا نه؟	۵۸۶
۴.۵	مسافر آخر ظهر پڙهي ته ٻه رڪعتون پڙهي يا چار؟	۵۸۷
	حاڪم يا قاضي جيڪڏهن ڳوٺ ۾ اجازت ڏين ته مسجد ٺاهي اتي جمعہ نماز پڙهي	۵۸۸
=	سگهجي ٿي بشرطيڪ اتي بازار به هجي	
۴.۶	خطيب ٻن مسجدن ۾ خطبو ڏئي ته جائز آهي يا نه؟ (سوال قاضي مقبول شاھ)	۵۸۹
	هڪ شخص خطبي جي دوران مسجد ۾ داخل ٿئي ته ڇا اهو جمعي جي اڳئين سنت	۵۹۰
=	جي قضا ڪري؟	
=	جمعي جي ڏينهن ڳوٺاڻا احتياطاً چار رڪعتون پڙهن ته ڇا آخر ظهر جي نيت ڪن؟	۵۹۱
=	جيڪي ماڻهو جامع مسجد ۾ سڀ کان اڳ اچن انهن جي بلند مرتبي جو ذڪر	۵۹۲
۴.۷	جمعي جي ڏينهن آخر ظهر نماز پڙهڻ صحيح آهي يا نه؟	۵۹۳
۴.۸	شهر جي ميدان ۾ خطيب جي اجازت کان سواءِ جمعو پڙهڻ صحيح نه آهي	۵۹۴
۴.۹	شهر جي قبرستان جي مسجد جي ميدان ۾ جمعو صحيح آهي	۵۹۵
=	فاسق حاڪم جي اجازت سان ديري ۾ جتي ڳاھ ڳائجي، جمعو پڙهڻ جو مسئلو	۵۹۶
=	خطيب لازمًا خطبي جي معنيٰ به ڄاڻي، اهو شرط نه آهي	۵۹۷
	جنازي جا مسئلا	
۴۱۰	فوتيءَ جي گهران شروعاتي ٽن ڏينهن ۾ مهمانن لاءِ کاڌو کائڻ جائز آهي	۵۹۸
۴۱۱	ٻوڏ جي خوف سبب قبرستان مان لاش ڪڍڻ	۵۹۹
۴۱۴	ڪلمو پڙهندڙ ڀنڳيءَ جي جنازي جي نماز جو مسئلو	۶۰۰
=	خودڪشي ڪندڙ جي جنازي جي نماز جو مسئلو	۶۰۱
۴۱۵	فاندو	۶۰۲
=	قبرن جي مٿان تهن حرام آهي	۶۰۳
	جنازي جي نماز پڙهڻ فرض ڪفايه آهي، جيڪڏهن ڪجهه ماڻهو پڙهن ته سڀني جي	۶۰۴
=	طرفان فرض ادا ٿي ويندو.	
	جنهن شڪي بالغ ٿيڻ واري شخص جي باري ۾ پڪ نه هجي ته ڪڏڙو آهي يا نه ان	۶۰۵
=	جي غسل ۽ جنازي نماز جو مسئلو	
۴۱۶	ميت کي غسل ڏيڻ کان بعد وارو پاڻي پليت نه آهي	۶۰۶
=	جنازي جي نماز کان بعد دعا گهرڻ جو مسئلو	۶۰۷
	جيڪو شخص بعد ۾ جنازي جي نماز ۾ شامل ٿئي، ان کي جيڪا به تڪبير ملي،	۶۰۸
۴۱۶	ان جي دعا پڙهي	
۴۱۷	پاڻ کي گهڻو ڏئي انت آئي ته امام ابوحنيفه وٽ ان جي جنازه نماز جائز آهي	۶۰۹
=	گرامر جي باري ۾ هڪ سوال	۶۱۰
۴۱۸	نبي ﷺ تي جنازي نماز پڙهڻ جي باري ۾ علامه سيوطيءَ جي روايت جي تحقيق	۶۱۱

۴۱۹	عورت جي لاش کي لفافي هيٺان سينه بند ٻڌبو آهي، ان جي شرعي حيثيت	۶۱۲
=	عورت جا مائيتيا مانت جيڪي محرم هجن اهي ان جو لاش قبر اندر لاهين	۶۱۳
۴۲۰	مؤمن کي غسل ڏيڻ اهانت جي ڳالهه نه آهي	۶۱۴
=	جنازه نماز پڙهڻ وقت اعتبار نيت جو آهي	۶۱۵
۴۲۱	جنازه نماز جي شرعي حيثيت حضرت آدم عليه السلام جي وقت کان آهي	۶۱۶
۴۲۲	جنازو وقتي فرض دوران حاضر ٿئي ته پهريائين وقتي نماز پڙهجي	۶۱۷
=	دفن ڪرڻ کان بعد قبر جي چوڌاري سوره مزمل پڙهڻ جو مسئلو	۶۱۸
=	قبرن جي زيارت ۽ قرآن خواني جي ثواب جي ايصال جو مسئلو	۶۱۹
۴۲۳	پنگي جي جنازي جي نماز پڙهڻ جائز نه آهي (مخدوم حامد اگهيءَ جي لکت)	۶۲۰
=	مخدوم عبدالواحد صديقيءَ جي ان تي تنقيد	۶۲۱
۴۲۴	ڌڙ کان سواءِ سسي ملي ته دفن ڪري، ان قبر جي زيارت ڪرڻ ڪيئن آهي؟	۶۲۲
=	ٻار مثل پيدا ٿئي ته ان جي نماز جنازه جائز نه آهي، البته ان جو نالو رکجي	۶۲۳
۴۲۵	ميت جو عضوي، ڌڙ يا سر تي نماز جنازه پڙهجي يا نه؟	۶۲۴
۴۲۶	نماز روزي جي فديءَ ۾ قرآن مجيد ڏيڻ جو مسئلو	۶۲۵
=	جنازو ڪڍڻ وقت مٿو اڳيان ڪرڻ گهرجي	۶۲۶
۴۲۷	فوتيءَ جي گهر شروعاتي تي ڏينهن مهماني کائڻ مڪروه آهي، البته پاڻ فقراءَ کي	۶۲۷
=	ڪارائين ته چڱو ڪم آهي	
=	قبر تي چاليهه ڏينهن تلاوت ڪرڻ جو اصل آهي	۶۲۸
=	غسل ڏيندڙ کي اجرت ۾ فوتيءَ جا ڪپڙا ڏئي سگهجن ٿا (مخدوم سائين ڏنونسرپوري)	۶۲۹
۴۲۸	ان تحرير جي باري ۾ مخدوم عبدالواحد جي تصديق	۶۳۰
=	جنازه نماز وقت ميت کٽ تي رکجي جيڪا هڪ هٿ مٿانهين هجي	۶۳۱
۴۲۹	عورتن کي قبرستان جي زيارت جي اجازت	۶۳۲
۴۳۲	کٽ تي رکيل جنازي تي نماز پڙهڻ جو مسئلو	۶۳۳
۴۳۳	دل ۾ جيڪا تلاوت ڪبي ميت کي ان جو ثواب نه پهچندو	۶۳۴
=	جنازو انهيءَ وقت ۾ اچي جن ۾ نماز مڪروه آهي، ته دير ڪري پڙهڻ افضل آهي	۶۳۵
۴۳۵	احتياط جي تقاضا آهي ته جنهن جاءِ تي جنازو پڙهجي سا پاڪ هجي.	۶۳۶
=	جنهن جنازي جي مٿان ڳاڙهو يا ريشمي ڪپڙو هجي ان تي نماز پڙهڻ جو مسئلو	۶۳۷
=	نماز پڙهڻ وقت قبر ويجهي هجي ته مڪروه آهي	۶۳۸
۴۳۶	ميت جي پيٽ کي مهڻ ۽ هٿ تي ڪپڙو وغيره ٻڌڻ جو مسئلو	۶۳۹
=	قبرن کي پڪو ڪرڻ ۽ انهن جي مرمت ڪرڻ جائز آهي	۶۴۰
۴۳۷	جنازي جي نماز ۾ جيڪي تڪبيرون چئبيون آهن، انهن ۾ پهرئين تڪبير کان سواءِ	۶۴۱
=	هٿ مٿي ڪڍڻ جائز نه آهي	
=	مؤس زال جي جنازي کي ڪلهو ڏئي ۽ قبر ۾ لاهي ته ان جو وڌيڪ حقدار آهي	۶۴۲

۴۳۸	بغير عذر جي مسجد ۾ جنازو پڙهڻ مڪروه آهي	۶۴۳
=	پنگيءَ جو جنازو پڙهڻ ۽ ذبيحو کائڻ حلال آهي؟	۶۴۴
۴۳۹	گهر ۾ قبر هجي ته اها اڪيڙڻ مڪروه آهي	۶۴۵
۴۴۰	غير صالح انسان جي قبر کي ٻوڏ جو پاڻي لوڙهي ته ڇا ان جو لاش ڪڍي ٻئي هنڌ دفن ڪرڻ جائز آهي؟	۶۴۶
=	ميت کي ختمو ڏيڻ وقت بيهڻ ۽ علماء مشائخ جي قبريڪي ڪرڻ بابت حڪم	۶۴۷
=	پنهنجي زندگيءَ ۾ خير خيرات ڪرڻ افضل آهي ۽ روزا نماز معاف ڪرائڻ لاءِ قرآن اسقاط ۾ ڏيڻ جائز آهي	۶۴۸
۴۴۱	جنهن تي زنا جي حد لاڳو ٿئي ان جي جنازي جي نماز پڙهڻ جائز آهي	۶۴۹
=	جنازي نماز جون ٻه تڪبيرون نڪري وڃن ته بعد ۾ ايندڙ ڪهڙي دعا شروع ڪري؟	۶۵۰
=	قبرستان مان گاهه يا ڪاٺيون ڪرڻ مڪروه آهي	۶۵۱
۴۴۲	جنازه نماز کان اڳ ورد وظيفن ۽ قرأت ۾ مشغول ٿيڻ جائز آهي	۶۵۲
=	ميت جي سيني تي عهدنامو پڌڻ جو حڪم	۶۵۳
=	وارن ۽ گذڙين جي ٽڪڙن جو اولياءُ الله جي ڪفن ۾ شامل ڪرڻ	۶۵۴
=	ميت جي ٻنهي هٿن کي ٻنهي پاسن ڏانهن ڊگهو ڪري ڇڏجي	۶۵۵
۴۴۳	مسجد ۾ ميت رکڻ جائز نه آهي	۶۵۶
=	ميت جي منهن ڏسڻ جو مسئلو	۶۵۷
=	قبر تي هٿ رکڻ مڪروه آهي	۶۵۸
=	ميت جي مرندي تي ان جي گهران ضيافتون کائڻ مڪروه آهي	۶۵۹
=	ذمي ڪافر سان تعزيت ڪرڻ جائز آهي	۶۶۰
۴۴۴	نماز روزي جي فديي ۾ قرآن مجيد ڏيڻ جو طريقو	۶۶۱
۴۴۵	موت اچڻ بابت ڪعب احبار جي روايت جي ثابتي نٿي ملي	۶۶۲
۴۴۶	رڳو گمان جي بنياد تي ڪنهن دڙي يا مٿانهين جاءِ کي قبر قرار ڏيڻ نه گهرجي	۶۶۳
=	جيڪو جمعي جي ڏينهن فوت ٿئي، ان تان عذاب تاريو وڃي ٿو	۶۶۴
۴۴۷	بالفيءَ جي ويجهو ڇوڪرو يا نياڻي مري وڃي ته کيس ڪفن ڏيڻ جو مسئلو	۶۶۵
=	جيڪڏهن ڪو ٻئي طرفان خير خيرات ڪري ته جائز آهي يا نه؟	۶۶۶
=	محرم جي ڏينهن ۾ ڇا ڪرڻ گهرجي؟	۶۶۷
۴۴۸	اسلامي حڪومت ۾ ذمي ڪافرن جي قبرن جي اڪيڙڻ جو مسئلو	۶۶۸
۴۴۹	مشرڪن جي مري ويل ٻارن کي مسلمانن جي قبرستان ۾ دفن ڪرڻ جو حڪم	۶۶۹
=	منڪرنڪير جي سوال وقت فوتي جيئرو ٿئي ٿو- قبر ۾ ميت ۾ روح پوي ٿو يا نه؟	۶۷۰
=	نبين سڳورن ۽ مسلمانن جي اولاد کان پڇاڙو نه ٿيندو آهي	۶۷۱
۴۵۰	جمعي جي رات گنهگار مسلمان تان عذاب تاريو وڃي ٿو، پوءِ ان تي عذاب نٿو ٿئي	۶۷۲
	جمعي ۽ عاشوري جي ڏينهن ۾ فوتين جي روحن جو پنهنجن گهرن ۾ اچڻ بابت	۶۷۳

۴۵۰	روايت ثابت نه آهي	
	"مرڻ کان پوءِ ٽيهن سالن تائين فوتين جا روح مٿن مائٽن وٽ اچن ٿا" ان روايت جي باري ۾ تحقيق	۶۷۴
۴۵۱	وليءَ جي اجازت کان سواءِ جنازي جي نماز پڙهي وڃي ته به اها ورائي نه پڙهي	۶۷۵
=	(ماءُ جي نافرمانيءَ سبب) علقه جي زبان تي ڪلمو جاري نه ٿيڻ وارو قصو صحيح آهي	۶۷۶
۴۵۲		
۴۵۳	ميت لاءِ ختمي جي ماني ڪرڻ جائز آهي	۶۷۷
	انسان جي حفاظت ڪندڙ فرشتن جي تعداد ۽ ماڻهوءَ جي وفات کان بعد انهن جو ڪهڙو ڪم آهي؟	۶۷۸
۴۵۴		
۴۵۵	عالم جي قبر وٽان گذرڻ سبب عذاب ٿري ٿو، ان جي حقيقت	۶۷۹
=	ڇا نيڪ ماڻهوءَ جي ويجهو دفنائڻ سان عذاب ٿري ٿو؟	۶۸۰
۴۵۶	جيڪو جمعي جي ڏينهن مري ٿو ان کان پڇاڻو نٿو ٿئي	۶۸۱
۴۵۷	ميت تي سنڀل ۽ شيعن ٻنهي جي نماز پڙهڻ جو مسئلو	۶۸۲
۴۵۸	جنهن جاءِ تي ميت رکجي، ان جو پاڪ هجڻ شرط نه آهي	۶۸۳
=	قبرستان جي زيارت ۽ دفن ڪرڻ کان اڳ ختم ڪلام پاڪ ڪيڏن جو مسئلو	۶۸۴
۴۵۹	فوتيءَ جي مٿان قرآن مجيد ڪٿڻ ۽ دفن ڪرڻ کان بعد اذان ڏيڻ جو مسئلو	۶۸۵
=	قبر تي هوريان يا ڏاڍيان قرآن پڙهڻ جائز آهي	۶۸۶
۴۶۰	قرآن مجيد ۾ قبر تي عذاب ٿيڻ جو ذڪر موجود آهي	۶۸۷
۴۶۱	جنازي جي نماز فرض عين آهي (قاضي الله رکيو جي تحرير)	۶۸۸
=	مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جي ان تي تنقيد	۶۸۹
۴۶۳	ڪٿ جا پاوا گرانٽ کان مٿي هجن، ان تي جنازي جي نماز پڙهڻ جائز آهي	۶۹۰
۴۶۴	عورت جي قبر جي مٿان اجنبِي ماڻهو مٿي وجهي ته جائز آهي	۶۹۱
=	قبرستان مان گاهه ۽ پيلوءَ جو ڏنڊڻ پٽڻ بابت مولوي فيض محمد جي لکت	۶۹۲
=	مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جي ان تي تنقيد	۶۹۳
۴۶۵	بزرگن جي وفات بعد خانقاهن جي نذر نياز ۽ هدين جو ڪو وارث نٿو ٿي سگهي	۶۹۴
=	ميت جي گهران کاڌو کائڻ جو مسئلو	۶۹۵
=	فوتيءَ جي گهران شهر وارا کاڌو کائڻ ته ڇا جائز آهي؟	۶۹۶
۴۶۷	جنازي جي نماز دوران نيت جي فرق بابت مسئلو	۶۹۷
۲۶۷	قبر تي سوره مزمل پڙهڻ جو مسئلو	۶۹۸
=	ميت تي غسل واجب هجي ته ان کي گرڙي ڪيئن ڪرائجي؟	۶۹۹
۴۶۸	چوني سان قبر کي پڪو ڪرڻ جو مسئلو	۷۰۰
=	نماز روزو معاف ڪرائڻ جو مسئلو	۷۰۱
=	ايصال ثواب جو مسئلو	۷۰۲

فوت ٿيل ولين کان فيض حاصل ٿيڻ

۴۶۹	ولين کان فيض حاصل ڪرڻ جو مسئلو	۷۰۳
۴۷۱	صوفين جي ڪلام ۾ لفظ "اويسِي" ۽ روحانيت ذريعي فيض حاصل ڪرڻ	۷۰۴
۴۷۲	مهمان جي عزت بابت مسئلو	۷۰۵

شهيد جو بيان

۴۷۴	نانگ ڏنگيل ۽ ڪتي کاڌل شخص شهيد آهي	۷۰۶
=	شهيدن جا روح ساون پکين جي جسم ۾ هوندا آهن (فائدو ۱)	۷۰۷
۴۷۶	ربيع بنت براء جي حديث (فائدو ۲)	۷۰۸
=	قرض کان سواءِ شهيد جا سڀ گناهه معاف ٿين ٿا، پر ٻڏي مري ته ان شهيد جو قرض به معاف ٿئي ٿو، از جو سبب	۷۰۹
۴۷۷	عورت جي دعويٰ ته منهنجو شهيد مڙس مون سان همبستري ڪري ٿو، اهڙي دعويٰ جي باري ۾ ڪهڙو حڪم آهي؟	۷۱۰

زڪوة جو بيان

۴۷۸	چانديءَ جو نصاب	۷۱۱
=	زڪوة جي نيت سان فقراءَ کي کاڌو ڪارائڻ	۷۱۲
۴۷۹	قدرتي طور مليل خزاني جي باري ۾ حڪم	۷۱۳
=	زڪوة جي نيت سان حاڪمن کي مال ڏيڻ جائز نه آهي	۷۱۴
=	عالم جهڙيڪ مالدار هجي، ان کي زڪوة ڏيڻ جائز آهي	۷۱۵
=	رقم نصاب جيتري هجي ۽ تجارت جي نيت نه هجي ته زڪوة ڏيڻ جو مسئلو	۷۱۶
۴۸۰	هڪ کان وڌيڪ مسڪينن کي فطرو ڏيڻ جائز آهي	۷۱۷
۴۸۲	ٻئي شخص کان ڪنهن کي زڪوة ڏيارڻ	۷۱۸
=	مالڪ جي اجازت کان بغير فقير جو زڪوة جيترو مال کڻڻ جائز نه آهي	۷۱۹
=	شاديءَ رات مڙس زال کي جيڪي زيور ڏئي ان تي زڪوة ڏيڻ جو معاملو	۷۲۰
۴۸۳	چاندي جنهن ۾ تامو مليل هجي ان جو وڪرو ڪرڻ مڪروه آهي	۷۲۱
۴۸۴	عالم کي ديني مدرسن جي سلسلي ۾ زڪوة يا ٻي خير خيرات ڏيڻ جائز آهي؟	۷۲۲
=	قرض جنهن جي وصولي مشڪل هجي ان مان زڪوة ڏيڻ جو مسئلو	۷۲۳
۴۸۴	ڇا پنهنجي نهن يا ڇاتي کي زڪوة ڏئي ته جائز آهي؟	۷۲۴
=	نصاب جو مالڪ جيڪڏهن فديو يا ميت جا حقوق العباد معاف ڪرائڻ خاطر رقم وغيره وٺي ته ان لاءِ آخرت جي عذاب کان بچڻ لاءِ ڪهڙي تدبير ممڪن آهي؟	۷۲۵
۴۸۵	زڪوة جي رقم جيترو مال سڄو سال ٿورو ٿورو ڪري ڏئي ته جائز آهي	۷۲۶
=	نذر ۽ منت جي مال مان زڪوة ادا نه ٿيندي	۷۲۷

۴۸۶	زڪوة جي مال مان عرس ڪرائڻ جو مسئلو	۷۲۸
=	ان وڌندڙ مال ملڪيت نصاب تائين پهچي ته ان تي صدقہ فطر واجب آهي	۷۲۹
۴۸۷	مالوند ماڻهوءَ تي فطري ڏيڻ جو مسئلو	۷۳۰
=	زڪوة شاهوڪار ۽ گهر جي ڀاتين کي ڏيڻ جائز نه آهي البتہ نفلي خيرات جي رقم	۷۳۱
=	ڏني سگهجي ٿي	
۴۸۸	جانور هڪ ننڍو ۽ ٻيو وڏو هجي ته ان جي زڪوة ڏيڻ جو مسئلو	۷۳۲
=	ڪن لفظن جي معنيٰ ۽ تشريح	۷۳۳
=	نئين تي زڪوة ڏيڻ واجب ڇو نه آهي	۷۳۴
۴۸۹	توله جي حساب سان نصاب جو مقدار مقرر ڪرڻ	۷۳۵
	روزن جو بيان	
۴۹۰	روزيدار پاڻيءَ ۾ هجي ۽ گرڙي ڪري ته روزو نه ٽٽندو	۷۳۶
=	پاڻيءَ اندر ٿٽ فوس سان روزو نه ٽٽندو	۷۳۷
=	رمضان جي چنڊ جي ڏسڻ جي باري ۾ ٻاهران آيل تحرير جو حڪم	۷۳۸
۴۹۱	عورت جاري پاڻيءَ ۾ وهنجي ته روزو نه ٽٽندو	۷۳۹
۴۹۲	فجر کان بعد سج لڏڻ کان اڳ نيت ڪري روزو ٽوڙي ته ان تي ڪفارو نه آهي	۷۴۰
=	روزيدار بيحال ٿي مٽي وغيره نه کائڻ جهڙي شيءِ کائي ته روزي جو ڪفارو نه آهي	۷۴۱
۴۹۳	روزو ڪولائڻ جو ثواب	۷۴۲
=	نفلي روزو رکي ٽوڙي ته ان جي قضا ڪرڻ ضروري آهي	۷۴۳
=	روزي جي حالت ۾ جيڪو گذاري وڃي، ان جو ثواب	۷۴۴
۴۹۴	روزيدار جيڪڏهن خوشبو سٺي ٿي ته ڇا روزو مڪروه ٿيندس؟	۷۴۵
=	هڪ شعر جو مطلب	۷۴۶
۴۹۵	جيڪو شخص ۲۹ تاريخ چنڊ ڏسي روزو کولي ته ان تي ڪفارو نه آهي	۷۴۷
=	جيڪڏهن اپ صاف نه هجي ته چنڊ ڏسڻ بابت هڪ گواهه ڪافي آهي	۷۴۸
۴۹۶	عيد جو چنڊ ڏسڻ لاءِ ٻن جڻن جي گواهي ضروري آهي	۷۴۹
=	چنڊ ڏسڻ بابت قاضي متعلويءَ جي سوال جو جواب	۷۵۰
۴۹۸	روزيدار آلو ڏندڻ استعمال ڪري سگهي ٿو	۷۵۱
=	روزيدار نئون ڏندڻ ڪري ته ڪيئن آهي؟	۷۵۲
۴۹۹	روزي ۾ چڱيءَ طرح نڪ کي پاڻي ڏيڻ جو معاملو	۷۵۳
۴۹۹	اعتڪاف ڪرڻ سنت مؤڪده آهي يا نه؟	۷۵۴
	ننڍ ۾ ڪنهن روزيدار خاتون سان ڪو زوري ڪري ته ان عورت تي روزي جو ڪفارو	۷۵۵
۵۰۰	نه آهي	
=	ان مسئلي تي مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جي تنقيد	۷۵۶

۵۰۱	اناويهين روزن کان پوءِ ڇنڊ ڏسڻ جو معاملو	۷۵۷
	مڙس زال کي چوي ته روزي جي حالت ۾ همبستري ڪرڻ ڏي نه ته توکي طلاق آهي	۷۵۸
۵۰۲	ته مسئلي جو ڪهڙو حل آهي؟	
=	روزو جلدي ڪولڻ مستحب آهي	۷۵۹
۵۰۳	سج لهڻ کان ڪجهه وقت اڳي پاڻي پيئڻ کان پاسو ڪرڻ گهرجي	۷۶۰
=	"شيخ فاني" جي عمر جي حد	۷۶۱
	هڪ شهر جي قاضيءَ طرفان ڇنڊ بابت ٻئي شهر جي قاضيءَ جي لکت تي اعتبار	۷۶۲
=	ڪرڻ ڪيئن آهي	
۵۰۴	مٺ هڻڻ سان روزو ٽٽي پوندو	۷۶۳
۵۰۵	اختلافي مسئلي ۾ ترجيح ڏيڻ جو مسئلو	۷۶۴
=	هڪ رمضان ۾ هڪ کان وڌيڪ ڀيرا روزو ٽوڙي ته ان تي ڪيترا ڪفارا آهن؟	۷۶۵
	جيڪڏهن ڪو شب قدر ۾ ڪيرڻي ڪائي ته سندس اڳيان پويان گناهه معاف ٿين ٿا پڻ	۷۶۶
۵۰۶	شب برات ۾ گوشت کائڻ کان پرهيز ڪرڻ گهرجي (فتاويٰ برهنه، بياض هاشمي)	
	بيمار رمضان ۾ تندرست ٿيو پر ڪمزور آهي، ڊڄي ٿو ته روزي رکڻ سبب بيماري	۷۶۷
=	موتلي نه اچي ته ڇا ڪري؟	
	سحريءَ ۾ زال سان سمهي پيو ۽ کيس ننڊ اچي وئي، فجر ٿيڻ بعد سجاڳ ٿيو ۽	۷۶۸
۵۰۷	عورت کان جدا ٿيو ته ان جي روزي جو ڪهڙو حڪم آهي؟	
۵۰۸	عورت پاڻيءَ ۾ ويهي ته ان جو روزو نه ٽٽندو	۷۶۹
=	حقي پيئڻ سان روزي جو ڪفارو واجب آهي	۷۷۰
=	نڪ ۾ ناس ڏيڻ سان روزي جو ڪفارو واجب نه آهي	۷۷۱
۵۰۹	شب قدر ۽ ان جي علامتن جو بيان	۷۷۲
۵۱۰	اوڻتيهه روزا رکي مسافريءَ تي نڪري ته ڇا ٽيهن روزو قضا ڪري؟	۷۷۳
۵۱۱	مسافريءَ ۾ سفر جي ڪري روزو نه رکجي ته ڪيئن آهي؟	۷۷۴
۵۱۳	اپ تي ڳاڙهان کان اڳ ۾ ۽ بعد ۾ ڇنڊ جو غائب ٿيڻ	۷۷۵
۵۱۴	اهي شرعي سبب جن جي ڪري روزو نه رکڻ جي اجازت آهي	۷۷۶
=	حلق ۽ نڪ ۾ دز ۽ ڌوڙ داخل ٿيڻ ته روزو فاسد نه ٿيندو	۷۷۷
=	روزي جي حالت ۾ ڪپهه ٽائڻ جو مسئلو	۷۷۸
	چور جي تلاش ۾ ماڻهو نڪري ۽ رستي ۾ بيحال ٿي وڃي تانجومي تي ڪائي پاڻي	۷۷۹
۵۱۵	پيتانين ته ان تي ڪفارو نه آهي	
=	ڄاڻي وائي به يا ٽي روزا پيچي ته ڇا فقط هڪ جو ڪفارو ادا ڪري؟	۷۸۰
۵۱۶	ڪن ۾ پاڻي وجهي ته ڇا روزو ٽٽندو؟	۷۸۱
=	شاهديءَ جي روشنيءَ ۾ قاضي ڇنڊ ڏسڻ جو حڪم ڪري ته ڪيئن آهي؟	۷۸۲
۵۱۷	نجومين جو رمضان جي ڇنڊ جي باري ۾ قول معتبر نه آهي	۷۸۳

۵۱۸	عالم حڪومت طرفان مقرر نه هجي ته ان جي فتويٰ تي روزو رکڻ ۽ کولڻ جو مسئلو	۷۸۴
	ڪتاب الحج	
۵۱۹	فقير جڏهن مالدار ٿئي ته ان تي حج فرض آهي	۷۸۵
۵۲۱	زمزم جي پاڻيءَ سان استنجا ڪرڻ مکروه آهي	۷۸۶
=	جنهن جاءِ تي نبي ﷺ جن دفن ٿيل آهن، اها ڪعبي ۽ عرش کان افضل آهي	۷۸۷
=	پيءُ پنهنجي اولاد جي مال اسباب تي حج ڪري ته ان تان فرض لهي ويندو	۷۸۸
=	اولاد کي مال ورهائي ڏي ته ان تي زڪوة ۽ حج فرض آهي يا نه؟	۷۸۹
۵۲۲	پٽ جو پيءُ ماءُ ۽ زال جو مڙس جي اجازت کان بغير حج ڪرڻ	۷۹۰
=	بادشاهه پنهنجي جانشين کي حج لاءِ موڪلي ته ڪهڙو حڪم آهي؟	۷۹۱

تمت باخير

ڪتاب الايمان

حديث ۾ آهي ته تقدير تي ايمان آڻڻ سان غم ۽ ڏک ختم ٿئي ٿو (حاڪم) حديث ۾ آهي ته تقدير کان حذر يعني بچاءُ ڪرڻ سان ماڻهو بچي نٿو سگهي. (حاڪم) هڪ حديث ۾ آهي ته جڏهن الله تعاليٰ جلشانه ٻانهي جي باري ۾ ڪنهن معاملي جو فيصلو ڪندو آهي ته سندس فيصلي ۽ تقدير کي ڪو روڪي نٿو سگهي (ان کي قانع روايت ڪيو) جيڪڏهن چوندين ته تقدير ڪجهه سببن هيٺ هوندي آهي ۽ انهيءَ ڏس ۾ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جو فرمان آهي ته: تقدير کي نٿي روڪي مگر دعا ۽ عمر کي نٿي وڌائي مگر صلہ رحمي (ترمذي وغيره) آءُ چوان ٿو ته اها ڳالهه معلق قضا سان واسطو رکي ٿي جيئن لمعات ۾ آهي، يعني مراد اها تقدير آهي جيڪا ڦيرڦار جوڳي هجي، جنهن کي ڪنهن سبب سان الله تعاليٰ جلشانه رد ڪندو آهي. ان طرف اشارو ڪري ٿي اها ڳالهه جيڪا امام غزالي فرمائي آهي ته: ”ڄاڻ ته تقدير جو هڪ قسم اهو آهي جنهن کي دعا رد ڪري ٿي ۽ دعا مصيبت کي ٽارڻ جو سبب آهي ۽ مصيبت، زحمت ۽ تڪليف کي ختم ڪرڻ جو نالو آهي، جيئن ڪمان سبب آهي تير اڇلائڻ جو....“ ان مان معلوم ٿيو ته تقدير جو هڪ قسم اهو آهي جنهن کي دعا موٽائي ٿي ان جي ابتڙ مبرر قضا آهي. پڻ ظاهر ٿيو ته مصيبت ٽارڻ ۾ دعا جو اثر آهي ۽ عمر ۾ واڌارو صلہ رحمي سان ٿئي ٿو ۽ اهڙا ٻيا به سبب آهن جيڪي قضا جي باري ۾ واقع ٿين ٿا. حديث شريف ۾ آهي ته صلہ رحمي، سٺو اخلاق ۽ پاڙيسرين سان سهڻو سلوڪ آبادي ۽ ۽ ڄمار کي وڌائي ٿو. (ان کي احمد روايت ڪيو) پڻ حديث ۾ آهي ته ماڻهو صلہ رحمي ڪندو آهي، حالانڪ سندس عمر جا فقط ٽي ڏينهن باقي هوندا آهن پوءِ ان جي عمر الله تعاليٰ جلشانه تيه سال اڃان وڌائيندو آهي. (ان کي ابوشيح روايت ڪيو) ۽ انهيءَ طرف الله جلشانه جي قول ۾ اشارو آهي: وما يعمر من معمر الا في ڪتاب (۽ ڪو سامه وارو زنده نٿو رهي مگر اهو ڪتاب ۾ لکيل آهي).

بياضوي ۾ آهي ته ائين ڄمار ۾ گهٽ وڌائي مختلف سببن سان ٿئي ٿي جيڪا لوح محفوظ ۾ لکيل هجي مثلاً ان ۾ ائين لکيل هجي ته عمرو حج ڪندو ته سندس عمر سٺ ورهيه نه ته چاليهه سال آهي... ۽ ان تي ئي مٿائڻ يا باقي رکڻ جو دارومدار آهي جيئن الله جلشانه جو قول آهي: يمحوا الله ما يشاءُ و يثبت (الله جيڪي گهري ٿو مٽائي ٿو ۽ جيڪي گهري ٿو ان کي باقي رکي ٿو). هاڻي جيڪڏهن چوندين ته اها ڳالهه ان حديث جي ابتڙ آهي جنهن ۾ آهي ته: جيڪي ٿيڻو هو انهيءَ کي لکڻ کان قلم سڪي چڪو، الله تعاليٰ چئن ڳالهين کان واندو ٿي چڪو آهي. پيدائش، اخلاق، رزق ۽ موت (ان کي طبراني روايت ڪيو) ان جو جواب ڏيان ٿو ته اها ڳالهه به انهيءَ تقدير منجهان آهي، جنهن کان قلم سڪي چڪو آهي پوءِ الله تعاليٰ جلشانه نٿو مٽائي مگر جنهن جو مٽائڻ سندس علم ۽ تقدير ۾

ٻاڏايم. الله تعاليٰ جل شانہ پنهنجي ٻاجھ ۽ مهربانيءَ سان ظاهر فرمايو ته معلق قضا به ٻن قسمن جي آهي. هڪ اها ٽرندڙ قضا جيڪا الله تعاليٰ جل شانہ وٽ معلق آهي، پر لوح محفوظ ۾ مبرم قضا جي صورت ۾ لکيل آهي ۽ معلق قضا جو اهو آخري قسم تبديليءَ جو امڪان رکي ٿو. اتان معلوم ٿيو ته شيخ عبدالقادر جيلاني جو قول انهيءَ آخري قضا معلق اٿرندڙ تقدير جي باري ۾ نه آهي جنهن ۾ عقلاً ۽ شرعاً تبديلي ممڪن نه آهي. جيئن اها ڳالهه ڪنهن کان به ڳجهي نه آهي ۽ حق هي آهي ته انهيءَ قضا بابت ڪنهن کي اطلاع ئي نٿو ٿئي ته پوءِ ڪيئن ڪو ان تبديلي جي مجال ۽ سگهه رکندو؟ ۽ جيڪا مصيبت ان دوست کي پيش آئي هئي، سان معلق قضا جي آخري قسم مان هئي. معلوم ٿيو ته الله تعاليٰ جل شانہ انهيءَ مصيبت کي دفع فرمائي ڇڏيو. الحمد لله سبحانه عليٰ ذالڪ انتهائي والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبد الواحد سيوستانی)

سوال: نبي سڳورا ڪلمه طيب ڪيئن پڙهندا هئا يعني لا اله الا الله ابراهيم خليل الله ان کان پوءِ پاڻ تي ڪيئن شاهدي ڏيڻ فرمائيندا هئا؟ ڇا هن طرح الله کان سواءِ ڪوبه معبود نه آهي ۽ آءُ الله جو رسول آهيان ۽ پاڻ سڳورن جون گهرواريون اها شاهدي ڪيئن ڏينديون هيون، الله کان سواءِ ڪو معبود نه آهي، اسان جو مڙس الله جو رسول آهي؟ ۽ سندن فرزند ۽ ڌيئرون ڪيئن چون ته الله کان سواءِ ڪو معبود نه آهي ۽ اسان جو ابو الله جو رسول آهي؟ ۽ غلام ۽ امتي ڪيئن چون ته الله کان سواءِ ڪو معبود نه آهي ۽ محمد الله جو رسول آهي؟ ۽ سڀ پيغمبر ۽ رسول جنت ۾ حضرت محمد مصطفيٰ پاڪ تي ڪيئن ڪلمو پڙهندا؟ فتويٰ جي ڪتابن ۾ اهڙي عبارت لکيل ڏني وئي آهي، انهيءَ باري ۾ تفصيلي حڪم بيان فرمايو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ڪلمه طيب جي باري ۾ ان تفصيل جو قابل اعتماد ڪتاب ۾ ڪو بنياد نه آهي ۽ ڪلمي جي باري ۾ ظاهري ڳالهه اها آهي جيڪا قرآن مجيد ۾ بيان فرمائي وئي آهي. ان جو پهريون حصو سورة محمد ۾ ۽ ٻيو حصو سورة فتح ۾ آهي: لا اله الا الله محمد رسول الله - ان کان پوءِ ظاهر ائين آهي، اهو حڪم هر ڪلمو پڙهندڙ جي باري ۾ آهي. ها! مشڪوٰهه ۾ آهي ته نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جڏهن مؤذن کي اشهد ان محمدا رسول الله چوندي ٻڌندا هئا، تڏهن فرمائيندا هئا ”آءُ به ۽ آءُ به“ (اها شاهدي ڏيان ٿو) اها حديث ابوداؤد بيان ڪئي. ان مان معلوم ٿيو ته ممڪن آهي ته نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن ڪلمه طيب ائين پڙهندا هجن، سو تون غورو فڪر کان ڪر وٺ. مرقاٽ شرح المشڪوٰهه ۾ آهي: هن ڳالهه ۾ اختلاف آهي ته پاڻ سڳورا اسان وانگر ئي ڪلمه شهادت پڙهندا هئا يا فرمائيندا هئا اشهد اني رسول الله - البتہ اهو صحيح آهي ته التحيات ۾ اسان وانگر شاهدي ڏيندا هئا، جيئن امام مالڪ مؤطا ۾ روايت ڪئي ۽ مسلم ۾ معاويه رضي الله عنه جي روايت ان جي تائيد ڪري ٿي، انهيءَ مؤذن جي جواب ۾ چيو: ”آءُ به شاهدي ڏيان ٿو ته محمد الله جو رسول آهي.“ آخر تائين، پوءِ چيائين ته مون رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کان

ائين فرمائيندي ٻڌو. انهيءَ مان ٻئي ڳالههون معلوم ٿيون ته پاڻ ڪڏهن هن طرح چوندا هئا ۽ ڪڏهن ٻي طرح. ان مان پڌرو ٿيو ته صحيح ڳالهه اها ئي آهي ته پاڻ سڳورن جي شاهدي اسان جي شاهدي وانگر هوندي هئي يعني شاهد ان محمدا رسول الله ۽ ان تي ئي ڪلمه طيب کي قياس ڪر. هاڻي جڏهن رسول الله صلي الله عليه وسلم جي حق ۾ اها ڳالهه وڌيڪ صحيح آهي ته سندن غير ان جو وڌيڪ لائق آهي. ان سلسلي ۾ تڪليف ڪندڙ جيڪي الفاظ سندن ازواج ۽ اولاد لاءِ گهڙيا آهن يعني ”منهنجو مڙس“ ۽ ”منهنجو پيءُ“ ۽ سندن مبارڪ ۽ لذت نالي کي ڇڏڻ جيڪو مؤمنن ۽ مؤمنائين جي زبانن تي جاري ۽ طاري رهي ٿو، ان تڪلف جي ڪا ضرورت نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: مشائخ ڪرام جو معمول آهي ته ذڪر نفي ۽ ذڪر اثبات يعني لا اله الا الله ۾ مشغول ٿين ٿا. ڇا هن ذڪر ۾ هي به لازمي آهي ته هر پيري ان ۾ ”محمد رسول الله“ ملائجي يا نه بينوا توجروا.

جواب: ظاهر ائين معلوم ٿئي ٿو ته ذڪر ۾ ائين ڪرڻ لازمي نه آهي. ائين فقط انهيءَ اقرار ۾ واجب آهي جيڪو ايمان جو رڪن آهي، يعني ڪلمه طيب- ڇاڪاڻ ته لا اله الا الله ڪلمه طيب جو حصو آهي، جنهن جي اقرار کان سواءِ ايمان صحيح نٿو ٿي سگهي، جو اها ايمان جي اولين شاخ آهي. ”مقاليد الاسلام في شعب الايمان“ ۾ آهي، ايمان جي اولين شاخ لا اله الا الله جي شاهدي ڏيڻ آهي، ان ڪري اسلام جي پهرين شاخ ظاهري قول لا اله الا الله محمد رسول الله آهي. ساڳيءَ طرح فقط اهو لا اله الا الله جو ڪلمو افضل ذڪر آهي. سو اسلام صحيح نه ٿيندو مگر محمد رسول الله جي ملائڻ سان. ۽ جيڪڏهن ڪو شخص اسلام آڻي ۽ الله تعاليٰ جل شانہ جي وحدانيت ۽ حضرت محمد صلي الله عليه وسلم جي رسالت جو اقرار ڪري ۽ لا اله الا الله جي ذڪر ۾ مشغول ٿئي ته انهيءَ لاءِ ان ۾ محمد رسول الله جا الفاظ هر پيري ملائڻ لازمي نه آهي. ڇاڪاڻ ته اهو ذڪر آهي ۽ حديث شريف ۾ آهي ته سڀ کان افضل ذڪر لا اله الا الله آهي (ان کي ترمذيءَ روايت ڪيو) ۽ ان لاءِ الا الله جي ڪلمي کي گهڻين حديثن ۾ بيان ڪيو ويو آهي. حديث ۾ آهي ته جنهن صبح شام هڪ سو ڀيرا لا اله الا الله پڙهيو، اهو انهيءَ وانگر آهي جنهن اسماعيل عليه السلام جي اولاد مان سو غلام آزاد ڪيا (ان کي ترمذيءَ روايت ڪيو) ۽ حديث ۾ آهي ته جنهن هر فرض نماز کان پوءِ سو ڀيرا سبحان الله، سو ڀيرا الله اڪبر، سو ڀيرا لا اله الا الله ۽ سو ڀيرا الحمد لله پڙهيو، ان جا سڀ گناهه معاف ڪيا وڃن ٿا. جيتوڻيڪ سمنڊ جي گنجي کان به گهڻا هجن (ان کي نسائي روايت ڪيو) ۽ تهليل ڪلمه طيب جي پهرين حصي کي چئجي ٿو ته سڄي ڪلمي کي- ڪتاب ”رشيدي“ ۾ آهي، تهليل لا اله الا الله چوڻ آهي، آخر تائين، ۽ اوهان کي معلوم آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن تهليل جي تڪرار سان اهو ثواب حاصل ڪرڻ جي رغبت ڏياري آهي نه ڪلمه طيب پڙهڻ سان، جيئن ڳجهو نه

آهي هي پهريون دليل آهي. دهرائڻ جي جائز بلڪ مستحب هجڻ تي جيتوڻيڪ ڪلم طيبه جو ٻيو حصو ان سان نه ملائجي. لا اله الا الله جو ذڪر اهو آهي جنهن جي حضرت موسيٰ عليه السلام کي الله تعاليٰ جل شانہ طرفان تلقين ۽ تاڪيد ٿي هئي. مشڪوٰۃ ۾ ابوسعيد خدري رضي الله عنه کان روايت آهي. رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمايو ته موسيٰ عليه السلام عرض ڪيو: اي منهنجا پالڻهار! مون کي اهڙي شيءِ سيکار جنهن سان توکي ياد ڪريان ۽ توکي پڪاريان. فرمايائين ته اي موسيٰ! لا اله الا الله چؤ. عرض ڪيائين: اي منهنجا پالڻهار! تنهنجا سڀ ٻانها اهو پڙهن ٿا آءُ توکان اهڙي شيءِ گهران ٿو جيڪا مون لاءِ خاص هجي. فرمايائين اي موسيٰ جيڪڏهن ست آسمان ۽ مون کان سواءِ انهن جي مخلوق ۽ ست زمينون تارازيءَ جي هڪ پڙ ۾ رکجن ۽ لا اله الا الله کي ٻئي پڙ ۾ رکجي تڏهن به لا اله الا الله ڳورو ٿيندو. (ان کي شرح السنه روايت ڪيو. آخرتائين) اهو ئي سبب آهي جو اوهان ڏسو ٿا ته وڏا وڏا بزرگ رات ڏينهن هن ذڪر ۾ مشغول رهن ٿا ۽ ڏاڍيان ۽ هوريان تهليل يعني لا اله الا الله جا الفاظ دهرائين ٿا. انهيءَ ڪري ان ذڪر کان منع ڪرڻ جو ڪو سبب نه آهي. ڇاڪاڻ ته منع ڪندڙ تي تهليل (لا اله الا الله) انهيءَ ڪري مشتبه آهي جو ان کي ڪلمه طيبه پئي پائينائين. جنهن جو اقرار اسلام جو رڪن آهي. پوءِ بيشڪ توهان حضور عليه الصلوة والسلام طرفان. ذڪر لا اله الا الله کي ڪثرت سان دهرائڻ جي فضيلت ۽ ترغيب معلوم ڪري چڪا آهيو. سو هاڻي اوهان تي حق مشتبه نه ٿيندو ۽ حق وڌيڪ حقدار آهي ته ان کي قبول ڪجي ۽ جنهن کي شبهو هجي ان جي قول کي رسول الله صلي الله عليه وسلم جو قول رد ڪري ٿو. انهيءَ ڪري لا اله الا الله جي ذڪر ۾ هميشه مشغول ره. جيئن مشائخ ڪرام جو طريقو آهي ۽ الله تعاليٰ جل شانہ حق ڳالهه چوي ٿو ۽ اهوئي سڌي واٽ ڏيکاري ٿو. اهوئي جواب مون تي ظاهر ٿيو. سڌي واٽ ڏيکاريندڙ الله تعاليٰ جل شانہ جي مدد سان. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: آيت شريفه: و نحن اقرب اليه من حبل الوريد ۾ ويجهي هئڻ جي معنيٰ ڇا آهي؟
جواب: تفسير وارا چون ٿا، ان مان علمي قرب ۽ ويجهڙائي مراد آهي جلالين ۾ آهي: يعني اسين ان کي پنهنجي علم سببان سندس نڙگهت کان وڌيڪ ويجهو آهيو. بيضاوي ۾ آهي يعني جيڪو کيس نڙگهت کان وڌيڪ ويجهو آهي، اسين ان کان به وڌيڪ سندس حال ڄاڻون ٿا. جائز آهي ته علمي ويجهڙائي سبب ذاتي ويجهڙائي مراد هجي. ڇاڪاڻ ته اهوئي ان جو سبب آهي ۽ تفسير مدارڪ ۾ آهي: ان مان سندس علم جي ويجهڙائي مراد آهي. آخر تائين - ۽ اها ڳالهه ڳجهي نه آهي ته هيءَ تاويل متشابهاٽ منجهان آهي. ان سان انسان جي بزرگي، شرف ۽ فضيلت ظاهر نه ٿي ٿئي. انهيءَ ڪري تفسير معيني ۾ آهي ته: و نحن اقرب يعني اسين پنهنجي علم سببان کيس ويجهو آهيون پر مون وٽ وڌيڪ لائق آهي ته ان آيت جي ڪا تاويل نه ڪجي ۽ ان جو علم الله ذوالجلال جي حوالي ڪجي. آخرتائين - ان جو ڪارڻ، مخلوق سان الله تعاليٰ جل شانہ جي مشابهاٽ وارو وهڻ دفع ڪرڻ

آهي. امام رباني مجدد الف ثاني قدس سره مڪتوبات ۾ جيڪا ڳالهه بيان ڪئي آهي، ان سان ”علمي ويجهڙائي“ واري تاويل کان سواءِ به اهو خدشو ۽ وهڻ دفع ٿئي ٿو. فرمائي ٿو، حق تعاليٰ جل شانہ جي انسان سان ويجهڙائي، ميلاپ ۽ اتحاد ائين ممڪن آهي جيئن مادي شين جو عڪس ۽ صورت آئيني ۾ هوندي آهي. الله تعاليٰ جل شانہ جي پنهنجي مخلوق سان انهيءَ نموني قرب ۽ معيت ۾ ڪا خطري جي ڳالهه نه آهي. مثلاً مادي ۽ جسماني شيون جن جو عڪس آئيني ۾ ايندو آهي ۽ آئيني کي انهن شين جو قرب ۽ معيت حاصل ٿيندي آهي. ظاهر ڳالهه آهي، ان سان آئيني ۾ ڪو خلل ۽ عيب واقع نٿو ٿئي ۽ نه ئي ڪا شيءِ داخل ۽ شامل ٿي منجهس حلول ڪندي آهي. ڇاڪاڻ ته جيڪو درجو آئيني کي حاصل هوندو آهي، ان جي ڪري اهي مادي شيون منجهس نه مؤثر هونديون آهن ۽ نه اندر موجود هونديون آهن، جو انهن جون مفتون منجهس اثر ڏيکارين، بلڪ فقط انهن جو عڪس ۽ جهلڪ منجهس منتقل ٿيندي آهي. معلوم ٿيو ته الله تعاليٰ جل شانہ ۽ پاڻهي جي ويجهڙائي ۽ ميلاپ جي مٿي بيان ڪيل معنيٰ کان سواءِ ٻيون جيڪي معنائون بيان ڪيو ويڃن ٿيون، انهن کي مڃڻ سان الله تعاليٰ جل شانہ جي پنهنجي مخلوق سان مشابهت ۽ هڪ جهڙائيءَ جو جيڪو شبهو پيدا ٿئي ٿو، سو ختم نه ٿيندو. مگر جيڪي ايمان آڻين ٿا ۽ الله تعاليٰ جل شانہ جي وجود جي ڪيفيت ۽ حقيقت جي کوجنا ۾ مشغول ٿين کان پاسو ڪن ٿا ۽ ان ڳالهه کي الله تعاليٰ جل شانہ جي حوالي ڪن ٿا. آخر تائين (حرره عبدالواحد سيوستاني)

سوال: معلوم آهي ته الله تعاليٰ جل شانہ مڪان کان آڄو ۽ پاڪ آهي. ليڪن مؤمن ڪامل جي دل کي سندس گهر ۽ ٺڪاڻو چوڻ جائز آهي. اهو سبب آهي جو شيخ بوالحسن ڏاهري ”سراج المصلي“ نالي رسالي ۾ لکيو آهي:

مڪاني نباشد برائي خدا

نه ڪعبي مڪانش نه عرش وٿرا

بود ڪفر گفتن مڪانش بدان

مگر قلب مؤمن مڪانش بدان

اگر شک بداري درين اعتقاد

بين مشوي تاتويابي رشاد

(ترجمو) الله جل شانہ جي ڪا جاءِ نه آهي، نه ڪعبو، نه عرش، نه تحت الثري ان جو هنڌ آهي. ڇاڻ گهرجي ته سندس لاءِ مڪان چوڻ ڪفر آهي، پر ڇاڻ ته مؤمن جي دل سندس گهر آهي. انهيءَ اعتقاد ۾ شڪ اٿئي ته مشوي ڏس جيئن سڌي واٽ لهين.

ان جو ڪهڙو مطلب آهي؟ حديث قدسي پڻ ان تي دلالت ڪري ٿي: لايسعني ارضي ولا سمائي ولاكن يسعني قلب عبد مؤمن- سڳورا! سٺين جو جيڪو عقيدو هجي. بيان فرمايو؟.

جواب: اهل السنه والجماعت جو عقيدو آهي ته الله تعاليٰ جل شانہ جو نہ مکان آهي نہ زمان. مکان ۽ زمان مخلوق يعني خلقيہ آهن ۽ الله رب العزت ازل ۽ ابد کان مکان کان آجو ۽ پاڪ آهي. ڪتاب ”شرح الموقف“ ۾ آهي: يعني منهنجي لاءِ نہ زمانو آهي نہ مکان. ڇاڪاڻ ته زماني جو مطلب هي آهي ته اها شيءِ جيڪا زماني کان سواءِ ممڪن نہ هجي ۽ ڪنهن شيءِ جو مڪاني هجڻ جو مطلب آهي ته جيڪا مکان کان سواءِ نہ مائي. ”العقائد السنيہ“ نالي ڪتاب ۾ آهي ته ”حالانڪ اڳ الله تعاليٰ جل شانہ موجود هو پر مکان نہ هو. بعد ۾ مکان خلقيائين ۽ هو پنهنجي ازلي صفتن سان ائين موجود آهي جيئن مکان خلق کان اڳ هو. آخرتائين،- هائو! حديث شريف ۾ مؤمن جي دل جي وسعت جو بيان آهي. مناوي جي ”الحقائق السنيہ“ ۾ آهي: (الله تعاليٰ جل شانہ فرمائي ٿو) مون کي ڪا شيءِ احاطي ۾ نٿي آئي ليڪن منهنجي مؤمن ٻانهي جي دل مون کي احاطي ۾ آئي ٿي (ان کي ديلمي روايت ڪيو) پر ان مان مکان مراد نہ آهي بلڪ وسعت ۽ ڪشادگي ظاهر ٿيڻ جي قابليت ۽ سگهہ مراد آهي، ڇاڪاڻ ته ماڻھ لاءِ الله تعاليٰ جل شانہ مکان جي قيد ۽ بند کان پاڪ ۽ آجو آهي. خواه اهو مکان عرش هجي يا دل. امام رباني ”مکتوبات“ جلد ٻئي جي مکتوب ۷۶ ۾ فرمائي ٿو: حديث قدسي ۾ آهي ته: ”مون کي نہ منهنجي زمين ماڻھي ٿي نہ منهنجو آسمان ماڻھي ٿو، مگر مون کي منهنجي مؤمن ٻانهي جي دل ماڻھي ٿي.“ هن حديث مان سمجھ ۾ اچي ٿو ته الله رب العزت جو ڪامل ۽ مڪمل ظهور مؤمن ٻانهي جي دل سان مخصوص آهي ۽ ان کان سواءِ ڪنهن ٻئي کي اها دولت حاصل نہ آهي. آخر تائين. ساڳئي ڪتاب جي مکتوب نمبر ۲۱ ۾ لکي ٿو: هن حديث مان لازم اچي ٿو ته ان مان الله تعاليٰ جل شانہ جو ڪامل ۽ اتر ظهور مراد آهي، جيڪو سندس مؤمن ٻانهي جي قلب تي ٿئي ٿو ۽ اهو فضل صرف مؤمن ٻانهي کي حاصل آهي ۽ ان مان دل جو ٽڪڙو مراد آهي. هن ڳالهہ ۾ بہ شک نہ آهي ته الله رب العزت جو ظهور اتر انهيءَ جاءِ تي ٿئي ٿو پر ذات باري تعاليٰ جل شانہ جي احديت جو مرتبو عرش کي حاصل آهي اها حقيقت مڃيل آهي. جيتوڻيڪ الله تعاليٰ جل شانہ جي ذات جو ظهور اتر، جيڪو اصلي ظهور آهي وڏو پاڳ ۽ پاڳو آهي. باقي رهيو سندس صفتن سان ان جي ظهور ۽ اجتماع جي جاءِ ته اها جاءِ عرش آهي. حقيقت ۾ صفتون حق تعاليٰ و تقدس جو پاڇو آهن، انهيءَ ڪري سندس ظهور پاڇي جي شبيهي کان پاڪ ۽ آجو نہ ٿيندو.

آخر تائين-

ظاهر ٿيو ته ان حديث مان مراد ذاتي ظهور آهي نہ مڪاني حلول ۽ شمول يعني اندر داخل ٿيڻ

جيئن وهر ڪيو ويو آهي. مثنوي مولانا رومي جي ڪلام مان جيڪا ڳالهه شيخ ابوالحسن ڏاهريءَ سمجهي آهي، ان جو مطلب اهو آهي ته الله پاڪ جل شانہ جي ظهور ڀرور جي گنجائش ۽ سگهه فقط مؤمن جي دل ۾ آهي. اهو مطلب نه آهي ته الله تعاليٰ منجس (معاذ الله!) حلول ڪري ٿو يعني اندر گهڙي ٿو. جيئن وهر ڪيو وڃي ٿو يا پانيو وڃي ٿو الله تعاليٰ لاءِ مڪان موجود آهي. الله رب العزت ان کان تمام وڏو آهي والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: ڪلمه شهادت ۾ واو عطف (ملائڻ) جو پڙهجي ٿو ۽ ڪلمه طيبه ۾ عطف جو واو نه آهي. ان جي حقيقت بيان فرمايو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ڪلمه جي ٻن جملن ۾ دراصل واو شرڪت يعني ملائڻ جي لاءِ آهي. يعني ان ۾ الله تعاليٰ جل شانہ جي معبود برحق هجڻ ۽ حضرت محمد صلي الله عليه وسلم جي رسول هجڻ جي گواهي آهي، انهيءَ ڪري ٻنهي جملن کي پاڻ ۾ ملايو ويو. پر ڪلمه طيبه جي ٻن حصن کي واو سان ملائي پڙهڻ مڪروه آهي ٿوڻي ظاهري اعتبار کان هجي، جيئن درمختار ۾ آهي؛ ڪلمي جي ٻن ڀاڱن کي ملائي پڙهڻ مڪروه آهي، چاهي ظاهري صورت ۾ هجي يعني واو ڏيئي لاله الا الله و محمد رسول الله پڙهڻ غلط آهي. چاهي محمد رسول الله تي زير يا زير پڙهجي جيئن ڪو چوي بسم الله و محمد رسول الله ته ائين چوڻ به حرام آهي. ڪتاب ”البرجندي“ ۾ به اهڙي طرح عبارت آهي:

ڪلمه طيبه جي پهرين حصي لاله الا الله ۾ نفی ۽ اثبات جا ٻه جملا آهن، جن مان پهرين ۾ غيرالله جي معبود هجڻ جي نفی، ٻئي ۾ الله تعاليٰ جل شانہ جي وحدانيت ۽ اڪيلائي جو بيان آهي، ان صفت ۾ سندس ٻيو ڪو پائيوار نه آهي. ڪلمي جو اهو پهريون حصو مبتدا آهي ان جو ٻيو حصو محمد رسول الله آهي، جيڪو مبتدا جي خبر آهي جنهن ۾ حضرت محمد صلي الله عليه وسلم جي رسالت ثابت ڪيل آهي، انهيءَ ڪري پهرين ۽ ٻئي حصي کي واو سان نه ملايو ويو بلڪه ان کي نئين سر جدا ڪري شروع ڪيو ويو ڇاڪاڻ ته ملائڻ جو واو ڏئي لا اله الا الله و محمد رسول الله پڙهجي ته ان ۾ (معاذ الله) خدا تعاليٰ جل جلاله جي معبود هجڻ ۾ حضرت محمد صلي الله عليه وسلم جي پائيوار ٿيڻ جو شبهو ۽ وهر پيدا ٿي سگهي ٿو. ان وهر کي دفع ڪرڻ لاءِ عطف جو واو نه ڏنو ويو جو ان سان ڪلمي جو مقصد فوت ٿئي ٿو. ڇاڪاڻ ته نفی (لااله) ۽ اثبات (الاالله) جي جملن جي آئوڻ جو بنيادي مقصد الله رب العزت جي توحيد ۽ هيڪڙائي جو بيان آهي ۽ واو ملائڻ سان اهو مقصد فوت يا مشتبہ يا مبهم ٿئي ٿو. باقي رهيو شهادت جو ڪلمو يعني اشهد ان لا اله الا الله و محمد رسول الله ته ان ۾ لفظ الله تعاليٰ جل شانہ کان بعد ملائڻ جي واو ڏيڻ سان ڪو وهر ۽ شبهو پيدا نه ٿو ٿئي. ان ڪلمي جي پهرين حصي جو مقصد الله تعاليٰ جل شانہ جي الوهيت ۽ ٻئي حصي جو

مقصد رسول پاڪ جي رسالت جي شاهدي ڏيڻ آهي. انهن ٻنهي جملن جي وچ ۾ واو ملائڻ جو ڏنو ويو آهي. پڻ ان ۾ جملہ فعلیہ يعني اشهد... جي جملي کي آخري جملي فعلیہ جو عطف آهي، جنهن ۾ سهڻي لفظي مناسبت آهي. ڪتاب ”مطول“ ۾ آهي؛ ملائيندڙ حرفن جي چڱاين منجهان جملہ اسمیہ ۽ جملہ فعلیہ ۾ مناسبت پيدا ڪرڻ بہ هڪ آهي يعني ٻئي جملا اسمیہ هجن يا فعلیہ هجن ۽ ماضي ۽ مضارع جي فعلن جي مناسبت بہ انهن چڱاين مان آهي. آخرتائين- ان مان ڪلمہ شهادت جي ٻن حصن جي وچ ۾ ملائڻ جي واو جو اچڻ ۽ ڪلمہ طیبہ ۾ ان جي نہ اچڻ جو سبب، سهڻو فرق ۽ جوڳي مناسبت ظاهر ٿئي ٿي، غور ڪر الله رب العزت صحيح ڳالھہ سڃاڻي ٿو. (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

طهارت ۽ وضوءَ جو ڪتاب

سوال، ڇاٽا فرمائين علماء ڪرام هن مسئلي ۾ تہ ڪنهن شخص مٿي، ٻانھن ۽ بدن جي سڀني عضون مٿان ميت مليو، پوءِ وضو ڪيائين، جنهن پاڻي سان منهن ۽ هٿ ڌوڻائين، ان ۾ ميت مليل هو اهڙو پاڻي ”مطلق پاڻي“ جي حڪم کان خارج ٿيو. هن صورت ۾ عضوا ڌوئڻ سان فرض ادا ٿيو يا نہ؟ بيان ڪيو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب، ظاهر هي آهي تہ ”ماءِ مطلق“ (نج پاڻي) سان عضون کي ڌوئڻ جو جيڪو شرط آهي، سو پورو نہ ٿيو، ان ڪري فرض ادا نہ ٿيو. ڪتاب ”خلاصہ“ جي هيءَ عبارت ان طرف اشارو ڪري ٿي، جيڪڏهن سندس مٿي کي خضاب لڳل آهي، پوءِ خضاب کي مهٽيائين جيڪو پاڻيءَ ۾ ملي ويو. اهو پاڻي ”نج پاڻي“ جي حڪم کان خارج آهي. ان سان مک ڪرڻ جائز نہ آهي، آخرتائين، ظاهر آهي تہ خضاب جو مادو پاڻيءَ ۾ ملڻ سبب ان سان مسح جائز نہ ٿيو ۽ اهڙو پاڻي ”نج پاڻي“ جي حڪم کان خارج آهي تہ پوءِ جيڪا صورت اسان کي آڏو آهي يعني ميت مليل پاڻيءَ سان بدن جا عضوا ڌوئڻ، انهيءَ ۾ تہ ويتر وڌيڪ وضو صحيح نہ ٿيندو. پوءِ غور فڪر ڪر. آخرتائين-

مٿي جي مک جي پاڻي سان ڪنن جي مک جو مسئلو تڏهن آهي جڏهن وضو ڪندڙ پاتل پڳ کي هٿ نہ لائي (ان ۾ بہ صورتون آهن) جيڪڏهن مک وقت پڳ کي هٿ لائي يعني ان کي لاهي پوءِ مک ڪيائين تہ ان صورت ۾ ڪنن جي مک لاءِ نئين پاڻي جي ضرورت آهي آخر تائين (ڪتاب شرح منية المصلي) باقي رهيو ٻيو مسئلو جنهن جي باري ۾ حضرت بلال رضي الله عنه جي حديث آهي تہ پاڻ سڳورا حاجت پوري ڪرڻ لاءِ نڪرندا هئا، آه سندن لاءِ پاڻي آڻيندو هيس، جنهن سان وضو ڪندا ۽ وضوءَ ۾ (بجاءِ مٿي جي) پاتل پڳ ۽ جورابن تي مک ڪندا هئا. (ابوداؤد) ان جي تاويل هن طرح ممڪن آهي تہ حضرت بلال رضي الله عنه پري هوندو. نبي سڳوري

مٿي تان پڳ هيٺ لاهي رکڻ کان سواءِ ان تي مک فرمائي. حضرت بلال رضه ڀانيو ته پڳ مبارڪ تي مک ڪئي اٿن. (بحر) ان مان هي فائدو معلوم ٿيو ته مٿي جي مک وقت عمامه هيٺ لاهي رکڻ لازمي نه آهي ۽ هي به معلوم ٿيو ته مٿي تي مک جائز آهي جيتوڻيڪ ان تي پڳ رکيل هجي جيئن ڳجهو نه آهي. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: ڇا تا فرمائن حضرات علماء بابت هن مسئلي جي ته جيڪو شخص وضو ڪري ٿيڪ لائي سمهي پوي ته پوءِ امام شافعي وغيره جي تقليد ڪندي چوي ته ننڊ سان وضو نٿو ٻڃي ۽ انهيءَ وضوءَ سان نماز پڙهي ڇا امام شافعي يا ڪنهن ٻئي امام جو اهڙو قول ثابت آهي يا نه؟
جواب: ظاهر ڳالهه اها آهي ته امام شافعي يا ڪنهن ٻئي امام جو اهڙو قول ثابت نه آهي. ڇاڪاڻ ته ”فتاويٰ وزيري“ ۾ آهي ته جيڪو شخص ٿيڪ ڏيئي، سبھاري سان يا ليٽي ننڊ ڪري ان جو وضو ٻڃي پوي ٿو ان تي (امامن جو) اجماع ۽ اتفاق آهي. رحمهم الله تعاليٰ.

هاڻ ننڊ سان وضو نه ٻڃڻ نبي صلي الله عليه وسلم جن جي خصوصيتن مان آهي جنهن ۾ ساڻن ڪو شريڪ نه آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. الخ.

سوال: بيمار جڏهن ڪنگهي ۽ ان جي پيٽ مان منهن رستي بونءَ مليل کانگهارو نڪري ڇا ان سان سندس وضو ٻڃندو يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن پونءِ ۽ ڪنگهي ان جي کانگھاري کان گهٽي يا ان جي برابر هجي ته وضو ٻڃندو نه ته نه! جيئن درمختار ۾ چوي ٿو، ۽ پيٽ يا منهن مان وهندڙ رت وضوءَ کي ٻڃي ٿو. جيڪڏهن پونءِ کانگھاري تي غالب هجي ته ان جو حڪم گهٽي يا احتياطاً برابر هئڻ جو آهي يعني ان صورت ۾ وضو ٻڃندو. پونءِ رت وانگر آهي. آخر تائين- ۽ ان جو حڪم پليٽي جو آهي جيئن فتاويٰ عالمگيريءَ ۾ آهي؛ جيڪا به شيءِ انساني بدن مان نڪري ۽ ان جو نڪرڻ وضوءَ يا غسل کي واجب ڪري ته اها ڳري ۽ ٿوس پليٽي جي حڪم ۾ آهي. جيئن پاخانو، پيشاب، مني، مذي، ودي، پونءِ زخم، ۽ ڦٽل جڏهن ته اهي منهن پيريل هجن بحر رائق ۾ ائين آهي. آخر تائين- (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: نئون تيار ڪيل اڇي رنگ جو ڪپڙو جنهن ۾ پليٽيءَ جو اثر ظاهر نه آهي، ان کي ڌوئڻ کان سواءِ نماز پڙهڻ جائز آهي يا نه؟ يعني صرف پليٽيءَ جي خدشي سبب ان کي ڌوئڻ لازمي آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر ائين آهي ته منجهس نماز جائز آهي ۽ رڳو شڪ ۽ گمان سان ان جو ڌوئڻ لازمي نه آهي جو هي قاعدو مڃيل آهي ته اصل ۾ هر شيءِ پاڪ آهي. ”الطريقة المحمدية“ نالي ڪتاب ۾ آهي؛ شين ۾ بنيادي حڪم پاڪ هجڻ جو آهي جيئن فتويٰ جي عام ڪتابن ۾ آهي ۽ يقيني شيءِ کي شڪ سان ختم نه ٿو ڪري سگهجي، البتہ گمان ۽ شڪ يقين سان ختم ٿيندو آهي. اهو اهڙو بنيادي

قاعدو ڪليه آهي جيڪو شريعت ۾ مڃيل آهي ۽ حديثن جا چٽا الفاظ ان تي دلالت ڪن ٿا ۽ حنفي ۽ شافعي فقه جا ڪتاب ان جي وضاحت ڪن ٿا ۽ ان باري ۾ ڪنهن جي مخالفت نه ڏٺي وئي آهي. پوءِ جيڪڏهن پاڻي يا زمين يا مٽي بستري يا لباس يا کاڌي يا ٿانو يا ڪنهن ٻي اهڙي شيءِ بابت ڪمان اٿس جيڪا بنيادي لحاظ سان پاڪ آهي ته اهڙي شيءِ وضو، نماز ۽ ٻين سڀني معاملن ۾ طاهر ۽ پاڪ آهي. آخر تائين.

اٺون چوان ٿو ته جيڪو مسئلو اسان کي آڏو آهي ان باري ۾ صحابي سڳوري جو عمل (اثر) پڻ منقول آهي جنهن کي امام بخاريءَ ڪتاب الصلوة ”باب الصلوة في الجبة الشامية“ ۾ بيان ڪيو آهي ته علي رضي الله عنه شامي (عيسائين جي ٺهيل) اڻ ڌوئل قميص ۾ نماز پڙهي. آخر تائين. -- علامه عيني حديث جي شرح ۾ لکي ٿو ته: هن اثر (صحابي جي عمل) مان اڻ ڌوئل ڪپڙي ۾ نماز جائز هجڻ معلوم ٿيو. آخر تائين. - والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال، ڪتاب ”مطلوب الواقعات“ ۾ آهي: نئين تيار ٿيل ڪپڙي ۾ ڌوئڻ کان اڳ نماز پڙهڻ جائز آهي ڇاڪاڻ ته ڪپڙو پاڪ ست مان تيار ٿيندو آهي، ان ۾ ڪو اختلاف نه آهي. علماء چون ٿا ته ست مان ڪپڙو تيار ڪرڻ ائين آهي جيئن چمر کي رنگجي ته پاڪ ٿيندو آهي. ان قول کي عام مشائخن اختيار ڪيو آهي، ڇا انهيءَ عبارت تي عمل آهي يا نه؟

جواب: (۱) ظاهر هي آهي ته ”مطلوب الواقعات“ غير معروف ڪتاب آهي. منجهس جيڪي روايتون آهن، عجيب و غريب آهن. انهن تي ويساه صحيح نه آهي ۽ ست کي رنگيل چمر تي قياس ڪرڻ درست نه آهي ڇاڪاڻ ته چمر کي بدبوءِ ۽ نجاست کان پاڪ صاف ڪري پوءِ رنگيو وڃي ٿو اها ڳالهه ست مان ڪپڙو تيار ڪرڻ ۾ نه آهي، جيئن ڪنهن کان ڳجهو نه آهي ۽ نئين تيار ڪيل ڪپڙي کي ڌوئڻ کان سواءِ ان ۾ نماز جائز آهي جيئن مٽي بيان ٿيو ۽ ان جو اصلي سبب هي آهي ته جيستائين پليٽي نظر نه اچي هر شيءِ پاڪ ۽ ان مان ٺهيل شيءِ پاڪ آهي جيئن مٿين تحرير ۾ آهي. پوءِ ويچار ڪر.

جواب: (۲) ظاهر هن طرح آهي ته سٽ محققين وٽ (معروف) پاڪ شين منجهان نه آهي جيئن ڪتاب بحرالرائق وارو چوي ٿو. انهيءَ ڪري ست کي اهڙين (پاڪ شين) ۾ ذڪر نٿو ڪري، پر تيار ڪيل ڪپڙي کي رڳو نجاست جي امڪاني ۽ شڪي خدشي سبب ڌوئڻ بدعت آهي اهڙي سبب آهي جو ڪتاب ”الطريقه المحمديه“ ۾ آهي ته: ”فقط نجاست ۽ گندگي جي امڪاني ۽ وهمي خطره سبب نئين ڪپڙي کي ڌوئڻ بدعت آهي.“ (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: ڳئون يا مينهن جي ڦر چڻ کان بعد جيڪا پس (ڪڙ) ٿيندي آهي حلال آهي يا نه؟
جواب: ظاهر آهي ته کير جو رنگ جيڪڏهن ڳاڙهو آهي ته اهڙو کير رت جي حڪم ۾ آهي پوءِ رت جي غلبي سبب ان کي استعمال ڪرڻ حلال نه آهي. ڪتاب ”البحر“ ۾ آهي ته ”حڪم غالب شيءِ تي آهي.“ آخر تائين. - پر جيڪڏهن ان کير جو

رنگ ڦڪيرو آهي ته ان جو حڪم ڪير جو حڪم آهي تڏهن ڪير جي گهڻي هڻڻ سبب ان کي استعمال ڪرڻ حلال آهي. ”البحر“ ۾ آهي: ڪنهن شيءِ جي رت هڻڻ جي نشاني هيءُ آهي ته ان جو رنگ ڳاڙهو هجي ان جي ابتڙ جيڪڏهن رنگ ڦڪو اٿس ته ان جي معنيٰ ته اهو رت نه آهي. آخر تائين- (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: جيڪڏهن منهن ڀرڻ کان سواءِ وهندڙ رت ڦي ۾ اچي ته وضوءَ کي ڇڏڻ آهي يا نه؟
جواب: وضو ڀڄي پوندو جيئن ”البحر“ ۾ آهي ”پوءِ جيڪڏهن زخم جو مادو ڀيٽ مان وهندڙ ڪنهن شيءِ جي ملاوٽ کان سواءِ نڪري ته امام محمد وٽ وضو ڇڏندو، بشرطيڪ ڦي جي سڀني قسمن وانگر منهن ڀريل هجي. امام ابوحنيفه ۽ امام ابو يوسف وٽ جيڪڏهن زور سان وهي نڪري ته وضو ڇڏندو، توڻي ٿورڙو هجي ڇاڪاڻ ته معدور رت جي جاءِ نه آهي، انهيءَ ڪري غالب گمان اهو آهي ته اهو رت ڀيٽ ۾ زخم جي ڪري هوندو. هداية ۾ ائين آهي. در مختار ۾ آهي: ڀيٽ يا منهن مان وهندڙ رت جيڪو بلفم تي غالب هجي، ان سان وضو ڇڏندو ان تي حڪم گهڻي يا احتياط برابر هڻڻ جو لڳائجي ٿو. آخر تائين (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: ڇا تا فرمائين عالم سڳورا ان شخص بابت جيڪو جنبي هجي، مسجد جي مٿ مان پاڻي ڪڍي وضو ڪري ۽ سندس هٿ مٿ يا نايءَ ۾ اندر ويو هجي، ان پاڻيءَ جو ڪهڙو حڪم آهي؟
جواب: ظاهر هي آهي ته ضرورت هيٺ ان مان وضو جائز آهي، جيئن فتاويٰ عالمگيريءَ ۾ آهي: جڏهن جنبي يا حيض واري عورت (ظاهري پليديءَ کان) پاڪ پنهنجو هٿ پاڻي ڪڍڻ واسطي ان ۾ وجهي ته اهڙو پاڻي ضرورت هيٺ مستعمل پاڻيءَ جي حڪم ۾ نه آهي، جيئن ”التبيين“ ۾ آهي. آخر تائين- گجهو نه رهي ته اهو حڪم تڏهن آهي جڏهن پاڻي ايترو گهٽ هجي جو استعمال ڪيل جي برابر هجي، پر جيڪڏهن پاڻي گهڻو هجي ته بچيل پاڻي ۾ استعمال ٿيل پاڻي ملائڻ سان به مستعمل نه ٿيندو، جيتوڻيڪ ضرورت به آڏو نه هجي، جيئن ڪتاب ”البحر“ ۾ آهي: جنهن قول تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي، ان موجب پاڪائي حاصل ڪرڻ لاءِ استعمال ڪيل پاڻي جڏهن نج پاڻيءَ ۾ ملائجي ته حڪم ان تي ڏنو ويندو، جيڪو گهڻو آهي. نج پاڻي گهڻو آهي ته ان سان وضو جائز ۽ گهٽ آهي ته جائز نه آهي. وڌيڪ لکي ٿو: استعمال ٿيل پاڻي جڏهن پاڪ پاڻي سان ملي ته انهن کي پاڪ ڪرڻ جي وصف کان خارج نه ڪندو، پر جڏهن استعمال ٿيل پاڻي پاڪ پاڻيءَ کان گهڻو يا ان جي برابر هجي. جيڪڏهن گهٽ هوندو ته ان کي پاڪ ڪرڻ جي صفت کان خارج نه ڪندو. ان سان وضو بلڪل جائز آهي ۽ ان ڳالهه ۾ ڪو فرق نه آهي ته مستعمل پاڻي ڪنهن ٻئي هنڌ استعمال ٿيو هجي پوءِ اهو غير مستعمل ۽ نج پاڻيءَ ۾ اچي ملي يا پاڪي حاصل ڪندڙ شخص پاڪ ۽ نج پاڻيءَ ۾ اچي ٽپي هڻي. آخر تائين- (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: هن صورت ۾ ته ڪي عورتون ڪنگڙ ايترا تنگ ۽ سوڙها پائين ٿيون جو وضو وقت ان

هيٺيان پاڻي نٿو پهچي، مگر گهڻي تڪليف ۽ دقت سان وري اها زحمت به گوارا نٿيون ڪن. خاص ڪري سرديءَ جي موسم ۾ تڪليف جي سختيءَ سبب نماز ڇڏي ڏين ٿيون. پڻ ضرورت وقت انهيءَ جاءِ تي تيمم جي مٽي به نٿيون پهچائين. انهن لاءِ وضو ۽ تيمم ۾ ڪهڙو حڪم آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته عورتن کي تنگ ۽ سوڙها ڪنگڻ نه پائڻ گهرجن جيڪي وضو يا تيمم کي روڪين. تنگ ڪنگڻ کان سواءِ به اهڙا زيور گهڻا آهن. جيڪڏهن ڪا عورت ان ۾ آزمائي وڃي ته ضروري آهي ته اهڙي زيور کي ڇڳي نموني لوڏي ۽ حرڪت ڏي، جيئن عالمن سوڙهي منڊي لاءِ اهڙي وضاحت ڪئي آهي. سرديءَ ۾ ضروري آهي ته ان جاءِ تي ڪنگڻ هيٺان پاڻي پهچائجي. تڪليف ۽ تنگيءَ جي حالت ۾ جيتوڻيڪ شرعاً ان کان بچڻ جي صورت آهي، پر اها تنگي مٿن پاڻ ڪيل آهي اها شرعي تنگي ۽ عذر نه آهي جو ايترا سوڙها ڪنگڻ پائين ٿيون. باقي رهيو تيمم ڪرڻ جو مسئلو ته فقہ جي ڪتابن جي ظاهري روايت موجب ڪنگڻ لاهي يا انهن کي لوڏي جيئن ڪارائين تي مک پهچي. درمختار ۾ آهي ته (تيمم ۾) ٻئي هٿ منهن ۽ ٻانهن تي ڦيري ۽ جيڪڏهن منڊي يا ڪنگڻ پاتل هجن ته انهن کي لاهي يا لوڏي، فتويٰ ان تي آهي، آخر تائين- درمختار جي هڪ روايت ۾ آهي ته تيمم ۾ عضون جي اڪثر حصن تي مک ڪري ته اها سڀ عضون تي مک جي قائم مقام آهي. ڪتاب ”البحر“ ۾ آهي: امام حسن شيباني امام ابوحنيفه کان روايت ڪري ٿو ته (وضو جي) اڪثر حصن کي ڏوڻ دراصل سڀني عضون کي ڏوڻ جو نعر البدل ۽ قائم مقام آهي. اهو حڪم وڌيڪ حرج يا هن سبب جي ڪري آهي ته مک آهي ۽ مک جو قاعدو آهي ته اها سڄي عضوي تي ضروري نه هوندي آهي، جيئن مٿي جي مک جو حڪم آهي، آخر تائين. هن روايت کي به درست چيو ويو آهي. ”جواهرالاحاطي“ ۾ آهي: امام ابوحنيفه کان روايت ڪئي وئي آهي ته وٽن (عضوي جي) اڪثر حصي جي مک ڪافي آهي، اهو قول وڌيڪ صحيح آهي. هن روايت مان انهن عورتن لاءِ زبردست رخصت ثابت ٿئي ٿي جيڪي سوڙها ڪنگڻ پائڻ ٿيون. ان صورت ۾ جيڪا عمومي تڪليف آهي اها اوهان کي معلوم آهي. پر هاڻي اهو معاملو آسان ٿي ويو جيئن ”البحر“ ۾ آهي: جيڪڏهن عمومي تڪليف ۽ ڪنگڻ جي ڀڄڻ جي خطري سبب عورتون (امام ابوحنيفه) جي هن روايت تي عمل ڪن ته ان جي گنجائش آهي ۽ ڪيئن (گنجائش نه نڪري) جڏهن ته هن روايت کي ”وڌيڪ صحيح“ چئي ان جي تائيد ڪئي وئي آهي، والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: جيئن ذمين يعني غير اسلامي رعايا جي عادت آهي ته گرانٽ جيترو ڏنڊ رکندا آهن، ان کان وڌيڪ نٿا رکن. جيڪڏهن سندن عادت جي ابتڙ مسلمان گرانٽ کان وڏو ڏنڊ ٺاهين ته بغير ڪراحت جي جائز آهي يانه؟

جواب، ظاهر هي آهي ته مسواڪ جي ڊيگهه سنت مستحب آهي ”بحر ۾ آهي ته“ مستحب آهي ته ڏنڊن نر ۾ ڳنڍ کان سواءِ سختيءَ ۾ ڏسڻي وانگر ۽ ڊيگهه ۾ گرانٽ هجي. درمختار ۾ آهي؛ ڏنڊن گرانٽ کان وڌيڪ نه هجي ڇاڪاڻ ته ان تي شيطان چڙهندو آهي. قهستاني ۾ آهي؛ ڪتاب المحيط ۾ ذڪر ڪيو ويو آهي ته ڏنڊن ڪوڙي وڻ جو سخت ”پيلو“ جو گرانٽ جيترو هجي. اها ڳالهه لڪل نه آهي ته مسلمان هڪڙي وڻ جو ۽ ڌمي ڪافر ٻئي وڻ جو ڏنڊن ڪندا آهن، جيئن نبي صلي الله عليه وسلم جي ان فرمان تي عمل ٿئي ته اهل ڪتاب سان مخالفت ڪريو. انهيءَ مخالفت جي هوندي ساڻن ڪنهن مشابھت جو سوال پيدا نه ٿو ٿئي. ڇاڪاڻ ته جيڪو ماڻهو سنت تي عمل ڪري ٿو ان جي باري ۾ اهو گمان نه ٿو ٿئي سگهي ته اهو دين جي مخالفن سان مشابھت ڪري ٿو. ”ڪشف الحق“ ۾ آهي ته مشابھت جي ڪري ثابت ٿيل سنت کي نه ڇڏيو ويندو خاص ڪري جنهن سنت تي معمول هجي انهيءَ ڪري هن استحبابي سنت کي ذمين سان مشابھت جي ڪري نه ڇڏيو ويندو. البت هي مسئلو حل طلب آهي ته ڏنڊن جي گرانٽ موجوده دور جي گرانٽ جيتري هجي يا حضرت عمر رضي الله عنه جي گرانٽ جيتري هجي؟ جيئن جهنڊي لاءِ ڪپڙي جي باري ۾ چيو اٿن ته چار اگر هجي، قنڀ ۾ آهي ته عمامه اڀرشم جو حضرت عمر رضي الله عنه جي چئن اگرن جو هجي ۽ انهيءَ حساب سان اسان جي زماني جي ماڻهن کي گرانٽ جي رخصت آهي مون کي اهڙو ڪو عالم نه ٿو سڃاڻي جنهن مسواڪ جي ان مقدار بابت ڪو بحث يا اعتراض ڪيو هجي. جيڪڏهن اهڙو ڪو بحث هجي ته ان شخص لاءِ قنڀ جي حوالي سان لکيل جهنڊي لاءِ ڪپڙي جي ڊيگهه واري مسئلي مان وڏي رخصت ثابت ٿئي ٿي جيئن بعض فقيرن ۽ صوفين جو عمل آهي انهيءَ اعتبار سان جيڪي ماڻهو سلف صالحين جي ڊيگهه جيترو ڏنڊن رکڻ گهرن ته اهي پڻ گرانٽن جيترو ڏنڊن رکي سگهن ٿا.

سوال؛ هڪ شخص زخم تي وڻ جو پن ٻڌو آهي. ان کي هٽائي ٻيو پن (پلستر طور) ٻڌي ٿو. ڇا هن صورت ۾ مک موتاڻن واجب آهي يا نه؟

جواب، ظاهر هي آهي ته مٿس مک موتاڻن واجب نه آهي جيئن پلستر جو حڪم آهي جيڪو زخم تان بغير تندرستيءَ جي ڪري پوي. ڪتاب ”البحر“ ۾ آهي؛ جيڪڏهن پتي زخم ڇڻڻ کان سواءِ ڪري پوي، مک باطل نه ٿيندي. جيڪڏهن پتي ٻڌائين يا تبديل ڪيائين ته ان تي مک موتاڻن واجب نه آهي. آخر ٿاڻين.

ها! ورائي مک ڪرڻ مستحب آهي جيئن ”البحر“ ۾ آهي؛ مک موتاڻن مستحب آهي واجب نه آهي. ”الخلاصه ۾ آهي؛ ۽ چڱو آهي ته ٻيهر مک ڪري. عالمگيريءَ ۾ آهي؛ ”جيڪڏهن پتيءَ تي مک ڪيائين پوءِ ڪري پئي ۽ ان جي بجاءِ ٻي پتي ٻڌائين ته چڱو آهي ته مک موتاڻي.“ اهڙيءَ طرح ڪتاب ”ذخيره“ ۾ آهي. ڪتاب ”جواهر الاخلاطي“ ۾ آهي؛ ”مک ڪيل پتي (پلستر) ڪري پوي پوءِ ان کي مٽائي ته ان تي ٻيهر مک ڪرڻ مستحب آهي.“ درمختار ۾ آهي؛ ”جيڪڏهن ان تي ٻي

پتي ٻڌائين ۽ مٿين پتي ڪري پوي ته ان تي مک ڪرڻ واجب نه مستحب آهي. ”خزانه المفتين“ ۾ آهي: ”جڏهن پتيءَ تي مک ڪيائين پوءِ اها ڪري پوي ۽ ان جي جاءِ تي ٻي ٻڌي ته وڌيڪ چڱو آهي ته ٻيهر مک ڪري ۽ جيڪڏهن مک نه موندائي ته به جائز آهي، ڇاڪاڻ ته پهرين مک بمنزل ان کي ڏوڻ جي آهي. ان ڪري ان لاءِ ڪو وقت مقرر نه ڪيو ويندو. پوءِ مسئلي جي صورت ائين ٿيندي جيئن ڪو مٿي جي مک ڪري ان کي ڪوڙي ڇڏي (ته ان صورت ۾ ٻيهر مک نه ڪندو) ”متانه“ ۾ آهي: ”۽ مک ڪري پتي لاهي ڇڏي، پوءِ ان کي وري ٻڌي ته مستحب طريقو آهي ته مک ورائي ڪري، نه موندائي ته به جائز آهي ۽ جيڪڏهن پتي ڪري پوي، پوءِ ان جي بجاءِ ٻي ٻڌي ته وڌيڪ چڱو آهي ته ٻيهر مک ڪري، جيڪڏهن نه موندائيندو ته به جائز آهي.“ آخر تائين - (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: جاڻ خراساني ۽ ٻيون ڪيتريون پاڻيءَ وانگر مشهور (نشم آور) شيون آهن، انهن سان ڪپڙا وغيره رنگيا وڃن ٿا ڇا انهن سان ڪپڙو يا اهڙيون ٻيون شيون ناپاڪ ٿينديون يا نه؟ پاڻيائي شين جي تعريف مان ته اها ڳالهه سمجهجي ٿي ته ان سان ڪپڙو ناپاڪ نٿو ٿئي؟

جواب: ظاهر ائين آهي ته نشو ڪندڙ دوا، عرق ۽ مشروبات يا اهڙي ٻي شيءِ بابت امام محمد جي قول تي فتويٰ آهي ته اهي ڪپڙي کي ناپاڪ ڪن ٿيون، درمختار ۾ چوي ٿو: ”امام محمد ان کي حرام قرار ڏئي ٿو“ يعني اهڙا نشيدار مشروب، رنگ ۽ عرق جيڪي ماڪي ۽ اذير وغيره مان ٺهن، گهٽ هجن يا گهڻا ۽ انهيءَ قول تي فتويٰ آهي. ”ان قول کي“ شرح الوهبانية ۾ اختيار ڪيو ويو آهي ۽ لکي ٿو ته سڀني کان ائين مروي ۽ منقول آهي، آخر تائين. وڌيڪ چوي ٿو ته ”طلاق بزأية“ ۾ آهي، امام محمد فرمائي ٿو، جيڪا شيءِ نشو پيدا ڪري گهڻي هجي يا ٿوري، حرام ۽ ناپاڪ آهي. آخر تائين - ۽ جيئن اوهين ڄاڻو ٿا، چرس ۽ پنگ سميت ان جو اطلاق هر نشي آڻيندڙ شيءِ تي آهي. پڌرو ٿيو ته اصل علت ۽ ڪارڻ ان جي نجاست آهي. ها! شراب کان سواءِ جيڪي ناپاڪ شيون آهن انهن ۾ اختلاف آهي، پر حرام قرار ڏيڻ جو شرط، بنيادي سبب ۽ ترجيح ڳري پليديءَ کي آهي جيئن ڪتاب ”البحر“ ۾ آهي: ٻين حرام ٺهرايل پاڻيائي شين بابت ٽي روايتون آهن: (۱) جن ۾ پليدي ڳري آهي. (۲) جن ۾ پليدي هلڪي آهي. (۳) جيڪي پاڪ آهن. اها تفصيل ڪتاب ”البدائع“ ۾ بيان ڪئي وئي آهي ۽ جڳائي ته پهرين بيان ڪيل علت مطابق انهن کي حرام ٺهرائڻ جو حڪم ۽ ترجيح ڳري پليدي تي رکجي، جيئن ڳجهو نه آهي، انهيءَ اصول تي شراب ۽ غير شراب جو فرق ضروري نه آهي، آخر تائين - ”حاوي“ جي شرح ”الزواج“ ۾ آهي: چرس ناپاڪ آهي، جيڪڏهن اهو نشو ڪري آخر تائين. لمعات ۾ آهي: جن ٻوٽن تي طبيب ۽ عالم اتفاق ڪن ته انهن ۾ نشو آهي (اهي حرام آهن) ابن شحنه کان نقل ڪيو ويو آهي ته صحيح ڳالهه هيءَ آهي ته سڀ پاڻيائي شيون جيڪي نشو ڪن، انهن ۾ پليتي ثابت ٿئي ٿي. جيئن ”الزواج“ جي حوالي

سان مٿي گذري چڪو آهي ۽ ان جي تائيد امام محمد جي قول مان ٿئي ٿي، فرمائي ٿو ته جيڪا شيءِ نشو ڪري گهڻي هجي يا گهٽ، حرام آهي. جيئن درمختار ۾ نقل ڪيو ويو آهي. واللہ اعلم بالصواب.

سوال: ڏاڙهيءَ تي مک ڪرڻ يا ان کي ڌوئڻ بابت ڪهڙي روايت تي عمل آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: جو فقہ ۾ ماهر آهي، ان کان پڇهيو نه آهي ته ڏاڙهيءَ تي مک يا ڌوئڻ بابت ۸ روايتون آهن جن مان هڪ روايت کي ترجيح آهي ۽ ان تي ئي معمول آهي. باقي ۷ روايتون جيتوڻيڪ مشايع مان ڪن انهن کي صحيح به چيو آهي پر انهن تي عمل نه آهي. ڇاڪاڻ ته انهن کان امامن ۽ عالمن رجوع ڪيو آهي، اهي قول هي آهن: (۱) ڏاڙهيءَ جي چوٿين حصي جي مک ڪجي ان قول کي ڪافي، ڪنز، منتقي اختيار ڪيو آهي. (۲) جيڪو حصو ڪل سان لاڳاپيل آهي، ان تي مک ڪجي، ان کي قاضي خان اختيار ڪيو ۽ صحيح قرار ڏنو اٿس، المجموع واري ان جي سروي ڪئي آهي. ”خرانة المفتين“ ۾ چوي ٿو ته اهو قول صحيح ۽ مٿي ڄاڻايل ٻنهي مان وڌيڪ مشهور روايت آهي. جيئن شارح ذڪر ڪيو آهي. پر ”جواهر الاخلاطي“ ۾ ذڪر ڪري ٿو ته ڏاڙهي جي هيٺاهين حصي جي مک ڪرڻ، ظاهري روايتن ۾ ڪنهن کان بيان ٿيل نه آهي. (۳) سڄي ڏاڙهيءَ جي مک ڪرڻ، ”جواهر الاخلاطيءَ“ ۾ آهي ته اهوئي سهڻو ۽ صحيح قول آهي ۽ ان تي ئي فتويٰ آهي. ڪتاب ”تحفة الفقہ“ ۾ آهي، اهو قول وڌيڪ صحيح آهي، انهيءَ ۾ احتياط آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي - آخر تائين. (۴) ڏاڙهيءَ جي ٽئين حصي جي مک ڪجي ان کي زيلعي ذڪر ڪيو، جيئن تحفة الفقہ ۾ آهي. (۵-۶) ڏاڙهيءَ جي چوٿين ۽ ٽئين حصي کي ڌوئجي. اهي ٻئي قول اصولي ڪتابن مان نه ورتا ويا آهن جيئن ”جواهر الاخلاطي“ ۾ وضاحت آهي. (۷) مک بلڪل نه ڪجي جيئن ڪتاب ”اصول الفقہ“ ۾ آهي ۽ چوي ٿو ته اسان جي ظاهري اصول مطابق اهو قول آهي. - آخر تائين. (۸) ائين صورت جنهن تي معمول آهي، هيءَ آهي ته سڄي ڏاڙهيءَ کي ڌوئجي. ڪتاب تنوير الابصار ۾ آهي ته سڄي ڏاڙهي ڌوئڻ فرض آهي. درمختار ۾ آهي ته صحيح مذهب مطابق ان تي فتويٰ آهي ۽ عالمن ٻين قولن کي ڇڏي انهيءَ قول ڏانهن رجوع ڪيو آهي. ڪتاب ”البحر“ ۾ آهي: صحيح ڳالهه هي آهي ته ان جو ڌوئڻ واجب يعني فرض آهي، جيئن السراج الوهاج ۾ اهڙي وضاحت ڪئي وئي آهي، ان تي ئي فتويٰ آهي، جيئن ”الظهريه“ ۾ آهي. بدائع ۾ آهي ته هن روايت کان سواءِ جيڪي روايتون آهن انهن سڀني کان رجوع ثابت آهي، آخر تائين ”الايضاح“ ۾ آهي: بدائع وارو چوي ٿو ته اهي سڀ روايتون اهي آهن جن کان رجوع ثابت آهي ۽ صحيح ڳالهه هيءَ آهي ته ڏاڙهي جو ڌوئڻ واجب آهي ڇاڪاڻ ته ان جو ڪل سان لڳل هيٺيون حصو وارن ۾ لڪل هئڻ سبب منهن جي حڪم کان خارج آهي ۽ وارن سان مليل ان جو ظاهري حصو منهن جو ظاهري حصو ٿي پيو جو سامهون اهوئي حصو واقع آهي، آخر تائين.

پوءِ جيڪڏهن سوال ڪندين ته ڇا ڏاڙهيءَ کي ڌوئڻ جو مطلب ان سڄي حصي جو ڌوئڻ آهي جيڪو ڪل سان ملي ٿو ۽ جيڪو ڪل سان نٿو ملي يا فقط ان سڄي حصي کي ڌوئڻو آهي جيڪو ان سان ملي ٿو؟ آءٌ چوان ٿو ته ڌوئڻ مان مراد ان حصي جو ڌوئڻ آهي جيڪو فقط ڪل سان ملي ٿو. جيتوڻيڪ لفظ ”ڏاڙهي“ انهن سڀني وارن تي شامل آهي، جيڪي ڪل سان لڳن ٿا يا نٿا لڳن. ان جي تائيد شرح المنية المصليٰ ۾ آهي. وڌيڪ ظاهر روايت ان باري ۾ هيءَ آهي ته ڏاڙهيءَ جو اهو حصو ڌوئجي جيڪو ڪل سان مليل آهي. ان قول کي محيط ۽ بدائع واري اختيار ڪيو آهي. ”مراج الدرايه“ وارو چوي ٿو اهوئي زياده صحيح قول آهي ۽ فتاويٰ الظهيريه ۾ آهي ته ان تي ئي فتويٰ آهي. ان جو سبب هي آهي ته جيڪڏهن ان جي هيٺئين حصي جو ڌوئڻ ساقط ڪجي، تڏهن به ان ڏانهن غسل جو فرض منتقل ٿيندو جيئن مڇون ۽ پروڻ آهن جن ڏانهن غسل جي فرضيت منتقل ٿئي ٿي، آخر تائين ۽ ان جي تائيد ٻن سببن سان ٿئي ٿي. پهريون سبب خود مسئلہ ۾ موجود آهي اهو هي آهي ته وارن جي هيٺين حصي جي ڌوئڻ جي فرضيت کي ڪتاب البدائع واري مختار مذهب قرار ڏنو آهي. ڪتاب البحر ۽ الايضاح جو مسلڪ به گذري چڪو ته مختار مذهب ڏاڙهي ڌوئڻ آهي ۽ ان کانسواءِ ٻيا جيڪي مسلڪ ۽ مذهب آهن انهن کان رجوع ڪيو ويو آهي. هاڻي جيڪڏهن ڏاڙهي ڌوئڻ مان مراد ان حصي جو ڌوئڻ نه آهي جيڪو وارن جي هيٺان آهي ته سندس ڪلام ۾ ضد ۽ اختلاف واقع ٿيندو، ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن ڏاڙهي ڌوئڻ مان صرف انهيءَ حصي جو ڌوئڻ مراد نه وڃي، بلڪ سڄي ڏاڙهي ڌوئڻ مراد وڃي، جيئن انهن روايتن ۾ بيان ڪيو ويو آهي جن کان عالمن ۽ امامن رجوع ڪيو آهي ته پوءِ ان رد ڪيل قول کي ڪتاب بدائع وارو ڪيئن اختيار ڪندو جڏهن ته پاڻ تصديق ڪري ٿو ته انهن روايتن کان رجوع ثابت آهي. انهيءَ ڪري غور ۽ فڪر کان ڪم وٺ. ٻيو سبب ان جي حقيقي علت آهي. دراصل ڏاڙهيءَ جو ڌوئڻ ان ڪري فرض ڪيو ويو جو ان جو هيٺيون يعني ڪل وارو حصو ته اڳيئي ڌوئڻ فرض هو معلوم آهي ته ان حصي کي لڪائڻ وارا اهي وار ئي آهن جيڪي ان جي مٿان آهن نه ان جا ٻيا سڀ وار پوءِ تون غور ڪر. (حرره عبدالواحد سيوستاني).

سوال: ڪن علائقن ۾ معمول آهي ته عجمي ملڪن ۾ جيڪي ٻوٽيون ۽ ٻج پيدا ٿين ٿا، مثلاً ڪٻڙ وغيره، انهن مان تيل (يا عرق) ڪڍن ٿا، اهڙيون وليون ۽ جڙي ٻوٽيون انساني گندگيءَ تي ڦٽن ٿيون، مينهن کان بعد ٻوٽن مان گندگيءَ جو اثر، بوءِ، رنگ وغيره ختم ٿئي ٿو ته انهن کي گڏ ڪن ٿا ۽ انهن مان روغن وغيره ڪڍي ڪپڙا رنگن ۾ ڪتب آڻين ٿا، اهو روغن ناپاڪ آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هن طرح آهي ته پنهنجي سختيءَ سبب جيڪڏهن ٻج، انهيءَ گندگيءَ جي رطوبت ۽ الاڻ ۾ نٿا ڦاٿن، جيئن بظاهر ائين ئي معلوم ٿيندو آهي ته ڌوئڻ کان بعد خواه مينهن جي پاڻيءَ ۾ ڌوئجن يا عام پاڻيءَ ۾، اهي پاڪ آهن. انهن جو تيل به پاڪ آهي، جيئن ڪتاب ”متانة“ واري ”ڪبيري“ کان نقل ڪيو آهي. جيڪا ڪڻڪ اٺن جي ڦولڙين مان ڪڍجي، پوءِ ڌوئجي ۽

ڪائجي ۽ وڪڇجي ته ان ۾ ڪو حرج نه آهي ۽ جيڪڏهن ڏاند جي ڦوسي مان ڪڻڪ ڪڍجي ته نه ڪائجي. ڇاڪاڻ ته اٺ جي ڦولڙي سخت هوندي آهي. ائين گهٽ ٿيندو آهي جو منجهس نجاست داخل ٿئي. ڏاند جي ڦوسي ائين نه آهي. قاضي خان چوي ٿو ته صحيح هي آهي ته ان ۾ اناج جي ڦاٽڻ يا نه ڦاٽڻ کي معيار مقرر ڪجي ۽ ڦولڙي ۽ ڦوسيءَ کي برابر رکجي. آخر تائين. بس صحيح قول مطابق آهي هاڻا يا بچ جيڪي سخت هجن ۽ نه ڦاٽن، پاڪ آهن. برابر آهي ته ڦوسيءَ جي آلي ۽ ڪونٺري رطوبت منجهه هجن يا اٺ جي ڦولڙيءَ جهڙي سخت شيءِ ۾. اهڙي ريت انساني گندگي به طبيعت جي فرق موجب ڪڏهن ڦوسيءَ سان مشابهن رکي ٿي ۽ ڪڏهن اٺ جي ڦولڙيءَ سان ۽ اها ڳالهه ڳجهي نه آهي ته اهي بچ پنهنجي چلر جي سختيءَ سبب ڪڻڪ جي ڏانن وانگر نه هوندا آهن جنهن ۾ تيزيءَ سان رطوبت ۽ آلاڻ داخل ٿي سگهي. سو ظاهر ائين آهي ته منجهس پاڻي جي رطوبت سندس سختيءَ سبب اندر داخل نٿي ٿئي. انهيءَ ڪري منجهائن نڪتل تيل جيڪو ڪپڙي رنگڻ ۾ استعمال ٿئي، پاڪ آهي، انهيءَ ڪري وهڻ ۽ شڪ جي ڪري جيڪو حرج ۽ تنگي پيدا ٿئي ٿي سا ختم ٿي وئي. والله اعلم بالصواب (حرره عبدالواحد سيوستاني)

سوال: هڪ شخص نماز پڙهي رهيو هو. سلام ورايائين ۽ امالڪ اگر ناس ۾ وڌائين جنهن ۾ رت لڳل نظر آيس پر نٿو ڄاڻي ته رت نماز ۾ نڪتس يا سلام وقت يا سلام کان بعد. هاڻي اهو رت ڪڏهن کان منسوب ڪيو ۽ سندس نماز ڪيئن ليکي ويندي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته اگر تي رگو رت جي اثر ڏسڻ سبب نماز نه پڇندي جيئن شرح وقايع ۾ آهي، پنهنجي ناس ۾ اگر وڌائين پوءِ ان تي رت جو اثر ڏٺائين يا نڪ سڻڪيائين ۽ سندس نڪ مان ڄميل رت جا ٽڪر نڪتا جيئن ورس جو رنگ ڳاڙهو هوندو آهي ته وضو نه پڇندو. آخر تائين. ۽ جيڪڏهن وهندڙ رت ڏٺائين ته ان جي تقاضا جيئن ڪتاب الاشباه ۾ آهي، هي آهي ته ان کي ويجهي وقت ڏانهن منسوب ڪيو ويندو. آخر تائين. يعني نماز مواتائڻ جو حڪم نه ڏنو ويندو ڇاڪاڻ ته ويجهو وقت سلام کان بعد جو آهي ۽ ان ۾ بنيادي قاعدو سلام کان پهريائين وضوءَ جي باقي رهڻ جو آهي. ان جي تائيد فتاويٰ بزازيه جو قول ڪري ٿو، جيڪڏهن ڪپهه نڪتي ۽ ان تي رطوبت ۽ آلاڻ آهي ته ناپاڪي جي امڪان ۽ خدشي سبب نماز نه مواتائيندو. آخر تائين. ”اشباه“ ۾ آهي جنهن کي طهارت جو يقين ۽ ناپاڪيءَ جو شڪ هجي ان جو وضو نه پڇندو. آخر تائين. باقي رهيو احتياط، اها ڳالهه ئي ٻي آهي. متانه ۾ چوي ٿو جڏهن وضو ڪندڙ جي دل ۾ اهو خيال اچي ته سندس وضو پيڻو آهي ۽ سندس اها غالب راءِ آهي ته وڌيڪ پلو آهي ته وضو مواتائڻ، پر

جيڪڏهن پهرين وضوءَ تي نماز پڙهيائين ته به ڪنجائش آهي. آخر تائين- (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: جيڪڏهن شهيد جو رت ان کان جدا ٿيڻ کان پوءِ ٻوڙ هڻي ته پاڪ آهي يا پليت؟
بيان ڪيو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر ائين آهي ته شهيد جو رت جيستائين ان تي لڳل آهي، پاڪ آهي نه ان کان جدا ٿيڻ مهل. در مختار ۾ چوي ٿو ته وهندڙ رت سڀني حيوانن جو ناپاڪ آهي سواءِ شهيد جي رت جي جيستائين ان تي رهي. ”البحر“ ۾ آهي: باقي رهيو شهيد جو رت. جيستائين مٿس لڳل آهي پاڪ آهي. جڏهن ان کان جدا ٿيو ته ناپاڪ ٿيندو. اهڙي طرح ”الظهريه“ ۾ آهي، آخر تائين- ۽ ان جي تقاضا آهي ته رت جيڪڏهن شهيد کان جدا ٿيڻ کان بعد جسم تي لڳي ته ان جي ناپاڪ هئڻ سبب ان کي ڌوئي. تحقيق يا يقين نه هئڻ سبب وضو واجب نٿو ٿئي والله اعلم بالصواب (حرره عبدالواحد سيوستاني).

سوال: لڏ ۽ ڇيڻ جي باهم تي پاڻي گرم ڪري، وضو ڪري ٿو، اهي سڀ نجاستون استعمال ڪرڻ مڪروم آهن يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته اهي مڪروم نه آهن. ڇاڪاڻ ته اها حقيقت مڃيل آهي ته پاڻ، لڏ حرمين شريفين جو ٻارڻ آهي، جيئن ”الغاية“ ۾ آهي. ”البحر“ ۾ آهي: ڇيڻ ۽ لڏ جو وڪرو ڪرڻ، منجهائن فائدو وٺڻ ۽ ان کي ٻارڻ جائز آهي، آخر تائين- ۽ ان حڪم کي اهو قول رد نه ڪندو، جيڪو عالمگيريءَ ۾ هن لفظن ۾ آهي: تنور کي لڏ ۽ ڇيڻ جي باهم سان گرم ڪري، منجهس ماني پچائڻ مڪروم آهي، آخر تائين- ڇاڪاڻ ته اها ڪراحت سڌيءَ طرح مٿس ماني پچائڻ جي ڪري آهي. اهوئي ڪارڻ آهي جو منجهس اها خراب ٻوڙ رهجي وڃي ٿي جيڪا سڙيل ڇيڻ مان پيدا ٿئي ٿي ۽ اها ٻوڙ پاڻي کي ٿانو ۾ وجهي گرم ڪرڻ سان پيدا نه ٿيندي آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: گلن تي اڏامندڙ ننڍا جيتڙا جن کي سنڌيءَ ۾ مهلو چوندا آهن، مري وڃن ٿا ۽ ماڻهن جي ڪپڙن تي انهن جي آلاڻ لڳي ٿي، ان جو شرعي حڪم ڪهڙو آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪا آلاڻ انهن جيتڙن جي آهي، ان ۾ وهندڙ رت نه آهي ان سبب جي ڪري اها آلاڻ ۽ رطوبت نجس ۽ ناپاڪ نه آهي، ڇاڪاڻ ته نجس ڪندڙ شيءِ وهندڙ رت آهي، پوءِ جنهن جيتڙي ۾ رت نه آهي، ان جي آلاڻ پاڪ آهي، جيئن منگهن، مک، ڌنڀيون ۽ وڇون. ڇاڪاڻ ته ناپاڪ ڪرڻ جو سبب مرڻ وقت وهندڙ رت جو ڪنهن شيءِ ۾ ملڻ آهي ۽ انهن جيتڙن ۾ رت نه

هوندو آهي. ”البحر“ وارو چوي ٿو: سمجهي ڇڏ ته جيڪا شيء پاڻيءَ کي خراب ۽ ناپاڪ نه ڪري، سا پاڻيءَ کانسواءِ ٻي شيءِ کي به خراب ۽ ناپاڪ نه ڪندي ۽ اهو وڌيڪ صحيح قول آهي. آخر تائين. الحموي ۾ آهي: جنهن ساهواري کي وهندڙ رطوبت نه آهي، انهيءَ مان جيڪي نڪري ٿو، اهو پاڪ آهي. آخر تائين. در مختار ۾ چوي ٿو: ”الوهبانية“ ۾ آهي ته ريشم جو ڪيئون، ان جو پاڻي، ان جو پيشاب پاخانو ۽ ان جي رطوبت پاڪ آهي. انهن جيتڙن وانگر جيڪي نجاستن مان پيدا ٿين ٿا، آخر تائين. اها ڳالهه ڳجهي نه آهي ته اهي جيتڙا جيڪي نجاستن مان پيدا ٿين ٿا، منجهن رت نه هئڻ سبب پاڪ آهن ته پوءِ اهي جيتڙا جيڪي پاڪ شين مان پيدا ٿين ٿا، پوءِ مهلو وغيره اهي وڌيڪ سهڻي نموني پاڪ آهن ڇاڪاڻ ته انهن ۾ رت نه آهي ۽ انهيءَ اصول تي ”خزائن المفتين“ ۾ هي فتويٰ آهي: ماکيءَ جي مک جو جيتڙو ۽ ميون جو جيتڙو ان کي خراب ۽ فاسد نٿو ڪري، آخر تائين. ڇاڪاڻ ته ماکيءَ جي جيتڙي ۽ ميون جي جيتڙن ۾ رت نه هوندو آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: شرمگاه جي رطوبت بدن جي سڀني رطوبتن وانگر امام ابوحنيفه وٽ پاڪ آهي. امام ابو يوسف ۽ امام محمد انهيءَ جي خلاف چون ٿا، وٽن اها نجاست آهي جيئن در مختار ”باب الانجاس“ ۾ اهڙي وضاحت ڪيل آهي. پوءِ انهيءَ قول موجب ته اها پاڪ آهي، ان سان وضو نٿو ڀڃي، يعني ان جي نڪرڻ سان وضو نٿو ڀڃي، جيئن ”متن التنوير“ ۾ آهي ۽ انهيءَ (پيشاب جي جاءِ) مان نجاست جو نڪرڻ وضوءَ کي ڀڃي ٿو. آخر تائين - سائين! جيڪڏهن اها روايت اوهان جي ذهن مبارڪ کي پسند اچي ته ان تي مهر مبارڪ سان مزين ڪري روانه فرمايو، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان جي رطوبت پاڪ آهي جيئن التنوير وغيره ۾ آهي ۽ اها روايت صحيح آهي ليڪن رطوبت جي معنيٰ آهي آلاڻ جيئن ڪتاب ”الرشديه“ ۾ آهي جيڪا شرمگاه مان ٻاهر نٿي نڪري بلڪه ان سان لڳل رهي ٿي. انهيءَ ڪري جيڪا شيءِ اتان ٻاهر نڪري، اها رطوبت جي صفت ۾ نه آهي، بلڪه اهو پيشاب آهي جيڪو ظاهر ظهور وضوءَ کي ٽوڙي ٿو، جيئن البحر ۾ آهي؛ وضوءَ جو ٽٽڻ مادي جي ٻاهر نڪرڻ سان آهي ۽ ان جي حقيقت اندر کان ظاهر ڏانهن نڪرڻ آهي ۽ سبيلين (پيشاب پاخاني جي جاءِ) مان جيڪا شئي ٻاهر نڪري ۽ سبيلين کان سواءِ ٻين رستن مان جيڪا شيءِ (زور سان) وهي نڪري، اها ناپاڪ آهي. آخر تائين. ان حقيقت کي اهو وهڻ رد نه ڪندو ته هن اختلاف مان آخر فائدو ڪهڙو آهي؟ ڇاڪاڻ ته امام ابوحنيفه جي قول جو مطلب هي آهي ته وضوءَ لاءِ شرمگاه جي انهيءَ جڳهه جي ڌوئڻ کي واجب نٿو چوي ۽ امام ابو يوسف ۽ امام محمد وٽ ان جو ڌوئڻ واجب آهي جو وٽن اها آلاڻ نجاست آهي. سوغور ڪر، الله رب العزت وڌيڪ ڄاڻي ٿو. (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: ڇيئن جي دز پليد آهي يانه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته پاڪ آهي جيئن ڪتاب ”الاشباه“ ۾ آهي: ڇيئن جي دز عمومي تڪليف ۽ تنگيءَ سبب پاڪ آهي. ”جواهر الاخلاقي“ ۾ آهي ته سڪل ڇيڻو يا ناپاڪ مٽي جڏهن ڪپڙي ۾ داخل ٿئي ۽ ان جو اثر ڏسڻ ۾ نه اچي ته ان سان ڪپڙو ناپاڪ نه ٿيندو. آخر تائين - والله اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيستاني)

سوال: ڇيڻي جو دونهون پليت آهي يانه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته صحيح قول مطابق ناپاڪ نه آهي. جيئن ”البحر“ ۾ آهي: ”ناپاڪ شيءِ جو دونهون جڏهن ڪپڙي يا بدن تي پهچي ته ان ۾ اختلاف آهي. صحيح ڳالهه اها آهي ته اهو ناپاڪ نٿو ٿئي. آخر تائين. (حرره فقير عبدالواحد سيستاني).

سوال: گڏه جي کير بابت ڪهڙو حڪم آهي. ڇا اهو پاڪ آهي. جيئن شرح منية المصلي ۽ الفتية وغيره ۾ آهي يانه؟ جيئن ظاهر روايت ۾ آهي. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان جو کير پاڪ آهي جيئن هدايه ۾ آهي: ”اهڙيءَ طرح گڏه جو کير پاڪ آهي.“ آخر تائين ۽ ”البحر“ ۾ آهي: باقي رهيو گڏه جو کير ته هدايه واري اختيار ڪيو آهي ته پاڪ آهي. پر بيتو نه ويندو ۽ ان کي منية المصلي صحيح چيو آهي. ان سان اهو شبهو ختم ٿئي ٿو جيڪو النهايه ۾ بيان ڪيو ويو آهي ته ان کي ڪنهن به ترجيح نه ڏني آهي. آخر تائين. عالمگيريءَ ۾ آهي: ۽ صحيح ڳالهه هيءَ آهي ته گڏه جو کير پاڪ آهي جيئن ڪتاب ”التبيين“ ۾ آهي. اهڙي طرح منية المصلي ۾ آهي ۽ اهو قول وڌيڪ صحيح آهي جيئن هدايه ۾ آهي ۽ ان جو کير بيتو نه ويندو جيئن نهايه ۽ الخلاصه ۾ آهي. آخر تائين. ۽ سراجيه ۾ آهي: گڏه جو کير پاڪ آهي پر بيتو نه ويندو. آخر تائين ۽ ”بحر“ ۾ آهي: جڏهن فتويٰ ۾ اختلاف هجي ته ترجيح ظاهري روايت کي ڏي آخر تائين. پوءِ جيڪڏهن اهڙو قول ملي جنهن موجب گڏه جي کير جي ناپاڪ هئڻ جي فتويٰ آهي تڏهن به ان بابت اختلافي صورت ۾ ترجيح ظاهري روايت کي آهي ۽ اهڙي فتويٰ (يعني حرام هجڻ جي فتويٰ) صحيح ۽ اصح فتويٰ جي برابر نه ٿيندي. والله اعلم بالصواب.

سوال: پاڻيءَ کان سواءِ ٻين وهندڙ شين (کي پاڪ ڪرڻ لاءِ) انهن شين جي جنس منجهن وڌي ويندي - ڪتاب جامع الرموز وغيره ۾ ائين آهي. اها روايت ويسامه جوڳي ۽ ڪنهن ڪتاب تان ورتل آهي يانه؟

جواب: ٺٽي جا علماءَ جهڙوڪ مخدوم رحمت الله ۽ محمد حافظ ان روايت کي ضعين چون ٿا ۽ عمل ان جي ابتڙ ڪن ٿا. اسين سندن جي پيرويءَ کي چڱو سمجهون ٿا. آخر تائين - لکت عالم رباني مخدوم محمد هاشم ٺٽوي رحمه الله عليه. (حرره فقير عبدالواحد سيستاني)

سوال: ”جيڪو پٿر سان استنجو ڪري اهو اڪي ڪٽي“ - ”استجمار“ نئين پٿرين سان

پيشاب پاڻخاني جي جاءِ جي مڪ ڪرڻ آهي ۽ اها معنيٰ صحيح ۽ مشهور آهي، جيڪا وڏن جمهور عالمن، محدثن ۽ فقيهن بيان ڪئي آهي (شرح مسلم للنووي) انهيءَ عبارت مان پيشاب پاخانہ وقت پترن سان استنجو ڪرڻ ثابت ٿئي ٿو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان مان پترن سان استنجو ڪرڻ ثابت ٿئي ٿو ۽ اها (عبارت) ان شخص تي رد آهي جيڪو پيشاب جي پترن سان استنجا بابت چوي ٿو ته حديث ۾ ان جو ڪو ثبوت نه آهي، جيئن ڪنهن کان گجهو نه آهي. (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: معذور ماڻهوءَ جو وضو ان وقت تائين باقي آهي جيستائين نماز جو وقت باقي هجي، جيتوڻيڪ بيماري ۽ عذر ظاهري طرح موجود هجي ۽ جنهن نماز لاءِ وضو ڪيو ويو آهي، ان جو وقت نڪري ويو آهي، پر ٻي نماز جو وقت اڃان نه ٿيو آهي. اهو نماز جي باري ۾ آهي. قرآن مجيد کي هٿ لائڻ بابت جيئن سج اڀرڻ کانپوءِ ڪو ماڻهو فجر جي وضوءَ سان ڏسي قرآن پڙهي، ان لاءِ اهوئي حڪم آهي يانه؟ ۽ جيڪڏهن ٻي وقت وضو ڪيائين ته ان لاءِ قرآن مجيد کي هٿ لائي ڏسي پڙهڻ جائز آهي يانه؟

جواب: جيئن ڪتاب خزانه المفتين ۾ آهي: معذور ماڻهو ان عورت وانگر آهي جنهن کي استحاضه جي بيماري آهي (استحاضه اهو رت جيڪو ٻار ڄڻ کان پوءِ عورت کي معمول کان وڌيڪ اچي) ۽ جنهن ماڻهوءَ کي وهندڙ زخم، پيشاب جي قطرن جي بيماري يا نه ختم ٿيندڙ نڪهير جي تڪليف هجي، ان جو حڪم استحاضه واري عورت جو حڪم آهي، آخر تائين. ۽ قرآن مجيد جي قرات ڪرڻ افضل عبادتن مان آهي. ڇاڪاڻ ته حديث شريف ۾ آهي: سڀ کان ڀلاري عبادت قرآن جي تلاوت آهي (ان کي ابن القانع روايت ڪيو آهي) حافظ کان سواءِ قرآن مجيد جي قرات ان کي هٿ لائڻ کانسواءِ آسان نه آهي. پوءِ قرآن کي هٿ لائڻ ان کي پڙهڻ جو هڪ ذريعو آهي ۽ اهو اصول ۽ قاعده ڪليه مجيل آهي ته وسيلن ۽ ذريعن جو اهوئي حڪم آهي، جيڪو مقصدن جو هوندو آهي. جڏهن اهو قانون تسليم ٿيل آهي ته انهيءَ آڌار تي خزانه المفتين وارو چوي ٿو ته جنهن عورت کي استحاضه جي بيماري ۽ عذر آهي، اها عبادتن کي سرانجام ڏيڻ ۾ پاڪ عورتن جي حڪم ۾ آهي، پر هي ته هر نماز لاءِ جدا وضو ڪندي. پوءِ ان لاءِ جائز آهي ته ان وضوءَ سان جيڪي چاهي فرض ۽ نفل پڙهي تانجو ٻي نماز جو وقت اچي وڃي، آخر تائين. هن (تحرير) جو خلاصو هي آهي ته ڀلي قرآن پڙهي ۽ مصحف شريف کي هٿ لائي، ڇاڪاڻ ته هيءَ حقيقت گذري چڪي آهي ته معذور ماڻهو استحاضه واري عورت جي حڪم ۾ آهي. انهيءَ ڪري نماز جي وضوءَ سان مصحف کي هٿ لائي سگهي ٿو، جيتوڻيڪ انهيءَ نماز جو وقت نڪري ويو هجي، جيئن سج اڀرڻ کان بعد تلاوت ڪري سگهي ٿو ڇاڪاڻ ته معذور جو وضو ٻي نماز جي وقت اچڻ کان پوءِ ختم ٿيندو آهي. انهيءَ ڪري ايندڙ نماز جي وقت تائين قرآن مجيد کي هٿ لائي ۽ ڏسي پڙهي سگهي ٿو. والله

اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

فائدہ: جيڪڏهن هڪ شخص کي يقين آهي ته هي پاڻي پليت آهي ۽ انهيءَ پاڻيءَ بابت ٻئي کي يقين آهي ته پاڪ آهي. جيڪو شخص ان جي ناپاڪ هئڻ جو يقين رکي. پوءِ ان مان وضو ڪري نماز پڙهي ته ان جي نماز فاسد آهي ڇاڪاڻ ته ٻئي ماڻهوءَ جو هي يقين ته پاڻي پاڪ آهي. سندس انهيءَ پڪ کي باطل نٿو ڪري سگهي ته پاڻي ناپاڪ آهي. ان اصول تي خزانه المفتين وارو لکي ٿو: ۽ (نماز جون رڪعتون) گهٽ پڙهڻ جو يقين رکندڙ تي ان کي دهرائڻ واجب آهي. ڇاڪاڻ ته ٻئي ماڻهوءَ جو هي يقين ته نماز پوري پڙهي اٿس. کيس فائدو نه ڏيندو. ان ڪري جيڪڏهن امام کي يقين هجي ته انهيءَ تي رڪعتون پڙهيون آهن ته مٿس لازم آهي ته انهن مقتدين کي وري نماز پڙهائي جن کي گهٽ رڪعتون پڙهڻ جو يقين آهي ۽ جن مقتدين کي پوري نماز پڙهڻ جي پڪ آهي. اهي نه موتائيندا آخر تائين. اهو اصول ان ڏس ۾ چئو ۽ پڌرو آهي ته هر هڪ نماز جي فاسد ٿيڻ يا پوري ٿيڻ بابت پنهنجي يقين تي عمل ڪندو ۽ هن ڳالهه ۾ ڪو شڪ نه آهي ته ناپاڪ پاڻيءَ سان وضوءَ ڪندڙ جي جڏهن ته کيس ان جي ناپاڪ هجڻ جو يقين آهي نماز فاسد ٿيندي. ٻئي ماڻهوءَ جي انهيءَ يقين سان ته پاڻي پاڪ آهي سندس اهو يقين ته پاڻي ناپاڪ آهي. ختم نه ٿيندو. جيئن نماز گهٽ يا پوري پڙهڻ بابت مسئلو مٿي گذريو - والله اعلم. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: ڇا ٿا فرمائين علماءِ سڳورا الله جل شانہ مٿن رحم ڪري. هن مسئلي جي باري ۾ ته زيد کي چار هٿ ۽ چار پير آهن. هاڻي وضو ۽ تيمم ڪٿان شروع ڪري؟ ڇا سندس اهي هٿ ۽ پير جن ۾ سگهه نه آهي ڌوئا نه ويندا ۽ ٻيا ڌوئبا. يا چارئي عضوا ڌوئا ويندا. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪي پورا هٿ اٿس انهن جو ڌوئڻ فرض آهي ۽ جيڪي واڌو آهن انهن کي ڌوئڻ مستحب آهي بشرطيڪ واڌو عضوا ان جاء تي نه هجن جن جو ڌوئڻ فرض آهي. فرض ۽ مستحب ۾ پير هٿ جي حڪم ۾ آهي. ”البحر“ ۾ چوي ٿو: جيڪڏهن ڪنهن شخص جا هٿ ان جي ڪلهي تي پيدا ٿين ته پوءِ جيڪي منجهائن اصلي آهن انهن جو ڌوئڻ واجب آهي ۽ جيڪي واڌو اٿس. سي جيڪڏهن ڌوئڻ واري جاء جي برابر آهن ته انهن جو ڌوئڻ واجب آهي ۽ جيڪڏهن انهيءَ جاء کان پري ۽ مٿي آهن ته انهن جو ڌوئڻ واجب نه. مستحب آهي ۽ واڌو پيرن جو به اهوئي حڪم آهي جيڪو واڌو هٿن جو آهي. جهڙي طرح ڪتاب ”المجتبيٰ“ ۾ پڌرائي آهي. فرائض الاسلام ۾ چوي ٿو: چويهون مسئلو هي آهي ته واڌو انگريون، هٿ ۽ پير ڌوئڻ واجب آهن جڏهن اهي ان جاء تي هجن جن جو ڌوئڻ فرض آهي. در مختار ۾ آهي: ۽ جيڪڏهن انهيءَ لاءِ (ٻه واڌو) پير ۽ هٿ خلقيا ويا جن سان پڪڙي ٿو ته انهن کي ڌوئيندو ۽ جيڪڏهن انهن مان ڪنهن هڪ سان پڪڙي ٿو ته اهو ئي اصلي آهي. جنهن کي ڌوئيندو ۽ ائين اضافي هٿ کي به ڌوئيندو، بشرطيڪ اهو

ان جاء تي هجي جنهن جو ڌوئڻ فرض آهي. جيئن (واڌو) انگڙ جو حڪم آهي ۽ جيڪڏهن نه ته جيڪي ان جاء جي برابر نه هجن ته انهن جو ڌوئڻ فرض نه. پر مستحب آهي. آخر تائين.

خلاصو هي نڪتو ته جيڪڏهن اهي هٿ پڪڙڻ ۾ برابر هجن ته انهن مان هر هڪ جو ڌوئڻ واجب آهي. جيڪڏهن نه ته سگهاري هٿ کي ڌوتو ويندو ۽ واڌو کي پڻ، جيڪڏهن اهڙيءَ جاء جي برابر هجي جنهن جو ڌوئڻ فرض آهي جيئن هٿ ٺوٺ کان هيٺ مٿي هجي ته جيڪي فرض عضوي جي برابر هوندو ان کي ڌوئڻ واجب آهي ۽ جيڪو ان کان مٿي هوندو، ان کي ڌوئڻ مستحب آهي. تيمر وضوءَ جي حڪم ۾ آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: هڪ شخص وٽ وضوءَ جيترو پاڻي ساڻ آهي ۽ ڪنهن مرتد (دين کان ڦريل) کي ڏٺائين ته پياس جي سختيءَ سبب مري ٿو. ڇا وضوءَ جو پاڻي پاڻ وٽ رکي يا مرتد کي ڏئي ان جي جان بچائي، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو؟

جواب: جڳائي ته وضوءَ جو پاڻي پنهنجي لاءِ محفوظ ڪري رکي، مشڪواهه جي شرح مرقاة ۾ آهي: اسان جا اصحاب چون ٿا ته جنهن شخص وٽ وضوءَ جيترو پاڻي هجي جنهن جي ان کي حاجت آهي ان لاءِ جائز نه آهي ته مرتد جيڪو اڃا سبب موت جو ڊپ رکي ان کي پياري ۽ جيڪڏهن اهو ڌمي يا جانور هجي ان کي پيارڻ واجب آهي ۽ ان جي لاءِ ان وقت وضوءَ ڪرڻ جائز نه آهي. آخر تائين والله اعلم. (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: ڇاٽا فرمائين علماءِ سڳورا پاڻيءَ جي ننڍن ٿانون جي باري ۾ جيڪو ناپاڪ ٿئي. ڇا ان ۾ ڪجهه پاڻي اندر وجهڻ ۽ ڪيڏ سان پاڪ ٿيندو جيئن ناپاڪ آهي يا ان مان سمورو پاڻي ڪڍيو ويندو ۽ ان کي ٽي ڀيرا ڌوتو ويندو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ناپاڪ ٿانو ۾ پاڻي وجهڻ ۽ ڪيڏ پاڻيءَ کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو آهي جيئن جاري پاڻي جو حڪم پورو ٿئي ڇاڪاڻ ته جاري پاڻي ناپاڪ نه ٿيندو آهي. وڏن ٿانون ۾ جاري پاڻي جو حڪم ته ظاهر آهي. باقي رهيو ننڍن ٿانون کي پاڪ ڪرڻ جو مسئلو ته جيئن مشهور آهي ان جو بهتر طريقو آهي ته انهن کي ٽي ڀيرا ڌوئجي جڏهن ته ان ۾ ڪو حرج به نه آهي. والله اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: حشيش جي ٻوٽي بابت عالمن جو ڪهڙو قول آهي؟ ڇا اهو ناپاڪ آهي ۽ اها رسي جيڪا حشيش جي ڪاٺيءَ مان وڃي ۽ ڪوهه ۾ وجهجي ڇا ان سان ڪوهه ناپاڪ ٿيندو يا صرف حشيش جو پاڻي جيڪو ان مان ٺاهجي ناپاڪ آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته عالمن جي قول مطابق حشيش جي ناپاڪ هئڻ جو ڪارڻ ان جو نشو ڪرڻ آهي. جيڪڏهن (منجهس نشو نه هجي ته) عام ٻوٽن منجهان آهي جيڪي پاڪ آهن. حشيش جون ڪاٺيون ڪاٺا پاڻيءَ سان پاڪ ڪجن ۽ وٽي ڪٽي ان مان رسي ٺاهجي اهو ائين آهي جيئن

شراب مان نجاست (نشو) ڪڍي ان کي سرڪي ۾ تبديل ڪجي، سو غور فڪر کان ڪم وٺ. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: نجاست ۽ گندگي نمازيءَ جي پيرن ۽ سجدي جي جاءِ تي لڳل هجي جيڪڏهن ٻنهي کي گڏجي ته هڪ درهم کان وڌي وڃي. ان صورت ۾ نماز فاسد ٿيندي يانه؟

جواب: "الماتنة في ترغيب الصلوة" ۾ آهي: جيڪڏهن هڪ درهم کان گهٽ نجاست پيرن هيٺان ۽ هڪ درهم کان گهٽ سجدي جي جاءِ تي آهي، پوءِ ٻنهي کي جمع ڪجي ته هڪ درهم ٿئي ته نماز فاسد ٿيندي. هي حڪم تڏهن آهي جڏهن نجاست غليظه (ٺوس) هجي. جيڪڏهن نجاست خفيفه (هلڪي) آهي ته نماز جائز آهي. متن جي ڪتابن ڪنز وغيره ۾ آهي ته اهو حڪم نجاست غليظه (گري گندگيءَ) جو آهي. يعني جڏهن هڪ درهم جي مقدار جيتري هجي ته نماز فاسد ٿيندي جيئن اوهان کي معلوم ٿي چڪو. پر جيڪڏهن نجاست هلڪي آهي ته درهم کان وڌڻ جي صورت ۾ به نماز نه پڇندي ڇاڪاڻ ته ان ۾ نماز کي فاسد ڪندڙ مقدار جسر جو چوٿون حصو آهي جيئن متن جي ڪتابن ۾ آهي. بدن جي ڪپڙي وانگر آهي. جيئن البحر ۾ آهي ۽ نجاست جي هلڪائي ڪپڙي ۾ ظاهري ٿئي ٿي نه پاڻيءَ ۾. ۽ عالمگيريءَ ۾ آهي: عضوي جي چوٿين حصي مان مراد هٿ ۽ پير آهي جيڪڏهن جسماني هجي، پوءِ جيڪڏهن پير جو ڪجهه حصو نجاست خفيفه تي رکيائين ۽ نجاست جو ڪجهه حصو سندس پيشاني ۽ نڪ هيٺان آهي ته عضوي جي چوٿين حصي جو اعتبار ڪيو ويندو ۽ احتياط ان ڳالهه ۾ آهي ته عضوي مان مراد ننڍو عضوو وڻجي جهڙيءَ طرح ڳجهو نه آهي. واللہ اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: جيڪڏهن ڏم ٻائي ڏم هٿ حوض ۾ ظاهري پليدي پوي ته اتان وضو ڪرڻ جائز آهي يانه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان مسئلي جي روايتن ۾ اختلاف آهي ۽ ظاهري لحاظ سان ترجيح هن قول کي آهي ته ان جاءِ تان وضو ڪرڻ جائز آهي، بشرطيڪ پاڻيءَ جي وصفن مان ڪا وصف نه متجي. جيڪڏهن ان جي ڪا وصف متجي ٿي ته جائز نه آهي. پڻ اهو جاري پاڻيءَ جي حڪم ۾ آهي، هي قول ته "اهو جاري پاڻيءَ وانگر آهي" منجهس ان طرف اشارو آهي ته پليدي ڪرڻ واري جاءِ ناپاڪ نه ٿيندي. اهو قول امام ابو يوسف کان مروِي آهي ۽ ان کي بخارا جي بزرگن اختيار ڪيو ۽ وٽن اهو مختار مذهب آهي، جيئن "التبيين" ۾ آهي. فتح القدير ۾ چوي ٿو: جڳائي ته ان قول جي درستي ڪجي، يعني گهرجي ته پليدي نظر ايندڙ يا نه ايندڙ جو فرق نه ڪجي، ڇاڪاڻ ته اهو دليل پاڻيءَ جي گهڻي هجڻ جي صورت ۾ مطلوب نه آهي. گهڻو پاڻي ناپاڪ نه ٿيندو آهي مگر جڏهن منجهس پليدي ڪري ۽ فوراً متجي وڃي. ان مسئلي تي عالمن جو اجماع آهي. "النصاب ۾ آهي: ان تي فتويٰ آهي جيئن شرح منية المصلي ۾ آهي. آخر تائين در مختار ۾ آهي: ساڳيءَ طرح انهن وڌن

ٿانون جو حڪم آهي جن ۾ پليدي ڪري ۽ پاڻيءَ ۾ پليديءَ جو اثر نه ڏسجي، جيتوڻيڪ پليدي ڪرڻ جي جاءِ تي اها نظر اچي. عالمگيريءَ جو قول ان جي مخالفت ڪري ٿو (ان ۾ سوال آهي) ڇا اها جاءِ پليد ٿيندي جتي گندگي ڪري؟ (جواب ۾ چوي ٿو ته) ظاهر ايندڙ پليديءَ جي صورت ۾ ناپاڪ ٿيندي اهو اجماعي مسئلو آهي، پوءِ پليدي ڪريل جاءِ کان ننڍي حوض جيتري جاءِ ڇڏي وضو ڪري. . پليدي نظر نه اچڻ جي صورت ۾ عراقي مشائخن وٽ ساڳيو حڪم آهي ۽ بخارا جي مشائخن وٽ پليدي ڪريل هنڌ تان وضو ڪري، ائين ”الخلاصه“ ۾ آهي ۽ اهو قول وڌيڪ صحيح آهي. ”سراج الوهاج“ ۾ ائين آهي. ننڍي حوض جو مقدار چار بائي چار هٿ آهي. ائين ”الكفاية“ ۾ آهي. آخر تائين، البحر جي عبارت ان جي تائيد ڪري ٿي. ”المسبوط“ ۽ ”المفيد“ (ان قول جي) صحيح ڪئي آهي ته پليدي ڪريل جاءِ ناپاڪ ٿئي ٿي ”قدوري“ ۾ به ان طرف اشارو آهي. فرمائي ٿو ته ٻئي طرف کان وضو جائز آهي. ابوالحسن ڪرخي بيان ڪري ٿو ته هراها شيءِ جنهن ۾ پليدي ڪري، ان سان وضو ناجائز آهي، جيتوڻيڪ پاڻي جاري هجي، اهو قول صحيح آهي. زيلي چوي ٿو ته مصنف جيئن بيان ڪري ٿو ان ۾ هيءَ دلالت نه آهي ته پليدي ڪريل جاءِ ناپاڪ نه آهي. ڇاڪاڻ ته ان کي جاري پاڻي جي حڪم ۾ چوي ٿو. جڏهن جاري پاڻي ۾ پليدي ڪرڻ سان اها جاءِ ناپاڪ ٿئي ٿي ته غير جاري پاڻيءَ واري جاءِ وٽر وڌيڪ نموني ناپاڪ ٿيندي. ”بدائع“ ۾ چوي ٿو: ظاهري روايت ٻڌائي ٿي جنهن هنڌ پليدي ڪري، اتان وضو نه ڪجي پر ٻئي طرف کان وضو ڪري. يعني ان جاءِ کان ننڍي حوض جيترو مفاصلو ڇڏي وضو ڪري. قاضي خان به ان طرف ويو آهي ته پليدي ڪريل جاءِ وٽان ننڍي حوض جيترو مفاصلو ڇڏي. آخر تائين.

اوهين هن حقيقت کان باخبر آهيو ته پليدي ڪريل جاءِ وٽان وضوءَ جي جواز ۽ عدم جواز ٻنهي قولن کي ترجيح ڏيڻ لاءِ علامتون ۽ دليل آهن پر جواز جي قول کي هن طرح لکيو ويو آهي ته: ان تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي جيئن مٿي گذريو. عدم جواز جي قول کي صحيح ۽ اصح چيو ويو آهي. در مختار وارو چوي ٿو ”فتويٰ“ جو لفظ ”صحيح“ کان وڌيڪ تاڪيد وارو آهي ۽ لفظ ”به يفتي“ ”الفتويٰ عليه“ کان وڌيڪ تاڪيد رکي ٿو. آخر تائين، ها! وضو ڪرڻ جي جواز جي ترجيح کي ظاهري روايت سان رد نه ڪيو ويندو جيئن ”البدائع“ وارو بيان ڪري ٿو. جيئن ”البحر“ جي عبارت دلالت ڪري ٿي؛ (اصول هي آهي ته) جڏهن ڪنهن مسئلي جي فتويٰ ۾ اختلاف هجي ته ترجيح ظاهري روايت کي آهي. آخر تائين، پر دراصل هتي فتويٰ ڏيڻ ۾ اختلاف ناهي بلڪ جيڪو مسئلو اسان کي آڏو آهي ان بابت نزاع ان ڳالهه ۾ آهي ته ڪهڙو قول صحيح آهي ۽ فتويٰ ڇا تي آهي؟ ته ان باب ۾ ترجيح کان اوهان واقف ٿيو، جيئن مٿي گذريو، يعني وضوءَ جي جواز جي فتويٰ عمومي تڪليف جي ڪري آهي، جيئن ”البحر“ جي قول ۾ ان ڏانهن اشارو آهي. چوي ٿو: معراج الدراية ۾

”المجتبيٰ“ کان نقل ڪيو ويو آهي ته پليدي ڪريل هنڌ تان وضو ڪرڻ جي جواز تي عمومي اذيت ۽ تڪليف سبب فتويٰ آهي. بخارا جي مشائخن ان کي اختيار ڪيو آهي، تانجو چون ٿا ته پاڻي ۾ چرپر کان اڳ استنجا جي جاءِ تان به وضو ڪرڻ جائز آهي ان باب ۾ اهو آهي جيڪي الله رب العزت منهنجي دل تي ڪوليو. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد السيستاني).

سوال: چمر رنگيندڙ اس يا مٽيءَ وسيلي ڪل جي پليديءَ کي ختم ڪن ٿا. ان کان بعد انهن کي ناپاڪ پاڻي جي حوضن ۾ وجهندا آهن. سڪڻ کان پوءِ انهن ۾ تيل وجهندا آهن. ان صورت ۾ تيل پاڪ آهي يا نه جيڪڏهن ناپاڪ آهي ته انهن حوضن کي پاڪ ڪرڻ جو ڪهڙو طريقو آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته چمر رنگڻ جو طريقو اهوئي آهي جنهن سان بدبو ۽ پليدي ختم ٿئي، جيئن هدايه ۾ آهي، جيڪا شيءِ چمر جي بدبو ۽ پليديءَ کي ختم ڪري ته اهو ئي ڪل کي رنگڻ آهي، توڻي اس ۾ رکي ان جي پليدي ختم ڪجي يا مٽيءَ ۾ وجهي. عالمگيريءَ ۾ آهي جيڪا ڪل حقيقي معنيٰ ۾ يعني دوائن ذريعي پاڪ ڪجي يا مٽيءَ ۽ اس ۾ رکي معنوي ۽ حڪمي لحاظ سان ان کي پاڪ ڪجي يا ان کي هوا ۾ اڇلائجي، انهيءَ طريقي سان اهو پاڪ ٿئي ٿو. آخر تائين حڪمي طريقي سان رنگڻ کان پوءِ جيڪڏهن ان کي پاڻي لڳي ته وري ناپاڪ نه ٿيندو. اهوئي راجح قول آهي جيئن البحر ۾ آهي. باقي رهيو مسئلو مثل جانور جي چمر جو جنهن کي رنگيو وڃي پوءِ ان ۾ پاڻي لڳي. شارح چوي ٿو ته ان بابت ٻه روايتون آهن، پر متن جا ڪتاب ان ڳالهه تي متفق آهن ته رنگڻ کان پوءِ اها پاڪ آهي ڇاڪاڻ ته اهي چون ٿا ته جيڪا به ڪل رنگي وڃي ٿي اها پاڪ ٿئي ٿي، ان جي تقاضا آهي ته رنگيل ڪل ٻيهر ناپاڪ نه ٿيندي، آخر تائين. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيتوڻيڪ حقيقي معنيٰ ۾ رنگيل ڪل کي پاڻي پهچي تڏهن به ان ۾ پليدي واپس نه موٽندي. معنوي ۽ حڪمي طرح يعني اس ۽ مٽيءَ ۾ پليدي دور ڪرڻ سان جيڪا ڪل پاڪ ڪجي ٿي بظاهر اها به ٻيهر ناپاڪ نه ٿيندي، جيئن ”المضمرات“ ۾ آهي، وري ڪل رنگڻ جو اهو حڪم خواه حقيقي طريقي (يعني دوائن وسيلي) سان ان کي رنگجي يا معنوي لحاظ سان (يعني اس وغيره جي ذريعي اها پاڪ) تڏهن آهي جڏهن چمر مردار جانورن تان لاهجي، باقي رهيو انهن جانورن جو چمر جن کي ذبح ڪجي، ان کي پاڪ ڪرڻ لاءِ رنگڻ جي ضرورت ئي نه آهي، جيئن در مختار ۾ آهي، جيڪا به ڪل رنگڻ سان پاڪ ٿئي ٿي، اها مختار مذهب مطابق جانور کي ذبح ڪرڻ سان به پاڪ ٿيندي، جيتوڻيڪ ان جانور جو گوشت نه

ڪائجي ۽ اهو وڌيڪ صحيح ڳول آهي آخر تائين. هدايت ۾ آهي: جنهن ڪل کي رنگڻ سان پاڪ ڪجي
 ٿو اها ذبح ڪرڻ سان پاڪ ٿئي ٿي. ڇاڪاڻ ته ذبح ڪرڻ سان اهي پليت رطوبتون ختم ٿين ٿيون،
 جيڪي رنگڻ مهل ختم ٿينديون آهن. باقي رهيو مسئلو اس ۽ مٽي ۾ رنگيل ڪل کي ناپاڪ پائيءَ
 ۾ وجهڻ جو ته ڪٿي پائيءَ ۾ خلط ملت ٿيڻ سبب لازمي ڳالهه آهي ته اها پليت ٿيندي. جن ٿانون
 ڊرم وغيره ۾ پليت پائي وجهي ڪل کي رنگجي ٿو، انهن کي خالي ڪري ٿي پيرا ڌوئي جيئن انهن
 ٿانون جي باري ۾ حڪم آهي جن کي پليدي لڳندي آهي ۽ ان طرح سان انهن کي پاڪ ڪيو ويندو
 آهي ۽ هر پيري ان کي سڪايو ويندو. ڇاڪاڻ ته پليتيءَ کي ختم ڪرڻ ۾ سڪائڻ جي عمل جو
 اثر هوندو آهي. سڪائڻ جو عمل هن طرح آهي ته ڌوئي ان کي ڇڏي ڏجي تانجو پائيءَ جا قطرا
 ختم ٿين ۽ ان جو بلڪل سڪي وڃڻ شرط نه آهي. آخر تائين. والله اعلم بالصواب.
 (حرره فقير عبد الواحد سيوستاني)

سوال: ”الاشباه“ ۾ آهي: جيڪو رت ڪٽل جانور جي گوشت تي باقي رهي. يعني اهو ٻوڙ ۾
 هجي ته (جائز آهي) ۽ ڪپڙي وغيره ۾ هجي ته جائز نه آهي. انهيءَ عبارت جو حڪم ويساهه جوڳو
 آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ناپاڪ اهو رت آهي جيڪو وهندڙ هجي، نه ان کان سواءِ. پوءِ
 جيڪو رت ڪٽل جانور جي گوشت تي لڳل هجي. اهو جيڪڏهن وهندڙ آهي ته ناپاڪ آهي ۽
 جيڪڏهن وهندڙ نه آهي ته ناپاڪ نه آهي. خواهه ٻوڙ ۾ هجي يا ڪپڙي تي هجي، انهيءَ ڪري
 ”تنوير الاذهان والضمائر“ ۾ آهي ته اهو رت جيڪو گوشت تي چنبڙيل هجي جيڪڏهن وهندڙ رت
 مان آهي ته ناپاڪ آهي، ٻي صورت ۾ ناپاڪ نه آهي. آخر تائين. ۽ ڪتاب ”البحر“ ۾ آهي: انهيءَ
 مان سندس مراد شهيد جي رت کان سواءِ ٻيو وهندڙ رت آهي، انهيءَ ڪري جيڪو رت ڪٽل جانور
 جو باقي رهي ٿو اهو ناپاڪ هئڻ جي حڪم کان خارج آهي. معلوم ٿيو ته گوشت تي لڳل رت
 وهندڙ رت آهي. پوءِ جيڪڏهن اهو وهندڙ رت نه آهي ته (ٻوڙ وانگر) ڪپڙي تي به جائز آهي. جهڙي
 طرح ڳجهو نه آهي. والله اعلم بالصواب ۽ گهڻو ڪري حمويءَ اهو رت مراد ورتو آهي جيڪو وهندڙ
 هجي ۽ گوشت يا ڪپڙي تي چنبڙي ٿو جنهن جي ڪري ٻوڙ ۾ عمومي تڪليف ۽ حرج جي ڪري ان
 کي معاف قرار ڏنو اٿس. ان ڏس ۾ ڪپڙي کان سواءِ يعني ٻوڙ ۾ جائز هجڻ بابت اثر (صحابيءَ جو
 عمل) منقول آهي جيئن ڪتاب التنوير جو هي قول ان طرف اشارو ڪري ٿو ”۽ باقي رهيو چنبڙيل
 رت...“ آخر تائين. انهيءَ ڪري ان جو ڪاٺ حلال قرار ڏنو اٿس، توهي ڪٿي هنديءَ ۾ پڄاڻ وقت
 منجهس ان جي ٿڪاڻ يا ڳاڙهاڻ ڏسجي ته به ان ۾ ڪو حرج ناهي، بلڪ انهيءَ صورت ۾ حضرت
 عائشه رضي الله عنها کان اثر يعني سندس عمل ثابت آهي (حرره فقير عبد الواحد سيوستاني).

سوال: شرح وقايه وغيره مان معلوم ٿئي ٿو ته پيشاب، پاڻخاني جي جاءِ کان سواءِ ٻي جاءِ تان

ڪنهن شيءِ جو نڪري پنهنجي جاءِ تان تجاوز ڪرڻ وضوءَ کي ٽوڙيندڙ آهي ۽ درمختار قهستاني جو قول آندو آهي ته جيستائين مادو ورم (سوج) کان ٻاهر نه نڪري، وضو نه ٽٽندو. بظاهر ٻنهي قولن ۾ اختلاف آهي ۽ ورم مان مراد آماس (سوج) آهي.

جواب: ظاهر هي آهي ته شرح وقايه ۽ درمختار ۾ قهستانيءَ جي قول مان جيڪي ظاهر ٿئي ٿو، انهيءَ ۾ ڪا مخالفت نه آهي، ڇاڪاڻ ته شرح وقايه ۾ هي مسئلو بيان ٿيل آهي ته جيڪا شيءِ پيشاب پاڻخانہ يا انهن کان سواءِ ٻي جاءِ تان نڪري، اها ناپاڪ به هجي ۽ انهيءَ جڳهه ڏانهن به وڌي جيڪا پاڪ آهي (ته وضو ٽوڙيندي) ”ورم“ جي جاءِ پاڪ جاءِ جي حڪم ۾ نه آهي. ڪتاب البحر ۾ ان جو سبب بيان ڪيو اٿس، چوي ٿو ته: مٿي جو ورم ان جو زخم آهي پوءِ جيڪڏهن انهيءَ ۾ پون وغيره هجي ته وضو نه ٽٽندو جيستائين ان جاءِ تان وهي اها ٻاهر نه نڪري اچي. ڇاڪاڻ ته ورم يعني زخم جي جاءِ کي ڌوئڻ واجب نه آهي پوءِ جڏهن پون انهيءَ جاءِ تان نڪري پاڪ جاءِ ڏانهن نه وڌي آهي (ته وضو نه ٽٽندو) آخر تائين معلوم ٿيو ته زخم مان پونءِ جو پاڪ جاءِ ڏانهن وهي نه نڪرڻ سبب آهي وضوءَ کي نه ڀڃڻ جو. ڇاڪاڻ ته رت يا پونءِ جو پاڪ جاءِ ڏانهن وهي نڪرڻ وضوءَ کي ڀڃڻ جو سبب آهي. جهڙيءَ طرح شرح وقايه ۾ آهي. واللہ اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: ڪنهن عضوي جي آلاڻ يعني پاڻيءَ سان ٻئي عضوي کي ڌوئڻ جائز آهي يانه؟
جواب: ظاهر هي آهي ته ڪتاب ”الظهيرية“ ۾ وضوءَ بابت آهي: جيڪڏهن هڪ عضوي جي آلاڻ ٻئي عضوي ڏانهن تبديل ڪيائين ته جائز نه آهي ۽ غسل ۾ ائين ڪرڻ جائز آهي، بشرطيڪه ٽمندڙ ۽ همندڙ هجي، آخر تائين. ”مختار الفتويٰ“ ۾ آهي: هڪ عضوي کان ٻئي عضوي ڏانهن آلاڻ يا استعمال ڪيل پاڻي منتقل ڪرڻ جائز نه آهي، پر عضوي جو هڪ ئي حصو هجي ته پوءِ جائز آهي ۽ غسل ۾ پاڻيءَ کي هڪ عضوي کان ٻئي عضوي ڏانهن منتقل ڪرڻ جائز آهي واللہ اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: جيڪڏهن ڪير ۾ ڇيڻي جو بلڪل ٿورڙو مقدار پيل ڏٺو وڃي، پليت ٿيندو يانه؟ ۽ فضيلت جي صاحب ميان عبدالرحيم کان نقل ڪيو وڃي ٿو ته: ”پلتي مڱ جي دائي جيتري هجي ته معاف آهي“ اهو صحيح آهي يانه؟ وضاحت فرمايو.

جواب: فقه جي ڪتابن ۾ آهي ته جڏهن ڏهن وقت ڪير ۾ هڪ يا ٻه لڏ ڪري پوي ته ڪير ناپاڪ نه ٿيندو، بشرطيڪه هڪدم ڪڍي اڇلائي، ڇاڪاڻ ته ضرورت جو نظريو منع ڪيل شين کي جائز ڪري ٿو. هدايه ۾ آهي ته هڪڙيءَ ڏهن وقت ڪير جي ٿانو ۾ هڪ يا ٻه ڦولڻيون لائون. علماءَ چون ٿا، ڦولڻيون اڇلائي ضرورت جي نقطه نگاهه کان ڪير پيتو ويندو. ۽ ”البحر“ ۾ آهي: هڪڙيءَ جي ڦولڙي جڏهن ڪير جي ٿانو ۾ ڏهن وقت ڪري ته ان کي اڇلايو ويندو ۽ ڪير پيتو

ويندو. نهايت، غايت البيان ۽ معراج ۾ هي شرط لڳايو ويو آهي ته هڪدم ڦولڙي ڪڍي اڇلائي ۽ کير ۾ ان جو رنگ باقي نظر نه اچي. اهڙي طرح فتح القدير ۾ آهي، ان هيءَ علت بيان ڪئي آهي ته: ضرورت اها معتبر آهي جيڪا نجاست ڪرڻ وقت پيش آئي هجي. ڇاڪاڻ ته ڏهن وقت ڦولڙي لاهڻ بڪريءَ جي عادت هوندي آهي. ان کان بعد ڦولڙي ڏئي وئي ته کير پاڪ نه ٿيندو، آخر تائين. هاڻي اوهان کي چڱيءَ طرح معلوم ٿيو ته ڏهن وقت کير ۾ پليدي جو جيڪو حڪم آهي بعد ۾ منجهس پليدي ڪري ته ان جو اهو حڪم نه آهي. جيڪڏهن ٿوري مدت کان پوءِ کير ۾ نجاست لڌي وڃي ته ناپاڪ ٿيندو. جهڙيءَ طرح ڳجهو نه آهي ۽ پليتيءَ جيڪڏهن باجهري جي دائي يا ان کان وڌيڪ هجڻ ۾ ڪو فرق نه آهي ڇاڪاڻ ته پاڻيءَ ۾ پليدي ڪرڻ سان اهو ناپاڪ ٿئي ٿو. چاهي اها گهڻي هجي يا ٿوري. ڇا اوهان کي فقهاءِ ڪرام جو اهو قول معلوم نه آهي ته پيشاب جڏهن سئي جي پاڪيڙي جيترو وهي نڪري ته معاف آهي. ان جي باوجود در مختار وارو چوي ٿو: جيڪڏهن اهو پيشاب ٿوري پاڻيءَ ۾ ڪرندو ته وڌيڪ صحيح قول مطابق ان کي ناپاڪ ڪندو. عالمگيريءَ ۾ آهي: جيڪڏهن پيشاب جو قطر وڌيڪ ۾ ڪري پوي ته ان کي پليت ڪندو ۽ اهو معاف نه آهي. آخر تائين والله اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: جيڪڏهن عذر وارو ماڻهو پنهنجي زخم تي پتي ٻڌڻ ۾ معذور نه هجي ته ڇا پوءِ به مٿس پتي ٻڌڻ واجب آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪيو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جيئن فتح القدير ۾ لکيل آهي مٿس واجب آهي، چوي ٿو: جڏهن بيمار ۽ معذور ماڻهو رت يا پيشاب جي وهڻ کي پتي يا پن ٻڌڻ سان يا هن طرح سان ان کي روڪي سگهي ٿو جو جيڪڏهن ويهي (نماز پڙهي ٿو) ته نٿو وهي ۽ جيڪڏهن بيهي ٿو ته وهي ٿو، ان صورت ۾ ان تي واجب آهي ته پليدي وهڻ کي روڪي. ڇاڪاڻ ته ان جو مطلب هي آهي ته هو عذر وارو نه آهي. آخر تائين. ۽ در مختار ۾ آهي ته مٿس انهيءَ تڪليف کي روڪڻ يا پنهنجي سگهه آهر گهٽ ڪرڻ واجب آهي جيتوڻيڪ اشاري سان کيس نماز پڙهي پوي ۽ انهيءَ صورت ۾ اهڙو شخص عذر وارو نٿو رهي، آخر تائين. ڪتاب جامع الرموز ۾ آهي: پيشاب يا رت جي وهڻ کي پتي يا پن ٻڌڻ يا نماز ۾ ويهي يا اشارتاً پڙهڻ سان روڪڻ واجب آهي. جيڪڏهن سگهه رکڻ جي باوجود، نٿو روڪي يا علاج نٿو ڪري ۽ انهيءَ حالت ۾ نماز پڙهي ٿو ته ان جي لاءِ جائز نه آهي. آخر تائين - والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: بڪريءَ جي تازي ڄاول ڦر تي جيڪا رطوبت ۽ آلاڻ هجي، ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته اها لَو ۽ آلاڻ اندر جي آهي جنهن جي ڪري ان تي پليديءَ جو حڪم نه لڳايو ويندو. جيئن اُٺي جي زرديءَ جو حڪم آهي، ائين هداية مان معلوم ٿئي ٿو. لکي ٿو: جيڪا شيءِ پاڻيءَ ۾ جيئري رهي، ان ۾ سندس مرڻ سان پاڻي خراب نه ٿيندو ۽ امام شافعي فرمائي ٿو اسان وٽ خراب ٿيندو. اسين چئون ٿا ته اها پنهنجي اصل جاءِ ۾ مري ٿي پوءِ انهيءَ لاءِ نجاست جو حڪم نه رهندو جيئن ڪچو آڻو، جنهن تي رت لڳل هجي. آخر تائين - فتح القدير ۾ آهي: ساڳيءَ طرح اهو ڦر جيڪو پنهنجي ماءُ جي پيٽ مان ڪري مٿس، آلاڻ هجي يا سڪو هجي، انهيءَ سان پاڻي ناپاڪ نه ٿيندو ڇاڪاڻ ته اهو پنهنجي اصلي جاءِ ۾ هو. ۽ بحر ۾ آهي اختلاف جو بنيادي ڪارڻ اهو آهي ته جانور جو ڦر ۽ رحم جتي ڦر پيدا ٿئي ٿو ڇا اهي ٻئي ناپاڪ آهن؟ امام ابو يوسف ۽ محمد چوي ٿو ته ها اهي ناپاڪ آهن ۽ امام ابوحنيفه چوي ٿو ته اهي ناپاڪ نه آهن عالمن فرمايو آهي ته ماءُ جي پيٽ مان ڪرندڙ ڦر مٿس آلي لَو هجي يا سڪي، جڏهن پاڻيءَ ۾ ڪري پوي ته ان کي پليت نه ڪندو ڇاڪاڻ ته پنهنجي معدن يعني اصل جاءِ ۾ هو، آخر تائين. فتح القدير ۾ آهي: ماءُ جي پيٽ مان ڪريل ڦر، مٿس آلاڻس آلي هجي يا سڪي، پاڻيءَ کي پليت نه ڪندو، ڇاڪاڻ ته ان حالت ۾ پنهنجي اصل جڳهه يعني ماءُ جي پيٽ مان نڪتو آهي. آخر تائين - معنيٰ ان جي اها آهي ته جيڪا لَو مٿس لڳل آهي، جيتوڻيڪ بذات خود پليت آهي، جهڙيءَ طرح رت، پر جڏهن ڦر پنهنجي اصلي جاءِ (ماءُ جي پيٽ) ۾ ان پليتيءَ سان رلي ملي ٿو انهيءَ سبب جي ڪري نجاست جي حڪم ۾ نٿو اچي. ڇاڪاڻ ته رت جي پليت هجڻ جو حڪم ان جي نڪرڻ يا زور سان وهڻ سبب آهي جڏهن ته ان جاءِ ڏانهن وهي جيڪا پاڪ آهي نه انهيءَ جاءِ ڏانهن وهي جيڪا ان جي اصلي جاءِ (مرڪز) آهي. ڦر تي اها آلاڻ يا آلاڻس پنهنجي ماءُ جي پيٽ ۾ لڳي ٿي، جنهن ۾ هو خلط ملط ٿئي ٿو نه ان کان نڪرڻ بعد. انهيءَ ڪري ان جي پليديءَ جو حڪم نٿو لڳائي سگهجي. انهيءَ مان انهن جو شبهو ۽ وهڻ دور ٿيو جيڪي چون ٿا ته ڪرندڙ ڦر وهندڙ رت وانگر پليد آهي. ڇاڪاڻ ته جڏهن رت پنهنجي مرڪزي جاءِ ۾ هوندو آهي ته ان تي پليديءَ جو حڪم نه لڳايو ويندو آهي، اهڙيءَ طرح ڦر پنهنجي ماءُ جي پيٽ ۾ هوندو آهي ته ان جي پليت هجڻ جو حڪم نه لڳايو ويندو آهي. باقي رهيو رت ۽ ڦر جو پنهنجي مرڪزي جاءِ کان ٻاهر نڪرڻ جو مسئلو ته ٻنهي ۾ پڌرو فرق آهي. ٻنهي کي هڪ ٻئي تي قياس نٿو ڪري سگهجي. ڦر ماءُ جي پيٽ جي رطوبتن ۾ رجلي ملجي پوءِ ٻاهر نڪري ٿو ۽ رت وانگر وهندڙ شيءِ نه آهي. جڏهن ته رت جي پليديءَ جي علت ان جو هڪ جاءِ تان ٻيءَ جاءِ ڏانهن زور سان اچڻ يا وهڻ آهي، ان ڪري ٻنهي کي مشابه چوڻ گهٽ سوچ جو نتيجو آهي، جيئن ڪنهن تي گجهو نه آهي. خلاصو هي آهي ته رحم جي لَو امام ابوحنيفه وٽ پليت نه آهي

جڏهن ته امام ابو يوسف ۽ امام محمد ان جي خلاف چون ٿا. متانہمير التقنية کان نقل ڪري ٿو ته نجاست جڏهن پنهنجي جاءِ ۾ هجي، ان جي پليديءَ جو حڪم نه لڳائبو، آخر تائين. ائين شرح منية المصلي ۾ آهي؛ ٻڪريءَ جو ڦر جڏهن پنهنجي ماءُ جي پيٽ مان آڻا ۾ ڀريل نڪري ۽ پاڻيءَ ۾ ڪري ته ان کي خراب نه ڪندو، ڇاڪاڻ ته مٿس جيڪا لو آهي سندس اصلي جڳهه جي هجڻ سبب ناپاڪ نه آهي ”تتار خانيءَ“ ۾ آهي ته جيڪا آڻا ڦر جي پيدا ٿيڻ وقت مٿس هوندي آهي پاڪ آهي. ”خزانه الاڪمل“ ۾ آهي؛ امام ابو يوسف ۽ محمد جي برخلاف امام ابوحنيفه وٽ اها پاڪ آهي، آخر تائين ان ڪري عقد اللالي ۾ جو بيان ڪيو ويو آهي ته اها لو پليت آهي ته اهو صاحبين (امام ابو يوسف ۽ امام محمد) جي مذهب مطابق (حڪم) آهي. جيئن وضاحت سان بيان ڪيو ويو. چنانچہ چوي ٿو: ”۽ ڦر جڏهن ماءُ جي پيٽ مان ٻاهر نڪري ۽ مٿس آڻا لڳل هجي، ناپاڪ آهي ۽ جيڪڏهن ان کي ڦٽار ڪئي پوءِ ان جي ڪپڙي تي هڪ درهم کان وڌيڪ ان جي لو لڳي، ان سان نماز جائز ٿيندي.“ ابو ليث فرمائي ٿو ته اهو حڪم امام ابو يوسف ۽ محمد جي قول مطابق آهي، باقي رهيو امام ابوحنيفه جي مذهب تي قياس جو مسئلو ته وٽس جانور جو ڦر ناپاڪ آهي، چاهي مٿس لو آلي هجي يا سڪي، ڇاڪاڻ ته پنهنجي اصلي جاءِ، ماءُ جي پيٽ ۾ ناپاڪ هو، واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: جيڪڏهن وضو ڪندڙ کير يالسي وغيره پيئي، ان کان پوءِ گرڙي ڪرڻ مستحب آهي يا لازم آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو ۽ بغير گرڙيءَ جي نماز صحيح آهي يانه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته کير جنهن ۾ سٺپ ۽ لو هجي ان جي پيئڻ کان پوءِ گرڙي ڪرڻ مستحب آهي، جهڙيءَ طرح عبدالله بن عباس رضي الله عنهما جي حديث ۾ بيان ٿيل آهي، فرمائي ٿو ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کير پيتو، پوءِ گرڙي ڪيائون ۽ فرمايائون: ان ۾ سٺپ آهي (بخاري ۽ مسلم) ۽ مشڪوٰءَ ۾ آهي ته کائڻ پيئڻ جي هر ان شيءِ کان بعد گرڙي ڪرڻ مستحب آهي جنهن ۾ سٺپ هجي، آخر تائين، سويد بن نعمان کان روايت آهي ته اسين رسول الله صلي الله عليه وسلم سان گڏ خيبر فتح ٿيڻ واري سال نڪتاسين. تانجو جڏهن صهبا پهتاسين ته پاڻ نماز پڙهيائون پوءِ کاڌو طلبيائون، وٽن صرف ستون پيش ڪيا ويا، انهن کي پڇائڻ جو حڪم فرمايائون. پوءِ رسول الله صلي الله عليه وسلم جن ان مان کاڌو ۽ اسان به کاڌو پوءِ اٿيا ۽ گرڙي ڪيائون ته اسان به گرڙي ڪئي، ان کان بعد نماز پڙهيائون ۽ وضو نه ڪيائون (بخاري) ان حديث ۾ ظاهر ٿيو ته کير پيئڻ ۽ ستون کائڻ بعد گرڙي ڪرڻ نبي صلي الله عليه وسلم جي سنت آهي. ان کان پوءِ نماز ادا ڪئي ويئي. شرح ڪندڙ فرمائن ٿا ته ائين ڪرڻ مستحب آهي، جيئن مٿي بيان ٿيو.

جيڪڏهن بغير گرڙيءَ جي نماز پڙهجي ته به نماز صحيح ٿيندي. مستحب ڪي ڇڏڻ سان فاسد نه ٿيندي. واللہ اعلم بالصواب (فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: ڪل رڱڻ کان پوءِ پليٽيءَ ۾ ڪري پوي ۽ منجهائينس ڪا شيءِ ٺاهجي، ڇا ٺاهيل شيءِ جي سڪڻ ۽ نجاست جي اثر ختم ٿيڻ کان بعد پاڪ هجڻ جو حڪم لڳايو ويندو يا اها ڌوئي ويندي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن اهڙي پليٽي هجي جنهن جو ٺوس جسم آهي، ان کي هٿ ۽ پير سان مهڻي پاڪ ڪيو ويندو. بشرطڪه نجاست سڪل هجي. پليٽي آلي هجي ته ٻئي قول مطابق جنهن تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي، ان کي چڱيءَ ريت هٿ سان مهڻي پاڪ ڪيو ويندو. تانجو منجهس پليٽيءَ جو اثر باقي نه رهي. ساڳيءَ ريت جيڪڏهن اها پليٽي ٺوس جسم رکندڙ نه هجي ۽ مٽيءَ سان ملي جسماني ٿي وڃي ته صحيح ۽ فتويٰ ڏنل قول مطابق مهڻن سان پاڪ ٿيندي، جيئن عالمگيريءَ ۾ آهي. فرمائي ٿو موزن ۾ جيڪڏهن اهڙي پليٽي لڳي جنهن جو ٺوس جسم هجي، جيئن پاڻخانو، ڀيٽو وغيره ته جيڪڏهن سڪل هوندي ته ان کي مهڻي پاڪ ڪيو ويندو پر جيڪڏهن آلي آهي ته ظاهري روايت موجب پاڪ نه ٿيندي. امام ابو يوسف جي قول موجب جڏهن ان کي چڱيءَ طرح مهڻي، تانجو منجهس پليٽيءَ جو اثر نه رهي ته پاڪ ٿيندي ۽ عمومي تڪليف ۽ حرج سبب ان تي فتويٰ آهي ۽ جيڪڏهن پليٽي ٺوس جسم رکندڙ نه هجي جيئن شراب ۽ پيشاب ۽ مٽي وغيره ۾ ملي وڃي يا مٿن مٽي وجهجي ته مهڻن سان پاڪ ٿي ويندي. اهو قول به صحيح آهي، اهڙيءَ طرح ڪتاب التبيين ۾ آهي. ان تي ئي نظريه ضرورت مطابق فتويٰ آهي ائين معراج الدراية ۾ آهي ۽ فتاويٰ الحجة ۾ آهي، ٻڪريءَ جي ڏاس تي جسماني پليٽي لڳي ۽ سڪي وڃي ته پير سان مهڻن سان پاڪ ٿي ويندي جيئن موزا پاڪ ٿيندا آهن. ائين المضمورات ۾ آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: علماء سڳورن جو هن مسئلي ۾ ڪهڙو مذهب آهي ته ڪتي سڪل اتو کاڌو. ان کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو ڪهڙو آهي. ان کي پڇائڻ ۽ ورهائڻ پاڪ آهي يا نه. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته باقي بچيل اتو پاڪ آهي انهيءَ مان اهو حصو پليت ٿيندو جنهن ۾ ڪتي جي گگ گڏاڙجي جيڪڏهن ان جو لعاب مليل اتو ڪڍي اڇلائي ته باقي اتو پاڪ آهي، پر جيڪڏهن سندس گگ لڳل اتو، اتي ۾ ائين ملي ويو آهي جو پليٽيءَ کان ان کي جدا ڪرڻ ممڪن نه آهي ته ان جو حڪم پيشاب جي پليٽيءَ لڳل ڪڻڪ جو آهي جنهن جي ورهائڻ، خيرات ڪرڻ، وڪرو ڪرڻ کان پوءِ پاڪ هجڻ جو حڪم لڳايو وڃي ٿو، جيئن درمختار ۾ آهي. جيڪڏهن ڳاھ

ڳاهڻ مهل گڏه ڪڻڪ تي پيشاب ڪن پوءِ اها ورهائجي يا ڌوئجي يا خيرات ڏجي يا ڪاٺجي يا وڪرو ڪجي جيئن مٿي بيان ٿيو ته پوءِ باقي پاڪ ٿيندي. اهڙيءَ طرح ڪپڙي جي مسئلي وانگر ان جي هر حصي ۾ پليٽيءَ پوڻ جو هر شڪ شبهو ختم ٿيندو. ڪتاب اشباه ۾ آهي ڪن فقهي ڇيو جن شين کي پاڪ ڪرڻ مقصود آهي، تن جون ٻه پٽيون تقسيم ڪجن. جيڪڏهن ڪڻڪ ناپاڪ ٿي پوي، پوءِ ورهائجي ته پاڪ ٿيندي. ”تحقيق“ ۾ آهي: پاڪ نه ٿيندي، پر شڪ جي فائدي سبب ان کي استعمال ڪرڻ جائز آهي. جيڪڏهن اهو اٽو صابن وغيره ٺاهڻ لاءِ ڪتب آڻجي ته پاڪ آهي، ڇاڪاڻ ته اصول آهي ته جنهن شيءِ جي اصليت تبديل ڪجي پاڪ ٿيندي، جيئن پليٽ تيل آهي. ”بحر“ ۾ آهي ته شيءِ جي اصليت تبديل ڪرڻ سان ان جي جيڪا (ناپاڪي وغيره جي) صفت هوندي آهي، ختم ٿيندي. ”المجتبيٰ“ ۾ آهي: ”صابن ۾ ناپاڪ تيل استعمال ڪرڻ سان ان جي پاڪ ٿيڻ جي فتويٰ ڏجي ٿي. جو ان جي اصليت تبديل ڪئي وڃي ٿي ۽ تبديل ڪيل شيءِ امام محمد وٽ پاڪ ٿي ويندي آهي ۽ عمومي تڪليف ۽ حرج سبب ان تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي.“ ان اصول کي ”العناية“ جي عبارت رد نثي ڪري جنهن ۾ آهي: اٽو جنهن ۾ شراب يا رت پئجي وڃي، نه کاڌو ويندو، ان کي (جائز ڪرڻ لاءِ) ڪو حيلو نه آهي“ ڇاڪاڻ ته بحث ان ۾ آهي ته اٽي ۾ پليٽ شيءِ پئجي وئي اهو هڪ مسئلو آهي ۽ ٻئي طرف مسئلو آهي اٽي جي پليٽ هئڻ يا نه هئڻ ۽ ان کان ناواقفيت جو، مسئلي جي ٻنهي صورتن ۾ فرق آهي. ساڳيءَ ريت ”عتابه“ ۾ آهي ته پليٽ اٽو، جنهن ۾ شراب ۽ رت پئجي وڃي، اها ورهائڻ مان ڪو فائدو نه ٿيندو. يعني پاڪ نه ٿيندو، واللہ اعلم بالصواب (فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: ڏاند ڳاهه ڳاهڻ مهل ڪڙپ جي ڪڙي تي گهمندا آهن، جنهن تي پيشاب به ڪندا آهن ۽ انهن کانن کي گهاٽي وارا گهاٽي ۾ وجهي سرنهن جي تيل کي ڪوڙو ڪرڻ لاءِ استعمال ڪندا آهن، ان صورت ۾ تيل پاڪ آهي يا پليٽ، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته اها آزمائش عام آهي جيڪا هلڪائي ۽ اخلاص جي گهر ڪري ٿي. مگر هي ته جن جانورن جو گوشت کاڌو وڃي ٿو انهن جي پيشاب کان شين کي پاڪ ڪرڻ لاءِ امام محمد جي قول تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي. ان ڏس ۾ ”المتانة“ ۾ ”المضمرات“ کان نقل ڪيو ويو آهي ته ”جن جانورن جو گوشت کائجي ٿو، تن جو پيشاب امام ابوحنيفه رح جي قول مطابق پليٽ آهي ۽ امام محمد وٽ ناپاڪ نه آهي ۽ (اهڙو پيشاب) پاڻيءَ ۾ پوي ته فتويٰ امام ابوحنيفه جي قول تي ۽ ڳاهه ۾ فتويٰ امام شيبانيءَ جي قول تي آهي.“ امام محمد جي قول مطابق جنهن تي فتويٰ آهي. اها ڪڙپ جنهن تي ڏاند پيشاب ڪن، پليٽ نه آهي انهيءَ ڪري جڏهن اها تيل ۾ ملائجي ٿي ته تيل ناپاڪ نه ٿيندو. واللہ اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال، ڇاٽا فرمائن علماء عظام ۽ فقهاء ڪرام هن مسئلي ۾ ته ڪل رنگيندڙ ڪچو چمر پليت پائيءَ ۾ پڄائي، ان کي لوهي آنڪڙي سان مهتي سهتي صاف ڪندا آهن ۽ سڪڻ کان بعد ان جي مَرَمِي هٽائيندا آهن ۽ منجهس تيل وجهندا آهن، پاڪ ڪرڻ جي اها صورت ڪيئن آهي ۽ چمر فقط تيل ۾ وجهڻ سان پليت ٿئي ٿو يا نه؟

جواب، ظاهر هي آهي ته جن جانورن کي ذبح ڪجي ٿو انهن جي ڪل رنگڻ کان اڳ ئي پاڪ آهي، جيئن ”النهر الفائق“ ۾ آهي ته ”جيڪا به ڪل رنگي وڃي اها پاڪ آهي.“ معلوم ٿيو ته هتي ڪل کي رنگڻ مان مراد ناپاڪ ڪلن کي رنگڻ آهي. ڇاڪاڻ ته ٻي صورت ۾ جن جانورن کي ذبح ڪجي ٿو انهن جي ڪل ذبح سان ئي پاڪ ٿئي ٿي. چاهي اهڙي ڪل ان جانور جي هجي جنهن جو گوشت کاڌو وڃي ٿو يا جنهن جو گوشت نٿو کائجي. اهڙي ڪل کي رنگڻ جي ضرورت نه آهي. باقي رهيو سوال چمر کي ناپاڪ پائين يا دوائن سان پلتي دور ڪرڻ جو ته عالمگيريءَ ۾ آهي، جنهن اڪل کي رنگجي ۽ منجهس پلتي پهچي ته ڏسو ته اها سخت آهي؟ جيڪڏهن ٺوس ۽ سخت آهي جنهن ۾ پلتي ان جي سختيءَ جي ڪري داخل نه ٿئي ته ان کي عالمن جي قول مطابق ڌوئڻ سان پاڪ ڪيو ويندو. ان قول جي تقاضا آهي ته اهڙو چمر بغير ڌوئڻ جي پاڪ نه ٿيندو پر اها اهڙي عام تڪليف ۽ حرج جي ڳالهه آهي جنهن ۾ تخفيف ۽ نرمي لازمي آهي جهڙيءَ طرح مٿي اهو اصول بيان ٿيو ته جنهن مسئلي ۾ تڪليف ۽ حرج عمومي نوعيت جي هجي ان ۾ هلڪائي ۽ سهولت پيدا ڪرڻ ضروري آهي. هاڻي اها ڳالهه ڳجهي نه آهي ته ڪنهن شيءِ جي پليديءَ کي لوهي شيءِ يا اوزار سان مهتي پاڪ صاف ڪرڻ هٿ سان مهٽڻ ۽ رڳڙڻ جي پيٽ ۾ وڌيڪ ڪارائتو ۽ اثرائتو عمل هوندو آهي. پوءِ جيڪڏهن چمر جي پلتي مٿيءَ سان مهتي پوءِ وري لوهي اوزار سان پڻ ان کي پاڪ صاف ڪجي ٿو ته ظاهر هي آهي ته ان سان ڪل پاڪ ٿيندي. جيئن ”عالمگيري“ ۾ آهي، ڏاس کي جڏهن جسماني پلتي رسي ۽ اها سڪي وڃي، مهٽڻ سان اها پاڪ ٿيندي. جهڙيءَ طرح جوراب پاڪ ڪيا ويندا آهن. ائين ”مضمرا“ ۾ آهي، اها ڳالهه لڪل نه آهي ته جورابن تي پلتي ٿوئي کڻي آئي هجي، ان کي هٿ سان مهتي پاڪ ڪرڻ، اها فتويٰ امام ابو يوسف رح جي قول تي آهي. ”البحر“ ۾ آهي، جورابن کي مهتي صاف ڪرڻ جنهن ۾ سڪڻ جو شرط لاڳو نه آهي، انهيءَ ۾ اشارو آهي ته اها فتويٰ ابو يوسف جي قول مطابق آهي ۽ اهوئي زياده صحيح قول آهي. ڇاڪاڻ ته وٽس پلتيءَ جي آلي ۽ سڪي هجڻ جو فرق نه آهي ۽ سندس قول کي اڪثر بزرگن به اختيار ڪيو آهي، نهاية، عناية، خانية، ۽ خلاصه ۾ آهي، انهيءَ قول تي فتويٰ آهي. فتح قدیر ۾ آهي، عمومي حرج ۽ تڪليف سبب اهوئي مذهب مختار آهي. ”عالمگيري“ ۾ آهي، امام ابو يوسف وٽ جوراب چڱي طرح مهٽڻ سان تانجو منجهس پلتيءَ جو اثر نه رهي پاڪ ٿين ٿا ۽ عمومي حرج ۽ تڪليف سبب ان قول تي فتويٰ آهي جيئن قاضي خان ۾ آهي. جيڪڏهن پلتي ٺوس جسر رکندڙ نه هجي، جيئن شراب ۽ پيشاب

(تہ ان جو حڪم هي آهي تہ) جيڪڏهن اهڙي پليت شيءِ ۾ جسر رکندڙ ڪا شيءِ ملي وڃي جيئن مٽي ملي وڃي يا مٿس وڌي وڃي تہ ان کي مهڻن سان ڪپڙو پاڪ ٿيندو ۽ اهو قول صحيح آهي. ائين ئي التبيين ۾ آهي ۽ ضرورت جي نظريي تحت ان تي فتويٰ آهي، اهڙيءَ طرح معراج الدراية ۾ آهي. آخرتائين. ۽ اوهان کي چڱي طرح معلوم آهي تہ جيڪو مسئلو اسان کي آڏو آهي ان بابت عمومي تڪليف ۽ ضرورت جو لحاظ ڪيو ويندو. ان جي باوجود عالمگيريءَ ڏاس پاڪ ڪرڻ جي عمل کي جوراب پاڪ ڪرڻ تي قياس ڪيو آهي ۽ ان جي مشابه سمجهيو آهي. جيئن مٽي گذريو. هاڻي جڏهن فتويٰ ڏنل قول موجب پيشاب جهڙي آلي نجاست جيڪا ٺوس جسر رکندڙ نه هجي، جڏهن ان تي مٽي لڳل هجي ان کي مهڻن سان جوراب پاڪ ٿيڻ تہ ساڳئي اصول موجب اها ڪل جنهن جو مٽي بيان ڪيو ويو آهي، يعني جنهن تي مٽي هجي اها لوهي اوزار سان مهڻن بعد ڪيئن پاڪ نه ٿيندي. حالانڪ اهو عمل هٿ سان مهڻن يا مک ڪرڻ کان وڌيڪ اثرائتو ۽ ڪارائتو آهي. بشرطيڪ لوهه تي مهڻن کان پوءِ نجاست جو ڪو اثر باقي نه رهي. ڇاڪاڻ تہ هٿ سان مک ڪرڻ يا مهڻن جي پيٽ ۾ انهي طريقي سان پليتي دور ڪرڻ وڌيڪ ڪارگر آهي. سو تون غور ڪر. هر مصيبت ۾ الله تعاليٰ جل شانہ آساني پيدا ڪندڙ آهي ۽ اهوئي علير ۽ خير آهي.

اوهان کي اها حقيقت معلوم آهي تہ ڪنهن شيءِ جي چهنڊ يا مٽي سان پليتيءَ کي مهڻن پاڪائي حاصل ڪرڻ جو هڪ سبب آهي جيئن الاشباہ ۾ آهي؛ پليت ڪاٺي کي مهڻن سان ان جو پليت مٽاچرو ۽ سطح ختم ٿئي ٿي ۽ اها پاڪ ٿئي ٿي اهڙيءَ ريت پليت ڪل جي مٽاچري کي مهڻن سان ان جي پليت سطح ختم ٿئي ٿي ۽ اها پاڪ ٿئي ٿي. ڇاڪاڻ تہ انهيءَ عمل سان ناپاڪ مٽاچري کي ختم ڪرڻ عين ممڪن آهي. جيئن ڪنهن کان ڳجهو نه آهي. واللہ اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: هڪ شخص پليت مٽيءَ جو گارو مسجد کي ڏنو جيڪو بلڪل سڪي ويو. ان کان بعد بارش ٿي ۽ مسجد جي ڇت آلي ٿي پئي ۽ ڇت جي پاڻيءَ جي قطرن سان نمازين جا ڪپڙا خراب ٿي پيا. اهي ڪپڙا پاڪ آهن يا ناپاڪ؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي تہ ڇت جيڪا ناپاڪ گاري سان جوڙيل آهي ۽ اها سڪي وئي هجي، مختار مذهب موجب اها پاڻي پهچڻ سبب ٻيهر ناپاڪ نه ٿيندي، جيئن ”البحر“ ۾ آهي؛ پليت زمين جڏهن سڪي ۽ پليتيءَ جو اثر مٿس ختم ٿي وڃي تہ پاڪ ٿئي ٿي ۽ انهيءَ تي اهو حڪم لاڳو ٿيندو جيڪو ان جي باري ۾ ثابت آهي (يعني ان تي نماز پڙهڻ ۽ ان سان تيمم ڪرڻ وغيره جائز آهي) ”اشباہ“ ۾ آهي تہ زمين (جي آلاڻ) اس ۾ سڪي وئي پوءِ ان کي پاڻي پهتو تہ هاڻي ان جي پليتي واپس نه ايندي اهوئي وڌيڪ صحيح قول آهي. ”البحر“ ۾ آهي؛ مجتبيٰ وارو چوي ٿو صحيح قول هي آهي تہ منجهس پليتي واپس نٿي اچي. آخر تائين. پوءِ ڇت سڪڻ کان بعد جڏهن پاڪ ٿي

۽ منجهس پاڻي پهچڻ سبب پليتي ٿئي موليٰ ته انهيءَ مان بارش جو پاڻي ٽمي نمازين جي ڪپڙن تي لڳڻ ان کي پليت نه ڪندو۔ واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: وڏو حوض جيڪو مينهن جي پاڻي سان ڀريل آهي، منجهس نجاست پئجي وئي. مثلاً لڏ چيٽو وغيره، پوءِ جيڪو تالاب ڏم ٻائي ڏم هٿ آهي، اهو ته پاڪ آهي ۽ جيڪو ان کان ننڍو هجي ۽ منجهس پليتي باقي هجي ۽ ان جي اصليت ۾ به تبديلي واقع نه ٿي هجي ڇا اهڙي تالاب جو پاڻي پليت ٿيندو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته اشباه جي عبارت تقاضا ڪري ٿي ته ان جي زوال جي حڪم لڳائڻ کان پوءِ ناپاڪي نه موندئي، پر جيڪڏهن پاڻيءَ جي ڪا هڪ وصف انهيءَ لڏ سان تبديل ٿئي ته مٿس پليت هجڻ جو حڪم لڳايو ويندو جيئن ”البحر“ ۾ آهي؛ عالمن اتفاق ڪيو آهي ته جڏهن پاڻيءَ جي ڪا هڪ وصف پليتيءَ سان تبديلي ٿئي، اهو پاڻي گهڻو هجي يا ٿورو، جاري هجي يا بيٺل ان سان پاڪائي حاصل ڪرڻ جائز نه آهي. جيڪڏهن پاڻيءَ جي ڪا وصف تبديل نه ٿئي ته پوءِ عام عالمن جو ان ڳالهه تي اتفاق آهي ته ٿورو پاڻي پليت ٿيندو ۽ گهڻو پليت نه ٿيندو۔ واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: استعمال ٿيل پاڻي پاڪ آهي يا نه؟ جيڪڏهن پاڪ آهي ته پليت ڪپڙو ان ۾ ڌوئڻ سان پاڪ ٿيندو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر صحيح قول موجب استعمال ٿيل پاڻي پاڪ آهي. اهوئي ظاهري روايت مطابق مختار قول آهي، جيئن ”تصحيح القدوري“ ۾ آهي ته امام محمد، امام ابوحنيفه کان روايت ڪري ٿو، استعمال ٿيل پاڻي پاڪ آهي ۽ اهوئي صحيح آهي. ”ڪبري“ جو مصنف لکي ٿو ته: ان تي ئي فتويٰ آهي. شرح الجامع ۾ فخر الاسلام چوي ٿو ته: اهائي ظاهري روايت ۽ اهوئي مختار مذهب آهي. ابو نثر الاقطع چوي ٿو ته اهوئي قول صحيح آهي. ”هداية“ ۾ آهي: امام محمد چوي ٿو اها امام ابوحنيفه جي روايت آهي ۽ استعمال ڪيل پاڻي پاڪ آهي پر پاڪ ڪندڙ نه آهي ۽ اهو قول صحيح آهي. ”البحر“ ۾ آهي: استعمال ڪيل پاڻي امام محمد وٽ پاڪ آهي ۽ اهو مختار مذهب آهي. عالم چون ٿا ته امام ابوحنيفه کان ان بابت ٻه روايتون ۽ امام محمد کان هڪ روايت آهي ته اهو پاڪ آهي پر پاڪ ڪندڙ نه آهي ۽ ان قول کي عالمن اختيار ڪيو ۽ مشائخن امام محمد جي روايت کي درست چيو آهي. تانجو المجتبيٰ ۾ چوي ٿو ته سڀني عالمن کان روايتون صحيح ثابت آهن ته استعمال ٿيل پاڻي پاڪ آهي پر پاڪ ڪندڙ نه آهي. فخر الاسلام شرح جامع صغير ۾ چوي ٿو: اسان وٽ اهوئي پسند ڪيل مذهب آهي ۽ ائين عام ڪتابن ۾ امام محمد کان نقل ڪيو ويو آهي. ماوراء النهر جي مشائخ مان محقق عالمن جو به پسنديده قول آهي. المحيط ۾ آهي ته امام ابوحنيفه کان ائين ئي مشهور آهي ۽ گهڻن ڪتابن ۾ اهو قول نقل ڪيل آهي. تڙ سبب

غسل ڪندڙ ۽ وضوءَ ڪندڙ ۾ فرق ڪرڻ کان بغير ان تي فتويٰ آهي. ۽ شرح منية المصليٰ ۾ آهي: اهو قول امام محمد وٽ آهي ۽ اها روايت امام ابو حنيفه کان به منقول آهي ته استعمال ڪيل پاڻي پاڪ آهي پاڪ ڪندڙ نه آهي. درمختار ۾ چوي ٿو: بظاهر استعمال ڪيل پاڻي پاڪ ڪندڙ آهي. جيتوڻيڪ تڙ سبب غسل ڪرڻو هجي. عالمگيريءَ ۾ آهي: امام محمد فرمائي ٿو: اهڙو پاڻي پاڪ آهي ۽ پڻ امام ابو حنيفه کان به روايت آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي. ائين المحيط ۾ آهي. آخر تائين جڏهن صحيح ۽ فتويٰ ڏنل قول موجب استعمال ٿيل پاڻي پاڪ ڪندڙ ثابت ٿيو ته پوءِ ان سان حقيقي پليدي يعني تڙ سبب غسل ڪرڻ به جائز آهي. جيئن منية المصليٰ ۾ آهي ته ڪپڙو ۽ بدن استعمال ٿيل ۽ هر پاڪ پائڻي سان ڌوئڻ جائز آهي. هدايه ۾ آهي ته استعمال ڪيل پاڻيءَ سان پليت شيون ڌوئي نه سگهبيون. بحر ۾ آهي ته ناپاڪ شين جو قيد انهيءَ ڪري لڳايو ويو آهي جو امام محمد، امام ابو حنيفه کان روايت ڪري ٿو ته استعمال ڪيل پاڻي پاڪ آهي. پاڪ ڪندڙ نه آهي. ڇاڪاڻ ته وهندڙ شين سان پليتي ختم ڪرڻ امام ابو حنيفه وٽ جائز آهي. مجتبيٰ جي مصنف قدوري، شرح الارشاد، صلوة الجلاله کان نقل ڪيو آهي ته ظاهري روايت موجب استعمال ٿيل پاڻي سان پليتي ڙاڻل ڪرڻ جائز آهي. جواهر الاخلاقيءَ ۾ آهي: استعمال ٿيل پاڻيءَ سان پليتي ختم ٿئي ٿي. جيئن امام شيباني امام ابو حنيفه کان نقل ڪيو آهي ۽ عراقي بزرگن کان به اهوئي قول منقول آهي. آخر تائين. عالمگيريءَ ۾ آهي: امام محمد جي قول ۽ امام ابو حنيفه جي روايت موجب پاڻي، هر وهندڙ شيءِ ۽ استعمال ڪيل پاڻيءَ جي سڀني قسمن سان پليتي ڙاڻل ڪرڻ جائز آهي. ان قول تي فتويٰ آهي. ائين زاهديءَ ۾ آهي: درمختار ۾ آهي: راجح ۽ ويساه جوڳي قول موجب استعمال ٿيل پاڻيءَ جو حڪم هي آهي ته ننڍي گندگيءَ وغيره کان پاڪ ڪندڙ آهي ۽ وڏي پليتي مثلاً تڙ کان پاڪ ڪندڙ نه آهي. ”فرائض اسلام“ ۾ آهي ته: فرض آهي ته سندس غسل نج پاڻيءَ يا استعمال ڪيل پاڻيءَ يا مقيد پاڻيءَ يعني پائڻي سان جيئن گلن جي پاڻيءَ سان هجي يا جيڪو پليتي دور ڪري. اهو به لازمي آهي ته جنهن پاڻيءَ سان پاڪائي حاصل ڪجي، اهو بذات خود پاڪ هجي، جيتوڻيڪ استعمال ٿيل هجي، ڇاڪاڻ ته مشهور قول اهوئي آهي ته استعمال ٿيل پاڻي بذات خود پاڪ آهي پر حڪمي نجاست (يعني تڙ وغيره جي پليتيءَ) کان پاڪ ڪندڙ نه آهي، والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: هر وقت ڦڻي ڏيڻ جائز آهي يا ڪنهن وقت منع ڪيل ۽ مڪروه آهي. پڻ ڪتابن جهڙوڪ مفتاح الصلوة وغيره ۾ ڦڻي ڏيڻ کي وضوءَ جي مستحبات ۾ شمار ڪيو ويو آهي. انهيءَ مان لازم اچي ٿو ته ڏينهن رات پنج وقتي نماز لاءِ جڏهن به وضو ڪري، ڦڻي به ڏيڻ گهرجي ۽ حديث شريف ۾ آيو آهي ته پاڻ سڳورن (هميشه) ڦڻي ڏيڻ کان منع فرمائي آهي انهيءَ جو سبب ڪهڙو آهي. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته هر نماز جي وضوءَ وقت ڦٽي ڏيڻ مستحب آهي. ”رسالة حبيبيه“ ۾ آهي: حديث ۾ آيو آهي جيڪو شخص هر نماز جي وضوءَ کان بعد وارن ۾ ڦٽي ڏيندو، الله تعاليٰ جل شانہ انهيءَ جي فقر فاقتي کي ختم ڪندو. سورة اعراف جي آيت سڳوري: خداوا زينتڪم عند ڪل مسجد جي تفسير ۾ ڪشاف ۽ مدرڪ جو مفسر لکي ٿو ته ”هن آيت ۾ فرمايو ويو آهي ته هر نماز ۾ ڏاڙهيءَ کي ڦٽي ڏيو“. انهيءَ مان گهڻو ڪري ائين معلوم ٿئي ٿو ته سدائين ڦٽي ڏيڻ ضروري نه آهي، بلڪ وقتاً فوقتاً ڏيڻ گهرجي، جيئن آيت ۽ حديث جي مفهوم ۾ مطابقت پيدا ٿئي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: نماز جي حالت ۾ عورت جي ٻين مان ڪير وهي نڪتو يا ٻار نماز ۾ سندس ڪير پيتو ان جو وضو ڀڃندو يا نه ڀڃندو؟ مخدوم ابوالحسن ڏاهري ”سراج المصليٰ“ ۾ فتويٰ ڏني آهي ته نماز ۾ ڪير نڪرڻ سان وضو نه ڀڃندو ۽ ڪن عالمن ان سان وضو ڀڃڻ جي فتويٰ ڏني آهي بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته عورت جو ڪير پاڪ آهي ۽ بدن مان پاڪ شيءِ جي نڪرڻ سان وضوءَ جي ڀڃڻ جو ڪو سوال پيدا نٿو ٿئي. جيئن ”البحر“ ۾ آهي: جيڪا شيءِ پليت نه آهي اها وضو ٽوڙڻ واري نه آهي. البته ماءُ جي ٻين مان ٻار جو ڪير پيئڻ نماز کي فاسد ڪندڙ آهي ۽ فقط ٻين مان بغير ڏاڻڻ جي، ڪير نڪرڻ سان نماز نه ڀڃندي. پوءِ مخدوم ابوالحسن ڏاهري رحمه الله عليه ان ڏس ۾ جيڪو مسئلو بيان ڪيو آهي اهو صحيح آهي، ليڪن سندس مطلب نماز جو ڀڃڻ نه، بلڪ وضوءَ جو ڀڃڻ آهي. باقي جن ماڻهن نماز ۾ عورت جي مجرد ڪير وهڻ سان وضو ڀڃڻ جي فتويٰ ڏني آهي، اها بلڪل غلط آهي. ڇاڪاڻ ته فقيهن مان ڪنهن به ڪير وهڻ سان وضوءَ جي ٽٽڻ جو حڪم نه ڏنو آهي ۽ ساڳيءَ طرح ڪوبه ان ڳالهه جو قائل نه آهي ته سواءِ ڏاڻڻ جي فقط ڪير نڪرڻ سان نماز ڀڃي ٿي. حق ۽ صحيح ڳالهه اها ئي آهي ته نماز ٻار جي ڪير ڏاڻڻ سان ڀڃندي. پوءِ شايد اهڙي فتويٰ ڏيندڙ تي وضو ڀڃڻ جو مسئلو نماز ڀڃڻ جي حڪم تي قياس سبب مشڪوڪ ٿيو آهي، انهيءَ ڪري نماز تي قياس ڪري وضوءَ جي ٽٽڻ جو حڪم ڏنو اٿس حالانڪ ان جو ڪو جواز نه آهي جيئن ڪنهن کان گجهو نه آهي. عالمگيريءَ ۾ چوي ٿو، ٻار عورت جي ٽٽڻ کي چوسيو ۽ ان جو ڪير نڪتو ته سندس نماز ڀڃي پئي جيڪڏهن ڪير نه نڪتو ته نماز نه ڀڃندي. ڇاڪاڻ ته جڏهن ان مان ڪير نڪتو ته هاڻي اها عورت ڪير پيارڻ جي حالت ۽ حڪم ۾ آهي، اهڙيءَ طرح امام سرخسي جي ڪتاب محيط ۾ آهي. باقي رهيو نماز ۾ صرف ڪير چوسڻ سان نماز ڀڃڻ (جو مسئلو) جيتوڻيڪ ڪير نه به وهي ته شايد ان جو سبب هي آهي ته نماز کي ڀڃڻ جي سببن ۾ اختيار شرط نه آهي. درمختار ۾ چوي ٿو ته نماز فاسد ڪرڻ جي سببن ۾ اختيار شرط آهي. حلي چوي ٿو

تہ شرط نہ آهي. انهيءَ ڪري جيڪڏهن نمازيءَ کي ڪنهن هٿايو يا جانور ان کي ڪجهه قدم ڇڪيو يا ان کي ويهاريائين يا ان کي نماز جي جاءِ تان پري ڪيائين يا ٻار ٽي ڇڳڙون يا هڪ ڇڳڙ ڏني ۽ انهيءَ مان سندس کير نڪتو يا ان کي شهوت سان هٿ لڌائين يا ڇمڪائين ۽ اهي سڀ عمل ان جي اختيار کان بغير ٿيا ته به نماز ٽنڊي- آخر تائين والده اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: مشکوٰۃ المصابيح جي شرح ۾ ملا علي قاري ۽ شمائل نبوي ۽ ان جي شرح ۾ مصلح الدين بيان ڪري ٿو ته پاڪ صاف هٿن کي کاڌي لاءِ ٻيهر ڌوئڻ اسراف آهي ۽ فقه جي ٻين ڪتابن ۾ کاڌي کائڻ وقت هٿ ڌوئڻ کي سنت چيو ويو آهي ۽ ان لاءِ ڪو شرط بيان نه ڪيو آهي اميد ڪجي ٿي ته مسئلي جي تحقيق فرمائيندا. اڪرم الله في الدارين جزاء حسنا.

جواب: کاڌي کان اڳ هٿ ڌوئڻ جو بنيادي سبب صفائي حاصل ڪرڻ نه آهي جو ان جو ڌوئڻ اسراف ۾ شمار ٿئي. ڇا ڪنهن مسلمان جو گمان ٿي سگهي ٿو ته نبي صلي الله عليه وسلم جن جا هٿ مبارڪ پاڪ نه هوندا هئا. انهيءَ ڪري کاڌو کائڻ وقت ڌوئيندا هئا؟ بلڪ پاڻ سدائين پاڪ ۽ صاف رهندا هئا. ان جي باوجود کاڌي کان اڳ هٿ ڌوڻا آهن. جيئن عالم لکن ٿا. شرح مواهب الرحمن ۾ آهي ته کاڌي کان اڳ ۽ کاڌي کان بعد ڪارائين تائين هٿ ڌوئڻ سنت آهي. خزانه الروايات ۾ آهي: کاڌي کان اڳ ۽ پوءِ هٿ ڌوئڻ سنت آهي. هن سنت تي عمل بغير ڪنهن شرط جي آهي يعني پاڪ صاف هجن يا نه هجن ۽ ان راز کي نبي صلي الله عليه وسلم جن هن طرح بيان فرمايو آهي ته اهو عمل برڪت جي حصول واسطي آهي جيئن مشکوٰۃ جي حديث ۾ آهي: کاڌي جي برڪت اول ۽ آخر ۾ هٿ ڌوئڻ سان آهي ۽ ان سان فقر ۽ تنگدستي ختم ٿئي ٿي. جيئن خزانه الروايات ۾ آهي. عوارف ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته کاڌو ۽ ڀرڻ ڪرڻ

کان اڳ هٿ ڌوئڻ تنگدستيءَ کي دور ڪري ٿو. معلوم ٿيو ته هٿ ڌوئڻ جو سبب فقر ڦاٿي ۽ تنگدستيءَ کي دور ڪرڻ آهي ڇاڪاڻ ته کاڌي کان اڳ هٿ ڌوئڻ الله تعاليٰ جل شانہ جي نعمت حاصل ڪرڻ ۽ فقر ۽ تنگدستيءَ کي دور ڪرڻ جو موجب آهي.

هاڻي اوهان کي اها حقيقت معلوم ٿي وئي ته پاڪ صاف هٿن جي باوجود هٿ نه ڌوئيندو ته مٿي بيان ڪيل نعمت جو شڪر ادا ڪرڻ ممڪن نه ٿيندو. جيئن ڳجهو نه آهي ۽ ڪهڙيءَ طرح انهيءَ عمل کي اسراف ۽ فضول چئي سگهجي ٿو حالانڪ ان حقيقت ڏانهن ڪو توجه ٿي نه ڏنو ويو آهي ته کاڌي کان اڳ ۽ بعد هٿ ڌوئڻ مسلمانن وٽ معمول ۽ دستور آهي ته انهيءَ سان برڪت حاصل ٿيندي آهي ۽ تنگي ۽ محتاجي دور ٿيندي آهي. والده اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

استنجا جو باب

سوال: هڪ شخص پيشاب ڪيو ۽ اٿي پتر سان وٽ پچائي رهيو آهي. بغير ضرورت جي ان دوران ڳالهائڻ جائز آهي يا مڪروھ يا مباح؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهري ڳالهه اها آهي ته اعتماد جوڳن ڪتابن ۾ بيت الخلا ۾ ڳالهائڻ کي مڪروھ چيو ويو آهي. چنانچہ المٿانه ۾ آهي: ”ڪتاب البستان ۾ لکي ٿو ته بيت الخلا ۾ ڳالهائڻ مڪروھ آهي.“ ۽ ”البحر“ ۾ آهي: بيت الخلا ۾ نه ڳالهائي چاڪا ته الله تعاليٰ جل شانہ ان تي ڏمر ڪري ٿو. ۽ جيئن ڪتاب جمع الوسائل شرح الشمائل ۾ آهي ته بيت الخلا مان مراد پيشاب پاڻخاني جي جاءِ آهي. اصل ۾ لفظ ”الخلا“ آهي جنهن جي معنيٰ آهي ”خالي جاءِ“ ۽ هتي مراد آهي اها جاءِ جتي انسان پنهنجي ضرورت پوري ڪري ٿو. آخر تائين شرح الحسن ۾ ملا علي قاري چوي ٿو: ”پوءِ جيڪڏهن ”خلاءَ“ يعني پاڻخاني ۾ داخل ٿيڻ جو ارادو ڪري.“ مرقاة ۾ آهي ”خلاءَ“ مد سان اها جاءِ جتي انسان پنهنجي حاجت پوري ڪري ان کي بيت الخلا ان سبب جي ڪري چئجي ٿو جو منجهس انسان الڳ ۽ خالي ٿئي ٿو ۽ ظاهر هي آهي ته پيشاب کان پوءِ وٽ پچائڻ جو عمل بيت الخلا ۾ شامل نه آهي جو ان دوران ڳالهائڻ مڪروھ شمار ٿئي. انهيءَ ڪري بيت الخلا ۾ ڳالهائڻ جي مڪروھ هجڻ واري روايت کي ٻاهر وٽ پچائڻ دوران ڳالهائڻ تي لاڳو ڪرڻ صحيح نه آهي ۽ ان ٻاهرين وقت کي بيت الخلا جي اندر واري وقت ۾ شمار ڪرڻ لاءِ دليل جي ضرورت آهي. البت تقويٰ ۽ احتياط ٻي ڳالهه آهي. ”پنهنجي دل کان پڇ جيتوڻيڪ توتي چرئي هجڻ جي فتويٰ ڏي“. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: زمين جي مٿاڇري تي پيشاب جي عضوي رکڻ سان استنجا جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته پتر يا پتر سان استنجا ڪرڻ مسنون طريقو آهي ۽ اهوئي حديث ۾ بيان ٿيل آهي پر جيڪڏهن استنجا ۽ پاڪائي ۽ صفائي زمين تي پيشاب جي عضوي کي مهڻ سان حاصل ٿئي ته جائز آهي. خاص ڪري جڏهن پتر ۽ پتر موجود نه هجي. چاڪا ته زمين جو مٿاڇرو پتر ۽ مٽيءَ وانگر آهي ۽ مٽيءَ جي پتر جي هر قسم سان استنجا جائز آهي. ان (عضوي) کي زمين کان جدا ڪرڻ ۽ ملائڻ جو فرق استنجا جي جواز کي مانع نه آهي. جڏهن ته انهيءَ سان استنجا جو مقصد حاصل ٿئي. ”البحر“ ۾ چوي ٿو ته استنجا پاڪ صاف پتر سان ڪرڻو آهي. ان مان سندس مراد اهو پتر آهي جيڪو بذات خود پاڪ ۽ نجاست کي ڙاڻل ۽ ختم ڪرڻ وارو هجي. جيئن مٽي ۽ پتر وغيره. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: استنجا ۾ دل جو اطمينان ۽ بدبو ختم ٿيڻ بابت يقين حاصل ٿيڻ شرط آهي يانه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي ته دل جو اطمينان ۽ پليتيءَ جي بدبوءِ ختم ٿيڻ جو يقين حاصل ٿيڻ شرط آهي. هدايه ۾ آهي: استنجا لاءِ پاڻي استعمال ڪري تانجو ڪيس دل ۾ يقين ٿئي ته اها جاءِ پاڪ ٿي وئي آهي ۽ وٽ ڪرڻ وقت پٿرن يا پٿرن جو تعداد لازمي نه آهي مگر جڏهن ان کي وسوسو ۽ شڪ هجي پوءِ تن جو ڳاڻائو پورو ڪري. ”عالمگيري“ ۾ آهي: استنجا جي جاءِ کي ڏوئي، تانجو ان کي يقين ۽ غالب ڪمان حاصل ٿئي. ”متانة“ ۾ آهي: ڇاپاڻيءَ جي لپن جو ڳاڻائو شرط آهي؟ (ان جو جواب هي آهي ته) علمائن مان ڪن تن جو ڳاڻائو رکيو آهي ۽ ڪن ستن جو ۽ ڪن ڏهن جو ۽ صحيح ڳالهه هيءَ آهي ته معاملو استنجا ڪرڻ واري جي حوالي آهي. پوءِ ان کي ڏوئي تانجو سندس دل ۾ اها ڳالهه ويهي ته اها جاءِ پاڪ ٿي وئي آهي ۽ بعض مشائخ چون ٿا ته انهيءَ جاءِ کي ڏوئي تانجو سندس دل ايتري قدر مطمئن ٿئي ته جيڪڏهن ٻي لپ پاڻيءَ جي وات ۾ وجهندو ته مڪروه نه آهي. ”خزانه المفتين“ ۾ آهي: ان کي بغير ڳاڻائي جي ڏوئي تانجو سندس دل مطمئن ٿئي ته اها جاءِ پاڪ ٿي وئي آهي. ”البحر“ ۾ آهي: مطلق ڏوئڻ جو حڪم لڳايو ويو آهي ۽ ڏوئڻ ۾ ڳاڻائي جو شرط ۽ قيد نه لڳايو ويو جنهن مان اهو فائدو حاصل ٿئي ٿو ته معاملو سندس راءِ تي منحصر آهي پوءِ انکي ڏوئي تانجو ڪيس اطمينان حاصل ٿئي ته اها جاءِ پاڪ ٿي وئي آهي. ائين فتح القدير ۾ آهي: ”اشباه“ ۾ آهي ته استنجا ۾ پليتيءَ جي جاءِ ۽ جن آڱرين سان استنجا ڪجي انهن تان بدبوءِ دور ڪرڻ شرط آهي. مگر جڏهن ان کان عاجز اچي وڃي ته ان تي ڪو حرج ۽ تڪليف نه آهي. بحر ۾ آهي: پاڪائي حاصل نه ٿيندي جيستائين بدبو دور نه ڪري تڏهن ڪافي انتهائي ڪوشش ڪئي هجي. ان جو سبب هي آهي ته پاڻخانو نظر ايندڙ گندگي آهي. انهيءَ ڪري ان جي اصليت، جنس ۽ اثر دور ڪرڻ شرط آهي. پوءِ جيڪڏهن ٽي دفعا ڏوئڻ سان گندگي دور نه ٿي ته پاڪ نه ٿيندو. درمختار وارو چوي ٿو ته: پليتي جي جاءِ تان نظر ايندڙ گندگي ۽ ان جي اثر کي زائل ڪرڻ سان ئي پاڪائي حاصل ٿيندي جيتوڻيڪ هڪ دفعو ڏوئي يا تن کان وڌيڪ ڀيرا اهوئي قول صحيح آهي. ”البحر“ ۾ چوي ٿو ته هتي ”نجاست مرئي“ جو بيان آهي. ”مرئي“ مان مراد اها پليتي آهي جيڪا سڪڻ کان پوءِ ڏسڻ ۾ اچي، جيئن رت ۽ پاڻخانو. ”ڪنز“ ۾ آهي: نظر ايندڙ نجاست ان وقت پاڪ ٿيندي جڏهن ان جي اصليت کي ختم ڪجي، پر جڏهن مشقت ۽ تڪليف ٿئي. ”البحر“ ۾ آهي ته اثر مان مراد رنگ ۽ بدبوءِ آهي. پوءِ جيڪڏهن ان جو ختم ڪرڻ ڏکيو هجي ته اها ان حڪم کان ساقط آهي. ”مشقت“ جي تعريف اها بيان ڪري ٿو گندگي ختم ڪرڻ خاطر پاڻيءَ کان سواءِ صابن، ڪار، سوڍا ۽ گرم پاڻي استعمال ڪرڻ جي ضرورت پوي، جيئن سراج الوهاب ۾ آهي. ”عالمگيري“ ۾ آهي ته ان پليتيءَ کي زائل ڪرڻ شرط آهي. جيڪڏهن ڏسڻ ۾ اچي

تہ ان جي اثر کي ختم ڪجي، بشرطيڪ اھڙي شيءِ ھجي جنھن جو اثر زائل ڪرڻ ممڪن ھجي ۽ ان سلسلي ۾ ڳاڻائي جو اعتبار نہ ڪيو ويندو. اھڙيءَ طرح المحيط ۾ آھي. باقي ھي جو مشھور آھي تہ اڌ ڪلو پاڻي استنجا لاءِ ڪافي آھي تہ ان جو مطلب ھي آھي تہ مسنون طريقي سان استنجا ڪرڻ لاءِ ايترو پاڻي ڪافي آھي. جڏھن تہ نجاست نڪرڻ واري جاءِ کان ھيڏي ھوڏي پريل نہ ھجي. انھيءَ صورت ۾ انھيءَ پليتيءَ ۽ ان جي اثر کي ان سان ختم ڪرڻ مقصود ھوندو آھي. پر جيڪڏھن پليتي پنھنجي جاءِ کان ھيڏي ھوڏي ڦھليل ھجي تہ ان صورت ۾ وڌيڪ پاڻيءَ جي ضرورت پوندي. ڇاڪاڻ تہ ان حالت ۾ پليتي نڪرڻ جي جاءِ کان سواءِ گندگي لڳل جاءِ جو ڌوئڻ پڻ فرض آھي جيئن سڀني پليتين جو حڪم آھي. خلاصہ ۾ چوي ٿو تہ پليتي جيڪڏھن نڪتل جاءِ کان ھڪ درھم جي مقدار کان وڌيڪ ڦھليل ھجي، ان کي زائل ڪرڻ فرض آھي ۽ ان تي عالمن جو اجماع آھي. متانہ ۾ آھي تہ پاڻيءَ سان استنجا ڪرڻ مستحب آھي ۽ سنت نہ آھي. اسان جا مشائخ چون ٿا تہ اھو حڪم سندن زماني ۾ ھو، اسان جي زماني ۾ پاڻيءَ سان استنجا ڪرڻ سنت آھي، ڇاڪاڻ تہ پھريائين ماڻھو اڻ جي ڦولڙي استنجا ۾ استعمال ڪندا ھئا ۽ اسان جي زماني ۾ چيڻو وغيره استعمال ڪن ٿا. ان ڏس ۾ حضرت علي رضي اللہ عنہ جو قول پڻ منقول آھي، جيڪو پسند ڪيل مذهب آھي. فتح القدير ۾ آھي تہ بيھتيءَ پنھنجي سن ۾ حضرت علي رضي اللہ عنہ جو قول آندو آھي، فرمائي ٿو جيڪي ماڻھو اوهان کان اڳ ھئا، اھي اڻ جون ڦولڙيون استنجا ۾ ڪتب آڻيندا ھئا ۽ اوهين ڏاندن ۽ مينھن جو چيڻو استعمال ڪريو ٿا. انھيءَ ڪري پٿرن سان (يا پٿرن سان) استنجا ڪريو ۽ ان کان بعد پاڻي بہ ڪم آڻيو. بحر ۾ آھي، پاڻيءَ سان استنجا ھر زماني ۾ سنت مؤڪده آھي، جو انھيءَ مان ھميشگيءَ جو فائدو حاصل ٿئي ٿو، آخر تائين. غرض ھي تہ پليتي نڪتل جاءِ کان ھيڏي ھوڏي لڳل گندگيءَ کي ڌوئڻ لاءِ ھڪ رطل (اڌڪلو) کان وڌيڪ پاڻي استعمال ڪرڻ جائز آھي، ڇاڪاڻ تہ انھيءَ صورت ۾ ان جو حڪم استنجا ڪرڻ جو نہ بلڪ نجاست واري جاءِ کي ڌوئڻ جو آھي. پاڻخانو جڏھن تہ نظر ايندڙ پليتي آھي تنھن ڪري ان جي اصل اثر ۽ بدبوءِ کي ڌوئڻ شرط آھي (خواہ ان لاءِ ڪيترو بہ پاڻي استعمال ڪرڻو پوي) ان کي نظر نہ ايندڙ نجاست تي قياس نہ ڪيو ويندو، جنھن کي تي پيرا ڌوئڻ سان پاڪائي حاصل ٿيندي، ها! مگر ان صورت ۾ جو پاڻيءَ جي ايتري مقدار سان ان جو اصل ۽ اثر ختم ٿئي تہ پوءِ ڪو حرج نہ آھي، مثلاً اڻ جي ڦولڙين سان اگھي پليتي ختم ڪيائين تہ بہ ڪافي آھي، باقي رھيو اھو ماڻھو جنھن کي وسوسي جي بيماري آھي (تہ الائي پليتي ختم ٿي يا نہ؟) انھيءَ بابت عالم چون ٿا تہ اھو تي پيرا ان جاءِ کي ڌوئي تہ ڪافي آھي، بشرطيڪ پليتيءَ جو اصل ۽ اثر ختم ٿئي. جيتوڻيڪ ان کان بعد بہ ان جي دل مطمئن نہ ٿئي، جيئن گجھو نہ آھي. پر جيڪڏھن تي پيرا ڌوئڻ کان بعد پليتيءَ جو اصل ۽ اثر باقي رھي تہ پوءِ پاڪائي حاصل نہ ٿيندي ۽ انھيءَ حڪم ۾ اھي ٻئي شخص برابر آھن جنھن کي شڪ پوي ٿو ۽ جنھنکي شڪ نٿو پوي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

فصل پليٽين کي پاڪ ڪرڻ ۽ غسل جي بيان ۾

سوال: خاص عضوي جي سيٽجڻ وقت مٺي نڪري پر مباشرت وقت جيڪا لذت حاصل ٿيندي آهي، اها حاصل نه ٿئي، ڇا ان صورت ۾ غسل واجب آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته مٺي نڪرڻ مهل لذت حاصل ٿيڻ کان سواءِ غسل واجب نه ٿيندو. پوءِ جيڪڏهن جدائي وقت لذت حاصل ڪيائين پر مٺي نڪرڻ مهل مزو آيس ته به غسل واجب آهي، پر جيڪڏهن سڀيڻ نه آهي ته غسل واجب نه آهي، فتاويٰ قاضي خان وغيره ۾ به ائين آهي. ان جو بيان ڪري ٿو ته ”شهوة لذائين“. درمختار ۾ آهي: پنهنجي جاءِ تان شهوت يعني لذت سان مٺي نڪرڻ وقت غسل فرض آهي. جيئن مخدوم روح الله فرمائي ٿو: پوءِ اهو درست آهي. ڇاڪاڻ ته سيٽجڻ وقت لذت ۽ شهوت کان سواءِ فقط مٺيءَ جي نڪرڻ جي معنيٰ هي آهي ته لذت غسل کي واجب ڪرڻ واري آهي. جيتوڻيڪ ڪن فتوائن ۾ شهوت جي شرط کان سواءِ اهڙو حڪم بيان ٿيل آهي. بحر ۾ آهي ته فقيهن جا فقهي اقوال گهڻو ڪري شرطن ۽ قيدن سان واسطو رکن ٿا، جن کان اصول ۽ فروع ۾ مهارت رکندڙ ناواقف نه آهي، انهيءَ ڪري اهڙن مسئلن ۾ طالب جي سمجهه جي صحت تي اعتماد ڪندي خاموش رهن ٿا. آخر تائين.

والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

فائدو: پيٽرن تي جيڪڏهن پليدي لڳي، پوءِ سڪي وڃن ته انهن تي نماز جائز آهي ڇاڪاڻ ته اهي زمين جي جنس منجهان آهن (مٽانه).

سوال: گرميءَ ۾ وهنجڻ بدعت آهي يا سنت آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته سنت آهي ڇاڪاڻ ته حديث ۾ سهل بن سعد رضي الله عنه کان روايت آهي ته نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن گرميءَ جي سخت لو لڳندڙ ڏينهن ۾ مڪي جي واٽ ويندي هڪ منزل تي لٿا. پوءِ وهنجڻ لاءِ پاڻي طلب فرمايائون. تڏهن حضرت عباس رضي الله عنه چادر اوٽ ڪري بيٺو (ابن عساکر، روياني، شاشي) انهيءَ ڪري جيڪڏهن گرميءَ جي ڏينهن ۾ وهنجڻ وارو انهيءَ سنت سڳوريءَ جي پيرويءَ جي نيت ڪري وهنجي ته اها عادت عبادت شمار ٿيندي. نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن جو واه ۾ وهنجڻ ۽ ترڻ ثابت آهي، پوءِ انهيءَ عمل ۾ متابعت ۽ پيروي جي نيت کان غفلت نه ڪرڻ گهرجي، وڌيڪ توفيق الله جل شانہ ڏيندڙ آهي. حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن ۽ انهن جا اصحابي دريا ۾ ترندا هئا (ابن شاهين) والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: مڇي جي پتي جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته پتو هلڪي پليتيءَ ۾ شمار ٿئي ٿو، جيئن اشباه ۾ آهي ته هر شيءِ جو پتو ان جي پيشاب وانگر آهي، البحر، بزازيه، خزانه المفتين ۾ به ائين آهي. پوءِ جيڪو حڪم پيشاب جي باري ۾ آهي، اهو ان جي پتي جو آهي، آخر تائين. مڃي جي پيشاب جو جيتوڻيڪ وجود نه آهي، ليڪن فقهي اصول آهي ته جيڪا شيءِ کائجي ٿي، ان جو پيشاب هلڪي پليتي آهي. انهيءَ حڪم جي تقاضا آهي ته مڃيءَ جو پتو هلڪي نجاست ۾ شمار ٿئي. انهيءَ عام قاعدي جي تائيد ڪتاب ”اشباه“ جي عبارت ڪري ٿي جنهن ۾ آهي: چمڙي کانسواءِ هر ساهواري جو پيشاب پليت آهي. ڇاڪاڻ ته چمڙي جو پيشاب پاڪ آهي. پوءِ انهيءَ عمومي قاعدي تحت مڃيءَ جي پيشاب جي، جيڪڏهن موجود هجي پليتي هلڪي آهي. انهيءَ ڪري ان جو پتو به هلڪي پليتي آهي ۽ انهيءَ قاعدي موجب ”تحفة الفقہ“ جي عبارت کي سمجهڻ گهرجي جو چوي ٿو ته ننڍيون مڇيون جن جو پتو ڪيڏن ممڪن نه آهي نه کاڌيون وينديون، ڇاڪاڻ ته انهن جو پتو مردار آهي، آخر تائين. سندس قول ته ”ان جو پتو مردار آهي“ يعني نجس آهي، ليڪن حموي چوي ٿو ته زمين ۽ پاڻيءَ ۾ رهندڙ اهي جانور جن جا وار آهن، اهي ۽ جيڪي انهن منجهان نڪري اهي ناپاڪ يا ڪنهن شيءِ کي ناپاڪ ڪندڙ نه آهن. حضرت عبدالله بن مسعود جي قول موجب انهن کان پاسو ڪرڻ افضل آهي. فقيهن وٽ زمين ۽ پاڻيءَ جا اهڙا جانور ٻن قسمن تي آهن: ۱ جن ۾ رهندڙ رت آهي جيئن ڪوٺو، نانگ، سانڍو. اهڙن جانورن مان جيڪي نڪري ۽ انهن جي اوڀر مڪروه آهي ۽ انهن جو پيشاب پليت آهي. ۲: اهي جاندار جن ۾ رهندڙ رت نه آهي، انهن مان جيڪي ڪجهه نڪري ٿو اهو پاڪ آهي، انهيءَ مان فائدو حاصل ٿئي ٿو ته مڃيءَ جي وٽ پاڪ آهي، ڇاڪاڻ ته پاڻيءَ جي جانور هجڻ جي باوجود منجهس رت نه آهي. انهيءَ اصول موجب ان جو پيشاب ناپاڪ نه آهي، انهيءَ جي ماتحت ان جو پتو به پاڪ آهي ۽ ان تي انهن ننڍين مڇين کي معمول ۽ قياس ڪيو ويندو جن جا پتا ۽ چلر ڪيڏن ممڪن نه آهن ته انهن جو ڪاٺڻ حلال آهي، ڇاڪاڻ ته انهن جي باري ۾ انهيءَ روايت جو اعتبار ڪيو ويندو، جنهن ۾ آهي ته مڃيءَ جو پتو پاڪ آهي، سو غور کان ڪم وٺ! واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: ماکڙ جي وٽ جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ماکڙ جي وٽ پاڪ آهي ڇاڪاڻ ته ماکڙ انهن پکين جي حڪم ۾ آهي جن کي کاڌو وڃي ٿو ۽ جيڪي هوا ۾ مٿي اڏرن ٿا انهن جي وٽ پاڪ آهي. درمختار ۾ آهي ته جيڪي پکي فضا ۾ اڏامن ٿا ۽ کاڌا وڃن ٿا ته انهن جي وٽ وغيره پاڪ آهي ۽ جيڪڏهن ذهن تسليم نه ڪري ته ماکڙ به ڪو پکي آهي ته ان جي وٽ ناپاڪ آهي، بشرطيڪه منجهس رت نه هجي، پر ظاهر آهي ته منجهس رت نه آهي، انهيءَ ڪري ان صورت ۾ به ان جي وٽ پاڪ آهي، جو حمويءَ ۾ ان کي وارن يا چلر وارن جانورن ۾ شمار ڪيو اٿس ۽ (اصول آهي ته) جن جانورن ۾

وهندڙ رت نه هجي، انهن مان جيڪي نڪري، سو پاڪ آهي. انهيءَ اصول جي تقاضا آهي ته ماڪڙ کي انهن پکين کان مستثنٰي ڪيو وڃي جن جي باري ۾ ڪتاب ”اشباه“ جي مصنف جو قول آهي ته ”وٺ پليت آهي مگر انهن پکين جي، جنکي کاڌو وڃي ٿو.....“ بلڪ جڳائي ته هن طرح چئجي ته وٺ هر انهيءَ جانور جي پاڪ آهي جنهن ۾ وهندڙ رت نه آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. انهيءَ ڪري درمختار ۾ جيڪا وضاحت آهي ته پکين کان سواءِ هر جانور جو پاڇانو ناپاڪ آهي ته سندس اهو قول پنهنجي عموم تي باقي نه رهندو، مگر جڏهن هتي ”حيوان“ مان مراد اهي جانور ورتا وڃن جن ۾ وهندڙ رت نه هجي ۽ اها معنيٰ مراد وٺڻ تڪلف کان خالي نه آهي واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: پس حلال آهي يا حرام؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته حلال آهي جو ”فاڪهه البستان“ ۾ آهي، باقي رهيو پس يعني نئين ويامندڙ ڳئون، مينهن وغيره جانور جي ڪچي کير يا کڙ جو حڪم جنهن کي لغت جي ڪتاب صحاح ۽ صراح موجب فارسيءَ ۾ ”فله“ چئجي ٿو، ان بابت ”خلاصة الفارسي“ نالي ڪتاب ۾ ابراهيم شاهيه کان نقل ڪندي چوي ٿو ته: جنهن جانور جو گوشت حلال آهي، انهيءَ جي پس پڻ حلال آهي. شيخ عبدالحق دهلويءَ جي ڪتاب ”سفر السعادة“ جي شرح ”الصراط المستقيم“ ۾ ڪبير بن شهاب جو قول نقل ڪيو ويو آهي ته حضرت عمر بن خطاب کان پڇير بابت پڇير فرمايائين ته پڇير پاڻيءَ ۽ کير ۽ پس مان ٺاهيو ويندو آهي، پوءِ ان کي کائڻ ۽ ان تي الله جو نالو وٺڻ انهيءَ مان هر پس جي جائز هجڻ جو فائدو حاصل ٿيو، جيئن ڳجهو نه آهي. ڪتاب ”ڪثير العمل“ ۾ آهي ته نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن اصحابن سڳورن سان گڏ سعد بن ربيع جي اهل ڏانهن نڪتا، جن ۾ جابر بن عبدالله به هو، پوءِ اسان ماني ۽ گوشت کاڌو، ان کان بعد اسان کي نبي صلي الله عليه وسلم جن نماز پڙهائي ۽ اسان مان ڪنهن وضو نه ڪيو. پوءِ آءٌ عربن جي ڪنهن ولايت يا علائقي ڏانهن هليو ويس، نبي صلي الله عليه وسلم جن عشاءَ جو کاڌو طلب فرمايو. عرض ڪيو ويو ته هن ويامل ٻڪريءَ کان سواءِ ته هتي کائڻ لاءِ ڪجهه نه آهي. خير ٻڪري ڏي وٺي، ان جو پس پڇايو ويو، پاڻ کاڌائون ۽ اسان به کاڌو (ان حديث کي سعيد بن منصور روايت ڪيو) انهيءَ روايت مان معلوم ٿيو ته نبي سڳورن بنفس نفيس پس کاڌي آهي. اها عجيب ڳالهه آهي، جنهن کي ياد رکڻ گهرجي، جيئن ڪتاب ”فاڪهه البستان“ ۾ آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: غسل ۾ شرعي صاع جنهن جو مقدار چار سير پاڻي آهي ۽ وضوءَ ۾ هڪ ”مد“ جنهن جو مقدار هڪ سير پاڻي آهي، استعمال ڪرڻ لازم آهي يانه؟ تڙ جي غسل کان سواءِ بيماريءَ سبب وهنجڻ ۾ وڌيڪ پاڻي استعمال ڪرڻ جائز آهي يانه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته غسل ۾ صاع ۽ وضوءَ ۾ مد پاڻي استعمال ڪرڻ گهٽ ۾ گهٽ

مقدار آهي، جيڪڏهن انهيءَ سان مقصد حاصل ٿئي ٿو ته اهو افضل آهي، پر پاڻيءَ جو اهو مقدار لازمي نه آهي، جيئن ”البحر“ ۾ آهي؛ ظاهري روايت موجب امام محمد غسل لاءِ هڪ صاع ۽ وضوءَ لاءِ هڪ ”مد“ جو مقدار عام عادت جي اعتبار کان مقرر ڪيو آهي ۽ اهو مقصد جي ڪفايت ۽ تڪميل لاءِ گهٽ ۾ گهٽ مقدار آهي. هاڻي جيڪڏهن وهنجڻ يا وضوءَ ۾ ان کان وڌيڪ مقدار استعمال ڪري ته ان جي لاءِ جائز آهي، انهيءَ سان به پوراڻي نه ٿئي ته پوءِ پاڻيءَ جو مقدار وڌائي سگهجي ٿو، ڇاڪاڻ ته ماڻهن جون طبيعتون ۽ انهن جا احوال جدا جدا آهن، ائين ”البدائع“ ۾ آهي. امام نووي پاڻيءَ جي مقدار نه مقرر ڪرڻ تي اجماع نقل ڪيو آهي. بخاري شريف ۾ آهي؛ نبي صلي الله عليه وسلم جن جي هڪ صاع (ٽوڻي) مان وهنجڻ جي روايت جابر ۽ عائشه رضي الله عنهما کان نقل ڪئي وئي آهي. جيئن امام نووي ”شرح المذهب“ ۾ نقل ڪيو آهي. انهيءَ ڪري پاڻيءَ جو جيڪو مقدار نبي صلي الله عليه وسلم جن استعمال ڪيو آهي، ان سان جيڪڏهن پوراڻو ٿئي ته وڌيڪ افضل آهي. باقي رهيو تڙ کان سواءِ بيماري سبب يا گرميءَ کي دور ڪرڻ جي غرض سان صاع کان وڌيڪ پاڻي استعمال ڪرڻ ته اهو اسراف نه آهي ۽ ائين ڪرڻ جائز آهي. ڇا اوهان کي امر المؤمنين عائشه رضي الله عنها جي حديث ياد نه آهي، فرمائي ٿي ته جڏهن نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن منهنجي گهر ۾ داخل ٿيا ۽ سندن بيماري سخت ٿي، ارشاد فرمايائون ته منهنجي مٿان پاڻيءَ جون ست ڀريل ڪليون، جن جي نوڙي به اڃان نه کلي هجي، وجهو. شايد آءٌ ماڻهن کي ڪا نصيحت ڪري سگهان پوءِ اسان کين حفيصه (رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي گهر واريءَ) جي تب ۾ ويهاريو. ان کان پوءِ اسان انهن ڪلين مان پاڻي وڌو تانجو اسان ڏي اشارو فرمايائون ته توهان پنهنجو ڪم پورو ڪيو. ان حديث کي بخاري روايت ڪيو. ان مان معلوم ٿيو ته تڙ جي غسل کان سواءِ صحيح غرض مثلاً بيماريءَ جي گرمي وغيره دفع ڪرڻ خاطر گهڻي پاڻيءَ جو استعمال ڪرڻ جائز آهي، جنهن کان ڪا ممانعت نه آهي. جهڙيءَ طرح گجهو نه آهي. هاڻي جو ماڻهن ۾ تڙ جي غسل لاءِ هڪ صاع يعني چار سیر پاڻي مقرر ڪرڻ سبب اها ڳالهه مشهور آهي ته جنابت کان سواءِ گرمي وغيره ختم ڪرڻ لاءِ وهنجڻ خاطر صاع کان مٿي پاڻي استعمال ڪرڻ جائز نه آهي اها ڳالهه صحيح نه آهي، جهڙيءَ طرح گجهي نه آهي. والله اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

قائده: ڪونر يا هاڏر جيڪو زمين ۾ کوڙيل هجي، جڏهن ان جو پاڻي پليت ٿي پوي، ان کي ٽي دفعا ڌوئي هر ڀيري پاڻي هارجي ته اهو پاڪ ٿي ويندو ۽ ان کي ڌوئڻ خاطر زمين مان اڪيڙڻ فرض نه آهي (فرائض الاسلام مخدوم محمد هاشم)

سوال، پاڻيءَ کان سواءِ جيڪي وهندڙ هيون شيون آهن، اهي ناپاڪ ٿين ته انهن کي پاڪ ڪرڻ

خاطر منجهن اهڙي ئي وهندڙ جنس وجهي (ان کي جاري پاڻيءَ وانگر ڪيو ويندو) جيئن جامع الرموز وغيره ۾ آهي. ڇا اها روايت ويساهه جوڳي ۽ (قابل اعتماد ڪتاب) مان ورتل آهي يا نه؟ انهيءَ باري ۾ هڪ حڪم جو فيصلو ڪرڻ لاءِ توجه فرمائيندا.

جواب: شهر ٿئي جي عالمن جهڙوڪ مخدوم رحمت الله ۽ مخدوم حافظ صاحب ان روايت کي ضعيف قرار ڏنو آهي ۽ انهن جو عمل ان جي ابتڙ آهي. اسين انهن نيڪ ماڻهن جي پيروي ڪريون ٿا (محمد هاشم ٺٽوي) ۽ آءٌ پڻ انهن جي پيروي ڪرڻ کي پسند ڪريان ٿو ۽ الله تعاليٰ وڌيڪ ڄاڻي ٿو. (عثمان متعلوي رحمه الله عليه) اوهان کي معلوم آهي ته ان روايت جي ضعيف هجڻ جو حڪم لاڳو ڪرڻ اهڙو مسئلو آهي جنهن جي فقه جا قاعدا قانون تائيد نٿا ڪن. ڇاڪاڻ ته ان کي پاڻيءَ تي قياس ڪيو ويو آهي. ابن همام وضاحت ڪئي آهي ته سڀ پٿريون شيون پاڻيءَ وانگر آهن. ان مان معلوم ٿيو ته پٿرين شين کي پليٽيءَ مان پاڪ ڪرڻ جو طريقو ساڳيو آهي. جيڪو پليٽ پاڻيءَ کي پاڪ ڪرڻ جو آهي، اهوئي قول صحيح، بلڪ وڌيڪ صحيح ۽ مختار مذهب آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. مخدوم حامد اگهي پنهنجي لکت ۾ پڌرائي ڪئي آهي ته پيروي دراصل مذهب ۽ مسلڪ جي ڪبي آهي، نه قولن جي. انهيءَ ڪري هن مسئلي ۾ به ترجيح ڏنل قول ۽ مختار مذهب جي پيروي ڪئي ويندي. جيڪي ماڻهو ان کي ضعيف قول يا ضعيف روايت چون ٿا، انهن جو ڪو لحاظ نه ڪيو ويندو. درمختار ۾ چوي ٿو ته: باقي رهياسون اسين ته انهيءَ قول تي هلنداسون جنهن کي عالمن ۽ فقيهن ترجيح ڏني ۽ صحيح قرار ڏنو آهي. ان ڏس ۾ مخدوم محمد هاشم ٺٽويءَ جو جيڪو قول نقل ڪيو وڃي ٿو، حقيقت اها آهي ته اهو سندس اڳيون قول آهي، ڇاڪاڻ ته ڪتاب ”فرائض الاسلام“ ۾ مخدوم صاحب ناپاڪ پاڻيائي شين کي پاڪ ڪرڻ جي مٿين طريقي جي وضاحت ڪئي آهي ۽ اهو ڪتاب سندس آخري عمر ۾ لکيل آهي، انهيءَ ڪري سندس به اهوئي معمول هوندو، نه ٻيو قول. انهيءَ ڳالهه جي تائيد ان فتويٰ جي جواب مان به ٿئي ٿي جيڪو ڪانئس پيڇيو ويو هو ته ڇا ٿا فرمائين عالم سڳورا هن مسئلي بابت ته ڪونر جنهن ۾ کير يا ڌڌ يا لسي يا عرق ڪلاب هجي، منجهس ڪتو منهن وجهي، ان کي پاڪ ڪرڻ جي غرض سان ٻئي پاسي ڏانهن ڪير هجي ته منجهس ڪير، لسي هجي ته لسي وجهي جاري ڪجي. انهيءَ صورت مسئلہ ۾ شرعي جواب هي آهي ته فقهي ڪتابن جي روايتن موجب جاري پاڻيءَ وانگر اهڙا پليٽ ٿيل پاڻيانا پاڪ ٿين ٿا ۽ پاڪائي حاصل ڪرڻ بابت انهن جو به اهوئي حڪم آهي جيڪو پليٽ ٿيل پاڻيءَ جو آهي، جو منجهس پاڪ پاڻي ملائي ان کي جاري پاڻيءَ جي صورت ۾ آندو ويندو آهي. اهڙي نموني ان کي پاڪ ڪيو ويندو. والله اعلم بالصواب. (حرره فقير محمد هاشم ٺٽوي رح) ۽ جيئن پڌرو آهي، پٿرا پاڻيانا پاڻيءَ جي حڪم ۾ آهن. والله اعلم.

سوال، عالمن جو ان بابت ڪهڙو قول آهي ته سونا زيور ٺاهڻ مهل ان کي باهه ۾ ٽپائي اهڙي پاڻيءَ ۾ وجهندا آهن جنهن ۾ سوئر جا وار هوندا آهن، ان پاڻيءَ کي ٿڌو ڪندا آهن، ڇا اهو زيور پاڪ پاڻيءَ ۾ ٽي پيرا ڌوئڻ سان پاڪ ٿي ويندو يا لازمي آهي ته ان کي باهه ۾ گرم ڪري وري هر پيري پاڪ پاڻيءَ ۾ ٽارجي ۽ اهو عمل ٽي پيرا ڪجي؟ منية المصليٰ ۾ آهي ته جڏهن لوهه کي ٽپائي پليت پاڻيءَ ۾ ٿڌو ڪيو ويو هجي ته اهو پاڪ نه ٿيندو، تانجو ان کي ساڳي نموني ٽي پيرا باهه ۾ ٽپائي هر پيري پاڪ پاڻيءَ ۾ ٿڌو ڪيو وڃي. ڇا زيورن بابت پڻ اهو حڪم آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب، ظاهر هي آهي ته اهڙو زيور ٽي پيرا پاڪ پاڻيءَ ۾ ڌوئڻ سان پاڪ ٿيندو ۽ بظاهر ان کي ٽي پيرا ٽپائي پوءِ هر پيري پاڪ پاڻيءَ ۾ ڌوئڻ جي ضرورت نه آهي. ڇاڪاڻ ته زيور کي پليت پاڻيءَ ۾ وجهڻ دراصل ان کي ٿڌي ڪرڻ جي غرض سان هوندو آهي نه ان خيال سان ته انهيءَ پاڻيءَ جي پليٽي زيور ۾ جذب ٿئي. جڏهن ته لوهه تي پاڻي ڇاڙهڻ جو جيڪو طريقو آهي، ان سان پليٽي منجهس جذب ٿئي ٿي، جيئن چري وغيره جي تيزي ۽ صفائي جي صورت ۾ ظاهر ٿيندو آهي، پر زيورن جو معاملو ان جي ابتڙ آهي جو انهن کي ٽپائي ناپاڪ پاڻيءَ ۾ وجهڻ سان دراصل ان کي ٿڌو ڪرڻ مقصود هوندو آهي ته ان تي پاڻي ڇاڙهڻ، جيڪڏهن تسليم ڪجي ته ان نموني سان زيور به اهو ناپاڪ پاڻي ڇهي ٿو ته ان جو جواب هي آهي ته ان طريقي سان ايترو گهٽ پاڻي ڇهندو آهي جو پاڪ پاڻيءَ سان ڌوئڻ مهل اها پليٽي نڪري ويندي آهي، جيئن ”الطريقة المحمدية“ ۾ آهي: ”امام سرخسيءَ جي ڪتاب المحيط ۾ آهي ته پليٽي جڏهن اهڙي شيءِ ۾ ملي جيڪا ان کي نه ڇهندي هجي جيئن پٿر، لوهه وغيره ته اها شيءِ بغير ٺپوڙڻ جي ٽي پيرا ڌوئڻ سان پاڪ ٿي ويندي. اهڙي طرح انهن شين جو حڪم آهي جيڪي ٿورو پاڻي پيئن ٿيون، جيئن بدن، جوراب ۽ جتي. ڇاڪاڻ ته انهن مان بغير ٺپوڙڻ جي ٿورو پاڻي نڪري ويندو آهي“ آخر تائين. مطلب ته ان عمل سان انهن شين کي پاڻي پيارڻ مقصد نه هوندو آهي، پر پاڻي طبعاً گرم شيءِ ۾ ملڻ سان هڪدم ان کي ٿڌو ڪندڙ آهي. والله اعلم بالصواب ۽ دليل ان ڳالهه جو ته پاڻي پيارڻ سان شين ۾ اهو پاڻي جذب ٿئي ٿو، عالمگيريءَ جي هيءَ عبارت آهي: جڏهن ڪنهن شيءِ ۾ پليٽي جذب ٿئي مثلاً چري ۾ پليت پاڻي ڇاڙهيو ويو يا ٺڪر ۽ پڪي سر ۾ شراب پئجي ويو. ان صورت ۾ امام ابو يوسف وٽ حڪم آهي ته چريءَ کي ٽي پيرا ٽپائي هر پيري پاڪ پاڻيءَ ۾ ٿڌو ڪيو ويندو ۽ ٺڪر ۽ سر کي ٽي پيرا ڌوئي هر پيري سڪايو ويندو، تڏهن اها پاڪ ٿيندي.

”جواهر الاخلاطي ۾ آهي، جڏهن ڪنهن شيءِ ۾ پليٽي جذب ٿئي جيئن چري ناپاڪ پاڻي ڇهي يا ٺڪر جي ٿانو ۽ سر ۾ ناپاڪ پاڻي رلي ملي وڃي منجهس پاڪ پاڻي بلڪل نه مليو هجي ته پوءِ پاڪ پاڻيءَ ۾ ڌوئڻ سان اهي شيون پاڪ ٿينديون. اهو امام شيبانيءَ جو قول آهي ۽ قاضي ابو يوسف

جي قول موجب لوھ ٽي ڀيرا ٽپائي هر ڀيري پاڪ پاڻيءَ ۾ ڌوڻو ويندو ۽ ٺڪر ۽ سر ۽ نئين ٿانو کي ٽي ڀيرا پاڪ پاڻيءَ ۾ ڌوڻي هر ڀيري سڪايو ويندو. قاضي ابو يوسف جو قول ئي مختار مذهب آهي. قهستاني ۾ آهي: جيڪڏهن ڪنهن شيءِ ۾ ناپاڪ پاڻي پئجي وڃي ته ان کي ٽي ڀيرا ڌوڻبو. آخر تائين. بظاهر هن عبارت ۾ مان ائين معلوم ٿئي ٿو ته اهو حڪم تڏهن آهي، جڏهن ڪا شيءِ جهڻ کان سواءِ ناپاڪ پاڻي پي وئي والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: پيرل ڪونر يا ڊرم مان چاهي اهو ننڍو هجي يا وڏو، ڪٿي پاڻي پيئو، جنهن سان پاڻي ناپاڪ ٿي پيو، ان کي پاڪ ڪرڻ لاءِ جيڪڏهن منجهس ٻيو پاڪ پاڻي وجهجي ۽ ناپاڪ پاڻي انهيءَ سبب ٻاهر نڪري وڃي ان صورت ۾ اهو پاڻي يا ڪونر پاڪ ٿيندو يا نه؟ ساڳيءَ ريت کير يا تيل سان پيرل هاءِڙ ۾ جيڪو ناپاڪ ٿي ويو هجي، پاڻي وجهجي ڇا ان جو به اهوئي حڪم آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته انهيءَ طريقي سان ناپاڪ پاڻي پاڪ ٿي ويندو، جيئن بحر ۾ آهي: جيڪڏهن ننڍو حوض پليت ٿئي پوءِ منجهس ٻيو پاڻي وڌو وڃي ۽ ان ۾ موجود پاڻي نڪري وڃي ته اهو پاڪ ٿيندو جيتوڻيڪ ٿورو هجي ۽ چيو وڃي ٿو ته ڪنهن ٿيندو، تانجو حوض ۾ جيترو پاڻي آهي، اهو سڀ ڪڍيو وڃي ۽ صحيح قول پهريون آهي. المحيط وغيره ۾ آهي: قهستاني چوي ٿو ته پهريون قول صحيح آهي. ابراهيم شاهيه ۾ آهي ته پهريون قول مختار مذهب آهي. دستور القضاة نالي ڪتاب ۾ آهي: ننڍو حوض، ڪڏو ۽ ڪونر جيڪڏهن پليت ٿئي ته پوءِ انهن کي پاڪ پاڻي وجهي ڀرجي، تانجو پليت پاڻيءَ جو ڪجهه حصو نڪري وڃي ته اهو پاڪ ٿيندو. ٻن وڌيڪ لکي ٿو: پاڻيءَ جو ڪڏو ۽ هاءِڙ جيڪڏهن ناپاڪ ٿئي پوءِ منجهس پاڪ پاڻي وجهي، ان کي ڀرجي، تانجو ڪجهه پاڻي خارج ٿي وڃي ته اهڙي نموني سان پاڪ ٿي ويندو. ان قول کي فقيه ابو جعفر اختيار ڪيو آهي انهيءَ صورت ۾ اهو پاڻي جاري پاڻيءَ جي حڪم ۾ آهي. اهوئي حڪم حمام جي تب جي باري ۾ آهي. آخر تائين. فتح القدير ۾ آهي: سڀ پاڻيانا پاڻيءَ وانگر آهن. جامع الرموز ۾ آهي: پٽڙي شيءِ پاڻي ۽ پاڻيائيءَ جي حڪم ۾ آهي ان کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو هي آهي ته جيڪا پٽڙي شيءِ پليت ٿي پوي، اهڙي ئي پاڪ شيءِ منجهس ملائجي آخر تائين. انهن روايتن مان ثابت ٿيو ته پٽڙيون شيون جيڪڏهن ناپاڪ ٿين ته منجهن ئي جنس وجهي انهن کي جاري پاڻيءَ وانگر ڪيو ويندو ۽ پاڪائي حاصل ڪرڻ جو اهو به هڪ طريقو آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: ڇا ٿا فرمائين عالم سڳورا هن مسئلي جي باري ۾ ته ڪاغذ ٺاهيندڙ، حشيش مان ڪتاب

لکڻ جو ڪاغذ ٺاهين ٿا، اهڙو ڪاغذ پليت آهي يا پاڪ؟

جواب: ظاهر هي آهي ته حشيش کي پليت چوڻ جو سبب نشو ڪرڻ آهي، ٻي صورت ۾

حشيش عام ٻوٽن منجهان آهي، جيڪي بذات خود پاڪ آهن. جيڪڏهن ان جا ڪانا پاڻيءَ ۾ ٻوڙي ان جي نشي جي قوت کي ختم ڪري، پوءِ ان کي سڪائي، وٺي انهيءَ منجهان رسي، تندون ۽ ڌاڳا ٺاهجن ۽ ان مان ڪاغذ ٺاهيو وڃي ته ظاهر هي آهي ته پليت نه ٿيندو، ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ نشو ڪندڙ نٿو رهي، نه بالفعل ۽ نه بالقوة. ان حالت ۾ حشيش انهيءَ شراب وانگر آهي، جنهن منجهان نشي ڪرڻ جي قوت جيڪا في الحقيقت پليتيءَ جو ڪارڻ آهي، ختم ڪئي وڃي، انهيءَ ڪري نشي جي قوت ختم ڪرڻ کان بعد منجهانئس ڪاغذ ٺاهڻ جائز آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: ڦٽي ڏيڻ سنت آهي يا مستحب؟ ڪنهن ٻئي جي ڦٽي ۽ ڏندن مالڪ جي اجازت کان بغير استعمال ڪرڻ جائز آهي يانه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ڦٽي ڏيڻ استحبابي سنت آهي جيئن مدارڪ جي عبارت مان سمجهجي ٿو ۽ فتاويٰ الحيريه ۾ آهي: باقي رهيو ٻئي جو ڏندن ڪرڻ ته ان ۾ ڪو حرج نه آهي جڏهن ان جي مالڪ کان موڪل وٺجي، ساڳيءَ ريت ڦٽي ۽ سرمي ڌاڻيءَ جي استعمال ڪرڻ جو حڪم آهي. آخر تائين، واللہ اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

فائدو: ۱- عالمگيريءَ ۾ آهي ته جنهن شيءِ جو سبيلين مان نڪرڻ وضو ۽ غسل کي فرض ڪري، اها ڳري پليتي آهي. جيئن پيشاب پاخانو، مني- ۽ اهڙيءَ طرح ننڍي ڇوڪر ۽ ننڍي ڇوڪريءَ جو پيشاب، چاهي کاڌو کائي يانه کائي، اهڙيءَ طرح درمختار جي شرح نالي ”الاختيار“ ۾ آهي. واللہ اعلم بالصواب.

فائدو: ۲- بحر ۾ آهي، پليتيءَ جي صفت جو دارومدار ظاهري ۽ حڪمي اعتبار کان منيءَ جي پنهنجي جاءِ تان سبب پوري ٿيڻ کان بعد نڪرڻ تي آهي. جيڪڏهن ان سبب يعني خروج جي تڪميل نه ٿئي، ان وقت سبب کي پنهنجي جاءِ تي قائم ۽ موجود شمار ڪيو ويندو، ڇاڪاڻ ته ان جو نڪرڻ ئي غسل جي فرضيت جو سبب آهي. پوءِ جيڪڏهن مخصوص عضوو سيٽجڻ کان سواءِ مني نڪتي ته غسل فرض نه آهي. ڇاڪاڻ ته انهيءَ سبب جي تڪميل نه ٿي. واللہ اعلم بالصواب.

سوال: ڇاڻا فرمائن عالم سڳورا هن مسئلي جي باري ۾ ته مباشرت ڪرڻ کان بعد وهنجڻ کان پوءِ پيشاب ڪيائين. ان صورت ۾ منيءَ جو ڪجهه حصو ٻاهر نڪتو ڇا ٻيهر غسل ڪندو يانه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن اها مني پيشاب، ننڍ ۽ گهمڻ ڦرڻ کان پهريائين نڪتي ته ان صورت ۾ امام ابو حنيفه ۽ احمد وٽ ٻيهر تڙ ڪرڻ واجب آهي. امام ابو يوسف ان جي خلاف چوي ٿو. پر جيڪڏهن پيشاب، ننڍ ۽ گهمڻ ڦرڻ کان بعد مني نڪري ته غسل نه موتايو ويندو. بحر ۾ آهي؛ مباشرت ڪندڙ جڏهن پيشاب ڪرڻ يا سمهڻ کان اڳ وهنجي پوءِ ان جي باقي مني بغير شهوت جي نڪتي، امام ابو حنيفه ۽ احمد وٽ ٻيهر وهنجندو. جڏهن ته امام ابو يوسف ان جي

ابتڙ چوي ٿو. جيڪڏهن باقي مٺي پيشاب، ننڊ ۽ هلڻ کان بعد ۾ نڪتي ته غسل واجب نه ٿيندو ۽ ان تي اجماع آهي. ڇاڪاڻ ته اها مڙي آهي نه مٺي. ڇاڪاڻ ته پيشاب، ننڊ ۽ گهمڻ ڦڙڻ شهوت کي ختم ڪري ٿو. گهمڻ ڦڙڻ مان مراد هتي گهڻو گهمڻ آهي. مجتبيٰ ۾ آهي؛ گهمڻ مان مراد گهڻو گهمڻ آهي ۽ اهو شرط وڌيڪ مناسب آهي. ڇاڪاڻ ته هڪ يا ٻه قدم هلڻ ڦڙڻ ”گهڻو گهمڻ“ وانگر نه آهي، جيئن گجهو نه آهي. انهيءَ ڪري ”گهڻي گهمڻ“ جي تعريف اها آهي ته ٻن چئن وڪن کان وڌيڪ گهمي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال، جيڪڏهن سڪل ڪپڙو چيڻي وغيره تي وڌائين، انهيءَ ڪپڙي ۾ چيڻو ظاهر ٿيو پر ان قوسيءَ جي ڪٽي پاڻيءَ جو ڪو قطرو ڪپڙي تي نه چٽيو، پليت ٿيو يا نه ٿيو؟

جواب، صفيريءَ ۾ آهي ته وڌيڪ صحيح اهو آهي ته ناپاڪ نه ٿيندو. مجموع خانن ۾ آهي؛ ظاهر هي آهي ته پليت ٿيندو خاص ڪري جڏهن ته قوسيءَ جو اثر، رنگ ۽ پوءِ منجهس ظاهر ٿئي. چنانچہ شرح منية المصليٰ ۾ آهي؛ آلي ٿيل جاء مان مراد پاڻيءَ سان آلي ٿيل جاء آهي. نه پليتيءَ جي جنس مان آلي ٿيل جاء، جيئن پيشاب آهي. ڇاڪاڻ ته ظاهر اهو آهي ته پيشاب سان جيڪا شيءِ آلي ٿيندي، ته منجهس ان جو اثر ظاهر ٿيندو. جنهن ڪري پليت ٿيندي ساڳيءَ ريت ڪنهن شيءِ ۾ پليتي، اثر، رنگ ۽ بدبوءِ جي صورت ۾ ظاهر نه ٿئي (ته پاڪ ليکي ويندي) پوءِ جيڪڏهن انهن منجهان ڪجهه ظاهر ٿيو ته اها شيءِ ناپاڪ ٿيندي. - والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال، جڏهن پاڻيءَ جو ڪونر ناپاڪ ٿئي يا ان ۾ کير ۽ ڌڌ هجي، ان صورت ۾ ناپاڪ پاڻيءَ ۾ پاڪ پاڻي وجهجي يا ناپاڪ ڌڌ ۾ پاڪ ڌڌ وڌو وڃي ۽ ان عمل سان اهو جاري پاڻي جي حڪم ۾ ٿئي ته پاڪ ٿيندو يا نه؟ جيڪڏهن چئو ٿا ته ان طريقي موجب پاڪ ٿيندو ته اهو قول ”فرائض الاسلام“ نالي ڪتاب جي عبارت جي مخالف آهي جو لکي ٿو؛ پندرهون فرض هي آهي ته زمين ۾ کتل ڪونر جو پاڻي ناپاڪ ٿئي ته ان کي ٽي ڀيرا ڌوئبو ۽ هر ڀيري ان جو پاڻي ڪڍبو. پوءِ اهو پاڪ ٿيندو ۽ پڻ چوي ٿو؛ پنجويهون فرض هي آهي ته کير يا پٽڙو گيهه يا اهڙي ڪا ٻي شيءِ جڏهن ناپاڪ ٿئي ته منجهس پاڻيءَ جو ڪجهه مقدار وجهجي. پوءِ ان کي باهه تي اٻارجي، تانجو پاڻي اڀري ختم ٿي وڃي.

جواب، ظاهر هي آهي ته ٻنهي قولن ۾ ڪا مخالفت نه آهي. ڇاڪاڻ ته فرائض الاسلام ۾ جيڪو طريقو بيان ڪيو ويو آهي، اهو پليت ٿيل پٽڙي شيءِ کي پاڪ ڪرڻ جو هڪ طريقو آهي. جيڪو ماڻهو انهيءَ طريقي تي هلڻ گهري، ان تي فرض آهي ته شين کي انهيءَ نموني پاڪ ڪري. باقي رهيو اهو شخص جيڪو انهيءَ طريقي موجب شين کي پاڪ ڪرڻ نه گهري، بلڪ پٽڙين ناپاڪ شين ۾ ان جي جنس مان پاڪ شيءِ وجهي جاري پاڻيءَ جي حڪم ۾ آئي، ان کي پاڪ

ڪرڻ گهري ته فرائض الاسلام ۾ بيان ڪيل طريقو، مٿس فرض نه آهي. بلڪ مٿس فرض آهي ته ٻئي طريقي موجب ان پليت شيء ۾ ان جي ئي جنس واري شيء اهڙي نموني وجهي، جو ان جو ڪجهه حصو ٻاهر نڪري، جيتوڻيڪ پليت پاڻي يا پٽڙي شيء ٿوري هجي، ته به اها پاڪ ٿي ويندي، اهوئي صحيح ۽ مختار مذهب آهي. يا ايترو پاڪ پاڻي وجهي جيترو ڪمزور ۽ ترجيح ڏنل قول مطابق ضروري آهي. جيئن بحر ۾ آهي، جيڪڏهن ننڍو حوض پليت ٿئي پوء منجهس ٻيو پاڻي وڌو وڃي، جنهن سان پليتي پوڻ واري حالت مان پاڻي نڪري وڃي ته اهو پاڪ ٿيندو. جيتوڻيڪ اهو ٿورو هجي ۽ اهو به چيو ويو آهي ته ان طريقي سان پاڻي پاڪ نه ٿيندو. تانجو حوض ۾ جيڪو پاڻي آهي، سڀ ڪڍيو وڃي ۽ صحيح قول پهريون آهي جيئن المحيط وغيره ۾ آهي ۽ قهستانيءَ ۾ آهي، پهريون قول وڌيڪ صحيح آهي. ابراهيم شاهيه ۾ آهي، پهريون قول ئي مختار مذهب آهي، فتح القدير ۾ آهي، جيڪڏهن ننڍو حوض ناپاڪ ٿئي، پوء منجهس ٻيو پاڻي وڌو وڃي، تانجو انهيءَ نجاست جي داخل ٿيڻ جي حالت کان نڪري وڃي ته اهو پاڪ ٿي ويندو. جيتوڻيڪ ٿورو هجي ۽ سڀ پٽڙيون شيون پاڻيءَ وانگر آهن، گهٽ هجن يا گهڻيون، جامع الرموز ۾ آهي، هر وهندڙ شيء پاڻيءَ ۽ پٽڙيءَ شيء وانگر آهي. پوء ان کي پاڪ ڪرڻ جو هڪ طريقو اهو آهي ته ناپاڪ ٿيل شيء جي جنس منجهس وڌي وڃي. دستور القضاة نالي ڪتاب ۾ آهي، پاڻيءَ جو ڪڏو ۽ ڪونر جڏهن ناپاڪ ٿئي، پوء ان کي پاڪ پاڻيءَ سان پرڃي ۽ منجهائڻس ڪجهه حصو نڪري وڃي ته اهو پاڪ ٿيندو. ان مذهب کي فقيه ابو جعفر اختيار ڪيو آهي. چاڪاڻ ته ان صورت ۾ پاڻي، جاري پاڻيءَ جي حڪم ۾ آهي. اهڙيءَ طرح حمام جي ٽب جو حڪم آهي. انهن روايتن مان ثابت ٿئي ٿو ته پٽڙيون شيون جيڪڏهن ناپاڪ ٿي پون ته منجهس جنس وجهڻ پاڪ ڪرڻ جو ئي اصل طريقو آهي. فرائض الاسلام وارو پليت پاڻيءَ کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو به بيان ڪري ها، جيئن ڳجهو نه آهي. اها ڳالهه پڻ ڄاڻڻ جڳائي ته ”فرائض الاسلام“ ۾ جيڪي فرض بيان ڪيا ويا آهن، اهي ان لاءِ آهن جيڪو سندس طريقي تي هلي، جيئن زير بحث مسئلي ۾ ثابت ڪيو ويو، باقي جيڪو ٻئي طريقي تي هلي، انهيءَ لاءِ ”فرض“ بيان نه ڪيا اٿس. ان جو مثال هي آهي ته مٿين ڪتاب ۾ لکيل آهي ته جڏهن ڪوھ مان ڪريل جانور جنهن ۾ رت هجي، ڪڍيو وڃي ته فرض آهي ته ان جو سڀ پاڻي به ڪڍيو وڃي (تڏهن اهو پاڪ ٿيندو). حالانڪ فتح القدير ۾ آهي ته جڏهن ڪوھ ۾ ڪا نجاست ڪري، پوء ان جي پيرپاسي ۾ جارو کوٽي منجهائڻس پاڻي ڪڍجي، تانجو ان جو ڪجهه پاڻي نڪري وڃي ته اهو پاڪ ٿي ويندو، چاڪاڻ ته پاڪ ڪرڻ جو سبب موجود آهي ۽ اهو آهي ان کي جاري پاڻيءَ جي صورت ۾ آڻڻ، آخر تائين، هاڻي ائين نه چيو ويندو ته اها ڳالهه فرائض الاسلام ۾ بيان ڪيل طريقي جي ابتڙ آهي. چاڪاڻ ته انهيءَ ڪتاب ۾ ڪوھ کي پاڪ ڪرڻ جو هڪ طريقو بيان ڪيو ويو آهي ۽ فتح القدير مان جيڪا عبارت نقل ڪئي وئي آهي انهيءَ ۾ پاڻيءَ کي پاڪ

ڪرڻ جو ٻيو طريقو بيان ٿيل آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: جيڪڏهن چيريل دل جو رت جاري ٿئي يا ڳچيءَ جي رڳن مان رت وهي نڪري تانجو گوشت يا ڪپڙي ۾ وڃي لڳي ته پليت ٿيندو يانه؟

جواب: ناپاڪ ٿيندو اهڙيءَ ريت ڪتاب ”المضمرات“ ۾ آهي. ”القنية“ ۾ آهي: جيڪڏهن ان کي دل جو رت رسي ته ناپاڪ ٿيندو ۽ هڪ روايت ۾ آهي ته ناپاڪ نه ٿيندو. بحر ۾ آهي ته باقي رهيو ٻڪريءَ جي دل جو رت ته ”روضة الناطقي“ ۾ آهي: اهو پاڪ آهي، آخر تائين. انهيءَ ئي روايت کي درمختار واري اختيار ڪيو آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

فائدو: (۱) غذا ۽ کاڌي پيئي جي شين ۾ پليتي لڳي وئي، انهن جو استعمال ڪرڻ جائز آهي ۽ جيڪڏهن مٿن تي پيرا پاڻي هارجي ۽ هر پيري سڪائجي ته ان جي پاڪائيءَ جو حڪم لڳايو ويندو. بشرطيڪ غالب گمان نجاست جي زائل ٿيڻ جو هجي.

فائدو (۲) اشباه ۾ آهي ته پاڪ مٽيءَ ۾ ناپاڪ پاڻي ملايو ويو يا ان جي ابتر ناپاڪ مٽيءَ ۾ پاڪ پاڻي ملايو ويو ته فتويٰ ان تي آهي ته ٻنهي صورتن ۾ اها مٽي يا ڪارو پاڪ آهي، آخر تائين.

سوال: مردار جي کير بابت ڪهڙو حڪم آهي، پاڪ ۽ پيئڻ جي لائق آهي يانه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته امام ابوحنيفه رحمه الله وٽ پاڪ ۽ پيئڻ لائق آهي، جيتوڻيڪ امام ابو يوسف ۽ امام محمد ان جي خلاف چون ٿا مگر راجح قول امام ابوحنيفه جو آهي. ”القنية“ ۾ چوي ٿو ته مثل جانور جو کير امام ابو يوسف ۽ محمد جي قول جي برخلاف پاڪ آهي. درمختار ۾ آهي ته ”مثل جانور جو کير راجح قول موجب (پاڪ) آهي، آخر تائين. ”عالمگيري“ ۾ آهي ته مثل جانور جو پٺير ۽ ان جي ٿڻن جو کير ۽ ڪچي آني جو چلڪو ۽ ماءُ جي پيٽ مان ڪريل ڪچو ڦر جيڪو ان جي آلاڻ سان ڀريل هجي، امام ابوحنيفه وٽ پاڪ آهي، ائين امام سرخسيءَ جي ڪتاب ”محيط“ ۾ آهي ۽ ”حاوي الفتاويٰ“ ۾ آهي: مثل جانور جا وار، هڏيون ٻيون شيون جن ۾ روح نه هجي، کير، پٺير، آڻو جنهن جو چلڪو سخت نه هجي، مڇيءَ جو چلر، انساني وار ۽ ان جون هڏيون پاڪ آهن. ”مختار الفتاويٰ“ ۾ آهي: مثل عورت، مثل ٻڪري ۽ مثل ڳئونءَ جو کير پاڪ آهي. ”سراجيه“ ۾ آهي: مثل ڪڪڙ مان آڻو نڪري ته کاڌو ويندو. اهڙيءَ طرح مثل ٻڪري جي ٿڻن مان کير پيئڻو ويندو. حدادي جي سراج الظلام ۾ آهي: ٻڪري مري وئي ۽ ان جي ٿڻن مان کير نڪتو ته امام ابوحنيفه وٽ پاڪ ۽ ان جو پيئڻ حلال آهي، ڇاڪاڻ ته ان کي موت حرام نٿو ڪري. ”البحر“ ۾ آهي: جسر جا اهي سڀ حصا جن ۾ جيئري جي رت هجي ۽ حلال نه هجن، موت کان پوءِ انهن جي پاڪ هجڻ جو حڪم لڳايو ويندو. بشرطيڪ اهي بدن جو حصو هجن، جيئن وار، ڏاڙهي، جهنب، هڏي، پٺاڻ، ڳر، کير، ڪچي چلڪي وارو آڻو ۽ پٺير. ان بابت اسان جي اصحابن ۾ ڪو اختلاف نه

آهي، اختلاف صرف ان پٺير ۽ کير ۾ آهي جو اوجھ جي ويجهو هوندو آهي ته ڇا اهو ناپاڪ آهي؟ امام ابو يوسف ۽ محمد چون ٿا؛ گندي جاءِ جي ويجهي هئڻ سبب ٻئي ناپاڪ آهن. امام ابو حنيفه چوي ٿو؛ ناپاڪ نه آهن، آخر تائين، ان مان ظاهر ٿيو ته کير بذات خود پاڪ آهي ۽ موت واقع ٿيڻ سبب پليت نه ٿيندو. ان ڳالهه تي فقيهن جو اتفاق آهي، پر امام ابويوسف ۽ محمد وٽ انهن جي پليتيءَ جو ڪارڻ ناپاڪ جڳهه جي ويجهو هئڻ آهي، ان قول جي تائيد انهيءَ عبارت مان ٿئي ٿي جيڪا سراج الظلام ۾ آهي، لکي ٿو؛ امام ابو يوسف ۽ محمد چون ٿا ته اهو کير بذات خود پاڪ آهي، مگر اوجھ جي ويجهي هئڻ سبب پليت ٿئي ٿو، آخر تائين، اوهين چوندؤ ته ناپاڪ جاءِ ويجهي هئڻ جي باوجود ان جي پاڪ هئڻ جو امام ابوحنيفه وٽ ڪهڙو دليل آهي؟ آءٌ چوندس ته ان جو جواب هي آهي ته کير جڏهن ماءُ جي پاڪ پيٽ ۾ هوندو آهي ته پليت اوجھ جي ويجهو هئڻ سبب ان جي پليت هئڻ جو حڪم نه لڳائبو آهي، بلڪ پاڪائيءَ جو حڪم لڳائبو آهي. اهڙيءَ طرح ”فتح القدير“ مان سمجھ ۾ اچي ٿو. امام اعظم طرفان دليل ڏيندي چوي ٿو؛

شرعي اعتبار کان جيستائين نجاست پيٽ ۾ آهي ان جي ناپاڪيءَ جو اثر نٿو ٿئي. پوءِ جيڪا شيءِ بذات خود پاڪ ۽ پيٽ ۾ هجي ان جي پليتيءَ جو حڪم ڪيئن لڳايو ويندو؟ شرعي لحاظ کان ثابت آهي ته حياتيءَ جي حالت موت سان ختم نه ٿيندي، مگر جڏهن شرعي دليل سان ثابت ٿئي ته موت انهيءَ کي زائل ڪرڻ وارو آهي. انهيءَ اعتبار کان جانورن جو اوجھ ناپاڪيءَ تي ۽ ان جو کير ۽ پٺير پاڪائيءَ تي برقرار رهندو. اهي شيون جيستائين پيٽ ۾ آهن انهن جي پليت هئڻ جو حڪم نه لڳايو ويندو. تانجو انهن جي پاڪائي کي ختم ڪرڻ وارو ڪو سبب نٿي. جڏهن ته هتي اهڙو ڪو سبب موجود نه آهي. والله اعلم بالصواب (فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال؛ عالمن سڳورن جو ان بابت ڪهڙو قول آهي ته هڪ شخص ڏندن ۾ خلال ڪيو. انهيءَ سان کاڌي جو ڪجهه حصو نڪتو جو بلڪل متنجي ويو هو تانجو ان جي بدبوءِ محسوس ڪئي وئي. اهو پاڪ آهي يا پليت؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب؛ ظاهر هي آهي، جيئن اشباه ۾ آهي ته ان تي پليتيءَ جو حڪم لڳائبو ڇاڪاڻ ته کاڌو جڏهن بلڪل بدلجي وڃي ته پليت ۽ حرام ٿي ويندو آهي. آخر تائين، اوهين چوندؤ ته ان کي ڪهڙي نموني پاڪ ڪبو؟ آءٌ چوندس ته ظاهر هي آهي ته ان کي لعاب سان ئي پاڪ ڪبو. جيئن ”تنوير الاذهان، الضمائر شرح الاشياء والنظائر“ ۾ آهي؛ هٿ شراب ۾ ڀرجي پيو پوءِ ان کي ٽي ڀيرا مٿيائين ته ان جي لعاب يا آلاڻ سان هٿ پاڪ ٿيندو، جيئن منهن لعاب سان پاڪ ٿيندو آهي. ”بحر الرائق“ جي عبارت ان جي تائيد ڪري ٿي، جو چوي ٿو؛

ماثو، گهوڙي ۽ جنهن جانور جو گوشت کائجي ٿو، ان جي اوڀر پاڪ آهي. شرابيءَ جي اوڀر انهيءَ عام حڪم کان خارج آهي، ڇاڪاڻ ته ان جي اوڀر پليت آهي. سندس اوڀر

جي پليٽيءَ جو سبب ان جي گوشت جي پليٽي نه، بلڪ ان جي منهن جي نجاست آهي. جيڪڏهن ايتري دير رکيو جو پنهنجو منهن پنهنجي زبان ۽ لعاب سان صاف ڪيائين پوءِ اهو لعاب پي ويو ته هاڻي ان جي اوڀر ناپاڪ نه ٿيندي. اهڙيءَ طرح فقہ جي گهڻن ڪتابن ۾ آهي، ”الحلاصة“ نالي ڪتاب ۾ آهي، جنهن شخص شراب پيتو اهو ناپاڪ آهي. منهن ۾ جيڪو لعاب ۽ گگ اٿس، سا زبان ۽ چپن سان مهڻي پاڪ ڪري ٿو ته هاڻي ان جو حڪم ائين آهي جيئن شراب ڪپڙي تي پوي ته ان کي هٿن سان مهڻي پاڪ ڪري. اهو حڪم امام ابو حنيفه ۽ امام ابو يوسف رح جي قول موجب آهي ۽ شرابيءَ لاءِ ٿڪ اڇلائڻ جو شرط امام ابو يوسف وٽ ضرورت تحت ساقط آهي. (جن وٽ شرابيءَ جي وات کي پاڪ ڪرڻ جي لاءِ ٿڪ اڇلائڻ ضروري آهي، انهن وٽ) ظاهر هي آهي ته (شراب پيئڻ) کان بعد فوراً منهن جي ٿڪ اڇلائي ۽ ان کي نه ڳهي، جيئن اها پليٽي سندس پيٽ ۾ نه پهچي. ڪتاب ”البحر“ وارو ”اشباه“ جي ان قول کي ضعيف چوي ٿو، جيئن نهايت جي حوالي سان لکي ٿو، ”وري ڪنهن شيءِ جو پنهنجي اصليت کان هٽجي يا ان جو مٽجي خراب ٿيڻ جو مطلب اهو نه آهي ته لازماً اها ناپاڪ به ٿي وئي آهي“. ان سان ڪتاب خزانه جي اها ڳالهه ڪمزور ثابت ٿي ته ڪاڌو پنهنجي اصليت کان اشد حالت ۾ مٽجي وڃي ته پليٽ ٿئي ٿو. نهايت ۾ آهي ته ”ان طريقي سان ڪاڌو پليٽ ٿئي“ ائين واجب نه آهي، البتہ بيماري ۽ نقصان سبب ان جو ڪاڻڻ حرام ڪيو ويو آهي. آءٌ چوان ٿو ته انهيءَ مٿئين قول (يعني ته مٽجڻ سان ڪاڌو ناپاڪ ٿئي ٿو) جو قائل مجد الائمه رحماني معتزلي آهي جيئن ”القنية“ جي مصنف ”الصلوة الجلاله“ جي حوالي سان سندس نقل ڪيو آهي ته ”ڪاڌو جڏهن بلڪل مٽجي وڃي ته ناپاڪ ٿي ويندو“. ڪتاب الاشربة ۾ (سندس قول کي رد ڪندي) لکي ٿو ته ڪاڌي جي مٽجڻ جو لازمي مطلب حرام ٿيڻ نه آهي. ”مجد الائمه رحماني چوي ٿو ته جيڪو قول ڪتاب الاشربة واري نقل ڪيو آهي، ان جو مطلب هي آهي ته ان شيءِ جي اصليت ۽ جنس بلڪل تبديل ٿي وڃي.“ ”القنية“ جي هيٺين عبارت دليل آهي ان ڳالهه تي ته ڪاڌي جي مٽجڻ سان ان جي پليٽ ٿيڻ جي قول جو ڪو اعتبار نه آهي. جيتوڻيڪ انتهائي حد تائين مٽجي وڃي چنانچہ لکي ٿو: جيڪڏهن پاڻي ٽانڪيءَ ۾ رکيل هجي ۽ ايتري حد تائين بدبو هڻي جو بدبوءِ سبب ان جو استعمال ڪرڻ ناممڪن ٿيو وڃي تڏهن به جيئن پهريائين هو ائين پاڪ آهي. ڪتاب ”البحر“ جي عبارت ان ڳالهه جي تائيد ڪري ٿي ته تبديل ٿيل ڪاڌي جي استعمال جي حرام هجڻ جو بنيادي سبب ان جي بيماري، نقصان ۽ خرابي آهي، نه ان جي پليٽي- ”تحفة الاخيار“ ۾ آهي ته خراب گوشت ڪاڻڻ حرام آهي، جو بيماري پيدا ڪندڙ آهي، پر ان سبب جي ڪري حرام نه آهي ته اهو ڪو پليٽ آهي. ”العنايه“ جي هيءَ عبارت به ان جي تائيد ڪري ٿي: سڀ ڪاڌا جيڪي گهڻو عرصو رکڻ سبب

خراب ٿيڻ، ناپاڪ نه آهن. تون چوندين ته جيڪڏهن مڇيءَ جو گوشت خراب ٿئي ته ڇا ان جو ڪاٺڻ به حرام آهي؟ آءٌ چوان ٿو ته لفظ ”گوشت“ مڇيءَ تي پڻ ڳالهائجي ٿو. جيئن ”التنزيل“ ۾ آهي. باقي رهيو هن الفاظن سان قسم ڪرڻ ته گوشت نه کائيندس، پوءِ مڇي کاڌائين ته قسم نه ڀڃندو، ان جو سبب هي آهي ته قسم عرف عام تي مبني آهن. ان ڪري معاملو مشڪل ٿي پوي ٿو. عام عادت اهائي آهي ته خراب ٿيل مڇيءَ جو گوشت کائجي ٿو پر مڇيءَ کي حرام قرار ڏيڻ جو بنيادي سبب يعني بيماري ۽ نقصان موجود نه آهي، ان ڪري پڇايل مڇي ڪاٺڻ ۾ ڪو نقصان نه آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. پوءِ جڳائي ته مڇيءَ کي حرام قرار نه ڏجي، باقي رهيو ڪتاب ”هدايه“ موجب جواب ته مڇي حقيقي معنيٰ ۾ گوشت نه آهي ان ڪري ان تي لفظ ”گوشت“ لاڳو ڪرڻ صحيح نه آهي، والله اعلم. آخر تائين. ”نهي“ جي عبارت مان ”البحر“ جيڪو استدلال ڪيو آهي، ان مطابق ظاهري ڳالهه هي آهي ته ڪنهن شيءِ جو متجي خراب ٿيڻ ان جي پليتيءَ کي لازم نٿو ڪري، جو منجهس بدبوءِ پيدا ٿئي انهيءَ ڪري ان جي ناپاڪيءَ لاءِ ڪا دلالت نه آهي. ”هدايه“ جي عبارت ان ڳالهه ڏانهن اشارو ڪري ٿي ته ڪنهن شيءِ جي خراب ٿيڻ ۽ منجهس بدبوءِ ۾ تبديل ٿيڻ سان پليتي لازماً اچي ٿي. امام شافعي حمام جي ڪن ڪچري کي پليت قرار ڏيڻ ۽ ان جي جنس جي بدبوءِ ۾ تبديل ٿيڻ جو قائل آهي، جنهن جي ڪري گندي گپ جو معاملو ان تي مشتبہ ٿي ويو آهي. هدايه جي حوالي سان جواب ۾ ”عنايه“ جو مصنف چوي ٿو ته امام شافعيءَ جي دليل جو جواب آهي ته ڪنهن شيءِ جي پليت ٿيڻ جو سبب ان جي بدبوءِ ۽ ان جو خراب ٿيڻ آهي ۽ هتي اهي ٻئي سبب موجود نه آهن ۽ ڪنهن شيءِ جي هڪ حصي جي نفی ان جي ڪل جي نفی يعني نه هجڻ کي لازم آهي، اها وضاحت دلالت ڪري ٿي ته ڪنهن شيءِ جي پليتيءَ جو سبب ان جو فساد ۽ بدبوءِ آهي. انهيءَ لحاظ سان ”انتهائي درجي جي تبديلي“ مان ان شيءِ ۾ بدبوءِ پيدا ٿيڻ ۽ ايتري حد تائين تبديلي مراد ورتي وڃي جو اها خراب ۽ فاسد ٿي پوي ته انهن ٻنهي سببن جي موجودگيءَ ۾ ان شيءِ جي ناپاڪيءَ جو حڪم لڳايو ويندو. ليڪن اهڙي خراب ٿيل شيءِ کي تيل ۽ گهٽ ۾ تبديل ڪري استعمال ڪري سگهجي ٿو. - والله اعلم بالصواب.

سوال: گرم ڪيل زيور جيڪي پليت پاڻيءَ ۾ وڌا وڃن ڇا اهي صرف ڌوئڻ سان پاڪ ٿيندا يا ان کي پاڻي پيارڻو پوندو؟ جيئن چڙيءَ کي ناپاڪ پاڻي پياريو ويندو آهي بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ڌوئڻ سان زيور پاڪ ٿيندو ۽ ان کي مخصوص طريقي سان پاڻي پيارڻ ضروري نه آهي، اها حقيقت آهي ته جنهن شيءِ تي پاڻيءَ چاڙهجي ٿو اها نجاست چهي ٿي ۽ اهو

چريءَ جي باري ۾ پڌرو آهي جو ان جو اثر ان جي تيزيءَ ۽ صفائيءَ جي صورت ۾ ظاهر ٿئي ٿو ان جي ابتڙ تپايل زيور آهن، جيڪي گرم پاڻي ۾ وڌا وڃن ٿا، ڇاڪاڻ ته زيور کي باهه ۾ تپائي پاڻيءَ ۾ وجهڻ جو مقصد ٿڌو ڪرڻ هوندو آهي نه ان کي پاڻي پيارڻ. جڏهن ته پاڻي طبعي ۽ قدرتي اعتبار سان فوراً ان گرم شئي کي ٿڌو ڪري ٿو جيڪا ان ۾ وجهي آهي ۽ ان ڳالهه جو دليل ته ڪنهن شيءِ کي تپائي پاڻي ۾ وجهڻ جي معنيٰ ان تي پاڻي چاڙهڻ آهي، عالمگيري وغيره جي هيءَ عبارت آهي: ”جواهر الاخلاقي“ ۾ آهي جڏهن ڪا پٿري نجاست ڪنهن شيءِ ۾ پياري وڃي، جيئن چريءَ کي گرم ڪري پليت پاڻيءَ ۾ وجهجي يا ٺڪر ۽ نئين ٺهيل سر ۾ شراب جذب ٿي وڃي ته انهن کي پاڪ ڪرڻ جي لاءِ امام ابو يوسف وٽ ساڳئي نموني سان چريءَ کي تي پيرا تپائي پاڪ پاڻيءَ ۾ وڌو ويندو، پر سر ۽ ٺڪر کي پاڻيءَ ۾ تي پيرا ڌوئي سڪائجي ته اهي پاڪ ٿي ويندا.

”جواهر“ ۾ آهي: قاضي ابو يوسف جو قول ئي پسنديده آهي. ڇاڪاڻ ته هن عبارت مان اهو ظاهر ٿئي ٿو ته پاڻي چاڙهڻ جو دارومدار انهيءَ شيءِ جي پاڻيءَ کي ڇهڻ ۽ جذب ڪرڻ جي صلاحيت تي آهي، جيڪڏهن چوندين ته چري تي پاڻي ڇهڻ جو اثر ۽ ثبوت ان جي تيزيءَ ۽ صفائيءَ جي صورت ۾ ظاهر ٿئي ٿو ته باهه ۾ تپايل زيور پڻ پاڻيءَ کي جذب ڪرڻ کان سواءِ نٿا رهن ۽ ان جو پاڻي پيئڻ ان جڙيل ٺڪر جي پاڻيءَ پيئڻ کان گهٽ نه آهي ڇاڪاڻ ته زيور ۽ ٺڪر ٿورو ڪي گهڻو پاڻي پيئن ٿا، جيتوڻيڪ نظر ۾ ائين محسوس نه ٿيندو هجي ڇا پوءِ ان جو اعتبار ڪيو ويندو يانه؟

۱۲ چونڊس ته جيڪڏهن تسليم ڪجي ته ٿڌي ٿين سان انهيءَ شيءِ ۾ ائين پاڻي جذب ٿيندو آهي، جيئن ٺڪر ۽ لوهه ۾ ته پوءِ اها تي پيرا ڌوئي ۽ سڪائڻ سان پاڪ ٿيندي. جهڙوڪ نئون ٺڪر جو ٿانءُ، جو منجهس پٿريون شيون وجهبيون ته انهن کي ڇهندو آهي. درمختار ۾ آهي: جيڪي شيون نجاست ڇهن ۽ اهي ٺپوڙي نه سگهجن، انهن کي تي پيرا ڌوئي سڪائجي (ته پاڪ ٿينديون) سندس قول جيئن ٺڪر جي ٿانوءَ ۽ سرن کي شامل آهي، بلڪل ائين سون ۽ چانديءَ وغيره کي به شامل آهي، بشرطيڪ انهن جو نجاست کي ڇهڻ ثابت ٿئي، ان ڳالهه ۾ شڪ نه آهي ته زيور انهن شين ۾ شامل نه آهي جيڪي ٺپوڙڻ جوڳيون آهن، بلڪ انهن جو شمار انهن شين ۾ ٿئي ٿو، جيڪي ازخود پليتيءَ کي جذب ڪن ٿيون ۽ جن کي پاڪ ڪرڻ جي باري ۾ حڪم آهي ته تي پيرا پاڻيءَ ۾ ڌوئي سڪائجن، بحث جو خلاصو هي آهي ته زيورن جو پاڻي ڇهڻ يا پاڻي پيئڻ جيڪڏهن تسليم ڪجي ته به هلڪي نوعيت جو آهي جيئن ٺڪر جي ٿانوءَ ۽ سرن ۾ هوندو آهي، زيور به ٺڪر ۽ سر وانگر ٺپوڙي نٿو سگهجي انهيءَ ڪري انهن کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو به اهو ساڳيو ئي آهي. ان جي ابتڙ چريءَ جو مسئلو آهي جنهن کي تپائي گرم ڪري پاڻي چاڙهجي ٿو. ان طريقي موجب پيٽل پليت پاڻيءَ جو اثر چريءَ جي تيزيءَ ۽ چمڪاهٽ جي صورت ۾ ظاهر ٿئي

ٿو، جنهن جو مطلب ته چريءَ کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو به خاص طرح هي مقرر ڪيو ويو آهي ته ان کي ٽي ڀيرا ٽپائي پاڪ پائيءَ ۾ ٽڌو ڪپو ويندو. حالانڪ خود چري به اهڙي شيءِ آهي جنهن کي ٺٻوڙي نٿو سگهجي ۽ منجهس پليت پاڻي جذب ٿيندو آهي. ان اصول موجب اها به فقط ٽي ڀيرا ڌوئي سڪائڻ سان پاڪ ٿيڻ گهرجي، جيئن مٿي بيان ڪيو ويو، پر اصل سبب هي آهي ته ان کي ٽپائي پوءِ پليت پاڻيءَ ۾ وڌو ويو آهي جنهن ڪري گهڻي نجاست جذب ڪئي اٿس، جڏهن ته ٺڪر جي ٿانو ۽ زيورن ۾ ائين نه هوندو آهي سو سمجهه کان ڪم وٺ!

جيڪڏهن چوندين ته مٿي اهو اصول بيان ڪيو ويو ته ڪنهن پليت شيءِ کي پاڪ ڪرڻ جو دارومدار نجاست پيئڻ جي نوعيت تي آهي. عالمگيري ۽ الجواهر جي عبارت مٿي گذري چڪي آهي ته چري، ٺڪر ۽ نئين سر برابر پاڻي ڇهنديون آهن. انهن عبارت ۾ اهڙي ڪا دلالت نه آهي جو تسليم ڪجي ته منجهائن هڪ ۾ ٻي شيءِ جي مقابلي ۾ پاڻي وڌيڪ جذب ٿيندو آهي. جواب ۾ آءٌ چوندس ته ٻنهي قسم جي شين کي پاڪ ڪرڻ جي طريقي ۾ جيڪو اختلاف ۽ فرق آهي اهو ان دليل لاءِ ڪافي آهي. ڇاڪاڻ ته ٻئي شيون پاڻي جذب ڪندڙ ۽ ٺٻوڙڻ جهڙيون نه آهن.

تحقيق اها آهي ته چري ۽ ٺڪر جي نئين ٿانو جو پاڻي جذب ڪرڻ ۾ فرق آهي. چري ۽ اهڙيون ٻيون شيون جن تي پاڻي چاڙهجي ٿو، گهڻو ۽ قوت سان پاڻي جذب ڪندڙ آهن جنهن جي شهادت ۽ گواهي انهن اوزارن جي صفائي ۽ تيزي آهي. انهيءَ سبب جي ڪري انهن کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو جدا ۽ مخصوص آهي ۽ ڪن شين ۾ جهڙوڪ ٺڪر جي نئين ٿانو ۾ پاڻي ڇهڻ جي صلاحيت گهٽ ۽ ڪمزور هوندي آهي ۽ ان جي نشاني منجهس ڪنهن اثر جو ظاهر نه ٿيڻ آهي. ان ڪري پاڪ ڪرڻ لاءِ انهن کي صرف ڌوئڻ ۽ سڪائڻ ڪافي آهي، پوءِ سمجهي وٺ ۽ ان کي ڪافي سمجهه. جيڪڏهن چوندين ته ڇا فق جي ڪتابن ۾ اهڙو مثال آهي جنهن مان سمجهجي ته مٿين فرق جي ڪري ٻنهي شين جي حڪم ۾ به فرق آهي؟ آءٌ چوندس ته ها! درمختار ۾ آهي شراب ۾ پليت ٿيل ڪڻڪ جو مثال بيان ڪيو اٿس، جنهن کي پڇايو ويو هجي ته اها ڪڏهن به پاڪ نه ٿيندي، جيتوڻيڪ ڦنڊجڻ ۽ ڦاٽڻ جي صورت ۾ ٽي ڀيرا ڌوئي سڪائي وڃي، آخر تائين. ڪتاب ”تحفة الاخبار“ تشریح ڪندي لکي ٿو: سندس قول ته: ”اها ڪڻڪ ڪڏهن پاڪ نه ٿيندي“. هن جاءِ تي هڪ فرق آهي جنهن کي آڏو رکڻ گهرجي، مسئلو هي آهي ته جيڪڏهن ڪڻڪ پيشاب ۾ پڇي ڦاٽي ڦنڊجي پوي ته جيتوڻيڪ ٻنهي صورت ۾ ڪڻڪ پليتي جذب ڪري ٿي، پر ٻنهي هنڌ نجاست جي جذب ڪرڻ جي نوعيت ۽ صلاحيت ۾ فرق آهي، انهيءَ ڪري جيڪا ڪڻڪ شراب ۾ پڇائي وئي هجي ۽ جيڪا پيشاب ۾ ملڻ سبب ڦاٽي پوي ٻنهي جو حڪم ساڳيو نه آهي. پهرين صورت ۾ ڪڏهن به پاڪ نه ٿيندي ۽ ٻي صورت ۾ پليتي گهٽ جذب ٿيڻ سبب پاڪ ٿيندي. ان جو مثال ائين آهي جيئن سرڪي مليل شراب ۾ ماني ڳوهجي، تانجو ان جو اثر زائل ٿي وڃي ته پاڪ آهي.

انهيءَ دليل مان اها ڳالهه سمجھ ۾ اچي وئي ته جيڪا شيءِ وڌيڪ پليتي جذب ڪري ۽ جيڪا گهٽ جذب ڪري ٻنهي جي حڪم ۾ فرق هوندو آهي، اهوئي سبب آهي ته شراب ۾ پڇايل ڪڻڪ گهڻي نجاست ڇهن سبب ڪنهن صورت ۾ پاڪ نه ٿيندي ۽ پيشاب ۾ پسيل ڪڻڪ نسبتاً گهٽ نجاست ڇهن سبب پاڪ ٿيندي، اتان پڻ هيءَ ڳالهه سمجھ ۾ اچي ٿي ته جيتوڻيڪ پيشاب ۾ پسيل ڪڻڪ نجاست کي ڇهندڙ آهي جنهن جو اثر ان جي ڦٽجڻ جي صورت ۾ ظاهر ٿئي ٿو ۽ آهي به اهڙي شيءِ جنهن کي ٺٺو سگهجي، ان جي باوجود ان کي پاڪ ڪرڻ جي طريقي ۾ اختلاف آهي. ان ۾ ثبوت آهي اسان جي انهيءَ اصول لاءِ جيڪو چريءَ بابت مٿي بيان ڪري آيا آهيون، خلاصو هي آهي ته جيڪي شيون ٺٺو ٺٺو ڇوڳيون نه آهن، جيڪڏهن اهي گهٽ نجاست ڇهندڙ هجن جيئن پراڻو ٺڪر جو ٿانءُ يا زيور جيڪو گرم نه ڪيو ويو هجي، ان کي سڪائڻ کانسواءِ ٽي ڀيرا ڌوئڻ ڪافي آهي. جيڪڏهن ان کان وڌيڪ نجاست ڇهندڙ آهن، پر ان جي نجاست ڇهن جو اثر محسوس نه ٿئي جيئن نئون ٺڪر جو ٿانءُ يا گرم ڪيل زيور ته ان کي ٽي ڀيرا ڌوئڻ ڪافي آهي، جيڪڏهن ان کان وڌيڪ نجاست ڇهندڙ آهن، پر ان جي نجاست ڇهن جو اثر محسوس نه ٿئي جيئن نئون ٺڪر جو ٿانءُ يا گرم ڪيل زيور ته ان کي ٽي ڀيرا ڌوئڻ سان گڏ هر ڀيري سڪايو ويندو ۽ جيڪڏهن نجاست ڇهن جو عمل گهڻو آهي ۽ منجهس اثر به ظاهر آهي جيئن چري جنهن کي باهه ۾ گرم ڪري پليٽ پاڻي ۾ ٿڌو ڪيو ويو هجي ته ان کي پاڪ ڪرڻ لاءِ ضروري آهي ته ٽي ڀيرا وري گرم ڪري هر ڀيري پاڪ پاڻيءَ ۾ ان کي ڌوئجي. انهيءَ مان هي وهڻ دور ٿي ويو ته ٽي ڀيرا زيور ۾ به چريءَ وانگر نجاست جو اثرا باقي رهي ٿو انهيءَ ڪري ان جي پاڪ ڪرڻ جو اهوئي طريقو هئڻ گهرجي جيڪو چريءَ کي پاڪ ڪرڻ جو آهي. دراصل وهڻ ۽ گمان پڌري حق جو مقابلو ڪري ٺٺو سگهجي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: مني پليت آهي ڇا؟

جواب: مني نجس ۽ پليت آهي، جيڪڏهن آلي آهي ته ان جو ڌوئڻ لازمي آهي، سڪل آهي ته ان کي ڪرڇڻ ڪافي آهي. هدايت ۾ آهي: مني پليت آهي، آلي هجي ته ڌوئڻ واجب آهي ۽ جيڪڏهن ڪپڙي تي سڪي وڃي ته ان کي مهڻ ڪافي آهي، واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: ننڍو ٿانءُ جيڪو پاڻيءَ سان ڀريل يا اڻ ڀريل هجي، انهيءَ ۾ ڪتي منهن وڌو، ان بابت عالمن ۽ فقيهن جو ڪهڙو قول آهي، شرعي لحاظ سان اهڙو پاڻي ڪيئن پاڪ ٿيندو. ننڍي يا وڏي ٿانءَ جي باري ۾ جيڪو ڪير، تيل، رب، لسي، ڌڌ وغيره سان ڀريل هجي، ان کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو به پاڻيءَ وانگر آهي يا هر هڪ جو حڪم جدا جدا آهي. بيان ڪريو ۽ الله

وٽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته پٽڙيون شيون جيئن (ميون جي) رس وغيره کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو پاڻي وانگر آهي، جو انهن کي جاري پاڻيءَ وانگر جاري ڪيو ويندو. جيئن قهستانيءَ ۾ آهي؛ باقي رهيون هي شيون جيڪي وهندڙ آهن جيئن پاڻي ۽ لسي وغيره ته انهن کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو هي آهي ته جيڪا شيءِ پليٽ تي آهي ان ۾ اهڙي ئي ٻي پاڪ شيءِ ملائي ان کي جاري ڪري پاڪ ڪيو ويندو. آخر تائين فتح القدير ۾ آهي. ننڍو حوض پليٽ ٿئي ته منجهس پيو پاڪ پاڻي وجهجي تانجو نجاست داخل ٿيڻ جي حالت مان نڪري وڃي ته پاڪ ٿي ويندو جيتوڻيڪ گهٽ هجي. سڀ پٽڙيون شيون گهٽائي يا گهٽائي ۾ پاڻي وانگر آهن. اهڙو جواب فتويٰ پيچندڙ کي مخدوم محمد هاشم ٺٽوي ڏنو آهي. باقي رهيو گيهه جو مسئلو ته جيڪڏهن پگهريل آهي ته پٽڙي شين جي حڪم ۾ ۽ جيڪڏهن ڄميل آهي ته ان کي ٻاري پاڪ ڪيو ويندو ”رڀ“ اهڙيءَ طرح پٽڙين شين ۾ شامل آهي انهيءَ ڪري ٻئي پاڪ ڪرڻ ۾ پاڻيءَ وانگر نه آهن. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: جيڪو ماڻهو مردار کائي، ڇا ان کي نئين سر اسلام قبول ڪرڻ جو تاڪيد ڪيو ويندو يا فقط حرام خوريءَ کان توبه ڪرڻ ڪافي آهي. سندس وهنجڻ، ڪپڙا ڌوئڻ ۽ هٿ ڌوئڻ لازم آهي يانه؟

جواب: جيڪو حرام کي حلال ڄاڻي کائي ۽ زبان سان ڪلمه طيبه چوي ٿو ته توبه سان گڏوگڏ نئين سر ان کان اسلام قبول ڪرايو ويندو. جيڪڏهن حرام کي حرام مڃي ٿو ته حرام خوريءَ کان توبه ڪرائي ويندس. باقي رهيو هٿن جو ڌوئڻ ته اهو تڏهن واجب ٿيندو جڏهن انهن تي پليٽي لڳل هجي، تڙ به انهيءَ صورت ۾ واجب آهي جڏهن جنبي يعني ناپاڪ هجي. ڪپڙا به ان وقت ڌوئڻ واجب آهن جڏهن ناپاڪ هجن ۽ نماز جو ارادو ڪري، واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: مک جي وٽ جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ان کي ناپاڪ قرار نه ڏنو ويندو. متانہ ۾ ”مفاتيح الاسلام“ کان نقل ڪري ٿو، مک جي وٽ ڪا (اعتراض جوڳي) شيءِ نه آهي. آخر تائين. جيڪڏهن چوندين ته مک اهڙي شيءِ آهي جيڪا نٿي کاڌي وڃي ۽ اڏامندڙ آهي جيئن جوهرِيءَ جو قول ان تي دلالت ڪري ٿو؛ مک کان سواءِ ڪو اڏامندڙ اهڙو نه آهي جيڪو زبان سان چپ ۽ وات چٽيندو هجي. انهيءَ ڪري فقه جي متن جي ڪتابن ۾ ترجيح ڏنل قول موجب مک جي وٽ هلڪي پليٽي آهي، ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ مک نه کائڻ واري پکي جي حڪم ۾ آهي. جيڪڏهن ان کي پکي نه ليکيو وڃي ته ان جي وٽ ڳري پليٽي شمار ٿيندي ۽ ڪوبه ان جي تصديق نه ڪندو ته ان صورت ۾ خراب شيءِ نه آهي.

آءُ چوان ٿو ته فقهي قانونن ۽ قاعدن جي تقاضا ته برابر اهاڻي آهي پر حرج ۽ تنگي سبب ان جي پليتيءَ جو ڪو اعتبار نه ڪيو ويندو. جيئن چمڙي جي پيشاب جو حڪم آهي. درمختار ۾ آهي ته چمڙي جو مٿ ۽ ان جي وٺ ناپاڪ نه آهي ۽ ڪٿي جي پيشاب کان بچڻ به ناممڪن آهي انهيءَ ڪري ناپاڪ نه آهي ان قول تي فتويٰ آهي ۽ گجهو نه آهي ته مک جي وٺ کان نه بچڻ جو عذر وڌيڪ قبول جوڳو آهي، انهيءَ ڪري پاڪ آهي، واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

فائدو: ياد رهي ته مک انهن ساموارن منجهان آهي جن ۾ وهندڙ رت نه آهي انهيءَ ڪري جيڪا شيءِ ان مان نڪري اها پاڪ آهي. چنانچہ حموي جاندارن جو حوالو ڏيندي چوي ٿو ته ٻن قسمن جا آهن ۱۰ جن ۾ وهندڙ رت آهي، جيئن ڪوٺو، نانگ، ۽ سانڍو، انهن مان جيڪي نڪرندو پليت آهي ۽ انهن جي اوڀر مڪروه آهي ۽ جن جانورن ۾ وهندڙ رت نه آهي انهن مان جيڪي نڪري پاڪ آهي. مک جي وٺ جي ناپاڪ هجڻ جي باري ۾ اها توجيه وڌيڪ مناسب آهي.

فائدو: (۱) جن شين کي نپوڙجي ٿو انهن کي نپوڙڻ جو اهو شرط تڏهن آهي جڏهن داڙهي، تختي يا مٿانهن جاءِ تي ڌوڻو وڃي. جيڪڏهن ڪپڙي کي وهندڙ پاڻيءَ ۾ اندر وڌائين تانجو ان ۾ ٻڏي وڃي ته پاڪ ٿي ويندو. اهڙيءَ طرح جيڪي شيون نپوڙڻ جوڳيون نه آهن، انهن کي نپوڙڻ شرط نه آهي، بلڪ انهن کي ڌوئي سڪايو ويندو. ساڳيءَ ريت بار بار انهن کي پاڻيءَ ۾ اندر وجهڻ به شرط نه آهي (البحر) اهي سڀ حڪم تڏهن آهن جڏهن ڪپڙي کي خشڪيءَ تي ڌوئي، پر جيڪڏهن ان کي واهيءَ ۾ ڌوڻائين يا مٿس گهڻو پاڻي هاريائين يا ان جي مٿان جاري پاڻي وهڻ لڳو ته نپوڙڻ، سڪائڻ پاڻيءَ ۾ بار بار اندر وجهڻ جي شرط کانسواءِ پاڪ ٿي ويندو. (درمختار).

فائدو: (۲) جيڪي شيون زمين جي جنس منجهان آهن، جيئن سر، پٿر ۽ اهي زمين ۾ اندر ڪتل هجن، ساڳيءَ طرح وٺ، گاهه، ڪاٺي، ڪانا جيڪي زمين ۾ پيئل هجن يا گهرن جون پتيون ۽ دروازا، اهي جيڪڏهن پليت ٿين ته انهن کي سڪايو ويندو يا ڪرچيو ويندو (فرائض الاسلام) اهوئي حڪم زمين ۾ پيئل وٺ ۽ گاهه جو آهي، سڪڻ سان پاڪ ٿيندو، غرض سڀ شيون جيڪي زمين ۾ ڪتل هجن انهن جو حڪم زمين ۾ هئڻ سبب هي آهي ته سڪڻ سان پاڪ ٿينديون. پر جيڪڏهن زمين کان جدا هجن ته ڌوڻيون وينديون (درمختار).

سوال: ڪپڙو ٺاهيندڙ، ريشمي ڌاڳن کي پليت ڪونر ۾ وجهي مهيندا آهن. جوڙڻ کان بعد اهي ڪپڙا پاڪ ٿيندا يا نه؟ بيان ڪريو ۽ ثواب حاصل ڪريو.

جواب: جيڪڏهن اها ڳالهه يقين سان ثابت ٿئي ته اهو ڪپڙو ناپاڪ آهي، ڇاڪاڻ ته ست

انهن شين مان نه آهي جن کي ڪتاب اشباه ۽ ان جي شرح ڪندڙن پاڪ شين ۾ بيان ڪيو آهي۔
والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: چور کان رت چوسڻ وقت جيڪا لَو يا پاڻي نڪرندو آهي، پاڪ آهي يا پليٽ؟
جواب: ”الحُموي“ ۾ آهي: جاندار ٻن قسمن جا آهن: (۱) جن ۾ وهندڙ رت آهي جيئن
ڪوٽو، نانگ، سانڍو، انهن مان جيڪو به نڪرندو نجس ۽ ناپاڪ آهي. انهن جي اوڀر مڪروھ ۽
انهن جو مٽ پليٽ آهي. (۲) جن ۾ وهندڙ رت نه آهي، انهن مان جيڪي نڪري اهو پاڪ آهي، ظاهر
هي آهي ته چور ۾ وهندڙ رت آهي والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: ڪپڙن تي هڪ قسم جي چٽسالي ۽ گلڪاري هوندي آهي جيڪا ”باسر چيٽ“ جي نالي
سان مشهور آهي جنهن کي سرديءَ جي موسم ۾ عام ۽ خاص پسند ڪن ٿا. چيو وڃي ٿو ته
چٽسالي ڪندڙ اهڙن اوزارن سان اها چٽسالي ڪن ٿا جنهن ۾ سوئر جا وار استعمال ڪيا وڃن ٿا،
پوءِ ان کي نٿا ڌوئن، اهڙو ڪپڙو پاڪ آهي يا پليٽ؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ان ۾ سوئر جا وار استعمال ڪرڻ جا اطلاع صحيح ۽ يقيني نه آهن.
بلڪ گهوڙي جي پچ جا وار ۽ بانس جي پنن جو سفوف جنهن کي ”مويخ“ چون ٿا استعمال ڪيو
وڃي ٿو جيئن ويسام جوگا ماڻهو ٻڌائين ٿا. اهڙي پاتل ڪپڙي ۾ شڪ واقع ٿئي ٿو ته ڇا واقعي
گلڪاريءَ ۾ خنزير جا وار ڪتب آندا وڃن ٿا يا نه؟ لهندا شڪ سبب ان جي پليٽي ثابت نه ٿيندي،
ڪپڙي يا بدن ۾ شڪ هجي ته منجهس نجاست لڳي آهي يا نه؟ ته يقيناً اهو پاڪ آهي تانجو ان جي
ناپاڪ هجڻ جو ڪامل يقين نه ٿئي. ساڳيو حڪم ڪوهن ۽ حوضن جو آهي، جتان ننڍا وڏا مسلمان
۽ ڪافر سڀ پاڻي پيئن ٿا. اهوئي حڪم انهن ڪپڙن جو آهي جن کي مشرڪ ۽ مسلمانن مان
جاهل تيار ڪن ٿا، انهن سڀني جي باري ۾ حڪم پاڪ هجڻ جو آهي، تانجو انهن جي پليٽيءَ جو
يقين ٿئي، ڇاڪاڻ ته بنيادي طور هر شيءِ پاڪ آهي. جواهر الاخلاطي ۾ آهي: هر شيءِ ۾ بنيادي
حڪم پاڪائيءَ جو آهي، تانجو ان جي پليٽيءَ جو يقين ٿئي. انهيءَ قول تي فتويٰ آهي. ”الطريقة
المحمدية“ ۾ آهي: فتويٰ جي عام ڪتابن ۾ آهي ته شين ۾ اصل ڳالهه انهن جي پاڪ هجڻ جي آهي
۽ يقيني ڳالهه کي شڪ شبهو ختم نه ڪندو. البت شڪ يقين ۽ پڪ سان ختم ٿيندو ۽ اهو اصول ۽
ڪلي قاعدو شريعت ۾ مڃيل، حديثن ۾ پڌرو ۽ حنفي ۽ شافعي فقه جي ڪتابن ۾ چٽائي سان بيان
ٿيل آهي. ان باري ۾ آئون ڪنهن جي مخالفت نٿو ڏسان۔ ”اشباه“ ۾ آهي: پليٽيءَ جي وجود جو
ڪنهن کي شڪ ٿئي ته ان ۾ پاڪ هجڻ جو اصول برقرار رهندو. انهيءَ ڪري گلڪاري ۽ چٽسالي
ڪيل ڪپڙي تي شڪ سبب پليٽيءَ جو حڪم نه لڳايو ويندو.

جيڪڏهن چوندن ته پڪ ۽ يقين سان ثابت ٿئي ٿو ته گلڪاريءَ ۾ اهڙا ٺپا ۽ اوزار استعمال ٿين ٿا، جن ۾ خنزير جا وار آهن ته ڇا پوءِ ڪپڙي جي ناپاڪيءَ جو حڪم لڳايو ويندو ۽ اهڙي ڪپڙي ۾ پڙهيل نماز قائل رهندي يانه؟

آئون چوندس ته مسئلي جي صورت ۾ اختلاف آهي، تنهن ڪري ان جي پليستيءَ جو هرگز حڪم نه لڳايو ويندو. ”الخلاصة“ ۾ آهي: ڪو به خنزير جا وار ڪرن ته ان بابت حڪم لڳائڻ ۾ اختلاف آهي. امام محمد وٽ پليت نه ٿيندو، ڇاڪاڻ ته سوئر جي وارن مان فائدو وٺڻ حلال آهي جيڪو ان جي پاڪ هجڻ تي دلالت ڪري ٿو. امام ابو يوسف وٽ اهڙو ڪو به پليت ٿيندو، ڇاڪاڻ ته خنزير جا وار نجس العين آهن. ضرورت تحت هار لاءِ ان مان نوڙي وٺي سگهجي ٿي. ”سراجية“ ۾ آهي: گهٽ پائيءَ ۾ خنزير جا وار ڪريا ته امام ابو يوسف جي مذهب موجب فاسد ٿيندو، جڏهن ته امام محمد ان جي خلاف چوي ٿو، ”مختار الفتاويٰ“ ۾ آهي ته سوئر جا وار جڏهن پائيءَ ۾ ڪرن ته امام محمد وٽ ان کي فاسد نه ڪندا، جڏهن ته امام ابو يوسف ان جي ابتڙ چوي ٿو. ”بحر الرائق“ ۾ آهي: جيڪڏهن سوئر جا وار ٿوري پائيءَ ۾ پون ته امام ابو يوسف وٽ پليت ٿيندو ۽ امام محمد وٽ پليت نه ٿيندو، جيڪڏهن انهن سان نماز پڙهيائين، امام محمد وٽ جائز آهي ۽ امام ابو يوسف وٽ جائز نه آهي، مگر جڏهن هڪ درهم کان گهٽ هجن. انهيءَ ۾ وضاحت آهي ته سوئر جا وار امام محمد وٽ بغير ڪنهن شرط جي پاڪ آهن خواهه ڪو به ڪرن يا انهن سان نماز پڙهيائين ۽ فتويٰ اڪثر امام محمد جي قول تي آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. جيڪڏهن ڪو مفتي ضرورت تحت سندس قول تي فتويٰ ڏي ته ماڻهن لاءِ آساني ٿيندي ۽ اُمت مَرَحُومَه تان تنگي ۽ تڪليف ختم ٿيندي ۽ اها ڳالهه فقه جي تقاضن ۽ اصولن جي عين مطابق آهي ۽ هجي به ڇو نه جڏهن ته ”الغنية“ ۾ آهي ته مفتيءَ کي گهرجي ته اهڙي فتويٰ ڏي جيڪا ماڻهن لاءِ آسان هجي. ڇاڪاڻ ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن علي ۽ معاذ رضي الله عنهما کي جڏهن يمن ڏانهن موڪليو ته ارشاد فرمايائون: آساني ڪجو ۽ تنگي نه ڪجو. ڪتاب ”الماتنه“ ۾ آهي: سوئر جي اوڀر امام مالڪ کان سواءِ ٻين وٽ پليت آهي. پر جيڪڏهن فتويٰ امام مالڪ جي قول مطابق ڏني وڃي ته جائز آهي. ظاهر آهي ته سوئر جي اوڀر جي باري ۾ جيڪڏهن امام مالڪ جي قول تي فتويٰ جائز آهي ته پوءِ سوئر جي وارن جي ناپاڪ نه هئڻ بابت امام محمد جي قول تي فتويٰ ڏيڻ ڇو جائز نه ٿيندي؟ جڏهن امام ابو حنيفه کان اهڙو قول مروِي به آهي، جيئن ”البحر“ ۾ حاويءَ جي حوالي سان ذڪر ڪيو ويو آهي ۽ جيڪڏهن نه ته پوءِ ان فقيه جي قول تي فتويٰ ڪيئن ٿي ڏني وڃي، جيڪو ان مذهب جو صاحب به نه آهي. معلوم ٿيو ته اختلافي مسئلي ۾ هڪ مذهب جي فقيهن مان ڪنهن جي به قول تي فتويٰ ڏيڻ مناسب آهي. جڏهن ته قهستانيءَ نقل ڪيو آهي ته خنزير جي وارن جو پاڪ هجڻ ٽنهي امامن کان ثابت آهي، چوي ٿو، ٽن امامن کان روايت آهي ته ان

جا وار پاڪ آهن جيئن زاهديءَ ۾ آهي.

هاڻي جيڪڏهن چوندين ته عالمن امام ابويوسف جي قول کي به صحيح قرار آهي ته سوئر جا وار پليت آهن. جيئن ابومڪارم جي ”شرح النقاية“ ۾ آهي ته جيڪڏهن سوئر جا وار ڪوه ۾ ڪرن ته امام ابو يوسف وٽ ان جو پاڻي پليت آهي ۽ اهڙي قول صحيح آهي ۽ امام محمد وٽ پليت نه آهي. ڇاڪاڻ ته سوئر جي وارن مان هار جو ڏاڳو ناهي استعمال ڪرڻ جائز آهي جنهن ۾ وٽس ان جي پاڪ هجڻ جو دليل آهي. اهڙيءَ طرح ”ڪافيءَ“ ۾ آهي. پوءِ امام ابو يوسف جي قول کي صحيح چوڻ ۽ ان کي ترجيح ڏيڻ کان بعد امام محمد جي قول تي فتويٰ ڪيئن ڏني وڃي ٿي؟

آئون چوندس ته عمومي تڪليف ۽ حرج سبب امام محمد جي قول تي فتويٰ آهي. الله ۽ ڪري ڪو عالم جيڪڏهن ان جي مخالف قول کي درست چوي ته انهيءَ فتويٰ کي مضر نه آهي. ڇاڻا ڄاڻو ته عالمن استعمال ٿيل پاڻيءَ کي ناپاڪ چوڻ جي باري ۾ امام ابوحنيفه جي قول کي صحيح قرار ڏنو آهي ۽ سندن دليل جي قوت جي وضاحت ڪئي آهي. ان جي باوجود عمومي حرج ۽ تڪليف دور ڪرڻ جي غرض سان امام محمد جي قول تي فتويٰ ڏني وئي آهي ته مستعمل پاڻي پاڪ آهي. ڇنانچ امام سرخسيءَ جي ڪتاب ”المبسوط“ ۾ آهي ته امام ابوحنيفه کان صحيح روايت سان ثابت آهي ته

استعمال ڪيل پاڻي ناپاڪ آهي. الحانیه ۾ آهي: امام ابوحنيفه ۽ امام ابو يوسف کان مشهور قول آهي ته استعمال ٿيل پاڻي ناپاڪ آهي. ”البحر“ ۾ آهي جيئن ته ان جي پليت هئڻ جو دليل وڌيڪ طاقتور آهي. انهيءَ ڪري اهڙي اختيار ڪيو ويندو. مگر ان جي هلڪي پليتيءَ ۾ عمومي حرج ۽ تڪليف سبب بزرگن ان جي پاڪ هجڻ جي فتويٰ ڏني آهي. ”حميديءَ“ ۾ آهي ته اڪثر بزرگن ان قول کي اختيار ڪيو آهي اهو صحيح آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي. ڇاڪاڻ ته ان ۾ عمومي تڪليف ۽ حرج آهي. انهيءَ مان معلوم ٿيو ته عمومي حرج ۽ تڪليف جو قاعدو صحيح قول کي غير صحيح ڏانهن ڦيرائي ٿو. جيئن ماڻهن تي آساني ٿئي ۽ سندن تنگي دور ٿئي ۽ اهو اصول تسليم ٿيل آهي جيئن ”البحر“ ۾ آهي: جنهن شيءِ جي مصيبت ۽ تڪليف عام ۽ گهڻي ٿئي ان بابت فتويٰ ۽ فيصلو ۾ نرمي ۽ هلڪائي اختيار ڪئي ويندي. ڇا اوهين نٿا ڄاڻو ته امام شافعي خنزير جي وارن کي هار جي ڏاڳي ۾ ڪتب آڻي ان مان فائدو وٺڻ جي منع ڪري ٿو. پر جڏهن تنگيءَ ۽ تڪليف آڏو آئي ته امام شافعي ان جي برخلاف فتويٰ ڏني. ڇنانچ حياءُ الحيوان ۾ آهي: ابو فتح نصر القدسي چوي ٿو ته انهن جو رابن تي مک جائز نه آهي ۽ نه انهن ۾ نماز جائز آهي. جيڪي خنزير جي وارن مان تيار ڪيا ويا هجن. امام نووي چوي ٿو: ابو الفتح جيڪو بيان ڪيو آهي اهڙي مشهور قول آهي ۽ ”التلخيص“ جي شرح ۾ عقاب چوي ٿو: ابو يزيد کان ان باري ۾ سوال ڪيو ويو. جواب ڏنائين: معاملي ۾ جڏهن ڏکيائي ٿئي ته ان ۾ آساني ۽ ڪشادگي پيدا ڪئي ويندي. مطلب ته ماڻهن جي اها ضرورت ٿي وئي آهي انهيءَ ڪري منجهس نماز صحيح ٿيندي. ”الروضة“ جي شرح ۾ قريب آهن

لڪيل آهي. هاڻي ويچار ڪريو ته تڪليف ۽ تنگي دور ڪرڻ واسطي ان ۾ نماز کي ڪيئن جائز قرار ڏنائون، باوجود ان جي جو سندن امام کان ان جو جائز نه هجڻ مشهور آهي ۽ هي قاعدو ته جڏهن معاملي ۾ تنگي ۽ ڏکيائي ٿئي، انهيءَ ۾ ڪشادگي ۽ وسعت پيدا ڪئي ويندي، ڪتاب ”الاشباه“ ۾ پڻ بيان ٿيل آهي، گهرو ته وڌيڪ تفصيل اتي ڏسو. چنانچہ جيڪو مسئلو اسان کي درپيش آهي انهيءَ مطابق سوئر جي وارن کي هار جي ڏاڳي يا رسيءَ طور استعمال ڪرڻ ضرورت عام آهي. پڻ ان جي وارن جي استعمال جي رخصت فقط هار جي ڏاڳي تائين محدود نه آهي. جيئن فتاويٰ وزيريه ۾ آهي؛ سوئر جي وارن مان رسي ٺاهي يا ٻئي نموني استعمال ڪري ان مان ڦانڊي وٺڻ جي جواز بابت فقهي ۾ اختلاف آهي. امام ابو حنيفه ۽ امام مالڪ هيٺين پاسي ۾ آلاڻ جي باوجود ان جي استعمال جي اجازت ڏين ٿا ۽ امام شافعي ان کان منع ڪري ٿو ۽ امام احمد ان کي مڪروه چوي ٿو ۽ فرمائي ٿو ته هار لاءِ ڏاڳو ڪاٻار مان ٺاهڻ مون کي وڌيڪ پسند آهي. انهيءَ عبارت مان ظاهر ٿيو ته سندس وارن مان صرف ڏاڳو ٺاهي استعمال ڪرڻ جي اجازت نه بلڪ ان کي ڪپڙن جي گلڪاري وغيره ۾ استعمال ڪرڻ به جائز آهي. هار ڏاڳو جيتوڻيڪ ڪاٻار مان ٺاهي سگهجي ٿو، جيئن امام احمد فرمائي ٿو، ان جي باوجود سوئر جي وارن مان ٺاهڻ عام ماڻهن لاءِ آسان ۽ سندن معمول آهي، انهيءَ ڪري ان جي رخصت آهي. ساڳيءَ طرح ڪپڙن جي چٽسالي ۽ گلڪاريءَ جي عمل ۾ جيتوڻيڪ گهوڙي جا وار استعمال ڪري سگهجن ٿا پر جيئن ته ان مقصد لاءِ سوئر جا وار استعمال ڪرڻ آسان ۽ ماڻهن جو معمول آهي، انهيءَ ڪري مٿين رخصت انهيءَ عمل کي پڻ شامل آهي. سو چڱي نموني سمجهي وٺ. انهيءَ بنياد تي مذڪوره چٽسالي ڪيل ڪپڙو امام ابو حنيفه وٽ پاڪ آهي. ها! البت حڪام بالا کي گهرجي ته ڪپڙو رنگيندڙ ڪارخانيدارن ۽ واپارين تي اها پابندي وجهن ته انهيءَ مقصد لاءِ صرف گهوڙي جا وار استعمال ڪن جيئن اختلاف ختم ٿئي ۽ عالمن جي اتفاقي قول موجب ڪپڙو پاڪ رهي ۽ انهيءَ ۾ ئي احتياط آهي. باقي جيڪو اسين لکي چڪا آهيون. انهيءَ مان ظاهر آهي ته اولاً صرف ڪپڙي ۾ پلٽي جي امڪاني خدشي جي ڪري ان جي ناپاڪ هئڻ جو حڪم نه لڳايو ويندو، تانجو يقين نه ٿئي. ٽائيا جيڪڏهن يقين به هجي تڏهن به امام محمد جي قول مطابق ڪپڙو ناپاڪ نه آهي، ڇاڪاڻ ته فتويٰ عام تڪليف ۽ تنگيءَ کي دور ڪرڻ سبب سندس قول تي آهي، بلڪ امام ابو حنيفه جي قول موجب سوئر جا وار ڪنهن ٻئي ڪم ۾ مصرف ۾ ڪتب آڻي سگهجن ٿا، هن باب ۾ جيڪو الله تعاليٰ مون تي کوليو اهوئي آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره عبدالواحد سيوستانی)

سوال: ڊرم جنهن ۾ گيهه يا تيل پليٽ ٿي پوي، اهو وڏو آهي، ان کي منجهائينس ڪڍي، ننڍي ڊرم ۾ وڌو وڃي ۽ پوءِ ان ۾ پاڪ تيل وڌو وڃي، تانجو جاري ٿئي ڇا ان طريقي سان پاڪ ٿيندو يانه؟

جواب: ڊرم ۽ تب ۾ واقع ناپاڪ پٽڙي شين ۾ پاڪ پٽڙي شيءِ ملائي، ان کي پاڪ ڪرڻ جو

جيڪو طريقو مٿي بيان ڪيو ويو، هي مسئلو به انهيءَ مان آهي. واللہ اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: ڊرم جيڪڏهن پليت ۽ خالي آهي، انهيءَ ۾ پاڻي وڌو وڃي تانجو ڪجهه پاڻي وهڻ لڳي، اهو ڊرم پاڪ ٿيندو يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته منجهس پاڻي وجهڻ سبب هڪدم پاڻي به ناپاڪ ٿيو، ان کانپوءِ ان کي پاڪ ڪرڻ جو طريقو واضح آهي (جنهن کي تفصيل سان مٿي بيان ڪيو ويو) پوءِ جيڪڏهن اهو پاڻي انهن شرطن مطابق وهي ٿو (جيڪي مٿي بيان ڪيا ويا آهن) ته پاڪ ٿيندو. واللہ اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: فقيهن جو ان ننڍي حوض بابت ڪهڙو حڪم آهي، جيڪو وڏي حوض مان ڪڍيو وڃي، ڇا ان جو حڪم وڏي حوض جو آهي، ان صورت ۾ پليتي واقع ٿيڻ سبب ننڍو حوض به ناپاڪ نه ٿيندو ۽ نه ئي ان جو پاڻي گهڻي استعمال سبب استعمال ڪيل پاڻي جي حڪم ۾ ايندو ۽ انهيءَ مان وضو ۽ غسل ڪرڻ جائز ٿيندو يا ان جو حڪم انهن ننڍن حوضن جو آهي، جن ۾ پليتي ڪري ته انهن جو پاڻي ”مستعمل پاڻي“ جي حڪم ۾ ايندو آهي، پوءِ انهيءَ مان وضو ۽ غسل ڪرڻ جائز نه ٿيندو. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: جڏهن انهيءَ ننڍي حوض ۾ نجاست ڪري يا ان کي ايترو گهڻو استعمال ڪيو ويو هجي، جو ان جي پاڻيءَ تي ”استعمال ٿيل پاڻي“ جو حڪم لڳايو وڃي ته انهيءَ مان وضو ڪرڻ جائز نه آهي. جيئن متانه ۾ خانیه کان نقل ڪري ٿو؛ وڏو حوض جنهن منجهان ننڍو حوض ڪڍيو ويو. جيڪڏهن پليت ٿئي ته انهيءَ مان وضو ڪرڻ جائز نه آهي. جيتوڻيڪ ننڍي حوض جو پاڻي وڏي حوض سان مليل چونه هجي. وڏي حوض مان واهي ڪڍي ننڍي حوض ۾ وڌي ويندي آهي جيئن ان جو پاڻي ان ۾ جاري ٿئي ۽ ان جي مٿان تختا وڌا ويندا آهن، ان باري ۾ فتاويٰ الحانیه ۾ چوي ٿو؛ جيڪڏهن (پليت) پاڻي ان جي تختن تائين ۽ اندرئين پاسي کان (وڏي حوض سان) مليل هجي ۽ ڏهه باءِ ڏهه هٿ کان گهٽ هجي ته ان سان وضو ۽ غسل جائز نه ٿيندو. جيڪڏهن پاڻي تختن کان هيٺ هجي ته جائز ٿيندو. بظاهر متانه جي عبارت مان معلوم ٿئي ٿو ته ان سان جائز نه آهي، ان ڳالهه جي تائيد البحر مان ٿئي ٿي، جو لکي ٿو؛ ڏهه باءِ ڏهه هٿ تالاب ۽ حوض جي پليتيءَ بابت حڪم آهي ته جيڪڏهن ان ۾ نالي هجي، پوءِ ماڻهو ان مان وضو يا غسل ڪري ۽ پاڻي واهيءَ جي تختن سان مليل هجي ۽ چرپر نه ڪري ته ان مان وضو جائز نه ٿيندو ۽ جيڪڏهن تختن کان هيٺ هجي ته پوءِ جائز ٿيندو ۽ فتح القدیر ۾ ان جو ڪارڻ بيان ڪندي چوي ٿو ته پهرين صورت ۾ ننڍي حوض جي حالت ۾ آهي (ان ڪري پليتي ڪرڻ سبب پاڪ نه ٿيندو) ۽ ٻي صورت ۾ ڍڪيل وڏي حوض جي حالت ۾ آهي (ان ڪري پليتي ڪرڻ سبب ناپاڪ نه ٿيندو) انهيءَ بنياد تي وڏي حوض جو پاڻي جڏهن ٻڌو وڃي پوءِ سوراخ ڪري، ڪوئي انهيءَ جاءِ تان وضو ڪري ته

جيڪڏهن ٻڌل پاڻيءَ کان اهو پاڻي جدا هجي ته انهيءَ ۾ ڪو حرج نه آهي. ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ ڍڪيل حوض جي حڪم ۾ ٿيندو ۽ جيڪڏهن ان جو پاڻي ان سان مليل هجي ته انهيءَ مان وضو جائز نه ٿيندو. ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ ٿب جي حڪم ۾ آهي - فتح القدير جي عبارت ائين آهي، اهوئي حڪم وڏي حوض بابت آهي. جڏهن منجهس واهيون هجن پوءِ ڪنهن واهيءَ ۾ وضو يا غسل ڪيائين ۽ پاڻي واهيءَ جي تخت سان لڳو لڳ هجي ۽ چرپر نه ڪري ته جائز نه ٿيندو ۽ جيڪڏهن هيٺين پاسي کان هجي ته جائز آهي. ڇاڪاڻ ته پهرين صورت ۾ ننڍي حوض جي حڪم ۾ آهي. ان مان هڪ ڀري وضو ٻاهر ڪري پر انهيءَ منجهه وضو نه ڪري ۽ ٻي صورت ۾ وڏي ڍڪيل حوض جي حالت ۾ آهي. هتي عدم جواز جو حڪم مشبه به سان مشتبه آهي. انهيءَ ڪري اها لکڻي متانة جي عبارت جي موافق آهي. ليڪن انهيءَ مان هي فائدو حاصل ٿيو ته ان مان وضو ڪرڻ جائز آهي ۽ انهيءَ ۾ اندر وضو ڪرڻ جائز نه آهي. سو غور فڪر کان ڪم وٺ، خلاصه ۾ آهي: حوض سان مليل واهي يا نالي آهي. جڏهن حوض ڀرجي ٿو ته پاڻي واهيءَ ۾ داخل ٿئي ٿو. ڪو شخص واهيءَ مان وضو ڪري، ڇا واهي حوض جي ماتحت هئڻ سبب ان مان وضو ڪرڻ جائز آهي؟ عالم فرمائين ٿا ته واهي جيڪڏهن اڍائي هٿن جي مفاصلي جيتري هوندي ته جائز نه آهي ۽ ان کي حوض جي تابع شمار نه ڪيو ويندو ۽ جيڪڏهن ان کان گهٽ هجي ته ان مان وضو ڪرڻ جائز آهي ۽ ان کي حوض جي ماتحت شمار ڪيو ويندو - خزانه المفتين وغيره ۾ به ان طرح آهي. انهيءَ مان اهو فائدو حاصل ٿيو ته اڍائي هٿن کان گهٽ واهي هوندي ته حوض جي ماتحت آهي، انهيءَ ڪري جڳائي ته انهيءَ کي ننڍي حوض ۾ به جاري ڪيو وڃي، ڇاڪاڻ ته اها نهر وانگر آهي. والله اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

فائدو: چور ۾ وهندڙ خون نه آهي، ان ڪري ان جي پليٽيءَ جو حڪم نه لڳايو ويندو. مگر جڏهن ڪنهن جو رت پيئي ته پوءِ ناپاڪ رت سان ويجهو هئڻ سبب پليٽ ٿيندي. جيڪڏهن تازو خون نه پيتو هجيست ته پاڪ هئڻ جو حڪم رکندي. ان سان نماز جائز آهي. والله اعلم. هدايه ۾ آهي: جنهن جاندار ۾ وهندڙ رت نه آهي. پاڻيءَ ۾ مري ته ان کي ناپاڪ نه ڪندو. ڇاڪاڻ ته نجس ڪندڙ شيءِ وهندڙ رت آهي. جيڪا ڪنهن شيءِ جي موت وقت ان جو جز هجي. چور ۾ رت نه آهي ۽ ڪنهن شيءِ جي حرار هئڻ لاءِ ضروري نه آهي ته، اها پليٽ به هجي، جيئن مٽي آهي. البحر ۾ آهي: چور جي باري ۾ صحيح ڳالهه آهي ته جڏهن رت چوسي (۽ پاڻيءَ ۾ ڪري) ته ان کي گندو ڪري ڇڏيندي، انهيءَ مان اهو سمجهجي ٿو ته جڏهن رت نه چوسي (۽ پاڻيءَ ۾ ڪري) ته رت نه هئڻ سبب ان کي ناپاڪ نه ڪندي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

فائدو: بحر ۾ آهي: ٿورو استعمال ڪيل پاڻي جڏهن گهڻي نج پاڻيءَ ۾ ملي ته ان بابت بزرگن جو اختلاف آهي. منجهائن ڪي چون ٿا ته مستعمل پاڻيءَ جي حڪم ۾ آهي ۽ اهو امام محمد جو قول آهي ۽ منجهائن ڪي چون ٿا ته مستعمل شمار نه ٿيندو تانجو نج پاڻيءَ تي غالب

اچي. ان قول کي امام سرخسيءَ صحيح چيو آهي ۽ علامه صاحب نقل ڪيو آهي ته اهوئي مختار مذهب آهي. جڏهن اها ڳالهه طي ۽ مقرر ٿي وئي ته پوءِ ان قول کي ضعيف سمجهڻ گهرجي جيڪو ان جي جائز نه هئڻ بابت نقل ڪيو ويو آهي. اهو قول صحيح نه آهي ۽ المحيط ۾ جو هي قول آهي ته کوه جو پاڻي سڀني وٽ مستعمل آهي، اها ڳالهه به امام محمد جي ضعيف روايت موجب آهي. سندس صحيح قول هي آهي ته کوه جو پاڻي سڀني وٽ مستعمل آهي، ڇاڪاڻ ته مستعمل پاڻي اهو هوندو آهي جيڪو بدن جي عضون مان ڪري ۽ جيڪو پاڻي استعمال ٿيل نه آهي، ان کان گهٽ به هجي. انهيءَ فرق کي چڱيءَ ريت ياد رک، الله توکي فائدو ڏيندو. انهيءَ اعتبار سان سندن قول ته ”پاڻي مستعمل ٿي ويندو“ جي معنيٰ آهي ته اهو پاڻي مستعمل ليکبو جيڪو جسر تي پوي. اهو مطلب نه آهي ته کوه يا ڪڏي جو سڀ پاڻي مستعمل آهي. مٿي جيڪو اسين بيان ڪري چڪا آهيون انهيءَ مان معلوم ٿيو ته اسنبيجي وغيره جيڪو بيان ڪيو آهي ته کوهن جو پاڻي امام محمد وٽ مستعمل آهي، اهو سندس ضعيف قول آهي. سندس صحيح قول ان جي ابتڙ آهي والله اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: گليءَ ۾ رنگ ڏنل ڪپڙو، جنهن ۾ بظاهر پليٽيءَ جي علامت نه آهي فقط هن گمان هيٺ ته مبادا تب يا ڊرم ۾ پليٽي هجي، ڇا ان صورت ۾ ان کي پليٽ چئي سگهجي ٿو يا ان جي پاڪ هئڻ جو حڪم لڳايو ويندو، بيان ڪيو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته پاڪ آهي ڇاڪاڻ ته ان جو اصل پاڪ آهي، انهيءَ ڪري شڪ شبيهي جي بناء تي ڪا شيءِ ناپاڪ نه ٿيندي جيئن ”الطريقة المحمدية“ ۾ آهي؛ شين بابت بنيادي اصول آهي ته اهي پاڪ آهن، جيڪڏهن پاڻي يا زمين يا مٽي يا بستري يا لباس جي پاڪ هئڻ بابت شڪ ۽ گمان ڪيائين ته ان بابت حڪم آهي ته وضو نماز ۽ سڀني ڪمن لاءِ اهي شيون پاڪ آهن. امالي ۾ آهي؛ فتويٰ جي ڪتابن ۾ لکيل آهي ته گليءَ سان رنگ ڏنل ڪپڙو ۽ ڏيئي جو تيل پاڪ آهي ڇاڪاڻ ته ان جو اصل پاڪ آهي، تانجو ان جي پليٽيءَ جو يقين ٿئي. جواهر الاخلاطي ۾ آهي ته گليءَ ۾ رنگيل ڪپڙو پاڪ آهي ڇاڪاڻ ته ان جو اصل پاڪ آهي تانجو ان جي نجاست جي پڪ ۽ يقين نه ٿئي ۽ ان تي ئي فتويٰ آهي ۽ هي جو بيان ڪيو وڃي ٿو ته گليءَ ۾ رت ملايو ويندو آهي صحيح نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: پليٽي سڪڻ ۽ اثر ختم ٿيڻ سان زمين پاڪ ٿئي. پوءِ جيڪڏهن پاڻي سان آلي ٿئي ته منجهس پليٽي موٽي ايندي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان بابت ٻه روايتون آهن پر ترجيح ڏنل روايت هي آهي ته منجهس پليٽي نه ٿي موٽي. الاشباه جو مصنف بيان السقط لا يعود ۾ چوي ٿو ته جيڪا زمين اس سبب سڪي پوءِ منجهس پاڻي ملي ته وڌيڪ صحيح قول مطابق منجهس پليٽي نه موٽندي. بحر ۾ آهي؛ زمين جي پليٽي (جنهن به نموني سان) سڪي ۽ ان جو اثر ختم ٿئي ته ان کي سڪل چيو ويندو ۽ ان کي

اس تي سڪائڻ جو قيد ۽ شرط نه آهي جيئن ڪتاب ”قدوري“ اهڙو قيد لڳايو آهي ڇاڪاڻ ته هي مسئلو عام عادت تي دارومدار رکي ٿو، ان ڪري ان جي سڪڻ لاءِ اس، هوا، باهه ۽ ڇانو جو ڪو فرق ۽ شرط نه آهي. ان کان بعد ڄاڻڻ گهرجي ته جيڪي شيون وهندڙ پٿريون نه آهن (پليٽي سڪڻ بعد) منجهن جيڪڏهن ڪاپاڪ شيءِ ملي ته ڇا اهي پليٽ ٿينديون؟ شارح امام زبلي فرمائي ٿو ته ان بابت ٻه روايتون آهن، اڳتي چوي ٿو: باقي رهيو مسئلو زمين جو ته قاضي خان پنهنجي فتويٰ ۾ چوي ٿو ته صحيح ڳالهه هيءُ آهي ته ان جي پليٽي نٿي موٽي، المجتبيٰ چوي ٿو ته صحيح هي آهي ته ان جي نجاست نٿي موٽي، الخلاصة ۾ آهي ته مختار مذهب هي آهي ته جڏهن ڪپڙي ۾ مٺي پهچي ۽ ان کي مهتي پاڻيءَ سان ڌوئجي ته ان ۾ پليٽي نه موٽندي. اهڙي حڪم هر ان شيءِ جو آهي جنهن کي پاڻي کان سواءِ ڪنهن ٻي شيءِ سان پاڪ ڪجي. عالمگيريءَ ۾ آهي ۽ جڏهن زمين سڪي پاڪ ٿئي پوءِ ان کي پاڻي لڳي صحيح قول موجب وري منجهس پليٽي نٿي موٽي، جيتوڻيڪ مٿس پاڻي ڇٽڪايو وڃي ۽ انهيءَ آلي زمين تي ويهجي ته انهيءَ ۾ ڪو حرج نه آهي؛ فتاويٰ قاضي خان ۾ ائين آهي. خزانه المفتين ۾ آهي؛ زمين جڏهن منجهس نجاست پهچي پوءِ سڪي وڃي ته مٿس نماز جائز آهي بشرطيڪم ان ۾ انجو اثر نه هجي. جيڪڏهن اها آلي ٿئي ته سندس هڪ روايت مطابق وري ناپاڪ نه ٿيندي ۽ ٻي روايت موجب وري ناپاڪ ٿيندي ۽ صحيح قول پهريون آهي آخر تائين. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: فقهين سڳورن جو ان بابت ڪهڙو قول آهي ته ڪنهن شخص کي ٻه ڪپڙا پاتل آهن. هڪڙو پاڪ آهي، ٻيو پليٽ. نٿو سڃاڻي ته پاڪ ڪهڙو آهي ۽ پليٽ ڪهڙو. هڪڙو ڪپڙو پاڻي ظهر نماز ادا ڪيائين، ان کان پوءِ ٻيو پاڻي عصر پڙهيائين. ان کي مٿائي مغرب پڙهيائين. وري ان کي مٿائي عشا ادا ڪيائين. سندس ڪهڙي نماز جائز ٿيندي ۽ ڪهڙي ناجائز؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان جو دارومدار ڪپڙن جي نوعيت تي آهي. جنهن ڪپڙي جي باري ۾ سندس گمان غالب هجي انهيءَ ۾ نماز جائز آهي ۽ ٻئي ۾ جائز نه آهي. ”الاشباه“ ۾ چوي ٿو: مختلف ڪپڙا ملي ويا آهن انهن مان ڪي پليٽ آهن ۽ ڪي پاڪ ته انهن ۾ نماز پڙهڻ جائز آهي، خواهه پليٽي گهڻي لڳل هجي يا ٿوڙي، آخر تائين غرض ڪپڙي جي باري ۾ احتياط ڪرڻ جڳائي. جنهن ڪپڙي جي پاڪ هئڻ بابت سندن گمان غالب هجي ان ۾ نماز جائز ۽ جنهن بابت پليٽ هئڻ جو گمان غالب هجي، انهيءَ ۾ نماز جائز نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

فائدو: جڏهن عضوو ٽٽل هجي ۽ ان جي ڌوئڻ کان عاجز هجي ته ان جي ڌوئڻ جو فرض ساقط ٿيندو ۽ لازم آهي ته ان جي مٿان پاڻي وٺائي، جيڪڏهن پاڻي وهائڻ کان به عاجز آهي ته ان جو مک ڪرڻ ڪافي آهي، جيڪڏهن مک ڪرڻ کان عاجز آهي ته مک جو فرض به ساقط ٿيندو، انهيءَ صورت ۾ ان جي پرياسي واري جاءِ کي ڌوئي ۽ انهيءَ هنڌ کي ڇڏي ڏي.

سوال: جيڪڏهن ڪو جن ڪنهن عورت سان مباشرت ڪري ته ڇا انهيءَ تي غسل ڪرڻ واجب ٿيندو؟

جواب: فتاويٰ قاضي خان ۾ آهي ته: جيڪڏهن هڪ عورت چوي ته: ”مون کي جن آهي، جيڪو ننڊ ۾ مون وٽ بار بار ايندو آهي ۽ آئون اها شيءِ لهندي آهيان جيڪا پنهنجي مڙس سان مباشرت ڪرڻ وقت لهندي آهيان“ ته ان صورت ۾ ان تي غسل (فرض) نه آهي. اصل ۾ دارومدار منيءَ جي نڪرڻ تي آهي. جيڪڏهن مني نڪري ٿي ته ان تي غسل واجب ٿيندو، جيئن تڙ ۽ احتلام جو حڪم آهي.

سوال: مرد يا عورتون پاڻيءَ جو مٽ وغيره ڪنڊيون آهن ۽ انهيءَ جي هيٺان تڪليف کان بچڻ جي لاءِ سينهو رکنديون آهن. جيڪڏهن اهو سينهو ڪوھ يا اهڙي حوض ۾ ڪري پوي جيڪو ڏھ پاڻي ڏھ نه آهي ۽ ان تي ڪنهن پليٽيءَ جو اثر به نه ڏنو ويو آهي ۽ اهو مرد يا عورت جيڪو ان جو مالڪ آهي، چوي ٿو ته سينهو پاڪ آهي. ڇا ان صورت ۾ ان جو قول اعتبار جوڳو ٿيندو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته فقط شڪ شبهي جي بنياد تي ان جي پليت هجڻ جو حڪم نٿو لڳائي سگهجي، ڇاڪاڻ ته اصل ۾ اهو پاڪ آهي. ”الطريقة المحمدية“ ۾ آهي ته: شين جي باري ۾ اصل حڪم پاڪائيءَ جو آهي. پوءِ جيڪڏهن ڪنهن کي پاڻي، يا زمين، يا مٽي، يا بستري، يا لباس، يا کاڌي، يا ٿانوَ وغيره جي پاڪ هجڻ جي باري ۾ شڪ يا گمان ٿئي ته انهيءَ ۾ اها شيءِ ڪري پئي آهي، جيڪا پليٽيءَ جي جنس مان آهي ته اهڙو شهبو اعتبار جوڳو نه آهي ۽ ان شيءِ جو وضو، نماز، ٻين سڀني ڪمن ۾ استعمال جائز آهي. ”الاشباه“ ۾ آهي ته: جيڪڏهن ڪنهن کي ڪنهن شيءِ ۾ پليٽي ڪرڻ جو شڪ ٿئي، تڏهن به ان جي پاڪ هجڻ جو حڪم باقي رهندو. انهيءَ بنياد تي امام محمد فرمائي ٿو ته: اهو حوض جنهن مان ننڍا ٻار پليت هٿن ۽ ڪن گهڙن سان پاڻي ڪڍن ٿا، ان مان وضو جائز آهي، جيستائين ان ۾ پليٽي ڪرڻ جو قطعي علم نه هجي. ”جواهر الفتاويٰ“ ۾ آهي ته: ٻار جي بستري تان ڪپھ جو ٽڪڙو ڪوھ يا حوض ۾ ڪري پيو ۽ ڪو نٿو ڄاڻي ته اهو پاڪ آهي يا پليت؟ ته شڪ ۽ امڪان سبب ان جي پليت هجڻ جو حڪم نه لڳايو ويندو. پوءِ جيڪڏهن انهيءَ ۾ پليٽيءَ جو اثر نه هجي ۽ مالڪ به ٻڌائي ته غالب گمان ان جي پاڪ هئڻ جو آهي ته ڪوھ پاڪ ليکيو ويندو، جيئن ڳجهو نه آهي. البتہ ديانتداريءَ جي تقاضا اها آهي ته انهيءَ باري ۾ عادل ۽ انصاف پسند ماڻهو کان سواءِ ڪنهن جي ڳالهه قبول نه ڪئي وڃي، جيئن هدايه ۾ آهي ته: باقي رهيا مذهبي معاملات ته انهن جي باري ۾ ڪنهن عادل مسلمان جي ئي ڳالهه تسليم ڪئي ويندي ۽ پاڻيءَ جي پليت هجڻ يا پليت نه هجڻ جي معاملي ۾ به ديانتداريءَ جي ضرورت آهي.

زيربحث مسئلي ۾ جڏهن پاڻيءَ ۾ پليٽيءَ ۽ مالڪ به پاڻيءَ جي پاڪ هئڻ جي خبر ڏي ٿو ته ان بابت غالب گمان هي آهي ته پاڻي پاڪ آهي. جيئن گجهو نه آهي، اها ئي ديانتداريءَ جي تقاضا آهي. انهيءَ ڪري ان بابت فقط عادل مسلمان جي خبر قبول ڪئي ويندي، جيئن هدايه ۾ آهي ته: ديانتداريءَ جي معاملن ۾ فقط عادل مسلمانن جو قول مڃبو. ۽ پاڻيءَ جي ناپاڪ هئڻ جي خبر ڏيڻ پڻ ديانتداريءَ جي معاملن مان آهي ۽ هتي مالڪ پاڻيءَ جي پليٽيءَ جو اطلاع ئي نٿو ڏئي. تانجو ڏسجي ته عادل آهي يا نه؟ بلڪ ان شيءِ جي طهارت جو اصل موجود آهي ۽ مالڪ جي خبر به ان جي تائيد ڪري ٿي. پوءِ ڪيئن ان جي پليٽيءَ جو حڪم لڳايو ويندو؟ واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: هن مسئلي جي باري ۾ عالمن ۽ فقيهن جو ڪهڙو قول آهي ته هڪ شخص ڏاند جي اگهاڙي پٺيءَ تي سوار ٿيو ۽ پنهنجي ڪپڙن ۾ رت جو اثر لڌائين. انهن ڪپڙن ۾ نماز پڙهڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته انهن ۾ نماز جائز آهي، ڇاڪاڻ ته ڏاند اهڙو جانور آهي جنهن جو گوشت کاڌو وڃي ٿو. جيئن ”الهداية“ ۾ آهي، هر شيءِ جو عرق، پگهر ۽ ان جي اوڀر اعتبار جو گهي آهي، ڇاڪاڻ ته ان جي گوشت مان پيدا ٿئي ٿي. انهيءَ لحاظ سان حڪم ان شيءِ جي نوعيت ۽ حيثيت موجب آهي. ماڻهو ۽ جنهن جانور جو گوشت کائجي ٿو، ان جانور جي اوڀر پاڪ آهي. پر جيڪڏهن ڏاند جي پٺي پيشاب يا قوسيءَ سان ڀريل هجي ته ڪپڙي تي لڌل ان آلاڻ جو حڪم پليٽيءَ جي ويجهو هئڻ سبب هي آهي ته اها نجس آهي، جيئن فتاويٰ قاضي خان ۾ آهي؛ هدايه ۾ آهي. سوال هي آهي ته جانور جي بدن تي قوسي هجي ۽ ان سان ڪپڙو آلو ٿئي ته ناپاڪ ٿي ويندو. جانور جو جسم پيشاب سان ڀرجي پوي ته ڌوئڻ کان سواءِ پاڪ نه ٿيندو. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: ڪٿو پاڻي ۾ گهڙي پوءِ نڪري پنهنجي بت کي ڇنڊي تانجو ڇنڊا ماڻهوءَ جي ڪپڙن کي لڳن ته ڪپڙا خراب ۽ ناپاڪ ٿي پوندا. پر جيڪڏهن ڪٿي جي بدن تي مينهن جو پاڻي پوي ۽ بت کي ڇنڊي تانجو ڇنڊا ڪپڙن کي لڳن ته ناپاڪ نه ٿيندا. عيٰنه ۽ مختار الفتاويٰ جي عبارت جو هي خلاصو آهي. انهن ٻنهي جدا جدا حڪمن جو سبب بيان فرمايو.

جواب: بحر ۾ آهي ته پهرين صورت ۾ ان ڪري ناپاڪ آهن جو پاڻي ان جي گل تي لڳو ۽ ان جي گل پليٽ آهي ٻي صورت ۾ ان جا ڇنڊا پليٽ نه آهن جو مينهن جو پاڻي ان جي وارن کي لڳو ۽ ان جا وار پليٽ نه آهن گجهو نه رهي ته اهو ڪپڙن جي پليٽيءَ جو حڪم تڏهن آهي، جڏهن ڪٿي کي نجس العين قرار ڏجي. جيڪڏهن ان جي نجس العين نه هجڻ جو قول اختيار ڪجي ته ڪپڙا ناپاڪ نه ٿيندا، خواهه ان جي جسم جا ڇنڊا هجن يا وارن جا، آخر تائين. فتويٰ انهيءَ قول تي آهي.

آخر ٿاڻين . والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: فتويٰ جي ڪن ڪتابن ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪتو درياءَ ۾ گهڙي ۽ ٻاهر نڪري پنهنجي پٺي ڇنڊي ۽ ڪنهن جي ڪپڙن تي ان جا ڇنڊا لڳن ته ڪپڙا ناپاڪ آهن. جيڪڏهن ان جي مٿان مينهن جو پاڻي پوي ۽ وارن کي ڇنڊي ۽ اهي ڇنڊا ڪپڙن تي لڳن ته ناپاڪ نه ٿيندا، انهيءَ روايت تي عمل آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته مسئلي جي اها صورت هن اصول تي ورتل آهي ته ڪتو نجس العين آهي، جيئن ڪتاب البحر ۾ آهي. ڇاڪاڻ ته مسئلي جي پهرين صورت ۾ پاڻي ان جي ڪل کي رسيو ۽ ان جي ڪل ناپاڪ آهي. ٻي صورت ۾ پاڻي ان جي وارن کي لڳو ۽ ان جا وار ناپاڪ نه آهن. ”ولوحي“ وغيره ائين بيان ڪيو آهي. معلوم ٿيو ته نجس العين هجڻ جي باوجود ان جا وار پاڪ آهن. اوهان کي معلوم آهي ته ڪتي جي نجس العين هجڻ جو قول ثانوي حيثيت رکي ٿو. ان ڪري ان بنياد تي جيڪا فتويٰ ڏني ويندي اها به ثانوي درجي جي هوندي. ۽ فتويٰ هن قول تي آهي ته نجس العين نه آهي. البحر ۾ آهي ته ڪتي جي اصليت ۽ جنس پاڪ آهي. درمختار ۾ آهي، ڄاڻڻ گهرجي ته ڪتو امام ابوحنيفه وٽ نجس العين نه آهي (يعني ان جو بدن بذات خود ناپاڪ نه آهي) ۽ ان تي فتويٰ آهي. جيتوڻيڪ ڪن فقيهن ان جي ناپاڪ هئڻ جي فتويٰ ڏني آهي والله اعلم بالصواب.

سوال: جيڪڏهن بدن تي هلڪي نجاست لڳي ان جو حڪم ڪهڙو آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو .

جواب: ظاهر هي آهي ته بدن ڪپڙي جي حڪم ۾ آهي. پوءِ ان جي چوٿين حصي جو اعتبار ڪيو ويندو ليڪن عالمن ۾ چوٿين حصي جي ڪيفيت ۽ نوعيت ۾ اختلاف آهي. البحر ۾ آهي ته چوٿين حصي جي ڪيفيت بابت عالمن جا ٽي قول آهن: ۱- جنهن شيءِ کي پليٽي لڳي، ڪپڙو جيئن چولو، ڪڙٽو، قميص هجي ته ان جو چوٿون حصو ڌوئبو. انساني جسم هجي جيئن هٿ پير ته عضوي جو چوٿون حصو ڌوئبو. ان قول کي ڪتاب تحفه، محيط بدائع ۽ سراج صحيح چيو آهي. حقائق نالي ڪتاب ۾ آهي: ان تي ٽي فتويٰ آهي. - ۲: هي به چيو ويو آهي ته مرادسجھي ڪپڙي ۽ بدن جو چوٿون حصو آهي. مسبوط ۾ امام سرخسي ان کي صحيح قرار ڏنو آهي. - ۳: چيو ويو آهي ته ڪپڙي جي جنهن حصي تي پليٽي لڳي، ان جو ويجهو چوٿون حصو ڌوئڻ مراد آهي. جيئن ڏسڻا ته عالمن جو ان جي درستيءَ ۾ اختلاف آهي ليڪن ترجيح پهرين قول کي آهي ان تي فتويٰ آهي. ان جي تائيد ”تصحيح القدوري“ نالي ڪتاب مان ٿئي ٿي، جامع البرهاني ۾ آهي ته انهيءَ قول تي فتويٰ آهي. درمختار ۾ آهي، ”فتويٰ“ جو لفظ ”صحيح“ ۽ ”اصح“ کان وڌيڪ تڪيد وارو آهي. ليڪن اهو درمختار جي قول جي خلاف آهي. بدن ۽ ڪپڙي جو ڌوئڻ جيتوڻيڪ وڏو هجي، چوٿين پٽيءَ کانسواءِ معاف آهي. اهوئي مختار مذهب آهي ان کي حلبي ذڪر ڪيو ۽ النهر ۾ ان کي راجح

قرار ڏنو اٿس. هڪ نسخي ۾ آهي ته ان جو حڪم چولي ۽ قميص وانگر آهي جيتوڻيڪ ”حقائق“ نالي ڪتاب ۾ آهي ته هلڪي پليٽيءَ جي باري ۾ ان قول تي فتويٰ آهي. ”النهر“ جي پيروي ڪندي هي حڪم پهرين قول تي ٻئي قول کي ترجيح ڏيڻ ۾ ظاهر آهي. جيئن ڳجهو نه آهي ۽ اهو قول وڌيڪ وسعت وارو آهي. جنهن قول کي بحر جي مصنف ترجيح ڏني آهي انهيءَ ۾ زياده احتياط آهي. پڻ ان ۾ ترجيح جو سبب پڌرو آهي ۽ ان تي فتويٰ به آهي. نهر جي مصنف جنهن قول کي ترجيح ڏني آهي ان جو سبب معلوم نه آهي. والله اعلم بالصواب. (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: ڪي ماڻهو چون ٿا ته جيڪڏهن ڄميل شيون پليت ٿي پون، انهن کي صاف ڪري باهه تي رجائي منجهس ٿي پيرا پاڻي وجهي اٻارجي ته پاڪ ٿي وينديون. تيل يا گيهه انهيءَ حيلي سان پاڪ ڪرڻ صحيح آهي يا نه؟

جواب: اهو حيلو صحيح بلڪه اهوئي عين فقه آهي ۽ پاڻي سان اٻارڻ انهن شين ۾ شرط آهي جيڪي رجڻ جهڙيون نه هجن. فرائض الاسلام ۾ آهي ته ڪير، رجيل گيهه، تيل، ماکي ۽ ميون جي رس پليت ٿئي ته فرض آهي ته انهيءَ ۾ ڪجهه پاڻي وجهي، اٻارجي تانجو پاڻي ختم ٿئي ۽ اصل شيءِ باقي بچي. ٽي پيرا ان طرح ڪري ته اها شيءِ پاڪ ٿي ويندي. مگر تيل ۽ رجيل گهه ۾ اٻارڻ شرط نه آهي بلڪه ان جو پاڻي ڪنهن مٿي اڀامي اچڻ ئي ڪافي آهي. ”بواقعي“ ۾ آهي ته انهن کي به ٽي پيرا جوش ڏيڻ شرط آهي (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: چمڙي جي وٺ بابت ڪهڙو حڪم آهي بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو؟

جواب: ظاهر هي آهي ته چمڙو پڪي آهي ۽ عالمن وضاحت ڪئي آهي ته جيڪو پڪي کائجي ان جي وٺ پاڪ آهي. چمڙي جي وٺ جي حرام ۽ حلال هئڻ بابت اختلاف آهي. برجندي چوي ٿو، امام سرخسي پنهنجي ڪتاب المحيط ۾ لکيو آهي ته چمڙي جي وٺ ۾ مشائخ جو اختلاف آهي. ان چمڙي کي کائڻ جو گو ميجي جيئن خزانه الفتاويٰ ۾ آهي ته اها حلال آهي. درمختار باب الذبائح ۾ ان طرف اشارو ڪندي چوي ٿو ته (ڏاڏ وارو) حلال نه آهي ۽ چيو وڃي ٿو ته ان مان مراد چمڙو آهي ڇاڪاڻ ته ان جي ڏاڏ هوندي آهي، سندس انداز بيان ۾ اشارو آهي ته ان جي ابتڙ جيڪو قول آهي اهو وڌيڪ ترجيح جو گو آهي، يعني اهو حلال آهي ان ڪري چمڙي جي وٺ جي پاڪ هجڻ ۾ ڪوشش نه آهي. جيڪڏهن چئجي ته چمڙو کائڻ جي قابل نه آهي جيئن فاهه البستان ۾ چوي ٿو، چمڙي بابت حڪم آهي ته ان جو کائڻ حلال نه آهي. ڇاڪاڻ ته اهو ڏاڏ وارو آهي ائين ئي فتاويٰ قاضي خان ۽ بزازيه ۾ آهي. برجندي ۾ آهي، الظهيري ۾ وضاحت ڪئي اٿس ته چمڙو نه کاڌو ويندو. ”باب الانجاس“ ۾ درمختار ان طرف اشارو ڪيو آهي ته ساهه وارو جيتوڻيڪ ننڍو هجي جيڪڏهن نه کاڌو وڃي ته ان جو پيشاب پليت آهي سواءِ چمڙي جي. انهيءَ استثناء مان معلوم ٿيو ته وٽس به چمڙو انهن جانورن مان آهي جن جو گوشت ٿڌو کاڌو وڃي جيئن ڳجهو نه آهي، انهيءَ

ڪري اصول ۽ قاعدي جي تقاضا آهي ته چمڙي جي وٽ هلڪي پليٽي آهي، جو اهڙي پڪيءَ جي وٽ آهي جيڪو نٿو کاڌو وڃي ۽ جيڪي جانور کاڌا وڃن انهن جي وٽ وغيره جي پليٽي هلڪي آهي جيئن ڪنز وغيره ڪتابن جي متن ۾ آهي. ان جي باوجود عالمن وضاحت ڪئي آهي ته نظريه ضرورت تحت چمڙي جي وٽ پاڪ آهي. البحر ۾ آهي، چمڙي جي پيشاب ۽ ان جي وٽ کان بچڻ مشڪل آهي انهيءَ ڪري فاسد ۽ خراب نه آهي. ظهيريءَ ۾ آهي، نظريه ضرورت تحت چمڙي جو پيشاب پليٽ نه آهي. الاشباه ۾ آهي، سڀني اڏامندڙ جو پيشاب ناپاڪ آهي سواءِ چمڙي جي، جو اهو پاڪ آهي. درمختار ۾ آهي، (اهي ناپاڪ آهن) سواءِ چمڙي جي مٿ جي، جو اهو پاڪ آهي. ساڳيو حڪم ڪوئي جي پيشاب جو آهي، جو ان کان بچڻ مشڪل آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي جيئن التتار خانيه ۾ آهي. هن باب ۾ اسان تي جيڪو ظاهر ٿيو اهوئي آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: سوئر مٿي جي ڪاتن ۽ ڪرن سان جيڪا آلي مٿي زمين مان ڪڍي ان کي قبر ٺاهڻ ۽ استنجا لاءِ استعمال ڪرڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته سوئر نجس العين آهي، جڏهن آلي زمين مان پنهنجي سڱن ۽ ڪرن سان مٿي ڪڍي ته اها پليٽ آهي. بالڪل ائين جيئن ڪو پنهنجو پير ان شيءِ يا جانور جي پير واري جاءِ تي رکي جيڪو نجس العين آهي ۽ پنهنجو پير آلي زمين ۾ رکي. ان طرف اشارو ڪندي ”البحر“ جو مصنف چوي ٿو ته فتاويٰ جي ڪتابن ۾ آهي: جيڪو شخص پنهنجو پير ڪتي جي پير مٿان رکي جنهن برف يا گپ ۾ پنهنجو پير رکيو هجي ته اهو ناپاڪ ٿيندو. (جائن گهرجي ته) اهڙو نظير ۽ مثال ان وقت صحيح ٿيندو جڏهن ڪتي کي نجس العين مڃجي، حالانڪ ان جي نجس العين هئڻ جو قول پسنديدہ نه آهي. انهيءَ عبارت مان معلوم ٿيو ته جيڪي جانور نجس العين آهن انهن جو پير جيڪڏهن گپ ۾ گچجي وڃي ۽ ڪوماڻهو ان تي پير رکي ته پليٽ ٿي پوندو، مگر ڪتي جي نجس العين هئڻ جي روايت پسنديدہ نه آهي، ان جي ابتڙ سوئر بلاخلاف نجس العين آهي. انهيءَ ڪري ان جا پير يا سڱ جيڪڏهن آلي مٿي يا گپ ۾ گچجي وڃن ته زمين ناپاڪ ٿيندي. ان مٿيءَ کي قبر ٺاهڻ يا استنجا لاءِ استعمال ڪرڻ جائز نه آهي. جيڪڏهن ان جي پيرن يا سڱن سڪي مٿي پئي ڪڍي هجي ته ان جي پليٽ هجڻ جو ڪو سبب نه آهي، البتہ ان کي قبر ۽ استنجا ۾ استعمال ڪرڻ بابت عدم جواز جو قول پنهنجي جاءِ تي برقرار رهندو، واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: جيڪڏهن ڪتو انساني عضوي يا ڪپڙي کي مڇريل حالت ۾ چڪ پائي ته ناپاڪ نه ٿيندو، پر جيڪڏهن مذاق ۽ محبت ۾ راند ڪندي چڪ پائي ته ناپاڪ ٿيندو. ڇاڪاڻ ته پهرين صورت ۾ ڏندن سان چڪ پائي ٿو ۽ ان جا ڏند ناپاڪ نه آهن. ٻي صورت ۾ زبان سان لواڙي ٿو ۽

ان جي گگ ناپاڪ آهي. (فتاويٰ نورالعين)

”ڪٿي جيڪڏهن انساني عضوي يا ڪپڙي کي چڪ پاتو ۽ ان کي لواڙيائين ته پليت ٿيندو، جيڪڏهن نه لواڙي ته پليت نه ٿيندو، جيتوڻيڪ مڇريل حالت ۾ پڪڙي يا مذاق ڪندي، ”لواڙڻ“ جي حد اها آهي ته جيڪڏهن ڪپڙي کي هٿ لائجي ته آلو ٿئي، آخر تائين (مختار الفتاويٰ) ٻنهي عبارتَن مان ڪهڙي صحيح آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ڪٿي جو لعاب ۽ گگ پليت آهي جو اهڙو جانور آهي جنهن جو گوشت نٿو کائجي ڪتاب ”نور العين“ ۾ جيڪي بيان ڪيو ويو آهي اهو ان جي لعاب جي غالب حالت موجب آهي، ڪاوڙ جي حالت ۾ ڪٿي جو لعاب نه هوندو آهي ۽ راند ڪندي ان جو لعاب هوندو آهي. محقق فقيه گگ جو اعتبار ڪن ٿا، ڇاڪاڻ ته ڪپڙي جو آلو ٿيڻ ان کي ناپاڪ ڪري ٿو، جيتوڻيڪ ڪٿو مڇريل حالت ۾ هجي، ڇاڪاڻ ته ان جي گگ ناپاڪ آهي، جنهن کي ڪاوڙ جي حالت ختم نٿي ڪري ۽ جيڪڏهن ڪپڙو آلو نه هجي ته ناپاڪ نه ٿيندو، جيتوڻيڪ راند ڪرڻ جي حالت ۾ هجي، اهوئي مختار مذهب آهي، ان کانسواءِ هڪ ٻيو قول آهي، جنهن تي مٿين قول کي ترجيح آهي، جيئن شرح منية المصليٰ ۾ آهي: ڪٿو جڏهن انسان جي عضوي يا ڪپڙي کي چڪ پائي ته پليت نه ٿيندو، جيستائين ان ۾ ان جي گگ ۽ آلاڻ ظاهر نه ٿئي، ڇاڪاڻ ته اهو شڪ سان پليت نه ٿيندو، خواه راند ڪندي خوشيءَ جي حالت ۾ چڪ وجهي يا مڇريل هجي. ان قول کي ملتقط ۾ ذڪر ڪيو ويو آهي. اهو پسنديدہ قول آهي. ان جي ابتڙ چيو وڃي ٿو ته راند ڪندي چڪ پائي ته گگ لڳڻ سبب ناپاڪ ٿيندو ۽ ڪاوڙ جي حالت ۾ هجي ڪپڙو يا عضو آلو نه هئڻ سبب ناپاڪ نه ٿيندو. عالمگيريءَ ۾ آهي: ڪٿو جيڪڏهن انساني عضوي يا ڪپڙي کي چڪ پائي، جيستائين ان ۾ آلاڻ جو اثر پيدا نه ٿئي، پليت نه ٿيندو، راضي هجي يا مڇريل. الصيرفيه ۾ چوي ٿو: اهوئي قول مختار آهي- خزانه الفتاويٰ ۾ آهي: ڪٿو جڏهن ڪنهن انسان جي عضوي يا ڪپڙي کي چڪ پائي لعاب ۾ آلو ٿئي ته پليت آهي ۽ جيڪڏهن آلو نه ٿئي ته خوشيءَ جي حالت ۾ چڪ پائي يا مڇريل حالت ۾، ناپاڪ نه ٿيندو، آلاڻ يا آلائش جي نشاني هيءُ آهي ته ڪپڙي کي هٿ لائي ته ڀرجي پوي. ڪتاب المتانة ۾ آهي: العتابيه ۾ چوي ٿو: مختار قول هي آهي ته اعتبار ان جي آلائش جو آهي ۽ فقيه ۾ آهي: ڪٿو ڪنهن کي چڪ پائي ۽ ان جي لو ۽ آلاڻ نه هجي ته ڪو حرج نه آهي والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: ماني، دليو وغيره کاڌو متجي بدبودار ٿي ويو، ان جو حڪم ڪهڙو آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته صرف بدلجڻ سبب نه حرام ٿيندو ۽ نه ناپاڪ، ليڪن جڏهن انتهائي درجي ۾ تبديل ٿي وڃي، تانجو وٺ وانگر بدبودار ٿي وڃي ته حرام ۽ ناپاڪ ٿيندو، اشباه ۾

چوي ٿو ته: ڪاڌو جڏهن مٽجي وڃي ۽ انتهائي حد تائين مٽجي وڃي، پليت ٿيندو. آخر تائين. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: پنگيءَ جو پگهر پليت آهي جو ان کي سدائين شراب پيئندڙ تي قياس ڪيو ويو آهي ۽ رند مشرب ماڻهو يعني جيڪو سدائين شراب پيئي ۽ ان جي پگهر کي ”تنوير“ ۾ ناپاڪ چيو ويو آهي، اهو حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته سدائين شراب پيئندڙ جي پگهر تي پنگيءَ جي پگهر کي قياس ڪرڻ صحيح نه آهي، ڇاڪاڻ ته پنگي ڪڏهن مردار به کائيندو آهي ۽ شرابي به سڄو ڏينهن شراب پيئندو رهندو آهي، مگر ان بابت صحيح هي قول آهي ته سدائين شراب پيئندڙ جو پگهر ناپاڪ نه آهي. ڇاڪاڻ ته ان بابت ڪا روايت ۽ درايت نه آهي. درمختار ۾ چوي ٿو: اسان جو شيخ رملي حفظ الله چوي ٿو ته ڪيئن ان تي ناپاڪ هجڻ جو حڪم لڳايو ويندو. عجيب غريب هئڻ سان گڏوگڏ ان قول جي لاءِ ڪاروايت ۽ درايت به نه آهي، باقي رهي مسئلي جي پهرين صورت ته ظاهر هي آهي ته ڪنهن اعتماد جوڳي عالم کان اهڙي ڳالهه منقول ۽ مروِي نه آهي ۽ رهي مسئلي جي ٻي صورت ته انهيءَ ۾ به پهريون مقدمو (جنهن تي مسئلي کي قياس ڪيو ويو آهي) تسليم ڪرڻ جوڳو نه آهي ۽ ان کي باطل قرار ڏيڻ لاءِ فقه جو هي مسئلو دلالت ۽ شهادت پيش ڪري ٿو ته جيڪڏهن ڇيلي کي سوئر جو کير پيارجي ته عالمن ان کي کائڻ حلال چيو آهي، ڇاڪاڻ ته ان جي غذا منجهس تحليل ۽ جذب ٿي وڃي ٿي ۽ منجهس ان جو اثر باقي نٿو رهي. ساڳي حالت سدائين شراب پيئندڙ جي پگهر جي به آهي. انهيءَ ڪري واجب آهي ته متن ۽ شرح جي ڪتابن مان اها عبارت ڪڍي ڇڏجي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: ڪپڙي کي پاڪ ڪرڻ جي لاءِ نپوڙڻ جو فقيهن جيڪو شرط رکيو آهي ان جي ڪيفيت ڪهڙي آهي؟

جواب: ”رشيديءَ“ ۾ چوي ٿو: نپوڙڻ جو مطلب آهي ته انگور کي زور ڏئي پاڻي ڪڍڻ. انهيءَ لحاظ سان ڪپڙو نپوڙڻ جو مطلب هٿن جي ترين ۽ آڱرين جي قوت سان زور ڏيئي ان جو پاڻي ڪڍڻ جيئن انگور نپوڙيو آهي. انهيءَ طريقي سان وڻن کانسواءِ به ڪپڙو پاڪ ٿي ويندو. پر ماڻهن ۾ ڪپڙي پاڪ ڪرڻ جو جيڪو طريقو مشهور ۽ معروف آهي، ان موجب ان کي وڻي سڻي پاڻي ڪڍيو ويندو آهي ۽ ان ۾ ڪو شڪ نه آهي ته ان سان ڪپڙو نپوڙڻ جي مقابلي ۾ وڌيڪ سهڻي نموني پاڪ صاف ٿئي ٿو، پر پاڪ ٿيڻ جو شرط ان کي نپوڙڻ آهي نه وڻڻ! والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: سڪل چيڻا انگوچي وغيره ڪپڙي ۾ ٻڌي گهر ٻارڻ لاءِ کڻي ايندا آهن، انهيءَ جي بدبوءِ ڪپڙي ۾ محسوس ڪئي ويندي آهي جيئن سڀني کي معلوم آهي، سائين! ان بدبوءِ جي باوجود

انهن ڪپڙن ۾ نماز مڪروه نه آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته بدبوءِ پليٽيءَ جو اثر آهي جيئن ”البحر“ ۾ آهي: ڪنهن شيءِ جي اثر جو مطلب ۽ معنيٰ ان جو رنگ ۽ بدبوءِ آهي. جواهرالاخلاطيءَ ۾ آهي سڪل ڇيڻو يا پليت مٽي ڪپڙي ۾ وڌائين، منجهن ان جو اثر نظر نٿو اچيس ته پليت نه ٿيندو. سندس مطلب هي آهي ته جيڪڏهن ان جو اثر جيئن بدبوءِ آهي ڏٺائين يا محسوس ڪيائين ته ڪپڙو پليت ٿيندو. پر ”بحر“ جي مصنف جو مطلب آهي ته ڪپڙي جي حقيقي پليٽي ڌوئڻ کان بعد ان جو اثر يعني بدبوءِ هجي ته ناپاڪ ئي رهندو ڇنانچ ان ڏس ۾ چوي ٿو ته: ”غاية البيان“ جي عبارت مان ظاهر آهي ته نجاست جو اصل اثر جسم ۽ ڪپڙي تان ختم ٿئي ته ان جي بدبوءِ بلڪل قابل معافي آهي ۽ اسان کي جيڪو مسئلو آڏو آهي ان ۾ ڪپڙي تي پليٽي جو اصل نه پر ان جو اثر آهي جيئن ڳجهو نه آهي. جنهن جي معنيٰ ته اها پليٽيءَ جي حواس، بخار ۽ ٻاڦ آهي ڪتاب ”البحر“ ۾ پڌرائي ڪئي اٿس ته ڪپڙي مان پليٽين جا بخار يا هواڙ محسوس ٿين ته ڪن وٽ پليت ۽ ڪن وٽ پليت نه آهي ۽ آخري قول صحيح آهي. ان اصول مطابق جنهن ڪپڙي ۾ سڪل ڇيڻي جي هواڙ هجي، پليت نه آهي ڇاڪاڻ ته اهو پليٽي جو اثر يا بدبوءِ نه آهي. خاص ڪري ان سبب جي ڪري به ناپاڪ نه ٿيندو جو اها تڪليف ۽ تنگي عام آهي ۽ هي مڃيل اصول آهي ته عمومي تنگي دور ڪرڻ واسطي حڪم ۾ آساني ضروري آهي ”الاشباه“ جي مصنف سڪل ڇيڻي جي هواڙ کي عام تنگي ۽ حرج سبب پاڪ قرار ڏنو آهي. اهوئي مسئلو اسان کي درپيش آهي. باقي رهيو ان ڪپڙي ۾ نماز پڙهڻ جنهن ۾ بدبوءِ اچي، ان ڏس ۾ مسلم شريف جي هيءَ حديث اسان جي رهنمائي ڪري ٿي ته نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن فرمايو: ان الصلوة مشهودة محضرة (فرشتا نماز ۾ حاضر ٿين ٿا) ٻي حديث ۾ آهي ته فرشتن کي بدبودار شيءِ کان تڪليف پهچي ٿي، انهن ٻن حديثن جي گهر اها آهي ته اهڙا ڪپڙا پائي نماز پڙهڻ کان پاسو ڪيو وڃي جنهن ۾ بدبوءِ ايندي هجي، جيئن ڳجهو نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: مينهن جي ٿڌڻ ۾ زخم يا ڦٽ ٿيندو آهي سنڌيءَ ۾ ان کي ”ڪرڻي“ چوندا آهن. جيڪڏهن ڏهڻ وقت اها ڪرڻي ڪير ۾ ڪري پوي ته ناپاڪ ٿيندو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان جو دارومدار ڏهڻ تي آهي. ان ۾ جيڪڏهن ان نموني وهندڙ پونءِ يا رت آهي جو ان سان باوضو ماڻهو جو وضو پڇي پوي ته ڪير پليت آهي. ”بحر“ ۾ آهي: جيڪڏهن زخم جي مرڪز مان وهندڙ پون يا گند وهي نڪري ته وضو پڇندو. جيڪڏهن زخم ۾ رت وهندڙ نه هجي بلڪه ان ۾ چمي بيهي ته وضو پڇندو. درمختار ۾ آهي: جنهن شيءِ سان وضو نه پڇي ته پليت نه آهي جيئن ٿوري مقدار ۾ ڦٽي رت، جيڪڏهن ان کي ڇڏي ڏجي ته نه وهي. قهستانيءَ ۾

آهي، مٿي ۾ زخمر سڄي پيو، منجهس پون يا گند پيدا ٿيو. پر پنهنجي جاءِ تان نٿو وهي، ان سان وضو نه ٿيندو. جڏهن اهو اصول ملي ٿي ويو ته ڄاڻڻ گهرجي ته ڄميل گندگي کي ڇڏي ڏجي ته سوچ کان هيڏي هوڏي وهي نڪري ته پوءِ اهو به پليت آهي ۽ پليتيءَ جو کير ۾ ڪرڻ ان کي ناپاڪ ڪندو. مگر هي ته اهڙي صورت هجي جو ان کان بچڻ ناممڪن هجي ۽ ٿڌي تي ڪڍي ڇڏجي ته نظريئہ ضرورت تحت جائز آهي جيئن کير ۾ ڦولڙي ڪرڻ بابت عالم چون ٿا - هدايه ۾ آهي: ڏهڻ وقت ٻڪري کير ۾ هڪ ڦولڙي يا ٻه ڦولڙيون لاهي ته عالم چون ٿا ته ڪڍي ڦٽي ڪجن ۽ کير پيتو وڃي، اهو نظريہ ضرورت تحت (جائز) آهي. اهو حڪم هن مشهور قانون موجب آهي ته ضرورتون منع ڪيل شين کي جائز ڪن ٿيون هي صورت ۾ قياس مطابق کير ۾ پليتي ڪرڻ سان اهو ناپاڪ آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: چلر جو پاڻي پليت آهي ڇا؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جنهن ٿانو يا ڪپڙي ۾ حتمي جي چلر جو پاڻي لڳي ان کي ڏوڻ گهرجي غيائيه ۾ آهي: ڪنهن شيءِ جي پليتيءَ جو سبب بدبوءِ پيدا ٿيڻ ۽ خراب ٿيڻ آهي. ان مان معلوم ٿئي ٿو ته چلر جو پاڻي پليت آهي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ باهم تي سڙيل تماڪ کي ڦوڪ ڏيڻ سبب بدبوءِ پيدا ٿيندي ۽ خراب ٿي ويندي آهي ۽ زراعت ۽ پيئڻ ۽ کاڌي پيچائڻ وغيره لاءِ عام عادت مطابق استعمال جوڳو نه رهندي آهي حالانڪ اهي پاڻيءَ جون عام خاصيتون آهن، چلر جي پاڻيءَ کي ان ڪري پاڻيءَ تي قياس نه ڪيو ويندو جيڪو هڪ هنڌ رڪجن سبب گندو ٿيندو آهي، ڇاڪاڻ ته چلر وارو پاڻي سڙيل تماڪ جي (زهريلي) اثر کي ڦوڪ ڏيڻ سان پيدا ٿيندو آهي ۽ درمختار ۾ وضاحت ڪئي اٿس جيتوڻيڪ تماڪ نشو پيدا ڪندڙ نه آهي پر سست ۽ ڍرو ڪندڙ آهي ۽ حديث شريف ۾ جيئن نشو ڪندڙ شيءِ ۽ استعمال ڪرڻ کان منع آهي ائين (بدن کي) سست ۽ ڍرو ڪندڙ شيءِ کي واپرائڻ جي به ممانعت آهي واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: پليت ڪپهه ٿاڻن (سٽن ڪٽڻ) سان پاڪ ٿيندي ڇا؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن ان جو گهٽ حصو پليت آهي ته ٿاڻن سان ان جي پاڪ هئڻ جو حڪم لڳايو ويندو. جيئن گاهه گاهيندڙ ڏانڊن جي پيشاب واري اناج جو حڪم آهي ته ان جا ٻه حصا ورهايا وڃن ته پاڪ ٿي ويندو آهي، عالمگيريءَ ۾ آهي، پليت ڪپهه جيڪڏهن ڪل يا اڌ نجس هجي ته ٿاڻن سان پاڪ نه ٿيندي ۽ جيڪڏهن ايتري گهٽ هجي جو ان تي ٿاڻن جو فعل ممڪن هجي ته ان جي پاڪ هئڻ جو حڪم لڳايو ويندو جيئن ڪڻڪ جي گاهه جو حڪم آهي، جيڪڏهن پليت ٿئي، پوءِ هاري ۽ حاڪم يا ڪمدار ۽ زميندار ۾ ورهائي وڃي ته ان جي پاڪ ٿيڻ جو حڪم لڳايو ويندو، خلاصه ۾ ائين آهي واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: ڪانو جيڪو شهرن ۽ ڳوٺن ۾ اڏامندو آهي ۽ جانورن جي قوسي ۽ لڏ وغيره مان اناج جا داڻا چونڊيندو رهندو آهي ان جي وٽ ۽ اوڀر جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪو ڪارو اچو آهي امام ابو يوسف ۽ امام محمد وٽ مڪروم آهي ۽ امام ابوحنيفه وٽ مڪروم نه آهي. سراجيه ۾ آهي: ڪارو اچو ڪانءُ مردار ۽ اناج ڪاٺي ته امام ابوحنيفه وٽ مڪروم نه آهي، امام ابو يوسف ۽ امام محمد وٽ مڪروم آهي ان صورت ۾ ان جو گوشت ڪاٺڻ جوڳو آهي. درمختار ۾ هي اصول بيان ڪيو اٿس ته جيڪي هوا ۾ اڏرندڙ پکي اهڙا آهن جن جو گوشت کائڻ وڃي ٿو، ان جي وٽ پاڪ آهي ۽ جيڪڏهن نٿا کائڻ وڃن ته انهن جي وٽ هلڪي پليت آهي، بحر ۾ چوي ٿو: اڏامندڙ پکين جا ٻه قسم آهن - ۱: جن جو گوشت کائڻ جي ٿو جيئن ڪڪڙ ۽ جهرڪي، انهن جي وٽ پاڪ آهي. ۲: جن جو گوشت نٿو کائڻ وڃي جيئن باز ۽ سرڻ بيان ڪيو وڃي ٿو انهن جي وٽ هلڪي پلتي آهي ”خلاصه ۾ آهي: جيڪي پکي کائڻ ٿا انهن جي وٽ پاڪ آهي مگر جن جي وٽ ۾ بدبوءِ هجي جيئن ڪڪڙ، هنج پکي ۽ بدڪ، ان جي وٽ اهي ڳريون پليتيون آهن.

عبارت جي گهر آهي ته وٽس هر اها وٽ پليت آهي جنهن ۾ بدبوءِ هجي چاهي اهو پکي هوا ۾ اڏري يا نه اڏري، ليڪن ”خلاصه“ جي مصنف ڪڪڙ وغيره جو جيڪو مثال ڏنو آهي، ان بابت گهڻو ڪري ٻيو سبب صحيح ۽ خاص آهي يعني حڪم ٻوڙ تي نه بلڪ ماڻهن ۾ رهڻ يا نه رهڻ تي آهي ”بحر“ ۾ بدائع کان جيڪا عبارت نقل ڪئي اٿس، اها ان قول جي تائيد ڪري ٿي، چوي ٿو: بدڪ جي وٽ جو حڪم هي آهي ته جيڪڏهن ماڻهن ۾ رهي ۽ نه اڏري ته اها ڪڪڙ وانگر آهي ۽ جيڪڏهن اڏري ۽ ماڻهن ۾ نٿي رهي ته ڳيري وانگر آهي. هتي بدبوءِ جي شرط جي بجاءِ حڪم ان جي اڏڻ ۽ نه اڏڻ تي رکيو اٿس ۽ سبب بيان ڪيو اٿس ته جيڪا بدڪ ماڻهن ۾ رهي اها ڪڪڙ وانگر پليتيون ڇڏڻ کان نٿي بچي، ان ڪري ان ان جي وٽ به بدبوءِ کان خالي نه هوندي آهي، ان جي ابتڙ ان بدڪ جو معاملو آهي جيڪا اڏرندي آهي، انهيءَ اصول موجب ڪانو جي وٽ ۾ جيڪڏهن بدبوءِ هجي ته ڪڪڙ جي وٽ جي حڪم ۾ آهي، ڇاڪاڻ ته ڪانو ۽ ڪڪڙ ۾ فرق هوا ۾ نه اڏڻ جو آهي، وري اڏڻ جي شرط کي تلور پکي رد ڪري ٿو، ڇاڪاڻ ته اڏڻ جي باوجود ان جي وٽ ۾ بدبوءِ هئڻ سبب ناپاڪ آهي، اهوئي سبب آهي ته شرح منية المصليٰ ۾ آهي، ڪڪڙ، بدڪ، آڙي، تلور ۽ جيڪي پکي ان جهڙا آهن انهن جي وٽ ۾ بدبوءِ ۽ ڪني ڌپ آهي، ان ڪري اها ڳري پلتي آهي ۽ ان تي اجماع آهي، ان عبارت ۾ چٽائي آهي ته جن پکين جي وٽ ۾ بدبوءِ هجي اها پليت آهي ٿوئي اهي ماڻهن ۾ رهندڙ هجن ۽ نه اڏرن جيئن ڪڪڙ وغيره آهي يا ماڻهن ۾ نه رهندا ۽ اڏرن هجن جيئن تلور، ظاهر ائين آهي ته نه اڏڻ ۾ ڪڪڙ وانگر نه آهي ڇاڪاڻ ته اهو گهريلو بدڪ وانگر آهي جيڪا اڏرندي نه آهي، جيئن ڳجهو نه آهي، خلاصو هي آهي ته ڪانو جيڪو انساني

آبادي ۾ رهندڙ آهي، جيڪڏهن ڪڪڙ وانگر ان جي وٺ ۾ بدبوءِ آهي ته خلاصه ۽ منية المصلي جي قول موجب اها پليت آهي، پر جيڪڏهن ان ۾ بدبوءِ نه آهي ته انهن پکين جي وٺين وانگر پاڪ آهي جيڪي هوا ۾ اڏامن ٿا ۽ انهن جو گوشت کائڻ وڃي ٿو تڏهن به احتياط ان جي ڌوئڻ ۾ آهي جيئن ڳجهو نه آهي باقي رهيو ان جي اوڀر جو حڪم ته هدايه مان ائين سمجهه ۾ اچي ٿو ته (مڪروم آهي) لکي ٿو ته: گهرو ڪڪڙين جي اوڀر مڪروم آهي ڇاڪاڻ ته نجاست چڱي ٿي. حميدي ۽ ۾ آهي: پوءِ وهر ٿيندو آهي ته ان جي ڇهن ۾ پليتيءَ مان ڪجهه لڳل هجي ان ڪري ان جي اوڀر مڪروم آهي، اها ڳالهه ڳجهي نه آهي جيڪو ڪانءُ جانورن جون قوسيون ۽ لڌيون کائيندو آهي، ان ۾ پڪ سان پليتي هوندي آهي، ان ڪري مڪروم تنزيهي آهي جيئن ”البحر“ ۾ آهي: گهريلو ڪڪڙ جي اوڀر جي مڪروم هجڻ ۾ مون کي عالمن جو اختلاف نظر اچي ٿو ۽ عالمن جي اقوال ۽ لکت مان معلوم ٿئي ٿو ته مڪروم مان مراد مڪروم تنزيهي آهي يعني گهٽ درجي وارو مڪروم، جنهن ۾ اختلاف نه آهي، ڇاڪاڻ ته پليتيءَ کان باز نه رهندي آهي، هن باب ۾ مون تي اهو ظاهر ٿيو آهي. والله اعلم بالصواب (حرره عبدالواحد سيوستانی).

سوال: شرح منية المصلي ۾ آهي، جيڪڏهن اها (پليت) مٽي صحيح پاڻيءَ ۾ پوي ته ان کي پليت ڪندي ۽ اهو حڪم صحيح نه آهي مگر امام ابويوسف جي قول موجب جنهن ان جي پليت هجڻ جي وضاحت ڪئي آهي، ساڳيءَ ريت جيڪا زمين مان پتي وڃي، اها پليت ٿئي ته اها ٽي ڀيرا ڌوئي هر ڀيري سڪائڻ سان پاڪ ٿي ويندي پر پاڪ ان جو ٻاهريون حصو ٿيندو نه ان جو اندريون حصو، تانجو جيڪڏهن ان جو ڪو ٽڪڙو ڀڄي پاڻيءَ ۾ ڪري ته پاڻي پليت ٿي بوندو محيط ۾ ائين بيان ڪري ٿو، ڇاڪاڻ ته سر پليتيءَ کي ڇهي ۽ جذب ڪري ٿي، ان ڪري ڌوئڻ سان ان جو ظاهري حصو پاڪ ٿيندو مگر اندريون حصو پليت ٿي رهندو، انهيءَ سبب جي ڪري نمازي جيڪڏهن سر کڻي نماز پڙهندو ته پليتي کڻڻ جي حڪم ۾ هئڻ سبب ان جي نماز جائز نه ٿيندي آخر تائين اها روايت صحيح آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته اها روايت عجيب و غريب فقهي ڪتابن جي متنن جي عبارت جي خلاف آهي جن مان سمجهجي ٿو ته ان طرح ڌوئڻ سان سر وغيره پاڪ ٿئي ٿي، عالمن صرف ان جي ظاهري ۽ بيروني حصي جي پاڪ ٿيڻ کان سواءِ مطلق پاڪ ٿيڻ جو حڪم ڏنو آهي جيئن ماهر ماڻهوءَ کان ڳجهو نه آهي، ڪنڙ وارو چوي ٿو ته: جيڪي شيون نئون ڀوڙجن ته ٽي دفعا ڌوئي هر ڀيري ان کي سڪائجي ان طرح ملتقي ۾ آهي، البحر ۾ لکي ٿو: ان ڏسني ڌوئڻ: ان اها شيءِ مطلق پاڪ ٿي ويندي، چاهي ان جي اندرين حصن تائين پليتي پهتي هجي يا نه! ان باب ۾ بنياد ان تي آهي ته جيڪي شيون ڀوڙي نئون سگهجن، انهن کي ڌوئڻ ۽ سڪائڻ ڀوڙن وانگر آهي، ڪتاب ”خلاصه“ ۾ آهي: ”سڪائڻ ڀوڙن وانگر آهي“ سو جهڙيءَ ريت اها شيءِ جيڪا ڀوڙي آهي ته ان جو ٻاهر ۽

اندر پاڪ ٿئي ٿو بلڪل ساڳيءَ طرح اهي شيون ڌوئي سڪائڻ سان پاڪ ٿين ٿيون جيڪي ٺپوڙي نه سگهبيون آهن ۽ ان جي اندرئين حصي کان سواءِ فقط ٻاهرين حصي جي پاڪ ٿيڻ جو حڪم ڏيڻ اهڙي ڳالهه آهي جنهن جي فقہ جي ڪتابن جا متن تائيد نٿا ڪن، اهوئي سبب آهي ته جيڪي محقق شرح ڪندڙ آهن، جيئن بحر ۽ در مختار، انهن ان قول ڏانهن ڪو توجهه به نه ڏنو آهي، شارح جي شايد اها ڳالهه ڪنهن غير صحيح قول مان ورتل آهي ڇڻ ته ان کي ڪو اهڙو شهبو ٿيو آهي، جيئن ان کي شرح ۾ بيان ڪيو اٿس.

جيڪڏهن چوندين ته فقہ جي ڪتابن ۾ متن جي عبارت ۾ مان فقط ظاهر جي پاڪائي مراد وٺڻ جائز چوڻ آهي؟ آءٌ چوان ٿو ته ان کي طهارت جي حڪمن جي بيان جو موقعو محل رد ڪري ٿو، جيڪڏهن ڪتابن جي متن جي مراد اها ئي هجي ها ته يقيناً ان کي چٽائي سان بيان ڪن ها، ڇاڻڪو ڏسڻ ته پليت ٿيل زمين جي باري ۾ ڪيئن چٽائي سان بيان ڪيو اٿن ته اها سڪي وڃي ته نماز پڙهڻ لاءِ پاڪ ٿيندي پر تيمر لاءِ پاڪ نه ٿيندي، جڏهن زير بحث مسئلي ۾ اهڙو فرق ۽ تفصيل بيان ڪيو اٿن ته معلوم ٿيو ته ان شيءِ جي ظاهري حصي جي پاڪ ٿيڻ ۽ اندروني حصي جي پاڪ نه ٿيڻ جو فرق اجايو آهي ۽ ڪنهن شيءِ کان ماٺ ڪرڻ جي معنيٰ ان جي عمومي حڪم کي مڃڻ آهي جيئن اهو اصول مڃيل آهي، پر جيڪڏهن مڃيو وڃي ته سندن مراد ۽ معنيٰ اها ئي آهي ته اهڙو حصو پاڪ ٿيندو ته ان کي شرح ڪندڙن جو چٽائيءَ سان بيان نه ڪيو آهي؟ جڏهن ته شرح ڪندڙ جو فرض ئي چٽائي ۽ پڌرائي سان مسئلن جي صورت بيان ڪرڻ آهي، اهي اهي قرينا ۽ ثابتيون آهن، جن مان معلوم ٿئي ٿو ته مٿي بيان ڪيل اها روايت عجيب ۽ غريب، شاذ و نادر ۽ ناقابل عمل آهي واللہ اعلم، ان معنيٰ کي عمومي حڪم تي لاڳو ڪرڻ جي تائيد محقق مخدوم محمد هاشم جي ان قول مان ٿئي ٿي جيڪو ”فرائض الاسلام“ ۾ نقل ڪيو ويو آهي لکي ٿو ته، ”جيڪي شيون پليتي پيئن ۽ چهن، جيئن نئون ٺڪر، سر ۽ ڪاٺي، ان کي پاڪ ڪرڻ لاءِ لازمي ۽ فرض آهي ته ٽي پيرا ڌوئجي ۽ ٽي پيرا سڪائجي. هر پيري ان جو سڪائڻ ٺپوڙڻ جي قائل مقام ۽ بدلي ۾ آهي، هتي اها ڳالهه غور جوڳي آهي ته جن شين کي ٺپوڙي نه سگهجي، انهن کي پاڪ ڪرڻ لاءِ ڌوئي سڪائڻ جو شرط تڏهن آهي جڏهن ڪنهن واه، واٽر يا جاري پاڻي ۾ انهن کي نه ڌوتو وڃي، واهي ۽ واٽر ۾ ان کي ڌوئجي ته سڪائڻ جو شرط مختار مذهب مطابق باقي نه رهندو جيئن در مختار ۾ آهي؛ ”سڪائڻ جو شرط تڏهن آهي جڏهن اها پليت ٿيل شيءِ ڪنهن بالٽي يا تب وغيره ۾ ڌوتي وڃي. جيڪڏهن واه ۽ تالاب ۾ ان کي ڌوئجي يا پاڻي جو وهڪرو ان تان گذارجي يا گهڻو پاڻي ان تي پئجي ته ٺپوڙڻ، سڪڻ ۽ بار بار ڌوئڻ جي شرط کانسواءِ پاڪ ٿيندي اهو مختار قول آهي. فرائض الاسلام ۾ آهي؛ ”۽ مٿس فرض نه آهي جڏهن (پليتي لڳل شيءِ کي) جاري پاڻي ۾ ڌوئي، ته ٽي پيرا ڌوئي ۽ نه ٺپوڙڻ فرض آهي ۽ نه ئي جيڪي شيون ٺپوڙجن ٿيون جيئن ڪپڙو وغيره آهي انهن کي ٽي پيرا ڌوئڻ

فرض آهي ۽ نه ئي انهن شين کي سڪائڻ فرض آهي جيڪي نئين نپوڙجن جيئن ٺڪر، ڪاٺي وغيره توڻي جو پليتي جذب ڪندڙ هجن. ”خلاصو هي ته سڪائڻ جڏهن ته نپوڙن جو قائم مقام ۽ نعر البدل آهي، ته جن صورتن ۾ نپوڙن شرط نه ٿيندو، سڪائڻ جو شرط به انهن صورتن ۾ باقي نه رهندو ان کي چڱيءَ طرح سمجهي وٺو، ڳجهو نه رهي ته سڪائڻ جو شرط ان پليتيءَ کي ڪيڏن واسطي آهي جنهن کي اها شيءِ چهي ويندي آهي ۽ ان جو ڪيڏن تڏهن ممڪن ٿيندو آهي جڏهن اندروني طور به پاڪ ٿئي ائين نه هجي ته ظاهري پاڪائي ته فقط ڌوئڻ سان به حاصل ٿي ويندي، جيئن انهن شين ۾ آهي جيڪي پليتي نه ٿيون ڇهن پوءِ ڪهڙو سبب آهي جو سڪائڻ جو حڪم ڏنو ويو آهي ۽ سڪائڻ به دراصل جذب ڪيل پليتيءَ کي ٻاهر ڪڍڻ آهي جيئن بحر وغيره ۾ آهي. ڇاڪاڻ ته سڪائڻ کي پليتي ختم ڪرڻ ۾ اثر ۽ عمل دخل آهي. هاڻي جيڪڏهن مٿي بيان ڪيل ان عجيب روايت موجب ڌوئڻ ۽ سڪائڻ جي باوجود ان شيءِ جو اندروني حصو پليت ٿي رهندو ته ان جو مطلب اهو ٿيندو ته سڪائڻ جي عمل ۾ نجاست ختم ڪرڻ جو اثر باقي نه رهيو حالانڪ عالمن اهڙو حڪم لڳايو آهي ته ان ۾ اهڙو اثر آهي، انهيءَ ڪري قائل جو قول ان جي به خلاف آهي سو سمجه کان ڪم وٺ.

وري ان نظريه جي قائل شارح صاحب جي هيءَ توجيه ۽ علت بيان ڪرڻ به غور جوڳي آهي جو چوي ٿو ته: ڇاڪاڻ ته اها پليتي لڳل شيءِ اندر تائين ناپاڪي چهي ٿي، ڌوئڻ سان جڏهن ان جي ظاهري حصي جي پليتي دور ٿي وئي ته به ان جو اندريون بدستور ناپاڪ رهي ٿو ڇاڪاڻ ته اسين چئون ٿا ته ان ڳالهه تي اتفاق آهي ته ان کي ڌوئڻ سان ان جي بيروني حصي جي پليتي ختم ٿئي ٿي پڻ سڪائڻ سان ان جي اندروني حصي جي پليتي ختم ٿئي ٿي. ان صورت مسئلہ ۾ ڌوئڻ شيءِ اندر پليتي موجود ۽ باقي رهڻ تڏهن مڃڻ جوڳي آهي، جڏهن صرف ان جي ڌوئڻ تي اڪتفا ڪيو وڃي، پوءِ ان نڪتہ کي به چڱي طرح ڌيان ۾ رک جو اهو اونهو فرق آهي، پڻ سندس هيءَ قول غور ۽ تحقيق طلب آهي جو چوي ٿو ته ”جيڪڏهن نمازيءَ اهڙي پليت سر کڻي نماز پڙهي ته پليت شيءِ کڻڻ سبب ان جي نماز نه ٿيندي“.

ان قول جي قائل کي جڳائي ته پليتيءَ جي پاڻي ۾ ڪرڻ ۽ پليتي کي جهلي بيھڻ ٻنهي ۾ فرق ڪري. پهرين صورت ۾ پاڻي خراب ۽ ناپاڪ ٿيندو جو پليتي منجهس شامل ٿي وڃي ٿي ۽ ٻي صورت يعني پليت سر کڻڻ سان پليتي ماڻهوءَ جي بدن يا ڪپڙي ۾ جذب نه ٿي ٿئي ان ڪري ان کي ڪڍي نماز ناجائز هجڻ جو حڪم نه ڏنو ويندو. سراج الوهاج ۾ هن اصولي فرق جي آڌار تي چوي ٿو ته ”جيڪا زمين پليت ٿئي ته اس تي سڪڻ سبب ان تي نماز پڙهڻ جائز آهي، پر ان سان تيمم ڪرڻ جائز نه آهي، ڇاڪاڻ ته زمين جي عادت اها آهي ته جڏهن ان تي آلي پليتي ڪرندي آهي ته ان جو ڪجهه حصو منجهس اندر داخل ٿي ويندو آهي ۽ ڪجهه ان جي مٿاڇري تي رهندو آهي، اس

ان جي مٿانهين پليٽيءَ کي ساڙيندي ۽ هوا ان کي اڏاريندي آهي ۽ جيڪو نجاست جو حصو ان جو اندر جذب ٿي ويندو آهي اهو اندر باقي هوندو آهي ان نموني زمين پليٽي ڇهندي آهي ۽ جيڪي شيون پليٽي ڇهن ۽ جذب ڪن ٿيون انهن سان وضو ۽ تيمر ڪرڻ سان پاڪائي حاصل نه ٿيندي آهي، ان جي ابتڙ ان سان نماز ادا ڪري سگهجي ٿي، ان کان منع نه ڪئي ويندي، ان جو مثال هي آهي ته پيشاب جو قطرو پاڻيءَ ۾ ڪري ته ان سان وضو ڪرڻ جي ممانعت آهي پر قطرو نمازيءَ جي ڪپڙن تي پوي ته ان ۾ نماز جائز آهي بشرطيڪ اها پليٽي هڪ درهر جي انداز جيتري هجي.....”
پوءِ ڳجهو نه رهي جيڪو مسئلو اسان کي آڏو آهي، ان ۾ نماز جائز آهي ۽ ان سان پاڻي ناپاڪ ٿيندو ۽ جيتوڻيڪ هن مسئلي ۾ ان شيءِ کي پليٽ چوڻ به صحيح نه آهي جيئن بيان ڪيوسين آخر تائين. (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال، هن صورت ۾ ته زمين کان اڪڙيل پٿر جڏهن پيشاب جي پليٽي ڇهي، اهو سڪڻ سٻان پاڪ ٿئي ٿو يا نه؟ ۽ مٽي جيڪا پليٽي ڇهندڙ آهي، پليٽي جذب ڪرڻ جي ڪري پٿر سان ميلاپ رکندڙ آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو؟

جواب، ظاهر هي آهي ته زمين مان پٽيل پٿر جنهن پليٽي ڇهي هجي، سڪڻ سان پاڪ ٿئي ٿو ائين نه هجي ته شرح منية المصليٰ ۾ هن طرح نه لکي ها ته: جيڪو پٿر هيڏي هوڏي هٽائي ۽ مٽائي سگهجي ٿو، انهيءَ نجاست ڇهي هجي ته جنڊ واري پٿر وانگر آهي، جيڪو سڪڻ سان پاڪ ٿيندو آهي ۽ ان جو پليٽيءَ جو اثر ائين زائل ۽ ختم ٿيندو جيئن زمين جي نجاست جو اثر ختم ٿيندو آهي ۽ جيڪڏهن پٿر اهڙو آهي جو پليٽي نه ڇهندو هجي ته ڌوڻن کا سواءِ پاڪ نه ٿيندو جيئن سنگ مرمر ۽ ان کي هر پيري سڪايو ويندو. مثانه ۾ آهي، پٿر کي جڏهن پليٽي لڳي، جيڪڏهن اهڙو پٿر آهي جيڪو پليٽي ڇهي جيئن چڪيءَ جو پٿر، ان جو سڪي وڃڻ ان جي پاڪائي آهي. جيڪڏهن پٿر اهڙو آهي جو پليٽي نه ٿو ڇهي ته سواءِ ڌوڻن جي پاڪ نه ٿيندو، بحر ۾ آهي، صيرفي چوي ٿو: ”لسو پٿر پليٽ ٿئي ته ان کي ڌوڻ ضروري آهي ۽ جيڪڏهن پليٽي ڇهي جيئن چڪيءَ جو پٿر ته اهو زمين وانگر آهي. پٿريون به زمين جيان آهن“ ڳجهو نه آهي ته هنن روايتن جو مفهوم ٻڌائي ٿو ته پٿر ۾ جذب ٿيل پليٽيءَ جو سڪڻ ئي ان جي پاڪ ٿيڻ جو سبب ۽ ڪارڻ آهي. جنڊ جي پٿر جو ذڪر صرف مثال لاءِ آهي، اهو مطلب نه آهي ته سڪڻ سان فقط اهوئي پٿر ئي پاڪ ٿيندو، ان ڪري جيڪو به پٿر زمين کان جدا هجي ۽ پليٽي ڇهندو هجي سڪڻ سان ان جي پاڪائيءَ جو حڪم لڳايو ويندو، جيتوڻيڪ چڪيءَ کانسواءِ هجي، جنهن کي فقہ جو سليقو آهي، ان تي اها ڳالهه پڌري ۽ ظاهر آهي. ان جي تائيد درمختار جي عبارت ڪري ٿي چوي ٿو: ”جدا ٿيل پٿر پليٽ ٿئي ته ڌوڻيو ٻيو نه ڌوڻيو پر اهو پٿر جيڪو ڪهرو هجي ته اهو زمين وانگر آهي“. هتي جنڊ جي پاٽ جي ذڪر ڪرڻ کان سواءِ پٿر جي ڪهراڻپ کي پليٽي جذب ڪرڻ جو سبب بيان ڪيو اٿس. معلوم ٿيو ته

سڪڻ سان پٿر پاڪ تڏهن ٿيندو جڏهن ڪهرو ۽ پليتي جذب ڪندڙ هجي جيڪڏهن پٿر لسو هوندو ته پليتي نه ڇهندو ان ڪري اهڙو لسو پٿر سڪڻ سان پاڪ نه ٿيندو، جيئن مٽي بيان ٿيو. جڏهن اها اصولي ڳالهه اوهان کي معلوم ٿي وئي ته زمين کان جدا ٿيڻ يا نه ٿيڻ جو دارومدار ان تي آهي ته اهو پٿر پليتي ڇهي ٿو يا نٿو ڇهي. انهيءَ اصول پٽاندر جيڪا مٽي پليتي ڇهندڙ پٿر سان مليل هجي، سڪڻ سان ان جي پاڪ ٿيڻ جو حڪم لڳايو ويندو قنيت جي عبارت ان جي تائيد ڪري ٿي. چوي ٿو ته، مٽيءَ کي پيشاب لڳي پوءِ سڪي وڃي ۽ مٿس نماز پڙهڻاڻين ته جائز آهي، ڇاڪاڻ ته زمين منجهان آهي، مگر جيڪڏهن ڪا روايت صريح ۽ نقل صحيح اهڙو موجود هجي، جيڪو سڪڻ سان مٽيءَ جي پاڪ نه ٿيڻ تي دلالت ڪري ته اسان جي اکين تي آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: (شاعرچوي ٿو) ڏينهن ۾ پنهنجي گهر واريءَ سان ٽي پيرا جماع ڪيم، پوءِ جماعت سان مسجد ۾ پنج نمازون پڙهيم، ان سبب قدرت رکڻ جي باوجود تڙ نه ڪيم، حالانڪ تندرست جسم اٿم ۽ پاڻي موجود لڌم، هنن شعرن جو جواب ڇا ٿيندو بيان ڪافي ڏيڻ فرمايو ته جيئن الله عز و جل وٽان اجر گهڻو ۽ وافي لهن فرمايو؟

جواب: ظاهر هي آهي ته سندس زال ننڍي آهي جنهن سان جماع ڪرڻ ممڪن نه هوندو ”جماع“ مرد جي اوگهڙ عورت جي اوگهڙ ۾ وجهڻ کي چئجي جيتوڻيڪ مٺي نه نڪري، جيئن هدايه ۾ آهي ”جماع“ اوگهڙ، اوگهڙ ۾ وجهڻ آهي“ ان صورت ۾ جيڪڏهن ننڍيءَ سان اهڙي نموني جماع ڪيو اٿس جو انزال نه ٿئي ته غسل واجب نه ٿيندو ۽ ان تي اجماع ۽ اتفاق آهي، بحر ۾ آهي، غسل واجب ڪرڻ لاءِ اسان جو قيد ۽ شرط هي آهي ته جماع ائين ڪري جو انزال ٿئي. ڇاڪاڻ ته ميت کي ڍڪڻ ۽ ننڍڙيءَ سان جماع ڪرڻ ۾ غسل تڏهن واجب ٿيندو جڏهن انزال ٿئي. وڌيڪ لکي ٿو، ننڍڙيءَ وغيره سان جماع ڪرڻ ۾ اوگهڙ داخل نه ٿيندي آهي جيڪو انزال جو ڪامل سبب آهي، ان صورت ۾ مٺي نه حقيقي اعتبار سان خارج ٿئي ٿي نه فرضي اعتبار سان هاڻي جيڪڏهن اسين بغير انزال جي غسل واجب هجڻ چئون ته اهو حديث تي عمل ڪرڻ جي بلڪل خلاف ٿيندو ۽ ائين ڪرڻ جائز نه آهي. ان صورت ۾ زال سان جماع ڪري مسجد ۾ نماز باجماعت پڙهڻاڻين ته جائز آهي ۽ غسل واجب نه ٿيندو، اهو به ممڪن آهي ته تيمم ڪري نماز پڙهي هجيس ڇاڪاڻ ته جسم جي تندرستي ۽ پاڻيءَ جو موجود هجڻ، جيتوڻيڪ تيمم ڪرڻ کان منع ڪري ٿو پر هڪ ٻيو سبب اهڙو آهي جنهن جي ڪري تندرستي ۽ پاڻيءَ جي موجودگيءَ جي باوجود تيمم ڪري نماز پڙهڻ صحيح آهي جيئن تڏ جو خوف ۽ بيماري وڌڻ جو پيو. هدايه ۾ چوي ٿو تڙ ڪندڙ جنبي ڊڄي

ٿو ته جيڪڏهن غسل ڪندو ته ٿڌ ان کي ماري ڇڏيندي يا بيمار ڪندي ته پاڪ مٽيءَ تي تيمر ڪري، ساڳيءَ طرح جيڪو ماڻهو درندي يا دشمن کان ڊڄي يا اڃ جو خطرو اٿس ته اهو به حڪمًا مجبور ۽ معذور آهي. هن ڏس ۾ مون تي اهو جواب ظاهر ٿيو (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

باب حيض

سوال: هن مسئلي ۾ علماء چاڻا فرمائين ته هڪ عورت کي مهيني جي شروعاتي ڏهن ڏينهن ۾ اتفاق سان ماهواري ظاهر ٿئي ٿي وري مثلاً جمادي الثاني مهيني جي پهرين ڏهي ۾ رت آيس، ان کان پوءِ پاڪ ٿي ساڳئي ئي مهيني ۾ ويهين تاريخ کان ٽيهين تاريخ تائين يعني آخري ڏهي ۾ رت ظاهر ٿيو، ان صورت ۾ آخري ڏهي ۾ نماز، روزي، جماع وغيره بابت حڪم ڪهڙو آهي؟ جيڪڏهن فرض ڪريو آخري ڏهي ۾ ڏنل رت ماه رجب جي پهرين ڏهي يا ۱۵ تاريخ تائين جاري رهي ته ان جو حڪم ڪهڙو آهي؟ بيان ڪري اجر حاصل حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ويهين تاريخ کان بعد جيڪڏهن رت ڏٺو اٿس ته اهو استحاضه يعني رت جي بيماري آهي. ڇاڪاڻ ته مثلي ڪورس ۾ ڏهن ڏينهن رت اچڻ کان بعد ڏهن ڏينهن پاڪائي جا جيڪي ڏنا اٿس، ان کي طهر فاسد چئجي ٿو جيئن خزانه المفتين ۾ آهي؛ عورت کي رت جي بيماري آهي، ان جون ٻه صورتون آهن: (۱) يا ته فاسد رت هوندو (۲) يا فاسد طهر (اڻپوري پاڪائي) هوندو. فاسد ۽ خراب رت اهو آهي جيڪو تن ڏينهن کان گهٽ يا ڏهن کان وڌيڪي، ۽ طهر فاسد اها آهي جيڪا ۱۵ ڏينهن کان گهٽ هجي، عالمگيريءَ ۾ آهي؛ عورت جيڪڏهن حيض ۽ نفاس جي اڪثر مدت کان بعد رت ڏسي ته ان جون ٻه صورتون آهن (۱) عورت اهڙي آهي جيڪا مبتدي آهي يعني پهريون ڀيرو ان جي ماهواريءَ جي شروعات ٿي آهي ته جيڪڏهن اهو ان جو معمول آهي ته اها رت جي بيماري آهي. پوءِ آخري ڏهي ۾ (يعني بيماري واري رت اچڻ جي باوجود) ان جي نماز پڙهڻ ۽ روزو رکڻ جائز آهي ۽ ان جو مڙس ان سان سمهي سگهي ٿو جيئن ”خزانه المفتين“ ۾ آهي ته جن عورتن کي رت جي بيماري آهي. اهي عبادت ڪرڻ ۾ پاڪ عورتن وانگر آهن. هدايه ۾ آهي ته استحاضه (رت جي بيماري) واري عورت ان مريض جي حڪم ۾ آهي جنهن کي نڪهير ايندي آهي، جنهن کي نماز روزو زال مڙس جا تعلقات منع نه آهن. پر جيڪڏهن رت مثلاً رجب جي ڏهن ڏينهن تائين جاري رهيو يا پندرهن تاريخ تائين ايندو رهيو ته رجب جا ڏهن ڏينهن حيض آهي ڇاڪاڻ ته اها ان جي عادت آهي جيئن خزانه المفتين ۾ آهي؛ جيڪڏهن رت جاري رهي ۽ اها ان جي عادت آهي

تہ ان جي مثلي ڪورس جا جيڪي ڏينهن معروف آهن، اوترا ڏينهن حيض آهي ۽ عادت وارن ڏهن ڏينهن کان وڌيڪ جيڪو رت اچي اها بيماري (استحاضه) آهي جيئن هدايه ۾ آهي. جيڪڏهن ڏهن ڏينهن کان رت وڌيڪ اچي ٿو ۽ اهي ڏهن ڏينهن ان جي عادت آهي تہ ان عادت وارن ڏينهن کان مٿين ڏينهن کي استحاضه (رت جي بيماري) ليکبو.

سوال: عورت جي ماهواريءَ جي ڏينهن جو معمول ۷ ڏينهن آهي ۽ ۱۱ ڏينهن طهر يعني پاڪائي جا اٿس ان صورت ۾ حڪم ڪهڙو اٿس؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي تہ ۱۵ ڏينهن کان گهٽ هئڻ سبب سندس اها پاڪائي ”طهر فاسد“ آهي يعني اڻپوري پاڪائي ان ڪري سندس ستن ۽ يارهن ڏينهن جي وچ ۾ فاصلو ۽ فرق نہ ليکيو ويندو. جيڪڏهن اها عورت مبتدي آهي يعني پهريون ڀيرو خون ڏٺو اٿس تہ شروعاتي ڏهن ڏينهن حيض جا ۽ بعد وارا ڏينهن بيماريءَ جا گڻيا ويندا. خزانه المفتين ۾ آهي: عورت جي استحاضه ۽ بيماريءَ واري رت جون ٻہ حالتون آهن يا تہ فاسد رت ايندس، يافاسد طهر، فاسد رت اهو آهي جيڪو ٽن ڏينهن جي حيض کان گهٽ يا ڏهن ڏينهن جي حيض کان وڌ هجي ۽ طهر فاسد اهو آهي تہ ۱۵ ڏينهن کان گهٽ پاڪائي رهي، هدايه ۾ آهي: پاڪائيءَ جي مدت ۱۵ ڏينهن کان گهٽ رهي تہ ان جي حيض وارن ڏينهن ۽ ان عارضي پاڪائيءَ جي فرق جو اعتبار نہ ڪيو ويندو ۽ سڄي عرصي کي لڳاتار رت اچڻ جو عرصو گڻبو ڇاڪاڻ تہ (اهو پاڪائي وارو عرصو) طهر فاسد آهي جيڪو رت جي درجي ۾ آهي. خزانه المفتين ۾ آهي: حيض جي رت کان بعد ۽ بيماري جي رت جي وچ ۾ ڪجهہ ڏينهن عورت پاڪ رهي، جڏهن اهو عرصو ۱۵ ڏينهن کان گهٽ هجي تہ ان پاڪائي جو ڪو اعتبار نہ آهي ۽ سموري مدت رت جي شمار ٿيندي، ان بعد ڏسبو. رت اچڻ جو اهو عرصو ڏهن ڏينهن کان گهٽ آهي تہ حيض آهي ۽ جيڪڏهن ڏهن ڏينهن کان وڌيڪ آهي تہ ڏسبو تہ عورت تي پهريون ڀيرو رت آيو آهي تہ شروعاتي ڏهن ڏينهن حيض جا آهن. چاهي پورا ڏهن ڏينهن حيض اچيس يا گهٽ اچيس. ان کان وڌيڪ ايام رت جي بيماريءَ جا گڻيا. ان حالت ۾ جڏهن تہ پهريون ڀيرو طهر فاسد ڏٺو اٿس يعني اڻپوري پاڪائي جيئن مٿي بيان ٿيو. پوءِ اها عورت مستحاضه آهي يعني رت جي بيماري واري ان جا ۱۵ ڏينهن حيض جا گڻيا. ۲۰ ڏينهن رت جي بيماري جا آهن. ان حڪم موجب هر مهيني جا شروعاتي ۱۰ ڏينهن نماز ڇڏيندي ۽ ۲۰ ڏينهن نماز ادا ڪندي ”خزانه المفتين“ ۾ آهي ”عبادت جي اداڻگيءَ جي سلسلي ۾ رت جي مريض عورت پاڪ عورت جي حڪم هيٺ آهي“ اهڙي ريت مڙس سان مباشرت جي معاملي ۾ بہ تہ ۲۰ ڏينهن ۾ نماز روزو ۽ جماع وغيره فرض ادا ڪندي جو هدايه ۾ آهي تہ رت جي بيمار مائي ان مريض وانگر آهي جنهن کي دائمي نڪهير جي

تڪليف آهي جنهن کي نماز، روزي، جماع کان منع نه ڪئي ويندي. واللہ اعلم بالصواب.

استفسار

سوال: فقه جي ڪتابن ۾ بيان ڪيو ويو آهي ته جيڪا شيءِ سڙي اها خاڪ ٿي ويندي آهي جيئن ڪاٺي وغيره، ان سان تيمم جائز نه آهي جو اها زمين جي جنس ۽ اصليت منجهان نه آهي، ڪن وهر ڪندڙن فقيهن تي اعتراض ڪيا آهن ته انهن سنڪيا ۽ آنولاسار گندڪ سان تيمم جائز هجڻ جي وضاحت ڪئي آهي، حالانڪ سنڪيو سڙي خاڪ ٿئي ٿو ۽ گندڪ ڳري ۽ سڙي ٿو. ٻنهي قولن ۾ موافقت ڪيئن ممڪن آهي؟

جواب: الله تعاليٰ جل شانہ جي توفيق سان جواب عرض رکبان ٿو. دراصل ان مسئلي جو دارومدار ان تي آهي ته ڪهڙي شيءِ زمين جي اصل ۽ جنس مان آهي ۽ وري ڪهڙي ان جي جنس مان خارج ٿئي ٿي. جيستائين پٿرن جو معاملو آهي ته اهي زمين جي جنس جي حڪم مان خارج نٿا ٿين. اهوئي سبب آهي ته شرح منية المصليٰ ۾ لکي ٿو: ”جن شين سان تيمم جائز نه آهي“ مثلاً ڪڻڪ، سمورا اناج ۽ بچ ۽ ميون مان ڪاڏي لائق شيون نباتات مان جيڪي شيون سڙي رک ٿي وڃن سندس هن قول ۾ ته ”جيڪي شيون سڙي رک ٿين“. اسان جي قول جي تائيد آهي ان سبب ۽ علت سان نباتات مان اهي شيون نڪري وڃن ٿيون جن سان تيمم ڪرڻ ناجائز نه آهي، جيئن مرجان جو ان سان تيمم جائز آهي ۽ ان قول کي ”البحر“ ۾ راجح قرار ڏنو اٿس. عالمگيري ۾ به ان جو ذڪر آهي جيتوڻيڪ فتح ۾ ان جي ابتڙ لکي ٿو ۽ هي اسان جي قول جو پڌرو دليل آهي جنهن کي درمختار ذڪر ڪري چوي ٿو: (جن شين سان تيمم) جائز نه آهي جيئن سون، چاندي ۽ جيڪي شيون سڙي رک ٿين سواءِ پٿر جي رک جي جو ان سان تيمم جائز آهي. ان استثنا مان معلوم ٿيو ته سنڪيو ۽ گندڪ جيتوڻيڪ سڙي رک ٿين ٿا تڏهن به ان سان تيمم جائز آهي، ڪيئن جائز نه ٿيندو حالانڪ سڙيل زمين سان به عالمن تيمم ڪرڻ جي چٽائي بيان ڪئي آهي، حالانڪ اها به سڙي راڪ وانگر ٿئي ٿي. چنانچہ فتح القدير ۾ آهي: سڙيل زمين سان تيمم وڌيڪ صحيح قول موجب جائز آهي. هاڻي جيڪڏهن هن قاعده ڪليه کي عام مڃيو وڃي ته ”سڙندڙ شيءِ جي رک سان تيمم جائز نه آهي“ ته ان مان سڙيل زمين به نڪري ويندي. مگر جڏهن هيءُ تڪلف ڪيو وڃي ته اها سڙي ٿي پر رک نٿي ٿئي، خلاصو اهو آهي ته مٽي جيڪو قاعدو ڪليه ۽ ان جو مثال ڪاٺي ۽ ڪڪ ڪانن سان مثال بيان ڪيو ويو آهي، ان مان ظاهر ائين ٿئي ٿو ته اهو ڪلي قانون پٿرن جي رک کان سواءِ ٻين

شين تي لاڳو آهي جيئن ان تي الدر جي عبارت دلالت ڪري رهي آهي. واللہ اعلم بالصواب.

سوال: مسجد، وقف، زور زبردستيءَ سان والاريل زمين جي مٽيءَ سان تيمم جائز نه آهي (الملقط والتجنيس) ڇا اها عبارت صحيح آهي يانه؟ ۽ مسجد جي مٽي يا مقبره جيڪو وقف ٿيل هجي ان سان تيمم درست آهي يانه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ڪتاب ”الملقط والتجنيس“ جي نقل ڪيل روايت صدي ۽ قلمي آهي. ان ڪري معتبر ۽ اعتماد جوڳن ڪتابن جيئن بحر ۽ دروغيرهما ان تي بحث نه ڪيو آهي ۽ ان کي ناجائز چوڻ جو ڪو سبب بظاهر نه آهي. ڇاڪاڻ ته تيمم ڪرڻ وقت هٿن سان جيڪا مٽي چنبڙي ٿي ان جي ڪا قيمت ۽ اهميت نه آهي. تيمم ڪرڻ سان مٽي مستعمل يا قابل استعمال به نٿي ٿئي جنهن سان مسجد خراب ٿيندي هجي، جيئن ”البحر“ ۾ آهي؛ ٻن ماڻهن جيڪڏهن هڪ هنڌ تان تيمم ڪيو ته جائز آهي، ڇاڪاڻ ته اها مستعمل نه ٿيندي آهي، جڏهن اها ڳالهه پڌري ۽ ثابت ٿي ته تيمم ۾ هٿن سان لڳل مٽيءَ جي ڪا قيمت نه آهي نه وري ان جي استعمال سان باقي رهيل مستعمل ٿيندي آهي ته ان کي مذهب بنائي ناجائز چوڻ جو ڪو سبب نه آهي. ها شيخ ابن حجر هيتي شافعي مشڪوٰۃ جي شرح ۾ ذڪر ڪري ٿو ته جيڪڏهن مسجد ۾ ڪنهن کي تڙ پيو، اتان نه ان جو ٺڪرڻ ممڪن آهي ۽ نه پاڻي موجود آهي مٿس تيمم لازم آهي بشرطيڪ مسجد کانسواءِ ٻي مٽي لهي مسجد جي مٽي سان تيمم ڪرڻ وقف جي حڪم ۾ هٿن سبب ان تي حرام آهي. مٽيءَ کانسواءِ هوا وغيره ان تي حرام نه آهي. هن عبارت ۾ مسجد جي اندرين مٽيءَ وقف ۾ داخل هٿن سبب حرام هجڻ جي وضاحت ڪئي اٿس ۽ ان حڪم مان اها هوا جيڪا ٻاهران اندر ايندي آهي ان کي خارج چوي ٿو. پڻ سندس حرام هٿن جو قول به غير ظاهر آهي، جيئن اوهان کي معلوم ٿيو جيڪڏهن تسليم به ڪيو وڃي تڏهن به شافعين جو قول حنفين لاءِ حجت نه ٿيندو، اختلاف کان بچڻ خاطر سهڻو طريقو اهو آهي ته جيڪڏهن ان کي مڃجي تڏهن به ان مان صرف ايترو ثابت ٿئي ٿو ته مسجد جي مٽيءَ سان تيمم ڪرڻ حرام آهي جو صرف ان سان بحث ڪيو اٿس نه وري ان مقبره ۽ مزار جي مٽيءَ سان تيمم ڪرڻ حرام آهي جيڪو وقف ٿيل هجي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی).

سوال: ”محيط“ ۾ آهي: مسجد ۾ داخل ٿيڻ ۽ قرآن مجيد کي هٿ لائڻ لاءِ تيمم ڪرڻ جائز آهي جيتوڻيڪ پاڻي موجود هجي. (جامع الفتاويٰ) قرآن مجيد جي تعليم ڏيندڙ ۽ وندڙ ۽ سڪندڙ وقت بوقت کليل قرآن مجيد کي هٿ لائڻ جي لاءِ مجبور ۽ محتاج آهي ڇا انهن لاءِ تيمم درست ٿيندو يانه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته پاڻيءَ جي موجودگيءَ جي باوجود تيمم تڏهن راجح قول موجب صحيح ٿيندو. جڏهن تيمم نه ڪجي ته ان کان فوراً بعد ڪنهن فرض جي ڇڻڻ جو خطرو هجي ”البحر“ ۾ آهي: ڪنهن فرض واجب جي فوت ٿيڻ جو خطرو هجي ته پوءِ پاڻي جي باوجود اسان وٽ تيمم ڪرڻ جائز آهي. جيئن جنازه جي نماز آهي، جنهن ڪم ۾ وضوءَ ۽ طهارت ڪرڻ فرض نه آهي. ان ۾ پاڻيءَ جي باوجود تيمم ڪرڻ جائز آهي جيئن البحر ۾ آهي: جنهن ڪم جي ڪرڻ يا حلال ٿيڻ ۾ وضوءَ ڪرڻ شرط نه آهي، ان ۾ پاڻي موجود هئڻ جي باوجود تيمم جائز آهي. جيئن جنبي يعني تڙ واري لاءِ مسجد ۾ داخل ٿيڻ، انهيءَ اعتبار سان جيئن واضح آهي قرآن مجيد کي هٿ لائڻ لاءِ وضوءَ جي بجاءِ تيمم ڪرڻ جائز نه ٿيندو ڇاڪاڻ ته هتي ڪنهن فرض ۽ واجب وغيره جي فوت ۽ ضائع ٿيڻ جو خطرو نه آهي. اهڙي سبب آهي ته شرح منية المصليٰ ۾ چوي ٿو ته: پاڻيءَ جي موجودگيءَ ۽ ان تي قدرت جي باوجود قرآن مجيد کي هٿ لائڻ ۽ مسجد ۾ داخل ٿيڻ خاطر، جيڪڏهن تيمم ڪيائين ته شريعت ۾ ان تيمم جو اعتبار نه آهي بلڪ اهو تيمم ئي نه آهي درمختار ۾ آهي: پاڻيءَ جي موجودگيءَ جي باوجود تيمم ڪرڻ جي جواز جون جيڪي روايتون آهن، سي ضعيف آهن، جيڪي انهن روايتن جو مقابلو ڪري نه ٿيون سگهن جن مان عدم جواز ثابت ٿئي ٿو ۽ جن کي محققن اختيار ڪيو آهي، انهيءَ ڪري راجح قول کان ضعيف روايتن ڏانهن رجوع ۽ لاڙو ڪرڻ نه جڳائي مگر جڏهن ڪا سخت ضرورت هجي ته پوءِ جائز آهي جو هي اصول مڃيل ۽ ملي ٿيل آهي ته ضرورت جون صورتون ۽ جاينون مستثنى آهن. ”مفاتيح الجنان شرح شرعة الاسلام“ جي عبارت جو مفهوم ۽ مطلب به اهڙي آهي، علامه محمد هاشم ٺٽوي کان سوال ڪيو ويو ته ڇا ”ڪشاف“ يا ڪنهن ٻئي تفسير جي معلم، جلد ساز يا ڪاتب يا قرآن جي قاريءَ لاءِ جائز آهي ته پاڻي موجود هئڻ جي باوجود تيمم ڪري؟ جواب ڏنائين ته پنهنجا هٿ ڏوڻ پوءِ تيمم ڪن. پوءِ شايد ضرورت تحت اهڙو فتويٰ ڏنو ويو آهي، ٻي صورت ۾ اوهان کي معلوم ٿي ويو آهي ته راجح قول ڪهڙو آهي ۽ غير راجح ڪهڙو؟ والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: پاڻي نه هئڻ سبب تيمم ڪيائين پوءِ معلوم ٿيس ته ان جي ويجهو پاڻي هو ڇا ان جي نماز جائز ٿيندي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو؟

جواب: ظاهر هي آهي ته نماز جائز ٿيندي جو بحر ۾ آهي: جيڪڏهن تيمم ڪيائين ۽ ان کي معلوم نه هو ته ويجهو پاڻي آهي ته ان جي نماز جائز ٿيندي، ان تي اتفاق آهي. علامه سرخسيءَ جي مبسوط ۾ آهي: مسافر جڏهن تيمم ڪري ۽ پاڻي سندس ويجهو آهي پر نٿو ڄاڻي ته ان لاءِ جائز ٿيندو. ڇاڪاڻ ته ان جي استعمال کان عاجز ۽ بي وس هو پر اهو حڪم لاڳو ڪرڻ لاءِ تفصيلات آهن ”البحر“ ۾ آهي: ”المحيط“ ۾ لکي ٿو: جيڪڏهن ان جي ويجهو پاڻي آهي پر نٿو ڄاڻي ته اهڙو ماڻهو موجود آهي جنهن کان پڇي ته ان جي لاءِ تيمم جائز آهي جيڪڏهن وٽس اهڙو ماڻهو موجود

آهي جنهن کان پاڻي بابت پڇا ڪري سگهي ٿو پر ان کان نه پڇيائين ۽ تيمم ڪري نماز پڙهيائين ان کان بعد ڪانئس پڇيائين ته انهيءَ کيس پاڻيءَ جو پتو ٻڌايو ته ويجهو آهي، ته سندس نماز جائز نه ٿئي. (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: ڊاڪٽر يا حڪيم بيمار کي چوي ته وضوءَ جي بجاءِ تيمم ڪر، جيڪڏهن وضو ڪندين ته تندرست نه ٿيندين ڇا ان صورت ۾ تيمم ڪرڻ جائز آهي. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ڊاڪٽر هوشيار، ايماندار، انصاف پسند مسلمان آهي ته ان صورت ۾ تيمم جائز آهي. متانه ۾ معدن الكنز کان آئي ٿو ته جيڪڏهن مشڪل آڏو اچي ته بيماري خطرناڪ آهي يانه؟ ان ڏس ۾ هوشيار ۽ ماهر عادل طبيب جو قول مڃيل ۽ معتبر ٿيندو. والله اعلم بالصواب (حرره عبدالواحد سيوستاني)

مولوي دين محمد بوبڪائيءَ جا سوال

سوال: اهل علم ۾ هٿ جي تيمم جي حد جي تعين تي اختلاف آهي، جنهن جون چار صورتون آهن منجهائن ڪن انهيءَ حديث کي اختيار ڪيو آهي جيڪا حضرت عمار رضه کان تيمم جي آيت جي شان نزول بابت روايت ڪيل آهي ۽ هٿن کي بغلن تائين مسح ڪرڻ ضروري سمجهن ٿا، ابن شهاب زهريءَ اهو مذهب اختيار ڪيو آهي. هڪ جماعت اهل علم جي چوي ٿي ته تيمم ٻه ڀيرا زمين جي مٽيءَ تي هٿ هڻڻ آهي. هڪ ڀيرو منهن لاءِ ۽ هڪ ڀيرو ٿوڻين تائين هٿن جي لاءِ اهو مذهب عبدالله بن عمر سندس پٽ سالم، شعبي، حسن بصري مالڪ بن انس، ليث بن سعد، حجاز جي اڪثر عالمن، ثوري، ابو حنيفه، ڪوفين، شافعي ۽ سندس پوئلڳن جو آهي هڪ جماعت جو مسلڪ آهي ته تيمم ٻه ڀيرا هٿ هڻڻ آهي. هڪ ڀيرو منهن جي لاءِ ۽ هڪ ڀيرو ويڻين تائين هٿن لاءِ، اهو قول علي بن ابي طالب رضي الله عنه کان نقل ڪيو وڃي ٿو، هڪ جماعت چوي ٿي ته تيمم ٻه ڀيرا هٿ آهي، هڪ ڀيرو منهن لاءِ ۽ هڪ ڀيرو هٿن جي چنبي لاءِ، عطاءُ، ۽ هڪ روايت موجب شعبي، اوزاعي، احمد، اسحاق بن راهويه ۽ اڪثر اهل حديث جو اهو مسلڪ آهي، رسول الله صلي الله عليه وسلم جن پنهنجو هٿ مٽيءَ تي هنيو، پوءِ فرمايائون: هن طرح: ان کي ڦوڪ ڏنائون پوءِ منهن ۽ جوڙ تائين هٿن جي مک ڪيائون اتي اهو بيان نه آهي ته ٻانهن مک ۾ شامل آهن، اها حديث صحيح ثابت آهي جيڪا امام بخاريءَ پنهنجي صحيح ۾ آدم بن ابي اياس کان، انهيءَ شعبه کان روايت ڪئي، ۽ چوي ٿو ته حديث ۾ آهي: پوءِ پاڻ سڳورن انهن سان پنهنجي منهن ۽ هٿيلن جي مک فرمائي ان حديث کي راوين جي هڪ جماعت شعبه کان نقل ڪيو اها حديث مسلم بن حجاج يحيٰ بن قتان

۽ نصر بن شميل جي واسطي سان شعبه کان نقل ڪئي ۽ عالم چون ٿا ته هيءَ حديث ظاهري لحاظ سان دلالت ڪري ٿي ته پهرين حديث کان آخر ۾ هٿن سبب ان جي ناسخ آهي ڇاڪاڻ ته پهرين حديث ۾ تيمر جي رخصت جو شان نزول بيان ڪيو ويو آهي ۽ بخاري مسلم ۾ جيڪا حديث آهي، اها حضرت علي رضي الله جي مسلڪ جي تائيد ڪري ٿي. ڪتاب جو مصنف چوي ٿو اها حديث بين حديثن لاءِ ناسخ آهي ائين امام حافظ ابوبڪر محمد بن موسيٰ حارزميءَ جي ڪتاب ”الناسخ والمنسوخ“ ۾ آهي.

انهيءَ ڪتاب جي لکت موجب تيمر جي مقرر ڪرڻ بابت چار مذهب آهن ۽ هر مذهب صاحبيءَ رضي الله عنه کان منقول آهي ۽ سڀ اصحابي مجتهد آهن، مخدوم محمد هاشم رحمت الله عليه جي بياض ۾ بيان آهي ته جنهن مسئلي ۾ عالم سڳورا اختلاف ڪن، انهن مان ڪنهن تي به ”گناه“ جو لفظ لاڳو نه ڪيو، انهيءَ صورت ۾ جيڪڏهن ڪو حنفي حضرت علي رضي الله عنه جي مذهب ۽ قول تي عمل ڪري ۽ تيمر صرف هٿ جي چنبي تي ڪري ته ان جو تيمر درست آهي يا گنهگار ٿيندو؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو؟

جواب: ظاهر هي آهي ته حضرت علي ڪرم الله وجهه کان اها روايت اعتماد جوڳي نه آهي، ان طرف عبارت جا هي لفظ اشارو ڪن ٿا، ”۽ روايت ڪيو وڃي ٿو“ ڪانئس مشهور روايت ٽوئين تائين هٿ ڏوٺ جي آهي جيئن امام نوويءَ جي منهاج ۾ جمهور جو اهو قول بيان ڪيو ويو آهي، تيمر جي حد بابت عالمن ۾ اختلاف آهي اسان جو ۽ گهڻن جو مذهب هي آهي ته تيمر ٻه ڀيرا هٿ هڻڻ آهي، هڪ ڀيرو منهن لاءِ ۽ ٻيو ڀيرو ٽوئين تائين هٿن لاءِ عالمن مان جيڪي ان مسلڪ جا قائل آهن، انهن مان علي بن ابي طالب عبدالله بن عمرو، حسن بصري، شعبي، سالم بن عبدالله، سفيان ٿوري، مالڪ ابو حنيفه، اصحاب الراء ۽ ٻيا آهن، رضي الله عنهم اجمعين. علام جمال الدين الخطيب يميني جي ڪتاب ”تفسير البيان في احڪام القرآن“ ۾ آهي: اڪثر عالمن وضوءَ ۾ بغير ڪنهن قيد جي مطلق هٿ جو ذڪر ڪيو آهي ۽ ابن الصمة رضي الله عنه جي حديث مان دليل وٺن ٿا ته آءٌ نبي صلي الله عليه وسلم جن وٽان گذريس جڏهن پاڻ پيشاب ڪري رهيا هئا، پوءِ هٿ ڀٽ تي هنيائون ۽ منهن ۽ هٿن تي مک ڪيائون ۽ ابن عمر رضي الله عنهما کان حديث آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن فرمايو: تيمر ٻه ڀيرا هٿ هڻڻ آهي هڪ ڀيرو منهن لاءِ ۽ هڪ ڀيرو ٽوئين تائين هٿن لاءِ، حضرت علي، ابن عمر، مالڪ، شافعي، ابو حنيفه رضي الله عنهم جو اهوئي مسلڪ آهي، هن عبارت ۾ ”۽“ حرف جار اول آيل آهي ۽ مجرور حضرت ابن عمر رضي الله عنه آهي، جنهن کان اڳ حضرت علي رضي الله عنه جو نالو آهي، ان مان معلوم ٿيو ته اهوئي حضرت علي رضي الله عنه جو مذهب آهي، جيئن گجھو نه آهي ۽ ان جي تائيد ابوالبخريءَ جي روايت مان ٿئي ٿي ته حضرت علي رضي الله عنه فرمايو ته تيمر ٻه ڀيرا هٿ هڻڻ آهي، هڪ ڀيرو منهن تي ۽ هڪ ڀيرو هٿن تي ٽوئين تائين ان حديث

کي عبدالرزاق بيان ڪيو ”مرويات زيد بن علي“ نالي رسالي ۾، جيڪو قاضي امام ابوالفضل جعفر بن احمد عبدالسلام جمع ڪيو آهي، انهيءَ ۾ زيد بن عليءَ کان، اهو پنهنجي پيءُ علي بن حسين کان، اهو پنهنجي پيءُ حسين بن علي کان، اهو پنهنجي پيءُ علي بن ابی طالب رضي الله عنه کان روايت ڪري ٿو ته: تيمر ۾ پيرا هٿ هڻڻ آهي، هڪ ڀيرو منهن لاءِ ۽ هڪ ڀيرو ٺوٺين تائين هڻڻ لاءِ معلوم ٿيو ته حضرت علي بن ابی طالب رضه حنفي، شافعي ۽ مالڪي مسلڪ سان موافقت رکي ٿو ۽ کائڻس ان قول جي برخلاف جيڪو قول بيان ڪيو وڃي ٿو اهو شاذ يعني توجه جوڳو نه آهي ۽ ان جي تاويل به ممڪن آهي يعني ڪنهن شيءِ جي هڪ حصي جو ذڪر ڪري ان مان ڪل مراد ورتي ويندي آهي، جيئن ابن همام جو فتح القدير ۾ قول ان طرف اشارو ڪري ٿو ته ”هٿيلين“ مان مراد ٻانهون آهن ڇاڪاڻ ته جز جو اطلاق ڪل تي ٿيندو آهي، ڪيئن نه؟ حالانڪ قرآن مجيد جي ظاهري عبارت ۾ هٿ جو اطلاق ”هٿيلي“ کانسواءِ ٻانهن تي ڪيو ويو آهي، منهنجو مطلب الله تعاليٰ جل شانہ جي هن قول ڏانهن آهي: فامسحوا بوجوهکم وايديکم، ثابت ٿيو ته ”هٿ“ مان مراد ٻانهن جي بجاءِ ”هٿيلي“ وٺڻ قرآن جي ظاهري نص جي به خلاف آهي، بيضاوي چوي ٿو: هٿ جو لفظ ان عضوي تي ڳالهايو آهي جيڪو ڪلهي تائين آهي ۽ حديث ۾ بيان ڪيو ويو آهي ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم تيمر ڪيو ۽ ٺوٺين تائين هڻڻ تي مسح ڪيائون ۽ تيمر کي وضوءَ تي قياس ڪيو وڃي ته ان ۾ دليل آهي ته هٿن مان ٺوٺين تائين ٻانهون مراد آهن، هاڻي جڏهن تيمر جي مسئلي ۾ منهن ۽ ٻانهن تي مک ڪرڻ تي نص ناطق يعني ظاهري حڪم دلالت ڪندڙ آهي ته ان تي اجماع واقع ٿيو، جيئن امام نووي ”المنهاج“ ۾ چوي ٿو. ”امت جو ان تي اجماع آهي ته تيمر منهن ۽ هٿن تي آهي“ اڳتي وڌيڪ چوي ٿو: الله تعاليٰ جل شانہ وضوءَ ۾ ٺوٺين تائين هڻڻ جو ڏوڻ واجب ڪيو پوءِ تيمر جي آيت ۾ به حڪم ڪيائين ته پنهنجي منهن ۽ هٿن جي مسح ڪيو. هتي جيتوڻيڪ ”مطلق هٿ“ ڳالهايا ويا آهن يعني ان جي حد مقرر نه ڪئي وئي آهي مگر وضوءَ جي آيت ۾ اها حد ٺوٺين تائين واضح آهي ۽ ان ظاهري حڪم کي پڌري دليل کان سواءِ ترڪ نه ڪيو ويندو. باقي رهيو مسئلو مقلد جو پنهنجي امام جي مذهب کان سواءِ ٻئي امام جي قول تي عمل ڪرڻ ته اهو جائز نه آهي، جيئن جامع الفصولين ۾ آهي: حنفيءَ کي نٿو جڳائي ته امام جي مذهب خلاف حڪم ڪري مگر جڏهن مجتهد هجي، ”البحر“ ۾ چٽائيءَ سان بيان ڪري ٿو ته امام جو مذهب حنفيءَ تي واجب آهي ته ان جي پيروي ڪري ۽ ڳجهو نه آهي ته واجب جو تارڪ گنهگار آهي. ”احياءُ العلوم“ ۾ آهي: هر مقلد تي واجب آهي ته پنهنجي امام جي مذهب تي عمل ڪري پوري تفصيل سان، ڇاڪاڻ ته مقلد پنهنجي مذهب جي مخالفت ڪرڻ مخلص ماڻهن وٽ اتفاق ۽ اجماع سان منڪر فعل آهي ۽ اهڙو شخص ان مخالفت سبب نافرمان آهي، جواهر الفتاويٰ ۾ آهي: جيڪو شخص اجتهاد ڪندڙن مان نه آهي پوءِ (بتي مسلڪ ڏانهن) منتقل ٿيو ته ان کي ان جي اجازت نه

آهي، وڌيڪ لکي ٿو ته جيڪڏهن ڪنهن شخص هڪ امام جي قول يا راءِ کي پئي امام جي قول تي ترجيح ڏني ۽ ان کي برحق ۽ صحيح سمجهيائين ته ٻين امامن جا اقوال ۽ مسلڪ ان وٽ باطل آهن. هاڻي ان امام کي ڇڏي باقي امامن جي پيروي ان لاءِ جائز نه آهي. ان جو سبب هي آهي ته حق اهل السنه والجماعت مان ڪنهن هڪ وٽ آهي جڏهن ڪو ماڻهو اعتقاد ۽ ويساه رکي ٿو ته سندس امام ئي برحق آهي ته ان جي لاءِ ان جي مخالفت جائز نه آهي انهيءَ ڪري قهستاني چوي ٿو ته جيڪڏهن ڪو چوي ته حق متعدد يعني گهڻن عالمن وٽ آهي ته هاڻي عام ماڻهوءَ کي اختيار آهي ته انهن مان جنهن جي به وڻيس پيروي ڪري، ۽ جيڪو چوي ته حق هڪ امام وٽ آهي ته منجهانن هڪ امام جي پيروي ڪرڻ عام ماڻهو لاءِ لازم آهي، خلاصو هي ته هڪ مذهب کان خارج ٿيڻ راصل فقه جي مقصد ۽ مقتضي کي درمهر برهر ڪرڻ ۽ اهڙو عمل ۽ طريقو آهي جيڪو ثابت قدم رهندڙن جي خلاف آهي، قهستاني ۾ آهي: مقلد جو اهو ڪم نه آهي ته صحابي ۽ تابعين مان ڪنهن جي پيروي ڪري بلڪ کيس امام ابو حنيفه جي تابعداري ڪرڻ جڳائي، ڇاڪاڻ ته حضرت عيسيٰ عليه السلام جڏهن آسمان تان لهندو ته سندس ئي مذهب موجب فيصلو ڪندو جيئن ڪتاب ”الفصول السنه“ ۾ آهي والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

قاضي محمد شجاع هالاڻي^{رح}

سوال: فقه جي ڪتابن ۽ عالمن جي لکڻين مان سمجهجي ٿو جيئن مخدوم محمد هاشم رحمه الله عليه وغيره آهن ته مقيم ۽ مسافر نجاست جي باوجود نماز ادا ڪرڻ ۾ برابر آهن بشرطيڪ اهڙي ڪا شيءِ نه لهن جنهن سان پليتي اگهي يا دور ڪري سگهجي، جيئن اهو ماڻهو آهي جيڪو اگهاڙو هجي ۽ پليٽ ڪپڙي کان سواءِ ڍڪڻ لاءِ ٻي ڪا شيءِ وٽس موجود نه هجي، در مختار واري قهستانيءَ جي حوالي سان لکيو آهي ته ان صورت ۾ صرف مسافر لاءِ نماز جائز آهي، ان جي حاشيه ۾ تحفة الاخيار وارو سبب ٻڌائيندي لکي ٿو ته ڇاڪاڻ ته جڏهن نجاست ۽ پليتيءَ کي دور ڪرڻ لاءِ ڪا شيءِ موجود نه هجي ته ناپاڪ (ڪپڙي وغيره ۾) نماز پڙهڻ رڳو مسافر لاءِ جائز آهي ان باب ۾ حق ڇا آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي ته ان پيچيل صورت ۾ مسافريءَ جو قيد ۽ شرط غالب حالت جي ڪري لڳايو ويو آهي، ڇاڪاڻ ته اهڙي صورتحال گهڻو ڪري مسافر کي جهنگل ۽ رڻ پٽ ۾ پيش اچي ٿي، ڇو ته جيڪو ماڻهو مقيم آهي اهو آبادي ۽ وسنديءَ ۾ رهي ٿو جيئن ”البحر“ ۾ آهي ظاهر هي آهي ته آبادين ۾ پاڻي نه هجي اهو ناممڪن آهي ۽ آبادي وسندي پاڻيءَ کان بغير قائم نه ٿيندي آهي، جيئن ڪتاب ”السراج الوهاج“ ۾ آهي، انهيءَ ڪري ”البحر“ جو مصنف چوي ٿو ته آبادين ۾ پاڻي

تلاش ڪرڻ واجب آهي، ان تي عالمن جو اتفاق آهي. ان مان ظاهر آهي ته گهڻو ڪري اهڙي صورتحال مسافر کي آڏو اچي ٿي، نه مقيم کي جيڪو آبادين ۽ شهرن ۾ رهندو آهي، اهڙي شخص لاءِ ان قسم جي صورتحال واقع ٿيڻ تمام گهٽ ٿيندي آهي. ان ڪري ان حڪم جو بنياد بظاهر عمومي ۽ اڪثر حالتن تي آهي. اهوئي سبب آهي جو عالم سڳورا چون ٿا ته شريعت جي حڪمن جو بڻ بنياد اڪثر ۽ ظاهري حالت تي آهي، نه ان حالت پٽاندر جيڪا ان لپ يا گهٽ هجي، جيئن عقد القلائد ۾ آهي ته مسافر ۽ مقيم هن حڪم ۾ برابر آهن، جيئن ان نظريي تي ڪتابن جي متن جون عبارتون دلالت ڪن ٿيون. شرح منية المصليٰ جي هيءَ عبارت اسان جي دعويٰ لاءِ ثابتي پيش ڪري ٿي: جيڪو شخص اهڙي ڪا شيءِ نه لهي جنهن سان پليتي دور ڪري ته ان ۾ نماز پڙهي ڇاڪاڻ ته تڪليف سگهه ۽ وت آهر هوندي آهي. هن مسئلي ۾ جيتوڻيڪ عالمن مسافر جو قيد ۽ شرط هنيو آهي ته جڏهن اهو پليتي پنهنجي بدن تي لهي. پر اهو قيد غالب ۽ معروضي صورتحال سبب آهي. ورنه في الحقيقت مسافر ۽ مقيم جو ڪو فرق نه آهي. ان مڃيل اصول موجب ته ڪو شخص (مسافر هجي يا مقيم) پاڻي نه لهي يا وٽس اهڙي ڪا شيءِ نه آهي جنهن سان پليتي دور ڪري، يا پاڻي موجود اٿس مگر انهيءَ مهل ڊڄي ٿو ته وضو ڪندو ته اڃي مري ويندو، يا پاڻيءَ جي استعمال سان مرض ۽ جان جوڪي ۾ پوڻ جو خطرو اٿس، ان حالت ۾ مٿس اها پليتي زائل ڪرڻ لازم نه آهي، ۽ ان سان نماز پڙهڻ جائز آهي. اها عبارت اسان جي قول جي پڌري ثابتي آهي، وري ڪنهن شيءِ جو ان لپ هجڻ يا ته حقيقي معنيٰ ۾ هوندو مثلاً هڪ ميل جي مفاصلي تي پاڻي موجود نه آهي، جيئن السراج الوهاب جو مصنف قدوريءَ جي قول هيٺ چوي ٿو: جيڪو شخص اهڙي شيءِ نه لهي جنهن سان پليتي هٽائي سگهي. هتي نه لهڻ يا عدم موجودگيءَ جي حد هيءَ آهي ته هڪ ميل يا وڌيڪ جو مفاصلو نمازيءَ ۽ پاڻيءَ جي وچ ۾ هجي. ساڳيءَ ريت در مختار ۾ آهي.

بي صورت هيءَ آهي ته حڪمي معنيٰ ۾ اها شيءِ ان لپ هجي يعني پليتي هٽائڻ لاءِ پاڻي وغيره ته لپي پر ان جي استعمال جي سگهه نٿو رکي جو رڪاوٽ جو ڪو سبب موجود آهي مثلاً اڃ يا دشمن جو خوف آهي، جيئن قهستانيءَ ۾ آهي، ”فرائض الاسلام“ ۾ ٻئي صورتون ذڪر ڪيون اٿس، لکي ٿو: ”چوٿون (فرض) هي ته ڪا اهڙي شيءِ نه لهي جنهن سان حقيقي پليتي اگهي ۽ هٽائي سگهي، جو پاڻي هڪ ميل پري آهي يا خوف آهي ته اڃ مرندي يا دشمن جو ڊپ آهي يا خطرناڪ جانورن جو خطرو هجي يا ان پاڻيءَ کي استعمال ڪرڻ جي طاقت نه اٿس يا ان جي ويجهو ٿيڻ سندس لاءِ ناممڪن آهي. اهڙي طرح جا ٻيا اسباب ۽ رڪاوٽون هجن، انهيءَ حالت ۾ مٿس فرض آهي ته ان پليتيءَ سان نماز پڙهي ۽ ان کي نه مواتائيندو. هي ٻئي يعني ٽيون ۽ چوٿون فرض جيئن نماز واري جاءِ سان واسطو رکي ٿو تيئن بدن ۽ ڪپڙي جي پاڪائي سان پڻ لاڳاپو رکي ٿو“ ان مان معلوم ٿيو ته اگهڙ ڍڪڻ جو حڪم ان بدن جي حڪم ۾ آهي جنهن کي شرح منية المصليٰ واري بيان

ڪيو آهي، حاصل هي ته مسافريءَ جو قيد ۽ شرط رڳو غالب ۽ پيش ايندڙ حالتن جي ڪري آهي نه ته دراصل مسافر ۽ مقيم ۾ ان مسئلي بابت ڪو فرق نه آهي، پڻ هي به معلوم ٿيو ته جهڙيءَ ريت بدن ۽ ڪپڙي تي پليٽيءَ جي باوجود (مجبوريءَ ۾) نماز جائز آهي، ساڳيءَ ريت جنهن کان هڪ ميل پائتي پري هجي، يا ان جي استعمال جي طاقت نٿو رکي ته ان جي لاءِ تيمم به جائز آهي، پر تيمم جي جواز جي صورت فقط اها آهي ته پاڻي حقيقي خواه حڪمي اعتبار سان ان لپ هجي نماز جي جائز هجڻ لاءِ ان سان گڏوگڏ پاڻيءَ جو قابل استعمال ۽ پليٽي دور ڪرڻ جي لائق هجڻ به ضروري آهي ڇاڪاڻ ته تحفة الاخيار جي هن قول مان ته ”نجاست دور ڪرڻ کان سواءِ نماز جو جائز هجڻ صرف مسافر لاءِ خاص آهي“ ائين سمجهجي ٿو ته مسافر کي جيئن قصر وغيره ٻيون خصوصيتون حاصل آهن هيءَ خاصيت به صرف ان سان خاص آهي، ليڪن دراصل اهو حڪم مسافر ۽ مقيم ٻنهي لاءِ عام آهي شرح منية المصلي جي جيڪا عبارت اسان ذڪر ڪري آيا آهيون ان مان به اهائي معنيٰ نڪري ٿي. ائين ئي ”الدر“ ۾ به آهي. پوءِ جڳائي ته مٿين حڪم کي فقط ظاهري معنيٰ تي لاڳو نه ڪيو وڃي البتہ منية المصلي جي عبارت ۾ هڪ طرح جي تاويل جي گنجائش آهي ته اهو حڪم غالب ۽ اڪثر حالتن ۾ پٽاندڙ آهي، جيئن مٿي بيان ڪيوسون واللہ اعلم۔ الله فتح القدير طرفان هن مسئلي ۾ مون تي ائين پڌرو ٿيو ۽ هر علم واري مٿان علیم خبر ذات موجود آهي.

آئون وڌيڪ چونڊس ته جڏهن اهو عمومي فقهي قاعدو ڪلي بيان ٿيو ته (مجبوراً) جنهن شخص لاءِ بدن ۽ ڪپڙي تي پليٽيءَ جي باوجود نماز جائز آهي، بلڪل ساڳي نموني جيڪو هڪ ميل تائين پاڻي نه لهي يا پاڻي ته لهي پر ان جي استعمال جي سگهه نه رکي ته ان لاءِ تيمم ڪرڻ جائز آهي، جيئن مٿي السراج الوهاج، الدر، القهستاني ۽ فرائض الاسلام جي حوالي سان بيان ڪيو ويو. ممڪن آهي ته اها خاصيت انهيءَ سبب جي بنا تي هجي جيڪو السراج الوهاب ۾ بيان ڪيو ويو آهي ته (قائل يا سائل جو) قول ته جيڪو (مسافر) شهر کان ٻاهر هجي، انهيءَ ۾ اشارو آهي ته جيڪو شخص شهر ۾ هجي ۽ پاڻي نه لهي ته ان جي لاءِ نماز جائز نه ٿيندي مگر ٽي صورتون اهڙيون آهن، جن ۾ ان جي لاءِ به جائز آهي، ۱- جنازه جي نماز نڪري وڃڻ جو خطرو هجي ۲- عيد نماز ٿي وڃڻ جو خوف هجي ۳- تڙ وارو سيءَ سبب جان يا بيماريءَ جو خوف رکي. اهڙي حال ۾ گوناگون علائقن جو آهي. ان ڏس ۾ گوناگون ۽ شهرين ۾ تفاوت نه ڪيو ويندو، حضرت سلمي رضه کان مقيم ۽ حاضر لاءِ به نماز جو هجڻ ذڪر ڪيو وڃي ٿو مگر صحيح هي آهي ته ان لاءِ جائز نه آهي، اختلاف ان ۾ آهي ته (پاڻي تلاش ڪيائين ۽ نه ملي ته ان کان بعد ڪن وٽ نماز جائز آهي ۽ ڪن وٽ جائز نه آهي) پر تلاش ۽ تحقيق نٿو ڪري ته پوءِ عالمن ۾ اتفاق ۽

اجماع آهي ته سندس نماز جائز نه آهي. ان جو مثال عالمگيري ۾ آهي. خزانه المفتين جي راءِ به ان جي تائيد ڪري ٿي جو لکي ٿو: ”وسندي ۽ شهر ۾ ٽن حالتن کان علاوه تيمر ڪرڻ جائز نه آهي. جيئن شرح الطحاوي ۾ آهي: ”ساڳي ڳالهه ”البحر“ وارو بيان ڪري ٿو ته جنازه عيد نماز يا جنبيءَ لاءِ سرديءَ جي ڊپ کان سواءِ. شهر ۽ آباديءَ ۾ تيمر ڪرڻ جائز نه آهي. اهي اقوال هن ڏس ۾ پڌرا ۽ چٽا آهن ته وسنديءَ ۾ رهندڙ لاءِ تلاش ڪرڻ کان اڳ تيمر ڪرڻ جائز نه آهي مگر مٿي بيان ڪيل تي صورتون جواز جون آهن ۽ ان تي اجماع ۽ اتفاق آهي ۽ صحيح قول موجب تلاش کان بعد به تيمر ڪرڻ جائز نه آهي. هاڻي جڏهن ان لاءِ شهر ۾ تيمر ڪرڻ جائز نه آهي ته ساڳيءَ ريت پليت ڪپڙن ۽ بدن سان به ان ۾ ان جي لاءِ نماز جائز نه ٿيندي. جيئن مٿي بيان ڪيوسون. ڇاڪاڻ ته پليتيءَ ۾ جن شرطن ۽ حالتن ۾ نماز جائز آهي. انهن ئي شرطن سان تيمر جائز ٿيندو آهي. ان معنيٰ ۾ عمومي ۽ غالب حالتن ۾ اها خاصيت فقط مسافر لاءِ نه آهي. جيئن ڳجهو نه آهي. پر ڪتاب ”بحرالرائي“ ۾ آهي ته ”اها خصوصيت مسافر ۽ مقيم ٻنهي کي حاصل آهي. ڇاڪاڻ ته پليتي ۾ نماز پڙهڻ يا تيمر ڪرڻ جو شرط هي آهي ته پاڻي غير موجود هجي. اهو شرط جتي به پورو ٿئي خواه مسافري هجي يا مسافري نه هجي. ٻنهي حالتن ۾ نماز ۽ تيمر ڪرڻ جائز آهي. ”الاقرار“ ۾ ان جي پڌرائي ڪيل آهي ”ان نظريه جي تائيد ”الدر“ جي عبارت ڪري ٿي ”جيڪو ماڻهو پري هئڻ سبب پاڻيءَ جي استعمال کان عاجز ۽ بيوس هجي. جيتوڻيڪ مسافر نه هجي. بلڪ شهر ۾ رهندڙ هجي (ان لاءِ تيمر ۽ نماز جائز آهي) اهو قول هن بابت پڌرو آهي ته پاڻي هڪ ميل پري هئڻ سبب نمازيءَ لاءِ تيمر ڪرڻ جائز آهي“ ان لحاظ سان اهو قول صحيح نه ٿيندو ته جيڪو شخص پليتي صاف ڪرڻ لاءِ پاڻي نه لهي اهو ائين ئي نماز پڙهي ته اها فقط مسافر جي خاصيت شمار ٿيندي. مگر ائين چئجي ته گهڻو ڪري اها صورتحال مسافر کي پيش اچي ٿي. ان کان علاوه اها حقيقت به ڳجهي نه آهي ته ”السراج الوهاج“ ۾ هن مسئلي جي هيٺ هيءَ صورت بيان ڪئي ويئي آهي ته شهر ۾ موجود هوندي ڪو ماڻهو پاڻي نه لهي ته تيمر ڪرڻ ان لاءِ جائز نه آهي ۽ اهو صحيح ۽ اجماعي مسئلو آهي پر ”البحر“ ۾ آهي ته جيڪڏهن پاڻيءَ جي اثاٺ سبب جڏهن شهرين جي عادت هجي جو پاڻيءَ کان منع ڪن ته هڪ ميل پري پنڌ تي پاڻي هجڻ جي صورت ۾ ان جي لاءِ تيمر جائز آهي. ٻي صورت ۾ ظاهر نه آهي ۽ هيءَ قول وڌيڪ درست آهي.

سوال: ڪاشيءَ جي ٺهيل سر تي تيمر ڪرڻ جائز آهي يا نه بيان ڪريو ۽

اجر حاصل ڪريو؟

جواب: ظاهر هي آهي ته منجهس اهڙي شيءِ جي ملاوت سبب ان سان تيمر ڪرڻ جائز نه آهي جيڪا زمين جي جنس منجهان نه آهي جيئن ٽامو ۽ اهي سڀ شيون جيڪي باهه تي پگهاريون وڃن ٿيون. شرح منية المصليٰ ۾ آهي: جيڪڏهن ٺڪريءَ سان تيمر ڪيائين ته جيڪڏهن خاص

مٽيءَ مان آهي ۽ منجهس دوائن، ڪيميڪل، ڪوئلي، وار وغيره جي ملاوت نه آهي ته ان سان تيمر جائز آهي جيڪڏهن منجهس اهڙي ڪا شيءِ مليل آهي ته پوءِ ان شيءِ جي حڪم ۾ آهي جنهن کي سيهو پياريو وڃي. وڌيڪ لکي ٿو: پگهريل سيهي سان تيمر جائز نه آهي، جو منجهس اهڙي شيءِ شامل آهي جيڪا ان جي جنس منجهان نه آهي والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

ڪوهن، کڏن حوضن، تالابن ۽ وضو پڇڻ جي فصل ۾

سوال: ننڍو يا وڏو ٿانءُ جيڪو پاڻيءَ سان ڀريل هجي، ڪٿان مان پاڻي پيئي ۽ اهو پليت ٿي پوي، جيڪڏهن انهيءَ منجهان پاڻي هارجي ۽ ان مان ڪجهه پليت پاڻي ٻاهر نڪري ته ٿانءُ جو پاڻي پاڪ ٿيندو يا نه؟ ساڳيءَ طرح ڪير يا تيل جو ٿانءُ پليت ٿئي ۽ منجهس پاڻي وجهي (پليت تيل حصي جيترو انداز ٻاهر ڪڍجي) ته ان جو به اهو حڪم آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر لھو.

جواب: ظاهر هي آهي پاڪ ٿيندو جيئن ”البحر“ ۾ آهي ”جيڪڏهن ننڍو حوض پليت ٿئي، پوءِ ان ۾ ٻيو پاڻي وڌائين ۽ انهيءَ مان ان پاڻيءَ جي پليتي داخل ٿيڻ واري حالت نڪري وڃي ته پاڪ ٿيندو. جيتوڻيڪ اهو به چيو ويو آهي ته پاڪ نه ٿيندو، پر صحيح پهريون قول آهي، جيئن ”المحيط“ وغيره ۾ آهي. قهستانيءَ ۾ چوي ٿو ته ”پهريون قول وڌيڪ صحيح آهي جو ان ۾ مسلمانن تي آساني آهي، جيئن الجواهر ۾ آهي ۽ ابراهيمشائيءَ ۾ آهي: پهريون قول ئي مختار آهي، ڪتاب ”دستور القضاة“ ۾ آهي: ننڍو حوض ۽ تالاب پليت ٿئي ٿو پوءِ منجهس پاڻي ڀريو وڃي تانجو پاڻيءَ جو ڪجهه حصو منجهائينس نڪري وڃي ته پاڪ ٿي ويندو. فتح القدير ۾ آهي، سڀ پتريون شيون پاڻي جي حڪم ۾ آهن، جامع الرموز ۾ آهي: پاڻيائي شيءِ پاڻيءَ ۽ ميون جي رس ۽ عرق جي حڪم ۾ آهي، ان ڪري ان کي پاڪ ڪرڻ لاءِ منجهس ان جي جنس وجهي ملائجي ته پاڪ ٿيندي والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪنهن شخص التي ڪئي جنهن ۾ ڄميل رت شامل آهي وضوءَ کي ٽوڙڻ لاءِ ان صورت ۾ منهن ڀري اچڻ شرط آهي پر جيڪڏهن رت ڄميل نه هجي ته وضوءَ کي ٽوڙڻ ۾ منهن جو ڀري اچڻ شرط آهي يا نه؟ بيان ڪيو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته امام محمد وٽ ئي اهو شرط آهي جيئن ”البحر“ ۾ آهي: پيٽ مان ڪا شيءِ وهندڙ اهڙي نڪري اچي جنهن ۾ ملاوت نه هجي ته امام محمد وٽ وضو پڇندو بشرطيڪ منهن ڀريل هجي جيئن هر طرح جي التيءَ جو حڪم آهي امام ابو حنيفه ۽ ابو يوسف وٽ جيڪڏهن زور سان وهي نڪري ته وضو پڇندو جيتوڻيڪ گهٽ هجي، ڇاڪاڻ ته معدو رت جي جاءِ نه آهي، ان صورت ۾ اها پيٽ ۾ زخم جو رت هوندو، هداية ۾ ائين آهي، ٻنهي قولن مان ڪهڙو

صحيح آهي؟ ان ۾ اختلاف آهي بدائع ۾ شيخين (امام ابو حنيفه ۽ امام يوسف) جي قول کي صحيح قرار ڏنو اٿس، چوي ٿو مشائخ ان قول کي ورتو آهي، امام زيلي فرمائي ٿو اهو مختار قول آهي ۽ ”المحيط“ ۾ امام محمد جي قول کي صحيح چوي ٿو. ساڳيءَ طرح ”السراج الوهاج“ ۾ آهي، درمختار ۾ آهي جيڪو پٿرو رت پيٽ يا منهن مان کانگهاري ۾ مليل نڪري ۽ اهو ان کان گهڻو هجي ته وضو ٽنڊو ان جو حڪم احتياطاً غالب يا برابر هجڻ تي آهي، عالمگيري ۾ آهي، انساني بدن مان جيڪي به نڪري ٿو جيڪڏهن اهڙي شيءِ آهي جنهن جي نڪرڻ سان وضو ۽ غسل واجب ٿئي ٿو ته اها نجاست غليظ آهي، يعني ڳري پيليٽي، جيئن پاخانہ، ۽ پيشاب ۽ مني ساڳيءَ ريت ننڍي ٻار جو پيشاب کاڌو کائيندڙ هجي يا نه هجي، ”الاختيار“ ۾ ائين آهي والله اعلم- (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: ڪافر جي باري ۾ فقيهن جو ڪهڙو قول آهي؟ ڇا سوئر وانگر پليت آهي جو جيڪڏهن ٿوري پاڻيءَ ۾ هٿ وجهي ته پليت ٿئي تانجو جيڪڏهن سندس هٿ جو ڌوئل ڏول ڪوم ۾ وجهي ته ڪوم جو پاڻي پليت ٿي پوي، ۽ ڇا آليون شيون ۽ پاڻي، کير ۽ گيهه وغيره کائڻ وٺڻ جائز آهي؟ انهن جو کائڻ حلال آهي يا انهن جي ناپاڪ هئڻ سبب اهي شيون کائڻ حرام آهن؟ ان بابت ڪهڙو حڪم آهي بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ڪافر (صحيح مختار) مذهب موجب نجس العین نه آهي، الحميديءَ ۾ آهي؛ باقي رهيو ڪافر جو معاملو ته جيئن. نبي صلي الله عليه وسلم جن ثقيف جي وفد کي مسجد ۾ ترسايو باوجود ان جي جو مسجدون پاڪ آهن، ان مان معلوم ٿيو ته ڪافرن جو بدن ۽ وجود ناپاڪ نه آهي، امام شافعي چوي ٿو ته ”ڪافر جي اوبر ناپاڪ آهي ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ جو ارشاد آهي ته مشرڪ ته ناپاڪ آهن“ اسين چئون ٿا ته ڪافرن جو بدن پليت نه آهي انهيءَ ڪري سندن پليٽيءَ جو قرآن مجيد ۾ جيڪو بيان آهي ان مان انهن جي عقيدن جي پليٽي مراد آهي نه انهن جي عضون جي پليٽي ۽ عقيدن جي پليٽي عضون ۾ داخل ۽ شامل نه ٿيندي آهي. هدايه ۾ آهي ته ان ڳالهه ۾ ڪو گناهه نه آهي ته جيڪي ڌمي ڪافر آهن اهي بيت الله ۾ داخل ٿين. امام شافعي جو دليل هيءَ آيت آهي؛ انما المشركون نجس ۽ ان ڪري به ته ڪافر تڙ واري حالت کان جدا نه ٿيندو آهي، اسان جي لاءِ دليل اها روايت آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن ثقيف جي مشرڪن جي وفد کي مسجد نبويءَ ۾ ترسايو. (عقلي دليل هي آهي ته) ڪافر جي عقيدن جي خباثت ۽ پليٽيءَ سان مسجد خراب نه ٿيندي آهي، ان ۾ چٽائي آهي ته ڪافر جو بدن حنيفه وٽ پليت نه آهي، ان ڪري پاڻي ۾ هٿ ڌوئڻ ته پليت نه ٿيندو. ”فتاويٰ وزيريه“ ۾ آهي؛ ان ڳالهه تي اجماع ۽ اتفاق آهي ته تڙ واري، حيض واري عورت، مشرڪ ماڻهوءَ جيڪڏهن گهٽ پاڻيءَ ۾ هٿ ڌو ته ناپاڪ نه ٿيندو، پاڪ ئي رهندو. سندس قول آهي؛ ته ”عالم ان تي اجماع ڪيو آهي“ ان مان معلوم ٿئي ٿو ته چئني مذهبن

جو اهو اجماعي مسئلو آهي، ان اعتبار سان امام شافعيءَ جو جيڪو قول نقل ڪيو وڃي ٿو، اهو گويا سندس مذهب نه بلڪه قول آهي، پوءِ سمجهڻ سوچڻ جي ضرورت آهي، ۽ ڪشاف جي عبارت ان نظريه جي تائيد ڪري ٿي جو حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان به اهڙو قول نقل ڪيو وڃي ٿو ته ڪافرن جو بت ڪتن ۽ سوئرن جهڙو آهي حسن بصري رحمة الله عليه چوي ٿو ته جيڪو ڪافر سان هٿ ملائي اهو وضو ڪري، پر مذهب وارا امام ان جي برخلاف چون ٿا، سندس هي لفظ ته ”مذهب وارا“ ان مان ظاهر آهي ته چئن مذهبن وارا ان کي سوئر وانگر پليت نٿا چون، فقهي روايتن مان پڻ اهڙي پڌرائي ٿئي ٿي. باقي رهيو ڪافر جي اوڀر جو معاملو ته هدايه ۾ آهي، ماڻهو ۽ جنهن جانور جو گوشت کائجي ٿو، ان جي اوڀر پاڪ آهي، انهيءَ حڪم ۾ تڙ واري جنبيءَ، ماهواريءَ واري عورت، جنهن کي ٻار ڄمي پوءِ رت اچي ۽ ڪافر جي اوڀر به داخل آهي آخر تائين، شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته ماڻهوءَ جي اوڀر پاڪ آهي، مسلمان هجي يا ڪافر- بحر ۾ آهي ته ماڻهو، گهوڙي ۽ جنهن جانور جو گوشت کائجي ٿو ان جي اوڀر پاڪ آهي، ان ۾ جنبيءَ ۽ پاڪ، حيض ۽ نفاس جو رت ايندڙ عورت، ننڍي ۽ وڏي، مسلمان ۽ ڪافر ۾ ڪو فرق ۽ تفاوت نه آهي، خزانه المفتين ۾ آهي: انسان ذات جي اوڀر خواهه جنهن به حالت ۾ هجن، يعني مسلمان هجي يا مشرڪ، ننڍو هجي يا وڏو، مرد هجي يا عورت پاڪ آهي. ”الغياثيه“ ۾ آهي ته ”ماڻهو مسلمان هجي يا ڪافر، بي وضو هجي يا جنبي ۽ تڙ جي حالت وارو، حيض واري عورت هجي يا پاڪ، بغير ڪنهن ڪراحت جي ان جي اوڀر پاڪ آهي. هاڻي ڪافر جيڪڏهن سوئر وانگر نجس العين هجي ها، جيئن وهه ڪيو وڃي ٿو ته پڪ سان ان جي اوڀر پليت هجي ها پر اها پليت نه آهي، جڏهن اهو قاعدو طئي ٿي ويو ته سندس اوڀر پاڪ آهي پوءِ جيڪڏهن ڪوهه ۾ ڪري ته ان سان ان جو پاڻي پليت نه ٿيندو، ڪٿي جو اهو حڪم لڳائجي ته ان جو ڌوئل ڏول ڪوهه ۾ وجهجي ته پليت ٿئي. خزانه المفتين ۾ هن طرح آهي ته ڪو حيوان ڪوهه ۾ ڪري پوي پوءِ ان کي جيئرو ٻاهر ڪڍجي ان حالت ۾ جو ان جي منهن ۾ ڪوهه جو پاڻي لڳي، ته اهو پاڻي اوڀر جي حڪم ۾ آهي، پوءِ جيڪڏهن جانور اهڙو آهي جنهن جي اوڀر پاڪ آهي ته پاڻي به پاڪ رهندو. باقي رهيو ڪافرن کان آليون يا پٿريون شيون خريد ڪرڻ ته انهن جو کائڻ حلال آهي، چاڪاڻ ته اهي شيون بذات خود حلال آهن، ڪيئن حلال نه ٿينديون حالانڪ اڪابر صحابه رضه انهن کان شوربو به وٺي کائڻو آهي، ”الطريقة المحمدية“ ۾ آهي، اصحابن سڳورن کان روايت ڪئي وڃي ٿي ته جڏهن ايوان ڪسري جي دروازي تي حملو ڪيائون ته بورچيخاني ۾ مختلف قسمن جا کاڌا هنديين ۾ لڌائون، انهن جي باري ۾ پڇيائون جواب ڏنو ويو ته شوربو آهي، پوءِ چڪيائون ۽ کاڌائون ۽ کين ڏاڍو وڻيو. ان مان ڪجهه عمر رضي الله عنه ڏانهن موڪليائون حضرت عمر ۽ اصحابين سڳورن ان مان کائڻو ۽ وضو ڪيائون. حضرت عمر مشرڪ جي ٿانوَ ۾ وضو ڪيو آهي ۽ پڻ عيسائي جي ٿانوَ ۾ پاڻي پري وضو ڪيو اٿن جيئن مڪتوبات ۾

ان جي ڄڻائي آهي، سنن ابو دائود وغيره ۾ آهي ته خيبر جي هڪ يهودي عورت نبي صلي الله عليه وسلم کي ٻڪريءَ جي ران ۾ زهر ملائي هديءَ طور موڪليو پاڻ ان مان کاڌائون ۽ اصحابن مان به ڪن کاڌو جيئن ”حياة الحيوان“ ۾ آهي حضرت جابر رضي الله عنه کان روايت آهي ته اسين رسول الله صلي الله عليه وسلم سان جهاد تي ويندا هئاسون پوءِ مشرڪن جي ٿانون ۽ مشڪيزن مان پاڻي پيئندا ۽ وضو ڪندا هئاسون پر پاڻ سڳورا عيب نه ڪيندا- يعني منع نه ڪندا هئا (ابو دائود، ترمذي) عمران بن حصين کان روايت آهي ته اسين رسول الله صلي الله عليه وسلم سان گڏ مسافريءَ ۾ هئاسون ماڻهن پاڻي نه هئڻ جي شڪايت ڪئي، پاڻ هڪ هنڌ پڙاءِ ڪيائون هڪ شخص ۽ علي رضي الله عنه کي طلب فرمايائون ۽ حڪم ڪيائون ته وڃو پاڻي تلاش ڪريو، اهي روانا ٿيا هڪ مشرڪيائيءَ سان سندن ملاقات ٿي جيڪا پاڻيءَ جي ڀريل مشڪ کڻي وڃي رهي هئي. ڏاڇيءَ سميت کيس نبي صلي الله عليه وسلم وٽ آندائون، ان کي سواريءَ تان لٽائون، پاڻي هڪ ٿانءَ گهرائي ان مان ڀريائون ۽ ماڻهن ۾ اعلان ڪيو ويو ته اچو! پاڻ پيئو ۽ جانورن کي پياريو. جنهن کي پيئڻو هو ان پيئو، جنهن کي پرڻو هو ان پريو. الحديث- اها عورت مشرڪيائي هئي پنهنجي قوم ڏانهن موٽي آئي ۽ (عظيم الشان معجزو ڏسي) ماڻهن کي اسلام جي دعوت ڏنائين. بخاري مسلم ۾ اها حديث آهي ابن سيرين کان منقول آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جا اصحابي مشرڪن تي جنگ ۾ غالب ايندا هئا ته سندن ئي ٿانون ۾ کاڌو ڪائيندا ۽ پاڻي پيئندا هئا، ائين ”الطريقة المحمدية“ ۾ آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته الله تعاليٰ جل شانہ هن جي فرمان موجب ته ”اهل ڪتاب جو کاڌو اوهان لاءِ حلال آهي“ يهودي ۽ عيسائيءَ جو ذبيحو ۽ کاڌو کائڻ جائز آهي. خلاصو هي ته ڪتاب وارن جو کاڌو پيئڻو هوند پليت هجي ها جو اهي نجس بدن وارا آهن ته پوءِ نبي صلي الله عليه وسلم ۽ اصحابي سڳورا يهوديائي کان هديءَ ۾ گوشت نه وٺن ها ۽ مشرڪن جي ٿانون مان وضو نه ڪن ها نه انهن جو کاڌو پيئڻو ڪتب آئين ها نه انهن جي ٿانون مان وضو ڪن ها. ان ۾ دليل آهي ته مشرڪن جو بدن پليت نه آهي جيئن ڪنهن منصف مزاج ماڻهوءَ کان گجهو نه آهي. الفياثية ۾ آهي ساڳيءَ طرح ڪافر جو معاملو آهي جيڪڏهن ڪوھ يا تالاب ۾ ڪري پوي ۽ جيئرو نڪري ته سوئر جي درجي ۾ آهي، جيڪڏهن سندس مراد اها آهي ته سوئر وانگر ان جو بدن پليت آهي ته اها روايت شاذ ۽ ناقابل التفات آهي جو فقهي مذهب جي ابتڙ آهي، ڇاڪاڻ ته فقهي مذهبي اصول هي آهي ته ڪافر نجس العين نه آهي جيئن الحميديءَ ۾ آهي، ڇا نٿا سوچيو ته سوئر وانگر پليت هجي ها ته ان جي اوڀر به سوئر جي اوڀر وانگر پليت هجي ها. پر ان جي اوڀر جي پاڪ هئڻ جي ٻڌرائي ڪتابن ۾ بيان ٿيل آهي جيئن هدايه وغيره ۾ آهي. جيڪڏهن سندس مراد هيءَ آهي ته پاڻيءَ ۾ ڪرڻ سان بلڪل ائين سڀ پاڻي ڪڍيو ويندو جيئن سوئر جي ڪرڻ سان ڪوھ مان ڪڍبو آهي ته پوءِ اهو حڪم امام ابو حنيفه رحمه الله عليه جي روايت تي آهي جيئن ”البحر“ ۾ آهي

جيڪڏهن ڪرندڙ ڪافر آهي ته امام ابو حنيفه رحمه الله عليه کان روايت آهي ته ڪوه جو سمورو پاڻي ڪڍيو ويندو، ڇاڪاڻ ته ڪافر حقيقي يا حڪمي پليتيءَ کان آجو نه هوندو آهي. مذهب هي چوي ٿو ته ڪرندڙ ڪافر جي حالت کي ڏسبو ۽ ان جي تحقيق ڪئي ويندي. جيڪڏهن ثابت ٿئي ته سندس بت تي حقيقي پليتي لڳل هئي ته سندس بدن تي لڳل ان پليتيءَ سبب اهو پاڻي ڪڍبو. نه هن سبب جي ڪري ته ڪافر في نفسه نجس العین آهي، پر جيڪڏهن ان جي بدن تي اهڙي پليتي ثابت نه ٿئي ته رڳو شڪ سبب پاڻي ڪڍيو نه ويندو. ان صورت ۾ ڪافر جو ڪوه ۾ ڪرڻ ائين آهي جيئن ڪو مسلمان ڪري. پر جيڪڏهن ثابت ٿئي ته اهو ڪرندڙ ڪافر حڪمي نجاست سبب پليت آهي مثلاً تڙ جي حالت ۾ هجي ته پوءِ به امام ابو حنيفه جي قول موجب ڪوه جو پاڻي ڪڍيو ويندو. پر جنهن روايت موجب تڙ واري حالت ۾ انسان ناپاڪ نه آهي بلڪ پاڪ آهي ان تي ئي فتويٰ ڏني وڃي ٿي، ان موجب ڪوه جو پاڻي ڪڍڻ جي ضرورت نه آهي، پوءِ هن مسئلي ۾ الله تعاليٰ جل جلاله جيڪا ڳالهه هن ٻانهي کي سمجهاڻي آهي ان کي سمجهي ڇڏيو واللہ اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

فائدو: جيڪڏهن نڪ ۾ دوا چاڙهيائين، پوءِ اها منهن مان نڪتي ته وضو پڇندو ۽ ڪن مان نڪتي ته وضو نه پڇندو، خزانه المفتين ۾ آهي: نڪ ۾ مٿي دوا چاڙهيائين پوءِ اها منهن ڀري منهن مان نڪتي ته وضو پڇندو، پر ڪن مان نڪتي ته وضو نه پڇندو، هن هنڌ ڪجهه سوچ ويچار کان ڪم وٺڻ جي ضرورت آهي، ڪن ان جو مطلب هي بيان ڪيو آهي ته پهرئين صورت مسئلي ۾ اها دوا پيٽ ۾ وڃي پهچي ٿي (ته وضو ٿئي ٿو) ٻي صورت ۾ دوا پليتي واري جاءِ تي نه رسندي. ليڪن بدائع واري مسئلي جي پهرين صورت سان اختلاف ڪندي ترجيح هن قول کي ڏني آهي، جيڪو اسان بيان ڪيو آهي (بحرالرائق) خلاصو هي ته منهن مان دوا جي نڪرڻ سان وضو ان صورت ۾ پڇندو جڏهن اها منهن ڀريل نڪري، جيئن الٽيءَ جو حڪم آهي ان جي باوجود ان سان وضو ٽوڙڻ لاءِ شرط هي آهي ته دوا پيٽ ۾ پهچي، پوءِ منهن مان نڪري ورنه فقط دماغ ۾ پهچي پوءِ جيتوڻيڪ منهن ڀري نڪري ته وضو نه پڇندو، ڇاڪاڻ ته ان حالت ۾ پليتيءَ واري هنڌ تي دوا نٿي پهچي سو سوچڻ جي ضرورت آهي، اوهان کي علم آهي ته هن مسئلي ۾ وضوءَ جي ٽٽڻ جو اعتبار ۽ مدار پليتي تي آهي، اصولي ڳالهه آهي ته جيڪا شيءِ وضوءَ کي پيچي ٿي اها پليت به آهي ۽ جيڪا وضو نه ٽوڙي اها پليتي نه آهي ۽ بدبودار دوا جي پليت هجڻ ۽ ان سان وضوءَ جي پڇڻ جو حڪم ڏيڻ، هن شرط کان سواءِ ته اها منهن ڀريل هجي ۽ پيٽ تائين به نه پهتي هجي هڪ اهڙي ڳالهه آهي جيڪا فقه جي قانون کان ٻاهر آهي، جيئن ڳجهو نه آهي واللہ اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

فائدو: وضوءَ ۽ غسل ان پاڻيءَ سان جنهن مان لوڻ پيدا ٿئي ٿو، جائز آهي يا نه؟ ظاهر هي آهي ته ان سان وضوءَ ۽ غسل جائز آهي پر جنهن پاڻيءَ ۾ لوڻ وجهي ان کي منجهس ڳاريو وڃي،

ان سان جائز نه آهي والله اعلم۔ در مختار ۾ آهي پاڻي جنهن ۾ لوڻ تري ۾ ويٺل هجي ان مان وضو جائز آهي پر ان پاڻي سان وضو نه ٿيندو جنهن ۾ لوڻ وجهي ان کي ڳارجي، سبب هي آهي ته پهرين صورت ۾ پاڻي پنهنجي اصلي حالت ۾ هوندو آهي ۽ ٻي صورت ۾ پاڻيءَ کي ان جي اصلي حالت مان ٻيءَ حالت ۾ مٽايو وڃي ٿو. عالمگيريءَ ۾ آهي ”لوڻ واري پاڻيءَ سان (وضو غسل) جائز نه آهي، ائين الخلاصه نالي ڪتاب ۾ آهي ۽ البحر ۾ آهي؛ لوثيائي پاڻي سان ان وقت وضو وغيره جائز نه آهي جڏهن اهو گرميءَ ۾ ڄمندو آهي ۽ سياري ۾ رجندو آهي ته پاڻي مٽجي ويندو آهي، خلاصو اهو ته هتي اهو پاڻي مراد آهي جيڪو لوڻ جي ڳرڻ سان حاصل ٿيندو آهي ۽ اهو پاڻي مقصود ۽ مراد نه آهي جنهن ۾ لوڻ تري ۾ ويٺل هوندو آهي ته ان سان ٻنهي قولن ۾ موافقت ممڪن آهي والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: وضوءَ جي شروعات ۾ مٿو اگهاڙو ڪرڻ مستحب آهي يا نه بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته اڪثر معتبر ڪتابن ان مسئلي کي بيان نه ڪيو آهي ليڪن متانة الرواية ”فصل آداب الوضوء“ ۾ بيان ڪيو آهي جو چوي ٿو، وضوءَ مهل اگهاڙو مٿو ڪرڻ ۽ قبلي ڏانهن منهن ڪرڻ گهرجي ان مان معلوم ٿيو ته اهو وضوءَ جي اڏين مان آهي ڪتاب جي مصنف مهاڳ ۾ ڄاڻايو آهي ته انهيءَ انهن مسئلن کي ڇڏي ڏنو آهي جن جو ڪو اصل نه آهي يا جيڪي ضعيف آهن، ان مان معلوم ٿيو ته هن مسئلي جو ڪو نه ڪو اصل ۽ بنياد آهي نه گهڙيل آهي ۽ نه ڪمزور آهي جنهن کي عالمن سڳورن رد ڪيو هجي والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: حوض ۾ پليت پاڻي آهي ان جي ويجهو ڪوهه آهي، ڪوهه جو پاڻي ويجهو هئڻ سبب پليت ٿيندو آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ڪوهه جو پاڻي (ان صورت ۾) ناپاڪ نه ٿيندو. ڇاڪاڻ ته ان جي حوض جي پليت پاڻيءَ جي درميان زمين جي سطح جي رڪاوٽ واقع آهي. ها جيڪڏهن ان پليت حوض جي پرياسي ۾ اهڙو ڪڏو يا ڪوهه آهي جنهن ۾ پليت پاڻي سمي اچي پوي اهڙي نموني جو ان جو اثر ان ۾ ظاهر ظهور نظر اچي ته اهو پليت ٿيندو. در مختار ۾ آهي ڪوهه ۽ ڪڏي ۾ ايتري دوري هجي جو انهيءَ ۾ پليتيءَ جو اثر ظاهر نه ٿئي ”البحر“ ۾ آهي؛ ڪوهه ۽ ڪڏي جي درميان ايتري دوري معتبر ۽ مختار آهي جو جيڪڏهن ڪڏي يا تالاب جي پليت پاڻيءَ جو اثر بدبوءِ، رنگ يا ڌاتئي جي صورت ۾ ڪوهه ۾ ظاهر ٿئي ته حوض وانگر ڪوهه به ناپاڪ ٿيندو نه ته نه! خزانه المفتين ۾ آهي پاڪ ڪوهه ناپاڪ ڪوهه جي ويجهو واقع آهي ته اهو ناپاڪ نه ٿيندو تانجو ناپاڪ ڪوهه جي پليت پاڻيءَ جو اثر رنگ، ڌاتوءَ ۽ بدبوءِ جي صورت ۾ پاڪ ڪوهه ۾ ظاهر نه ٿئي، ڇاڪاڻ ته ٻنهي جي وچ ۾ هڪ رڪاوٽ واقع آهي ۽ اها زمين آهي شرح منية المصليءَ، در مختار جي شرح ۾ آهي جيستائين

ڪوه ۾ (پئي ويجهي ڪوه يا ڪڏ جي) پليتيءَ جو اثر رنگ، ذائقي ۽ بدبوءِ جي صورت ۾ ظاهر نه ٿئي اهو پاڪ آهي، جيڪڏهن رڳو بدبوءِ معلوم ۽ محسوس ٿيندي هجي پر پليتي ظاهر نه ٿئي ته ان جو ڪو اعتبار نه آهي، جيئن خزانه المفتين ۾ آهي؛ وڏي حوض جي پاڻي مان بدبوءِ اچي ته جيستائين پليتي نه لڌي وڃي ان ۾ وضو ڪرڻ جائز آهي، ڇاڪاڻ ته بدبوءِ اچڻ جو هڪ سبب زياده دير تائين پاڻيءَ جو رکيل رهڻ به ٿي سگهي ٿو. ”البحر“ ۾ آهي ته ”جڏهن معلوم ٿئي ته پاڻي پليتيءَ جي سبب جي ڪري پليت ٿيو آهي ته انهي منجهان وضو ڪرڻ جائز نه آهي پر جيڪڏهن ان ڳالهه ۾ شڪ هجي ته وضو ڪرڻ جائز آهي ۽ ان بابت سوال ڪرڻ لازم نه آهي، ”شرح وقايه“ ۾ جو لکيل آهي ته پليت ۽ پاڪ ڪوهن جي وچ ۾ ڏهه هٿ دوري هجي ته اها ويساه ۽ اعتماد جو ڳوٺي روايت نه آهي نه ئي اهو مختار مذهب آهي، چنانچہ ”البحر“ ۾ آهي. ڪوه (۽ ناپاڪ حوض وغيره جو) مفاصلو ۽ حد ڏهه هٿ هر طرف کان آهي، اهو بعض علما جو قول آهي، صحيح قول هي آهي ته چاليهه هٿ هجي، شرح منية المصليٰ ۾ آهي؛ ڪوه ۽ ڪڏ جي درميان مفاصلو چيو وڃي ٿو ته پندرهن هٿ هجي ۽ هي به چيو ويو آهي ته ست هٿ هجي پر مختار مذهب هي آهي ته ايتري دوري هجي جو پليت پاڻيءَ جو اثر پاڪ ڪوه تائين نه پهچي.

حاصل ڪلام هي ته جيڪڏهن ڪڏ يا تالاب جي پاڻيءَ جو اثر ڪوه ۾ ظاهر ٿئي ته اهو ناپاڪ ليکيو ويندو، جيڪڏهن رڳو شڪ آهي ان سبب جي ڪري ان کي پليت شمار نه ڪيو ويندو، توڻي جو ڪوه جو پاڻي بدبوءِ هڻي وڃي، باقي رهيو زمين جي مٿاڇري تي حوض جي پاڻيءَ جو پليت هڻڻ ته ظاهر ائين آهي ته انهيءَ جو اثر انهيءَ ڪوه تائين نه پهچي سگهندو، جنهن جي پاڻيءَ جي سطح ان کان هيٺاهين آهي، بشرطيڪ زمين جي صورت ۾ ٻنهي جي وچ ۾ زبردست رڪاوٽ هجي والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: ڇا ٽا فرمائين علماء عظام هن مسئلي جي باري ۾ ته ڪوٺو يا ڪڪڙ ڪوه ۾ ان حالت ۾ لڌو ويو، جو ان جو بدن سڄي ڦاٽي ويو آهي، انهيءَ پاڻيءَ سان نماز پڙهي وئي، ان پاڻيءَ جي پليتي هلڪي آهي يا ڳري؟ جيڪڏهن ٻي صورت يعني پليتي هلڪي آهي ته جن جا ڪپڙا وضو ڪندي خراب ٿيا، انهن کي ڌوئڻ لازمي آهي يا نه؟ اهڙيءَ ريت جيڪو انهيءَ پاڻيءَ سان تڙ ڪري، ڇا ٻيهر مٿس غسل ڪرڻ لازم آهي يا نه؟ ساڳيءَ طرح جيڪو کاڌو ان سان پڇايو ويو هجي، ان جو کائڻ درست آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان پاڻيءَ جي پليتي ڳري آهي، پوءِ جيڪڏهن جنبيءَ ان مان غسل ڪيو ته (غسل يا وضوءَ جي وقت کان) ٽن ڏينهن ۽ راتين جون نمازون قضا ڪري، ڪوه مان پاڻي ڪڍڻ مهل ڪپڙا آلا ٿيا ته پليت آهن. اهڙي پاڻيءَ ۾ رڌل کاڌو پليت آهي، اهو موجود هجي ته کتن کي وڌو وڃي، والله اعلم بالصواب. در مختار ۾ آهي پاڻيءَ ۾ جنهن وقت جانور ڪري، جيڪڏهن

ان جو وقت معلوم آهي ته ان وقت کان ان جي پليتيءَ جو حڪم لڳايو ويندو. جيڪڏهن ڪرڻ جو وقت نٿو ڄاڻي ته هڪ رات ڏينهن جي نماز موتائي پڙهي. بشرطيڪ جانور پاڻيءَ ۾ سڄي ڦاٽو نه هجي، جيڪڏهن ڦاٽي ويو آهي ته ٽن ڏينهن ٽن راتين جون نمازون قضا ڪري. اهو حڪم وضوءَ ۽ غسل ٻنهي جي باري ۾ آهي. باقي رهيو ڪنهن ٻئي مسئلي جي باري ۾ حڪم مثلاً انهيءَ پاڻيءَ مان ڪپڙو ڌوئائين ته انهيءَ مهل کان ان جي پليٽ هجڻ جو حڪم لڳايو ويندو. ان اصول موجب جيڪڏهن ڪو بي وضو آهي ۽ ان پاڻيءَ سان وضو ڪيائين يا جنبي آهي ۽ ان ۾ غسل ڪيائين (ته جانور ڪرڻ مهل کان پليٽ شمار ڪيو ويندو) ٻي صورت ۾ عالمن جو اجماع آهي ته مٿس ڪا شيءِ لازم نه آهي ۽ ان پاڻيءَ سان جيڪو اتو ڳوهي پڇايو ويو هجي اهو ڪٿن کي ڌو ويندو. ”البحر“ ۾ آهي ته جڏهن کان جانور ان ۾ ڪري، تڏهن کان ڪوهه پليٽ ليکبو بشرطيڪ جانور جي ڪرڻ جو وقت ڄاڻندو هجي. جيڪڏهن وقت نٿو ڄاڻي ته پاڻيءَ جي پاڪ هئڻ يا ناپاڪ هئڻ واري حالت شڪي آهي. جيڪڏهن اڳيئي وضو هجي، وري وضو ڪيائون يا ڪپڙا ڌوئائون جيڪي پليٽ نه هئا ته ان ڳالهه تي اجماع آهي ته ڪا شيءِ نه موتائيندا، ڇاڪاڻ ته نماز شڪ سان باطل نه ٿيندي آهي، البت جيڪڏهن ڪپڙا اڳيئي پليٽ آهن ته انهن کي ڌوڻ لازمي آهي ۽ موجوده حالت ۾ انهن ڪپڙن جي پليٽيءَ جو حڪم لڳايو ويندو ۽ ان جو سبب منجهن نجاست آهي، عالمگيريءَ ۾ آهي؛ جيڪو اتو انهيءَ پاڻيءَ مان ڳوهيو وڃي، احسان، احتياط ۽ پرهيزگاريءَ جي تقاضا آهي ته جيڪڏهن جانور پاڻيءَ ۾ سڄي ڦاٽي ويو هجي (ان جي پاڻيءَ سان کاڌو پڇايو وڃي پوءِ معلوم ٿيو ته) ٽن ڏينهن کان اهو کاڌو نه کاڌو ويندو. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: عالمن سڳورن جو هن مسئلي جي باري ۾ ڪهڙو حڪم آهي ته عام ماڻهو ڪوهه جي پاڻيءَ کي پاڪ ڪرڻ جي لاءِ ڏول جي بجاءِ گهڙن جو ڳاڻاڻو ڪري ڪيندا آهن ۽ چوندا آهن ته ”ويهه گهڙن جو مطلب ويهه ڏول آهي“ ۽ ان ڳالهه جو خيال نه ڪندا آهن ته ان سان پاڻي گهٽ ٿو نڪري يا گهڻو؟ ڇا ان جو ڪو اصل آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو

جواب: ظاهر هي آهي ته گهڙو ڏول نه هوندو آهي بلڪ ان ۾ ننڍا ننڍا ڪيترا ڏول اچي ويندا آهن، ان جو مطلب ته انهيءَ ڪوهه تي ڪو مقرر ۽ معتبر ڏول موجود نه آهي، انهيءَ ڪري درمياني درجي جي ڏول جو اعتبار ڪيو ويندو. ڪنز ۾ آهي ته درمياني درجي جي ڏول جو اعتبار ڪيو ويندو. شرح وقايه ۽ تنوير ۾ به ائين آهي، در مختار ۾ آهي، هر ڪوهه تي جيڪو ڏول آهي ان جو اعتبار ڪيو ويندو، جيڪڏهن ڪوهه تي ڏول نه هجي ته هڪ صاع يعني تقريبا (ٽي ڪلو پاڻيءَ) جو اعتبار ڪيو ويندو. خزانه المفتين ۾ آهي ته جنهن ڪوهه تي جيڪو ڏول آهي، ان جو اعتبار ڪيو ويندو، نه هجي ته اتي چئن مٿن جو اعتبار ڪيو ويندو (مٺ هڪ وزن هوندو هو جيڪو اندازن هڪ ڪلي جي هموزن آهي، مترجم) والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: مردار خور مائهو مسلمانن جي ڪوه مان پاڻي ڪڍيو. شرعي اعتبار سان انهيءَ جي ڏول وجهڻ سان اهو ڪوه ناپاڪ ٿيو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن پڪ سان انهيءَ ڏول ۾ پليستي لڳل موجود هئي ته ڪوه پليٽ آهي نه ته رڳو شڪ جي ڪري ان جي پليستيءَ جو حڪم نه لڳايو ويندو. الطريقة المحمدية ۾ آهي ته هر هڪ شيءِ اصل ۾ پاڪ آهي پوءِ جيڪڏهن ڪنهن شخص کي پاڻيءَ يا زمين يا مٽيءَ يا بستري يا لباس يا کاڌي يا ٿانو جي پليٽ هئڻ بابت شڪ ۽ گمان ٿئي ته اهي شيون وضوءَ ۽ نماز جي لاءِ پاڪ آهن ۽ ٻين ڪمن ۾ به استعمال ڪري سگهجن ٿيون. يعني صرف گمان سان ڪا شيءِ ناپاڪ ۽ پليٽ نه ٿيندي. -والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: ڪوه ۾ جانور ڪري پيو ۽ زنده ڪڍيو ويو ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جڏهن جانور جيئرو ڪوه مان نڪري ته ان جو پاڻي نجس العين نه آهي ۽ پاڻيءَ ۾ پليٽي شامل نه ٿيندي. انهيءَ صورت ۾ پاڻيءَ مان ڪجهه ڪڍڻ نه پوندو مگر هن صورت ۾ جو ان جانور پنهنجو ٻوٽ پاڻيءَ ۾ وڌو هجي. هاڻي جيڪڏهن جانور اهڙو آهي جنهن جي اوڀر پليٽ آهي، مثلاً: ڪتو، ته ڪوه جو سڀ پاڻي ڪڍيو ۽ جيڪڏهن جانور اهڙو نه آهي ته نه ڪڍيو ويندو. -والله اعلم- در مختار ۾ آهي: جيڪڏهن جانور ڪوه مان جيئرو ڪڍيو ويو ۽ اهو نجس العين به نه آهي ۽ نه ان تي ڪا پليٽي ۽ گندگي لڳل آهي ته ڪوه جو پاڻي نه ڪڍيو ويندو، مگر هن صورت ۾ جو جانور پنهنجو منهن پاڻيءَ ۾ وجهي پوءِ ان جي اوڀر جي پاڪ هئڻ يا نه هئڻ جو اعتبار ڪيو ويندو، جيڪڏهن جانور اهڙو آهي جنهن جي اوڀر پليٽ آهي ته ڪوه جو سڀ پاڻي ڪڍيو ويندو ۽ جيڪڏهن نه، ته پاڻي نه ڪڍيو ويندو، اهوئي وڌيڪ صحيح قول آهي. -والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: ماڻهن گلر ڪتو ڪوه ۾ لڌو، مدت کان پوءِ تلاش ڪيائون تانجو ان جو گوشت ۽ هڏيون به نه لڌائون، پوءِ ان جي سڪڻ کان اڳ ان جي پاڪ ٿيڻ جو حڪم لڳايو ويندو يا نه؟ متانة ۾ ڪن عالمن کان نقل ٿيل آهي ته جيڪڏهن جهرڪي ڪوه ۾ مري وڃي ته ڪوه پاڪ نه ٿيندو جيستائين جهرڪي مري ڳري مٽي نه ٿئي ۽ ڪوه جي پاڪ ٿيڻ جو حڪم نه ڏنو ويندو ۽ اهو چيڻ مهينن جي مدت ۾ مٽيءَ ۾ تبديل ٿيندو آهي. ان بابت چئي روايت مرحمت فرمايو.

جواب: المتانة ۾ جيڪو بيان ڪيو ويو آهي، خزانه الروايات ۾ ان جو اصل موجود آهي، لکي ٿو: جيڪڏهن ڪوه ۾ جهرڪي ڪري ۽ ماڻهو ان کي ڪڍڻ کان عاجز هجن ته جيستائين اها ڪوه ۾ موجود آهي ان جي پاڪ هجڻ جو حڪم نه لڳايو ويندو. آخر تائين -۽ اوهان کي معلوم آهي ته اها اهڙي روايت آهي، جنهن کي هن مسئلي ۾ ترجيح نٿي ڏني سگهجي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ حرج ۽ تنگي آهي ۽ شريعت جي احڪامن ۾ تنگي دور ڪرڻ ۽ آساني پيدا ڪرڻ لازمي آهي ۽ ظاهر ته ائين

ٿي آهي ته جانور جي ڪيڏن کان عاجز هجڻ سبب ڪوه جو سڀ پاڻي ڪڍجي ته پوءِ پاڪ ٿيندو. انهيءَ ڪري در مختار ۾ چوي ٿو ته جڏهن جانور ڪيڏن کان ماڻهو معذور هجن ته ان جو پاڻي ڪڍي ڪوه کي پاڪ ڪيو ويندو. آخر تائين - متانه جي هيءَ عبارت پڻ ان جي تائيد ڪري ٿي ته جيڪڏهن ماڻهو ڪوئي کي ڪوه مان ڪيڏن کان عاجز ۽ بيوس هجن ۽ انهيءَ مان ٿي سؤ ڏول پاڻيءَ جا ڪيڏن ته ضرورت جي نظريي تحت ڪوه جو پاڻي پاڪ ٿي ويندو. ڇاڪاڻ ته ظاهر حڪم اهو آهي ته ڪوه جو پاڻي ٻاهر ڪڍيو وڃي، آخر تائين ۽ البحر ۾ جيڪو قول آهي، اهو به ان جي تائيد ڪري ٿو. مصنف لکي ٿو ته: ڪريل جانور کي ڪوه مان ڪيڏن کان سواءِ پاڻي ڪيڏن جو ڪو فائدو نه آهي. ڇاڪاڻ ته جانور جو ڪوه ۾ ڪرڻ ۽ ان جو منجهس باقي رهڻ ان جي پليستيءَ جو بنيادي سبب آهي، انهيءَ ڪري ڪوه جي پاڻيءَ جي پاڪائيءَ جو حڪم نه ڏنو ويندو. مگر جڏهن ته ان جانور کي ڪيڏن ناممڪن هجي جو سڄي ڦاٽي ذرا ذرا ٿي ويو هجي. خلاصو هي ته قياس ان ڳالهه جي تقاضا ڪري ٿو ته ڪريل مئل جانور جي ڪيڏن کان بغير ڪوه جو پاڻي پاڪ نه ٿيندو پر جڏهن ان جي ڪيڏن کان ماڻهو معذور ۽ مجبور هجن ته ضرورت جي نظريي تحت ان کي پاڪ قرار ڏنو ويندو ۽ اهو قاعده ڪليه طئي ٿيل آهي ته ضرورتون منع ۽ ناجائز ٺهرايل ڪمن کي جائز قرار ڏين ٿيون. پوءِ معذوريءَ ۽ مجبوريءَ سبب اهڙي ڪوه جي پاڻيءَ جو پاڪ ٿيڻ استحسان جو هڪ قسم آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. ۽ جيڪا صورت اسان کي آڏو آهي انهيءَ سلسلي جا ٻيا مسئلا به ان ڳالهه جي تائيد ڪن ٿا، جواهر الفتاويٰ ۾ ان مان دليل وٺندي لکي ٿو ته ٻار جو رلڪو ڪوه ۾ ڪري پيو ۽ ان کي تلاش ڪرڻ لاءِ ماڻهن انتهائي ڪوشش ڪئي، پر ان کي نه لڌائون، هاڻي جيڪڏهن اهو پليٽ آهي يا ماڻهن جو غالب گمان آهي ته اهو پليٽ هو پوءِ جيڪڏهن اهو سڀ پاڻي ڪڍيائون ۽ رلڪو نه ٿي (ته ان جو استعمال) نقصانده نه آهي. خزانه الروايات ۾ الغياثه کان نقل ڪندي لکي ٿو: جيڪڏهن ڪوه ۾ هڏي يا ڪاٺي يا ڪپڙو جيڪو پليٽيءَ سان ڀريل هجي ڪري پوءِ ان کي ڪيڏن کان ماڻهو معذور ۽ مجبور هجن ته جڏهن پاڻي ڪڍيو ويو هجي ته ان جي هڏي ۽ ڪاٺي به پاڪ ٿيندي. هاڻي جڏهن هڏي ضرورت جي نظريي تحت پليٽيءَ کان پاڪ ٿئي ٿي ته بلڪل اهڙيءَ طرح جانور جي ڪيڏن کان معذور هئڻ سبب اهو ڪوه پاڪ ٿيندو جيئن مٿي البحر جي حوالي سان گذريو، انهيءَ ڪري اهو جيڪڏهن نجس العين هجي ته نقصانڪار نه ٿيندو. جيئن گمان ڪيو وڃي ٿو. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

فائدو ۵: ڪوه مان چاليهه ڏول پاڻي ڪيڏن واجب آهي. پوءِ هڪ ڏينهن ان مان ويهه ۽ ٻئي ڏينهن ويهه ڪڍيائون ته جائز آهي ۽ پاڻيءَ جو ساندھ ڪيڏن شرط نه آهي (دستور القضاة)

سوال: جيڪڏهن جتي ڪوه ۾ ڪري ته ڪيتري قدر پاڻي ڪڍيو ويندو؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جيڪڏهن جتيءَ ۾ پليتي آهي ته سڀ پاڻي ڪڍيو ويندو ۽ جيڪڏهن پليت هجڻ جو فقط گمان ۽ شڪ آهي ته (فقهي) اصول ۽ حڪم موجب ڪوه مان پاڻيءَ جو مقدار نه ڪڍيو ويندو، البت احتياط جي ڳالهه ٻي آهي. اها ڳالهه ”جواهر الفتاويٰ“ مان ثابت ۽ واضح ٿئي ٿي. لکي ٿو: ننڍي ٻار جو رلڪو ڪوه ۾ ڪري پيو، جيڪڏهن پاڪ آهي ته ان ۾ ڪو حرج نه آهي. ”المتانة“ ۾ آهي ته ننڍي ٻار جي بستري منجهان ڪپهه جو ٽڪر ڪوه ۾ ڪري ۽ معلوم نه هجي ته پاڪ آهي يا پليت ته شڪ ۽ امڪان سبب ڪوه جي پليت هئڻ جو حڪم نه لڳائبو، جيتوڻيڪ احتياط ڪندي پاڻي ڪڍي ته اهو وڌيڪ چڱو آهي. ”القنية“ ۾ آهي ته جيڪڏهن تب ۾ جوراب جي اڳيون حصو پئجي وڃي ته جيستائين ان جي پليت هئڻ جو ويساهه نه هجي ان جي پليت هئڻ جو حڪم نه لڳايو ويندو، ۽ جيڪڏهن ڊر وغيره ۾ پراڻو جوراب يا لوڻو جنهن سان ٻار کيڏندا هجن اهو ڪوه ۾ ڪري ته ناپاڪ نه ٿيندو، واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: ”هداية الاخوان“ ۾ آهي جيڪڏهن ڪنهن جهنگ ۽ ماڻهيءَ مان پاڻي آندو ويو. جڏهن مٽ يا مشڪ مان پيالي يا بدني ۾ وڌائون ته لڏ ان ۾ ظاهر ٿي، ان ۾ ڪو حرج نه آهي، يعني پاڻي پاڪ آهي، اها روايت اعتبار جوڳي آهي يا نه؟ چيئي ۽ اهڙين ٻين پليت شين جو حڪم به لڏ جهڙو آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ”خزانة المفتين“ ۾ آهي: تب ۾ لڏ لڏي وئي ته اهو پليت آهي ۽ ڳجهو نه آهي ته اهو مسئلو ”هداية الاخوان“ ۾ بيان ڪيو ويو آهي. دراصل اعتبار پليتيءَ جي موجود هئڻ جو آهي نه ان ڳالهه جو ته اها ڪيئن ڪٿي ۽ ڪڏهن واقع ٿي؟ ۽ اها علت ۽ ڪارڻ ماڻهي جي ڪڏن ڪوٺن، نادي ۽ ڪوه جي پاڻيءَ سڀ کي شامل آهي (مطلب ته هداية الاخوان جي روايت جو ڪو اعتبار نه آهي ۽ اهڙو پاڻي پليت آهي) واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: علماء لکن ٿا ته ڪوئي، ڪبوتر وغيره جي پاڻيءَ ۾ ڪري مرڻ سبب چاليهه ڏول ڪوه مان ڪڍيا ويندا، انهيءَ مقدار ۾ پاڻي ڪڍڻ کان پهرين پاڻي ڳري پليتيءَ وارو آهي يا نه؟ جيڪڏهن اڌ يا اڌ کان وڌيڪ پاڻي ڪڍجي ته باقي پليت آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته مقرر مقدار ڪڍڻ کان اڳ پاڻي ڳري پليتيءَ جي حڪم ۾ آهي. درمختار ۾ آهي: جيڪڏهن پليتي ڪرڻ جو وقت ڄاڻي ٿو ته ان وقت کان ان جي نجس هئڻ جو حڪم لڳائبو، اهڙو پليت پاڻي پاڪ تڏهن ٿيندو، جڏهن ان مان مقرر ٿيل مقدار جو آخري ڏول نڪري، ان ڏس ۾ ”البحر“ ۾ آهي: جيستائين آخري ڏول ڪوه جي مٿانهين پڪ کان جدا نه ٿئي ان جي پاڪ هجڻ جو حڪم نه لڳائبو، واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: ڪنهن شخص کي اکين اٿڻ جي بيماري آهي، انهيءَ درد منجهان پاڻي وهندو رهي ٿو، ان جو وضو پيچندو يا نه؟ پڻ اهو پاڻي پليت آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان پاڻيءَ سان وضو ڀڃندو ۽ اهو پاڻي ناپاڪ آهي. فتح القدير ۾ آهي: جنهن جون اکيون اٿن ۽ انهيءَ مان پاڻي وهي ٿو، انهيءَ تي وضو واجب آهي. جيڪڏهن سدائين پاڻي وهي ته هر نماز جي لاءِ وضو ڪري. خزانة المفتين ۾ آهي: جنهن جون اکيون اٿن ۽ انهيءَ مان پاڻي وهي، ان کي جڳائي ته هر وقت جي نماز لاءِ وضو ڪري. ”شرح الوقاية“ ۾ آهي ته جيڪا شيءِ وضو نه ٿوڙي، اها پليت نه آهي ”البحر“ ۾ آهي: جيڪا شيءِ نجاست جي صفت کان خارج آهي ان سان وضو ٿئي ٿو. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: جڏهن پليت جانور کوه ۾ ڪري ته ڪهڙي وقت کان ان جي پليت هجڻ جو حڪم لڳايو ويندو؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ڪتاب ”الذکر والغرر“ ۾ آهي: کوه ۾ پليتي لڏي ويئي ته جڏهن کان اها ڪري هجي، ان وقت کان ان جي پليت هئڻ جو حڪم لڳايو ويندو، بشرطيڪ ان جو وقت معلوم هجي، جيڪڏهن ان جو وقت معلوم نه آهي ته (جڏهن نجاست نظر اچي ان کان) هڪ ڏينهن رات اڳ وضوءَ جي سلسلي ۾ ان کي پليت شمار ڪبو، بشرطيڪ اهو ڪريل جانور ڦاٿو نه هجي. انهيءَ صورت ۾ جيڪڏهن انهيءَ پاڻي مان وضو ڪيو ويو ته هڪ ڏينهن، هڪ رات جي نماز قضا ڪرڻ لازمي آهي. جيتري قدر وضوءَ کان سواءِ ٻين معاملن جو تعلق آهي ته انهن جي باري ۾ ان وقت کان پاڻي پليت شمار ڪيو ويندو، جڏهن کان منجهس پليتي لڏي وئي آهي، ڇاڪاڻ ته ڪپڙي جي پليت هئڻ جو حڪم ان وقت لڳايو آهي، جڏهن منجهس نجاست لڏي وڃي، تانجو جيڪڏهن انهيءَ مان ڪپڙا ڌوئا ويا ته صحيح قول موجب انهن تي ڪا شيءِ مواتئ وڃي. ”البحر“ ۾ آهي: ڄاڻ ته کوه تڏهن کان پليت شمار ٿيندو جڏهن کان منجهس مئل جانور لڏو وڃي، بشرطيڪ ان جي ڪرڻ جو وقت ڄاڻندو هجي، جيڪڏهن ان جي ڪرڻ جو وقت نٿو ڄاڻي ته پاڻي پاڪ ۽ ناپاڪ هئڻ بابت شڪي حالت ۾ آهي انهيءَ صورت ۾ جيڪڏهن ان مان غسل ڪيائون، بشرطيڪ اهي جنبي نه هجن يا ڪپڙا ڌوئائون بشرطيڪ انهن جا ڪپڙا پليت نه هجن ته مٿن ڪنهن شيءِ جو مواتئ واجب نه آهي ۽ ان تي عالمن جو اجماع آهي، ڇاڪاڻ ته شڪ سان نماز نه ڀڃندي آهي. پر جيڪڏهن ان پاڻيءَ مان وضو ڪيائون ۽ اهي بي وضو به هئا يا تڙ سبب غسل ڪيائون يا پليت ڪپڙا ڌوئائون ته اهڙي ڌوئڻ ڪپڙي جي باري ۾ حڪم هي آهي ته ڪنهن شيءِ جو اعادو نه ڪندا، يعني نماز ان ڪپڙي ۾ پڙهيائون ته ان جي قضا نه ڪندا ۽ صحيح قول موجب ان ڪپڙي کي ڌوئيندا ۽ جڏهن کان نجاست جو پتو پوي ڪپڙو پليت شمار ڪبو، ڇاڪاڻ ته ڪپڙو تڏهن پليت ليکبو آهي جڏهن منجهس پليتي لڏي وڃي، در مختار ۾ آهي: کوه جي پاڻيءَ جي ڳري پليتيءَ جو حڪم پليتي واقع ٿيڻ جي وقت کان آهي، جيڪڏهن ان جو وقت ڄاڻي ٿو. نٿو ڄاڻي ته هڪ ڏينهن ۽ هڪ رات کان ان کي پليت شمار ڪبو، بشرطيڪ جانور ڦاٿو نه هجي، ۽ اهو حڪم وضوءَ ۽ غسل بابت

آهي. باقي رهيو حڪم ٻئي مسئلي جي باري ۾ جيئن ڪپڙو ان مان ڌوئائين ته اهو ڪپڙو ان وقت کان ناپاڪ شمار ٿيندو، جڏهن کان ڪوه ۾ پليٽي لڏي وڃي. اهوئي حڪم ان جو آهي جيڪو بي وضو هجي، ۽ ان پاڻيءَ مان وضو ڪري يا جنبي آهي ۽ ان مان غسل ڪري ۽ ان تي ڪا شيءِ لازم نه آهي ۽ ان تي اجماع آهي (جوهره) ۽ چڱيءَ ريت ڄاڻو ٿا ته ڪتاب ”الجوهره“ ۾ جيڪو قول آهي ته ”مٿس ڪا شيءِ لازم نه ٿيندي“ اهو حڪم انهيءَ ڪپڙي بابت آهي جيڪو پليٽ نه هجي، پوءِ انهيءَ ڪوه جي پاڻيءَ مان ڌوتو ويو هجي. چنانچہ ”البحر“ جي حوالي سان مٿي گذري چڪو ته صحيح ڳالهه هي آهي ته ان ڪپڙي کي ڌوئجي. ان صورت ۾ ڪتاب ”جوهره“ جو چوڻ صحيح نه آهي، پوءِ سمجهي ڇڏا ۽ عالمن بيان نه ڪيو آهي ته اهڙي پاڻيءَ سان وضوءَ جي مٿان وضو يا جنابت جي ترڪان سواءِ غسل ڪيو ويو هجي ته ڪهڙو حڪم آهي جيئن ڪپڙي جي باري ۾ حڪم بيان ڪيو اٿن. ظاهر هي آهي ته ان جو حڪم ڪپڙي جو حڪم آهي يعني جڏهن کان ڪوه ۾ پليٽي لهي، وضوءَ وارا عضوا ۽ بدن ڌوئيندا. واللہ اعلم بالصواب ۽ ڪتاب ”الاعصام“ ”شرح وقاية“ جي حاشيہ تي آهي ته ”ان صورت ۾ مختار قول موجب مٿس نماز واپس پڙهڻ لازمي نه آهي“ ڄاڻڻ گهرجي ته اهو امام ابو يوسف ۽ محمد جو قول آهي، جنهن تي فتويٰ ڏني اٿس. ليڪن اهو قول راجح نه مرجوح قول آهي، درمختار ۾ آهي، اهي ٻئي امام چون ٿا ته جڏهن کان نجاست پوڻ جو علم ٿئي ته ان کان اڳ مٿن ڪا شيءِ لازمي نه آهي ۽ ان تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي ”البحر“ ۽ ”فتاويٰ عتابي“ ۾ آهي ته مختار قول امام ابو يوسف ۽ محمد جو آهي. آءٌ چوان ٿو ته اها فتويٰ عام ڪتابن جي خلاف آهي ۽ ان جو دليل به ڪمزور ۽ ٻئي درجي جو آهي ۽ عالم فرمائين ٿا ته احتياط ۽ عمل امام ابو حنيفه جي قول تي آهي ته نماز موٽائي ويندي ۽ اهو قول راجح آهي جڏهن ته ان جو مخالف قول مرجوح آهي جيئن اوهان کي معلوم ٿي چڪو آهي واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: نمازيءَ جي ڪپڙي ۾ سڪل ڄاڻ خراساني يا حشيش ڪيتري مقدار ۾ لڳل هجي ته نماز کان مانع آهي؟

جواب: بظاهر ان جي پاڪ هجڻ جي روايت نقل ڪئي وڃي ٿي، جيئن السراج الوهاج ۾ آهي، ان ڪري ان سان نماز جي منع نه آهي. ابن حجر هيثمي شافعي پنهنجي ڪتاب ”الزواجر“ ۾ لکيو آهي ته ۱۶۲ ڪبيرو گناهه هي آهي ته جيڪا شيءِ نشو ڪري، سا کائجي يا واپرائجي، جيئن حشيش آهي. درمختار ۾ آهي: پيئڻ جي شين بابت روايتون مختلف آهي، ۽ ڪي پاڪ آهن، ڪتاب ”البحر“ ۽ ”النهر الاوسط“ ۾ پهرئين قول کي ترجيح ڏني ويئي آهي. البحر ۾ چوي ٿو ته جڳائي ته حشيش کي ڳري پليٽي قرار ڏنو وڃي، ڇاڪاڻ ته جيئن پهرئين بيان ڪيو ويو ان جو بنيادي سبب نشو ڪرڻ آهي، جيئن ڳجهو نه آهي، سو شراب ۽ نشي جي ٻين شين ۾ فرق نه آهي ۽ درمختار جي تحرير ان جي تائيد ڪري ٿي، امام محمد فرمائي ٿو: جيڪا شيءِ نشو ڪري، گهڻي هجي يا ٿوري، حرام ۽

پڻ پليت آهي. ان اعتبار سان حشيش نشو ڪندڙ آهي انهيءَ ڪري پليت آهي، ان اصول پٽاندر هڪ درهم جي وزن جيتري پليتي ڪپڙي تي هجي ته نماز نه ٿيندي ۽ جيڪڏهن حشيش کي هلڪي نجاست تسليم ڪجي جيئن ڪتاب ”النهر“ ۽ لمعات ۾ پڻ آهي، هي ضعيف ٻانهو چوي ٿو ته حنفي مذهب جي قياس موجب حشيش نشو ڪندڙ آهي انهيءَ ڪري جيڪڏهن ان جي پليتي هلڪي ليڪجي جيئن مٿي معلوم ٿيو ته ان صورت ۾ ڪپڙي جو چوٿون حصو حشيش جي پليتيءَ سان ڀرجي ته ان ۾ نماز پڙهڻ جي منع آهي والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني)

فائدہ: ”متانه“ ۾ ”قنیه“ کان نقل ڪري ٿو ته جيڪڏهن ڪنهن شيءِ تي پليتي لڳل آهي ۽ ان تي ٽي ٽي ڀيرا پاڻي وڌو وڃي ۽ هر ڀيري ان کي سڪائجي ته ان جي پاڪ هئڻ جو حڪم لڳايو ويندو، جيڪڏهن ان جي پاڪ هئڻ بابت غالب گمان هجي ته فقه ان کي جائز رکي ٿو.

سوال: ڦٽ مان جيڪڏهن ڪيئون نڪري اچي ۽ مٿس آلاڻ نه هجي ته وضوءَ کي ڀڃندڙ نه آهي (مفتاح الصلوة) هن جاءِ تي آلاڻ مان مراد ڇا آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: هن جاءِ تي آلاڻ مان مراد ايتري گهڻي تري ۽ آلاڻ آهي جيڪا وهندڙ هجي، ڇاڪاڻ ته ڦٽ مان ڪيئن جو نڪرڻ وضو ڀڃندڙ نه آهي، جيئن هدايه ۾ آهي؛ جيڪڏهن مٿي جي ڦٽ مان ڪيئون نڪري يا گوشت ڪري ته وضو نه ڀڃندو، ڇاڪاڻ ته پليتي اها شيءِ آهي جيڪا ان ڪيئن تي هجي ۽ مٿس آلاڻ گهٽ هوندي آهي. ”الحميدي“ ۾ آهي؛ ان جي ابتڙ ڦٽ مان نڪرندڙ ڪيئن جو مسئلو آهي، جيتوڻيڪ مٿس آلاڻ هوندي آهي مگر ايتري گهٽ هوندي آهي. جنهن جي نڪرڻ سان وضو نٿو ڀڃي، مگر هن صورت ۾ جو اها گهٽ مقدار واري پليتي سبيلين يعني پيشاب پاڇائي واري جاءِ مان نڪري، جيڪڏهن چوندين ته سبيلين کان سواءِ ٻي جاءِ تان گهٽ مقدار ۾ ڪنهن شيءِ جو نڪرڻ وضوءَ کي ڀڃندڙ نه آهي ۽ هتي ته اها ٿوري مقدار واري شيءِ سبيلين کان سواءِ ٻي جاءِ تان نڪري ٿي انهيءَ ڪري جڳائي ته ان سان وضو ڀڃي؟ اسين چئون ٿا ته ڪنهن شيءِ جي نڪرڻ جو مطلب آهي وهي نڪرڻ، جيڪا شيءِ وهي نه نڪري اها گويا نڪتي ئي نه آهي، جيتوڻيڪ پنهنجي جاءِ تان جدا ٿي چڪي هجي ”شرح منية المصلي“ ۾ آهي؛ جيڪڏهن ڦٽ مان ڪيئون نڪري ان سان وضو نه ڀڃندو، ڇاڪاڻ ته ڪيئون پاڪ آهي ۽ جيڪا ان تي آلاڻ هوندي آهي اها گهٽ ۽ نه وهڻ جي سبب ڪري وضوءَ کي ٽوڙيندڙ نه آهي، ”در مختار“ ۾ آهي؛ ۽ ڦٽ مان ڪيئن جي نڪرڻ سان وضو نه ڀڃندو، ڇاڪاڻ ته اهو پاڪ آهي ۽ جيڪا آلاڻ ان تي آهي اها وهندڙ نه آهي، انهيءَ ڪري ان سان وضو نه ڀڃندو، انهن روايتن مان ظاهر آهي ته صرف ڪيئن جي آلاڻ سان وضو نه ڀڃندو، لھذا ”مفتاح“ جي عبارت جو مطلب آهي ته ڦٽ مان نڪرندڙ ڪيئن تي جيڪا آلاڻ آهي اها وهڻ جي حد کان گهٽ آهي جيئن سڀني مستند ۽ معتبر ڪتابن جي قول ۾ موافقت ٿئي، چنانچہ ڪنهن کان ڳجهو نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: جيڪڏهن ڇچوندر پاڻيءَ جي ٿانو يا کوه ۾ مثل حالت ۾ لڌو وڃي ته پاڻي پاڪ آهي يا پليت؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن ان جانور ۾ پٿرو ۽ وهندڙ رت آهي ته پاڻي پليت آهي ۽ جيڪڏهن وهندڙ نه آهي ته پليت نه آهي. اهو اهڙو اصول آهي جنهن تي جزئي مسئلن جو حڪم آهي. فتح القدير ۾ آهي: پليت ڪندڙ شيءِ دراصل رت آهي. ”هداية“ ۾ آهي: پاڻيءَ ۾ اهڙي شيءِ جو موت جنهن ۾ رت نه آهي ان کي پليت نه ڪندو. باقي رهيو ڇچوندر جو مسئلو. جيڪڏهن سانڍي جي جنس منجهان آهي جيئن ظاهر آهي ته تحفة الفقہ ۾ چيو ويو آهي ته ننڍو ڪيئونون، چچڙ ۽ سانڍو وغيره پاڻيءَ ۾ ڪري مري ته ڏھ ڏول ڪڍبا. انهيءَ صورت ۾ جيڪڏهن ڇچوندر پاڻيءَ ۾ ڪري مري ته ڏھ ڏول ڪڍبا. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: جيئن مسلمانن ۾ رواج ۽ معمول آهي ته سياري جي موسم ۾ گرم پاڻيءَ سان وضو ڪندا ۽ وهنجندا آهن. ڇا ان بابت ڪا حديث ۽ اثر (اصحابيءَ جو قول ۽ فعل) آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: جيستائين حديث جو تعلق آهي. تادم تحرير معلوم نه آهي ۽ شايد الله تعاليٰ جل سلطانه ايندڙ زماني ۾ ان کان واقف ڪري. باقي جيتري قدر اثر جو تعلق آهي ته ابن عباس رضي الله تعاليٰ عنهما کان روايت آهي ته اسين اهڙو تيل مڪيندا آهيون. جيڪو باهه تي پچايو وڃي ٿو ۽ گرم پاڻيءَ سان وضو ڪريون ٿا جيڪو باهه تي اڀاريو وڃي ٿو (ابن ابي شيبه) سندس ئي روايت آهي ته گرم پاڻيءَ سان وهنجڻ ۽ وضو ڪرڻ ۾ ڪو حرج نه آهي. (عبدالرزاق) ”سفر السعادة“ ۾ شيخ عبدالحق محدث دهلوي چوي ٿو. جيستائين باهه تي گرم ڪيل پاڻيءَ ۾ وضو ڪرڻ جو سوال آهي. حضرت عمر رضي الله تعاليٰ عنه جو غلام اسلم چوي ٿو ته پاڻ ان سان وضو ۽ غسل ڪيو اٿن (مصنف ابن ابي شيبه) واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: نمازيءَ جي سڀني عضون جي جاءِ پاڪ هئڻ فرض آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: نمازيءَ جي ٻن قدمن ۽ پيشانيءَ جي جڳهه جو پاڪ هجڻ ته فرض آهي ۽ اهوئي صحيح آهي جيئن مضمرات ۾ آهي. (مجموع خاني) ۽ اها ظاهري روايت آهي. پر فقيه ابوليث هن قول کي اختيار ڪيو آهي. ته نمازيءَ جي ٻن گوڏن جي جاءِ پڻ پاڪ هجڻ شرط آهي. تانجو جيڪڏهن اها جڳهه پليت هوندي ته نماز فاسد ۽ باطل ٿيندي. السراج الوهاج ۾ آهي: ۽ سجدي جي حالت ۾ پليتي نمازيءَ جي هٿن ۽ گوڏن جي هيٺيان هجي ته سندس نماز نه پڇندي جيئن ظاهري روايت ۾ آهي ۽ فقه ابوليث اهو مذهب اختيار ڪيو آهي ته نماز پڇندي. ڪتاب ”العيون“ واري به ان قول کي اختيار ڪيو آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: عالمن جو هن بابت ڪهڙو قول آهي ته پليتيءَ کان آجو ڪافر ڪوھ ۾ ڪري ته ڇا ان جو حڪم اهوئي آهي جيڪو ڪنهن مسلمان جو هوندو آهي ته ان جو پاڻي پليٽ نه آهي يا حڪم ان جي ابتڙ آهي؟ الله تعاليٰ جي قول: ”انما المشركون نجس“ موجب عالمن ڪافرن کي پليٽ قرار ڏنو آهي. سندن اها پليٽي اعتقادي آهي يا جسماني؟ بغير نيت جي ڪافر وضو ڪري ته ٿيندو يا نه ۽ ڪتاب ”الغياثية“ ۾ آهي: ڪافر سور وانگر بلڪل پليٽ آهي ان جو مطلب ڪهڙو آهي؟ حالانڪ فقه جي ڪتابن جي متن ۽ شرحن ۾ ائين نه آهي. چنانچہ لکن ٿا ته ماڻهوءَ جي اوڀر پاڪ آهي. ڪتاب ”البحر“ جي مصنف ان جي شرح ۾ لکيو آهي ته ڪافر جي پليٽ هئڻ جو مطلب سندس اعتقادي پليٽي آهي بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جيئرو ڪافر، جنهن جي بدن تي بظاهر پليٽي نه هجي ڪوھ ۾ ڪري ته پاڻي پليٽ نه آهي جيئن ”السراج الوهاج“ ۾ آهي جيڪڏهن ڪافر وهنجندي ڪوھ ۾ ڪري پوي، پوءِ ان مان زنده نڪري اچي ته پليٽ نه آهي، بعض روايتن ۾ بيان ڪيو ويو آهي ته ڪوھ ۾ ڪافر جي ڪرڻ سان ان جو سمورو پاڻي ڪڍيو ويندو اهو حڪم سندن عام ۽ غالب حالت پٽاندر آهي. ”السراج الوهاج“ ۾ آهي: امام ابو حنيفه فرمائي ٿو ته ڪافر ڪوھ ۾ ڪري پوءِ جيئرو نڪري ته ان جو سڀ پاڻي ڪڍبو، ڇاڪاڻ ته سندس بدن پليٽيءَ کان خالي نه هوندو آهي. آخر تائين - يعني سندن اها پليٽي خواهه حقيقي هجي يا معنوي ۽ حڪمي - جيئن ”البحر“ ۾ لکي ٿو: ماڻهو ڪوھ مان جيئرو نڪري ته پوءِ جيڪڏهن ڪافر آهي ته امام ابو حنيفه وٽ ان جو پاڻي ڪڍيو ويندو، ڇاڪاڻ ته ڪافر حقيقي خواهه معنوي ۽ حڪمي نجاست کان خالي نه هوندو آهي ۽ عام طور تي سندن حال اهو هوندو آهي ته ننڍي ۽ وڏي جنابت ۽ حقيقي ۽ حڪمي پليٽي کان نه بچندا آهن ۽ صرف نيت ڪرڻ سان سندس پليٽي ختم نه ٿيندي، جيئن اهو قاعدو ڪلي، مڃيل ۽ مسلم آهي. لھذا ڪوھ جو پاڻي مستعمل پاڻيءَ جي پوڻ سبب پليٽ آهي، ڇاڪاڻ ته استعمال ٿيل پاڻي، غير استعمال ٿيل پاڻيءَ جي ڀيٽ ۾ عموماً گھٽ به هوندو آهي. ”البحر“ ۾ چوي ٿو ته ڪو ماڻهو ڪوھ ۾ ڪري پوءِ جيڪڏهن ان جي بدن تي حڪمي ۽ معنوي پليٽي آهي. مثلاً بي وضو ۽ جنبي هجي يا عورت حيف ۽ نفاس جي حالت ۾ هجي ته ان جو حڪم بعض عالمن جي قول مطابق آهي ته ان مان ڪا شيءِ نه ڪڍي، ڇاڪاڻ ته وٽن ڪافر جي ڪرڻ سان پاڻي مستعمل نٿو ٿئي. اهوئي حڪم انهن عالمن جي قول مطابق به آهي جيڪي اهڙي پاڻيءَ کي مستعمل ته چون ٿا، پر ان کي پاڪ چون ٿا، ڇاڪاڻ ته (سندن قول موجب) جيڪو پاڻي غير مستعمل آهي اهو استعمال ٿيل پاڻيءَ کان عموماً وڌيڪ هوندو آهي، ان صورت ۾ ڪوھ مان پاڻي نه ڪڍيو ويندو، تانجو استعمال ڪيل پاڻي ٻئي پاڻيءَ جي ڀيٽ ۾ گھڻو ۽ غالب هجي. باقي رهيو اهو مسئلو ته ڪافر جسماني لحاظ سان پليٽ آهي ته حنفين جو اهو مذهب نه آهي. اهوئي سبب آهي جو ان جي اوڀر جي پاڪ هجڻ جو حڪم لڳايو اٿن. ”هدايه“ ۾

آهي؛ ماڻهوءَ جي اوبر ۽ جنهن جانور جو گوشت کائجي پاڪ آهي، ان حڪم ۾ تڙ وارو مرد، حيض ۽ نفاس واري عورت ۽ ڪافر داخل آهن. انهيءَ ڪري آيت سڳوريءَ ۾ مشرڪن جي پليت چوڻ جو مطلب هي آهي ته اعتقادي اعتبار سان پليت آهن. ”البحر“ ۾ چوي ٿو؛ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن ڪن مشرڪن کي مسجد نبويءَ ۾ ترسايو ۽ رات جو ٽڪايو، جيئن بخاري ۽ مسلم ۾ آهي. ان مان معلوم ٿيو ته الله تعاليٰ جي فرمان مبارڪ ”انما المشركون نجس“ مان مراد اعتقاد جي نجاست ۽ پليتي آهي ۽ ”هدايه“ ۾ آهي؛ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن ثقيف قبيلي جي وفد کي مسجد نبويءَ ۾ ترسايو. حالانڪ اهي ڪافر هئا ۽ پڻ هن ڪري به جو سندن پليتي اعتقاد جي پليتي آهي. وضوءَ ۽ غسل ۾ نيت شرط نه هجڻ جي ڪري جيڪڏهن بغير نيت جي ڪافر وضو ڪري يا غسل ڪري ته پليتين کان پاڪ ٿيندو. ”الاشباه“ ۾ آهي؛ ڪافر نيت کان سواءِ تيمم ڪري ته پليتي دور نه ٿيندي، ڇاڪاڻ ته تيمم ۾ نيت ڪرڻ شرط آهي ۽ وضوءَ ۾ نيت ڪرڻ شرط نه آهي، پوءِ بغير نيت جي وضو ۽ غسل ڪيائين ۽ ان کان بعد اسلام آندائين ۽ نماز پڙهيائين ته صحيح آهي.

ان ڏس ۾ ”الغياثية“ ۾ جيڪو قول نقل ڪيو ويو آهي ته ڪافر نجس العين يعني جسماني اعتبار سان پليت آهي ان قول جو ڪو اصل موجود نه آهي. ها! ان سان ملندڙ جلندڙ عبارت فقيه ابوليث ”الفتاويٰ“ ۾ ابو القاسم صنفار کان ڪافر جي لاش جي باري ۾ نقل ڪئي آهي، چوي ٿو؛ لاش جڏهن پاڻيءَ ۾ ڪري ته پاڻيءَ کي خراب ۽ ناپاڪ نه ڪندو، ڇاڪاڻ ته غسل ڪيو هجي يا نه ڪيو هجي ۽ اهو زنده ماڻهوءَ جي حڪم ۽ درجي ۾ آهي. خلف، امام ابو يوسف کان نقل ڪيو آهي؛ جيڪڏهن لاش غسل ڏيڻ کان اڳ پاڻيءَ ۾ ڪري ته ان کي خراب ۽ فاسد ڪندو ۽ جيڪڏهن غسل ڏيڻ کان پوءِ ڪري ته فاسد نه ڪندو. ۽ اهو مختار مذهب آهي، مگر هي ته ڪرندڙ لاش ڪافر جو هجي ته پاڻيءَ کي پليت ڪندو، جيتوڻيڪ غسل ڏيڻ کان بعد ئي ڪريو هجي. اهو زنده جي پيٽ ۾ مئل ڪافر جو حڪم آهي. شايد مٿيون مسئلو بيان ڪندڙ مئل ڪافر جي پاڻيءَ ۾ ڪرڻ تي جيئري ڪافر جي ڪرڻ کي گهٽ غور فڪر ڪرڻ سبب قياس ڪيو ۽ ان جي نجس العين هئڻ جو اهو مطلب سمجهيائين. ورنه ”الغياثية“ ۾ اها فتويٰ نه آهي. ڪافر جي لاش جي پاڻيءَ ۾ پوڻ سان ان جي ناپاڪ هجڻ بابت ”السراج الوهاج“ جي هيٺين عبارت به دليل آهي؛ مسلمان جي لاش کي غسل ڏنو ويو، پوءِ ڪوھ ۾ ڪري پيو ته ان جو پاڻي پليت نه آهي، ڇاڪاڻ ته جڏهن ان جي جنازي جي نماز پڙهڻ جو حڪم آهي ته دراصل حڪمي ۽ معنوي اعتبار سان ان جي پاڪ هجڻ جو حڪم لڳايو ويو آهي، ان جي ابتڙ معاملو ڪافر جو آهي جيڪو پليت آهي جيتوڻيڪ ان کي غسل ڏنو ويو هجي، ڇاڪاڻ ته مٿس مسلمان وانگر جنازي جي نماز پڙهڻ جائز نه آهي. البت جڏهن ان (مسلمان جي لاش) کي غسل نه ڏنو ويو هجي ۽ ڪوھ ۾ اڇلايو ويو هجي ته ان جو پاڻي پليت آهي

جو مٿس نماز پڙهڻ غسل کان اڳ جائز نه آهي ”البحر“ ۾ آهي؛ جيڪڏهن کوه مان ڪو ماڻهو مٿل حالت ۾ نڪري ۽ مسلمان هجي ته پوءِ جيڪڏهن غسل ڏيڻ کان بعد کوه ۾ ڪري ته ان جو پاڻي پليت نه آهي ۽ جيڪڏهن غسل ڏيڻ کان اڳ کوه ۾ ڪري ته ان جو پاڻي خراب ۽ پليت آهي. ۽ ڪافر جو لاش غسل ڏيڻ کان اڳ ڪري يا بعد ۾ کوه جو پاڻي پليت آهي. در مختار ۾ آهي؛ جيڪڏهن پاڪ رت رکندڙ جانور يا شهيد ۽ غسل ڏنل مسلمان ٻاهر مري پوءِ کوه ۾ ڪري ته پاڻي پليت نه آهي. پر جيڪڏهن مطلق ڪافر جو لاش کوه ۾ ڪري ته پاڻي کي پليت ڪندو. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال؛ حضرت ابو سعيد خدری رضی اللہ عنہ کان روایت آهي. عرض ڪيو ويو ته اي الله جا رسول! اسين بضاعة جي کوه مان وضو ڪريون ٿا جنهن ۾ حيض جا ڪپڙا، ڪتي جو گوشت ۽ بدبودار شيون وڌيون وڃن ٿيون. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته پاڻي پاڪ هوندو آهي ان کي ڪا پليت شيءِ ناپاڪ نٿي ڪري (احمد، ترمذي، ابو داؤد، نسائي، مشڪواة) ڇا ٻيا (پليت) کوه به ان حڪم ۾ آهن يا نه؟ ۽ ڪي کوه جن جو پاڻي ست اٺ هٿ اونهو آهي. اهائي اونھائي ڏھ پاڻي ڏھ تالاب جي به آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب؛ ظاهر هي آهي ته بئر بضاعة (مديني جو کوه) گهڻي پاڻي سبب چشمي وانگر هوندو هو. منجهس ٻاهر کان نديون ۽ واهيون وهي اچي پونديون هيون. مختصر الطيبي ۾ آهي؛ بئر بضاعة جو پاڻي گهڻو هوندو هو. منجهس واهين جي وهي اچڻ، ڀريل ۽ جاري پاڻي هئڻ سبب اهڙي قسم جي شين جي پوڻ سان ڪا تبديلي نه ايندي هئي. شافعي حضرات چون ٿا ته ان جو گهڻو پاڻي ٻن گهڙن کان ٻيڻو ٿيڻو هو، ائين مرقعات ۾ آهي. خلاصو هي ته بئر بضاعة جو پاڻي واتر وانگر هوندو هو. ڇاڪاڻ ته منجهس نديون ناليون وهي چوڙ ڪنديون هيون. ان ۾ احناف جي نظريه لاءِ حجت آهي جيڪي چون ٿا ته جاري پاڻيءَ ۾ جيتوڻيڪ پليٽي ڪري، ناپاڪ نه ٿيندو آهي ۽ خاص ڪري امام ابو حنيفه جي مذهب موجب گهڻي پاڻي هئڻ سبب وڏي تالاب جي حڪم ۾ هوندو هو، انهيءَ ڪري منجهس ڪا شيءِ نه رکندڙ هئي يا وري هن ڪري جو ان جي پاڻيءَ جي گهڻائي ٻن گهڙن کان وڌيڪ هوندي هئي. ان صورت ۾ شافعين لاءِ حجت آهي جيڪي چون ٿا ته پاڻي ٻه وڏا گهڙا هجي ته منجهس پليٽي پوڻ سان ناپاڪ نه ٿيندو. باقي رهيو پاڻيءَ جي فقط اونھائيءَ جو مسئلو ته ڪن حضرات ان جو اعتبار ڪيو آهي، پر مناسب ۽ ويساهه جو ڪو قول اهو آهي جيڪو ان جي ابتڙ آهي. يعني ان جو ڪو اعتبار نه آهي چنانچہ ”التجنيس“ نالي ڪتاب ۾ آهي؛ جيڪڏهن پاڻي ڊيگهه ۽ گهراڻيءَ ۾ هجي ۽ ويڪر ۾ نه هجي ۽ ان جو اندازو ڏھ پاڻي ڏھ هٿن جيترو هجي ته ان سان وضو ڪرڻ ۾ ڪو حرج نه آهي، جيئن مسلمانن تي آساني ٿئي. ”البحر“ ۾ آهي؛ جيڪڏهن پاڻي ويڪر کان سواءِ اونھائيءَ ۾ هجي ۽ انهيءَ کي ڦهلائجي ته ڏھ پاڻي ڏھ هٿن جي حد کي پهچي ته ان

صورت ۾ عالمن ۾ اختلاف آهي، بعض ان کي گهڻي پاڻيءَ جي حڪم ۾ تصور ڪن ٿا پر وڌيڪ مناسب ان جي ابتڙ قول آهي، چنانچہ درمختار ۾ آهي: اعتبار جوڳي ڳالهہ هيءَ آهي تہ فقط ان جي اونھائيءَ جو ڪو اعتبار نہ آهي، ”فتح المبين“ ۾ آهي: ويسامہ جوڳي قول موجب پاڻيءَ جي صرف اونھائيءَ جو ڪو اعتبار نہ آهي، ائين ”التبيين“ ۾ آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: وضوءَ مهل جيڪو پاڻي وضو ڪندڙ جي ڪپڙن تي لڳندو آهي، پاڪ آهي يا نہ؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: پاڪ آهي، ان تي فتويٰ آهي ۽ ظاهري روايت بہ اهائي آهي، واللہ اعلم۔ ”البحر“ ۾ آهي: استعمال ٿيل پاڻي امام محمد وٽ پاڪ آهي ۽ اهوئي مختار مذهب آهي. ”تصحيح القدوري“ ۾ امام محمد چوي ٿو تہ اهائي امام ابو حنيفہ جي روايت آهي تہ مستعمل پاڻي پاڪ آهي، پر پاڪ ڪندڙ نہ آهي.

آءٌ چوان ٿو تہ ان تي فتويٰ آهي: چنانچہ قدوري ”التقريب“ ۾ چوي ٿو: امام محمد، امام ابو حنيفہ کان روايت ڪري ٿو تہ ڪتب آندل پاڻي پاڪ آهي ۽ اهو سندس ئي قول آهي ۽ اها ڳالهہ صحيح آهي. صدرالاسلام ”ڪبيريءَ“ ۾ چوي ٿو تہ ان تي ئي فتويٰ آهي. فخر الاسلام ”شرح الجامع“ ۾ چوي ٿو تہ ظاهري روايت اهائي آهي ۽ اهوئي مختار مذهب آهي، ابو نصر الاقطع چوي ٿو تہ اهو قول صحيح آهي. ”البحر“ ۾ آهي تہ بزرگن امام محمد جي روايت کي صحيح قرار ڏنو آهي، تانجو مجتبيٰ جو مصنف لکي ٿو تہ سڀني امامن کان صحيح روايتن سان ثابت آهي تہ استعمال ٿيل پاڻي پاڪ آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي. ان کان اڳ ”البدائع“ جي حوالي سان بيان ڪري چڪا آهيون تہ وضو ڪندڙ جي ڪپڙن تي جيڪو پاڻي پوي ٿو، اهو عالمن جي اتفاق ۽ اجماع سان قابل معافي آهي. ”جواهر الاخلاقي“ ۾ آهي: سفيان ٿوري، ابراهيم نخعي ۽ بلخ جا بعض بزرگ عالم فرمائين ٿا تہ استعمال ٿيل پاڻي پاڪ آهي ۽ اهو قول امام ابو حنيفہ کان منقول آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي. ”متانة“ جو مصنف ڪافيءَ جي حوالي سان لکي ٿو: استعمال ٿيل پاڻي وضو يا غسل ڪندڙ جي قريب هئڻ يا ان جي پليٽيءَ کي ختم ڪرڻ سبب پاڪ آهي پر پاڪ ڪندڙ نہ آهي، جڏهن تہ امام مالڪ ۽ امام شافعي ان جي خلاف چون ٿا. امام محمد چوي ٿو تہ اهوئي قول امام ابو حنيفہ رحمۃ اللہ عليہ کان نقل ٿيل آهي تہ اهڙو پاڻي پاڪ آهي ۽ اها ظاهري روايت آهي ۽ ان تي ئي فتويٰ آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

فائدہ: ڪوہ ۾ مٿل ٻلي ظاهر ٿي، جڏهن تہ انهيءَ پاڻيءَ سان کاڌو بہ پڇايو ويو، جنهن منجهان ڪجهہ کاڌو ويو ۽ ڪجهہ باقي آهي. ان صورت ۾ جيڪو باقي بچيل کاڌو آهي، ڪتن کي کارايو وڃي، ڇاڪاڻ تہ پليت آهي (درمختار) ۽ اهڙي کاڌي بابت ڳري پليٽيءَ جو حڪم ان وقت کان وٺي لڳايو ويندو جڏهن کان منجهس جانور ڪريو آهي، بشرطيڪ ان جو وقت ڄاڻندو هجي.

ٻيءَ صورت ۾ هڪ ڏينهن ۽ هڪ رات کان ان کي پليت قرار ڏنو ويندو. بشرطيڪ مثل جانور ڦاٽيو نه هجي. اهو وضوءَ ۽ غسل جي باري ۾ حڪم آهي ۽ جيڪو اٿو انهيءَ ڪوهه جي پاڻيءَ سان ڳوهيو ويو هجي ته اهو ڪتن کي ڪارائتو گهرجي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوسستاني)

سوال: امام مباحي ان صورت ۾ نماز جي باري ۾ امام ابو حنيفه رحمت الله عليه جي قول مطابق ۽ ٻين معاملن ۾ امام ابو يوسف ۽ محمد جي قول موجب فتويٰ ڏئي ٿو ”غاية البيان“ ۾

چوي ٿو. امام ابو حنيفه جي قول ۾ وڌيڪ احتياط ۽ صاحبين جي قول ۾ ماڻهن تي شفقت ۽ آساني آهي (كشف الرموز) ركن الائمة جو به ساڳيو موقف آهي (جامع الرموز) پوءِ ڪوهه ۾ ٻليءَ جي ڪرڻ کان اڳ جيڪو ڪاڌو پڇايو ويو هجي ان باري ۾ صاحبين جي قول تي فتويٰ ۽ عمل آهي ته ان کي ڪاڻڻ ۾ وبال ۽ مصيبت نه آهي. ڇا اهو حڪم درست آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته صاحبين جي قول کي جيتوڻيڪ بعض بزرگ عالمن راجح ۽ وڌيڪ مناسب قرار ڏنو آهي. ليڪن درحقيقت امام ابو حنيفه جو قول وڌيڪ مناسب ۽ راجح آهي. ڇاڪاڻ ته صاحبين جي قول کي ضعيف الفاظن ۽ صيغن سان بيان ڪيو وڃي ٿو. درمختار ۾ چوي ٿو: اهي چون ٿا ته جڏهن کان ٻليءَ جي ڪرڻ جو وقت معلوم ٿئي. ان کان اڳ ڪا شيءِ لازم نه آهي ۽ چيو ويو آهي ته ان تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي. ”المقتي“ ۾ آهي: جنهن به مسئلي کي هن قسم جي صيغن سان بيان ڪيو وڃي ”چيو ويو آهي“ يا ”چيائون“ جيتوڻيڪ وڌيڪ صحيح قول ڏانهن ان جي نسبت هجي پر ان کي مقابلي واري قول جي پيٽ ۾ راجح قرار نه ڏنو ويندو. تصحيح القدوري جو مصنف امام ابو حنيفه جي قول کي راجح قرار ڏيندي پڌرائي ڪري ٿو: امام ابو حنيفه رحمت الله عليه جي قول کي امام برهاني، نسفي، موصلي ۽ صدر الشريفة اعتماد جوڳو چيو ۽ سندس دليل کي سڀني ڪتابن ۾ وڌيڪ ترجيح جوڳو قرار ڏنو ويو آهي.

”بدائع“ ۾ وضاحت ڪري ٿو ته صاحبين جو قول قياس ۽ امام ابو حنيفه جو قول استحسان آهي ۽ ان ۾ وڌيڪ احتياط پڻ آهي. ”البحر“ ۾ آهي: علماء فرمائين ٿا ته ان ۾ وڌيڪ احتياط آهي. ان ڪري انهيءَ تي عمل آهي. ”الدرر والغرر“ ۾ آهي: جيڪڏهن ڪوهه ۾ جانور جي ڪرڻ جو وقت معلوم نه هجي ته هڪ ڏينهن، هڪ رات کان نماز قضا ڪندو، اهو وضوءَ جي باري ۾ حڪم آهي. جڏهن انهيءَ پاڻيءَ مان وضو ڪيو هجيس، بشرطيڪ اهو جانور سڄي ڦاٽو نه هجي. باقي رهيو ٻين معاملن جي باري ۾ حڪم ته جڏهن کان نجاست لڌي وڃي، تڏهن کان ان جي پليت هئڻ جو حڪم آهي ۽ اهڙي پاڻيءَ سان اٿو ڳوهيو ويو هجي ته ان جو حڪم اهوئي آهي جيڪو وضوءَ جو حڪم آهي. لڏا هڪ ڏينهن هڪ رات کان ان جي پليت هئڻ جو حڪم لڳايو ويندو. البصر جو مصنف مجتبيٰ کان نقل ڪندي لکي ٿو: اهڙي پاڻيءَ سان اٿي ڳوهڻ جو حڪم وضوءَ وارو حڪم آهي. ب آهي ته درمختار واري ان مسئلي کي وضوءَ واري مسئلي سان گڏ بيان ڪيو

”نجم چوي ٿو: هي حڪم وضوءَ، غسل ۽ اٿي ڳوهڻ

جي باري ۾ آهي. معلوم ٿيو ته ٽن شين وضوءَ، غسل ۽ ڳوهيل اتي جي باري ۾ هڪ رات هڪ ڏينهن کان ان جي پليت هئڻ جو حڪم لڳائيو، جيئن ڳجهو نه آهي. باقي رهيو سندس چوڻ ته اهو ڪاڌو ڪتي کي وجهجي، ته ان جو دارو مدار هن اصول تي آهي ته راجح قول موجب اهو پليت آهي جيئن البحر ۾ الاسبيحاني کان نقل ڪندي لکي ٿو اهڙي پاڻي ۾ اٿو ڳوهي ڪاڌو پڇايو ويو هجي ته عالمن مان ڪي چون ٿا ڪتي کي وجهجي ڪي چون ٿا ته جانورن کي ڪارائجي، شافعي ۽ دائودي مذهب مان ڪي چون ٿا ته وڪڻي ڇڏجي. پهرين قول کي ”بدائع“ جو مصنف اختيار ڪندي قطعيت سان چوي ٿو ته ”اسان جي مشائخ هن قول کي پسند ڪيو آهي ته ڪتي کي ڪارائجي. پوءِ جڏهن اوهان کي معلوم ٿيو ته امام ابو حنيفه جي قول تي عمل آهي ۽ اهو راجح آهي ۽ امام ابو يوسف ۽ محمد جو قول ثانوي حيثيت رکي ٿو جو ان کي ضعيف الفاظن ۽ صيغن سان ڪتابن ۾ بيان ڪيو ويو آهي ته پوءِ انهن ماڻهن جي قول جي حالت ۽ حقيقت ثابت ٿئي ٿي جيڪي چون ٿا ته ”(اهڙي صورت ۾) ڪو به ڀلي ڏسڻ کان اڳ جيڪو ڪاڌو پڇايو ويو هجي، ان مسئلي ۾ امام ابو يوسف ۽ محمد جي قول تي فتويٰ ۽ عمل آهي ته ان جي ڪاڻڻ ۾ ڪو وبال ۽ جنجال نه آهي. (آءٌ چوان ٿو ته) ڪيئن ان جو ڪاڻڻ جائز ٿي سگهي ٿو، حالانڪ ”البحر“ جو مصنف چوي ٿو ته اهو قول عام ڪتابن جي خلاف آهي ۽ امام ابو حنيفه جي دليل کي اڪثر ڪتابن ۾ وڌيڪ راجح قرار ڏنو ويو آهي ۽ چيو اٿن ته ان ۾ ئي احتياط ۽ ان تي عمل آهي. الله رب العزت ئي حق چوي ٿو ۽ سڌي وات سجهائي ٿو والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

آذان، اقامت ۽ انهن سان تعلق رکندڙ مسئلن جي باري ۾

فائدو ۱: فقه جي ڪتابن ۾ آهي. ٽڪبير ۽ آذان دوران نه ڳالهائجي. جيستائين اقامت ۾ نه ڳالهائڻ جو تعلق آهي ته سبب هي آهي ته اقامت نماز جي مشابه آهي. باقي رهي آذان دوران ڳالهائڻ جي ممانعت ته ”غريب المسائل“ نالي ڪتاب ۾ آهي، آذان دوران ڳالهه سان ايمان ڪسجڻ جو خطرو آهي. ”الغنية“ ۾ آهي، آذان دوران نه ڳالهائجي، اصول ۽ فقه جي ڪتابن ۾ آهي ته آذان جي حالت ۾ نه ڳالهائجي. ”قهستاني“ ۾ آهي ته آذان ۽ اقامت دوران نه ڳالهائجي، نه قرآن جي تلاوت ڪجي، نه ئي ٻين ڪمن ۾ مشغول ٿيڻ گهرجي، فقط آذان جو جواب ڏيڻ گهرجي. جيڪڏهن قرآن مجيد جي تلاوت ڪري رهيو هجي، جڳائي ته تلاوت روڪي ۽ آذان ٻڌڻ ۽ ان جي جواب ڏيڻ لاءِ متوجه ٿئي. عالمگيريءَ جي حوالي سان ”بدائع“ جو مصنف ائين لکي ٿو. ”فتاويٰ حجة“ ۾ آهي، آذان دوران ڳالهائڻ ۽ اچ وڃ جاري رکڻ مڪروه آهي. ”متانة“ ۾ آهي، آذان ٻڌندڙ نه قراءت ڪري نه سلام ڪري، نه سلام جو جواب ڏي ۽ نه وري جواب ڏيڻ کان سواءِ ڪنهن ٻئي شغل ۾ مشغول ٿئي.

بحرالرائق ۾ آهي، پهريون بحث انهيءَ ڪلام ۽ ڳالهائڻ بابت آهي جيڪو بنيادي طور خطرناڪ يا خطري کان خالي آهي ۽ انهيءَ ۾ سٺ فصل آهن؛ ايڪٽيهون اصول هي آهي ته آذان ۽ اقامت دوران سواءِ ان جي جواب ڏيڻ جي ڳالهائڻ (جائز نه آهي) عالم سڳورا چون ٿا ته ان دوران هٿ پير ۽ زبان جي هر ڪم کي روڪيو ويندو. ”طريقت محمدية“ ۾ ابن شجاع کان نقل ڪري ٿو ته، ان دوران اشهد ان لا اله جو تڪرار ڪري، اهوئي مختار مذهب آهي (الغياثه)

فائدو ۲۰: مؤذن کي محلي وارن ۽ جماعتين جي رعايت ڪرڻ گهرجي، پوءِ جيڪڏهن نمازي وضو ڪندا هجن ۽ مؤذن ان دشمنيءَ سبب جيڪا پاڻ ۾ هڪ ٻئي سان ٿيندي آهي، جلدي تڪبير چوي ته گنهگار ۽ ڏوراني جو حقدار ٿيندو، جيڪڏهن ڪو ان کي تنبيهه ڪري ته جائز آهي ”القنية“ ۾ آهي، جڏهن محلي وارا ۽ جماعتي گڏ ٿين ته مؤذن ۽ امام ڪنهن شخص واحد جو انتظار نه ڪندو. ان مان معلوم ٿيو ته معتبر روايت مان اهو ثابت آهي ته جماعتين جي گڏ ٿيڻ تائين انتظار ڪري، جيڪڏهن انهن جو مذهبي ساڙ سبب انتظار نه ڪندو ته ان کي تنبيهه ڪئي ويندي، ڇاڪاڻ ته مذهبي عداوت بذات خود گناهه ۾ شامل آهي، ۽ ڪنهن ديني ڪم کي دنيا يا دين جي دشمنيءَ سبب ڇڏي ڏيڻ غلط آهي، اهڙي شخص کي تنبيهه ۽ تاديب ڪرڻ گهرجي. والله اعلم.

فائدو ۳۰: هي جيڪو طريقو آهي ته ڪنهن مصيبت کان بچڻ خاطر نماز کان پوءِ آذان ڏيندا آهن، ويساه جوڳن بزرگن کان نقل ٿيل آهي، درحقيقت اهڙا آذان ذڪر ۽ دعا جي حڪم ۾ آهي ۽ جيڪا آذان عام طور تي ڏني ويندي آهي اها پنج وقتي نماز لاءِ مخصوص آهي. والله اعلم.

سوال: خطبي دوران جيڪا آذان ڏني ويندي آهي، آهستي ڏيڻ گهرجي يا آواز سان؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته هلڪي آواز سان ڏيڻ گهرجي جيئن معمول مسلسل هلندو اچي ٿو، ڇاڪاڻ ته آذان ۾ وڏي سڌ پڪارڻ جو مقصد غير موجود ماڻهن کي سڏڻ هوندو آهي، انهيءَ ڪري ان وقت آواز بلند ڪرڻ فائديمند هوندو آهي، باقي رهيو خطبي دوران آذان ته ان جو مقصد حاضرين کي متوجع ڪرڻ هوندو آهي، انهيءَ ڪري آواز کي بلند ڪرڻ جي ڪا ضرورت نٿي رهي، جيئن اقامت هلڪي آواز سان چئي ويندي آهي. ”الاشباه“ ۾ مسجد ۾ وڏي سڌ ذڪر ڪرڻ کي مڪروه چيو ويو آهي، جهڙيءَ طرح گجهو نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: جيڪڏهن آذان ۾ شهد ان لا اله الا الله شهد ان محمدا رسول الله بغير همزه جي چوي ۽ قدرت به رکي ٿو ته همزه ادا ڪري، ڇا اهڙي شخص کي آذان ڏيڻ کان منع ڪئي ويندي يا ان کي ڪافر چيو ويندو؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: جيڪو شخص قدرت جي باوجود همزه کان بغير شهد ان لا اله الا الله ۽ شهد ان محمدا رسول الله چوي جڳائي ته ان کي تنبيهه ڪئي وڃي ۽ کيس صحيح الفاظ سيکاري وڃن.

جيڪڏهن هڪ جي ڪري صحيح آذان نٿو سگهي ته آذان کان منع ڪئي ويندس. باقي رهيو همزه ادا نه ڪرڻ جي سبب سندس ڪفر جي فتويٰ ڏيڻ ته اهو بلڪل ثابت نه آهي. ڇاڪاڻ ته متڪلم جي صيني کي غائب ڏانهن ڦيرڻ عرب ڪلام ۾ عام عادت آهي، والله اعلم بالصواب.

سوال: عالمن سڳورن جو آذان ۾ پهرين الله اڪبر ۾ ر تي زبر پڙهڻ جي باري ۾ ڪهڙو قول آهي. جيئن عام معمول ۽ معروف آهي يا ان تي جزم پڙهڻ گهرجي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان تي زبر پڙهڻ گهرجي. جيئن معروف ۽ مشهور آهي. هداية ۾ ائين آهي ته آذان ۾ ترسي ”شرح ابني مڪارم“ ۾ آهي ته: آذان بغير تيزيءَ جي آهستي آهستي ترسي چوڻ گهرجي ۽ ان جي ڪيفيت هي آهي ته چوي الله اڪبر. الله اڪبر - ٿورو بيهي ساڳيءَ طرح ٻيهر چوي. جيئن تاتارخانيءَ ۾ آهي. ائين ”ينابيع“ جي حوالي سان ”ڪنز العباد“ وارو نقل ڪري ٿو ”فتح المبين“ ۾ آهي آذان جي ڪيفيت هن طرح آهي ته چوي: الله اڪبر الله اڪبر پوءِ ساڳيءَ طرح ٻيهر چوي. ”امداد الفتاح“ ۾ آهي. آذان جي شروع ۾ ٻه ڀيرا الله اڪبر الله اڪبر چئي ٻيهر گهرجي. نبي صلي الله عليه وسلم جن کان ان طرح ثابت آهي. ”ذخائر العقبين“ ۾ آهي عام ماڻهو الله اڪبر جي ر کي منهن ڀري ادا ڪندا آهن. ابو العباس مبرد پهرئين تڪبير (الله اڪبر) جي ر کي جزم ملائڻ خاطر زبر ڏيندو هو. ملا علي قاريءَ نهاية ۾ ابن حجر کان جيڪو نقل ڪيو آهي اها فقه حنفيءَ جي روايت نه آهي. انهيءَ ڪري احناف تي انهن روايتن کي وٺڻ لازم نه آهي جيڪو سندن مذهب جي خلاف آهي. نهاية جو مصنف ۽ حافظ ابن حجر حنفي مذهب نه آهن. پوءِ آذان جو ٻڌڻ موقوف آهي جيڪو زبر پڙهڻ کان منع نٿو ڪري بلڪه ان کي ثابت ڪري ٿو. ڇاڪاڻ ته ائين جزم جي ڪري آهي. جيئن مٿي گذري چڪو. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: هڪ شخص فرض نماز پڙهي مسجد ۾ آيو ۽ آذان چيائين، جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جائز آهي، ڇاڪاڻ ته اهو شخص جماعتين مان آهي جيتوڻيڪ انهن مقتدين مان نه آهي جن تي فرض نماز لازم آهي. دراصل مؤذن لاءِ شرط اهليت ۽ صلاحيت جو آهي. ان جو جماعتين ۽ مقتدين مان هجڻ ضروري نه آهي. انهيءَ ڪري ٻاهرين ماڻهوءَ جو آذان ڏيڻ صحيح آهي. ”السراج الوهاج“ ۾ آهي: جنهن شخص نماز پڙهي پوءِ ماڻهن جي لاءِ آذان ڏئي ته جائز آهي، ليڪن ”درمختار“ ۾ چوي ٿو: ڪنهن شخص لاءِ جائز نه آهي ته ٻن مسجدن ۾ آذان چوي. انهيءَ قول موجب جيڪڏهن ڪنهن مسجد ۾ آذان ڏئي فرض پڙهيائين. پوءِ ٻي مسجد ۾ آيو ۽ اچي آذان ڏنائين ته مڪروه آهي. غور ۽ ويچار کان ڪم وٺ. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال فجر جي نماز ۾ مؤذن "الصلاة خير من النوم" چوڻ پلجي ويو. ان صورت ۾ ٻيهر آذان چوڻ واجب آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب ظاهر هي آهي ته "الصلاة خير من النوم" چوڻ مستحب آهي، جيئن درمختار ۾ آهي ته فجر جي آذان ۾ حئي علي الفلاح کان بعد ٻه ڀيرا الصلاة خير من النوم چوي ۽ اهو مستحب آهي. انهيءَ ڪري مستحب ڪم رهجي وڃڻ سبب ٻيهر آذان ڏيڻ لازمي نه آهي. هتي هڪ ٻي ڳالهه قابل ذڪر آهي. آذان ۾ ان جاءِ تي الصلوة خير من النوم چوڻ ڪوفي جي عالمن جو عمل آهي جيئن انهيءَ حقيقت ڏانهن "البحر" ۾ اشارو ڪيو ويو آهي، چنانچہ لکي ٿو "الصلوة خير من النوم" چوڻ جا ٻه قسم آهن: قديم ۽ جديد. اول هي ته اهي اکر آذان کان بعد چيا ويندا هئا، ڪوفي عالمن ان کي آذان ۾ ملائي ڇڏيو. ٻيو مذهب هي آهي ته ڪوفي جي عالمن انهن لفظن کي آذان ۽ اقامت جي وچ ۾ چوڻ جي جدت ڪئي. انهيءَ تفصيل موجب جيڪڏهن "الصلوة خير من النوم" کي ان هنڌ چوڻ وسري ويس ۽ آذان ختم ڪرڻ کان بعد چيائين ته پهرين طريقي موجب عمل ڪيائين. اهوئي سبب آهي ته ان کي "فضلي" اختيار ڪيو آهي جيئن البحر مان معلوم ٿئي ٿو. چنانچہ لکي ٿو ۽ سندس اهو قول ته "الصلوة خير من النوم" "حي علي الفلاح" کان بعد چوي، ان ۾ ان تي رد آهي جيڪو دعويٰ ڪري ٿو "الصلوة خير من النوم" آذان پوري ٿيڻ کان بعد چوڻ گهرجي ان قول کي فضليءَ اختيار ڪيو آهي جيئن ڪتاب "المستصفي" ۾ آهي آخر تائين؛ والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال جيڪڏهن ڪو شخص پيش امام آهي ۽ حقو يا تماڪ پيئندو هجي، اهو شرعي مسئلا ۽ قراءت اهڙي سئي ڄاڻي ٿو جو ان ۾ ان جو ڪو مت ۽ وڌيڪ ماهر نه آهي، اهڙي شخص جي پويان نماز پڙهڻ جائز آهي يا نه ۽ تماڪ چڪڻ ڪبيره گناهن مان آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب ظاهر هي آهي ته تماڪ جو استعمال اهڙين شين منجهان آهي جنهن تي فاسق ۽ فاجر ماڻهن جو اجتماع ۽ ايڪو آهي ۽ تماڪ اهڙي شيءِ مان به نه آهي جيڪا کاڌي وڃي. درمختار جي مصنف پنهنجي شافعي مذهب جي استاد نجر القريءَ کان تماڪ جي حرام هئڻ ۽ ان تي اصرار ڪرڻ کي ڪبيره گناهن مان نقل ڪيو آهي. چنانچہ لکي ٿو: ان کان بعد اسان جو شيخ چوي ٿو: تماڪ نوشي، جنهن جي استعمال جي بدعت ۽ رواج پيو آهي ۽ اها بدعت سن ۱۰۱۵ھ کان پوءِ دمشق ۾ رواج ۾ آئي، ان جي پيئندڙ بابت دعويٰ ڪئي وڃي ٿي ته نشو نه ڪندو آهي. اها ڳالهه مڃي به وڃي تڏهن به دماغ ۽ ٻين عضون کي ڪمزور ڪندڙ ۽ نقصان رسائيندڙ آهي ۽ اهڙي شيءِ به (شرعاً) حرام آهي، امر المؤمنين امر سلمه رضي الله عنه کان روايت آهي رسول الله صلي الله عليه وسلم جن هر نشو ڪندڙ ۽ ڪمزور ۽ نقصانده شيءِ کي واپرائڻ کان منع فرمايو آهي (مسند احمد) وڌيڪ

فرمائي ٿو ته هڪ اڌ دفعو يعني اتفاق سان ان جو استعمال ڪبيره گناهن مان نه آهي، ان جي باوجود ملڪ جو وڏو يا انتظاميه مان ڪو منع ڪري ته ان کي واپرائڻ قطعي حرام آهي. ڇاڪاڻ ته اڪثر ان جو استعمال بدن کي نقصان ڏيندو آهي. هاڻ ان جي استعمال تي اصرار ندين گناهن منجهان آهي، ان کان بعد در مختار جو مصنف پنهنجي حنفي مذهب جي شيخ عماديءَ کان نقل ڪري ٿو ته ان جو استعمال مڪروه آهي، چنانچہ لکي ٿو؛ اسان جي شيخ عماديءَ فرمايو آهي ته؛ هدايه ۾ آهي، تماڪ کي ٿور ۽ بصر ۾ شامل سمجهڻ وڌيڪ صحيح آهي. حاصل هي ته تماڪ جي استعمال جي عادت اهڙي آهي جنهن جي فاسق ۽ فاسق ماڻهن جو ايڪو آهي، ان ڪري ان کي واپرائڻ فسق آهي ۽ فاسق جي امامت مڪروه تنزيهي يعني هلڪي درجي وارو مڪروه ڪم آهي جيڪڏهن ان کان سواءِ موزون ماڻهو موجود هجي، ته پوءِ انجي امامت مڪروه به نه آهي، جيئن ڪتاب ”البحر“ وارو ”المجتبيٰ“ جي حوالي سان لکي ٿو؛ مڪروه مان مراد مڪروه تنزيهي آهي، ڇاڪاڻ ته اصولي طور اها ڳالهه فرمائي ويئي آهي ته ”انهن کان سواءِ ٻين (نيڪ ماڻهن) جي امامت مون وٽ وڌيڪ پياري آهي. ڪتاب ”الفتاويٰ“ ۾ آهي. ڪنهن فاسق فاجر پيش امام جي پويان نماز پڙهيائين ته جماعت جو ثواب ۽ فضيلت حاصل ٿيندي پر جيڪا فضيلت ۽ ثواب نيڪ پرهيزگار انسان جي پويان نماز پڙهڻ سان حاصل ٿيندي آهي اها حاصل نه ٿيندي. ”السراج الوهاج“ ۾ آهي، جيڪڏهن اوهان پڇندؤ ته اهڙن جي پويان نماز پڙهڻ افضل آهي يا اڪيلي سر؟ چيو ويو آهي ته فاسق فاجر ماڻهو جي پويان جماعت سان نماز پڙهڻ اڪيلي نماز کان افضل آهي، خلاصو هي ته اهڙن (بدخصلت انسانن) جي امامت مڪروه تنزيهي آهي، جيڪڏهن انهن جي مقابلي ۾ ٻين جي پويان امامت ممڪن هجي ته ٻيو ۽ افضل آهي، ٻي صورت ۾ سندن پويان نماز پڙهڻ ان کان افضل آهي ته ماڻهو اڪيلو نماز پڙهي. مطلب چوڻ جو هي آهي ته انهن کان سٺا ماڻهو موجود نه هجن ته پوءِ انهن جي پويان نماز پڙهڻ مڪروه نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: فقيهن جو هن بابت ڪهڙو قول آهي ته هڪ شخص ماني کائي رهيو آهي ان دوران آذان اچي ٿي، ان وقت کاڌو پيئڻو بند ڪري ڇڏي يا وات ۾ جيڪو گرم اٿس اهو کائي ختم ڪري ۽ وڌيڪ نه کائي يا جهٽ پل بيهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته آذان جو جواب ڏيڻ جيئن البحر ۾ پڌرائي آهي واجب ۽ کاڌو کائڻ مباح آهي، جو ان جي تقاضا آهي ته مباح ڪم جي ڪري واجب کي نه ڇڏجي، لمعات ۾ شيخ عبدالحق محدث دهلوي وضاحت ڪري ٿو ته آذان چوڻ دوران کاڌو پيئڻو ڇڏڻ مسنون طريقو آهي. اهو حڪم شامل آهي ان حقيقت کي ته آذان شروع ٿيڻ وقت کاڌو نه کائجي ۽ ڪواڳ ۾ ئي کائيندو هجي ته باقي رهيل کاڌو في الحال ڇڏي ڏجي، پر مشڪواة ”باب السحور“ ۾ جيڪا حديث آهي ان مان بظاهر معلوم ٿئي ٿو ته کاڌي دوران آذان اچي ته کائڻ کي جاري رکڻ جائز آهي. حضرت

ابوهريره رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو: اوهان مان جڏهن ڪو آذان ٻڌي ۽ ڪاڌي جو ٿانه ان جي هٿ ۾ هجي ته پنهنجي ضرورت پوري ٿيڻ تائين ان کي نه رکي (ابو دائود) هن حديث مان ظاهر آهي ته ڍڙ ڪرڻ تائين آذان دوران ڪاڻ پيئڻ جائز آهي. قهستاني بيان ڪري ٿو ته: هي سڀ يعني آذان جو جواب ڏيڻ تڏهن آهي جڏهن نماز ۾ نه هجي. ”فتح المبين“ ۾ آهي ته (آذان جي جواب نه ڏيڻ جي رخصت آهي جڏهن ته) ڪاڌو ڪائيندڙ يا علم سڪڻ ۽ سيڪارڻ جي حالت ۾ هجي. ان مان به اها ڳالهه معلوم ٿئي ته نماز جي حالت وانگر ڪاڻ دوران به آذان جو جواب ڏيڻ واجب نه آهي. هاڻي سوال هي آهي ته آذان اچڻ شرط جيڪو گهر وٽ ۾ آهي، ان جو ۽ باقي رهيل ڪاڌي جو ڪهڙو حڪم آهي؟ ان بابت ٻه امڪان آهن وڌيڪ چڱي ڳالهه اها معلوم ٿئي ٿي ته منهن وارو گهر ڪاڻي ختم ڪري، ڇاڪاڻ ته اها اهڙي ضرورت آهي، جنهن سبب جي ڪري جواب ڏيڻ جو فرض ۽ واجب معطل ٿئي ٿو. البت وڌيڪ ڪاڌو (ٿوري دير لاءِ) ڇڏي جيئن ڪتاب ”اللمعات“ جي حوالي سان مٿي گذريو ته آذان دوران ڪاڻ پيئڻ ڇڏي ڏيڻ مسنون طريقو آهي ته جيئن سنت تي عمل ڪرڻ جو ثواب حاصل ٿئي، واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي جي باري ۾ ڪهڙو قول آهي ته مسجد جي متولي هڪ شخص کي پنهنجو نائب مقرر ڪيو. بعد ۾ سندس نائب متولي بنجي ويو ۽ مسجد جي معاملن جي باري ۾ پهرئين متولي کي عمل دخل ڪرڻ کان روڪي ڇڏيائين. محلہ وارا پڻ ٻئي متوليءَ کان راضي آهن جڏهن ته پهريون متولي مسجد پٺاڻ جي دعويٰ ڪري ٿو. شرعي لحاظ سان پهرئين متوليءَ کي جيڪو دراصل ان مسجد جو باني به آهي حق آهي ته پهرئين متوليءَ کي خارج ڪري يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته نائب ماتحت هوندو آهي، ان ڪري جانشين بنائيندڙ کي حق آهي ته کيس ان جي منصب کان جدا ڪري جيئن هدايه ۾ آهي؛ منتظم کي حق آهي ته جنهن کي مقرر ڪيو اٿس، ان کي جدا ڪري، ڇاڪاڻ ته مقرر ڪرڻ يا معاملو حوالي ڪرڻ ان جو حق آهي، پوءِ چاهي ته ان کي معطل ڪري ۽ بدلائي. ان لحاظ سان پهريون متولي، جيڪڏهن ان باري ۾ ثابت ٿئي ته اهو مسجد ٺاهيندڙ آهي، وڌيڪ حقدار آهي ته نماز پڙهائي جيئن بحر ۾ آهي ته مسجد جو باني امامت ۽ آذان جو وڌيڪ حقدار آهي. ان کان بعد ان جو اولاد ۽ خاندان وارا پڻ کان وڌيڪ مستحق آهن. نئين امام مقرر ڪرڻ جي باري ۾ به اهوئي وڌيڪ حق رکي ٿو، مگر جيڪڏهن مقتدي ان کان وڌيڪ چڱو مقرر ڪن جهڙن در مختار ۾ آهي، مسجد جو باني مقتدين جي پيٽ ۾ امام ۽ مؤذن مقرر ڪرڻ جو وڌيڪ حقدار آهي مگر جيڪڏهن جماعتي اهڙو امام مقرر ڪن جيڪو متوليءَ جي مقرر ڪيل پيش امام کان زياده چڱو هجي ته جائز آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني).

سوال: زبان سان آذان جو جواب ڏيڻ واجب آهي، جيئن ”البحر“ ۾ لکي ٿو؛ ظاهر هي آهي ته

زبان سان جواب ڏيڻ ظاهري حڪم موجب واجب آهي. منبر جي آڏو جمع جي ڏينهن آذان جي جواب بابت حڪم ڪهڙو آهي؟ جواب ڏنو وڃي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته خطبه جي آذان جو جواب ڏيڻ غير شرعي آهي ڪڍي جو اهو واجب نٿي. ڇاڪاڻ ته امام جي گهر مان نڪرڻ کان بعد ڪلام ڪرڻ کان ممانعت آهي ”شرح الوقاية“ ۾ آهي؛ امام (گهر کان) نڪري اچي ته (مسجد ۾) ڪلام حرام آهي تانجو خطبو پورو ڪري. امام يوسف ۽ محمد چون ٿا جيستائين امام خطبو شروع نه ڪري ڳالهائڻ مباح آهي. ”البحر“ ۾ عيون ڪلام جي حوالي سان لکي ٿو: ڪلام ڪرڻ جي ممانعت مان مراد مؤذن جي خطبه دوران آذان جي جواب ڏيڻ جي ممانعت آهي. باقي رهيو ٻئي قسم جي ڳالهه ٻولهه ته ان بابت عالمن جو اجماع آهي ته مڪروه آهي ”السراج الوهاج“ ۾ ان طرح آهي. ان مان معلوم ٿيو ته خطبه جي آذان جو جواب امام ابو يوسف ۽ محمد وٽ مباح ۽ امام ابو حنيفه وٽ حرام آهي، جيئن ان ڏانهن شرح الوقاية جي عبارت اشارو ڪري ٿي يا وري امام ابو حنيفه وٽ مڪروه تحريمي آهي، جيئن ”العيون“ مان معلوم ٿئي ٿو سو چڱيءَ طرح سمجهڻ گهرجي. اوهان کي هي حقيقت به معلوم آهي ته خطبه شروع ڪرڻ کان اڳ اها آذان ڏني ويندي آهي، انهيءَ ڪري ان جي جواب واجب نه هئڻ لاءِ ان مان جيڪو دليل ورتو ويو آهي، صحيح نه آهي، جيئن در مختار وارو چوي ٿو: جنبي، حيف ۽ نفاس واري عورت ۽ خطبو ٻڌڻ واري کان سواءِ جيڪو به شخص آذان ٻڌي ان تي جواب ڏيڻ واجب آهي يا جيئن ”المجتبىٰ“ ۾ آهي؛ جڏهن آذان ٻڌي ته جمعي جو خطبي ٻڌڻ وقت جواب نه ڏي، ڇاڪاڻ ته ٻنهي فقهي روايتن جو حڪم تڏهن صحيح ۽ سچو ثابت ٿئي ها جڏهن خطبه جي آذان امام جي خطبه کان پوءِ ڏني وڃي جڏهن ته هتي معاملو ان جي ابتڙ آهي والله اعلم - باقي رهيو هر آذان کان بعد ڪلمه طيبه پڙهڻ جو مسئلو جيئن مسلمانن جي اها عادت آهي ته (خطبه جي) آذان کان بعد ڳالهائڻ جي منع هجڻ جي ڪري ائين ڪرڻ نه جڳائي ”قهستاني“ جي روايت ان جي تائيد ۽ تاڪيد ڪري ٿي لکي ٿو، امام جي خطبي دوران ڪلام ڪرڻ نه جڳائي يعني نه دنياوي ڳالهيون نه آخرت جو ڪلام يعني قرآن مجيد تسبيح ۽ درود شريف پڙهڻ. جيڪي مٿي بيان ٿيو ان جي دلالت البحر جي لکت مان ٿئي ٿي جيڪو العيون مان نقل ڪندي لکي ٿو: باقي رهيو ان کان سواءِ (يعني آذان کان سواءِ) ٻيو ڪلام ڪرڻ ته علماء جي اجماع سان مڪروه آهي. ان مان هڪ وڌيڪ اها ڳالهه معلوم ٿي ته امام ابو يوسف ۽ محمد وٽ خطبي جي آذان جو جواب ڏيڻ کان سواءِ ٻيو ڪلام جهڙوڪ تسبيح، تهليل ۽ درود پڙهڻ به مڪروه آهي ان ڪري ان ۾ آذان کان بعد (يعني خطبه دوران) ڳالهائڻ مطلق مڪروه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: مصيبت ۽ بحراني حالت ۾ جيڪا آذان ڏني ويندي آهي، ان ۾ ”الصلاة خير من النوم“

چوڻ گهرجي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته نماز کان بعد آذان ڏيڻ جيئن مصيبتن ۾ مدد ٿئي بزرگن جي چڱاين منجهان آهي نه ته شرعي اعتبار سان فقط نماز جي آذان آهي. شايد بزرگن ان حديث مان اهو عمل ورتو آهي جنهن ۾ آهي ته جڏهن ڪا مصيبت پيش اچي ته آذان ڏي (حصن حصين) شيخ ملا علي قاري ان حديث جي تشريح ڪندي چوي ٿو ته جڏهن ڏکيا ۽ تڪليف ڏيندڙ حالات پيش اچن يا ڪنهن ماڻهوءَ کي ڪنهن صورتون نظر ۽ خيال ۾ اچن ۽ انهن کي دفع ڪرڻ گهري ته آذان ڏي، ڇاڪاڻ ته اهو قومي و ملي معاملو ۽ مونجهارا پڻ طبيعت ۾ رنج ۽ ڏک جي ڪيفيت پيدا ڪندا آهن. انهيءَ صورتحال کي آذان سان دفع ڪرڻ گهرجي، مشهور هي آهي ته ان ”هنگامي آذان“ دوران ”الصلوة خير من النوم“ نه چوي والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: مؤذن جو آذان ۽ اقامت دوران مسجد ۾ ترسڻ ڪيئن آهي ۽ اهڙيءَ ريت آذان ڏيڻ کان بعد مؤذن جي مسجد مان نڪرڻ بابت ڪهڙو حڪم آهي بيان ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته آذان ۽ اقامت دوران مؤذن جو مسجد ۾ ترسڻ مسنون آهي، جيئن ”الصوفية“ ۾ آهي ”صلوة المسعودي“ ۾ آهي، آذان ۽ اقامت دوران سنت طريقيو هي آهي ته مؤذن مسجد ۾ ئي رهي، انهيءَ ڪري مسجد مان مؤذن جو آذان کان بعد نڪرڻ سنت جي خلاف آهي، ان کي جڳائي ته ضرورت کان سواءِ نه نڪري جيئن ”محيط السرخسي“ ۾ آهي ”ضرورت جي نظريه تحت“ هنگامي حالات ”شرعي قاعدن ۽ ضابطن کان آڃا ۽ مستثنائي آهن. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: عالمن جو ان باري ۾ ڪهڙو قول آهي ته ڪپڙو ٺاهيندڙ، ڪپهه ٽائڻ وارو، ميت کي غسل ڏيندڙ نماز پڙهائي، بغير ڪراهيت جي جائز آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ڪاريگر ڪوبه ڪم ڪندڙ جهڙوڪ مال چاريندڙ ماڻهوءَ وغيره جي امامت جائز آهي، جڏهن ته ان جو اهل هجي، ڇاڪاڻ ته شغل ۽ پيشا سڀ حلال ۽ جائز آهن، جن سان فسق ۽ فجور لازم نٿو اچي، جيئن بزازيه ۾ آهي: جمهور عالمن جو مذهب آهي، ته سڀ پيشا ۽ پورهيا جائز هجن ۾ برابر آهن، اهوئي صحيح مذهب آهي. امامت مڪروه ان شخص جي آهي جيڪو فاسق هجي، نه ان جي جيڪو ڪنهن جائز پيشي ۽ پورهئي وارو هجي، ڇاڪاڻ ته اصل اصول تقويٰ ۽ پرهيزگاري آهي ۽ ان ۾ ڪو فرق واقع نٿو ٿئي ته اهڙو امام ٻيڪرار ۽ ڌنار ۽ ڪپڙو ٺاهڻ وارو آهي. قرآن پاڪ ۾ هي اصول بيان ٿيل آهي ته: اوهان ۾ سڀ کان عزت ۽ احترام وارو الله رب العزت وٽ اهو آهي جيڪو وڌيڪ پرهيزگار هجي. البحر، النهر، الدر جهڙن محقق مصنفن مان ڪنهن اهو بيان نه ڪيو آهي ته گهوڙن وغيره کي چارڻ واري جي امامت مڪروه آهي. ها! اها ڳالهه ڪن فارسي رسالن ۾ لپي ٿي. شايد ان جو سبب هي آهي ته ماڻهو کين حقير سمجهندا ۽ انهن جي پويان نماز پڙهڻ جي رغبت گهٽ رکندا آهن، جيئن ٻانهي وغيره جي پويان نماز پڙهڻ جي مڪروه هئڻ جي سبب مان پتو

پوي ٿو. ”البحر“ ۾ آهي ۽ ڳوٺاڻي جي امامت مڪروه آهي. بهرحال اهڙن جي پويان نماز مڪروه هجڻ جو سبب ماڻهن جي انهن جي باري ۾ گهٽ رغبت رکڻ آهي، جنهن جي ڪري جماعت جنهن جو گهڻو هئڻ مطلوب آهي گهٽ ٿيندي آهي. وري ٻانهي وغيره جي پويان پڻ جڏهن ته ماڻهن انهن کي گهٽ درجي وارو سمجهندا هجن. ”البحر“ ۾ آهي ٻانهو ۽ زانيءَ جو اولاد جڏهن قوم ۾ سڀ کان افضل هجن ۽ ماڻهن ۾ حقير نه تصور ڪيا وڃن ته سندن پويان نماز مڪروه نه آهي، انهيءَ اصول پٽاندر جيڪڏهن گهوڙا، اٺ ۽ ٻڪريون چارڻ وارو ماڻهو علم، تقويٰ ۽ اخلاق ۾ افضل هجي ته انهن جي امامت مڪروه هجڻ جو ڪو شڪ نه ڪبو، جيئن مٿي ذڪر ڪيل فارسي رسالن ۾ لکيل آهي ۽ اها ڳالهه ڪنهن انصاف پسند انسان تي ڳجهي نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

فائدو: مسجد ۾ هڪ شخص داخل ٿيو جيڪو امامت ڪرڻ جو محلہ جي امام کان وڌيڪ اهل آهي پر تڏهن به محلہ وارن جو مقرر ڪيل امام نماز پڙهائڻ جو زياده حقدار آهي قنیه ۽ عالمگيريءَ ۾ ائين آهي. در مختار ۾ آهي، گهر جو مالڪ يا مسجد ۾ مقرر ڪيل پيش امام ٻئي جي پيٽ ۾ امامت جو وڌيڪ لائق آهي مگر هي ته ايندڙ ”مولانا“ سان گڏ وقت جو حاڪم يا قاضي القضاة سان هجي، پوءِ ان کي اهو اڳتي وڌائي ته ان صورت ۾ امارت ۽ حڪومت جي نمائنده جي صورت ۾ مقرر ٿيل امام کان به اهو نماز پڙهائڻ جو وڌيڪ حقدار آهي ”الحداديءَ“ وضاحت ڪئي آهي ته مقرر ٿيل پيش امام وقت جو والي ۽ امام امامت جو وڌيڪ حقدار آهي. ”بحر“ ۽ سراج الوهاج ۾ آهي ”والي مقرر ڪيل پيش امام سيمت سڀني کان امامت لاءِ مقدم آهي، انهيءَ اصول پٽاندر تڏهن اهو حڪم آهي جڏهن اهڙو امام والي ۽ حڪمران ۽ قاضيءَ کان سواءِ ٻيو هجي جيئن واضح آهي والله الموفق (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: مؤذن صبح جي آذان ۾ ”الصلوة خير من النوم“ چوڻ پلجي ويو، اهڙي آذان نماز لاءِ ليکي ويندي يا نه؟ ۽ اهي الفاظ آذان ۾ ڪهڙي هنڌ چوڻ گهرجن، پورو پورو جواب مرحمت ڪريو ۽ الله وٽ وڌ ۾ وڌ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ”فجر جي آذان ۾“ ”الصلوة خير من النوم“ چوڻ مستحب آهي، ڄاڻي وائي به اهي الفاظ نه چوي ته ڪا نقصان جي ڳالهه نه آهي ڪٿي جو ويسر جي سبب سان رهجي وڃن ته انهن لفظن کان سواءِ به آذان درست آهي جيئن در مختار ۾ آهي؛ صبح جي آذان ۾ حي علي الفلاح کان بعد ٻه دفعا ”الصلوة خير من النوم“ چوي اهو مستحب آهي. سڀ کان اول اهي الفاظ حضرت بلال رضي الله عنه ادا فرمايا ته نبي اڪرم صلي الله عليه وسلم جن ان کي چڱو چيو ۽ حڪم فرمايائون ته فجر جي هر آذان ۾ چوندو ڪر، جيئن ”البحر“ ۾ آهي؛ فجر جي آذان ۾ ”حي علي الفلاح“ کان بعد ”الصلوة خير من النوم“ ٻه دفعا چوي جيئن حديث ۾ آهي ته حضرت بلال رضي الله

عنه اهي الفاظ چيا نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جن ستل هئا، بيدار ٿيا ته ان عمل کي چڱو ڄاڻائون ۽ فرمايائون ته پنهنجي آذان ۾ اهي الفاظ چوندو ڪر ۽ اهو فعل مستحب آهي ۽ ان لاءِ قرينو نبي صلي الله عليه وسلم جو هي فرمان آهي ته ائين چوڻ ڪهڙو نه چڱو آهي، واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبد الواحد سيوستانی)

فائدو: آذان ۾ اشهد ان محمدا رسول الله چوڻ وقت آڱريون ڇمڻ سنت آهي ائين ”المضمرات“ ۾ آهي. (فتاويٰ ناصريه) ائين ”البياض الهاشمي“ ۾ به آهي؛ باقي رهيو آذان ۾ اشهد ان محمدا رسول الله چوڻ وقت ڏسڻين آڱرين جو اندريون حصو يا وچين آڱرين کي ڇمڻ ۽ نبي صلي الله عليه وآله وسلم جي نالي مبارڪ وقت انهن کي چورڻ ته عالم چون ٿا ته اهو عمل صحيح نه آهي ۽ نه ئي نبي صلي الله عليه وآله وسلم جن ان کي اکين تي رکڻ جو حڪم ڏنو آهي هي به چيو ويو آهي ته اهو تجربو آهي ته آڱريون ڇمي اکين تي ڦيرڻ سان اکيون انديون نه ٿينديون آهن. ايتري تائين چيو ويو آهي ته بعض ماڻهو جن جي نظر رڪجي ويئي هئي انهن ان طرح ڪيو ته سندن نظر بحال ٿي ويئي ”متانہ“ ۾ آهي ته انهيءَ وقت آڱريون اکين تي ڦيرڻ گهرجن حضرت علي ڪرم الله وجهه کان مروِي آهي ته پاڻ پيو دفعو اشهد ان محمدا رسول الله چوندو هو ته آڱريون اکين تي رکي چوندو هو، الله جي رب، محمد صلي الله عليه وسلم جي رسول ۽ اسلام جي دين هئڻ تي آئون راضي آهيان (رويانِي) هن باب ۾ روايتون گهڻيون آهن پر ضعف کان خالي نه آهن جيئن ”تذڪرة الموضوعات“ ۾ گهڻيون حديثون آئي انهن کي ضعيف قرار ڏنو اٿس پر حضرت علي رضي الله عنه جي مٿي بيان ڪيل حديث کي بغير ضعيف چوڻ جي بيان ڪيو اٿس (فتوح الاوراد)؛ فضائل ۾ ضعيف ڀاڱيت تي عمل ڪرڻ بابت عالمن جو اجماع آهي (مرقاة شرح مشکوٰة) واللہ اعلم (حرره فقير عبد الواحد سيوستانی)

سوال: آذان ڏيندڙ پهرين الله اڪبر جي ر تي زبر پڙهي يا پيش؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ر تي زبر ڏني ويندي. درمختار ۾ آهي؛ الله اڪبر ر جي زبر سان پڙهيو ويندو. عام ماڻهو ان کي ر جي پيش سان پڙهن ٿا. چيلبي نالي ڪتاب ۾ آهي ته عوام الناس الله اڪبر ر جي پيش سان پڙهن ٿا. ابو العباس مبرد زبر هن سبب جي ڪري پڙهندو هو جو پهرين الله اڪبر جي ر تي جزم هئڻ ڪري ٻن جزم وارن حرفن کي ملائڻ مقصود هوندو آهي. ابن علان جي ”شرح الاذڪار“ ۾ آهي؛ ابو العباس مبرد پهرين الله اڪبر جي ر تي زبر ڏيندو هو ۽ ٻئي الله اڪبر جي ر تي جزم ڏيندو هو. ڇاڪاڻ ته آذان موقوف مروِي آهي يعني جيئن اصحابن کان رويت ۽ عمل ثابت آهي ان ۾ تهديلي ناممڪن آهي. اصل هن طرح آهي ته الله اڪبر ر جي جزم سان چوي پوءِ ر جي اها جزم ٻئي ”الله اڪبر“ جي الف سان ملڻ سبب زبر ۾ بدلجي ويئي. ثماني ”شرح

المعنيٰ ”پر چوي ٿو“ حرڪت يعني زبر وغيره کي بدلائڻ جو مطلب آهي ته مؤذن حڪمي لحاظ سان اتي بيهي ٿو ائين نه هجي ته ان کي نه بدلايو وڃي ها. ان ڪري جيتوڻيڪ ظاهري اعتبار سان نٿو بيهي پر حڪمي اعتبار سان بيهي ٿو ڇاڪاڻ ته الله اڪبر تي بيهڻ سبب جزم آهي پوءِ ان کان بعد ان ”اڪبر“ جي رکي الله جي الف سان ملائي پڙهجي ٿو. جيڪڏهن را تي پيش پڙهيو وڃي ته ظاهري ۽ حڪمي لحاظ سان اتي بيهڻ ۽ وقف ڪرڻ ممڪن نه ٿيندو انهيءَ لحاظ سان آذان جي سنت طريقي کان ماڻهو نڪري وڃي ٿو ”مرقات“ ۾ آهي، ان جو سبب هي آهي ته زبر هلڪي آهي ۽ الله جي لام سان پڙهڻ ۾ ٺهڪي اچي ٿي جيئن ٻئي هنڌ اَللّٰهُ ۾ پڙهڻ ثابت آهي ورنه مشهور قاعدي موجب ان حرف کي جنهن تي جزم هجي ان کي ملائي پڙهيو ته ان ارجي جزم ڏيڻ سان بدلي ويندي آهي. والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبد الواحد سيوستانی)

سوال: التحفة ۾ آهي ته جڏهن عقلمند ٻار آذان ڏي ته بغير ڪراهيت جي جائز آهي (مختار الفتاويٰ) ڇا اهو حڪم جائز آهي يا نه؟

جواب: ان مسئلي ۾ اختلاف آهي پر ظاهر اهوئي آهي ته ان ۾ ڪا ڪراهيت نه آهي، پر افضل هي آهي ته بالغ مرد آذان ڏي جيئن اشباه ۾ باب احڪام الصبيان ۾ آهي، ٻار جي آذان ڪراهيت سان صحيح آهي جيئن ”المجمع“ ۾ آهي، پر السراج الوهاج ۾ آهي ته عقلمند ٻار جي آذان ظاهري روايت موجب مڪروه نه آهي، ليڪن بالغ جي آذان افضل آهي. جيڪو ٻار سمجه نه رکي ان جي آذان جائز نه آهي ۽ آذان ڏنائين ته موٽائي ”البحر“ ۾ آهي ”جيڪو ٻار عقل ۽ سمجه رکي ٿو“ ظاهري روايت موجب ان ٻار جي آذان بغير ڪراهيت جي صحيح آهي، پر بالغ جي آذان افضل آهي“ در مختار ۾ آهي ”جوانيءَ جي ويجهو پهچندڙ جي آذان بغير ڪنهن ڪراهيت جي جائز آهي“ والله اعلم بالصواب (حرره فقير عبد الواحد سيوستانی)

سوال: منبر تي امام آڏو جمعي جي ڏينهن جيڪا آذان ڏني ويندي آهي، اها پهرين آذان وانگر ڏاڍيان ڏيڻ گهرجي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي جيئن مسلسل معمول آهي ته اها پهرين آذان جي پيٽ ۾ جهڪي آواز سان ڏني وڃي، ڇاڪاڻ ته جمع جي اول آذان جو مطلب غير موجود ماڻهن کي مطلع ڪرڻ هوندو آهي انهيءَ ڪري ان وقت زور سان آذان ڏيڻ مفيد ۽ مناسب آهي، جڏهن ته خطب شروع ٿيڻ کان اڳ جيڪا آذان ڏجي ٿي، ان جو مقصد حاضرين کي مطلع ۽ متوجه ڪرڻ هوندو آهي ان ڪري تمام وڏي آواز سان اها آذان ڏيڻ جي حاجت نه آهي بلڪ جيئن اقامت چڻبي آهي. ڇاڪاڻ ته ماڻهن کي اطلاع ۽ سڌ ته اول آذان سان ئي ٿي چڪي. هدايه جي هيءَ عبارت ان ڳالهه ڏانهن اشارو ڪري ٿي ”امام منبر تي چڙهي ۽ ويهي ته آذان ڏني وڃي. رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم جي زماني ۾ فقط اهائي آذان هئي. انهيءَ ڪري چيو ويو آهي ته اها آذان جنهن کي ٻڌي جلدي جلدي مسجد

پهچڻ ۽ ڪم ڪار ۽ واپار حرام هئڻ جو قرآن ۾ بيان آهي، سا اهاڻي آهي ۽ اهو معتبر قول آهي، پر وڌيڪ صحيح ڳالهه هيءُ آهي ته معتبر قول هي آهي ته اها پهرين آذان آهي، بشرطيڪ اها سج لڙڻ کان بعد هجي، جيئن ماڻهن کي ان جو اطلاع ڪرڻ ممڪن ٿئي ”هدايه جو هي قول ته ”ماڻهن تائين اطلاع ٿئي“ ان مان اهو فائدو معلوم ٿيو ته اهو مقصد پهرين ئي آذان سان پورو ٿئي ٿو ان ڪري ٻئي آذان ۾ آواز تمام بلند ڪرڻ جي ضرورت نه آهي، لهنذا هلڪي آواز سان حاضرين کي هوشيار ڪرڻ لاءِ آذان ڏيڻ ڪافي آهي، جيئن اقامت آهي پوءِ سمجهه کان ڪم وٺ. واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبد الواحد سيوستانی)

فائدو: ڪڏڙو، جيڪو خراب افعالن کان پاسو ڪري ۽ فاسق نه هجي صالح هجي، فقط سندس عضو تناسل ۾ سستي هجي، ان جي امامت مڪروه نه آهي. ڇاڪاڻ ته اها سستي ٻين بيمارين وانگر آهي، جيڪو ڪڏڙو عورتن وانگر هار سينگار ڪري ۽ ڪپڙا پائي اهو فاسق ۽ فاحش آهي، ان جي پويان امامت مڪروه آهي. واللہ اعلم- هدايه ۾ آهي: ڪڏڙي جي گواهي قابل قبول نه آهي ”ڪڏڙي“ مان مراد اهو مرد آهي جيڪو ڪڏا ڪرتوت ڪندڙ، عورتن وانگر هار سينگار ڪندڙ، قول فعل ۾ سائن هڪجهڙائي اختيار ڪندڙ هجي، ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ ڪڏڙو لواطت ڪندڙ وانگر ٿئي ٿو، انهيءَ ڪري فاسق هئڻ جي ڪري اهڙي ڪڏڙي جي امامت مڪروه آهي ”التنوير“ ۾ آهي: ٻانهي، ڳوٺاڻي، (ڳوٺاڻي مان مراد جاهل آهن) عورت ۽ فاسق ماڻهوءَ جي امامت مڪروه آهي! واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبد الواحد سيوستانی)

سوال: نماز جي لاءِ اقامت، آذان وانگر زور سان چوڻ گهرجي يا نه؟ بحر ۾ آهي تڪبير حاضرين کي اطلاع ڪرڻ لاءِ هوندي آهي، ان مان ته معلوم ٿئي ٿو ته اقامت حاضرين ۽ غير حاضرين کي سڏ ڪرڻ خاطر چئي ويندي آهي ۽ ان حساب سان اقامت آذان وانگر آهي، ان عبارت جو ظاهر، عام اصول جي ابتڙ آهي ان ۾ موافقت ڪيئن پيدا ڪئي ويندي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته اقامت جي آذان سان فرض ڳالهين ۾ هڪجهڙائي آهي، مثال آذان ۽ اقامت جا (اکثر) الفاظ هڪجهڙا آهن، انهن جي ترتيب به ساڳي آهي پر آواز کي بلند ڪرڻ ۾ ٻنهي ۾ مشابهت نه آهي. ۽ ”البحر“ جو هيٺيون قول ان وهر کي رد ڪري ٿو لکي ٿو ”اقامت آذان وانگر آهي“ يعني فقط فرضن جي سنت هجڻ ۾ ۽ ان جي لفظن ۾ ۽ ان جي ترتيب ۾ ۽ آواز آ بلند ڪرڻ ۾ پر اقامت ۾ آذان جي ڀيٽ ۾ آواز گهٽ بلند ڪيو ويندو، جيئن غايه البيان ۾ آهي وڌيڪ چوي ٿو: اقامت آذان کان آهستي چوي، عالمگيريءَ ۾ آهي: سنت طريقي هي آهي ته آذان ۽ اقامت وڏي سڏ چئجي مگر اقامت آذان جي مقابلي ۾ آهستي چوي، ائين النهايه ۽ البدائع ۾ به آهي. در مختار ۾ آهي اقامت آذان وانگر آهي، اقامت چوڻ وارو ڪنن ۾ اڳريون نه وجهي، ڇاڪاڻ ته اقامت آذان کان

هوريان چئبي آهي بحث جو خلاصو هي ته آذان ۽ اقامت وڌي سڏ چوڻ ۾ ته هڪجهڙا آهن پر آواز بلند ڪرڻ جي ڪيفيت بابت ٻنهي ۾ فرق آهي. آذان وڌي آواز سان غير موجود ماڻهن کي سڏ ڪرڻ لاءِ ڏني ويندي آهي ۽ اقامت ان کان آهستي چئبي آهي. ڇاڪاڻ ته ان سان حاضرين کي متوجه ڪرڻ مطلوب هوندو آهي. انهيءَ ڪري ان ۾ آواز کي گهڻو بلند ڪرڻ جي ضرورت نه آهي. جيئن ڳجهو نه آهي، واللہ اعلم بالصواب (حرره فقير عبد الواحد سيوستانی)

سوال: جاڻ خراساني ڪائيندڙ جي پويان نماز مڪروه آهي ”الكشف“ واري وٽ ناجائز آهي ۽ اهو ئي صحيح مذهب آهي (خزانة المفتين) حالانڪ حديث ۾ آهي هر نيڪ ۽ بد جي پويان نماز پڙهو انهن ٻنهي قولن ۾ موافقت ڪيئن پيدا ڪئي ويندي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جاڻ خراساني ڪاڻ وارو ماڻهو حرام ڪاڻ سبب فاسق آهي ان ڪري سندس پويان نماز مڪروه آهي. ڇاڪاڻ ته اها حرام آهي. التنوير ۾ آهي: جاڻ خراساني ۽ حشيش ڪاڻ حرام آهي. ڪنز ۾ آهي: ٻانهي، اعرابي ۽ فاسق جي امامت مڪروه آهي اها ڳالهه به ڄاڻڻ گهرجي ته فاسق و فاجر پويان نماز جي مڪروم هئڻ جو مطلب مڪروم تنزيهي آهي، جيئن ”البحر“ مان معلوم ٿئي ٿو لکي ٿو: المجتبيٰ ۾ آهي ته اها ڪراحت تنزيهي يعني براءِ نام آهي. ڇاڪاڻ ته اصولاً پاڻ سڳورن جو قول آهي ته انهن (فاسقن) جي پيٽ ۾ پرهيڙگارن جي امامت ڪرائڻ مون کي محبوب آهي، ”الفتاويٰ“ ۾ آهي: ڪنهن شخص فاسق يا بدعتيءَ جي ڪي نماز پڙهي ته ڪيس جماعت جو ثواب ۽ فضيلت حاصل ٿي ويندي. السراج الوهاج ۾ آهي: جيڪڏهن اوهان ٻچندؤ ته افضل ڪهڙي صورت آهي؟ فاسقن جي پويان نماز پڙهي يا اڪيلي سر نماز پڙهي؟ چيو ويو آهي ته (اڪيلي نماز جي پيٽ ۾) فاسق پويان پڙهڻ افضل آهي.

صحيح بخاريءَ ۾ آهي ته حضرت ابن عمر رضي الله عنه (مشهور زمانه ظالم) حجاج بن يوسف جي پويان نماز پڙهندو هو ۽ ان جي فاسق هجڻ جو معاملو ڪافي مشهور آهي. خلاصو هي آهي ته امامت لاءِ انهن (فاسقن/بدعادتن) کي اڳتي وڌائڻ مڪروه آهي. پر مڪروه تنزيهي آهي، جيڪڏهن انهن کانسواءِ (نيڪن جي پويان) جماعت ممڪن هجي ته اها افضل آهي نه ته پوءِ اڪيلي سر پڙهڻ کان انهن (فاسقن) جي امامت ۾ نماز پڙهڻ جڳائي. ڇاڪاڻ ته انهن جي پويان نماز مڪروه تڏهن آهي جڏهن فاسقن جي بجاءِ صالح به هجن. پر جيڪڏهن صالح ماڻهو موجود ٿي نه آهي ته فاسقن جي پويان پڙهڻ ان صورت ۾ مڪروه به نه آهي. باقي رهيو ان روايت جو مسئلو جيڪا مٿي اهڙن جي پويان نماز جائز نه هجڻ بابت بيان ڪئي ويئي، ان جي توجيه اهڙي ممڪن آهي ته جڏهن اهڙا ماڻهو جاڻ خراساني ڪاڻ کي حلال سمجهندا هجن جيئن درمختار مان معلوم ٿئي ٿو. لکي ٿو ”الجامع“ کان نقل ڪيو ويو آهي ته جاڻ خراساني ۽ حشيش کي جيڪو حلال چوي اهو زنديق، بدعتي آهي، بلڪ نجر الدين زاهدي چوي ٿو. انهيءَ کي ڪافر ڪوٺيو ويندو ۽ ان جي قتل کي مباح ليکيو ويندو.

ظاهر آهي ته جيڪو شخص زنديق هجي ۽ ان جي ڪفر جو حڪم ڏنو وڃي، ان جي پويان نماز جائز نه آهي ۽ ممڪن آهي ته ڀنگ پيئندڙ جي پويان نماز ناجائز هجڻ جو سبب ان جي نشي جي سبب جي ڪري هجي، ڇاڪاڻ ته جيئن ”البحر“ ۾ آهي، نشي جي حالت وضوءَ نماز کي ٽوڙيندڙ آهي، چنانچہ لکي ٿو: ابن وهبان پنهنجي ”منظومة“ ۾ لکيو آهي ته نشي جي حالت وضوءَ نماز کي ٽوري ٿي. ”النهر الفائق“ جو مصنف چوي ٿو ته فقيهن جي ڪلام مان مون ڪنهن کي ائين چوندي نه ٻڌو ته حشيش ڪاٺ سان نماز وضوءَ پيچندو پر جڏهن ان حالت ۾ هجي جو ان جي چال ڍال مان بدمستي معلوم ٿئي، ان جو وضوءَ پيچندو والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: ڪنهن آذان ڏني، هاڻي نماز کان اڳ ڪنهن ان کي ڪاڌي جي دعوت ڏني، ڇا ان حالت ۾ مؤذن کي سندس دعوت قبول ڳڻائي يا نه؟ پڻ آذان کان بعد مؤذن کي ڳڻائي ٿو ته ڪاڌو وٺڻ لاءِ دروازن تي وڃي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته آذان ۽ اقامت دوران مؤذن جو مسجد ۾ هئڻ مسنون طريقو آهي **قارو الصوفية** جو مصنف الصلوة المسعودية جي حوالي سان لکي ٿو: سنت آهي ته مؤذن آذان ۽ اقامت دوران مسجد ۾ رهي، لهندا آذان کان بعد مسجد مان ٻاهر نڪرڻ سنت جي توهين آهي، ان ڪري ضرورت کان بغير نه نڪري، پوءِ جيڪڏهن بڪ سبب دروازن تان ٽڪيون (ماني) وٺڻ لاءِ نڪرندو (ته جائز آهي)

جيئن امام سرخسيءَ جي محيط ۾ آهي، لکي ٿو: اهو سڀ (ناجائز هجڻ) ان وقت آهي جڏهن بغير ضرورت ۽ سواءِ عذر جي ٻاهر نڪري، ان مان ظاهر ٿيو ته مؤذن آذان کان بعد ضرورت ۽ عذر سان ٻاهر نڪري ته مڪروه نه آهي ۽ ڪاڌي جي دعوت قبول ڪرڻ به سنت آهي، ان ڪري آذان کان بعد مؤذن لاءِ ترجيح جوڳو طرز عمل اهو آهي ته دعوت قبول ڪرڻ خاطر ٻاهر نڪري جيئن دعوت ڏيندڙ ناراض نه ٿئي والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: آذان ٻڌڻ کان بعد دنيا جا ڪم ڪار ڪرڻ خواه جمعي جي آذان هجي، جڏهن ته جماعت جي ضائع ٿيڻ جو خطرو به نه هجي، مڪروه آهي يا نه؟ رسول الله صلي الله عليه وآله وسلم آذان کان بعد ڪم ڪار ڪندا هئا يا نه بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته عام آذان ٻڌي ڪم ڪار کان ان صورت ۾ منع نه ڪئي ويندي. البت جمع جي آذان ٻڌڻ کان بعد قرآن مجيد جي پڌري حڪم موجب هر طرح جي ڪم ڪار کان (ديني هجي يا دنيوي) منع ڪئي ويندي، البت اها ڳالهه باساني سمجهه ۾ اچي ٿي ته آذان کان پوءِ ٻيا ڪم ڪار ڇڏي نماز پڙهڻ مستحب آهي، جيئن ظاهر آهي، هدايه ۾ آهي صبح جي آذان ۾ هي **علي الفلاح** کان بعد ”الصلوة خير من النوم“ به دفعا وڌائي چوي، ڇاڪاڻ ته نبي ڪريم صلي الله عليه وآله وسلم جن ستل هئا حضرت بلال رضي الله عنه ائين ڪيو پوءِ اهو ٻڌي پاڻ سڳورن فرمايو ڪهڙا

نه هي چڱا الفاظ آهن، فجر جي آذان ۾ ائين چوندو ڪر” ان مان ثابت ٿئي ٿو ته آذان ٻڌڻ کان بعد (پيا ڪر ڇڏي) نماز پڙهڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته حضرت بلال جو چوڻ ”الصلوة خير من النوم“ آذان کان بعد هو جيئن ان باب ۾ روايتن ۾ بيان آهي ته حضرت بلال فجر جي آذان ڏني، ان کان بعد ام المؤمنين عائشه صديقہ رضي الله عنه جي حجري ڏانهن آيو، عرض ڪيائين اي الله جا رسول! (نماز جو وقت ٿي ويو آهي) عائشه رضي الله عنه فرمايو: ”ستا پيا آهن“ بلال چيو، نماز ننڊ کان چڱي آهي.

نماز (الصلوة) ۽ ان جي مڪروهات جو بيان

سوال: امام پويان مقتدي الحمد شريف پڙهي يا ڇپ رهي؟

جواب: امام رباني مجدد الف ثاني قدس سره المبدأ والمعاد ۾ امام پويان مقتديءَ جي خاموش رهڻ بابت سبب بيان ڪندي چوي ٿو ”امام ۽ مقتدي سڀ الله تعاليٰ جل سلطانه سٺا مناجات ۾ بيهندا آهن، ڇاڪاڻ ته ”نمازي پنهنجي رب سان راز نياز جون ڳالهيون ڪندو آهي“ (جيئن حديث آهي) مقتدي امام کي ان ڪم ۾ اڳواڻ ڪن ٿا جيڪي هو پڙهي ٿو، دراصل قوم جي زباني پڙهي ٿو پر جماعتي انداز ۽ رنگ ۾ جيئن عظيم الشان بادشاهه آڏو ڪنهن ضرورت لاءِ ويڃي ته هڪ کي قائد مقرر ڪندا آهن ته جيئن سندس زباني پنهنجي ضرورت ۽ عرض معروض رکن، ان حالت ۾ جيڪڏهن بادشاهه جي سامهون فقط سندن قائد ۽ اڳواڻ جي ڳالهائڻ جي هر هڪ ڳالهائڻ شروع ڪري ته بي ادبي ٿيندي.“

هن هنڌ ڪن دانائن کي اعتراض ۽ مونجهارو ٿيو آهي ته انهيءَ تقرير موجب ته مقتديءَ کي جڳائي ته رکوع ۽ سجدي ۾ به تسبيحات نه پڙهي، نه ئي آمين چوي، نه التحيات پڙهي، نه درود پڙهي، نه دعا گهري بلڪه تمام حالات ۾ امام جي پيروي تي اڪتفا ڪندي خاموش رهي، جواب هي آهي ته عارف رباني مٿي جيڪي فرمايو آهي اهو هن لحاظ سان آهي ته (ان فرض دوران مقتدي ماڻ ۾ رهي، جنهن کان سواءِ نماز صحيح نه آهي، جيئن قرآن جي قراءت - باقي رهيا پيا ڪم (جن جو مٿي بيان ڪيو ويو) اهي اصل کان واڌاريون شيون آهن، ڇاڪاڻ ته ان کان سواءِ به نماز جو وجود ممڪن آهي، نماز جي فرائض مان ٻانهي جو الله تعاليٰ جل سلطانه سان همڪلام هجڻ آهي ۽ اهو قرآن ڪريم جي تلاوت سان ممڪن آهي نه ڪنهن ٻئي عمل سان - حضرت انس رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو: جڏهن اوهان مان ڪو پسند ڪري ته پنهنجي رب سان ڳالهه ٻولهه ڪري ته ان کي جڳائي ته قرآن جي قراءت ڪري (خطيب، فردوس للديلمي) لهنڊا جڏهن امام نماز ۾ قرائت ڪري ٿو ته دراصل پنهنجي پالڻهار سان گفتگو ڪري ٿو.

پوءِ جيڪڏهن مقتدي به قراءت ڪندو ته دراصل بقول امام رباني سوء ادب جو خطاڪار ٿيندو. جڏهن ته تسبيح (سبحان الله) پڙهڻ جو معاملو ان جي ابتڙ آهي، ڇاڪاڻ ته قراءت قرآن کان سواءِ ٻئي ڪنهن جي اهڙي خاصيت ثابت نه آهي، انهيءَ فرق کي هوشياريءَ سان سمجهو، جو تمام عمدو ۽ نازڪ فرق آهي ۽ ان بابت نبي صلي الله عليه وسلم جي هن قول مان دليل وٺڻ صحيح نه آهي ته پاڻ فرمايو اٿن، الحمد شريف کان سواءِ نماز نه آهي ڇاڪاڻ ته مقتدي جي امام سان گڏ نماز هڪ ئي نماز آهي، جيئن ان ڳالهه تي اها حقيقت دلالت ڪري ٿي ته مقتدي امام جي پويان نماز ۾ هجي ۽ امام کان ويسر ٿئي. ته امام سان گڏ مقتدي به سهو جو سجدو ڪندو ساڳي طرح امام جي نماز ٿئي پوي ته مقتديءَ جي به پيچندي، مقتدي مسافر هجي ته ٻن جي بجاءِ چار رڪعتون پڙهندو. ۽ عالمن جو قول آهي ته امام جي اڳيان جيڪو ستره (آز) آهي اهوئي مقتدين جو به ستره آهي وغيره، نماز فاتحه الكتاب جي قراءت تي مشتمل آهي، ڇاڪاڻ ته امام ان کي دهرائي ٿو ان ڪري اها نماز الحمد شريف سان آهي، ۽ ان کان سواءِ نه آهي، ها! مٿين حديث مان اڪيلي جي نماز ۾ فاتحه جي واجب هئڻ تي دليل وٺڻ صحيح آهي ۽ حنفي ان جا قائل آهن، پر حنفين امام جي پويان فاتحه جي قرات کي واجب نه ڪيو آهي، ڇاڪاڻ ته ان جي ممانعت جي باري ۾ حضرت زيد بن ثابت جو اثر ثابت آهي جنهن کي عبدالرزاق بيان ڪيو آهي فرمائي ٿو ته ”جنهن امام پويان قراءت ڪئي ان جي نماز نه آهي، يعني مطلق قراءت جو بيان آهي فاتحه شريف هجي يا ٻين سورتن جي قراءت هجي ان جي منع آهي پر اها حديث به روايت ڪيل آهي ته امام جي قراءت مقتديءَ جي قراءت آهي، حضرت جابر رضي الله عنه کان راويت آهي جيڪو امام جي پويان نماز پڙهي، ان جي لاءِ امام جي قراءت (ڪافي) آهي (احمد ابن ماجه) انهيءَ ڪري جڏهن امام الحمد شريف پڙهي ٿو ته ٻين لفظن ۾ مقتدي به الحمد پڙهي ٿو، ان ڪري پهر ان کي پڙهڻ جي ضرورت نه آهي.

فائدو ۵: نماز کي هر اهو ڪم باطل ۽ فاسد ڪندو جيڪو ”عمل كثير“ آهي يعني اهڙو عمل جيڪو نماز جي ڪمن مان نه آهي ۽ نه ئي نماز جي اصلاح ڪندڙ ڪمن منجهان آهي، ان جي باري ۾ پنج قول آهن: ۱- نمازي نماز ۾ اهڙو ڪم ڪري جو ڏسندڙ بغير شڪ شبهي جي پهرئين ئي نگاهي ۾ سمجهي وٺي ته اهو ڪم نماز جو نه آهي. محيط ۾ آهي ته اهو قول چڱو آهي، صدر الشهيد چوي ٿو ته ائين درست آهي. ۲- جيڪڏهن ڏسندڙ کي شڪ ٿئي ته الاجي نماز ۾ آهي يا نه ته ان جو اهڙو عمل ”عمل قليل“ ليکيو ويندو (يعني ان ڪم سان نماز نه پيچندي) (در مختار) بحر ۾ آهي ته ان جي باري ۾ ٽيون قول هي آهي ته ۳- نمازي ٻن هٿن سان اهڙي ڪم ۾ رڌل هجي جنهن کي عام عادت موجب ”عمل كثير“ چئجي ٿو جيتوڻيڪ سندس اهڙو ڪم هڪ هٿ سان به ٿيندو هجي ۴- جيڪو ڪم نماز دوران هڪ هٿ سان ڪندو هجي اهو ”عمل قليل“ آهي جيتوڻيڪ (نماز کان ٻاهر) اهڙو ڪم ٻن هٿن سان ٿيندو هجي ۵- خلاصه ۾ هي شرط وڌايو ويو آهي ته

نمازي جيڪو ڪم نماز دوران هڪ هٿ سان ڪري اهو ”عمل قليل“ (يعني نماز نه ٿوڙيندڙ) تڏهن آهي جڏهن ان کي ٻار ٻار نه دهرائي ۽ نه ورجائي، تڪرار ۽ دهرائڻ جو مطلب آهي ته ساندھ تي پيرا اهو ڪم نه ڪري، جيڪڏهن نماز جي هڪ رڪن ۾ ٽي پيرا ”عمل قليل“ ڪيائين ته اها نماز ٽنڊي، بشرطيڪ هر پيري هٿ مٿي ڪندو هجي، ۽ وڌيڪ صحيح قول هي آهي ته ”عمل قليل“ کي ٻار ٻار ڪرڻ سان نماز نه ٽنڊي ۽ انهيءَ ۾ مقتدين لاءِ تمام وڏي سهولت ۽ آسانيءَ جو لحاظ ڪيو ويو آهي، ڇاڪاڻ ته نمازي گرميءَ جي موسم ۾ جڏهن نفل پڙهي ٿو، خاص ڪري جنهن هنڌ منگهڻ، مچر، مڪيون گهڻيون ٿين ٿيون ته هڪ رڪن ۾ ٽن کان به وڌيڪ دفعا ڪنهن وغيره جي عمل تي مجبور ٿيندو آهي. خاص ڪري جڏهن نفل نماز ۾ قيام ڊگهو هجي ڇاڪاڻ ته نفلن جو باب تمام وسيع ۽ ڪشادو آهي اهوئي سبب آهي ته نفل ۾ قيام جي فرضيت به ساقط ۽ معاف آهي. **والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)**

سوال: ڪاريون ڏيندڙ رافضي جي پويان نماز جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو. **جواب:** ظاهر هي آهي ته ناجائز آهي، ”السراج الوهاج“ فتاويٰ جي حوالي سان چوي ٿو ته رافضيءَ جي پويان نماز جائز نه آهي، عالمگيري ۾ به ائين آهي، سراجيه ۾ آهي ته غالي يعني انتها پسند شيعي پويان نماز جائز نه آهي، امام سرخسيءَ جي محيط ۾ آهي؛ هاشم امام محمد کان نقل ڪري ٿو ته رافضيءَ پويان نماز جائز نه آهي **والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)**

فائدو: هڪ وقت ۾ سفر ۽ مينهن جي ڪري ٻن نمازن کي جمع ڪري نه پڙهيو ويندو، جنهن کي جمع بين صلواتين چئجي ٿو. امام شافعي ان کي جائز چوي ٿو. امام صاحب جيڪا روايت بيان ڪئي آهي ان جو مدار آهي هن ڳالهه تي ته ٻن نمازن کي فعلي لحاظ سان جمع ڪيو وڃي نه وقت جي اعتبار سان (مثلا عصر پڙهڻ وقت ظهر قضا ڪري ته هي نيت ڪري ته مثلاً رهيل ظهر پڙهان ٿو. وقت جي اعتبار سان جمع بين صلواتين ڪيائين ته نماز فاسد ٿيندي، ڇاڪاڻ ته وقت کان اڳ پڙهي ته جائز نه آهي، ۽ وقت کان پوءِ پڙهي ته به حرام آهي. البت هڪ وقت ۾ ڪيتريون نمازون قضا پڙهي سگهي ٿو عرف ۽ مزدلفه جون نمازون حاجي گڏ ادا ڪندو. پڻ بوقت ضرورت ٻئي امام جي قول جي تقليد ۾ حرج نه آهي، پر شرط هي آهي ته اهو امام ان ڏس ۾ جيڪي ڳالهيون واجب چوي، سڀني جي پيروي ڪري، اهو اصول اڳ بيان ڪري چڪا آهيون ته هڪ فقه جي مڃيندڙن لاءِ ڌارئي امام جو حڪم باطل آهي، درمختار ۾ آهي؛ جيڪا نماز اڳئين وقت ۾ ملائي پڙهجي ان لاءِ ٽي شرط آهن: ۱- پهريائين اها نماز پڙهي جنهن جو وقت آهي ۲- ٻنهي کي گڏي پڙهڻ جي نيت ڪري ۳- تڪبير تحریم (الله اڪبر) چوڻ وقت ان نماز جي نيت ڪري. نماز دوران نيت ڪري ته به (وڌيڪ ظاهر قول مطابق ۽ سلام ڦيرڻ وقت نيت ڪيائين ته زياده صحيح قول موجب جائز آهي. ٻنهي ۾ وقفو نه ڪري- هڪ پڙهي گهڻو ترسيو ته ٻيءَ کي ان جي اصل وقت تائين مؤخر ڪرڻ

واجب آهي (البحر) عذر جي شرط ۽ ترتيب سبب دير ڪري ته جائز آهي. ڪنهن پڙهي يعني درميان ۾ نفل نه پڙهي ۽ نه ڪا ٻي نماز پڙهي (فتاويٰ وزيرِي) خلاصو هي آهي ته مينهونگي ۽ ۾ ضرورت جي لحاظ سان جيتوڻيڪ جمع بين الصلوة لاءِ جائز آهي ته امام شافعي جي هن مسئلي ۾ تقليد ڪئي وڃي پر ٻن نمازن کي گڏ پڙهڻ جا جيڪي شرط آهن، انهن تي هلڻ لازم آهي. وري ڪنڙ، تنوير وغيره ڪتابن جي متن مان هي به ظاهر آهي ته مطلق يعني هر حال ۾ به نمازون گڏ پڙهڻ، تقليد جي ڪري هجي يا ڪنهن ٻئي سبب جي ڪري جائز نه آهي. ۽ عالمن اها به وضاحت ڪئي آهي ته متن جي عبارت ۾ جيڪو حڪم بيان ٿيل آهي اهو وڌيڪ ترجيح جوڳو آهي، ان لحاظ سان مينهونگي ۽ ۾ ضرورت موجب يا تقليد ۾ شرطن جي پابندي ڪندي جمع بين صلواتين بلڪل جائز نه آهي. واللہ اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: چوڪرو نماز ۾ آڏو اچي ته نماز ٽنڊي يا نه ۽ ٻار جوان ڪيتري مدت ۾ ٿئي ٿو بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: شرح وقايه ۾ آهي ته ٻار جو بالغ ٿيڻ ان جي احتلام ۽ ماده منوي نڪرڻ تي آهي. جيڪڏهن اها علامت نه هجي ته ۱۸ سال جي مدت پوري ڪري، امام ابو يوسف ۽ محمد چون ٿا ته ۱۵ سال جي عمر ۾ جوان ٿئي ٿو ۽ ان تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي. در مختار وغيره ۾ جيڪا عبارت آهي ته چوڪري جي امامت مڪروه آهي ته ان مان مراد اهو ٻار آهي جيڪو شڪل صورت ۾ عورتن سان مشابھت رکي جيئن ان طرف در مختار جي لکڻي اشارو ڪري ٿي، ٻار جي نمازي ۽ جي آڏو گذرڻ سان نماز باطل نه ٿيندي اهو قول ”جامع المحبوبي“ ۽ ”در البحار“ جي ان قول کي ضعیف قرار ڏئي ٿو جنهن ۾ آهي ته وڏي چوڪري جي گذرڻ سان نماز ٽنڊي. در مختار ۾ آهي: چوڪر لاءِ بالغ ٿيڻ جي مدت ۱۲ ۽ چوڪري لاءِ ۹ سال آهي. اهوئي مختار قول آهي جيڪڏهن انهي ۽ ڄمار جي ويجهو پهتا ۽ بالغ ٿي ويا ۽ چون ته اسين بالغ ٿي ويا آهيون ته سندن قول سچو آهي جيڪڏهن انهن جو ظاهري احوال ان قول کي ڪوڙو نه ڪري.

سوال: نمازي جيڪڏهن لنگي يا بوجڻ تي واسڪوئي پائي نماز پڙهي ته مباح آهي ۽ نماز درست ٿيندي يا نه بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو

جواب: جيڪڏهن قميص جي مٿان ٻڌائين ته مڪروه آهي جيئن شيخ عبدالحق جي آداب اللباس، ۾ آهي ته بوجڻ ٻڌڻ مڪروه آهي، قميص کان سواءِ هجي ته خلاصه ۽ قنيه جي قول موجب مڪروه نه آهي، بلڪ خزانه المفتين جي مصنف وضاحت ڪئي آهي ته جيڪو قبا يا ڪوٽ ۾ نماز پڙهي، ان کي جڳائي ته ان جي اندران هٿ وجهي ۽ ان کي ٻڌي يا ٻٽڻ سان بند ڪري، عالمگيري ۾ آهي: جيڪو قبا (چوغي يا ڊکهي ڪوٽ ۾ نماز پڙهي) ان کي جڳائي ته هٿ ان ۾ اندر وجهي ۽ پٽي سان ان کي ٻڌي ۽ اگر ڪوٽ به قبا يا عبا وانگر آهي جيئن ڳجهو نه آهي واللہ اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

فائدو: در مختار ۾ آهي، (فرض ادا ڪرڻ کان بعد) سنت ۾ دير ڪرڻ مڪروه آهي مگر اللهم انت السلام..... آخر تائين، دعا جيتري تاخير جائز آهي، حلواني چوي ٿو ته سنت ۾ وظيفن ۽ وردن جي ڪري تاخير ٿئي ته ڪو حرج نه آهي، ان قول کي ڪمال، اختيار ڪيو آهي، امام جليبي چوي ٿو ته مٿين قول مان مراد مڪروه تنزيهي آهي ته پوءِ اختلاف خود بخود ختم ٿي وڃي ٿو. آءٌ چونڊس ته ”حفظي“ ۾ آهي ته ننڍا ننڍا وظيفا پڙهڻ مراد آهي، تحفة الاخيار ۾ آهي ته مراد ننڍا وظيفا آهن، انهن عبارت جي اڳيان پويان انداز بيان مان معلوم ٿئي ٿو ته فرض کان بعد ۽ سنت کان اول ننڍا وظيفا پڙهندو ته مڪروه نه آهي، يعني نه مڪروه تحريمي آهي ۽ نه مڪروه تنزيهي آهي ان ڳالهه تي عالمگيريءَ جي هيءَ عبارت دلالت ڪري ٿي، لکي ٿو ڊگهيون دعائون گهرڻ مڪروه آهي تاتارخانيه ۾ ان طرح آهي روايتن مان جيڪو معتبر ۽ اعتماد جوڳو مفهوم ظاهر ٿئي ٿو ان مطابق نمازي فرض کان بعد سنت کان اڳ ٿوري دير تائين ننڍين دعائن ۽ وظيفن ۾ مشغول رهي سگهي ٿو، جيئن ڳجهو نه آهي، وري هيءَ ڳالهه به آهي ته فرض کان فوراً بعد وظيفا ورد پڙهڻ جو عمل جيتوڻيڪ مڪروه نه آهي، مگر بهرحال افضل به نه آهي، ان مسئلي کي ”متانه“ ذڪر ڪندي چوي ٿو: شيخ امام قاسم مصديءَ حنفي پنهنجي رسالي ”التسوية“ ۾ تحقيق ڪندي لکيو آهي ته فرض کان بعد دعائن گهرڻ يا سنت ۽ نفل پڙهڻ ۾ اعتدال هن طرح قائم ٿي سگهي ٿو ته ستون ايتري دير ڪري نه پڙهي جو وقت تنگ ٿي وڃي ۽ نه ئي ڳالهين وغيره ۾ مشغول ٿئي، ان مان به معلوم ٿيو ته ٻنهي صورتن ۾ اعتدال قائم ڪرڻ افضل ۽ اوليٰ نه هجڻ جي باوجود ٿوري دير وظيفا ورد پڙهي سگهي ٿو، پر گهڻي دير نه ڪري جيئن ان جي استدلال مان سمجهجي ٿو.

جيڪڏهن چونڊو ته ننڍي دعا يا مختصر وظيفي مان مطلب اللهم انت السلام آخر تائين دعا آهي جيئن در مختار ۾ آهي ته آئون چونڊس ته فقط ايتري قدر دعا جي پابندي يا هڪ لفظ جي منع آهي، ان کان وڌيڪ دعا پڙهڻ به جائز آهي بشرطيڪ وقت تنگ نه ٿئي. چنانچہ فتح القدير جي هيٺين عبارت ان جي پڌرائي ڪري ٿي، لکي ٿو ته ”حضرت عائشه رضي الله عنها جي حديث ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرض کان بعد فقط ايتري دير ويهندا هئا جو اللهم انت السلام ومنك السلام واليڪ يرجع السلام حينا ربنا بالسلام وادخلنا دارالسلام تباركت ربنا وتعاليت يا ذا الجلال والاكرام چئي سگهن ان جو مطلب هي نه آهي ته هر نماز کان بعد صرف اهائي دعا پڙهڻ پاڻ ڪريمن جو معمول هو پر هي چوڻ وڌيڪ مناسب آهي ته ڪڏهن پاڻ اها دعا پڙهندا هئا ۽ ڪڏهن ڪا ٻي دعا پڙهڻ فرمائيندا هئا. جيئن حديثن ۾ هن دعا جو به ذڪر آيو آهي ته فرض کان بعد چوندا هئا لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد وهو عليٰ كل شيء قدير اللهم لا مانع

لما عطيٰ ولا معطيٰ لما منعت ولا ينفع ذا الجد منك الجد - ڪن روايتن ۾ هنن الفاظن جو واڌارو به آهي لا اله الا الله مخلصين له الدين ولو كره الكافرون - خلاصو هي آهي ته مسنون طريقي موجب فرض نماز کان بعد انهن دعائن جيترو گهٽ وڌ وقت ويهي وظيفا ورد ڪري سگهي ٿو، لکي پڙهي به سگهي ٿو. ۽ ڪن روايتن ۾ ان کان وڌيڪ الفاظ به بيان ٿيل آهن بلڪ گڏوگڏ ٽي ڀيرا استغفار ڪري اللهم انت السلام الخ تائين دعا به پڙهڻ ثابت آهي. جيئن ڪتاب ”البرهان“ کان نقل ڪري اڳتي لکيو ويندو. مطلب ته جيڪڏهن فرض ۽ سنت جي درميان ايتري دير ويهي وظيفا ورد پڙهيائين ته اهو مڪروه ڪم نه آهي بلڪ مسنون طريقو آهي، چڱيءَ طرح سمجهي ڇڏيو ان جي مستحب هجڻ تي مواهب الرحمن جي متن ۽ ان جي شرح نالي البرهان جي هيٺين عبارت پڻ دلالت ڪري ٿي لکي ٿو: سلام ڦيرڻ کان بعد نماز اهڙي آهي جنهن ۾ سنتون آهن ته امام لاءِ مستحب آهي ته ماڻهن ڏانهن منهن ڏيئي ويهي ۽ هيءَ دعا گهري ته اللهم انت السلام ۽ لا اله الا الله وحده لا شريك له آخر تائين - ان جي مستحب هجڻ تي ”الصوفية في نصاب الفقه“ نالي ڪتاب جي هيءَ عبارت به دلالت ڪندڙ آهي: جڏهن امام مغرب نماز کان واندو ٿئي ان لاءِ مستحب آهي ته ٿوري دير دعا ۾ مصروف رهي ان کان بعد به رحمتون پڙهي، فقيه ابو الليث الله تعاليٰ جي فرمان ”فاذا فرغت فانصب والي ربك فارغب مان دليل وٺندي ان طرح چوي ٿو ۽ ائين صرف سانجهيءَ نماز لاءِ خاص نه آهي جيئن آيت جو عموم ان تي دلالت ڪري ٿو، تاخير ڪرڻ جيترو وقت اوهان کي مٿي معلوم ٿي ويو، آيت سڳوريءَ فاذا فرغت فانصب ۾ حرف فا ”فورا“ جي معنيٰ ۾ آهي، يعني فرض کان فارغ ٿي هڪدم ماڻهو ذڪر، دعا ۽ ورد وظيفي لاءِ مصروف ٿئي ڪتاب ”الصوفيه“ جي مصنف ”ڪافي“ کان اهوئي استدلال (هن نموني نقل ڪيو آهي) ته عيدن ۾ جيڪي تڪبيرون نماز پڙهڻ کان بعد هڪدم چيون وينديون آهن ۽ ان کان بعد خطبو پڙهيو ويندو آهي ته اهي تڪبيرون چوڻ دراصل دعا ۽ ذڪر جي بجاءِ آهن، ان مان معلوم ٿيو ته فرض کان ستت بعد دعا گهرڻ مستحب آهي پوءِ سنتون پڙهي.

”صوفيه“ جي مصنف ”جامع المضممرات“ ۾ ناقلانيءَ کان نقل ڪيو آهي، ان کان مسئلو معلوم ڪيو ويو ته نماز کان بعد سنت فورا ادا ڪرڻ اوليٰ آهي يا دعا گهرڻ؟ جواب ڏنائين ته دعا گهرڻ وڌيڪ چڱو ڪم آهي، ان کان پوءِ نفل نماز پڙهي، جيڪڏهن اعتراض ڪيو وڃي ته ڇا ان طرح سنت کي وقت مقرر کان لٽ ڪرڻ مڪروه نه آهي؟ ان جو جواب ڪتاب محيط ۽ ”الذخيرح، ۾ شمس الائمہ حلوانيءَ جي حوالي سان عرض آهي ته ”امام لاءِ سنتن کي مقرر وقت کان لٽ ڪري پڙهڻ ان وقت مڪروه آهي، جڏهن دعا ۾ مشغول ٿيڻ جو سندس ارادو نه هجي، مطلب ته دعا گهرڻ جو ارادو ڪيائين ته سنت ۾ تاخير مڪروه هجڻ جي حڪم کان خارج آهي ۽ اها ڳالهه به سامهون رهي ته جيئن مٿي تفصيل سان بيان ڪيو ويو ته سنت طريقي موجب فرض کان

پوءِ ۽ سنت پڙهڻ کان اڳ دعا گهرڻ جيتري مهل تاخير ڪرڻ، اها تاخير شمار نه ٿيندي بلڪ رسول الله صلي الله عليه وسلم کان ثابت ۽ مسنون ڪم آهي ابن همام جي فتح القدير جي عبارت منجهان الله ڪريم مون تي هن مسئلي ۾ اها حقيقت واضح فرمائي آهي وهو الهادي الي الصراط المستقيم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: نمازي نماز دوران آذان ٻڌي لا اله الا الله محمد رسول الله چوي ته ڇا ان جي نماز ٽنڊي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جواب ڏيندي ائين چيو اٿس ان ڪري نماز ٽنڊي، عالمگيريءَ ۾ آهي جيڪڏهن (نمازيءَ) نبي صلي الله عليه وآله وسلم جو نالو مبارڪ ٻڌو جواب ۾ درود پڙهيائين ته سندس نماز ڀڄي پوندي معلوم ٿيو ته آذان جو جواب ڏيندي مٿيان الفاظ چيائين ته نماز ڀڄندي والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

فائدو: شيخ ڪمال الدين بن همام چوي ٿو: وري ڪتاب جو ظاهر ۽ آخر ۾ (ان قول کي) اختيار ڪيو ويو آهي ته (ٻيڙيءَ ۾) بيهي پاڻ کي ٻڌي نماز پڙهيائين ته نماز جائز آهي. ”ايضاح“ ۾ آهي: ٻيڙي جيڪڏهن ڪناري تي ٻڌل ۽ زمين جي سطح تي آهي ته ان صورت ۾ نماز پڙهڻ جائز آهي. ڇاڪاڻ ته ٻيڙيءَ جي زمين جي مٿاڇري تي بيهڻ جو مطلب ته گویا ان ماڻهو زمين تي نماز پڙهي، جيڪڏهن زمين جي مٿاڇري تي نه آهي پر ڪناري سان ٻڌل آهي ۽ نڪرڻ ممڪن آهي ته ان ۾ نماز جائز نه آهي ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ ٻيڙي هلندڙ سواريءَ جي حڪم ۾ آهي.

ان جي ابتڙ جيڪڏهن نه لڏي ته تختي وانگر آهي. ان بنياد تي ان ۾ نماز پڙهڻ جائز نه آهي جڏهن هلندڙ هجي ۽ سڱ ڏانهن نڪرڻ ممڪن به هجي. ان مسئلي ۾ اڪثر ماڻهو غفلت ڪن ٿا. ڪافي شرح ڪبير ۾ ائين آهي والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: امام کي مصلو نماز پڙهڻ لاءِ نه هجي ۽ مقتدين کي هجي ته ان صورت ۾ ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ”مصلو“ جيڪڏهن زمين جي جنس گاهه يا ٻوري يا تڏو يا ان جهڙي ڪنهن ٻي شيءِ جو هجي ته نماز درست آهي ان ۾ ڪا ڪراهيت نه آهي جيڪڏهن جنس زمين مان نه آهي جانور جي ڪل وغيره منجهان هجي ته ڪراهيت سان نماز درست آهي ملتقط الفقه ۾ ائين آهي والله اعلم (ڪتبہ مخدوم محمد عثمان الدربيلي رح)

سوال: مفتاح ۾ آهي، ”نمازي مرد جي آڏو عورت اچي (ته نماز ٽنڊي) هن سبب جي ڪري نه ته ان کي ڏسڻ سان مرد ۾ شهوت پيدا ٿيندي بلڪ ان جي بيهڻ جي جيڪا جاءِ مقرر آهي ان فرض کي ڇڏڻ جي بنياد جي ڪري ۽ اهو سبب ٻار جي آڏو بيهڻ ۾ نه آهي“ انهيءَ عبارت جي وضاحت فرمايو.

جواب: ظاهر هي آهي ته عورت جي (نماز ۾) بيھڻ جي جاء آخري صف آهي. ڇاڪاڻ ته نبي ص جن فرمايو آهي ته ”جيئن الله تعاليٰ انهن کي آخر ۾ ڪيو آهي، اوهان به انهن کي آخر ۾ بيهاريو“ جڏهن مرد عورتن جي صفن ۾ بيھي نماز پڙهندو ته دراصل ان پنهنجو حقيقي مقام ۽ جاء ڇڏي ڏئي ياجڏهن مردن جي صف ۾ ڪنهن عورت جي آڏو نماز پڙهيائين ته ان کي جڳائي ته کيس پوئتي هڻي وڃڻ جو اشارو ڪري، جيڪڏهن اشارو ڪرڻ ڇڏي ڏنائين ته دراصل حڪمي ۽ معنوي لحاظ سان پنهنجي مقام ۽ جاء جي فرض کي ڇڏي ڏنائين واللہ اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

فائدو ۵: عالمگيري ۾ آهي ته ٻيڙي ڪناري تي ۽ زمين سان ٻڌل آهي پوء ان ۾ بيھي نماز پڙهيائين ته جائز آهي پر اها بيٺل نه آهي ۽ هيڏي هوڏي ان جو هلي وڃڻ ممڪن آهي ته ان ۾ نماز جائز نه آهي ائين محيط ۾ امام سرخسيءَ لکيو آهي.

فائدو ۵: عالمگيري ۾ آهي عالمن جو ان تي اجماع آهي ته جيڪڏهن (ٻيڙيءَ ۾) ان حالت ۾ بيھي نماز پڙهي ٿو جوڻ جو ڪنڌ لڏي ٿو ته منجهس ويھي نماز پڙهڻ جائز آهي. ”خلاصه“ ۾ ائين آهي ۽ جيڪڏهن ٻيڙي هلي رهي آهي ۽ ماڻهو طاقت جي باوجود ويھي نماز پڙهي ٿو ته ڪراهيت سان امام ابوحنيفه وٽ جائز آهي (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: مٿي بيان ڪيل شرطن موجب نمازي مرد جي آڏو عورت هجي ته مرد جي نماز ڀڃندي پر عورت جي نماز نه ڀڃندي ان جو ڪارڻ بيان ڪريو؟

جواب: مرد جي عورت جي آڏو هئڻ سبب نماز تڏهن ڀڃندي جڏهن ان کي اتان هٽڻ جو اشارو نه ڪري، ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ ”بيھڻ جي فرض“ کي ڇڏي ڏنو اٿس ”البحر“ ۾ چوي ٿو: امام پويان نيت ڪرڻ کان بعد جڏهن نماز ۾ داخل ٿئي ٿو ۽ عورت کي آڏو ڏسي هٽڻ جو اشارو نه ڪيائين ته ان دراصل هڪ فرض ڇڏيو بيھڻ جو (ڇاڪاڻ ته مرد لاء نماز ۾ عورت کان اڳ بيھڻ فرض آهي) ان ڪري ان جي نماز باطل ٿيندي، پر جيڪڏهن عورت اشاري ڪرڻ جي باوجود نٿي هٽي ته انهيءَ عورت دراصل (پوئتي) بيھڻ جو فرض ڇڏي ڏنو ان ڪري ان صورت ۾ عورت جي نماز باطل ٿيندي ۽ مرد جي بحال رهندي واللہ اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

فائدو ۵: ”البحر“ ۾ آهي: ”امامت جي صحت لاء خاص امام جو ذهن ۾ تصور ۽ مقرر ڪرڻ شرط نه آهي، مثلاً ڪنهن امام جي پويان هي سمجھي نيت ڪيائين ته زيد نماز پڙهائي رهيو آهي، جڏهن ته درحقيقت نماز پڙهائڻ وارو امام عمرو هو ته اها نيت ۽ نماز صحيح آهي. پر جيڪڏهن نيت هن نموني ڪيائين ته زيد جي پويان نماز پڙهان ٿو جڏهن ته پيش امام عمرو آهي ته نماز صحيح نه ٿيندي، ڇاڪاڻ اصل اعتبار نيت جو آهي“ ۽ اوهان کي اها ڳالهه به معلوم آهي ته اصل شرط امام جي اقتداء ڪرڻ آهي جيئن اهو اصول متن ۽ شرح ڪندڙ ڪتابن ۾ بيان ڪيل آهي باقي رهيو امام جو نالو وٺي ان جو مقرر ڪرڻ ته بظاهر ان جي ڪا ضرورت نه آهي. (واللہ اعلم حرره فقير عبدالواحد سيوستاني)

فائدو ۵: ۱۴...الن جوجوان عالمن جي اتفاقي فيصلي موجب بالغ آهي ۱۵ سالن جو ٻار امام ابو يوسف ۽ محمد وٽ بالغ آهي ۽ ان قول تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي، ان ڪري ان جي امامت صحيح آهي ”شرح وقايعه“ ۾ آهي. ٻار جو بالغ ٿيڻ تڙ پوڻ، هوشيار ٿيڻ انزال سان آهي، اهي شيون نه ٿيڻ ته پوءِ ۱۸ سالن جو ٿيڻ وقت بالغ ٿيندو. امام ابو يوسف ۽ محمد چون ٿا ته ٻنهي صورتن ۾ ۱۵ سالن جو ٿيندو ته بالغ آهي، ان قول تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي ۽ باقي رهيو درمختار وغيره جوهي بيان ڪيل مسئلو ته وڏي ڇوڪري جي امامت مڪروه آهي ته ان مان مراد اهڙو لسوٽو ٻار آهي جيڪو عورتن سان مشابھت رکندو هجي، جيئن درمختار جي هيءَ عبارت ان ڏانهن اشارو ڪري ٿي: ۽ لسوٽ ٻار جو نمازي جي آڏو ٿيڻ نماز کي باطل نه ڪندو، ان بابت جيڪو مذهب جامع المحبوبي ۽ درالبهار ۾ بيان ڪيو ويو آهي ته ان سان نماز ٽنڊي سو ضعيف مذهب آهي، ڇاڪاڻ ته عورت جي نمازيءَ جي آڏو اچڻ سان نماز جيڪا پڇي ٿي ان جو سبب ۽ ڪارڻ شهوت پيدا ٿيڻ جو خطرو نه بلڪ پنهنجي جاءِ تي بيهڻ جي فرض جي ترڪ ڪرڻ سبب ٿئي ٿي ۽ اهو سبب لسوٽ ٻار جي آڏو بيهڻ ۾ موجود نه آهي. ان لکت مان معلوم ٿيو ته مشائخ مان جيڪي حضرات ان مذهب ڏانهن ويا آهن ته لسوٽ ڇوڪري جي نمازيءَ جي آڏو اچڻ سان نماز پڇندي ڇاڪاڻ ته شهوت پيدا ڪرڻ ۾ لسوٽ ڇوڪرو عورت وانگر آهي ته اهو صحيح نه آهي، البت ان جي پويان نماز مڪروه آهي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ هڪ طرح جي فتنه انگيزي (جو خطرو) آهي البت جيڪو ڇوڪرو لسوٽ يعني سهڻو نه هجي ان جي پويان نماز مڪروه نه آهي، ڇاڪاڻ ته اتي اهو خطرو نه آهي، والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: عالمن ۽ فقيهن جو هن بابت ڪهڙو قول آهي ته نمازي کي سجده دوران هٿ ۾ ڪندو لڳو يا اهڙيءَ بي تڪليف ان کي پهتي، انهيءَ ايذاء رسڻ جي ڪري زور سان ”الله اڪبر“ چيائين ته ان سان ان جي نماز خراب ٿيندي جيئن اهو واري ڪرڻ وقت خراب ٿيندي آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ان صورت ۾ ان جي نماز نه پڇندي، ڇاڪاڻ ته الله اڪبر بر محل ۽ صحيح جاءِ تي چيو اٿس ان ڪري حڪم ۾ ڪا تبديلي واقع نه ٿيندي، جيئن ”البحر“ ۾ آهي: جڏهن نمازيءَ قصد سبحانک اللهم.... پڙهڻ جو ڪيو پر فاتحه پڙهيائين ته ان جي نماز جائز آهي، ڇاڪاڻ ته فاتحه جي قراءت پنهنجي محل موقعي تي موجود آهي، ان ڪري ان جي ارادي (جي غلطيءَ) جي ڪري حڪم نه بدليو، ان ڪري هن مسئلي ۾ به الله اڪبر پنهنجي جاءِ ۽ موقعي يعني نماز جي حالت ۾ چيو اٿس، ان ڪري ان تي درد سبب روئڻ واري نمازيءَ جو حڪم لاڳو نه ڪيو ويندو. لهنذا قنیه ۾ جيڪو مسئلو بيان ڪيو ويو آهي ان تي هن کي قياس نه ڪيو ويندو، قنیه جو مصنف لکي ٿو: نمازيءَ کي وڃونءَ ڏنگيو ڇوڻ لڳو ته بسر الله ته انهيءَ بابت امام ابو حنيفه وٽ حڪم آهي ته اهو درد سبب روئڻ جي حڪم وانگر آهي، (يعني نماز پڇندي) ڇاڪاڻ ته ڏنگڻ

سبب جيڪا بسم الله چئي اها پنهنجي محل موقعي ۾ نه آهي ان ڪري ان جي ارادي سان حڪم منجھي وڃي ٿو. ان جي ابتڙ مسئلي جي اها صورت آهي جنهن ۾ اسين آهيون. لھذا ٻنهي جو حڪم جدا جدا آهي، وري جنهن مسئلي تي قياس ڪيو ويو آهي (يعني بسم الله چوڻ سان نماز جو ڀڃڻ) ان بابت جيڪو قول حضرت امام ابوحنيفه رحمۃ الله عليه جو نقل ڪيو ويو آهي ان تي فتويٰ به نه آهي. تاتارخانيه ۾ ان مسئلي کي بيان ڪندي لکي ٿو ته جيڪڏهن وڃون ڏنگي يا ڪو ايڏا رسي ۽ نمازي بسم الله چوي ته امام محمد بن فضل چوي ٿو ته ان جي اها بسم الله چوڻ روئڻ جي درجي ۾ آهي، ان ڪري نماز ڀڃندي امام ابوحنيفه رحمۃ الله عليه کان ان طرح روايت ڪئي ويئي آهي، پر چيو ويو آهي ته نماز نه ڀڃندي، ڇاڪاڻ ته بسم الله مائهو جو ڪلام نه آهي، ”نصاب“ نالي ڪتاب ۾ آهي ته فتويٰ ان تي آهي ”ظهيرية“ ۾ ان تي ويساء ۽ قطعيت سان حڪم لڳايو اٿس، اهوئي حڪم ان وقت به آهي جڏهن نمازي ”يا رب“ چوي جيئن ”الذخيرة“ ۾ آهي،

والله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)
فائده: حزب البحر جي شرح ۾ شيخ علي متقي رحمة الله عليه چوي ٿو (نمازي) دعا

گهرندي چوي ٿو ته ”يا الله! پنهنجي باجهه، ڪرمنوازي ۽ بنده پروريءَ جي خاصيتن سبب منهنجي دعا ٻڌا آمين آمين، جڏهن به آمين چوي پنهنجي ساڄي هٿ جون آڱريون زمين تي دعا جي قبوليت لاءِ هڻي، ان مان معلوم ٿيو ته عمل جي مقبوليت ۽ نماز جي قبوليت لاءِ زمين تي آڱر هڻڻ جي عمل ۾ هڪ اثر آه يوالله اعلم (حرره فقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته ڪي مائهو عشا نماز ۾ سورة حشر يا سورة جمع جون آخري آيتون يا مغرب ۾ قد افلح سورة جون آخري آيتون يا نماز فجر ۾ عمر يتسائلون وغيره پڙهندا آهن، ڇا ان طرح جي قراءت بغير ڪراهيت جي جائز آهي، يا ڪراهيت آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته اهو فعل مکروه تنزيهي آهي، ڇاڪاڻ ته ان طرح سان سنت جو ترڪ لازم اچي ٿو. البحر ۾ آهي: نماز جي سفر ۾ مسنون قراءت الحمد شريف ۽ جيڪا سورت وٺيس، سفر کان سواءِ حضر يعني گهر ۾ مسنون قراءت فجر ۽ ظهر جي نماز ۾ طوال مفصل سورتن مان ڪا سورت آهي عصر يا عشاء ۾ وچٿريون سورتون پڙهي مغرب ۾ ننڍيون سورتون انهيءَ مان معلوم ٿيو ته نماز ۾ اهي سورتون پڙهڻ جيڪي ڊگهيون نه آهن سنت جي خلاف آهي ”بحر“ ۾ وڌيڪ لکي ٿو ته ”اسان جي اصحابن ۽ عالمن جو مذهب آهي ته سورة حجرات کان والسماء ذات البروج تائين سورتون جيڪي آهن انهن کي ”مفصل“ چئجي ٿو، يعني ڊگهيون سورتون سورة والسماء والطارق کان لڙيڪن تائين جيڪي سورتون آهن، تن کي ”اوساط“ چئجي ٿو، يعني وچٿريون، ان کان قرآن جي آخر تائين قصار يعني ننڍيون سورتون. اڳتي مصنف لکي ٿو ته نماز ۾ ٽن ننڍين آيتن يا هڪ وڏي آيت کان گهٽ قراءت ڪيائين ته واجب ڇڏڻ جو ڏوھ ڪيائين جيڪو مکروه تحريمي آهي.

فائدو: نماز ۾ رسول الله صلي الله عليه وسلم جو طريقو مڪمل سورت پڙهڻ آهي. سورتن جي آخري يا وچين حصي جي قراءت ڪرڻ کي ڪانئن ڪنهن بيان نه ڪيو آهي (هدي ابن النجير)

فائدو: سنت آهي ته امام پهرين صف جي بلڪل اڳيان وچ تي بيهي. جيڪڏهن وچ تي نه بيهندو ته سنت جو تارڪ ليکيو ويندو ۽ نماز مڪروم ٿيندي. ”السراج الوهاج“ ۾ آهي: ”۽ سنت آهي ته امام وچ ۾ ٿي بيهي ڇاڪاڻ ته محراب مسجد جي وچ ۾ ٺاهيو آهي جيڪو امام جي بيٺڻ جو هنڌ آهي.“ زاهديءَ ۾ آهي: ”جيڪڏهن امام ٻنهي پاسن کان ڪنهن هڪ پاسي تي ٿي بيهندو ته مڪروم آهي ۽ سنت آهي ته محراب ۾ بيهي جيئن ٻنهي پاسن جو وچ ٿئي.“

فائدو: ڪتاب مفيد المستفيد ۾ خانيه جي حوالي سان آهي ته نماز غير جي زمين ۾ پڙهڻ مڪروم آهي. بشرطيڪ زمين ذميءَ جي هجي ڇاڪاڻ ته انڪار ڪندو ۽ ان کي نقصان پهچائيندو (ابراهيم شاهي)

فائدو: ”البحر“ ۾ آهي ته جيڪڏهن مقتدي پل ۾ امام کان اڳ سلام ڦيرايو ۽ عادت موجب دعا گهرائين ته نماز موٽائي. واضح هجي ته اها ويريءَ جي روايت آهي. باقي رهيو مذهب ته انهيءَ ۾ تفصيل آهي جيئن ”المجتبي“ ۾ ويريءَ کان نقل ڪيل آهي ته ”جيڪڏهن پل ۾ سلام ڦيرائي معمول جي دعا گهرائين، علامه ڪرخي چوي ٿو ته ان جي نماز فاسد ٿيندي باقي رهيو مذهب ته جيڪڏهن اهڙي دعا گهرائين جيڪا عموماً نماز ۾ گهربي آهي (جيئن ربنا آتنا) ته نماز فاسد نه ٿيندي. ٻي صورت ۾ نماز فاسد ٿيندي.

فائدو: ان ۾ شڪ نه آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم کان نماز بعد پيشانيءَ تي سڄو هٿ ڦيرائڻ ثابت آهي جيئن بزار، طبراني ۽ شيخ طاهر فتوح الاوراد ۾ حديث جي ڪتاب جي حوالي سان بيان ڪيو آهي. ڪنز جي حاشيه تي آهي ته خزانه الروايات جو مصنف مضمرات جي حوالي سان لکي ٿو ته نبي صلي الله عليه وسلم فرض ادا ڪرڻ کان بعد وڏي سڌ لا اله الا الله محمد رسول الله چوندا هئا ۽ حديث ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو: جنهن شخص هر فرض بعد تي پيرا لا اله الا الله محمد رسول الله چيو ته پهرين پيري سان الله تعاليٰ ان تي دوزخ حرام ڪري ٿو. ٻئي پيري سان کيس نيڪي عطا ڪري ٿو ۽ ٽئين پيري سان کيس حسن ۽ جمال جي نعمت عطا ڪري ٿو. غرض ته فرض کان بعد ڪلمو پڙهڻ مشاڻ جو معمول آهي (فتاويٰ الاوراد) معلوم ٿيو ته حديث ۾ انجو اصل آهي ۽ بزرگن جو معمول پڻ آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جڏهن نمازي عصر ۾ واجب چڙهي ڏٺو ۽ سهو جو سجدو به وسري ويس ته ڇا عصر ورائي پڙهندو؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته نفل هئڻ سبب ورائي نه پڙهندو. اڻباهه ۾ آهي ته ”باقي رهيو معاملو ان نماز جو جيڪا ڪنهن مڪروم يا واجب چئڻ سبب موٽائي پڙهجي ته ان ۾ شڪ نه آهي ته اها

فرض نه آهي. انهيءَ آڌار تي اها نماز فرض جو نقصان پورو ڪرڻ جي غرض سان پڙهي ويندي ليڪن تحقيق اها آهي ته درحقيقت اها نفلي نماز آهي.“

مٿين عبارت ۾ وضاحت آهي ته تحقيق موجب اهڙي نماز نفلي آهي ۽ هي اصول مڃيل آهي ته عصر کان بعد نفل پڙهڻ مڪروم آهي. انهيءَ بنياد تي اهڙي نماز نه پڙهي ويندي. البحر جو مصنف الظهيرية ۽ خلاصه کان نقل ڪندي لکي ٿو ته: ”هڪ ماڻهو احتياط طور قضاء عمري (سجې ڄمار) جي نماز ورائي پڙهي ٿو حالانڪ سندس نماز مان ڪا شيءِ فوت ۽ ضائع نه ٿي آهي ته ڪي عالم چون ٿا ته مڪروم آهي ۽ ڪي چون ٿا ته مڪروم نه آهي ڇاڪاڻ ته احتياط جي ڪري پڙهي ٿو پر عصر ۽ فجر کان بعد نماز نه پڙهندو، هاڻي سوال هي آهي ته جيڪڏهن عصر نماز ۾ ڪا ڪسر رهجي وڃي ته ڇا ان جو عصر کان بعد به پورائو ڪندو؟ البحر جو مصنف لکي ٿو ته ائين ڪرڻ افضل آهي. چنانچ لکي ٿو ته فرض نماز ۾ رهيل ڪسرجو پورائو وقت گذرڻ کان بعد ڪرڻ واجب آهي. پوءِ جيڪڏهن ائين ڪيائين ته افضل آهي. ”اشباه“ ۾ آهي: جنهن نماز ۾ واجب چئڻو هجي يا مڪروم تحريمي ڪم ڪيو ويو هجي ان کي وقت اندر موٽائڻ واجب آهي. وقت نڪري وڃي ته بلڪل موٽائي نه پڙهي ويندي، جيئن گجھو نه آهي پر ڪتاب ”ذخيرة الناظر“ ۾ آهي ته فقه جي عام ڪتابن ۾ اهو قول نقل ڪيل آهي ته وقت اندر يا وقت کان بعد اهڙي نماز موٽائڻ واجب آهي. شرح منية المصلي جي هيءَ عبارت به ان قول جي تائيد ڪري ٿي ته: جڏهن نماز ۾ رکوع ۽ سجدا پورا ادا نه ڪيائين ته ان کي وقت اندر قضا ڪري پڙهڻ جو حڪم ڏنو ويندو، وقت گذرڻ کان بعد نه! ۽ ڪي چون ٿا ته وقت جو شرط نه آهي ۽ اهو قول وڌيڪ صحيح آهي. والله اعلم بالصواب. (حرره الفقيه عبد الواحد السيوسستاني)

سوال: نماز ۾ ٿيل نقصان ۽ ڪسر جي پورائي ڪرڻ خاطر ڪنهن امام جي پويان اقتدا ڪيائين ته ان جي نماز شمار ٿيندي يا نه؟ بيان ڪيو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته امام پويان سندس اها نماز شمار ڪئي ويندي ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن اهو فرض ٻيو ڀيرو ادا ڪري ٿو ته اها وڌيڪ ڪمال درجي واري ليکي ويندي، جيئن امام ابو اليسر لکيو آهي. متانه جو مصنف الظهيرية کان نقل ڪندي لکي ٿو ته امام قاضي صدر الاسلام ابواليسررح جوي ٿو ته جنهن نماز جي رکوع ۾ اعتدال ڇڏيو ته ان تي نماز ورائي پڙهڻ لازم نه آهي، جيڪڏهن ٻيهر ادا ڪيائين ته پوئين نماز فرض ليکي ويندي. شرح النبرودي (شرح مرضع) ۾ آهي: جيڪڏهن چوندين ته نماز موٽايائين ته پوئين نماز فرض ليکي ويندي ۽ انهيءَ سان اصل يعني پهريون فرض بيڪار ٿئي ٿو جو ان کان بعد ٻيو فرض پڙهيو ويو. آءٌ چوندس ته اسان ان سبب کي تسليم نه ٿا ڪريون بلڪه اسان وٽ پهريون فرض ان ڪري رد ٿئي ٿو جو پويون پهريون فرض کان وڌيڪ طاقتور ۽ وڌيڪ ڪامل طريقي سان ادا ڪيو ويو آهي، ان جو مثال هي آهي ته نمازيءَ کي

رڪوع ۾ ياد آيو ته قيام دوران ان کان قرأت ڪرڻ وسري وئي آهي ته رڪوع ڇڏي قيام ۾ وڃي قرأت ڪري، ڇاڪاڻ ته جيئن مٿي بيان ٿيو ته پهرئين فرض کي چڱيءَ طرح بچائڻ لاءِ ٻئي فرض کي ڇڏيو ويندو انهيءَ اصول جي آڌار تي اڻپوري نماز کي جيڪڏهن ٻيهر جماعت سان ادا ڪيائين ته سنت مؤڪده يا واجب آهي جيئن واضح آهي. مسئلي جي ٻي صورت اها آهي ته سندس اهو پهريون فرض ليکيو ويندو جيئن هدايه ۾ ان طرف اشارو آهي، ڇنانچ لکي ٿو ته: (ٻيهر موٽائي) نماز پڙهڻ انهن سڀني صورتن ۾ جائز آهي ڇاڪاڻ ته ٻيو ڀيرو پڙهڻ سان سڀ شرط ۽ رڪن گڏ ٿين ٿا (جيڪي پهرين فرض ۾ رهجي ويا هئا) ان ڪري امام جي پويان ٻيهر نماز ادا ڪرڻ صحيح آهي ڇاڪاڻ ته فرض واري جي پويان نفلي نماز ادا ڪرڻ جائز آهي.

جيئن اهو قاعدو مڃيل آهي. هدايه جي عبارت ۾ وڌيڪ اها به وضاحت آهي ته پهرين نماز کي فرض ۽ ٻيءَ کي ان جو پوراڻو ڪندڙ ليکيو جيئن سهو جي سڃدي ۾ هوندو آهي. ان جو سبب هي آهي ته جنهن فرض ۾ ڪوتاهي ٿئي يا ان ۾ ڪو منع ڪيل ڪم ٿيو هجي، صحيح قول موجب ان کي ورائي ادا نه ڪبو، بلڪ ان جي ڪسر پوري ڪئي ويندي، جيئن ڪو حج يا طواف دوران خراب يا بدعت جو ڪم ڪري ته ان جو پوراڻو ڪيو ويندو. تنوير الازهار ۾ آهي ته ”فرض پهرين نماز شمار ٿيندي ۽ ٻي نماز ان جي تلافي ڪندڙ آهي.“ خلاصو هي ته ٻنهي مان پهرئين کي فرض ليکڻ وڌيڪ ترجيح جوڳو قول آهي. ۽ بعد وارو ٻيو فرض ان جي ڪسر کي پورو ڪندڙ آهي. هي به اوهان کي معلوم آهي ته باجماعت نماز پڙهڻ سنت مؤڪده يا (ٻئي قول موجب) واجب آهي، پوءِ سگهه جي باوجود جماعت ڇڏڻ مڪروه آهي. ان ڪري جڳائي ته اهڙي نماز موٽائي جماعت سان پڙهجي، ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن ٻنهي مان آخري نماز کي فرض ليکجي ته ان ۾ به باجماعت نماز پڙهڻ سنت يا واجب آهي پر جيڪڏهن ٻنهي مان پهرين کي فرض تسليم ڪجي تڏهن به امام جي پويان (نفل) پڙهڻ جي ممانعت نه آهي بلڪ ان سان سنت مؤڪده جو ثواب حاصل ٿئي ٿو ۽ اڪيلي سر نماز پڙهڻ ۾ جيڪا ڪراهيت آهي، ان کان بچاءُ ٿئي ٿو، پڻ اختلاف جي صورت کان نجات حاصل ٿئي ٿي جيڪو هڪ چڱو ڪم آهي سو سوچ کان ڪم وٺ، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: علماء لکن ٿا ته عمامه هجڻ جي باوجود فقط ٽوپي پائي نماز پڙهڻ مڪروه آهي ان مان مراد مڪروه تنزيهي آهي يا مڪروه تحريمي؟ بيان ڪيو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: واضح هجي ته ڪنز، شرح وقايع وغيره جهڙن معتبر فقهي ڪتابن ۾ اهڙي ڪا ڳالهه لکيل نه آهي، نه انهن ڪتابن جي متن ۾ اهڙي روايت آهي نه انهن جي شرح جي ڪتابن مثلاً بحر، درر وغيره ۾ لکيل آهي نه ئي خلاصه، خزانه جهڙن فتاويٰ جي ڪتابن ۾ اهڙي ڪا فتويٰ آهي. ڪتاب مفتاح الصلوة ۾ آهي ته نماز جي مڪروه ڳالهين مان تيرهن هيءَ آهي ته عمامه جي باوجود

فقط توبيءَ ۾ نماز پڙهڻ تي مڪروھ آھي. جيئن ته مٿين ڪتاب جو مصنف محققن مان آھي ان ڪري بظاھر معلوم ٿئي ٿو ته ڪنھن معتبر ڪتاب يا مستند عالم جو قول ورتو اٿس. وري بظاھر معلوم ٿئي ٿو ته سندس مراد مڪروھ تنزيھي آھي، جيئن البحر جي ھيءَ عبارت ان تي دلالت ڪري ٿي ته ان ۾ ڪو حرج نہ آھي ته ماڻھو ھڪ ڪپڙي ۾ نماز پڙھي جيڪو ٻڌل ھجي. ان ۾ امامت بہ ڪري سگھي ٿو. مستحب آھي ته ٽن ڪپڙن يعني قميص، گوڏ ۽ عمامہ ۾ نماز پڙھي. ذخيره ۾ اھا پڌرائي آھي تہ ڪپڙو ٻڌي نماز پڙھڻ جو مطلب آھي ته ڪپڙو ڊگھو ھجي ته ان جو ڪجهہ حصو مٿي تي ۽ ڪجهہ ٻنھي ڪلھن تي ۽ پوري جسم تي ٻڌجي. ھن بحث مان معلوم ٿيو ته عمامہ ۾ نماز پڙھڻ مستحب آھي، نہ سنت مؤڪده آھي ۽ نہ ئي واجب. پوءِ جيڪڏھن عمامہ کان سواءِ توبي پائي مٿو ڍڪي نماز پڙھڻ تي حرج نہ آھي. ڇاڪاڻ ته معلوم ٿيو ته عمامہ کان سواءِ توبيءَ سان مٿو ڍڪڻ ائين آھي جيئن ڪپڙي سان جسم ڍڪڻ. عمامہ کان سواءِ نماز پڙھڻ کي جتي مڪروھ لکيو ويو آھي، ان مان مراد مڪروھ تنزيھي آھي، جيئن جمع الوسائل ۾ شيخ علي قاري لکي ٿو ته ”مڪروھ جو لفظ خلاف اوليٰ يا مڪروھ تنزيھي تي ڳالھائڻ ۾ ڪو حرج نہ آھي. انھيءَ ڪري مفتاح الصلوٰۃ جي قول کي مڪروھ تنزيھي سمجھڻ وڌيڪ چڱو آھي، جيئن سندس قول ۽ بحر جي ھن عبارت ۾ موافقت پيدا ٿئي ته جڏھن عالم ڪنھن ڪم کي مڪروھ قرار ڏين ته ان جو دليل ڏسڻ ضروري آھي. جيڪڏھن ممانعت ۽ ڪراھيت قرآن ۽ حديث جي واضح دليل سان ھجي ته مراد مڪروھ تحريمي آھي ۽ اوهان کي چڱي طرح خبر آھي ته زيربحث مسئلي ۾ اھڙو دليل موجود نہ آھي جو عمامہ کان سواءِ نماز کي مڪروھ تحريمي سڏجي. واللھ اعلم بالصواب (حرره فقير عبد الواحد سيوستاني).

فائدہ ۵: المتانہ ۾ آھي ته جيڪڏھن ھڪ سبب جي ڪري نماز جائز ٿئي ٿي ۽ ٻئي سبب جي ڪري ٻجي ٿي ته احتياطاً ان جي ٻجڻ جو حڪم لڳايو ويندو ۽ ڳجهو نہ آھي ته اھو مقتدي وغيره جنھن جي ڪجهہ نماز رھيل ھجي جيڪڏھن ڄاڻي وائي امام کان اڳ سلام ڦيرائيندو ته ان جي نماز فاسد ٿيندي. خواه ھت مٿي ڪٿي دعا گھري يا نہ.

سوال: سج جي اڀرڻ، لڙڻ ۽ لھڻ مهل قرآن جي قراءت ڪرڻ ڪيئن آھي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاھر ھي آھي ته جن وقتن ۾ نماز منع آھي، انھن ۾ قرآن جو ڇڏڻ اوليٰ آھي جيئن البحر ۾ القنيم کان نقل ڪندي لکي ٿو ته: نبي صلي اللھ عليه وسلم جن تي انھن وقتن ۾ درود پڙھڻ (نہ گھرجي) جن ۾ نماز مڪروھ آھي. دعا ۽ تسبيح کان قرآن پڙھڻ افضل آھي ۽ شايد ان جو سبب ھي آھي ته قراءت نماز جو رڪن آھي. جڏھن نماز مڪروھ آھي ته ان جو رڪن ڇڏڻ وڌيڪ چڱو آھي. واللھ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيوستاني).

سوال: عالمن جو هن باري ۾ ڪهڙو قول آهي ته نمازيءَ سورة فاتحه سان بسم الله ملائي ته سندس نماز جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: جيڪڏهن ڄاڻي وائي ملائي ٿو ته بظاهر مڪروم تحريمي آهي. جيڪڏهن ويسر سبب ائين ڪيائين ته مٿس ويسر جو سجدو واجب آهي جو واجب ڇڏيو اٿس. ”خزانه المفتين“ ۾ آهي: قراءت جو مقدار جنهن سان نمازي مڪروم جي حد کان نڪري ٿو هي آهي ته الحمد سان گڏ هڪ وڏي آيت يا ٽي ننڍيون آيتون پڙهي. جيڪڏهن فقط الحمد يا الحمد ۽ هڪ يا ٻه (ننڍيون) آيتون پڙهيائين ته جائز ته آهي پر مڪروم آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي: نماز جي پهرين ٻن رڪعتن ۾ الحمد سان گڏ هڪ سورت يا ٽي ننڍيون آيتون يا هڪ وڏي آيت جيڪا ٽن آيتن جي برابر هجي پڙهڻ واجب آهي. نهرالفائق ۾ ائين آهي. جيڪڏهن (فرض جي پهرين ٻن رڪعتن يا سنتن جي چئن رڪعتن ۾) فقط الحمد پڙهيائين ۽ سورة ڇڏي ڏنائين ته ان تي سهو جو سجدو واجب آهي. ساڳيو حڪم ان وقت آهي جڏهن الحمد کان پوءِ هڪ ننڍي آيت پڙهي، التبسين ۾ ائين آهي. ياد رهي ته بسم الله جيتوڻيڪ هڪ آيت آهي، پر اها سورت کي جدا ڪرڻ جي لاءِ نازل ٿي آهي، جيئن متن جي ڪتابن ۾ آهي پر ننڍي آهي، ان ڪري ڄاڻي وائي اها پڙهيائين ته نماز مڪروم ٿيندي ۽ ويسر جي ڪري پڙهيائين ته سهو جو سجدو واجب ٿيندو جيئن مڃيل قاعدو آهي پر هتي نماز جي جائز هجڻ يا جائز نه هجڻ جو مسئلو نه آهي ڇاڪاڻ ته الحمد پڙهڻ سان فرض ادا ٿيو جيئن واضح آهي. والله اعلم بالصواب. (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني).

فائدو ۵: جامع الرموز ۾ آهي ته: نمازيءَ الحمد شريف پوري يا ان جو ڪجهه حصو آهستي پڙهيو يا اڪيلي سر نماز پڙهي رهيو آهي پوءِ ڪنهن اچي ان جي پويان نماز پڙهي ته قراءت مواتي ڏاڍيان پڙهي جيئن خلاصه ۾ آهي ۽ چيو ويو آهي ته ورائي نه پڙهي البت رهيل قراءت ڏاڍيان ڪري، جيئن منية المصليٰ ۾ آهي. عالمگيريءَ خلاصه کان، اهو الاصل کان نقل ڪري ٿو ته: هڪ شخص اڪيلو نماز پڙهي رهيو آهي. الحمد پوري يا اڌ پڙهيائين ته ڪنهن ٻئي اچي ان جي پويان نماز جي نيت ٻڌي. (ان صورت ۾) فاتحه پهر مواتي زور سان پڙهي، ائين البحر ۾ آهي. شرح منية المصليٰ ۾ آهي: هڪ شخص اڪيلي سر جهري نماز جي شروعات ڪئي. سورة فاتحه تائين قراءت آهستي ڪيائين ته ان دوران ٻيو ماڻهو اچي ساڻس نماز ۾ شريڪ ٿيو. پهريون شخص جيڪڏهن ٻئي کي نماز پڙهائڻ جو ارادو ڪري ته پوءِ اڳتي قراءت ڏاڍيان ڪري پر ان جي امامت جي نيت نه ڪيائين ته ان تي ڏاڍيان قراءت ڪرڻ واجب نه آهي. ويسر سبب امام سورة الحمد هوريان پڙهي، پوءِ ياد اچيس ته اڳتي سورت ڏاڍيان پڙهي ۽ الحمد مواتي نه پڙهي. هڪ قول مطابق الحمد شريف ورائي ڏاڍيان پڙهڻو پوندس. جيڪي عالم الحمد ورائي پڙهڻ جا قائل نه آهن اهي ان جو جواب ڏين ٿا ته (مسئلو هي آهي ته) جيڪڏهن نمازيءَ ويسر سبب الحمد جو تڪرار ڪيو ته ان تي سهو جو سجدو واجب

آهي. پوءِ ظاهر آهي ته ڄاڻي وائي الحمد جو تڪرار ڪندو ته نماز مڪروم ٿيندي جيئن قاعدو مڃيل آهي. وري هي قول ته مٿين صورت ۾ الحمد موتائي پڙهي واجب نه بلڪه وڌ ۾ وڌ اوليٰ آهي. پوءِ جيڪڏهن نه موتائين ته ان تي ڪا شيءِ لازم نه آهي. جيئن ظاهر آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني).

فائدو: درمختار ۾ آهي ته مثلاً نمازي چوٿين رکعت ۾ التحيات پڙهڻ جيترو وقت ويٺو. پوءِ اٿي بيٺو ۽ موتي وري ويٺو ۽ سلام ڦيرايائين جيتوڻيڪ بيهي سلام ڦيرايائين ته به صحيح آهي. درر وغيره ۾ ان جي ابتڙ مسئلو بيان ڪيل آهي. لکي ٿو ته (حالت نماز ۾) ڪنهن کي سلام ڪيائين يا گمان ڪيائين ته جيڪا نماز پڙهي ٿو اها تراويح آهي يا جنازي جي نماز کان سواءِ ڪنهن ٻي نماز ۾ بيهي سلام ڪيائين ته سندس نماز بلڪل فاسد ٿيندي (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني).

سوال: نمازيءَ کي ننڊ مان اٿارڻ مستحب آهي يا نه ان بابت عالمن جو ڪهڙو قول آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي. ان ڪم جي مستحب هجڻ ۾ ته ڪو شڪ نه آهي ان جي واجب هجڻ بابت اختلاف آهي. مواهب اللدنيه جي چوٿين باب جي نائين مقصد ۾ آهي: رسول الله صلي الله عليه وسلم جن نماز پڙهندا هئا ۽ حضرت عائشه ستل هوندي هئي. پاڻ سڳورا جڏهن وتر پڙهڻ جو ارادو ڪندا هئا ته ان کي جاڳائيندا هئا ۽ اٿي اها به وتر پڙهندي هئي. (بخاري) ثابت ٿيو ته نمازيءَ کي نماز پڙهڻ لاءِ ننڊ مان جاڳائڻ مستحب آهي. اهو استحباب فرض ادا ڪرڻ يا دير ٿيڻ جي خطري سان خاص نه آهي بلڪه باجماعت ۽ اول وقت ۾ نماز پڙهڻ وغيره مستحب ڪمن کي به شامل آهي. قرطبي فرمائي ٿو ته مناسب آهي ته جيڪڏهن چئجي ته جنهن شخص کي واجب ادا ڪرڻو آهي ان کي اٿارڻ واجب آهي ۽ جنهن کي نفل (تهجد وغيره) پڙهڻو آهي ته ان کي جاڳائڻ مستحب آهي ڇاڪاڻ ته ستل جيتوڻيڪ مڪلف نه آهي پر سندس نماز نه پڙهڻ ڪري وقت ضائع ٿيڻ جو خطرو آهي. ان لحاظ سان جن اهو غافل آهي ۽ غافلن کي تنبيه ڪرڻ واجب آهي. الطريقة المحمدية ۾ فتاويٰ ابن حجر شافعي جي حوالي سان لکي ٿو ته: ننڊ واري کي اٿارڻ سنت آهي واجب نه آهي. جيتوڻيڪ وقت تنگ ڇو نه ٿيندو هجي. اسان جو مذهب ان کان انڪار نٿو ڪري ڇاڪاڻ ته ننڊ شرعي عذر آهي جيئن ڳجهو نه آهي. حاصل هي ته ستل ماڻهوءَ کان ننڊ سبب شرعي واجب ساقط آهي ڇاڪاڻ ته ننڊ شرعي عذر آهي. هاڻي جڏهن سمهندڙ کان ننڊ سبب شرعي واجب ساقط ٿئي ٿو ته ٻئي تي وري ان کي جاڳائڻ واجب ڪٿان ۽ ڪيئن ٿيندو. البت رسول الله صلي الله عليه وسلم جي عمل سان ان جو مستحب هجڻ ثابت ٿيو جيئن مٿي گذريو. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني).

سوال: ٻانهيءَ ۽ آزاد عورت لاءِ ڪبير تحریم ۾ ڪلهن تائين هٿ مٿي کڻڻ بابت ساڳيو حڪم آهي يا ٻانهي مرد وانگر هٿ مٿي کڻي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته اهو مسئلو مختلف فيہ آهي. ڪن روايتن ۾ آهي ته ٻانهي هٿ مٿي ڪٽڻ ۾ آزاد عورت وانگر آهي. بحر جو مصنف ان قول کي اختيار ڪندي لکي ٿو ته ٻانهي ۽ آزاد عورت ۾ ان ڏس ۾ ڪو فرق نه آهي ليڪن النهر ۾ ان جي ابتڙ آهي. ان ڪري درمختار ۾ لکي ٿو ته، (هن ڏس ۾) بحر جي قول موجب ٻانهي آزاد عورت وانگر آهي پر النهر جو مصنف السراج جو قول نقل ڪري ٿو ته هن مسئلي ۾ ٻانهي مرد وانگر آهي ۽ ٻين وٽ اها آزاد عورت وانگر ڪنن جي پاڙين جي برابر هٿ مٿي ڪٽندي. درر المنتقي ۾ چوي ٿو: هن مسئلي ۾ ٻانهي مرد وانگر آهي ۽ ٻين مسئلن ۾ آزاد عورت وانگر آهي. ان طرح حداديءَ لکيو آهي: السراج الوهاج ۾ آهي ته فتاويٰ ۾ بيان ڪيو ويو آهي ته ٻانهي مرد وانگر ڪنن جي پاڙين جي برابر هٿ مٿي ڪٽندي ۽ رکوع ۽ سجدي ۾ آزاد عورت وانگر آهي. يعني (سجدي ۾) پيٽ کي سترن سان ملائيندي. وڌيڪ لکي ٿو ته عورت نماز ۾ مرد کان هٿن ڳالهين ۾ مختلف آهي: ۱- احرام جي حالت ۾ پنهنجا هٿ ڪلهن برابر مٿي ڪٽندي. ۲- ساڄو هٿ کاٻي تي بڻن جي هيٺان رکندي. ۳- سجدي ۾ پيٽ کي سترن کان جدا نه ڪندي. ۴- سجدي ۾ ان جون ٻانهون کليل نه هونديون. ۵- تشهد ۾ چترن تي ويهندي ۶- رکوع ۾ پنهنجيون آڱريون نه کوليندي. ۷- مرد کي امامت نه ڪرائيندي. ۸- سندن جماعت سان نماز پڙهڻ مڪروه آهي. ۹- (انهن مان ڪا امامت ڪري ته به) ڏاڍيان قراءت نه ڪندي. ٻانهي سڀني ڳالهين ۾ آزاد عورت وانگر ۽ هٿ ڪٽڻ ۾ مرد وانگر آهي. معلوم ٿيو ته السراج الوهاج جي مصنف به هن قول کي اختيار ڪيو آهي ته ٻانهي مرد وانگر ٽڪير تحریم ۾ ڪنن جي پاڙين جي برابر هٿ مٿي ڪٽندي. النهر، الدر، ۽ درمختار واري به ان قول کي اختيار ڪيو آهي پوءِ اهو قول وڌيڪ ويساه جوڳو آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

سوال: فقط غلامن جي جماعت شرعي حيثيت رکي ٿي يا نه؟ ساڳيءَ ريت سندن نماز جي لاءِ آذان ڏيڻ بابت ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته سندن جماعت غير مشروع آهي ڇاڪاڻ ته اهي (آزاد ماڻهن جي) جماعت مان نه آهن. انهيءَ ڪري انهن تي نه آذان آهي ۽ نه اقامت. اشباه جو مؤلف احڪام العبيد ۾ لکي ٿو: نه انهن تي جمعو آهي نه عيد آهي ۽ نه انهن تي تشريق جون ٽڪيرون آهن ۽ نه آذان آهي ۽ نه اقامت. البحر ۾ آهي: ٻانهن تي نه آذان آهي ۽ نه اقامت ڇاڪاڻ ته اهي (ٻني) جماعت جي سنڌن مان آهن ۽ ٻانهن جي جماعت جي ڪا شرعي حيثيت نه آهي، اهوئي سبب آهي ته ذي الحج جي ۹-۱۲ تاريخن ۾ فرض نمازن کان بعد ٻانهن لاءِ تشريق جون ٽڪيرون چوڻ جي شرعي حيثيت نه آهي، البت ٻانهن آزاد ماڻهن لاءِ آذان ڏيڻ ته مڪروه نه آهي. اها ئي معنيٰ ملتي جي هن عبارت جي آهي ته ٻانهي جي آذان مڪروه نه آهي. ورنه پهرين بيان تي چڪو آهي ته انهن تي آذان نه آهي. انهيءَ ڪري درمختار ۾ آهي ته عورت جي نماز خواه ادا هجي يا قضا، پڻ ٻارن ۽ غلامن جي نماز

(باجماعت) لاءِ آذان ۽ اقامت چوڻ سنت نه آهي پر درر المنتقي جو مصنف لکي ٿو ته: اصل هي آهي ته سواءِ جمعي جي ڏينهن، ظهر پڙهڻ جي صورت جي، هر فرض لاءِ آذان ۽ اقامت چوڻ مشروع ۽ مستنون آهي. (جمع نه پڙهڻ جي ڪري) ظهر آذان ۽ اقامت سان ادا ڪيائون ته مڪروم آهي. عورتن، ٻارن، جي جماعت ۽ اڪيلي جي نماز جو به ساڳيو حڪم آهي. معلوم ٿيو ته جيڪڏهن فقط ٻانهي باجماعت نماز پڙهن ته ان ۾ آذان ۽ اقامت چوڻ مڪروم آهي، چڱي طرح سمجهي وٺو. (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن حالت امن ۾ نمازي مسجد يا ٻئي هنڌ جتي نماز پڙهندو هجي هٿيار لاهي سڄي جي جاءِ جي ويجهو رکي، کليل هجن چاهي بند هجن، ڇا ان ۾ عيسائين جي صليب آڏو رکڻ سان مشابهت نه آهي ۽ نماز درست آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان ۾ ڪا ڪراهيت نه آهي ته هٿيار پائي يا لاهي نماز پڙهجي بشرطيڪه دل جو ڌيان ان طرف نه هجي. ”البحر“ جو مصنف لکي ٿو ته: نمازي تلوار يا قرآن مجيد اڳيان رکي يا ٽنگي ڇڏي ته ان ۾ ڪا ڪراهيت نه آهي. جيستائين تلوار جو معاملو آهي ته نماز ۾ تلوار ڏانهن ڌيان ڇڪجي ته مڪروم نه آهي ڇاڪاڻ ته صحيح حديث ۾ نبي صلي الله عليه وسلم جن کان ثابت آهي ته پاڻ سڳورا نيزو اڳيان ڪوڙي نماز پڙهندا هئا. نيزو به هڪ هٿيار آهي. فقهي ڪتابن جي متن ۾ نماز دوران تلوار لڙڪائڻ جو ذڪر موجود آهي. ان مان ائين نه سمجهجي ته هٿيار ٽنگي سگهجي ٿو پر آڏو رکڻ مڪروم آهي. اهو ئي سبب آهي ته هن مسئلي بابت تنوير الابصار ۾ قرآن ۽ تلوار نمازيءَ جي اڳيان مطلق رکڻ جو ذڪر آهي يعني سامهون رکي يا لڙڪائي ڇڏي برابر آهي، ان ۾ ڪا ڪراهيت ۽ قباحت نه آهي. ڪي علماء چون ٿا ته نماز پالڻهار سان مناجات آهي. ان ڪري هٿيار آڏو رکڻ نامناسب آهي. فتح القدير جو مصنف ان خيال کي رد ڪندي لکي ٿو ته جيڪي حضرات جنگي هٿيار هڻڻ سبب نمازيءَ جي آڏو تلوار وغيره رکڻ تي اعتراض ڪن ٿا، انهن کي جواب آهي ته نماز الله تعاليٰ سان ته مناجات، پر شيطان ۽ نفس سان مخالفت ۽ جنگ آهي. اهوئي سبب آهي ته جنهن جاءِ تي امام نماز پڙهائي ٿو ان کي محراب چيو وڃي ٿو. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن قوس ڪمان سان مسلح ٿي نماز پڙهائين ته حرج نه آهي. بشرطيڪه لڏندا نئونڊانه هجن ته جو نماز ۾ خلل واقع ٿئي، انهيءَ صورت ۾ انهن جو پهڻ مڪروم آهي، ان طرح السراج الوهاج ۾ آهي. عرض ڪريان ٿو ته ڪمان به تلوار وانگر هٿيار آهي. ان لحاظ سان تلوار ٽنگڻ ڪمان ٽنگڻ وانگر آهي. ٻنهي کي اهڙي نموني ٽنگجي جو نماز ۾ خلل نه اچي ته ڪا ڪراهيت نه آهي، والله اعلم. باقي رهيو تلوار يا چريءَ کي صليب رکڻ سان مشابهت ڏيڻ جو سوال ته نه عيسائين جي عبادت کي نماز سان مشابهت آهي ۽ نه تلوار صليب وانگر آهي ۽ نه ئي فقہ جي ڪتابن ۾ اهڙي معانعت آهي. عيسائي صليب کي پوڄين ٿا، پر مسلمان تلوار کي نٿا پوڄين. هدايه ۾ آهي ته ان ۾ ڪو حرج ۽

گناه نه آهي ته نمازي قرآن يا تلوار ٽنگي عبادت ڪري ڇاڪاڻ ته پوڄا انهن جي نٿي ڪئي وڃي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

فائدو ۵: هدايه ۾ آهي ته جيستائين سج لهڻ ۽ ٻڌڻ تي نه اچي، عصر جي نماز کي مؤخر ڪري پڙهڻ مستحب آهي. متانه جو مصنف چوي ٿو ته هر موسم ۾ جيستائين سج بلڪل لهڻ جي ويجهو نه اچي، عصر مؤخر ڪري پڙهڻ مستحب آهي. اهو وقت مقرر ڪرڻ ۾ عالمن جو اختلاف آهي. وڌيڪ صحيح هي آهي ته سج جي ٽڪيءَ ڏانهن نهارڻ ۾ جيستائين تڪليف نه ٿئي (اهو وقت مناسب آهي) ان قول کي اسين اختيار ڪريون ٿا. اسين ان قول کي اختيار ڪريون ٿا. الفتاويٰ الصوفيه ۾ محيط ۽ ظهيري جي حوالي سان آهي ته فجر ۽ عصر تاخير سان پڙهڻ مستحب آهي (امام ابو حنيفه جو استاد) ابراهيم نخعي فرمائي ٿو ته اصحابن ڪرام جو فجر روشنيءَ ۾ ۽ عصر مؤخر ڪري پڙهڻ تي جيترو اجماع آهي، ايترو ڪنهن ٻي ڳالهه تي نه آهي. هدايه ۾ آهي ته: عصر جو اول وقت ظهر ختم ٿيڻ کان بعد ۽ آخري وقت سج لهڻ کان اڳ آهي. سج لهي ته مغرب جو اول وقت آهي. امام سرخسي جي ڪتاب المحيط ۾ آهي ته ڪنهن شخص عصر جي هڪ رکعت پڙهي ۽ سج لهي ويو ته نماز مڪروم نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته مغرب کان بعد اول وقت ۾ (عصر قضا ڪرڻ) مڪروم نه بلڪه وصف جي اعتبار سان ڪامل قضا آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

سوال: مفتاح جو مصنف فجر جي وقت بابت چوي ٿو ته سج جي اڳي پوءِ اڀرڻ جي اختلاف جي بنياد تي جڏهن روشني اپ ۾ پڪڙجي ته فجر پڙهڻ مستحب آهي. اختلاف مان مراد ڇا آهي؟

جواب: جيڪا ڳالهه سمجهه ۾ اچي ٿي اها هيءَ آهي ته وٽس فجر مؤخر ڪري پڙهڻ مستحب آهي. دراصل مختلف موسمن ۽ ڏينهن جي لحاظ سان فجر جي نماز پڙهڻ جا وقت مختلف ۽ جدا جدا ٿين ٿا. سرديءَ جي موسم ۾ راتيون ڊگهيون ۽ گرميءَ جي موسم ۾ راتيون ننڍيون ٿين ٿيون. وري ٻنهي موسمن مان هر موسم ۾ به رات لڳاتار گهٽجندي ۽ وڌندي رهي ٿي. ان کان سواءِ ڪي راتيون نه ننڍيون نه وڏيون بلڪه وچٿريون ٿين ٿيون. انهيءَ لحاظ سان صبح جي نماز جو هڪ وقت مقرر ٿي نٿو سگهي بلڪه مسلسل تبديل ٿيندو رهي ٿو. سڀني حالات ۾ صبح پڙهڻ لاءِ وقت اهڙو مقرر ڪجي جو سج جي روشني اپ تي پڪڙجي ته نماز پڙهجي، (يعني فڪس وقت تي سج اڀرڻ کان اڌ منو ڪلاڪ اڳ نماز پڙهجي) والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

فائدو ۱: عالمگيري ۾ آهي: شمس الائمة حلواني لکي ٿو ته اسان جي زماني وڌيڪ چڱو آهي ته ماڻهو محلي يا قبيلي جي مسجد ۾ داخل نه ٿيو هجي ته جماعت سان نماز پڙهڻ (لاءِ ٻي مسجد ۾ وڃي) جيڪڏهن ان ۾ داخل ٿيو آهي ته اتي ئي پڙهي.

فائدو ۲: محراب جو جيڪو ڪاٻو پاسو آهي اهو نمازيءَ جو ساڄو پاسو آهي (شرح منية المصلي) نمازيءَ جو ساڄو پاسو اهو آهي جيڪو اڳئين پاسي جي بالمقابل واقع ٿئي.

سوال: جيڪڏهن امام جي ساڃي پاسي گهڻا ماڻهو هجن ۽ ڪاٻي پاسي چار يا گهٽ هجن ته ڪاٻي پاسي جي مقتدين جي نماز ڪيئن ٿيندي؟ بيان ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته نماز مڪروم آهي ان ڪري ورائي بغير ڪراهيت واري طريقي تي پڙهي ويندي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

فائدو ۱: جماعت ٻن جڻ سان ٿيندي آهي. جيئن البحر جو مصنف لکي ٿو ته جماعت جو گهٽ ۾ گهٽ تعداد ٻه جڻا آهي يعني امام سان گڏ هڪ جڻو ٻيو هجي ڇاڪاڻ ته هيءُ لفظ جماعت اجتماع مان ورتل آهي ۽ گهٽ ۾ گهٽ ٻن کي جماعت جو لفظ شامل آهي ۽ رسول صلي الله عليه وسلم جو فرمان آهي ته: ٻه يا ان کان مٿي جماعت آهي.

فائدو ۲: البحر ۾ آهي: شريعت ۾ فسق وڌي (ڪبيري) گناه ڪرڻ کي چئبو آهي جيئن حديث ۾ آهي. ان ڪري وڏن گناهن جو ڪندڙ فاسق فاجر آهي جيئن واضح آهي. البحر ۾ آهي ته: جڏهن عذر ۽ مجبوريءَ سبب فاسق کي برائيءَ کان منع ڪري نه سگهجي (مثلاً وقت جو حاڪم آهي ته) ان جي پويان جمعي جي نماز پڙهي ويندي ۽ ٻين ڪتابن ۾ آهي ته (جتي فاسق يا ظالم نماز پڙهائي) اها مسجد ڇڏي ٻيءَ ۾ نماز پڙهڻ گهرجي. بخاري ۾ آهي ته حضرت ابن عمر رضي الله تعاليٰ عنه (مشهور زمانه ظالم) حجاج بن يوسف جي پويان نماز پڙهندو هو حالانڪ حجاج جي فاسق هجڻ جي لاءِ ايتري ڳالهه ڪافي آهي ته امام شافعي فرمائي ٿو ته حجاج وقت جو سڀ کان وڏو فاسق فاجر حڪمران هو (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

سوال: امرد يعني لسوت ڇوڪري کي آڏو ڪري يا ان جي اقتدا ۾ يعني پويان جڏهن ته اهو بالغ به هجي نماز پڙهڻ بابت حڪم ڪهڙو آهي؟

جواب: لسوت، جيڪو بغير ڏاڙهي جي هجي، بالغ هجي يا نه هجي، صحيح مذهب موجب نابالغ لسوت کي آڏو ڪري نماز پڙهڻ سان نماز فاسد نه ٿيندي ۽ اهڙو لسوت ڇوڪرو جيڪو بالغ آهي، ان جي اقتدا ۾ نماز پڙهڻ مڪروم آهي. درمختار ۾ آهي ته سهڻي ڇوڪري کي آڏو ڪري نماز پڙهڻ سان (صحيح) مذهب موجب نماز باطل نه ٿيندي، پڻ لکي ٿو ته لسوت جي امامت ۾ نماز پڙهڻ مڪروم آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص مثال طور مغرب ۾ سورة لايلا ف پڙهي ۽ فليعبدا ۾ فليعبد (يعني جمع جي بجاءِ واحد جي صيغ سان پڙهيائين) ان صورت ۾ سندس نماز فاسد ٿيندي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته معنيٰ ۾ تبديلي واقع نه ٿيڻ سبب نماز فاسد نه ٿيندي. خزانه المفتين نالي ڪتاب ۾ آهي ته جيڪڏهن قرآن دوران ڪو حرف لفظ مان گهٽ ڪيائين، جنهن سان معنيٰ نٿي مٽجي ته نماز فاسد نه ٿيندي. مسئلي جي مٿي بيان ڪيل صورت ۾ لفظ ”فليعبد“ جو ضمير ”هو“ قریش ڏانهن موٽي ٿو. قریش مفرد يعني اڪيلو لفظ آهي، پر ان جي معنيٰ جمع جي آهي. والله اعلم

بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

فائده ۱: قبله کي سڃاڻڻ جو سڀ کان طاقتور اوزار قطب نما آهي. بيٺل شخص جڏهن قطب نما کي سڃي ڪن جي پويان ڪندو ته ان جو منهن قبلي ڏانهن ٿيندو. (بحر الرائق) جڏهن قطب نما ذريعي قبلو معلوم ڪبو ته عجمي ملڪن ۾ قطب نما کي ساڃي ڪلهي جي هڪ پاسي رکبو آهي. ان کي نه ٻن ڪلهن جي وچ ۾ نه ڳل جي هيٺيان رکبو آهي. هند ۽ سنڌ ۾ ان کي ساڃي ڳل جي هيٺيان رکبو آهي ته منهن اولهه ڏانهن ٿيندو آهي. (مئانه الروايات)

فائده ۲: الايضاح ۾ آهي ته: رکوع کان پوءِ سڌو ٿي بيٺو ۽ هڪ سجدي کان بعد سڌو ٿي هڪ ڀيرو سبحان الله چوڻ جيترو ويهڻ سنت آهي واجب نه آهي ۽ اهو امام ابوحنيفه ۽ محمد جو قول آهي. امام سرخسي محيط ۾ فرمائي ٿو ته هڪ فرض کان ٻئي فرض ڏانهن منتقل ٿيڻ کان اڳ اطمينان ۽ سڪون سان بيٺو يا ويهڻ سنت آهي ۽ عالمن جو ان تي اجماع آهي ڇاڪاڻ ته اهو مخصوص بالذات نه آهي. بلڪه مقصود ٻئي رڪن کي ادا ڪرڻ آهي جنهن جي شروعات ان سان ٿئي ٿي. السراج الوهاج ۾ آهي: باقي رهيو مسئلو هڪ فرض کان ٻئي فرض ڏانهن منتقل ٿيڻ جو يعني رکوع ۽ سجدي ۾ قوم ڪرڻ ۽ ٻن سجدن جي وچ ۾ جلسه (ويهڻ) جو ته امام ابوحنيفه، ابويوسف ۽ محمد جو اتفاق آهي ته سنت آهي واجب نه آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته عالمن جو هن ڳالهه تي اتفاق آهي ته رکوع کان بعد قوم ڪرڻ يعني سڌو ٿي بيٺو امام ابوحنيفه ۽ محمد وٽ واجب نه آهي. ائين ظهيري ۾ آهي. ٻن سجدن جي وچ ۾ جلسه (ويهڻ) جو به اهو حڪم آهي. ڪافيءَ ۾ ائين آهي. مفتاح الصلوة ۾ آهي: رکوع کان بعد بيٺو ۽ هڪ سجدي کان بعد ٻئي سجدي ۾ ويڃڻ کان اڳ اطمينان سان ويهڻ ظاهر مذهب موجب سنت آهي. بحرا الرائق ۾ آهي: قوم ۽ جلسه اطمينان سان ادا ڪرڻ ابوحنيفه ۽ محمد وٽ سنت آهي ۽ امام ابويوسف وٽ فرض آهي، جيئن گذري چڪو. شرح زاهدي ۾ جيڪا عبارت آهي ان مان انهن ٻنهي قومن ۽ جلسه جو امام ابوحنيفه ۽ محمد وٽ واجب هجڻ ثابت ٿئي ٿو، جيئن ٻيا رڪن واجب آهن. لکي ٿو ته: صدر القضاة جو چوڻ آهي ته رکوع کان بعد بيٺو ۽ هر رڪن کي ڪامل نموني سان ادا ڪرڻ امام ابوحنيفه ۽ محمد وٽ واجب ۽ امام ابويوسف ۽ امام شافعي وٽ فرض آهي.

اهڙيءَ طرح رکوع کان مٿو مٿي ڪڍڻ، سڌو ٿيڻ، بيٺو ۽ آرام ۽ سڪون سان بيٺو واجب آهي تانجو نمازي اهڙي نموني سان رکوع پورو ڪري جو ان جو هر سند اطمينان سان پنهنجي جاءِ تي اچي ۽ رکوع مان ائين مٿو سڌو ڪري بيٺي جو هر عضو اطمينان سان پنهنجي جاءِ تي موٽي اچي. سجدي جو به ساڳيو حڪم آهي. ويسر سبب انهن مان ڪو ڪم ڇڏي ويو ته سهو جا به سجدا ڏي. ڄاڻي وائي انهن مان ڪو ڪم ڇڏي ڏنائين ته تمام سخت مڪروم ڪم آهي. مٿس لازم ٿيندو ته نماز ورائي پڙهي. ان مان قوم ۽ جلسه جو واجب هجڻ ثابت ٿئي ٿو. آءُ چوان ٿو ته

شرح زاهديءَ جي اها مٿين روايت صدر القضاة جي آهي جنهن مان ثابت ٿئي ٿو ته امام ابوحنيفه ۽ محمد وٽ به قوم ۽ جلسه واجب آهي، اهائي روايت ”الاوراد السهرورديه“ ۾ به آهي، ورنه ظاهر روايتون ٻڌائن ٿيون ته قوم ۽ جلسه امام ابوحنيفه ۽ محمد وٽ سنت آهن واجب نه آهن. جيئن مٿي گذريو. وري قوم ۽ جلسه جي وجوب واري روايت جيڪا اگرچہ ظاهري روايتن جي ابتڙ آهي ليڪن ان کي بعض محققن اختيار ڪيو آهي. مفتاح الصلوٰه جو مصنف چوي ٿو: ”محققن هن قول کي اختيار ڪيو آهي ته قوم ۽ جلسه واجب آهي. انهن کي ڇڏڻ سبب نماز کي موٽائڻ لازمي آهي.“ بحرالرائق ۾ آهي: انهن سڀني جي وجوب جو قول ابن همام ۽ ان جي شاگرد امير الحاج جهڙن محققن اختيار ڪيو آهي، تانجو چوي ٿو ته اهو ئي صحيح ۽ درست مسلك آهي ليڪن اهو مشهور قول جي ابتڙ آهي جيئن درمختار ان طرف اشارو ڪيو آهي. لکي ٿو ته نماز جي رڪنن کي سڪون سان ادا ڪرڻ ۽ سندن جو رکوع، قوم، سجدي ۽ جلسه ۾ هڪ ٻيرو سبحان الله چوڻ جيترو رڪن ۽ اٺن کان بعد بيھڻ ۽ قرار وٺڻ ان کي ”ڪمال“ اختيار ڪيو آهي ليڪن مشهور هي آهي ته فرض کي مڪمل ڪرڻ واجب آهي ۽ واجب کي مڪمل ڪرڻ سنت آهي ۽ ٻئي قول موجب اهي چارئي ڳالهيون فرض آهن. پوءِ رکوع ۾ اطمينان سان جهڪڻ فرض کي پورو ڪرڻ آهي ۽ اهوئي رکوع آهي. پوءِ اهو واجب ٿيندو ۽ ”قوم“ يعني رکوع کان بعد اطمينان سان بيھڻ واجب کي مڪمل ڪرڻ آهي ۽ اهوئي ”رکوع جو اطمينان“ آهي جيڪو سنت ٿيندو. پوءِ غور ڪريو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

فائدو ۵: جيڪڏهن نمازيءَ کي پاڻاڻي يا بيهوشي اچي يا تڙ پوي يعني نماز ۾ معمولي ننڊ اچي جنهن سان وضو نٿو پيڇي، پوءِ تڙ پڻجي ويس. حلبي چوي ٿو ته ان لکت مان هي وهڻ دور ڪرڻ مقصد آهي جو اعتراض ڪندا آهن ته (نماز ۾ ننڊ سان وضو ڇو ٿو پيڇي؟) دراصل احتلام (تڙ) ننڊ ۾ ئي پوي ٿو جيڪو وضو پيڇڻ جو هڪ مستقل سبب ۽ نماز باطل ڪندڙ آهي انهيءَ ڪري نماز ۾ ننڊ اچڻ کي احتلام تي قياس ڪيو وڃي ٿو. وضوءَ پيڇڻ جا ٻيا سبب هي آهن: نماز ۾ تهڪ ڏيڻ يا ڄاڻي وائي ٿڌ ٿيڻ يا گهڻو پيشاب اچڻ يا مٿو ڦاٽي پوءِ رت وهي يا ڀانڻي ٿو ته ٿڌ ٿيڻ ٿيڻ ٿيڻ، اهو سوچي مسجد يا صحن مان نڪري ويو. فقيه چليي چوي ٿو ته جيڪڏهن مسجد ۾ نماز پڙهي ٿو ته مسجد مان نڪرڻ مراد آهي ۽ جيڪڏهن ميدان يا پارڪ يا جهنگ ۾ جماعت ٿي رهي آهي ۽ اتان نڪري ويو ته اهو صف مان نڪرڻ آهي، هدايه جي لکت مان ائين سمجهه ۾ اچي ٿو.

نوٽ: آءٌ چوان ٿو ته مسجد يا مسجد کان ٻاهر نماز پڙهڻ جون ڪافي صورتون ممڪن آهن، ٿي سگهي ٿو ته ٻاهر نڪرڻ وارو اڪيلي نماز پڙهي رهيو هجي يا جماعت سان پڙهي رهيو هجي يا امام هجي ۽ نماز پڙهائي رهيو هجي، انهيءَ ڪري مسئلي جي سڀني حالتن کي سامهون رکي تشريح ڪندڙ کي جڳائي ها ته هن طرح چوي ها ته نمازي نماز پڙهڻ جي جاءِ تان هي سوچي هتي ويو هجي

ته سندس وضو ڀڄي پيو آهي يا کيس تڙ پيو آهي، مگر ٻاهر نڪري ظاهر ٿيس ته اهو گمان صحيح نه آهي ۽ سندس پاڪائيءَ جي حالت برقرار آهي ته سندس نماز باطل ٿيندي جيتوڻيڪ مسجد مان نه نڪتو يا صف کان پوئتي نه هٽيو هجي. والله اعلم بالصواب. (حرره الفقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: هڪ شخص مسجد ۾ عصر پڙهڻ لاءِ داخل ٿيو ۽ ڏٺائين ته سج لهڻ وارو آهي. ڇا ان وقت عصر نماز ادا ڪري يا قضا ڪري يا ڪجهه وقت ڳاڙهاڻ ختم ٿيڻ تائين ويهي پوءِ نماز قضا پڙهي ۽ سج لهڻ وقت جيڪا ڳاڙهاڻ هوندي آهي سا مغرب ۾ داخل آهي يا عصر ۾ يا جيڪڏهن سج لهڻ کان فوراً پوءِ عصر جي نماز جي نيت ڪيائين ته اها قضا ليکي ويندي يا ادا؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته سج لهڻ تائين عصر نماز جو وقت باقي آهي. جڏهن سج لهي ويو ته عصر جو وقت ختم ٿي ويو. هدايه ۾ آهي: ”عصر جو اولين وقت تڏهن آهي جڏهن ظهر جو آخري وقت ختم ٿئي ۽ عصر جو آخري وقت ان وقت تائين آهي جيستائين سج نه لهي ۽ مغرب جو اولين وقت جڏهن سج لهي.“ يعني سج لهڻ شرط عصر جو وقت ختم ۽ مغرب جو وقت شروع ٿئي ٿو. اپ جي ڳاڙهاڻ نماز پڙهڻ کان منع نٿي ڪري. امام سرخسي المبسوط ۾ لکي ٿو: جيڪڏهن عصر هڪ رڪعت به پڙهي ورتائين پوءِ سج لٿو ته نماز خراب نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته سج لهڻ کان بعد وقت اندر شروع ڪيل نماز ۾ ڪا ڪراهيت نه آهي. انهيءَ ڪري اها نماز چڱي قضا آهي. ان مان پڌرو ٿيو ته سج لهڻ کان بعد عصر جي قضا پڙهڻ لاءِ وقت مڪروم نه آهي. وقت جي ڪراهيت تڏهن آهي جڏهن ان مهل عصر پڙهڻ شروع ڪري جڏهن سج مٿو آهي اهو (عصر جي ادا نماز جو) اڻپورو وقت آهي. قضا جو مڪمل وقت سج لهڻ کان بعد آهي. پوءِ سج لهڻ سبب جنهن جي عصر فوت ٿئي ان کي گهرجي ته نماز ادا ڪرڻ جي نيت ڪرڻ جي بجاءِ قضا جي نيت ڪري ۽ جلدي پڙهي جيئن مغرب جو وقت لپت نه ٿئي. ڇاڪاڻ ته سج لهڻ بعد عصر جي نيت سان جيڪا نماز پڙهي اها قضا ليکي ۽ غير وقت ۾ پڙهڻ سبب ادا نه ليکي ويندي. امام سرخسيءَ جي مٿي بيان ڪيل هن قول مان ته سج لهڻ کان بعد (عصر قضا ڪرڻ جو) وقت مڪروم نه آهي. انهيءَ طرف اشارو آهي ته سج لهڻ کان بعد (قضا لاءِ) وقت ڪامل آهي ۽ ان لاءِ اپ تان ڳاڙهاڻ ختم ٿيڻ ضروري نه آهي جيئن ڪن ماڻهن کي وهم ٿيو آهي بلڪه اها ڳالهه سنت جي خلاف آهي. جيئن ڪن روزو کولڻ بابت لکيو آهي شرح الانموذج جو مصنف لکي ٿو: اسان وٽ سنت آهي ته سج لهي ته افطار ڪرڻ ۾ جلدي ڪجي. امام قسطلاني فرمائي ٿو: ماهرين فلڪيات سج لهڻ کان بعد ان جي هڪ درجي تائين رڪجن جو جيڪو شرط رکن ٿا سو سنت جي ابتڙ آهي ڇاڪاڻ ته اصل شرط سج جو لهڻ آهي نه اپ تان ڳاڙهاڻ ختم ٿيڻ جو. انهيءَ ڪري جڏهن سج لهي ته مغرب جو وقت داخل ٿيو. سو روزو کولجي ۽ نماز پڙهجي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستانی).

سوال: ڀنگين تي پنج وقت نماز فرض آهي يا نه؟ ۽ جيڪڏهن حرام ڪاڻن کي حلال ڄاڻن ته ڪافر ٿيندا يا نه؟ (تڏهن) انهن تان نماز ساقط ٿيندي يا نه؟ ۽ جيڪي توبه ڪن ٿا انهن جي شرعي ڪمن کي انجام ڏيڻ کي ماڻهو مڪروهه ڄاڻن ٿا، اهو گناهه آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته هر مسلمان تي پنج وقتي نماز فرض آهي ۽ انهن مان جيڪو قطعي ثابت ٿيل حرام کي حلال ڄاڻي مثلاً: سوئر جي گوشت کي حلال ڄاڻي ته مرتد يعني دين کان ڦريل ٿيندو. الله پناهه ۾ رکي. ان کان توبه ڪرائي ويندي ۽ ان تان فرض ساقط نه ٿيندو ۽ جنهن عبادت ادا ڪرڻ مثلاً: نماز پڙهڻ کي مڪروهه ڄاتو ان تي ڪفر جو خوف ڪيو ويندو. شراب پيئڻ ۽ منع ڪمن ڪرڻ سان ماڻهو گنهگار ٿئي ٿو ۽ حرام کي حلال چوڻ جيئن شراب آهي قرآن جي چٽي فرمان موجب ڪفر آهي. ٻين شين جي پيئڻ جو حڪم ان جي ابتڙ آهي جيئن هدايه ۾ آهي: نشي جي انهن شين جو حرام هجڻ شراب جي حرام هجڻ کان جدا آهي تانجو انهن شين کي جيڪڏهن ڪو حلال ڄاڻي ته ڪافر نه چئبو، جڏهن ته ان شخص کي ڪافر چئبو جيڪو شراب کي حلال ڄاڻي. ڇاڪاڻ ته شراب جي حرمت قطعي (قرآن جي پڌري حڪم) مان ثابت آهي ۽ ٻين شين (جيئن ڀنگ وغيره جي حرمت) اجتهداي ۽ قياسي آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني).

سوال: شرح وقايه ۾ آهي ته ”عام عبادتن جو مقصود ثواب حاصل ڪرڻ آهي جڏهن اهي ثواب کان خالي هجن ته انهن جي صحت ثابت نه ٿيندي.“ اهو حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته اهو قول انهيءَ عام مڃيل قاعده جي ابتڙ آهي ته: ”ريڪار جي نماز درست آهي پر ان لاءِ ڪو ثواب نه آهي.“ صحيح ڳالهه هيءَ آهي ته نماز جو صحيح هئڻ ٻي ڳالهه آهي ۽ ثواب جو ملڻ بلڪل ٻي ڳالهه. جيئن ”شرح عين العلم“ ۾ آهي ته: ”ريڪاري نماز جي ثواب کي باطل ڪري ٿي، ان جي صحت کي فاسد نٿي ڪري، جيئن ڪشف وغيره ۾ آهي.“ معلوم ٿيو ته ڪنهن شيءِ جو صحيح هجڻ جدا ڳالهه آهي ۽ ثواب لائق هجڻ جدا ڳالهه. انهيءَ ڪري شرح الشرح جو شارح لکي ٿو ته: (فقهي قاعدي مطابق ريڪار جي نماز ۾ ڏسڻ جوڳي شيءِ) الله ۽ رسول صلي الله عليه وآله وسلم جي فرمان جي فرمانبرداري ۽ فرض جي ادائينگي ڪرڻ آهي نه ثواب جو حصول. بيضاويءَ جي حاشيه عبدالحڪيم ۾ آهي ته: جائز آهي ته شريعت جو حڪم ٻانهي ۽ الله جي وچ ۾ جيڪو تعلق آهي (بظاهر) ان جي مخالف هجي، جيئن ريڪار جي نماز آهي جو جڏهن اها سمورن ارڪانن سان ادا ڪئي ويندي ته شرعي نماز ليکي ويندي ۽ ان تي آخرت وارا احڪام لاڳو نه ٿيندا. حموي جي حاشيه الاشياء ۾ آهي ته: عبادت جي درست هئڻ جو حڪم ان جي شرعي شرطن ۽ رڪنن تي دارومدار رکي ٿو ۽ ثواب جو دارومدار ان جي اخلاص تي آهي. پوءِ جنهن شخص اڻ ڄاڻائيءَ ۾ ناپاڪ پاڻيءَ سان وضو ڪيو ۽ جڏهن نماز پڙهيائين ته به کيس معلوم نه ٿيو (ته ناپاڪ پاڻيءَ سان

وضو ڪيو اٿس) ۽ هليو ويو ۽ نماز قصر به نه هئي (يعني نمازي مسافر به نه هو) ته پاڪائيءَ جو شرط نه هئڻ سبب سندس نماز جائز نه ٿيندي، البت اخلاص سبب ثواب جو حقدار ٿيندو ۽ جڏهن رياڪاري ڪندي نماز پڙهيائين ته ظاهري فقهي حڪم ۽ قاعدي مطابق نماز درست ٿيندي پر اخلاص نه هئڻ سبب ثواب کان محروم رهندو. مستصفي ۾ ائين آهي. آءٌ چوان ٿو ته سندس نماز جي صحت ۽ ثواب ۾ عموم و خصوص من وجه جي نسبت آهي، يعني عام لحاظ سان ان جي نماز صحيح آهي ۽ خاص لحاظ سان غلط. رياڪار سڀني شرطن ۽ رڪنن سان نماز پڙهي ٿو ته ان صورت ۾ نماز جي صحت ته موجود آهي پر ثواب موجود نه آهي ۽ جنهن ان ڄاڻائي سبب ناپاڪ ڪپڙي ۾ نماز پڙهي ته صحت موجود نه آهي پر خلوص سبب ثواب حاصل ڪندو. جيڪڏهن سڀني شرطن ۽ رڪنن ۽ اخلاص سان نماز ادا ڪيائين ته ٻئي شيون يعني نماز جي صحت ۽ ثواب موجود آهن. انهيءَ اصول موجب جيڪڏهن شارح جو مقصد هي آهي ته جنهن عبادت سان مطلق ثواب حاصل نه ٿيندو، اها صحيح نه آهي جيئن سندس عبارت مان ظاهر آهي ته اها ڳالهه مڃڻ جوڳي نه آهي جيئن مٿي گذريو رياڪار ثواب حاصل نه ڪرڻ جي باوجود ان جي نماز درست آهي ۽ جيڪڏهن ان جو مطلب ثواب جو هڪ قسم آهي ته پوءِ رياڪار جي نماز بابت جواب اهو آهي جيڪو شرح وقايه جي حاشيه تي علامه گل احمد ڏنو آهي. لکي ٿو ته: ”چوندر کي ائين چوڻ گهرجي ته ان جي تقاضا آهي ته رياڪار جون عبادتون ثواب کان خالي هئڻ سبب صحيح نه ٿينديون ۽ هي به ممڪن آهي ته جواب ۾ چئجي ته ثواب جا ٻه قسم آهن: ۱- ثواب اخلاص جو ۲- ثواب فرض جي ادائينگي جو ۽ جنهن ڳالهه تي عالمن جو اتفاق آهي ته رياڪار جي عبادتن جو ثواب ان کي نه ملندو اهو اخلاص وارو ثواب آهي نه فرض جي ادائينگي وارو ثواب. ان لحاظ سان رياڪار جون عبادتون ثواب کان بلڪل خالي نه آهن، انهيءَ ڪري اهي صحيح مڃيون وينديون. هوشيار شارح شيخ هداد پنهنجي شرح ۾ ائين لکيو آهي. منهنجي ناقص خيال ۾ ان بابت اڪثر خلجان ۽ ڪٽڪو رهندو پئي آيو، پر پوءِ مٿين شرح سان شفا نصيب ٿي. ان ڳالهه جي تائيد علامه حمويءَ جي مٿين عبارت مان به ٿئي ٿي ته: ”جيڪڏهن رياڪاريءَ سبب نماز پڙهيائين ته حڪم ان جي صحت جو لڳائو پر اخلاص نه هئڻ ڪري ثواب جو حقدار نه ٿيندو.“ معلوم ٿيو ته ثواب نه ملڻ جو اصل سبب اخلاص جو نه هئڻ آهي. يعني جنهن ثواب جي نفی ۽ انڪار ڪيو ويو آهي اهو اخلاص وارو ثواب آهي نه مطلق ۽ عام ثواب. اهو فرق سمجهي ڇڏيو. حمويءَ جي هيٺين عبارت به ان نظريه جي تائيد ڪري ٿي: فقيه ابواليت فرمائي ٿو: ”فرائض ۾ رياڪاريءَ جو دخل نه آهي اهو ئي سڌو ۽ مستقيم مذهب آهي جڏهن ته رياڪاريءَ جي عمل دخل سان اصل ثواب فوت ٿئي ٿو. ڇاڪاڻ ته پنهنجي سمجهاڻيءَ ۾ ڄاڻائي ٿو ته شرعي ڪمن ۾ ثواب جو بنيادي سبب الله رسول جي حڪم جي موافقت آهي جنهن ۾ رياڪاريءَ جو سوال نه آهي ۽ جيڪڏهن فرائض ۾ رياءُ داخل ٿئي ها ته اهي ادا ئي نه ٿين ها، ليڪن بظاهر

جيڪا ڳالهه سمجھ ۾ اچي ٿي، ان موجب رڳو رڪعت جي عبادت جي ثواب ضائع ٿيڻ مان مراد اخلاص وارو ثواب آهي باقي رهيو فرض جي ادائينگيءَ جو ثواب ملڻ ته اهو غير معروف آهي ليڪن ان جو سبب معقول آهي ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ ۽ رسول صلي الله عليه وآله وسلم جي فرمان جي موافقت ڪرڻ ثواب کي گهري ٿي. وري اها ڳالهه به ڌيان جوڳي آهي ته اهو جواب عمومي قاعده جي اعتبار سان آهي. ڪتاب ”البحر“ ۾ لکي ٿو ته فقهي ڄاڻڪار ڪيترن حدن تائين شرطن سان لازم ٿين ٿا جن کي اصول ۽ فروع کان آگاهه ۽ سمجهدار عالم آسانيءَ سان سمجهندو آهي ۽ اهي انهن شرطن کي بيان ڪرڻ جي بجاءِ طالبن جي فهم تي اعتبار ڪندي خاموش رهندا آهن. انهيءَ اصول مطابق رڳو رڪعت جي نماز اطاعت ۾ شامل آهي، ڇاڪاڻ ته اطاعت ۽ تابعداري نالو آهي الله ۽ رسول جي حڪم مڃڻ جو، يعني الله تعاليٰ جي قربت، ويجهڙائي حاصل ڪرڻ جو نالو تابعداري ۽ اطاعت نه آهي ۽ جيڪا عبادت ثواب کان خالي آهي ان جي وضاحت حمويءَ جي هيءَ عبارت ڪري ٿي ته: قربت ۽ ويجهڙائي وارو هر عمل اطاعت آهي، پر ان جي ابتڙ نه آهي يعني ائين نه آهي ته هر اطاعت سان الله جي قربت ۽ ويجهڙائي به حاصل ٿئي. شيخ الاسلام زڪريا چوي ٿو ته: اطاعت اهڙو فعل آهي جنهن تي ثواب نٿو ٿئي، رڳو فرض ادا ٿئي ٿو.“ انهيءَ لحاظ سان رڳو رڪعت جي نماز جنهن ۾ اخلاص جو ثواب نه ٿئي ان کي ”اطاعت“ نه سڏيو پر ان کي الله جي قربت جو باعث ۽ عبادت نه سڏيو ويندو، اهو فرق سمجهي ڇڏيو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: فرض ۾ ڪنهن سورت جو آخري حصو پڙهڻ جيتوڻيڪ هڪ رڪعت ۾ پڙهي، ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته مسنون قراءت ڇڏڻ سبب اهو ڪم مکروه تنزيهي آهي. البحر ۾ لکي ٿو ته: سفر نماز ۾ سوره الحمد ۽ جيڪا سورت وٺيس پڙهي. مسافر نه هجي ته فجر ۽ ظهر ۾ ”طوال مفصل (مثلاً سوره الحجرات) عصر ۽ عشاءَ ۾ اوساط مفصل (مثلاً تبارڪ) مغرب ۾ قصار مفصل (مثلاً الزلزالي) پڙهي. معلوم ٿيو ته نماز ۾ اهي سورتون پڙهڻ سنت جي ابتڙ آهي جيڪي مفصل نه آهن. درمختار ۾ آهي ته مکروه تنزيهي جو پوراڻو مسنون طريقي سان ئي ڪري سگهجي ٿو. جڏهن معلوم ٿيو ته مٿين ترتيب موجب نماز ۾ قراءت ڪرڻ مسنون طريقو آهي ۽ نماز ۾ اهي سورتون پڙهڻ مکروه آهن جيڪي مفصل نه آهن. پڻ هي به معلوم ٿيو ته قرآن جون آخري سورتون مفصل نه آهن ته پوءِ انهن جي قراءت ڪرڻ مکروه تنزيهي آهي يعني معمولي مکروه. ابن قيم ”هدي“ ۾ لکي ٿو ته: نبي صلي الله عليه وسلم جن نماز ۾ پوري سورت پڙهندا هئا. باقي رهيو مسئلو نماز ۾ قرآن جي آخري يا وچين سورتن پڙهڻ جو اهو پاڻ سڳورن کان ڪنهن راويءَ بيان نه ڪيو آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته فقط سورتن جو آخري يا وچون حصو پڙهڻ به پاڻ سڳورن کان ثابت نه آهي. پڻ لکي ٿو ته: فقط آخري سورتن (جيئن قل اعوذ برب الناس) جي قراءت ڪرڻ پاڻ

ڪريمن ڪڏهن به نه ڪئي آهي. تنهن ڪري اهو ڪم سندن انهيءَ سنت جي خلاف آهي جنهن تي پاڻ سدائين هلندا هئا. والله اعلم بالصواب (حرره عبدالواحد سيوستانی)

سوال: نماز ۾ تڪبير تحریم جو وقت فقط ”الله“ چيائين ۽ اهڙو لفظ نه ملايائين جنهن سان الله جي عظمت واري صفت ظاهر ٿئي ڇا ان سان تڪبير تحریم منعقد ٿيندي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان مسئلي تي فقيهن جي روايتن ۾ اختلاف آهي. ڪي چون ٿا ته تڪبير تحریم منعقد ٿيندي. درمختار ۾ آهي؛ جيڪڏهن صرف الله جو نالو ورتائين ۽ ان جي صفت بيان نه ڪيائين ته امام ابو حنيفه وٽ تڪبير صحيح آهي. امام محمد ان جي خلاف آهي. السراج المنير ۾ آهي؛ جيڪڏهن صفت بيان ڪرڻ کان سواءِ صرف ”الله“ ”رحمن“ ”رب“ جو نالو ورتائين ته امام ابوحنيفه وٽ سندس نماز ۾ داخل ٿيڻ صحيح آهي ڇاڪاڻ ته انهن لفظن ۾ به الله تعاليٰ جي تعظيم جو اظهار آهي. امام محمد چوي ٿو ته اسم سان گڏ صفت بيان ڪرڻ ضروري آهي جو پوري تعظيم ان طرح ئي ممڪن آهي. ڪافيءَ ۾ آهي؛ جيڪڏهن رڳو الله چيائين ته امام ابوحنيفه ۽ ابويوسف وٽ نماز جي شروعات ڪندڙ آهي جو ان سان سندس خالص تعظيم ظاهر آهي. سراج ۾ آهي؛ جيڪڏهن الله يا رحمن جي نالي سان نماز جي شروعات ڪيائين ته ابتدا ڪرڻ وارو ٿيو. خلاصه ۾ آهي؛ جيڪڏهن ”اللهُ عَلَيَّ“ (يعني الله مٿانهون آهي) چيائين ته امام ابوحنيفه وٽ نماز جي شروعات ڪرڻ وارو ٿيو. امام سرخسي محيط ۾ لکي ٿو ته: الله، رحمن، رحيم جي قول سان نماز شروع ڪيائين ته امام ابوحنيفه وٽ صحيح آهي جو ان ۾ تعظيم جي معنيٰ موجود آهي. امام محمد وٽ جيستائين اسم سان گڏ صفت نه ملائي نماز جي شروعات صحيح نه ٿيندي. عالمگيريءَ به ”التبيين“ جو حوالو ڏيندي ان کي صحيح چيو آهي.

مگر فقيهن جي قول عند ابي حنيفه (امام ابوحنيفه وٽ صحيح آهي) ان مان اوهان کي خبر آهي ته اهو امام ابوحنيفه جو مذهب آهي. روايت نه آهي. انهن روايتن کي سرسري طرح پڙهڻ سان ٿي معلوم ٿئي ٿو ته اهو ئي راجح مذهب آهي. خاص ڪري ان ماڻهوءَ لاءِ جنهن کي فقه ۾ مهارت نه آهي، ليڪن فقيهن پڌرائي ڪئي آهي ته امام حسن شيباني امام ابوحنيفه کان اهڙي روايت نقل ڪئي آهي ان جو مذهب بيان نه ڪيو اٿس چنانچہ فتح القدير ۾ آهي؛ جيڪڏهن صفت جي واڌاري کان سواءِ الله يا رب چيائين ته امام ابو حنيفه جي قول تي نماز جي شروعات ٿي وئي. امام ابويوسف ۽ محمد ان جي ابتڙ چون ٿا. تجريد ۾ آهي ته امام حسن شيباني اها روايت امام ابوحنيفه کان نقل ڪئي آهي. شرح منية المصلي ۾ آهي ته ان طرح سان فقط حسن شيبانيءَ جي روايت موجب امام ابوحنيفه وٽ نماز شروع ڪرڻ وارو ٿيندو ليڪن ان جي ظاهري روايت موجب شروع ڪرڻ وارو نه ٿيندو. تجريد جي حوالي سان خلاصه ۾ ائين آهي. متان جو مصنف حميديءَ جي حوالي سان

امام حسن شيبانيءَ کان روايت ڪري ٿو ته ”نمازي“ الله يا ان جي ۹۹ نالن مان ڪنهن نالي سان نماز شروع ڪئي ۽ ان جي اڪبر وغيره صفت نه ملايائين ته امام ابوحنيفه وٽ نماز شروع ٿي وئي.“ الغايه ۽ السراجيه ۾ ائين آهي. البحر ۾ آهي ته جيستائين پورو جملو ادا نه ڪري نماز جي شروعات ڪندڙ نه ٿيندو. مثلاً چوي ”الله اڪبر“ ائين روايت مان ظاهر آهي جيئن تجريد ۾ نقل ٿيل آهي ۽ ان جو سبب ٻڌائي ٿو ته الله تعاليٰ جي عظمت جو اظهار جيڪو تڪبير تحریم جو مقصد آهي، سو جملہ جي ٻن حصن ”مبتدا“ ۽ ”خبر“ جي ملائڻ سان پورو ٿئي ٿو. ڪي چون ٿا ته هر اڪيلي نالي سان ابتدا ڪيائين ته نماز شروع ٿي ويندي، الله جي عظمت يا ان جي ڪنهن ٻي صفت جو اظهار ڪري يا نه ڪري ان سان فرق نٿو پوي. اها امام حسن شيبانيءَ جي روايت آهي. اختلاف جي فائدہ مان ڪي مسئلا ظاهر ٿين ٿا. مثلاً: نمازي جماعت کي ان حالت ۾ پهتو جو امام رکوع ۾ وڃي چڪو هو ۽ قيام جي حالت ۾ ”الله“ ۽ ”اڪبر“ رکوع ۾ وڃي چيائين ته امام حسن شيبانيءَ جي روايت موجب نماز شروع ڪندڙ ٿيو، پر ظاهري روايت ان جي ابتڙ آهي، چنانچہ خانہ ۽ خلاصہ ۾ آهي ته شروع ڪندڙ نه ٿيندو. انهن ٻنهي ڪتابن کان سواءِ ڪنهن ٻئي ان طرح نه لکيو آهي ته جن انهن ٻنهي مختار مذهب تي ان مسئلي جو بنياد رکيو آهي. جيئن درمختار ۾ آهي ته: ”رڳو الله يا رڳو اڪبر چيائين ته نماز شروع ڪندڙ نه ٿيندو ۽ اهو مختار مذهب آهي.“ يعني درمختار وارو وضاحت ڪري ٿو ته مختار ۽ پسنديدہ مذهب هي آهي ته ان سان نماز جي ابتدا نه ٿيندي. هاڻي جواب عالمگيريءَ جي درستگيءَ سان هي آهي ته ڪنهن مسئلي جي فتوائن ۾ جڏهن اختلاف واقع ٿئي ته ترجيح روايت جي ظاهر کي آهي (بحر وغيره) خزانه المفتين مان به ان جي تائيد ٿئي ٿي جيڪو لکي ٿو ته ان طرح وڌيڪ صحيح قول موجب نماز جي ابتدا ڪرڻ وارو نه ٿيندو. سنڳيءَ ريت مقتديءَ جيڪڏهن امام کي رکوع ۾ لڌو ۽ ان حالت ۾ الله اڪبر چيائين جو لفظ ”الله“ چوڻ مهل قيام ۾ ۽ ”اڪبر“ چوڻ وقت رکوع ۾ هو تڏهن به نماز جي ابتدا ڪرڻ وارو نه ٿيندو. درمختار ۾ به ائين آهي ته وڌيڪ صحيح قول موجب نماز جي شروعات ڪرڻ وارو نه ٿيندو. بحث جو خلاصو هي ته روايتون جيتوڻيڪ مختلف آهن جيئن مٿي گذريو، ليڪن روايت جو ظاهر ٻڌائي ٿو ته اهڙي نموني نماز جي شروعات نه ٿيندي، جيستائين اسم الله سان ان جي صفت اڪبر وغيره نه ملائي. اهو ئي مختار ۽ وڌيڪ صحيح مذهب آهي، ان ڪري ان کان منهن موڙڻ نه کپي. هتي هڪ ٻيو فرق به آڏو رکڻ جوڳو آهي. جيڪڏهن لفظ ”الله“ جي بجاءِ ”يا الله!“ يا وري ”اللهم“ سان نماز جي شروعات ڪيائين، يعني لفظ ندا جو ”يا“ ڪتب آندائين ته ان سان نماز صحيح آهي. ڪتاب ”البحر“ جو مصنف منية المصلي کان ائين روايت ڪري ٿو ۽ ان جي خلاف راءِ نقل نٿو ڪري. هيءُ قول وڌيڪ صحيح آهي، جو درمختار ۾ به ان طرف اشارو آهي، لکي ٿو ته جيڪڏهن نماز يا ذبح جي شروعات ”اللهم لي“ سان ڪيائين ته جائز نه آهي، جيڪڏهن ”اللهم“ سان شروعات ڪيائين ته جائز آهي ڇاڪاڻ ته ”اللهم“ ”يا الله!“ چوڻ وانگر آهي.

فتح القدیر ۽ امام سرخسيءَ جي ڪتاب ”محيط“ ۾ به ائين آهي. هن باب ۾ الله جي فضل سان مون تي اهو واضح ٿيو. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: ننڍو ٻار وڏن جي صف ۾ اچي بيهي ته ظاهر هي آهي ته نماز مڪروهه تحریمي ٿي وئي جيئن شرح وقایہ ۾ آهي ته عورتن، ٻارن ۽ کڏڙن کي مردن کان پوئتي بيهارڻ نص يعني فرمان رسول موجب واجب آهي ۽ شرح منیة المصليٰ ۾ آهي ته يا اهڙو واجب ڇڏيائين جيڪو مڪروهه تحریميءَ کي واجب ڪري... ڇا اهو مڪروهه تحریمي جو حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: آءٌ چوان ٿو ته شرح وقایہ جي عبارت هن ريت آهي: ”نه پڙهي مرد نماز مائي يا ٻار جي پويان، ڇاڪاڻ ته انهن کي پوئتي بيهارڻ نص موجب واجب آهي.“ ان ۾ فقط هي مسئلو بيان ڪيو ويو آهي ته مرد، مائيءَ جي پويان نماز نه پڙهي پر ان سبب کي بيان نه ڪيو اٿس ته ٻار جي اقتدار ڪرڻ صحيح ڇو نه آهي؟ وجه هي آهي ته ٻار جي نماز نفلي آهي ان ڪري اهو مرد سندس قول مطابق لاحق يا نفل نماز پڙهندڙ پويان فرض پڙهندڙ جي حڪم ۾ داخل ٿيندو ليڪن اهو سبب بيان ڪرڻ کان پاسو ڪيائين تانجو وهر پيدا ٿيو ته ٻار ۽ عورت ٻنهي جي پويان نماز نه پڙهڻ جو سبب هڪ ئي آهي. ان اڻ ڄاڻائيءَ سبب تڪلف ڪندي کڏڙن کي به انهن ۾ شامل ڪيو ويو آهي حالانڪ اهي ان حڪم ۾ شروع کان شامل ئي نه آهن. هدايه واري تي الله جو خاص فضل آهي جو انهيءَ هن فرق کي جدا بيان ڪيو آهي. لکي ٿو: مرد لاءِ جائز نه آهي ته عورت يا ٻار جي پويان نماز پڙهي. عورت پٺيان هن ڪري جو رسول الله جن فرمايو آهي ته: ”جيئن الله تعاليٰ انهن کي پوئتي ڪيو آهي توهان به کين پوئتي رکو. ان ڪري عورتن کي نماز پڙهائڻ لاءِ اڳتي وڌائڻ جائز نه آهي. ٻارن جي اقتدا ان ڪري جائز نه آهي ته ان جي نماز نفلي آهي ۽ وڏي جي نماز فرض آهي. پوءِ فرض پڙهندڙ نفل ادا ڪندڙ پويان نماز پڙهي نه ٿو سگهي. انهيءَ عبارت وهر جي پاڙ پٽي ۽ مطلب کي واضح ڪري ڇڏيو. شرح وقایہ جي عبارت ۾ جنهن نص جو بيان آهي سا هدايه ۾ مٿي بيان ڪيل حديث آهي ته: ”اخرجوهن... يعني انهن (عورتن) کي پوئتي ڪريو. ڪتاب الايضاح ۾ آهي ته هن حديث موجب مردن تي فرض آهي ته عورتن کي پوئتي ڪن. انهيءَ مڪمل وضاحت کان بعد شرح وقایہ ۽ شرح منیة المصليٰ ۾ جيڪو قول آهي ته مردن جي صف ۾ ٻار بيهي ته مڪروهه تحریمي آهي ان جو بظاهر سبب نظر نٿو اچي بلڪ غلطي سان ائين لکيو اٿن. ان ڏس ۾ صحيح مسئلو هن طرح آهي جيئن البحر ۾ آهي ته ٻار اڪيلو هجي ته مردن سان ملي بيهي. باقي رهيو مردن ۽ ٻارن جي صفن جي ترتيب جو لحاظ ڪرڻ ته اهو تڏهن آهي جڏهن مرد ۽ ٻار گڏ موجود هجن ته پوءِ سندن جدا جدا صف ٻڌائي ويندي. درمختار ۾ آهي ته امام انهن جي صف ٻڌرائي يعني انهن مقتدين کي حڪم ڪري ته اول مرد صف ٻڌن پوءِ ٻار مطلب ته اهو امام جو ڪم آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: ظاهر جو (اولي) وقت جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جي مثل ٿئي اهو صاحبين (امام ابو يوسف، امام محمد) امام شافعي، امام احمد ۽ هڪ روايت مطابق امام مالڪ جو مسلڪ آهي ۽ امام ابوحنيفه فرمائي ٿو ته ظاهر جو وقت جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان کان ٻيڻو ٿئي (رشف الزلال) ڇا امام ابوحنيفه صاحبين جي قول ڏانهن رجوع ڪيو آهي جيئن ڪن عالمن لکيو آهي يا نه ۽ هر شيءِ جو مثل ٿاني مثل اول وانگر آهي يا نه؟ الله ڪارڻ ان باري ۾ تحقيق ۽ تفصيل سان شافي ۽ ڪافي قول بيان ڪيو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر ڳالهه هيءُ آهي ته ظاهر جو (اولي) وقت جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ٻيڻو ٿئي ۽ ان قول کي بزرگن صحيح چيو آهي ۽ امام ابوحنيفه کان امام حسن جي هيءُ روايت ته ظاهر جو وقت جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جهڙو ٿئي ظاهر روايت نه آهي. بحر ۾ آهي: "امام ابوحنيفه کان ٻئي قول (يعني مثل اول) بابت ٻه روايتون آهن. هڪ ان کان امام محمد بيان ڪري ٿو، جيڪا ڪتاب ۾ موجود آهي ۽ ٻي امام حسن شيباني روايت ڪري ٿو ته جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جهڙو ٿئي ۽ اهوئي امام ابو يوسف ۽ محمد جو قول به آهي، پر امام ابوحنيفه جو قول ٻيو آهي يعني ظاهر جو اولي وقت جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ٻيڻو ٿئي. بديهي ۾ آهي ته اصل ڪتابن ۾ ائين آهي ۽ اهوئي قول صحيح آهي. نهايه ۾ آهي ته امام ابوحنيفه کان اها ئي ظاهري روايت آهي ۽ غايه البيان ۾ آهي ته امام ابوحنيفه ان قول کي اختيار ڪيو ۽ ان کان اهوئي مشهور آهي. المحيط ۾ آهي ته صحيح قول ابوحنيفه جو آهي. ينيابيع ۾ آهي ته اهوئي صحيح قول آهي. غياثيه ۾ آهي ته اهو پسنديده مذهب آهي. شرح المجمع جو مصنف آهي ته اهوئي ابوحنيفه جو مسلڪ آهي ۽ ان کي فقه حنفيءَ جي ڪتابن جي متن وارن اختيار ڪيو ۽ شرح ڪندڙ ان کان راضي آهن. ثابت ٿيو ته اهوئي ابوحنيفه جو مذهب آهي. پوءِ امام طحاويه جو هي چوڻ ته اسين ابو يوسف ۽ محمد جي قول کي وٺون ٿا، دلالت نه ٿو ڪري ته اهو احناف جو مذهب آهي جيئن ذڪر ڪري آياسون ۽ فقيهن وضاحت ڪئي آهي ته فتويٰ ۾ جڏهن اختلاف هجي ته ترجيح ظاهر روايت کي آهي انهيءَ ڪري درمختار ۾ جو مثل اول کي ترجيح ڏني وئي آهي ته ان جو اعتبار نه آهي. ڪافي ۾ آهي امام ابوحنيفه جي قول جو دليل رسول الله صلي الله عليه وسلم جو فرمان مبارڪ آهي ته "ظاهر جي نماز ان وقت پڙهو جڏهن ڏينهن ٿڌو ٿئي ۽ انهن علائقن ۾ سخت گرمي ان وقت هوندي آهي جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جهڙو هوندو آهي ۽ گرمي جي تڪليف تڏهن گهٽ ٿيندي آهي جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جي مثل کان لنگهي ويندو آهي. نهايه ۾ آهي ته حديثن ۾ آهي ته ظاهر ٿڌي ڪري پڙهو ۽ اهو تڏهن ممڪن آهي جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جي مثل کان وڌي وڃي. بدائع ۾ آهي ته گرمي ۾ ظاهر جو مستحب وقت آخري وقت آهي انهيءَ ڪري مثل ٿاني مثل اول کان وڌيڪ اولي ۽ مناسب آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فائدو ۵: شرح منية المصليٰ ۾ آهي ته جيڪڏهن مقتديءَ اهڙي نماز ۾ هڪ رکعت لهي جيڪا چئن رکعتن واري آهي ته امام جي سلام ورائڻ کان پوءِ ٻي رکعت ۾ الحمد ۽ ڪا سورت پڙهي ۽ ويهي التحيات پڙهي. ان کان پوءِ ساڳي طرح هڪ رکعت پڙهي ۽ نه ويهي ۽ آخري رکعت ۾ صرف الحمد پڙهي. وڌيڪ لکي ٿو ته جنهن مقتديءَ جي نماز نڪري وڃي، اهو رهيل نماز اهڙي نموني پڙهي جو ان جي شروعات الحمد ۽ سورت جي قراءت سان ۽ ان جي انتها التحيات سان ٿئي. تارخانيه ۾ آهي ته ”جيڪڏهن ظهر، عصر ۽ عشاءَ ۾ مقتدي جي هڪ رکعت نڪري وڃي ته (رهيل نماز اهڙي طرح پڙهي جو) پهريون ٻه رکعتون الحمد ۽ سورت سان پوريون ڪري، التحيات لاءِ ويهي ۽ جيڪڏهن وڌيڪ رکعتون رهجي ويون آهن ته پهرين رکعت الحمد ۽ سورت سان پوري ڪري ويهي ۽ اهو سندس پهريون قاعدو آهي، ان کان پوءِ ٻيهي ۽ هڪ رکعت الحمد ۽ سورت سان پڙهي ۽ نه ويهي. ان کان پوءِ آخري رکعت ۾ فقط الحمد شريف پڙهي ۽ پوءِ ويهي التحيات پڙهي ۽ سلام ڦيري. مفتاح الصلوة ۾ آهي: جيڪڏهن نماز چئن رکعتن واري آهي ۽ مقتدي ان جي آخري رکعت ۾ پهتو ته پنهنجي رهيل نماز ۾ پهريون ٻه رکعتون الحمد ۽ سورت سان پوريون ڪري ۽ انهن ٻنهي جي وچ ۾ التحيات لاءِ ويهي ان کان پوءِ آخري رکعت بغير سورت ملائي ادا ڪري. پوين عالمن جو اهو ئي مختار ۽ پسنديده مذهب آهي. بحر الزخار ۾ آهي ته وچ ۾ قاعدو نه ڪري ۽ ٻه رکعتون ادا ڪري پوءِ ويهي ۽ شرح وقايه جي ڪن حاشين تي آهي ته اهو امام اعظم جو مختار مذهب آهي پر ان ڳالهه ۾ ڪو شڪ نه آهي ته بحر الزخار ۽ ان جي ڪن حاشين جو قول شاذ يعني ناقابل اعتبار آهي. درمختار ۾ آهي ته اهڙو مقتدي پنهنجي نماز جو پهريون حصو الحمد ۽ سورت جي قراءت سان ۽ آخري حصو التحيات سان پورو ڪري. انهيءَ ڪري سواءِ فجر جي جنهن شخص کي جماعت ۾ هڪ رکعت ملي اهو ٻه رکعتون فاتحه سان سورت ملائي پڙهي ۽ ٻنهي جي درميان ويهي التحيات پڙهي ۽ چوٿين رکعت ۾ رڳو فاتحه پڙهي ۽ انهيءَ آخري رکعت کان اڳ قعدو نه ڪري. البحر ۾ آهي ته مسبوق يعني جنهن مقتديءَ جي نماز رهجي وڃي، ان جي لاءِ احڪام هي آهن ته باقي رهيل نماز فاتحه ۽ سورت سان ۽ آخر ۾ التحيات سان پوري ڪري، تانجو جيڪڏهن مغرب ۾ امام سان آخري رکعت مليس ته باقي رهيل رکعتن ۾ الحمد سان گڏ سورت به پڙهي. جيڪڏهن انهن ٻنهي مان ڪنهن هڪ ۾ ٻه قراءت ڇڏي ڏنائين ته سندس نماز باطل ٿيندي، انهيءَ ڪري اهڙي مقتديءَ لاءِ ضروري آهي ته ٻي رکعت ۾ الحمد ۽ قراءت سان پوري ڪري ويهي، ڇاڪاڻ ته اها سندس ٻي رکعت شمار ٿيندي. پر جيڪڏهن (پهريون قعدو) ڇڏي ڏنائين ته استحساناً جائز آهي قياسي لحاظ سان جائز نه آهي. ڇا مٿس قعدو ڇڏڻ سبب ويسر جو سجدو واجب آهي يا نه؟ شرح منية المصليٰ مان ظاهر ٿئي ٿو ته واجب نه آهي، ڇانهن لکي ٿو ته جنهن شخص کي مغرب ۾ امام سان هڪ رکعت ملي، اهو ٻنهي رکعتن ۾ جيڪي ان کان رهجي ويون

الحمد ۽ سورت پڙهي ۽ ٻنهي مان هڪ ۾ ويهي التحيات پڙهي. ڇاڪاڻ ته قرأت جي لحاظ سان اها سندس پهرين ۽ قعده جي لحاظ سان سندس پوئين رڪعت آهي. پر جيڪڏهن ويسر سبب قعدو نه ڪيائين ته مٿس سهو جو سجدو لازم نه آهي جو اهو هڪ لحاظ سان پهريون قعدو آهي. ان قول جي تائيد البحر جي مٿي گذريل عبارت به ڪري ٿي ته جيڪڏهن پهريون سجدو ڇڏي ڏنائين ته استحساناً جائز آهي. پر تترارخانيه ۾ آهي ته جيڪڏهن مغرب ۾ ڪنهن جون ٻه رڪعتون رهجي ويون ته اٿي هڪ رڪعت پوري ڪري پوءِ ويهي التحيات پڙهي جو اهو سندس پهريون قعدو آهي. البدائع ۾ آهي ته اهو پهريون قعدو به ان تي واجب آهي. يعني مسبوق (مقتديءَ) لاءِ اهو سجدو واجب آهي انهيءَ ڪري ان جي ڇڏڻ سبب ڪيس سهو جو سجدو ڪرڻو پوندو جو مڃيل اصول آهي ته نماز ۾ واجب ڇڻڻ سبب سهو جو سجدو واجب آهي. ان قول جي تائيد الصلوة المسعودية مان به ٿئي ٿي، لکي ٿو ته: جيڪڏهن ڪنهن مسلمان جي جماعت کان هڪ رڪعت رهجي وئي، گهرجي ته ان کي قعدي سميت ادا ڪري. وسري ويس ته ڪي علماء چون ٿا ته سهو جو سجدو واجب نه ٿيندس ۽ ظاهري روايت موجب واجب ٿيندس ۽ هيءُ ضابطو بار بار بيان ٿي چڪو آهي ته اختلافي مسئلي ۾ ظاهري روايت مان جو ثابت ٿئي ان کي ترجيح آهي جيئن البحر ۾ آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ڪمبل اوني لوئيءَ تي نماز بغير ڪراهيت جي جائز آهي يا نه؟ جيڪڏهن مڪروم آهي ته مڪروم تحريمي آهي يا مڪروم تنزيهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ست ۽ جانورن جي ڏاس مان جوڙيل ڪپڙن وغيره تي نماز جائز آهي، مگر افضل آهي ته سجدو اهڙي شيءِ تي ڪجي جيڪا زمين جي جنس مان هجي جيئن مٽان جو مصنف لکي ٿو ته: ۽ زمين ۽ جيڪي ان جي پيدوار آهي ان تي نماز پڙهڻ افضل آهي بجاءِ ان جي جو انهن شين تي نماز پڙهجي جيڪي مثلاً جانورن جي ڏاسن ۽ کلن مان ٺهن ٿيون. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته جيڪي به شيون زمين تي وڃائجن ٿيون انهن تي نماز پڙهڻ ۾ ڪا ڪراهيت نه آهي. امام مالڪ ان جي ابتڙ چوي ٿو، جيئن چمر ۽ ڪمبل وغيره تي سجدو ڪرڻ وٽس مڪروم آهي. پوءِ اهڙين شين تي نماز پڙهڻ ۾ ڪراهيت مالڪي مذهب ۾ آهي، حنفي مذهب ۾ نه آهي ۽ نماز انهن تي مڪروم ٿي به ڪيئن ٿي سگهي حالانڪ رسول الله صلي الله عليه وسلم جن انهن شين تي نماز پڙهي آهي جيڪي زمين جي جنس مان نه آهن، جيئن جانور جي گل. حضرت مغيرة بن شعبه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن ٽڏي ۽ رنگيل چمر تي نماز پڙهي آهي (ابو دائود) سفر السعادة ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن رنگيل چمر تي سجدو ڪيو آهي. جعفر بن عمرو وغيره کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم گهر هئا پوءِ مڃنهن وسڻ شروع ٿيو پوءِ سندن لاءِ تڏو آندو ويو ته پاڻ ان تي نماز پڙهيائون (عبدالرزاق) ۽ اصحابن مان گهڻن ڪمبل تي نماز پڙهي

آهي جن مان علي رضي الله عنه به آهي جيئن قبيل بڪر بن وائل جي هڪ شخص کان روايت آهي ته مون علي رضي الله تعاليٰ عنه کي مصليٰ تي نماز پڙهندي ڏٺو جيڪو ڪمبل جو ٺهيل هو. پاڻ ان تي رکوع ۽ سجده پئي ڪيائين (ابن ابي شيبه) انهن مان ابن عباس، ابن مسعود، جابر ۽ ابودرداءِ به آهي. عامر کان روايت آهي ته مون ابن عباس سان گڏ سندس گهر ۾ ڪمبل تي نماز پڙهي جنهن تي هو سجدو ڪري رهيو هو ۽ شقيق بن سلمه کان روايت آهي ته مون ابن مسعود سان گڏ ڪمبل تي نماز پڙهي جيڪو ان تي سجدو ڪري رهيو هو ۽ جابر بابت روايت آهي ته انهيءَ ڪمبل تي نماز پڙهي. جبير بن نعيران چوي ٿو ته حضرت ابودرداءِ ڪمبل تي نماز پڙهندو هو جنهن تي سجدو ڪندو هو. عيسيٰ بن سنان چوي ٿو ته مون عمر بن عبدالعزيز کي ڪمبل تي سجدو ڪندي ڏٺو (ابن ابي شيبه) ابووائل کان روايت آهي ته ابن مسعود ڪمبل تي نماز پڙهي (عبدالرزاق) حاصل هي ته ڪمبل، ڪپڙي جي مصليٰ ۽ ڪنن تي نماز پڙهڻ ۾ ڪا ڪراهيت نه آهي، رسول الله صلي الله عليه وسلم ۽ اصحابن سڳورن جو فعل ان تي دلالت ڪري ٿو تنهن هوندي به فقهن وضاحت ڪئي آهي ته افضل نماز جنس زمين يا ان شيءِ تي آهي جيڪا زمين مان ٺهيل هجي ڇاڪاڻ ته ان ۾ عاجزي ۽ نورث وڌيڪ آهي. امام نووي شرح مسلم ۾ لکي ٿو ته راوي جو اهو قول ته مون پاڻ سڳورن کي تڏي تي سجدو ڪندي ڏٺو. انهيءَ ۾ دليل آهي ته اهڙي قسم جي شين تي نماز پڙهڻ جائز آهي حالانڪ اهو تڏو يا ڪپڙي وغيره جو مصلو زمين مٿان هوندو آهي، جيتوڻيڪ اهي شيون جن مان مصلو ٺاهي انهن تي نماز پڙهجي زمين جي جنس مان پيدا هجن يا نه هجن. اهو ئي اسان جو ۽ جمهور علماء جو مذهب آهي. اهڙيءَ طرح فرش وغيره جيڪي زميني شين مان ٿنڀا ٺهن ته عالمن جي اتفاق سان انهن تي به نماز جائز آهي پر زمين تي نماز پڙهڻ وڌيڪ افضل آهي ڇاڪاڻ ته نماز پڙهڻ جو راز عاجزي ۽ نورث آهي مگر اها ٻي ڳالهه آهي ته گرمي يا سرديءَ کان بچڻ خاطر (يا صفائيءَ جي غرض سان) مصليٰ تي نماز پڙهجي ته حرج نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هن باري ۾ عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته امام نماز ۾ آخري قاعدي ۾ ويهڻ جي بجاءِ اٿي ويو، پر مقتدين آخري قاعدو پورو ڪيو، ڇا انهن جي به نماز باطل ٿيندي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته سندن نماز به امام جي متابعت سبب باطل ٿيندي جيتوڻيڪ اهي آخري قاعدي ۾ ويٺا ڇو نه هجن جيئن البحر ۾ آهي؛ جڏهن اٿي بيٺن جي ڪري امام جو فرض باطل ٿئي ته مقتدين جو به فرض باطل ٿيندو، توڻي ڪشي اهي بذات خود ان فرض کي ادا ڪندڙ ڇو نه هجن. اهوئي سبب آهي ته قاضي خان پنهنجي فتاويٰ ۾ چوي ٿو ته جيڪڏهن امام ويسر سبب چوٿين رڪعت ۾ نه ويٺو ۽ پنجين لاءِ اٿي بيٺو ۽ مقتدين التحيات پڙهي امام جي پنجين رڪعت پوري ڪرڻ

ڪان اڳ ئي سلام ڦيرايو ته سڀني جي نماز باطل ٿي ويندي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: شرح منية المصليٰ ۾ آهي ته عورت سجدي ۾ وڌيڪ جهڪي ۽ هٿ سترن سان ملائي، اهو ان لاءِ وڌيڪ ستر جوڳو آهي. درمختيار ۾ آهي: عورت سجدي ۾ وڌيڪ جهڪي ۽ پيٽ سترن سان ملائي جو اهو وڌيڪ اگهڙ ڍڪڻ جوڳو فعل آهي. ”الخزائن ۾ لکي چڪا آهيون ته عورت نماز ۾ مرد کان پندرهن ڳالهين ۾ جدا آهي جن مان ڪي هي آهن ته: مٿي بيان ڪيل طريقي موجب سجدو ڪري، سجدي ۾ پيرن جي آڱرين کي اڀو نه ڪري جو ان جو آڱريون ظاهر ٿين. ٻانهون زمين تي وڃائي ڇاڪاڻ ته وڌيڪ ستر جوڳو آهي. جامع موز ۾ آهي ته عورت سجدي ۾ پنهنجيون ٻانهون پيٽ سان ملائي ڇاڪاڻ ته ان لاءِ ويهڪ جو اهو طريقو مسنون آهي جيڪو وڌيڪ اگهڙ ڍڪڻ جوڳو هجي. پوءِ اي انصاف پسند مصنف صاحب! الله اوهاڻ ڪي قيامت تائين توفيق ڏي انهن روايتن جو اصل مقصد اهڙي ويهڪ آهي جنهن سان عورت جو ستر سهڻي طريقي سان ڍڪجي جيئن درمختيار ۽ شرح منية المصليٰ ۾ روايتون بيان ڪندي اهو سبب ڄاڻايو ويو آهي. هاڻي سوال هي آهي ته اها عورت جيڪا نماز ۾ قميص شلوار پائي ۽ لٽي سان مٿو ڍڪي پوري طرح ستر جو اهتمام ڪري ٿي جيڪو شريعت ۾ ان تي لازم ڪيو ويو آهي تانجو مرد وانگر رکوع ۽ سجدو ڪندي به سندس ڪنهن قسم جي اگهڙ ظاهر نه ٿي ٿئي جيئن حرمين شريفين ۾ عورتون نماز پڙهنديون آهن ته ڇا انهيءَ نموني سان عورت پنهنجي گهر ۾ به نماز پڙهي سگهي ٿي يا نه؟ بيان ڪيو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته عورت جي باري ۾ مسنون طريقو اهو ئي آهي جيڪو تحقيق وارن فقهاء جي ڪتاب ۾ بيان ڪيو آهي، سوان کان لنوائن نه گهرجي ڇاڪاڻ ته عورت لاءِ سڀ وڌيڪ ستر جوڳي حالت ۽ هيٺ انهيءَ طريقي سان حاصل ٿئي ٿي جيڪو مٿي بيان ڪيو ويو. جيتوڻيڪ ڪيڙن ذريعي جسم ڍڪڻ سان به اهو مقصد حاصل ٿئي ٿو جيئن ظاهر آهي ڇاڪاڻ ته ائين نه هجي ها ته اصل ۾ ان جي نماز ئي جائز نه ٿئي ها. دراصل ان ويهڪ ۾ وڌ کان وڌ عورت جو ستر ۽ حجاب مقصود آهي، جنهن جي ثابتي انهيءَ روايت ۾ آهي مراسيل ابوداؤد جي هن حديث ۾ به آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن ٻن عورتن وٽان گذريا جيڪي نماز پڙهي رهيون هيون. پاڻ فرمايائون جڏهن توهان سجدو ڪريو ته جسم جي حصن کي زمين سان ملايو يعني جيئن مٿي بيان ڪيو ويو. ان کان سواءِ اهو به معلوم آهي ته حديث شريف ۾ عورت کي حڪم ڪيو ويو آهي ته گهر جي اندر نماز پڙهي ڇاڪاڻ ته سندس اهڙي نماز وڌيڪ ستر جوڳي آهي. انهيءَ اعتبار سان اهو مقصد رڳو ڪپڙا پائڻ ۽ مٿي ڍڪڻ سان حاصل نه ٿو ٿئي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: نمازي انهيءَ مقصد خاطر قراءت ڏاڍيان ڪري ٿو ته ٻئي کي ٻڌائي ته نماز جي حالت ۾ آهي، ڇا ان سان نماز باطل ٿيندي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته نماز باطل نه ٿيندي. عالمگيري ۾ آهي ته جڏهن قرآن مجيد جي قراءت يا الله جو ذڪر ڪري ۽ مقصد ڪنهن کي حڪم ڪرڻ يا ڪنهن شيءِ کان روڪڻ آهي ته ان جي نماز فاسد ٿيندي. جيڪڏهن سندس مراد ڪنهن غافل کي تنبيه ڪرڻ آهي جيڪو ان جي نماز ۾ خلل وجهندو هجي ته پوءِ سندس نماز فاسد نه ٿيندي. التهديب ۾ ائين آهي. خزانه الفتاويٰ ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪنهن شخص ڪنهن جو درواز کڙڪايو، جيڪو نماز پڙهي رهيو آهي، انهيءَ کيس خبردار ڪرڻ لاءِ ڏاڍيان قراءت ڪئي ته سندس نماز باطل نه ٿيندي. (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

فائدو ۱: خلاصه الاحڪام ۾ آهي: ”جيڪڏهن ڪو سلام پلجي ويو ۽ جيڪا دعا گهري آهي، اها گهريائين ۽ هٿ منهن تي ڦيرائي ڇڏيائين ته عالمن جو اتفاق آهي ته ان جي نماز فاسد نه ٿيندي. البت جيڪڏهن ڄاڻي وائي ائين ڪيائين ته نماز فاسد ٿيندي. ظاهر ڳالهه آهي ته مسبوق وغيره مقتديءَ جي ڄاڻي وائي سلام ڦيرائڻ سان نماز خراب ٿيندي، هٿ مٿي ڪڍي ۽ دعا گهري يا نه. هيءَ عبارت مٿي بيان ڪيل فارسي رسالي جنهن جي مؤلف جو نالو معلوم نه آهي، ۾ موجود هجي به تڏهن به ”البحر“ جي عبارت جي مخالف نه آهي ڇاڪاڻ ته هن پوئين ڪتاب جو مصنف وڏو محقق عالم آهي جيئن مشهور آهي پر جيڪڏهن مڃيو به وڃي ته فارسي رسالي جي روايت پنهنجي طاقت جي اعتبار سان البحر جي عبارت جي ابتڙ آهي تڏهن به احتياط ان ۾ آهي ته اهڙي شخص جي نماز فاسد ٿيندي ڇاڪاڻ ته ”الماتة“ ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪنهن هڪ سبب جي ڪري نماز جائز ۽ ڪنهن ٻئي سبب جي ڪري خراب ٿيندي هجي ته احتياط طور ان جي خراب ٿيڻ جو حڪم ڏنو ويندو. (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

نماز ۾ هٿ مٿي ڪرڻ سان مختار مذهب موجب نماز فاسد نه ٿي ٿئي ڇاڪاڻ ته ان جي فاسد ٿيڻ جو سبب معلوم نه ٿو ٿئي ۽ عيدن ۽ وتر ۾ رفع يدين ڪرڻ سنت آهي (بزايه) هن ڳالهه ۾ ڪو ڪلام ۽ شڪ نه آهي ته تڪبير تحریم يعني نماز جي شروع ۾ الله اڪبر چئي هٿ مٿي ڪرڻ منجمله نماز جي ڪمن مان آهي، جنهن تي نماز جو دارومدار آهي، ان عمل کي ڏسڻ وارو خود بخود معلوم ڪري وٺندو آهي ته ماڻهو حالت نماز ۾ آهي، انهيءَ ڪري ان مسئلي کي دعا لاءِ هٿ مٿي ڪرڻ تي قياس ڪرڻ مان فائدو نه ٿيندو ڇاڪاڻ ته دعا لاءِ هٿ مٿي ڪرڻ نيڪيءَ جو ڪم نه آهي يعني هٿ مٿي ڪرڻ کان سواءِ به دعا ٿي سگهي ٿي، بلڪ نماز ۾ دعا لاءِ هٿ ڪرڻ کي جيڪو به ڏسندو کيس معلوم ٿيندو ته دعا گهرندڙ نماز کان ٻاهر آهي، جڏهن ته تڪبير تحریم ۾ هٿ مٿي ڪرڻ نيڪيءَ جو ڪم آهي، ڇاڪاڻ ته اهو ڪم تڪبير تحریم جي سنت مان آهي جنهن سان

نماز منعقد ٿئي ٿي سو جڏهن نمازي ٽڪير لاءِ هٿ مٿي کڻي ٿو، ڏسندڙ کي شڪ نه ٿيندو آهي ته نماز ۾ آهي، انهيءَ ڪري ٽڪير تحریم ۾ هٿ مٿي کڻڻ ٻي ڳالهه آهي ۽ دعا ۾ هٿ مٿي کڻڻ بلڪل ٻي ڳالهه - انهيءَ ڪري نماز ۾ دعا لاءِ هٿ مٿي کڻڻ ”عمل ڪثير“ آهي ۽ ان سبب جي ڪري نماز فاسد ٿيندي. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

ڪتاب البحر ۾ ان ڳالهه جو ذڪر موجود نه آهي ته هٿ مٿي کڻي ته نماز کي موٽايو ويندو جنهن جي ڪري اهو وهر ٿئي ته اهڙي نماز موانع ضروري آهي انهيءَ ڪري ڪتاب البزازه جي عبارت جي خلاف آهي. ها البت اهو قول خلاصه الاحڪام ۾ نقل ڪيو ويو آهي، جنهن تي انهيءَ اهو مسئلو سندس تائيد ۾ لکيو آهي ۽ اها ڳالهه اوهان کي معلوم ٿي چڪي ته اهو قول بحر جي قول جي ابتڙ نه آهي ۽ جيڪڏهن ابتڙ آهي ته احتياط ان ڳالهه ۾ آهي ته نماز فاسد ٿيندي. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

فائده ۲: نماز جي پيڇڻ جو پنجون سبب هي آهي ته نمازيءَ جي اڳهڙ ڪنهن ٻئي جي اڳهڙ سان لڳي. (متانة الرواية) اهڙي طرح مرد جي اڳهڙ سان گڏوگڏ ڪنهن اجنبِي عورت جي جسم سان ان جو جسم نه لڳي ڇاڪاڻ ته امام شافعي وٽ مرد جي اڳهڙ ۽ عورت کي هٿ لائڻ ٻئي ڪم وضوءَ توڙين ٿا. پوءِ حنفي امام تي لازم آهي جڏهن ته شافعي مسلك جا ماڻهو ان جي ڪي نماز پڙهن ته انهن سببن کان پاسو ڪري جن سان امام شافعي وٽ وضو پيڇي ٿو جيئن انهن مقتدين جي نماز صحيح ٿئي ۽ اجنبِي عورت جي بدن کي ڇهڻ جو قيد انهيءَ ڪري لڳايو ويو آهي جو جيڪڏهن ڪنهن محرم عورت کي نمازيءَ جو هٿ لڳو ته صحيح قول مطابق وضو نه ٿيندو (البحر) والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

فائده ۳: ”جامع الرموز“ ۾ آهي ته امام جيڪڏهن اڌ يا پوري سورة فاتحه هوريان پڙهي يا ڪو اڪيلي سر نماز پڙهي رهيو آهي پوءِ ڪو ان سان نماز ۾ شامل ٿيو ته هاڻي فاتحه کي ورائي ڏاڍيان پڙهي جيئن خلاصه ۾ آهي ۽ هي به چيو ويو آهي ته موانع نه پڙهي، البت اڳتي ڏاڍيان قراءت ڪري جيئن منية المصلي ۾ آهي. شرح منية المصلي ۾ آهي: اڪيلي نماز پڙهڻ واري جهري نماز جي شروعات ڪئي پر آهستي الحمد شريف پڙهيائين. بعد ۾ ڪنهن شخص اچي ان جي پويان نماز پڙهڻ شروع ڪئي ته جيڪڏهن پهريون شخص ٻئي شامل ٿيندڙ جي امامت ڪرائڻ جو ارادو ڪري ٿو ته سورت جي قراءت ڏاڍيان ڪري ۽ جيڪڏهن ان جي امامت جو ارادو نه ٿو ڪري ته ان تي ڏاڍيان قراءت ڪرڻ لازم نه آهي. امام کان وسري ويو انهيءَ ڪري الحمد شريف هوريان پڙهيائين پوءِ ياد آيس ته هاڻي اڳتي سورت کي ڏاڍيان پڙهي ۽ الحمد جي قراءت کي نه دهرائي. جيڪي عالم ان صورت ۾ الحمد موانع ڏاڍيان پڙهڻ جا قائل آهن انهن جي قول کي هي دليل به رد ڪري ٿو ته جيڪڏهن ڪنهن شخص نماز ۾ الحمد شريف ويسر سبب ٻه ڀيرا پڙهيو ته ان تي سهو

جو سجدو واجب آهي ۽ جيڪڏهن ڄاڻي وائي ٻيهر الحمد پڙهيائين ته ڪراهيت واجب ٿيندي جيئن اهو ضابطو مڃيل آهي. وري مٿي بيان ڪيل صورت ۾ الحمد کي موٽائي پڙهڻ وارو قول به واجب جو نه بلڪ وڌ ۾ وڌ اوليٰ آهي انهيءَ ڪري جيڪڏهن ان کي موٽائي نه پڙهيائين ته ان تي ڪا شيءِ لازم نه آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: علماء لکن ٿا ته ”عمامه جي باوجود“ جنهن اگهاڙي سر نماز پڙهي ته مڪروم آهي. ان مان ڇا مراد آهي يعني عمامه نمازيءَ وٽ موجود هجي يا سندس گهر يا ان جي پيٽيءَ ۾ بند هجي. ڪهڙيءَ صورت ۾ ان جي نماز مڪروم ٿيندي؟ بيان ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ”وٽس هجي“ جو مطلب ۽ مراد عام آهي، خواه ان وٽ موجود هجي، خواه گهر ۾ هجيس يا ٻي ڪنهن جاءِ تي هجي بشرطيڪ ان جو مالڪ هجي ۽ ان جو وٽس موجود هجڻ جو شرط نه آهي. ڇاڪاڻ ته مفتاح جو مصنف ”باوجود“ جي لفظ جي معنيٰ ڪري ٿو ته ”انهيءَ وٽ“ يعني سندس ملڪيت هجي. خلاصه ۾ آهي ته ”جيڪڏهن سلوار ۾ نماز پڙهيائين ۽ قميص وٽس موجود آهي ته مڪروم آهي.“ اسان کي جيڪو هن وقت مسئلو آڏو آهي انهيءَ ۾ به ساڳي صورت آهي يعني عنده (وٽس) مان لازمي مراد اها نه آهي ته عمامه لازمي طور ان وٽ موجود هجي. ملا جامي شرح الكافية ۾ لکي ٿو ته ”جڏهن چئجي ته مال زيد وٽ موجود آهي“ ته مطلب هي آهي ته اهو مال جيڪو ان وٽ موجود هجي يا خزاني ۽ بينڪ ۾ موجود هجي ۽ جيتوڻيڪ ان وقت وٽس حاضر نه به هجي. انهيءَ اصول جي آڌار تي مٿين عبارت جو مطلب هيءُ آهي ته هڪ شخص عمامه جو مالڪ هجي، خواه وٽس موجود هجي يا گهر ۾ يا ڪنهن ٻئي هنڌ هجيس پوءِ به اهو اگهاڙي سر نماز پڙهي ته مڪروم آهي، جيئن مسئلہ زير بحث جي باري ۾ فقه جي ڪتابن ۾ اهڙي وضاحت موجود آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته: جڏهن ڪنهن وٽ عمامه آهي ته اگهاڙي سر نماز پڙهڻ مڪروم آهي. معلوم ٿيو ته نماز جي مڪروم هئڻ جو اصل سبب هي آهي ته عمامه وٽس موجود آهي پر نه پائي، جڏهن ته ان جي استعمال جي طاقت به رکندو هجي. ان طرح جا ٻيا مسئلا به مسئلي جي انهيءَ نوعيت ڏانهن رهنمائي ڪن ٿا. مثلاً القنيه جو هي قول انهيءَ طرف اشارو ڪري ٿو ته: جيڪو شخص زهر يا هٿيار لڙڪائي پوءِ نماز پڙهي يا جنهن وٽ وڌيڪ ڪپڙا هجن پوءِ به هڪ ڪپڙي کي سڄي جسم تي ٻڌي ۽ ويڙهي نماز پڙهي ته بزرگن جو سندن نماز ۾ اختلاف آهي. انهن سڀني صورتن ۾ مڪروم مان مراد مڪروم تنزيهي آهي ۽ مڪروم تنزيهي به تڏهن آهي جڏهن پگڙي، قميص، سلوار وغيره وٽس هجن. هجڻ جو مطلب آهي ته نمازي انهن جو مالڪ هجي، خواه ڪٿي به هجنس، پر جيڪڏهن نمازي انهن شين جو مالڪ نه آهي ته ان صورت ۾ سندس نماز مڪروم به نه ٿيندي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن بجاءِ عمامه جي ٻيو ڪپڙو مٿي تي ويڙهي نماز پڙهي ته ڪراهيت ختم ٿيندي يا نه؟

جواب: جيڪڏهن اهڙيءَ طرح ڪپڙو ويڙهي نماز پڙهي جيئن عمامه ويڙهيو آهي ته بظاهر مڪروه نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: نمازي پنهنجي اڳيان لنگهندڙ کان بجاءِ خاطر ”ستره“ يعني آڙ يا رڪاوٽ لاءِ ڪاٺي وغيره کوڙيندو آهي ان جي بجاءِ جيڪڏهن باه يا قبر هجي ته اها ڪافي آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ستره (آڙ) جو مقصد ماڻهن کي نمازيءَ جي اڳيان گذرڻ جي ڪراهيت کي روڪڻ آهي. اهو مقصد ٻاريل باه ۽ قبر سان پورو ٿئي ته مڪروه نه آهي. عالمگيريءَ ۾ حاويءَ جي حوالي سان آهي ته: جيڪڏهن قرأت نمازيءَ جي پويان آهن ته مڪروه نه آهي. متانه جو مصنف مفيد جي حوالي سان لکي ٿو ته: نماز قبر وٽ پڙهڻ مڪروه آهي. حاويءَ ۾ آهي ته ابونصر کان ان بابت پڇيو ويو، جواب ڏنائين ته جيڪڏهن قبر نمازيءَ جي پويان آهي ته مڪروه نه آهي پر جيڪڏهن قبر ۽ نمازيءَ جي وچ ۾ ايتري گذرڻ جي جاءِ آهي جو گذرڻ وارو گذري سگهي ٿو ته مڪروه آهي. انهيءَ لحاظ سان هتي مڪروه نه ٿيندو. ”البحر“ ۾ آهي ته ”حاصل ڪلام هي ته نمازيءَ جي بلڪل اڳيان ننڍي مسجد ۾ ۽ وڏي مسجد يا جهنگ ۾ ان جي سجدي جي جاءِ وٽان لنگهڻ مڪروه آهي. انهيءَ آڌار تي جيڪڏهن قبر جهنگ ۾ يا وڏي مسجد ۾ نمازيءَ جي سجدي جي جاءِ وٽ هجي ته مڪروه آهي. ساڳيءَ ريت جيڪڏهن ننڍي مسجد ۾ قبر نمازيءَ ۽ قبلي جي ڀت جي اڳيان هجي ته مڪروه آهي پر جيڪڏهن مٿي بيان ڪيل حالتن جي ابتڙ قبر واقع آهي ته مڪروه نه آهي. ٻاريل باه جو حڪم به بظاهر قبر جو حڪم آهي. سراجيه ۾ آهي: نمازيءَ جي اڳيان ٻاريل باه يا تصوير ۽ مجسمو هجي جنهن جي عبادت ٿيندي آهي ته مڪروه آهي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ اهل ڪتاب سان مشابھت آهي جيئن ظاهر آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن نمازيءَ کان رکوع رهجي وڃي ته ڇا ان رکوع کي قضا ڪري يا پوري رکعت ورائي پڙهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر فوت ٿيڻ کان بعد اهو رکوع نه بلڪ پوري رکعت ورائي پڙهندو ڇاڪاڻ ته جنهن رکعت ۾ رکوع رهجي وڃي اها رکعت رکعت نه آهي. امام سرخسي جي محيط مان ائين معلوم ٿئي ٿو چنانچہ لکي ٿو: اصل هي آهي ته جيڪڏهن اهڙو فرض يا واجب ڇڏي ٿو جيڪو ڪنهن ٻئي رڪن يا رکعت جو حصو آهي ته نماز کان فارغ ٿيڻ کان اڳ ان پوري رڪن يا رکعت کي قضا ڪندو ۽ جيڪڏهن رکوع ۽ قعدو رهجي وڃي ته ان جي قضا نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته ان جي جدا ادا ڪرڻ جي ڪا شرعي حيثيت نه آهي. پوءِ جيڪڏهن ڪنهن رکعت ۾ سجدو ڪيائين ۽ رکوع نه ڪيائين ته اها رکعت شمار نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته رکوع کان سواءِ قيام ڪرڻ جو ڪو اعتبار نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هن مسئلي بابت علماء ڪرام ڇا ٿا فرمائين ته هڪ شخص وٽ ٻه ڪپڙا آهن، هڪ پاڪ ٻيو پليت، پر معلوم نه اٿس ته ڪهڙو پاڪ ۽ ڪهڙو پليت آهي؟ پوءِ هڪڙو ڪپڙو پاڻي ڏهر پڙهيائين. بعد ۾ ٻيو ڪپڙو پاڻي عصر پڙهيائين. اهڙيءَ طرح واري وٽي سان ڪپڙا مٽائي نماز پڙهندو رهيو. ان صورت ۾ سندس ڪهڙي نماز جائز ۽ ڪهڙي ناجائز آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته تحقيق ڪري پوءِ ان ۾ نماز پڙهي. جنهن ڪپڙي بابت ان جو گمان غالب آهي ته هيءُ پاڪ آهي ته ان ۾ نماز جائز ٿيندي ۽ ٻئي ۾ جائز نه ٿيندي. الاشباه ۾ آهي ته جيڪڏهن پاڪ ۽ ناپاڪ ڪپڙا مليل آهن ٿورا هجن يا گهڻا ته تحقيق ۽ اجتهاد ڪرڻ ته ڪهڙا ناپاڪ آهن ۽ ڪهڙا پاڪ؟ جائز آهي. پوءِ جڏهن ڪنهن ڪپڙي بابت غالب گمان قائم ٿئي ته هي پاڪ آهي ته ان ۾ نماز پڙهڻ جائز آهي ۽ جنهن جي ناپاڪ هئڻ بابت گمان غالب آهي ان ۾ پڙهڻ جائز نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: گهر ۾ کاڌو ۽ مسجد ۾ نماز تيار آهي، ان حالت ۾ نماز پڙهي ته مڪروه آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته کاڌو حاضر هجڻ جو مطلب هي آهي ته سندس سامهون رکيل هجي، گهر ۾ کاڌي جي هئڻ ڪم موجود ۽ حاضر هجڻ نه ليکبو. حضرت عائشه رضي الله عنها کان روايت آهي ته مون رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کي فرمائيندي ٻڌو ته کاڌو موجود هئڻ جي صورت ۾ نماز نه آهي (بخاري مسلم) الكافي ۾ جامي لکي ٿو ته ”چيو ويندو آهي ته مال زيد وٽ آهي“. ان جو مطلب هي هوندو آهي ته خواه اهو مال ان وٽ موجود هجي يا خزاني ۾ بينڪ ۾ يا وٽس موجود نه به هجي. معلوم ٿيو ته جيڪڏهن ڪنهن نمازيءَ جي گهر ۾ کاڌو تيار هجي ته ان کي موجود ۽ حاضر هجڻ نه ليکيو ويندو.

فتح القدیر ۾ آهي ته بخاري مسلم جي حديث مطابق به کاڌي حاضر هجڻ جي صورت ۾ ڪنهن شخص لاءِ نماز ان وقت مڪروه آهي جڏهن سندس رغبت کاڌي ڏانهن هجي، جيڪڏهن کاڌو موجود هجڻ جي باوجود ان جي دل کائڻ نٿي گهري ته ان کي اول نماز پڙهڻ گهرجي. انهيءَ تشريح مان هڪ ٻي ڳالهه به معلوم ٿي، اها هيءَ ته ڪنهن شخص جي آڏو جيڪڏهن کاڌو موجود نه به هجي يعني توڻي کڻي کاڌو گهر ۾ هجي ۽ نماز جو وقت به ٿي وير آهي پر بڪ ان کي ستائي رهي آهي ته ان صورت ۾ ان لاءِ نماز پڙهڻ مڪروه آهي ڇاڪاڻ ته سندس نماز جو خشوع خضوع ۽ دل جي حضوري متاثر ٿيندي، انهيءَ ڪري پهريائين ان کي کاڌو کائڻ گهرجي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ويهي نماز پڙهندڙ جو رکوع گوڏن تي هٿ رکڻ سان پورو ٿئي ٿو جيئن مفتاح الصلوة برجندي جي حوالي سان لکي ٿو ته: پوءِ قومه ڪري (يعني رکوع کان بعد اٿي سڌو ٿي بيهي) جيئن

قہستاني شرح قيداني ۾ آهي پوءِ ويهي رکوع ڪندڙ لاءِ انهيءَ طرح قومه ڪرڻ ڪيئن ممڪن ٿيندو؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته قومه جي مسنون صورت بيهي نماز پڙهندڙ لاءِ هن طرح آهي ته رکوع مان بلڪل سڌو ٿي بيهي، باقي رهي صرف قومه ڪرڻ جي مطلق صورت ته اها رکوع مان اهڙيءَ طرح مٿو ڪٽڻ سان حاصل ٿئي ٿي جڏهن نمازي گوڏن تان پنهنجا هٿ هٽائيندو آهي. ڇاڪاڻ ته نجستان سندس هٿ گوڏن تي هوندا آهن ته نمازي رکوع جي حالت ۾ هوندو آهي. درمختار ۾ آهي ته نماز جي رڪنن مان جهڪڻ آهي انهيءَ طريقي سان جو جيڪڏهن پنهنجا هٿ ڊگها ڪري ته سندس گوڏن تي پهچن. عالمگيريءَ ۾ سراج الوهاج جي حوالي سان آهي ته رکوع جي حد هيءَ آهي ته اهڙي طرح ادا ڪجي جو نمازيءَ جا هٿ سندس گوڏن تي پهچن. پوءِ نمازي جيستائين انهيءَ حد ۾ حالت ۾ آهي، ان وقت تائين سندس قومه ادا نه ٿيندو جيتوڻيڪ پنهنجو مٿو مٿي کڻي باقي رهيو مسئلو ويهي نماز پڙهندڙ لاءِ مسنون قومه جو ته جڏهن اهورڪوع مان سڌو ٿي ويهي رهيو ته قومه ادا ٿي ويندو ڇاڪاڻ ته سندس ويهر ڀيڻ جو قائم مقام آهي، پوءِ جڏهن قيام جي صورت ۾ رکوع کان سڌو ٿي بيهڻ سان قومه ادا ٿئي ٿو ته ويهڻ جي صورت ۾ به رکوع مان سڌو ٿي ويهڻ سان قومه ادا ٿي ويندو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هن باري ۾ عالمن جو ڪهڙو خيال آهي ته نمازيءَ کي سجدي ۾ ڏينيوءَ يا ڪنهن ٻي شيءِ تڪليف ڏئي جنهن ڪري زور سان الله اڪبر چيائين. اهو آواز درد جي دانهن وانگر آهي يا نه؟ جنهن سان نماز فاسد ٿيندي آهي.

جواب: ظاهر هي آهي ته سندس نماز فاسد نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته سندس الله اڪبر چوڻ پنهنجي جاءِ ۾ موقعي جي مناسبت سان آهي، ان ڪري ان جو حڪم تبديل نه ٿيندو جيئن البحر ۾ آهي ته جڏهن نمازيءَ نماز ۾ سبحانڪ اللهم جي جاءِ تي الحمد شريف پڙهيو ته سندس نماز جائز ٿيندي ڇاڪاڻ ته قراءت پنهنجي مهل ۽ موقعي تي ڪئي اٿس، انهيءَ ڪري ان جو حڪم سندس ارادي سان تبديل نه ٿيندو هن مسئلي ۾ جڏهن نمازيءَ پنهنجي مهل ۽ موقعي جي لحاظ سان الله اڪبر چيو ته انهيءَ تي درد جي دانهن جو حڪم نه لڳايو ويندو، ان ڪري هن مسئلي کي القنيه ۾ بيان ڪيل انهيءَ مسئلي تي قياس نه ڪيو ويندو جنهن ۾ ڄاڻائي ٿو ته نمازيءَ کي وڃونءَ ڏنگيو جنهن تي انهيءَ بسم الله چڻي. امام ابوحنيفه وٽ اها بسم الله درد جي دانهن وانگر آهي انهيءَ ڪري سندس نماز فاسد ٿيندي ڇاڪاڻ ته دراصل درد سبب بسم الله پنهنجي مهل ۽ موقعي تي نه آهي انهيءَ ڪري ان جو حڪم سندس ارادي مطابق تبديل ٿي ويندو. ان جي ابتڙ اها صورت آهي جيڪا اسان کي درپيش آهي جيئن مٿي اوهان کي معلوم ٿيو. وري ان ڪري به پنهنجن جو حڪم جدا جدا آهي جو جيڪو مسئلو اسان کي سامهون آهي ان کي هڪ اهڙي مسئلي تي قياس ڪيو ويو آهي جنهن تي

فتويٰ ڏنل به نه آهي جيئن بحر ۾ خانيه جي حوالي سان لکي ٿو ته: جيڪڏهن نمازيءَ کي وڃونءَ ڏنگي يا کيس ڪا تڪليف پهچي ۽ درد وڃان بسم الله چوي ته شيخ امام محمد بن فضل چوي ٿو ته سندس نماز درد جي دانهن هئڻ سبب فاسد ٿيندي، انهيءَ طرح امام ابوحنيفه کان روايت ڪئي وڃي ٿي ۽ هي به چيو ويو آهي ته ان جي نماز فاسد نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته بسم الله انساني ڪلام نه آهي. ”نصاب“ ۾ آهي ته ان تي فتويٰ آهي ۽ ظهيريءَ به ان تي يقين ظاهر ڪيو آهي، اهڙي طرح جيڪڏهن ”يا رب!“ چوي تڏهن به نماز فاسد نه ٿيندس جيئن الذخيره ۾ آهي. والله اعلم الصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: نمازيءَ پهرين رڪعت ۾ قل هو الله ۽ بيءَ ۾ تبت يدا پڙهي شرح منيه المصليءَ جي مصنف ان کي مڪروه مطلق چيو آهي. ڇا ان صورت ۾ مٿس ويسر جو سجدو لازم آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته بغير ترتيب جي نماز ۾ قرأت ڪرڻ مڪروه آهي. امداد الفتاح ۾ آهي ته نماز ۾ بغير ترتيب جي سورتون پڙهڻ سان تلاوت ۾ تبديلي اچي ٿي انهيءَ ڪري مڪروه آهي. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله تعالى عنه کان روايت آهي ته جنهن شخص قرآن جي ابتي سبتي قرأت ڪئي، اهو پاڻ ابتو سبتو آهي، ائين تجنيس ۾ آهي، پر ويسر جو سجدو رڳو مڪروه ڪم جي ڪري واجب نه ٿو ٿئي، بلڪ مڪروه ڪم جي باري ۾ حڪم هي آهي ته ان کي بغير مڪروه طريقي سان ورائي ڪري. هدايه ۾ آهي ته: ان کي بغير مڪروه طريقي سان موٽائي ادا ڪري ۽ هي حڪم هر انهيءَ نماز جو آهي جيڪا مڪروه طريقي سا ادا ڪئي وئي هجي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن نمازي ٻن آڱرين سان منگهڻ پڪڙي يا ان کي ماري يا روڪي بيهي يا ڪٿي بيهي تانجو نماز پوري ٿئي، بيان ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته بغير عذر جي ان کي وٺڻ يا مارڻ مڪروه آهي جيئن امداد الفتاح ۾ آهي: ۽ نماز ۾ ڪا حرڪت يعني چرپر يا عمل قليل ڪرڻ جيئن وار اڪيڙڻ ۽ منگهڻ پڪڙڻ ۽ بغير عذر جي ان کي مارڻ مڪروه آهي ۽ جيڪڏهن نمازيءَ کي ڪول يا پسو چڪ پائي، تانجو نماز کان ان جو توجه هتي وڃي ته ان کي پڪڙڻ ۾ ڪراهيت نه آهي. ابوليث الاستيعاب ۾ لکي ٿو: هي شيون نمازي ڏسي ته انهن کي مارڻ ۾ حرج نه آهي: ۱- نانگ ۲- وڇون ۳- سانڍو ۴- ڏينپو ۵- پسو ۶- منگهڻ وغيره (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جامع الاصول جي هن روايت جو مطلب ڪهڙو آهي ته جيڪڏهن نمازيءَ کي اهو ماڻهو جيڪو نماز کان ٻاهر هجي پڪو هتي ۽ نمازي ان جي ان فعل کان راضي آهي ته اسان جي بعض بزرگن وٽ ان جي نماز فاسد ٿي ويندي ۽ احتياط به ان ۾ ئي آهي ڇاڪاڻ ته ڄڻ اهو نماز ۾

خوشيءَ سان پڪو هلائيندڙ ٿئي ٿو. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته اها روايت مجهول ۽ نامعلوم آهي انهيءَ ڪري معتبر ڪتابن ۾ نه آهي. مخدوم محمد هاشم ٺٽويءَ کان گرمي جي موسم ۾ مسئلو پڇيو ويو ته زيد نماز پڙهي رهيو آهي ۽ ان جو نوڪر جهلي لوڏي رهيو آهي ۽ نماز پڙهندڙ ان کان راضي به آهي ان صورت ۾ نماز باطل ٿيندي يا نه؟ جواب ڏنائين ته نماز باطل نه ٿيندي البت ترڪ اوليٰ يعني مستحب نه آهي. آءٌ چوان ٿو ته انهيءَ قول جي تائيد الجواهر الاخلاطي جي هيءَ عبارت ڪري ٿي ته: نماز فاسد ڪرڻ جو سبب يا شيءِ لفظن سان ڪا ڳالهه چوڻ آهي. دل جي ارادي سان نه آهي. جيڪڏهن دل جو ارادو نماز کي فاسد نه ٿو ڪري ته سندس ان فعل تي نمازيءَ جو راضي رهڻ وڌيڪ اوليٰ آهي. وري مخدوم صاحب جو هيءَ قول ته سندس اهو فعل ترڪ اوليٰ آهي، اهو به تڏهن واقع ٿيندو جڏهن ان جو سبب موجود نه هجي پر جيڪڏهن پڪي هئڻ جو سبب گرميءَ جي سختي آهي جنهن سان نمازيءَ کي تڪليف پهچڻ سبب دل ۾ خشوع ۽ خضوع گهٽ ٿئي ٿو ته ان صورت ۾ اهو ڪم ترڪ اوليٰ به نه آهي. جيئن عالمن پيشانيءَ تان پگهر اڳهڻ جي باري ۾ لکيو آهي. البحر ۾ آهي ته پگهر جيڪو نماز دوران اڳهڻ جائز آهي اهو آهي جنهن جي اڳهڻ جي نمازيءَ کي ضرورت پيش اچي ۽ رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي هن حديث جي مراد به اهائي آهي جيڪڏهن اها ثابت ٿئي ته نماز دوران اهڙو پگهر اڳهڻ جائز آهي جنهن جي نمازيءَ کي حاجت محسوس ٿيندي هجي. بلڪ نمازيءَ کي هن ڪري پڪو يا جهلي هئڻ وڌيڪ افضل ۽ مستحب آهي ته ان سان نماز ۾ وڌيڪ خشوع خضوع حاصل ٿئي ٿو ۽ هر ڪم جو دارومدار نيت تي آهي. اهوئي مطلب آهي ”الفتاويٰ الصوفية“ جي لکت جو ته ڪي ماڻهو مشهور عالم شيخ رڪن العالم کي جامع مسجد ۾ گرميءَ ۾ پڪو هڻندا هئا. پڪو هلائيندڙ ڪڏهن صحن ۾ به ڦيرا ڏيندو هو. مسجد کان ٻاهر به سندس خادم شيخ موصوف کي نڍو پڪو هڻندا هئا جڏهن پاڻ نقلي عبادتن ۾ مصروف هوندو هو، اسان جي سهڻي گمان موجب ان جو سبب به اهوئي معلوم ٿئي ٿو جيڪو مٿي ڄاڻائي آيا آهيون. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ شخص هڪ چادر ٻڌي اڳهاڙن ڪلهن سان نماز پڙهي ٿو ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: بظاهر سندس نماز مڪروه ۽ اهو بچڙو نمازي آهي جيئن البحر ۾ آهي: جيڪڏهن هڪ چادر ۾ نماز پڙهيائين ته جائز پر مڪروه آهي. اهو ئي حڪم فقط سلوار ۾ نماز پڙهڻ واري جو آهي. خزانه المفتين ۾ آهي: هڪ چادر ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي. القنيه ۾ آهي: فقط هڪ چادر ٻڌي يا سلوار پائي نماز پڙهيائين ته خراب ڪم آهي ڇو ته اڳهاڙو شمار ٿيندو ۽ اخلاقي اعتبار

سان بدترين. محيط جي حوالي سان متانه جو مصنف لکي ٿو ته: رسول الله صلي الله عليه وسلم جا اصحاب رضي الله تعاليٰ عنهم اگهاڙن ڪلهن سان نماز پڙهڻ کي مڪروه سمجهندا هئا. شيخ علي قاري المناسڪ ۾ لکي ٿو ته: هڪ يا ٻئي ڪلها اگهاڙا ڪري نماز پڙهڻ مڪروه آهي. حديث ۾ آهي ته نماز پڙهو ته چادر وغيره کي ٻڌو ۽ ان کي جسم تي لڙڪايو ۽ يهودين سان مشابهت اختيار نه ڪريو (ابن عدي) ان حديث ۾ اشارو آهي ته هڪ ڪپڙي ۾ نماز پڙهڻ يهودين جي عادت آهي. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن شلوار ۾ نماز پڙهڻ کان منع ڪئي آهي (خطيب) ابن عمر رضي الله تعاليٰ عنهما جي مرفوع حديث آهي. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته جڏهن نماز پڙهو ته ٻن ڪپڙن ۾ پڙهو جو الله تعاليٰ وڌيڪ حقدار آهي ته ان وٽ ڪپڙا ڍڪي زينت سان پيش ٿيو. (طبراني) ابوهريره رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته اوهان مان هرگز ڪو شخص هڪ ڪپڙي ۾ ان طرح نماز نه پڙهي جو سندس ڪلهن تي ان مان ڪجهه نه هجي (بخاري مسلم) مرقاة ۾ آهي: امام نووي لکي ٿو ته امام مالڪ، ابوحنيفه، شافعي ۽ جمهور عالمن وٽ اها ممانعت ڪراهيت تنزيهي جي آهي، مڪروه تحريمي جي نه آهي، انهيءَ ڪري اگهاڙ ڍڪيندي هڪ ڪپڙي ۾ نماز ان نموني سان پڙهيائين جو سندس ڪلها اگهاڙا رهجي ويا ته نماز صحيح آهي اگرچہ مڪروه آهي. امام احمد ۽ سلف مان ڪي ٻيا بزرگ چون ٿا ته روايتن جي ظاهري حڪم موجب اهڙي نماز صحيح نه آهي ۽ امام احمد ۽ سندس هر نوا عالمن جي مذهب ۾ ان کي موٽائي پڙهڻ فرض آهي ۽ اسان (احناف) وٽ ان جو موٽائڻ مستحب آهي جيئن حمويءَ ۾ آهي ته: جڏهن نماز ۾ مڪروه تنزيهي فعل ڪيو ويو ته ان کي موٽائڻ اوليٰ آهي. الغرض اهڙي نماز کي حنفي عالمن مڪروه تنزيهي قرار ڏنو آهي. بحر ۾ شرح منية المصليٰ جي حوالي سان آهي ته نماز ۾ ڪلها ڍڪڻ مستحب آهي ۽ نه ڍڪڻ اسان جي عالمن وٽ مڪروه تنزيهي آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڪنڻ يا بندوق يا ڀت تان ڪاٺي يا شيشي جي ڪرڻ جي آواز سبب نمازيءَ بغير اختيار جي ”الله“ چيو. ڇا ان سان نماز فاسد ٿيندي؟

جواب: اسم الله منجمله ذڪر اذڪار جي الفاظن مان آهي. پوءِ جڏهن ڪنهن نمازيءَ کان بغير اختيار جي ”الله“ ادا ٿئي ته ان جي تقاضا آهي ته وڌيڪ مناسب طريقي سان نماز فاسد نه ٿيندي (البحر) جيڪڏهن نمازي اهو لفظ چوڻ کان رڪجي نٿو سگهي ته سڀني جو اتفاق آهي ته سندس نماز فاسد نه ٿيندي. درحقيقت اهڙي نمازيءَ جو مثال ان بيمار جو آهي جيڪو درد سببان دانهن روڪڻ تي قادر نه هجي ۽ پڻ هو ڇڪ ۽ اوڀاسي ڏيڻ واري جي حڪم ۾ آهي. البت درد سبب دانهن ۽ ”آه آه“ ڪرڻ جي ڪري نماز هن ڪري فاسد ٿئي ٿي ته اهي لفظ ذڪر اذڪار منجهان نه آهن. پوءِ جنهن نمازيءَ لفظ ”الله“ چيو ان جي نماز ڪيئن فاسد ٿيندي جڏهن ته هي لفظ ذڪر جو آهي،

بلڪ جيڪڏهن نمازيءَ اختيار سان نماز ۾ اهو لفظ چوي تڏهن بظاهر سندس نماز فاسد نه ٿيندي جو اهو لفظ ذڪر منجهان آهي جنهن کي انهيءَ نمازيءَ نماز دوران بطور خطاب يا جواب جي ادا نه ڪيو آهي. اصل ۾ نماز ۾ ڳالهائڻ سان نماز تڏهن فاسد ٿئي ٿي جڏهن سندس مقصد ڪنهن شخص کي جواب ڏيڻ يا خطاب ڪرڻ هجي. البحر ۾ چوي ٿو ته جنهن نمازيءَ ڇڪ ڏيندڙ کي چيو ”الله توتي رحم ڪري“ ان جي نماز فاسد ٿيندي ڇاڪاڻ ته اهو انساني ڪلام آهي. پڻ نمازيءَ بطور جواب اهي الفاظ استعمال ڪيا پر جيڪڏهن ڇڪ ڏيندڙ نمازي پاڻ آهي ۽ پاڻ کي چوي ”الله توتي رحم ڪري“ يا ”الله مون تي رحم ڪري“ ته سندس نماز نه ڀڃندي. درمختار ۾ آهي: اهڙي طرح نمازيءَ نماز دوران ڪنهن جي ڳالهه جو جواب ڏنو يا ان سان خطاب ڪيائين ته ان جي نماز فاسد ٿيندي. هن بحث مان هيءَ حقيقت پڌري ٿي ته نمازي نماز دوران جيستائين ڪنهن کي جواب ڏيندي يا خطاب ڪندي ڪو لفظ ادا نه ڪري ان وقت تائين ان جي نماز نه ٽٽندي. زير بحث مسئلي ۾ نمازيءَ کان اسم ”الله“ جو، جواب ۽ خطاب جي ارادي کان سواءِ ادا ٿيو تنهن ڪري نماز باطل نه ٿيندي جيتوڻيڪ اهي الفاظ پنهنجي ارادي ۽ اختيار سان چيا هجن. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: مرد جي اگهڙ ڳوڏن کان دن تائين آهي ۽ عالمن وٽ دن اگهڙ ۾ شامل نه آهي ان جو دليل هيءَ حديث آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن امير المؤمنين امام حسن رضي الله تعالى عنه جي دن کي چمي ڏني. جيڪڏهن دن اگهڙ ۾ شامل هجي ها ته پاڻ سڳورا ان کي نه ڇهن ها ۽ نه چمي ڏين ها (ترغيب الصلوة) اها روايت صحيح آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر هي دليل عمدو آهي پر دن جي اگهڙ نه هجڻ بابت حنفين وٽ دليل حضرت ابويوب انصاريءَ جي حديث آهي. فرمائي ٿو ته مون نبي صلي الله عليه وسلم جن کي فرمائيندي ٻڌو ته دن کان هيٺ جيڪا شيءِ آهي اها اگهڙ آهي. عمرو بن شعيب جي روايت ۾ آهي ته پاڻ سڳورن فرمايو: دن کان هيٺ جيڪا شيءِ آهي، سا اگهڙ آهي (دارقطني) واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فائدو: معراج جي رات جڏهن رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کي مٿي وٺي ويا ته الله تعاليٰ جلشانہ فرمايو: ”اي محمد! منهنجي ساراھ ڪر.“ پاڻ سڳورن چيو: ”التحيات لله والصلوات والطيبات.“ الله تعاليٰ فرمايو: ”السلام عليك ايها النبي ورحمة الله وبركاته.“ رسول صلي الله عليه وسلم جن چيو ”السلام علينا وعلي عباد الله الصالحين.“ فرشتن رسول الله صلي الله عليه وسلم جي اها عزت ۽ عظمت ڏئي ته حيرت ۾ پئجي ويا ۽ چيائون ”أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.“ هتي هڪ شڪ دل ۾ پيدا ٿئي ٿو ته مقام قاب قوسين او ادنبي وٽ فرشتن جو پهچڻ ئي ممڪن نه آهي ته اهي اتي شهادت جو ڪلمو ڪيئن چوندا. ان شڪ جي جواب هي آهي ته پاڻ

سڳورن جي اها ثنا بيان ڪرڻ، الله تعاليٰ طرفان سندن شان وڌائيندي السلام عليڪ ايها النبي چوڻ ۽ فرشتن جو ڪلمه شهادت چوڻ ضروري نه آهي ته قاب قوسين او ادنيٰ وٽ ئي هجي بلڪ اهو سمورو ثنا ۽ دعا جو عمل پاڻ سڳورن جي اچڻ شرط شروع ۾ ٿيو هوندو. رسول الله صلي الله عليه وسلم جي الله تعاليٰ جي درگاه ۾ قربت حاصل ڪرڻ بغير چون وچرا جي يعني خاموشيءَ سان هئي جنهن لاءِ جسماني مجلس ۽ محفل ضروري نه هئي جو فرشتن جي ويهڻ يا موجود هئڻ جو وهڻ ڪيو وڃي. آيت سڳوريءَ ۾ آهي: وما منا الا له مقام معلوم (يعني) اسان مان هر هڪ کي پنهنجو پنهنجو مقام ۽ مرتبو ۽ هنڌ معلوم آهي انهيءَ ڪري چئي سگهجي ٿو ته هر فرشتو پنهنجي پنهنجي جاءِ تي هو. حديث شريف مان جيڪا ڳالهه معلوم ٿئي ٿي سا اها ئي آهي ته الله جي ڪلام مبارڪ کي سڀ کان اول جبرئيل امين ٻڌندو آهي ۽ اهو الله تعاليٰ جو حڪم سڀني فرشتن تائين پهچائيندو آهي، جيئن ترمذيءَ جي روايت ۾ ان جو بيان آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو جڏهن الله تعاليٰ ڪنهن ٻانهي سان محبت ڪندو آهي ته جبرئيل امين کي سڏي چوندو آهي ته آءُ فلاڻي ٻانهي سان محبت ڪريان ٿو. پوءِ تون به ان سان محبت ڪر. پوءِ جبرئيل آسمانن تي اهڙو اعلان ڪندو آهي. آيت سڳوري اڌا فزع عن قلوبهم جي تفسير ۾ امام بخاريءَ هيءَ حديث آندي آهي ته جڏهن الله تعاليٰ ڪو حڪم ڪندو آهي ته فرشتا عاجزيءَ سان تابعداري ڪندي پنهنجا پر هڻندا آهن، جنهن جو آواز پٿر تي زنجير جي آواز وانگر هوندو آهي. طبرانيءَ جي روايت مان معلوم ٿئي ٿو ته الله تعاليٰ جي حڪم کي سڀ کان اول جبرئيل امين عليه السلام ٻڌندو آهي. انهيءَ ڪري رسول الله صلي الله عليه وسلم جن سان الله تعاليٰ جو ڪلام ڪرڻ جيڪو مٿي بيان ڪيو ويو، سڀ کان پهريائين جبرئيل امين پنهنجي جاءِ تي ٻڌندو هوندو. بعد ۾ ٻين فرشتن تائين سندس واسطي پهتو هوندو جنهن تي فرشتن شهادت جو ڪلمو پڙهيو. الغرض ثابت ٿيو ته ڪلمه شهادت چوڻ لاءِ فرشتن جو مقام قاب قوسين تي هجڻ ضروري نه هو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السبستاني)

سوال: باجماعت نماز ۾ اندو ۽ ٻوڙو به آهي. جڏهن ماڻهو قعدي يا سجدي مان اٿن ٿا ته اهو معذور يعني اندو يا ٻوڙو ويٺل رهجي وڃي ٿو، ڇا جماعتين تي ضروري آهي ته اشاري سان ان کي اٿي بيٺل ٿي ڇوڻ يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته اهو اشاري سان آگاه ڪرڻ پلائيءَ جي ڪمن ۾ تعاون ڪرڻ آهي ۽ قرآن مجيد ۾ آهي ته: تعاونوا علي البر والتقويٰ - نيڪي ۽ پرهيزگاريءَ جي ڪمن ۾ هڪ ٻئي سان تعاون ڪريو ۽ نماز ۾ ٻئي کي اشارو ڪرڻ جائز آهي جيئن اسماء رضی اللہ تعالیٰ عنہا جي صلوة الڪسوف جي حديث ۾ اهڙو اشارو آهي، جيڪا بخاريءَ ۾ آهي. انڌي جماعتيءَ جو ٻئي جماعتي جي اشاري تي عمل ڪرڻ سان سندس نماز فاسد نه ٿيندي، جيئن الضياءُ المعنوي ۾ آهي ته: جيڪڏهن ڪو اندو

قبلي کان هتي نماز پڙهي رهيو هجي، پوءِ هڪ شخص اچي کيس قبلي ڏانهن موڙي ۽ اهو سندس موڙن سان مڙي وڃي ته ان جي نماز فاسد نه ٿيندي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: بياض المفتي نور محمد شڪارپوريءَ ۾ آهي ته مسنون طريقو هي آهي ته هر صف جي وچ ۾ تقريباً ٽن آڱرين جيترو فاصلو هجي. ڇاڪاڻ ته پهرين صف کان ٻي صف ۾ ان کان وڌيڪ مفاصلو مڪروه آهي ۽ ان سان ٻي جماعت وارن مقتدين جي نماز فوت ٿئي ٿي. بظاهر معلوم ٿئي ٿو ته اهو حڪم تڏهن آهي جڏهن عذر کان بغير وڌيڪ فاصلو رکجي. پر جيڪڏهن عذر آهي، جيئن وچ ۾ درياءُ هجي ته ٻي صف جي نماز فاسد نه ٿيندي (اسعاف الابرار - بياض محمد عارف شڪارپوري) اها عبارت صحيح آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته اسعاف الابرار مشڪوٰۃ شريف جي شرح جو مؤلف ابن حجر مڪي شافعي آهي ۽ حنفي عالمن تشريح ڪئي آهي ته جيڪڏهن ٻن صنفن جي وچ ۾ ايڏي وڏي نهر هجي جنهن ۾ ننڍي ٻيڙي هلي سگهي ته ان سان امام جي اقتدا حاصل نه ٿيندي. درياءُ جيڪڏهن ان کان وڏو هوندو ته وڌيڪر امام جي اقتدا ممڪن نه ٿيندي ۽ اهوئي حڪم انهيءَ رستي جو آهي، جنهن ۾ گاڏي هلي سگهي. درمختار ۾ چوي ٿو ته امام جي اقتدا کان رستو، جنهن ۾ گاڏي هلي سگهي يا نهر جنهن ۾ ٻيڙي هلي سگهي، مانع آهي، جيتوڻيڪ اها ٻيڙي ننڍي هجي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: سنت جي نيت ڪهڙي نموني ڪرڻ گهرجي؟ سنت رسول الله چوڻ گهرجي يا نه؟

جواب: بظاهر ائين چوڻ وڌيڪ افضل آهي ۽ جيڪڏهن صرف نيت ڪري تڏهن به ڪافي ٿيندس. ڪنڙ ۾ آهي؛ سنت ۽ نفل لاءِ مطلق نيت ڪرڻ به ڪافي آهي. بحر جو مصنف قاضي خان جي حوالي سان لکي ٿو؛ صحيح ڳالهه هيءَ آهي ته فرض نماز جي نيت سان نفل نماز جي نيت ادا نٿي ٿئي. ڇاڪاڻ ته اها خاص نماز آهي، پوءِ ان جي مناسبت سان نيت ڪرڻ ضروري آهي. يعني چوي ته سنت رسول يا متابعت رسول الله صلي الله عليه وسلم جي نيت ڪريان ٿو. قهستانيءَ ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جي پيروي ڪرڻ جي نيت ڪري. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن امام کي ستره يعني آڙ آهي ۽ ڪو شخص جماعت جي اڳيان گذري وڃي ته جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو.

جواب: بظاهر جائز آهي. ڇاڪاڻ ته امام جو ستره قوم جو ستره آهي. هدايه ۾ آهي؛ ”امام جو ستره قوم جو ستره آهي، رسول الله صلي الله عليه وسلم جن ڏهه سال مڪي معظمه ڏانهن منهن

ڪري نماز پڙهائي، پر ماڻهن جي اڳيان ستره نه هوندو هو. ”درمختار ۾ آهي: ”امام جو ستره سڀني لاءِ ڪافي آهي.“ بحر ۾ آهي ته امام جو ستره سڀني جماعتين لاءِ ستره آهي جو بخاري مسلم جي متفق عليه حديثن مان ائين ظاهر ٿئي ٿو ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن نماز پڙهائڻ مهل رڳو پنهنجي اڳيان ستره جو اهتمام ڪندا هئا. علماء جو اختلاف آهي ته امام جو ستره صرف سندس ذات لاءِ خاص آهي يا سندس مقتدين لاءِ به آهي؟ اسان جي امامن جي قول مطابق امام جو ستره پوري جماعت جو ستره آهي، جيئن مٿي هدايه جي حوالي سان گذريو. يعني امام جي ستره کي هدايه واري خاص امام جو ستره قرار نه ڏنو بلڪ چوي ٿو ته اهو سڀني جماعتين جو ستره آهي.

غرض ته امام جو ستره جماعتين جي لاءِ ڪافي آهي، ان ڳالهه ۾ اختلاف نه آهي. اختلاف هن ڳالهه ۾ آهي ته امام جو ستره امام سان گڏوگڏ جماعتين لاءِ به آهي يا اهو صرف امام لاءِ خاص آهي؟ جو ستره کي رڳو امام جي اڳيان کوڙيو وڃي ٿو؟ فقه جي امامن جي قول مان معلوم ٿئي ٿو ته پيش امام جي اڳيان ڪتل ستره درحقيقت بغير ڪنهن تفاوت ۽ فرق جي امام ۽ مقتدين سڀني جي سامهون ڪتل ليکيو ويندو. بهرحال ٻنهي قولن مطابق جيڪڏهن ڪو شخص امام جي ستره جي اڳيان گذري ٿو ته ان ۾ ڪو ڏوھ نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فائدو ۵: نماز جي صف ماڻهن جي عام حلقه ٻڌي ويهڻ کان جدا آهي. انهن ٻنهي کي هڪ ٻئي تي قياس نه ڪيو ويندو. انهيءَ ڪري جيڪڏهن اڳين صف ۾ خالي جاءِ موجود آهي ۽ پوئين صف جا ماڻهو اڳتي اچي ان جاءِ کي پرين ٿا ته اهي رسول الله صلي الله عليه وسلم جي انهيءَ وعيد ۽ ڌمڪيءَ ۾ نه ايندا جنهن ۾ فرمايو ويو آهي ته جيڪو وچ حلقي ۾ اچي ويهي ان تي لعنت آهي (ترمذي) ڇاڪاڻ ته اڳين صف ۾ اچي ويهڻ وچ حلقي ۾ ويهڻ وانگر نه آهي. اهڙي ئي وعيد ۽ ڌمڪي ان شخص جي باري ۾ به حديث ۾ آيل آهي جيڪو جمعي جي ڏينهن ماڻهن جي مٿان ٽپي اڳتي وڃي ويهي ٿو. مشڪوٰۃ ۾ آهي رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو جيڪو شخص جمعي جي ڏينهن مسجد ۾ ماڻهن جا ڪنڌ اورانگي اڳتي وڃي ويهي ٿو انهيءَ جهنم ۾ داخل ٿيڻ لاءِ پل ناهي. مرقاة ۾ شيخ عبدالحق محدث دهلوي لکي ٿو ته انهيءَ وعيد ۽ ڌمڪيءَ کان اهو ماڻهو آجوه ۽ مستثنى آهي، جيڪو جڳهه تنگ هئڻ سبب اڳين صف ۾ خالي جڳهه کي پُر ڪرڻ لاءِ ماڻهن جا ڪنڌ اورانگي اڳتي وڃي ويهي. باقي رهي اها روايت جنهن ۾ بيان آهي ته حضرت عثمان رضه ماڻهن جا ڪنڌ اورانگي اڳئين صف ۾ وڃي ويٺو حالانڪ حضرت عمر رضه خطبو ڏئي رهيو هو، پر انهيءَ به مٿس اعتراض نه ڪيو ته ان جو به اهوئي سبب ٿي سگهي ٿو ته اڳينءَ صف ۾ خالي جاءِ ڇڏيل هوندي جنهن کي پُرڻ لاءِ پاڻ اڳتي وڌيو. انهيءَ اصول پٽاندڙ جيڪڏهن پهرين صف ۾ خالي جڳهه رهيل هجي ۽ ٻي صف جا ماڻهو اڳتي وڌي ويهن ته انهن تي مٿين ٻنهي وعيدن مان ڪا وعيد نه ايندي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڪشف الرمز شرح ڪنز ۾ آهي ته نماز جا اهي افعال ۽ ارڪان جيڪي هڪ کان وڌيڪ بار دهر يا وڃن ٿا انهن ۾ ترتيب قائم رکڻ فرض آهي ۽ جيڪي افعال ۽ ارڪان ٺٽا دهر يا وڃن انهن جون ٻه صورتون آهن يا ته اهي فعل هوندا يا فعل نه هوندا جيئن قرآن ڪرڻ ته اهڙن ڪمن ۾ ترتيب جو قائم رکڻ فرض نه آهي واجب آهي. انهيءَ مسئلي جي صورت لکڻ فرمايو.

جواب: الله جلشانه ئي سڌي وات ڏيکاريندڙ آهي، مسئلي جي صورت هيءَ آهي ته دوران قيام قرآن ۾ ۽ رکوع ڪرڻ ۾ ترتيب قائم رکڻ واجب آهي. جيڪڏهن قرآن کان اول رکوع ڪيائين ته ان تي سهو جو سجدو لازمي آهي، جيئن شرح وقايع ۾ آهي، حالانڪ قرآن اهڙو فعل نه آهي جو هڪ ئي رکعت ۾ هڪ کان وڌيڪ ڀيرا ڪئي وڃي. انهيءَ ڪري قياس جي تقاضا اها آهي ته ٻنهي جي وچ ۾ ترتيب فرض آهي، جيئن اهڙيءَ طرح جي ٻين انهن افعالن ۽ ارڪانن ۾ فرض آهي جيڪي دهر يا ٺٽا وڃن. ڪافيءَ ۾ آهي ته جيڪي افعال ۽ رڪن نماز جي رکعت ۾ اڪيلا آهن انهن ۾ ترتيب جو قائم رکڻ فرض آهي جيئن قيام ۽ رکوع آهي ۽ جيڪي افعال ۽ ارڪان هڪ کان وڌيڪ ڀيرا رکعت ۾ ادا ڪجن ٿا انهن ۾ ترتيب رکڻ واجب آهي جيئن هر رکعت جا سجدا آهن. پر جڏهن اوهان اونهو غور ڪندا ته اوهان کي معلوم ٿيندو ته قرآن ڪرڻ ڪولي عبادت آهي فعلي عبادت نه آهي انهيءَ ڪري ان کي قيام، رکوع وغيره فرضن تي قياس ڪرڻ قياس مع الفارق يعني صحيح نه آهي. اهوئي سبب آهي ته ابن ڪمال ”ڪشف الرمز“ جي مٿين عبارت جي تشريح ڪندي لکي ٿو ته ”ترتيب قائم رکڻ انهن فرضن ۾ فرض آهي جيڪي فعلي قسم جا فرض آهن، ڇاڪاڻ ته نماز جا اهي رڪن جيڪي ڪولي آهن ۽ دهر يا ٻه ٺٽا وڃن جيئن قرآن ڪرڻ ته انهن جي ٻين رڪن سان ترتيب قائم رکڻ فرض نه آهي. ڪشف الرمز ۾ مقدسيءَ انهيءَ قول سان موافقت اختيار ڪئي آهي. جيڪي علماء انهيءَ فرق کان اڻ ڄاڻ آهن، اهيءَ تڪرار جي شرط کي ٺٽا مڃڻ يعني انهن وٽ نماز جي رکعت جا رڪن هڪ محن يا هڪ کان وڌيڪ سڀني ۾ ترتيب قائم رکڻ جو هڪ ئي حڪم يعني واجب جو آهي. پر ابن ڪمال انهيءَ فرق ۽ شرط کي لازمي قرار ڏيندي فرمائي ٿو ته رکعت ۾ جيڪي افعال هڪ ڀيرو ادا ڪيا وڃن ٿا جيئن قيام ۽ رکوع انهن ۾ ترتيب جو قائم رکڻ فرض آهي ۽ جيڪي هڪ کان وڌيڪ ادا ڪيا وڃن ٿا جيئن سجدا انهن جي ٻين افعالن سان ترتيب قائم رکڻ واجب آهي، انهيءَ باب ۾ الله جي فضل ۽ ٻاجه سان مون تي اهوئي ظاهر ٿيو (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

فائدو: مغرب جلد پڙهڻ مستحب آهي ۽ ايتري دير ڪري پڙهڻ جو ستارا ظاهر ٿيڻ مڪروه تحريمي آهي. مغرب جو اول وقت سج لهڻ شرط شروع ٿئي ٿو (والله اعلم) شرح منية المصليءَ ۾ آهي: مغرب هر زماني ۾ سواءِ جهڙ ۾ جلدي پڙهڻ افضل آهي. رافع بن خديج کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جي پويان اسان مان ڪو مغرب پڙهي موٽندو هو ته زمين ۾ نيزي

ڪوڙڻ جا چڱهه ۽ نشان نظر ايندا هئا. ابن عمر رضي الله عنه بابت روايت آهي ته هڪ ڀيري تارن جي نڪرڻ تائين دير ڪري نماز پڙهيائين ته (ڪفاري ۾) غلام آزاد ڪيائين. بحر ۾ آهي ته: مغرب جلد پڙهڻ افضل آهي جو بخاري مسلم جي حديث آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن مغرب ان وقت پڙهندا هئا جڏهن سج لهي رات جي پردي ۾ لڪي ويندو هو ۽ تارن جي ظاهر ٿيڻ تائين سانجهي دير سان پڙهڻ مڪروه آهي. فتح القدير ۾ آهي ته مغرب جلد پڙهڻ جو مطلب آهي ته آذان کان بعد اقامت ۾ وڌيڪ دير نه ڪري مگر ايتري دير جو معمولي ترسي. مٿي بيان ٿي چڪو ته مغرب مؤخر ڪري پڙهڻ مڪروه تحريمي آهي. شرح نور الظلام ۾ آهي ته مغرب دير سان پڙهڻ مڪروه آهي. ڇاڪاڻ ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جو فرمان آهي ته منهنجي امت سدائين پلائي ۾ رهندي جيستائين مغرب تارن جي اڀرڻ تائين دير سان نه پڙهي. مغرب هر موسم ۾ جلد پڙهڻ مستحب آهي سواءِ جهڙ جي، پوءِ جهڙ ۾ ڪجهه دير سان پڙهي تانجو مغرب ٿيڻ جو غالب گمان ٿئي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: مقتديءَ تي امام جي اقتدا واجب ۾ واجب ۽ فرض ۾ فرض آهي. جيڪڏهن مقتديءَ آخري التحيات کان بعد امام جي سلام کان اڳ سلام ورايو ته ان جي نماز صحيح ٿيڻ نه گهرجي. ان باري ۾ توهان ڇا ٿا ارشاد فرمايو؟

جواب: درمختار ۾ آهي ته: ظاهر هي آهي ته مقتديءَ تي امام جي متابعت واجب ۾ واجب ۽ فرض ۾ فرض آهي انهيءَ آڌار تي جيڪڏهن امام کان اڳ التحيات پورو ڪري ڳالهائي ته جائز ۾ پڙهڻ مڪروه آهي. الدرر المنتقي ۾ به ان طرح آهي. متان ۾ آهي ته جيڪڏهن عذر سان ائين ڪيائين ته جائز آهي نه ته مڪروه آهي. البحر ۾ آهي ته عالمن جي تحرير ۾ جڏهن لفظ ”مڪروه“ هجي ته مڪروه تحريمي مراد هوندي آهي. اها ڳالهه به ڳجهي نه آهي ته نمازيءَ جي فعل سان نماز جي حالت کان ٻاهر نڪرڻ فرض آهي جيئن فقهه جي ڪتابن جي متن ۾ آهي ۽ اسلام عليڪم چئي نماز پوري ڪرڻ واجب آهي جيئن فقهه جي معتبر ڪتابن ۾ آهي. هاڻي جڏهن مقتديءَ امام جي پويان آخري قاعدي ۾ التحيات پورو ڪيو ۽ ان جي سلام ورائڻ کان اڳ ۾ سلام ورايائين ته انهيءَ امام جي نماز کان ٻاهر نڪرڻ جي فرض ۾ واجب جي متابعت ڇڏي ڏني ۽ مٿي بيان ٿي چڪو ته واجب ۾ مقتديءَ لاءِ امام جي متابعت ڪرڻ واجب ۽ فرض ۾ فرض آهي (درمختار) ان دليل جي تقاضا آهي ته اهڙي شخص جي نماز صحيح نه ٿيندي سو غور کان ڪم وٺو ۽ الله صحيح ڳالهه جي توفيق ڏيندڙ آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فائدو: التحيات پورو ڪرڻ کان اڳ بدن کي هٿ سان مهڻ يا ڪنهن مڪروه نه آهي. محيط ۾ ان کي صحيح ڄاڻايو ويو آهي. بحر الرائق جو مصنف لکي ٿو ته جيڪڏهن نمازي اجايو ڪنهي ته مڪروه آهي، جيڪڏهن مجبوريءَ ۽ عذر سان ڪنهي ته مڪروه نه آهي جيئن مڃر جي چڪ پائڻ

سبب نماز ۾ خلل پوي ته ڪنهن جائز آهي (مفتاح) البحر جي لکت هن طرح آهي ته التحيات ۾ سلام ڦيرڻ کان اڳ نمازيءَ جو ڪنهن مڪروھ نه آهي. منية المصليٰ ۾ آهي ته نمازيءَ لاءِ نماز دوران ۽ التحيات ۾ سلام کان اڳ پيشانيءَ تان پگهر يا مٿي اکهن مڪروھ آهي. انهن ٻنهي عبارت ۾ مخالفت آهي. انهن ۾ موافقت پيدا ڪرڻ لاءِ مفتاح جي مصنف هيءَ تاويل ڪئي آهي ته ”التحيات کان اڳ“ جو مطلب آهي التحيات پوري ٿيڻ کان اڳ ائين ڪرڻ مڪروھ آهي. انهيءَ تاويل جي آڌار تي انهيءَ عبارت جو مطلب هي ٿيندو ته التحيات پورو ڪرڻ کان پوءِ ڪنهن يا مٿي اکهن مڪروھ نه آهي ۽ التحيات دوران ائين ڪرڻ مڪروھ آهي. خوب سمجهو (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: آخري قعدي جي فرض هجڻ جي لاءِ ڪهڙو دليل آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته آخري قعدي جي فرضيت لاءِ دليل يا ته عالمن جو اجماع آهي جيئن البحر مان معلوم ٿئي ٿو ته آخري التحيات پڙهڻ جيترو ويهڻ عالمن جي اجماع سان فرض آهي. يا وري ان جي فرض هجڻ جو دليل حديثون آهن جيڪي رسول الله صلي الله عليه وسلم کان ثابت آهن. شيخ قاسم شرح الدرر ۾ لکي ٿو ته ڪيتريون حديثون جيڪي متواتر جي درجي کي بهتله آهن دلالت ڪن ٿيون ته آخري قعدو فرض آهي. ان قول جي تائيد البحر مان به ٿئي ٿي. جنهن ۾ آهي ته بخاري مسلم ڪيترن طريقن سان هيءَ حديث بيان ڪئي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن اعرابيءَ کي نماز جا ارڪان ۽ فرض سمجهايندي فرمايو ته جڏهن تو آخري رڪعت جي آخري سجدي مان مٿو مٿي ڪيو ۽ التحيات پڙهڻ جيترو ويهڻ ته پوءِ بيشڪ تو پنهنجي نماز پوري ڪئي. هدايه جو مصنف لکي ٿو ته ”نماز جي آخر ۾ التحيات پڙهڻ جيتري دير ويهڻ پاڻ ڪريمن جي هن حديث مان ثابت آهي ته حضرت ابن مسعود رضه کي التحيات سيکاريندي ارشاد فرمايائون: ”جڏهن تواهو التحيات پڙهيو ۽ ايتري دير نماز ۾ ويهڻ ته پوءِ بيشڪ تنهنجي نماز پوري ٿي. هن حديث ۾ نبي صلي الله عليه وسلم جن (آخري) قعده کي نماز مڪمل ڪرڻ وارو فعل فرمايو آهي. التحيات پڙهي خواه نه پڙهي. فتح القدير جو مصنف انهيءَ حديث جي تشريح ڪندي لکي ٿو ته: يعني تو التحيات پڙهيو يا (آخري) قعدو ڪيو. توهي ان ۾ التحيات پڙهين يا نه پڙهين ته نماز پوري ٿي.

نماز بابت قرآن مجيد جي نص يعني پڌرو حڪم مجمل يعني وضاحت طلب آهي جنهن جي تفصيل ۽ پڌرائي نبي صلي الله عليه وسلم جي حديثن ۾ آهي. تنهن ڪري قرآن مجيد جي حڪم و اقيموا الصلوة (نماز قائم ڪريو) تي نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جي حديث جي روشنيءَ ۾ عمل ڪرڻ سان ان جا فرض متعين ٿين ٿا، جيئن فتح القدير مان پڌرو ٿئي ٿو. البت نماز جي ڪن فرضن بابت قرآن جي نص قطعي آهي مثلاً الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته فڪبر (پوءِ الله جي وڏائي بيان ڪر) وقوموا لله (الله لاءِ اٿي ڪڙا ٿيو) اقرؤا (قرآن پڙهو) وارڪعوا (رڪوع ڪريو) واسجدوا (سجدو

ڪريو) انهن آيتن مان ترتيبوار نماز ۾ تڪبير تحریم يعني الله اڪبر چوڻ، قيام ڪرڻ، قرأت ڪرڻ، رکوع ۽ سجده ڪرڻ جا فرض ثابت ٿين ٿا. جڏهن ته نماز کان سواءِ ٻي حالت ۾ اهي فرض ثابت نه آهن. معلوم ٿيو ته نماز جي مجمل حڪمن ۽ فرضن جي تشريح، ترتيب ۽ ادائينگي جي طريقي بيان ڪرڻ جو حق رسول الله صلي الله عليه وسلم کي آهي يعني سندن فعل يا قول سان نماز جا فرض مقرر ڪرڻ واجب آهي. جيئن حديث شريف ۾ آهي ته پاڻ فرمايائون ته نماز جي ڇاڻي وضو آهي ۽ ان جي تحریم الله اڪبر ۽ ان جي تحليل السلام عليڪم آهي، يعني نماز پڙهڻ جي نيت سان بيهي الله اڪبر چوڻ سان نمازيءَ تي نماز کان سواءِ ٻيا ٻاهريان ڪم حرام ٿين ٿا ۽ آخري التحيات کان پوءِ نماز ختم ڪرڻ جي نيت سان السلام عليڪم چوڻ سان نمازيءَ لاءِ ٻيا ٻاهريان ڪم جائز ٿين ٿا. ان حديث کي ابو داؤد بيان ڪيو ۽ امام سفیان ثوريءَ ان کي حسن چيو. مجازاً هن حديث ۾ الله اڪبر چوڻ کي تڪبير تحریم چيو ويو آهي، حالانڪ الله اڪبر چوڻ جي معنيٰ ڪنهن شيءِ کي حرام ڪرڻ نه آهي، پر جڏهن ڪو شخص نماز شروع ڪرڻ لاءِ الله اڪبر چوي ٿو ته ان تي غير نماز جا سڀ ڪم حرام ٿين ٿا انهيءَ ڪري ان کي تڪبير تحریم چيو ويو آهي. ساڳيءَ ريت السلام عليڪم چوڻ سان نماز ختم ٿيڻ جو اعلان ٿئي ٿو حالانڪ اها ان جي لفظي معنيٰ نه آهي. الغرض اهي حديثون يا ته قرآن مجيد جي مجمل ۽ وضاحت طلب نص يعني حڪم کي واضح ڪن ٿيون يا وري قطعي حڪم جي تفصيل بيان ڪن ٿيون ۽ اهڙي وضاحت ۽ تفصيل کان بعد نماز جا فرض مقرر ٿين ٿا. پاڻ ڪريمن جي حديثن مان قطعت سان ثابت آهي ته نماز جي آخري قعدي کي ڪڏهن به نه ڇڏيو اٿن، سدائين ان کي ادا ڪيو اٿن جنهن سان ان قعدي جي فرضيت ثابت ٿئي ٿي ڇاڪاڻ ته اسين مٿي بيان ڪري آيا آهيون ته الله تعاليٰ جي حڪم ”نماز قائم ڪريو“ جي ادائينگيءَ لاءِ ان جي فرضن ۽ حڪمن جو تعين ۽ مقرر ڪرڻ نبي صلي الله عليه وسلم جي ذميواري آهي ۽ هي به ٻڌائي آيا آهيون ته نبي صلي الله عليه وسلم جن آخري قعدي کي ڪڏهن به ترڪ نه ڪيو آهي، انهيءَ ڪري ثابت ٿيو ته فرض آهي جيئن در مختار ۾ آهي ته: نماز جي فرضن مان آخري قعدو به آهي. پر السراجيه ۾ آهي ته جيڪو شخص آخري قعدي جي فرض هجڻ جو انڪار ڪري ان کي ڪافر نه ڪوٺبو. شايد ان جو بنيادي سبب هي آهي ته جيتوڻيڪ آخري التحيات جي فرضيت قرآن ۽ حديث مان ثابت آهي جيئن تفصيل سان بيان ڪيو ويو، مگر هتي هڪ ٻيو اونهو فرق آهي، جنهن کي سمجهڻ جي ضرورت آهي، اهو هيءُ ته نماز جا ڪي فرض قرآن مجيد جي نص قطعي سان ثابت آهن مثلاً وارڪعوا، واسجدوا، رکوع ڪريو ۽ سجده ڪريو اهي الفاظ نماز ۾ رکوع ۽ سجده جي ثابتيءَ لاءِ چٽا ۽ پڌرا آهن، جڏهن ته قعدي جي لاءِ اهڙا لفظ نٿا ملن ته واقعدوا يعني نماز ۾ ويهو ۽ قعدو ڪريو، ٻين لفظن ۾ نماز جي قعدي لاءِ قرآن مجيد جي نص قطعي موجود نه آهي انهيءَ ڪري جيڪڏهن ڪو ان جي فرضيت جو انڪار ڪري ته ان کي ڪافر نه ڪوٺبو، جواهو

فرض قرآن جي مجمل نص ”اقيموا الصلوة“ ۽ رسول الله صلي الله عليه وسلم جي عمل ۽ قول سان ثابت ٿيل آهي ۽ دين اسلام جي جنهن فرض جي منڪر کي ڪافر ڪوٺيو آهي، سو اهڙو فرض آهي جيڪو قرآن مجيد جي نص قطعي مان ثابت هجي. انهيءَ ڪري البحر جو مؤلف لکي ٿو ته: فرض ٻن قسمن جا آهن: ۱- قطعي (جيڪو قرآن جي قطعي نص سان ثابت ٿئي) ۲- ظني (جيڪو قرآن مجيد جي قطعي نص سان ثابت نه ٿئي) فرض جو اهو قسم به قوت جي اعتبار سان عمل ۾ قطعي وانگر آهي انهيءَ شرط سان ته جيڪڏهن انهيءَ ظني فرض جو دليل ثابت نه ٿئي ته ان تي عمل ڪرڻ به جائز نه ٿيندو ۽ اهڙي فرض جي انڪاريءَ کي ڪافر نه چئبو. جڏهن عالمن انهيءَ آخري التحيات جي ويهن جي فرضيت جي منڪر کي ڪافر نه سڏيو آهي ته معلوم ٿيو ته نماز جو اهو فرض قرآن جي قطعي نص مان ثابت ٿيل نه آهي، بلڪ ظني دليل سان ثابت آهي، جيڪو قوت ۾ قطعي فرض وانگر آهي، سو چڱيءَ طرح سوچ ويچار ڪريو، هن باب ۾ مون تي اهو جواب پڌرو ٿيو. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: تحفة الفقه ۾ آهي ته هڪ شخص ٻه رڪعتون عصر پڙهي انهيءَ دوران سج لهي ويو، سج لهڻ کان بعد انهيءَ آخري ٻه رڪعتون پوريون ڪيون، آخري ٻن رڪعتن يعني سج لهڻ کان بعد ان سان ٻيو شخص اچي نماز ۾ شامل ٿيو ته ان جي پويان پڙهندڙ شخص جي نماز صحيح نه ٿيندي، ڇاڪاڻ ته نماز پڙهائيندڙ پنهنجي ادا نماز پڙهي رهيو آهي جڏهن ته ان جو مقتديءَ قضا نماز جي صورت ۾ آهي. هيءَ فقهيءَ روايت هن باب ۾ پڌري آهي ته جنهن شخص وقت نڪرڻ کان بعد ڪنهن جي پويان نماز پڙهي ته پهرين شخص جي نماز ته ٿيندي مگر پوئين شخص جي نماز نه ٿيندي. جڏهن خزانه المفتين جو مؤلف ان جي ابتڙ لکندي چوي ٿو ته ان جي اقتدا صحيح آهي جيتوڻيڪ امام جي نماز ادا ۽ بعد ۾ شامل ٿيندڙ جي نماز قضا آهي، ڇاڪاڻ ته ٻنهي جي نماز هڪ آهي. انهيءَ آخري قول جي تائيد ساڳئي ڪتاب جي هيءَ روايت پڻ ڪري ٿي ته مقيم نمازي جيڪڏهن وقت اندر يا وقت کان پوءِ مسافر جي پويان نماز پڙهي ته جائز آهي. تحفة الفقه ۾ به آهي ته مقيم مسافر جي پويان پڙهي يا مسافر مقيم جي پويان پڙهي، وقت اندر پڙهي يا وقت گذرڻ کان بعد ان سان شامل ٿي نماز پڙهي جائز آهي. ظاهر آهي ته روايتون هڪ ٻئي جي مخالف آهن اوهان فرمايو ته اهڙي شخص جي نماز صحيح ٿيندي يا نه؟ ۽ ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته امام ۽ مقتديءَ جي هڪ نماز هئڻ سبب مقيم مقتديءَ لاءِ ته اهڙي اقتدا بلڪل صحيح آهي ڇاڪاڻ ته امام جي لاءِ پوري نماز ادا جي حڪم ۾ آهي، جيئن فقهي ڪتابن جي متن ۾ آهي پوءِ جڏهن امام لاءِ اها نماز هڪڙي ئي نماز آهي يعني ائين ته نه آهي جو عصر نماز جي پهرين حصي کي جيڪا وقت اندر پوري ٿي چڪي آهي عصر ليکجي ۽ ٻئي حصي کي جيڪا سج لهڻ بعد پوري ٿئي ٿي، ان کي عصر نه ليکجي بلڪ اها پوري نماز هڪ يعني عصر جي ادا

نماز آهي. جڏهن امام جي حق ۾ اها نماز هڪ ليڪجي ٿي ته مقتديءَ جي حق ۾ به اها هڪ ئي ليڪبي. جيتوڻيڪ سندس نماز ادا ڪيل نه بلڪ قضا شمار ٿيندي. جو وقت نڪرڻ کان بعد جماعت ۾ شامل ٿيو. اهڙي سبب آهي ته گهڻن فقيهن اهڙي مقتديءَ جي نماز کي صحيح چيو آهي. برجنديءَ ۾ آهي ته: جنهن عصر ۾ رڪعتون پڙهيون پوءِ سج لهي ويو ۽ ٻيو ماڻهو ان سان نماز ۾ شامل ٿيو ته جائز آهي جيتوڻيڪ مقتديءَ لاءِ اها نماز قضا آهي. ڇاڪاڻ ته نماز هڪ آهي. ساڳيءَ طرح الظهيرة ۾ به آهي. قهستانيءَ ۾ آهي ته هڪ فرض پڙهڻ واري جي پويان ٻيو فرض پڙهڻ وارو اقتدا نه ڪري. جيئن ڪو مسافر ڪنهن مقتديءَ جي پويان ان وقت نماز ۾ شامل ٿئي جڏهن نماز جو وقت نڪري ويو هجي. جيتوڻيڪ عصر پڙهندڙ پنهنجي نماز وقت اندر ئي ڇو نه شروع ڪئي هجي ۽ بعد ۾ ان کي سج لهي وڃي. پر آخري نماز ۾ ساڻس مسافر اچي شامل ٿئي ته ان جي نماز نه ٿيندي. هن روايت ۾ اشارو آهي ته عصر پڙهندڙ مقيم امام جي پويان جيڪڏهن مقيم مقتدي شامل ٿئي ته جائز آهي جيتوڻيڪ ان جي اها نماز قضا تصور ڪئي ويندي پر جيئن ته ٻنهي جي نماز هڪ ئي آهي انهيءَ ڪري استحسانا جائز آهي. جيڪي علماءَ چون ٿا ته اهڙي امام جي پويان اهڙي مقتديءَ جي نماز صحيح نه ٿيندي انهن جو دليل هيءُ آهي ته امام جي نماز ادا ۽ مقتديءَ جي قضا آهي. مگر جيئن ته امام ۽ مقتديءَ جي نماز هڪ ۽ ساڳئي ئي آهي انهيءَ بنا تي محقق عالمن ان اعتراض ۽ اختلاف کي وزن نه ڏنو آهي. رهيو مسئلو اهڙي امام جي پويان مسافر جي نماز جو ته اها جائز نه آهي جيئن ان بابت قهستانيءَ جو قول مٿي گذريو. خلاصه ۽ البحر ۾ به ائين آهي. درمختار ۾ آهي ته: مسافر مقيم جي اقتدا وقت گذرڻ کان بعد نه ڪري جو سفر جو وقت مٽجي وڃي ٿو. ”اليتيميه“ جي حوالي سان عالمگيريءَ ۾ به مسئلو ائين بيان ڪيل آهي جيئن تارخانيه ۾ آهي. هنن روايتن ۾ ثابتي ۽ دلالت آهي ته مقيم مقتديءَ وٽر وڌيڪ حقدار آهي انهيءَ ڳالهه جو ته مقيم امام جي پويان سندس اهڙي نماز صحيح ٿيندي جنهن جو مٿي بيان ڪيو ويو پر مسافر جي صحيح نه ٿيندي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: نماز دوران امام جو وُضُو پيڇو پيو. نه پاڻ ڪنهن کي اڳتي وڌايائين نه مقتدين ڪنهن ٻئي کي امام مقرر ڪيو. هڪ شخص ازخود امام جي جاءِ تي اچي نماز پوري ڪرائي ان صورت ۾ سندن نماز صحيح ٿيندي يا نه ٿيندي؟

جواب: بظاهر جيڪڏهن مسجد مان ٻاهر نڪرڻ کان اڳ ڪنهن شخص ان امام جي جاءِ تي اچي نماز پڙهائي ته اهو شخص حڪماً يعني عملي اعتبار سان ان جو جانشين ٿيندو ۽ اهڙي نماز درست ٿيندي. البحر ۾ آهي ته امام جي جانشين يا خليفه هئڻ جا ٻه قسم آهن: ۱- حقيقي جانشين (جنهن کي امام يا مقتدي مقرر ڪن) ۲- حڪمي جانشين (جيڪو ازخود اچي نماز پوري ڪرائي) اهڙي شخص جيڪڏهن امام جي مسجد مان ٻاهر نڪرڻ کان اڳ اچي رهيل نماز پوري ڪرائي ته

سڀني جي نماز جائز آهي. خزانه المفتين ۾ به ان طرح آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته جيڪڏهن ٻئي امام جي محراب ۾ پهچڻ کان اڳ پهريون امام مسجد مان ٻاهر نڪري ويو ته سڀني جي نماز فاسد ٿيندي، عالمگيريءَ ۾ به ان طرح آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوسستاني)

سوال: نماز جي ٻن سجدن جي وچ ۾ جلسو جو وقت ڪيترو آهي؟

نوت: ٻن سجدن جي وچ ۾ ويهڻ کي ”جلسو“ چئبو آهي. (مترجم)

جواب: ان باب ۾ صحيح روايتن ۾ اختلاف آهي. البحر ۾ نامعلوم ڪتاب جي حوالي سان لکي ٿو ته ان جي مصنف ٻن سجدن جي وچ ۾ جلسو جو وقت مقرر نه ڪيو آهي. ڇاڪاڻ ته مسئلي ۾ اختلاف آهي. ان ڏس ۾ امام ابوحنيفه رح کان چار روايتون آهن؛ هدايه جي مصنف هن قول کي صحيح چيو آهي ته ۱- جيڪڏهن نمازي ويهڻ جي وڌيڪ ويجهو هجي ته جائز ۽ سجدي جي وڌيڪ ويجهو هجي ته جائز نه آهي. ڇاڪاڻ ته ان حالت ۾ سجدو ڪندڙ تصور ٿيندو آهي. بدائع جو مصنف هن قول کي صحيح چوي ٿو ته ۲- جيڪڏهن ڏسڻ وارو ان کي ڏسي سمجهي ته سجدي مان مٿو مٽي کنياڻس ته جائز آهي ۳- محيط جي مصنف هن قول کي صحيح چيو آهي ته معمولي مٿو مٽي کڻي ته به جلسو جائز آهي. ۴- چوٿين روايت هيءَ آهي ته ايتري دير سجدي مان اٿي ويهي جو ان جي ۽ زمين جي درميان هوا گذري وڃي. معلوم ناهي ته ڪنهن ان قول کي صحيح چيو آهي. ڪتاب ڪافي جي مصنف جي ظاهري عبارت مان پتو پوي ٿو ته اها چوٿين روايت ٽين روايت ڏانهن راجع آهي جنهن کي المحيط جي مصنف صحيح قرار ڏيندي اختيار ڪيو آهي. پڻ چوي ٿو ته اهو قول قياسي آهي ۽ هن جلسو جو تعلق سجده جي فرضيت سان آهي. التنوير جي مصنف متن ۾ المحيط جي قول کي پسند ڪيو آهي يعني سجدي مان ايترو اٿي ويهڻ ڪافي آهي جنهن کي جلسو چئي سگهجي. درمختار ۾ آهي؛ نمازي جيڪڏهن تختي تي سجدو ڪري ۽ ايتري دير مٿو مٽي کڻي جو تختو ڇڪجي ته ٻيو سجدو ڪري سگهي ته ڪافي آهي. پرهيءَ روايت بيمار آهي جنهن سان نماز مڪروه آهي جيئن ساڳئي ڪتاب ۾ آهي ته: هن روايت کي شرح منية المصليٰ ۾ بيمار ڪوٺيو ويو آهي. چنانچہ لکي ٿو ته هڪ قول مطابق جڏهن ايتري دير مٿو مٽي کڻي جو هوا جو گذر ٿئي ته سجدو صحيح آهي ۽ اهو قياسي قول آهي ان کي شيخ الاسلام صحيح چيو آهي ۽ اهوئي ظاهر آهي پر ايترو معمولي ۽ مختصر نموني ۾ مٿو مٽي کڻڻ سخت مڪروه آهي. ڇاڪاڻ ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جي پوري حياتيءَ جي عمل جي بلڪل ابتڙ آهي. مفتاح الصلوة ۾ حضرت حاجي صاحب فرمائي ٿو ته شرح وقايه جي حاشين ۾ ڪن عالمن کان نقل آهي ته ايتري دير مٿو مٽي کڻي جو هوا جو گذر ٿئي ته ڪافي آهي، اهو امام ابوحنيفه جو پر علماء جي هڪ جماعت کان مروِي آهي. جڏهن انهيءَ روايت جي اصليت معلوم ٿي وئي ته پوءِ ترجيح هدايه جي قول کي آهي جنهن کي گهڻن محققن پسند ڪيو

آهي ته: صحيح قول هي آهي ته نمازي ايترو مٿو مٿي کڻي جو سجده جي ويجهو هجي ته جائز نه آهي جو ان حالت ۾ سجود ڪندڙ ليڪبو ۽ جيڪڏهن ويهڻ جي وڌيڪ ويجهو آهي ته اهو جلسه جائز آهي جو ويٺل شمار ٿئي ٿو. انهيءَ ڪري ٻي صورت صحيح آهي. خزانه المفتين ۾ به ان طرح آهي. شرح نية المصلي ۾ آهي ته: جيڪڏهن سجده مان مٿو زمين تان ٿورو کنياڻين ۽ سڌو ٿي نه ويٺو پوءِ ٻيو سجود ڪيائين ته ڏسبو ته ويهڻ جي ويجهو آهي يا سجدي جي؟ سجدي جي وڌيڪ ويجهو آهي ته سندس مٿو مٿي ڪٿڻ ۽ ٻيو سجود ڪرڻ جائز نه آهي. ملتقط ۾ ان صورت کي جائز چوي ٿو. هدايه ۾ آهي ته پهرين صورت وڌيڪ صحيح آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته ٻن سجدن جي وچ ۾ ويهڻ بابت عالمن جو اختلاف آهي. امام ابوحنيفه کان روايت آهي ته جيڪڏهن نمازيءَ اٿڻ مهل ويهڻ کي ويجهو آهي ته جائز آهي ۽ زمين کي ويجهو آهي ته جائز نه آهي. ائين التبيين ۾ آهي ۽ اهو وڌيڪ صحيح آهي. اهڙيءَ طرح هدايه ۾ آهي: درمختار ۾ آهي ته هدايه واري هن روايت کي صحيح چيو آهي ته جيڪڏهن ويهڻ جي وڌيڪ ويجهو آهي ته صحيح آهي نه ته نه! النهر ۽ الشرنبلانيءَ ان قول کي ترجيح ڏني آهي. هن باب ۾ الله جلشانه مون تي اها حقيقت ڪولي آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هي جيڪو ڪتاب لکن ٿا ته قبرستان ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي ان جو ڇا مطلب آهي؟ ڪي چون ٿا ته قبرستان جي وچ ۾ نمازيءَ جي آڏو قبر نه هجي تڏهن به اٿڻ جي واڙي وانگر مڪروه آهي. ڪي چون ٿا ته جيڪڏهن قبر جي سامهون نماز پڙهي رهيو آهي ته مڪروه آهي نه ته نه! اٿڻ جي واڙي ۾ گندگي هوندي آهي جڏهن ته قبرستان ۾ گندگي نه هوندي آهي. پوءِ ڪهڙي سبب جي ڪري مڪروه ٿيندو؟

جواب: بظاهر قبرستان ۾ نماز پڙهڻ مڪروهم مطلق آهي. نمازيءَ جي سامهون قبر هجي يا نه هجي. البت اتي نماز پڙهڻ لاءِ ڪا مقرر جاءِ هجي ته جائز آهي. بشرطيڪم قبر کان خالي هجي. منهنجي نزديڪ ان جو سبب رسول الله صلي الله عليه وسلم جي ان ڪم کان ممانعت آهي. شرنبلانيءَ جي نورالايضاح ۾ آهي ته: رستي، حمام، پيشاب پاخاني جي جاءِ ۽ قبرستان ۾ نماز مڪروه آهي. ان ڪتاب جي شرح امداد الفتاح ۾ آهي ته ان جو سبب رسول الله صلي الله عليه وسلم جي حديث آهي جيڪا حضرت ابن عمر رضه کان ابن ماجه ۽ ترمذيءَ ۾ آهي ته پاڻ ستن جاين تي نماز پڙهڻ کان منع ڪيائون: ۱- پيشاب پاخاني جي جاءِ ۲- ڪوس گهر ۳- قبرستان ۾ ۴- عام رستي تي ۵- حمام يعني وهنجڻ جي جاءِ تي ۶- اٿڻ (يا جانورن) جي واڙن ۾ ۷- ڪعبت الله شريف جي مٿان. امداد الفتاح ۾ آهي ته جيڪڏهن قبرستان ۾ نماز لاءِ مقرر ۽ مخصوص جاءِ هجي ته اتي نماز پڙهڻ ۾ حرج نه آهي، بشرطيڪم اتي قبر موجود نه هجي ڇاڪاڻ ته ان طرح ڪتاب وارن يعني يهودين ۽ عيسائين سان عبادت ڪرڻ ۾ مشابهت ٿئي ٿي، جنهن کان منع

آهي ۽ مٿي بيان ڪيل طريقي ۾ اها مشابھت نه آهي. واللہ تعاليٰ اعلم بالصواب (ڪتبہ دين محمد البونڪاڻي)

سوال: نمازي سڪل حشيش ڪپڙي ۾ ٻڌي يا ڪٽيل ۽ پسيل حشيش جو پاڻي سندس مڪلي تي لڳي ٿو ته ان جي نماز جو شرعي حڪم ڪهڙو آهي، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: حشيش جي باري ۾ ڪجهه قول آهن؛ ڪي ان کي پاڪ، ڪي هلڪو پليٽ، ڪي ڳرو پليٽ چون ٿا ۽ آخري قول کي ترجيح آهي. آخري قول موجب جيڪڏهن ڪپڙي يا مڪلي تي هڪ درهم پليٽي لڳل آهي ته نماز درست نه آهي. سراج المڪليءَ ۾ آهي؛ حشيش جيتوڻيڪ پٽڙي حالت ۾ هجي تڏهن به پاڪ آهي ڀلي تون تجربو ڪري ڏس. اللمعات ۾ آهي ته: حنفي مذهب جي قياس موجب حشيش سڪل هجي ته ان جي پليٽي هلڪي آهي، جيئن معلوم ٿيو، پر درمختار ۾ آهي ته ”باقي پٽڙين شين جي باري ۾ روايتون آهن ته اهي ڳري پليٽي يا هلڪي پليٽي يا پاڪ آهن ۽ البحر ۾ پهرين قول کي راجح قرار ڏنو اٿس يعني انهن جي پليٽي ڳري آهي. ان قول جي تائيد درمختار جي هيءَ روايت به ڪري ٿي ته امام محمد فرمائي ٿو ته جيڪا شيءِ گهڻي مقدار ۾ نشو ڪري، ان جو ٿورو حصو به حرام ۽ پڻ نجس آهي ۽ هيءَ ڳالهه به مڃيل آهي ته پٽڙين شين جي حلال يا حرام هئڻ بابت امام محمد جي قول تي فتويٰ آهي. الزواجر نالي ڪتاب ۾ ”الحاوي الصغير“ جي شرحن جي حوالي سان لکي ٿو ته ”حشيش نجس آهي جيڪڏهن ثابت ٿئي ته نشو ڪري ٿو.“ ۽ المواهب ۽ اللمعات ۾ آهي ته ڊاڪٽرن جي چوڻ مطابق حشيش نشو ڪري ٿي ۽ ان تي فقيهن جو ويساهه آهي. پوءِ جيڪڏهن نشي جي نجاست منجهس آهي جيئن فقيهن جو ان تي اجماع آهي ته ان جي پليٽ هجڻ جو قول صحيح آهي ۽ جيڪڏهن ٻوٽين مان آهي تڏهن به نشو ڪرڻ سبب نجس ۽ پليٽ آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن جو هن بابت ڪهڙو قول آهي ته جيڪڏهن مقتديءَ امام سان گڏ ٻي ۽ ٽين رڪعت حاصل ڪئي پر امام صاحب چوٿين رڪعت ۾ سلام ڦيرڻ جي بجاءِ غلطيءَ سان پنجين رڪعت ۾ اٿي بيٺو ته ڇا ان صورت ۾ اهو مقتدي امام جي پيروي ڪري يعني پنجين رڪعت ۾ ان سان ٻيهي يا ان کي ڇڏي پنهنجي رهيل نماز پوري ڪري؟ ان بابت ڪهڙو حڪم آهي، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي ته ان صورت ۾ نمازي امام جي متابعت نه ڪري بلڪ پنهنجي رهيل نماز پوري ڪري. جيڪڏهن امام جي ان صورت ۾ پيروي ڪيائين ته سندس نماز باطل ٿيندي، ڇاڪاڻ ته جڏهن امام چوٿين رڪعت جو قعدو پورو ڪيو ته مسبوق يعني اهو مقتدي جنهن جي ڪجهه نماز جماعت کان رهجي وئي، ان جي نماز امام سان ختم ٿي هاڻي ان کي پنهنجي رهيل نماز ادا ڪرڻ گهرجي، ائين البحر ۾ آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن بيمار دن تي ڪپڙو ٻڌي نماز پڙهي ته ان جي نماز مڪروه آهي يا نه؟

جواب: بظاهر دن تي ڪپڙو ويڙهي نماز پڙهڻ مڪروه آهي، ٻڌڻ مڪروه نه آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: الله خاطر وضاحت سان روايتن جي روشني ۾ لکو ته قبرستان ۾ بلڪل، توڻي نئون هجي يا پراڻو، نماز مڪروه آهي يا نه؟ جيڪڏهن نمازيءَ آڏو قبر نه آهي تڏهن به مڪروه آهي يا نه؟ اهل ڪتاب سان مشابھت مطلق قبرستان ۾ آهي يا جڏهن نمازي قبر جي سامهون نماز پڙهي. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته نورالايضاح ۾ آهي ته: نماز رستي حمام ۽ قبرستان ۾ مڪروه آهي. ان جي تقاضا آهي ته مطلق قبرستان مراد وڃي ڇاڪاڻ ته قبرستان هڪ اڌ قبر کي نه بلڪه قبرن جي مجموعي کي چئجي ٿو. ان جي تائيد البحر جي هيءَ عبارت ڪري ٿي ته ”نماز اٿن، گهوڙن، گڏهن جي واڙن، پيشاب پاخانن ۽ وهنجڻ جي جاين، قبرستان ۽ ڪعبت الله جي ڇت تي مڪروه آهي ۽ ان جو دليل ۽ بنياد نبي صلي الله عليه وسلم جي حديث آهي جيڪا مٿي ذڪر ٿي ته ستن جاين تي نماز پڙهڻ مڪروه آهي. شرح منية المصلي جي عبارت جي ظاهر مان ئي پتو آهي ته مطلق قبرستان ۾ نماز مڪروه آهي. ڇنانچ لکي ٿو ته قبرستان ۾ نماز مڪروه آهي، جيئن حديث مٿي بيان ٿي. ان جو ٻيو سبب ڄاڻائي ٿو ته واڙا، ذبح خانا وغيره نجاست ۽ پليٽيءَ جون جايون آهن. سوال آهي ته مردن جي بدبو ۽ سڙند سبب قبرستان ۾ به نجاست ثابت ٿئي ٿي يا نه؟ يا ان جو حڪم ڪعبه الله جي ڇت وانگر آهي؟ جيڪڏهن قبرستان ۾ مٿن جي سڙند سبب نجاست ثابت ٿئي ته اهي قبرستان پليٽ آهن جيڪي نوان هجن نه پراڻا. (ڇاڪاڻ ته لاشن جي بدبو ڪجهه ڏينهن کان پوءِ ختم ٿيو وڃي) پر قبرستان ۾ جيئن جاهلن جي عادت آهي ته پيشاب پاخانو ڪن ٿا ان صورت ۾ نئين پراڻي جو فرق نه آهي. مرقا ۾ آهي ته: قبرستان ۾ نماز کان منع انهن خاص قبرن وٽ آهي جيڪي اڪيڙيون ويون هجن جو ان سان بدبو پکڙجي ٿي. طيبي ائين بيان ڪيو آهي. ابن حجر به ان طرح لکيو آهي. جڏهن قبرستان ۾ قبرون بند ۽ لاش لڪيل آهن جيئن معمول آهي يعني اهي ڏاڻيون نه وڃن ته ان ۾ نجاست سبب ڪراهيت ثابت نه ٿيندي، مگر چئي سگهجي ٿو ته قبرن جي اندر مٿن جي نجاست هوندي آهي. پر قبر سجدي جي جاءِ کان پري هجي ته اها ويجهڙائيءَ واري نجاست به ثابت نه ٿيندي. محقق علماء جيئن انهن جو طريقو آهي قبرستان ۾ نماز نه پڙهڻ کي ڪن سببن ۽ شرطن جي ڪري مڪروه چون ٿا جيئن مٿي البحر جي حوالي سان بيان ٿيو ته ان ۾ يهودين، عيسائين اهل ڪتاب سان مشابھت آهي جو اهي پنهنجن نبين جي قبرن کي سجدا ڪندا هئا جيئن بخاري وغيره جي حديث ۾ آهي. مرقا ۾ آهي ته قاضي عياض فرمائي ٿو ته يهودي عيسائي نبين جي قبرن تي سجدا ڪندا هئا، انهن کي قبلو

بنائيندا هئا ۽ نماز دوران انهن ڏانهن منهن ڪندا هئا. امداد الفتاح ۾ به ان طرف اشارو آهي، لکي ٿو ته اها ڪراهيت اهل ڪتاب سان مشابھت سبب آهي جو قبر آڏو نماز پڙهندو ته يهودين عيسائين سان مشابھت ۽ مماثلت ثابت ٿيندي.

اهوئي سبب آهي ته الخلاص جو مصنف ڄاڻائي ٿو ته: مسجد جي اڳيان يعني ان جي قبله ۾ حمام يا پيشاب پاخانہ جي جاءِ يا قبر هجي ته مڪروم آهي، اهو بلڪل ائين آهي جيئن نمازيءَ جي آڏو گندگي هجي. امام سرخسيءَ جي محيط ۾ به ساڳيءَ طرح آهي ته: نمازيءَ جي آڏو حمام يا قبر يا ذبح خانو هجي ته مڪروم آهي جو رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته ستن جاين تي نماز پڙهڻ منع آهي (اهو حديث مٿي گذري چڪي) اوهان کي معلوم آهي ته حديث ۾ قبرستان ۾ نماز پڙهڻ کان منع ڪيل آهي، جنهن جو مطلب امام سرخسي هي بيان ڪري ٿو ته قبر جي بلڪل سامهون بيهي نماز پڙهجي ته مڪروم آهي ڇاڪاڻ ته انهيءَ ۾ اهل ڪتاب سان مشابھت آهي، جيڪي قبرن کي سجدو ڪن ٿا ۽ مسلمانن کي سندن مشابھت اختيار ڪرڻ کان منع آهي. عالمگيري حاوي جي حوالي سان لکيو آهي ته جيڪڏهن قبرون نماز جي جاءِ کان پريرو هجن ته مڪروم نه آهي. متانه جو مصنف المفيد جي حوالي سان لکي ٿو ته قبر جي ويجهو نماز پڙهڻ مڪروم آهي. الحاويءَ ۾ آهي ته امام ابونصر کان اهو مسئلو پڇيو ويو پاڻ فرمايائين ته جيڪڏهن قبر نمازيءَ کان پريرو آهي ته مڪروم نه آهي ۽ جيڪڏهن نمازيءَ ۽ قبر جي درميان ايترو فاصلو هجي جو گذرڻ وارو لنگهي وڃي تڏهن به مڪروم نه آهي. انهيءَ ڪري هن مسئلي جو جواب آهي ته قبر آڏو نماز پڙهڻ مڪروم نه آهي. احمد بن محمد به ائين چوي ٿو. محمد بن سلمه چوي ٿو فقهي (ماوراء) پويان جو شرط رکيو آهي يعني جيڪڏهن نماز باجماعت هجي ته سندن امام ۽ قبر جي وچ ۾ ايترو فاصلو هجي جو ڪو لنگهي سگهي. البحر ۾ قبرستان ۾ نماز جي جائز هجڻ جي هيءَ صورت بيان ڪئي وئي آهي ته جڏهن اتي نماز پڙهڻ لاءِ ڪا جاءِ مخصوص هجي جنهن ۾ قبر نه هجي، امداد الفتاح ۾ پڻ ان طرف اشارو آهي ڇاڪاڻ ته قبرستان ۾ جنازه نماز پڙهائڻ لاءِ جيڪا مسجد ٺاهي آهي ان ۾ قبر نه هجي ته قبر ”آڏو ٿيڻ“ جو سبب پورو نه ٿيندو جنهن جي ڪري اتي نماز پڙهڻ مڪروم هجي. الغرض نفس قبر هجڻ جو انڪار ۽ مخالفت نه آهي بلڪ منع ان قبر جي آهي جيڪا نمازيءَ جي سجدي جي جاءِ جي بلڪل ويجهو هجي ته جيئن سڀني معتبر فقهي ڪتابن جي عبارتن ۾ موافقت به ثابت ٿئي ۽ يهودين ۽ نصارن سان مشابھت جي جيڪا منع حديث ۾ آهي ان کان به بچي سگهجي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هن مسئلي بابت عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته هڪ شخص قرآن مجيد جي تلاوت ڪري رهيو آهي، ٻيو نفلي نماز مثلاً تهجد، صلاة التسبيح وغيره پڙهي رهيو آهي انهن مان ڪهڙو ثواب ۾ وڌيڪ آهي. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر مطلق اعمال ۾ نماز ۾ مطلق عبادتن ۾ تلاوت افضل آهي. ابن الضياء البحر العميق ۾ لکي ٿو ته نماز ايمان کان بعد سڀ کان افضل عمل آهي، مسلك البيان ۾ ائين آهي. حديث ۾ آهي ته منهنجي امت جي عبادت ۾ سڀ کان افضل قرآن جي قراءت آهي (بيهقي) ۽ نماز جيتوڻيڪ نفلي هجي پر اها هر طرح جي تسبيح، حمد، ثنا، ذڪر اذڪار کان افضل آهي ڇاڪاڻ ته نماز ۾ قرآن مجيد جي تلاوت پڻ ٿئي ٿي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فائدو: الذخير ۾ آهي: جذهن سمع الله لمن حمده ڪي آخر ۾ جزم ڏنائين يعني حمده پڙهڻائين ته ان جي نماز فاسد ٿيندي، عمدة الفتاوي المضمرات ۾ شرح منية المصلي ۾ آهي ته: گهرجي ته ”حمده“ جي ه تي نه بيهي هڪ روايت ۾ امام ابو حنيفه کان آيو آهي ته ه تي بيهڻ سان ته سندس نماز جي فاسد ٿيڻ جو خطرو آهي. امام سرخسيءَ جي محيط ۽ صلوة المسعودي ۾ آهي: ڄاڻڻ گهرجي ته سمع الله لمن حمده ۾ ه تي پيش ڏجي جزم نه ڏيڻ گهرجي ڇاڪاڻ ته المحيط ۾ آهي ته ان طرح سندس نماز باطل ٿيندي. ترغيب الصلوة ۽ صلوة المسعودي ۾ آهي ته حمده جي ”ه“ کي ظاهر پڙهي. ظاهر نه ڪندو ته بزرگن جو ان ۾ اختلاف آهي. ڪي چون ٿا ته ان کي ظاهر نه ڪيائين ته ان جي نماز باطل ٿيندي. تتارخانيه کان متانه جو مصنف نقل ڪندي لکي ٿو ته ”حمده“ جي ”ه“ تي جزم ڏي ۽ حرڪت يعني پيش ۽ زبر وغيره ڏئي ان کي مثلاً ”هو“ نه پڙهي. المضمرات ۽ الحجة ۾ به ائين آهي. ڪيترن عالمن ائين ئي لکيو آهي، پر ان مسئلي ۾ حق ڳالهه اها آهي جيڪا الذخير ۾ آهي ته جيڪڏهن جزم ڏنائين ته نماز فاسد ٿيندي، پر جزم ڪهڙي حرف تي؟ ”حمده“ جي ه تي نه پر ان جي م تي ڏنائين ته نماز فاسد ٿيندس ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ اعراب تي غلطي واقع ٿئي ٿي ۽ فتويٰ ڏنل قول موجب ان صورت ۾ نماز فاسد ٿئي ٿي. درمختار ۾ آهي ته امام يا قاري صاحب نماز جي قراءت ۾ زبر، زير، پيش، شد، مد يا وقف جي غلطي ڪري ته نماز فاسد نه ٿيندي، پر اهڙي غلطي ڪيائين جنهن سان معنيٰ بدلجي ته نماز فاسد ٿيندي. ان تي فتويٰ آهي. باقي اهو قول جيڪو ان جي ابتڙ شرح طحاوي وغيره جي حوالي سان نقل ڪيو وڃي ٿو، ان کي متانه جي هيءَ روايت رد ڪري ٿي ته تتارخانيه ۾ ”الحجة“ جي حوالي سان لکيل آهي ته نمازي سمع الله لمن حمده ۾ ”حمده“ جي ”ه“ تي جزم ڏي، ان کي ”هو“ نه پڙهي. المضمرات ۾ ساڳيءَ ريت آهي. درمختار ۾ آهي ته ان بابت ٻئي قول آهن، پر افضل هي آهي ته ان تي جزم ڏيڻ گهرجي. مفتاح الصلوة جو مصنف لکي ٿو ته گهڻن عالمن وٽ ان تي جزم ڏئي پڙهڻ افضل آهي. فتاويٰ صوفيه ”حمده“ جي ”ه“ کي پر ڪري يعني ”هو“ پڙهڻ کي ترجيح ڏني وئي آهي. ڪي محقق چون ٿا ته جيئن ته صوفي سڳورا ”هو“ جو ذڪر ڪن ٿا انهيءَ ڪري اهي ”حمده“ جي ”ه“ کي ”هو“ پڙهڻ کي پسند ڪن ٿا. ترغيب الصلوة ۾ آهي ته جيڪڏهن ”حمده“ جي بجاءِ رڳو ”حمد“ پڙهڻائين ته ان جي نماز باطل ٿيندي، ان طرح ”عمدة الاسلام“ ۾ آهي. متانه جو مصنف لکي ٿو ته هي اختلافي مسئلو آهي. ترغيب الصلوة ۾ ۽ اهو صلوة المسعوديءَ جي حوالي سان لکي ٿو ته ان باري ۾ بزرگن جو اختلاف

آهي ڪي چون ٿا ته نماز نه ٿيندي. مفتاح الصلوة جو مصنف، خزانه الروايات کان به ائين نقل ڪري ٿو. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ڳاڙهو لباس پائڻ ۽ ان ۾ نماز پڙهڻ جو ڪهڙو حڪم آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ڳاڙهو لباس پائڻ ۽ ان ۾ نماز پڙهڻ مکروه آهي. ”اللمعات“ ۾ آهي ته ڳاڙهو لباس پائڻ ۾ عالمن جو اختلاف آهي ۽ اسان جي مذهب مطابق ان جو پائڻ ۽ ان ۾ نماز پڙهڻ مکروه تحريمي آهي. جيڪڏهن ان ۾ نماز پڙهائين ته ورائي پڙهي. ڇاڪاڻ ته مختار الفتاويٰ ۾ آهي ته جيڪڏهن نماز ۾ ڪو اهڙو ڪم ڪيائين جيڪو مکروه تحريمي آهي ته ورائي پڙهي جو ان ۾ اهڙو ڪم ٻيهر نه ٿئي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن استر ڳاڙهو هجي ۽ ان سان منهن ڏيکيائين ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: بظاهر جيئن ته ان تي لباس جو لفظ صادق اچي ٿو، ان ڪري مکروه آهي ڇاڪاڻ ته جڏهن ڳاڙهو رنگ جسم جي ظاهري حصي تي پائڻ مکروه آهي ته ان جي اندروني حصي تي پائڻ وڌيڪ مکروه ٿيندو جيئن ڳجهو نه آهي، واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سن، سيوستان، ماڻيلو ۽ بکر سرڪار جي حدود ۾ اصلي سايه جي

جدول جيڪا الغ بيگ تيار ڪئي

بروج - ربيع	حمل - ويساک	ثور - جيت	جوزا - اُھار	سرطان - ساون	اسد - ٻٽو	سنبلہ - اسو
1 کان 9 تائين	ساڍا ٽي قدم	ٻہ قدم	چوٿائي گھٽ ھڪ قدم	قدم جو ٽيون حصو	چوٿائي گھٽ ھڪ قدم	ٻہ قدم
10 کان 20	ڏھ قدم ۽ قدم جا ٻہ حصہ	ھڪ قدم ۽ قدم جو چوٿون حصو	اڌ قدم	اڌ قدم	ھڪ قدم ۽ قدم جو چوٿون حصو	ٻہ قدم ۽ قدم جا ٻہ حصہ
21 کان آخر تائين	ٻہ قدم	چوٿائي ۽ گھٽ ھڪ قدم	قدم جو ٽيون حصو	چوٿائي گھٽ ھڪ قدم	ٻہ قدم	ساڍا ٽي قدم
بروج - خريف	ميزان - ڪتي	عقرب - ماھري	قوس - ڪوھ	جدي - مانگھ	دلو - ڦڳڻ	حوت - چيت
1 کان 9 تائين	ساڍا ٽي قدم	ساڍا پنج قدم	ساڍا ست قدم	اٺ ۽ قدم جو ٽيون حصو	ساڍا ست قدم	ساڍا پنج قدم
10 کان 20	ساڍا چار قدم	ساڍا ڇھ قدم	اٺ قدم	اٺ قدم	ساڍا ڇھ قدم	ساڍا چار قدم
21 کان آخر تائين	ساڍا پنج قدم	ساڍا ست قدم	اٺ ۽ قدم جو ٽيون حصو	ساڍا ست قدم	ساڍا پنج قدم	ساڍا نو قدم

سوال: فقه جي ڪتابن ۾ آهي ته وجهت وجهي، آخر تائين پڙهڻ، ان ۾ سبب ۽ وجه بيان ڪرڻ اجايو ٿڪلف آهي، ان جو ڪهڙو مطلب آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان جو مطلب هي آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن نماز ۾ هي آيت پڙهندا هئا: اني وجهت وجهي للذي فطر السموات والارض حنيفا وما انا من المشرڪين (بیشڪ مون پنهنجو منهن ان (الله) ڏانهن ڦيرايو جنهن آسمانن ۽ زمين کي خلقيو ۽ آءٌ مشرڪن مان نه آهيان. ڪي عالم ان جو سبب هي ڄاڻائن ٿا ته پاڻ سڳورا اها آيت نفلي نماز يعني تهجد وغيره ۾ پڙهندا هئا پر اهو اجايو ٿڪلف آهي ۽ جيئن حديثن مان ظاهر آهي ته فرض هجي يا نفلي نماز سڀني ۾ پڙهندا هئا. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عورتون نماز ۾ ٽڪير تحریم يعني الله اڪبر چوڻ مهل نقاب مان هٿ ٻاهر ڪڍي مٿي نه کڻن ان بابت ڪهڙو قول آهي، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو؟

جواب: بظاهر اهو ئي حق آهي. ۽ نقاب مان هٿ ٻاهر ڪڍڻ نماز جو ادب نه آهي بلڪ هٿ ٻاهر نه ڪڍڻ ئي مسنون طريقو آهي. ”السراج الوهاج“ ۾ آهي ته عورت اهي ڪم ڪري جيڪي ان لاءِ وڌ ۾ وڌ ستر جوڳا آهن. انهيءَ ڪري نقاب مان هٿ نه ڪڍندي ته وڌيڪ ستر جوڳو فعل آهي ۽ عورت لاءِ اهو عام ۽ ڪلي قاعدو آهي. درمختار جو مؤلف ”آداب الصلوة“ ۾ لکي ٿو ته الله اڪبر چوڻ مهل هٿ ٻاهر ڪڍڻ جو حڪم مردن جي لاءِ آهي. معلوم ٿيو ته عورتن جي لاءِ اهو ڪم منع ٿيل آهي. الحلیة ۾ آهي ته فقه جي ڪتابن ۾ هن مسئلي ۾ رڳو مردن جي هٿن ٻاهر ڪڍڻ جي ذڪر ڪرڻ جو مطلب ئي اهو آهي ته عورت پنهنجا هٿ نقاب مان ٻاهر نه ڪڍي، ”سراج المصلي“ جي هيٺين عبارت ان جي وڌيڪ ٻڌائيد ۽ وضاحت ڪري ٿي ته: ويڙهيل ڪپڙي مان هٿ ٻاهر ڪڍي مٿي کڻڻ جو حڪم مردن جي لاءِ آهي عورتن جي لاءِ نه آهي. القهستاني ۾ آهي ته مردن جو هٿن کي چادر وغيره مان ٻاهر نه ڪڍڻ بدعت ۽ عورتن جي لاءِ سنت آهي.

جيڪڏهن چوندؤ ته ڪن اڪابر ۽ فاضل علمائن ان عورت کي ورائي نماز پڙهڻ جي فتويٰ ڏني آهي جيڪا هٿ نقاب مان ٻاهر نه ڪڍي ته ڇا ان جو ڪو سبب آهي؟

آءٌ چوان ٿو ته ان جي مذهب هجڻ لاءِ ڪو سبب نه آهي. البحر ۾ آهي ته جيڪڏهن نماز ۾ اهڙو ڪم ڇڏيائين جيڪو واجب آهي ته مڪروم تحریمي آهي ۽ جيڪڏهن سنت ڇڏيائين ته مڪروم تنزيهي آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته عالم لکن ٿا ته مردن جو نماز ۾ چار زانو يعني عورتن وانگر گوڏن ۽ چترن تي ويهڻ ۾ سنت جو ڇڏڻ آهي انهيءَ ڪري مڪروم تنزيهي آهي ڇاڪاڻ ته ان بابت ڪا خاص ممانعت ۽ نهئي وارد نه آهي جو مڪروم تحریمي هجي. انهيءَ ڪري جيڪڏهن نماز دوران مڪروم تحریمي ڪم ڪيائين ته ان جو موٽائڻ واجب آهي ۽ جيڪڏهن مڪروم تنزيهي ڪم رهجي وڃي ته ان کي موٽائڻ مستحب آهي. سوال ٿي سگهي ٿو ته سنت مؤڪده رهجي وڃي ته

مڪروھ تنزيھي آھي يا جڏھن سنت مستحب رھجي وڃي تہ مڪروھ تنزيھي آھي؟
 اءُ چوان ٿو جيئن ”البحر“ جي حوالي سان مٿي بيان ڪري آياسون تہ جيڪڏھن سنت
 مۇڪدہ ڇڏيائين تہ مڪروھ تحريمي آھي ڇاڪاڻ تہ سنت مۇڪدہ واجب جي قريب آھي ۽ پڻ
 انھيءَ ڪري بہ تہ (پھرئين) التحيات ۾ ويھڻ رسول الله صلي الله عليه وسلم جي نماز جي سنتن مان
 آھي. مستحب ڪمن مان نہ آھي پر درمختار ۾ آھي تہ ادب جي تقاضا اھا آھي تہ جيڪڏھن مستحب
 ڪمن مان ڪو ڇڏيائين تہ نہ نماز خراب ٿيندي ۽ نہ ان تي ڏوراپو آھي پر ان جو ڪرڻ افضل آھي.
 البحر ۾ آھي تہ نماز ۾ مڪروھ تنزيھي يعني معمولي مڪروھ جا ڪم بہ نہ ڪري تہ سئو ۽ افضل
 آھي. انھن عبارتن ۽ وضاحتن مان معلوم ٿيو تہ نماز ۾ اھي ڪم بہ نہ ڪرڻ گھرجن جيڪي معمولي
 درجي جا مڪروھ آهن. جيڪڏھن اهڙا ڪم ڪيائين تہ ان نماز کي موتائي پڙھڻ مستحب آھي.
 عالمن لکيو آھي تہ نماز ۾ اهڙو ڪم ڪرڻ سان جيڪو مڪروھ تنزيھي آھي، نقصان واقع ٿئي ٿو،
 انھيءَ ڪري جيتري قدر ممڪن هجي ان جو پورا ٿو ڪرڻ گھرجي. التلويع ۾ آھي تہ نماز ۾ افضل ۽
 مستحب ڪم ڇڏڻ سان معمولي نقصان ٿئي ٿو.

جيڪڏھن اعتراض ڪندين تہ مٿي بيان ڪيل اصول مطابق تہ نماز انھيءَ وقت موتائي
 گھرجي جڏھن ان ۾ سنت مۇڪدہ رھجي وڃي، نہ ان وقت جڏھن مستحب رھجي وڃي ڇاڪاڻ تہ ان
 صورت ۾ تہ ٻنھي سنتن ۾ هڪجهڙائي واقع ٿئي ٿي حالانڪ سنت مۇڪدہ مستحب کان مٿي آھي.
 اءُ جواب ڏيان ٿو تہ ٻنھي سنتن ۾ فرق آھي انھيءَ ڪري ئي تہ مٿي تفصيل سان بيان ڪيو
 ويو آھي تہ مستحب ڇڏڻ سان نماز موتائي مستحب آھي ۽ واجب يا سنت مۇڪدہ ڇڏڻ سان نماز
 موتائي واجب آھي ڇاڪاڻ تہ درمختار باب ”الحظر والاباحۃ“ ۾ آھي تہ نماز ۾ اھي ڪم ڇڏڻ
 جيڪي سنت مۇڪدہ آهن، حرام جي ويجهو آهن. بلڪل ساڳيءَ طرح ڪنز ۾ آھي تہ اھو ڪم
 جيڪو مڪروھ تحريمي آھي حرام جي ويجهو آھي. انھيءَ مان پڌرو ٿيو تہ اهڙي نماز موتائي
 پڙھڻ واجب آھي. ڇاڪاڻ تہ مسنون ڪم ڇڏڻ جڏھن حرام جي قريب آھي تہ ان تي هي اصول
 صادق اچي ٿو تہ ائين ڪرڻ مڪروھ تحريمي آھي، جنھن سان نماز ورائي پڙھڻ واجب ٿيندي آھي.
 انھيءَ قول جي تائيد البحر جي هيءَ عبارت بہ ڪري ٿي تہ : سنت مۇڪدہ واجب جي معنيٰ ۾ آھي
 ڇاڪاڻ تہ ان جو تارڪ بہ گنھگار آھي. وڌيڪ لکي ٿو جيڪڏھن ڪنھن نماز ۾ واجب يا سنت
 مۇڪدہ کي ڇڏيو تہ ان کي صحيح قول مطابق گنھگار سڏبو. انھن وضاحتن کان بعد ڄاڻڻ گھرجي
 تہ سنت مۇڪدہ جو واجب ۽ مستحب جي درميان وارو درجو آھي. انھيءَ ڪري انھيءَ کي ڇڏڻ
 سبب نماز ۾ اھا ڪراھيت واقع ٿيندي جيڪا مڪروھ تحريمي ۽ مڪروھ تنزيھي جي درميان
 آھي، جنھن جي ڪري نماز جي خرابي لازم اچي ٿي. درمختار ۾ آھي تہ نماز ۾ اهڙي ڪم ڇڏڻ
 سان جيڪو سنت هجي نہ نماز فاسد ٿئي ٿي، نہ ئي ان تي ويسر جو سجدو لازم اچي ٿو، البت ان

سان نماز ۾ خرابي ۽ خلل واقع ضرور ٿئي ٿو (۽ انهيءَ ڪوتاهيءَ جو نفلن جي ذريعي به پورا ٿو ڪري سگهجي ٿو) ۽ چيو ويو آهي نماز جي اها خرابي مڪروه کان گهٽ درجي جي آهي. انهيءَ حقيقت ڏانهن الدرر جي هيءَ عبارت اشارو ڪري ٿي ته سنت مؤڪده جو ڇڏڻ حرام جي ويجهو آهي ڇاڪاڻ ته اصول مڃيل آهي ته مڪروه تحريمي اهو ڪم آهي جيڪو حرام جي ويجهو آهي (يعني بذات خود اهو حرام نه آهي، پر حرام جي ويجهو ضرور آهي) ۽ درجي جي اعتبار سان قريب (ويجهو هجڻ) ۽ اقرب (وڌيڪ ويجهو هجڻ) ۾ فرق آهي، سو اهو دقيق ۽ اونهو فرق آڏو رکڻ گهرجي. ان قول جي تائيد البحر جوهي قول ڪري ٿو ته الاثر (گناهه) هڪ مترادف ۽ شڪي لفظ آهي ڇاڪاڻ ته ڪي گناهه ڪن کان وڌيڪ سخت ٿين ٿا ۽ سنت مؤڪده ڇڏڻ جو گناهه واجب ڇڏڻ کان هڪو آهي. خلاصو هيءُ ته مطلق مڪروه تحريمي واجب ڇڏڻ سان ۽ سنت مؤڪده ڇڏڻ سان اها ڪراهيت ثابت ٿئي ٿي جيڪا مڪروه تحريميءَ جي ويجهو آهي، مونجهارن ۾ الله ٿي تحقيق ۽ توفيق ڏيڻ وارو ۽ والي وارث آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السنيستاني)

سوال: عالمگيريءَ ۾ آهي ته الحمد ۽ سورت جي درميان جي بجاءِ شروع ۾ بسم الله پڙهجي، امام محمد ان جي ابتڙ چوي ٿو. ملتي الابحر جو مصنف به الوقاية والنقاية جي حوالي سان ساڳيءَ راءِ ظاهر ڪري ٿو ۽ چوي ٿو ته اهوئي صحيح قول آهي. البدائع بالجوهرة النيرة ۾ به ائين آهي، هن عبارت جو حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: واضح رهي ته فقيهن جي قول مان بظاهر معلوم ٿئي ٿو ته ان جي منع آهي ۽ سمجهجي ٿو ته مڪروه مراد آهي. پر درمختار جو قول آهي، جنهن جي البحر ۾ به پيروي ڪئي وئي آهي ته مڪروه نه آهي، جنهن تي عالمن جو اتفاق آهي. هيءُ قول قهستانيءَ جي هن قول جي مخالف آهي ته فاتحه ۽ سورت جي وچ ۾ بسم الله نه پڙهي ڇاڪاڻ ته مڪروه آهي جيئن نماز دوران وار پڙڻ مڪروه آهي. هي قول ان ڳالهه کي ثابت ڪري ٿو ته درمختار ۽ البحر جي دعويٰ صحيح نه آهي بلڪ اتفاق هن تي آهي ته مسئلي ۾ عالمن جو اختلاف آهي جيئن متن جي ڪتابن مثلاً قهستانيءَ وغيره جي حوالي سان ثابت ٿين ۽ بسم الله جيڪڏهن ٻنهي جي وچ ۾ ملائي ته الحمد سورت سڳوريءَ سان نه بلڪ بسم الله سان ملي ٿي، حالانڪ بسم الله سورت جو حصو نه آهي ۽ امام ابوحنيفه کان جيڪي روايتون ثابت آهن انهن موجب الحمد کي سوره سان ملڻ گهرجي. جيڪڏهن وچ ۾ بسم الله پڙهجي ته ائين ڪرڻ ناممڪن ٿيندو. باقي رهيو مسئلو ته جيڪڏهن وچ ۾ بسم الله پڙهي ته ويسر جو سجدو ڇو نه آهي؟ ان جو سبب هيءُ آهي ته نماز ۾ بهرحال هڪ آيت ٿي ته ملائي وئي آهي. هي اعتراض به توجهه جوڳو نه آهي ته بسم الله ننڍي آيت آهي جيڪا ٽن ننڍين يا هڪ وڏي آيت جيتري نه آهي، جنهن جو ملائڻ واجب آهي، ڇاڪاڻ ته بسم الله پڙهڻ کان بعد خود بخود سورت ملاجي ٿي. ڪي بزرگ انهيءَ قول ڏانهن ويا آهن ته بسم الله قرآن مجيد جي آيت

نه آهي، هي قول جيتوڻيڪ ضعيف آهي مگر تڏهن به احتياط ان ۾ آهي ته الحمد ۽ سورت جي وچ ۾ بسم الله نه پڙهجي جيئن فاتحه سان ڪا سورت يا هڪ وڏي آيت يا ٽي ننڍيون آيتون ملائڻ ممڪن ٿئي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: درمختار ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪو التحيات پڙهڻ جيتري دير آخري قعدي ۾ ويهي ان کان بعد اٿي بيهي، وري موٽي اچي ويهي ۽ سلام ڪري ته صحيح آهي جيتوڻيڪ بيهي سلام ڪري. الدرر وغيره ۾ ان جي خلاف لکي ٿو ته نمازيءَ کي ڪاريندي ڪنهن کي سلام ڪيو يا ڀانئي ٿو ته تراويح جي ٻي رڪعت ۾ آهي يا جنازي جي نماز کان سواءِ بيهي سلام ڦيرايائين ته ان سان نماز فاسد ٿي ويندي. انهن ٻنهي قولن جي اختلاف ۾ موافقت ۽ مناسبت ڪيئن پيدا ٿيندي؟

جواب: اڪثر اوقات ٻنهي عبارت ۾ اختلاف محسوس ڪيو ويندو آهي، جو پهرين عبارت ۾ نماز جي صحيح هجڻ ۽ ٻيءَ ۾ ان جي مطلق فاسد هجڻ جو بيان آهي، پر ٻنهي جي مطلب ۾ جيڪو فرق آهي، سو محسوس نٿو ڪيو وڃي. حالانڪ پهرين بيان ڪيل صورت جو مطلب آهي ته نماز جي آخر ۾ نماز کي ختم ڪندڙ سلام چوي ته جائز آهي ان سان ڪيئن نماز فاسد ٿيندي جو عين وقت تي نمازيءَ سلام ڦيرايو آهي، البت وڌيڪ چڱو آهي ته قيام جي بجاءِ قعدي ۾ سلام ڦيرائي. الدرر جي عبارت ۾ مسئلي جي جنهن صورت جو بيان آهي ان جو مطلب هي آهي ته نماز جي آخر ۾ نه پر ان جي دوران يا وقت کان پهرين ڄاڻي وائي سلام ڦيرائي ۽ سهو جو سجود به نه ڪري ته نماز فاسد ٿيندي. پر هتي مسئلي جي جيڪا صورت اسان کي آڏو آهي ان مطابق جيڪڏهن نمازي ڄاڻي وائي نماز دوران سلام ورائي يا ڀل ۽ غلطيءَ سبب، ان جي نماز باطل ٿيندي، ڇاڪاڻ ته غلطيءَ وچان بيهي سلام ورايائين تڏهن به ڄاڻي وائي سلام ڦيرڻ واري جي حڪم ۾ شمار ڪيو ويندو چو ته قيام نماز جو اهڙو رڪن آهي جنهن ۾ سلام نه ورائبو آهي يعني عادتاً ائين ڪرڻ مشڪل آهي جيڪڏهن ڀلجي قيام کي آخري قعدو سمجهي سلام ورايائين ته اها سندس غفلت جي انتها ۽ غير ذميداري آهي. ان جي برخلاف جيڪڏهن جنازه ۾ چوٿين پيري الله اڪبر چوڻ کان بيهي سلام ورايائين ته نماز باطل نه ٿيندي، ڇاڪاڻ ته ان نماز ۾ نه قعدو آهي ۽ نه انتهائي غفلت واري حالت جو امڪان. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: ٻيڙي رسي سان ٻڌل آهي پر زمين تي ٽڪيل نه آهي، بلڪ تري ۽ لڏي ٿي ڇا ان ۾ مستحب سنتون پڙهڻ جائز آهي يا نه؟ جڏهن ته نمازي ان مان ٻاهر اچي به سگهي ٿو، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جائز آهي ڇاڪاڻ ته ٻڌل ٻيڙي ٽڪيل نه آهي ته سواريءَ جي حڪم ۾ آهي، ان جو دليل فتح القدير جي هيٺين روايت آهي. لکي ٿو ته جيڪڏهن ٻيڙي ڪناري تي بيٺل ۽ زمين تي ٽڪيل آهي ته منجهس نماز پڙهڻ جائز آهي ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ نمازي زمين تي نماز پڙهڻ

واري جي حڪم ۾ آهي. جيڪڏهن ٻڌل آهي، پر زمين تي ٽڪيل نه آهي ۽ نمازي انهيءَ مان نڪري سگهي ٿو ته ان ۾ نماز پڙهڻ جائز نه آهي ڇاڪاڻ ته ٿئي ٿڪي ته سواريءَ جي حڪم ۾ آهي. ساڳيءَ طرح البحر ۾ پڻ آهي. انهن حوالن مان هيءَ حقيقت پڌري ٿي ته پاڻيءَ ۾ لڏندڙ ٻيڙي سواريءَ جي حڪم ۾ آهي ۽ عالمگيريءَ ۾ آهي ته نفل ۽ مستحب سنتون سواريءَ تي پڙهي سگهجن ٿيون جيئن التبيين ۾ آهي. جڏهن سواريءَ تي نفلي نماز پڙهي سگهجي ٿي ته ازخود ان ٽڪيل ٻيڙيءَ تي به پڙهي سگهجي ٿي جو ٻنهي جو ساڳيو حڪم آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪو ظهر يا جمعي جون چار رڪعت سنت شروع ڪري ان دوران اقامت يا خطبو شروع ٿي ويو ته هاڻي ٻه رڪعتون پڙهي نماز ختم ڪري يا نماز پوري ڪري، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: چار رڪعتون پوريون ڪري جيئن درمختار ۾ آهي ته راجح قول موجب چار نفل يا ظهر يا جمعي جون چار سنتون شروع ڪندڙ اقامت يا خطبي جي آذان ٿيڻ جي باوجود نماز پوري ڪري، ٻه رڪعتون پڙهي ختم نه ڪري. ڇاڪاڻ ته اها هڪ نماز آهي، ان پوري ڇڏيائين ته نماز ئي باطل ٿيندي. البحر ۾ آهي ته انهيءَ مسئلي ۾ اختلاف آهي صحيح قول هي آهي ته چار رڪعتون پوريون ڪري، جيئن الولوالجي، المبتديءَ ۽ المحيط جي مصنف ۽ الشمنيءَ ان جي وضاحت ڪئي آهي، ڇاڪاڻ ته هڪ نماز آهي ۽ جيڪڏهن ٻه رڪعتون پڙهي ان پوري ڇڏيائين ته نماز مڪمل نه پر شڪل و صورت ۾ به ۽ معنيٰ جي لحاظ سان به باطل ليکي ويندي. هي ٻه چيو ويو آهي ته ٻه رڪعتون پڙهي نماز پيڇي ڇڏي، فتح القدير انهيءَ تي بحث ڪندي هن قول کي ترجيح ڏني آهي ۽ ظاهر هي آهي ته بزرگن جي قول يعني پهرئين قول کي ترجيح آهي ۽ اهوئي وڌيڪ صحيح آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جماعت جو گهٽ ۾ گهٽ تعداد ٻه ڄڻا آهي جيڪڏهن ٻار سان گڏجي نماز پڙهي، جنهن کي سمجهه هجي ته جماعت ٿيندي تانجو جيڪڏهن قسم کڻي ته جماعت سان نماز نه پڙهندو ۽ پوءِ سمجهو ٻار کي نماز پڙهائڻ جي نيت ڪيائين ته جماعت ٿي ويندي. اهڙيءَ طرح الفتاويٰ ۽ الجوهرة النيرة ۾ آهي. ڇا اها عبارت صحيح ۽ عمل جوڳي آهي يا نه؟

جواب: بظاهر اها روايت صحيح آهي. درمختار ۾ آهي ته جماعت جي لاءِ گهٽ ۾ گهٽ ٻن جو تعداد آهي يعني امام کان سواءِ هڪ ٻيو هجي توهي نماز پڙهندڙ جدا جدا جنس جا هجن تانجو فرشتي يا جن کي نماز پڙهائڻ جي نيت ڪري، مسجد ۾ هجي يا ڪنهن ٻي جاءِ تي. پر هي حڪم جمعي کان سواءِ ٻي نماز جي جماعت لاءِ آهي جيئن الاشياءَ جي ”احڪام الصبيان“ ۾ پڌرائي آهي ته، سواءِ جمعي جي نماز جي جيڪڏهن ٻار ٻئي ماڻهوءَ سان گڏجي نماز پڙهي ته جماعت جو ثواب

حاصل ٿيندو ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن جمعي جي جماعت ۾ ٽيون چٽو امام هجي تڏهن به صحيح نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: نماز ۾ هڪ کان وڌيڪ اهڙا ڪم ٿي ويا جيڪي مڪروه تنزيهي آهن ته ڇا اهي سڀ ملي مڪروه تحريمي جي حڪم ۾ ايندا يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: هر مڪروه تنزيهي ڪم جي ڪري نماز ٻيهر پڙهڻ مستحب آهي پر اهڙا گهڻا ڪم صادر ٿين ته انهن کي ملائجي ته انهن جي قوت وڌي تانجو مڪروه تحريمي ٿين، ائين نه آهي. هر مڪروه تنزيهي ڪم پنهنجي حالت تي برقرار رهندو. هدايه ۾ آهي ته حڪم تعداد جي ڪثرت جي ڪري نه بلڪ دليل ۽ علت جي قوت جي بنياد تي هوندو آهي. شرح عقائد ۾ به قريب قريب اهڙيءَ طرح آهي. درمختار ۾ آهي ته اسان وٽ ترجيح دليل جي قوت کي حاصل آهي نه ان جي گهٽائيءَ کي. التوضيح ۾ آهي ته هر دليل پنهنجي پنهنجي جاء تي اثر رکي ٿو پر اهو ٻئي دليل ۾ اثر انداز به ٿئي؟ ائين نه آهي. يعني حڪم هر ڪم جي حيثيت ۽ قوت پٽاندڙ هوندو آهي. سندن مجموعي ڪردار جي آڌار تي نه هوندو آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ آستانو ٺاهي اتي حشيش ۽ حقو ۽ چلم پيئڻ ٿا، پرپاسي ۾ هڪ منهن يا جهوپڙو اڏي ان کي مسجد جو نالو ڏنو اٿن، جنهن ۾ پنج وقتي آذان ۽ نماز به ٿئي ٿي، ڪڏهن ڪڏهن ڪو اچي نماز پڙهندو آهي ان جي مقابلي ۾ محلي ۾ هڪ قديم مسجد آهي جتي ماڻهو پنج وقتي نماز باجماعت پڙهن ٿا، ٻنهي مان ڪنهن ۾ نماز پڙهڻ افضل آهي؟

جواب: قديم مسجد ۾ نماز پڙهڻ افضل آهي نه آستاني واري مسجد ۾، جتي پنج وقتي آذان به نه ٿئي ٿي. خزانه المفتين ۾ آهي ته، ماڻهن بازار ۾ هڪ نئين مسجد اڏي، پر ماڻهو اڳاٽي مسجد ۾ نماز پڙهن وڃن ٿا، اهو عمل افضل ۽ اها مسجد وڌيڪ عزت احترام جوڳي آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ذهن ۾ هي مونجهارو پيدا ٿيو آهي ته امام نماز جي پڄاڻيءَ مهل جڏهن السلام عليڪم ورحمة الله چوندو آهي ته اهو ”سلام تحية“ يعني خيرعافيت وارو سلام آهي جيڪو عام حالت ۾ مسلمان پاڻ ۾ ڪن ٿا ۽ ان جو جواب ڏيڻ نمازين تي واجب آهي ۽ مقتدين جو السلام عليڪم ورحمة الله چوڻ امام جي سلام جو جواب آهي، ان ڏس ۾ حق ڇا آهي؟ جواب ڏيو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: عرض ڪريان ٿو ۽ وڌيڪ توفيق الله تعاليٰ جي وس ۾ آهي ته نماز جي پڄاڻيءَ وقت امام جو السلام عليڪم چوڻ، سلام تحية نه آهي. ڇاڪاڻ ته سلام جنهن جو جواب ڏيڻ واجب آهي، ڪنهن ڪم جي آخر ۾ نه هوندو آهي. ان بابت تحقيق هيءَ آهي ته الله تعاليٰ جو فرمان مبارڪ آهي، واذا حييتم بتحية الآية (جڏهن اوهان کي سلامتيءَ جي دعا ڏجي ڪنهن دعائيه ڪلمي ۽ لفظ سان

تہ توهان بہ ان کان سھڻو يا گھٽ ۾ گھٽ ان جھڙو جواب ڏيو) هن جملي ۾ ”حييتم“ فعل ماضي مجھول جو آھي جنھن کان بعد اسم مصدر ”تحية“ جو آيو آھي ۽ اھا ڳالھ فائدي کان خالي نہ آھي ۽ اھو فائدو آھي جملي جي ڪامل ٿيڻ جو ڇاڪاڻ تہ جيڪڏھن مقصود جملي ۾ رڳو اھڙو لفظ ھجي ھا جنھن تي ”التحية“ (سلام) جو لفظ صادق اچي تہ ان مقصد لاءِ رڳو ”حييتم“ جو لفظ ڪافي ھو. جو فعل ”حييتم“ ۾ اھا معنيٰ خود بخود موجود آھي. جڏھن ان فعل کان بعد وضاحت سان ان جو مصدر بيان ڪيائين تہ معلوم ٿيو تہ مڪمل معنيٰ مراد آھي. اسان جي قول جي ثابتي لاءِ البحر جي ھي عبارت ڪافي آھي تہ: ڪوشخص قسم کڻي تہ لا يصوم صوما او يوما بيوم يعني ھڪ شخص مٿين لفظن سان قسم کڻي تہ سندس ڳالھ جو مطلب اھو ورتو ويندو تہ ھڪ روزو يا ھڪ ڏينھن جو پورو روزو نہ رکندو. ان جو مطلب اھو نہ آھي تہ انھيءَ سدائين روزو نہ رکڻ جو قسم کنيو آھي. ڇاڪاڻ تہ صوما جو لفظ اھڙي پڌرائي ڪري ٿو. اسين چئون ٿا تہ فعل جي ضمن ۾ ثبوت ۽ وضاحت ھجڻ ضروري آھي جنھن جي واضح ۽ پڌري ھجڻ کان سواءِ ان جو اثر ظاھر نہ ٿيندو. ڇاڪاڻ تہ جيڪا معنيٰ مون اختيار ڪئي آھي ان تي حڪم مطلق لاڳو ٿئي ٿو انھيءَ ڪري پوري معنيٰ وٺڻ واجب آھي. درمختار ۾ آھي تہ جيڪڏھن ڪنھن شخص چيو تہ ھڪ روزو يا ھڪ ڏينھن جو روزو نہ رکندو تہ سندس اھو قول مطلق آھي پوءِ ان کي پوري ڏينھن لاءِ لاڳو ڪيو ويندو. اھو اھو باريڪ فرق آھي جيڪو تحقيق جي روشنيءَ ۾ حاصل ٿئي ٿو جنھن جي بيان کان مفسر حضرات غافل آھن ۽ محققن ان طرف ڪو توجھ نہ ڏنو ۽ الله تعاليٰ ئي چڱائي ڏانھن رهنمائي ڪندڙ آھي. ۽ سلام تحليل جو يعني اھو سلام جنھن سان نماز جي پڄاڻي ٿئي ٿي ان جو مقصد رڳو سلامتيءَ جي دعا ڏيڻ نہ آھي. بلڪ اھو سلام نماز ختم ٿيڻ جي ھڪ علامت ۽ نشاني آھي. اھوئي سبب آھي تہ اھو سلام واجب آھي جڏھن تہ سلام تحية (ڪيڪارڻ وارو سلام) واجب نہ سنت آھي جيئن پنھنجي جاءِ تي ان جو بيان ٿيل آھي. پوءِ سلام تحية جي معنيٰ تابع ٿيڻ آھي اھو اصلي مقصد نہ آھي. اھوئي سبب آھي تہ اسان جا علماءُ چون ٿا تہ جيڪڏھن امام نماز جي آخر ۾ فقط ”السلام“ چوي تڏھن بہ نماز جي پڄاڻيءَ جو مقصد حاصل ٿيندو ۽ عليڪم چوڻ جو انتظار نہ ڪبو جيئن البحر ۾ آھي ۽ ”السلام“ مان جيڪڏھن سندس مقصد سلام تحية جو ھجي تہ اھو ان وقت تائين حاصل نہ ٿيندو جيستائين ان سان ”عليڪم“ نہ ملائجي. جڏھن معلوم ٿيو تہ نماز جي پڄاڻيءَ واري سلام ۾ جيتوڻيڪ سلامتيءَ جي دعا پڻ آھي پر حقيقت ۾ خاص علامت ۽ نشانيءَ آھي نماز جي ختم ٿيڻ جي تہ اسين چئون ٿا تہ ان جو جواب ڏيڻ واجب نہ آھي. انھيءَ آڌار تي عالمن ھن ڳالھ جي پڌرائي ڪئي آھي تہ جيڪڏھن دروازي تي ڪو سوالي اچي سلام ڪري تہ ان جو جواب ڏيڻ واجب نہ آھي. ”المتانہ“ ۾ آھي تہ جيڪڏھن دروازي تي ڪو سوالي سلام ڪري تہ جواب ڏيڻ واجب نہ آھي ڇاڪاڻ تہ سندس اھو سلام علامت آھي سوال ڪرڻ جي. حالانڪ ظاھر آھي تہ سائل جن لفظن

سان سلام ڪري ٿو. عام حالتن ۾ سلام تحية لاءِ مخصوص ۽ مقرر ڪيل آهن مگر جيئن ته ان مهل سندس مقصد گهرڻ هوندو آهي انهيءَ بنا تي ان جو جواب ڏيڻ واجب نه آهي. انهيءَ بنا تي اسين چئون ٿا ته سلام تحليل (نماز کي ختم ڪندڙ سلام) ۾ جيتوڻيڪ ”سلام تحية“ جي معنيٰ به آهي ۽ الفاظ به بلڪل ساڳيا آهن مگر جيئن ته اهو سلام شارع عليه السلام پاران نماز جي تڪميل جي اعلان لاءِ رکيل آهي، جيئن مهل، موقعي ۽ مناسبت مان ثابت ۽ پڌرو ٿئي ٿو، انهيءَ ڪري ان جو جواب ڏيڻ واجب نه آهي. باقي رهيو مخالفن جو هي دليل ۽ قول ته جيئن ته اهي سلام جا لفظ آهن، ان ڪري ان جو جواب ڏيڻ واجب آهي ته ان دعويٰ کي مڃڻ به مشڪل آهي. ڇاڪاڻ ته سندن ان قول کي تسليم ڪرڻ سان ٻيا ڪيترا مسئلا کڙا ٿيندا ۽ ڪيترا ڪم لازم ايندا، حالانڪ اهي لازم نه آهن، بلڪ ان جي ابتڙ ٻيا ڪم لازم آهن. مثلاً: ۱- ان صورت ۾ مقتدين تي فرض هجي ها ته اهي امام جي سلام جو جواب ڏين حالانڪ فقه جي ڪتابن ۾ آهي ته انهيءَ (نماز جي) سلام جو جواب ڏيڻ واجب آهي. ۲- مقتدين تي واجب هجي ها ته امام جي سلام جو جواب زور سان ڏين تانجو امام ان کي ٻڌي ۽ انهن تان فرض لهي. السراجيه ۾ آهي ته: جڏهن ڪنهن شخص ٻئي کي سلام ڪيو، ان هوريان جواب ڏنو ۽ سلام ڪندڙ ان کي نه ٻڌو ته فرض ادا نه ٿيندو. مفتاح الجنان ۾ آهي ته سندس جواب ٻڌڻ ۾ اچڻ واجب آهي. ۳- اهڙي طريقي سلام جي جواب ڏيڻ سان جواب جو فرض به ادا نٿو ٿئي هن ڪري جو مقتديءَ جي سلام جي جواب جي ڪيفيت بابت راجح قول هي آهي ته امام جي سلام جو جواب بغير تاخير ۽ تڪڙ جي گڏوگڏ ڏي. تنوير ۾ آهي ته مقتدي امام سان گڏوگڏ ساڄي کاٻي السلام عليڪم چوي جيئن نماز جي شروع وقت تڪبير تحریم يعني الله اڪبر چئبو آهي. ”عمدة الاسلام“ ۾ پڌرائي آهي ته جيڪڏهن ٻن ڄڻ هڪ ٻئي کي هڪ ئي وقت گڏوگڏ سلام ڪيو ته ٻنهي مان ڪنهن جو به سلام ادا نه ٿيندو. ۴- وري سندن قول فقيهن جي ان قول جي به ابتڙ آهي ته نماز جي آخر ۾ سلام ڦيرڻ مهل مقتديءَ کي گهرجي ته ٻئي مقتديءَ کي سلام ڪرڻ جي نيت ڪري، جيڪي سندس ساڄي ۽ کاٻي پاسي هوندا آهن. ظاهر آهي ته جيڪڏهن مخالفن جي قول مطابق مقتديءَ جو السلام عليڪم ڪرڻ دراصل امام جي سلام جو جواب آهي ته پوءِ هڪ مقتدي ٻئي مقتديءَ کي سلام ڪرڻ جي نيت ڪيئن ڪندو. وري اها ڳالهه به ناممڪن العمل آهي ته مقتدي هڪ ئي سلام سان امام کي سلام جو جواب به ڏي ۽ ان کان علاوه ٻئي مقتديءَ تي سلام به ڪري. ۵- سندن قول مڃڻ جي صورت ۾ مقتديءَ لاءِ مناسب اهو ٿيندو ته مقتديءَ کي سامهون ٿي ان جي سلام جو جواب ڏي، جيئن عموماً معمول ۽ دستور آهي. ظاهر آهي. جڏهن امام السلام عليڪم ڪري ساڄي کان کاٻي طرف ڏانهن منهن موڙيندو آهي ۽ اڃا مقتديءَ جو منهن ساڄي پاسي ئي هوندو آهي ۽ ان حالت ۾ اهو سلام جو جواب ڏيندو آهي ته ان صورت ۾ اها مناسبت قائم نٿي ٿئي. ۶- فقيه لکن ٿا ته مقتدي سلام جي ابتدا انهن مقتدين سان ڪري

جيڪي ان سان نماز ۾ گڏ ويٺل آهن. جيڪڏهن نماز وارو اهو سلام، سلام تحية هجي ها ته انهن مقتدين تي به موت ۾ ان جو جواب ڏيڻ فرض هجي ها. ۱۰. مناسب هجي ها ته سندس سامهون ٿي جواب ڏين ها. جڏهن ته عملاً صورتحال ان جي خلاف آهي. ۱۱. ڇاڪاڻ ته مقتدي اول پنهنجي ساڄي ساٿيءَ کي سلام ڪرڻ جي نيت ڪري ٿو پوءِ جيڪوانجي ويجهو آهي؛ پوءِ جيڪو ان جي ويجهو آهي، اهڙيءَ طرح آخر تائين ان کان بعد ڪا به طرف واري ساٿيءَ تي سلام جي نيت ڪري ٿو. پوءِ جيڪي ان جي ويجهو آهي آخر تائين. انهيءَ طريقي سان به هڪ ٻئي کي آمهون سامهون ٿي سلام جواب ڏيڻ ۾ جيڪا صورت هوندي آهي، هتي نماز ۾ ان جي بلڪل ابتڙ معاملو آهي. ۷- ان قول کي مڃڻ کان بعد فقيهن جي هن قول جي به ڀڃڪڙي ٿئي ٿي ته سلام ڪرڻ سنت ۽ انجو جواب ڏيڻ فرض آهي. ۱۲. ڇاڪاڻ ته نماز جي آخر ۾ سلام جو جواب ڏيڻ واجب آهي. سنت نه آهي. ۸- سندن قول تسليم ڪرڻ ۾ هڪ ٻيو مسئلو آڏو اچي ٿو ته مقتدين جي سلام کي امام جي سلام جي موت ۾ فرض مڃڻ سان هڪ ئي سلام سان فرض ۽ واجب ساقط ٿئي ٿو. ۱۳. ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ نماز جي پڄاڻي وارو سلام ساقط ۽ باطل ٿيندو جيڪو واجب آهي، ۱۴. ٻين لفظن ۾ نماز جو هڪ واجب رهجي ويندو (۽ نماز فاسد ٿيندي) وري اهو عمل هڪ عبادت ۾ اهڙي ٻي عبادت کي داخل ڪرڻ آهي جيڪا ان جي جنس مان نه آهي. مثلاً جيڪڏهن هڪ مجلس ۾ تلاوت جو سجدو واجب ڪندڙ هڪ آيت گهڻا ڀيرا پڙهي ته هڪ سجدو ڪافي آهي پر جيڪڏهن هڪ کان وڌيڪ تلاوت جي سجدو واريون آيتون پڙهي ته اوترا سجدا واجب ٿيندا جيتريون آيتون پڙهيون ويون آهن ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ عبادت يعني تلاوت جي جنس يعني آيت جدا جدا آهي. ۱۵. الاشباه ۾ آهي ته جيڪڏهن نمازيءَ ٻن فرضن جي ادائگيءَ جي نيت ڪئي ته اهي ٻئي ته ظاهر آهي هڪ ئي وقت ۾ ادا نه ٿيندا، البت انهن مان جيڪو وڌيڪ طاقتور هوندو ان تي عمل ڪيو ويندو. ۱۶. زيربحث مسئلي ۾ سلام تحية جو جواب ڏيڻ فرض ۽ السلام عليڪم چئي نماز مان نڪرڻ واجب آهي جيڪو مٿي بيان ڪيل اصول مطابق ادا نه ٿيندو جنهن جي ڪري نماز فاسد ٿيندي.

انهن سڀني دليلن ۽ علامتن مان پڌرو ٿيو ته جيڪي ماڻهو نماز جي آخري سلام کي سلام تحية وانگر مڃين ٿا اهي غلطيءَ تي آهن ۽ حق اهوئي آهي جيڪو دليلن جي روشنيءَ ۾ بيان ڪيو ويو.

ڪن فقيهن ”التحية“ جي معنيٰ سامهون رکي ڪجهه اهڙي وضاحت ڪئي آهي جنهن مان سمجهجي ٿو ته نماز جي پڄاڙيءَ ۾ مقتدين جو السلام عليڪم چوڻ امام جي سلام جي موت ۾ آهي، مگر قهستانيءَ ان جو مطلب به هن طرح بيان ڪيو آهي ته امام جي سلام جو جواب ڏيڻ مقتدين تي ضروري نه آهي ڇاڪاڻ ته سلام جو جواب ڏيڻ ان وقت ضروري هوندو آهي، جڏهن ان جو جانشين يا قائم مقام موجود نه هجي. جڏهن ته زيربحث مسئلي ۾ سلام جو قائم مقام موجود آهي

يعني السلام عليڪم چئي نماز ختم ڪرڻ جو عمل جيڪو واجب آهي. تڏهن به سندس عبارت ۾ هڪ جهول ۽ خلل آهي جو اشارو ڪري ٿو ته وٽس هڪ لحاظ سان امام جي سلام جو جواب ڏئي سگهجي ٿو جڏهن مثلاً مقتدي امام کان اڳ سلام ڪن يا بلڪل سلام ئي نه چون يا مثلاً ڪو اڪيلي نماز پڙهي رهيو آهي ته ڪن عالمن جي قول موجب اهڙو نماز سڀني تي سلام ڪرڻ جي نيت ڪري ته ان جي ٻڌندڙ تي ان جو جواب ڏيڻ لازم آهي.

اسين چئون ٿا ته جيڪڏهن تسليم ڪجي ته نماز جي پڇاڙيءَ وارو سلام سلام تحية جو آهي ته ان وقت جواب ڏيڻ واقعي فرض آهي پر دراصل ائين نه آهي جيئن اسين مٿي تفصيل سان بيان ڪري آيا آهيون. پر هن حقيقت کي نظرانداز ڪيو وڃي ٿو ته اهو سلام تحليل جو آهي جنهن جو جواب ڏيڻ مقتدين تي شريعت طرفان واجب آهي ۽ انهيءَ حقيقت کي مڃڻ سان نه رڳو اجاين تڪلفن مان نجات ملي ٿي پر شرعي حڪم جي پيڪڙيءَ سبب گناه به لازم نٿو اچي.

تهستانيءَ جو اهو چوڻ ته امام جي سلام جو جواب اهو نماز ڏئي سگهي ٿو جيڪو اڪيلي سر نماز پڙهي رهيو آهي يا جن ان کان اڳ سلام ڦيرايو آهي. دراصل ان قول ۾ نه ڪو وزن آهي نه دليل آهي. ڇاڪاڻ ته جماعت جو امام سلام ڦيرائڻ مهل صرف انهن مقتدين جي نيت ڪندو آهي جيڪي ان سان گڏ نماز پڙهندا آهن. ٻاهر وارا ان جا مخاطب ئي نه هوندا آهن ته انهن تي سندس سلام جو جواب ڏيڻ ڪٿان واجب ٿيندو؟ باقي رهيا اهي جن سلام نه ورايو بلڪ مثلاً ڳالهائي نماز ختم ڪيائون ته اهي به امام جي سلام جا مخاطب نه آهن ۽ جيڪو اڪيلي نماز پڙهي ٿو ان جي باري ۾ ڪتابن ۾ لکيل هيءُ قول ته سڀني تي سلام ڪرڻ جي نيت ڪري ته اهو اهڙو قول آهي جنهن کان رجوع ثابت آهي، ان جي باري ۾ صحيح قول هي آهي ته اهو رڳو فرشتن تي سلام ڪرڻ جي نيت ڪري، جيئن فقه جي ڪتابن جي متن ۾ موجود آهي، ان ڏس ۾ الله پاڪ جي فضل ۽ باجهه سان مون تي اهو واضح ٿيو.

جيڪڏهن هي اعتراض ڪريو ته هن مسئلي ۾ اوهان جي اها وضاحت اسين تسليم ڪريون ٿا مگر اهو سڀ نماز جي پهرين يعني ساڄي پاسي واري سلام بابت حڪم آهي جيڪو واجب ۽ نماز پوري ڪرڻ جي نشاني آهي جڏهن ته نماز جي ٻئي سلام يعني کاٻي پاسي واري سلام جو درجو ان کان گهٽ آهي تنهن ڪري ان جو حڪم اهو نه آهي.

۱: ان جو جواب ڏيندي عرض ڪريان ٿو ته نماز جي ٻئي سلام جو درجو ۽ حڪم به ساڳيو آهي جيڪو پهرئين سلام جو آهي، في الحقيقت ٻنهي ۾ ڪو فرق نه آهي ۽ اهو به واجب آهي جيئن درمختار ۾ آهي؛ نماز جي پڇاڙيءَ ۾ السلام عليڪم به پيرا آهي ۽ صحيح قول موجب ٻيو ڀيرو يعني کاٻي پاسي منهن ڪري السلام عليڪم چوڻ به واجب آهي، بفرض محال جيڪڏهن

تسليم ڪيو به وڃي ته ٻيو ڀيرو سلام چوڻ واجب نه پر سنت آهي جيئن ڪي عالم انهيءَ قول کي اختيار ڪن ٿا تڏهن به واضح آهي ته اها سنت به نماز جي سنتن منجهان آهي ۽ اها ڳالهه به پڌري آهي ته آخري سلام به پهرئين سلام جيان نماز پوري ٿيڻ جي نشاني ۽ علامت آهي، ڇاڪاڻ ته پهرئين سلام سان گڏوگڏ ڦيرايو وڃي ٿو انهيءَ ڪري ان کي به امام جي سلام جو جواب قرار ڏئي نٿو سگهجي. بلڪ ”السراج الوهاج“ ۾ چٽائي آهي ته آخري سلام پهرئين سلام جي برابري ۽ لڪيل حڪم کي بيان ۽ عيان ڪرڻ لاءِ آهي.

جيڪڏهن اعتراض ڪندين ته قهستانيءَ جي انهيءَ اعتراض جو اوهان وٽ ڪهڙو جواب آهي ته امام جو پهريون سلام ته برابر انهن لاءِ آهي جيڪي ساڻس نماز ۾ سلام مهل شريڪ هوندا آهن پر سندس ٻيو سلام ته انهن لاءِ آهي جيڪي سلام ورائڻ مهل ان سان سان نه هوندا آهن يعني نماز جي حالت کان ٻاهر هوندا آهن.

۱. چوان ٿو ته جيتوڻيڪ اهي نماز جي حالت ۾ نه هوندا آهن پر حڪم جي اعتبار سان نمازين جي حڪم آهن. ڇاڪاڻ ته جڏهن حقيقي اعتبار سان پهرئين سلام مهل نماز ۾ شريڪ هئا، جنهن جو جواب مٿن واجب نه ٿيو ته خود بخود ٻئي سلام جو جواب ڏيڻ به مٿن واجب نه ٿيندو، وڌيڪ هن ڪري به ته جيئن ساڃي پاسي جي نمازين کي ڪاٻي پاسي جي نمازين تي ترجيح ثابت نه ٿئي. جڏهن ته انهن ماڻهن جو معاملو جدا آهي جن امام کان اول سلام ڦيرايو ۽ ساڻس نه پهرئين سلام ۾ شريڪ ٿيا نه ٻئي سلام مهل گڏ هئا. پوءِ مٿن ”نمازين“ جي حالت جو حڪم لاڳو ڪرڻ جي ضرورت نه آهي ۽ دليل هن مسئلي جو ته امام سان ٻئي سلام چوڻ وقت شامل مقتدي به نمازين جي حڪم ۾ آهن هي آهي ته يا ته اڪثر فقهي روايتن موجب نماز جي آخر ۾ ”السلام عليڪم“ چوڻ، نماز جي واجب مان هڪ واجب آهي يا ٻي روايت موجب سنت آهي ۽ ٻنهي صورتن ۾ اهو عمل نماز جي نشانين مان آهي. نه ته ان جي نفس نماز ڏانهن نسبت ڪرڻ صحيح نه ٿيندي ۽ جڏهن ڪنهن شيءِ يا ڪنهن ڪم جي نسبت يا اثر ڪنهن ڪم سان وابسته هجي ته ان تي آخر تائين حڪم به ان جو ئي لاڳو ٿيندو، جيستائين ٻنهي ۾ ڳانڍاپو بلڪل نه ٿئي. ڇا اوهان کي معلوم نه آهي ته جنهن عورت کي ان جو مڙس طلاق ڏئي ٿو ته جيتوڻيڪ سندن نڪاح ختم ٿي چڪو هوندو آهي پر جيستائين عورت عدت ۾ آهي يا ٻين لفظن ۾ جيستائين نڪاح جواهر باقي آهي، ان جو خرچ پڪو مڙس تي واجب هوندو آهي ۽ عورت تي واجب هوندو آهي ته چار مهينا ڏهه ڏينهن گهر کان ٻاهر نه نڪري ۽ نه ئي ڪا ٻي شادي ڪري، پڻ اهڙي عورت جيڪڏهن سندس مڙس طلاق ڏيڻ بعد اتفاق سان مري وڃي ته ان جي ورثي مان پنهنجو حصو وٺندي. انهيءَ اصول پٽاندڙ اسين به چئون ٿا ته مقتدي خواه حقيقي هجي يا حڪمي يعني امام سان آخري وقت تائين نماز ۾ شامل هجي يا ڪجهه دير اڳ جدا ٿي ويو هجي ٻنهي صورتن ۾ ان تي امام جي سلام جو

جواب ڏيڻ واجب نه آهي، ان ڏس ۾ انتهائي تڪلف کان ڪم وٺندي اسان اهو جواب ڏيون ٿا. واللہ اعلم بالصواب.

فقه جي ڪتابن جيئن البحر ۽ الدرر وغيره ۾ آهي ته مسنون ڳالهه هيءَ آهي ته پهرئين سلام جي مقابلي ۾ ٻيو سلام نسبتاً هلڪو آهي. اها ڳالهه ان ٻڌل آهي انهيءَ ڪري جواب ڏيڻ جي ضرورت نه آهي. مٿين ڪتابن ۾ هي به آهي ته (ان آخري سلام جي وزن ۽ درجي جو) هلڪو هئڻ ان جي نه ٻڌڻ کي لازم نه آهي. ها! البت جيڪڏهن ڪا روايت ان جي مخفي هجڻ ۽ هوريان پڙهڻ جي هجي ته يقيناً جواب پورو ٿيندو. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڪي ماڻهو هڪ هنڌ هئا ۽ سخت بارش شروع ٿي. نماز جو وقت به ٿي ويو. ٻاهر وڃڻ به ناممڪن آهي، اتي ڇت ايتري هيٺ آهي جو بيهڻ ناممڪن آهي، ان صورت ۾ نماز ويهي پڙهي سگهجي ٿي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ويهي نماز نه پڙهن، ٻاهر نڪري بيهي پڙهن جيتوڻيڪ وقت قضا ٿي وڃي. البحر ۾ آهي ته: جيڪڏهن ماڻهو پڙهي يا گهر ۾ هجن ۽ بيهي نماز پڙهڻ ممڪن نه آهي، ته ويهي نه پڙهن بلڪ صبر ڪن ۽ بعد ۾ بيهي نماز پڙهن، جيتوڻيڪ وقت نڪري وڃي. ان جو مثال بلڪل ائين آهي جيئن ڪو بيمار آهي ۽ بيهڻ جي سگهه نٿو رکي يا وقت اندر پاڻيءَ جي استعمال ڪرڻ تي قدرت نٿو رکي ۽ سندس غالب گمان آهي ته ان کان بعد کيس پاڻي ملي ويندو. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فائدو: هدايه ۾ آهي ته فجر رات جي آخري حصي ۾ ۽ گرميءَ جي موسم ۾ ظهر ڏينهن ٿڌو ڪري پڙهڻ مستحب آهي. درمختار ۾ آهي ته گرميءَ ۾ ظهر ايتري دير سان پڙهي تانجو ماڻهو پاڇي ۾ هلي ۽ ائين نه ڪندو ته مستحب جو تارڪ ڪري. هي اصول مٿي بيان ڪري آيا آهيون ته نماز ۾ مستحب ڪم ڇڏڻ مڪروه تنزيهي يعني معمولي درجي جو مڪروه آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. البدائع جي حوالي سان النهر الفائق جو مؤلف لکي ٿو ته گرميءَ ۾ ظهر آخري وقت ۾ پڙهڻ مستحب آهي. ڪافيءَ ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جو فرمان مبارڪ آهي ته گرميءَ جي موسم ۾ ظهر ڏينهن ٿڌو ڪري پڙهي ۽ عرب ملڪن ۾ گرميءَ جي شدت ان وقت تائين رهندي آهي جيستائين هر شيءِ جو پاڇو ان جي مثل هجي ۽ ان کان بعد وڃي ڏينهن ٿڌو ٿيڻ شروع ٿيندو آهي. امام سرخسيءَ جي المبسوط ۾ به ائين آهي. النهايه ۾ آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جي حديثن ۾ آهي ته ظهر ٿڌي ڪري پڙهو يعني هر شيءِ جو پاڇو نماز مثل ٿيڻ کان بعد، قهستاني النظر ۽ التحفة جي حوالي سان لکي ٿو ته ظهر آخري وقت ۾ پڙهڻ مستحب آهي. معراج الدراية ۾ آهي ته نماز اول وقت ۾ پڙهڻ مستحب آهي مگر جڏهن ان کي دير سان ادا ڪرڻ ۾ وڌيڪ ثواب هجي جيئن هن مقصد سان جماعت دير سان پڙهجي ته ماڻهو وڌ ۾ وڌ گڏ ٿين. اسرار الدبوسيءَ ۾ آهي ته حديثن

۾ ظهر ڏينهن ٿڌو ڪري پڙهڻ جو حڪم آهي ۽ ڏينهن خاص ڪري عرب ملڪن ۾ ان وقت ٿڌو ٿيندو آهي جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جي مثل کان مٿي ٿئي وڃي. متان ۾ آهي ته ظهر پڙهڻ جي مستحب حد هيءُ آهي ته جماعتي پاڇي ۾ هلي مسجد ۾ ايندا هجن. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: مسئلي جي صورت هيءُ آهي ته مسجد جي قبلي ۾، يعني ان جي اڳيان آستانو آهي جنهن ۾ ڀنگ وغيره پيئن ٿا، اتي پيشاب وغيره ڪن ٿا، انهيءَ صورت ۾ انهيءَ مسجد ۾ نماز پڙهڻ ۾ ڪراهيت آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: مڪروم آهي جيئن شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته مسجد جي قبلي ۾ بيت الخلا هجي ته مڪروم آهي. سراجيه کان نقل ڪندي متان جو مؤلف لکي ٿو ته وهنجڻ يا وضوءَ يا پيشاب پاخانہ جي جاءِ مسجد جي قبلي يعني ان جي اڳيان هجي ته مڪروم آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: نماز ۾ يا نماز کان ٻاهر مٿي جي وارن کي ڳنڍڻ يا انهن کي وڪوڙي سڪوڙي چوٽي ڪرڻ مڪروم تحريمي آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر نماز دوران وارن جي چوٽي ڪرڻ کان منع آهي جيئن هدايه ۾ آهي ته: پنهنجن وارن جي چوٽي نه ڪري ۽ جيئن متان ۾ آهي اهو ڪم مڪروم تنزيهي آهي. لکي ٿو: عالمن جو اتفاق آهي ته هي ڪم مڪروم تنزيهي آهي مڪروم تحريمي نه آهي. پر البحر ۾ آهي ته: عالمن جو چوڻ آهي ته نماز دوران وارن جي چوٽي ڪرڻ کان ممانعت جو سبب هيءُ آهي ته وار به سجدو ڪن ٿا ۽ ظاهر هي آهي ته ائين ڪرڻ مڪروم تحريمي آهي. اهو حڪم تڏهن آهي جڏهن ماڻهو نماز ۾ ائين ڪري نماز کان ٻاهر ائين ڪري ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي انهيءَ بابت عالمن راءِ ظاهر نه ڪئي آهي. پر ممانعت جو ڪارڻ هي ٻڌائڻ ته نمازيءَ وانگر وار به سجدو ڪن ٿا ان مان معلوم ٿئي ٿو ته اها ممانعت نماز جي حالت ۾ آهي. النوادر جو مؤلف متان کان نقل ڪندي لکي ٿو ته وارن کي پنهنجي حالت تي ڇڏي ڏيڻ مستحب آهي. شايد سندس مراد به نماز جي حالت ۾ آهي، واللہ اعلم. ملا علي قاريءَ جي ڪتاب ”جمع الوسائل شرح الشمايل“ ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جا وار ڪنن جي اڌ حصي تي ايندا هئا يعني انهن کي ٻڌڻ جي حالت ۾. انهيءَ اعتبار سان هيءُ حديث انهيءَ حديث جي مخالف نه آهي جنهن ۾ بيان آهي ته پاڻ ڪريمن جا وار مبارڪ ڪلهن تي ايندا هئا. ان مان معلوم ٿئي ٿو ته نماز کان ٻاهر وار ٻڌجن ته ڪراهيت نه آهي (مخدوم عبدالواحد طرفان لکيو ويو)

سوال: اهڙا گهڻا ۽ ڪپڙا پائي انهن ۾ نماز پڙهڻ جن ۾ پڪين مثلاً مور يا پاڻيءَ جي پڪين جون تصويرون هجن انهن جو حڪم ڪهڙو آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر اهڙن ڪپڙن ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي. هدايه ۾ آهي: جيڪڏهن اهڙن ڪپڙن ۾ نماز پڙهيائين جن ۾ تصويرون آهن ته مڪروه آهي ڇاڪاڻ ته انهن ۾ بدن سان مماثلت ۽ مشابيهت آهي. بحواله خلاص البحر ۾ هي قول نقل ڪيل آهي ته اهڙا ڪپڙا پائڻ خواهه انهن ۾ نماز پڙهي يا نه پڙهي مڪروه آهي ۽ ان مان مراد مڪره تحريمي آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: صبح جي پهرين رڪعت ۾ تهائي يا ٻن تهائين جي مقدار جيتري يا (ٻي رڪعت ۾ ڪيل قراءت کان) ٻيئي قراءت ڪرڻ مستحب آهي الخ (مفتاح الصلوة) هن مسئلي جي تحقيق فرمايو.

جواب: بظاهر عالمن ۾ هن ڳالهه تي اتفاق آهي ته فجر ۾ نماز تهائي يا ٻن تهائين جي مقدار جيتري قراءت ڪري جيئن البحر مان معلوم ٿئي ٿو لڪي ٿو ته: فجر جي پهرين رڪعت ڊگهي پڙهڻ رڳو سنت جي بيان لاءِ آهي، ان تي عالمن جو اتفاق آهي. ڏيکھ جي گهٽ ۾ گهٽ حد ڪيتري آهي؟ ان کي بيان نه ڪيو اٿس. ڪافيءَ ۾ انهيءَ مسئلي کي هن طرح بيان ڪيو ويو آهي ته ٻه تهائون پهرين رڪعت ۾ ۽ نماز تهائي ٻي رڪعت ۾ پڙهي. مسئلي جي وضاحت عالمگيريءَ ۾ مثال سان هن طرح آيل آهي ته جڳائي ته پهرين رڪعت ۾ ۳۰ آيتون ۽ ٻيءَ ۾ ڏهه يا ويهن آيتن جيتري تلاوت ڪري. انهيءَ لکت مان البحر ۽ ڪافيءَ جي مٿئين عبارت جي وضاحت ۽ چٽائي ٿئي ٿي ته فجر جي پهرين رڪعت ۾ ٻه تهائون ۽ ٻيءَ ۾ نماز تهائي پهرين رڪعت ۾ آهي ۽ انهيءَ تي عالمن جو اتفاق آهي. هاڻي مسئلو آهي ته ”ٻيئي قراءت ڪرڻ“ جو مطلب ڇا آهي؟ جنهن جو مٿي سوال ۾ ذڪر آهي. ان جو مطلب هيءُ آهي ته ٻيءَ رڪعت ۾ جيتري قراءت ڪئي وڃي، ان کان ٻيئي قراءت پهرين رڪعت ۾ ڪجي، جيئن خلاصه جو مؤلف لکي ٿو ته: فجر جي نماز جي ڏيکھ جي حد هيءُ آهي ته ٻي رڪعت ۾ جيڪڏهن ۲۰ کان ۳۰ آيتون پڙهجن ته پهرين رڪعت ۾ ۲۰ کان ۶۰ آيتون پڙهجن. يعني پهرين ۾ ۶۰ ۽ ٻيءَ ۾ ۳۰ پڙهي ته ٻين لفظن ۾ پهرين رڪعت ۾ ٻيءَ جي مقابلي ۾ ٻيئي قراءت ڪيائين ۽ جيڪڏهن ٻيءَ ۾ ۲۰ پڙهي ته پهرين ۾ ان جون ٻه تهائون يعني ۴۰ آيتون پڙهي. ساڳئي نموني جيڪڏهن پهرين رڪعت ۾ ٻه تهائون پڙهي ته ٻيءَ ۾ نماز تهائي يعني ان جو اڌ پڙهي. الغرض خلاصه جي عبارت جي حوالي سان مٿي جيڪو سوال ڪيو ويو آهي ان جو جواب المفتاح جي مؤلف جي بيان جي روشنيءَ ۾ واضح ڪيو ويو جنهن مان معلوم ٿئي ٿو ته المفتاح جي مؤلف الخلاصه جي قول کي اختيار ڪيو آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: مرد لاءِ ريشمي يا ڳاڙهي ڪپڙي ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ته مڪروه تحريمي آهي. الخلاصه جو مؤلف ”كفاية المؤمنين“ کان نقل ڪري ٿو ته ۲۲ ڪپڙن ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي، پهريون ڳاڙهو، ٻيو هيڊو، ٽيون ريشمي (آخر تائين)

البحر ۾ آهي ته: سندس قول ته ”(نماز ۾) اگهڙ ڏيڪي....“ سندس قول ۾ مطلق ڏڪڻ جو بيان آهي خواه انهن ڪپڙن سان اگهڙ ڏيڪي جيڪي مباح آهن يا انهن سان ڏيڪي جيڪي مباح نه آهن. جيڪڏهن ريشمي ڪپڙو ڏيڪي نماز پڙهڻ تي نماز صحيح ٿيندي، پر ان جو گناهه غصب ڪيل ۽ ٽپايل زمين تي نماز پڙهڻ جيترو آهي. المتانہ ۾ المفيد جي حوالي سان آهي ته مرد جي لاءِ اهڙي ٽوپي پائڻ جنهن تي سون جي ڪڙهائي ٿيل هجي يا ريشم پائڻ حرام آهي، ان ۾ نماز پڙهڻ تي مڪروه آهي. فتح القدير ۾ آهي ته مردن لاءِ ريشمي ڪپڙي ۾ نماز جائز نه آهي، عورتن جي لاءِ جائز آهي، البت مرد ان کان سواءِ ڪپڙو نه لهي ته منجهس ئي نماز پڙهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: زيد وٽ عيدين يا جمعي يا مجلس لاءِ عمامه آهي جيڪو انهن موقعن تي پائيندو آهي نماز وقت ٽوپي پائيندو آهي ان ۾ سندس نماز مڪروهه آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته عيدين يا جمعي يا ماڻهن جي محفل ۾ عمامه پائي اچڻ نماز کان وڌيڪ اهم ڪم ته نه آهي!! حالانڪ الله تعاليٰ قرآن مجيد ۾ فرمايو آهي ته خذوا زينتكم عند كل مسجد (هر مسجد يعني هر نماز مهل پنهنجي زينت جا ڪپڙا پايو) بيضاويءَ ۾ آهي ته: مسنون آهي ته وڌ ۾ وڌ چڱي حالت ۽ سنن ڪپڙن ۾ نماز پڙهي ۽ شڪ نه آهي ته عمامه پائي نماز پڙهڻ زينت ۾ شامل آهي، ڇاڪاڻ ته ٽوپيءَ جي مقابلي ۾ ان ۾ وڌيڪ سونهن ۽ وقار آهي. پوءِ جمعي ۽ عيدين جي نماز يا ماڻهن جي مجلس وانگر فرض نماز ۾ به عمامه پائي نماز پڙهڻ گهرجي، غور کان ڪم وٺ، وڌيڪ توفيق ڏيندڙ الله جلشانه آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: مسئلي جي صورت هيءَ آهي ته امام نماز ۾ الهاڪم التڪاثر پڙهي ٿو. جڏهن حثي زُر تي پهتو ته وقف ڪيائين يعني بيلو ۽ ”تم المقابر“ جدا پڙهيائين. انهيءَ طريقي سان معنيٰ ۾ بدترين تبديلي اچي ٿي ڇا نماز فاسد ٿيندي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هيءَ آهي ته جنهن قول تي فتويٰ آهي ان موجب نماز فاسد نه ٿيندي. صلوة الماچينيءَ ۾ آهي ته نمازي قرأت ڪندي اهڙي جاءِ تي بيهي جتي بيهڻ نه گهرجي جيتوڻيڪ ان سان معنيٰ ۾ بدترين تبديلي ايندي هجي، ان سان نماز فاسد نه ٿيندي ۽ ان تي فتويٰ آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته فتويٰ هن قول تي آهي ته معنيٰ مٿجي يا نه مٿجي ڪنهن حال ۾ نماز فاسد نه ٿيندي جيئن المحيط ۾ آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: نماز ۾ بيهڻ وقت هٿ ٻڌڻ جي مسئلي تي چئني امان سڳورن جي قول ۾ اختلاف آهي، حنفي مذهب ۾ دن هيٺان هٿ رکڻ جو حڪم آهي ٻين مذهبن جا امام ان اسان اختلاف ڪن ٿا. هر امام وٽ پنهنجي پنهنجي قول جي حق ۾ جيڪي مختلف حديثون آهن انهن کي صحيح ۽ ثق سندن ۾

حوالن جي روشنيءَ ۾ لکڻ فرمايو، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: هن مسئلي ۾ فقهي مسلڪن جون روايتون مختلف آهن. مشهور قول اهو آهي جيڪو امام سرخسيءَ جي المبسوط ۾ آهي يعني: جڏهن نماز شروع ڪري ته دن جي هيٺان ساڄي هٿ کي ڪاٻي جي مٿان رکي. امام شافعي جي قول موجب هٿ سڀني تي رکي. امام مالڪ وٽ کولي ڇڏي. شافعي مسلڪ جو امام نووي ”المنهاج“ ۾ چوي ٿو ته هٿ سڀني جي هيٺان دن جي مٿان رکي اهو اسان جو مشهور مذهب آهي. امام ابوحنيفه، سفيان ثوري، اسحاق راهوي ۽ ابواسحاق مروزي چون ٿا ته هٿ دن جي هيٺان رکجن. امام احمد کان ٻنهي مذهبن مطابق ٻه روايتون بيان ڪيون وڃن ٿيون. امام مالڪ کان به ٻه روايتون آهن. هڪ ٻي سڀني تي رکڻ جي ٻي هٿن کي ڇڏي ڏيڻ جي (آخر تائين) ”المواهب“ ۾ آهي ته امام شافعيءَ ۽ اڪثر عالمن جو مذهب هي آهي ته هٿ سڀني جي هيٺان دن جي مٿان ٻڌي، امام ابوحنيفه رح ۽ ڪي شافعي علماء چون ٿا ته دن جي هيٺان ٻڌي.

امام ابوحنيفه جي مذهب جو دليل بيان ڪندي امام سرخسي لکي ٿو ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جو فرمان مبارڪ آهي ته: ٽي ڳالهيون نئين سڳورن جي اخلاق مان آهن: ۱- روزو جلدي (يعني بروت) کولڻ ۲- آخري وقت ۾ سحري کائڻ ۳- نماز ۾ هٿ دن جي هيٺان ٻڌڻ. پڻ حضرت علي عابن عباس رضي الله عنهما جو قول آهي ته نماز ۾ مسنون طريقو هي آهي ته هٿيلون دن جي هيٺان ٻڌجن ۽ هن ڪري به اهو چڱو آهي ته ان ۾ ٻانهي جي عاجزيءَ جو وڌيڪ اظهار ۽ الله تعاليٰ لاءِ وڌيڪ عظمت ۽ بزرگيءَ جو اقرار آهي. فتح القدير ۾ آهي ته علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته نماز ۾ هٿيلون دن جي هيٺان ٻڌڻ مسنون آهي (ابوداؤد، احمد) السراج الوهاج ۾ آهي ته حضرت علي رضه فرمائي ٿو ته نماز ۾ سنت هيءَ آهي ته نمازي ساڄي کي ڪاٻي تي دن جي هيٺان ٻڌي. شافعي مسلڪ جي لاءِ دليل هي پيش ڪئي ويندي آهي ته الله تعاليٰ جل شانها جو فرمان مبارڪ آهي ته فصل لربڪ وانحر (سوره الكوثر) (پوءِ پنهنجي رب لاءِ نماز پڙه ۽ قرباني ڪر) هن آيت سڳوريءَ ۾ وانحر جو قول آهي جنهن مان مراد وٺڻ ٿا ته سڀني تي هٿ ٻڌڻ فتح القدير ۾ آهي ته اها ان جي حقيقي معنيٰ نه آهي بلڪ ان جي حقيقي معنيٰ قرباني ڪرڻ آهي. ان ڏس ۾ شافعي مذهب وارا جيڪي حديثون پيش ڪن ٿا اهي محقق علماء وٽ ثابت نه آهن. امام مالڪ جو دليل فقط قياس تي ٻڌل آهي. حميدي چوي ٿو ته نماز ۾ هٿ لڙڪائي بيھڻ ۾ تڪليف آهي جو ان سان انگرين جي آخر ۾ رت رڪجي بيھي ٿو انهيءَ ڪري انهيءَ راءِ تي هلڻ مناسب نه آهي جو حديثن جي واضح نصوص جي به خلاف آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

نوٽ: صحيح ڳالهه هيءَ آهي ته امام مالڪ ڏانهن هي آخري قول منسوب ڪرڻ اصل کان صحيح نه آهي، ڇاڪاڻ ته جبري طلاق جي مسئلي تي وقت جي حاڪم امام موصوف کي سزا ڏياري ۽ ڦٽڪا هڻايا هئا، پوءِ هٿن ۾ سور سبب هٿ کولي نماز پڙهندو هو، بعد ۾ ماڻهن جي ناواقفيت سبب

ان ڏانهن هٿ کولي نماز پڙهڻ جو قول منسوب ۽ مشهور ٿي ويو.

سوال: شرح منية المصليٰ ۽ ۾ حجة الفتاويٰ جي حوالي سان آهي ته جتي پاڻي نماز پڙهڻ کان اڳهاري پيرين پڙهڻ وڌيڪ افضل آهي، جيئن حديث جي حڪم موجب ان عمل ۾ به يهودين سان مخالفت ٿئي. ڇا اها روايت صحيح آهي يا نه؟

جواب: شرح منية المصليٰ ۽ ۾ اها صحيح روايت موجود آهي پر اها فضيلت عربي جئين لاءِ آهي جن ۾ ڪهيون هونديون آهن انهن کان سواءِ ٻين جئين ۾ به اها فضيلت حاصل آهي يا نه؟ ان بابت وضاحت ۽ ثابتيءَ جي ضرورت آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: پنج وڌيڪ نماز اول وقت ۾ افضل آهي يا آخري وقت ۾ يا وچئين وقت ۾؟ ان جو جواب مرحمت فرمايو وڃي.

جواب: ظاهر هي آهي ته سردين ۾ عشا ۽ مغرب هر موسم ۾، ۽ جهڙ جي موسم ۾ عصر ۽ عشا اول وقت ۾ پڙهڻ گهرجي ۽ جيڪڏهن جهڙ نه هجي ته عشا، فجر ۽ ظهر گرميءَ جي موسم ۾ ۽ عصر سدائين يعني هر سيزن ۾ ۽ ظهر ۽ مغرب جهڙ جي موسم ۾ تاخير ڪري پڙهڻ گهرجي. ڪنن ۾ آهي ته: مستحب آهي ته گرميءَ جي موسم ۾ فجر، ظهر، عصر بشرطڪ سج نه لهي ۽ ڏينهن نه مٽجي ۽ جنهن کي يقين هجي ته رات جاڳي سگهندو ان لاءِ عشا جڏهن رات جا ٻه حصا گذري وڃن ۽ وتر رات جي آخري حصي ۾ ۽ سرديءَ جي موسم ۾ ظهر ۽ مغرب جلدي پڙهي. ان کان سواءِ جيڪي نمازون آهن سي وقت جي حساب سان يا دير سان پڙهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: پنگين يعني بهاري ڏيندڙن تي پنج وڌيڪ نماز فرض آهي يا نه؟ جيڪڏهن حرام کي حلال ڄاڻن ته ڪافر ٿيندا يا نه؟ ان حالت ۾ انهن تان نماز ساقط ٿيندي يا نه؟ پوءِ جيڪڏهن توبه تائب ٿين ۽ شرعي فرض ادا ڪن، پر ماڻهو تڏهن به کين نفرت جي نگاهه سان ڏسن ته گنهگار ٿيندا يا نه؟ ۽ پنگين ۽ شرابين ۾ ڪهڙو فرق آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته پنج وڌيڪ نماز هر مسلمان تي فرض آهي، پنگي هجي يا شرابي. جيئن تنوير الصلوة برآهي ته: نماز هر مڪلف يعني وس واري تي فرض آهي. جيڪو به قطعي حرام کي يعني نص قطعيءَ سان جيڪو حرام ثابت آهي جيئن سوئر جو گوشت، ان جي کائڻ کي حلال سمجهي، سو مرتد يعني دين اسلام کان ڦريل آهي ان کان توبه ڪرائي ويندي. توبه نه ڪري ته شريعت جا فرض ان تان ساقط نه ٿيندا. جيڪو شرعي فرضن مثلاً نماز جي ادائگيءَ کي مڪروم سمجهي ته ان جي ڪافر هجڻ جو خوف آهي. شراب پيئڻ ۽ ٻين جا حق غصب ڪرڻ ۽ ڪبيرا گناه ڪرڻ فسق جا ڪم آهن. حرام عين يعني جيڪو ڪم شريعت جي نص قطعي سان حرام ثابت ٿيل آهي جيئن شراب، ان کي حلال ڄاڻڻ ڪفر آهي. ان جي ابتڙ پيئڻ جون اهي شيون آهن جيڪي نص

قطعي سان ثابت نه آهن (جيئن ڀنگ وغيره) انهن کي حلال ڄاڻندو ته ان جي ڪافر هجڻ جي فتويٰ نه آهي. هدايه ۾ آهي ته: نشي جي انهن شين جو حرام هئڻ شراب جي حرام هئڻ وانگر نه آهي تانجو جيڪڏهن ڪو انهن کي حلال ڄاڻي ته ان کي ڪافر نه چئبو جڏهن ته شراب کي حلال قرار ڏيندڙ کي ڪافر ڪوٺبو. ڇاڪاڻ ته ٻين نشي جي شين جي حرمت اجتهداتي آهي، جڏهن ته شراب جي حرمت قطعي آهي يعني قرآن مان ثابت آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هنن شعرن جو مطلب ڪهڙو آهي؟

- امام تي جماعت ڪرائڻ جي نيت نه آهي - جيڪڏهن جماعت سموري مردن جي آهي
 - قول اهو قوي ڀلو بيشڪ آهي - قول ٻئي تي نيت امامت جي مٿس آهي
 - عیدن جي نماز جائز نه جمعہ نماز جائز - نيت اگر ان جي نه ڪري ته ٿئي نه فائز
 - قول الاشباہ جو آهي قوي باليقين - صحيح ۽ بلڪل روشن مثل ماه مبین
 - شامل جماعتين ۾ هجي اگر ڪارن - ٿيندي نه جائز نماز اها منهنجا من
 - نيت ڪري امامت جي جيڪڏهن ڪا مائي - جماعت عورتن جي اجر پائي ڄاڻي
 - قول ان کي تون مختار ڄاڻ بغير خلل جي - عمل ان تي ڪر تون سواءِ شڪ شبهي دل جي
- (سراج المصليٰ از شيخ ابوالحسن ڏاهري)

جواب: الاشباہ ۾ جيڪي آهي بلڪل صحيح آهي يعني مردن جي جماعت امام جي نيت ڪرڻ کان سواءِ جائز آهي. ڪرخي ۽ ابوالحنفہ ڪبير ان جا مخالف آهن. سندن قول موجب جيستائين امام جماعتين جي اقتدا جي نيت نه ڪري ان وقت تائين سندن جماعت صحيح نه ٿيندي جيئن عورتن کي نماز پڙهائڻ جي نيت ڪرڻ جو مسئلو آهي ته جيستائين امام کين نماز پڙهائڻ جي نيت نه ڪري، مرد امام جي پويان سندن نماز نه ٿيندي. ڪن عالمن ان اصول کان عيدن ۽ جمعي جي نماز کي مستثنٰي ڄاڻو قرار ڏنو آهي يعني مرد امام جي پويان ان جي نيت کان سواءِ عورتن جي جمعي ۽ عيدن جي جماعت ٿئي ٿي ۽ اهو قول صحيح آهي، ان جي تائيد عالمگيريءَ جي هيءَ عبارت ڪري ٿي ته، امام جيڪڏهن عورتن کي نماز پڙهائڻ جي نيت نه ٻه ڪري تڏهن به ان جي پويان انهن جي جمعي ۽ عيدن جي نماز صحيح آهي ۽ اهو وڌيڪ صحيح قول آهي ائين خلاصه ۾ آهي ۽ البحر جي ”باب الامامة“ ۾ آهي ته ان قول کي الخلاصه جي مؤلف صحيح چيو آهي، ڇاڪاڻ ته انهيءَ حالت ۾ عورت جي لاءِ اهو ممڪن نه هوندو آهي ته رش سبب امام کان جدا ٿي ٻيئي يا اهڙيءَ نماز کي اڪيلي سر ادا ڪري سگهي ۽ شايد مصنف الله ان جي لغزش معاف فرمائي رڳو ”الاشباہ“ جي عبارت تي تڪيو ڪري ٻين ڪتابن جهڙوڪ البحر وغيره ڏانهن رجوع نه ڪري سگهيو تانجو هن مسئلي بابت فقهن جو مقصد سمجهي سگهي ها. البحر ”باب شروط الصلوة“ ۾ آهي ته فقهن چيو آهي ته جمعي ۽ عيدن ۾ جيستائين امام عورتن کي نماز پڙهائڻ جي نيت نه ٻه ڪري تڏهن به

جيڪڏهن اهي مرد امام جي پويان جماعت ادا ڪنديون ته سندن جماعت ٿي ويندي، الخلاصه جي مصنف انهيءَ قول کي صحيح چيو آهي. جمهور علماء چون ٿا ته نه بلڪ سندن نماز انهيءَ صورت ۾ ٿيندي جڏهن امام انهن کي نماز پڙهائڻ جي نيت ڪري. فرائض الاسلام ۾ آهي ته: ”عورتون جيڪڏهن جمعي ۽ عيد نماز مرد جي پويان پڙهن ته ڇا انهن جي نماز ٿيندي يا نه؟ ان مسئلي ۾ اختلاف آهي. جمهور عالم چون ٿا ان وقت ٿيندي جڏهن امام انهن جي نيت ڪري، جيئن البحر الرائق ۾ ان جي پڌرائي آهي. ان صورت ۾ الاشباه ۾ جيڪي استثناء يعني مردن پويان عورتن جي عيد ۽ جمعي نماز هجڻ جو جيڪو قول اختيار ڪيو آهي سو جيتوڻيڪ صحيح آهي پر جمهور جي قول جي برخلاف آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪو ويهي نماز ادا ڪري ان لاءِ رڪوع جو گهٽ ۾ گهٽ جهڪڻ ايتري قدر آهي جو زمين کان سندس منهن ايترو ويجهو ٿئي جيترو ويٺل صورت ۾ گوڏا هوندا آهن (فتح القدیر / فتح العزيز) شافعي فقه جي ڪتابن ۾ آهي ته ويٺل نمازي پنهنجو منهن گوڏن برابر جهڪائي جيئن رڪوع جو مقصد حاصل ٿئي، البرجنديءَ ۾ ائين آهي (مفتاح) سائين! هن مسئلي ۾ اختلاف معلوم ٿئي ٿو. ڪي چون ٿا ته پنهنجي پيشاني ايتري جهڪائي جو زمين کان سندس منهن چار آڱريون يا ڪجهه گهٽ هيٺ رهي. ڪي چون ٿا ته پيشاني ايتري قدر جهڪائي جو جيڪڏهن سندس پيشانيءَ تان ڪا شيءِ ڪري ته گوڏن وٽ پوي، يعني ان قول موجب وڌيڪ جهڪڻ جي حاجت نه آهي. الغرض جيڪو به مطلب هجي ان کان آگاهه فرمايو اللهواهان کي اجر عطا فرمائي.

جواب: واضح هجي ته برجنديءَ کان سواءِ الدرر ۽ البحر جي مؤلفن جهڙن ٻين محقق شارحن ان مسئلي تي بحث نه ڪيو آهي. برجندي لکي ٿو ته نمازي جڏهن ويهي نماز ادا ڪري ته ان کي جڳائي ته پيشاني پنهنجي ايتري جهڪائي جو سندس گوڏن جي سامهون ٿئي ته جيئن رڪوع جو مقصد حاصل ٿئي. ان عبارت مان معلوم ٿيو ته جيڪڏهن نمازي ايترو نه جهڪي ته رڪوع نه ٿيندو. ”فرائض الاسلام“ ۾ مخدوم محمد هاشم ٺٽوي پيشانيءَ جهڪائڻ جي ان عمل کي فرض چيو آهي، فرمائي ٿو: جيئن برجنديءَ ۾ آهي، ويٺل نمازي رڪوع ۾ مٿو ايترو جهڪائي جو سندس گوڏن جي برابر ٿئي. پر اوهين ڄاڻو ٿا ته برجنديءَ جي عبارت ۾ مان ان عمل جي فرضيت ثابت نٿي ٿئي، بلڪ رڳو ايترو لکيو اٿس ”تان ته رڪوع جو مقصد حاصل ٿئي.“ ٻيا قول جيڪي ان سلسلي ۾ مٿي نقل ڪيا ويا آهن، يعني گوڏن برابر مٿو جهڪائي يا زمين ۽ سندس پيشانيءَ ۾ چئن آنگرين جيترو فاصلو هجي وغيره— ان مان به ”پيشاني جهڪائڻ“ جو حڪم ۽ فرض ثابت نٿو ٿئي. مخدوم محمد هاشم ٺٽويءَ کي جيئن ته پنهنجي مذهب فقه حنفيءَ جي ڪتابن ۾ سواءِ برجنديءَ جي ٻئي ڪنهن جي روايت نه ملي، انهيءَ ڪري هن مسئلي جي باري ۾ ٻين سڀني مذهبن جون روايتون جمع ڪيون اٿن. جن مان هڪ روايت اها آهي جيڪا شافعي مذهب جي ڪتاب فتح العزيز شرح الوجيز

جي حوالي سان مٿي گذري. انهن مان هڪ روايت حنبلي فقه جي ڪتاب جي اجهاءِ آهي ته: ويئل نمازي پنهنجي پيشاني زمين جي ويجهو ايتري هيٺ جهڪائي جو سندس گودن جي مقابلي ۾ زمين کي وڌيڪ ويجهو ٿئي (الاقناع) ۽ رکوع جو ڪمال حاصل ٿئي. شافعي مذهب جي المنهاج ۾ آهي ته: پنهنجي پيشاني گودن جي برابر جهڪائي ۽ افضل آهي ته مٿو سجدي جي جاءِ جي برابر ڪري. انهن روايتن کي نقل ڪرڻ بعد مخدوم مرحوم فرمائي ٿو ته جيئن ته حنفي فقه جي ڪتابن ۾ مون کي هن مسئلي جي مسنون طريقي بابت نص ٿئي ملي ان ڪري مون شافعي ۽ حنبلي ڪتابن جون روايتون نقل ڪيون آهن. مٿي بيان ڪيل عبارتن مان اوهان کي معلوم ٿيو ته انهن ۾ اهڙي ڪا نص نه آهي جنهن مان معلوم ٿئي ته ويهي نماز پڙهندڙ جي لاءِ رکوع ۾ جهڪڻ جو مسنون طريقو ڪهڙو آهي؟ شايد انهن عبارتن ۾ ڪامل ۽ اڪمل جا جيڪي الفاظ آهن انهن مان اهو مطلب سمجهيو اٿن ته نمازيءَ لاءِ رکوع ۾ ايترو جهڪڻ افضل آهي. پوءِ شايد سندن مقصد آهي ته ايتري قدر رکوع ۾ جهڪڻ مسنون آهي، جيترو بيهي نماز پڙهندڙ رکوع ۾ جهڪندو آهي، يعني سندس مٿو سندس پٺيءَ جي برابر ٿئي ۽ اهائي حقيقت آهي جيڪا فقه جي ڪتابن ۾ بيان ڪئي وئي آهي. البدائع ۾ آهي ته خواهه ويهي نماز پڙهي يا بيهي ان جي رکوع ۾ فرض ڪيل مقدار آهي هيٺ جهڪڻ. الحاويءَ ۾ آهي ته رکوع ۾ فرض پٺي جهڪائڻ آهي ائين البحر ۾ آهي. انهيءَ آڌار تي مٿي برجنديءَ جو جيڪو قول نقل ڪيو ويو ته ”ايترو جهڪي جنهن سان رکوع ڪرڻ جو مقصد حاصل ٿئي“ ان مان مراد آهي ته ويئل نمازي رکوع ۾ ايترو جهڪي جيترو قيام کان پوءِ جهڪندو آهي. اهو فرض نه پر سنت آهي. مخدوم محمد هاشم ٺٽوي مرحوم ”فرائض الاسلام“ ۾ ان کي فرض لکي ٿو، سو غور ڪر. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن نماز جي هڪ رڪن ۾ جدا جدا وقتن ۾ ٽي ڀيرا ڪنهي ۽ هر ڀيري هڪ رڪن، يعني ٽي ڀيرا سبحان الله چوڻ جيتري دير رکجي ته سندس نماز فاسد ۽ خراب ٿيندي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي ته ساندھ ڪنهن يا ٻيو ڪو ڪم ڪرڻ نماز جي فاسد ٿيڻ جو سبب آهي جو ان کي ”عمل ڪثير“ چيو وڃي ٿو. (عمل ڪثير، گهڻو عمل يعني نماز دوران اهڙو ڪم ڪرڻ جنهن جو نماز سان واسطو نه هجي ۽ جنهن سبب نماز فاسد ٿئي - مترجم) ”عمل ڪثير“ جي باري ۾ فقيهن جا ۵ قول آهن جيئن درمختار ۾ آهي ۽ تنوير جي متن جي عبارت ۾ ان قول کي اختيار ڪيو ويو آهي. اهي پنج قول هي آهن:

۱- نماز دوران اهڙو ڪم ڪري جو ڏسندڙ سمجهي ته نماز جي حالت ۾ نه آهي. اهو قول وڌيڪ صحيح آهي جيئن درمختار ۾ آهي. عام فقيهن ان کي اختيار ڪيو آهي جيئن الخلاصه ۾ آهي. محيط ۾ امام سرخسي ان کي سڀ کان سٺو قول چيو آهي. الصدر الشهيد ان کي درست چيو آهي

جيئن البحر ۽ المفتاح ۾ آهي. شرح منية المصليءَ ۾ ان کي مختار مذهب قرار ڏنو ويو آهي. ٻيا چار قول هي آهن؛

۲- ڪنهن خراب ڪم ۾ نمازي حد لنگهي وڃي.

۳- نمازي نماز دوران ٻن هٿن سان ڪو ڪم ڪري.

۴- هڪ هٿ سان ڪو ڪم ڪري، بشرطيڪ ان کي بار بار ڪري.

۵- ڪو ڪم نمازي ارادي سان ڪري جيئن البحر ۾ آهي.

ڪنهن سان نماز تڏهن فاسد ٿيندي جڏهن نماز جي هڪ رڪن ۾ ٽي ڀيرا هڪ هٿ سان ڪنهي ۽ وقفي وقفي سان ڪنهي. البحر ۾ الخلاصه جي حوالي سان آهي ته هڪ هٿ سان ڪنهن جو شرط تڏهن آهي جڏهن ان کي نه دهرائي. دهرائي مان مراد لڳاتار ٽي ڀيرا ڪنهن آهي جيئن الخلاصه جو مصنف لکي ٿو ته جڏهن نماز جي هڪ رڪن ۾ ٽي ڀيرا ان نموني ڪنهي جو هر ڀيري هٿ هٽائي ته سندس نماز فاسد ٿيندي. شرح منية المصليءَ ۾ ”لڳاتار ڪنهن“ جي تعريف هيءَ آهي ته هڪ رڪن دوران ڪنهي جيئن سندس هن قول مان پتو پوي ٿو ته ”۽ اهڙيءَ ريت بار بار وقفي وقفي سان هڪ رڪن ۾ نه پر ڪيترن رڪنن ۾ ڪنهي ته نماز فاسد نه ٿيندي ۽ جيڪڏهن ساندو ۽ بار بار ڪنهي ته سندس نماز فاسد ٿيندي ڇاڪاڻ ته اهو ڪم عمل ڪثير آهي ۽ اهو به تڏهن آهي جڏهن هر ڀيري ڪنهي هٿ هٽائيندو رهي. جيڪڏهن هر ڀيري هٿ نه هٽائي يا ان کي ڀري نه ڪري ته نماز فاسد نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته اهو هڪ ڀيرو ڪنهن شمار ٿيندو، جهڙي طرح الخلاصه ۾ آهي. جيئن اوهاڻ کي معلوم ٿيو ته هي حڪم عمومي لحاظ سان هر ڀيري ڪنهي بيھڻ ۽ وقفو ڪرڻ کي شامل آهي پر جامع الرموز جي لکت مان معلوم ٿئي ٿو ته ڪنهن دوران وقفو ڪري ته سندس نماز فاسد نه ٿيندي چنانچه لکي ٿو ته هڪ رڪن ۾ به ڀيرا ڪنهي ته نماز فاسد نه ٿيندي بلڪل اهڙيءَ طرح جيئن وقفي سان بار بار ڪنهن سان فاسد ٿيندي آهي ان جي ابتڙ حڪم ان وقت آهي جڏهن ڪيترا ڀيرا ساندو ڪنهي جهڙي طرح المحيط ۾ آهي. پر ڄاڻڻ گهرجي ته اهو حڪم تڏهن آهي جڏهن ڪنهي پوءِ هر ڀيري هٿ هٽائي. هٿ نه هٽائي ته اهو هڪ ڀيرو ڪنهن شمار ٿيندو جيئن الخلاصه ۾ آهي. هر ڀيري ڪنهن جي دوران بيھڻ يا وقفو ڪرڻ مان مراد نماز جي رڪن جو وقت ۽ مقدار آهي. انجي دليل شرح منية المصليءَ جي هيءَ عبارت آهي ته ڪو شخص نماز دوران منگهڻ ماري ته به صورتون آهن؛ ۱- هڪ ئي ساهيءَ ۾ بار بار ماري ته نماز فاسد ٿيندي. ۲- مارڻ جي عمل ۾ ايترو وقفو ۽ دير ڪري جو هڪ رڪن ادا ڪرڻ جيترو وقت لڳي. ان صورت ۾ نماز فاسد نه ٿيندي.

”رڪن“ جي تفسير ۾ ٽي ڀيرا سبحان الله جيترو وقت مراد وٺڻ جيئن مٿي سوال ۾ آهي درست نه آهي ڇاڪاڻ ته ان جو وقت هڪ ڀيرو سبحان الله چوڻ آهي جيئن مشهور ۽ معروف ڳالهه آهي. المفتاح ۾ آهي ته جيڪڏهن تلاوت دوران رڪن يعني سبحان الله جيتري دير بيھي ته ويسر جو

سجدو لازم آهي، جيئن البدائع ۾ آهي. الله تعاليٰ ان ڏس ۾ مون تي اهو روشن ڪيو ۽ سڌيءَ واٽ ڏانهن اهو ئي رهنمائي ڪندڙ آهي (مخدوم عبدالواحد سيوستانی طرفان لکيو ويو)

سوال: عوام ۾ اعتراض مشهور آهي ته امام جو امام ڪير هوندو آهي؟ اهو اعتراض اهميت ۽ اصليت رکي ٿو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: اهو بي بنياد اعتراض آهي ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن امام لاءِ به امام هجڻ ضروري هجي ته پوءِ اهو امام نه پر مقتدي ليکيو ويندو ۽ ڪن مقتدين جي نماز ٻئي مقتديءَ جي پويان جائز نه آهي. هي به چيو ويندو آهي ته امام جو امام قرآن آهي. ان دعويٰ جي به ڪا دليل ۽ اصل نه آهي ڇاڪاڻ ته قرآن مجيد سڀني ايمان وارن جو امام آهي جو سڀني لاءِ ان تي عمل ڪرڻ ضروري آهي، ان ڪري قرآن کي خاص امام لاءِ ”امام“ مقرر ڪرڻ جو ڪو سبب ۽ بنياد نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستانی)

سوال: نماز دوران دل ۾ قرأت ڪرڻ جو اعتبار آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي ته قرأت ڪرڻ هڪ زباني فعل آهي جيڪو نماز ۾ فرض آهي. البدايه ۾ آهي ته قرأت ڪرڻ زبان جو ڪم آهي. البحر ۾ آهي ته صحيح قول مطابق قرأت جي حد آهي زبان سان حرفن کي صحيح ادا ڪرڻ تانجو پاڻ ٻڌي. پوءِ قرأت جيڪا نماز ۾ فرض آهي سواءِ زبان جي ناممڪن آهي. ان ڏس ۾ ”قلبي قرأت“ جو به اعتبار نه آهي جنهن جي باري ۾ چيو وڃي ٿو ته دل جي ڌڙڪڻ سان قرأت ٿئي ٿي. حصن حصين ۾ آهي ته ”شريعت ۾ جيڪو به ذڪر مشروع آهي، واجب هجي يا مستحب جيستائين زبان سان نه ڪري ۽ پاڻ نه ٻڌي، انجو ڪو اعتبار ۽ شمار نه آهي.“. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستانی)

سوال: جيڪڏهن چوغي يا قميص جو هڪ حصو ڪلهي تي رکي ۽ ان جي ٻانهن ۾ هٿ داخل نه ڪري ۽ نماز پڙهي ته نماز مڪروه آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان مسئلي جي مڪروه هجڻ يا نه هجڻ بابت عالمن ۾ اختلاف آهي. فتح القدیر ۾ آهي ته ڪوٽ يا قميص کي ٻانهن ۾ وجهڻ کان سواءِ پائڻ فقه جي اصطلاح ۾ سدل ”لڙڪائڻ“ آهي، البحر ۾ ان جي مڪروه هئڻ جي پڌرائي آهي. ائين النهايه ۾ به آهي. ان قول کي شيخ الاسلام امام سرخسي جي المبسوط ۽ الخلاصه ڏانهن منسوب ڪيو ويو آهي پر خلاصة الفتويٰ ۾ آهي ته ان جي مڪروم هئڻ بابت پوين عالمن جي راءِ مختلف آهي. مختار مذهب مطابق مڪروه نه آهي. عالمگيريءَ ۾ ان جي تائيد آهي، لکي ٿو ته چوغو، قميص يا ڪوٽ ڍلو ڪري پائڻ يا ان جو ڪجهه حصو پائڻ ۽ منجهس ٻانهن داخل نه ڪرڻ ۽ ان حالت ۾ نماز پڙهڻ بابت متاخر عالمن ۾ اختلاف آهي. پسند ڪيل قول آهي ته مڪروه نه آهي، جيئن المضمرات ۾ آهي. درمختار ان کي تسليم ڪندي ”الخلاصه“ جي حوالي سان لکي ٿو ته: چوغي جي ٻانهن ۾ هٿ وجهڻ کان سواءِ

نماز پڙهي ته مختار مذهب موجب مڪروه نه آهي. المفتاح جو مصنف چوي ٿو ته يعني مڪروه تحريمي نه آهي ڇنانچھ لکي ٿو ته: نماز جو باويھون مڪروه ڪم هي آهي ته ڪلهي تي چادر لڙڪائي نماز پڙهي. فتح القدیر ۾ آهي ته ان جو حڪم به اهو ئي آهي جيڪو ڪلهي تي ڪپڙو رکي يا بغير ٻانھن جي چوغو پائي نماز پڙھڻ جو آهي پر بحر الرائق ۾ آهي ته هن مسئلي ۾ متاخر عالمن جو اختلاف آهي. مختار قول موجب مڪروه نه آهي. انهن عبارتن جي ظاهر مان معلوم ٿئي ٿو ته مڪروه تحريمي نه آهي ڇاڪاڻ ته نھايه وغيره ۾ مبسوط جي حوالي سان انجو مڪروه هئڻ نقل ڪيو ويو آهي. عالمگيريءَ جو هيٺيون قول به ان جي تائيد ڪري ٿو، لکي ٿو ته: گهرجي ته چوغِي جي ٻانھن ۾ پنھنجا هٿ وجهي ۽ ان کي ٻڏي ڇڏي جيئن ”لڙڪڻ“ کان بچي سگهي. ليڪن شرح منية المصلي ۽ مختار الخلاصه ۾ ان کي صيغہ تمريض يعني غير اھم لفظن ۾ بيان ڪيو ويو آهي. ڪراھيت جي قول کي صحيح قرار ڏيندي لکي ٿو ته چوغِي جي ٻانھن ۾ هٿ وجهڻ کان سواءِ نماز پڙهي ته چيو ويو آهي مڪروه نه آهي ۽ ان قول کي خلاصه جي مصنف ۽ بزازيءَ اختيار ڪيو آهي. قاضي خان وغيره چون ٿا ته مڪروه آهي ۽ اهو صحيح آهي.

هن بحث جو خلاصو هي ته اهڙي نماز جي مڪروه هجڻ جو قول، مڪروه نه هجڻ جي قول جي ڀيٽ ۾ وڌيڪ ترجيح جوڳو آهي، ڇاڪاڻ ته قاضي خان ان کي مڪروه به چوي ٿو ۽ مڪروه هجڻ جي قول کي صحيح به قرار ڏئي ٿو. درمختار ۾ وضاحت آهي ته ٻين عالمن جي مقابلي ۾ قاضي خان ڪنھن قول کي صحيح چوي ته وڌيڪ اعتبار جوڳو آهي. هن باب ۾ مون تي اهو ظاهر ٿيو رهنمائي ڪرڻ الله جلشانہ جي وس ۾ آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: نماز ۾ بسم الله زور سان پڙهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي ته بسم الله نماز ۾ هوريان پڙهڻ سنت ۽ ڏاڍيان پڙهڻ مڪروه آهي. قهستاني چوي ٿو ته اسين سبحانڪ اللهم، اعوذ بالله ۽ بسم الله کي آهستي پڙهڻ ٿا ڇاڪاڻ ته اها ئي سنت آهي. معلوم ٿيو ته اها ڏاڍيان پڙهڻ مڪروه آهي جيئن محيط وغيره ۾ آهي. ڄاڻڻ گهرجي ته امام ترمذي فرمائي ٿو ته اڪثر صحابه ڪرام ۽ تابعين وٽ بسم الله ڏاڍيان پڙهڻ سنت جي خلاف آهي ۽ جنھن حديث ۾ بسم الله هوريان پڙهڻ جو حڪم آهي صحيح آهي، ان ۾ ڪو اختلاف نه آهي ۽ اسان کي اهو قول پهتو آهي ته امام دارقطني فرمائي ٿو ته بسم الله ڏاڍيان پڙهڻ بابت ڪا صحيح حديث نه آهي. شرح المغني ۾ ائين آهي. ان قول جي تائيد فتح القدیر جي هيءَ عبارت ڪري ٿي ته: حديث جا بعض حفاظ چون ٿا ته زور سان بسم الله پڙهڻ بابت حديث ثابت نه آهي، اهل حديث عالمن وٽ ان جي سند مجروح آهي. اهوئي سبب آهي ته چار مشهور مسند حديثن جا ڪتاب ۽ امام احمد بسم الله ڏاڍيان پڙهڻ وارين حديثن کي بيان ڪرڻ کان پاسو ڪيو آهي، حالانڪ سندن ڪتابن ۾ ٻيون ضعيف حديثون موجود آهن پر هن مسئلي ۾ حديث نقل نه ڪئي اٿن. امام

ابن تيميه فرمائي ٿو ته اسان کي روايت پهتي آهي ته امام دار قطني فرمائيندو هو ته نماز ۾ بسم الله ڏاڍيان پڙهڻ جي باري ۾ رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کان ڪا صحيح حديث ثابت نه آهي انهيءَ ڪري صحيح حديث کي ڇڏي ڏيڻ، ۽ غير صحيح حديث تي عمل ڪرڻ، صحيح ڳالهه نه آهي جيئن صحيح طبيعت رکندڙ ماڻهوءَ کان ڳجهو نه آهي ۽ بسم الله ڏاڍيان پڙهڻ جي باري ۾ حضرت علي رضي الله تعاليٰ عنه جي اثر مان دليل وٺڻ ته اهو سندن معمول هو صحيح نه آهي ڇاڪاڻ ته حضرت انس رضي الله عنه کان روايت آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم ۽ خلفاء راشدين بسم الله هوريان پڙهندا هئا (طبراني) اهڙي طرح حضرت ابن عباس رضي الله عنهما جي حاڪم جي حوالي سان روايت نقل ڪجي ٿي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن بسم الله زور سان پڙهندا هئا. ان حديث کي حضرت ابن عباس جي ئي هڪ روايت رد ڪري ٿي جنهن ۾ آهي ته آخري دم تائين پاڻ سڳورن بسم الله ڏاڍيان نه پڙهي. ان کي طحاوي ۽ ابن عبدالبر نقل ڪيو آهي. ابن همام چوي ٿو ته هن مسئلي بابت حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان مختلف روايتون نقل ڪيون ويون آهن. جيڪڏهن نماز ۾ بسم الله ڏاڍيان پڙهڻ واري سندن روايت ثابت ٿئي ته ان جي تاويل ڪئي ويندي ته ڪڏهن ڪڏهن پاڻ سڳورن اصحابن کي تعليم ڏيڻ خاطر نماز ۾ زور سان بسم الله پڙهندا هئا، پر ان تاويل کي حضرت انس رضي الله عنه جي هيءَ روايت رد ڪري ٿي جيڪا مسلم ۾ آهي، فرمائي ٿو ته مون رسول الله صلي الله عليه وسلم، ابو بڪر، عمر، عثمان - رضي الله عنهم - جي پويان نماز پڙهي پر منجهائن ڪنهن کي به بسم الله پڙهندي نه ٻڌم. هن حديث ۾ حضرت انس رضي الله عنه نه صرف نبي صلي الله عليه وسلم ۽ خلفاء راشدين جي نماز ۾ بسم الله نه پڙهڻ جي نفی ڪري ٿو بلڪ ڪائنن ٻڌڻ جو به انڪار ڪري ٿو. انهيءَ ۾ دليل آهي ته نبي پاڪ صلي الله عليه وسلم ۽ اصحابي سڳورا نماز ۾ بسم الله هوريان پڙهندا هئا جيئن ان حقيقت جي چٽائي حضرت انس رضي الله عنه جي هيءَ حديث ڪري ٿي ”وكانوا لا يجهرن ببسم الله الرحمن الرحيم“ (رواه احمد والنسائي باسناد شرط الصحيح) يعني بسم الله نماز ۾ زور سان نه پڙهندا هئا ۽ اها حديث صحيح حديث جي شرط ۽ سند موجب صحيح آهي ۽ مٿي اها حقيقت بيان ڪري چڪا آهيون ته نماز ۾ بسم الله ڏاڍيان پڙهڻ جي مقابلي ۾ هوريان پڙهڻ واريون حديثون وڌيڪ صحيح آهن. پوءِ ڪنهن حنفي مقلد لاءِ ڪيئن صحيح ٿي سگهي ٿو ته صحيح ۽ ترجيح جوڳي حديث ڇڏي، غير صحيح ۽ مرجوح حديث کي اختيار ڪري ۽ پنهنجي مذهب کان منهن موڙي؟ هي اصول به بيان ڪري چڪا آهيون ته ترجيح واري حديث کي ڇڏي ان حديث تي هلڻ جيڪا مرجوح يعني ٻئي نمبر جي هجي، جهالت جوڳي ڳالهه آهي جيئن تفسير البسيلى ۾ آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيوستاني)

فائدو: ”كفاية المؤمنين“ ۾ آهي ته جن ڪپڙن ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي جن مان تيرهون هي

آهي ته عمامه هجڻ جي باوجود ٽوپي پائي نماز پڙهي (مفتاح الصلوة) جهڳاڻي ته عمامه ٻڌي نماز پڙهي ڇاڪاڻ حديث ۾ آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن فرمايو: عمامه پائي نماز پڙهڻ جو ثواب بغير عمامه جي ستر نمازن جو ثواب آهي (جيئن شرح منية المصلي ۾ آهي) جامع الرموز ۾ آهي ته حضرت جابر رضي الله عنه روايت ڪري ٿو ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو: عمامه سان ٻه رڪعتون پڙهڻ انهن ستر رڪعتن کان وڌيڪ افضل آهي جيڪي بغير عمامه جي پڙهجن.

عن ابن عمر رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ جمعة بعمامة تعدل سبعين جمعة بلا عمامة (رواه ابن عساکر) حضرت ابن عمر رضي الله عنهما کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو عمامه پائي هڪ جمعو پڙهڻ بغير عمامه جي ستر جمعن کان وڌيڪ آهي. وعن علي رضي الله عنه قال قال رسول الله ﷺ العمامة حائزة بين الكفر والایمان (رواه الطيالسي والبيهقي) حضرت علي رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ته عمامه ڪفر ۽ ايمان جي وچ ۾ فرق ڪندڙ آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: قبرستان ۾ قبر آڏو نماز پڙهڻ ڪيئن آهي، وقت هجي يا نه ڇا ان ۾ فرق آهي؟

جواب: ظاهر آهي ته ڪن روايتن ۾ بغير شرط جي قبرستان ۾ نماز پڙهڻ کي مکروه بيان ڪيو ويو آهي. البحر ۾ آهي ته: الن، ذاندن، گهوڙن جي واڙن، پيشاب پاخاني، ذبح، وهنجڻ ۽ ڌوئڻ جي جاء، قبرستان ۽ ڪعبه الله جي ڀت تي نماز پڙهڻ مکروه آهي. نور الايضاح وغيره ۾ به ائين آهي. هن روايت مان بغير ڪنهن قيد ۽ شرط جي قبرستان ۾ نماز پڙهڻ مکروه ثابت ٿئي ٿي، جنهن جو بنياد رسول الله ﷺ جي هيءَ حديث آهي: نهلي رسول الله ﷺ في سبعة مواطن في المذبة والمقبرة (رسول الله ﷺ جن ستن جاين تي نماز پڙهڻ کان منع فرمائي: گندگي، ذبح جي جاء تي ۽ قبرستان ۾.... آخر ٽائين) شرح منية المصلي ۾ قبرستان ۾ نماز جي ممانعت جو سبب ڄاڻائيندي لکي ٿو ته: ۽ قبرستان ۾ (نماز) مکروه آهي ۽ ان جو سبب اها حديث آهي جيڪا مٿي بيان ڪئي وئي، پڻ هن ڪري به ته پليتيءَ جي جاء آهي. ڪن فقيهن قبرستان ۾ نماز جو مکروه هجڻ هن شرط سان مشروط رکيو آهي ته قبرستان ۾ نماز پڙهڻ جي جاء مخصوص ۽ مقرر نه هجي ته اتي نماز مکروه آهي. ان ڏس ۾ البحر جو مؤلف فتاويٰ جي حوالي سان لکي ٿو ته: جيڪڏهن حمام يعني غسل خاني ۾ نماز پڙهڻ جي جاء موجود هجي ۽ منجهس تصويرون نه هجن ته نماز پڙهڻ ۾ حرج نه آهي. ساڳيءَ طرح جيڪڏهن قبرستان ۾ نماز لاءِ جاء خاص هجي، جنهن ۾ نه قبر هجي ۽ نه پليتي ۽ گندگي ته اتي نماز پڙهڻ ۾ حرج نه آهي ڇاڪاڻ ته حديث ۾ قبرستان ۾ نماز پڙهڻ کان منع ڪئي وئي آهي، پر جيڪڏهن اتي نماز لاءِ مخصوص جاء هجي ۽ ان جاء ۾ قبر نه هجي ته ان (نماز جي جاء) کي قبرستان قرار نه ڏبو جيڪڏهن اتي پليتي ۽ گندگي نه هجي ته نماز جي ممانعت جو ٻيو سبب به دور ٿي وڃي ٿو جيڪو شرح منية المصليءَ ۾ ڄاڻايو ويو آهي. ڪن فقيهن قبرستان ۾ نماز

مڪروه هئڻ جو ٽيون سبب يهودين ۽ عيسائين سان مشابهت ڄاڻائي آهي پر جيڪڏهن مٿي ڄاڻايل صورت ۽ شرطن مطابق اتي نماز پڙهجي ته اهو آخري سبب به خودبخود ختم ٿئي ٿو. ڪتابن ۾ هڪ شرط هي ڄاڻايو ويو آهي ته نمازيءَ جي آڏو قبلي ۾ قبر نه هجي ڇاڪاڻ ته انهيءَ سان اهل ڪتاب سان مشابهت پيدا ٿئي ٿي. الخلاصه ۾ ان سبب جو ذڪر ڪندي لکي ٿو ته: مسجد جي قبلي ۾ حمام يا بيت الخلا يا قبر اهڙي نموني هجي جو نماز پڙهي ته گندگي ان جي آڏو اچي ته مڪروه آهي. امام سرخسي پنهنجي ڪتاب المحيط ۾ لکي ٿو ته نمازيءَ جي آڏو محراب يعني قبلي ۾ حمام يا قبر يا بيت الخلا هجڻ مڪروه آهي، ڇاڪاڻ ته رسول الله ﷺ جي حديث ۾ ستن جاين تي نماز پڙهڻ کان منع آهي (اها حديث مٿي گذري چڪي) عالمگيريءَ ۾ الحايه جي حوالي سان آهي ته جيڪڏهن قبرون نمازيءَ جي پويان هجن ته پوءِ اتي نماز مڪروه نه آهي ۽ جيڪڏهن نمازيءَ ۽ قبر جي وچ ۾ ايتري وڏي هجي جو ڪو لنگهي سگهي ته به نماز مڪروه نه آهي. ابونصر کان ان باري ۾ مسئلو پڇيو ويو. چيائين ته جيڪڏهن قبرون نمازيءَ کان پويان هجن ته مڪروه نه آهي ۽ جيڪڏهن ان جي ۽ قبر جي وچ ۾ گذرڻ جيتري جاءِ هجي تڏهن به مڪروه نه آهي. هنن فقهي روايتن مان معلوم ٿيو ته نمازيءَ ۽ قبر جي وچ ۾ ايتري وڏي هئڻ ضروري آهي جيتري سجدي جي جاءِ هوندي آهي. احمد بن محمد به اها ڳالهه لکي آهي. محمد بن سلمه چوي ٿو ته يعني جيڪڏهن نمازين جو امام هجي ته امام جي سجدي جي جاءِ جي پويان وڏي هجي ۽ اوهان کي چڱيءَ طرح معلوم آهي ته الخلاصه، المتانه ۽ المحيط جون روايتون هن مطلب جي ويجهو آهن. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هن باري ۾ عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته نماز دوران پيش امام گذاري وڃي ته ڇا شرعي اعتبار سان ڪو مقتدي ان جو جانشين ٿي نماز پوري ڪرائي يا اهڙي نماز فاسد ٿيندي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته نماز دوران امام جو مرڻ ان جي فاسد ٿيڻ جي سببن مان هڪ آهي جيئن البحر ۾ آهي ته نماز جي فاسد ٿيڻ جي سببن مان موت، دل سان دين کان ڦرڻ، مجنون ۽ بيهوش ٿيڻ آهي... امام جي جاءِ تي ڪنهن ٻئي مقتديءَ جو جانشين ٿيڻ جيتوڻيڪ جائز آهي ڇاڪاڻ ته اهو عملي ۽ حڪمي حساب سان جانشين ٿيڻ آهي جيئن البحر ۾ آهي، پر اختلاف هن ۾ آهي ته اهڙيءَ ريت حقيقي لحاظ سان جانشين ٿيندو يا حڪمي اعتبار سان؟ ان جو دارومدار هن ڳالهه تي آهي ته ان واقعي جو بنياد صحيح هجي جيئن عالمگيريءَ ۾ آهي ته جنهن واقعي جو بنياد جائز هجي ته پوءِ امام کي گهرجي ته نماز ۾ ڪنهن کي پنهنجو جانشين مقرر ڪري ۽ جنهن واقعي يا موقعي محل جو بنياد صحيح نه هجي، ان صورت ۾ نماز ۾ سندس نائب ۽ جانشين ٿيڻ جائز نه آهي. موت جيتوڻيڪ آسماني آفتن مان هڪ آهي ۽ ان کي بنياد بڻائي سگهجي ٿو جيئن عالمگيريءَ ۾ لکي ٿو

ٽه نماز ۾ امام جي جانشين ٿيڻ جا جيڪي سبب يا موجب آهن انهن مان هڪ آسماني آفت آهي يعني امام جو موت واقع ٿئي جنهن ۾ ٻانهي کي ڪو اختيار نه آهي (آخر تائين) ليڪن بيهوشيءَ وانگر اهو سبب به تقريباً اڻ لپ ۽ محال آهي. هدايه ۾ آهي ته جيڪڏهن مجنون ٿئي يا ننڊ ۾ تڙ پويس يا مٿس بيهوشي غالب ٿئي ته مقتدي اڳتي اچي نماز پڙهائي ڇاڪاڻ ته اهڙا سبب گهڻو ڪري اڻ لپ هوندا آهن انهيءَ ڪري اهڙن اتفاقي واقعن جو اهو حڪم نه هوندو آهي جيڪو شريعت ۾ بيان ڪيل صورتن ۽ واقعن جو هوندو آهي.

مٿي جيڪي لکي آيا آهيون ان مان معلوم ٿيو ته جيڪڏهن امام نماز جي حالت ۾ گذاري وڃي ۽ مقتدين مان ڪو اڳتي وڌي سندس جانشين ٿي نماز پڙهائي ته صحيح نه آهي. ڇاڪاڻ ته بيهوشيءَ وانگر موت جي اهڙي صورت اڻ لپ هوندي آهي ۽ اهڙن اتفاقي واقعن ۽ اهڃاڻن تي مسئلي جو بنياد رکڻ صحيح نه آهي. جيڪي نادر الوجود ۽ اڻ لپ هجن. ڪنهن شخص لاءِ پيش امام جو جانشين ٿيڻ تڏهن صحيح آهي جڏهن ان جو سبب صحيح ۽ عموماً واقع ٿيندڙ هجي. پر جڏهن انجو بنياد ئي صحيح نه هجي ته اصولاً نماز فاسد ٿيندي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن مقتدي جنهن جي ڪجهه نماز امام سان رهجي وڃي، امام سان گڏ ويسر جو سجدو ڪري پوءِ ان کي تحقيق سان معلوم ٿيو ته امام تي ويسر جو سجدو لازم نه هو، ان صورت ۾ سندس نماز فاسد ۽ ٻين مقتدين جي نماز صحيح ٿيندي يانه؟ مفتاح الصلوة ۾ آهي ته: ان جو سبب شايد هي آهي ته مقتديءَ اضافي سجدي ۾ امام جي متابعت ۽ مطابقت ڪئي، جنهن سبب جي ڪري سندس نماز فاسد ۽ مقتدين جي نماز جائز آهي، جيڪا حقيقت هجي اها بيان ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته رهيل نماز وارو مقتدي جڏهن امام جي ذاتي ۽ انفرادي نماز ۾ اقتدا ۽ متابعت ڪري ته سندس نماز فاسد ٿيندي ۽ اها صورت مقتديءَ جي حق ۾ اڻ لپ آهي. البحر ۾ آهي: جيڪڏهن امام پائڻي ته مٿس ويسر جو سجدو آهي ۽ ويسر جو سجدو ڪيائين ته انهيءَ مقتديءَ به ان جي پيروي ڪندي ويسر جو سجدو ڪيو. بعد ۾ کيس معلوم ٿيو ته مٿس سهو جو سجدو نه هو ته ان صورت ۾ به روايتون آهن. وڌيڪ مشهور روايت هيءَ آهي ته ان مسبوق جي نماز فاسد ٿيندي ڇاڪاڻ ته امام جي انفرادي ۽ ذاتي عمل ۾ اقتدا ڪئي اٿس. (مسبوق، اهو مقتدي جنهن جي جماعت سان ڪجهه نماز رهجي وڃي) درمختار ۾ آهي ته جيڪڏهن امام پائڻي ٿو ته کيس سهو جو سجدو ڪرڻو آهي، سو سجدو ڪيائين ۽ مقتديءَ ان جي پيروي ڪئي پوءِ ان تي پڌرو ٿيو ته مٿس سهو جو سجدو نه هو ته پوءِ وڌيڪ شبهو آهي ته سندس انفرادي نماز ۾ متابعت ڪرڻ سبب ان جي نماز فاسد آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هن عبارت جو حڪم صحيح آهي يا نه ته: جيڪو شخص ميت کي وهنجارڻ جي اجرت

وئي ان جي پويان نماز ناجائز آهي ۽ اجرت ۾ ڪپڙو ۽ درهم يعني رفر وغيره وٺي (جامع الفتاويٰ)
جواب: ظاهر هي آهي ته الله تعاليٰ جي رضا خاطر بغير اجرت جي فوتيءَ کي غسل ڏي ته افضل
 آهي ۽ اجرت وٺڻ به جائز آهي جيڪڏهن ماڻهو نه هجڻ جي ڪري ان کان سواءِ وهنجارڻ وارو مقرر
 نه هجي، جيئن عالمگيريءَ ۾ آهي ته؛ افضل آهي ته فوتيءَ کي مفت ۾ الله جي رضا خاطر غسل ڏئي.
 جيڪڏهن وهنجاريندڙ اجرت گهري ۽ اتي ان کان سواءِ ڪو ٻيو نه هجي ته اجرت وٺڻ جائز آهي ۽
 جيڪڏهن ٻيو موجود هجي ته جائز نه آهي، ظهيريءَ ۾ ائين آهي. انهيءَ آڌار تي غسل ڏيندڙ جي
 پويان نماز نه پڙهڻ جو ڪو سبب نه آهي جيئن ظاهر آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير
 عبدالواحد السيستاني)

سوال: نماز پڙهائڻ وقت امام کي مصلو نه هجي ۽ مقتديءَ کي هجي ته ان صورت ۾ نماز
 درست ليکي ويندي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته امام مقتديءَ کان نماز پڙهائڻ مهل هيٺاهين حالت ۾ نه هجي. انهيءَ
 آڌار تي امام مقتدين کان هيٺاهين جاءِ تي بيهي نماز پڙهائي ته عالمن جي وضاحت مطابق مڪروه
 آهي ڇاڪاڻ ته ان ۾ امام جي گهٽتائي آهي جيئن بحر ۾ آهي. انهيءَ بنا تي جڳائي ٿو ته امام مجلي
 تي هجي ۽ مقتدي بغير مجلي جي، نه وري ان جي ابتڙ ۽ الت - ڇاڪاڻ ته ان ۾ امام جي گهٽتائيءَ
 جو شبهو ۽ امڪان آهي جنهن کان پاسو ڪرڻ گهرجي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد
 السيستاني)

سوال: امام ڇت هيٺان ۽ مقتدي ڇت کان ٻاهر نماز پڙهي رهيا آهن. انهيءَ صورت ۾ نماز
 درست ٿيندي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته محراب ۾ بيهي امام نماز پڙهائي ته مڪروه هجڻ جو موجب آهي
 ڇاڪاڻ ته مقتدين ۽ امام ٻنهي جو ٻن جدا جدا جاين تي بيهي جو شبهو آهي جنهن جي تقاضا آهي
 ته امام جو ڇت هيٺان بيهي مڪروه آهي. البحر ۾ آهي ته امام کي نه جڳائي ته محراب ۾ بيهي
 نماز پڙهائي ڇاڪاڻ ته انهيءَ صورت ۾ مقتدين ۽ امام لاءِ بيهي جي جاين جو جدا جدا هئڻ جو
 شبهو ٿئي ٿو ۽ جاءِ جي جدا جدا هجڻ جي حقيقت نماز جي جائز هجڻ کان مانع آهي پوءِ اختلاف
 جو شبهو اهڙي صورت ۾ نماز جي مڪروه هجڻ کي واجب ڪري ٿو اها ڪراهيت ان وقت ثابت
 ٿيندي جڏهن امام جا پير پڻ ڇت جي هيٺان هجن، نه ته مڪروه نه آهي، بلڪل ائين جيئن امام
 محراب ۾ بيهي ۽ ان جا قدم مسجد ۾ هجن ته مڪروه نه آهي. البحر ۾ آهي ته امام جو محراب ۾
 سجدو ڪرڻ مڪروه نه آهي جڏهن ته ان جا پير ٻاهر هجن، ڇاڪاڻ ته نماز جي هنڌ ۾ اعتبار
 پيرن جو آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: مقتدي امام کان اول ”الله اڪبر“ يا رڳو ”الله“ چوي ته جائز نه آهي. جيڪڏهن امام جي الله اڪبر چوڻ کان بعد تڪبير شروع ڪيائين پر ان کان اڳ پوري ڪيائين ته جائز آهي، انهيءَ قول تي فتويٰ آهي، پر امام ابو يوسف ان جي ابتڙ چوي ٿو، ائين البحر الرائق ۾ آهي. مفتاح جي مؤلف بحر الرائق کان اهڙي طرح نقل ڪيو آهي پر البحر جي مصنف بذات خود ان ڳالهه کي ترجيح ڏني آهي ته ائين ڪرڻ جائز نه آهي، ان قول کي مخدوم محمد هاشم ٺٽويءَ لکيو آهي. ڇا اها عبارت صحيح آهي يا نه؟

جواب: البحر ۾ جيڪي اسان کي نظر اچي ٿو، هي آهي ته جڏهن امام ”الله اڪبر“ کي ڊگهو ڪري ۽ مقتدي ان کي مختصر ۽ حذف ڪري ادا ڪري ان کان اول فارغ ٿئي ته امام ابوحنيفه ۽ محمد جي قياس جي قول تي جائز آهي، امام ابو يوسف جي قول تي جائز نه آهي. مفتاح الصلوة ۾ البحر الرائق جي حوالي سان اهائي عبارت آهي پر ان ۾ اهڙي ڪا وضاحت نه آهي جنهن مان سمجهجي ته انهيءَ قول تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي، جيئن واضح آهي، بلڪ فقيهن ان جي ابتڙ قول جي پڌرائي ڪئي آهي. ان ڏس ۾ شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن مقتدي امام جي قول ”الله“ سان گڏ يا ان کان بعد ”الله“ چوي ۽ سندس ”اڪبر“ چوڻ کان اڳ پاڻ ”اڪبر“ چئي واندو ٿئي ته صحيح قول هيءُ آهي ته نماز شروع ڪرڻ وارو شمار نه ٿيندو. ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ امام جي پوري تڪبير تحریم ”الله اڪبر“ چوڻ کان اول شروع ڪرڻ وارو ليکيو ويندو، فقط ان جي ”الله“ چوڻ کان اڳ تصور نه ڪيو ويندو. الدر المختار ۾ آهي ته ان صورت ۾ اهڙي مقتديءَ کي رڳو ”مبتدا“ يعني ”الله“ يا ان جي ”خير“ يعني ”اڪبر“ کان اڳ چوڻ وارو نه ليکيو ويندو ۽ اهوئي مختار قول آهي. پوءِ جيڪڏهن امام سان گڏ ”الله“ ۽ ان کان اڳ ”اڪبر“ چوي يا امام کي رکوع جي حالت ۾ لهي ۽ قيام جي حالت ۾ ”الله“ ۽ رکوع جي حالت ۾ ”اڪبر“ چوي ته صحيح قول موجب نماز شروع ڪندڙ نه ٿيندو. ان جو حڪم به بلڪل ساڳيو آهي جيڪو امام کان اول ”الله“ چوڻ جو آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن مقتدي امام جي قول ”الله“ سان گڏ ”الله“ چوي ۽ سندس ”اڪبر“ چوڻ کان اڳ پاڻ ”اڪبر“ چوي ته فقيه ابو جعفر چوي ٿو ته وڌيڪ صحيح قول تي نماز جو شروع ڪندڙ نه ٿيندو. انهن وضاحتن مان معلوم ٿيو ته مسئلي جي مثين صورت ۾ مقتدي نماز شروع ڪندڙ نه ٿيندو ۽ اهو وڌيڪ صحيح قول جيئن شرح منية المصليءَ ۾ آهي ۽ اهوئي مختار مذهب آهي ۽ جيئن الدر المختار ۾ آهي، اهوئي وڌيڪ صحيح قول آهي. بلڪ عالمگيريءَ جي عبارت آهي ته ”اهڙي نموني عالمن جي قول موجب مقتدي نماز جو شروع ڪندڙ نه ٿيندو.“ ان مان معلوم ٿئي ٿو ته اهوئي سڀني عالمن جو مذهب آهي انهيءَ ڪري ان کان ڦرڻ نه گهرجي ۽ نه ان جي خلاف عمل ڪجي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

فائدو ۵. عن ابن عباس رضي الله عنهما قال قال رسول الله صلى الله عليه وسلم من ترك الصلوة لقي

الله وهو عليه غضبان (رواه الطبراني) رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمايو ته جنهن نماز ڇڏي اهو الله تعاليٰ سان هن حالت ۾ ملندو جو الله تعاليٰ مٿس ڏمريل هوندو. درمختار ۾ آهي ته يعني جيڪو ڄاڻي وائي ۽ سستيءَ سبب نماز ڇڏي ته اهو فاسق آهي. کيس قيد ڪيو ويندو. تانجو نماز پڙهي. ڇاڪاڻ ته ٻانهي جي حق حاصل ڪرڻ لاءِ ماڻهوءَ کي قيد ڪجي ٿو ته الله تعاليٰ وڌيڪ حقدار آهي ته ان جي حق خاطر کيس قيد ڪيو وڃي. هي به چيو ويو آهي ته ان کي مار ڏجي. تانجو سندس رت وهي ۽ امام شافعيءَ وٽ ان کي سزا طور قتل ڪيو وڃي ۽ هي به چيو ويو آهي ته کيس ڪفر سبب قتل ڪيو ويندو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪنهن نفلي نماز ۾ سورة اخلاص بار بار پڙهي ته انهن مان ٻن جي وچ ۾ بسم الله پڙهي يا نه؟

جواب: الحمد شريف ۽ سورة جي وچ ۾ بسم الله پڙهڻ مکروم آهي. جيئن قهستاني ۾ آهي ته سڀني عالمن وٽ الحمد ۽ سورة جي وچ ۾ بسم الله نه پڙهي ويندي. ڇاڪاڻ ته نماز دوران جيئن وارن کي پڙهڻ مکروم آهي، ائين هي به مکروم آهي. باقي رهيو بسم الله کي الحمد جي منڍ ۾ ملائڻ ته اهو مکروم نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن نماز دوران نمازيءَ جو اڳ ڇڙي پوي ته ڇا ان کي ٻن هٿن سان ٻڏي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي، جيئن درمختار مان معلوم ٿئي ٿو ته مٿين صورت ۾ ان جي نماز فاسد نه ٿيندي. اگرچہ نماز کي هر اهو فعل فاسد ڪري ٿو جيڪو ”عمل ڪثير“ هجي ۽ جيڪو نماز منجهان يا ان جي فرضن ۽ رڪنن جي اصلاح ڪرڻ وارن ڪمن مان نه هجي ۽ درمختار جي مٿين عبارت مان پڌرو ٿئي ٿو ته جيتوڻيڪ ٻن هٿن سان نماز دوران غير نماز جو ڪم ڪرڻ عمل ڪثير آهي جنهن سان نماز فاسد هئڻ گهرجي مگر جيئن ته نمازيءَ جي چادر يا اڳ ڇڙي پوي ته نماز فاسد ٿيڻ جو خطرو آهي انهيءَ ڪري ان کي ٻڏڻ سان نماز فاسد نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته اهو ڪم نماز جي سڌاري ۽ اصلاح ڪرڻ خاطر ڪيو وڃي ٿو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص کي تڙ آهي ۽ ان تي وهنجڻ فرض آهي، پر تڙ جي حالت ۾ وار ڪتري ۽ ننهن لاهي چادر جي ڪنڊ ۾ ٻڏي ٿو. غسل ڪري انهيءَ چادر ۾ نماز پڙهي ٿو ڇا جنابت وارن انهن وارن ۽ ننهن جي حڪمي نجاست سبب ان جي نماز فاسد ٿيندي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته ان جي نماز صحيح آهي ۽ تڙ واري شخص جي وارن ۽ ننهن جي حڪمي نجاست جي ڪري ان جي نماز تي ڪو اثر نه پوندو. ان مسئلي کي تڙ واري شخص کي کڻي نماز پڙهڻ تي قياس ڪيو ويندو. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جنبي (يعني جنهن تي وهنجڻ فرض آهي) ۽

محدث (جنهن جو وضو ٽٽل هجي) کي جيڪڏهن ڪو ڪٿي نماز پڙهي ته جائز آهي. السراج الوهاج ۾ ائين آهي.

سوال: ظاهر ۾ امام کي سجدي ۾ ننب وٺي وئي، تانجو جيتوڻيڪ مقتدين بلند آواز سان سبحان الله، سبحان الله چئي کيس خبردار ۽ هوشيار ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي، پر بيدار نه ٿيو. انهيءَ صورت ۾ نمازي از خود نماز پوري ڪن يا ويهي رهن. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته امام جي اقتدا جي تقاضا آهي ته ان جي پويان پوري نماز پڙهڻ واجب آهي. پوءِ مقتدين جو پنهنجي سر قيام ڪرڻ ۽ نماز کي بذات خود پورو ڪرڻ نماز جي صحت لاءِ صحيح نه آهي. ان جي لاءِ ڪو حيلو ڪارگر نه آهي مگر ان جي هيءَ صورت آهي ته مقتدي ان نماز کي ٽوڙين ۽ ٻئي امام جي پويان ورائي نماز پڙهن، ڇاڪاڻ ته ضرورت جي نظريي تحت نماز ٽوڙڻ جائز آهي، جيئن پنهنجي جاءِ تي اصول مڃيل آهي ۽ پهرئين امام جي منهن تي چنڊا هڻي ان کي بيدار ڪرڻ جي ڪوشش ڪن، جيئن نماز جو وقت فوت نه ٿئي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن نماز دوران ڪو جواب ڏيڻ يا خطاب ڪرڻ جي نيت سان ڏاڍيان قرآن پڙهي يا ذڪر ڪري ته ان جي نماز فاسد ٿيندي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي ته ان صورت ۾ نماز باطل ٿيندي هن ڪري جو درمختار ۾ آهي ته ڪو شخص سوال ڪري هن طرح ته ا مع الله (ڇا الله سان گڏ ٻيو الله آهي) نمازي جواب ڏي: لا اله الا الله (الله کان سواءِ ڪو معبود نه آهي) يا چوي ته ما لڪ (توڪي ڇا آهي) نمازي جواب ڏي ته والخيلى والبالغ والحمير (گهوڙا، خچر ۽ گڏهه) يا چوي ته ڪٿان آيو آهين؟ نمازي جواب ڏي ته وبئر معطلة وقصر مشيد (اتان جتي ويران ۽ خالي ڪوهه آهن ۽ مضبوط محلات آهن) يا نماز ۾ قرآن مجيد جي الفاظن ۾ هن طرح ڪنهن سان خطاب ڪري ته يا يحيى خذ الكتاب بقوة (سورة مريم) يعني اي يحيى الله جي ڪتاب کي پوري مضبوطيءَ سان پڪڙ. وما تلك بيمينك يا موسى (سورة طه) يعني اي موسى! تنهنجي ساڄي هٿ ۾ ڇا آهي؟ يا دروازي تي ڪو شخص بيٺو آهي، ان کي چوي ته ومن دخله ڪان آمنة (ترجمو) جيڪو منجهس داخل ٿيو ته اهو امن وارو آهي. انهن آيتن سان مقصد جيڪڏهن ٻئي کي خطاب ڪرڻ يا جواب ڏيڻ نه آهي، پر آگاهه ڪرڻ آهي ته هو نماز جي حالت ۾ آهي ته نماز باطل نه ٿيندي، عالمگيري ۽ الخلاصه جي عبارتت جو اهو خلاصو ۽ نت آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص شلوار پائي نماز پڙهي ٿو، جڏهن ته ٻيا ڪپڙا مثلاً چادر يا بوجڻ وغيره ڪلهي تي نٿو رکي، ان صورت ۾ ان شخص جي نماز ڪراهيت سان جائز آهي يا بنير ڪراهيت جي جائز آهي؟ ۽ مڪروه آهي ته مڪروه تحريمي آهي يا مڪروه تنزيهي؟ ۽ هي به بيان ڪريو ته

جيڪڏهن شلوار پائي بازار اچي وڃي ۽ گهٽين ۾ گهمي ڦري ته شرعي لحاظ سان انهيءَ جي گواهي مقبول آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته شلوار پائڻ سان جيتوڻيڪ انسان جي اگهڙ ڍڪجي ٿي، پر عرف عام ۾ ان جي پائيندڙ کي اگهڙو تصور ڪيو وڃي ٿو. هدايه ۾ آهي ته بطور ڪفاره جي شلوار پائڻ جائز نه آهي ۽ اهو صحيح قول آهي. ڇاڪاڻ ته شلوار پائيندڙ کي عرف عام ۾ اگهڙو ڪوٺيو وڃي ٿو ۽ صرف شلوار پائڻ مروت ۽ رواداريءَ جي به خلاف آهي، انهيءَ ڪري البحر ۾ چيو ويو آهي ته شلوار پائڻ سبب مروت ختم ٿئي ٿي ان ڪري اهڙي شخص جي گواهي قبول نه آهي ۽ اسان جي بزرگن وٽ جيڪي شيون مروت جي خلاف آهن شلوار پائڻ به ان ۾ شامل آهي (فتح القدیر) انهيءَ ڪري عرف عام ۾ صرف شلوار پائيندڙ کي اگهڙو ۽ مروت جي خلاف شمار ڪرڻ سبب ان ۾ نماز پڙهڻ کي عالمن مکروه چيو آهي ۽ شايد مکروه مان مطلب مکروه تنزيهي آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن باري ۾ ڪهڙو قول آهي ته هڪ نمازي وار ٻڌڻ کان پاسو ڪري ٿو، ٻڌڻ کان سواءِ انهن کي لڙڪائي ڇڏي ڏي ٿو. ماڻهو وارن جي زينت ۽ سينگار جي خيال سبب اعتراض ڪن ٿا ۽ طعنو هڻن ٿا ۽ نفس ناهنجار به اهڙيءَ صورت ۾ وارن جي سينگارڻ ڏانهن توجهه ۽ رغبت ڏياري ٿو. ان ۾ جيئن ته وڏو حرج نظر اچي ٿو، تنهن ڪري ٻڌڻ کان سواءِ اهڙي صورت تجويز فرمايو جو وارن کي مٿي تي مثلاً وڪوڙي سڪوڙي ڇڏجي جيئن آساني پيدا ٿئي ۽ ماڻهن جي اعتراض کان بچڻ ممڪن ٿئي.

جواب: ظاهر آهي ته فقهي اصطلاح ۾ عقص (وارن جو جوڙو ٻڌڻ) سواءِ ٻڌڻ يا ڳنڍ ڏيڻ يا چوٽي ڪرڻ جي ممڪن نه آهي ۽ اهو ڪم مکروه آهي، جيئن البحر ۾ آهي. هن ڏس ۾ عالمن جا مختلف قول آهن. ڪي چون ٿا ته وارن کي مٿي جي وچ ۾ گڏ ڪري ٻڌجي. ڪي چون ٿا ته عورتن وانگر مٿي جي چوڌاري چوٽي ڪجي. ڪي چون ٿا ته ڪپڙيءَ جي پاسي کان وٺي ڏاڳي يا پونيءَ سان ٻڌجن. اهي سڀ طريقا مکروه آهن. شرح منية المصليٰ ۾ آهي ته ڇنڊا ٻڌڻ مکروه آهي. يعني وارن جي چوٽي ٺاهي انهن کي ڪونر سان ٻڌجي يا وڪوڙي سڪوڙي ڳنڍ ڏئي ڇڏجي جيئن عورتون ڪن ٿيون يا سيني وارن کي ڪپڙيءَ جي طرف وٽ ڏئي ڏاڳي يا ربڙ يا ڪپڙي سان ٻڌجي ته مکروه آهي. البحر ۾ آهي ته بغير ڪنهن خاص شڪل و صورت جي وار گڏ ڪرڻ کي لغت ۾ عقص چئجي ٿو. درمختار ۾ به ان جي مکروه هجڻ جي وضاحت ڪئي وئي آهي. چنانچہ لکي ٿو ته هٿن سان وارن کي گڏ ڪرڻ جي منع آهي. هن عبارت مان معلوم ٿيو ته وار نه به ٻڌي، يعني ٻڌڻ کان سواءِ انهن کي هٿن سان وڪوڙي ۽ وٺي تڏهن به مکروه آهي. پر التئوير ۾ نماز جا مکروه ڪم بيان ڪرڻ کان بعد پڌرائي ڪئي وئي آهي ته مکروه جون اهي سڀ صورتون تڏهن آهن

جڏهن عذر کان سواءِ ائين ڪري. ظاهر هي آهي ته سوال ۾ جنهن حرج ۽ تڪليف جو ذڪر ڪيو ويو آهي يعني جاهلن جي طعني بازي ۽ توڪ کان بچڻ خاطر ٻڌڻ کان سواءِ مٿي تي وار وٺي سٽي ڇڏڻ ته معقول عذر هجڻ سبب مڪروھ نه آهي. واللھ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: مفتاح الصلوة ۾ آهي ته (فصل): جيڪڏهن ويسر سبب سلام ڦيرايائين ته سندس نماز باقي رهندي جيئن مٿي بيان ٿيو. ليڪن ”عيون“ ۾ آهي ته اهو تڏهن آهي جڏهن نمازيءَ کي نماز جي صفت يا ڪم بابت شڪ ٿئي مثلاً سمجهي ته ان پوري رڪن کي پورو ڪيو اٿس، پر جيڪڏهن اصل نماز ۾ ئي شبهو ٿئي مثلاً مقيم نمازي چئن رڪعتن جي نماز ۾ شڪ ڪري ته مسافر آهيان ۽ ٻه رڪعتون پڙهي يا وتر کي تراويح گمان ڪري يا مسبوق گمان ڪري ته پوري نماز پڙهي اٿس انهن سڀني صورتن ۾ نماز ورائي پڙهي ۽ تڪبير تحریم چوي. هتي مسبوق تي امام سان نماز پوري ڪرڻ جو لفظ ڳالهائي ٿو ۽ ان کي اصل يعني پوري باجماعت نماز ۾ شامل ڪري ٿو حالانڪ مسبوق چئبو ئي ان جماعتيءَ کي آهي جنهن جي ڪجهه نماز جماعت سان رهجي وڃي ۽ غير مسبوق، يعني جيڪو مقتدي پوري نماز باجماعت ادا ڪري ان بابت لکي ٿو ته کيس نماز جي وصف يعني فرض يا واجب ۾ شبهو ٿئي انهن ٻنهي عبارتن ۾ موافقت پيدا ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته هتي مراد آهي ته مسبوق کي گمان ٿيو ته نماز پوري پڙهي اٿس يعني ڀانئڻ ٿو ته نماز جي شروع ۾ ئي شامل آهي ۽ امام سان نماز پوري پڙهي آهي. ان جي باري ۾ هي لکڻ ته ان کي نماز جي اصل ۾ شبهو ٿيو يعني هن حيثيت ۾ ته مدرڪ جي نماز مسبوق جي نماز جي مخالف آهي. ان جي ابتڙ مسئلي جي صورت هيءَ آهي ته امام يا اڪيلي نماز پڙهندڙ چئن رڪعتن جي نماز ۾ هجي ۽ ٻن رڪعتن جي آخر ۾ هي سوچي سلام ڦيرائي ته پوري چار رڪعتون پڙهيون آهن، اهو شبهو به نماز جي وصف ۾ آهي نه نماز جي اصل ۾. پر مسئلي جي انهيءَ صورت جي تقاضا هي آهي ته جيڪڏهن مسبوق امام سان سلام ڦيرائي ته سندس نماز ٽي پوندي ڇاڪاڻ ته ٻه سبب اهڙو نماز سلام ان وقت ڦيرائيندو آهي جڏهن گمان ڪندو هجي ته مسبوق نه آهي بلڪ اول رڪعت کان نماز جو مدرڪ يعني حاصل ڪندڙ آهي (مسبوق اهو مقتدي جنهن جي ڪجهه جماعت رهجي وڃي، ۽ مدرڪ جنهن کي پوري جماعت ملي) پوءِ شايد مفتاح جي مصنف هن مسئلي کي رڳو هن ڪري آخر ۾ بيان ڪيو آهي جو البحر ۾ ان کي انهيءَ مخالفت جي ڪري بيان ڪيو ويو آهي ۽ حق هي آهي ته اهو شبهو نماز جي وصف ۽ صفت ۾ آهي ۽ اها صفت آهي مدرڪ ۽ مسبوق جي نمازن جي حڪمن جي مخالفت جي، اهو اصل نماز ۾ شبهو نه آهي ڇاڪاڻ ته اصل نماز مثلاً ظهر هڪ آهي. ان صورت ۾ العيون ۾ مسبوق جي نماز جي فاسد ٿيڻ جو جيڪو حڪم آهي سو معتبر فقهي ڪتابن جي حڪم جي ابتڙ هئڻ سبب مرجوح يعني ٻئي درجي جو آهي جيئن گجهون آهي.

”مسبوق کي گمان ٿيو ته نماز پوري ڪئي اٿس“ ممڪن آهي ته ان عبارت جو مطلب هي هجي ته کيس گمان ٿيو ته جڏهن ان کي امام مان هڪ رڪعت ملي آهي ته پوري نماز حاصل ڪيائين جيئن ڪي ماڻهو انهيءَ طرف ويا آهن انهي آڌار تي سندن شهبو نماز جي اصل ۾ ٿيندو. اهو گمان ان شخص جي گمان وانگر آهي جيڪو نئون مسلمان ٿئي ۽ گمان ڪري ته ظاهر به رڪعتون آهي جيئن التنوير ۾ آهي پوءِ البحر وغيره ۽ العيون جي عبارت ۾ جيڪو فرق ۽ اختلاف نظر اچي ٿو ان جو دارومدار هن تي آهي ته يعني مسبوق هي گمان ڪري ته کيس امام سان ڪجهه نماز حاصل ٿي آهي ان ڪري سندن نماز پوري ٿي وئي. انهيءَ لحاظ سان ”العيون“ جو ٻين معتبر ڪتابن جي عبارت ۾ سان اختلاف ۽ فرق ختم ٿي وڃي ٿو جيئن واضح آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: خلاصه ۾ آهي ته هڪ شخص مٿي تي چادر ڇڪي، مٿو ۽ ڏاڙهي ڍڪي نماز پڙهي ته مڪروه آهي. ڇا هي حڪم صحيح نه آهي؟

جواب: معتبر ڪتاب ۾ جيڪو بيان آهي اهو هي آهي ته منهن ۽ نڪ ڍڪڻ مڪروه آهي فقط ڏاڙهي ڍڪڻ مڪروه نه آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته منهن ۽ نڪ نماز ۾ ڍڪڻ مڪروه آهي. چادر جي ڪجهه حصي کي مٿي تي ۽ ڪجهه حصي کي بدن تي وجهڻ مڪروه نه آهي جيئن البحر ۾ آهي؛ جيڪڏهن سڄي بت تي ائين ڪپڙو ويڙهي سڙهي نماز پڙهي جيئن ميت تي چادر ويڙهي آهي ته مڪروه کان سواءِ جائز آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هن بابت عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته هڪ شخص جهنگ ۾ نماز پڙهي ٿو، قيام ۾ هو ته سخت بارش شروع ٿي وئي وري ايتري ۾ اس نڪري آئي تانجو زمين تي سجدو ڪرڻ جي مجال باقي نه رهي يعني محال ٿي ويو. ان صورت ۾ نماز ڪيئن مڪمل ڪري؟

جواب: جيئن ته اها آسماني تڪليف نمازيءَ جي پنهنجي وس جي ڳالهه نه آهي انهيءَ ڪري اهڙي شخص جو مثال ان نمازيءَ وانگر آهي جيڪو بيمار ٿي پوڻ سبب سجدي ڪرڻ کان عاجز هجي. عالمن پڌرائي ڪئي آهي ته ان صورت ۾ اشارو سان نماز پوري ڪري جيتوڻيڪ بيبي اُرو ڪري، پر نئين سر نماز شروع نه ڪري، مگر هڪ روايت مطابق پهر شروع ڪري جيئن البحر ۾ آهي ته نمازي نماز دوران بيمار ٿي پوي ته سگهه آهر يعني ويهي يا اشاري سان پڙهي، ڇاڪاڻ ته نماز جي ادنيٰ صورت جو اعليٰ صورت تي بنياد رکڻ مشهور مسئلو آهي. مطلب ته چڱيءَ طرح سان نماز پوري ڪري سگهي ته مجبوري واري نماز ٿي پوري ڪري. امام ابويوسف فرمائي ٿو ته جيڪڏهن اشاري سان نماز پڙهڻ جي حد تائين مجبور هجي ته بيمار ماڻهو وانگر نماز پڙهي. التبين ۾ آهي؛ بيبي نماز شروع ڪيائين پوءِ بيمار ٿيو تانجو ويهي نه سگهي ته ويهي اشاري سان پڙهي. جيڪڏهن بيبي اشاري سان پڙهي تڏهن به اسان وٽ جائز آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته اسان

وٽ ويهي پڙهي ته جائز آهي. اهڙي آڌار تي جنهن کي مينهن جو پاڻي نماز پوري ڪرڻ نه ڏي، ان لاءِ اشاري سان (بيهي) نماز پوري ڪرڻ جائز آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: نمازي ڪنهن کي آگاه ڪرڻ لاءِ ته نماز جي حالت ۾ ڏاڍيان قرأت ڪري ته ان صورت ۾ ان جي نماز فاسد ٿيندي يا نه؟

جواب: بظاهر جيئن عالمگيري ۾ آهي ته ان جي نماز فاسد نه ٿيندي ڇانهه لکي ٿو، جيڪڏهن نمازي قرآن پڙهي يا ذڪر ڪري ۽ ان مان سندس مقصد ڪنهن کي خطاب ڪرڻ يا جواب ڏيڻ آهي ته نماز ٽنڊي جيڪڏهن ڪنهن اهڙي شخص کي جيڪو سندس نماز ۾ خلل وجهي خبردار ڪرڻ مقصد آهي ته نه ٿيندي. التهذيب ۾ ائين آهي. البحر ۾ آهي ته، ڪو ماڻهو نمازيءَ کان موڪل وٺڻ گهري ٿو پوءِ هو زور سان سبحان الله چوي تان ته ان کي آگاه ڪري ته نماز ۾ آهي ته ان جي نماز فاسد نه ٿيندي. ان تي عالمن جو اتفاق آهي. المتانه ۾ به ان طرح آهي. جواهر الفتاويٰ ۾ آهي ته ڪو ماڻهو دروازو کڙڪائي ٿو. نمازي ان کي اطلاع ڪرڻ خاطر ڏاڍيان قرأت ڪري ٿو ته نماز نه ٽنڊي ڇاڪاڻ ته تابعي علقمه کان روايت آهي ته ابن مسعود رضي الله عنه نماز پڙهندو هو، اٿون دروازو کڙڪائيندو هئس ته پاڻ زور سان آيت پڙهندو هو. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: نمازي نيت ڪرڻ وقت چوي ته ”مون نيت ڪئي واسطي الله جي“ (آخر تائين) جيئن مشهور آهي ۽ بحرالرائق ۾ آهي ته ”مون نيت ڪئي“ نه چوڻ گهرجي ڇاڪاڻ ته ماضيءَ جو صيغو آهي ۽ ان ۾ ڪوڙ لازم اچي ٿو. ان قول کي نهر فائق جي مصنف رد ڪيو آهي، هن دليل سان ته هي انشا يعني مبتدا جو صيغو آهي، جيئن چئبو آهي ته بعت، اشريت، مون وڪرو ڪيو ۽ خريد ڪيو ۽ انشا جي صيغي ۾ سچ ۽ ڪوڙ جو قطعي امڪان نه هوندو آهي، واللہ تعاليٰ اعلم. مخدوم محمد هاشم ٺٽوي ۽ مفتاح الصلوة جو منصف چوي ٿو ته نماز جي شروع ۾ مصلي هيئن چوي، وقت جو فرض نماز الله واسطي پڙهان ٿو ”زبان سان اهڙيءَ طرح چوي جو دل ۾ جلد ان جو اثر ٿئي ۽ هن طرح نه چوي ته ”نيت ڪيم نماز جي واسطي الله جي“ جيئن عوام ۾ مشهور آهي. ڇاڪاڻ ته ان جي موافق نه حديث آهي نه فقه، جيئن بحرالرائق ۾ ان جي وضاحت آهي، واللہ الموفق، اهڙيءَ طرح مفتاح الصلوة ۾ آهي. ٻنهي مان ڪهڙو مسئلو درست ۽ اعتماد جوڳو آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته مفتاح جي مصنف ان قول ۾ البحر جي متابعت ڪئي آهي، جنهن جو اصل امام سرخسيءَ جي ڪتاب مبسوط ۾ آهي، جيڪو لکي ٿو ته، نه جڳائي جو چوي ته ”مون نيت ڪئي“ ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن نيت نه ڪري ته ڪوڙو ٿيندو ۽ جيڪڏهن نيت کان بعد ارادو ڪيائين ته جيڪي ان جي دل ۾ آهي الله ان جو ڪيس اجر ڏيندو، ڇاڪاڻ ته جيڪي سندس نيت ۾ آهي الله تعاليٰ ان کان آگاه آهي، امداد الفتاح ۾ ائين آهي. ان ڏس ۾ ترجيح نهر الفائق جي قول کي آهي

جنهن جي تائيد شيخ علي قاري جي ڪتاب شرح المناسڪ جي هيءَ عبارت ڪري ٿي. لفظ نويت (مون نيت ڪئي) نماز شروع ڪرڻ بابت شريعت جي پڌري نص آهي. مگر هن صورت ۾ نص ۽ دليل نه آهي جو هن لفظ سان ڪنهن ڳالهه جي خبر ڏيڻ مقصود هجي. اهوئي سبب آهي ته درمختار ۾ آهي ته نيت ماضيءَ جي لفظ سان ڪرڻ گهرجي جيتوڻيڪ فارسي زبان جو لفظ چونه هجي ڇاڪاڻ ته گهڻو ڪري اهو لفظ ڪنهن ڪم جي ابتدا ڪرڻ وقت ڪم اچي ٿو ۽ ڪم ڪندڙ جو حال ان کي صحيح ثابت ڪندو آهي. جيئن فهرستانيءَ ۾ آهي. مفتاح الصلوة جي جيڪا عبارت نيت ڪرڻ جي باري ۾ مٿي گذري اها به صحيح آهي. هن قول جي تائيد الفياءُ المعنوي شرح مقدمة الغزنوي جي هيءَ لکت ڪري ٿي ته ”نفلن ۾ چوي ته نماز پڙهان ٿو واسطي الله تعاليٰ جي نماز نفل، ۽ جمعي جي نيت ڪندي چوي ته نماز پڙهان ٿو واسطي الله تعاليٰ جي فرض جمعي جو. ليڪن البحر جي حوالي سان هي چوڻ ته انهن لفظن سان نماز جي نيت نه ڪجي، ان قول جي فقه جا ڪتاب تائيد نٿا ڪن جيئن شرح المناسڪ ۽ درمختار جي حوالي سان مٿي گذريو. باقي رهيو انهن صيغن سان ڪوڙ ڳالهائڻ جو لازم اچڻ ته اهو ٿڌن ممڪن آهي جڏهن ان وسيلي ڪنهن ڳالهه جي خبر ڏيڻ مقصود هجي ۽ اوهان کي معلوم ٿي چڪو آهي ته اهڙين جاين تي اهڙا لفظ نماز جي شروعات جي غرض سان استعمال ڪجن ٿا. والله اعلم (حرر الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪلهن تي بوجڻ رکي ۽ هٿ آستينين ۾ نه وجهي ۽ نماز پڙهي ته نماز مڪروم آهي يا نه؟ ۽ جيڪڏهن مڪروم آهي ته هي به ٻڌايو ته ڪلهن تي جيڪي بوجڻ وغيره رکجي ٿو ان ۾ ماڻهو اگهاڙو ليکبو يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته نماز دوران انهيءَ نموني ڪپڙو ڪلهن تي رکڻ مڪروم آهي، ڇاڪاڻ ته ان کي ”سدل“ چئجي ٿو يعني نماز ۾ ڪپڙو لڙڪائڻ، خواه قميص تي لڙڪائي يا قميص کان بغير، ان ۾ ڪو فرق نه آهي، جيئن عالمگيريءَ ۾ آهي ته، ”سدل“ هي آهي ته ڪلهن تي بوجڻ اهڙي نموني رکي جو ان جي پانهن ۾ هٿ نه وجهي، ائين التبيين ۾ آهي. خواه ان نموني ڪپڙو قميص جي هيٺان پاتو وڃي يا ان جي مٿان. نهايه، خلاصه ۽ نصاب ۾ ائين آهي. بحر ۾ امام ابوحنيفه کان روايت آندي وئي آهي ته نمازيءَ لاءِ قميص ۽ چادر کي بدن تي لڙڪائڻ مڪروم آهي. مٿانه ۾ آهي ته لڙڪائڻ نه گهرجي ڇاڪاڻ ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن ان کان منع فرمائي آهي. حميديءَ ۾ آهي ته قميص جي هيٺان ڪپڙو لڙڪائي يا ان جي مٿان، جائز نه آهي. مڪي عالم چون ٿا ته نماز ۾ ڪپڙو لڙڪائڻ ان وقت مڪروم آهي جڏهن ان جي جسم تي هڪ به ڪپڙو نه هجي. جيڪڏهن قميص جي مٿان ڪوٽ يا بوجڻ وغيره لڙڪائي ته ڪو حرج نه آهي. انهيءَ بحث مان معلوم ٿيو ته نمازيءَ لاءِ بوجڻ وغيره لڙڪائڻ بلڪل مڪروم آهي، جيتوڻيڪ ان جي هيٺان قميص وغيره چونه هجي، ان قول جي تائيد ڪتابن جي متنن جون عبارتون ڪن ٿيون ۽ قميص جي مٿان ڪو ڪپڙو

وغيره لڙڪاڻن جو جائز هجڻ ڪن عالمن جو قول آهي، امام ابوحنيفه جو قول نه آهي، جيئن گذريو. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪو شخص وضو ڪري نماز پڙهي ڇا انهيءَ امام جي پويان نماز پڙهي سگهي ٿو جيڪو پتي يا پلستر جي مٿان مڪ ڪري نماز پڙهائي ٿو؟

جواب: بظاهر جائز آهي ڇاڪاڻ ته البحر ۾ آهي ته مڪ ڪندڙ ان جاءِ کي ڏوڻيدڙ آهي، موزن تي مڪ ڪري يا پتي ۽ پلستر تي، حڪم عام آهي، جيئن ته پتي ۽ هيٺان آيل اهو هنڌ ڌوئل جي حڪم ۾ آهي انهيءَ ڪري اهڙي امام جي پويان نماز جو جائز هجڻ اوليٰ يعني چڱو آهي. درمختار ۾ آهي ته مڪ جيتوڻيڪ پتيءَ جي مٿان ڪري اهو عضوو يا اها جاءِ ڌوئل هئڻ جي حڪم ۾ آهي.

فائدو ۵: مسبوق (جنهن نمازيءَ جي ڪجهه جماعت رهجي وڃي) يا مقتدي (جنهن کي جماعت پوري ملي) جيڪڏهن جماعت ۾ ان مهل شامل ٿئي جڏهن امام ڏاڍيان قراءت ڪري رهيو هجي ته سبحانڪ اللهم نه پڙهي، پر جيڪڏهن ان وقت اچي شريڪ ٿئي جڏهن امام قراءت هوريان ڪري رهيو هجي ته سبحانڪ اللهم پڙهي، والله تعاليٰ اعلم. البحر ۾ آهي ته جيڪڏهن امام ڏاڍيان قراءت ڪري رهيو هجي ته قراءت کي ٻڌڻ خاطر ثنا يعني سبحانڪ اللهم نه پڙهي. معلوم ٿيو ته جيڪڏهن امام ڏاڍيان قراءت نه ڪري ته مقتدي ثنا يعني سبحانڪ اللهم پڙهي. ان جي تائيد عالمگيريءَ جو قول به ڪري ٿو جيڪو خلاصه تان نقل ڪيو ويو آهي ته ”مقتدي جڏهن ڏاڍيان قراءت ٻڌندي جماعت ۾ شامل ٿئي ته سبحانڪ اللهم نه پڙهي.“ تنوير جي متن جي عبارت به ان جي تائيد ڪري ٿي، لکي ٿو ته مقتديءَ کي سبحانڪ اللهم پڙهڻ گهرجي پر جيڪڏهن جماعت ۾ ان وقت شامل ٿئي جڏهن امام قراءت ڏاڍيان ڪري رهيو هجي ته پوءِ سبحانڪ اللهم نه پڙهي.“ ڏاڍيان قراءت ڪرڻ جي لفظن يا شرط مان خود بخود معلوم ٿئي ٿو ته مقتدي سبحانڪ اللهم ان وقت پڙهي جڏهن امام قراءت آهستي ڪري رهيو هجي. مگر درمختار جي مصنف تنوير جي متن کي سمجهڻ کان سواءِ ڏاڍيان ۽ هوريان ٻنهي صورتن ۾ ان حڪم کي عام قرار ڏنو آهي ۽ امام جي آهستي قراءت ڪرڻ وقت سبحانڪ اللهم پڙهڻ کي ترجيح ڏنل قول چيو اٿس، چنانچہ لکي ٿو ته ”۽ چيو ويو آهي ته جڏهن امام آهستي قراءت ڪري يا امام ان نماز ۾ هجي جنهن ۾ قراءت آهستي ڪبي آهي، مقتدي اچي شامل ٿئي ته ”سبحانڪ اللهم پڙهي.“ ڪتاب الصغريٰ جي حوالي سان النهر جي قول مان دليل ورتو اٿس. پر جيئن اوهان ڏسو ٿا ته فتويٰ جي موضوع جي ڪتاب ”المتن“ جي عبارت ۽ ان جي مفهوم مان جيڪا ڳالهه خود بخود سمجهه ۾ اچي ٿي ۽ اڪثر معتبر ڪتابن جنهن راهه کي اختيار ڪيو آهي، سندس قول ان جي خلاف آهي. خزانه المفتين ۾ آهي ته جيڪڏهن مقتدي جماعت ۾ ان وقت اچي شامل ٿئي جڏهن امام قراءت ڏاڍيان ڪري رهيو هجي ته فقط الله اڪبر چوي ۽ سبحانڪ اللهم نه پڙهي، بشرطيڪ نماز جهري هجي (يعني جنهن ۾ قراءت ڏاڍيان ڪبي آهي جيئن مغرب)

مفتاح الصلوة ۾ آهي ته؛ ليڪن جڏهن امام قرأت ڏاڍيان شروع ڪري ته سبحانڪ اللھر نہ پڙهي ڇاڪاڻ ته ان وقت قرأت ٻڌڻ واجب هوندي آهي. ان قول کي ذخيره ۾ بيان ڪيو ويو آهي ۽ اهوئي صحيح آهي. غرض ”ڏاڍيان پڙهڻ“ جو شرط ۽ قرأت ٻڌڻ جو واجب هئڻ هن ڳالهه تي دلالت ڪري ٿو ته جيڪڏهن اڃان امام قرأت ڏاڍيان شروع نہ ڪئي هجي ته مقتدي سبحانڪ اللھر پڙهي. بلڪ سندس هن قول کي صحيح چوڻ، جيئن چيل ڳالهه کي صحيح ثابت ڪري ٿو، تيئن مفهوم ۽ مراد کي بہ صحيح ثابت ڪري ٿو. ان ۾ اشارو آهي ته ”صغريٰ“ جي حوالي سان ”النھر“ ۾ جيڪو قول نقل ڪيو ويو آهي ۽ جنهن تي درمختار جي مصنف اعتماد ڪيو آهي، سو شاڌ يعني قليل ۽ توجه جوڳو نہ آهي ڇاڪاڻ ته وڏن عالمن جي قول جي ابتڙ آهي. انهيءَ ڪري غور کان ڪم وٺ. ان کان پوءِ سراجيءَ ۾ مون کي هيءَ وضاحت نظر آئي ته جيڪڏهن مقتدي امام کي جهري نماز جي پهرين رڪعت ۾ ڏاڍيان قرأت ڪندي لهي يعني جماعت ۾ شامل ٿئي ته سبحانڪ اللھر نہ پڙهي ۽ هوريان قرأت ڪرڻ وقت جماعت ۾ شامل ٿئي ته ٿنا پڙهي. جيئن ڏسو ٿا هن مسئلي جي حقيقت اهائي آهي. تنوير جي متن مان جيڪا حقيقت سمجھ ۾ اچي ٿي ۽ جنهن کي سمورن معتبر ڪتابن بيان ڪيو آهي، عالمگيريءَ جو قول بہ ان کي قوي ثابت ڪري ٿو جيڪو مٿي بيان ڪيو ويو. صغريٰ جو قول ان جي مخالفت ۾ ڪو وزن نٿو رکي. ان کان بعد متانه جي مؤلف کي چٽائي ۽ وضاحت نظر آئي ته جنهن نماز ۾ امام هوريان قرأت ڪري ان ۾ سبحانڪ اللھر پڙهڻ کي ترجيح حاصل آهي، جيئن چوي ٿو ته ڪنزالعباد ۾ ڪتاب نالي نصاب جي حوالي سان آهي ته جيڪڏهن مقتدي جهري قرأت واري نماز ۾ جماعت سان شامل ٿئي ته سبحانڪ اللھر نہ پڙهي ڇاڪاڻ ته قرأت ٻڌڻ واجب آهي ۽ جيڪڏهن هوريان قرأت واري نماز ۾ شامل ٿئي ته سبحانڪ اللھر پڙهي ۽ انهيءَ قول تي فتويٰ آهي. مجموع خاني ۾ آهي ته جيڪڏهن امام ڏاڍيان قرأت ڪري ته مقتدي ٿنا نہ پڙهي ۽ هوريان قرأت ڪري ته ٿنا پڙهي. ان قول تي فتويٰ آهي (آخر تائين) درمختار ۾ آهي ته آڏو جڏهن ڪنهن ڳالهه جي آخر ۾ لکان ته هي قول صحيح آهي يا ان تي فتويٰ آهي ته پوءِ ان جي خلاف فتويٰ نہ ڏني ويندي. جيڪي ڪجهه لکي چڪا آهيون ان سان مؤلف درمختار جنهن قول تي اعتماد ظاهر ڪيو آهي ۽ جيڪو نهر ۾ ۽ انهيءَ صغريٰ جي حوالي سان نقل ڪيو آهي، سو ضعيف ثابت ٿيو. الله تعاليٰ جي مدد سان هن باب ۾ مون تي اهو ظاهر ٿيو ۽ الله تعاليٰ ئي ڀلائيءَ ڏانهن رهنمائي ڪرڻ وارو آهي (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ڇا ان شخص جي نماز مڪروه آهي جيڪو سلوار ۽ چادر ۾ نماز پڙهي ۽ گوڏ ۽ قميص نہ پائي يا مڪروه نہ آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي ته مڪروه نہ آهي جيئن شرح منية المصليءَ ۾ لکي ٿو ته ماڻهو فقط گوڏ يا فقط سلوار ۾ نماز پڙهي ته مڪروه آهي. ڇاڪاڻ ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جو فرمان

مبارڪ آهي ته: توهان مان ڪوبه هڪ ڪپڙي ۾ هرگز نماز نه پڙهي. هن حال ۾ ته سندس ڪلهي تي ڪجهه نه هجي. بحر ۾ اهڙيءَ طرح آهي. هي قول هن ڏس ۾ روشن آهي ته نماز سلوار ۽ چادر ۾ مڪروه نه آهي ڇاڪاڻ ته اهو ڪم فقط اڪيلي سلوار ۾ نماز پڙهڻ نه آهي. واللہ اعلم (حرره محمد صادق المتعولي)

ظاهر هي آهي ته مٿي لکيل مسئلو صحيح آهي ۽ ائين ئي سمجهڻ گهرجي ۽ الله تعاليٰ وڌيڪ ڄاڻي ٿو (فاضل عثمان متعولي)

مخدوم عبد الواحد صاحب تنقيد ڪندي لکي ٿو ته سلوار ۾ نماز مڪروه هجڻ جو اصل سبب هي آهي ته عام ماڻهن ۾ ان شخص کي اگهاڙو خيال ڪيو وڃي ٿو جيڪو صرف سلوار پائي ٿو. چنانچہ قنیه ۾ آهي ته ”يا سلوار ۾ نماز پڙهي ته مڪروه آهي. ڇاڪاڻ ته خراب ڪم آهي جو اهڙو ماڻهو اگهاڙو ۽ بي ادب ليکيو وڃي ٿو.“ بحر ۾ آهي ته عام ماڻهن ۾ سلوار پائيندڙ اگهاڙو ليکجي ٿو، ان ڪري سوار ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي. پوءِ رڳو سلوار ۾ نماز پڙهڻ مڪروه ۾ ان ڪري آهي جو ان سان ڪلها به اگهاڙا ٿين ٿا. جيئن حديث ۾ به ان کي مڪروه چيو ويو آهي. ساڳيءَ ريت صرف چادر ۾ نماز پڙهڻ وارو به عام ماڻهن ۾ اگهاڙو ليکجي ٿو. انهيءَ ڪري مڪروه آهي، پر انهيءَ ۾ ڪلهن جي اگهاڙي هجڻ جي ڪراهيت نه آهي سو غور ڪريو، واللہ تعاليٰ اعلم (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

موت ۾ مخدوم محمد صادق متعولي مسئلي تي تنقيد ڪندي لکي ٿو ته هي حڪم فقط اڪيلي سلوار پائڻ سان مخصوص نه آهي بلڪ اڪيلي گوڏ پائڻ کي به شامل آهي ڇاڪاڻ ته اڪيلي گوڏ پائيندڙ پڻ عرف عام ۾ وڌيڪ اگهاڙو ليکيو وڃي ٿو ۽ هي مسئلو بلڪل ظاهر آهي ڇاڪاڻ ته شريعت ۾ سلوار پائڻ جي تعريف بيان ڪئي وئي آهي. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته سلوار اڌ لباس آهي، ان حديث جي وضاحت شيخ عبد القادر جيلاني غنية الطالبين ۾ ڪئي آهي ۽ بحر جو هي قول ته ”سلوار پائيندڙ اگهاڙو ليکجي ٿو.“ ان مان سندس مطلب آهي ته فقط سلوار پائيندڙ اگهاڙو ليکجي ٿو. انهيءَ ڪري ان ڪتاب ۾ ٻن جاين تي فقط سلوار ۾ نماز جي مڪروه هجڻ جي وضاحت ڪئي اٿس، يعني سندس هي مطلب نه آهي ته سلوار سان گڏوگڏ چادر پائي نماز پڙهي ته به مڪروه آهي. پوءِ مخدوم صاحب غور ڪرڻ جو ڪيئن ٿو ٻين کي حڪم ڪري حالانڪ پاڻ ان مسئلي ۾ ٻين کان مشورو نه ورتو اٿن (محمد صادق متعولي)

مخدوم عبد الواحد صاحب تنقيدي جواب ڏيندي لکي ٿو ته ”سندس هي قول ته اڪيلي گوڏ پائيندڙ شخص پڻ عرف عام ۾ اگهاڙو آهي.“ اها تاويل باطل ۽ فقهي ڪتابن جي مخالف آهي. هدايه ۾ ”قسم جو ڪفارو“ هيٺ آهي ته: بدن جي اگهاڙ ڍڪڻ جي گهٽ ۾ گهٽ حد اها آهي جنهن کي عام ماڻهو ڍڪڻ ٿا تانجو انهيءَ مقصد لاءِ سلوار پائي ته جائز نه آهي ۽ هي قول صحيح آهي

ڇاڪاڻ ته سلوار پائيندڙ عرف عام ۾ اگهاڙو سڏجي ٿو.

بحر ۾ آهي ته مصنف موصوف جو هي قول ته ”(نماز ۾ ايترو جسمر ڍڪڻ فرض آهي) جنهن کي عام ماڻهو اگهڙ سڏين ٿا.“ ان قول مان سلوار انهن ڪپڙن مان نڪري وڃي ٿي جن سان اگهڙ ڍڪبي آهي. هن قول کي هدايه ۾ صحيح چيو ويو آهي ته سلوار پائڻ وارو عرف عام ۾ ”اگهاڙو“ سڏجي ٿو. اهو ئي سبب آهي ته خانيه ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪو شخص قسم کڻي ته فلاڻو سوئي ڪپڙو نه پائيندو پوءِ سوئي ڪپڙي جي سلوار پاتائين ته قسم ٽوڙڻ وارو قرار نه ڏنو ويندو. ظاهر آهي ته جيڪڏهن سلوار به گوڏ وانگر هجي ها جيئن وهر ڪيو ويو آهي ته مسئلي جي مٿين صورت ۾ قسم ٿئي پوي ها. ان کان علاوه بحر جو مؤلف لکي ٿو ته اگهڙ ڍڪڻ لاءِ ضروري آهي ته قميص يا جبو يا چادر يا بوجڻ يا گوڏ پائي. هن تخصيص مان ظاهر ٿيو ته عرف عام ۾ گوڏ ٻڌندڙ سلوار پائيندڙ وانگر نانگو نه آهي، يعني پنهجي جو حڪم جدا جدا آهي. تانجو سلوار جسمر جي ڳجهن عضون کي به ظاهر ڪري ٿي حالانڪ ستر، چتر، خصيا، پيشاب پاڇاني جي جاءِ جو ڍڪڻ واجب يعني فرض آهي. غرض جسمر جي عضون کي ڍڪڻ جي بجاءِ سلوار انهن کي ظاهر ڪري ٿي ان اعتبار سان سلوار پائيندڙ نانگو آهي. انهيءَ ڪري رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته نساء کاسيات عاريات، يعني انهن عورتن تي لعنت آهي جيڪي سنهو لباس پائي پنهنجي اگهڙ ظاهر ڪن ٿيون (مشڪوة)

نوٽ: حديث جا الفاظ هن طرح آهن: عن ابي هريرة رضي الله عنه قال قال رسول الله صلي الله عليه وسلم: ان طالت بك مدة اوشكت ان تروي قوما يقدون في سخط الله ويرحون في لعنته في ايديهم مثل اذنان البقر. رواء مسلم (۲۱۹۲:۴) واللفظ له واحمد (۲۰۸:۲، ۲۲۲) والحاكم (۴: ۴۲۵) وفي رواية: ونساء كاسيات عاريات مميلات مائلات رؤسهن كاسمئة البخت المائلة لا يدخلن الجنة ولا يجدن ريحها وان ريحها ليوجد من مسيرة كذا وكذا (اخرجه البيهقي في دلائل النبوة ۵۳۲:۶).

ترجمو: رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته دوزخين جا به ٽولا اڃا مون نه ڏٺا آهن. اهي صبح شام الله جي ڏمر ۽ لعنت ۾ رهندا. اي ابوهريره! جيڪڏهن تنهنجي عمر ڊگهي ٿي ته تون انهن کي ڏسندين. ۱- هڪڙا اهي ماڻهو جن جي مٿن ۾ ڏانڊن جي پڇن جيان ڏنڊا هوندا جن سان مخلوق خدا کي ماريندا. ۲- اهي عورتون جيڪي اگهاڙيون آهن يعني اهڙو سنهو ۽ رنگين لباس پائين ٿيون جن مان سندن اگهڙ ڍڪڻ جي بجاءِ اٿلندو ظاهر ٿئي ٿي. ماڻهن کي پاڻ ڏانهن ڇڪين ٿيون ۽ مائل ڪن ٿيون. پاڻ به انهن ڏانهن لاڙو ڪن ٿيون. انهن جا مٿا بخت اٿن جي ٿوهي وانگر آهن يعني وارن جون چوٽيون اٿن ٻڌن ٿيون جو اهي اٿن ۽ ڏاڇين جا ٿوها معلوم ٿين ٿا. اهي جنت ۾ داخل نه ٿينديون ۽ نه وري کين ان جي خوشبو رسندي حالانڪ ان جي خوشبو دور دور تائين ٿلهيل هوندي. ۽ هڪ روايت ۾ آهي ته پاڻ فرمايائون: صنفان من امتي يعني اهي منهنجي

امت مان هوندا. (مترجم)

محدث دهلوي قدس سره مشڪوٽ جي فارسي شرح ۾ لکي ٿو ته: هن حديث ۾ پاڻ ڪريمن ٻئي نمبر تي لعنت انهن عورتن تي ڪئي آهي جن جو جسم يا وجود ڍڪڻ جوڳو آهي مگر اهي سنهو لباس پائي سمجهن ٿيون ته انهن ڪپڙا پاتا آهن حالانڪ اهڙيءَ طرح پنهنجي اگهڙ کي ظاهر ڪنديون رهن ٿيون. لمعات ۾ آهي ته تورپشتي چوي ٿو ته حديث جو مطلب هي آهي ته جيتوڻيڪ اهي پنهنجي گمان موجب لباس پهرين ٿيون پر جيئن ته سندن ڪپڙا سنها هوندا آهن جن مان سندن جسم ظاهر ٿيندو رهندو آهي انهيءَ ڪري درحقيقت اهي اگهڙيون آهن.

اهوئي حال سلوار جو آهي جوان کي پائڻ جي باوجود پائيندڙ جي جسم جا اندريان عضوا پڻ ظاهر ٿيندا رهن ٿا جنهن جي ڪري ان کي عرف عام ۾ نانگو سڏيو وڃي ٿو، جيئن بصيرت وارن کان ڳجهو نه آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: فجر جو آخري وقت ڪهڙو آهي ۽ جيڪڏهن سج اڀرڻ مهل فجر پڙهي ته ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته بزرگن ۾ ان مسئلي ۾ اختلاف آهي ته فجر جو آخري وقت ڪهڙو آهي؟ السراج الوهاج جي حوالي سان بحر ۾ آهي ته آخري وقت سج اڀرڻ کان اڳ آهي. مجتبيٰ ۾ آهي ته مشائخن جو اختلاف آهي ته اعتبار ان جي روشني ڦٽڻ يا روشني پکڙجڻ جو آهي. ظاهر هي آهي ته اعتبار انهيءَ ٻوه ڦٽڻ جو آهي جنهن کي فقيه صبح صادق لکن ٿا. نهايه ۾ آهي ته ”صادق“ اپ تي پکڙيل سج جي روشنيءَ کي چئجي ٿو. انهيءَ آڌار تي جيڪڏهن سج اڀرڻ کان اڳ نماز پڙهيائين ته بظاهر فجر آخري وقت ۾ ادا ڪرڻ وارو ليکبو ۽ آهي ته اها عجيب ڳالهه - ليڪن ان ۾ سست مائهن لاءِ رخصت آهي. سستيءَ جي هن زماني ۾ جيڪڏهن سج اڀرڻ مهل نماز پڙهي وڃي ته ان جي اجازت آهي. بحر جو مصنف فقيه جي حوالي سان لکي ٿو ته سست مائهو جيڪڏهن سج اڀرڻ مهل نماز پڙهن ته انهن تي اعتراض نه ڪبو. ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن منع ڪئي ويندي ته بظاهر امڪان آهي ته بلڪل ئي نماز ڇڏي ڏيندا پر جيڪڏهن ان وقت به پڙهن ته اهل حديثن وٽ جائز آهي ۽ نماز کي بلڪل ڇڏي ڏيڻ کان ادا ڪرڻ وڌيڪ چڱو آهي. امدادالفتاح ۾ آهي ته سج اڀرڻ مهل سست مائهن کي نماز پڙهڻ کان منع نه ڪبي. ڇاڪاڻ ته ڪڏهن ڪڏهن ڇڏي به ڏيندا آهن ۽ ڇڏي ڏيڻ کان مجتهد جي قول تي عمل ڪرڻ صحيح آهي. درمختار ۾ آهي ته سج اڀرڻ مهل نماز مڪروه تحريمي آهي. مگر عوام لاءِ (جائز آهي) انهيءَ ڪري کين منع نه ڪيو ويندو. ڇاڪاڻ ته ٻيءَ صورت ۾ اهي ان کي ڇڏي ڏيندا. ابوالڪارم ۾ آهي. اهو مضمرات جي حوالي سان شمس الائمه کان نقل ڪري ٿو ته جيڪو شخص سج اڀرڻ مهل نماز پڙهي، ان کي منع نه ڪئي ويندي. ڇاڪاڻ ته ان جي ڇڏي ڏيڻ جو امڪان ۽ خطرو آهي. خاص ڪري جڏهن ته اهل حديث سج اڀرڻ مهل نماز پڙهڻ جي

اجازت ڏين ٿا. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڪي طالب علم چون ٿا ته سردي ۽ گرمي ۾ ان وقت ظهر پڙهڻ جڏهن هر شيءِ جو پاڇو پيشو ٿئي، سخت مڪروه آهي ۽ چئن مذهبن جي امامن کان علاوه امام ابو يوسف امام محمد ۽ سلف ۽ خلف مان سواءِ امام ابوحنيفه جي ٻيو ڪو انجو قائل نه آهي ته ان وقت نماز جائز آهي ۽ چون ٿا ته جيڪڏهن سون جي ربڻي کي هڪ سونارو صحيح چوي ۽ ٻيا سونارا ان کي غلط چون ته ڪهڙي قول تي عمل ڪيو ويندو؟ هڪ چئي جي چوڻ تي يا سڀني جي چوڻ تي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته حديث شريف ۾ گرمي ۽ جي موسم ۾ ڏينهن ٽڌو ڪري نماز پڙهڻ جو جيڪو حڪم آهي. ظاهر آهي ته جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جيترو ٿي وڃي ته ان کان بعد ئي هن حديث جي حڪم تي عمل ممڪن آهي. بحر ۾ آهي ته گرمي ۾ ظهر دير سان پڙهڻ مستحب آهي، ڇاڪاڻ ته بخاريءَ جي روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته جڏهن سردي وڌيڪ هجي ته نماز کي جلدي پڙهو ۽ جڏهن گرمي سخت هجي ته نماز کي ڏينهن ٽڌو ڪري پڙهو ۽ هن حديث ۾ ”نماز“ مان مراد ظهر آهي. ڪافي ۽ ڪفايه ۾ آهي ته امام ابوحنيفه جو دليل رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي هيءَ حديث آهي ته: ابردوا بالظهر (ظهر جي نماز ڏينهن ٽڌو ڪري پڙهو) ۽ عرب ملڪن ۾ سخت گرمي ان وقت ٿيندي آهي جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جيترو هوندو آهي ۽ گرمي گهٽ نه ٿيندي آهي، مگر ان کان بعد جو هر شيءِ جو پاڇو ان جي مثل ٿي وڃي. نهايت ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي حديثن ۾ حڪم آهي ته ظهر ڏينهن ٽڌو ڪري پڙهو، يعني جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جي مثل ٿي وڃي، ان کان بعد پڙهو. امام سرخسيءَ جي مبسوط ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته ڏينهن ٽڌو ڪري ظهر پڙهو ۽ اسان جي ملڪن ۾ سخت گرمي ان وقت هوندي آهي، جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جيترو هوندو آهي. متانه ۽ هدايه ۾ آهي ته گرمي ۾ ڏينهن ٽڌو ڪري ظهر پڙهڻ مستحب آهي. حميدي چوي ٿو ته ”ڏينهن ٽڌي ڪرڻ“ مان مراد هي آهي ته جڏهن گرمي گهٽ ٿئي ۽ امام ابوحنيفه جي قول موجب گرمي هر شيءِ جي پاڇي جي ان جي مثل ٿيڻ کان بعد گهٽ ٿيندي آهي. اسرار الدبوسي ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جي حديثن ۾ ڏينهن ٽڌو ڪري ظهر پڙهڻ جو حڪم آهي ۽ ڏينهن خاص ڪري اسان جي ملڪن ۾ ان وقت ٽڌو ٿيندو آهي جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جي مثل کان وڌي. ڇاڪاڻ ته جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ان جهڙو هوندو آهي ته گرمي تڪليف ڏيندي آهي. النهر الفائق ۾، بدايه جي حوالي سان آهي ته گرمي ۾ ظهر جو مستحب آخري وقت آهي. جامع رموز ۾ آهي ته گرمي ۾ ظهر آخر ۾ پڙهڻ افضل آهي، جيئن النظر ۽ التحفة ۾ آهي. متانه ۾ حقائق جي حوالي سان آهي ته جڏهن ماڻهو پنهنجي پاڇي ۾ جماعت لاءِ مسجد ڏانهن وڃن ته اها ان جي حد

آهي. درمختار ۾ آهي ته گرميءَ جي موسم ۾ ظاهر دير سان پڙهي تانجو مسجد ڏانهن ماڻهو پنهنجي پاڇي ۾ هلي اچي ۽ اوهان کي معلوم آهي ته امام ابوحنيفه ڏينهن ٿڌو ڪري نماز پڙهڻ جو جيڪو دليل ورتو آهي، ان تي عمل تڏهن ٿئي ٿو جڏهن هر شيءِ جو پاڇو ٻيٺو ٿئي ٿو ۽ صحيح حديثن جي روشنيءَ ۾ هي مضبوط دليل آهي، انهيءَ ڪري ڪنهن ٻئي جي قول جي ڪري ان قول کان منهن نه ڦيرڻ گهرجي. هر شيءِ جي پاڇي جي ٻيٺي ٿيڻ وقت ظاهر پڙهڻ جي روايت امام ابوحنيفه کان ظاهري روايت آهي ۽ وڏن وڏن بزرگن ان کي صحيح چيو آهي ۽ ان تي فتويٰ ڏني اٿن. چنانچه بحر ۾ بدياه جي حوالي سان آهي ته هيءَ روايت ڪتابن جي اصل يعني متن ۾ موجود آهي ۽ اهڙي صحيح قول آهي. نهايت ۾ آهي ته امام ابوحنيفه کان اهائي ظاهري روايت آهي. غايت البيان ۾ آهي ته ان قول کي امام ابوحنيفه اختيار ڪيو ۽ اهڙي سندس مشهور قول آهي. امام سرخسي جي محيط ۾ آهي ته امام ابوحنيفه جو قول ان باري ۾ صحيح آهي، جنهن کي فقهي ڪتابن جي متن ۾ اختيار ڪيو ويو ۽ شرح ڪندڙن ان کي پسند ڪيو. ان مان معلوم ٿيو ته اهڙي امام ابوحنيفه جو مذهب آهي. انهيءَ آڌار تي درمختار جي هيءَ روايت ته ترجيح امام ابويوسف ۽ محمد جي قول کي آهي، قابل رد آهي، ڇاڪاڻ ته جڏهن فتوائن ۾ اختلاف واقع ٿئي ته ترجيح ظاهري روايت کي حاصل هوندي آهي. ان سلسلي ۾ بحر جو مصنف لکي ٿو ته: جڏهن فتوائن ۾ اختلاف هجي ته ترجيح ظاهري روايت کي ڏني ويندي ۽ مقلد تي واجب آهي ته پنهنجي امام جي مذهب جي پيروي ڪري. ان ڏس ۾ بحر جي هيءَ عبارت توجه جوڳي آهي جيڪو لکي ٿو ته انهن بزرگن تي تعجب ۽ افسوس آهي، جو امام ابوحنيفه جي ظاهري مذهب جي خلاف قول کي انهن ڪيئن اختيار ڪيو آهي. حالانڪ امام صاحب جي مقلدن تي سندس تابعداري ڪرڻ واجب آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته اسان تي پنهنجي امام جي قول مطابق فتويٰ ڏيڻ واجب آهي، جيتوڻيڪ مشائخ ۽ بزرگ ان جي ابتڙ فتويٰ ڏين (آخر تائين)

هن ڏس ۾ سوني سڪي جي سڃاڻپ لاءِ مٿيون مثال بيان ڪرڻ ته ڇا ان بابت هڪ سوناري جي راءِ اعتبار جوڳي آهي يا گهڻن سونارن جي؟ ۽ پنهنجي امامن جي قول کي ڇڏي ٻين امامن جي قول کي اختيار ڪرڻ زبردست غلطي آهي، ڇاڪاڻ ته مقلد تي واجب آهي ته پنهنجي امام جي قول جي صحيح هجڻ ۽ ٻئي امام جي قول جي غلط هجڻ جو اعتقاد رکي، جيئن درمختار ۽ اشباه ۾ آهي؛ جڏهن فروعِي يعني ننڍن مسئلن ۾ اسان کان سوال ڪيو ويندو آهي، اسين جواب ڏيندا آهيون ته اسان تي واجب آهي ته پنهنجي مذهب جي برحق هجڻ جو اعتقاد رکون جنهن ۾ غلطيءَ جو امڪان هجي ۽ پنهنجي مخالفن جي مذهب جي غلط هجڻ جو اعتقاد رکون جنهن جي صحيح هجڻ جو امڪان هوندو آهي. جواهر الفتاويٰ ۾ آهي ته مقلد کي پنهنجي مذهب جي امام جي قول جي درست هجڻ جو عقيدو رکڻ گهرجي ۽ هي ته مخالف مجتهد جيڪو قول اجتهد ڪندي اختيار ڪري ٿو، اهو غلط آهي. مذهب جي باري ۾ اهائي سختي ۽ اصول پسندي آهي، جيڪا واجب آهي، جيئن

در متقي جو مصنف لکي ٿو ته: پنهنجي مذهب جي باري ۾ پختگي يعني هي اعتقاد رکڻ واجب آهي ته اهوئي حق ۽ ثواب آهي ۽ اهو اعتقاد ٻئي جي قول تي عمل ڪرڻ کان روڪي ٿو ڇاڪاڻ ته ٻئي امام جي مذهب جي باري ۾ اسان جو اعتقاد آهي ته اهو غلط آهي، جنهن جي صحيح هجڻ جو امڪان آهي، جيئن مٿي بيان ڪيو ويو. اهو ئي سبب آهي ته جواهر الفتاويٰ جو مؤلف لکي ٿو ته: جيڪڏهن ڪو مقلد ڪنهن امام جي قول کي ٻئي امام جي قول جي مقابلي ۾ ترجيح جوڳو سمجهي ته سندس مذهب برحق ۽ درست آهي ته پوءِ ان لاءِ باقي امامن جو قول يا مذهب باطل آهي، جنهن تي عمل ڪرڻ ان لاءِ جائز نه آهي. انهيءَ ڪري مقلد لاءِ مختلف مذهبن ۽ قولن ڏانهن واجهائڻ ته ڪهڙو صحيح آهي ۽ ڪهڙو باطل؟ اهو فيصلو ڪرڻ جو حق مقلد کي نه آهي. اها غلط سوچ آهي ۽ هر انسان پنهنجي امام جي مذهب جي نورانيت معلوم نه ٿو ڪري سگهي. امام رباني مجدد الف ثاني پنهنجي مکتوبات ۾ لکي ٿو ته: بغير ڪنهن شڪ، تڪلف ۽ تعصب جي چئجي ٿو ته امام ابوحنيفه جي مذهب جي نورانيت ڪشف جي رنگ ۾ ائين نظر اچي ٿي ڇڻ ته هڪ وڏو درياهه آهي ۽ ٻيا مذهب ائين نظر اچن ٿا ڇڻ ته ننڍيون ننڍيون واهيون ۽ ناليون آهن. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪو شخص قرآن مجيد جا الفاظ صحيح ادا ڪرڻ جي قدرت نه رکي ان جي نماز فاسد آهي يا نه؟ ۽ جيڪڏهن ان جي نماز صحيح آهي ته سندس امامت ناجائز آهي يا ترڪ اوليٰ يعني ڇڏي ڏيڻ وڌيڪ چڱو ڪم آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر هن مسئلي ۾ فقهي ڪتابن ۾ ڪا روايت نه ٿي لبي جيئن القنيه جو مؤلف لکي ٿو ته باقي رهيو اهو ماڻهو جيڪو صحيح قرأت نه ڪري سگهي جيئن ڪو هندستان يا ترڪستان جو ماڻهو هجي ۽ الحمد، الرحمن جي ”ح“ کي ”ه“ سان پڙهي، مغضوب جي ”ض“ کي ”ذ“ ۽ صمد جي ”ص“ کي ”س“ پڙهي. هن مسئلي بابت اڳين عالمن ۽ فقيهن کان روايت نه ٿي ملي ۽ جڳائي ته اهڙا نمازي صحيح قرأت ڪرڻ جي ڪوشش ڪن تانجو گهٽ ۾ گهٽ فرض قرأت درست ڪري سگهن. اهڙي شخص جي نماز جائز هجڻ جي باري ۾ مشائخن ۽ بزرگن جي قول ۾ اختلاف آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن ان لاءِ هڪ حرف کي ٻئي حرف کان جدا ڪرڻ ممڪن نه هجي جيئن ”ط“ ۽ ”ت“، ”ض“ ۽ ”ذ“، ”س“ ۽ ”ص“ ۾ فرق نه ڪري سگهي ته مسئلي جي باري ۾ مشائخن ۾ اختلاف آهي. گهڻا چون ٿا ته ان جي نماز فاسد نه ٿيندي. فتاويٰ قاضي خان ۾ ائين آهي ۽ اڪثر مشائخن ان تي فتويٰ ڏني آهي. پوءِ اڪثر بزرگن جي فتويٰ موجب اهڙي شخص جي نماز فاسد نه ٿيندي. ان جي پويان نماز پڙهڻ بابت عالمن جو اختلاف آهي. فتاويٰ عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪو شخص ڪي حرف چڱيءَ طرح ادا نه ڪري سگهي، ان کي گهرجي ته ڪوشش ڪري صحيح الفاظ ادا ڪري. پوءِ جيڪڏهن ان جي زبان نه ٿي هلي ۽ جيڪا صورت کيس ياد آهي انهيءَ ۾ انهن لفظن کان سواءِ ٻيا حرف نه آهن ته ان جي نماز جائز آهي پر ٻئي جي امامت نه ڪري. القنيه ۾ آهي

خراسان جا علماء اهڙي شخص جي نماز جائز هجڻ جي فتويٰ ڏيندا هئا پر ان جي پويان نماز نه پڙهندا هئا.

هاڻي سوال آهي ته ان جي پويان نماز نه پڙهڻ جي جيڪا نفي ۽ منع آهي اها جواز جي نفي آهي يا ان جي امامت فاسد ٿيندي؟ شرح منية المصليٰ بر ابن امير الحاج لکي ٿو ته يعني اهڙي شخص جي امامت افضل نه آهي. وڌيڪ چوي ٿو ته شيخ محمد بن فضل چوندو هو ته جيڪڏهن صحيح لفظ ادا ڪندڙ ان امام جي پويان نماز پڙهي جيڪو لفظ صحيح ادا نه ٿو ڪري سگهي ته جائز آهي ڇاڪاڻ ته جيڪي چوي ٿو، يعني قرأت ڪري ٿو اها ئي ان جي صفت ٿئي ٿي، جيئن ذخيره ۽ خلاصه ۾ آهي ته بغض مشائخ جي تحريرن مان معلوم ٿئي ٿو ته جيڪو ماڻهو لفظ صحيح ادا نه ڪري سگهي ته ان کي جڳائي ته ٻئي کي نماز نه پڙهائي. وري مٿين عبارت ۾ لفظ آهي ”ينبني“ يعني ”جڳائي“ ان مان ثابت ٿئي ٿو ته اهڙي شخص جي امامت خلاف اوليٰ آهي، ان جي تائيد خزانه الاڪمل مان ٿئي ٿي ته صحيح لفظ ادا نه ڪندڙ شخص جي امامت مڪروه آهي جيتوڻيڪ جائز آهي. وڌيڪ چٽائي ڪري ٿو ته يعني سندس امامت مستحب نه آهي. اهڙيءَ طرح ان قول ۽ محمد بن فضل جي مٿين قول ۾ موافقت پيدا ٿئي ٿي. خلاصو هي ته اهڙي ماڻهو جي امامت باوجود جائز هجڻ جي افضل ۽ مستحب نه آهي. والله تعاليٰ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

سوال: جڏهن ڪو ويهي نماز پڙهي ته پنهنجا هٿ دن جي هيٺان ٻڌي جيئن بيهي ٻڌندو آهي يا گوڏن تي رکي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته قيام وانگر هٿ دن جي هيٺان ٻڌي ڇاڪاڻ ته جيڪو شخص ويهي نماز پڙهي ٿو ان جا حڪم اهي ئي آهن جيڪي بيهي پڙهندڙ جا آهن. ٻين لفظن ۾ ويهڻ حڪمي لحاظ سان بيهڻ آهي. جيئن مجمع الانهر شرح ملتقي البحر ۾ آهي ته ويهڻ بيهڻ جو متبادل آهي ڇاڪاڻ ته ويهي نماز پڙهندڙ کي اهي حڪم ادا ڪرڻا آهن جيڪي بيهي پڙهندڙ کي ادا ڪرڻا آهن. درمختار ۾ ائين آهي. شرح النقاية ۾ شيخ ملا علي قاري لکي ٿو: (نمازي هٿ دن جي هيٺان ٻڌي) قيام حقيقي هجي يا حڪمي جيئن ان شخص جو حڪم آهي جيڪو ويهي نماز پڙهي.

الفرض ويهي نماز پڙهندڙ لاءِ دن هيٺان هٿ ٻڌڻ بابت هي روايتون پڌريون آهن ۽ ان حڪم تي بغير ڪنهن اعتراض ۽ شڪ سبهي جي عمل آهي. درمختار جي مصنف جهڙي محقق هن قول کي اختيار ڪيو آهي انهيءَ ڪري اهو قول ترجيح جوڳو آهي ۽ البحر والنهر جي مصنف جهڙن محققن مان ڪنهن ان کي ضعيف نه چيو آهي پر جيڪڏهن بالفرض ان جو ضعيف هجڻ تسليم به ڪجي ته به قاضين ۽ عالمن جو هن وقت تائين جيڪو عمل آهي اهو ان کي ترجيح جوڳو ثابت ڪري ٿو. شرح تيسير الاحڪام ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪا روايت ترجيح ڏنل هجي (يعني اها ٻئي نمبر جي روايت هجي) پر جڏهن ان تي قاضين جو عمل هجي ته اها وڌيڪ ترجيح جوڳي ليکي ويندي. علامه سيد

امين زلمي جي حاشيي ۾ ان بابت جيڪا راءِ ظاهر ڪئي آهي اها نه روايت آهي ۽ نه ڪنهن ڪتاب جي روايت جو حوالو ڏنو ويو آهي. پڻ مجمع الانهر جي جيڪا روايت هن مسئلي جي باري ۾ آهي، هي قول ان جي مخالف به نه آهي. خصوصاً جڏهن ته هن قول کي درمختار جي مصنف به اختيار ڪيو آهي ۽ انهيءَ هن روايت کي ضعيف قرار نه ڏنو آهي. هن قول تي خاص ۽ عام ماڻهن جو عمل ڪرڻ به ان کي وڌيڪ ترجيح جوڳو ثابت ڪري ٿو، پوءِ جيتوڻيڪ اهو قول ضعيف چو نه هجي. باوجود ان جي جو عالمن مان ڪنهن به ان کي ضعيف نه چيو آهي. هن ڏس ۾ امام زفر جو جيڪو قول نقل ڪيو وڃي ٿو ۽ جنهن تي فتويٰ آهي، دراصل ان فتويٰ جو هن مسئلي سان ڪو تعلق نه آهي. بلڪ اها فتويٰ ويهڻ جي حالت ۽ هيٺ جي باري ۾ آهي جنهن جي بابت ڪيتريون روايتون آهن، جيئن ڪنهن کان گجھو نه آهي انهيءَ ڪري هن مسئلي ۾ انهيءَ فتويٰ کي دليل طور پيش ڪرڻ بي فائدو آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

نماز جا اهي ڪم جنهن ۾ عورت مرد کان جدا آهي

درمختار ۾ آهي ته اسين الخزانن نالي ڪتاب ۾ لکي چڪا آهيون ته عورت جي نماز مرد کان پنجويهن ڳالھين ۾ الڳ آهي. بحر ۾ آهي ته شارح لکي ٿو ته عورت مرد کان ڏهن حڪمن ۾ جدا آهي، جيڪي هي آهن: (۱) هٿ ڪلهن جي برابر مٿي کڻي (۲) ساڄي کي کاٻي هٿ تي بين هيٺان رکي (۳) پيٽ سترن کان جدا نه ڪري (۴) ويهڻ وقت هٿ ستر تي رکي (۵) رکوع ۾ آڱرين جون چوٽيون سندس گودن جي چوٽين تي پهچن (۶) سجدي ۾ بغل ظاهر نه ڪري (۷) التحيات پڙهڻ وقت چار زانون تي يعني گودن ۽ چترن تي ويهي (۸) رکوع ۾ آڱريون نه کولي (۹) مردن جي امامت نه ڪري (۱۰) عورتن جي جماعت به مڪروه آهي.

ان کان علاوه ٻيا ڪم جن ۾ عورت مرد کان نماز ۾ جدا آهي هي آهن: (۱۱) (جيڪڏهن جماعت ڪن ته) انهن جو امام سندن وچ ۾ بيهي. (۱۲) التحيات ۾ ويهڻ وقت پيرن جي آڱرين کي اڀو نه ڪري (مجتبئي) (۱۳) عورت لاءِ فجر دير سان پڙهڻ مستحب نه آهي (يعني سج جي روشني ظاهر ٿيڻ کان اڳ نماز پڙهي) (۱۴) سندس قرأت ظاهر ڪرڻ مستحب نه آهي.

جيڪڏهن کوجنا ڪبي ته هن ڏس ۾ ٻيون ڳالھيون به معلوم ٿينديون. تنهن ڪري وڌيڪ صحيح قول آهي ته انهن جو ڳاڻاڻو نه آهي. اشباه جو مصنف لکي ٿو ته نماز جا ٻيا ڪم جن ۾ عورت مرد کان جدا آهي هي آهن: (۱۵) جيڪڏهن عورت نماز ۾ امام کي ڪنهن غلطيءَ کان واقف ڪرڻ گهري ته تازي وڇائي ۽ سبحان الله نه چوي (۱۶) عورتن لاءِ آذان ۽ اقامت چوڻ مڪروه آهي (۱۷) انهن جي لاءِ جماعت ۾ شريڪ ٿيڻ مڪروه آهي (۱۸) انهن جي نماز گهر ۾ افضل آهي (۱۹) ان تي جمع نه آهي (۲۰) ان لاءِ عيد جي نماز نه آهي (۲۱) تشريق جون تڪبيرون نه چوي (يعني

ذوالحج جي ۹ تاريخ جي ظھر کان ۱۲ تاريخ جي عصر نماز تائين ڏاڍيان الله اڪبر الله اڪبر لا اله الا الله والله اڪبر الله اڪبر والله الحمد چوڻ مرد لاءِ سنت آهي عورتون ان حڪم کان آزاد آهن) (۲۲) (جيڪڏهن جماعت ۾ شريڪ ٿين ته) ٻارن جي پويان صف ٻڌي بيھن، جيئن فقهي ڪتابن جي متن (يعني اصل) ۾ آهي (۲۳) سجدي ۾ ٻانهون وڃائڻ جيئن قهستاني ۾ آهي (۲۴) رکوع ۾ معمولي جهڪي ۽ (گوڏن کي هٿن سان) نه پڪڙي مگر انهن سان ملائي ۽ (۲۵) (التحيات ۾) هٿ گوڏن تي رکي. گوڏا جهڪائي ويهي ۽ هٿ سترن کان جدا نه ڪري، ائين زاهديءَ ۾ آهي. خلاصه ۾ آهي ته سجدي جي حالت ۾ پيٽ سترن تي رکي، ان قول کي عالمگيريءَ نقل ڪيو آهي. رکوع ۾ گوڏا نه ملائي، جيئن البرهنة ۾ آهي. الله اڪبر چوڻ مهل ڪلن تائين هٿ ڪٽڻ لاءِ چادر ۽ نقاب مان هٿ ٻاهر نه ڪڍي، ڇاڪاڻ ته قهستانيءَ ۾ آهي ته مردن لاءِ هٿ ٻاهر نه ڪڍڻ بدعت ۽ عورتن لاءِ سنت آهي. امام جي پويان ان جي نماز جائز ان وقت ٿيندي جڏهن امام کيس نماز پڙهائڻ جي نيت ڪري. جيڪڏهن مرد امام جي پويان عورت جي نماز پڙهڻ جا شرط موجود هجن ۽ عورت مرد جي آمهون سامهون ائين بيهي نماز پڙهي جنهن کان هو راضي هجي ته ان مرد جي نماز باطل ٿيندي. جيڪڏهن امام نماز شروع ڪئي، ان کان بعد مرد جي آمهون سامهون اچي بيهي ۽ امام ان کي پوئتي ٿيڻ جو اشارو ڪري ۽ عورت پوئتي نه هڻي ته ان عورت جي نماز فاسد ٿيندي. عورت گرمي يا سردِي ٻنهي موسمن ۾ استنجا ڪري يعني پيشاب پاڻي جي جاءِ کي پاڻيءَ سان ڌوئي، جيئن مرد گرميءَ ۾ استنجا ڪندو يعني پاڻيءَ سان ڌوئيندو آهي، جيئن السراج ۾ آهي غرض تحقيق کان بعد نماز جا اهي ۴۳ ڪم آهن جن ۾ عورت مرد کان مختلف آهي، والله الموفق للصواب (رش الانوار علي الدر المختار لمولانا المخدوم عبدالواحد السيوستاني رحمۃ الله عليه)

شارح جو قول آهي ته عورت هٿ ستر تي رکي ۽ سندس آڱرين جون چوٽيون گوڏن تي لڳن. هي قول اشباه جي قول سان موافقت رکي ٿو جيڪو چوي ٿو ته: عورت التحيات لاءِ ويهي ته آڱرين جون چوٽيون گوڏن تي رکي. هدايه ۾ آهي ته: مرد هٿ سترن تي رکي ۽ آڱريون ڦهلائي ڇڏي. شرح وقايه وغيره ۾ به ائين آهي ليڪن درمختار جو هي قول ان جي برخلاف آهي. لکي ٿو ته: ”مرد ساڄو هٿ ساڄي ستر تي رکي، کاٻو هٿ کاٻي ستر تي رکي. آڱريون ڪجهه کولي ڦهلائي رکي تانجو ان جو ڪجهه حصو گوڏن تي پوي پر آڱرين سان گوڏن کي نه پڪڙي.“ ”مفتاح ۾ آهي ته نماز ۾ ست شيون مستحب آهن: ۱- ٻئي هٿ ٻنهي رانن تي رکڻ ۲- آڱريون اهڙي نموني ڦهلائڻ جو گوڏن تي پون. انهيءَ آڌار تي التحيات ۾ هٿ سترن تي رکڻ ۾ مرد ۽ عورت ۾ فرق نه آهي، غور ڪريو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن هڪ مجلس ۾ سجده جي هڪ آيت، مختلف ماڻهو پڙهن ان جي ٻڌڻ سان سجدو هڪ لازم ٿيندو يا وڌيڪ؟

جواب: ظاهر هي آهي ته هڪ سجودو لازم ٿيندو ڇاڪاڻ ته سجدي جي آيت هڪ آهي. خزانه المفتين ۾ آهي ته: هڪ ماڻهوءَ هڪ هنڌ هڪ شخص کان سجدي واري آيت ٻڌي پوءِ ٻئي کان به ساڳي ٻڌي، پوءِ پاڻ به ساڳئي هنڌ اها ئي آيت پڙهي ته ان جو هڪ ئي سجودو ڪافي آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص نماز پڙهي رهيو آهي، نماز کان ٻاهر ٻئي همراه سجده واجب ڪندڙ آيت جي قراءت ڪئي، ان صورت ۾ نمازيءَ تي سجودو واجب آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته نماز مان فارغ ٿي سجودو ڏيڻ ان تي واجب آهي. ڪنڙ ۾ آهي ته نمازي جيڪڏهن غير نمازي کان سجدي جي آيت ٻڌي ته واندو ٿي سجودو ڏي. هدايه ۾ آهي ته نمازي جيڪڏهن نماز جي حالت ۾ غير نمازيءَ کان سجده جي آيت ٻڌن ته نماز دوران اهو سجودو نه ڏيڻ ڇاڪاڻ ته اها آيت نماز کان ٻاهر پڙهي وئي آهي ۽ سندن ٻڌل اها آيت نماز جو حصو نه آهي تنهن ڪري نماز پوري ڪري پوءِ ٻاهر سجودو ادا ڪن جيئن ان جي سبب جي تڪميل ٿئي. نماز دوران اهو سجودو ادا ڪيائون ته جائز نه آهي ڇاڪاڻ ته منع ڪيل هنڌ ۽ جاءِ سبب اهو سجودو ناقص ۽ ان پورو آهي جنهن کي ڪامل يعني فرض پڙهڻ وارو ادا نه ڪندو يعني تلاوت ڪندڙ جيڪو نماز جي حالت ۾ نه آهي، سو ناقص ڪم ڪندڙ آهي ۽ نمازي جيڪو فرض ادا ڪري ٿو اهو ڪامل ڪم ڪندڙ آهي ٻئي هڪ جاءِ ۽ هڪ حڪم ۽ هڪ حالت ۾ نه آهن. ان سبب جي ڪري نماز کان ٻاهر پڙهيل تلاوت واري آيت جو سجودو ٻاهر ئي ادا ڪيو ويندو. بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن اعتراض ڪندي چيو وڃي ته ٻڌندڙ نمازيءَ تي، نماز کان واندو ٿيڻ کان اڳ سجودو واجب آهي ڇاڪاڻ ته ٻڌڻ جو فعل نماز جي حالت ۾ واقع ٿيو آهي. اسين چوندا سون ته برابر ائين ئي آهي مگر سجودو واجب ڪندڙ سبب تلاوت آهي جيڪا نماز کان ٻاهر ٿي آهي ان ڪري اهڙو سجودو نماز کان ٻاهر ادا ڪيو ويندو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عورت سجده تلاوت جي آيت نماز کان ٻاهر پڙهي ٻي سجودو نه ڪيائين، ان کان بعد کيس ماهواري يعني مثلي ڪورس جو رت آيو هاڻي ان تان اهو تلاوت جو سجودو ساقط يعني معاف ٿيندو يا نه؟

جواب: بظاهر ان تان ساقط نه ٿيندو ڇاڪاڻ ته تلاوت مهل اهو سجودو ادا ڪرڻ جي منجهس سگهه هئي ۽ اصول طبي ٿيل آهي ته مختار قول موجب تلاوت جو سجودو آخر دم تائين واجب رهي ٿو تانجو ان کي ادا ڪري (درمختار)

جيڪڏهن چوندين ته النهر الفائق ۾ آهي ته عالمن جو اجماع آهي ته جيڪڏهن عورت تلاوت جو سجودو ڪرڻ ۾ دير ڪئي تانجو حيض واري ٿي ته ان تان سجده جو واجب لهي ويندو. التجنيس ۾ آهي ته، ”جيڪڏهن عورت تلاوت جي سجدي جي آيت پڙهي پوءِ سجودو نه ڪيائين تانجو

رت آيس ته ان تان سجدو ساقط ٿي ويندو ڇاڪاڻ ته رت جو اچڻ جيئن شروع ۾ سجدو ڪرڻ کان روڪي ٿو تيئن آخر ۾ به ان کان روڪي ٿو. درمختار جي هيءَ عبارت پڻ ان جي تائيد ڪري ٿي ته: عورت کي ماهواريءَ جو اچڻ ۽ مسلمان جو دين کان ڦرڻ سجدو کي ساقط ڪري ٿو. انهن روايتن جي حڪم مان معلوم ٿئي ٿو ته سجدو جي آيت پڙهڻ کان بعد عورت کي حيض اچي ته ان تان تلاوت جو سجدو معاف ٿي ويندو. آءُ چوان ٿو ته هيءَ غلط فهمي انهيءَ ڪري پيدا ٿي آهي جو هتي جنهن شرط سان سجدو تلاوت معاف ٿيڻ جو بيان آهي انهيءَ شرط ۽ مطلب کي نه سمجهيو ويو آهي. بحر ۾ آهي ته فقيهن جا اڪثر احڪام شرطن ۽ قيدن سان مشروط ۽ مربوط ۽ مخصوص هوندا آهن، جتي جهڙو شرط هوندو اتي ان جهڙو حڪم هوندو ۽ انهيءَ اونهي فرق کي اهوئي ماڻهو سمجهي سگهي ٿو جيڪو سمجهو ۽ سياڻو هوندو. جنهن ۾ دانائي ۽ ڏاهپ نه هوندي، سو عبارتن جي ظاهري الفاظن ۽ احڪامن مان مغالطو کائي غلط فتويٰ ڏئي پاڻ کي هلاڪ ڪندو. انهيءَ ڪري الفرائد ۾ آهي ته مسئلي جي رڳو ظاهري صورت کي آڏو رکي ۽ ان جي اصل علت کي نظر انداز ڪري فتويٰ ڏيڻ هلاڪت خيزي جا ڪم آهن. هتي جيڪي حڪم آهي ان جو مطلب هي آهي ته جڏهن عورت نماز دوران سجدو جي آيت پڙهي ۽ نماز جي حالت ۾ ئي ان کي حيض اچي وڃي ته تلاوت جو سجدو ان تان ساقط ٿي ويندو. ڇاڪاڻ ته حيض جڏهن ان تان نماز جي فرض کي ئي ساقط ڪري ڇڏي ٿو ته نماز ۾ شامل هر شيءِ ان تان ازخود ساقط ٿي وڃي ٿي، جيئن خزانه المفتين ۾ آهي ته: عورت نماز دوران سجدو واجب ڪندڙ آيت پڙهي پوءِ سجدو نه ڏنائين تانجو کيس حيض اچي ويو ته ان تان سجدو ساقط ٿي ويندو. عالمگيريءَ ۾ امام سرخسيءَ جي محيط جي حوالي سان آهي ته، جڏهن نماز ۾ سجدي جي آيت پڙهيائين، اڃان سجدو نه ڏنائين ته مالڪ ان کي حيض اچي ويو ته هاڻي اهو سجدو ان تان لهي ويو.

جيڪڏهن اوهان اعتراض ڪريو ته نماز جو سجدو، نماز کان ٻاهر ڪنهن به صورت ۾ ادا ڪري نٿو سگهجي، جيئن فقهي ڪتابن جي متن ۾ موجود آهي ته پوءِ عورت جي حالت حيض ۾ هجڻ يا نه هجڻ جو شرط ئي اجايو آهي. انهيءَ ڪري مٿي بيان ڪيل عبارتن جو شايد مطلب هي آهي ته عورت نماز جي حالت ۾ سجدي جي واجب ڪندڙ آيت پڙهي، پر نماز دوران اهو تلاوت وارو سجدو ادا نه ڪيائين. نماز پوري ڪرڻ کان بعد حيض اچي ويس. اها معنيٰ ۽ مراد وٺڻ کان بعد ئي ”النهر“، ”التجنيس“ ۽ ”الدرر“ جي عبارتن جو مفهوم پورو ٿي سگهي ٿو، جيڪو انهن ڪتابن جي حوالي سان مٿي بيان ڪيو ويو.

آءُ عرض ڪريان ٿو ته هيءَ شبهو به متن جي عبارتن جي اصل کي نه سمجهڻ جي سبب پيدا ٿيو آهي. ڇاڪاڻ ته نماز دوران سجدو تلاوت جي آيت اها ليکي ويندي جيڪا صحيح يعني ڪامل ۽ مڪمل نماز ۾ پڙهجي. مٿئين صورت ۾ حيض اچڻ سبب ان جي نماز فاسد ٿي چڪي آهي. انهيءَ

ڪري اها عورت نماز جي حالت ۾ باقي نه رهي. اهو ئي سبب آهي ته بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن عورت نماز ۾ سجده جي آيت پڙهي ۽ سجده نه ڪيائين پوءِ سندس نماز فاسد ٿي ته هاڻي ان تي نماز کان ٻاهر سجدو واجب آهي ڇاڪاڻ ته جيتوڻيڪ ان جي نماز فاسد ٿي وئي پر سندس سجدي جي تلاوت جو حڪم باقي آهي. جيڪڏهن سجدي جي آيت پڙهي، هڪدم سجدي ۾ وڃي ها ۽ ان مهل ئي ان کي حيض اچي ها ته البته ان صورت ۾ ان تان تلاوت جو سجدو به ساقط ٿي وڃي ها. خلاصه ۾ آهي ته: ”عورت جڏهن نماز دوران سجده جي آيت پڙهي اڃان سجدو نه ڪيائين، تانجو حيض سان ٿي ته ان تان سجدو لهي ويندو.“ هن مسئلي ۾ الله تعاليٰ جي ٻاجهه سان مون تي اهو ظاهر ٿيو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته نيت ڪرڻ سان تلاوت جو سجدو ركوع ۾ ادا ٿي وڃي ٿو. پوءِ جيڪڏهن امام نيت ڪري ۽ مقتدي نيت کان غافل ركوع ۾ وڃي ته انهن تان به تلاوت جو واجب سجدو لهندو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان صورت ۾ مقتديءَ تان به سجدو ادا ٿي ويندو، جيئن سراجيه ۾ آهي ته: امام سجده جي آيت پڙهي ته مقتديءَ تي واجب آهي ته ان جي ادا ڪرڻ جي نيت ڪري، هي به چيو ويو آهي ته نيت ڪرڻ شرط آهي. درمختار ۾ آهي ته جيڪڏهن امام ركوع ۾ تلاوت جي سجده ادا ڪرڻ جي نيت ڪري ۽ مقتدي ان جي نيت نه ڪري ته مقتديءَ لاءِ جائز نه آهي يعني ان جو سجدو ادا نه ٿيندو ۽ جڏهن امام سلام ڦيرائي ته پوءِ مقتدي تلاوت جو سجدو ادا ڪري ۽ قعدي کي موٽائي. قنيه جي حوالي سان بحر ۾ آهي ته قيام ۾ سجده جي آيت جي تلاوت کان بعد ركوع ۾ امام ان سجده ادا ڪرڻ جي نيت ڪئي پر مقتدي نيت نه ڪئي ته ان صورت ۾ مقتديءَ طرفان سجدو ادا نه ٿيندو. معلوم ٿيو ته جيڪڏهن مقتدي ركوع ۾ ان سجدي جي ادا ڪرڻ جي نيت نه ڪري ۽ امام ان جي نيت ڪري ته امام جي طرفان سجدو ادا ٿي ويندو. جيڪڏهن ائين نه هجي ته ركوع ۾ امام طرفان ان جي نيت ڪرڻ جي شرط جو ڪو فائدو حاصل نه ٿئي ها. وري امام جي ركوع ۾ سجده ڪرڻ جي نيت سان ان جو ادا ٿيڻ هڪ روايت مطابق ڪافي يعني جائز آهي، جيئن خزانه المفتين ۾ آهي ته: ”۽ جيڪڏهن ركوع ۾ تلاوت جي سجده ادا ڪرڻ جي نيت نه لڌي وڃي ته ركوع دوران اهو سجدو جائز يعني ادا نه ٿيندو. ان جي نيت نه ڪري ته به ان مسئلي ۾ به روايتون آهن، هڪ روايت مطابق نيت ڪرڻ کان سواءِ به سجدو ادا ٿيندو ۽ ٻيءَ مطابق نيت کان بغير ادا نه ٿيندو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبد الواحد السيستاني)

فائدو: خزانه المفتين ۾ آهي ته هڪ شخص تلاوت جي سجده جي آيت ڪنهن کان ٻڌي. ساڳيءَ جاءِ تي اهائي آيت ٻئي ڪنهن کان به ٻڌائين. پوءِ پاڻ به اهائي آيت پڙهيائين ته سڀني لاءِ هڪڙو سجدو ڪافي آهي. شرح منية المصليٰ ۾ آهي ته جيڪڏهن اها جاءِ يا اها آيت تبديل ٿئي ته هڪ کان

وڌيڪ سجدا واجب ٿيندا. بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن ان جاء تان اٿي ٻئي هنڌ ويٺو ته جاء مٽائڻ جو اهو حقيقي اختلاف آهي، جيڪڏهن ساڳيءَ جاء تي ان جي بجاء ٻي آيت ٻڌي ته اهو حڪمي اختلاف آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته فقط مجلس مان اٿي بيٺن يا هڪ اڌ وڪ وجهڻ يا ڪجهه الفاظ ڳالهائڻ يا هڪ يا هڪ کان رتيڪ لقمو کائڻ سان مجلس يا جاء جي تبديليءَ جو اختلاف واقع نه ٿيندو، جو حڪم به تبديلي ٿئي. جاء ۽ حڪم جي تبديلي ان وقت واقع ٿيندي جڏهن اهي ڪم ان کان وڌيڪ انداز ۾ ڪري. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته حقيقي مجلس يعني جاء جي تبديليءَ جو اختلاف ان وقت ليڪبو جڏهن اتان اٿي مثلاً جهنگ ۾ وڃي ۽ ان جو حڪم هي آهي ته گهٽ ۾ گهٽ ٽي يا وڌيڪ وڪون هلي ۽ حڪمي مجلس هي آهي ته تلاوت کان سواءِ، بغير ان جاء تان اٿڻ جي ڪنهن ٻئي ڪم ۾ مشغول ٿئي. مثلاً ٽي گرم کاڌو کائي يا ٽي ڍڪ پاڻي پيئي يا ٽي الفاظ ڳالهائي. امام سرخسي جي محيط ۾ آهي ته جيڪڏهن سجده جي آيت پڙهڻ کان بعد عمل ڪثير يعني گهڻو ڪم ڪري، مثلاً گهڻو کائي يا سمهي بوي يا خريد ۽ وڪرو يا ڪو ٻيو ڪم ڪري ان کان پوءِ سجدي جي ساڳي آيت ٻئي کان ٻڌي ته استحساناً ٻيو سجود به مٿس واجب ٿيندو ڇاڪاڻ ته انهن ڪمن ڪرڻ سبب مجلس يعني جاء جي تبديلي واقع ٿئي ٿي. (حرره الفقير عبد الواحد السيوسستاني)

سوال: هن مسئلي جي باري ۾ عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته امام نماز جي قيام ۾ قرأت ڪندي اڌا السماء انشقت جي سجده واري آيت پڙهي ۽ سورت پوري ڪرڻ کان بعد رکوع ڪري ته ان جو سجود ادا ٿي ويندو يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته سندس سجود ان رکوع سان ادا ٿي ويندو ڇاڪاڻ ته سورت جي آخر ۾ سجدي جي آيت آهي. بحر جو مؤلف مجتبيٰ جي حوالي سان لکي ٿو ته ٻن شرطن سان رکوع ڪرڻ وقت تلاوت جو سجود ادا ٿئي ٿو؛ ۱- مقتدي يا امام تلاوت جي سجدي ادا ڪرڻ جي نيت ڪري ۲- سجدي جي آيت جي پڙهڻ ۽ رکوع ڪرڻ جي وچ ۾ ٽن آيتن جيترو وقفو نه هجي.

پر جڏهن اها سجدي جي آيت سوره بني اسرائيل ۽ اڌا السماء انشقت واري هجي ته پوءِ ٽن آيتن جي وقفي جو شرط به نه آهي. يعني ان جي تلاوت ۽ رکوع ۾ ٽن آيتن جيترو وقفو هجي تڏهن به سجود ادا ٿي ويندو. اهو قول هن ڏس ۾ پڌرو ۽ واضح آهي ته اڌا السماء انشقت جو سجود، سورت جي آخر ۾ رکوع ڪرڻ کان پوءِ ادا ٿئي ٿو.

شرح طحاوي جي حوالي سان خزانه الفتاويٰ ۾ آهي ته ٽن آيتن جو جيڪو شرط مٿي بيان ڪيو ويو اهو ان وقت آهي جڏهن ڪنهن سورت جي وچ ۾ سجدي جي آيت هجي ۽ ان کان بعد ٽن آيتن کان گهٽ فاصلو يا وقفو ڪري رکوع ڪري ته رکوع دوران تلاوت جو سجود ادا ٿي ويندو. جيڪڏهن آخري سورت وارو سجود هجي ته اهو فاصلو شمار نه ٿيندو ۽ اهو عجيب مسئلو آهي.

هتي هي اعتراض به وارد ٿي نه سگهندو ته سورة اڌا السماء انشقت جي سجدي جي آيت

ڪان بعد ٿي نه چار آيتون آهن، ڇاڪاڻ ته مٿي مسئلي جي سلسلي ۾ بيان ٿي چڪو ته اڌا السماء انشقت جو سجدو سورت جي آخر ۾ هئڻ سبب رکوع سان ادا ٿي وڃي ٿو، انهيءَ ڪري اهي سجدا جيڪي سورتن جي پڇاڙيءَ ۾ آهن انهن جي باري ۾ ”تن آيتن جي عدد“ جو شرط نه آهي، بلڪ انهن لاءِ شرط سورتن جي آخر ۾ واقع ٿيڻ آهي. هتي هڪ ٻيو سوال پيدا ٿئي ٿو ته مٿين سورت ۾ سجدي جي آيتن پڙهڻ کان پوءِ وڌيڪ چڱو آهي ته (هڪدم سجدي ۾ وڃي تلاوت جو) سجدو ڪري يا رکوع (ڪافي) آهي؟ جواب هي آهي ته بظاهر اهو (تلاوت جو سجدو) رکوع ۾ ڪرڻ وڌيڪ چڱو آهي، جيئن بحر جي قول مان ان ڳالهه جي ترجيح معلوم ٿئي ٿي، لکي ٿو ته: جڳائي ته سورت جو باقي حصو به پڙهي پوءِ سجدو ادا ڪري. سورت اڌا السماء انشقت جو مثال ڏيندي بحر جي مصنف تي آيتون ڄاڻايون آهن، پر اوهان کي ڄاڻ آهي ته انهيءَ سورت ۾ سجدي جي آيت کان بعد آخر تائين چار آيتون آهن، شايد هي معاملو به اختلافي آهي. وري هڪدم رکوع ۾ تلاوت جي سجدي جي نيت ڪرڻ به اختلافي مسئلو آهي. جڏهن ته ڪن مشائخ ان کي شرط ڄاڻايو آهي. البحر ۾ آهي ته جڏهن قرأت ڊگهي نه هجي ته رکوع يا اقامت دوران صليبي سجدي ۾ تلاوت جي سجدي جي لاءِ نيت ڪرڻ ضروري نه آهي، جيئن تحية المسجد جو فرض ادا ٿئي ٿو، توهي ان جي نيت نه ڪري. مشائخ مان ڪي ان جي نيت ڪرڻ کي ضروري سمجهن ٿا. اسببجاني بيان ڪري ٿو ته جيڪڏهن رکوع ۾ نيت ڪئي ويئي ته (تلاوت جو) سجدو ادا نه ٿيندو. مٿيون مصنف وڌيڪ ڄاڻائي ٿو ته جيڪڏهن رکوع کان بعد سجدو ڏنائين ته روايت جي ظاهر مطابق لازماً پنهنجي فرض کان آڇو ٿي ويندو، جيتوڻيڪ نيت نه ڪري. انهيءَ تفصيل مان وضاحت سان معلوم ٿيو ته ڇڻ روايت جي ظاهر موجب نيت جي ضرورت نه آهي ۽ ان مسئلي ۾ ڪن عالمن وٽ نيت ڪرڻ شرط آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السبوسستاني)

قَرَاءَت، تَرَاوِيح، ذڪر اذڪار ۽ سنن جو بيان

سوال: جڏهن ۲۹ يا رمضان جي ڪنهن ٻي تاريخ تي ختم شريف پورو ٿئي ته رمضان جي باقي رهيل راتين ۾ تراويح ساقط ٿيندي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته باقي تاريخن ۾ تراويح جو ساقط ٿيڻ اختلافي مسئلو آهي ۽ صحيح قول هيءُ آهي ته رهيل تاريخن جون تراويحون ساقط نه ٿينديون. متان ۾ التبيين جي حوالي سان لکي ٿو ته هن مسئلي ۾ عالمن ۽ فقيهن جو اختلاف آهي ته جيڪڏهن مهيني پوري ٿيڻ کان اڳ ختم شريف پورو ٿئي ته رهيل تاريخن ۾ تراويحون پڙهڻ ساقط ٿينديون يا نه؟ ڪي چون ٿا ته باقي تاريخن ۾ رڳو عشا پڙهي ته ان ۾ ڪا ڪراهيت نه آهي ڇاڪاڻ ته تراويحن جي شرعي حيثيت ختم شريف ڪيڏن ۽ ٻڌڻ جي ڪري آهي ۽ هڪ ڀيرو اهو ڪم پورو ٿي چڪو. هيءُ به چيو ويو آهي ته رهيل تاريخن ۾ جيتري نماز وٽس پڙهي ۽ جيتري تلاوت چاهي ڪري. الظهير ۾ آهي ته جيڪڏهن ۱۹ رمضان ختم شريف ڪڍيو ويو ان کان بعد نمازي رڳو عشا پڙهن ته ان ۾ ڪا ڪراهيت نه آهي

ڇاڪاڻ ته اصل مقصد ختم شريف هو جيڪو حاصل ٿي چڪو.... امام سرخسي جي محيط ۾ آهي ته هڪ ڀيرو ختم ڪڍي مهيني جي رهيل تاريخن ۾ رڳو عشا نماز پڙهجي ته بغير ڪراهيت جي جائز آهي ڇاڪاڻ ته تراويحون بذات خود شريعت ۾ مطلوب و مقصود نه آهن بلڪ ختم قرآن جي ڪري تراويحون پڙهجن ٿيون ۽ اهو مقصد هڪ ڀيرو حاصل ٿي چڪو. ساڳيءَ طرح شيخ الاسلام شرح وقايه ۾ به لکيو آهي. اهي روايتون ٻڌائين ٿيون ته تراويح قرآن مجيد جي ختم ڪڍڻ ۽ ٻڌڻ جي ڪري مشروع آهي ۽ جڏهن هڪ ڀيرو اهو مقصد حاصل ٿي چڪو ته رمضان جي باقي تاريخن ۾ تراويح پڙهڻ ضروري نه آهي پر صحيح ڳالهه اها آهي ته تراويح جدا سنت هئڻ جي ڪري ساقط نه ٿيندي. ڇاڪاڻ ته رمضان ۾ ختم ڪڍڻ خود جدا سنت آهي. متن جي ڪتابن ۾ به انهيءَ قول ڏانهن اشارو آهي، جيئن گجهو نه آهي. مفتاح الصلوة جو مصنف بحر ذخار جي حوالي سان لکي ٿو ته (رهيل تاريخن جون تراويحون) ساقط نه ٿينديون ۽ اهو صحيح قول آهي. انهيءَ آڌار تي جيڪڏهن رمضان جي باقي تاريخن ۾ تراويحون نه پڙهيائين ته مڪروه آهي ۽ اهو وڌيڪ صحيح قول آهي جيئن عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن رمضان جي ۱۹ يا ۲۱ تاريخ تي ختم نڪتو ته باقي تاريخن ۾ تراويح نه ڇڏيون ڇاڪاڻ ته سنت آهن، ائين الجوهره النيره ۾ آهي ۽ وڌيڪ صحيح قول آهي ته اهي ڇڏڻ مڪروه آهي، ائين السراج الوهاج ۾ آهي، هن ڏس ۾ مون تي اهو ظاهر ٿيو، والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال : جيڪڏهن گڏيل چار رڪعتون تراويح شروع ڪيائين، جن مان ۲ فاسد ٿي ويون ته انهن ۾ ڪيل قرآنت کي غير معتبر ڄاڻي قرآنت وري ڪري يا رڳو ٻه رڪعتون پڙهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ابو المڪارم چوي ٿو ته قاضي خان کان ڪنز العباد ۾ نقل ڪيو ويو آهي ته انهيءَ مسئلي ۾ عالمن جو اختلاف آهي. زاهدي قدوريءَ جي شرح ۾ چوي ٿو ته وڌيڪ صحيح قول هي آهي ته اها قرآنت مواتي نه ويندي.

سوال: هڪ شخص جيڪو حافظ قرآن آهي امام جي پويان بعض تراويحن دوران نفل جي نيت سان شامل ٿئي ٿو ۽ وتر پڙهڻ کان بعد رهيل تراويحون پڙهي ٿو جيئن کيس تراويح ۾ ختم قرآن جو ثواب حاصل ٿئي ڇا اهو حيلو جائز آهي ۽ اهڙي طرح ان کي ثواب ملندو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته نفل پڙهندڙ ان امام جي پويان نماز پڙهي سگهي ٿو جيڪو تراويح پڙهائي ٿو، جيئن بحر ۾ آهي ته اهڙو شخص امام جي پويان جيڪا نماز پڙهندو اها نفلي نماز ليکبي، تراويح جي سنت نه ليکي ويندي. خزانه المفتين ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪو امام تراويح پڙهائي ٿو ۽ ان جي پويان ڪو شخص اچي نماز ۾ شريڪ ٿئي ٿو، پر تراويح يا امام جي نماز واري نيت نٿو ڪري ته جائز نه آهي. غرض ته امام جي پويان اهڙي نمازيءَ جي نماز نفلي شمار ٿيندي. ان ڪري

ان کان بعد تراويح جي نيت سان جيڪا نماز پڙهندو اها صحيح شمار ٿيندي ليڪن جڳائي ته اها نماز وتر کان بعد نه پڙهي جيئن اختلاف جي خطري کان بچي. خزانه المفتين ۾ آهي ته تراويح جو وقت عشا جي فرض کان وتر جي درميان آهي ۽ اهو ئي قول صحيح آهي جيڪڏهن تراويح عشا جي فرض کان اڳ ۽ وتر کان بعد پڙهائين ته وقت سر ادا نه ٿي. پوءِ اهي تراويحون نه ليکيون وينديون. بحر ۾ آهي ته بخارا جا مشائخ چون ٿا ته تراويحن جو وقت عشا جي فرض ۽ وتر جي وچ ۾ آهي. خلاصه ۾ ان قول کي صحيح چيو ويو آهي ۽ غايه البيان ۾ ان کي ترجيح ڏني وئي آهي ڇاڪاڻ ته حديث ۾ به ان طرح آهي ۽ ابي بن كعب رضي الله عنه به ماڻهن کي اهڙي طرح تراويح پڙهائيندو هو. انهيءَ ڪري مسنون طريقي جي ابتڙ عمل نه ڪرڻ گهرجي جيتوڻيڪ درمختار وغيره ۾ آهي ته تراويحن جو وقت عشا کان بعد فجر جي نماز کان اڳ تائين آهي. وتر کان اڳ پڙهي يا بعد ۾. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فائدو ۵: قرآن مجيد جي ڏسي تلاوت ڪرڻ جو ثواب وڌيڪ آهي جڏهن ته قرآن مجيد جي حافظ مان مرتبي ۾ وڌيڪ ثابت آهي. والله اعلم. عين العلم ۾ آهي ته ڏسي قرآن مجيد پڙهڻ جو ثواب ۽ اجر ٻيڻو آهي. حديث شريف ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته ياد قرآن مجيد پڙهڻ جو ثواب ۽ اجر هڪ هزار درجا ۽ ڏسي پڙهڻ جو ثواب ٻه هزار درجا آهي (دارقطني، بيهقي) حديث ۾ هي به آهي ته منهنجي امت جا سڀ کان وڌيڪ عزتدار قرآن جا علمبردار آهن. (ديلمي) قرآن جا علمبردار اولياءُ الله آهن (بخاري، ابن نجار) والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جڏهن سج اڀري ۽ سج لڙي، ان مهل قرآن مجيد جي تلاوت ڪرڻ ڪيئن آهي؟ بيان ڪيو ۽ اجر حاصل ڪيو.

جواب: ظاهر هي آهي ته مٿين وقتن ۾ قرآن نه پڙهڻ وڌيڪ مستحب آهي جيئن بحر ۾ قنیه کان نقل ڪندي لکي ٿو ته: جن وقتن ۾ نماز پڙهڻ مڪروه آهي انهن ۾ نبي صلي الله عليه وسلم تي درود پڙهڻ به مڪروه آهي. دعا گهرڻ ۽ تسبيح يعني سبطن الله پڙهڻ قرآن مجيد جي تلاوت کان وڌيڪ افضل آهي. شايد ان جو هڪ سبب هي به آهي ته قرآن جي تلاوت نماز جو هڪ حصو آهي انهيءَ ڪري مٿين وقتن ۾ تلاوت نه ڪرڻ وڌيڪ مستحب آهي. والله اعلم

سوال: عالمن جو هن بابت ڪهڙو قول آهي ته جڏهن امام قرآئت ڪندي رکجي ۽ ٻڌندڙ ان کي لقمو ڏئي ته واجب آهي يا سنت يا مستحب؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيئن عالمن سبب ڄاڻايو آهي ته جيڪڏهن مقتدي امام کي لقمو نه ڏيندا ته امام غلط قرآئت ڪندو جنهن سان نماز فاسد ۽ خراب ٿيندي ۽ رسول الله صلي الله عليه وسلم جو فرمان آهي ته جيڪڏهن توهان کان امام لقمو وٺڻ گهري ته ان کي لقمو ڏيو جيئن بحر ۾ آهي بشرطيڪ لقمو ڏيڻ احتياطاً گهٽ ۾ گهٽ مستحب آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد)

(السيوستاني)

سوال: نمازي آيت سڳوري رب اجعلني مقيم الصلوة يا دعا واريون ٻيون آيتون گهت يا وڌ ڪري پڙهي ٿو، ته درست آهي يا نه ۽ التحيات کان بعد دعا جون آيتون پڙهي ته ويسر جو سجدو لازم ٿيندو يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيئن اها آيت نازل ٿيل آهي، دعا جي غرض سان ان کي پڙهڻ جائز آهي جيئن تنوير ۾ آهي ته: قرآن مجيد ۾ جيڪي دعائون آهن انهن سان دعا گهرڻ جائز آهي. سندس عبارت دعائن وارين آيتن لاءِ عام آهي جنهن ۾ رب اجعلني مقيم الصلوة جي آيت سڳوري به شامل آهي ڇاڪاڻ ته جيئن سڀني کي معلوم آهي هيءَ دعا قرآن ۾ بيان ٿيل آهي. باقي رهيو انهن دعائن کي مٿائي سنائي پڙهڻ ته اهو انتهائي بيڙو ڪم آهي ڇاڪاڻ ته اهو قرآن مجيد جي نازل ڪيل لفظن ۾ تبديلي ۽ هير ڦير ڪرڻ آهي. حالانڪ امام ابوحنيفه فرمائي ٿو ته جيڪڏهن التحيات جي لفظن ۾ گهت وڌائي ڪندو ته مڪروه آهي ڇاڪاڻ ته نماز ۾ مقرر ڪيل ذڪر اذڪار منجهان آهي (جن ۾ تبديلي ڪرڻ ناقابل برداشت آهي) جيئن بحر ۾ آهي ۽ اها ڳالهه به ڳجهي نه آهي ته قرآن مجيد جا الفاظ ۽ دعائون به مقرر ڪيل آهن جن ۾ تبديلي ڪرڻ به ويتر ناقابل برداشت آهي پوءِ انهيءَ ۾ ڪو لفظ گهٽائڻ وڌيڪ مڪروه آهي. باقي رهيو هي مسئلو ته التحيات پوري ڪرڻ کان بعد قرآن مجيد جي آيتن جي تلاوت ڪرڻ، دعا جي غرض سان هجي يا نه، ته ان سان سهو جو سجدو واجب نه آهي جيئن خلاصه ۾ آهي ته: جيڪڏهن قعدہ ۾ قرآن مجيد جي تلاوت ڪيائين ته ويسر جو سجدو واجب ٿيندو بشرطيڪ التحيات مان واندو نه ٿيو هجي ۽ جيڪڏهن التحيات کان بعد قرآن پڙهي ته ويسر جو سجدو واجب نه آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي جي باري ۾ ڪهڙو قول آهي ته رمضان جي تراويحن جي ڪري تهجد ساقط يعني معاف ٿئي ٿو. ڇا اهو قول صحيح آهي يا نه؟

جواب: تهجد جدا سنت آهي ۽ تراويح الڳ سنت موڪده آهي جنهن ۾ جماعت به مسنون آهي جڏهن ته تهجد اڪيلي سر پڙهڻ مسنون آهي انهيءَ ڪري انهن ٻنهي سنتن مان هڪ کي ادا ڪرڻ جي ڪري ٻئي کي ساقط چوڻ جو سبب سواءِ سستيءَ جي ٻيو ڪجهه نه آهي. عبادت جي ڪوشش ڪرڻ وارو انسان جهڙي طرح سنت موڪده کي قائم ڪرڻ ۾ سعيو ڪوشش ڪندو آهي اهڙي طرح نفلي سنتن کي ڇڏڻ تي به راضي نه ٿيندو آهي ۽ ان سنت جي ساقط نه ٿيڻ جي ثابتي شيخ عبد الحق محدث دهلويءَ جو هي قول آهي ته: وڌيڪ افضل هي آهي ته رمضان ۾ وتر جماعت سان پڙهي ۽ هڪ روايت ۾ آهي ته وتر تراويح کان بعد جماعت سان پڙهي ۽ تراويح پڙهڻ وارو تهجد پڙهڻ جو ارادو ڪري ته وتر تهجد کان بعد آخر ۾ پڙهي. ظاهر آهي ته جيڪڏهن تراويح جي ڪري تهجد ساقط هجي ها ته وتر کي تهجد جي آخر ۾ پڙهڻ فائدي جوڳو نه هجي ها. پوءِ غور کان ڪم وٺو، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: سمهي قرآن جي تلاوت ڪرڻ ۽ ٻڌڻ ڪيئن آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته قرآن مجيد جي تلاوت ڪري ته ان کي سمهي ٻڌڻ جائز آهي ۽ ٻئي پير ملائي جيئن خلاصه ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪنهن لکي قرآن مجيد پڙهي ته حرج نه آهي ۽ ٻي جنگهه کي ملائي باقي رهيو سمهي قرآن مجيد ٻڌڻ ته ان ۾ به پير ملائڻ جو شرط نه آهي جنهن مان ظاهر آهي ته جنهن حال ۾ به ستل هجي تلاوت ٻڌڻ جائز آهي، ڇاڪاڻ ته قرآن پڙهڻ ۽ ٻڌڻ بابت گهڻن احڪامن ۾ فرق آهي. ڇا اوهان کي معلوم نه آهي ته تڙ جي حالت ۾ قرآن مجيد ٻڌڻ ته جائز آهي پر پڙهڻ جائز نه آهي، سو غور ڪر. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ شخص جماعت شروع ٿيڻ کان اڳ مسجد ۾ فجر جي سنت پڙهڻ شروع ڪري ته مڪروه آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته مڪروه نه آهي ليڪن گهر ۾ پڙهڻ وڌيڪ چڱو آهي جيئن غيائيه ۾ آهي ته، بعض بزرگ چون ٿا ته سڀ سنتون مسجد ۾ پڙهڻ چڱو ڪم آهي ۽ گهر ۾ پڙهڻ ان کان به چڱو عمل آهي ۽ ان تي ئي فقيه ابوجعفر فتويٰ ڏيندو هو. متانه ۾ آهي ته ٽنهي يا روڪ کان بغير صحن جي پويان ٻيئي نماز پڙهڻ مڪروه آهي ۽ سخت مڪروه هي ڪم آهي ته جماعت واري صف ۾ ٻيئي انهن سان گڏجي نماز پڙهي. رسول الله صلي الله عليه وسلم جو فرمان آهي: جڏهن جماعت شروع ٿئي ته فرض کان سواءِ ٻي ڪا نماز نه آهي هن حديث ۾ منع جماعت ۾ شرڪت نه ڪرڻ جي آڌار تي آهي، پر ظاهر آهي ته اهو ڪم مڪروه يعني ناپسند آهي فاسد نه آهي ۽ اهو سڀ ڪجهه به ان وقت آهي جڏهن امام جماعت ڪرائيندو هجي. باقي جماعت جي شروعات کان اڳ اچي جتي چاهي مسجد ۾ نماز پڙهي سگهي ٿو. واللہ اعلم. (حرره الفقير عبد الواحد السيوستاني)

سوال: ”ما ثبت بالسنة في ايام السنة“ پرشيخ عبد الحق محدث دهلوي لکي ٿو ته عالم فرمائين ٿا ته تراويح ۾ امام ان شخص کي ڪجي جيڪو صحيح پڙهندڙ هجي، نه ان کي جيڪو سهڻو پڙهندڙ هجي. فرمائي ٿو ته جڏهن اهڙو امام سٺي آواز ۾ نماز پڙهندو ته خشوع خضوع يعني عاجزي ۽ زاريءَ ۽ قرآن ۾ غوروفڪر ڪرڻ کان ماڻهو عاري يعني غافل ۽ بي پرواه ٿي ويندا. انهيءَ ڪري جيڪڏهن قاري لحن يعني مٺي آواز ۾ قرآن پڙهندو هجي پر اعراب (زير زير وغيره) درست نه پڙهندو هجي ته جڳائي ته اهڙي مسجد ۾ نماز پڙهڻ ڇڏي ڏجي ان ۾ ڪو حرج نه آهي. ”سنن الهدئي“ ۾ ائين آهي. جيڪڏهن فقيه پاڻ قاري به هجي ته ان لاءِ افضل آهي ته تراويح ٻئي جي پويان نه پڙهي، بلڪ اڪيلي سر پڙهي. ڇا اها عبارت صحيح آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته قرآن جي قرأت سٺي آواز ۾ پڙهڻ چڱو ڪم آهي جيئن متانه ۾ شرعة جي حوالي سان آهي ته قرآن سٺي ۽ مٺي آواز ۾ پڙهڻ گهرجي جو قرآن پڙهڻ يا ڏيان سان ٻڌڻ جي اها چڱي تدبير آهي. عين العلم ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته الله تعاليٰ سٺي ۽

مٺي آواز ۾ قرآن پڙهڻ جو حڪم فرمايو آهي. فتح القدير ۾ آهي ته: نماز ۾ سهڻي آواز سان قرآن پڙهڻ به مطلوب آهي. متانه ۾ آهي ته قرآن سهڻي آواز سان پڙهڻ مسنون آهي. جيئن سامع ٻڌي الله کان ڊڄي. قرآن عربن جي لهجن ۽ آوازن ۾ پڙهڻ گهرجي يعني فصيح عربي لهجي ۾ جنهن سان نه ڪو حرف مشتبہ ٿئي ۽ نه ڪو جملو متجي ۽ نه ڪنهن حرف جي گهٽتائي يا واڌارو ٿئي ۽ بدمعاشن ۽ ڳائيندڙن وانگر آواز ڪڍڻ کان بچڻ گهرجي.

انهيءَ آڌار تي ”خوش الحان“ جو مطلب هي آهي ته قرآن مجيد کي ڳائيندڙن وانگر رَوَن ڪري ۽ موسيقيءَ جي ضابطن مطابق نه پڙهجي. اهو پڇڙو ڪم آهي جو ان سان قرآن مجيد جو نظر متجي ٿو. پر عربن جي سر ۾ پڙهڻ گهرجي. عين العلم ۾ آهي ته سٺي آواز ۾ قرآن مجيد جي تلاوت ڪرڻ گهرجي يعني اهڙي طريقي سان جو قرآن جي جملن جو نظر ۽ ربط تبديل نه ٿئي ۽ هيءَ بيڪا بدعت نڪتي آهي ته موسيقيءَ جي قانونن ۽ سرن ۾ قرآن پڙهجي ٿو ته اهو ڪڏو ڪم آهي ڇاڪاڻ ته اهو آواز نمازيءَ کي خشوع خضوع کان محروم ۽ غافل ڪري ٿو. جيئن شيخ علي قاري ”جمع الوسائل شرح الشمائل“ ۾ لکي ٿو: باقي رهيو طبعي لحاظ سان سٺي آواز ۾ قرآن مجيد کي پڙهڻ جنهن ۾ موسيقيءَ جي ضابطن جي پابندي نه هجي ته خشوع ۽ عاجزيءَ جي ابتڙ نه بلڪ واجب آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته جيڪو شخص سلف صالحين جي حالات ۾ غور فڪر ڪندو ان کي معلوم ٿيندو ته قرآنت ۾ تصنع ۽ نمائشي آوازن کان پاڪ ۽ طبعي ۽ فطري آواز جو مناسب سان قرآن پڙهندا هئا. حق ڳالهه هيءَ آهي ته جيڪڏهن آواز ۾ لهجي ۽ طبيعت جي مناسب شامل آهي ته ساراهيل آهي ته جيئن پڙهندڙ ۽ ٻڌندڙ قرآن کان وڌ ۾ وڌ اثر وٺي. جيڪڏهن ڳائڻن ۽ گلوڪارن وانگر اجايو ٽڪلف ۽ تصنع يعني ڌيڪاءُ ڪندي قرآن پڙهندو ته سلف صالحين ۽ خلف مان پرهيزگار ماڻهو ان کي مڪروه سمجهن ٿا. سهڻي عربي سر ۽ مٺي آواز ۾ قرآن جي تلاوت ڪرڻ، جنهن ۾ ٽڪلف، نموني بازي ۽ ڌيڪاءُ نه هجي ان جو حديث ۾ حڪم آهي. رسول الله صلي الله عليه وسلم جو فرمان آهي ته: من لم يتغن بالقرآن فليس منا (جيڪو قرآن مٺي آواز ۾ نه پڙهي سو اسان مان نه آهي) متانه جو مؤلف ذخيره جي حوالي سان لکي ٿو ته: اسان وٽ مستحب آهي ته نماز وغيره ۾ سهڻي لهجي ۾ قرآن پڙهجي. اهڙي طريقي سان جو نه آيتن جي معنيٰ متجي ۽ نه ئي حرف بدلجڻ ڇاڪاڻ ته انهيءَ نموني قرآن پڙهڻ کان شريعت ۾ منع ڪيل آهي.

معلوم ٿيو ته اصل ممانعت راڳ وانگر ڳائي قرآن پڙهڻ جي آهي جو ان جي ڪري معنيٰ به متجي ٿي ۽ حرف به بدلجڻ ٿا. ان کي ئي ”غنا“ يعني ڳائڻ چيو ويو آهي. درمختار ۾ آهي ته قرآن مجيد اهڙي نموني ڳائي پڙهڻ جائز نه آهي جو الفاظ متجي وڃن. ان کي ڳائي پڙهڻ ۽ ٻڌڻ حرام آهي. البت جيڪڏهن اهڙي طريقي سان سٺي ۽ مٺي لهجي ۾ پڙهي جو قرآنت ۾ ڪا تبديلي واقع نه ٿئي ته جائز آهي. بحر ۾ آهي ته مغربي دنيا ۾ ترنم ۽ ڳائڪيءَ جي انداز ۾ جهڙي طرح ديني ڪتاب پڙهيا وڃن ٿا جن کي ”ديني گانا“ چئجي ٿو ان وانگر قرآن شريف پڙهڻ جائز نه آهي. صحاح ۾ آهي ته ڳائي قرآن پڙهڻ کان منع آهي جو ان سان اهراب (زير زهر وغيره) جون غلطيون واقع ٿين ٿيون. ابن الملڪ چوي ٿو ته ڳائي پڙهڻ جو مطلب آهي الفاظن ۾ تبديلي ڪرڻ. معلوم ٿيو ته ڳائي قرآن پڙهڻ

جنهن کان منع آهي ان جو مطلب هي آهي ته اهڙي طريقي سان قرآن نه پڙهي جو حرفن ۽ اعراب ۾ گهٽ وڌائي ٿئي.

باقي رهيو مسئلو فقيه قاريءَ جو اڪيلي سر نماز پڙهڻ ته ان جي لاءِ به تراويح جي سنت جماعت ڇڏڻ جائز نه آهي. جيئن ان قول کي ڪنز جي متن ۾ اختيار ڪيو ويو آهي. بحر ۾ آهي ته جماعت تراويح سنت آهي ۽ ان بابت ٿي قول آهن، پهريون قول هي آهي جنهن کي ڪتاب جي مصنف اختيار ڪيو آهي ته اها جماعت سڀني مقتدين تي سنت آهي تانجو جيڪڏهن ڪنهن شخص جدا تراويحون پڙهيون ته سنت ڇڏڻ جو ڏوھ ڪيائين.

انهيءَ آڌار تي عالمن جي هن قول جو مطلب ته فقيه قاري غير فقيه جي ڪي تراويح نه پڙهي هي آهي ته ڪنهن فقيه امام جي پويان باجماعت تراويح ادا ڪري. اهو مطلب نه آهي ته اڪيلي سر تراويح پڙهي. السراج الوهاج ۾ آهي ته جڏهن امام اهڙو شخص هجي جو سندس اقتدا ڪئي وڃي ۽ ان جي هجڻ سبب جماعت وڌي ۽ نه هجڻ سبب جماعت گهٽجي ٿي ته ان کي جماعت ڇڏڻ نه گهرجي. جيڪڏهن هن قول کي اختيار ڪجي ته تراويح جي جماعت سنت ڪفايه آهي جيئن هدايه ۽ تنوير ۾ آهي، انهيءَ بنياد تي جيڪڏهن اڪيلي سر نماز پڙهي ته گنهگار نه ٿيندو بشرطيڪم ٻيا ماڻهو مسجد ۾ باجماعت نماز پڙهندا هجن. والله اعلم (حرره الفقير عبد الواحد السيويستاني)

فائدو ۵: ڪنز ۾ آهي ته: ظهر جون رهيل اڳيون سنتون پنهنجي وقت تي يعني فرض کان بعد ٻن سنتن کان اڳ پڙهي. تنوير ۾ آهي ته ظهر چئن سنتن جي قضا جو معاملو ان کان ايترو آهي جو ان کي پنهنجي وقت تي يعني ظهر فرض کان بعد ٻن رڪعت سنت کان اڳ پڙهي. شرح وقايه ۾ آهي ته: جماعت پوري ڪري، پوءِ رهيل چئن سنتن کي فرض کان بعد وارين ٻه رڪعت سنتن کان اڳ پڙهي.

جيڪڏهن اوهان اعتراض ڪندؤ ته رهيل چئن سنتن کي ظهر فرض کان بعد ٻن سنتن کان اڳ پڙهڻ جو قول اهڙو آهي جيڪو عقلي ۽ نقلي اعتبار سان وڌيڪ ترجيح جوڳو نه آهي. عقلي دليل هي آهي ته ظهر جي چئن سنتن جو جيڪو مسنون وقت مقرر آهي، اهو فوت ٿي ويو ته هاڻي فرض کان بعد وارين ٻن سنتن کي به هروڀرو ان جي وقت کان ڄاڻي وائي دير ڪري پڙهڻ نه گهرجي. نقلي دليل هي آهي ته حضرت عائشه رضي الله عنها کان روايت آهي ته جيڪڏهن نبي صلي الله عليه وسلم جي ظهر جون چار رڪعتون قضا ٿي وينديون هيون ته ان جي قضا آخري ٻن سنتن کان بعد ڪندا هئا (امام ترمذي فرمائي ٿو ته هيءَ حديث حسن غريب آهي) اهوئي سبب آهي ته محقق ابن همام انهيءَ قول ڏانهن مائل ۽ ان جو قائل آهي.

آڏو ان جو جواب ڏيان ٿو ته شريعت جي تعليم موجب سنتون فرضن جي تڪميل ۽ پورائي لاءِ مقرر آهن. ۽ فرضن جي باري ۾ حڪم آهي ته جيڪڏهن قضا ٿين ته وقتائتي فرضن کان اڳ ادا ڪيا وڃن. ساڳيءَ طرح جيڪڏهن حڪم ڪيو وڃي ته جيڪي سنتون قضا ٿي ويون آهن، انهن کي وقتائتي سنتن کان بعد پڙهجي ته ان سان اصل اصول ۾ واڌارو ڪرڻ لازم ايندو ۽ عقل ۽ نقل جي لحاظ سان اهو جائز نه آهي. عقلي اعتبار سان ته ظاهر آهي ته جڏهن ادا فرض کي قضا فرض کان اڳ نٿو پڙهي سگهي ته ادا سنت قضا سنت کان اڳ ڪيئن پڙهي سگهجي؟ شرعي لحاظ سان هن ڪري ته

جيڪڏهن فرض جي چئن رڪعتن ۾ پهريون قعدو وساري ويهي ته ان جي فاسد ٿيڻ جو عالمن حڪم نه ڏنو آهي، جيئن اصل اصول ۾ واڌاري ڪرڻ کان ممڪن ٿئي. ظاهر آهي جڏهن ان صورت ۾ فرض فاسد نه ٿو ٿئي ته ساڳي اصول پٽاندڙ نفل به فاسد ٿيڻ نه گهرجي جيتوڻيڪ قياس ان جي برخلاف گهر ڪري ٿو. ڇاڪاڻ ته نفل جي چئن رڪعتن ۾ ۲-۲ رڪعتون جدا جدا حيثيت رکن ٿيون ان ڪري نفل جي پهرئين قعدي يعني التحيات ۾ ويهن فرض آهي. جيڪڏهن نفل جي چئن رڪعتن ۾ پهريون قعدو وسري وڃي ته ان جو مطلب هي آهي ته هڪ فرض ضايع ٿيو ان ڪري نماز فاسد ٿيندي. هن مسئلي جي باري ۾ مون مسڪين تي الله علير خبر علير ذات جي رحمت سبب اهو ظاهر ٿيو آهي. فقهي ڪتابن جي سگهه آخر تحقيق ڪئي وئي پر ڪٿي به ان جو سبب نظر نه آيو ته ظاهر جي ۴ رڪعتن جي قضا جو حڪم ظاهر فرض جي آخري ٻن سنن کان اڳ ڇو ڏنو ويو آهي، بس الله تعاليٰ پنهنجي وسيع فضل ۽ پنهنجي حبيب شفيع محمد صلي الله عليه وسلم جي حرمت سبب مون کي اهو سيکاريو (حرره محمد فاضل شاگرد المخدوم المعظم)

مخدوم عبد الواحد سيوستانی جو جواب

اڌ چوان ٿو ته سراج الوهاج ۾ آهي ته فوت ٿيل سنت کي وقتائتي سنت کان اڳ پڙهڻ جو سبب هي بيان ڪيو ويو آهي ته: پنهنجي حيثيت سنت جي آهي. فرق هي آهي ته هڪ سنت قضا آهي ۽ ٻي ادا آهي پوءِ جيئن قضا فرض جو اصول مڃيل آهي ته ان کي ادا فرض کان اڳ پڙهيو ويندو. ساڳيءَ ريت قضا سنت کي به ادا سنت کان اڳ پڙهڻ گهرجي. انهيءَ مماثلت ۽ مشابهت جو سبب شايد هي آهي جو عالمن لکيو آهي ته: نماز قضا ڪرڻ جو اصول هي آهي ته فرض کي فرض کان اول واجب کي واجب کان اول ۽ سنت کي سنت کان اول پڙهڻ گهرجي (البحر) هاڻي جڏهن سنت قضا ڪرڻ به مستون آهي ته ان کي وقتائتي سنت کان اڳ پڙهڻ مستون هجڻ وڌيڪ مناسب آهي. يعني اهي سنتون جيڪي گڏي پڙهجن ٿيون مثلاً چار رڪعتون سنت ظاهر - جهڙيءَ طرح فرض قضا ڪرڻ به فرض آهي يعني ان کي وقتي نماز کان اڳ پڙهڻ فرض آهي. فرائض الاسلام ۾ آهي ته قضا فرض کي ادا فرض کان اڳ پڙهڻ پڻ فرض آهي. معلوم ٿيو ته نماز قضا ٿئي ته ان جي پڙهڻ جو حڪم ان جي ڪيفيت ۽ حيثيت موجب آهي يعني قضا فرض آهي ته فرض کان اڳ ۽ سنت آهي ته سنت کان اڳ پڙهڻ گهرجي.

هتي هڪ ٻيو فرق به سامهون رکڻ گهرجي. ظاهر سنت جون چار رڪعتون قضا ٿين ته اهي فرض کان بعد ٻن سنن کان اڳ پڙهڻ گهرجن، پر جيڪڏهن ظاهر جون شروعاتي ٻه سنتون قضا ٿين ته اهي فرض کان بعد وارين سنن کان پوءِ پڙهڻ گهرجي جيئن امڪاني حد تائين نماز جي ترتيب برقرار رهي. جيڪڏهن سڄي شيءِ نٿي ٿئي ته اڌ کي به نه ڇڏڻ گهرجي. اهوئي سبب آهي ته امام ابوحنيفه ان مڙس کي ٽين سر روزا رکڻ جو حڪم فرمائي ٿو جنهن ظاهر ڪيو هجي.

(ظاهر هيءُ آهي ته مڙس پنهنجي زال کي چوي ته انت علي ڪظهر امي، تون مون تي ماءُ وانگر آهين، اهو باطل، منڪر ۽ ڪوڙو قول آهي، انهيءَ ڪوڙي قول جو ڪفارو هي آهي ته مڙس زال سان ملڻ کان اڳ، ۱- ٻانهو آزاد ڪري ۲- سگهه نه هڃيس ته ٻه مهينا لڳاتار روزا رکي ۳- سگهه

نه هجيس ته سٺ مسڪينن کي کاڌو کارائي. (تفصيل ڏسو تفسير جا ڪتاب سورت المجادلہ جي آيت والدين يظاہرون علي ازواجہر - مترجم)

امام ابوحنيفہ فرمائي ٿو ته جيڪڏهن ڪو شخص زال کي ماءُ چوڻ سبب ڪفارہ جا روزا رکي ۽ ان دوران زال سان صحبت ڪري ته وري نئين سر ٻہ مهينا روزا رکندو، ڇاڪاڻ ته ضروري آهي ته اهڙو شخص زال سان صحبت ڪرڻ کان اڳ ۲ مهينا روزا رکي ۽ صوم ۽ صحبت يعني روزا پورا ڪرڻ ۽ زال سان صحبت ڪرڻ ۾ فاصلو ۽ فرق هئڻ ضروري آهي. جيڪڏهن روزا پورا رکڻ کان اڳ زال سان صحبت ڪيائين ته ان صورت ۾ نئين سر روزا رکڻ گهرجن جيئن روزن ۽ صحبت ۾ فاصلو قائم رهي ۽ امڪاني حد تائين ترتيب برقرار رهي، سو سوچ کان ڪم وٺ.

باقي رهيو هي اعتراض ته ان سان اصل اصول ۾ واڌارو ڪري ان تي هلڻ لازم اچي ٿو ته هتي ائين نه آهي، ڇاڪاڻ ته قضا سنت کي ادا سنت کان اڳ پڙهڻ رخصت آهي، واجب نه آهي ۽ نفلن ۾ جيڪي رخصتون ڏنل آهن انهن تي عمل ڪرڻ وڌيڪ اوليٰ آهي، اهوئي سبب آهي ته فرضن جي ابتڙ نفل ويهي يا شهر کان ٻاهر سواريءَ تي پڙهڻ شرعاً جائز آهن. ان صورت ۾ هي چوڻ ممڪن نه ٿيندو ته ائين ڪرڻ سان ته نفل فرض کان وڌي وڃي ٿو، حالانڪ نفل جو درجو فرض کان گهٽ آهي ۽ ان ڪري ئي نفل ۾ ڪي اهي ڪم جائز آهن جيڪي فرض ۾ جائز نه آهن ۽ نفل ۾ فرض جي مقابلي ۾ وڌيڪ آسانيءَ جو راز هي آهي ته فرض جي ابتڙ ائين ڪرڻ سان نفلي نماز ۾ فساد واقع ٿئي ٿو، جو فرض درجي ۽ مرتبي ۾ نفل کان وڌيڪ آهي ۽ اصول هي آهي ته جيڪا شيءِ وڌيڪ نرم نفيس ۽ عمدي هوندي آهي، اها رڳو هٿ لائڻ سان خراب ٿي ويندي آهي. پر هتي اها علت ۽ سبب لاڳو نٿو ٿئي، ڇاڪاڻ ته جيئن مٿي عرض ڪيو ويو ته فوت ٿيل نفل وقتي نفل کان اڳ پڙهڻ واجب نه، پر جائز آهي، جڏهن ته قضا فرض ادا فرض کان اڳ پڙهڻ واجب آهي، ڇاڪاڻ ته پنهنجي افضليت ۽ اهميت جي ڪري فرض ۾ اهي شرط آهن جيڪي ٻين نمازن ۾ نه آهن. انهيءَ ڪري نماز نفل ۽ نماز فرض جي قضا جو حڪم جدا جدا آهي.

وري هتي هيءَ ڳالهه به آڏو رهن گهرجي ته اصل اصول ۾ واڌاري جو حڪم هن مسئلي ۾ انهيءَ ڪري لاڳو نٿو ٿئي ته ظهر فرض کان اڳ رهيل سنتن کي، فرض کان بعد وارين سنتن کان اڳ يا انهن سنتن کان بعد ادا ڪرڻ جي اوليٰ هجڻ يا اوليٰ نه هجڻ ۾ عالمن جو اختلاف آهي. باقي جيستائين ان جي جائز هجڻ جو سوال آهي ته ان تي سڀني جو اتفاق آهي.

هن مسئلي تي هڪ ٻيو به سگهارو شبهو سامهون اچي ٿو، اهو هي ته نفل جي چئن رڪعتن ۾ فاتحہ سان سورت ملائڻ فرض آهي، جڏهن ته چار رڪعت فرض جي پهرين ٻن رڪعتن ۾ سورت ملائي وڃي ٿي. انهيءَ اعتبار سان جيڪڏهن سنت يا نفل جي آخري ٻن رڪعتن ۾ سورت نه ملاجي ته فرض نماز سان مماثلت هجڻ سبب اها نفلي نماز فاسد نه ٿيڻ گهرجي، جڏهن ته عالم چون ٿا ته ان صورت ۾ چار رڪعت نفل نماز فاسد ٿيندي. معلوم ٿيو ته هتي اصل اصول ۾ واڌاري جو اعتراض صحيح نه آهي. هن شڪي يا اعتراض جي ڪري نفل قضا جي مسئلي کي فرض قضا جي مسئلي کان جدا ڪرڻ سخت ڏکيو آهي، مگر جڏهن ته هن قياس ٿيل مسئلي ۾ اصل ۾ واڌاري جي

اصول کي ڇڏيو وڃي. اهو به چيو وڃي ٿو ته نفل ۾ پهريون قعدو ڇڻڻ جي ڪري ان جي فاسد نه ٿيڻ جو سبب هيءُ آهي ته اهو آخري قعدو نه آهي جنهن سان نماز ختم ٿئي ٿي. جڏهن نمازي قعدي ۾ ويهڻ جي بجاءِ ٽين رڪعت ۾ اٿي بيهي ٿو ته اها ڳالهه بجاءِ خود ان ڳالهه جي ثابتي آهي ته اهو قعدو آخري قعدو نه آهي، انهيءَ ڪري اهو قعدو قرآءت جي برخلاف فرض نه آهي، ڇاڪاڻ ته قرآءت نماز جو رڪن آهي، جيڪو بذات خود مقصود آهي، انهيءَ ڪري جيڪڏهن ان کي ڇڏي ڏنائين ته نماز فاسد ٿيندي. انهيءَ سبب جي ڪري ”بحر“ ۾ اشارو آهي ۽ ڪافيءَ ۾ به بيان آهي ته چار رڪعت نفل جي پهرين ٻن رڪعتن کان بعد التحيات ۾ ويهڻ فرض نه آهي. امام محمد وٽ اهو فرض آهي، ڇاڪاڻ ته ان جا ٻئي جوڙا يعني هر ٻه رڪعتون جدا جدا نماز جي حيثيت رکن ٿيون، جن جي چئني رڪعتن ۾ قرآءت ڪرڻ واجب آهي، ان جو قعدو يعني التحيات ۾ ويهڻ به ان کان علاوه فرض آهي ۽ اهوئي (ٻن رڪعتن کان) خروج يعني ٻاهر نڪرڻ (جو سبب به) آهي.

۽ جڏهن قضا چار رڪعت نفل هجي ته ان جي وقت نه هئڻ سبب (پهريون) قعدو فرض نه ٿيندو. باقي رهيو ان ۾ قرآءت ڪرڻ ته اهو اهڙو فرض آهي جيڪو مقصود آهي، انهيءَ ڪري نماز ۾ قرآءت ڇڻي وئي ته فاسد ٿيندي. انهيءَ تفصيل مان پتو ٿيو ته اصل مسئلي ۾ واڌاري جو اصول امام محمد رح وٽ آهي، شيخن يعني امام ابوحنيفه ۽ امام ابويوسف جو جواب مٿي گذري چڪو ته وٽن نفل جو پهريون قعدو فرض نه آهي. انهيءَ آڌار تي سندن قول تي اعتراض ٿئي ٿو ته پوءِ ٻن رڪعتن واري نفلي نماز جي آخر ۾ التحيات ۾ ويهڻ فرض ڇو آهي؟ اهي ان جو جواب ڏين ٿا ته اها فرضيت نماز مان نڪرڻ جي ڪري آهي ۽ اهو عمل چئن رڪعتن واري نفلي نماز جي بجاءِ ٻن رڪعتن واري نماز لاءِ ضروري آهي، انهيءَ ڪري ٻنهي جي قضا جو حڪم به جدا جدا آهي. هن باب ۾ الله تعاليٰ پنهنجي ڪرم ۽ باجهه جي خزانن مان مون تي پنهنجي فيض ۽ فضل جي اها پالوٽ ڪئي، پهريائين معنائن جو الهام ڪيائين، پوءِ انهن کي مضمون جي صورت ۾ قلم سان لکڻ جي توفيق عطا ڪيائين. جيڪو علم مون کي ڏنائين ۽ جيڪا سمجهه عطا ڪيائين ان تي سندس تعريف ڪريان ٿو ۽ سڌي واٽ ۽ صحيح طريقي تي استقامت جي دعا ڪريان ٿو. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: مدرسن ۾ معمول آهي ته شاگرد قرآن مجيد پڙهڻ وقت لڏن ٿا، ڇاڪاڻ ته ان کان سواءِ منجهن پڙهڻ جو شوق ۽ آساني پيدا نٿي ٿئي. اهو ڪم جائز آهي يا منع ڪيل؟ ۽ ان جي ڪا اصل ۽ بنياد آهي يا نه؟ ۽ چون ٿا ته قرآن مجيد جي تلاوت وقت لڏڻ لڻ يهودين جي عادت آهي اهو معتبر قول آهي يا نه؟

جواب: بظاهر قرآن مجيد جي قرآءت سڪون ۽ وقار سان ڪرڻ افضل آهي ڇاڪاڻ ته اها ئي تعظيم ۽ تڪريم جي تقاضا آهي ۽ ان ۾ لڏڻ لڻ ان جي ابتڙ آهي پر ان جي ممانعت بابت بحر، الدر وغيرهما جهڙن معتبر تفصيلي ڪتابن ۾ ڪو قول نه آهي. البت درمختار ۾ رسول الله صلي الله عليه وسلم تي درود پڙهڻ وقت پرسڪون رهڻ جو ذڪر ضرور آهي ۽ وڏي آواز ڪرڻ وقت جسمر جي عضون کي حرڪت ڏيڻ جهالت آهي ۽ اهو (پڙهڻ) دعا به آهي ۽ دعا ڏاڍيان ۽ آهستي ڪرڻ گهرجي.

پوءِ قرآن مجيد وڌيڪ حقدار آهي ته پڙهڻ وقت جسمر جي عضون کي لوڏڻ جي بجاءِ پُرسڪون رهجي، مگر جيڪڏهن ڪنهن صحيح مقصد ۽ غرض سان هن اوليت واري قول کان هتي ٿو مثلاً دل کي راحت ۽ آرام رسائڻ ۽ قراءت ۾ چاهه پيدا ڪرڻ خاطر جسمر کي حرڪت ڏئي ٿو ته ڪن جي لاءِ ائين ڪرڻ ۾ حرج نه آهي ۽ بظاهر ان ۾ ڪا ممانعت ۽ پراڻي نه آهي ڇاڪاڻ ته اصل مقصد تعليم حاصل ڪرڻ، قرآن مجيد کي ياد ڪرڻ يا پڙهڻ آهي، خواه جنهن به طريقي سان اهو مقصد حاصل ٿئي ان لاءِ ڪوشش ڪرڻ گهرجي جيئن ڪنهن منصف مزاج ماڻهوءَ کان اها ڳالهه ڳجهي نه آهي، ڇا اوهان کي معلوم نه آهي ته جنهن ماڻهوءَ کي تڙ يعني وهنجڻ جي حاجت هجي ان کي قرآن مجيد کي هٿ لائڻ جي ممانعت آهي پر عالمن ضرورت وقت مثلاً ياد ڪرڻ مهل ٻارن جي لاءِ ان کي هٿ لائڻ جائز قرار ڏنو آهي. درمختار ۾ آهي ته ننڍو ٻار جيڪڏهن قرآن ۽ فرحيءَ کي هٿ لائي ته مڪروه نه آهي، ساڳيءَ طرح ضرورت وقت جيڪڏهن ڪنهن کي قرآن مجيد کڻي ڏي يا ڪو ان کان وٺي ته ان ۾ ڪو گناهه نه آهي، ننڍپڻ ۾ قرآن کي ياد ڪرڻ ائين آهي جيئن پٿر تي ڪا چٽسالي ڪجي.... ۽ اها ڳالهه به ڳجهي نه آهي ته تعليم حاصل ڪرڻ يا قرآن مجيد پڙهڻ مهل ٻارن جو جسمر کي حرڪت ڏيڻ وڌيڪ مناسب هوندو آهي. باقي رهيو چوڻ ته ان ۾ يهودين سان مشابهت آهي ته ڪنهن صحيح نقل يا قول مان اها ڳالهه ثابت نه آهي، بفرض محال ان کي صحيح مڃجي تڏهن به ان جو مطلب آهي ته وڏن جي لاءِ ائين ڪرڻ مڪروه يا ممنوع آهي، مگر ضرورت وقت ننڍن ٻارن لاءِ مباح آهي، جيئن توهان کي معلوم ٿيو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: ڪن بيوقوفن کان جيڪي حضرت علي رضي الله عنه جي محبت جي دعويٰ ڪن ٿا، ٻڌڻ ۾ اچي ٿو ته تراويح نماز جو طريقو عمر رضي الله عنه ايجاد ڪيو، جنهن مان معلوم ٿئي ٿو ته شريعت ۾ ان جي اصل نه آهي ان ڪري ان کي ڇڏڻ گهرجي ڇاڪاڻ ته علي ڪرم الله وجهه نه ان طريقي کان راضي ٿيو ۽ نه ئي ان جو حڪم ڏنو اٿس. ڇا اهائي ڳالهه آهي جيئن گمان ڪيو وڃي ٿو؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جي فرمان موجب تراويح جي نماز ثابت آهي. پاڻ سڳورا فرمائن ٿا ته، جيڪو شخص رمضان ۾ ايمان ۽ الله جي رضامندي حاصل ڪرڻ خاطر قيام ڪندو يعني تراويح پڙهندو ان جا اڳيان سڀ گناهه معاف ڪيا ويندا، ان حديث کي بخاري ۽ مسلم ابوهريره کان روايت ڪيو. ”تفريح القلوب“ ۾ هي لفظ وڌيڪ آهن ته سندس اڳيان پويان سڀ گناهه معاف ٿي ويندا. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن اها نماز وڏي شوق ۽ چاهه سان ادا فرمائيندا هئا، ابوهريره رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن رمضان مبارڪ جي قيام ڪرڻ يعني تراويح پڙهڻ جي رغبت ۽ شوق ڏياريوندا هئا، البت حڪم نه ڪندا هئا. فرمائيندا هئا ته جنهن رمضان ۾ ايمان ۽ ثواب جي نيت سان قيام ڪيو، ان جا اڳيان گناهه معاف ڪيا ويندا. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن وفات ڪئي ته تراويح جو مسئلو ائين ئي رهيو. ابويعزر صديق رضي الله عنه ۽ عمر فاروق جي خلافت جي شروعاتي دور ۾ به ماڻهو رمضان ۾ ائين (يعني

انفرادي) تراويح پڙهندا هئا، ان کي مسلم بيان ڪيو. عبدالرحمن بن عوف رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته رمضان مهيني جا روزا توهان تي فرض ۽ ان جي تراويح پڙهڻ اوهان تي سنت آهي. پوءِ جنهن ايمان ۽ الله جي رضامندي حاصل ڪرڻ خاطر ان جا روزا رکيا اهو گناهن کان ائين پاڪ ٿيندو جيئن ماءُ جي پيٽ مان ڄمڻ مهل معصوم هوندو آهي. ان حديث کي ابن ماجه ۽ بيهقي بيان ڪيو ۽ سندس ئي روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته الله تعاليٰ رمضان جا روزا فرض ۽ ان جون تراويحون سنت ڪيون آهن، جيڪو ان جا روزا رکندو ۽ ايمان ۽ الله جي رضامندي حاصل ڪرڻ لاءِ تراويح پڙهندو ۽ کيس (اجر ملڻ جو) يقين هوندو ته سندس گذريل گناهن جو ڪفارو آهي. ان حديث کي نسائي، بيهقي روايت ڪيو آهي.

رسول الله صلي الله عليه وسلم جن ماڻهن کي تراويح جي نماز پڻ پڙهائي آهي، البت سدائين نه پڙهائي اٿن ۽ ان جو سبب ۽ عذر به بيان فرمايو اٿن جيئن بخاري ۽ مسلم ۾ آهي. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جي ان بابت شوق ۽ رغبت ڏيارڻ مان ئي ظاهر آهي ته صحابه ڪرام رمضان ۾ قيام ڪندا هئا يعني تراويح پڙهندا هئا ۽ اها ڳالهه ڪيئن انڪار جوڳي ٿي سگهي ٿي جڏهن ته عبدالرحمن بن عوف جي حديث ۾ نبي سڳوري جو واضح حڪم آهي ته رمضان شريف ۾ قيام ڪرڻ يعني تراويح پڙهڻ سنت آهي. پوءِ اصحابين سڳورن بابت ڪيئن ڪمان ٿي سگهي ٿو ته اهي تراويح نه پڙهندا هئا؟ الغرض رمضان ۾ قيام يعني تراويح پڙهڻ جو اصل بالڪل ثابت آهي.

شيخ عبدالحق محدث دهلوي لکي ٿو ته سنت مان ثابت آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن اصحابن کي تراويح پڙهائيندا هئا ۽ پوءِ انهن کي پڙهائڻ ڇڏي ڏنائون ۽ اصحابي سڳورا پنهنجن گهرن ۾ جيئن گهرندا هئا، تيئن تراويح پڙهندا هئا. حضرت ابوبڪر رضه ۽ حضرت عمر رضه جي خلافت جي شروعاتي دور ۾ معاملو ائين هلندو رهيو....

باقي رهيو باجماعت تراويح پڙهڻ جو مسئلو ان جي حقيقت هيءُ آهي ته ڪجهه راتيون نبي صلي الله عليه وسلم جن اصحابن کي باجماعت تراويح پڙهائيندا رهيا. ان کان بعد گهڻو ڪري صحابه ڪرام انفرادي نموني تراويح پڙهندا رهيا. تانجو عمر رضي الله عنه کين هڪ امام تي گڏ ڪيو. عبدالرحمن بن عوف کان روايت آهي ته آءٌ عمر بن الخطاب رضي الله عنه سان گڏجي هڪ رات مسجد نبويءَ ڏانهن نڪتس. ڇاڻو ڏسان ته ماڻهو جدا جدا نماز پڙهي رهيا آهن. ڪو اڪيلي سر پنهنجي نماز پڙهي رهيو آهي ته ڪو وري اٺن ڏهن ڄڻ جي جماعت کي نماز پڙهائي رهيو آهي. عمر رضي الله عنه چيو ته جيڪڏهن هنن کي آءٌ هڪ امام تي گڏ ڪريان ته ڪهڙو نه چڱو ٿيندو. پوءِ کين ابي بن ڪعب جي امامت تي گڏ ڪيائين (ها حديث بخاريءَ بيان ڪئي آهي).

فتح القدير ۾ آهي ته ان روايت کي سني جي سڀني ڪتابن بيان ڪيو آهي ۽ امام ترمذي ان کي صحيح قرار ڏنو آهي. هن مان هي فائدو معلوم ٿيو ته حضرت عمر رضي الله عنه طرفان اجتماعي تراويح کان اڳ ماڻهو جدا جدا تراويح پڙهندا هئا ته امام سان گڏجي به پڙهندا هئا، جيڪي باجماعت پڙهندا هئا انهن جي تعداد ڏهن کان گهٽ هئي ڇاڪاڻ ته حديث ۾ ”رهمط“ جو لفظ آيل آهي، جنهن جي معنيٰ آهي ڏهن کان گهٽ ڄڻا. معلوم ٿيو ته مطلق باجماعت تراويح جو وجود حضرت

عمر رضي الله عنه جي اجتماعي نظام قائم ڪرڻ کان اڳ به موجود هو ۽ جيڪو گمان ڪري ٿو ته حضرت علي رضي الله عنه ان عمل کان راضي نه هو ۽ انهيءَ ان طريقي تي اعتراض ڪيو هو، ان جو اهو گمان به باطل ۽ فاسد آهي ڇاڪاڻ ته حضرت عمر رضي الله عنه جيڪي ڪجهه ڪيو اهو حضرت علي رضي الله عنه جي مشوري ۽ تحريڪ سان ڪيو هو. جيئن حضرت عبدالله بن عمر رضي الله عنهما کان روايت آهي ته حضرت عليءَ رضي الله عنه فرمايو ته مون حضرت عمر رضي الله عنه کي مشورو ڏنو ته رمضان ۾ ماڻهن کي قيام ڪرڻ يعني باجماعت تراويح پڙهڻ جو پابند ڪري ۽ کيس ٻڌايو ته ستين آسمان تي هڪ هنڌ آهي جنهن کي حفيرة القدس چئجي ٿو، اتي هڪ مخلوق رهي ٿي جنهن کي ”روح“ چئجي ٿو. جڏهن ليلة القدر اچي ٿي ته اهي الله تعاليٰ کان دنيا ڏانهن لهڻ جي اجازت گهرن ٿا. پوءِ انهن کي ان جي اجازت ملي ٿي. ان کان پوءِ اهي جنهن به نمازيءَ يا رستي ۾ جنهن به ماڻهو وٽان گذرن ٿا ان کي برڪت جي دعا ڏين ٿا، جنهن ڪري برڪت رسندي آهي. تڏهن حضرت عمر رضه، حضرت علي رضه کي چيو ته اي ابوالحسن! پوءِ ته ماڻهن کي تراويح پڙهڻ جي رغبت ڏيو، تان ته کين برڪت پهچي. ان کان پوءِ حضرت عمر رضه ماڻهن کي قيام ڪرڻ يعني تراويح پڙهڻ جو حڪم ڪيو (ان حديث کي بيهقيءَ بيان ڪيو) پڻ معلوم ٿئي ٿو ته حضرت عمر رضه جيڪي تراويح جو نئون نظام قائم ڪيو، ان کي حضرت عليءَ چڱو ڄاتو ۽ ان تي کيس دعا ڏنائين. ابواسحاق هندواني روايت ڪري ٿو ته حضرت علي بن ابي طالب رضه رمضان جي پهرين رات ٻاهر نڪتو. جڏهن ڏٺائين ته مسجدن ۾ ڏيڻا ٻري رهيا آهن ۽ ماڻهو تلاوت ڪري رهيا آهن ته دعا ڪيائين ته اي خطاب جا پٽ! الله تنهنجي قبر کي ائين نوراني ڪري جيئن تو اسان جي مسجدن کي منور ۽ روشن ڪيو (ان کي ابن شاهين بيان ڪيو)

هن روايت مان معلوم ٿيو ته حضرت عمر رضي الله عنه جيئن ماڻهن کي تراويح باجماعت لاءِ تيار ڪيو تيئن کين مسجدن کي روشن ڪرڻ جي رغبت پڻ ڏنائين. حضرت عليءَ ابن ليلىٰ کي به اهڙو حڪم ڪيو ته ماڻهن کي رمضان ۾ تراويح پڙهائي. (ان کي ابن شاهين بيان ڪيو) جيڪڏهن سوال ڪرين ته ڇا حضرت علي رضي الله عنه پاڻ به باجماعت تراويح پڙهي آهي؟ ان جو جواب هي آهي ته هاڻو! ابن شاهين سائب کان روايت ڪري ٿو ته علي بن ابي طالب کين رمضان ۾ باجماعت تراويح پڙهائي آهي، بلڪ ان تي هميشگي ڪئي اٿن جيئن فتح القدير ۾ آهي ته، صحيح قول هي آهي ته تراويح پڙهڻ خلفاء راشدين جي اڪثريت جي عمل جي ڪري مستقل سنت آهي. ڇاڪاڻ ته سڀني خليفن سڳورن کان ان جي باجماعت نماز پڙهائڻ ثابت نه آهي، البت عمر، عثمان، علي - رضي الله عنهم - تراويح پڙهائي آهي ڇاڪاڻ ته ظاهري روايتن مان معلوم ٿئي ٿو حضرت عمر رضي الله عنه جي خلافت جي شروعاتي زماني کان بعد تراويح باجماعت جو نظام قائم ٿيو آهي.

آڻا جوان ٿو ته گذريل تفصيل مان اوهان کي معلوم ٿيو ته جيتوڻيڪ باقاعده باجماعت تراويح جي شروعات حضرت عمر رضي الله عنه جي خلافت جي زماني ۾ ٿي آهي، تڏهن به انفرادي نموني يا ڏهن چئن کان گهٽ ماڻهن جي جماعت جي صورت ۾ تراويح پڙهڻ جو معمول اڳ

به جاري هو. ڇاڪاڻ ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن تراويح جي رغبت ۽ شوق ڏياريوندا هئا، جنهن مان ان جو مسنون هجڻ ازخود ثابت ٿئي ٿو، انهيءَ ڪري حضرت ابوبڪر صديق رضي الله عنه به تراويح پڙهندو هو. البت جيئن حضرت عمر رضي الله عنه جي خلافت جي زماني ۾ باقاعده باجماعت تراويح ثابت آهي اهڙيءَ طرح صديق اڪبر رضي الله عنه جي خلافت زماني ۾ باقاعده باجماعت تراويح جي اجتماعي نظام قائم ٿيڻ بابت ڪا روايت نقل نه ڪئي وئي آهي، سو خوب غور کان ڪم وٺ.

جيڪڏهن سوال ڪندين ته قيام رمضان يعني تراويح پڙهڻ جو اصل ته برابر ۽ بيشڪ ثابت آهي پر ڇا ويهه رڪعتون جيڪي اسان وٽ معمول آهن، انهن جي به ثابتي آهي يا نه؟ آءٌ چوان ٿو ته ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن وتر کان سواءِ رمضان ۾ ويهه رڪعتون پڙهندا هئا. (ان حديث کي ابن ابي شيبه، طبراني ۽ بيهقيءَ روايت ڪيو) ليڪن ابن همام وضاحت ڪري ٿو ته هيءَ حديث ضعيف آهي. شيخ عبدالحق محدث دهلوي فرمائي ٿو ته رسول الله صلي الله عليه وسلم کان تراويح بابت جيڪا سنت ثابت آهي، ابن عباس جي روايت مطابق آهي ويهه رڪعتون آهن ۽ ان کان بعد ٽي رڪعتون وتر به پڙهندا هئا پر حديث جا ڄاڻو عالم فرمائن ٿا ته هيءَ حديث ضعيف آهي.... فتح القدير ۾ آهي ته حضرت عمر رضي الله عنه جي زماني ۾ ويهه رڪعتون پڙهڻ ثابت آهي، جيئن موطا مالڪ ۾ يزيد بن رواه کان روايت آهي ته عمر بن خطاب جي زماني ۾ ماڻهو ٽيويهه رڪعتون تراويح پڙهندا هئا. امام بيهقي ڪتاب المعركة ۾ سائب بن يزيد کان روايت آئي ٿو ته اسين حضرت عمر رضي الله عنه جي زماني ۾ ويهه رڪعتون تراويح ۽ وتر پڙهندا هئاسون. امام نووي فرمائي ٿو ته ان جي سند صحيح آهي.

پڻ موطا ۾ يارهن رڪعتن جي روايت به موجود آهي. ٻنهي روايتن ۾ مطابقت ۽ موافقت جي صورت اها آهي ته شروع ۾ يارهن رڪعتون پڙهيون وينديون هيون، بعد ۾ مستقل معمول ويهن رڪعتن جو ٿيو جنهن تي هڪ زماني کان بعد ٻئي زماني تائين عمل ٿيندو رهيو. ان تفصيل مان نتيجو هي نڪري ٿو ته رمضان شريف ۾ وتر سان يارهن رڪعتون رسول الله صلي الله عليه وسلم جي فعل مبارڪ مان ثابت آهن. بعد ۾ پاڻ سڳورن عذر جي ڪري تراويح باجماعت پڙهائڻ ڇڏي ڏنيون. البت خلفاء راشدین جي زماني ۾ ويهه رڪعتون پڙهڻ ثابت آهي. انهيءَ مان معلوم ٿئي ٿو ته خود رسول الله صلي الله عليه وسلم جي زماني ۾ به ويهه رڪعتن پڙهيون وينديون هيون، جنهن تي حضرت عمر جي زماني کان وٺي باقاعده عمل شروع ٿيو. جيڪڏهن چوندين ته جهڙيءَ ريت عمر رضي الله عنه جي زماني ۾ ويهن رڪعتن جو معمول هو ڇا ساڳي طرح علي رضي الله عنه جي خلافت جي زماني ۾ به ان تي عمل هو؟ آءٌ چوندس ته بلڪل ها! جيئن فتح جي عبارت مان معلوم ٿئي ٿو ته خليفن سڳورن جي سنت ويهه رڪعتون تراويح آهي ۽ حضرت علي رضي الله عنه به خلفاء راشدین مان آهي ۽ شيخ عبدالحق محدث دهلويءَ به اها وضاحت ڪئي آهي ته تراويح ويهه رڪعتون سنت ثابت آهي، جيئن بيهقيءَ صحيح سند سان روايت بيان ڪئي آهي ته ماڻهو حضرت عمر، عثمان ۽ علي رضي الله عنهم جي زماني ۾ ويهه رڪعتون پڙهندا هئا.... ابن الحسنا کان روايت آهي ته علي بن ابي

طالب رضي الله عنه هڪ شخص کي حڪم ڏنو ته ماڻهن کي ويهه رڪعتون تراويح پڙهائي. ان روايت کي عتيبيءَ بيان ڪيو. حاصل ڪلام هي ته قيام رمضان ته رسول الله صلي الله عليه وسلم کان ثابت آهي ۽ حضرت علي ڪرم الله وجهه جي مشوري ۽ رغبت سان حضرت عمر رضي الله عنه جي زماني ۾ هڪ امام جي پويان باجماعت تراويح پڙهڻ تي عملدرآمد ٿيو.

ساڳيءَ ريت سندس ئي زماني ۾ ويهه رڪعتون به مقرر ٿيون. انهيءَ زماني کان ئي مسجدن ۾ ڏيڻا روشن ٿيا. علي ڪرم الله وجهه پڻ پنهنجي خلافت جي زماني ۾ اهڙو حڪم ڪندو هو. حضرت عمر جي ان فعل کي چڱو جائز ڏسندو هو ۽ سندس حق ۾ ڀلائيءَ جي دعا گهرندو هو. انهيءَ طريقي تي تراويح پڙهائيندو هو ۽ انهيءَ تسلسل کي باقي رکيائين. پوءِ جيڪو شخص علي ڪرم الله وجهه جي محبت جي دعويٰ ڪرڻ جي باوجود تراويح ڇڏي ٿو ته اهو سندس تابعداري نه ڪرڻ جي ڪري ان جي محبت کان خالي ۽ عاري آهي. کيس جڳائي ته پنهنجي جهالت ۽ بيچڙي ڪم کان واقف ٿئي ۽ تراويح تي هميشگي ڪري ۽ ان کي هڪ رات به نه ڇڏي. هن باب ۾ الله جي فضل ۽ مهربانيءَ سان مون تي اهو آسان ٿيو آهي. (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: فرض کان بعد دعا جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته فرض کان بعد دعا گهرڻ شرعي عمل آهي. هت ڪٿي دعا گهرڻ به دعا جي ادب مان آهي. جيئن گجهو نه آهي ۽ هيءَ دعا گهرڻ حديث مان ثابت آهي: اللهم احسن عاقبتنا في الامور كلها (اي الله سڀني ڪمن ۾ اسان جي عاقبت سهڻي ڪر) باقي ان دعا کي فرض کان بعد مخصوص ڪرڻ بابت ڪا ڳالهه آءٌ ڪتابن ۾ نٿو ڏسان ۽ اهڙي ڪا تنگي نه آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني)

فائدو ۵: پڌري حڪم موجب قرآن ٻڌڻ واجب آهي. الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته واذا قرئ القرآن فاستمعوا لايه. انهيءَ ڪري مسجد جي مقتدين تي لازم آهي ته جيڪو قاري تراويح ۾ ختم ڪري ٿو ان جي پويان بيٺي قرآن ٻڌن. ڇاڪاڻ ته سندس ڀرسان ازخود قرآن پڙهڻ جو ٻيو مطلب قرآن کي نه ٻڌڻ ۽ قاري صاحب کي ڳڻتيءَ ۾ وجهڻ آهي ۽ اهو عمل قرآن مجيد جي هن آيت سڳوريءَ جي به ابتڙ آهي جنهن ۾ الله تعاليٰ ڪافرن جو قول نقل ڪيو آهي. وقال الذين كفروا لا تسمعوا لهذا القرآن والغوا فيه ۽ ڪافر چون ٿا ته هيءَ قرآن نه ٻڌو ۽ ان جي پڙهڻ مهل لڙ مڇايو. هيءَ آيت انهن مقتدين تي ٺهڪي اچي ٿي. اسين الله جي ان کان پناهه گهرون ٿا، پوءِ ان کان بالڪل پاسو ڪرڻ گهرجي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد سيوستاني)

سوال: تراويح سنت موڪده آهي يا نه؟ ۽ ان جي جماعت پڻ سنت آهي يا نه؟ ۽ ختم شريف ڪيڏن به سنت آهي يا نه؟ رمضان جي ڪجهه حصي ۾ ختم شريف ڪيڏن سان ان جي ٻئي حصي ۾ اها سنت ساقط ٿيندي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته تراويح سنت موكده آهي. درمختار ۾ آهي: تراويح تاڪيدي سنت آهي جنهن تي خلفاء راشدين جو مستقل عمل رهيو آهي... البحر ”اختيار“ نالي ڪتاب جي حوالي سان لکي ٿو ته امام ابو يوسف امام ابو حنيفه کان تراويحن ۽ ان ڏس ۾ حضرت عمر جي طرز عمل بابت سوال ڪيو. انهيءَ جواب ڏنو ته تراويح سنت موكده آهي، جنهن کي عمر رضي الله تعاليٰ عنه پنهنجي طرفان ايجاد نه ڪيو آهي پر انهيءَ (رسول الله صلي الله عليه وسلم کان ثابت ٿيل سنت) کي اجتماعي شڪل ڏني.

درمختار جي جيڪا مٿي عبارت نقل ڪئي وئي ان ۾ ”ميشگيءَ“ جو لفظ آيل آهي، جنهن ۾ اشارو آهي ته خود حضرت علي رضي الله عنه به تراويح جي انهيءَ اجتماعي سنت جي تسلسل کي برقرار رکيو آهي، جو پاڻ چوٿون خليفو سڳورو آهي جيئن ڪنهن کان ڳجهو نه آهي. حضرت عليءَ طرفان حضرت عمر جي باجماعت تراويح جي انهيءَ انتظام کي چڱو ڄاڻڻ به مشهور آهي. ابواسحاق هندواني کان روايت آهي ته حضرت علي بن ابي طالب رمضان جي رات ۾ انهيءَ حالت ۾ ٻاهر نڪتو جو مسجد ۾ ڏيٺا روشن هئا ۽ قرآن مجيد جي تلاوت ٿي رهي هئي. فرمايائين ته اي خطاب جا پٽ! الله تنهنجي قبر روشن ڪري جيئن تو الله جي مسجدن کي روشن ۽ آباد ڪيو آهي. ان اثر کي ابن شاهين نقل ڪيو آهي. رافضين جو الله منهن ڪارو ڪري جنهن هستيءَ جي محبت جي اهي دعويٰ ڪن ٿا ان جي فعل کان ڪيتري قدر جاهل ۽ ناواقف آهن ۽ ڪيتري قدر سندس متابعت کان عاري ۽ دور آهن.

باقي رهيو باجماعت تراويح پڙهڻ جو مسئلو ته اها به سنت موكده آهي. ضروري آهي ته ڪجهه نه ڪجهه ماڻهو باجماعت تراويح پڙهن، جيئن ڪنز جي هيٺين عبارت ان طرف اشارو ڪري ٿي. بحر ۾ آهي: تراويح باجماعت پڙهڻ سنت آهي، ان بابت ٽي قول آهن. پهريون قول جنهن کي مصنف محترم اختيار ڪيو آهي، هي آهي ته جيڪڏهن ڪجهه ماڻهو پڙهندا ته سنت ادا ٿي ويندي تانجو جيڪڏهن ڪو شخص اڪيلي مسجد ۾ به تراويح پڙهي ته سنت کي ڇڏڻ جي ڪري گنهگار ٿيندو. مفتي ظهير الدين مرغينائي رسول الله صلي الله عليه وسلم جي سنت مان دليل وٺي ان تي فتويٰ ڏيندو هو ته پاڻ سڳورن، اصحابن کي باجماعت تراويح پڙهائي آهي ۽ پوءِ ان کي ڇڏي ڏيڻ جو سبب به بيان ڪيو اٿن. باقي رهيو سنت علي الكفايه يعني جيڪڏهن ڪجهه ماڻهو ان کي ادا ڪن ته ٻين جي طرفان به اها سنت ڪافي ٿيندي. ان قول کي تنوير ۾ اختيار ڪيو ويو آهي. درمختار ۾ آهي ته باجماعت تراويح پڙهڻ وڌيڪ صحيح قول مطابق سنت علي الكفايه آهي. پوءِ جيڪڏهن مسجدن وارن ان جي جماعت کي ڇڏي ڏنو ته سڀ گنهگار ٿيندا پر جيڪڏهن ڪن ڇڏيو ته گنهگار نه ٿيندا. هاڻي رهيو سوال تراويح ۾ ختم شريف ڪيڏ ته اهو ڪم به سنت آهي. بحر ۾ مذهب جي صحيح ڪندي لکي ٿو ته ختم شريف ڪيڏ مسنون آهي. معلوم ٿيو ته تراويح جدا سنت آهي ۽ ختم ڪيڏ جدا سنت آهي ۽ ٻئي سنتون هڪ ٻئي جي ادا ڪرڻ سان ساڻ نه ٿينديون انهيءَ ڪري عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن اڻويهين يا ايڪويهين تاريخ ختم شريف ڪڍيو وڃي ته به مهيني جي باقي ڏينهن ۾ تراويح نه ڇڏي ويندي ڇاڪاڻ ته اها هڪ جدا سنت آهي. جوهره النمره ۾ آهي ته

صحيح ڳالهه آهي ته ان کي ڇڏي ڏيڻ مڪروم آهي. سراج الوهاج ۾ ائين آهي مفتاح الصلوات جو مصنف لکي ٿو ته بحرذخار ۾ آهي ته هڪ سنت ادا ڪرڻ سان ٻي سنت ساقط نه ٿيندي آهي ۽ اهو ئي صحيح قول آهي انهيءَ ڪري بعض ڪتابن ۾ ختم پوري ڪرڻ سان تراويح جو رمضان جي باقي حصي ۾ ساقط ٿيڻ جو جيڪو بيان آهي، ته اهو ڪم مڪروم نه آهي ته اهو قول ڪمزور آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: جيڪڏهن ڪو شخص ظهر ۽ فجر جي سنت پڙهي ٿو، هڪ شخص اچي کيس سلام ڪري ٿو ۽ نمازي سندس سلام جو جواب ڏئي ٿو ته سنت نه ڀڃندي ڇاڪاڻ ته سلام خود الله تعاليٰ جو ڪلام آهي ۽ الله تعاليٰ جو ڪلام نماز ڀڃندڙ نه آهي. اها روايت ڪتاب محيط ۾ آهي ۽ صحيح شرح ۾ نقل ڪيل آهي ته ان سان سنت ڀڃندي ڇاڪاڻ ته سلام کي الله تعاليٰ جي ڪلام جو نالو ڏنو اٿس. جيڪڏهن سلام ڏيندڙ اتي نه آهي ته جواب نه ڏئي ۽ جيڪڏهن ڄاڻي ٿو ته اتي موجود آهي ته جواب ڏئي. اهڙي طرح نافع المسلمين ۽ خلاصة الفقه ۾ آهي (اهو قول ڪتاب جي حاشي تي نقل ڪيو ويو آهي).

جواب: ظاهر هي آهي ته سنت ۽ فرض جي دوران ڳالهائڻ سان سنت نه ٽٽندي. البت صحيح قول موجب ثواب ضايع ٿيندو. امداد الفتاح ۾ آهي ته جڏهن نماز دوران گهڻو ڳالهائي يا فرض ۽ سنت دوران پاڻي پيئي ته سنت جو ثواب ضايع ٿيندو ۽ نماز نه ٽٽندي ۽ اهو ئي وڌيڪ صحيح قول آهي. انهيءَ ڪري سنت دوران گهڻي ڳالهائڻ سبب ان کي باطل قرار ڏيڻ وارو قول صحيح قول جي خلاف آهي ۽ سلام کي جيتوڻيڪ تسليم ڪجي ته ڪلام آهي پر بهرحال ڪلام ڪثير يعني گهڻو ڪلام نه آهي ان ڪري سلام جو جواب ڏيڻ سبب ثواب ضايع نه ٿيندو ڇاڪاڻ ته ظاهري روايت موجب سنت دوران ڳالهائڻ سان نماز باطل نه ٿيندي آهي، جيئن تحفة الفقه ۾ آهي. محيط ۾ آهي ته جڏهن نمازي فجر يا ظهر جي سنت پڙهي ۽ ڪو شخص هڪدم اچي ۽ چوي ته السلام عليكم ۽ نماز پڙهندڙ چوي ته وعليڪم السلام ته ظاهري روايتن موجب سنت نه ٽٽندي ڇاڪاڻ ته سلام الله تعاليٰ جي نالن مان آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد سيوستانی)

سوال: بياض ۾ آهي فرض کان بعد دعا ۾ مشغول ٿيڻ جي بجاءِ سنت پڙهڻ وڌيڪ افضل آهي. شمس الانمۃ حلواني لکي ٿو ته سنت ۽ فرض جي وچ ۾ جيڪڏهن ڪو ورد وظيفو پڙهي ته ان ۾ ڪو حرج نه آهي.... آءٌ چوان ٿو ته جملو ”ڪو حرج نه آهي“ ان ڪم لاءِ استعمال ڪيو ويندو آهي جنهن کي ڇڏڻ اوليٰ يا جيڪو مڪروم تنزيهي هجي. ان مان يقين ٿيو ته فرض ۽ سنتن جي درميان ورد وظيفا پڙهڻ مڪروم تنزيهي آهي (حموي شرح اشباه) باقي رهيو هي مسئلو ته امام فرض جي سلام کان پوءِ جيڪا دعا گهرن ٿا، سا رسول الله صلي الله عليه وسلم جي سنت ۽ عادت مبارڪ مان ثابت نه آهي ۽ ان بابت ڪا حديث ثابت نه آهي ۽ چڱي بدعت آهي آخر تائين. (سفر سعادت جنهن جو ٻيو نالو صراط مستقيم آهي) ”بياض“ ۾ جيڪي آهي. ان بابت ڪهڙو حڪم آهي، جيڪا صحيح

ڳالهه هجي اها لکو.

جواب: ظاهر هي آهي ته دعا ۾ مشغول ٿيڻ مڪروم نه آهي، بلڪ حديث ۾ بيان ٿيل مقدار جيتري دعا گهرڻ مستحب آهي. انهيءَ ڪري برهان جو مصنف لکي ٿو ته، نماز کان بعد امام لاءِ مستحب آهي ته نمازين ڏانهن منهن ڪري ويهي ۽ ٽي ڀيرا استغفرالله چئي هيءَ دعا پڙهي، اللهم انت السلام و منک السلام آخرتائين، لا اله الا الله وحده، آخرتائين. عالمگيريءَ ۾ آهي ته، ڊگهي دعا نه گهري جيئن تتارخانيه ۾ آهي. انهيءَ ۾ دلالت آهي ته مختصر دعا گهري، جيئن واضح آهي. شيخ ابن همام فتح ۾ اهي دعائون لکيون آهي جيڪي فرض نماز کان بعد گهرڻ کپن، تفصيل اتي ڏسجي، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪو شخص هڪ مسجد ۾ ختم شريف ٻڌائڻ کان بعد ٻي جماعت کي ختم ٻڌائي ته ڇا ٻي جماعت لاءِ سندس ختم ٻڌڻ جائز آهي ۽ انهن تان اها سنت ساقط ٿيندي يا نه؟

جواب: بظاهران بابت ڪا واضح ۽ پڌري روايت نه آهي. ڪي چون ٿا ته ختم جو ثواب حاصل ٿيندو پر سنت ادا نه ٿيندي. جواهر الاخلاطي ۾ آهي ته، جيڪڏهن هڪ جماعت کي تراويح ۾ ختم پورو ڪرائي پوءِ ٻين کي امامت ڪرائي انهن کي به ختم ٻڌايائين ته ڇا ان صورت ۾ ٻي جماعت تان ختم جي سنت ادا ٿيندي يا نه؟ ان مسئلي جي باري ۾ ڪا پڌري روايت نه ٿي ٿي. بعض ماڻهن ڪن ڪتابن تان مختلف روايتون نقل ڪيون آهن، جن جو خلاصو آهي ته ان جماعت کي ختم جو ثواب نه ملندو پر انهن تان ختم ٻڌڻ جي سنت ساقط نه ٿيندي. واللہ اعلم (الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: تتارخانيه ۾ آهي ته جنهن شخص نماز پوري ڪرڻ کان بعد لا اله الا الله محمد رسول الله صلي الله عليه و آله وسلم چيو، ان بابت ٻه روايتون آهن. هڪ موجب ان کي ڪافر چئبو ۽ ٻي روايت موجب کيس ڪافر نه پر گنهگار چئبو. پهرينءَ روايت ظاهر آهي ڇاڪاڻ ته لا اله الا الله محمد رسول الله گهڻو ڪري نافرمانِي ڪرڻ کان پوءِ چيو ويندو آهي، پوءِ جيڪو نماز پڙهي ڪلمو شريف پڙهي ٿو ته ٻين لفظن ۾ ان نماز کي نافرمانِيءَ جو ڪم ليکبو آهي ۽ جنهن جو اهو عقيدو هجي، بيشڪ ان ڪفر ڪيو، عالمن جو ان تي اتفاق آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي. انهيءَ عبارت جي تشريح ڏانهن توجهه فرمايو.

جواب: ظاهر هي آهي ته سواءِ ڪنهن شڪ شڪي جي اها فريبڪاري آهي. تتارخانيه ۾ اهڙي ڪا روايت بلڪل موجود نه آهي ۽ ائين چوڻ لاءِ ڪو دليل ۽ سبب نه آهي ته ڪلمه پاڪ گناه جو ڪم ڪرڻ کان پوءِ پڙهيو آهي ڇاڪاڻ ته اهو ته اهڙو ذڪر آهي جنهن جي پڙهڻ جي الله ۽ ان جي رسول طرفان هر وقت رغبت ۽ شوق ڏياريو ويو آهي. ڪيئن نه حالانڪ حديث شريف ۾ ڪلمه پاڪ جي ذڪر تي مختلف قسم جا ثواب حاصل ٿيڻ جو بيان آهي. فتوح الاوراد ۾ آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن فرمايو جنهن فرض کان بعد ٽي ڀيرا لا اله الا الله محمد رسول الله چيو ته پهرئين ڀيري

سان ان تي الله تعاليٰ دوزخ حرام ڪري ٿو. ٻئي پيري سان کيس جنت عطا ڪري ٿو ۽ ٽئين پيري چوڻ سان کيس نعمتن سان نوازي ٿو... اها حقيقت به بيان جوڳي آهي ته نماز جي اقامت ۾ پڻ ڪلمي پاڪ جا لفظ شامل آهن، جيڪا ڳالهه ان جي عظمت جي دليل آهي. ننڍن گناهن کان بخشش گهرڻ لاءِ ڪلم پاڪ پڙهڻ پڻ چڱو ڪم آهي. پوءِ نماز کان بعد ڪلمي پاڪ جي ذڪر جي ڪيڏي نه فضيلت هوندي ڇاڪاڻ ته جيڪو شخص ڪلمو پاڪ پڙهي ٿو ٻين لفظن ۾ اهو استغفار ڪري ٿو. مشڪوٰءَ ۾ ثعبان رضي الله عنه جي حديث آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن نماز پڙهي ماڻهن ڏانهن منهن ڦيرائيندا هئا ته ٽي ڀيرا استغفرالله پڙهندا هئا. ان حديث کي مسلم روايت ڪيو. انهيءَ ڪري نماز کان بعد ان سبب جي ڪري به جيڪو اعتراض ڪندڙ بيان ڪيو آهي چوڻ واري تي ڪفر جي فتويٰ لڳائڻ جو ڪو سبب ۽ جواز نه آهي، ڇاڪاڻ ته ڪلمو اسلام جو نور آهي. جيئن عقلمندن کان گجهو نه آهي. وڌيڪ الله هدايت ڪرڻ وارو آهي (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: نماز ۾ جڏهن التحيات ۾ اشهد ان لا اله الا الله تي پهچي ته اگر سان اشارو ڪري يا نه؟ فتاويٰ قرآن خواني ۾ آهي ته: ان موقعي تي ڏسڻ سان اشارو نه ڪري ۽ ان تي فتويٰ آهي ڇاڪاڻ ته نماز سڪون ۽ قرار جي تقاضا ڪري ٿي. بيان ڪريو ته انهيءَ مسئلي ۾ حق ڇا آهي؟

جواب: آءٌ چوان ٿو ته درمختار جي مصنف لکيو آهي ته ”پر اعتماد جوڳي ڳالهه اها آهي جنهن کي فقهي ڪتابن جي شرح ڪندڙن صحيح چيو آهي خاص ڪري پوئين زماني جي عالمن جيئن ڪمال، چلبي، بهني، باقلائي ۽ شيخ الاسلام وغيره يعني رسول الله صلي الله عليه وسلم جي حديث موجب اگر سان اشارو ڪري ۽ اهو قول امام ابوحنيفه ۽ محمد ڏانهن منسوب ڪيو ويو آهي. درالبحار جي متن ۾ آهي ته اسان وٽ فتويٰ ان ڳالهه تي آهي ته هٿ جون سڀ آڱريون ڦهلائي انهن سان اشارو ڪري. شرنبلانيه جو مؤلف برهان جي حوالي سان لکي ٿو ته صحيح قول هيءُ آهي ته صرف ڏسڻي اگر سان اشارو ڪري. علامه عيني تحفه کان نقل ڪري ٿو ته: ”صحيح ڳالهه اها آهي ته اهو ڪم مستحب آهي.“ محيط ۾ آهي ته اهو ڪم مسنون آهي... مرحوم مخدوم محمد هاشم ٺٽوي چوي ٿو ته جيڪا ڳالهه ڄاڻڻ جڳائي سا هيءُ آهي ته اگر سان اشاري ڪرڻ جي باري ۾ حديثون گهڻيون ثابت آهن جن جو تعداد اٺاويهن تائين پهچي ٿو ۽ اهي چويهن اصحابن کان روايت ڪيل آهن ۽ انهن جا سند هڪ سو پنجاهه تائين پهچن ٿا جن مان ڪي صحيح مسلم ۾ آهن ۽ ڪي مسلم جي شرط تي آهن ۽ بعض حديث جي ٻين ڪتابن جي شرط مطابق آهن ۽ بعض حديثون حسن درجي جون آهن. ان کان سواءِ انهيءَ باب ۾ اصحابن سڳورن، تابعين ۽ تبع تابعين جا آثار پڻ منقول آهن. جڏهن ته ان جي ابتڙ اگر سان اشاري نه ڪرڻ جي باري ۾ هڪ روايت به وضاحت سان نقل ٿيل نه آهي. فتح المبين ۾ آهي ته اشارو ڪرڻ گهرجي ۽ اهائي سنت آهي. مواهب الرحمن ۾ آهي ته اسان وٽ فتويٰ ان تي آهي ته اشارو ڪري. سفر السعاده جو مصنف لکي ٿو ته امام ابوحنيفه ۽ ان جي ساٿين جو مذهب هي آهي ته اشارو ڪري ۽ ان مسئلي ۾ اختلاف بعد جي عالمن ۾ پيدا ٿيو آهي. پوءِ اهڙو اختلاف ان جي خلاف ڪو وزن نٿو رکي جڏهن ته حديث مان ان جي پڌري ثابت ملي ٿي. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: درمختار ۾ آهي ته فجر اڀرڻ کان سج اڀرڻ تائين يعني جڏهن نماز پڙهڻ مڪروم آهي الله جو ذڪر ڪرڻ، قرآن جي قرات ڪرڻ کان وڌيڪ چڱو آهي ۽ سج اڀرڻ ۽ لهڻ وقت قرآن پڙهڻ وڌيڪ چڱو آهي.

جواب: بظاهر انهيءَ عبارت ۾ تضاد آهي. مگر هن صورت ۾ جو سندس لکت ۾ ”سج اڀرڻ کان“ ۽ ”سج اڀرڻ وقت“ ۾ فرق ڪجي. پوءِ پهرين قول جو هي مطلب ورتو وڃي ته سج اڀرڻ کان بعد ۽ ٻئي قول جو مطلب ورتو وڃي ته صبح ٿيڻ وقت. پوءِ غور فڪر کان ڪم وٺ.

سوال: نماز پڙهڻ وڌيڪ افضل آهي يا قرآن مجيد پڙهڻ؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: سج نڪرڻ، لڙڻ ۽ لهڻ مهل نماز پڙهڻ افضل آهي. اهي وقت نه هجن ها ته قرآن پڙهڻ افضل هو. جيئن يتيمة العصر ۾ آهي... سندس هي قول ته ”جيڪڏهن اهي ئي وقت نه هجن ها....“ خود ثابت ڪري ٿو ته فجر وقت قرآن پڙهڻ افضل آهي ڇاڪاڻ ته اهو سج اڀرڻ جو وقت نه آهي البت سج لهڻ وقت قرآن پڙهڻ جي افليت ثابت نه ٿي ٿئي جيئن واضح آهي. القنيه جي حوالي سان البحر جو مصنف لکي ٿو ته جن وقتن ۾ نماز پڙهڻ مڪروم آهي انهن ۾ رسول الله صلي الله عليه وسلم تي درود پڙهڻ، دعا گهرڻ، تسبيح پڙهڻ، قرآن پڙهڻ کان افضل آهي.... شايد ان جو سبب هي آهي ته قرآن جو پڙهڻ نماز ۾ به هڪ رڪن آهي ۽ مڪروم وقت ۾ نماز پڙهڻ جي ممانعت آهي، ان ڪري نماز جي هڪ رڪن جو به منع ڪيل وقت ۾ ڇڏي ڏيڻ وڌيڪ چڱو ڪم آهي. درمختار جو مؤلف ڪتاب الصلوة ۾ لکي ٿو ته ”سج اڀرڻ ۽ لهڻ مهل نماز پڙهڻ چڱو ڪم نه آهي.“ انهيءَ مان معلوم ٿيو ته مٿي سوال ۾ نقل ڪيل عبارت دراصل هن طرح هئي ته ”مڪروم وقت ۾ نماز پڙهڻ چڱو ڪم نه آهي.“ پر لڪندڙ غلطيءَ سبب لفظ ”نه“ وساري ويٺو. (۽ مسئلو ابتڙ بيان ڪري ڇڏيائين) والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: التحيات ۾ اشاري لاءِ اگر مٿي ڪشجي يا نه؟ فقهي ڪتابن جي متنن ۽ شرحن جي عبارت ۾ جي روشنيءَ ۾ واضح ڪريو.

جواب: بظاهر هيءُ مسئلو اختلافي آهي. ”التنوير“ جي متن مان ان جي ممانعت معلوم ٿئي ٿي. جيئن ان جو مصنف لکي ٿو؛ اشهد ان لا اله الا الله چوڻ مهل ڏسڻ سان اشارو نه ڪجي ۽ انهيءَ قول تي فتويٰ آهي. ”منح الفقار“ جو مولف الولواجيه، التجنيس، عمدة المفتي، فتاويٰ صغيري ۽ خلاصي جي حوالي سان لکي ٿو ته اهو قول مختار يعني پسنديدہ آهي ڇاڪاڻ ته نماز سڪون ۽ قرار جي تقاضا ڪري ٿي. منية المصليءَ ۾ به ان کي مڪروم ڄاڻايو ويو آهي پر انهن ڪتابن جي شرح ڪندڙ علماءَ اگر جي اشاري ڪرڻ کي جائز چون ٿا. درمختار ۾ آهي ته: ”پر مختار قول اهوئي آهي جيڪو شارحن ۽ خاص ڪري پوين عالمن بيان ڪيو آهي. مثلاً ڪمال، چلبي، بهني، شيخ الاسلام وغيره. رسول الله صلي الله عليه وسلم جي حديث مان به ان جي رهنمائي ملي ٿي ۽ اهو ئي قول امام محمد ۽ امام ابوحنيفه ڏانهن منسوب آهي. بلڪ درر البحار جي متن ۽ ان جي شرح غرر الاذڪار ۾ آهي ته اسان وٽ جنهن قول تي فتويٰ آهي اهو هي آهي ته سڀ آڱريون پڪيڙي اشارو ڪرڻ گهرجي. شرنبلانيه ۾ برهان

جي حوالي سان نقل ڪيو ويو آهي ته رڳو ڏسڻي آگر سان اشارو ڪري ۽ اشهد ان لا الهه چوڻ وقت آگر مٿي ڪڍي ۽ الا الله چوڻ وقت ان کي هيٺ ڪري. اشارو نه ڪرڻ وارو قول دريافت ۽ روايت پنهنجي جي خلاف آهي ان ڪري ان جي تصحيح ڪريون ٿا.

مٿي ذڪر ڪيل هي قول ته ”رڳو ڏسڻي سان اشارو ڪري“ ڇاڪاڻ ته اشارو ان سان منعقد ٿئي ٿو. فقه جي شارحن جي انهيءَ قول جي ثابتي حديث جي ڪتابن مان به ملي ٿي. ”الاغارة المصبحة علي من نفي الاشارة بالمسبحة“ ۾ علامه برزنجي لکي ٿو ته اشاري ڪرڻ جي حديث کي ۲۵ يا ۲۶ اصحابن روايت ڪيو آهي. مخدوم محمد هاشم ٺٽوي پنهنجي بياض ۾ لکي ٿو ته: اشاري ڪرڻ بابت گهڻيون حديثون آهن. مون کي جيڪي معلوم آهن انهن کي تفصيل سان ”نورالعين في اثبات اشارة في التشهدين“ ۾ جمع ڪيو آهي جن جو تعداد ۲۸ آهي ۲۶ اصحابن کان گهڻين سندن سان نقل ٿيل آهن. انهن سندن جو تعداد ۱۵۰ تائين پهچي ٿو جن مان ڪي صحيح مسلم ۾ آهن، ڪي مسلم جي شرط تي آهن ۽ ڪي ٻين محدثين جي شرطن تي آهن. ڪي حديثون حسن آهن. اصحابن، تابعين ۽ تبع تابعين جا آثار ۽ اقوال ان کان علاوه آهن جڏهن ته اشارو نه ڪرڻ بابت ڪا هڪ به چڻي حديث ثابت نه آهي. ابن ماجه جي شرح ۾ حافظ مغلطائي حنفي لکي ٿو ته ”امام ابوحنيفه کان ويسامه جوڳي قول مطابق اشارو ڪرڻ ثابت آهي. وري حديثن مان نه رڳو آگر سان اشهد ان لا الهه الا الله چوڻ وقت اشاري جو ثبوت ملي ٿو پر ان جو مسنون هجڻ به ثابت ٿئي ٿو جيئن ڪن فقيهن به ان جي وضاحت ڪئي آهي. علامه عيني ڪنز تي پنهنجي شرح ۾ تحفه کان نقل ڪندي لکي ٿو ته اهو ڪم سنت آهي ۽ اهو ئي قول وڌيڪ صحيح آهي. زاهدي لکي ٿو ته اسان جي اصحابن کان جيڪي متفق روايتون ثابت آهن انهيءَ موجب آگر سان اشارو ڪرڻ سنت آهي ۽ ان تي عمل ڪرڻ وڌيڪ چڱو آهي. درمختار جو مصنف المحيط جي حوالي سان ان کي مسنون ڄاڻائي ٿو.

پنهنجي بياض ۾ مخدوم محمد هاشم ٺٽوي مرحوم لکي ٿو ته ڪفايه ۽ جامع الرموز ۾ آهي ته اسان جي اصحابن يعني حنفي عالمن جي ظاهري اصول موجب اشارو ڪرڻ جائز نه آهي. پر سندس ان قول جو ڪو اعتبار ۽ وزن نه آهي ڇاڪاڻ ته فقهي ڪتابن جي ظاهري روايتن ۾ دراصل اهڙو ڪو اشارو نه آهي بلڪ مسئلي بابت خاموشيءَ کي اختيار ڪيو ويو آهي ۽ خاموشي ڪنهن مسئلي جي مخالفت لاءِ دليل نه هوندي آهي. امام محمد، امام ابوحنيفه جو قول نقل ڪري ٿو ته ماڻ کي ڪنهن قول ڏانهن منسوب نه ڪيو ويندو يعني ان ۾ ڪو وزن نه آهي. جيڪي اسان مٿي لکي آيا آهيون ان مان اشاري ڪرڻ جي عمل کي، اشاري نه ڪرڻ جي عمل تي ترجيح ثابت ٿئي ٿي، اهوئي ظاهر حڪم آهي مگر ڪن محققن روايتن کي سامهون رکي ڪڏهن اشارو ڪيو آهي ته ڪڏهن ڇڏي ڏنو اٿن جيئن پنهنجي قولن تي عمل ٿئي، والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: مردن لاءِ نماز ۾ الله اڪبر چوڻ مهل ڪن جي پاپڙين تائين آڱريون مٿي ڪڍڻ سنت آهي يا نه؟ ۽ ان کي ڇڏيندڙ گنهگار آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته اهو ڪم سنت آهي. هدايه ۾ آهي ته ڪن جي پاپڙين جي برابر آڱريون

مٿي ڪئي. خزانه المفتين ۾ آهي ته نماز جي سنت ۽ طريقو آهي ته ڪنن جي پاپڙين تائين آڱريون مٿي ڪئي. وائل بن حجر کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جڏهن نماز پڙهندا هئا ته هٿ ايترو مٿي ڪندا هئا جو ڪنن جي پاپڙين جي برابر ٿيندا هئا. ان حديث کي احمد، دارقطني، حاکم روايت ڪيو ۽ ان کي صحيح چيائين. ”البحر“ ۾ آهي ته ڪنن جي پاپڙين جي برابر ٿيڻ جو مطلب آهي ته آڱريون انهن کي لڳن، جيئن يقين ٿئي ته آڱريون مٿي ٿيون آهن. تنوير ۾ به ساڳيءَ طرح آهي. خانيه ۾ آهي ته تانجو آڱوڻن جا پاسا ڪنن جي پاپڙين کي لڳن. مفتاح الصلوة ۾ آهي ته ٽڪبير يعني نماز شروع ڪرڻ مهل الله اڪبر چوڻ وقت هٿ مٿي اڀا ڪرڻ سنت آهي ۽ جڳائي ته آڱوڻا ڪنن جي پاپڙين کي لڳن. جيڪڏهن رفع يدين ڇڏيندو ته گنهگار ٿيندو. ”البحر“ ۾ آهي ته تحقيق لفظ ”گناه“ جڏهن پڪ جي بجاءِ شڪ جي انداز ۾ ڳالهائبو آهي ته ان جون حالتون مختلف هونديون آهن. انهيءَ ڪري سنت مؤڪده ڇڏڻ جو گناه، واجب ڇڏڻ جي گناه کان هلڪو آهي... والله اعلم بالصواب. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن ڳوٺ ۾ پورو حافظ نه هجي ته ڇا نمازين تي واجب آهي ته تراويح لاءِ ٻئي ڳوٺ مان حافظ قرآن جو اهتمام ڪن يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته تابعداري ۽ اطاعت، استطاعت ۽ سگهه آهر آهي. ڳوٺ ۾ ڪو حافظ نه هجي جيڪو تراويح ۾ ختم ٻڌائي ته ماڻهن تي ٻئي هنڌان پئسا ڏئي ان جو اهتمام ڪرڻ لازم نه آهي. ڇاڪاڻ ته عذر سبب اهي ختم ڪيڻ جا مڪلف نه آهن. عالمن ته اهو به چيو آهي ته عذر سبب واجب ڇڏي سگهجي ٿو. پوءِ عذر سان سنت ڇڏڻ ۾ ته ويتر ڪو گناه نه آهي، والله اعلم بالصواب. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪجهه ماڻهو هڪ هنڌ گڏجي قرآن مجيد پڙهن، جنهن کي ”قرآن خواني“ چئجي ٿو ۽ ان سان قرآن ٻڌڻ جو فرض فوت ٿيندو هجي ۽ وري ماڻهن جو معمول به اهوئي آهي ته ختم ڪندي مٿن جي روحن کي بخشن ٿا. سستي ايتريقدر ڇانيل آهي جو ان طريقي کان سواءِ ماڻهو قرآن مجيد نه ٿا پڙهن. ڇا سستيءَ سبب شرعاً اهو طريقو جائز آهي يا نه ۽ فرض ڪجي، جيڪڏهن جائز آهي ته پوءِ قرآن ٻڌڻ جو جيڪو فرض آهي ان کي ڇڏڻ سبب گنهگار ٿيندا يا نه؟ شرح منية المصلي ۾ آهي ته اجتماعي صورت ۾ قرآن خواني مڪروه آهي ڇاڪاڻ ته ان سان قرآن جي ٻڌڻ جي فرضيت متاثر ٿئي ٿي. هن هنڌ مراد ڪراهيت تحريمي آهي يا ڪراهيت تنزيهي؟ درمختار ۾ آهي ته قرآن پڙهيو وڃي ته ان جو ٻڌڻ واجب آهي. دراصل اعتبار لفظن جي عموم جو هوندو آهي. ان عبارت مان مراد پڻ مڪروه تحريمي ثابت آهي يا نه؟ خواه نماز جي اندر هجي يا ٻاهر هجي، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته بعض بزرگن ان طريقي کي جائز قرار ڏنو آهي جيئن القنية جي هيٺين عبارت ان طرف اشارو ڪري ٿي ته ماڻهن جي لاءِ اهڙي نموني قرآن پڙهڻ مڪروه آهي جو ان جي ٻڌڻ ۽ خاموش رهڻ جو حڪم متاثر ٿئي، جيڪڏهن اهو حڪم متاثر نه ٿئي ته پوءِ ان ۾ ڪو حرج

نه آهي. ثابت ٿيو ته اهڙي صورت ۾ يعني هوريان قرآن خواني ڪرڻ جائز آهي. متانه جو مصنف تارخانيه کان، اهو محيط کان نقل ڪندي لکي ٿو ته ڪن بزرگن وٽ اجتماعي صورت ۾ ڏاڍيان قرآن جو ختم ڪيڏن جنهن کي سنڌيءَ ۾ قرآن خواني چئجي ٿو مڪروه آهي. هن مان به معلوم ٿيو ته ڪي بزرگ اهڙا به آهن جيڪي قرآن خوانيءَ کي مڪروه نٿا ڄاڻن. شرح منية المصليٰ ۾ جائز هجڻ جي قول کي چئنج ڪندي لکيو ويو آهي ته قرآن مجيد پڙهجي ته ان جو ٻڌڻ فرض ڪفايه آهي ۽ هي به چيو ويو آهي ته قرآن خوانيءَ ۾ ڪو حرج نه آهي پر اصل ڳالهه هيءَ آهي ته قرآن پڙهجي ته ان جو ٻڌڻ فرض ڪفايه آهي... ياد رهي ته ڪو ڪم مڪروه تحريمي ان وقت ٿيندو آهي جڏهن واجب چئي. جڏهن ته قرآن پڙهجي ته ان جو ٻڌڻ فرض عين آهي ۽ هن مسئلي ۾ اهو ئي قول راجح آهي جيئن فقهي ڪتابن جي شارحن جا اقوال ان تي دلالت ڪن ٿا. بحر ۾ آهي ته مطلق قرآن پڙهڻ وقت خاموش رهڻ واجب آهي. جيئن ته اعتبار عام لفظن جو آهي نه خاص سبب جو انهيءَ ڪري ماڻهو نماز کان ٻاهر قرآن ٻڌي ته به خاموش رهڻ واجب آهي. قنیه وغيره ۾ آهي ته جيڪڏهن ٻار قرآن مجيد پڙهي ۽ گهر وارا ڪم ڪار ۾ مصروف رهن ۽ قرآن نه ٻڌن ته به سورتون آهن: ۱- جيڪڏهن ان جي پڙهڻ کان اڳ ئي ڪم ڪار ۾ رڌل هئا ته گنهگار نه ٿيندا ۲- جيڪڏهن سندس پڙهڻ کان بعد مشغول ٿي ويا ته گنهگار ٿيندا. انهيءَ مان معلوم ٿيو ته قرآن مجيد جو ٻڌڻ فرض عين آهي نه فرض ڪفايه جيئن ڳجهو نه آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن سڳورن جو هن بابت ڪهڙو قول آهي ته امام جمعي جي نماز پڙهائي ٿو، پر ان ۾ سورة اعليٰ ۽ الفاشيه نٿو پڙهي بلڪ ان کانسواءِ ٻيون سورتون پڙهي ٿو ته ڇا چيو ويندو ته اهو ڪم مڪروه آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته مڪروه چوڻ جو ڪو سبب نه آهي ۽ نه ئي ڪنهن روايت مان ان قول جي تائيد ٿئي ٿي بلڪ متن جي ڪتابن جي عبارتن مان ان جي ابتڙ مسئلو ظاهر ٿئي ٿو جيئن درايت يعني مسجددارن کان ڳجهو نه آهي. هدايه ۽ متن جي سڀني ڪتابن ۾ آهي ته نماز ۾ ڪا شيءِ مقرر ڪري پڙهڻ مڪروه آهي. ”ڪا شيءِ“ ۾ ٻين سورتن سان گڏ سورة الاعليٰ ۽ الفاشيه پڻ شامل آهن ۽ سندس قول ”نماز ۾“ جمعي جي نماز به شامل آهي. انهيءَ مان مسئلو مٿي بيان قول جي ابتڙ ثابت ٿئي ٿو.

هن نقل ڪيل عبارت ۾ دلالت ۽ ثابتي آهي ته جمعي جي نماز ۾ سورة الاعليٰ ۽ الفاشيه کان سواءِ ٻيون سورتون پڙهڻ ته مڪروه نه آهي ڇاڪاڻ ته ٻين سورتن جي قراءت کي مڪروه چوڻ جو لازمي مطلب هي نڪرندو ته جمع ۾ رڳو مٿيون ٻه سورتون مقرر ۽ مخصوص ڪري پڙهيون وڃن ۽ ان عمل کي فقه جا ڪتاب مڪروه چون ٿا. جيڪڏهن اعتراض ڪندي چوندين ته جمع نماز ۾ جيڪي سورتون نبي صلي الله عليه وسلم کان پڙهڻ ثابت آهن، ظاهر آهي ته انهن کي مقرر ڪرڻ مڪروه نه آهي بلڪه انهن جو پڙهڻ مستحب ۽ مندوب آهي جيتوڻيڪ ٻين سورتن کي خاص ۽ مقرر ڪرڻ مڪروه ٿي سگهي ٿو جن جو پڙهڻ رسول الله صلي الله عليه وسلم کان ثابت نه آهي.

آءُ چونڊس ته فقهي ڪتابن جي متن جون عبارتون ان تخصيص ۽ ان فرق کي به قبول نه ٿيون ڪن انهيءَ ڪري فقهي ڪتابن جي شارح عالمن ۽ فقيهن انهن سورتن کي خاص ۽ مقرر ڪرڻ کي مڪروه چيو آهي جن بابت ثابت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن ڪن نمازن ۾ ڪي خاص سورتون پڙهيون آهن جيئن فتح القدير ۾ آهي ته ”سوره سجده ۽ سوره الدهر کي جمعي جي ڏينهن فجر ۾ ۽ سوره جمع ۽ سوره منافقون کي جمعي جي نماز ۾ مقرر ڪرڻ مڪروه آهي. بحر وغيره ۾ پڻ ساڳيءَ ريت آهي حالانڪ مٿي بيان ڪيل سورتن جي جمعي جي ڏينهن قراءت ڪرڻ رسول الله صلي الله عليه وسلم کان ثابت آهي. بس معلوم ٿيو ته ڪا سورت جمعي جي نماز ۾ خاص ڪرڻ جائز نه آهي. جيڪڏهن چوندين ته شرح طحاويءَ جي حوالي سان خزانه المفتين ۾ آهي ته امام جمعي جي پهرين رڪعت ۾ الحمد کان بعد سوره جمع ۽ ٻيءَ ۾ المنافقون يا ٻيون سورتون پڙهي ته جائز ۾ مڪروه آهي. هيءَ ظاهري حڪم سوره اعليٰ ۽ غاشيه سميت سڀني سورتن کي شامل آهي. جڏهن اهو حڪم سوره اعليٰ ۽ غاشيه کي شامل آهي حالانڪ نبي صلي الله عليه وسلم کان جمع جي نماز ۾ انهن جو پڙهڻ ثابت آهي ته پوءِ ٻين سورتن کي خاص ۽ مقرر ڪرڻ ته وڌيڪ مڪروه ٿيندو. آءُ چوان ٿو ته بظاهر نقل ڪيل مٿئين عبارت ۾ ”يڪره“ جو لفظ آهي يعني ائين ڪرڻ مڪروه آهي پر اصل ۾ ”لا يڪره“ هو يعني مڪروه نه آهي مگر ڪاتب جي غلطيءَ سبب لا (نه) لکت ۾ اچڻ کان رهجي وئي جنهن جي ڪري معنيٰ ۽ مطلب ئي متجي ويو پر جيڪڏهن ثابت ٿئي ته اصل نسخي ۾ صحيح عبارت ائين ئي آهي، جيئن نقل ڪئي وئي آهي ته پوءِ بظاهر اها روايت ضعيف ۽ فقهي ڪتابن جي مڃيل متن ۽ انهن جي مشهور معروف شرحن جي بلڪل ابتڙ آهي ڇاڪاڻ ته ان سان نماز جمعي ۾ سورتن جي مقرر ڪرڻ جي اجازت ملي ٿي حالانڪ ائين ڪرڻ مطلق مڪروه آهي، خواه انهن جو پڙهڻ نبي صلي الله عليه وسلم کان ثابت چوڻ هجي. جيڪڏهن چوندين ته نعمان بن بشير کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن عيدين ۽ جمع جي نماز ۾ سورة سبح اسم ربك الاعليٰ ۽ هل اتاك حديث الغاشية پڙهندا هئا، ان حديث کي مسلم روايت ڪيو. جيتوڻيڪ هن حديث مان ثابت نه ٿو ٿئي ته پاڻ سڳورن جو هميشه اهوئي معمول هو تنهن هوندي به ان ڏس ۾ هيءَ حديث ظاهر ۽ واضح آهي. آءُ جواب ڏيان ٿو ته هن حديث ۾ سدائين پڙهڻ جو مفهوم شامل نه آهي انهيءَ ڪري لمعات ۾ آهي ته: هن حديث ۾ لفظ ڪَانَ (هو) دَوام ۽ هميشگيءَ لاءِ نه آهي. واضح رهي ته ”ڪَانَ“ (هو) جو لفظ اهڙين ٻين حديثن ۾ به آيل آهي. ابوهريره کان روايت آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن جمعي جي صبح جي پهرين رڪعت ۾ الر تنزيل ۽ ٻيءَ ۾ هل اتا علي الانسان پڙهندا هئا. ان حديث کي بخاري ۽ مسلم بيان ڪيو. اهڙي ئي حديث ابوداؤد، ترمذي، نسائي، ابن ماجه، ابن ابی شيبه، بيهقي ۽ پنهنجي سنن ۾، ابن ماجه عبدالله بن مسعود رضي الله عنه ۽ عتيبيءَ علي رضي الله عنه کان بيان ڪئي آهي. ابن عباس کان روايت آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن جمعي جي نماز ۾ سورت الجمعة ۽ المنافقون پڙهندا هئا. ان کي مسلم، ابوداؤد، ترمذي، نسائي، ابن ماجه ۽ ابن ابی شيبه روايت ڪيو. طبراني حسن سند سان ۽ ابن مردويه ۽ سعيد بن منصور به اهڙي حديث ابوهريره

کان نقل ڪئي آهي جن ۾ ڪان (هو) جو لفظ موجود آهي. ان جي باوجود فقيهن نمازن ۾ ڪن سورتن جي مخصوص ڪرڻ کي مڪروم چيو آهي جيئن عبارتون مٿي گذاريون. فتح القدير ۾ آهي ته لفظ ڪان جو حديثن ۾ اچڻ سورتن جي خاص ڪرڻ جي مڪروم هجڻ جي حڪم کي بي اثر نه ٿو ڪري. الله توفيق ڏيندڙ آهي. هاڻو البت رسول الله صلي الله عليه وسلم کان ثابت ٿيل سورتن کي ڪڏهن ڪڏهن پڙهڻ مستحب يعني چڱو ڪم آهي. درمختار جو مصنف لکي ٿو ته جمعي جي ڏينهن صبح جي نماز ۾ سورة السجده ۽ الدهر کي مخصوص ڪري پڙهڻ مڪروم آهي البت ڪڏهن ڪڏهن پڙهڻ جائز آهي ليڪن ياد رکڻ گهرجي ته مستحب به انهيءَ شخص لاءِ آهي جيڪو ٻين سورتن جي پڙهڻ کي مڪروم نه سمجهي جيئن درالحڪام شرح الغرر ۾ آهي ته سورتن کي مقرر ڪرڻ مڪروم فعل آهي مثلاً الر تنزيل ۽ هل اتي جمعي جي ڏينهن صبح جي نماز ۽ جمع نماز ۾ سورة الجمعة ۽ المنافقون پڙهي ته مڪروم آهي ۽ اهو مڪروم ان لاءِ آهي جيڪو انهن نمازن ۾ ٻيون سورتون نٿو پڙهي. فقيه فرمائن ٿا ته مڪروم هجڻ جو حڪم تڏهن آهي جڏهن پڙهندڙ انهن سورتن کي لازم ۽ ٻين سورتن کي ناجائز يا مڪروم ڄاڻي. اهو حڪم ان شخص جي باري ۾ پڌرو آهي جيڪو رسول الله صلي الله عليه وسلم کان ثابت نه ٿيل سورتن جي پڙهڻ کي مڪروم ڄاڻي ٿو ۽ ان سبب جي ڪري ثابت ٿيل سورتن جي پڙهڻ تي سدائين اصرار ڪري ٿو.

اوهان غور ڪري ڏسو ته جيڪو شخص پائيندو هو ته جمعي جي نماز ۾ سورة اعليٰ ۽ غاشيه کان سواءِ ٻيون سورتون پڙهڻ مڪروم آهي ته معاملو ڪيئن ان جي خلاف اچي بيٺو. خلاصو هي آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم کان ثابت ٿيل سورتن کي نماز جمعي دوران پڙهڻ ٽن شرطن سان خاص آهي: ۱- ڪڏهن ڪڏهن انهن کي پڙهي. ۲- هيءَ اعتقاد نه هجي ته انهن سورتن کان سواءِ جمعي جي نماز نه ٿيندي. ۳- ائين به نه چوي ته انهن سورتن کان بغير ٻيون سورتون جمع نماز ۾ پڙهڻ مڪروم آهي.

ها البت جيڪڏهن اعتراض ڪندڙ هن طرح چوي ها ته وڌيڪ مناسب هو ته جمعي جي نماز ۾ اوساط مفصل (مثلاً والسماء والطارق) يا قصار مفصل (مثلاً اذا زلزلت الارض) جهڙيون سورتون پڙهڻ مڪروم آهي ۽ طوال مفصل (مثلاً سورة حجرات) پڙهڻ مسنون آهي. درمختار ۾ آهي ته: حضر ۾ فجر ۽ ظهر جي نماز ۾ طوال مفصل سورتن مان پڙهڻ مسنون آهي. ظاهر آهي ته جمع به ظهر جي حڪم ۾ آهي. انهيءَ ڪري جمع ۾ به طوال مفصل سورتن مان پڙهڻ سنت آهي. پوءِ جيتوڻيڪ رسول الله کان سورة اعليٰ ۽ غاشيه جمع جي نماز ۾ پڙهڻ ثابت آهي، انهيءَ ڪري انهن جو جمعي ۾ پڙهڻ مستحب آهي پر مٿي بيان ڪيل فقهي اصول موجب انهن سورتن جو جمعي ۾ پڙهڻ سنت جي خلاف آهي. اهڙيءَ طرح حنفي فقه جي تقاضا موجب پڻ اهو مسئلو ان شخص جي ابتڙ آهي جيڪو چوي ٿو ته مٿين سورتن کان سواءِ جمعي جي نماز ۾ ٻيون سورتون نه پڙهجن ۽ ظاهري ۽ باطني ڪمن ۾ هدايت ڪرڻ الله جي هٿ ۽ وس ۾ آهي.

حق هيءُ آهي ته مٿي بيان ڪيل ٽن شرطن موجب جيڪو شخص جمعي جي نماز ۾

رسول الله صلي الله عليه وسلم جي تابعداري ڪندي الاعليٰ ۽ الغاشيه پڙهندو ته مڪروھ نه آھي. جيتوڻيڪ انهن سورتن جو طوال مفصل مان نه هئڻ سبب ائين ڪرڻ سان سنت جو ڇڻڻ لازم اچي ٿو پر نبي صلي الله عليه وسلم کان ثابت ۽ منقول هئڻ سبب مڪروھ نه بلڪ مستحسن يعني چڱو ڪم آھي. ان کان بعد البحر جي هيٺين عبارت نظر مان گذري جنهن ۾ ان مسئلي جي تائيد ٿئي ٿي. لکي ٿو: امام کي گهرجي ته جمعي جي هر رڪعت ۾ فاتحه کان پوءِ ظھر جيتري قراءت ڪري ۽ جيڪڏهن پهرين رڪعت ۾ الحمد کان پوءِ سورھ الجمعة ۽ ٻيءَ ۾ المناقون يا پهرين ۽ ۾ سبح اسم ربك الاعليٰ ۽ ٻيءَ ۾ هل اتاك حديث الغاشيه پڙهيائين ته چڱو ڪم آھي جو رسول الله صلي الله عليه وسلم جي فعل مبارڪ جي پيروي آھي پر سدائين ائين نه ڪري بلڪه بعض اوقات ٻيون سورتون به پڙهي جيئن ٻيون سورتون صفا ڇڏي نه وڃن ۽ مٿي بيان ڪيل سورتن جي قراءت کي حتمي ۽ لازمي نه ڄاڻي.

بحر جي هن عبارت مان معلوم ٿيو ته مٿين سورتن کي جمعي جي نماز ۾ پڙهڻ چڱو ڪم آھي جو رسول الله صلي الله عليه وسلم جن اھي پڙهيون آهن. پوءِ جيتوڻيڪ اھو بيان ڪيل فقهي اصول جي خلاف آھي. خلاصو هيءُ ته جمع جي نماز بابت هيءُ چوڻ ته انهن مٿين سورتن کان سواءِ ٻيون سورتون ان ۾ نه پڙھجن، اھو اھڙو قول آھي جنهن جي نه عقل اجازت ڏئي ٿو ۽ نه ان جي ڪا روايت ۽ دريافت تائيد ڪري ٿي. اڳي پوءِ الله هدايت ڪندڙ آھي. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني) سوال: جنهن طريقي سان رمضان جي تراويح ۾ ختم ڪين ٿا، ان ۾ جيڪڏهن قاري صاحب ڪجهه سورتون پڙهي، مگر هڪ ۾ به بسم الله نه پڙهي، نه هوريان، نه ڏاڍيان ته ان جو قرآن ختم ناقص ۽ اٿورو ٿيندو يا نه؟ جيڪڏهن بسم الله هوريان پڙهي ته به نمازي ٻڌڻ کان محروم رهن ٿا. خلاصو هيءُ ته هر هڪ سورت جي شروع ۾ ڏاڍيان بسم الله پڙهجي يا نه؟ ۽ ڪهڙو سبب آھي ته قرآن جو جزو ۽ حصو هجڻ جي باوجود بسم الله نٿي پڙهجي. لوجه الله مسئلو ڇڏين روايتن جي روشنيءَ ۾ لکو.

جواب: ظاهر هيءُ آھي ته صحيح قول موجب بسم الله قرآن مجيد جي هڪ آيت آھي. بحر ۾ آھي ته بسم الله قرآن جي آيت آھي جيڪا ٻن سورتن جي وچ ۾ فاصلو ۽ فرق ڪرڻ لاءِ نازل ٿي. پر نه سورھ فاتحه جو حصو آھي ۽ نه ئي وري ٻين سورتن جو حصو آھي. هي سڀ کان وڌيڪ صحيح قول آھي جيئن محيط وغيره ۾ آھي. ٻين عالمن جي چوڻ موجب هڪ قول هي آھي ته قرآن جي آيت نه آھي. اھو اسان جي ڪن مشائخ جو قول آھي. هن تي عالمن ۽ فقهي قولن جي اختلاف سبب شبھو ۽ اعتراض بيان ٿيل آھي. ٻيو قول آھي ته بسم الله فاتحه ۽ ٻيهر سورت جو حصو آھي ۽ اھو قول امام شافعي ڏانھن منسوب ڪيو ويو آھي. اسان جي مذهب جو دليل هيٺين حديث آھي، نبي صلي الله عليه وسلم جن فرمايو: الله تعاليٰ فرمائي ٿو: مون نماز کي پنهنجي ۽ پنهنجي ٻانهي جي وچ ۾ وھاريو آھي پوءِ جڏهن اھو الحمد چوي ٿو ته..... آخر تائين- هن حديث ۾ بسم الله جو ذڪر نه ڪيو ويو آھي جنهن مان معلوم ٿيو ته بسم الله سورھ فاتحه جو حصو نه آھي. هڪ حديث ۾ سورھ ملڪ کي ۳۰ آيتون ٻڌايو ويو ۽ اھي بسم الله کان سواءِ ۳۰ آيتون پوريون ٿين ٿيون. درمختار ۾ آھي ته بسم الله قرآن مجيد جي هڪ آيت آھي ۽ ٻن سورتن ۾ فاصلي ۽ فرق لاءِ نازل ٿي، مگر نه سورت فاتحه جو حصو آھي

نه ڪنهن ٻي سورت جو حصو ۽ اهو ئي صحيح قول آهي. خلاصو هيءُ ته بسم الله قرآن مجيد جي آيتن مان هڪ آيت آهي. ڪوفي بصري ۽ ٻين عالمن جي اختلاف موجب قرآن جون ڪل ۶۲۳۷ آيتون آهن ۽ مٿيون ڳاڻا تو بسم الله سان پورو ٿئي ٿو. پوءِ جيڪو شخص تراويح وغيره ۾ هڪ ڀيرو به هيءُ آيت ٻڌي ته پوءِ بيشڪ انهيءَ سڄي قرآن ۾ ان کي ٻڌو ۽ قرآن ٻڌائيندڙ ختم شريف دوران ان جي سنت کان آڃو ٿي وڃي ٿو. غرض ته امام تراويح ۾ هڪ ڀيرو بسم الله ڏاڍيان پڙهي جيئن سڄي قرآن ٻڌڻ جو مقصد حاصل ٿئي پر جيئن مشهور ۽ مروج آهي امام ان کي ختم ۾ ڏاڍيان نه پڙهندو آهي ان جو شايد سبب هيءَ حديث آهي ته (اصحابي سڳورا نماز ۾) بسم الله الرحمن الرحيم ڏاڍيان نه پڙهندا هئا. اها حديث احمد بيان ڪئي. تڏهن به سورة نمل ۾ جيڪا بسم الله قاري صاحب پڙهندو آهي ان کي ٻڌڻ سان اهو مقصد پورو ٿئي ٿو. البت جيڪڏهن شروع ۾ هڪ ڀيرو ڏاڍيان بسم الله پڙهي ته پڪ ذميواريءَ کان آڃو ٿي ويندو. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: فتاويٰ برهنه ۾ آهي ته قرآن پڙهڻ مهل بدن لوڏڻ مڪروم آهي. اهو حڪم صحيح آهي يا نه؟
جواب: ظاهر هيءُ آهي ته بدن کي لوڏڻ سڪون ۽ وقار جي خلاف آهي جيڪو عبادت جو مقصد آهي. قرآن مجيد پڙهڻ سڀ کان افضل عبادت آهي. ان ۾ سڪون ۽ وقار جي وڌيڪ ضرورت آهي. جيڪو نماز ۾ جسر لوڏي ٿو ان کي جهالت سڏيو ويو آهي. درمختار ۾ آهي ته آواز بلند ڪرڻ مهل بدن جي عضون کي لوڏڻ جهالت آهي. انهيءَ ڪري قرآن پڙهڻ وقت بدن کي لوڏڻ پڻ جهالت آهي. البت ڪنهن کي عذر هوندو آهي جيئن نابين تلاوت ۾ چستي برقرار رکڻ لاءِ بدن چوريندو آهي ته اهڙا ماڻهو عذر سبب مجبور آهن. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جامع الفتاويٰ جو مصنف مفيد المستفيد جي حوالي سان لکي ٿو ته سورة فاتحه ۾ ڪي سڪتا يعني اڌ در ۽ وقف يعني ٻيھڻ جا هنڌ آهن. ان کان بعد سوال جو جواب ڏيندي لکي ٿو ته ۷ سڪتا ۽ ۹ وقف ڪرڻ جون جايون آهن: ۱- ۶ مطلق وقف ۽ ۲ وقف ناجائز ۽ ۳ وقف ڪفر آهن. الحمد تي سڪت، لله تي سڪت، رب العالمين تي وقف جائز نه آهي، الرحمن الرحيم تي وقف ڪرڻ ڪفر آهي، مالڪ تي سڪت، يوم الدين تي وقف مطلق، اياڪ نعبد تي سڪت، واياڪ نستعين تي وقف مطلق آهي، اهدنا الصراط المستقيم تي وقف جائز نه آهي. صراط الذين تي وقف ڪفر آهي. انعمت تي سڪت، عليهم تي وقف جائز نه آهي. غير المنضوب تي سڪت جو وقف، عليهم تي وقف ڪرڻ ڪفر آهي. ولا الضالين تي مطلق وقف آهي. ان کان علاوه عالمن جو اتفاق آهي ته جيڪو انهن سڪتن ۽ وقفن کي نه ڄاڻي ان جي امامت جائز نه آهي ۽ انهن جي ڄاڻ کان بغير جنهن امامت ڪرائي انهيءَ خطا ڪئي ۽ خراب ڪم ڪيو ڇاڪاڻ ته اهڙو شخص اگهاڙي شخص وانگر آهي ۽ سڀني وٽ اگهاڙي جي پويان نماز جائز نه آهي. اهوئي مختار قول آهي. ان بابت صحيح حڪم ڪهڙو آهي؟

(نوٽ: سڪته يعني سامه پٽڻ کان سواءِ لفظ تي رکجڻ ۽ وقف يعني لفظ تي سامه پٽي رکجڻ، ٻنهي ۾ معمولي فرق آهي- مترجم)

جواب: ظاهر هي آهي ته اعتماد جو ڪن ڪتابن ۾ انهن وقفن جو ذڪر نه آهي ۽ انهن تي ڪفر جو حڪم لاڳو ڪرڻ لاءِ ڪو جواز ۽ دليل نه آهي. متانه ۾ آهي ته: نماز جائز هجڻ لاءِ وقف ڪرڻ جو شرط هئڻ ڪو اعتبار نه آهي تانجو اسد بخاري چوي ٿو ته جيڪڏهن لا اله الا الله چئي وقف ڪري پوءِ الا هو الحى القيوم پڙهي يا شهد الله انه لا اله پڙهي ۽ وقف ڪري ان کان بعد چوي ته الا هو ته نماز نه پڇندي ڇاڪاڻ ته ان سان ڪلام نٿو مڃجي ۽ ان تي فتويٰ آهي. ساڳي ريت جيڪڏهن سڀ وقف ڇڏي، تڏهن به اسان وٽ نماز فاسد نه ٿيندي. فتاويٰ الحجة الاصل ۾ آهي ته وقف ياد ڪرڻ ۽ جائز افضل آهي. پر ان جو اهمام نه ڪرڻ سبب نماز نه ٿيندي آهي بلڪه عالمن وضاحت ڪئي آهي ته جن لفظن تي سڪتا آهن انهن کي به ملائي پڙهي. متانه ۾ آهي ته مضمرات جو مصنف ملتقط کان نقل ڪري ٿو ته نمازي سورة فاتحه ۾ اياڪ نعبد واياڪ نستعين تي پهچي ته اياڪ تي وقف نه ڪري، پر سڪتو ڏئي. ان کان پوءِ چوي نعبد ان کانپوءِ چوي اياڪ ۽ سڪتو ڪري ان کان پوءِ نستعين چوي. ائين ڪرڻ لازم نه. پر اوليٰ آهي. صحيح ڳالهه هيءُ آهي ته اياڪ نعبد واياڪ نستعين ملائي پڙهي. والله اعلم (حرر الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: نمازي قراءت دل ۾ ڪري ٿو ۽ لفظ زبان سان نٿو چوي. پڇڻ تي جواب ڏئي ٿو ته زبان سان پڙهڻ مون کي ڏکيو لڳي ٿو. جيڪي به پڙهندو آهيان دل ۾ پڙهندو آهيان ان ڪري زبان نه چرندي آهي. ان صورت ۾ شرعي حڪم ڪهڙو آهي؟

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته قراءت ڪرڻ زباني فعل آهي جيڪو فرض آهي. هدايه ۾ آهي ته قراءت زباني فعل آهي. بحر ۾ آهي ته صحيح قول مطابق پڙهڻ جي حد هيءُ آهي ته زبان سان لفظ اهڙيءَ ريت اچاري جو دل اندر ٻڌي. ڇاڪاڻ ته نماز ۾ قراءت فرض آهي ۽ اهو فرض تڏهن ادا ٿيندو جڏهن زبان سان پڙهي. ان ڏس ۾ ”قراءت قلبية“ جو ڪو اعتبار نه آهي جو چوندا آهن ته اسان جي دل ڌڙڪي ٿي. حصن حصين ۾ آهي ته جيڪي ذڪر اذڪار شريعت ۾ واجب يا مستحب آهن، اهي ادا تڏهن ٿيندا جڏهن زبان سان چوي ۽ دل ۾ ٻڌي. تانجو ڳالهائڻ کان عاجز مثلاً گونگي تي به لازم آهي ته قراءت ۾ چپ چوري. اهو حڪم هڪ روايت موجب آهي. پر ان بابت صحيح قول هي آهي ته مٿس چپ چورڻ لازم نه آهي. اشباه جو مصنف لکي ٿو ته گونگي تي لازم آهي ته پنهنجا چپ لوڏي، يعني سندس زبان جي حرڪت ڏيڻ کي سندس قراءت شمار ڪيو اٿن. درمختار ۾ آهي ته عاجز انسان مثلاً گونگي ۽ اڻ پڙهيل تي زبان چورڻ لازم نه آهي. اهڙي شخص جي قراءت بابت به اهوئي حڪم آهي. اهوئي قول واجب کي ادا ڪرڻ کان مجبور ۽ معذور هجڻ جي ڪري صحيح آهي. پر ٻئي لاءِ ائين ڪرڻ دليل کان سواءِ لازم نه آهي. ان لاءِ نيت ڪرڻ ڪافي آهي. والله اعلم (حرر الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: رمضان ۾ اڪيلي لاءِ وتر ۾ قراءت ڏاڍيان ڪرڻ افضل آهي يا هوريان؟

جواب: جيئن بحر مان پڌرو ٿئي ٿو ته ڏاڍيان پڙهڻ افضل آهي. جهري نماز ۾ ڏاڍيان قرآن پڙهڻ

امام تي واجب ۽ اڪيلي پڙهندڙ لاءِ افضل آهي يعني فجر، سانجهي ۽ عشا جي پهرين ٻن رڪعتن، عيدين، تراويح ۽ وتر رمضان ۾۔ درمختار ۾ آهي ته فجر، مغرب ۽ عشا جي پهرين ٻن رڪعتن ۾ نماز قضا هجي يا ادا، جمع، عيدين، تراويح ۽ ان کان بعد وتر ۾ امام قراڻت ڏاڍيان ڪري، اڪيلي پڙهندڙ کي اختيار آهي، ان لاءِ به افضل آهي ته ڏاڍيان پڙهي، مفتاح الصلوة ۾ آهي ته صرف امام تي قراڻت ڏاڍيان ڪرڻ واجب آهي، منفرد لاءِ افضل آهي، صبح، مغرب ۽ عشا جي پهرين ٻن رڪعتن، جمع ۽ عيدين، تراويح ۽ رمضان جي وتر ۾ امام تي ڏاڍيان قرآن پڙهڻ واجب ۽ اڪيلي کي اختيار آهي پر ان لاءِ به افضل ڏاڍيان پڙهڻ آهي، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: رسول الله ﷺ جن رمضان ۾ رڳو تهجد پڙهندا هئا يا تراويح به پڙهندا هئا؟

جواب: ظاهر هي آهي ته تهجد رڳو رسول الله تي فرض هو جيئن الله تعاليٰ جي فرمان ”فتهجد“ مان پڌرو آهي، المواهب جو مصنف لکي ٿو ته قرآن مجيد ۾ الله تعاليٰ جو فرمان آهي ته ومن الليل فتهجد به ناقله لک (اي نبي! رات جو اٿي تهجد پڙهندو ڪر اهو ٻين فرضن کان سواءِ توتي اضافي فرض آهي يا مطلب هي آهي ته تنهنجي لاءِ فضليت جو ڪم آهي جيڪو خاص توتي فرض آهي، ان قول کي رافعي صحيح چيو ۽ امام نوويءَ ۽ جمهور عالمن ان کي نقل ڪيو آهي، بيضاويءَ ۾ به ساڳيءَ طرح آهي، رسول الله جن ڪجهه راتيون جماعت سان گڏ تراويح پڙهي پوءِ عذر بيان ڪري پڙهائڻ ڇڏي ڏنائون، مشڪواة ۾ حديث آهي ته رسول الله جن مسجد ۾ تڏن جو هڪ ڪمرو ٺاهيو، ڪجهه راتيون ان ۾ تراويح پڙهيائون تانجو ماڻهو به گڏ ٿيا، هڪ رات اصحابن سڳورن نبي صلي الله عليه وسلم جي قراڻت جو آواز نه ٻڌو ۽ پڇيائون ته ننڊ اچي وئي اٿن، انهن مان ڪي ڪنگڻ لڳا جيئن پاڻ سڳورا انهن ڏانهن نڪري اچن، ارشاد فرمايائون ته توهان جي انهيءَ عمل کي مون برابر پئي ڏٺو تانجو مون کي خوف ٿيو ته متان تراويح توهان تي فرض نه ٿين ۽ جيڪڏهن توهان تي فرض ڪيون ويون ته (سدائين) پڙهي نه سگهندؤ، پوءِ اهي انسانو! پنهنجي گهرن ۾ تراويح پڙهو، ان واقعي کان پوءِ پاڻ سڳورن گهر ۾ تراويح پڙهندا هئا.

باقي رهيو سندن تهجد پڙهڻ ته اوهان کي معلوم آهي ته تهجد پاڻ سڳورن ۽ سندن آل تي فرض هئي پوءِ تراويح جي ڪري پاڻ تهجد ڪيئن ڇڏيندا؟ هي مسئلو باقي رهي ٿو ته ماڻهن جي تراويح پڙهڻ سبب انهن تان تهجد جي سنت ساقط ٿيندي يا نه؟ ظاهر هي آهي ته ساقط نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته تهجد جدا نماز آهي ۽ تراويح سنت موڪده آهي، انهيءَ باب ۾ مون تي اهو ظاهر ٿيو، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: تراويح ۾ ختم شريف ڪيڏن مؤڪد سنت آهي يا غير مؤڪد آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي ته اها تاڪيدي سنت آهي جيئن فقهي ڪتابن جي متن جون عبارتون ان تي

دالالت ڪن ٿيون، هدايه جي هيٺين عبارت به ان ڏانهن اشارو ڪري ٿي. لکي ٿو ته: ماڻهن جي سستيءَ جي ڪري تراويح کي نه ڇڏجي. ان جي ابتڙ التحيات کان پوءِ دعائن گهرڻ جو حڪم آهي جن کي ڇڏي سگهجي ٿو ڇاڪاڻ ته اهي اصلي سنتون نه آهن. معلوم ٿيو ته تراويح ۾ ختم ڪيڏا اصلي سنت آهي. زائد سنت نه آهي. واللہ اعلم (حرر الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: رمضان جي تراويح ۾ ختم ڪيڏا جي شروعات ڪهڙي صحابيءَ کان ٿي - رضي الله تعاليٰ عنہم اجمعين.

جواب: ظاهر هي آهي ته تراويح ۾ ختم ڪيڏا جي سنت عمر رضي الله عنه کان ٿي جيئن اسحاق همداني جي روايت مان معلوم ٿئي ٿو. چوي ٿو ته رمضان جي پهرين رات علي بن ابي طالب گهر کان نڪتو. ڏٺائين ته مسجدن ۾ ڏيڻا روشن آهن ۽ الله جي ڪتاب جي تلاوت ڪئي وڃي ٿي. چوڻ لڳو ته اي خطاب جا پٽ! الله تنهنجي قبر کي روشن ڪري جيئن توهان الله جي مسجدن کي روشن ڪيو آهي. ان کي ابن شاهين روايت ڪيو. واللہ اعلم (حرر الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ ڳوٺ ۾ حافظ جماعت سان ختم پڙهي ٿو. ان کان پوءِ ٻئي ڳوٺ ۾ ٻي جماعت کي تراويح ۾ ختم ٻڌايائين. ختم شريف ڪيڏا جي سنت انهيءَ جماعت کان پوري ٿي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته انهن تان سنت ادا ٿي ويندي ڇاڪاڻ ته تراويح ۾ ختم ٻڌو اٿن ۽ امام تان ٻئي پيري ختم ڪيڏا لاءِ تراويح جي سنت ادا نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن اڻويهين ۽ اڪويهين رمضان کان بعد ختم ڪڍيو ويو ته رمضان جي باقي تاريخن مان تراويح نه ڇڏندي، جو انهن ۾ به ساڳيءَ طرح سنت آهي. اهڙيءَ طرح جوهره نيره ۾ آهي. انهيءَ ڪري اها سنت پڙهندڙ جي، سنت پڙهائيندڙ جي پويان جماعت ٿي. ٻيو ختم امام لاءِ افضل آهي جيئن درمختار ۾ آهي ته: سنت حاصل ڪرڻ لاءِ مقتدين جي حق ۾ ان سان خلل لازم نه ايندو ڇاڪاڻ ته هڪ ڀيرو ختم ٻڌو اٿن يعني جيئن ته مقتدين پهريون ڀيرو ختم ٻڌو آهي تنهن ڪري کين سنت جو ثواب حاصل ٿيندو. واللہ اعلم (حرر الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: رمضان ۾ فرض جماعت سان نه پڙهيائين ۽ تراويح باجماعت پڙهيائين، ان صورت ۾ ان لاءِ باجماعت وتر جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان جي جائز هجڻ ۾ ڪو اعتراض ۽ تڪرار نه آهي بلڪ افضل آهي ۽ صحيح هي آهي ته جيتوڻيڪ امام سان گڏ فرض نه پڙهيائين تڏهن به ان سان گڏجي وتر ضرور پڙهي ڇاڪاڻ ته منية المصليٰ جي شرح ۾ آهي ته جڏهن فرض امام سان نه پڙهي ته چيو وڃي ٿو ته تراويح ۽ وتر به ان سان گڏجي نه پڙهي. اهو ئي حڪم ان وقت به آهي جڏهن باجماعت تراويح نه پڙهي (ته باجماعت وتر به نه پڙهي) پر صحيح قول هي آهي ته سڀني صورتن ۾ امام سان شريڪ ٿي سگهي ٿو. واللہ اعلم (حرر الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ڪامل ولي حضرت ميان موسيٰ پنهنجي مرحوم والد کان نقل ڪري ٿو ته جيڪو شخص فرض کان فارغ ٿي هٿ سجده جي جاءِ تي رکي پيشاني نوڙائي، تي بار الله يا وري لا اله الا الله محمد رسول الله يعني ڪلمه طيب چوي ان جي دعا قبول ٿيندي، جيتوڻيڪ قبول جوڳي نه هجي. حصن حصين ۾ آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم نماز کان فارغ ٿيندا هئا ته پيشانيءَ تي هٿ ڦيريندا هئا. (الحديث) ۽ حقيقت ۾ هر پير جي مريدن لاءِ سندس پيروي ڪرڻ لازم آهي. جيڪڏهن ان فعل کان شريعت جي ڪتابن ۾ منع آيل آهي ته لکڻ فرمايو ورنه هن علائقي جا اڪثر علماء جيئن مخدوم روح الله، مخدوم دين محمد، ابو المعالي، ميان نور محمد نصرپوري، عامر صوفي اگهي، ميان احمد الڪيرپائي کان روبرو ان بابت معلوم ڪيو ويو. سڀني چيو ته ائين ڪرڻ گهرجي بلڪ مخدوم روح الله فرمايو ته ڪتاب حصن حصين ۾ آهي ته پيشانيءَ تي هٿ رکڻ حديثن مان ثابت آهي. ”عمل اليوم والليلة“ ۾ ابن حجر سجدي جي جاءِ تي هٿ رکڻ پڌرائي ڪئي آهي. وري پيشانيءَ تي هٿ رکڻ حديثن مان ثابت آهي. مٿئين ڪتاب ۾ تحقيق جي باوجود اها روايت هٿ نٿي اچي، باقي مخدوم روح الله جي چيل ڳالهه حجت آهي.

جواب: ظاهر هي آهي ته اهو ڪم جائز آهي جنهن جي ڪا منع نه آهي ڇاڪاڻ ته اهي ڪم نماز جي آدابن، سنتن ۽ مباح ڪمن مان آهن. پيشانيءَ تي هٿ ڦيرڻ انهن آداب مان آهي جيڪي سنت مان ثابت آهن. جيئن جامع الرموز ۾ آهي ته نماز جي آداب مان سلام کان پوءِ پيشانيءَ تي هٿ ڦيرڻ آهي. ساڳيءَ طرح خزانه المفتين ۾ آهي ۽ ڳجهو نه هجي ته اهو ڪم رسول الله صلي الله عليه وسلم جي سنت مان آهي جو پاڻ سڳورا نماز کان بعد ائين ڪندا هئا جيئن جزري حصن حصين ۾ مسند بزار، معجم طبراني ۽ ابن سنيءَ جي ”عمل اليوم والليلة“ جي حوالي سان نقل ڪيو آهي. انهيءَ ڪري اها مستحب سنت چئبي جنهن کي آداب ۾ شمار ڪري سگهجي ٿو. باقي رهيو نماز کان پوءِ ڪلمه طيب پڙهڻ ته اهو به رسول الله صلي الله عليه وسلم جي قول ۽ فعلي سنت مان ثابت آهي. خزانه الروايات ۾ مضمرات جي حوالي سان منقول آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن فرض ادا ڪرڻ کان بعد ڏاڍيان لا اله الا الله محمد رسول الله چوندا هئا. حديث ۾ پڻ ارشاد آهي ته جيڪو شخص هر فرض کان بعد ٽي ڀيرا لا اله الا الله محمد رسول الله چوندو، پهريون ڀيرو چوڻ سان ان تي دوزخ جي باهه حرام ٿيندي ۽ ٻئي ڀيري چوڻ سان ان کي الله جنت عطا فرمائيندو ۽ ٽئين ڀيري چوڻ سان چونڊڻ کي حسن ۽ جمال جي نعمت عطا فرمائيندو. ان حديث کي ابويعلليٰ بيان ڪيو آهي جيئن فتوح الاوراد ۾ شيخ طاهر الفتني جي حوالي سان نقل ڪيو ويو آهي. باقي رهيو زمين تي هٿ رکڻ ته اهو به مباح يعني جائز آهي جنهن کي بيڪار نه ليکبو بشرطيڪ صحيح غرض لاءِ هجي. خاص ڪري جڏهن ته مشائخ مان ڪو ان ڪم کي ڪندو هجي ڇاڪاڻ ته انهيءَ جو ڪم ڪنهن حڪمت کان خالي نه هوندو آهي. وري جڏهن سڀ اڪابر ائين ڪن ٿا ته اهو ڪيئن نه صحيح هوندو. انهيءَ ڪري شيخ علي متقي شرح حزب البحر ۾ ”اسمع دعائي....“ (ترجمو) پنهنجي مهربانيءَ جي خصوصيتن سان منهنجي دعا ٻڌ، آمين، آمين، ٿر آمين جي هيٺ لکي ٿو ته جڏهن به آمين چوي ته پنهنجي ساڃي هٿ جي آڱر سواءِ هٿيليءَ جي زمين تي

هتي جيئن هر ضرب سان دعا قبول ٿئي، آخر تائين. معلوم ٿيو ته ڪنهن عمل جي قبوليت لاءِ هٿ هڻڻ ۾ اثر آهي انهيءَ ڪري بعيد نه آهي ته نماز کان پوءِ زمين تي هٿ هڻڻ کي نماز جي قبوليت ۾ عمل دخل حاصل هجي. جيئن مخدوم معظم قدس سره فرمائي ٿو ۽ اهو راز رڳو ڪشف ۽ مشاهدي وارا ئي ڄاڻي سگهن ٿا. خلاصو هي ته ائين ڪرڻ مباح ۽ جائز آهي ڇاڪاڻ ته مشائخ کان ثابت آهي جيتوڻيڪ عمل اليوم الليله ۾ ثابت نه به هجي، پر جيڪڏهن انهيءَ ڪتاب ۾ اهڙي روايت ثابت هجي جيئن مخدوم روح الله بيان ڪيو آهي ته پوءِ بظاهر ائين ڪرڻ مستحب سنت آهي جيئن ڳجهو نه آهي. ڄاڻڻ گهرجي ته ”عمل اليوم والليلة“ نالي ڪتاب ڪيترن اهل حديث عالمن لکيو آهي ۽ مشهور ابن سنيءَ جو آهي. امام نوويءَ جو به ان موضوع تي ڪتاب آهي جنهن کي ”اذڪار النووي“ سڏجي ٿو. امام سيوطيءَ جي ڪتاب جو نالو ”الڪلمة الطيب“ آهي. بعيد نه آهي ته ابن حجر جو به اهڙو ڪتاب هجي. جيڪڏهن سندس ڪتاب لپي ٿو ته مٿين دعويٰ ضرور ثابت ٿيندي پر جيڪڏهن سندس ڪتاب نه به لپي ته ان جو مطلق ناممڪن هجڻ ثابت نه ٿيندو. ڇاڪاڻ ته بحر جو مصنف لکي ٿو ته ڪنهن شيءِ جا نشان ۽ آثار نه ٿين ته ان جو مطلب هي نه آهي ته ان جو وجود ئي نه آهي. ان باب ۾ مون تي اهو واضح ٿيو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

مخدوم عثمان متعلويءَ جي تنقيد

سوال: فرض کان بعد ماڻهو زمين تي هٿ رکندا ۽ ان کي مستحب ڄاڻائيندا آهن. شرعي قاعدن قانونن مطابق اهو عمل بيجڙي بدعت آهي. حديث ۾ آهي ته هر بدعت گمراهي آهي. عالمن ڪن بدعتن کي انهيءَ قاعده ڪليم کان خارج ڪيو آهي. اهو هن ڪري ته انهن بدعتن ۾ ديني فائدا ۽ مصلحتون آهن مثلاً صرف ۽ نحو جو علم پڙهڻ - جيڪڏهن چوندو ته زمين تي هٿ رکڻ ۾ به ثواب آهي. آيا چونڊس ته ڪٿان معلوم ڪيو؟ لوح محفوظ ۾ ڏٺو يا رسول الله کان ٻڌو؟ ڇاڪاڻ ته ڳجهه جو علم ان ذريعي کان سواءِ حاصل نٿو ٿئي. وڌ ۾ وڌ اهو چيو وڃي ٿو ته فلاڻي بزرگ کان ائين منقول آهي. سڀ کان اڳ ان جي سند تي بحث ڪرڻ ضروري هوندو آهي. سند صحيح معلوم ٿئي ته چئبو ته اهو سندس الهام آهي ۽ عقيدن ۾ هي اصول مڃيل ۽ مقرر ٿيل آهي ته الهام حجت نه آهي. سليمان داريءَ کان نقل آهي ته دل جي اندر ڪا ڳالهه يا ڪو ٺڪڻو ايندو هئس ته ان کي قبول نه ڪندو هو تانجو ڪتاب ۽ سنت تي ان کي پرکي ڏسي. پوءِ هن زمين تي هٿ رکڻ کي ڪيئن چڱو چيو ويندو حالانڪ حنفين وٽ عصر ۽ فجر کان بعد مصافحه ڪرڻ به مڪروه آهي جيئن شيخ علي قاري مشڪواة جي شرح ۾ وضاحت ڪئي آهي حالانڪ مصافحو ڪرڻ مسلمانن ۾ مسنون آهي. صوفين کان به ڪن هنڌن تي منقول آهي ته ڪن ڪشفي ڪمن ۾ هڪ ٻئي سان اختلاف ڪن ٿا. وري ڪيئن يقين ڪجي ته اهو ”چڱو ڪم“ صحابه، تابعين، تبع تابعين ۽ گذريل زماني جي عالمن کان ڳجهو رهجي ويو ۽ زمانا گذرڻ کان بعد ان ڪم جي چڱائي معلوم ٿي جنهن ۾ ڪا ديني مصلحت به ظاهر نٿي ٿئي. وضاحت ڪئي وڃي، وڌيڪ الله ڄاڻي ٿو!

جيڪڏهن چئجي ته درمختار جي مصنف عصر ۽ فجر نماز کان بعد مصافحه ڪرڻ کي مباح ۽ سهڻي بدعت شمار ڪيو آهي، بس زمين تي هٿ رکڻ کي به ان تي خيال ۽ قياس ڪجي. اُها چوان ٿو ته درمختار ۾ امام نووي کان مصافحي جي بدعت کي مباح ۽ مستحسن نقل ڪيو ويو آهي. نووي شافعي مذهب جو آهي ۽ شافعين وٽ اها بدعت مباح ۽ چڱي آهي. جڏهن ته حنفين وٽ مڪروم آهي جيئن مشڪوٰه جي شرح باب الاعتصام بالڪتاب والسنة ۾ ملا علي قاريءَ نقل ڪيو آهي. ٻئي هنڌ شيخ موصوف ڪن عالمن کان نقل ڪري ٿو ته اها بچڙي بدعت آهي. غرض درمختار جي مصنف شافعين ۽ حنفين جي ڪلام کي گڏمڏ ڪري ڇڏيو آهي. فرض ڪجي ته مٿي بيان ڪيل مصافحو ڪرڻ حنفين وٽ بدعت مباح آهي تڏهن به ”زمين تي هٿ رکڻ“ واري بدعت کي ان تي قياس ڪرڻ، غلط قياس آهي ڇاڪاڻ ته نفس مصافحه بذات خود مستحب ڪم آهي. رڳو ايتري ڳالهه آهي ته فجر ۽ عصر کان بعد ان کي خاص ڪرڻ ثابت نه آهي پر زمين مٿان هٿ رکڻ ته بلڪل ثابت نه آهي. (حرره عثمان المتعلوي)

مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جي جوابي تنقيد

اعتراض ڪندڙ جو چوڻ ته اهو ڪم بچڙي بدعت آهي ظاهر هي آهي ته زمين تي هٿ رکڻ يا نه رکڻ بذات خود برابر مباح آهي، جنهن ۾ ڪا منع نه آهي. تلويح ۾ علامه تفتازاني چوي ٿو ته جنهن ڪم جو ڪرڻ يا نه ڪرڻ ٻئي هڪجهڙا هجن ته اهو مباح آهي. انهيءَ اصول پٽاندڙ فرض کان بعد خاص ڪري زمين تي هٿ رکڻ مباح بدعت يعني جائز آهي. ڇاڪاڻ ته شيخ محمد حنفي ”مفتاح القرب“ ۾ لکي ٿو ته مباح اهو ڪم هوندو آهي جنهن جي ڪرڻ جي شرعي قاعدن قانونن ۾ اجازت هجي جيئن اتي ڪي چاڻن لاءِ چاڻيءَ جو استعمال ڪرڻ. صحابه ڪرام جي آثار ۽ اقوال مان ثابت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم کان بعد سڀ کان پهرين جيڪا بدعت ماڻهن اختيار ڪئي سا آهي اتي چاڻن لاءِ چاڻيون ڪتب آڻڻ ڇاڪاڻ ته آرام جي حياتي گذارڻ مباح ڪمن مان آهي انهيءَ ڪري ان لاءِ وسيلو ۽ ذريعا اختيار ڪرڻ به مباح ٿيندو. اصول ۾ هيءَ ڳالهه مڃيل آهي ته مباح کي قبيح نه چئبو. پوءِ مٿي بيان ڪيل مباح ڪم کي قبيح يعني خراب چوڻ خود قبيح آهي جيئن ڳجهو نه آهي. اعتراض ڪندڙ چوي ٿو ته حديث ۾ آهي ته هر بدعت گمراهي آهي، لغت جي اعتبار سان اهڙو ڪم ڪرڻ جنهن جو ڪو مثال نه هجي بدعت آهي. شريعت ۾ اهڙو نئون ڪم ڪرڻ جيڪو الله ۽ رسول صلي الله عليه وسلم جي حڪم جي خلاف هجي ۽ ان لاءِ خاص ۽ عام دليل هيءُ آهي ته ”بدعتي“ خواهش ۽ ارادي سان اهڙو ڪم ڪري مفتاح القرب ۾ ائين آهي ۽ اوهان کي خبر آهي ته فرض نماز کان بعد زمين تي هٿ رکڻ مٿي بيان ڪيل اصول جي ابتڙ نه آهي ۽ جڏهن الله ۽ رسول طرفان ان ڪم جي ڇڏڻ جو حڪم بيان ٿيل نه آهي ته پوءِ اهو بدعت ۾ شامل نه ٿيندو.

اعتراض ڪندڙ چوي ٿو ته ”شرعي مصلحتن خاطر ڪي بدعتون جائز آهن.“ اوهان کي مٿئين وضاحت مان معلوم ٿي ويو ته جنهن نئين ڪم جي اجازت شريعت ۾ هجي ان کي ”مباح بدعت“ سڏجي ٿو. جيتوڻيڪ ان ۾ ديني مصلحت نه به هجي جيئن چاڻين جو استعمال ڪرڻ. ائين مفتاح القرب ۾ آهي.

معلوم ٿيو ته ممانعت جي قاعده ڪليم مان ڪنهن بدعت کي ٻاهر ڪڍڻ لاءِ رڳو ديني مصلحت ۽ فائدي جو اصول لاڳو نٿو ٿئي. وڌيڪ چوي ٿو ته ”چا لوح محفوظ ۾ ڏٺو اٿن؟“ اهڙو اعتراض ڪرامتن جي منڪرن کي ٿي سونهي ٿو ورنه لوح محفوظ جو مطالعو ڪرڻ اهڙو ڪم آهي جنهن سان الله تعاليٰ پنهنجن خاص ولين کي نوازي ٿو. اولياءِ الله کان اهڙيون ڪرامتون منقول آهن جن کان سندن مناقب ۽ حالات جو مطالعو ڪندڙ اڻ واقف نٿو ٿي سگهي. اهل سنت جي مذهب جو هيءُ اصول مسلم ۽ مقرر ٿيل آهي ته اولياءِ الله جون ڪرامتون حق آهن جيئن عقيدن جي ڪتابن ۾ آهن. انهيءَ ڪري ان کي به سندن مذهب کان بعيد ۽ اڻ ٿيڻو نٿو ليکي سگهجي. وڌيڪ چوي ٿو ته ”يا ڪنهن پيغمبر کان ٻڌو اٿن؟“ دنيا جي عام اصول جي ابتڙ هجڻ جي باوجود انبياءِ کان اولياءِ جو ٻڌڻ ناممڪن به نه آهي، بلڪ ان طرح عملاً واقع به ٿيو آهي. المواهب اللدنيه ۾ آهي: حجة السلام امام غزالي المنتقى من الضلال ۾ چوي ٿو، دل وارا بيداريءَ جي حالت ۾ فرشتا ۽ نبين جا روح ڏسن ٿا. انهن جا آواز ٻڌن ٿا ۽ انهن کان فائدا حاصل ڪن ٿا. شيخ امام عبدالوهاب شعرائي ”تنبيه المفتريين“ ۾ لکي ٿو ته ”(دل وارن مان) ڪي اهڙا آهن جيڪي شريعت جي ڪتابن ۾ رسول الله کان ثابت ٿيل سنت سڳوريءَ ۾ پنهنجي عمل لاءِ دليل نه لهندا آهن ته پنهنجين دلين سان رسول الله جن ڏانهن ڌيان ڪندا آهن. جڏهن سندن خدمت ۾ حاضر ٿيندا آهن ته ان بابت ڪانئن رهنمائي حاصل ڪندا آهن ۽ ان تي عمل ڪندا آهن پر اهڙا اڪابر گهٽ آهن. امام شعرائيءَ ميزان ۾ علامه سيوطيءَ کان نقل ڪيو آهي ته بيداريءَ جي حالت ۾ رسول الله صلي الله عليه وسلم جي خدمت ۾ ۷۵ ڀيرا حاضر ٿيو. مواهب اللدنيه ۾ امام قسطلاني فرمائي ٿو ته سيدي محمد وفا جي ڪتاب ”المنهج الالهية“ ۾ مون سيدي علي جي باري ۾ لکت ڏني جيڪو لکي ٿو ته بعض سفرن ۾ جڏهن اٺون ۱۵ سالن جو هيس، شيخ يعقوب نالي شخص کي قرآن ٻڌائيندو هيس. هڪ ڀيري وٽس حاضر ٿيس ته مون نبي صلي الله عليه وسلم کي بيداريءَ جي حالت ۾ ڏٺو. اچي قميص پاتل هين، پوءِ ساڳي قميص مون پاڻ تي ڏني. فرمايائون ته ”ڀڙم“ مون ”والضحىٰ“ ۽ ”المر نشرح“ پڙهي پوءِ غائب ٿي ويا. گهڻن اوليائن کان اهڙا واقعا نقل ٿيل آهن. ڪي رؤيت يعني ڏسڻ جو بيداريءَ ۾ انڪار ڪن ٿا ته اڪابرن جي واقعن کي نند ۽ بيداريءَ جي وچين حالت تي حمل ڪن ٿا جيئن مواهب اللدنيه ۾ قسطلاني تفصيل بيان ڪئي آهي. وڌيڪ چوي ٿو ته ”الهام حجت نه آهي“ ان جي حقيقت اها آهي ته بيشڪ محققن وٽ ڪتاب، سنت، اجماع ۽ قياس جي ڀيٽ ۾ الهام حجت نه آهي پر مجموعي طرح حجت آهي جيئن اهڙي وضاحت امام رباني مجدد الف ثاني مڪتوبات جي ٻئي جلد جي ۵۵ مڪتوب ۾ ڪئي آهي. لکي ٿو ته ”شرعي احڪام جا دليل يا ماخذ ۴ آهن. جن ۾ الهام جي گنجائش نه آهي مگر حڪمن احڪامن کان سواءِ گهڻا ديني ڪم اهڙا آهن جن لاءِ پنجين دليل يا ماخذ يعني الهام جي ضرورت آهي بلڪ چئي سگهجي ٿو ته ٽيون اصول ۽ دليل يعني ڪتاب و سنت کان بعد قياس الهام ئي آهي ۽ جيستائين دنيا قائم آهي اهو اصول قائم آهي.“

سوال: جڏهن دين اسلام قرآن ۽ سنت تي مڪمل آهي، ته ان جي ڪمال کان پوءِ الهام جي ڪهڙي حاجت آهي يا اها ڪهڙي گهٽتائي آهي جنهن کي الهام پورو ڪري ٿو؟

جواب: الهام دين ۾ اضافي ڪمال ثابت ڪرڻ لاءِ نه پر ان جا جيڪي اسرار آهن، انهن کي ظاهر ڪندڙ آهي، بلڪل ائين جيئن اجتهاد اسلامي احڪام ۽ قاعدن قانونن جو ظاهر ڪندڙ آهي. الهام انهن دقيق رازن کي سامهون آڻي ٿو جن کي گهڻا ماڻهو سمجهي نٿا سگهن. جيتوڻيڪ اجتهاد ۽ الهام ۾ فرق پڌرو آهي. ڇاڪاڻ ته اجتهاد ۾ راءِ ۽ قياس مان دليل ورتو وڃي ٿو جڏهن ته الهام خالق اڪبر يعني الله تعاليٰ جي راءِ مان دليل وٺي ٿو. انهيءَ ڪري الهام ۾ هڪ طرح جي اصليت آهي جيڪا اجتهاد ۾ نه آهي. الهام کي نبيءَ طرفان اطلاع ڏيڻ جي مشابهت به حاصل آهي، جيڪو سنت جو هڪ ماخذ، مصدر ۽ دليل آهي، جيئن مٿي گذريو، جيتوڻيڪ الهام ظني شيءِ آهي ۽ سنت جو علم قطعي آهي.

(مخدوم عثمان متعلوي) فرمائي ٿو ته عصر ۽ فجر کان بعد مصافحه مڪروم آهي. (آئون چوان ٿو ته) شرح المجمع ۾ آهي ته انهيءَ مصافحي جي (مسنون هئڻ جي) ڪا اصليت نه آهي جيئن التعريف ۾ عالمن لکيو آهي. شيخ عبدالحق محدث دهلوي پنهنجي ڪتاب ”مأثبات بالسنة“ ۾ لکي ٿو ته ”جامع الصغير“ ۽ ”التعريف“ ۾ آهي ته (عصر ۽ فجر فرض کان بعد) ماڻهو جيڪي مصافحو ڪن ٿا، سنت نه آهي پر دينداري، پلائي ۽ نيڪين ۾ اڳرائي جي جذبي سان ڪن ٿا. ۽ اهو عمل به انهيءَ اصول ۽ قاعدي مطابق. (صحيح) آهي ته اها بدعت جنهن جي شرعي اصول ۽ قانون اجازت ڏين ته اها مباح ۽ جائز آهي، جيئن مٿي گذريو. ”مفتاح القرب“ ۾ شيخ محمد حنفي لکي ٿو ته مندوب يعني چڱو ڪم اهو آهي جنهن جي استحباب جا قاعدا اجازت ڏين ٿا جيئن ملڪي حفاظت لاءِ فوجي نظام ۽ ديني مدرسا قائم ڪرڻ ۽ نيڪيءَ ۽ پلائيءَ جا اهي سڀ ڪم جيڪي اسلام جي شروعاتي دور ۾ نه هئا. انهيءَ ڪري درمختار جو مصنف لکي ٿو ته جڏهن فقيه ۽ عالم لکن ته فلاڻو ڪم بدعت آهي ته ان جو مطلب آهي ته اهو بدعت مباح ۽ چڱو ڪم آهي. ڇاڪاڻ ته مصافحي جي اصل ۽ اساس آهي ته اهو سنت آهي انهيءَ ڪري عصر کان بعد به مسنون ٿيندو، جيئن ڳجهو نه آهي. باقي رهيو مخدوم موصوف جو هيءُ چوڻ ته اهو ڪم بدعت جو آهي ته شريعت جا ظاهري اصول ان کان انڪار ڪن ٿا، بظاهر ”مڪروم“ يا ”ان جو ڪو اصل نه آهي“ چوڻ امام ابوحنيفه کان مروِي نه آهي ڇاڪاڻ ته سندس زماني ۾ اهو مصافحو موجود نه هو بلڪ هي ته بزرگن جو قول آهي ۽ فقهي قاعدي موجب ان کي مڪروم نه چوڻ وڌيڪ موافق، مناسب ۽ راجح آهي جيئن ڳجهو نه آهي.

موصوف اڳتي چوي ٿو ته مٿيون قول درمختار جي مصنف امام نوويءَ کان ورتل آهي مگر اوهان کي خبر آهي ته نووي کان علاوه ٻين کان به اهو قول نقل ڪيو ويو آهي ڇاڪاڻ ته درمختار جا لفظ آهن ” وغيره وغيره“ پوءِ جيتوڻيڪ شافعي عالمن کان اهو قول ورتو ويو آهي پر اسان جي اصولن سان به مطابقت رکي ٿو ان ڪري حجت آهي. اهڙي قسم جو هڪ مسئلو امام نوويءَ کان الاشياءَ ۾ نقل

ڪيو ويو آهي ته ڪن شافعي مذهب جي ڪتابن ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪو ماڻهو ڪنهن کي چوي ته ”ظهر پڙه، توکي هڪ دينار ڏيندس“ انهيءَ نيت سان ان شخص نماز پڙهي ته سندس نماز جائز ٿيندي ۽ دينار جو حقدار نه ٿيندو. اهو مسئلو اسان جي ڪتابن ۾ نظر نٿو اچي پر اسان جي اصول مطابق به مسئلي جي نوعيت اها ئي نظر اچي ٿي. انهيءَ ڪري درمختار جي مصنف جيڪو مسئلو امام نوويءَ کان نقل ڪري اختيار ڪيو آهي اهو به اهڙي قسم جو آهي. رڳو هن خيال سان مسئلي جي انهيءَ صورت کي اختيار نه ڪيو اٿس ته عصر ۽ فجر کان بعد مضافو شافعين وٽ جائز آهي ان ڪري اسان ان کي چو جائز چئون پر فقهي قاعدن ۽ اصولن ڏانهن گهرائي سان ڌيان ڪيو ويو. گڏوگڏ مصنف موصوف حنفي ڪتابن جهڙوڪ درر، ڪنز، وقايه، نقايه حجج، ملتقي وغيره جي متن تي به نگاهه ڪئي. هن ۾ لکيل آهي ته هر وقت مضافو ڪرڻ جائز آهي، پوءِ جيتوڻيڪ عصر کان بعد چو نه هجي.

وڌيڪ لکي ٿو ته ”عصر ۽ فجر نماز کان بعد مضافو شافعين وٽ بدعت مباح آهي.“ ان ڏس ۾ مصباح جو مصنف ”الجمع بين الاذڪار والسلاح“ جي حوالي سان لکي ٿو ته ”ماڻهن ۾ فجر ۽ عصر کان بعد مضافو ڪرڻ جي عادت ۽ رواج آهي. ان جو ڪو بنياد ۽ اعتبار نه آهي پر ان ۾ ڪو حرج به نه آهي ڇاڪاڻ ته بنيادي لحاظ سان مضافو ڪرڻ مسنون آهي.“ مخدوم متعلوي صاحب لکي ٿو ته ”اها بچڙي بدعت آهي“ يعني جيڪي ان کي مڪروه چون ٿا، انهن وٽ - پر اوهان مٿي تفصيل سان تحقيق ڏئي ته راجح قول ان جي ابتڙ آهي جيڪو شرعي قاعدي جي تقاضا مطابق به آهي. وڌيڪ چوي ٿو ته ”درمختار جي مصنف مسئلي کي گڏمڙ ڪري ڇڏيو آهي.“ پر انصاف ڪندڙ تي اها حقيقت ڳجهي نه آهي ته انهيءَ مسئلو گڏمڙ نه پر تحقيق ۽ تدقيق ڪري ورتو آهي. جڏهن شافعي عالمن کان منقول مسئلي کي پنهنجي قاعدي ۽ اصول مطابق پرکي ڏٺائين ته پوءِ ان کي مباح ۽ مستحب لکيائين. دررالمتقي ۾ به ائين آهي. حنفي ڪتابن جي متن جون عبارتون به اها تقاضا ڪن ٿيون جنهن لاءِ ٻين جي ڪتابن مان به تائيد ملي وئي. عالمن هي به لکيو آهي ته انهيءَ قول تي عمل ڪرڻ اوليٰ آهي جيڪو متن جي موافق هجي، جيئن شرنبلانيه ۾ آهي. پوءِ تحقيق ۽ تدقيق ڪندڙ عالم تي مسئلي کي گڏمڙ ڪرڻ جو الزام هئڻ واري تي درحقيقت مسئلو پاڻ گڏمڙ ٿي ويو آهي جيئن ڳجهو نه آهي. اڳتي لکي ٿو ته ”نماز کان بعد زمين تي هٿ رکڻ ثابت نه آهي.“ اوهان کي معلوم آهي ته بحث جي شروع ۾ زمين تي نماز کان بعد هٿ رکڻ جي جيڪا صورت بيان ڪئي وئي جيتوڻيڪ مستحب نه آهي پر مباح ضرور آهي ڇاڪاڻ ته مٿي گذريو ته جنهن ڪم جي جائز هجڻ لاءِ اصول اجازت ڏين، اهو مباح ٿيندو. انهيءَ ڪري نماز کان بعد زمين تي هٿ رکڻ بدعت مباح آهي جيتوڻيڪ ان جو مستحب هئڻ ثابت نه آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: شرح منية المصليٰ ۾ آهي ته مڪروه آهي ته ماڻهو گڏجي قرآن پڙهن جيئن قرآن ٻڌڻ ۽ خاموش رهڻ جو مقصد حاصل ٿئي ۽ انهيءَ مسئلي ۾ بنيادي ڳالهه هيءَ آهي ته قرآن ٻڌڻ فرض ڪفايه

آهي جيئن اسان تشريح ۾ تحقيق پيش ڪئي آهي ۽ اها ڳالهه بيضاويءَ جي قول جي خلاف آهي جيڪو وادا قري القرآن فاستمعوا له وانصتوا الآية جي تفسير ۾ لکي ٿو ته هيءَ آيت سڳوري نماز جي باري ۾ نازل ٿي. مائٽو نماز ۾ ڳالهائيندا هئا. پوءِ حڪم ٿين ته امام جو قرآن ٻڌو ۽ خاموش ٿي بيهو. آيت جا ظاهري لفظ گهر ڪري رهيا آهن ته قرآن جو ٻڌڻ واجب آهي خواه جتي به پڙهيو وڃي، مگر عام عالم نماز کان ٻاهر قرآن ٻڌڻ کي مستحب چون ٿا. حالانڪ قرآن پڙهڻ وقت ان جو ٻڌڻ ۽ ان لاءِ خاموش رهڻ نص يعني الله جي پڌري حڪم سان ثابت آهي ۽ جيڪا ڳالهه نص سان ثابت هجي لازماً اها فرض عين هوندي آهي بشرطيڪ قطعي دليل سان ثابت ٿئي جيئن نص قطعي ۽ غير مخصوص يعني نص عام جو حڪم آهي ۽ مصنف انهيءَ ڳالهه تي بحث نه ڪيو آهي ته نص ڪهڙي به قسم جي هجي؟ انهيءَ پڌري حڪم جي ڪري ڪن عالمن مقتديءَ تي قرآن نه ٻڌڻ يا ان لاءِ خاموش نه رهڻ جي صورت ۾ نقصان جي پورائي ڪرڻ جو حڪم ڏنو آهي (يعني ته اهڙو مقتدي نماز ٻيهر پڙهي) پوءِ جيڪڏهن قرآن کي ٻڌڻ فرض آهي (۽ نمازي ٻڌڻ جي بجاءِ پنهنجو قرآن پڙهن ٿا) ته نماز فاسد ٿيندي ۽ جيڪڏهن ان جو ٻڌڻ واجب آهي ته (ٻڌڻ کي ڇڏڻ) محروم آهي ۽ ان کي ڇڏڻ سبب نقصان جو پوراڻو ڪيو ويندو (يعني نماز دهرائي ويندي) بيان ڪيو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر شرح منية المصليءَ جي عبارت هن طرح آهي: مائٽن لاءِ مڪروم آهي ته گڏجي قرآن پڙهن، جيئن پڙهڻ وقت ٻڌڻ ۽ خاموش رهڻ جو مقصد حاصل ٿئي ۽ چيو ويو آهي ته سڀني جي پڙهڻ ۾ ڪو حرج نه آهي. ڇاڪاڻ ته ان مسئلي جي باري ۾ بنيادي ڳالهه هيءَ آهي ته قرآن ٻڌڻ فرض ڪفايه آهي جيئن اسان تشريح ۾ تحقيق ڪئي آهي.... ۽ جنهن ڳالهه جي مؤلف تشريح ۾ جيڪا تفصيل بيان ڪئي آهي سا هيءَ آهي ته قرآن ٻڌڻ فرض ڪفايه ڪهڙي سبب جي ڪري آهي؟ جيئن لکي ٿو ته بنيادي ڳالهه اها آهي ته جڏهن قرآن مجيد پڙهجي ته ان جو ٻڌڻ فرض ڪفايه آهي ڇاڪاڻ ته قرآنت وقت جيڪو شخص اتي بيٺو هجي ان جو حق ۽ تقاضا اها آهي ته ان ڏانهن توجه ۽ ڌيان ڪري ۽ ان کي ضايع نه ڪري ۽ اهو مقصد ڪن مائٽن جي خاموش رهڻ سان حاصل ٿئي ٿو. جيئن سلام جي جواب جي بابت حڪم آهي ته ٻڌندڙن مان ڪو هڪ يا بعض جواب ڏين ته سڀني طرفان فرض ادا ٿي ويندو. شرح منية المصليءَ ۽ بيضاويءَ ۾ جيڪي قول بيان ڪيا ويا آهن انهن ۾ اختلاف نه آهي ڇاڪاڻ ته لفظ جي ظاهري معنيٰ جي لحاظ سان تفسير بيان ڪئي اٿس ته امر واجب لاءِ ايندو آهي ۽ هي ته نماز کان ٻاهر قرآن ٻڌڻ جي باري ۾ عام عالمن جو مذهب ڪهڙو آهي. حنفي مذهب مطابق مسئلي جي تحقيق پيش ڪرڻ سندس مقصد نه آهي ڇاڪاڻ ته بيضاوي شافعي مذهب جو آهي. ها! شرح منية المصليءَ ۾ ڇهه کان ڪمزور سڀني سان جيڪو قول نقل ڪيو ويو آهي ان مان اشارو ملي ٿو ته پڻ ڪي حنفي عالم به نماز کان ٻاهر قرآن ٻڌڻ کي مستحب ڄاڻن ٿا. انهيءَ اعتبار سان اهي علماءَ به بيضاويءَ جي ”عام عالمن“ ۾ شامل آهن.

باقي رهيو چونڊڻ جو هي قول ته جيڪو ڪم الله ۽ رسول جي پڌري حڪم سان ظاهر

ٿئي الخ، (يعني اهو واجب آهي) ان مان گمان ٿئي ٿو ته انهن اصول ۾ تحقيق ڪئي آهي ته ان جو هن

هنڌ ڪو سبب نه آهي ڇاڪاڻ ته اهو مجتهدين جو ڪم آهي. مقلد جو ڪم رڳو روايت جي پيروي ڪرڻ آهي ۽ بس. باقي رهيو هي قول ته امام جي ڏاڍيان قرأت ڪرڻ مهل نئون شامل ٿيندڙ نمازي قرآن پڙهي ته نقصان پورو ڪرڻ خاطر موتائي نماز پڙهي، ته اهو مڪروھ هجڻ جي ڪري آهي جيئن ان مقتديءَ جو معاملو آهي جيڪو امام جي پويان قرآن پڙهي ته مڪروھ تحريمي آهي. درمختار ۾ آهي ته باقي رهيو هي قول ته جيڪڏهن قرآن جو ٻڌڻ فرض آهي (۽ ٻڌڻ جي بجاءِ پڙهي ٿو) ته نماز فاسد ٿيندي، صحيح نه آهي ڇاڪاڻ ته نماز اصل ۽ خاص فرض ڇڏڻ سان فاسد ٿئي ٿي ۽ قرآن جو ٻڌڻ انهن فرضن مان نه آهي جيئن دانائن تي ڳجهو نه آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: التحيات ۾ اگر سان اشارو ڪرڻ درست آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته تنوير الابصار جو متن دلالت ڪري ٿو ته اشارو نه ڪرڻ گهرجي جيئن لکي ٿو ته اشهد ان لا اله الا الله پڙهڻ وقت ڏسڻي اگر سان اشارو نه ڪري ۽ ان تي فتويٰ آهي. درمختار ۾ آهي ته ”ويسام جوڳو قول اهو آهي جنهن کي ڪتابن جي شارحن صحيح چيو آهي يعني ته اشارو ڪري.... هن مسئلي ۾ متن ۽ شرح ڪندڙ جون عبارتون هڪ ٻئي جي مخالف آهن. درمختار جو مصنف لکي ٿو ته (اصول هي آهي ته) جڏهن متن ۽ شرح جون عبارتون هڪ ٻئي جي ابتڙ هجن ته عمل متن واري قول تي ٿيندو.... انهيءَ اصول جي آڌار تي هن مسئلي ۾ عمل متن جي عبارت تي ٿيندو يعني التحيات ۾ اشارو ڪرڻ نه گهرجي پر اشاري يعني اگر ڪولڻ ۽ بند ڪرڻ جي ڪيفيت بابت روايتون مختلف آهن. درالبهار جي متن ۾ آهي ته اسان وٽ جنهن قول تي فتويٰ آهي انهيءَ مطابق سڀني وچين آڱرين سان اشارو ڪري ۽ ”مواهب الرحمن“ ۽ ”نور الايضاح“ جي متن ۾ آهي ته ”صحيح قرار ڏنل قول موجب اشارو ڪري“. مواهب الرحمان جي شرح البرهان ۾ آهي ته صحيح ڳالهه هيءَ آهي ته صرف ڏسڻي اگر سان اشارو ڪري. لا اله چوڻ مهل ان کي مٿي ڪڍي ۽ الا الله چوڻ وقت ان کي هيٺ ڪري.... انهيءَ آڌار تي بعيد ناهي جو چئجي ته تنوير جي متن ۾ اشاري نه ڪرڻ جو جيڪو قول بيان ڪيو ويو آهي ان مان مراد اها آهي ته آڱرين جي اشارن جي سڀني ڪيفيتن جي نفي ۽ منع آهي ۽ اهو اڪيلي ڏسڻي اگر ڪڍڻ جي خلاف نه آهي. اهڙيءَ طريقي سان تنوير جي متن جي بحار جي متن سان ۽ مواهب الرحمن جي متن جي نور الايضاح جي متن سان موافقت قائم ٿئي ٿي ۽ اهڙيءَ ريت حديثن مطابق عمل ڪرڻ به ممڪن ٿئي ٿو ڇاڪاڻ ته ان جي باري ۾ گهڻيون حديثون ثابت آهن تانجو علامه برزنجي پنهنجي رسالي ۾ چوي ٿو ته التحيات ۾ ڏسڻي اگر مٿي ڪري اشاري ڪرڻ بابت پنجويهه اصحابن کان حديثون ثابت آهن. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هن مسئلي جي باري ۾ عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته هڪ هنڌ گڏجي ماڻهو سڀارن جي صندوق کولي قرآن خواني ڪن ٿا جنهن سان قرآن ٻڌڻ جو فرض فوت ٿئي ٿو. ان صورت ۾ اهڙيءَ طرح قرآن پڙهڻ جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ڪن بزرگن انهيءَ کي جائز چيو آهي جيئن ڪنهن ۾ انهيءَ طرف اشارو آهي ته ماڻهن جو انهيءَ طرح قرآن پڙهڻ جو ان جو ٻڌڻ ۽ ان لاءِ خاموش رهڻ جنهن جو حڪم ڪيو ويو متاثر نه ٿئي ۽ جيڪڏهن ان ۾ خلل نه پوي ته پوءِ ڪو حرج نه آهي. ان مان ثابت ٿيو ته اجتماعي قرآن خواني جائز آهي. متانه ۾ تيارخانيه جي حوالي سان، اهو محيط جي حوالي سان، اهو بزرگن جي حوالي سان لکي ٿو ته اجتماعي ڏاڍيان قرآن خواني مڪروه آهي. ان مان معلوم ٿيو ته بزرگن مان ڪي اهڙا به آهن جيڪي قرآن خوانيءَ کي مڪروه نٿا ڄاڻن جيئن ڳجهو نه آهي. شرح منية المصليٰ ۾ حرج نه هجڻ جي قول کي ضعيف ٻڌائيندي لکي ٿو ته قرآن جو ٻڌڻ فرض ڪفايه آهي ۽ هي به چيو ويو آهي ته ان ۾ ڪو حرج نه آهي ۽ اصل ڳالهه اها آهي ته قرآن جو ٻڌڻ فرض ڪفايه آهي ۽ شرح ڪبير ۾ ان جو سبب هي ٻڌايو ويو آهي ته بيهندڙ تي قرآن جو حق آهي ته جڏهن پڙهجي ته ان ڏانهن ڌيان ڏجي، ان کي ضايع نه ڪجي ۽ اهو مقصد ڪن ماڻهن جي خاموشيءَ سان حاصل ٿئي ٿو جيئن سلام بابت حڪم آهي ته جيڪڏهن گهڻن مان هڪ يا وڌيڪ چئن جواب ڏنو ته سڀني طرفان فرض ادا ٿي ويندو ۽ اوهان کي معلوم آهي ته مسلمانن ۾ خاص وقتن تي قرآن خواني ڪرڻ جي عادت ۽ رواج آهي ۽ جواهر الفتاويٰ ۾ آهي ته مسلمانن کي سندن عادت کان ڦيرڻ يا ٽيڙڻ ۾ ظاهري حرج ۽ نقصان آهي. انهيءَ آڌار تي قرآن خوانيءَ جو جائز هجڻ وڌيڪ ترجيح جوڳو قول آهي جيئن ڪن بزرگن جو قول به آهي ان ڪري قرآن خوانيءَ کان ماڻهن کي نه روڪيو ويندو. واللہ اعلم (حرر الفقير عبدالواحد السويستاني)

سوال: ڪفايه ۾ ابو مسلم چوي ٿو ته نمازي قرآن مجيد پڙهي هڪدم الله اڪبر چوي يا نه؟ جواب هي آهي ته جيڪڏهن اهڙي سورت يا آيت پڙهي جنهن جي آخر ۾ الله تعاليٰ جون صفتون پوريون ٿين ٿيون جيئن سوره اخلاص جي آخر ۾ ڪفوا احد (الله جو ڪو مت ۽ ساڃهي نه آهي) ته الله اڪبر ملائي چوڻ گهرجي. جيڪڏهن قراءت ڪعصف ماکول جهڙي آيت يا سورت تي ختم ٿئي (يعني هاڻين وارن کي کاڌل ٻُھ وانگر ڪري ڇڏيائين) ته الله اڪبر ملائي نه چوي نه ته گنهگار بلڪ ڪافر ٿيندو. ڇا اهو حڪم صحيح آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: درمختار ۾ آهي ته ان کان پوءِ جيئن قراءت کان واندو ٿئي ۽ رکوع لاءِ جهڪي ته هڪدم الله اڪبر چوي ۽ جيڪڏهن ملائي الله اڪبر چيائين ته مڪروه نه آهي. معلوم ٿيو ته قراءت خواه ڪهڙي به آيت يا سورت تي ختم ٿيندي هجي الله اڪبر کي ملائي چوڻ مڪروه نه آهي. امام شاطبي لکي ٿو ته اهو اختيار پڙهندڙ کي آهي، گهري ته قرات ۽ تڪبير جي وچ ۾ فاصلو رکي ۽ چاهي ته ملائي چوي. مبرز المعاني ۾ آهي ته الله اڪبر کان اڳ وقف ڪرڻ يا ملائڻ بابت اختيار پڙهندڙ کي آهي. معلوم ٿيو سورت يا آيت جو مضمون جيڪو به هجي قاريءَ کي اختيار آهي وٽيس ته وصل ڪري ۽ وٽيس ته فصل ڪري ۽ ان ۾ ڪا ڳالهه مڪروه نه آهي، ڪٿي جو ان سان ڪفر لازم اچي انهيءَ ڪري غور سان ڪم وٺ. البت هي سوال پيدا ٿئي ٿو ته ملائي الله اڪبر چوڻ وڌيڪ چڱو آهي يا جدا ڪرڻ؟ حنفي فقهيون مان ڪنهن مسئلي جي انهيءَ صورت تي بحث نه ڪيو آهي پر علامه سيوطي

الاتقان ۾ لکي ٿو ته سورت جي آخري حصي کي تڪبير يعني الله اڪبر سان نه ملائي بلڪ ٻنهي ۾ فاصلو قائم ڪري ته اوليٰ آهي. غرض اختلاف کان بچڻ خاطر ٻنهي ۾ فاصلو رکڻ وڌيڪ چڱو ڪم آهي. النهر الفائق ۾ آهي ته اختلاف کان بچڻ هر هڪ لاءِ چڱو ڪم آهي، والله اعلم (حرر الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هن مسئلي جي باري ۾ فقيهن جو ڪهڙو قول آهي ته ڪي ماڻهو عشاءَ ۾ سوره حشر يا جمعه جو آخري حصو يا مغرب ۾ قد افلح جو آخري حصو يا فجر ۾ عمر يتسائلون جو آخري حصو پڙهندا آهن. اهڙيءَ طرح نماز ۾ قرآءت ڪرڻ بغير ڪراهيت جي جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر مسنون قرآءت ڇڏڻ سبب مڪروم آهي. بحر ۾ آهي ته نماز ۾ سنت مطابق قرآءت هيءَ آهي ته سفر ۾ هجي ته الحمد ۽ جيڪا سورت وٺيس پڙهي ۽ حضر ۾ فجر ۽ ظهر پڙهي ته طوال مفصل مان ڪا سورت پڙهي. عصر ۽ عشاءَ پڙهي ته اوساط مفصل مان پڙهي ۽ مغرب پڙهي ته قصار مفصل سورتن مان پڙهي معلوم ٿيو ته نماز ۾ اهي سورتون پڙهڻ جيڪي مفصل نه آهن سنت جي خلاف آهي. اڳتي لکي ٿو ته جنهن قول تي اسان جي عالمن جو عمل آهي اهو هيءَ آهي ته سوره حجرات کان والسماء ذات البروج تائين طوال مفصل سورتون، والسماء والطارق کان لڙيڪن للدين ڪفرو تائين اوساط مفصل ۽ اذا زلزلت الارض کان آخر تائين قصار (ننڍيون) آهن. وڌيڪ لکي ٿو ته جيڪڏهن نمازي ندين تن آيتن يا هڪ ڊگهي آيت کان گهٽ قرآن پڙهندو ته مڪروم تحريمي آهي ڇاڪاڻ ته واجب ڇڏي ڏنو اٿس. جيڪڏهن مٿي بيان ڪيل مقدار جيتري قرآءت ڪيائين ته مڪروم تحريميءَ جي دائري کان نڪري ويو ۽ جيڪڏهن مسنون مقدار تلاوت ڪيائين ته مڪروم تنزيهيءَ جي دائري کان نڪري ويو. درمختار ۾ آهي ته مڪروم تنزيهيءَ کان ان وقت نڪرندو جڏهن تلاوت جو مسنون مقدار پڙهي. مٿئين ترتيب مطابق عشاءَ ۾ مفصل سورتن جي قرآءت ڪرڻ آهي ۽ ان جي ابتڙ قرآءت ڪرڻ سنت جي خلاف آهي ۽ گجهو نه آهي ته سوال ۾ بيان ڪيل سورتن جو آخري حصي جي قرآءت ڪرڻ مفصل سورتون نه آهن. ان ڪري ان جو مڪروم هجڻ ثابت ٿيو. وڌيڪ الله ڄاڻي ٿو. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جو طريقو هي هو ته نماز ۾ پوري سورت پڙهندا هئا. باقي رهيو سورتن جو آخري يا وچيون حصو نماز ۾ پڙهڻ ته پاڻ سڳورن کان اهو ڪنهن بيان نه ڪيو آهي. (هدي ابن نجيم) والله اعلم (حرر الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: حفص جي قرأت ۾ ڏال کي ڙا ۾ ادغام ڪيو ويو آهي يعني ملايو ويو آهي مثلاً اذ زين يا واذ زاغت الابصار ڇا اهو ادغام ٻين قارين جي قرآءت ۾ به ثابت آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ڏال جهري (ظاهري) ۽ ڙ جو آواز سڀنيءَ سان نڪري ٿو، انهيءَ ڪري ڏال کان ڙ وڌي آهي. قياس جي تقاضا آهي ته اهو ادغام يعني ملائڻ جائز آهي، پر رڳو حفص جي نه سڀني قارين جي اها قرآءت آهي، جيئن جامع علم القراءت مان معلوم ٿئي ٿو جنهن جو مصنف لکي ٿو

ته واڌ زاغت ادغام سان آهي. (ابو عمرو، هشام، خلد ۽ ڪسائي) معلوم ٿيو ته ان کي حفص ادغام سان نه پڙهيو آهي جيئن ٻجهو نه آهي. تجويد اللفظ جو مصنف لکي ٿو ته معلوم هئڻ گهرجي ته ابوعمر ذال کي ڇهن حرفن کان اڳ ادغام ڪري يعني ملائي پڙهيو آهي ۽ اهي اکر آهن ت، ج، د، ز، ش ۽ ص. هن جملي کي به هر هڪ مثال طور چيو آهي ته ت جو مثال جڏهن ذ کان بعد اچي جيئن اذ تقول ۽ مثال ج جو جيئن واڌ جملنا ۽ مثال د جو جيئن اذ دخلوا ۽ مثال ز جو جيئن واڌ زين..... ذره الفريد ۾ آهي ته اذ زين کي ڪن ظاهر ۽ ڪن ملائي پڙهيو آهي. امام عاصم ان جي ظاهر پڙهندڙن مان آهي. هر صورت ۾ ذال جو حق ادا ڪرڻ گهرجي ۽ ان جي صفتن ۾ گهٽتائي نه ڪرڻ گهرجي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڪهيمص ۽ حمر عسق ۾ ع تي مد ڏيڻ گهرجي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ع تي مد ڏيڻ گهرجي. وچٿري مد بن الفن جيتري يا ڊگهي مد بن الفن جيتري ۽ اهو افضل آهي. ترجمة المستفيد ۾ آهي پوءِ مد ڏيڻ لازمي آهي ۽ اهو تڏهن آهي جڏهن مد واري حرفن کان پوءِ اهڙو حرف اچي جنهن تي جزم هجي ۽ اهو سورتن جي شروعات ۾ هوندو آهي. باقي رهيو عين ته ان ۾ جزم ان وقت ايندي جڏهن حرف لين جا هجن يعني اهي حرف جيڪي لرمي سان نڪرن ٿا. ان صورت ۾ ان کي بن الفن جيتري وچٿري مد ايندي. مبرز المعاني ۾ آهي درمياني مد بن الفن جيتري ٿيندي آهي. شاطبيءَ ۾ آهي ته عين تي بن قسمن جون مدون آهن. ڊگهي ۽ ننڍي ۽ ڊگهي مد ڏيڻ افضل آهي. مبرز المعاني جو مصنف شرح شاطبيءَ جي حوالي سان لکي ٿو ته ڪهيمص ۽ حمعسق ۾ عين تي بن قسمن جي مد آهي، ڊگهي مد ۽ ننڍي مد ڇاڪاڻ ته عين کان اڳ ي آهي جيڪا ان سان موافقت نٿي رکي. انهيءَ ڪري ي تي مد نه آهي ۽ قياس چوي ٿو ته ان تي ننڍي مد اچڻ گهرجي پر افضل آهي ته ڊگهي مد ڏجي ۽ مفيد القراء ۾ آهي ته مد سڪون، جنهن کي مد مخفف لازم چون ٿا، سورتن جي شروعاتي حرفن لاءِ خاص آهي. ڄاڻڻ گهرجي ته سورتن جي شروعاتي حرفن جي مد کي سڀ قاري ٽن الفن جيترو چڪين ٿا ۽ عين جيڪو ڪهيمص ۽ حمعسق ۾ آهي ان کي بن طريقتن سان مد ڏني وڃي ٿي. ڊگهي مد ۽ وچٿري مد پر ڊگهي مد ڏيڻ افضل آهي. ڊگهي مد شروعاتي حرفن جي رعايت ڪندي ۽ درمياني مد انهيءَ ڪري جو وچون حرف اچار جي لحاظ سان مد وارو نه آهي. الذرة الفريده ۾ آهي سوره مريم ۽ شوري جي شروعات ۾ جيڪو عين آهي ان جي مد بن طريقتن سان آهي. درمياني ۽ ڊگهي - حضرت شيخ شاطبي عليه الرحمة چوي ٿو ته عين تي مد بن قسمن جي آهي ۽ ڊگهي مد چڱي آهي. انهيءَ بحث مان ظاهر ٿيو ته مٿين سورتن جي شروعاتي حرفن ۾ عين تي درمياني يا ڊگهي مد آهي ۽ ڊگهي افضل آهي. پوءِ رڳو قياس ڪري هي چوڻ ته انهن تي مد نه آهي ته ان جو ڪو سبب نه آهي ۽ اهو قول قرآنت جي ڪتابن جي پڌري قول جي خلاف به آهي ۽ الله تعاليٰ حق چوي ٿو ۽ اهوئي سڌي وات ڏيکاري ٿو. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فائدو (۱) مد متصل جنهن کي واجب چون ٿا جيئن لفظ اولئڪ ۾، ان مد کي ستن قارين مان

ڪنهن نه پڙهيو آهي ۽ مدّ منفصل جنهن کي جائز چون ٿا جيئن بما انزل ۾، ان کي امام عاصم جي قول موجب چئن الفن جيترو ڇڪڻ گهرجي. (مفيد القراءة) ليڪن درة الفريدة جو مصنف لکي ٿو ته امام عاصم مدّ کي بغير ڪنهن فرق جي چئن الفن جيترو ڇڪيندو هو، مدّ متصل هجي يا منفصل ۽ امام ابن ڪثير ۽ امام ابو عمر ۽ قالون جيڪو امام رافع جو راوي آهي مدّ متصل کي ٻن الفن جيترو ڇڪيندا هئا ۽ مدّ منفصل کي هڪ الف جيترو.

فائدہ (۲) رسالہ جزريہ ۾ آهي ته قرآن ۾ وقف واجب نه آهي. اها تفي يا انڪار انهن مطلق يا جائز وقفن جي خلاف نه آهي جيڪي قرآن ۾ آهن. واضح هجي ته جزري شافعي عالمن مان آهي. ان ڪري شايد سندس لفظ ”واجب“ جو مطلب آهي ته قرآن ۾ ڪا وقف فرض نه آهي ڇاڪاڻ ته شافعين وٽ واجب ۽ فرض هڪ معنيٰ ۾ آهن جيئن پنهنجي جاء تي مسئلو مڃيل آهي. شرح وقايه ۾ آهي ته امام شافعيءَ وٽ فرض ۽ واجب ۾ ڪو فرق نه آهي ۽ اها ڳالهه گجھي نه آهي ته وقف جي فرضيت جو انڪار ڪرڻ ان جي واجب جي انڪار تي لازم نه آهي. سجاوندي چوي ٿو ته قرآن ۾ اسي وقف لازم آهن، سو غور کان ڪر وٺ.

سوال بنده محمد افضل: اڻه کان ظلوما جهولا جي باري ۾ اوهان صاحبن جو ڪهڙو قول آهي؟ ڇا اهو فرمان خداوندي انسان جي برائي تي دلالت ڪري ٿو يا ڀلائيءَ تي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: انسان جي ظالم هجڻ جي معنيٰ ۽ مطلب آهي ته نفس جي خواهشات کي ٽوڙي ٿو تانجو موت کان اڳ نفس مري ٿو ۽ جهولا (جاهل) مان مراد نسيان ۽ ويسر آهي يعني حق کان سواءِ هر شيءِ کي وساري ويهي ٿو. تانجو ٿو ڄاڻي مگر ان کي ۽ گجھو نه آهي ته انهيءَ معنيٰ ۾ اها آيت انسان جي حق ۾ تعريف آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فائدہ ۵: امداد الفتاح ۾ آهي ته فرض کان پوءِ جيڪا سنت آهي ان کي ادا ڪرڻ لاءِ اٿي پنهڻ مسنون آهي پر فرض ۽ سنت جي وچ ۾ فاصلو هجڻ مستحب آهي جهڙيءَ طرح نبي صلي الله عليه وسلم جن اللهم انت السلام اها دعا پڙهڻ لاءِ ترسندا هئا. ان کان پوءِ سنت پڙهڻ لاءِ اٿندا هئا. ڪمال چوي ٿو ته اهو ئي عمل نبي صلي الله عليه وسلم کان ذڪر اذڪار بابت ثابت آهي جنهن کي پڙهڻ لاءِ سنت کي موخر ڪندا هئا ۽ ان سان سنت ۽ فرض جي درميان فاصلو قائم ڪندا هئا. آءٌ چوان ٿو ته شايد سندس مراد ٻيون دعائون به آهن جيڪي کائنث مغرب نماز کان بعد ثابت آهن ته پاڻ سڳورا لا اله الا الله وحده لا شريڪ له پڙهندا هئا ۽ جمعي جي فرض کان پوءِ سور فاتحه، سوره اخلاص ۽ قل اعوذ برب الفلق ۽ قل اعوذ برب الناس ست ست ڀيرا پڙهندا هئا. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جمع ۽ عيدن جي پهرين رڪعت ۾ سبح اسم ۽ ٻيءَ رڪعت ۾ هل اتاڪ حديث الفاشيه پڙهڻ نبي صلي الله عليه وسلم کان ثابت آهي. ڇا اهڙيءَ طرح ٻين فرضن ۾ به انهن سورتن جو پڙهڻ

جائز آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته پهرين رڪعت جي مقابلي ۾ ٻي رڪعت ۾ ٽي آيتون وڌيڪ پڙهڻ مڪروھ تنزيهي آهي جيئن درمختار ۾ آهي، ٻيءَ کي پهرينءَ کان ڊگهو ڪرڻ مڪروھ آهي جنهن تي عالمن جو اجماع آهي. البحر ۾ آهي ته پهرين رڪعت جي ڀيٽ ۾ ٻيءَ جي قرآئت ڊگهي ڪرڻ عالمن جي اجماع سان مڪروھ آهي، بشرطيڪ پهرين کان ٻيءَ ۾ ٽي آيتون وڌيڪ پڙهجن. جيڪڏهن هڪ يا ٻه آيتون وڌيڪ پڙهي ته مڪروھ نه آهي. مگر هن حڪم تي انهيءَ حديث جي ڪري اعتراض ٿئي ٿو جيڪا بخاري ۽ مسلم ۾ آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن جمع ۽ عيدين جي پهرين رڪعت ۾ سبح اسم ربك الاعليٰ ۽ ٻيءَ رڪعت ۾ هل اتاك حديث الغاشيه پڙهندا هئا. اوهان کي معلوم آهي ته ٻي سورت پهرينءَ جي مقابليءَ ست آيتون وڌي آهي ڇاڪاڻ ته پهرينءَ ۾ اٺويهه ۽ ٻيءَ ۾ چويهه آيتون آهن. ان جو جواب هي ڏنو وڃي ٿو ته مڪروھ هجڻ جو مٿيون حڪم انهن سورتن جي باري ۾ آهي جيڪي نبي صلي الله عليه وسلم کان ثابت نه آهن. ۽ نماز ۾ جن سورتن جي قرآئت نبي صلي الله عليه وسلم کان ثابت آهي انهن ۾ معمولي ڪراهيت به نه آهي. پڻ رسول الله صلي الله عليه وسلم جو اهو فعل جواز لاءِ آهي، نه مستقل اصول جي غرض سان - خلاصو هيءُ ته سندس اهو قول ته پهرين رڪعت جي مقابلي ۾ ٻيءَ ۾ ٽي رڪعتون وڌيڪ پڙهڻ مڪروھ آهي بشرطيڪ انهن سورتن جو سنت رسول مان پڙهڻ ثابت نه هجي. ان تفصيل مان هي به ثابت ٿيو ته مٿي بيان ڪيل ٻنهي سورتن کي جمعي ۽ عيدين کان سواءِ ٻين نمازن ۾ پڙهڻ مڪروھ آهي، مگر حديث آهي ته رسول الله ظاهر ۾ به اهي سورتون پڙهيون آهن. مواهب لدنيه ۾ انس رضي الله عنه کان روايت آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن ظاهر جي پهرين رڪعت ۾ سبح اسم ربك الاعليٰ ۽ ٻيءَ ۾ هل اتاك حديث الغاشيه پڙهي. (نسائي) انهيءَ آڌار تي ٻئي سورتون جمعي ۽ عيدين کان علاوه ظاهر ۾ پڙهجن ته مڪروھ نه آهي. البت عشا، فجر، عصر، مغرب ۾ پڙهندو ته مڪروھ آهي ڇاڪاڻ ته انهن نمازن ۾ انهن جو پڙهڻ نبي صلي الله عليه وسلم کان ثابت نه آهي پر مخدوم محمد هاشم ٺٽويءَ بياض هاشميءَ ۾ پنج وقتي نمازن لاءِ ثابت ٿيل سورتن جي جيڪا تفصيل بيان ڪئي آهي ان ۾ لکي ٿو ته عصر ۾ هل اتاك حديث الغاشيه پڙهي.... انهيءَ تفصيل کان بعد مٿيون سورتون مغرب، فجر، عشا ۾ پڙهندو ته ڪراهيت باقي رهندي. قنيه ۾ آهي ته حديث ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جمع جي پهرين رڪعت ۾ سوره جمعه ۽ ٻيءَ ۾ الغاشيه پڙهي آهي. انهيءَ حساب سان ٻي رڪعت ۾ پهرينءَ کان ۷ آيتون وڌيڪ آهن. پر طوال سورتن جون ست آيتون قصار کان ننڍيون آهن ڇاڪاڻ ته ۶ هتي اصل کان ٻيڻيون آهن ۽ ۷ اتي نصف کان گهٽ آهن، يعني جيئن ته ۱۹ جو اڌ ساڍيون ۹ آيتون آهن ۽ ست ان کان گهٽ آهن جيئن گجهو نه آهي انهيءَ آڌار تي سڀني نمازن ۾ مٿيون سورتون پڙهجن ته ڪو حرج نه آهي پر اهو حڪم انهيءَ شخص جي قول موجب آهي جيڪو آيتن جو ڳاڻاٽو نه ڪري بلڪ سورت جي گهڻي ڏيکڻ جو اعتبار ڪري. درمختار ۾ آهي ته چلبي سورت جي گهڻي ڏيکڻ جو اعتبار

ڪري ٿو. آيتن جو ڳاڻائو نٿو ڪري. شرح منية المصليٰ ۾ آهي ته جيڪڏهن سورت گهڻي ڊگهي هجي ۽ ان جي آيتن جي تعداد ڏانهن نظر نه ڪجي ته مڪروه آهي ۽ اوهان کي معلوم آهي ته تنوير جي متن ۾ ٽن آيتن جو جيڪو اعتبار ڪيو ويو آهي اهو ڳاڻائي جي لحاظ سان آهي ۽ هي حڪم طي ٿيل آهي ته اعتبار متن جي عبارت قول جو آهي جيئن انفع الوسائل ۾ آهي. تنهن ڪري مٿين سورتن کي ٻين نمازن ۾ پڙهڻ کان بچڻ گهرجي جو انهن ۾ پڙهڻ جو نبي صلي الله عليه وسلم کان ثبوت نٿو ملي ۽ سڌي واٽ الله تعاليٰ ڏيکاريندڙ آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: طاقت ۽ سگهه جي باوجود جيڪڏهن فجر جي سنت ويهي پڙهي ته جائز آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته قدرت رکڻ جي باوجود ويهي سنت پڙهڻ نه گهرجي جيئن عالمن ان جي پڌرائي ڪئي آهي. درمختار ۾ آهي ته بيهڻ جي طاقت جي باوجود ويهي نفل پڙهي سگهي ٿو. هن عبارت ۾ مطلق نفل لاءِ هي حڪم بيان ٿيو آهي جنهن ۾ سنت مؤڪده ۽ تراويح به اچن ٿيون پر قاضي خان پنهنجي فتاويٰ ۾ بيان ڪري ٿو ته وڌيڪ صحيح قول هي آهي ته عذر کان سواءِ صبح جي سنت ويهي پڙهڻ صحيح نه آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: سڄي قرآن کي ياد ڪرڻ فرض ڪفايه آهي يا نه؟ ۽ جيڪڏهن فرض ڪفايه آهي ته پوءِ سڄي دنيا ۾ هڪ حافظ جو هجڻ ڪافي آهي يا هر شهر ۾ ان جو هجڻ ضروري آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته قرآن کي ياد ڪرڻ فرض ڪفايه آهي جيئن عالمن ان جي وضاحت ڪئي آهي. تنوير ۾ آهي ته: سڄي قرآن کي ياد ڪرڻ فرض ڪفايه آهي پر عالمن ان مسئلي جي ڪا چنڊچاڻ ۽ تفصيل بيان نه ڪئي آهي ته پوري دنيا جي ڪنهن هڪ ڪنڊ ۾ ڪو حافظ هجي ته اهو فرض ساقط ٿي ويندو يا نه؟ عبارت ۾ ظاهر هي حڪم ٻڌائي ٿو ته ڪافي ٿيندو ليڪن ان سان ڪجهه وڌيڪ فائدو حاصل نٿو ٿئي ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن اولهه ۾ ڪو حافظ هجي ته اوڀر ۾ ان مان ڪو فائدو حاصل نه ڪري سگهندو. فقيهن جي فرضيت جي فتوائن جي عبارت گهر ڪري ٿي ته اهو فرض ان وقت ادا ٿيندو جڏهن ڪنهن مختصر مفاصلي تي ڪو حافظ هجي. انهيءَ ڪري بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن ان کان سواءِ اتي (علائقي ۾) مفتي نه هجي ته ان جو انتظام ڪيو وڃي ۽ جيڪڏهن ان کان سواءِ ٻيو موجود هجي ته اهو فرض ڪفايه آهي ۽ سلڪ البيان ۾ آهي ته فتويٰ فرض ڪفايه هجڻ تي آهي ۽ فقيه، سندن وجود سان الله تعاليٰ دين کي طاقت ڏئي - چون ٿا ته امام تي واجب آهي ته نماز قصر جي مفاصلي تي هر هنڌ اهڙي شخص جو اهتمام ڪري جيڪو ماڻهن کي دين جا حڪم احڪام سيکاري. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: فقيهن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته تراويح ڇڏي وڃي ته قضا ڪري سگهجي ٿي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان جي قضا نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته سراجيه ۾ آهي ته جڏهن تراويح جو وقت ختم ٿئي ته ان جي قضا نه ٿيندي. قهستانيءَ ۾ آهي ته سنت هجڻ سبب فوت ٿيل تراويح جي قضا ڪرڻ گهرجي. تنوير ۾ آهي ته فوت ٿي وڃي ته بلڪل قضا نه ٿيندي. درمختار ۾ آهي ته نه جماعت جي صورت ۾ قضا ٿيندي ۽ نه اڪيلي جي. آئون چوان ٿو ته ان ۾ اشارو آهي ته جيڪو قول وڌيڪ صحيح نه آهي ان موجب اڪيلو ماڻهو تراويح جي قضا ڪري. متانه جو مصنف خانيه جي حوالي سان لکي ٿو ته جيڪڏهن تراويح فوت ٿي وڃي ته ان جي جماعت جي قضا نه ٿيندي ۽ سوال هي آهي ته ڇا جماعت کان سواءِ ادا ڪئي وڃي؟ ڪي چون ٿا ته ٻئي ڏينهن تراويح جو وقت اچڻ کان اڳ تائين قضا ڪئي ويندي. ڪي عالم چون ٿا ته جيستائين رمضان ختم نه ٿئي قضا ڪري سگهجي ٿي. ڪي چون ٿا ته قضا نه ٿيندي ۽ اهو صحيح قول آهي. قهستانيءَ ۾ ان طرح آهي. شيخ عبدالحق محدث دهلوي ”في ما ثبت بالسنة“ ۾ چوي ٿو ته بنير جماعت جي ان کي قضا ڪرڻ بابت مشائخ جو اختلاف آهي. ڪي چون ٿا ته ٻئي ڏينهن تراويح جي وقت ٿيڻ کان اڳ قضا تائين ڪئي ويندي. ڪي چون ٿا ته جيستائين ماه رمضان پورو نه ٿئي ان وقت تائين قضا ڪري سگهندو. ڪي چون ٿا ته اصل قضا نه ڪري ۽ اهو قول صحيح آهي ڇاڪاڻ ته مغرب ۽ عشا کان بعد ڪا سنت مؤڪده نه آهي ۽ اسان جي اصحابن يعني عالمن وٽ اڪيلي سر تراويح جي قضا نه ڪئي ويندي. انهيءَ تفصيل مان معلوم ٿيو ته صحيح ۽ وڌيڪ صحيح قول مطابق ان جي قضا نه ٿيندي. ذهين انسان کان گجهو نه آهي ته قضا نه ٿيڻ جو اهو حڪم سنت جي حيثيت ۾ آهي ورنه ته بذات خود تراويح کي قضا ڪرڻ سنو ڪم آهي جيئن ٻين وردن وظيفن جو معاملو آهي. ان ڳالهه جي تائيد سراجيه جي هن عبارت مان ٿئي ٿي ته ”اڪيلي سر تراويح قضا ڪري ته سهڻو ڪم آهي“ شيخ عبدالحق جي ”ما ثبت بالسنة“ ۾ آهي ته مغرب جي سنت وانگر اڪيلي سر ان کي قضا ڪري ته مستحب آهي. ائين شيخ قاسم حنفي لکي ٿو. ان صورت ۾ اها قضا انشاءِ الله مستحب ٿيندي، سنت تراويح جي قضا نه ليکبي جيئن تنوير ۾ آهي ته جيڪڏهن ان (تراويح) جي قضا ڪيائين ته مستحب نفل ٿيندو نه تراويح جي قضا. خلاصو هي ته تراويح بذات خود سنت مؤڪده آهي پر ان جي قضا سنت مؤڪده نه بلڪه مستحب آهي. ان ڪري نفل ٿيندي نڪي تراويح. ان ڪري ان کي ڇڏڻ جي پيٽ ۾ ان جي قضا پڙهڻ اوليٰ آهي ڇاڪاڻ ته اختلاف کان بچڻ پڻ مستحب آهي جنهن جي ”النهر الفائق“ جي مولف چٽائي ڪئي آهي. هن باب ۾ الله جي ذات بابرڪت اها سمجهه مون کي عطا ڪئي آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السبوستاني)

سوال: جواهر الاخلاطي ۾ آهي ته جيڪڏهن مسجد ۾ ظهر جي سنت پڙهي فرض کان اڳ نڪري ويو پوءِ موٽي آيو ته ظهر سنت وري پڙهي ڇاڪاڻ ته اها اهڙي سنت آهي جنهن کان لاڳيتو بعد فرض پڙهڻ ضروري آهي جيئن عالم لکن ٿا. جيڪڏهن نه موٽي ته ٻئي هنڌ فرض ادا ڪري ۽ اتي سنت وري پڙهي ڇا اهو حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: بظاهر راجح هي آهي ته تڪبير تحریم جي ابتڙ جيڪو به ڪم آهي، اهو سنت جي

ثواب کي گهٽ ڪري ٿو پر ان کي ختم نٿو ڪري جيئن درمختار ۾ آهي ته ”جيڪڏهن سنت ۽ فرض دوران ڳالهائي ته ساقط نه ٿيندي البت ان جو ثواب گهٽ ٿيندو ۽ چيو ويو آهي ته ساقط ٿيندي ۽ وڌيڪ صحيح قول مطابق اهو ئي حڪم آهي ان ڪم جو جيڪو تڪبير تحریم جي خلاف ڪيو ويو هجي ۽ ساقط ٿيڻ ۽ موتائي پڙهڻ جو قول اهڙو آهي جنهن تي ٻئي قول کي ترجيح حاصل آهي جيئن ان تي ڪمزور صيغي سبب دلالت ٿئي ٿي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: امدادالفتاح ۾ آهي ته تراويح ۽ تحية المسجد کان سواءِ ٻيون سنتون گهر ۾ پڙهڻ افضل آهي. روضه ۾ آهي ته جنهن کي خوف هجي ته جيڪڏهن صبح جون ٻه رڪعتون هن (تنگ) وقت ۾ پڙهيائين ته سندس فرض فوت ٿيندو ۽ فرض کان پوءِ ان جي قضا ڪرڻ تي قدرت نه رکندو ته امام ابو بڪر محمد بن فضل فرمائي ٿو، انهيءَ لاءِ حيلو هي آهي ته فجر جون ٻه رڪعتون سنت، فرض کان اڳ پڙهڻ جي نيت ڪري نماز شروع ڪري، پوءِ انهن کي توڙي ۽ امام سان باجماعت نماز ۾ شريڪ ٿئي. جڏهن جماعت کان فارغ ٿئي ته اٿي سنتون پڙهي ۽ اهو ان لاءِ مڪروه نه آهي، ڇاڪاڻ ته اهي ٻه رڪعتون شروع ڪرڻ سبب ان تي قرض ٿينديون ۽ قرض جو ادا ڪرڻ مڪروه نه آهي ڇا هيءُ قول صحيح آهي يا نه؟

جواب: بظاهر اهو قول مردود آهي، جنهن تي اعتماد ڪرڻ صحيح نه آهي. جيئن بحر ۾ آهي ته ڪتاب جي مصنف فجر سنت لاءِ ٻه حڪم بيان ڪيا آهن: ۱- جيڪڏهن جماعت فوت ٿيڻ جو خوف نه هجي ته سنت پڙهڻ جي حڪم تي عمل ڪري ۲- جيڪڏهن جماعت فوت ٿيڻ جو خوف هجي ته ان کي ڇڏي ڏئي. ان مان فقيه اسماعيل زاهد جو اهو حيلو ختم ٿي ويو ته، پهريائين ٻه رڪعتون سنت فجر شروع ڪري، پوءِ انهن کي توڙي امام سان نماز ۾ شريڪ ٿئي، تانجو ان تي ان سنت جو شروع ڪرڻ لازم اچي، پوءِ جماعت کان (فوراً بعد) ان لاءِ سنت پڙهڻ ممڪن ٿيندي ۽ اهو ٻن سببن جي ڪري مردود آهي: ۱- انهن مان هڪ اهو آهي جنهن کي امام سرخسي بيان ڪيو آهي ته شروع ڪرڻ سان جيڪي واجب ٿيندو آهي، اهو نذر مڃڻ کان وڌيڪ طاقتور نه هوندو آهي ۽ امام محمد ان ڳالهه جي چٽائي ڪئي آهي ته ڪيل شيءِ فجر (فرض) کان پوءِ سج اڀرڻ کان اڳ ادا نه ڪئي ويندي. ۲- ٻيو سبب اهو آهي، جنهن کي قاضي خان شرح جامع صغير ۾ بيان ڪيو آهي ته مشائخن ان حيلي تي اعتراض ڪيو آهي، ڇاڪاڻ ته ان سنت انهيءَ نيت سان شروع ڪئي آهي ته هن کي توڙيندو ۽ پوري نه ڪندو ۽ اهو ڪم چڱو نه آهي. درمختار ۾ آهي ته هي جيڪو چيو وڃي ٿو ته صبح جي سنت شروع ڪري، پوءِ فرض لاءِ الله اڪبر پهرين چوي ۽ سنت توڙي بعد ۾ ان کي قضا ڪري، اها فاسد حيلي بازي آهي ڇاڪاڻ ته اصول هي آهي ته فائدو ڏيندڙ ڪم کي ڪرڻ کان اڳ، خراب ۽ فاسد ڪم کي درست ڪيو ويندو..... اڻڄاتل ۾ آهي ته، ڪو فائدو رسائيندڙ ڪم ڪرڻ کان اڳ، ٻئي فاسد ڪم کي درست ڪرڻ اوليٰ ۽ اوليت رکندڙ آهي. جيڪڏهن هڪ طرف فساد روڪڻ وارو ڪم هجي ۽ ٻئي طرف فائدو پهچائيندڙ ڪم هجي ته گهڻو ڪري فساد دفع ڪرڻ جي ڪم کي اول ڪيو ويندو آهي... ڇاڪاڻ ته شريعت ۾ چڱائي ڪرڻ جي پيٽ ۾ برائي روڪڻ تي

وڌيڪ توجهه ڏنو ويو آهي. انهيءَ ڪري رسول الله صلي الله عليه وسلم جو فرمان آهي ته، جڏهن توهان کي ڪنهن شيءِ جو حڪم ڪريان ته سگهه آهر ان کي پورو ڪيو ۽ جڏهن ڪنهن شيءِ کان روڪيان ته ان کان بچو. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: تراويح ۾ رسول الله صلي الله عليه وسلم جن تي ڏاڍيان درود پڙهجي يا آهستي؟

جواب: تحفة المسائل جو مصنف لکي ٿو ته نبي صلي الله عليه وسلم جي حديث آهي ته ڏاڍيان چوڻ ثواب آهي ۽ وڻ، پٿر، ٻوٽا، پکي ۽ درندا وغيره غرض جيڪا به شيءِ سندس آواز ٻڌندي، اها چونڊڙ لاءِ الله کان بخشش طلب ڪندي، ڇاڪاڻ ته (قرآن ۾ درود پڙهڻ جو جيڪو) حڪم آهي اهو وڌيڪ شرف وارو حڪم آهي. انهيءَ حڪم کي درمختار جي اها عبارت رد نٿي ڪري، جيڪا ڪنز العفا جي حوالي سان نقل ڪئي اٿس ته ”آواز بلند ڪرڻ وقت عضون کي لوڏڻ جهالت آهي“ - ڇاڪاڻ ته درود پڙهڻ دراصل دعا آهي ۽ دعا ڏاڍيان ۽ هوريان ٻنهي طرح سان گهري آهي. ان جو دليل هي به آهي ته چئن تراويحن کان بعد ٻي تراويح جي تياريءَ لاءِ ڏاڍيان اعلان ڪرڻ هڪ نشاني آهي جيڪا مقرر ٿي چڪي آهي ۽ بنيادي طرح ذڪر ۾ آواز بلند ڪرڻ شريعت ۾ ثابت آهي، انهيءَ روايت مطابق جيڪا ابن عباس کان بيان ڪئي وئي آهي. فرمائي ٿو ته رسول الله صلي الله عليه وسلم نماز ختم ٿيڻ جي عمل کي آءُ ماڻهن جي زور سان الله اڪبر چوڻ جي آواز سان سڃاڻيندو هيس. (هن اثر کي بخاري ۽ مسلم بيان ڪيو آهي) مخدوم جعفر بوبڪائي مرحوم پنهنجي رسالي ۾ لکي ٿو ته هڪ روايت ۾ آهي ته فرض نماز کان بعد بلند آواز سان ذڪر ڪرڻ رسول الله صلي الله عليه وسلم جي زماني ۾ مشهور هو، ڇاڪاڻ ته ابن عباس فرمائي ٿو ته جڏهن ماڻهو نماز پڙهي منهن ڦيريندا هئا ته بلند آواز سان ذڪر ڪندا هئا، جنهن سان مون کي معلوم ٿيندو هو ته هاڻي نماز ختم ٿي وئي آهي. ان ۾ دليل آهي ڪن سلف جي بزرگن جي قول جو ته فرض کان بعد زور سان الله اڪبر ۽ ذڪر ڪرڻ مستحب آهي. پڻ تراويح پڙهندڙن تي نند جي جهوٽن جو غلبو هوندو آهي. انهيءَ ڪري مسلمانن نند جي غفلت کان هوشيار ڪرڻ لاءِ بلند آواز سان درود پڙهڻ جو سٺو رواج وڌو آهي ۽ حديث ۾ آهي ته جنهن ڪم کي ايمان وارا چڱو ڄاڻن، الله وٽ به اهو چڱو آهي. انهيءَ ڪري ان کان منع ڪرڻ نه گهرجي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: رمضان مبارڪ ۾ ختم پوري ٿيڻ کان بعد کاڌو پيائيندا آهن ۽ ڪجهه ورهائيندا آهن، اهو ڪم درست آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ختم شريف ڪيڏن ۽ مهمان نوازيءَ جي خوشيءَ ۾ ائين ڪرڻ جائز آهي ۽ قرآن جي ختم ڪيڏن کان وڌيڪ ايماندارن وٽ ٻي ڪهڙي خوشي ٿي سگهي ٿي. الله تعاليٰ فرمائي ٿو: قل بفضل الله وبرحمته فبذلك فليفرحوا - واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي جي باري ۾ ڪهڙو قول آهي ته جڏهن قرآن پڙهندڙ اٽڪي بيهي ته

ٻڌندڙ لاءِ ان کي لقمو ڏيڻ واجب آهي يا سنت يا مستحب؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ماڻهن جي تعليم جي تقاضا اها آهي ته جيڪڏهن قاري صاحب کي لقمو نه ڏجي ته گهڻو ڪري سندس زبان تي اهي الفاظ جاري ٿين ٿا، جيڪي نماز لاءِ فاسد هوندا آهن ۽ حديث جي به تقاضا آهي ته جڏهن امام توهان کان لقمو گهري ته ان کي لقمو ڏيو، جيئن بحر ۾ آهي. مگر جيڪڏهن لقمو ڏيڻ مستحب هجي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: خطيب خطبو ڏيڻ مهل رب اجعلني مقيم الصلوة ومن ذريتي الاية ڄاڻي وائي حذف ڪري ته ان صورت ۾ ڪهڙو حڪم آهي. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهري آهي ته قرآن مجيد جي قراءت دوران پنهنجي طرفان ڪجهه حذف ڪرڻ، يا گهٽائڻ جي سختيءَ سان منع آهي، جيتوڻيڪ ان جي بدلي ۾ عربي الفاظ چوڻ چوي. ڄاڻي وائي اهڙي ڏوهيءَ کي ننڍو ويندو، تنبيهه ڪئي ويندي ۽ ان کان توبه ڪرائي ويندي، وڌيڪ الله ڄاڻي ٿو. اتقان ۾ امام سيوطي فرمائي ٿو ته قياس مطلق جي ڪري جنهن جو ڪو به بنياد نه آهي، قراءت کي روڪڻ ۽ حذف ڪرڻ وڏو ڏوهه آهي ۽ وڌيڪ لکي ٿو ته چوٿون مردود قسم اهو آهي ته قرآن جي موافقت ۾ عربي الفاظ پڙهيا وڃن.... اهڙي شخص کي سختيءَ سان ننڍو ويندو ۽ اهو وڏن ڏوهارين مان آهي. تنوير ۾ آهي ته هر منڪر جي ڏوهيءَ کي تنبيهه ڪئي ويندي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: نماز ۾ التحيات پڙهڻ ڪهڙي درجي ۽ ذريعي سان ثابت آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته التحيات نبي صلي الله عليه وسلم جي فعل مان ثابت آهي، جنهن تي هميشگي ڪئي اٿن، جيئن بحر مان معلوم ٿئي ٿو، جيڪو لکي ٿو ته التحيات خاص حالت ۾ هڪ شرعي ذڪر آهي، جنهن تي نبي صلي الله عليه وسلم جن ٻن قعدن دوران هميشگي ڪئي آهي. انهيءَ ڪري ظاهري روايت مطابق ٻنهي قعدن ۾ ان جو پڙهڻ واجب آهي ۽ اهو وڌيڪ صحيح قول آهي..... ۽ ان بابت نبي صلي الله عليه وسلم جو قول به ثابت آهي جيڪو امر مطلق جي معنيٰ ۾ آهي جيئن بحر ۾ آهي ته ”۽ التحيات پاڻ سڳورن جي قول مان به ثابت آهي جو ابن مسعود کي فرمايائون ته التحيات پڙه. هن حڪم ۾ اهو فرق بيان نه ڪيو ويو آهي ته پهرين قعدو ۾ التحيات پڙهي يا ٻئي ۾؟ فتح القدير ۾ آهي ته وڌيڪ اوليٰ اهو قول آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جي التحيات تي هميشگيءَ مان ان جي واجب هئڻ جو دليل ورتو وڃي. اهوئي سبب آهي ته جيڪڏهن ويسر ۾ ڪنهن کان التحيات پڙهڻ رهجي وڃي ته سجدي سهو سان نماز ٿي وڃي ٿي، حالانڪ جيڪڏهن فرض هجي ها ته نماز نه ٿي ها.... ۽ هيءَ ڳالهه ته التحيات جو واجب هئڻ اجماع مان ثابت آهي، درست نٿي لڳي، ڇاڪاڻ ته سندس مطلب حنفي عالمن جو اجماع آهي، حالانڪ حنفي علماء مان هڪ جماعت پهرين قعدي ۽ التحيات پڙهڻ کي سنت چوي ٿي، جيئن بحر ۾ آهي. ۽ جيڪڏهن امت جو اجماع سندس مراد آهي ته

ان جي ثبوت لاءِ دليل جي ضرورت آهي، ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن اجماع ثابت ٿئي ته التحيات پڙهڻ فرض ٿيندو، جو اهو قطعي آهي، جيئن مفتاح الصلوة ۾ آهي. واللہ اعلم - لکي ٿو ته فرض اهو ڪم آهي، جيڪو قرآن، حديث يا اجماع امت جي قطعي دليل، يعني اهڙي قطعي دليل سان ثابت ٿئي، جنهن ۾ ڪو شڪ شبهو نه هجي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: فجر نماز کان بعد امام دعا يا ذڪر جا لفظ قبلي ڏانهن منهن ڪري پڙهي يا نمازين ڏانهن منهن ڪري پڙهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر اوهان جو الله تعاليٰ تي آهي.

جواب: ظاهر هي آهي ته ثابت ٿيل دعائون يا الفاظ قبلي ڏانهن منهن ڪري، پير کي موڙڻ کان اڳ اهڙيءَ حالت ۾ ويهي پڙهي، جيئن التحيات پڙهڻ مهل ويهيو آهي. متان ۾ آهي ته ڏهه پيرا لا اله الا الله وحده لا شريڪ له له الملك وله الحمد يحيي ويميت وهو عليٰ كل شيء قدير چوڻ جيتري دير فجر نماز کان بعد قبلي رخ ٿي ويهي، جيئن حديثن مان ثابت آهي. الحصن الحصين ۾ آهي ته صبح نماز کان بعد لا اله الا الله وحده لا شريڪ له له الملك وله الحمد يحيي ويميت وهو عليٰ كل شيء قدير، پير موڙي ت- س- ص- ي- پڙهي. (پوءِ وري) ت- س- ڳالهائڻ کان اڳ، لا اله الا الله وحده لا شريڪ له له الملك وله الحمد يحيي ويميت وهو عليٰ كل شيء قدير ڏهه پيرا ت- س چوي. شرح الحصن ۾ شيخ ملا علي قاري لکي ٿو ته پير کي موڙڻ جو مطلب آهي ته جيئن اٿڻ کان اڳ التحيات ۾ پير کي موڙي ويهيو آهي. مفتاح الصلوة ۾ آهي، چڱو هي آهي ته مغرب کان سواءِ ٻين نمازن ۾ پير موڙڻ کان اڳ ڏهه پيرا ڪلمه توحيد چوڻ جيتري دير ويهي، جيئن حديث ۾ بيان ٿيل آهي. ان کان وڌيڪ نه ترسي. باقي رهي اها روايت جيئن امام سرخسي ۽ پنهنجي ڪتاب مبسوط ۾ ان کي بيان ڪيو آهي ته امام لاءِ فرض کان فارغ ٿيڻ بعد قبلي ڏانهن منهن ڪري ويهڻ بدعت آهي، ان باهت لمعات ۾ شيخ عبدالحق محدث دهلوي چوي ٿو هي حڪم انهن نمازن جي باري ۾ آهي، جن کان پوءِ سنتون آهن، باقي رهيون هي نمازون، جن ۾ سنتون نه آهن ته پوءِ بيشڪ صحيح حديث مان ثابت آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن فجر نماز کان بعد سج اڀرڻ تائين پنهنجي نماز جي جاءِ تي ويهندا هئا. ان کي خلاصه ۾ دستور القضاة جي اها عبارت رد نٿي ڪري، جنهن ۾ آهي ته ”جن نمازن کان بعد نفل نه آهي، پنهنجي جاءِ تي قبلي ڏانهن منهن ڪري ويهڻ مڪروه آهي.... ڇاڪاڻ ته سندس اهو قول امام سرخسيءَ جي مبسوط جي هن قول جي خلاف آهي، جنهن ۾ آهي ته ”جڏهن امام سلام ڦيري ته فجر ۽ عصر ۾ پنهنجي جاءِ تي ويهي ۽ دعا ۾ مشغول رهي. نصاب الفقه جو مصنف لکي ٿو ته فجر ۽ عصر کان پوءِ پنهنجي جاءِ تي قبلي ڏانهن منهن ڪري ويهي رهي. بلڪ ڪنز العباد ۾ چٽائي ڪئي وئي آهي ته اهو ڪم مستحب ۽ اوليٰ آهي، چنانچہ عمدة ابرار جو حوالو ڏيندي لکي ٿو ته ”فجر کان بعد پنهنجي نماز واري جاءِ تي سج اڀرڻ تائين ويهڻ مستحب ۽ چڱو آهي ۽ هن قول کي نهايت شرح هداية ۾ بيان ڪيو ويو آهي ۽ فتاويٰ حجت ۾ آهي ته فجر ۽ عصر کان بعد نماز پڙهڻ جي جاءِ تي ويهڻ وڌيڪ چڱو آهي. فتاويٰ صوفيه جو مصنف العوارف جو حوالو ڏئي لکي ٿو ته فجر ۽ عصر کان بعد

بعد نماز پڙهڻ جي جاء تي ويهڻ کي لازم پڪڙي، مگر هي ته اتان اٿي ڪنهن اهڙي ڪم ۾ مشغول ٿئي، جنهن کي پنهنجي دين لاءِ وڌيڪ اهم ۽ ضروري سمجهندو هجي. جامع ۾ آهي ته جڏهن انهيءَ جاء تان اٿڻ گهري ته پهريائين هي ٻه وظيفا پڙهي، ڇاڪاڻ ته ڪتاب قوة القلوب ۾ مستحب ذڪر جي باب ۾ آهي ته، ان کان بعد پير موڙي ڳالهائڻ کان اڳ هي لفظ ڏهه ڀيرا چوي، لا اله الا الله وحده لا شريك له له الملك وله الحمد يحيي ويميت وهو عليٰ كل شيء قدير. ان کان پوءِ ساڳي حالت ۾ ڏهه ڀيرا قل هو الله احد پڙهي. باقي رهيو امام جو جماعت ڏانهن فرض نماز کان پوءِ منهن ڪري ويهڻ جو مسئلو ته امام سرخسيءَ جي ڪتاب مبسوط ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فجر پڙهي اصحابن ڏانهن منهن ڪري ويهندا هئا. ان صورت ۾ ان جو مطلب اهو ئي ٿي سگهي ٿو ته پاڻ سڳورا مٿيان جملا ۽ وظيفا پڙهڻ کان بعد نمازين ڏانهن منهن ڦيرائي ويهندا هئا، جيئن سڀني حديثن ۾ موافقت پيدا ٿئي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فوت ٿيل نمازن جي قضا

سوال: هڪ شخص کي هڪ ڏينهن ۾ نماز فوت ٿي وئي ۽ ياد نٿو اچيس ته ڪهڙو وقت فوت ٿيو آهي. اهڙي صورت ۾ ڪهڙي وقت جي نماز قضا ڪري؟

جواب: بظاهر جيڪڏهن ان کي قضا ٿيل نماز جو وقت ياد نٿو اچي ته ان ڏينهن جون سڀ نمازون قضا ڪري. والله اعلم. البحر جو مصنف التجنيس وغيره جي حوالي سان لکي ٿو ته جنهن شخص جي ڪا نماز فوت ٿئي ۽ معلوم نٿو ٿئيس ته ڪهڙو وقت هو ته جڳائي ته هڪ ڏينهن ۽ رات جي نماز مونائي پڙهي، ڇاڪاڻ ته هڪ ڏينهن جي نماز پوري يقين ڪامل سان مٿس واجب آهي، پوءِ رڳو شڪ جي بنياد تي واجب جي ذميواريءَ کان آزاد نه ٿيندو..... والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فائدو: خلاصه جي ستين فصل ۾ آهي ته جيڪو وتر جي قضا ڪري ته انهن ۾ دعاءِ قنوت به پڙهي. الفتويٰ الحجة ۾ آهي ته جيڪو ماڻهو فوت ٿيل فرض قضا ڪري، اهو وتر به قضا ڪري ۽ جيڪڏهن کيس يقين نه آهي ته مٿس وتر باقي آهي، پر ان تي درحقيقت وتر باقي نه آهي ته اهو ٽي رڪعتون وتر پڙهي ۽ قنوت پڙهي، ان کان پوءِ التحيات جيڪري دير ويهي، پوءِ وري هڪ رڪعت ٻي به پڙهي، پوءِ مٿس وتر هوندو ته بيشڪ ان کي ادا ڪري ڇڏيائين ۽ مٿس وتر نه آهي ته ان لاءِ اهي چار رڪعتون نفل ٿينديون ۽ تطوع يعني نفل ۾ دعاءِ قنوت پڙهڻ سان ڪو نقصان نه ٿيندو. (ڪنز العباد) ۽ ساڳيءَ طرح ظهريه ۾ آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن وتر ۾ سهو جو سجدو واجب ٿيو، پر ڏيڻ وسري ويس ته ان نقصان جو پوراڻو ڪيئن ڪري؟ پهرين ويهڪ (قعدہ) ۾ نقصان جو پوراڻو ٿيندو يا نه؟ ۽ عصر ۽ فجر جي نماز ۾ نقصان واقع ٿئي ته ان جو پوراڻو ڪيئن ڪري؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن وتر ۾ ويسر جو سجدو نه ڏنائين ته چار رڪعتون وتر پڙهي، جن ۾ ٽي قعده ڪري ۽ دعاءِ قنوت ٽين رڪعت ۾ پڙهي. واللہ اعلم - البحر جو مؤلف مال الفتاويٰ جو قول نقل ڪري ٿو ته اهڙو شخص مغرب ۽ وتر چار رڪعتون ٻن قعدين سان پڙهندو. وڌيڪ لکي ٿو ته امام ابو حنيفه کان نقل ڪيو ويو آهي ته انهيءَ قضا عمري پڙهي آهي، جيڪڏهن اهو قول صحيح آهي ته اسين چوندا سين ته مغرب ۽ وتر چار رڪعتون ٽن قعدين سان پڙهيون اٿس. اها ڳالهه ڳجهي نه آهي ته نقصان جو پورا ٿو واجب جي مشابهه هجي ته اصلي وتر وانگر پهرين قعدي ۾ نه ٿيندو. وري جڏهن نقصان جو پورا ٿو نفل هجي ته فجر ۽ عصر کان پوءِ نماز نه پڙهي. اهوئي سبب آهي ته بحر ۾ آهي ته فجر ۽ عصر کان بعد ڪا نماز قضا نه ڪري. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

دين محمد بوبڪائي جو سوال: ۷۰ يا ۷۲ سالن جو پوڙهو، جنهن جون ڪيترن سالن جون نمازون رهيل آهن ۽ هن وقت نادم ۽ توبه تائب ٿيو آهي ۽ کيس يقين آهي ته ضعيفي يا عمر جي وفا نه ڪرڻ جي ڪري فوت ٿين. زون قضا نه ڪري سگهندو، انهيءَ صورت ۾ گهري ٿو ته فديو ڏئي يا انهن کي ساقط ڪرڻ لاءِ ڪو حيلو اختيار ڪري. هن وقت سندس حياتي چڱي حالت ۾ آهي ۽ سوچي ٿو ته اهڙو حيلو ڪري يا نه؟ جيڪڏهن اهو جائز نه آهي ته رهيل نمازون ويهي قضا ڪري سگهي ٿو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته فوت ٿيل نمازن جي بدلي ۾ پنهنجي زندگيءَ ۾ فديو ادا ڪرڻ صحيح نه آهي. جيتوڻيڪ بيماريءَ جي حالت ۾ چوٽ ڏئي جيئن قفيه جو مصنف لکي ٿو، جيئري جا ڪندي رهيل نمازن جي بدلي ۾ فديو ڏيڻ جائز نه آهي جڏهن ته روزي جو حڪم ان جي ابتڙ آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن بيماريءَ جي حالت ۾ پنهنجي نماز جي بدلي ۾ فديو ڏنائين ته صحيح نه آهي. ائين تيار خانيه ۾ آهي. درمختار جو مصنف، لکي ٿو روزي جي ابتڙ جيڪڏهن بيماريءَ ۾ نماز جي بدلي ۾ فديو ڏئي ته صحيح نه ٿيندو.... ۽ ان ڳالهه ۾ ڪو ڪلام يعني حرج نه آهي ته ڪنهن محتاج کي چڱيءَ طرح (مال خيرات ۾) ڏئي ڇاڪاڻ ته الله جي قربت ۽ ويجهڙائيءَ جو سبب آهي پر ان طريقي سان فديو جي ذميواريءَ کان آزاد نه ٿيندو انهيءَ ڪري مٿس واجب آهي ته وارثن کي وصيت ڪري ته سندس مرڻ کان بعد سندس مال جو ٽيون حصو فديو طور ادا ڪن. جيئن البحر ۾ آهي ته جڏهن ماڻهو مري وڃي ۽ ان تي گهڻيون نمازون رهيل هجن ته اڳ ۾ اهو وصيت ڪري ته سندس نماز جو ڪفارو ادا ڪيو وڃي. هر نماز جي بدلي ۾ ڪڻڪ جو اڌ ٽويو ڏنو وڃي ۽ سندس مال مان ٽيون حصو ادا ڪيو وڃي.... ۽ تڪليف طاقت آمر هوندي آهي. جيڪڏهن قضا نمازون پڙهڻ لاءِ بهيڻ جي سگهه نٿو رکي ته ويهي پڙهي ۽ جيڪڏهن ويهڻ جي سگهه نٿو رکي ته اشاري سان اهي نمازون پڙهي جن کي تندرستيءَ جي حالت ۾ ڇڏيو اٿس. ان کان پوءِ جيڪڏهن بيماريءَ کان صحت ياب ٿي وڃي ته انهن کي موٽائي نه پڙهندو.... جڏهن ان طريقي سان نمازون پڙهي ته ان تان نماز ڇڏڻ جو گناهه لهي ويندو پر وقت کان لٽ پڙهڻ جو ڏوهه توبه ڪرڻ کان سواءِ نه لهندس، جيئن البحر ۾ ڪشف الاسرار جي حوالي سان لکي ٿو ته قضا جو مقصد گناهه کي هٽائڻ جو هوندو آهي نه فضيلت جو حاصل

ڪرڻ ۽ ظاهر هي آهي ته گناه مان مراد نماز ڇڏڻ جو گناه آهي. هاڻي جڏهن انهيءَ ان جي قضا پڙهي ته کيس ڏوراپو نه ڏنو ويندو. باقي رهيو وقت کان ليت پڙهڻ جو گناه ته اهو وڏو گناه آهي جيڪو رڳو قضا سان نه ٽرندو بلڪ هتي انهيءَ لاءِ توبه ڪرڻ ضروري آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

وتر ۽ نفل جو بيان

سوال: جيڪڏهن ويسر ۾ وتر جي پهرين يا ٻي رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهي ته ڇا پوءِ ٽئين رڪعت ۾ به قنوت پڙهي يا نه؟ ۽ ان تي ويسر جو سجدو لازم ٿيندو يا نه؟

جواب: جامع الرموز ۾ آهي ته پهرين يا ٻي رڪعت ۾ قنوت پڙهندڙ ان کي ٽين رڪعت ۾ نه موٽائي ڇاڪاڻ ته دهرائڻ جو ڪو شرعي حڪم نه آهي. ذخيره ۾ آهي: جيڪڏهن سستيءَ سبب پهرين يا ٻي رڪعت ۾ قنوت پڙهي پوءِ ٽينءَ ۾ قنوت نه پڙهي ڇاڪاڻ ته هڪ نماز ۾ قنوت نه دهرائبو آهي. اهڙيءَ طرح البحر ۾ آهي. جواهر الاخلاقيءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن پهرين ۽ ٻيءَ ۾ سستيءَ سبب قنوت پڙهي ته ٽينءَ ۾ وري نه پڙهي. ڇاڪاڻ ته ٽين رڪعت ۾ قنوت نه پڙهڻ سبب سهو جو سجدو واجب نه آهي جيئن ان ڏانهن فقهي عبارتن مان اشارو ملي ٿو ته هن هنڌ اهڙي پڪڙ نه آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: امام ابوحنيفه وٽ وتر واجب آهي ۽ امام ابويوسف ۽ محمد ۽ امام شافعيءَ وٽ سنت آهي ۽ ڪن عالمن وٽ مستحب آهي انهيءَ ڪري نيت ڪرڻ مهل وتر واجب يا سنت نه چوي ته اوليٰ آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته واجب جي نيت ڪري ته ڪا منع نه آهي ۽ نيت ۾ لفظ واجب مقرر ڪرڻ لازم نه آهي. بحر ۾ آهي ته فقيهن جي قول مان جيڪا ڳالهه سمجهجي ٿي. سا هيءَ آهي ته اها نيت نه ڪري ته اهو (وتر) واجب آهي ڇاڪاڻ ته ان لفظ کي مقرر ڪرڻ لازم نه آهي پر جيڪڏهن اهڙي نيت ڪيائين ته ان جي ممانعت به نه آهي ڇاڪاڻ ته نمازي يا ته حنفي مسلڪ جو هوندو يا ڪنهن ٻئي مسلڪ جو. جيڪڏهن حنفي آهي ته کيس جڳائي ته ان جي واجب هجڻ جي نيت ڪري جيئن سندس عمل سندس اعتقاد جي مطابق ٿئي ۽ جيڪڏهن غير حنفي آهي ته به اها نيت ان کي نقصان نه ڏيندي ڇاڪاڻ ته اها ڳالهه معلوم آهي ته ڪنهن شيءِ جي وصف يا صفت جو انڪار ۽ نفی ڪرڻ، ان سان ان جي اصل ۽ اساس جي نفی ۽ انڪار نه ٿيندو، بلڪ اصل پنهنجي جاءِ تي قائم ۽ باقي رهندو ۽ هن جاءِ تي اهو آهي وتر جي نماز پڙهڻ ۽ اهڙي نيت ڪرڻ سان نمازي پنهنجي ذميواريءَ کان آجوت ٿي ويندو. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هن صورت ۾ ته نمازي قنوت پڙهڻ کان سواءِ رکوع ۾ هليو ويو ته ڇا پوءِ موٽي اچي قنوت پڙهي يا نه؟

جواب: انهيءَ صورت ۾ رکوع مان واپس قيام ۾ نه موٽي ۽ ويسر جو سجدو ڏي پر جيڪڏهن قيام ۾ واپس اچي قنوت پڙهي تڏهن به نماز فاسد نه ٿيندس. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن قنوت پڙهن وسري ويس. پوءِ رکوع ۾ کيس ڀاءُ آيو ته ان صورت ۾ صحيح ڳالهه هيءَ آهي ته رکوع ۾ دعا قنوت نه پڙهي ۽ نه ئي موٽي اچي قيام ڪري. اهڙيءَ طرح تشارخانيه ۾ آهي ۽ البحر جو مؤلف المنتقي جي حوالي سان لکي ٿو ته جيڪڏهن قنوت وسري ويس، پوءِ رکوع ڪيائين ته رکوع نه ڀڃي ۽ قيام ڏانهن موٽي قنوت پڙهي جيڪو واجب آهي ۽ جيڪڏهن ڪيائين ته صحيح قول موجب سندس نماز فاسد نه ٿيندي ۽ هي به چيو ويو آهي ته دعا قنوت کي قرآن سان هڪ قسم جي مشابهت آهي ڇاڪاڻ ته چيو ويو آهي ته قنوت پهريائين قرآن جو حصو هو پوءِ منسوخ ڪيو ويو. سو جيڪڏهن موٽي قنوت پڙهي ته پوءِ اهڙي شيءِ ڏانهن واپس وريو آهي جنهن کي قرآن سان مشابهت حاصل آهي يا فرض يعني قيام ڏانهن موٽيو آهي. پوءِ بيشڪ جنهن به رڪن کي ڊگهو ڪندو، اهو فرض ئي رهندو. خزانه المفتين ۾ آهي ته جيڪڏهن الحمد ۽ سورت پڙهيائين ۽ قنوت نه پڙهيائين تانجو رکوع ۾ ويو ته پنهنجي نماز پوري ڪري ۽ ويسر جو سجدو ڏي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن رمضان ۾ عشا فرض باجماعت ادا نه ڪري ۽ تراويح جماعت سان پڙهي ته ان صورت ۾ وتر باجماعت پڙهن جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ان جي جائز هجڻ ۾ ڪو ڪلام ۽ حرج نه آهي بلڪ افضل ۽ صحيح طريقو اهوئي آهي ته وتر جماعت سان گڏجي پڙهي. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن فرض امام سان گڏجي نه پڙهي ته چيو ويو آهي ته تراويح ۽ وتر به جماعت سان نه پڙهي ۽ اهڙيءَ ريت جيڪڏهن امام سان گڏجي تراويح نه پڙهي ته وتر ۾ به شامل نه ٿئي پر صحيح ڳالهه هيءَ آهي ته اهو سڀ جائز آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: ضحلي ۽ اشراق ساڳي نماز آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن لنوي اعتبار سان اشراق جي نماز کي ضحلي سمجهي چئجي ته ڪو حرج نه آهي پر اشراق جي نماز کان منع ڪرڻ ۽ ضحلي جي نماز کي ضحلي سمجهڻ اهو صحيح نه آهي ڇاڪاڻ ته وڏن بزرگن کان پنهنجن وظيفن، وردن ۾ انهن ٻنهي جي ثابتي آهي ۽ انهن ان نماز تي به هميشگي ڪئي آهي. مسلمانن جو اهو مشهور معروف معمول آهي. حديث ۾ آهي ته جنهن ڪم کي مسلمان چڱو ڄاڻن اهو الله وٽ به چڱو آهي. وري نماز ته سڀ کان ڀلو ڪم آهي ان ڪري مڪروم وقتن ۾ نماز پڙهڻ کان سواءِ ٻئي وقت ۾ ان کان منع ڪرڻ جو ڪو سبب نه آهي. ڪنز العباد ۾ قوت القلوب کان نقل ڪندي لکي ٿو ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن ٻن وقتن ۾ ضحلي ست رڪعتون پڙهندا هئا؛ ۱- جڏهن سڄ اڀري مٿي ٿيندو هو ته قيام فرمائيندا ۽ ٻه رڪعتون نماز پڙهندا هئا. اهوئي اشراق آهي جنهن جو ذڪر الله تعاليٰ پنهنجي ڪلام پاڪ ۾ فرمايو آهي ته يسبحن بالعشي والاشراق (اهي شام ۽ صبح سندس تسبيح ڪن ٿا) اصل جي اعتبار سان اهو ”ٻيو

ورد“ آهي. ۲- ۽ جڏهن سج چڱيءَ طرح پکڙجي ويندو هو ۽ پنهنجي اڀرڻ جي جاءِ کان چوٿون حصو آسمان ۾ بلند نظر ايندو هو ته پاڻ سڳورا چار رڪعتون پڙهندا هئا ۽ اها اها ضحٰي آهي جنهن جو الله تعاليٰ سورت الضحٰي ۾ قسم ڪيو آهي ۽ اهو بنيادي لحاظ سان ”ٽيون ورد“ آهي..... ان مان ثابت ٿيو ته جيڪڏهن نماز جي ٻنهي صورتن تي لفظ ضحٰي ڳالهائجي ته صحيح آهي جيئن حديث مان ان بابت اشارو ملي ٿو ته پاڻ سڳورا ضحٰي ڇهه رڪعتون پڙهندا هئا. آخر تائين. پڻ لغت جي اعتبار سان به اشراق تي ضحٰي جو لفظ ڳالهائڻ ۾ ڪو حرج نه آهي جيئن مٿي وضاحت ڪئي وئي. مٿين عبارت مان پڻ معلوم ٿيو ته اشراق جي نماز مشائخ جي اصطلاح ۾ ”ٻيو ورد“ آهي ۽ ”پهريون ورد“ فجر جي نماز آهي ۽ ”ٽيون ورد“ ضحٰي جي نماز آهي ۽ هن ڳالهه جي ثابتي ته اشراق جي نماز ضحٰي کان جدا آهي اها آهي ته ضحٰي جو وقت اهو آهي جڏهن ڏينهن جو چوٿون حصو گذري وڃي جيئن درمختار وغيره ۾ آهي. علامه سيوطي (الڪلم الطيب) ۾ چوي ٿو ته سج اڀرڻ کان بعد چار رڪعتون پڙهي لا اله الا انت رب الملائكة والنبين. آخر تائين چوي ۽ ظاهر آهي ته انهن چئن رڪعتن مان مراد به اشراق آهي جيئن مشهور ۽ معروف ڳالهه آهي. الڪلم الطيب ۾ علامه موصوف وڌيڪ لکي ٿو ته ضحٰي کان پوءِ هيءَ دعا پڙهي اللهم اغفر لي وارحمني وتب عليٰ انڪ انت التواب الرحيم - سو پيرا. اشراق جي شرعي حيثيت تي اها ڳالهه به دلالت ڪري ٿي ته مسلمانن ۾ مشهور ۽ معروف آهي. فتاويٰ صوفيه ۾ ”الشرعة“ جو حوالو ڏيندي لکي ته ”فرض نماز پڙهي پنهنجي نماز جي جاءِ تي ويهي رهي تانجو سج اڀري اچي. ان کان پوءِ به رڪعتون نفل پڙهي. ان بابت گهڻيون حديثون ۽ اصحابن جا اقوال ثابت آهن جن مان هڪ حديث اها آهي جنهن کي مشهور شيخ فقيه زاهد امام ابو ليث پنهنجي ڪتاب ”التنبيه“ جي باب الدعوات ۾ نقل ڪيو آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمايو ته جنهن فجر فرض پڙهي پوءِ پنهنجي نماز جي جاءِ تي ويٺو رهيو تانجو سج اڀري آيو. ان کان پوءِ به رڪعتون نفل پڙهي ته الله تعاليٰ ان لاءِ ان کي باهه کان رڪاوٽ ڪندو. فتاويٰ مسعوديه ۾ ابن عمر رضي الله عنهما کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمايو جنهن شخص فجر پڙهي پوءِ ويهي الله جو ذڪر ڪندو رهيو تانجو سج اڀري اچي پوءِ اٿي به رڪعتون پڙهي ته سندس اها نماز مقبول حج ۽ عمره جي برابر ٿيندي. انهن حديثن مان اها به آهي جنهن کي يواقيت المواقيت ۾ انس بن مالڪ رضي الله عنه کان روايت ڪيو ويو آهي ته مون رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کان ٻڌو. فرمايائون ته جنهن مسجد ۾ باجماعت صبح پڙهي پوءِ پنهنجي نماز جي جاءِ تي ويٺو رهيو تانجو سج اڀري. پوءِ به يا چار رڪعتون نفل پڙهي ته الله ان جي جسم تي دوزخ جي باهه کي حرام ڪندو. انهن حديثن مان هڪ اها حديث به آهي جنهن کي ”روضة الزندوسية“ ۾ بيان ڪيو ويو آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم فرمايو: جنهن فجر پڙهي ۽ پنهنجي نماز جي جاءِ تي ويهي (ذڪر) ڪندو رهيو تانجو سج اڀري نيزي جيترو مٿي آيو پوءِ ٻيهر به رڪعتون نماز پڙهيائين ته سندس نالو بخشيل ماڻهن جي دفتر ۾ لکيو ويندو. اهي حديثون آهن جن تي عمل ڪندي بزرگن سج اڀرڻ کان پوءِ اشراق جي نماز کي پاڻ تي لازم ڪيو آهي جيئن اهو طريقو مشهور ۽ معروف آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السويستاني)

سوال: وتر کان بعد نفل ويهي پڙهجي يا بيهي؟ ساڳيءَ طرح ظھر، مغرب، عشا کان پوءِ نفل ويهي پڙهجي يا بيهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن ويهي پڙهندو ته بيهي پڙهندڙ جي پيٽ ۾ کيس اڌ اجر حاصل ٿيندو. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن کان وتر کان بعد ويهي نماز پڙهڻ جو ثبوت نه آهي ڇاڪاڻ ته سندن ويٺل نماز جو حڪم به بيهي پڙهڻ جو آهي ۽ اها ڳالهه سندن خصوصيتن مان آهي ۽ هي اصول به مڃيل ۽ مسلم آهي ته جن ڳالهين ۾ نبي صلي الله عليه وسلم کي خصوصيت حاصل آهي ان ۾ سندن پيروي نه ڪئي ويندي. ان اصول کي اها حديث واضح ڪري ٿي جيڪا عبدالله بن عمرو بن عاص کان بيان ٿيل آهي. چوي ٿو ته مون ماڻهن ۾ حديث بيان ڪئي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمايو آهي ته ماڻهوءَ جي ويهي نماز پڙهڻ جو اجر بيهي نماز پڙهڻ جي پيٽ ۾ اڌ آهي. ان کان پوءِ اڌ بيهي نماز پڙهندو هئس. ان کان بعد هڪ ڏينهن پاڻ سڳورن کي ويهي نماز پڙهندي ڏٺو. تڏهن مون پنهنجي مٿي تي (افسوس وچان) هٿ هنيو. پاڻ سڳورن ڏسي فرمايو ته اي عبدالله بن عمر! توکي ڇا ٿيو يعني ڪهڙي ڳالهه آهي؟ عرض ڪير ته اي الله جا رسول! مون اها حديث ماڻهن وٽ بيان ڪئي ته اوهان فرمايو آهي ته جيڪو ماڻهو ويهي نماز پڙهندو ان کي بيهي نماز پڙهندڙ جي مقابلي ۾ اڌ ثواب ملندو جڏهن ته توهان پاڻ ويهي نماز پڙهي رهيا آهيو. فرمايائون صحيح آهي پر اڌ اوهان مان ڪنهن جهڙو نه آهيان (يعني اها منهنجي خصوصيت آهي). ان حديث کي مسلم ۽ ابوداؤد بيان ڪيو. انهيءَ آڌار تي جيڪڏهن ڪو ظھر، مغرب ۽ عشا کان بعد ويهي نفل پڙهندو جيئن ماڻهن جي عادت آهي ته ان جو اڌ اجر ملندس جيئن ڳجهو نه آهي. بحر ۾ آهي ته امام بخاري ۽ عمران بن حصين کان مرفوع روايت بيان ڪئي آهي ته جنهن بيهي نماز پڙهي اهو افضل آهي ۽ جنهن ويهي پڙهي ان کي اڌ اجر ملندو. جمهور علماء فرمائين ٿا جيئن امام نوويءَ نقل ڪيو آهي ته اهو حڪم تڏهن آهي جڏهن بيهن جي سگهه رکڻ جي باوجود ويهي پڙهي.

مستحب آهي ته ظھر ۽ عشا کان بعد چار رڪعتون پڙهي، جيئن البحر جو مصنف لکي ٿو ته ”ظھر کان بعد نفل چار رڪعت آهي ۽ بزرگن جي هڪ جماعت انهن جي فضيلت جي پڌرائي ڪئي آهي انهيءَ حديث جي آڌار تي جيڪا مشڪوة ۾ احمد، ترمذي، ابوداؤد، نسائي، ابن ماجه کان امر المؤمنين امر حبيب جي حوالي سان بيان ٿيل آهي ته مون رسول الله صلي الله عليه وسلم کي فرمائيندي ٻڌو ته جنهن شخص ظھر کان اڳ ۴ ۽ ظھر کان بعد ۴ رڪعتن جي حفاظت ۽ پابندي ڪئي، الله تعاليٰ ان تي باهه کي حرام ڪندو. درمختار ۾ آهي ته عصر ۽ عشا کان اڳ ۽ عشا ۽ ظھر کان اول ۽ بعد هڪ سلام سان ۴ رڪعتون پڙهڻ مستحب آهي. برهان ۾ آهي ته جنهن شخص عشا کان اڳ ۴ رڪعتون پڙهيون ڇڻ ته انهيءَ رات اٿي تهجد پڙهيو ۽ جنهن عشا کان بعد ۴ رڪعتون پڙهيون ڇڻ ته انهيءَ ليله القدر ۾ ۴ رڪعتون پڙهيون، ان حديث کي سعيد بن منصور پنهنجي سنن ۾ بيان ڪيو. امام نسائي ڪعب اخبار کان به اهڙو قول نقل ڪيو آهي. ۽ مستحب آهي ته هڪ سلام

سان ۴ رڪعتون پڙهي جيئن مٿي گذريو ۽ جيئن در مختار جي هن عبارت مان به پڌرو ٿئي ته ”مؤڪد ۽ مستحب ٻنهي کي هڪ سلام سان پڙهجي جيئن ان قول کي ڪمال اختيار ڪيو آهي....“ (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڀنابع ۾ آهي ته شب برات ۽ شب قدر ۾ نفل پڙهڻ يا ٻي عبادت ڪرڻ بدعت آهي. البحر ۾ آهي ته شب قدر ۽ نصف شعبان جي قدر ۽ احترام وارين راتين ۾ نماز پڙهڻ جي باري ۾ جيڪي روايتون آهن انهن جي باري ۾ حڪم هي آهي ته اڪيلي سر پڙهي، انهن ٻنهي قولن ۾ موافقت بيان ڪريو.

جواب: ڀنابع ۾ جيڪي آهي اهو اهلحديثن کان نقل ڪيو ويو آهي جو انهن وٽ اهو سڀ ثابت نه آهي جيئن شيخ عبدالحق محدث دهلوي ”ماثبت بالسنه“ ۾ چوي ٿو ته امام محي الدين نووي چوي ٿو ته ”صلوة الرغائب“ ۽ نصف شعبان جي نماز جو جيڪو اهتمام ڪيو وڃي ٿو اها سنت نه پر انتهائي بچڙي بدعت آهي. اها ڇڏڻ گهرجي ۽ ان کان پاسو ڪرڻ گهرجي.... بحر جو قول انهيءَ اصول جي آڌار تي آهي ته مڪروهم وقتن (يعني سج جي اڀرڻ، لڙڻ ۽ لهڻ مهل) کان سواءِ نفلي نماز هر وقت پڙهي سگهجي ٿي، ان جي ڪا منع نه آهي ڇاڪاڻ ته حديث ۾ آهي ته نماز سڀ کان چڱو عمل آهي جيئن هدايه ۾ آهي. پوءِ جماعت کان سواءِ جڏهن به ۽ جيڪا به نفلي نماز پڙهي ويندي، ان کان منع نه ڪئي ويندي. پڻ انهن جو اهتمام بزرگن کان ثابت آهي. شيخ عبدالحق محدث دهلوي ”ماثبت بالسنه“ ۾ لکي ٿو ته ”ان ڏس ۾ حديث جي ماهر عالمن پنهنجي طريقي مطابق سنڌن ۽ حديثن تي تنقيد ڪندي جيڪا مبالغه آميزي ڪئي آهي ۽ (خاص ڪري) شيخ محي الدين نووي جهڙي انصاف پسند عالم، جيڪو فقهي مسائل ۾ انصاف جي واٽ وٺڻ سبب احناف سان تعصب نٿو رکي پر هن مسئلي ۾ انهيءَ جيڪا سختي ڪئي آهي ان تي تعجب آهي.“ انهيءَ سلسلي ۾ اسان جو جيڪو موقف ۽ مسلڪ آهي اهو بزرگن ۽ عالمن سڳورن جي طريقي مطابق آهي. خالد ۽ لقمان انهن راتين ۾ سنا ڪپڙا پهريندا هئا، سرمون پائيندا هئا ۽ مسجد ۾ عبادت ڪندا هئا. ماڻهو جيڪڏهن پنهنجي ستل نفس کي انهيءَ نموني سان بيدار ڪري ته گذريل حديثن جي روشنيءَ ۾ ائين ڪرڻ مستحب آهي. فضائل ۾ ان جي اجازت آهي. امام اوزارعي به ان طرح فرمائي ٿو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته امام قنوت پڙهڻ ڀلجي ويو ۽ رڪوع ۾ ويو پر مقتدين ان سان گڏجي رڪوع نه ڪيو، تنهن ڪري هو واپس قيام ۾ آيو ۽ قنوت پڙهي پوءِ رڪوع ڪيائين. تڏهن ماڻهن به ساڻس گڏجي رڪوع ڪيو ته هن صورت ۾ سندن نماز فاسد ٿيندي ڇاڪاڻ ته مقتدي يعني جماعتي فرض جي حالت ۾ هئا، پر پوءِ امام جي نفلي رڪوع (يعني ٻئي رڪوع) ۾ ٻيروي ۽ متابعت ڪيائون. (شرح كبير) شرح ابي مڪارم ۾ به ساڳيو قول ذخيره وغيره کان نقل ڪيو ويو آهي. مگر هن فقير وٽ ان قول تي عمل ڪرڻ پيارو آهي جيڪو عالمگيري ۾ خلاصه کان نقل

ڪيو ويو آهي ته ان طريقي سان نماز فاسد نٿي ٿئي، وڌيڪ الله ڄاڻي ٿو. لکنڌڙ فقير عثمان عفي عنه. ڇا هيءُ حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: شايد شرح كبير ۾ روايت موجود هجي، نه ته مشهور شرح ۾ نه وتر جي بيان ۾ نه ئي نماز کي پيچندڙ سببن جي بيان ۾ اهڙي ڪا لکت آهي. البت شرح ابومڪارم ۾ هيءُ عبارت ملي ٿي ته ”امام کي رکوع ۾ ياد آيو ته دعا قنوت نه پڙهي آهي (ته هاڻي ڇا ڪري؟) ان بابت ٻه روايتون آهن، ۱- قنیه ۾ آهي ته وڌيڪ صحيح قول مطابق وري قيام نه ڪري ۽ عتابيه جو مصنف چوي ٿو ته اهوئي قول پسندیده آهي. ۲- ٻي روايت مطابق ٻيهر ٻيهي دعا قنوت پڙهي، مگر ٻيهر رکوع نه ڪري. جيڪڏهن ٻيو رکوع ڪيائين ته بقول عتابيه جي مصنف جي، معتبر ۽ صحيح مذهب مطابق سندس پهريون رکوع مڪمل قراءت ڪرڻ سبب فرض ۽ ٻيو رکوع نفل ليکيو ويندو. تانجو جيڪڏهن امام دعا قنوت ۽ رکوع وساري ۽ جماعتي ان جي پيروي نه ڪن پر ان کي ياد ڏيارين ۽ امام اٿي ٻيهي ۽ قنوت پڙهي ان کان بعد وري رکوع ڪري ۽ جماعتي به ان سان گڏجي رکوع ڪن ته انهن جي نماز فاسد ٿيندي ڇاڪاڻ ته جماعتي فرض جي حالت ۾ ۽ امام (ٻئي) نفلي رکوع جي حالت ۾ شمار ٿيندو. اهڙي چٽائي ذخيره وغيره ۾ ڪيل آهي ۽ باقي رهي عالمگيري جي لکت ته اها هن طرح آهي ته، ”امام جڏهن وتر ۾ هجي ۽ رکوع ۾ ياد آيس ته دعا قنوت نه پڙهيو آهي ته هاڻي قيام ۾ نه موٽي ۽ جيڪڏهن ٻيهر قيام ڪيائين ۽ قنوت پڙهيائين ته ٻيو رکوع نه ڪري جيڪڏهن ٻيو رکوع ڪيائين ۽ ماڻهن ان جي ٻئي رکوع ۾ پيروي نه ڪئي يا سندس پيروي ڪيائون ته انهن جي نماز فاسد نه ٿيندي. خلاصو هيءُ، جيئن اوهان ڏسو ٿا ته هن مسئلي ۾ روايتون هڪ ٻئي جي ابتڙ آهن. پوءِ ڪهڙي قول کي ترجيح ڏجي؟ اهو معلوم نٿو ٿئي پر متانه ۾ هيءُ اصول بيان ڪيو ويو آهي ته نماز جڏهن ڪنهن هڪ سبب جي ڪري صحيح ٿئي ۽ ٻئي سبب جي ڪري فاسد ٿئي ته احتياطاً ان جي فاسد هجڻ جو حڪم ڏنو ويندو بشرطيڪ مسئلي جي اهڙي صورت (نماز جي آخري حصي ۾) قرآن رهجي وڃڻ سان پيدا نه ٿئي ڇاڪاڻ ته ان وقت نماز خراب ٿيڻ جو حڪم نه ڏنو جو ماڻهن جي ڏکيائي جو موجب آهي ۽ جيڪا صورت اسان کي آڏو آهي، ان ۾ نماز جي فاسد ٿيڻ جي روايت کي ترجيح انهيءَ ڪري آهي، جيئن عتابيه جي حوالي سان مٿي گذريو ته فقيهن جي صحيح قول مطابق انهيءَ حالت ۾ امام جو پهريون رکوع فرض ۽ ٻيو نفل آهي ۽ هيءُ اصول مڃيل آهي ته فرض پڙهندڙ مقتدي نفل پڙهندڙ امام جي متابعت ۽ پيروي ڪري نٿو سگهي جيئن ڪجهه نه آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: چار نفل جي نيت ڪيائين. ۲- رڪعتون پڙهڻ کان بعد انهيءَ نماز جي آخري حصي ۾ ان کان اهڙو ڪو عمل ٿي ويو جنهن جو پوراڻو ڪرڻ ان تي واجب آهي. ڇا ان صورت ۾ چئن رڪعتن ۾ تلافي ڪري يا ٻن ۾؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان مسئلي ۾ فقهي ڪتابن ۾ پڌري روايت نٿي ٿئي مگر بحر ۾ هيءُ قول نقل ڪيو

ويو آهي ته نفل جي ۴ / رڪعتن ۾ جيڪي ٻه جوڙا يا حصا آهن انهن مان هر هڪ جدا نماز آهي بشرطيڪ نمازي ۲ / رڪعتون پوريون ڪري قعدو ڪري نه ته وري اها هر نماز فرض جي حڪم ۽ درجي ۾ آهي. يعني جڏهن ان جو ڪو حصو فاسد يا خراب ٿيندو ته پوري نماز خراب ۽ فاسد ٿيندي. انهيءَ قول مطابق جيڪڏهن نماز جي آخري حصي ۾ فساد واقع ٿئي ته ان جو رڳو آخري حصو خراب ٿيندو ۽ ان جوئي پوراڻو ڪبو بشرطيڪ پهرين ٻن رڪعتن جو قعدو پورو ڪيو هجي. هدايه جي هيٺين عبارت مان به ان جي تائيد ٿئي ٿي ته ”وري واضح هجي ته نماز جي پوئين حصي ۾ قراءت جي چئن سان ان جو پهريون حصو خراب نه ٿيندو.“ البحر ۾ آهي ته ”جڏهن (نفلي نماز جو) آخري حصو خراب ٿئي ته رڳو اها ورائي پڙهي ۽ انهيءَ خرابيءَ جو اثر نماز جي اڳئين حصي ڏانهن منتقل نه ٿيندو ڇاڪاڻ ته مٿي بيان ٿيو ته اهڙي هر نماز جدا نماز آهي تنهن ڪري، جن ٻن رڪعتن ۾ ڪو نقصان واقع ٿيو ته صرف انهن جو پوراڻو ڪري.“ واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته عاشوره، شب قدر ۽ فضيلت جي ٻين ڏينهن ۾ ماڻهن کي گڏ ڪري ۽ دعوت ڏئي ڪي مولوي صاحب نفلي نماز جماعت سان پڙهائين ٿا جن ۾ تن کان وڌيڪ ماڻهو شامل هوندا آهن. ڇا اهو جائز آهي يا نه؟

جواب: تنوير جي متن مان جيڪا شيء ظاهر ٿئي ٿي ان مطابق عام طور ان جي ممانعت آهي، لکي ٿو ته، رمضان کان سواءِ وتر ۽ نفل باجماعت نه پڙهي.... خزانه الفتاويٰ ۾ آهي، رمضان کان سواءِ نفل باجماعت پڙهڻ مڪروم آهي. بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن رمضان کان سواءِ مقتدي باجماعت وتر پڙهن ته صحيح قول موجب مڪروم آهي جيئن غير رمضان ۾ ٻي نفلي نماز پڙهڻ مڪروم آهي. الحاوي القدسي جي حوالي سان وڌيڪ لکي ٿو ته تراويح کان سواءِ ٻي ڪا نفلي نماز باجماعت نه پڙهجي. سراجيه ۾ آهي ته تراويح ۽ سج گرهن جي نماز کان سواءِ هر نفلي نماز جماعت سان پڙهڻ مڪروم آهي. شرنبلانيه ۾ آهي ته مسائل ۾ عمل انهيءَ قول تي ٿيندو آهي جيڪو فقهي ڪتابن جي متن سان موافق هجي. انهيءَ اصول پٽاندڙ (هن مسئلي ۾ به) ترجيح هنن روايتن کي حاصل ٿيندي جيڪي فقهي ڪتابن جي متن مطابق آهن يعني اهڙي نماز کان منع ڪئي ويندي. امام رباني پنهنجي مکتوبات ۾، مکتوب نمبر ۲۸ ۾ ان جي تائيد ۾ لکي ٿو ته ڄاڻڻ گهرجي ته نفلن جي جماعت ڪرائڻ بچڙي، مڪروم بدعت ۽ انهن ڪمن مان آهي جنهن بابت نبي صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي، جنهن شخص اسان جي هن دين ۾ ڪا نئين ڳالهه داخل ڪئي ته اها رد ۽ مردود آهي. بعض ڪتابن ۾ آهي ته اهڙي باجماعت عبادت جي ممانعت ان وقت آهي جڏهن ماڻهن جو انگ اکر تن کان وڌيڪ هجي. بحر ۾ آهي ته ان بابت ڪتاب ڪافيءَ ۾ شرط هي رکيو ويو آهي ته باقاعده باضابطه دعوت ڏئي ماڻهن کي گڏ ڪجي ته ان جي منع آهي. جيڪڏهن هڪ اڌ ماڻهو خود بخود ٻئي جي پويان نماز پڙهي ته مڪروم نه آهي ۽ جيڪڏهن هڪ شخص جي پويان ٽي چئن گڏجي نماز پڙهندا ته انهيءَ صورت ۾ مسئلي ۾ اختلاف آهي ۽ چار چئن باجماعت نفلي نماز پڙهندا ته مڪروم آهي ۽

عالمن جو ان ڳالهه تي اتفاق آهي. انهيءَ ئي قول کي الدر المختار ۾ اختيار ڪيو ويو آهي جيئن ڳجهو نه آهي. انهن روايت جي آڌار تي (نفل نماز ۾) تن کان وڌيڪ جئن جي جماعت مڪروم آهي. جمع الوسائل، شرح الشرائع جو مصنف ملا علي قاري لکي ٿو ته جيڪڏهن چار جڻا هڪ شخص جي پويان نفلي نماز پڙهن ته عالمن جي اتفاق سان مڪروم آهي. باقي رهيو اهو قول جيڪو محيط جي حوالي سان شرح نقايه ۽ فتاويٰ صوفيه وغيره ۾ بيان ڪيو ويو آهي ته نفلن جي جماعت عام طور جائز آهي ته ان جو مطلب هيءُ آهي ته اها پنهنجي جاءِ تي صحيح ته ٿيندي پر ان جي صحت ۽ درستگي ان جي مڪروم هجڻ جي خلاف نه آهي. غرض ته فضيلت پرين راتين يا بابرڪت ڏينهن ۾ نفلي نماز پڙهڻ جو ثبوت جيڪڏهن ملي به تڏهن به باجماعت طريقي سان نه، انفرادي حيثيت ۾ پڙهڻ گهرجي جيئن الحاوي القدسي جي حوالي سان بحر جو مصنف لکي ٿو ته ليلة القدر، شب بارات، عيدن، عرفه ۽ جمعي جي بابرڪت گهڙين ۾ نماز پڙهڻ جي باري ۾ جيڪي روايتون بيان ڪيون وڃن ٿيون ته اهي اڪيلي سر پڙهي. ليڪن منية المصليءَ جي الشرح الكبير ۾ آهي ته ڄاڻڻ گهرجي ته صلاة الرغائب، صلاة البراءة ۽ صلاة القدر پيڙهي بدعت آهي. شيخ محي الدين نووي چوي ٿو ته انهن ٻنهي نمازن جو اهتمام ڪرڻ بدترين بدعت آهي پر ملا علي قاري الاربعين للنوويءَ جي شرح ۾ لکي ٿو ته امام نوويءَ جي انهيءَ قول ۾ ڪجهه شڪ آهي ڇاڪاڻ ته نماز بهترين عمل آهي ۽ رات جو ڇاڳي نماز پڙهڻ شريعت مان ثابت آهي. پوءِ جيتوڻيڪ مٿين ٻنهي نمازن بابت ڪا صحيح، صريح حديث ثابت نه به هجي ته به ان جو اهو مطلب نه آهي ته انهن کي لازماً ڇڏجي البت ضروري آهي ته انهن جي مسنون هجڻ جو اعتقاد نه رکجي جڏهن ته شب بارات جي باري ۾ حديث مان ثابت آهي ته ”ان جي اها رات ڇاڳي نماز پڙهو ۽ ڏينهن جو روزو رکو.“ جيئن ان حديث کي امام ترمذيءَ بيان ڪيو آهي پوءِ ان کي پيڙهي بدعت ڪيئن چئبو؟ انهيءَ باب ۾ مون تي اهو ظاهر ٿيو آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: صلاة التسبيح ۾ قومه يعني ركوع کان بعد هٿ ڇڏي ڏجن يا ٻڏجن؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جيئن ته انهيءَ ۾ قيام ڊگهو آهي انهيءَ ڪري هٿ ٻڌڻ گهرجن جيئن شيعن جي مخالفت به حاصل ٿئي، جيئن الغياثيه ۾ السراج الوهاج جي حوالي سان انهيءَ ڏانهن اشارو آهي ته ركوع ۽ سجدي جي وچ ۾ بيٺو ۽ عيدن ۾ تڪبيرون چوڻ مهل هٿ ڇڏي ڏيڻ گهرجن بشرطيڪ اهو بيٺو ڊگهو نه هجي. جيڪڏهن بيٺو ڊگهو آهي ته هٿ ٻڌڻ گهرجن. درمختار ۽ ساڳيءَ طرح الدرر المنتقي ۾ به آهي ته قيام طويل نه هجي ته هٿ ڇڏي ڏيڻ گهرجن نه ته ٻڌڻ گهرجن. النهر الفائق ۾ آهي ته ”ڄاڻڻ گهرجي ته شيخ حدادي مرحوم (قوم ۾) هٿ ڇڏي ڏيڻ جو شرط هي بيان ڪيو آهي ته انهيءَ دوران ڪو مسنون ذڪر نه هجي ۽ بيٺو به مختصر هجي. پر جيڪڏهن گهڻي دير تائين بيٺو آهي ته پوءِ هٿ ٻڌجن. خلاصه ۾ آهي ته ظاهري روايت مطابق هر قوم (ركوع کان بعد بيٺو وقت)

جيڪڏهن قيام ڊگهو نه هجي ۽ ذڪر ۽ تسبيحات وغيره نه پڙهجن ته هٿ ڇڏي ڏيڻ گهرجن. ٻي صورت ۾ هٿ ٻڌڻ گهرجن.

انهن روايتن مان ثابت ٿيو ته رکوع کان بعد قيام طويل نه هجي ته هٿ ڇڏي ڏبا. ۽ سوال ۾ جنهن قوم يعني رکوع کان بعد بيٺن جو بيان آهي سو ڊگهو آهي ان ڪري هٿ ٻڌڻا پوندا تان ته مٿين روايتن تي عمل ٿئي. قوم جي باري ۾ شرعي قاعدو، جيئن تنوير ۾ آهي ته سڪون ۽ قرار سان بيٺن ۽ مسنون ذڪر ڪرڻ سنت آهي، ان جي به تقاضا آهي ته صلوٰۃ التسبيح جي قوم ۾ هٿ ٻڌي بيٺجي جيئن قرار ۽ سڪون جو عمل مڪمل ٿئي. بحر جي مصنف تي ”النهر“ ۾ سندس هن قول تي تنقيد ڪئي وئي آهي ته رکوع کان بعد بيٺن ۾ سڪون ۽ قرار سان بيٺن جا اسين عام طرح قائل نه آهيون، ڇاڪاڻ ته فقهي پڌرائي ڪئي آهي ته نفل يا سنت جي قوم ۾ سمع الله لمن حمده کان بعد ملء السطوت والارض آخرتائين، جهڙيون دعائون پڙهڻ ضروري نه آهي. غيائيم ۾ آهي ته بخارا ۽ سمرقند جي ڪن بزرگن، شيعن جي مخالفت ڪندي قوم کان بعد هٿ ٻڌڻ جي مسلڪ کي اختيار ڪيو آهي ۽ اسين به ان کي وٺون ٿا ۽ گجهو نه آهي ته رافضين سان اها مخالفت تڏهن ممڪن ٿيندي جڏهن رکوع کان بعد قوم طويل هجي انهيءَ ڪري انهيءَ حڪم کي حدادي رح صلوٰۃ التسبيح سان مشروط رکيو آهي. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

فائدو ۱: وتر امام ابوحنيفه وٽ واجب آهي، پر واضح هجي ته هتي ”واجب“ مان مراد واجب جو پهريون قسم آهي جيڪو عملي اعتبار سان فرض جي حڪم ۽ قوت ۾ آهي. ”التحقيق“ جو مصنف چوي ٿو ته واجب ٻه قسم آهي. ۱- جيڪو عمل ۾ فرض جي قوت ۽ حيثيت رکي ٿو جيئن امام ابوحنيفه وٽ وتر آهي. ۲- جيڪو عملي لحاظ سان فرض کان گهٽ ۽ سنت کان وڌيڪ درجي ۾ آهي جيئن نماز ۾ سور فاتحه جو واجب هجڻ تانجو ان کي ڇڏڻ سان ويسر جو سجدو واجب ٿئي ٿو.

فائدو ۲: ڄاڻڻ گهرجي ته واجب جيتوڻيڪ عملاً فرض جي درجي ۾ هجي پر ان جي انڪاريءَ کي ڪافر نه چئبو حالانڪ مناسب هو ته جيئن فرض جو انڪاري ڪافر آهي تيئن واجب جي پهزين قسم جو منڪر به ڪافر ٿئي. انهيءَ فرق سان اهو اعتراض به ختم ٿيو ته جيڪو شخص سنت (موڪده) ۽ واجب جو انڪاري آهي اهو ڪافر ڇو نه آهي؟ ڇاڪاڻ ته جيڪا قدر مشترڪ واجب ۽ سنت ٻنهي ۾ شامل آهي انهيءَ مان اهو واجب مراد نه آهي جيڪو فرض جي حڪم ۾ آهي. باقي رهيو واجب جو پهريون قسم جيڪو عملاً فرض جي قوت ۽ حڪم ۾ آهي مناسب هو ته فرض وانگر ان جي انڪاريءَ کي به ڪافر ڪوٺجي.

فائدو ۳: واجب جيتوڻيڪ فرض جي قوت، حيثيت ۽ حڪم ۾ هجي پر فرض وانگر واجب لاءِ آذان نه ڏئي جيئن امام صاحب فرمائيندو هو ته ته مناسب هو ته فرض وانگر واجب لاءِ به آذان ڏجي. انهيءَ مان اهو اعتراض به ختم ٿئي ٿو ته مثلاً عيدين جي واجب نماز لاءِ آذان ڇو نٿي ڏجي؟ تانجو عيد نماز لاءِ آذان نه ڏيڻ سبب ان جي واجب نه هجڻ جو دليل به ورتو وڃي ٿو. دراصل جيڪو واجب

فرض جي قوت ۾ آهي اهو ان جو پهريون قسم آهي. تانجو ياد اچڻ کان بعد واجب نماز کي قضا ڪرڻ به جائز نه آهي. واجب جو اهو پهريون قسم ئي آهي جنهن لاءِ جڳائيندو آهي ته آذان ڏجي. جڏهن اسان عيد نماز کي واجب چئون ٿا ته ان مان مراد واجب جو ٻيو درجو آهي نه پهريون، انهيءَ ڪري ان تي مٿيون اعتراض نٿو ٿئي (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: نمازيءَ وتر جي پهرين، رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهيو. دير ڪرڻ جي ڪري ان تي ويسر جو سجدو واجب ٿيندو يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته وتر ۾ قنوت پڙهڻ واجب ضرور آهي پر ڇا قنوت کي (لازمًا) ٽين رڪعت ۾ پڙهجي؟ ته اهو واجب نه بلڪ مسنون آهي جيئن انهيءَ طرف بحر جي هيءَ عبارت اشارو ڪري ٿي ته ”دعا قنوت وتر جي ٻي ۽ پهرين رڪعت ۾ پڙهڻ بدعت آهي.... انهيءَ ڪري جيڪڏهن ڪنهن ٽينءَ جي بجاءِ پهرين يا ٻي رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهيو ته ان تي ويسر جو سجدو واجب نه آهي البت سنت ۽ نفع سبب دعا قنوت ٽين رڪعت ۾ پڙهجي.“ (والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني))

سوال: سج گهرڻ جي نماز ۾ قراءت جو مقدار ڪيترو ۽ ڪهڙي سورت مقرر آهي ۽ نماز کان بعد ڪهڙي دعا گهرجي؟ پن سج گهرڻ ۽ چنڊ گهرڻ جي نماز ڪڏهن شروع ٿي ۽ سج گهرڻ وقت ٻيا ڪهڙا چڱا عمل حديث مان ثابت آهن؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته سج گهرڻ جي نماز ۾ قراءت جو مقدار سور بقره ۽ آل عمران جيترو آهي جيئن بحر جي هن لکت مان ثابت ملي ٿي ته: ”سج گهرڻ جي نماز جي پهرين رڪعت ۾ رسول الله صلي الله عليه وسلم جن سور بقره ۽ ٻيءَ ۾ سور آل عمران جيتري دير قيام فرمائيندا هئا.“ پاڻ سور الصافات ۽ النجم به پڙهي اٿن جيئن ان حديث کي ابن جرير ابوهريره رضي الله عنه جي حوالي سان بيان ڪيو آهي. باقي رهيو هيءَ سوال ته سج گهرڻ جي نماز کان بعد ڪهڙي دعا گهرجي؟ علام سيوطي ۽ كشف الصلطن ۾ رافعي جي تاريخ قزوين مان، انهيءَ پنهنجي سند سان علي بن حسين رضي الله عنه جي روايت بيان ڪئي آهي ته سج گهرڻ جي نماز کان پوءِ هيءَ دعا پڙهڻ گهرجي: ان الله يمسك السموات والارض ان تزولا ولئن زالتا ان امسكهما احد من بعده انه كان حليما غفورا يامن يمسك السماء ان تقع علي الارض الا باذنه امسك عنا السوء (ترجمو) بيشڪ الله آسمانن ۽ زمين کي روڪي ٿو ته پنهنجي جاء تان نه هٽن ۽ جيڪڏهن اهي پنهنجي جاء تان هٽي ويا ته ان کان پوءِ ان کي ڪو روڪڻ وارو نه آهي. بيشڪ الله بردبار بخششوار آهي. اي اها هستي! جيڪا آسمان کي زمين تي ڪرڻ کان روڪي ٿي، سواءِ سندس حڪم جي، تون اسان کان برائيءَ کي روڪ. شيخ ملا علي قاريءَ جي لکڻيءَ مان معلوم ٿئي ٿو ته سن ڏهين هجريءَ ۾ سج گهرڻ جي نماز شروع ٿي. مرقاة ۾ موصوف لکي ٿو ته: حضرت جابر رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جي پٽ ابراهيم رضه جي وفات جي ڏينهن سن ۱۰ هجريءَ ۾ سج گهرڻ ٿيو. اها مهيني جي ڏهين تاريخ هئي جيئن حديث جي ڪن حافظن بيان ڪيو آهي. ان سان علم هيئت ۽ فلڪيات جي ماهرن جي اها دعويٰ غلط ثابت ٿي جيڪي چون ٿا ته ۲۰/۸/۷ تاريخ سج گهرڻ ممڪن نه ٿيندي آهي

البت جيڪڏهن سندن مراد اها وڃي ته عام طور تي اهو ئي معمول آهي ته پوءِ مٿيون واقعو خرق عادت يعني عام اصول جي ابتڙ آهي. باقي رهيو ڇنڊ گرهڻ جي نماز جو سوال. مرقاة ۾ آهي ته اهو سن ۵ هجريءَ جو واقعو آهي، لکي ٿو ته.... اهڙيءَ ريت جمادي الآخر سن ۵ هجريءَ ۾ نبي صلي الله عليه وسلم جن ڇنڊ گرهڻ جي نماز پڙهائي جيئن ابن حبان ان حديث کي صحيح چيو آهي. مواهب الدنيہ ۾ آهي ته ابن حبان پنهنجي سيرت جي ڪتاب ۾ لکي ٿو ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن سن ۵ هجريءَ ۾ جڏهن ڇنڊ کي گرهڻ لڳي ته پنهنجن اصحابن کي ڇنڊ گرهڻ نماز پڙهائي ۽ اسلام ۾ اها ڇنڊ گرهڻ جي پهرين نماز هئي. ۽ هي سوال ته سج گرهڻ جي ڏينهن پلائيءَ جا ڪهڙا ڪم ڪجن؟ ته اهي هي آهن؛ غلام آزاد ڪرڻ، خير خيرات ڪرڻ، دعا گهرڻ، الله اڪبر چوڻ، درود پڙهڻ جيئن مواهب الدنيہ ۾ اسماء بنت ابي بڪر رضه جي حديث بخاريءَ جي حوالي سان آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن سج گرهڻ جي ڏينهن غلام آزاد ڪرڻ جو حڪم ڏنو. پڻ بخاريءَ ۾ ام المؤمنين حضرت عائشه رضي الله عنها جي مرفوع حديث موجود آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته جڏهن توهان سج کي گرهڻ ڏسو ته دعا گهرو، الله اڪبر چئو، نماز پڙهو، صدقا ۽ خيرات ڏيو. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عيد گاه ۾ عيد نماز کان بعد نفل پڙهڻ جائز آهي يا نه؟ جيڪڏهن باجماعت نفل پڙهجي ته ان بابت ڪهڙو حڪم آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر عيد گاه ۾ نفل پڙهڻ مڪروم آهي. درمختار جو مؤلف لکي ٿو ته: اهڙيءَ ريت عيد گاه ۾ نفل پڙهڻ عام علماء وٽ مڪروم آهي. گهر اچي پوءِ نفل پڙهي ته چڱو بلڪ مستحب آهي. ۴ رڪعتون نفل پڙهڻ گهرجن. بحر ۾ آهي ته عيد نماز کان بعد نفل پڙهڻ بابت ڪجهه تفصيل آهي. عيد گاه ۾ پڙهي ته عام عالمن وٽ مڪروم آهي، گهر ۾ پڙهي ته ان جي مڪروم هجڻ جو ڪو دليل نه آهي. حديث جي ڇهن صحيح ڪتابن ۾ ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن عيد گاه ڏانهن نڪتا ۽ اصحابن کي عيد نماز پڙهائون، جنهن کان نه اڳ نماز پڙهائون ۽ نه بعد ۾. انهيءَ نفي ۽ انڪار جو مطلب هي آهي ته عيد گاه ۾ سواءِ عيد نماز جي اول ۽ آخر ۾ ڪا نماز نه پڙهائون جيئن ابن ماجه ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن عيد نماز کان اڳ ڪو نفل وغيره نه پڙهندا هئا. جڏهن گهر موٽندا هئا ته ٻه رڪعتون پڙهندا هئا..... معلوم ٿيو ته جيڪو شخص عيد گاه ۾ نفل پڙهي ٿو ته ان جو اهو عمل صحيح ثابت ٿيل حديثن جي روشنيءَ ۾ سنت جي ابتڙ ۽ نفساني خواهش جو مظهر ۽ ثبوت آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. باقي رهيو عيد گاه ۾ باجماعت نفلي نماز پڙهڻ جو مسئلو ته نفل جي جماعت عام طرح مڪروم آهي جيئن تنوير ۾ ان دعويٰ جي ثابتي ۽ دلالت هن طرح موجود آهي ته ”رمضان کان سواءِ وتر ۽ نفل جماعت سان نه پڙهجي....“ سندس هن قول جي تائيد بحر جي عبارت مان به ٿئي ٿي جيڪو لکي ٿو ته: جيڪڏهن رمضان کان سواءِ ٻين ڏينهن ۾ وتر باجماعت پڙهجي ته صحيح مگر مڪروم آهي جيئن غير رمضان ۾ باجماعت نفل پڙهڻ (مڪروم) آهي. انهيءَ ۾ وضاحت آهي ته نفل جي جماعت عام

طور تي مڪروم آهي جيئن اوهان ڏسو ٿا ۽ ڪن عالمن انهيءَ ڪراهيت کي دعوت ڏئي ماڻهن کي گڏ ڪرڻ سان مشروط رکيو آهي جيئن بحر ۾ اهڙو اشارو آهي ۽ ڪافيءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن دعوت ڏيئي باجماعت نفل پڙهيائين ته مڪروم آهي پر جيڪڏهن از خود هڪ ٻن چئن ڪنهن جي پويان نفلي نماز پڙهي ته مڪروم نه آهي ۽ درمختار جو مصنف ”دعوت ڏئي سڏڻ“ جي تشريح هن طرح ڪري ٿو ته چار چٽا ڪنهن هڪ شخص جي پويان نماز نه پڙهن. لکي ٿو ته اهو ڪم يعني باجماعت نفل پڙهڻ مڪروم آهي بشرطيڪ سڌي چئن چئن جي جماعت ڪرائجي مگر فقهي ڪتاب جي متن جو جيڪو عام حڪم آهي ان تي عمل ڪرڻ وڌيڪ چڱو آهي جو الشرنبلاليه ۾ آهي ته ”(اختلافي مسائل ۾) عمل متن جي عبارت تقاضا موافق ڪرڻ وڌيڪ اوليٰ ۽ چڱو آهي. انهيءَ سبب جي ڪري جماعت سان نفل پڙهڻ مڪروم آهي جيتوڻيڪ سڌي نفل جي جماعت نه ڪرائجي. انهيءَ آڌار تي عيدگاه ۾ باجماعت نفل پڙهڻ ۾ ٻه ڪراهيتون شامل ٿين ٿيون ۱۰- عيدگاه ۾ پڙهجي ۲- نفلي نماز باجماعت پڙهجي ٿي جيئن ڳجهو نه آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: وتر جي ٽين رڪعت کان اڳ پهرين يا ٻيءَ ۾ قنوت پڙهيائين ته ڇا ٽين رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهي يا نه؟ ۽ ٽين رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهڻ واجب آهي يا نه جو ان کي ڇڏڻ جي ڪري سهو جو سجدو لازم اچي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته مسئلي جي مٿين صورت ۾ ٽين رڪعت ۾ دعا قنوت پهرين نه پڙهندو. تنوير الابصار جو مصنف لکي ٿو ته جيڪڏهن وتر جي پهرين يا ٻين رڪعت ۾ ويسر سبب قنوت پڙهيائين ته هاڻي ٽين رڪعت ۾ قنوت نه پڙهي. جامع الرموز ۾ آهي: ”ٽين رڪعت جي بجاءِ پهرين يا ٻيءَ ۾ دعا قنوت پڙهيائين ته ان کي پهرين رڪعت ۾ نه پڙهي ڇاڪاڻ ته شريعت ان کي دهرائڻ جو حڪم نٿي ڏي. ذخيره ۾ بحر جي حوالي سان آهي ته جيڪڏهن پلجي پهرين يا ٻي رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهي ته وري ٽين رڪعت ۾ نه پڙهي ڇاڪاڻ ته هڪ نماز ۾ دعا قنوت ٻه ڀيرا نه پڙهيو ويندو. جواهر الاخلاطي جو مصنف لکي ٿو جيڪڏهن پهرين يا ٻي رڪعت ۾ ويسر سبب دعا قنوت پڙهيائين ته ان کي ٽين رڪعت ۾ نه پڙهي.

ظاهر هي آهي ته دعا قنوت پڙهڻ واجب آهي پر ٽين رڪعت ۾ ان جو پڙهڻ سنت آهي جيئن بحر جي هيءَ عبارت انهيءَ طرف اشارو ڪري ٿي ته ٻي يا پهرين رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهڻ بدعت آهي..... ان قول جي تائيد هن ڳالهه مان به ٿئي ٿي ته فقهي ڪتابن ۾ لکيل آهي ته ”وتر جي دعا“ ۽ ظاهر ڳالهه آهي ته ”وتر جي دعا“ جا لفظ جهڙيءَ طرح ٽين رڪعت ۾ پڙهڻ تي سڃاڻا ثابت ٿين ٿا. اهڙيءَ طرح پهرين يا ٻيءَ ۾ پڙهي ته ان تي به سڃاڻا ثابت ٿيندا جيئن ڳجهو نه آهي. ان ڏس ۾ بنيادي حقيقت هيءَ آهي ته (ٽين رڪعت ۾) قنوت جو پڙهڻ واجب نه آهي انهيءَ ڪري جيڪڏهن ٽين رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهڻ رهجي وڃي ته ان تي ويسر جا سجدا واجب نه ٿيندا جيئن ان مسئلي بابت فقيهن جي خاموشيءَ مان معلوم ٿئي ٿو. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: وتر واجب کان بعد ٻه رڪعتون نفل پڙهڻ سنت موڪده آهي يا نه؟

جواب: وتر کان بعد ٻه رڪعتون نفل پڙهڻ تائين سنڌي سنت نه آهي. جيڪڏهن ڪڏهن پڙهي ۽ ڪڏهن ڇڏي ته جائز آهي. كشف الحق ۾ ابوامامه رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن وتر واجب کان بعد ويهي ٻه رڪعتون پڙهندا هئا جن ۾ اذا زلزلت الارض ۽ سورة الكافرون پڙهندا هئا. ان حديث کي احمد بيان ڪيو. انهيءَ بابت عالمن ۾ اختلاف آهي. امام مالڪ ۽ امام نوويءَ ”المجموع“ ۾ ان تي تنقيد ڪئي آهي. امام احمد فرمائي ٿو ”نه آءُ انهن کي پڙهان ٿو ۽ نه منع ڪريان ٿو.“ ۽ صحيح ڳالهه هيءَ آهي ته وتر کان بعد ٻن رڪعتن پڙهڻ جي جائز هجڻ لاءِ امام موصوف اها فتويٰ ڏني آهي. مٿي ابوامامه جي حوالي سان جيڪا حديث گذري ان ۾ ”پڙهندا هئا“ جو لفظ آهي. جنهن مان اها ثابت ٿئي ٿي ته سدائين يا اڪثر پاڻ سڳورا انکي پڙهندا هئا ۽ جنهن شخص ان کي مستحب سنت ڄاتو آهي انهيءَ به غلطي ڪئي آهي ڇاڪاڻ ته پاڻ سڳورن ان تي هميشگي نه ڪئي آهي..... حضرت مجدد الف ثاني قدس سره بابت ”حضرات القدس و طاعات“ نالي ڪتاب ۾ آهي ته وتر کان اڳ ۲ رڪعت ويهي پڙهندا هئا. جن ۾ اذا زلزلت الارض پڙهندا هئا ليڪن وتر کان بعد ٻه نفل هميشه نه پڙهندا هئا ۽ فرمائيندا هئا ته انهن ۾ عالمن جو اختلاف آهي. والله اعلم بالصواب. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: تنوير الابصار ۽ الدرر ۾ آهي ته ڏينهن جو هڪ سلام سان چئن ۽ رات جو اٺن رڪعتن کان وڌيڪ نفل پڙهڻ مڪروم آهي ڇاڪاڻ ته (حديث مان) ائين ثابت آهي. الدرر جو مصنف ٿورو اڳتي لکي ٿو ته ”ضحلي نماز جون اڪثر ۱۲ ۽ درميانيون ۸ رڪعتون آهن ۽ افضل آهي ته ۸ پڙهجن ڇاڪاڻ ته رسول الله صلي الله عليه وسلم کان عملاً به ثابت آهن ته قولا به اهڙو حڪم فرمايو اٿن. ائين کان وڌيڪ پڙهڻ جو فقط حڪم فرمايو اٿن. واضح هجي ته اهو حڪم به ان وقت آهي جڏهن هڪ سلام سان اٺ پڙهي، جيڪڏهن انهن ۾ فاصلو برقرار رکي، يعني گهڻا سلام ڦيرائي پڙهي ته پوءِ جيتريون گهڻيون پڙهي اوترو افضل آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته الحاوي ۾ آهي ته صلوة الحاجة هڪ سلام سان ۱۲ رڪعتون پڙهي سگهي ٿو. ٻنهي عبارتن ۾ مخالفت آهي ان ۾ موافقت ڪيئن ٿي سگهي ٿي؟

جواب: الله تعاليٰ جي مدد وٺي عرض ڪريان ٿو ته ٻنهي قولن ۾ ڪو اختلاف نه آهي ڇاڪاڻ ته مصنف الدرر جو مطلب رڳو اهو نه آهي ته ضحلي نماز صرف ۸ رڪعتون پڙهڻ افضل آهي. بلڪ وٽس به جيڪڏهن ڪيترن سلامن سان وڌيڪ رڪعتون پڙهجن ته افضل آهي. اهوئي سبب آهي ته پوري عبارت نقل ڪري خاموشي اختيار ڪئي اٿس. ان کان بعد اٿون الله تعاليٰ جي باجهه سان ان مسئلي جي وڌيڪ تشريح ڪريان ٿو. نية المصليءَ ۾ آهي ته ضحلي نماز گهٽ ۾ گهٽ ۲، وڌ ۾ وڌ ۱۲ ۽ درمياني ۸ رڪعت آهي. ۸ پڙهڻ افضل آهي، جيئن ذخائر الاشرفية مان معلوم ٿئي ٿو ڇاڪاڻ ته نبي صلي الله عليه وسلم جن اٺ پاڻ به پڙهيون آهن ۽ اٺن پڙهڻ جو حڪم به ڪيو آهي. ۱۲ رڪعتون پڙهڻ جو صرف حڪم فرمايو اٿن يعني ۱۲ تي سندن عمل نه آهي. انهيءَ ڪري علماء ڪرام ۽ فقهيون سڳورن جي قول جو مطلب هيءَ آهي ته جيڪڏهن ضحلي هڪ سلام سان ۸ رڪعتون پڙهي ته افضل آهي ۽ هڪ کان وڌيڪ سلامن سان اٺن کان به وڌيڪ رڪعتون پڙهي ته اهو وڌيڪ افضل آهي.

حافظ ابن حجر بخاريءَ جي شرح ۾ اهڙي وضاحت ڪئي آهي..... مٿين عبارت ۾ لفظ هدا يعني ”هيءُ“ آيل آهي انهيءَ ۾ اشارو آهي ته ضحلي هڪ سلام سان ۸ پڙهڻ، ۱۲ رڪعتن جي پيٽ ۾ افضل آهن. پر وڌيڪ سلامن سان ۸ کان مٿي رڪعتون پڙهجن ته اهو ڪم ان کان به افضل آهي. اها ئي ڳالهه آهي جيڪا ذهن ۾ اچي ٿي. الغرض ”الدرر“ جي مصنف جو مطلب آهي ته ضحلي هڪ سلام سان پڙهجي ته ۱۲ جي مقابلي ۾ ۸ رڪعتون افضل ۽ جيڪڏهن ۱۲ رڪعتون هڪ کان وڌيڪ سلام ورائي پڙهي ته ۸ کان افضل آهي. ڇاڪاڻ ته نماز نيرن (صلوة الضحلي) اڪثر سلامن سان پڙهڻ مندوب ۽ مستحب يا (گهٽ ۾ گهٽ) غير مڪروه آهي.

هاڻو سندس دليل جي انداز مان معلوم ٿئي ٿو ته وٽس هڪ سلام سان اٺن کان وڌيڪ رڪعتون پڙهڻ درميانو درجو نه آهي جيڪو افضل به آهي. انهيءَ ڪري جيڪڏهن سندس مطلب ۽ مراد هي آهي ته صلوة الضحلي هڪ سلام سان جيتريون رڪعتون وٽس پڙهي سگهي ٿو ته اسين عرض ڪنداسون ته اهو مالڪين جو مذهب آهي جن وٽ شايد هڪ سلام سان وڌيڪ نفلي نماز پڙهڻ مڪروه نه آهي. ان خيال جي تائيد شرح منية المصليءَ جي هيٺين عبارت ڪري ٿي ته: ”اسان جي امامن جي اجماع ۽ اتفاق موجب دينهن جو چئن ۽ رات جو اٺن کان وڌيڪ نماز هڪ سلام سان پڙهڻ مڪروه آهي ڇاڪاڻ ته ان بابت ڪا حديث ثابت نه آهي.“ بحر ۾ لکي ٿو ته: هتي سندس امامن جي اجماع مان مراد امام ابوحنيفه، امام يوسف ۽ امام محمد جو ان تي اتفاق آهي. ان تحرير مان اها سمجهائي از خود حاصل ٿئي ٿي ته ٻين امامن وٽ هڪ سلام سان چئن يا اٺن کان مٿي نفلي نماز پڙهڻ مڪروه نه آهي. خلاصو هي آهي ته نيرن نماز (صلوة الضحلي) هجي يا ڪا ٻي نفلي نماز (حنفي) فقه جي سڀني ڪتابن جي متن ۽ عام شرحن ۾ ان کي مڪروه ڄاڻايو ويو آهي. ان ڪري الدرر جي مؤلف بخاريءَ جي شارح حافظ ابن حجر کان جيڪو قول نقل ڪيو آهي ان مان سندس مطلب اهو ثابت ڪرڻ نه آهي ته صلوة التسبيح هڪ سلام سان اٺن کان مٿي رڪعتون پڙهڻ مڪروه نه آهي بلڪ ان جو ان مان مقصد رڳو ايترو آهي ته ۱۲ رڪعتون نماز نيرن (صلوة الضحلي) وڌيڪ سلامن سان پڙهڻ، هڪ سلام سان ۸ رڪعتون پڙهڻ کان به افضل آهي.

جيڪڏهن اوهين چوندؤ ته الدرر جي مصنف پاڻ لکيو آهي ته هڪ سلام سان اها نماز

اٺ رڪعتون پڙهڻ درميانو درجو ۽ افضل طريقو آهي ڇاڪاڻ ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جي فعل ۽ قول مان ثابت آهي. ان ڏس ۾ مؤلف موصوف بخاريءَ جي شارح حافظ ابن حجر کان تفصيل به نقل ڪئي آهي ته جيڪڏهن ۱۲ رڪعتون وڌيڪ سلامن سان پڙهي ته هڪ سلام سان ۸ رڪعتون پڙهڻ کان افضل آهي. ڇا اها ڳالهه به رسول اڪرم صلي الله عليه وسلم جي فعل مبارڪ مان ثابت آهي جيئن ان بابت سندن قول جي حديث ثابت آهي يا نه؟ آئون عرض ڪريان ٿو ته حاڪم امر سلمه کان روايت بيان ڪئي آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن ۱۲ رڪعت نماز نيرن (صلوة الضحلي) پڙهي آهي..... امام حاڪم جي حديث مان معلوم ٿيو ته نبي صلي الله عليه وسلم جن کان ۱۲ رڪعتون پڙهڻ جو عمل پڻ ثابت آهي. انهيءَ ڪري قسطلانيءَ جي قول جي اها تاويل ڪئي ويندي ته

جيتوڻيڪ نبي صلي الله عليه وسلم جن کان صلوٰۃ ضحٰلي ۱۲ رڪعتون پڙهڻ ثابت آهي، مگر ۱۲ رڪعتون هڪ کان وڌيڪ سلام سان پڙهيون اٿن انهيءَ ڪري ۱۲ جي ڀيٽ ۾ ۸ رڪعتون پڙهڻ افضل آهي جيڪي پاڻ هڪ سلام سان پڙهيون آهن، مگر جيڪڏهن ۱۲ رڪعتون هڪ کان وڌيڪ سلام سان پڙهجن ته بيشڪ اهي ۸ رڪعتن جي ڀيٽ ۾ افضل آهن. ڇاڪاڻ ته جيئن اٺن بابت نبي ڪريم جي قول ۽ فعلي حديث ثابت آهي، تيئن ٻارهن بابت به سندن قول ۽ فعلي حديث ثابت آهي، مگر مٿي بيان ڪيل فرق سان. هن باب ۾ مون تي الله تعاليٰ پنهنجي فضل جي ان طرح پالوٽ ڪئي آهي. پڻ اها ڳالهه به واضح هجي ته الدرر جي مصنف نبي صلي الله عليه وسلم کان صلوٰۃ الضحٰلي قولا ۽ فعلا ثابت هجڻ جي آڌار تي ۸ رڪعتن جي افضليت بيان ڪئي آهي، باقي رهيو هيءُ سوال ته سند جي اعتبار سان ڪهڙي حديث وڌيڪ صحيح آهي ۽ انهيءَ بنا تي ڪهڙي وڌيڪ افضل آهي؟ ته ان جي وضاحت نه ڪئي وئي آهي جڏهن ته مواهب اللدنيہ ۾ آهي ته امام ترمذيءَ امام احمد جو قول نقل ڪيو آهي ته انهيءَ باب ۾ وڌيڪ صحيح امر هاني رضي الله عنها جي حديث آهي. ۽ اها ڳالهه بلڪل ائين ئي آهي جيئن انهيءَ فرمايو آهي ۽ انهيءَ ڪري ئي امام نووي ”الروضة“ ۾ فرمائي ٿو ته صلوٰۃ التسبيح جون افضل ۸ ۽ اڪثر ۱۲ آهن. يعني اڪثر ۽ افضل جو فرق ڪري ٿو ۽ شڪ نه آهي ته حديث جي سند ۽ صحت جي اعتبار سان ۸ رڪعتن جي جيڪا ثابتي آهي اها ۱۲ جي نه آهي. انهيءَ بنياد تي قلت ۽ كثرت جو فرق ڪرڻ کان سواءِ نيرن نماز ۸ پڙهڻ افضل آهي.

صلوٰۃ الضحٰلي جون ۱۲ رڪعتون نبي صلي الله عليه وسلم جن جدا جدا سلامن سان پڙهيون آهن يا ساند هڪ سلام سان؟ ان بابت مون کي ڪا ڪيفيت ۽ تفصيل نظر نٿي اچي، مگر ظاهر هي آهي ته ۱۲ ڪيترن سلامن سان پڙهيون اٿن. انهيءَ ڪري اسان جا علماء فرمائين ٿا، جيئن هدايه ۾ آهي، (ڏينهن جو چئن کان مٿي هڪ سلام سان نماز) پڙهڻ مڪروه آهي ۽ وڌيڪ پڙهڻ مڪروه نه هجي ها ته جواز جي ثبوت ۽ تعليم ڏيڻ خاطر پاڻ سڳورا ضرور وڌيڪ هڪ سلام سان پڙهن ها. البحر جو مصنف البدائع جي حوالي سان لکي ٿو ته صحيح ڳالهه هيءُ آهي ته (ڏينهن جو هڪ سلام سان چئن کان مٿي رڪعتون پڙهڻ) مڪروه آهي ڇاڪاڻ ته نبي صلي الله عليه وسلم کان ثابت نه آهي. ان کان اڳ اسان الدرر ۽ شرح منية المصلي ڪتابن جا جيڪي حوالا ڏنا آهن انهن مان به ائين ئي ثابت ٿئي ٿو، ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن انهن عالمن وٽ ثابت هجي ها ته ائين نه لکن ها. ان کان بعد منهنجي مطالعي ۾ نبي صلي الله عليه وسلم جي ۸ رڪعتون پڙهڻ جي ڪيفيت ائي جيڪا هن مسئلي يعني اٺ رڪعتون پڙهڻ جي باري ۾ وڌيڪ صحيح آهي. امام نووي المنهاج ۾ بيان ڪري ٿو ته نبي صلي الله عليه وسلم جن مڪي جي فتح جي ڏينهن صلوٰۃ ضحٰلي ۸ رڪعتون پڙهيون، جن ۾ هر ٻن رڪعتن کان پوءِ سلام ورايائون. ابوداؤد پنهنجي سنن ۾ صحيح سند سان امام بخاريءَ جي شرط تي اها حديث انهن لفظن سان بيان ڪئي آهي. ساڳيءَ طرح ”المواهب“ ۾ به آهي. جنهن مان ثابت ٿيو ته نفل ۴ کان مٿي رڪعتون پڙهجن ته هڪ کان وڌيڪ سلامن سان پڙهجي. (ان جي ابتڙ) حاويءَ جي حوالي سان جيڪو قول نقل ڪيو وڃي ٿو اهو غريب، يعني ڪمزور ۽ فقهي ڪتابن جي

عام متنن جي خلاف آهي يا وري اهو قول امام ابوحنيفه جي روايت جي آڌار تي آهي، جيئن قهستانيءَ پر آهي ته ان ڳالهه کي مڪروھ قرار ڏنو ويو آهي ته ڏينهن جو هڪ سلام سان چئن کان وڌيڪ رڪعتون پڙهجن، مگر امام ابوحنيفه فرمائي ٿو ته مڪروھ نه آهي.... ليڪن فقيهن جو قول آهي ته مذهب اهوئي قول ليکيو ويندو جيڪو فقهي ڪتابن جي متن ۾ هجي ڇاڪاڻ ته اها ئي ظاهري روايت آهي پڻ عالم فرمائن ٿا ته جيڪو قول ظاهري روايت جي برخلاف هجي، جائز گهرجي ته انهيءَ کان رجوع ڪيو ويو آهي جيئن بحرالرائق ۾ آهي. ان کان سواءِ فقيه هي به فرمائن ٿا ته مجتهد جڏهن ڪنهن قول کان رجوع ڪري يعني ان کي ڇڏي ڏي ته ان کي اختيار ڪرڻ جائز نه آهي، جيئن ”الدرر“ ۾ آهي. انهن سڀني دليلن جو نتيجو هي نڪري ٿو ته ڪتابن جي متن جي برخلاف اها روايت نه ورتي ويندي ڇاڪاڻ ته هدايه ۾ آهي ته صحيح قول مطابق هڪ سلام سان چئن کان وڌيڪ رڪعتون پڙهڻ مڪروھ آهي. معلوم ٿيو ته ان جو مخالف قول فاسد آهي. ها جيڪڏهن اعتبار جوڳي صالح طريقي سان ثابت ٿئي ته هڪ سلام سان ”نماز حاجت“ نبي صلي الله عليه وسلم جن پڙهي آهي ۽ اها حديث ضعف ۽ علت کان خالي هجي ته البت اسين ضرور ان جي مڪروھ نه هجڻ جا قائل ٿينداسون. ليڪن اهو ثابت ڪرڻ ڏاڍو ڏکيو آهي. وڌيڪ توفيق الله جلشانه ڏيندڙ آهي.

جائز گهرجي ته اسان جي عالمن نقل ۽ عقل سان ثابت ڪيو آهي ته هڪ سلام سان چئن کان وڌيڪ رڪعتون پڙهڻ مڪروھ آهي. نقلي لحاظ سان مٿي هدايه، بحر، الدرر ۽ شرح منية المصليءَ جي حوالي سان ڄاڻايو ويو ته پاڻ ڪريم صلي الله عليه وسلم جن چئن کان مٿي هڪ سلام سان رڪعتون نه پڙهيون آهن. جيڪڏهن مڪروھ نه هجي ها ته ان جو جواز ثابت ڪرڻ ۽ ان جي تعليم ڏيڻ جي غرض سان ضرور هڪ سلام سان ساندو چئن کان مٿي رڪعتون پاڻ پڙهن ها. عقلي اعتبار سان ان ڪري جائز نه آهي جو نفل جون ۴ رڪعتون دراصل فرض جي ۴ رڪعتن تي قياس ڪيل آهن. ان جي وضاحت البحر جي هيٺين عبارت ڪري ٿي ته ”نفل اصل ۾ فرض جي متابعت ۽ ماتحتيءَ ۾ شروع ٿيا آهن. ۽ جيڪو ڪم ڪنهن جي تابع ۽ ماتحت هجي ان ۾ اصل ڪم يا حڪم جي مخالفت نه ڪبي آهي انهيءَ ڪري جيڪڏهن ڏينهن جو ۴ کان وڌيڪ رڪعتون نفل هڪ سلام سان پڙهجن ته ان سان فرضن جي مخالفت به ثابت ٿيندي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪنهن شخص وتر جي پهرين يا ٻي رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهي ته ٽين رڪعت ۾ موتائي پڙهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر هي جيڪو چيو وڃي ٿو ته جنهن شخص وتر واجب جي پهرينءَ يا ٻينءَ ۾ دعا قنوت پڙهي اهو ٽينءَ رڪعت ۾ ورائي نه پڙهي، اهو ضعيف روايت جي آڌار تي آهي. اوليٰ آهي ته ٽين رڪعت ۾ موتائي پڙهي. ان ڏس ۾ بحر جو مؤلف ذخيره جي حوالي سان لکي ٿو ته جيڪو شخص يلجي ٽينءَ جي بجاءِ پهرين يا ٻينءَ رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهي اهو ٽينءَ ۾ موتائي نه پڙهي ڇاڪاڻ ته هڪ نماز ۾ ٻه ڀيرا دعا قنوت نه پڙهيو آهي..... مگر اها ڳالهه صحيح نه ٿي لڳي ڇاڪاڻ ته (هيءُ اصول مڃيل

آهي ته جڏهن نمازيءَ کي) شڪ هجي ته نماز ۾ ڪا شيءِ پنهنجي جاءِ تي پڙهي اٿس يا نه؟ ته ان کي ٻيهر پنهنجي جاءِ تي پڙهي تانجو شڪ پڪ ۾ بدلجي وڃي. اهو حڪم ان وقت آهي جڏهن نمازيءَ کي شڪ هجي. پوءِ جڏهن کيس پڪ آهي ته دعا قنوت پنهنجي اصل جاءِ يعني ٽين رڪعت جي بجاءِ پهرين يا ٻئي ۾ پڙهيو آهي ته ويتر جڳائي ٿو ته ان کي ٽين رڪعت ۾ موٽائي پڙهي ۽ ذخيره جي حوالي سان جيڪو قول نقل ڪيو ويو آهي شايد اهو ضعيف روايت جي بنا تي آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: رمضان جي مهيني ۾ امام وتر پڙهي رهيو آهي ۽ (نئون) مقتدي اچي هي سمجھي جماعت ۾ شامل ٿئي ٿو ته شايد تراويح پڙهي رهيو آهي انهيءَ ڪري تراويح جي نيت ڪيائين. ان صورت ۾ ان جي ذم تان وتر ساقط ٿي ويندو يا نه؟

جواب: بظاهر ان جي ذمي تان وتر واجب ساقط نه ٿيندو. جو انهيءَ وتر پڙهڻ جي نيت ٿي نه ڪئي آهي. درمختار ۾ آهي ته ضروري آهي ته نماز شروع ڪرڻ وقت فرض ۽ واجب جي نيت ڪري ته وتر پڙهي رهيو آهي يا نذر ڏئي رهيو آهي يا تلاوت جو سجدو ڪري رهيو آهي. تهستانيءَ ۾ آهي ته فرض هجي يا واجب، ان جي درستيءَ لاءِ نيت مقرر ڪري ته مثلاً نماز جنازي جي آهي يا وتر آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته واجب ۽ فرض رڳو اجماعي، اجمالي، عمومي انداز ۾ ادا نه ٿيندا آهن، عتابيه ۾ ائين آهي انهيءَ ڪري جيڪا به نماز پڙهي ان جي نيت مقرر ڪري. مثلاً عيد جي ڏينهن عيد ۽ وترو واجب ۾ وتر جي نيت ڪري. زاهديءَ ۾ ان طرح آهي. البحر ۾ آهي ته واجب جي ادا ٿيڻ لاءِ ان جي نيت ڪرڻ ضروري آهي.... ان مان ثابت ٿيو ته جيستائين نيت نه ڪندو وتر صحيح نه ٿيندو. ها جيڪڏهن هن طرح نيت ڪري ته امام جيڪا نماز پڙهي ٿو اها پڙهان ٿو ته ڪافي آهي، ان صورت ۾ ان جو تعين ۽ مقرري ضروري نه آهي. درمختار جو مؤلف لکي ٿو ته جيڪڏهن امام جي اقتدا ۽ پيرويءَ جي نيت ڪيائين يا شروع ۾ جماعت سان شامل ٿي ويو ۽ مقرر نماز جي نيت نه ڪيائين ته وڌيڪ صحيح قول موجب صحيح آهي. انهيءَ طريقي سان ان شخص کي آساني ٿئي ٿي جيڪو نند جي غفلت سان نماز تراويح ۾ شامل ٿئي، هن طرح جو جماعت ۾ شامل ٿيڻ جي احساس کان سواءِ کيس ٻي ڪا ڳالهه ياد نه آهي (ته ان جي تراويح ٿي ويندي)

وري سوال هي آهي ته جيڪڏهن وتر پڙهندڙ جي پويان تراويح پڙهڻ جي نيت ڪيائين ته ڇا ان جي نماز ٿيندي؟ ظاهر هيءُ آهي ته جيئن (تراويح پڙهندڙ جي پويان) واجب ادا نٿو ٿئي تيئن (وتر واري جي پويان) تراويح ادا نه ٿيندي. متان جو مؤلف لکي ٿو ته: ”جيڪڏهن ڪنهن شخص فرض يا واجب يا تراويح کان سواءِ نفل پڙهندڙ جي پويان تراويح پڙهڻ جي نيت ڪئي ته ان مسئلي ۾ مشائخ ۾ اختلاف آهي. وڌيڪ صحيح ڳالهه هيءُ آهي ته اهڙي اقتدا ۽ جماعت صحيح نه ٿيندي. انهيءَ آڌار تي جيڪو شخص وتر پڙهي ٿو، ان جي پويان تراويح پڙهندڙ جي اقتدا نه ٿيندي ته پوءِ وتر پڙهندڙ مقتدي، تراويح پڙهندڙ جي امامت ۾ نماز پڙهي ته ڪيئن صحيح ٿيندي؟ بس سمجھ کان ڪم وٺ، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن وتر ۾ جماعت کي ان مهل پهتو جڏهن امام رکوع ۾ هو ۽ باقي ٻه رڪعتون جدا پڙهي ۽ مسئلو معلوم نه هئڻ يا ويسر سبب آخري رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهي ته ان جي نماز درست آهي يا ويسر جو سجدو ڏيڻو پوندس؟

جواب: جيڪڏهن امام جي وتر جي ٽين رڪعت جي رکوع ۾ پهتو بظاهر مٿس قنوت جي قضا نه آهي. عالمگيري ۾ محيط جي حوالي سان جائزائي ٿو ته ”ڪو شخص وتر جي ٽين رڪعت جي رکوع ۾ جماعت ۾ شامل ٿئي ٿو ۽ قنوت نٿو پڙهي ته باقي رهيل نماز ۾ دعا قنوت قضا نه ڪري...“ جيڪڏهن انهيءَ ٽين رڪعت ۾ وتر پڙهيو ته بدعت آهي جيئن بحر ۾ آهي ته پهرين يا ٻيءَ رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهڻ بدعت آهي. انهيءَ صورت ۾ قنوت پڙهڻ مڪروه آهي تنهن ڪري موٽائي (ٽين رڪعت ۾) پڙهي تان ته ڪراهيت باقي نه رهي، جيئن اڳ وضاحت گذري چڪي آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته هڪ شخص نفل شروع ڪيو، ان کي مڪمل ڪرڻ کان اڳ ٻيجي ڇڏيائين. قضا ڪرڻ وقت ان تي ان جو قيام ڪرڻ فرض آهي يا نفل نماز وانگر ان جو قيام فرض نه آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: نفل شروع ڪرڻ کان پوءِ پورو ڪرڻ ان شخص وانگر واجب آهي جيڪو نذر مڃي ٿو. درمختار ۾ آهي ته ٻانهو پاڻ تي جيڪي شيون پاڻ واجب ڪري ٿو ان جا ۲ قسم آهن. ۱- جيڪا شيءِ زبان سان واجب ٿئي ٿي جيئن نذر مڃڻ (مثلاً چوي ته فلاڻو ڪر ٿئي ته آءٌ نذر ۽ مڃتا طور هيءُ ڪم ڪندس) ۲- جيڪو ڪم عملاً شروع ڪري ۽ اهي نفل آهن جيڪي شروع ڪري ۽ ڪنهن سبب جي ڪري ٽوڙي ته ان کي پورو ڪرڻ واجب آهي. تنوير ۾ آهي ته ان کي فاسد ڪرڻ يعني اجايو ٽوڙڻ حرام آهي ۽ ان جي قضا ڪرڻ واجب آهي ۽ نماز ۾ قيام جيئن فرض ۾ واجب آهي تيئن واجب وغيره ۾ به واجب آهي. البحر جو مصنف لکي ٿو ته جيڪو شخص طاقت رکي ان تي فرض ۽ ان جهڙين نمازن ۾ به قيام ڪرڻ فرض آهي. درمختار ۾ آهي ته فرض ۽ ان سان لاڳاپو رکندڙن نمازن مثلاً نذر ۽ فجر جي سنت ۾ قيام ڪرڻ وڌيڪ صحيح قول مطابق فرض آهي....“ فرائض الاسلام ۾ آهي ته: ”نفل ۽ سنت کان علاوه فرض ۽ واجب نمازن ۾ جيڪي ست اندروني فرض آهن انهن مان پهريون فرض هر رڪعت ۾ قيام ڪرڻ آهي. اها ڳالهه به ياد رکڻ جوڳي آهي ته عالمن چئائي ڪئي آهي ته جيڪو نفل شروع ڪري ان کي ٽوڙي ته ان جي قضا ڪرڻ واجب آهي. پوءِ ان جو قيام ڪرڻ به فرض آهي. ڪيئن نه فرض هجي حالانڪ صبح جي سنت ۾ قيام ڪرڻ پڻ وڌيڪ صحيح قول مطابق فرض آهي ڇاڪاڻ ته اها سنت به واجب جي درجي ۾ آهي پوءِ جيڪو نفل واجب ٿئي، ان جي قيام جي قضا ڪرڻ اوليٰ ۽ وڌيڪ مناسب آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عاشورا ۾ باجماعت نفل پڙهڻ صحيح آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته نوافل باجماعت پڙهڻ مڪروه آهي ۽ عالمن جي اتفاق سان چئن چئن جي

باجماعت نفلي نماز پڙڻ مڪروھ آھي. درمختار ۾ آھي ته رمضان کان سواءِ وتر ۽ نفل باجماعت نه پڙھجي يعني مڪروھ آھي ته چئن چئن کي سڏي، گڏ ڪري هڪ امام جي پويان جماعت ڪرائجي ۽ (ساڳيءَ طرح) صلوٰۃ رڱائب، شب برات ۽ شب قدر جي جماعت به مڪروھ آھي. شيخ ڪامل مجدد الف ثاني قدس سره عاشورا نماز کي بچڙي بدعت قرار ڏئي ٿو جيڪو مڪتوبات جلد اول ۾ لکي ٿو ته ڄاڻڻ گھرجي ته باجماعت نوافل پڙهڻ بچڙي بدعت ۽ مڪروھ ڪم آھي. اهو ڪم انهيءَ بدعت مان آھي جنهن بابت رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آھي ته اسان جي دين ۾ جنهن ڪا شيءِ گھڙي داخل ڪئي اها مردود آھي. پوءِ عاشورا، شب قدر، شب برات، صلوٰۃ الرڱائب پڙهڻ لاءِ ٻن ٽن سون جي جماعت جيڪا مسجدن ۾ ٿئي ٿي، عالمن ۽ فقيهن جو اتفاق آھي ته مڪروھ آھي. قاضين ۽ واسطيدارن اٿارٽي تي لازم آھي ته ان جماعت بازيءَ کان ماڻهن کي منع ڪن ۽ ان تي سختيءَ ۾ ان تنبيهه ڪن تان ته انهيءَ بدعت جي پاڙ پٽجي جيڪا فتني فساد جو موجب ٿي سگھي ٿي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن قيام ۾ دعا قنوت پڙهڻ وسري وڃي ته رکوع پورو ڪرڻ کان بعد وري قيام ڪري يا نه؟ جيڪڏهن قيام وري ڪري پر ٻيهر رکوع نه ڪري ته ان جي نماز فاسد ٿيندي يا نه؟
جواب: بظاهر وڌيڪ صحيح قول مطابق قيام ورائي نه ڪري پر جيڪڏهن وري قيام ڪيائين ۽ وري رکوع نه ڪيائين ته ان جي نماز فاسد نه ٿيندي. درمختار ۾ آھي ته جيڪڏهن دعا قنوت وساري ويٺو پوءِ رکوع ۾ ياد آيس ته اصل جاءِ جي قوت ٿيڻ سبب قنوت نه پڙهي ۽ وري موٽي قيام نه ڪري. اهو وڌيڪ صحيح قول آھي. ڇاڪاڻ ته ان سان واجب جو جيڪو فرض (يعني رکوع کان بعد سجدي ۾ وڃڻ) آھي متاثر ٿئي ٿو. پوءِ جيڪڏهن موٽي قيام ۾ بيٺو ۽ دعا قنوت پڙهيائين ۽ ٻيهر رکوع نه ڪيائين ته ان جي نماز فاسد نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته اڳ ۾ قراءت پوري ڪري رکوع ڪري چڪو آھي ۽ قنوت نه پڙهڻ يا ان کي پنهنجي جاءِ تي نه پڙهڻ سبب ويسر جو سجود ڪري. الخلاصه ۾ آھي ته رکوع ۾ ياد آيس ته دعا قنوت نه پڙهي آھي ته ان کي جڳائي ته وري ٻيهر جيڪڏهن وري بيٺو ۽ قنوت پڙهيائين ته ٻيهر رکوع ڪرڻ نه جڳائي. ان جي باوجود ٻيهر رکوع ڪيائين ۽ جماعتين پهرئين رکوع ۾ ان جي پيروي نه ڪئي ۽ ٻئي ۾ سندس پيروي ڪيائون ته يا معاملو ان جي ابتڙ واقع ٿئي يعني پهرئين ۾ ان جي پيروي ڪيائون ٻئي ۾ پوئواري نه ڪيائون ته سندن نماز فاسد نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته امام جي رکوع ۾ وڃڻ کان بعد اهي به رکوع ۾ ويا آهن انهيءَ ڪري نماز جي ٻين ڪمن وانگر ان جو به اعتبار ۽ لحاظ ڪيو ويندو جيڪي امام جي متابعت ۾ ادا ٿين ٿا. ساڳيءَ طرح عالمگيريءَ ۾ آھي. واضح هجي ته درمختار جي جيڪا عبارت مٿي گذري ان ۾ آھي ته ”اهڙيءَ حالت ۾ رکوع مان موٽي قيام نه ڪري جو ان سان فرض جو (عملي) انڪار لازم اچي ٿو“ يعني رکوع کان بعد سجود ڪرڻ فرض آھي. ان ۾ دلالت آھي ته ان صورت ۾ يعني رکوع کان پوءِ قيام ڪري ته نماز فاسد ٿيڻ گھرجي پر ان جي باوجود درمختار جي مصنف وضاحت ڪئي آھي ته نماز فاسد نه ٿيندي، شايد ان جو سبب هي آھي ته امام ابو يوسف کان اهڙي روايت بيان ڪئي وئي آھي.

جيئن البحر جو مؤلف لکي ٿو ته ”امام ابو يوسف چوي ٿو ته بلڪ مون تي قيام ڪري ۽ ٻيهي دعا قنوت پڙهي جيئن ڪنهن کي رکوع يا ان کان بعد ۾ ياد اچي ته فاتحه يا سورت نه پڙهي آهي ته رکوع کي ڇڏي ڏيندو ۽ قيام ۾ واپس اچي قراءت ڪندو....“ خلاصه ۾ آهي ته جيڪڏهن الحمد سان گڏ سورت پڙهيائين ۽ رکوع ڪيائين پوءِ ارادو ڪيائين ته قيام ڪري وري قراءت ڪري. سو قراءت ڪيائين ته نماز ڀڄڻ وارو نه ٿيندو جيتوڻيڪ ٻيهر رکوع ڪري ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ اعتبار ان جي پهرئين رکوع جو ٿيندو. هڪ روايت مطابق اهو وضو پڇي پوڻ جي حڪم ۾ آهي ۽ ٻي روايت مطابق ويسر جي حڪم ۾ آهي، جنهن موجب سندس ٻئي رکوع جو اعتبار ڪيو ويندو. انهيءَ آڌار تي امام ابو يوسف کان جيڪا روايت ڪئي وڃي ٿي ته رکوع مان موٽي قيام ۾ وڃڻ ائين آهي جيئن الحمد يا سورت وسري ته قيام ۾ واپس اچي ان کي پڙهي. ان حالت ۾ ٻيو رکوع ڪيائين ته پهريون رکوع شمار ٿيندو نه ٻيو، جيئن ڳجهو نه آهي. ٻي روايت مطابق رکوع مان قيام ڏانهن نه موٽي، شرح منية المصليءَ واري وٽ اهو ائين آهي جيئن فرض پڙهندڙ نفل پڙهندڙ جي پويان نماز پڙهي. پوءِ شايد خلاصه جي مصنف ٻئي قول کي اختيار ڪيو آهي، بس سمجهه کان ڪم وٺ. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: صلوٰۃ التسبيح جي قوم ۾ هٿ ٻڏي يا هٿ ڇڏي ٻيهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

نوٽ: رکوع کان سڌو ٿي ٻيهن کي قوم چئبو آهي. (مترجم)

جواب: جيئن ته رسول الله صلي الله عليه وسلم کان قوم ۾ هٿ ٻڏڻ ثابت نه آهي ان ڪري بظاهر معلوم ٿئي ٿو ته رکوع کان بعد هٿ ڇڏي ڏجن. منحة الباري حاشية الدر المختار ۾ آهي ته صحيح قول هي آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم کان رکوع کان بعد ٻيهن وقت هٿ ٻڏڻ ثابت نه آهي.... انهيءَ ڪري معتبر ۽ ويساهه جوڳن ڪتابن ۾ آهي ته عالمن جي اتفاق سان قوم ۾ هٿ ٻڏڻ سنت نه آهي. البحر ۽ درمختار وغيره ۾ آهي ته ”قوم ۾ هٿ ٻڏڻ سنت نه آهي.“ نخبة الافكار حاشية الدر المختار ۾ وڌيڪ ڄاڻائي ٿو ته جيتوڻيڪ ڪن روايتن ۾ آهي ته صلوٰۃ التسبيح جي قوم ۾ دير تائين بيجهي ٿو ۽ وڏيون دعائون گهرجن ٿيون (ان ڪري هٿ ٻڏڻ گهرجن) جيئن ملا علي قاري لکي ٿو ته آئون چوان ٿو ته ان مان معلوم ٿيو ته صلوٰۃ التسبيح ۾ به هٿ نه ٻڏيا جيئن ان موضوع تي بحث ڪندي هڪ کان وڌيڪ عالمن لکيو آهي. مٿيون شارح وڌيڪ لکي ٿو ته جيڪڏهن حنفي مقتديءَ مالڪي امام جي پويان فجر (۾ قنوت نازل) پڙهي ته هٿ نه ڇڏي بلڪ ٻڏي ٻيهي ڇاڪاڻ ته مصيبت ٿارڻ لاءِ جيڪا قنوت نازل پڙهي آهي ان ۾ مشروع يعني شريعت مان اهوئي طريقو ثابت آهي ۽ ان جو ٻيو سبب هي آهي ته مالڪي قنوت نازل رکوع کان اول قيام جي آخر ۾ پڙهن ٿا. ان جي ابتڙ جيڪڏهن حنفي مقتدي شافعي امام جي پويان فجر جي اقتدا ڪري جنهن ۾ قنوت نازل ٿي رهي هجي ته هٿ ڇڏي ڏي ڇاڪاڻ ته اهي رکوع کان پوءِ قنوت نازل پڙهن ٿا. ان صورت ۾ حنفي مقتدي شافعي امام جي پيروي ڪندي هٿ نه ٻڏي بلڪ هٿ ڇڏي. ماڻ ڪري ٻيهي جيئن (حنفي فقه جي ڪتابن ۾) وضاحت آهي.

نوٽ؛ قنوت نازل جو طريقو هي آهي ته مسلمانن تي ڪا اجتماعي مصيبت اچي ته ان کي ٿارن لاءِ مسلمانن جي حق ۾ ۽ ڪافرن جي خلاف فجر جي فرض جي آخري رڪعت ۾ دعا گهرجي مثلاً اللهم اهدنا في من هديت وعافنا في من عافيت آخرتائين (مترجم)

البحر ۾ آهي ته صلوٰۃ التسبيح جي قوم ۾ ڊگهو قيام ڪرڻ مشروع يعني شريعت ۾ لازم نه آهي ان ڪري ان ۾ (امام) جي پيروي نه ڪئي ويندي. هن ڳالهه ۾ شڪ نه آهي ته مٿي شرح درالمختار جي حوالي سان گذريو ته مالڪي رڪوع کان اڳ ۽ شافعي رڪوع کان بعد قنوت نازل پڙهڻ ٿا ان ڪري حنفي مقتدي شافعي امام جي هٿ ٻڌڻ ۾ پيروي نه ڪري. ان ۾ ثابت آهي ته هٿ ٻڌڻ جو اصل وقت ۽ جاءِ رڪوع کان اڳ قيام ۾ آهي جنهن بابت گهڻيون حديثون ثابت آهن ۽ رڪوع کان بعد قوم جيتوڻيڪ ڊگهو هجي پر ان ۾ هٿ ٻڌڻ حديث مان ثابت نه آهي تنهن ڪري فقيهن ان وقت هٿ ٻڌڻ جي متابعت کان ممانعت ڪئي آهي ۽ هيءُ قاعدو به مشهور آهي ته هر قيام ۾ قرار ۽ سڪون لازم آهي. پر واضح هجي ته هتي قيام مان فقط رڪوع کان اڳ بيهڻ مراد آهي. رڪوع کان بعد بيهڻ کي اهو حڪم شامل نه آهي انهيءَ ڪري صلوٰۃ التسبيح جي قومي ۾ هٿ نه ٻڌڻ بابت فقيهن جي ڏنل فتويٰ جي خلاف جرات ڪرڻ نٿي جڳائي جو ان قاعدي مان دليل ورتو وڃي (ته هر قيام ۾ سڪون لازمي آهي ۽ هٿ ٻڌڻ وري سڪون لاءِ ضروري آهي) ڇاڪاڻ ته اها اهڙي ديني سمجهه ۽ تفقه آهي جنهن لاءِ ڪو نقل يعني حديث ۽ روايت ثابت نه آهي ۽ تفقه نقل جي بنياد تي ئي هوندو آهي. منحة الباري ۾ آهي ته رڳو امڪانن جي آڌار تي فقهي مسئلا ثابت نٿا ٿين. وڌيڪ لکي ٿو ته جڏهن نقل ڪيل روايت ۽ مسئلو ڪنهن قاعدي جي خلاف هجي ته اعتبار نقل ڪيل روايت ۽ قول جو هوندو ڇاڪاڻ ته احڪام ۾ اعتماد دليل جو آهي ضابطا ۽ قاعدا قانون رڳو مسئلن جي سمجهائي کي آسان بنائڻ لاءِ هوندا آهن. انهيءَ ڪري قرآن ۽ حديث جي دليل جي واقفيت کان سواءِ، رڳو قاعدن قانونن جي آڌار تي فتويٰ نه ڏني ويندي. گهڻا مسئلا لاڳاپيل قاعدي قانونن کان آڃا آهن ۽ جيئن پوءِ ٿيڻ ان جون استثنائي صورتون وڌنديون رهن ٿيون جيئن مون ڪيترا مثال الاشياءَ ۽ ان جي حاشي تي ڏنا آهن..... هن تحرير ۾ اتباع ڪرڻ جو ادب به سيکاريو ويو آهي ۽ اها تلقين به ڪئي ويئي آهي ته قرآن ۽ حديث جي دليل کان ان واقفيت جي باوجود محض عقل جي آڌار تي مسئلا ٺاهڻ خراب ڪم آهي. الله تعاليٰ ارشاد فرمائي ٿو؛ لقد كان لڪم في رسول الله اسوة حسنه. الله جي رسول جي (سیرت ۽ سنت) ۾ توهان لاءِ چڱو نمونو آهي ۽ جيڪا ڳالهه وڌيڪ حق ۽ درست آهي ان کي الله وڌيڪ ڄاڻي ٿو. (حرره دين محمد بوبڪائي)

شارح جو قول آهي ته جيستائين قيام ڊگهو نه ٿئي. النهر جي عبارت مان ظاهر ائين ٿئي ٿو ته فقط انهيءَ قيام (قوم) ڏانهن موٽي جيڪو رڪوع ۽ سجدي جي وچ ۾ آهي. پوءِ ٻڌڻ ۾ هئڻ سبب ان قول کان رجوع ڪيائين. شيخ ابوالطيب حاشيه علي الدرالمختار ۾ ان مان وري عيدن جي تڪبيرن دوران بيهڻ مراد وٺي ٿو، جيڪو بعيد آهي بس سمجهي ڇڏ. (نخبة الافكار حاشيه الدرالمختار) الدرالمعتقي جي تحرير مان ظاهر آهي ته سندس مطلب عيدن جون تڪبيرن دوران

بيهن آهي. ان جي عبارت هيءَ آهي ته ركوع کان بعد قوم ۾ هٿ ڇڏي ڏجن ڇاڪاڻ ته ان دوران
ڪامل قرار سان بيهن (لازم) نه آهي جيتوڻيڪ ان ۾ سنت رسول مان ثابت ذڪر يعني سبحان الله ۽
ربنا لڪ الحمد پڙهيو آهي اهڙي ريت عيدن جي تڪبيرن دوران به هٿ ڇڏي ڏجن. ان تي عالمن جو
اتفاق آهي ڇاڪاڻ ته انهن ۾ نه ذڪر آهي نه قرآن پڙهجي ٿو بشرطيڪ قيام ڊگهو نه هجي نه ته
هٿ ٻڌبا. ائين البحر الذاهر ۾ آهي... (دين محمد بوبڪائي)

هن جواب لکندڙ کي الله وٽان وڏي ذات نصيب آهي. هيءَ لکت ڄڻ ته سمنڊ ۾ هڪ
موج آهي. مقصود انهن خيالن ۽ افڪارن جي تائيد آهي جيڪي درمختار. منحة الباري ۽ تحفة الاخيار
جي حوالي سان پيش ڪيا ويا آهن ۽ جن سان اجاين شڪن شبنهن ۽ خود ساختہ اعتراضن جي پاڙ
پئجي ٿي. دراصل اهڙا اعتراض مقلدن کي ڪرڻ نٿا جڳائين ڇاڪاڻ ته مقلد تي واجب آهي ته پنهنجي
راءِ جي بجاءِ مجتهد جي راءِ جي پيروي ڪري. سراجيه ۾ آهي ته: ”جڏهن قاضي يعني فيصلو ڪندڙ
(جج) مجتهد نه هجي ته ان تي فقيهن جي راءِ جي پيروي ڪرڻ لازم آهي“ ۽ مقرر ڪيل ۽ مڃيل
قاعدي قانون جي مخالفت ڪرڻ جي منع آهي جيئن ڀانيو ويو آهي جيتوڻيڪ سندس راءِ ۽ قول صحيح
چو نه هجي تڏهن به اهڙو شخص مخالفت ڪندڙ ليکيو جو دليل جي اهائي تقاضا آهي. دليل کي
ڪنهن قاعدي جي مخالفت نقصان نٿي رسائي جيستائين دليل ان جي گهر ڪري وڌيڪ درست الله
تمالي ڄاڻي ٿو. (محمد صادق متعلوي)

مخدوم عبدالواحد سيوستانيءَ جي ان تي تنقيد

آئون چوان ٿو ته انصاف پسند انسان تي گجهو نه آهي ته خاص صلوٰۃ التسبيح جي
قوم ۾ هٿ ڇڏڻ بابت واضح روايت ملي ته اسين خوشيءَ سان تسليم ڪنداسون. عالمن طرفان هيءُ
قيد ۽ شرط لاڳو ڪرڻ ته قوم ۾ طول يعني ڊيگهه نه هجي ته هٿ ڇڏي ڏجن. ان مان از خود ظاهر
ٿئي ٿو ته ركوع کان بعد سڌو ٿي بيهن گهڻي دير تائين هجي ته هٿ ٻڌي بيهجي. النهر الفائق جو
مؤلف لکي ٿو ته ”ڄاڻڻ گهرجي ته حداديءَ هٿ ڇڏي ڏيڻ جو شرط هي هنيو آهي ته ركوع کان بعد
بيهن دوران مسنون ذڪر نه هجي جو گهڻو بيهڻ پوي. جيڪڏهن گهڻي دير تائين بيهڻ پوي ته هٿ
ٻڌڻا پوندا. خلاصه ۾ آهي ته، جنهن قوم ۾ ذڪر ۽ ڊيگهه نه هجي ته ظاهري روايت موجب هٿ
ڇڏي بيهن گهرجي. ان جي تقاضا آهي ته گذريل قاعدي ۾ هي لفظ وڌائجن ته ”گهڻو بيهي“ ۽ اهو
قول تقاضا ڪري ٿو ته عيد هجي يا عيد کان سواءِ ڪا ٻي نماز، ان جي قوم ۾ جيتوڻيڪ ذڪر
اذڪار نه هجي مگر قيام ڊگهو هجي ته هٿ ٻڌا ويندا. انهيءَ ڪري جيئن ڀانيو ويو آهي، ان کي عيد
نماز ڏانهن موٽائڻ سمجهڻ بعيد آهي. جيئن شيخ ابوطيب حاشيه الدر المختار ۾ پڌرائي ڪئي آهي.
(بوبڪائي صاحب مٿي وڌيڪ ڄاڻائي ٿو) رسول الله صلي الله عليه وسلم کان قوم ۾ هٿ ٻڌڻ ثابت
نه آهي. آئون (مخدوم عبدالواحد) عرض ڪريان ٿو ته ائين ئي آهي پر حديث ۾ طويل قوم جو
ذڪر نه آهي ۽ صاحبين (امام ابويوسف ۽ محمد) کان به اها روايت ثابت آهي. جيتوڻيڪ ڪائن ان

جي برخلاف روايت به آهي پر سندن صحيح روايت پهرين آهي يعني هٿ نه ٻڌڻ جا قائل آهن جيئن البحر ۾ آهي ۽ منية المصليءَ ۾ آهي ته شيخ الاسلام شرح كتاب الصلوة ۾ لکي ٿو ته ركوع ۽ سجدي جي وچ ۾ جيڪو قوم آهي، امام ابو يوسف ۽ محمد جي قول تي عمل ڪندي ان ۾ آهه ٻڌي ڏيندو آهيان جيئن امام محمد ڄاڻائي ٿو ته (اهو سندن قول آهي) وري ٻئي هنڌ لکي ٿو ته سندن قول موجب هٿ ٻڌندو آهيان ڇاڪاڻ ته انهيءَ بيهڻ ۾ سبحان الله ۽ ربنا لک الحمد مسنون ذڪر آهي. البحر ۾ آهي ته عالمن جو اتفاق آهي ته ركوع ۽ سجدي جي درميان جيڪو بيهڻ آهي ان ۾ هٿ ٻڌڻ مسنون نه آهي ۽ نه وري ان ۾ قرار (سان بيهڻ لازم) آهي. پر ياد رهي ته هتي علماء جو جيڪو اجماع بيان ڪيو ويو آهي ان جو مطلب آهي ته امام ابوحنيفه ۽ ان جا ساٿي ابو يوسف ۽ محمد ان تي متفق آهن، اهو وڌيڪ صحيح قول آهي. نخبة الافكار جو مؤلف لکي ٿو ته ”ملا علي قاري به لکي ٿو ته صلوة التسبيح جي قوم ۾ هٿ ٻڌي ڏجن. دراصل هي قول فقهي عبارتن تان ورتل نه آهي بلڪ سندس ذاتي تفقه يعني فقهي سمجهه آهي ان ڪري خلاصه، سراج ۽ النهر جهڙن فقهي ڪتابن ۾ ان بابت شرط لاڳو ڪيو ويو آهي ته قيام ڊگهو نه هجي ته هٿ ٻڌي ڏبا (نه ته نه!) ملا علي قاريءَ جو قول ان جي ابتڙ نه آهي جيئن تفصيل مٿي گذريو ۽ ظاهر آهي ته اهو حڪم صلوة التسبيح جي قوم کي به شامل آهي ۽ ان کي ”رڳو عقلي بنياد تي احڪام حاصل ڪرڻ“ نٿو چئي سگهجي جيئن مٿي مصنف محترم ڄاڻائي ٿو. الله کيس انصاف ۽ حقيقت پسنديءَ جي سمجهه عطا ڪري ته دير تائين بيهڻ جي صورت ۾ صلوة التسبيح جي قوم ۾ به هٿ ٻڌي سگهجن ٿا. تحفة الاخيار ۾ آهي ته گهڻي دير تائين بيهڻ جي صورت ۾ هٿ نه ٻڌبا ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ آڱرين جي چوٽين ۾ رت جمع ٿيڻ سبب تڪليف جو امڪان آهي. غيابه ۾ آهي ته ركوع ۽ سجدي جي درميان بيهڻ وقت ترجيح هٿ ٻڌڻ کي آهي. بخارا ۽ سمرقند جا ڪي بزرگ رافضين جي مخالفت سبب فتويٰ ڏيندا هئا ته قوم ۾ هٿ ٻڌجن ۽ اسين به ان قول کي وٺون ٿا ۽ اها ڳالهه به ڳجهي نه رهي ته صلوة التسبيح جي قوم ۾ ڏيکھه هجڻ سبب اهو بين نمازن جي پيٽ ۾ وڌيڪ حقدار آهي ته ان ۾ رافضين جي عمل سان مخالفت ڪجي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

عیدن جا مسئلا

سوال: ڪن ماڻهن عيد نماز پڙهي پوري ڪئي، ان کان پوءِ ڪي ٻيا آيا انهن ٻئي امام جي پويان، ٻيءَ جاءِ تي نماز پڙهي، جائز آهي يا نه؟

جواب: جائز آهي، ڇاڪاڻ ته بحر ۾ آهي ته ”باجماعت عيد نماز فوت ٿئي ته قضا نه ڪري.“ ”قضا نه ڪري“ يعني اڪيلي سر قضا نه ڪري ورنه هڪ هنڌ عيد نماز نڪري وڃي ۽ ٻئي هنڌ پهچڻ ممڪن هجي ته اتي پڙهجي ڇاڪاڻ ته عالمن جو هن مسئلي تي اتفاق آهي ته هڪ شهر ۾ هڪ کان وڌيڪ جاين تي عيد نماز ٿي سگهي ٿي، (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عيدن جي تڪبيرن جي دوران، جڏهن هٿ ٻڌي ڏبا آهن، الله اڪبر الله اڪبر لا اله الا الله والله اڪبر الله اڪبر والله الحمد پڙهڻ مباح آهي يا مڪروه آهي.

جواب: بظاهر مذهب ۾ جنهن قول تي فتويٰ آهي، ان مطابق خاموش بيهڻ گهرجي، جيئن جواهر الاخلاطيءَ ۾ آهي ته ”عيد نماز جي ٻن تڪبيرن جي درميان امام کي ۳ ڀيرا سبحان الله چوڻ جيتري دير خاموش بيهڻ گهرجي“ امام ابوحنيفه کان اها روايت آهي ۽ ان تي اسان جي بزرگن جي فتويٰ آهي. خزانه المفتين ۾ آهي ته ٻن تڪبيرن جي دوران ڪو مسنون ذڪر نه آهي البحر ۾ ڪافيءَ جي حوالي سان آهي ته ان ڏس ۾ مشاهير يعني مشهور عالمن، فقيهن ۽ بزرگن کان ڪو مسنون ذڪر منقول نه آهي. البدائع ۾ آهي ته روايت جو ظاهر ٻڌائي ٿو ته مشهور معروف طريقي کي ڪافي سمجهجي. خلاصو هي آهي ته هر نماز ۾ خاموش ٿي بيهڻ اوليٰ آهي، جيئن ان سلسلي ۾ خاص ڪري هن جاءِ تي جيڪا روايت ثابت آهي، ان ۾ واڌارو ڪرڻ کان سواءِ ان جي پابندي ٿئي، تڏهن ڪٿي الله تعاليٰ جي ساراهه ڪندو هجي ته اها به ڇڏي ڏجي.... انهيءَ آڌار تي جيڪڏهن ٻن تڪبيرن جي وچ ۾ ذڪر ۽ دعا پڙهندو ته مڪروه تنزيهي يعني معمولي درجي جو مڪروه آهي، جيئن ڳجهو نه آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني).

سوال: قرباني ڪندڙ نماز کان اڳ ڪائي پيئي ته مڪروه آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته هر مسلمان جي لاءِ عيدالاضحيٰ کان اڳ کائڻ پيئڻ مڪروه تنزيهي آهي، انهيءَ ڪري عيد نماز کان بعد کاڌو کائڻ گهرجي جيئن درمختار جو مؤلف لکي ٿو ته ”وڌيڪ صحيح قول موجب جيتوڻيڪ قرباني نه ڪري، عيدالاضحيٰ جي نماز کان پوءِ کائڻ پيئڻ مستحب آهي جيڪڏهن کاڌائين ته مڪروه تحريمي نه آهي....“ ”شرح المنار“ ۾ آهي ته ان ڏينهن ماڻهو قربانيءَ جي گوشت جي ڪري الله تعاليٰ جا مهمان هوندا آهن انهيءَ ڪري انهن ڏينهن ۾ روزو رکڻ مڪروه آهي، ڇاڪاڻ ته ان جو مطلب هيءُ آهي ته اهڙو شخص دراصل الله جي مهمانيءَ کي ٺڪرائي ٿو ۽ عيد کان اڳ کاڌو کائڻ به مڪروه آهي ڇاڪاڻ ته ان جو مطلب هيءُ آهي ته الله تعاليٰ جي مهمانيءَ کي نظرانداز ڪيو وڃي (يعني قربانيءَ جي گوشت کي جنهن جو اهتمام عيد نماز کان بعد ٿيندو آهي) سلف يعني اڳين بزرگن کان ثابت آهي ته اهي عيد قربانيءَ کان اڳ کائڻ پيئڻ کان منع ڪندا هئا تانجو قهستاني لکي ٿو ته اصحابن سڳورن کان متواتر اهڙا آثار يعني انهن جو عمل ثابت آهي ته عيد قربانيءَ کان اڳ ٻارن کي ڪارائڻ ۽ ندين ٻارن کي کير پيارڻ کان به منع ڪندا هئا، جيئن زاهديءَ ۾ آهي.... انهيءَ ڪري انهيءَ سلسلي ۾ ڪتابن ۾ رغبت ڏياري ويئي آهي. جواهر الاخلاطيءَ ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم کان روايت ڪئي وئي آهي ته عيد قربانيءَ جي ڏينهن جا (شروعاتي) چار پهري (کائڻ پيئڻ کان رڪجن) هڪ سؤ هزار سال روزا رکڻ جي برابر آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني).

فائده (۱) جيئن تشريق جون تڪبيرون واجب آهن، ڏاڍيان چوڻ به واجب آهي. قهستانيءَ ۾ آهي ته ڏاڍيان چوڻ واجب آهي ۽ چيو ويو آهي ته (نه بلڪ) سنت آهي. خزانه المفتين ۾ بحواله ڪافي آهي ته اهي تڪبيرون ڏاڍيان چوڻ واجب آهن ۽ (پڻ) چيو ويو آهي ته سنت آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني).

نوٽ: تکبير تشريق هي آهي: الله اڪبر الله اڪبر لا اله الا الله والله اڪبر الله اڪبر والله الحمد. اهي تکبيرون ۹ ذي الحج جي پنهنجن جي فرض کان پوءِ ۱۲ جي عصر تائين ڏاڍيان چئبيون آهن.

فائدو ۲: خطبه ٻڌڻ وقت خاموش رهڻ لازمي آهي پر عيد جي خطبه دوران جڏهن امام الله اڪبر الله اڪبر لا اله الا الله والله اڪبر الله الحمد چوي ته ٻڌندڙ سندس موافقت ۾ تکبير تشريق پڙهن. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جڏهن امام خطبه دوران تکبيرون چوي مقتدي به ان سان گڏ تکبيرون چون، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته ماڻهو عيد جي ڏينهن هڪ ٻئي کي ”عيد مبارڪ“ چون ٿا؟ شرعاً ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته عيد مبارڪ ڏيڻ جائز آهي جيئن قهستانيءَ ۾ بحواله زاهديءَ جي آهي ته عيد مبارڪ ڏيڻ جائز آهي. باقي رهيو هڪ ٻئي کي پاڪر پائڻ ته في نفسه اهو هڪ شرعي فعل آهي. باقي رهيو ان کي عيد جي ڏينهن خاص ڪرڻ ته (ان جو حڪم هي آهي ته) مسلمان الله اڪبر چوڻ کان سواءِ جنهن ڪم کي چڱو ڄاڻن ته اهو جائز آهي جو حديث ۾ آهي ته مسلمان جنهن ڪم کي چڱو ڄاڻن، الله وٽ به اهو چڱو آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته عيد نماز (لازمًا) عيد گاه ۾ پڙهڻ سنت آهي يا نه؟ جيڪڏهن تندرست ۽ صحتمند ماڻهو سگهه رکڻ جي باوجود عيد گاه ۾ باجماعت پڙهڻ جي بجاءِ شهر جي مسجد ۾ نماز پڙهي ته سنت نبويءَ جو تارڪ آهي يا نه؟ ۽ سندس نماز مڪروم آهي يا نه؟

جواب: ظاهر آهي ته عيد نماز عيد گاه ۾ پڙهڻ سنت رسول الله صلي الله عليه وسلم آهي جو پاڻ ڪريمن ان تي هميشگي فرمائي آهي. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته عيد گاه ڏانهن وڃڻ سنت آهي جيتوڻيڪ جامع مسجد ۾ نماز پڙهڻ جي گنجائش هجي. عام بزرگن جو معمول به اهو آهي. درمختار ۾ آهي ته عيد نماز لاءِ عيد گاه وڃڻ سنت آهي جيتوڻيڪ جامع مسجد ۾ ماڻهن جي نماز پڙهڻ جي گنجائش موجود هجي ۽ اهو قول صحيح آهي. ”التجنيس“ ۾ آهي ته عيد پڙهڻ لاءِ عيد گاه وڃي، جيتوڻيڪ جامع مسجد ۾ به ان جي گنجائش موجود هجي. اهو عام مشائخ وٽ صحيح طريقو آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته عام بزرگ ان معمول تي ڪاربنڊ آهن ۽ اهو صحيح طريقو آهي، جيئن مضمرات ۾ آهي. مواهب اللدنيه ۾ آهي ته ابن قيم چوي ٿو ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فقط هڪ ڀيري بارش سبب مسجد نبويءَ ۾ عيد نماز پڙهائي. ابوداؤد ۾ ابوبريره رضي الله عنه جي حديث جا لفظ آهن ته عيد جي ڏينهن بارش ٿي رهي هئي تنهن ڪري پاڻ ڪريمن اسان کي مسجد ۾ عيد نماز پڙهائي. رزين جي روايت ۾ هي لفظ وڌيڪ آهن ته ان ڏينهن پاڻ سڳورا اسان کي عيد گاه نه وٺي ويا. هن تفصيل مان معلوم ٿيو ته عذر جي ڪري صرف هڪ ڀيري کان سواءِ پاڻ سڳورن هميشه عيد نماز عيد گاه ۾ پڙهائي آهي. فتح القدير ۾ آهي ته جنهن ڪم کي نبي صلي الله عليه وسلم جن

هميشه ڪيو هجي، جيتوڻيڪ ڪڏهن ان کي ڇڏيو به هجي، اهو سنت ليکبو. انهيءَ آڌار تي طاقت رکڻ جي باوجود جيڪو شخص عيد گاهه، عيد نماز پڙهڻ نٿو وڃي انهيءَ دراصل سنت رسول کي پئي ڏني ۽ تارڪ سنت جي خلاف حديث ۾ سخت وعيد ۽ ڌمڪي آيل آهي. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمائن ٿا ته ڇهه چڻا اهڙا آهن جن تي مون لعنت ڪئي آهي ۽ الله به مٿن لعنت ڪري ٿو ۽ هر نبيءَ جي دعا مقبول هوندي آهي. هڪ الله جي ڪتاب ۾ وادارو ڪندڙ.... تانجو فرمايائون ته منهنجي سنت جو تارڪ. ان حديث کي بيهتيءَ بيان ڪيو.

نوٽ: پوري حديث هن طرح آهي: عائشه رضي الله عنها بيان ڪري ٿي، رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته ڇهه چڻا آهن جن تي مون لعنت ڪئي ۽ الله مٿن لعنت ڪري ٿو ۽ هر نبيءَ جي دعا مقبول ٿيندي آهي؛ ۱- الله جي ڪتاب ۾ اضافو ڪندڙ. ۲- الله تعاليٰ جي تقدير کي ڪوڙو ڪندڙ. ۳- زور زبردستيءَ سان (اقتدار تي) قابض ٿيندڙ، پوءِ اهو ان کي عزت ڏئي جيڪو الله وٽ ذليل آهي ۽ ان کي ذليل ڪري جنهن جي الله وٽ عزت آهي. ۴- الله جي حرام ڪيل ڪمن کي حلال ڪندڙ. ۵- منهنجي عترت (اهل بيت) جي عزت ۽ احترام کي حلال يعني ختم ڪندڙ (يعني انهن کي قتل ڪندڙ ۽ مٿن ظلم ۽ ڏاڍ ڪندڙ) جنهن کي الله حرام قرار ڏنو آهي. ۶- منهنجي سنت کي ڇڏي ڏيندڙ - لفظ جي ٿوري اختلاف سان هيءَ حديث ترمذيءَ، حاکم، المعجم الكبير والاوسط ۾ طبرانيءَ، ابن حبان، مشڪل الآثار ۾ طحاويءَ ۽ ابن ابي عاصم السنه ۾ نقل ڪئي آهي. (مترجم)

بخاريءَ، مسلم جي حديث ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو جنهن منهنجي سنت کان منهن موڙيو اهو مون مان نه آهي. هي حديث ۾ آهي ته پاڻ فرمايائون، جيڪو منهنجي سنت تي هلندو اهو مون مان آهي ۽ جيڪو منهنجي سنت تي نه هلندو اهو مون مان نه آهي. ان حديث کي ابن عساکر بيان ڪيو. انس رضي الله عنه جي حديث ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو جيڪو منهنجي سنت سان محبت رکي ٿو انهيءَ مون سان محبت ڪئي ۽ جنت ۾ مون سان، ساڻ هوندو. هن حديث کي ترمذيءَ بيان ڪيو. وري ڄاڻڻ گهرجي، جيئن مطلوب المؤمنين ۾ آهي ته عيد گاهه ڏانهن سگهه ۽ طاقت رکڻ جي باوجود مسجد ۾ عيد نماز پڙهڻ مڪروه آهي مگر عذر هجي ته جائز آهي. جيڪڏهن ڪمزوري، بيماري وغيره عذر سبب جامع مسجد ۾ عيد پڙهائين ته مڪروه نه آهي. فتح القدیر ۾ آهي ته مسنون طريقو هي آهي ته امام عيد جي ڏينهن عيد گاهه اچي ۽ ملڪ ۽ قوم جا جيڪي ڪمزور ماڻهو آهن انهن کي نماز پڙهائڻ لاءِ پنهنجو جانشين مقرر ڪري. خزانه المفتين ۾ آهي ته سنت آهي ته امام عيد گاهه اچي ۽ ڪنهن کي جانشين مقرر ڪري جيڪو ڪمزور ۽ بيمارن کي نماز پڙهائي ۽ پاڻ طاقتور ۽ تندرست ماڻهن جي امامت ڪرائي. جيڪڏهن ڪنهن کي پنهنجو جانشين مقرر نه ٿو ڪري ته اهو (پويون عمل به ڪافي آهي) خلاصو هي آهي ته جيڪو شخص عيد گاهه پهچي سگهي، بيمار به نه آهي ان جي باوجود مسجد ۾ عيد پڙهي ٿو ۽ عيد گاهه اچي مسلمانن سان گڏجي باجماعت نماز نه ٿو پڙهي ته سندس نماز مڪروه آهي ۽ سنت جو تارڪ آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: امام کان قیام دوران تکبیر وسري وٺي ۽ رکوع ۾ ويو ته پوءِ ياد آيس. ان وقت ڇا ڪري؟

جواب: ظاهر هي آهي ته هاڻي رکوع ۾ تکبيرون چوي جو تنوير الابصار ۾ آهي ته جڏهن امام تکبیر چوڻ کان اڳ رکوع ۾ وڃي ته پوءِ رکوع ۾ ئي تکبيرون چوي؟
 ۽ البحر جي ڪن نسخن ۾ حرف ”ن“ جو جيڪو واڌارو آهي، يعني رکوع ۾ تکبیر نه چوندو ته يا ته ويسر سبب لکيو اٿس يا وري سندس قول غير صحيح روايت تي ٻڌل آهي. جيئن بحواله خلاصه جي درمختار جي لکت مان پتو پوي ٿو. (جنهن ۾ هڪ سوال آهي ته) ڇا رکوع ۾ الله اکبر چوڻ وقت هٿ به مٿي ڪرڻ گهرجن يا نه؟ ان جي جواب ۾ چوي ٿو ته جيڪڏهن (مقتدي) امام کي رکوع ۾ لهي ته رکوع ۾ ئي (وسريل) تکبيرون چوي ۽ جڳائي ته هٿ مٿي کڻي. خزانه المفتين ۾ آهي ته جڏهن مقتدي امام سان عيد نماز جي رکوع ۾ ملي ته سندس پيروي ڪري ۽ (وسريل) تکبيرون چوندي هٿ مٿي کڻي..... پر ڪافي ۾ آهي ته جڏهن حالت رکوع ۾ عيد جون تکبيرون چوي ته هٿ مٿي نه کڻي. تنوير الابصار ان قول کي ورتو آهي جيئن لکي ٿو ته ”عيدن جي واڌو تکبیرن ۾ هٿ مٿي کڻي پر جيڪڏهن (اتفاقاً ويسر سبب) تکبيرون رکوع ۾ چوڻيون پون ته هٿ مٿي نه کڻي..... درمختار ۾ آهي ته پسندیده قول موجب (حالت رکوع ۾) هٿ مٿي نه کڻي. ان مان اشارو ملي ٿو ته ڪتاب خلاصه ۾ جيڪو قول آهي سو پسندیده نه آهي. فتح القدیر ۾ آهي ته (حالت رکوع ۾) گوڏن تي هٿ رکڻ اهڙي سنت آهي جيڪا پنهنجي جاءِ تي آهي ۽ ان وقت تکبیر تشریق لاءِ هٿ مٿي کڻڻ اهڙي سنت آهي جيڪا پنهنجي جاءِ تي نه آهي ۽ جڏهن هٿ مٿي کڻڻ ۽ هٿ ٻڌڻ، جون ٻه سنتون ٽڪرائجن ۽ پهرين سنت اهڙي آهي جيڪا فوت ٿيڻ سبب ٻئي هنڌ قضا ٿي رهي آهي. جڏهن ته ٻي سنت ثابت ۽ بلڪل پنهنجي جاءِ تي برقرار آهي ته لازمي ڳالهه آهي ته پهرين ۽ ٻي سنت کي ترجيح حاصل ٿيندي. بس هوشياريءَ کان ڪم وٺ. وري واضح هجي ته رکوع ۾ فوت ٿيل تکبیر تشریق چوڻ مان اشارو ملي ٿو ته جڏهن امام کان تکبيرون رهجي وڃن ۽ رکوع ۾ ياد اچي ته هاڻي سوال هي آهي ته ڇا قیام ڏانهن واپس وري يا نه؟ اهو به هڪ اختلافي مسئلو آهي. عالمگیریءَ ۾ بحواله كشف الاسرار آهي ته امام کان تکبيرون چوڻ وسري ويون پوءِ رکوع ۾ ياد آيس ته وري قیام ڪري (۽ تکبيرون چوي) ان جي ابتڙ حڪم ان مقتديءَ لاءِ آهي جنهن جي ڪجهه نماز رهجي وئي هجي ۽ بعد ۾ اچي امام سان رکوع ۾ شامل ٿيو هجي، اهو رهيل تکبيرون رکوع ۾ چوي. خلاصه جي مصنف بحواله جامع فخر الاسلام جيڪو قول نقل ڪيو آهي، اهو ان جي موافقت ۽ تائيد ڪري ٿو جنهن ۾ آهي ته امام کان تکبيرون چوڻ وسري وڃن ۽ پوءِ رکوع ۾ ياد اچن ته کيس جڳائي ته ٻيهر قیام ڪري (۽ تکبيرون چوي) هن مسئلي ۾ امام ۽ مقتديءَ ۾ اهو فرق آهي يعني مقتدي رهيل تکبيرون رکوع ۾ چوي ۽ امام ٻيهر قیام ڪري پوريون ڪري. امام جي ٻيهر قیام ڪرڻ مان هي فائدو حاصل ٿئي ٿو ته تکبيرون پنهنجي اصل جاءِ تي ادا ٿينديون مگر بظاهر هن مسئلي ۾ ٻنهي ۾ ڪو فرق نه آهي. اهو ئي سبب آهي ته تنوير ۾ خود امام لاءِ به هي حڪم بيان

ڪيو ويو آهي ته رکوع مان ٻيهر قيام ڏانهن نه اچي جيئن لکي ٿو ته ”امام به قيام ڏانهن واپس نه موٽندو“ درمختار ۾ آهي ته اهو روايت جو ظاهر آهي. ان جي خلاف جيڪو قول آهي سو روايت جي ظاهر تي نه آهي ڇاڪاڻ ته ان ۾ حڪم آهي ته امام رکوع مان قيام ڏانهن واپس موٽي. انهيءَ طريقه ڪار سان جيتوڻيڪ تڪبيرون پنهنجي جاءِ تي ادا ٿين ٿيون پر (ان ۾ هڪ خرابي آهي ته) واجب کي ادا ڪرڻ لاءِ فرض کي ڇڏڻ پوي ٿو. وري مسئلي جو هڪ ٻيو پهلو به آهي. سوال هي آهي ته امام روايت جي ظاهر تي عمل ڪندي رکوع مان قيام ڏانهن موٽي ته ڇا ان سان نماز فاسد ٿيندي يا نه؟ درمختار جو مصنف جواب ڏئي ٿو ته جڳائي ته نماز خراب ۽ فاسد ٿئي. سندس لفظن ”جڳائي ته.....“ ۾ اشارو آهي ته اهڙي نماز جي فاسد ٿيڻ لاءِ ڪا روايت نٿي ملي، پر ”جڳائي ته فاسد ٿئي...“ ان جو سبب هي آهي ته اهڙي ڪم لاءِ فرض کي ڇڏي ٿو جيڪو فرض نه آهي ڇاڪاڻ ته رکوع ڪرڻ کان پوءِ سجدي ۾ ويڃڻ فرض آهي. انهيءَ ڪري امام زيلعي ان نماز جي فاسد ٿيڻ بابت قول کي صحيح چوي ٿو پر وڌيڪ مشابھت ۽ مناسبت ان قول کي آهي ته فاسد نه ٿيندي جيئن ”ڪمال“ ان جي تحقيق پيش ڪئي آهي. اهو ئي حق آهي جيئن البحر ۾ آهي ۽ ائين درمختار ۾ آهي. فتح القدير جو مصنف لکي ٿو ته جيڪڏهن اهڙي جاءِ ڏانهن موٽيو جنهن ڏانهن موٽڻ واجب نه آهي ته چيو وڃي ٿو ته وڌيڪ صحيح قول موجب سندس نماز فاسد ليکي ڇاڪاڻ ته اها هڪ قسم جي سنگين غلطي آهي جو هڪ اهڙي ڪم لاءِ فرض کي ڇڏيو اٿس جيڪو فرض نه آهي. اسان وٽ ان قول کي صحيح چوڻ ۾ ڪجهه القو ۽ حرج آهي. اهو هي آهي ته رکوع ٻورو ڪرڻ کان پوءِ ۽ سجدي ۾ ويڃڻ کان اڳ قومه (يعني ڪجهه ٻيهر) آهي جيڪو نماز جو حصو آهي ۽ جنهن کي هڪ طرح سان قيام سان مشابھت به آهي ۽ ان جي ڪري نماز ۾ ڪو خلل ۽ خرابي واقع نٿي ٿئي. ڇاڪاڻ ته (اصول هي آهي ته) رڪعت کان سواءِ ڪنهن شيءِ جو ڪجهه واڌارو ڪرڻ نماز کي فاسد نه ڪندو آهي مگر ان فرق سان ته اهو واڌو ڪم اهڙو نه هجي جنهن سان ٻئي فرض جو ترڪ لازم اچي. ليڪن جنهن ڪم سان گناهه ۽ غلطي واقع ٿئي ان کي ”ترڪ ڪرڻ“ به چئبو آهي مگر ان سان لازماً نماز فاسد به ٿئي؟ ان جو ڪو سبب نه آهي. بحث جو خلاصو هي آهي ته اهڙو شخص رکوع مان قيام ۾ موٽي وسريل يا رهيل تڪبيرون چوي ته سندس نماز فاسد نه ٿيندي. جيڪڏهن اعتراض ڪندي چوندين ته تنوير الابصار ۾ نماز فاسد نه ٿيڻ جي قول کي ڪمزور صيغي ۽ الفاظن سان بيان ڪيو ويو آهي ۽ فاسد ٿيڻ واري مٿئين قول کي به ڪمزور صيغي سان بيان ڪيو ويو آهي جنهن مان معلوم ٿئي ٿو ته ”فاسد ٿيڻ“ جي قول کي ”نه فاسد“ ٿيڻ جي قول تي ترجيح حاصل آهي. جواباً آءٌ عرض ڪندس ته فتح القدير ”فاسد ٿيڻ“ کي پڻ ڪمزور صيغي سان بيان ڪيو آهي. ان ڪري واڌي گھاتي معاملو برابر آهي مگر مشابھت جي ڪري ترجيح فاسد نه هجڻ واري قول کي آهي جيئن ڪتاب تنوير الابصار ۾ ان قول بابت ڄاڻائي ٿو ته ”اهو ئي حق آهي“ (البحر)

هتي هڪ ٻيو سوال پيدا ٿئي ٿو ته ڇا ان صورت ۾ ويسر جو سجدو لازم آهي يا نه؟ ظاهر هي آهي ته واجب کي دير سان ادا ڪرڻ سبب ويسر جو سجدو واجب آهي ڇاڪاڻ ته ٻي رڪعت جي رکوع

کان اڳ قراءت پوري ڪرڻ کان فوراً بعد تڪبيرون چوڻ واجب آهي ۽ (ويسر سبب جڏهن) رکوع جي دوران تڪبيرون چوندو ان ۾ لازماً تاخير ٿيندي ۽ ڪافيءَ ۾ آهي ته ويسر جو سجدو ٻن سببن جي ڪري واجب ٿئي ٿو ۱- واجب کي ڇڏڻ يا ۲- ان کي دير سان ادا ڪرڻ جي ڪري.

ان کان پوءِ هن مسئلي بابت هڪ سوال هي به آهي ته جيڪڏهن ويسر جو سجدو واجب به ٿئي ته عملاً ان کي ادا به ڪري يا نه؟ تنوير جي متن مان معلوم ٿئي ٿو ته ويسر جو سجدو ادا ڪندو، جيئن لکي ٿو ته عيد، جمع فرض ۽ نفل نماز ۾ ويسر جو سجدو ڏيڻ برابر آهي. خلاصه ۾ آهي ته جنهن پلجي عيد نماز ۾ رکوع جي تڪبير ڇڏي ۽ اهو امام يا مسبوق آهي ته ويسر جو سجدو ڪري پر درمختار ۾ آهي ته متاخر عالمن وٽ ٻن رڪعتن جي نماز جيئن جمع ۽ عيدن جي نماز آهي ۾ ويسر جو سجدو ادا نه ڪري تان ته فتنو فساد جو خطرو نه رهي ۽ اهو ئي قول پسندیده آهي. عالمگیری ۾ آهي ته اسان جا بزرگ چون ٿا ته عيدن ۽ جمع نماز ۾ ويسر جو سجدو نه ڏجي تان ته ماڻهو فتنی فساد ۾ نه پون، ائين المضمرات ۾ آهي..... پر اوهان کي معلوم ٿيو ته عيد ۾ ويسر جو سجدو نه ڏيڻ جو بنيادي سبب فتني واقع ٿيڻ جو خوف ۽ خطرو آهي. جيڪڏهن اهو خطرو نه هجي جيئن ڪن ڳولن ۾ جماعت گهٽ هجڻ جي ڪري نه هوندو آهي ته پوءِ بظاهر ان سبب جي غير موجودگيءَ جي ڪري ويسر جو سجدو ڏيڻ گهرجي. خلاصو هي آهي ته امام کان جيڪڏهن عيد جي نماز ۾ تڪبيرون وسري وڃن ۽ رکوع ڪري ته ٻيهر قيام نه ڪري، بلڪ رکوع ۾ ئي ٻيهر هٿ کڻڻ جي الله اڪبر چوي پر جيڪڏهن قيام ڏانهن موٽيو ته وڌيڪ مشابيهت سبب ان جي نماز فاسد نه ٿيندي ۽ مٿس ويسر جو سجدو واجب آهي. جيڪڏهن ماڻهن جي گهڻائيءَ جي ڪري فتني فساد جو خطرو هجي ته متاخر عالمن جي پسندیده قول مطابق ويسر جو سجدو ادا نه ڪري پر جتي فساد جو خوف خطرو نه هجي ته اتي ويسر جو سجدو ڪيو ويندو. هن مسئلي ۾ الله علیم جي مدد ۽ مهرباني سان مون تي اهو ظاهر ٿيو آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السیوستاني)

فائده: جامع الفتاويٰ ۾ آهي ته عيد نماز پڙهڻ کان بعد هڪ ٻئي سان هٿ ملائڻ يعني مصافحه ڪرڻ مکروم آهي ڇاڪاڻ ته شيعن جو طريقو آهي پر اها ڳالهه گجهي نه آهي ته مصافحه ڪرڻ اصولاً مسنون آهي جيئن درمختار ۾ آهي ته مصافحو ڪرڻ جائز آهي ڇاڪاڻ ته اها اڳاٽي متواتر سنت آهي جيڪا نبي صلي الله عليه وسلم جي فرمان مان ثابت آهي. پاڻ فرمائن ٿا ته جنهن پنهنجي پاڻ کي هٿ ڏنو ۽ ان جي هٿ کي لوڏيائين ته ان جا گناهه ڇڻن ٿا ۽ درمختار جي مصنف مرحوم جو درر، ڪنز، وقايه، نقايه، مجمع ۽ ملتقي وغيره جي پيروي ڪندي ان حڪم کي عام ۽ مطلق جائز چوڻ، ان مان معلوم ٿئي ٿو ته عام طور مصافحو جائز آهي، جيتوڻيڪ عصر نماز کان بعد ڪيو وڃي. عالمن جو چوڻ آهي ته اها هڪ بدعت آهي يعني چڱي ۽ مباح شيءِ آهي جيئن نوويءَ الاذکار وغيره ۾ لکيو آهي ۽ موافقت قائم ڪرڻ لاءِ ان تي محمول ڪيو ويندو اهو قول جيڪو المجمع جي شارح کان نقل ڪيو ويو آهي ته فجر ۽ عصر کان بعد مصافحه جو جيڪو معمول آهي ان جي شرعي حيثيت نه آهي يعني ان کي خاص مقرر ڪرڻ صحيح نه آهي پر عمومي حڪم جيئن عصر کان بعد مصافحه ڪرڻ کي شامل

آهي ساڳي طرح عيد کان بعد مصافحه ڪرڻ کي به شامل آهي جيئن ڳجهو نه آهي. باقي رهيو هي سبب بيان ڪرڻ ته اها رافضين جي سنت آهي ان جو جواب هي آهي ته شايد مصنف جي زماني ۾ ائين هوندو مگر هينئر اسان جي زماني ۾ اهل سنت والجماعت جو اهو هڪ شعار ۽ طريقو آهي ۽ ايمان وارا ان کي چڱو ڪم ڄاڻن ٿا ۽ ان کي معمول بڻايو اٿن ۽ اسلامي دنيا جي خاص ۽ عام ماڻهن ۾ اها عادت پکڙجي چڪي آهي ۽ حديث ۾ آيو آهي ته جنهن ڪم کي مسلمان سهڻو ڄاڻن ته الله وٽ به سهڻو آهي. ڇا توهان قهستانيءَ جي هن قول کي نٿا ڏسو جيڪو چوي ٿو ته ساڄي هٿ سان مهر هڻڻ مڪروم آهي جو اهو رافضين جو شعار ۽ عادت آهي. درمختار جي مصنف ان جو جواب ڏيندي لکيو ته شايد سندس زماني ۾ ائين هوندو پر هاڻي اهل سنت جو شعار آهي. مٿئين مسئلي ۾ به اسين اهوئي جواب ڏيون ٿا. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عيد گاهه ۾ باجماعت خطبي سان به پيرا عيد نماز پڙهائڻ درست آهي يا نه؟ جيڪڏهن درست آهي ته حاڪم جي اجازت ضروري ۽ شرط آهي يا نه؟

جواب: مسجد ۾ هڪ کان وڌيڪ پيرا جماعت ڪرڻ عام طور جائز آهي جيئن زرقي لکي ٿو ته: امام ابوحنيفه، شافعي ۽ جمهور علماء چون ٿا ته ان ڳالهه ۾ ڪو حرج نه آهي ته مسجد ۾ هڪ کان وڌيڪ پيرا جماعت ٿئي. ان کان نه الله تعاليٰ روڪيو آهي ۽ نه ان جي رسول ۽ نه وري ان مسئلي تي عالمن جو اتفاق ممڪن آهي ۽ بظاهر عيد نماز جو به اهو ئي حڪم آهي ليڪن بادشاهه جي اجازت وٺڻ يا ان جو حاضر هجڻ شرط آهي جيئن امام سرخسيءَ جي محيط مان معلوم ٿئي ٿو جيڪو لکي ٿو ته جيڪڏهن عيد نماز باجماعت ٿي ۽ ڪن ماڻهن کان رهجي وئي ته اهي ان جي قضا نه ڪندا ڇاڪاڻ ته عيد نماز خصوصيت ۽ صفت جي ڪري ڪجهه شرطن سان مخصوص آهي جيئن باجماعت ۽ سلطان جي اجازت سان عيد نماز پڙهڻ.... ان مان معلوم ٿيو ته جيڪڏهن مٿيان شرط ٺهڻ ته هڪ کان وڌيڪ پيرا عيد گاهه ۾ عيد نماز جائز آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هن مسئلي جي باري ۾ عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته عيد نماز ۾ ڪي جماعتون ۽ قبلا هڪ ٻئي سان اختلاف سبب عيد گاهه ۾ ويٺا رهن ٿا تانجو هڪڙا ماڻهو عيد جي نماز پڙهندا آهن ته وري ٻيا انتظار ۾ ويٺا هوندا آهن. پوءِ ساڳي امام کي سڏي پنهنجي جدا نماز پڙهندا آهن. ڇا نماز جو اهو طريقو درست آهي يا نه ۽ ويال ڪنهن تي واقع ٿيندو؟

جواب: هڪ شهر ۾ جمعي جي شرطن هيٺ ٻن هنڌن تي عيد نماز جائز آهي جيئن عالمگيري ۾ آهي: ”عيد جي نماز ٻن هنڌن تي جائز آهي ۽ خلاصه ۾ آهي ته خطبي کان سواءِ عيد نماز جا اهي شرط آهن جيڪي جمعي جي نماز جا آهن پر جيڪو امام هڪ ٻيرو ماڻهن کي نماز پڙهائي ان کان پوءِ ٻي هنڌ وڃي ماڻهن کي نماز پڙهائي ته ٻي جماعت جي نماز صحيح نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته امام جڏهن هڪ ٻيرو نماز عيد پڙهي ٿو ته ان تان واجب ادا ٿي ويو. ٻي پيري نماز پڙهائڻ جي حالت ۾ سندس نماز نفلي ليکي ويندي انهيءَ ڪري جماعتي جيڪي دراصل واجب نماز پڙهي رهيا آهن انهن

جي نفل پڙهندڙ مولانا جي پويان نماز نه ٿيندي جيئن بحرير آهي ته (هڪ ئي وقت جي) باجماعت ٻن نمازن جي صحيح هجڻ جو شرط اقتدا ۽ امامت جي صحيح هجڻ تي لازم ملزوم آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته نفل پڙهندڙ امام پويان فرض پڙهجي ته نماز فاسد ٿيندي. ان ڪري وبال ۽ گناه امام تي واقع ٿيندو جيڪو ماڻهن جي نماز خراب ڪري ٿو ۽ مقتدين جي لاءِ هي حڪم آهي ته ساڳئي امام کي اڳتي وڌائڻ جي ڪري سندن نماز نه ٿيندي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي جي باري ۾ ڪهڙو قول آهي ته عيد نماز پڙهي ماڻهو هڪ ٻئي کي "مبارڪ" ڏيندا ۽ پاڪر پائي ملندا آهن؟ اهو طريقو درست آهي يا نه؟

جواب: گجهو نه آهي ته پاڪر پائي ملڻ جو اصل ۽ بنياد ثابت ۽ جائز آهي. درمختار جو مصنف لکي ٿو ته هڪ گوڏ ۾ جيڪڏهن ڪنهن کي قميص يا جبو پاتل هجي يا خوشيءَ وچان شهوت کان سواءِ چمي ڏيڻ سڀني عالمن وٽ جائز آهي ۽ ان جو اصل اها فعلي حديث آهي جيڪا صوفين وغيره بيان ڪئي آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن جعفر طيار رضي الله عنه کي جڏهن اهو هجرت حبشه کان واپس آيو پاڪر پاتو ۽ سندس اکين جي وچ ۾ (پيشانيءَ تي) چمي ڏني ۽ اهو خيبر جي فتح جو ڏينهن هو. پوءِ فرمايائون ته مون کي معلوم نه آهي ته خيبر جي فتح جي ڪري مون کي وڌيڪ خوشي ٿي رهي آهي يا جعفر جي اچڻ جي ڪري؟ ۽ پاڻ سڳورن زيد بن حارث کي به پاڪر پاتو ۽ نبي صلي الله عليه وسلم جا ساٿي به ائين ڪندا هئا. جڏهن اوهان انهيءَ حقيقت کي معلوم ڪري ورتو ته ڪلام عيدن جي ڏينهن پاڪر پائڻ کي مخصوص ڪرڻ جي باري ۾ آهي ۽ اها ڳالهه به بعيد نه آهي جو چئجي ته اها سهڻي بدعت آهي. جيئن عصر کان بعد مصافحه جي باري ۾ چيو اٿن ته اها سهڻي بدعت آهي ڇاڪاڻ ته جڏهن ايمان وارا انهيءَ (پاڪر پائڻ جي) مخصوص ڪرڻ کي چڱو پائين ۽ اها عادت اسلامي دنيا جي خاص ۽ عام ماڻهن ۾ پکڙجي وڃي ۽ بيشڪ حديث مان ثابت آهي ته جنهن ڳالهه کي مسلمان چڱو ڄاڻن ته اها الله وٽ به چڱي آهي. هاڻي ان سان بدعت جي خرابي ختم ٿي وئي ۽ اهو عمل ڄڻ ته نص يعني قرآن يا حديث جي پڌري حڪم سان ثابت ٿي ويو جيئن ان جو اصل آهي. فتح القدير ۾ لکي ٿو ته جيڪا ڳالهه عرف عام ۾ ثابت ٿئي اها ائين آهي ڄڻ نص مان ثابت آهي. خاص عيد جي ڏينهن پاڪر پائي ملڻ بابت به لطيف ۽ اونھان سبب به مون تي ظاهر ٿيا آهن:

۱- احترام ۽ عزت جي بنياد تي پاڪر پائڻ جائز آهي جيئن مٿي گذريو ۽ عيد به عزت، احترام جي ڏينهن مان آهي جن ۾ الله تعاليٰ پنهنجن ٻانهن جي عزت احترام وڌائي ٿو جيئن حديث ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته جڏهن عيد جو ڏينهن ايندو آهي ته فرشتن وٽ الله تعاليٰ پنهنجي ٻانهن تي فخر ڪندو آهي. ان حديث کي بيهقيءَ بيان ڪيو. جڏهن فرشتن وٽ ايمان وارن کي الله تعاليٰ جي طرفان فخر ۽ عزت نصيب ٿئي ٿو ته فطري ۽ قدرتي تقاضا آهي ته اها عزت ۽ احترام حاصل ٿيڻ سبب مناسب آهي ته مسلمان ان ڏينهن هڪ ٻئي سان پاڪر پائي مان ڇاڪاڻ ته عيد جي ڏينهن جيڪا عزت انهن کي حاصل ٿئي ٿي، ڪنهن ٻئي ڏينهن حاصل ٿئي ٿي جنهن جي تقاضا اها آهي ته (اجتماعي طور تي پاڪر پائي هڪ ٻئي سان ملڻ) ٻيو سبب هي آهي ته نبي صلي الله عليه

وسلم جن جعفر طيار رضي الله عنه کي خوشيءَ وڃان پاڪر پاتو جڏهن اهو حبش ملڪ جي هجرت کان واپس آيو ۽ پاڻ ڪريمن انهيءَ موقعي تي فرمايو ته ”تو ڄاڻان ته ڇاڃي ڪري مون کي وڌيڪ خوشي ٿي رهي آهي؟ خير جي فتح جي ڪري يا جعفر رضي الله عنه جي اچڻ جي ڪري؟“ ۽ عيد اچڻ سان به لازماً خوشي حاصل ٿئي ٿي، جنهن ڪري ان کي عيد (خوشي) چئجي ٿو. درمختار ۾ آهي ته ان کي ”عيد“ انهيءَ ڪري چئجي ٿو ته هر سال خوشيءَ جو اهو ڏينهن موتي ٿو ۽ پڻ هن ڪري به ته جيڪا گهڙي يا ڏينهن خوشيءَ جو هوندو آهي ان کي ”عيد“ چئبو آهي. ان ڪري عيد اچڻ جي خوشيءَ ۾ مناسب آهي ته ماڻهو پاڪر پاڻي هڪ ٻئي سان ملن. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عام ۽ خاص ماڻهن ۾ مشهور ۽ معروف آهي ته مسلمان عيد الفطر جي ڏينهن سيون ڪائن ٿا ۽ ان کي ثواب جو ڪم ڄاڻن ٿا. ڇا حديث ۾ ان بابت ڪمزور يا طاقتور بنياد موجود آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان جو اصل ۽ بنياد آهي جنهن کي خزانه العلماء جي مصنف بيان ڪيو آهي جيڪو لکي ٿو ته افضل آهي ته عيد فطر جي ڏينهن ميدي مان ٺهيل سيون ڪائجن جنهن جو هر هنڌ رواج آهي ڇاڪاڻ ته نبي صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته جنهن شخص عيد الفطر جي ڏينهن سيون ڪارايڻ هر هڪ حصي جي عيوض ان جا هڪ هزار گناهه بخشيا ويندا ۽ ان لاءِ هڪ هزار نيڪيون لکيون ۽ جيڪو پاڻ کائيندو ان لاءِ اجر ٻيڻو لکيو ويندو. اهڙيءَ طرح شرح المصباح ۽ فتاويٰ الثاني باب العيد ۾ به آهي. مفتي محمد عارف شڪارپوري فرمائي ٿو ته مون فتاويٰ شافيءَ ۾ اها روايت پنهنجي اکين سان ڏٺي آهي جنهن کي خزانه العلماء جي مصنف نقل ڪيو آهي.... باقي رهيو مسئلو مذڪوره حديث جي صحيح ۽ ضعف يا نقلي هجڻ جو ته اها ڳالهه معلوم نه آهي ۽ عالمن فضائل ۾ ضعيف حديثن تي عمل ڪرڻ جي وضاحت ڪئي آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

نماز ۾ ويسر ۽ نقصان جي پوري ڪرڻ جا مسئلا

فائدو: اشباه ۾ آهي ته مسبوق پنهنجي نماز قراءت سان شروع ڪري ۽ آخر ۾ التحيات پڙهي.

نوٽ: ”مسبوق“ جنهن جي نماز جو ڪجهه حصو جماعت کان رهجي وڃي (مترجم)

الحمويءَ ۾ آهي ته جنهن شخص جماعت سان مغرب جي هڪ رکعت حاصل ڪئي، اهو رهيل به رکعتون پوريون ڪري ۽ انهن جي وچ ۾ التحيات ۾ ويهي. انهيءَ لحاظ سان ان تي ٽي قعدا ۽ هر رکعت ۾ سورة فاتحه ۽ ڪنهن ٻي سورت جو پڙهڻ واجب آهي. جيڪڏهن ٻنهي مان هڪ ۾ قراءت نه ڪيائين ته سندس نماز فاسد ٿيندي. درمختار جو مصنف لکي ٿو ته (اهڙو شخص) پنهنجي نماز قراءت سان شروع ڪري ۽ آخر ۾ التحيات پڙهي. سو سواءِ فجر جي، جنهن شخص کي نماز جي هڪ رکعت ملي، اهو الحمد ۽ سورت سان گڏ انهن جي وچ ۾ التحيات پڙهي. جيڪڏهن چئن رکعتن جي نماز ۾ هڪ رکعت حاصل ڪئي اٿس ته چوٿين رکعت ۾ رڳو الحمد پڙهي ۽ ان کان اڳ

التحيات ۾ نه ويهي. خزانه المفتين ۾ آهي ته جيڪڏهن ظهر، عصر، عشاءَ ۾ امام سان هڪ رکعت لهي ۽ رهيل نماز پوري ڪرڻ لاءِ قيام ڪري ته مٿس لازم آهي ته الحمد شريف ۽ سورت پڙهي ۽ التحيات ۾ ويهي ڇاڪاڻ ته اهڙو شخص نماز جو آخري حصو التحيات پڙهي پورو ڪندو ۽ آخري رکعت ۾ فقط الحمد شريف ۽ سورت پڙهندو ۽ ان کان اڳ التحيات ۾ نه ويهي ۽ ٻيءَ ۾ ان کي اختيار آهي ۽ افضل هي آهي ته ان ۾ قراءت ڪري. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جنهن ماڻهوءَ جي ڪجهه نماز رهجي وڃي ته رهيل نماز جي شروع ۾ قراءت ڪري ۽ آخر ۾ التحيات پڙهي. جيڪڏهن مغرب نماز جي هڪ رکعت مليس ته ٻه رکعتون پڙهي وڃ ۾ قعدو ڪري. پوءِ انهيءَ لاءِ ٽي قعدا آهن ۽ انهن مان هر هڪ ۾ قرآن پڙهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن وتر، سنت مؤڪده ۽ نفل ۾ انهيءَ هنڌ ڏاڍيان قراءت ڪري جتي هوريان قراءت ڪبي آهي ته ان تي سجده سهو لازم ٿيندو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جيڪڏهن وتر ۾ قراءت ڏاڍيان ڪيائين ته ان تي سجده سهو نه آهي ڇاڪاڻ ته امام تي واجب آهي ته وتر ۾ قراءت ڏاڍيان ڪري، سو اڪيلي پڙهندڙ کي اختيار آهي ته چاهي وتر ۾ قراءت ڏاڍيان ڪري يا هوريان. تنوير ۾ آهي اڪيلي نماز پڙهندڙ کي اختيار آهي جيڪڏهن گهري ته قراءت ڏاڍيان ڪري. بحر جي عبارت به ان جي تائيد ڪري ٿي. لکي ٿو ته فقط امام تي انهيءَ نماز ۾ ڏاڍيان قراءت ڪرڻ واجب آهي جنهن ۾ قراءت ڏاڍيان ڪبي آهي يعني صبح، مغرب، عشاءَ، عيد، تراويح ۽ رمضان ۾ وتر جون پهريون ٻه رکعتون - اهو قول ان بابت پڌرو ۽ واضح آهي ته اڪيلي سر نماز پڙهندڙ کي اختيار آهي، بلڪ ان لاءِ افضل آهي ته وتر ۾ قراءت ڏاڍيان ڪري جيئن اوهان ڏسو ٿا پر جنهن ڳالهه تي ماڻهن جو معمول آهي اها هيءَ آهي ته رمضان ۾ به اڪيلي سر واجب پڙهندڙ قراءت هوريان ڪري ٿو، ڇاڪاڻ ته رمضان ۾ واجب فقط امام تي آهي ته وتر جي قراءت ڏاڍيان ڪري سو سمجهه کان ڪم وٺ. انهيءَ آڌار تي جيڪڏهن اڪيلي سر رمضان ۾ وتر پڙهندڙ قراءت ڏاڍيان ڪري ته ان لاءِ افضل آهي جيئن توهان ڏٺو جنهن جي ڪري ان تي سجده سهو واجب نه ٿيندو جيئن ڳجهو نه آهي. باقي رهيو هي مسئلو ته سنت مؤڪده ۽ نفل ۾ ڏاڍيان قراءت ڪري ته (ڪهڙو حڪم آهي؟) جيڪڏهن (اها سنت ۽ نفل) ڏينهن جي آهي ته ظاهر آهي ته ان تي سجده سهو واجب آهي جيئن بحر ۾ آهي ته ڏينهن جو نفل پڙهندڙ تي قرآن هوريان پڙهڻ واجب آهي، اهو عام حڪم آهي..... ۽ هي اصول مڃيل ۽ مسلم آهي ته سجده سهو ان وقت ايندو آهي جڏهن نمازي ڪنهن واجب کي ڇڏي. پوءِ جڏهن ڏينهن جو نفل پڙهندڙ ڏاڍيان قراءت ڪري ٿو ته درحقيقت واجب کي ڇڏي ٿو، جنهن جي ڪري مٿس سجده سهو واجب آهي ۽ جيڪڏهن رات جو نفل يا سنت ۾ ڏاڍيان قراءت ڪيائين ته مٿس سجده سهو نه آهي جيئن هدايه ۾ آهي ته ”ڏينهن جي سنتن ۽ نفل ۾ قراءت هوريان ڪرڻ واجب ۽ رات ۾ اختيار آهي.“ والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: مغرب جي ٽين رکعت ۾ نمازي جماعت ۾ شامل ٿيو. امام جي سلام ورائڻ کان پوءِ اٿي بيٺو ۽ هڪ رکعت پڙهيائين ۽ التحيات ۾ نه ويٺو بلڪ ان سان گڏ هڪ رکعت ٻي ملائي نماز پوري

ڪيائين ان صورت ۾ ان تي واجب ڇڏڻ جي ڪري سجده سهو لازم آهي يا نه؟

جواب: شرح منية المصليءَ جي عبارت مان جيڪا ڳالهه ظاهر ٿئي ٿي، ان مطابق مٿس ان صورت ۾ سجده سهو واجب نه آهي. لکي ٿو ته جيڪڏهن امام سان گڏ مغرب هڪ رکعت لڌائين ته جيڪي رکعتون امام ان کان اڳ پڙهيون آهن انهن ۾ الحمد سان گڏ سورت پڙهي ۽ ٻنهي مان پهرين ۾ قعدو ڪري ڇاڪاڻ ته ان جي باري ۾ حڪم هي آهي ته رهيل نماز قراءت سان شروع ڪري ۽ نماز جي آخر ۾ قعدو ڪري، مگر جيڪڏهن پلجي التحيات ۾ نه ويٺو ته مٿس سجده سهو واجب نه آهي، ڇاڪاڻ ته هڪ لحاظ سان اهو ڪم وڌيڪ چڱو آهي. بحر جي لکت به ان جي تائيد ڪري ٿي ته جيڪڏهن نمازيءَ امام سان مغرب جي هڪ رکعت لڌي، جڳائي ته باقي ٻن رکعتن ۾ الحمد ۽ سورت پڙهي. ٻنهي ۾ الحمد ۽ سورت نه پڙهيائين ته سندس نماز فاسد ٿيندي ۽ ان تي واجب آهي ته هڪ رکعت پڙهي التحيات ۾ ويهي ڇاڪاڻ ته اها سندس ٻي رکعت ليکبي پر جيڪڏهن ان کي ڇڏي ڏنائين ته استحساناً جائز آهي نه قياس جي آڌار تي. استحسان جو سبب شرح منية المصليءَ ۾ هيءُ ڄاڻايو ويو آهي ته اهو قعدو (جيڪو ڇڏي ڏنو اٿس) هر لحاظ ۾ هر وجهه جي ڪري واجب نه آهي بلڪ هڪ سبب جي ڪري (واجب آهي) جيئن گجهو نه آهي ليڪن تثار خانيه جو مؤلف ڄاڻائي ٿو ته جيڪڏهن مقتديءَ جون ٻه رکعتون نڪري وڃن ته ٻيهر هڪ رکعت پڙهي پوءِ قعدو ڪري ته سندس اهو قعدو پهريون قعدو ليکبو. البدائع ۾ آهي ته اهو قعدو ان تي واجب آهي. بدائع جي مصنف ان جي واجب هجڻ جي وضاحت ڪئي آهي، انهيءَ ڪري ضابطي مطابق واجب کي ڇڏڻ سبب سجده سهو ان صورت ۾ واجب آهي. ”الصلوة المسعودية“ جي هيٺين لکت به ان جي تائيد ڪري ٿي ته ”جيڪڏهن ڪنهن مسلمان جي مغرب جون ٻه رکعتون نڪري ويون ان کي گهرجي ته ٻه قعدا ادا ڪري، جيڪڏهن پلجي وڃي ته هڪ ئي قعدو ڪري، ڪي چون ٿا ته ان صورت ۾ ان تي سجده سهو آهي....“ هن مان معلوم ٿيو ته ان صورت ۾ ويسر جي سجدي کي ڪي علماء واجب ڄاڻن ٿا ۽ ڪي واجب نٿا ڄاڻن. جيستائين روايت جي ظاهر جو تعلق آهي ته انهيءَ مطابق سجده سهو واجب آهي ۽ هيءُ اصول پنهنجي جاء تي بيان ٿي چڪو آهي ته جيڪو قول روايت جي ظاهر جي برخلاف هجي، سمجهڻ گهرجي ته ان کان رجوع ڪيو ويو آهي يعني اهو ڇڏي ڏنل آهي. ڪنهن مسئلي ۾ جڏهن فتويٰ ۾ اختلافي صورت واقع ٿئي ته ترجيح روايت جي ظاهر کي حاصل هوندي آهي، جيئن بحر ۾ آهي. انهيءَ ڪري مسئلي جي مٿين صورت ۾ سجده سهو ڏيڻ وڌيڪ ترجيح جوڳو آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

فائدو: درمختار ۾ آهي ته مسافر پوري نماز جي نيت ڪئي. جڏهن پهرين قعدي ۾ ويٺو (نيت بدلائي ڇڏيائين ۽) ان (پهرين قعدي) کي فرض ليکيائين (ته ان جي نماز صحيح آهي) پر سلام ۾ تاخير سبب نماز ۾ خرابي واقع ٿي.

آئون چوان ٿو ته جيڪڏهن پلجي ائين ڪيائين ته ڪا خرابي نه آهي، پر سوال هيءُ آهي ته ان صورت ۾ سجده سهو ڏي يا نه؟ عالمن ۽ فقيهن مسئلي جي ان صورت تي بحث نه ڪيو آهي، پر

بظاهر واجب ۾ دير ڪرڻ سبب سجده سهو ڏيندو. اهوئي سبب آهي ته جنهن نمازيءَ جون جماعت سان ٽي رڪعتون رهجي وڃن، پوءِ چوٿين ۾ ويهي، وري اٿي بيهي ۽ موٽي (ويهي) ۽ سلام ڦيرائي ته البحر جو مصنف ڄاڻائي ٿو ته سلام ورائڻ جي واجب ۾ دير ڪرڻ سبب ان تي سجده سهو واجب آهي. شارح به اهوئي سبب ڄاڻائي ٿو ته تاخير سان سلام ڪرڻ ۾ فرض جو نقصان آهي. ليڪن هدايه ۾ جيڪو مسئلو لکيل آهي اسان جو مسئلو به ان جهڙو آهي يعني ته (مسبق) چوٿين رڪعت ۾ ويٺو، پوءِ اٿي بيٺو ۽ سجدو ڪري پنجين رڪعت پوري ڪيائين ۽ ڇهين رڪعت به ان ۾ ملايائين ته استحسان جي ڪري سجده سهو ڪري جيئن فرض جو نقصان غير مسنون طريقي سان ٿي پورو ٿئي ۽ غير مسنون طريقي جي ئي نفل نماز ۾ داخل ٿئي. انهيءَ طريقي ۾ جيتوڻيڪ سلام تاخير سان ادا ڪري ٿو مگر ان کي نه موندائيندو.

۽ ڳجهو نه آهي ته اسان کي جيڪو مسئلو درپيش آهي سو انهيءَ جهڙو آهي. شرح ڪندڙ هن صورت ۾ به سلام کي ترڪ ڪرڻ سبب سجده سهو لازم ڄاڻايو آهي، جيئن لکي ٿو ته ٻن صورتن ۾ سجده سهو ڪندو (يعني جڏهن چوٿين ۾ ويهي، وري بيهي ۽ موٽي (ويهي) ۽ سلام ڦيرائي ۽ جڏهن قيام ڪري وري ٻن رڪعتن جو اضافو ڪري) پهرين صورت ۾ فرض ۾ نقصان يعني سلام دير سان ڪرڻ جي ڪري ٻي صورت ۾ ان کي ڇڏڻ سبب سجده سهو ڪري. گويا هتي سندس مراد فرض جي آخر ۾ سلام کي ڇڏڻ آهي ڇاڪاڻ ته (ڇهه رڪعتون پڙهڻ جي صورت ۾) جيڪو سلام انهيءَ ورايو آهي اهو نفل جو آهي جيئن ڳجهو نه آهي ۽ اسان کي جيڪو مسئلو درپيش آهي ان ۾ به ٻن رڪعتن کان بعد سلام جي فرض کي ڇڏيو ويو آهي انهيءَ ڪري مٿس سجده سهو لازم ٿيندو جيئن مٿي بيان ڪيل مسئلي ۾ لازم ثابت ٿيو. بس سمجهه کان ڪم وٺ. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: امام کان ويسر ٿي. مسبوق نماز جي آخر ۾ سجده سهو ادا ڪيو. پوءِ امام تي نقصان جو پوراڻو جيڪو لازم آهي، سو مسبوق تي به لازم آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جڏهن مسبوق کي پنهنجي امام جي ويسر جو علم ٿئي ته مثلاً پهرين التحيات ۾ نه ويٺو تانجو، مٿس سجده سهو لازم ٿيو پر ٻلجي سجده سهو نه ڏنائين انهيءَ صورت ۾ بظاهر مسبوق پنهنجي نماز جي آخر ۾ سجده سهو نه ڪندو جو عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن امام سجده سهو ڇڏي ڏي ته مقتدين تي به سجده سهو نه آهي. محيط ۾ آهي ته يعني جماعتي مقتدي هجي يا مسبوق، اهڙيءَ طرح امام ڄاڻي وائي سجده سهو ڇڏي يا ڀل جي ڪري، ٻنهي صورتن ۾ جماعتين تي سجده سهو واجب نه آهي، لهنذا جماعتيءَ جو پنهنجي نماز جي آخر ۾ ان (امام) جو سهو جو سجدو ڪرڻ هڪ اهڙو ڪم آهي جيڪو ان تي لازم نه آهي ۽ نه ئي سندن سجدي ڏيڻ سان (امام تان) واجب جي نقصان جو پوراڻو ٿيندو ۽ مسئلي جي هن صورت کي شرح منية المصليءَ جي انهيءَ مسئلي تي قياس نه ڪبو جنهن ۾ آهي ته ”مسبوق امام سان گڏجي سجده سهو نه ڪري ته نماز پوري ڪرڻ کان بعد استحساناً سجده سهو ڪري ڇاڪاڻ ته اهو سندس نماز

جو آخري حصو آهي ڇاڪاڻ ته مسئلي جي هن صورت ۾ امام سهو جو سجدو ڪري ٿو جنهن ۾ مسبوق سندس پيروي نٿو ڪري ۽ ان کان مٿي مسئلي جي جيڪا صورت بيان ڪئي ويئي، ان ۾ امام پل سبب سجده سهو ادا نٿو ڪري تانجو ان تي نقصان جو پوراڻو ڪرڻ واجب ٿئي انهيءَ ڪري ٻنهي جو حڪم جدا آهي. ”خلاصو هيءُ آهي ته يلجي ڪنهن واجب کي ڇڏي ڏيڻ سبب امام تي ويسر جو جيڪو سجدو لازم آهي، متابعت جي حڪم ۾ هئڻ سبب جماعتيءَ پنهنجي نماز جي آخر ۾ اهو سجدو ادا ڪيو ته (امام تان) ساقط نه ٿيندو. هن باب ۾ مون تي اهو ظاهر ٿيو. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: فاسئلوا اهل الذكر ان ڪنتم لا تعلمون (نٿا ڄاڻو ته علم وارن کان پڇو) قيام ۾ نمازيءَ کان الحمد وسري ويو ۽ رکوع ۾ ياد آيس. پوءِ واپس قيام ۾ وڃي.... (مجموع خاني) هن مسئلي بابت امام ابوحنيفه کان به روايتون آهن: هڪ روايت مطابق قيام ۾ واپس وڃي. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته ٻيهر قيام ڪري ۽ مسئلي ۾ اختلاف آهي. جنهن قول تي فتويٰ آهي، سا لکو ۽ نماز ۾ الحمد ۽ سورة ٻئي وسري وڃن ته ٻنهي جو حڪم ساڳيو آهي يا فرق آهي؟

جواب: جيئن معتبر ڪتابن ۾ آهي، ان صورت ۾ نمازي رکوع مان قيام ۾ موٽي ۽ قرأت ڪري. امام سرخسيءَ جي محيط ۾ آهي ته نمازي الحمد پڙهڻ يلجي ويو ۽ رکوع ۾ ياد آيس ته قيام ۾ موٽي اچي الحمد پڙهي ۽ ان کان پوءِ ورائي سورت به پڙهي. وڌيڪ لکي ٿو ته جيڪڏهن الحمد ڇڏيائين ۽ سجدن ڏيڻ کان اڳ ياد آيس ته الحمد پڙهي ۽ سورت به ورائي پڙهي ڇاڪاڻ ته سورت پڙهڻ فرض آهي ۽ هن طرح نه آهي ته جيڪڏهن ان جو ڪجهه حصو پڙهجي ته سڄي سورت پڙهڻ جو فرض ادا ٿي وڃي ۽ هڪ فرض کي ڇڏي ان جهڙي ٻئي فرض ۾ وڃڻ جائز آهي. مثلاً ڪنهن ظهر (پڙهڻ شروع ڪئي) پوءِ جمع (جي جماعت شروع ٿي ته ان ۾ شامل ٿيڻ لاءِ) ظهر ڇڏيندو ۽ هن ڪري به ته الحمد ۽ سورت جي پڙهڻ سان نماز ۾ قرأت جو جيڪو فرض آهي سو پورو ٿئي ٿو ۽ ڪنهن فرض کي مڪمل ڪرڻ خاطر ٻئي فرض کي ڇڏڻ يا ان جو ٽوڙڻ جائز آهي. مثلاً هڪ شخص ظهر جي نيت ڪئي. پوءِ جماعت جي اقامت يعني ٽڪبير ٿي ته اڪيلي نماز کي ڇڏي باجماعت نماز ۾ شامل ٿئي. بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن فاتحه ڇڏي ڏنائين ۽ سجدن ڏيڻ کان اڳ ياد آيس ته ان کي پڙهي ۽ سورت به ورائي پڙهي ڇاڪاڻ ته ان (سورت) جو پڙهڻ فرض آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن پهرين يا ٻي رکعت ۾ الحمد پڙهڻ وسري ويس ۽ سورت جو ڪجهه حصو پڙهيائين ته ياد آيس ته هاڻي (ان کي ڇڏي پهريائين) الحمد پڙهي پوءِ سورت پڙهي.

واضح هجي ته جيڪو حڪم فاتحه کي ڇڏڻ جو آهي اهوئي حڪم سورت کي ڇڏڻ جو به آهي جيئن بحر ۾ آهي؛ جيڪڏهن سورت ڇڏي ڏنائين، پوءِ کيس سجدن کان اڳ ياد آيو (ته وري) اتي ٻيهر ۽ ان کي پڙهي. امام سرخسي جي محيط ۾ به ساڳيءَ طرح آهي ۽ ٻيو سوال هي به آهي ته ٻيهر قيام يا قرأت ڪرڻ جي ڪري ان تي سجده سهو لازم ٿيندو يا نه؟ عالمگيريءَ ۾ آهي ته جڏهن سورت پوري ڪرڻ کان بعد يا رکوع ۾ يا قوم ۾ ياد آيس ته الحمد رهجي ويو آهي ته وري (قيام ڪري

۽ الحمد پڙهي. ان کان بعد ٻيهر سورت پڙهي ۽ سجده سهو ڏئي. خلاصه ۾ آهي ته جڏهن ركوع ۾ ويو ته کيس ياد آيو ته سورت نه پڙهي اتر ته اٿي بيهي ۽ سورت پڙهي ۽ وري ركوع ڪري ۽ سجده سهو ڪري ۽ اهوئي قول صحيح آهي، ائين تاتراخانيه ۾ آهي. بحر ۾ آهي ته قرأت ٻيهر ڪري يا نه ڪري، پر کيس سجده سهو ڪرڻو آهي. غرض ته سجده سهو ٻنهي صورتن ۾ لازم آهي ليڪن موٽي قيام ڪرڻ ۽ قرأت ڪرڻ افضل آهي جيئن امام سرخسيءَ مٿي سبب ڄاڻائيندي بيان ڪيو آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: امام آخري قعدي ۾ هجي ۽ هڪ شخص اچي ان جي اقتدا ڪئي ۽ التحيات ۾ ويهي رهيو، اڃا التحيات شروع نه ڪيائين ته امام سلام ڦيرايو ۽ اهو شخص التحيات پورو ڪري پوءِ اٿي بيٺو. قيام ۾ دير سان وڃڻ جي ڪري ان تي سجده سهو لازم آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته مٿس سجده سهو نه آهي ڇاڪاڻ ته انهيءَ امام جي متابعت جو حڪم پورو ڪيو آهي جو ان صورت ۾ مٿس التحيات پڙهڻ (لازم) آهي جيئن قنیه جو مؤلف لکي ٿو ته اڃا مسبوق پنهنجو التحيات پورو نه ڪيو ته ايتري ۾ امام سلام ورائي ورتو، هاڻي مسبوق کي گهرجي ته التحيات پورو ڪري. اهڙي طرح ان جي التحيات شروع ڪرڻ کان اڳ ئي (امام سلام ورائي ته به مسبوق) التحيات پورو ڪري. ان مان معلوم ٿيو ته اهڙو شخص ويهي التحيات پورو ڪري ٿو ته دراصل امام جي متابعت جو حڪم پورو ڪري ٿو ۽ التحيات پڙهڻ لاءِ ويهڻ شرعاً لازمي آهي. پوءِ جڏهن امام اٿي بيهي ته قعدي ۾ ويٺل شخص پنهنجو التحيات پورو ڪري ڇاڪاڻ ته امام جي اقتدا ۽ پيرويءَ جي حڪم ۾ آهي ۽ اوهان کي معلوم ٿيو ته فقيهن جي قول ”التحيات پڙهي پورو ڪري.“ ۾ اشارو آهي ته مٿس سجده سهو نه آهي ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن مسبوق جي التحيات پڙهڻ سان ويسر جو سجدو لازمي هجي ها ته ان طرح نه چيو وڃي ها ته ”التحيات پڙهي پورو ڪري“ ۽ قيام ۾ دير ڪرڻ سان سجده سهو ان وقت واجب ٿئي ٿو جڏهن (نمازي از خود متابعت امام کان سواءِ) دير ڪري، ڇا هي مسئلو اوهان کي معلوم نه آهي ته جيڪڏهن مسبوق ٻي رڪعت ۾ شامل ٿئي ته امام سان گڏجي ويهي التحيات پڙهندو آهي، حالانڪ سندس حق ۾ جيڪا رڪعت آهي ان جي قيام لاءِ سندس اهو عمل تاخير جو موجب آهي پر جيئن ته امام جي متابعت ۽ پيرويءَ سبب ائين ڪري ٿو، انهيءَ ڪري ان تي سجده سهو واجب نه آهي. بس تون غور فڪر کان ڪم وٺ. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: مفتاح الصلوة ۾ آهي ته جيڪڏهن مسبوق امام سان گڏجي سجده سهو ڪري ان کان پوءِ تحقيق ٿئي ته امام تي سجده سهو نه هو ته ٻين (جماعتين) جي نماز پوري ٿي، ان کي البدائع ۾ بيان ڪيو ويو آهي. مجموع سلطاني ۾ لکي ٿو ته ان صورت ۾ مسبوق جي نماز خراب نه ٿيندي. جنهن قسم جي قول تي فتويٰ هجي ان کي لکيو ۽ ان جو سبب به ڄاڻايو ۽ پهرين نماز ۾ رهيل نقصان جو ازالو پنهنجي سنت کان پهرين ڪري يا ان کان بعد؟

جواب: بظاهر مفتاح الصلوة ۾ مسئلي جي جيڪا صورت بيان ٿيل آهي، اها تڏهن آهي جڏهن

(مقتديءَ کي) معلوم هجي ته (امام تي) سهو جو سجدو نه آهي ۽ اهو به اختلافي مسئلو آهي. سراجيه ۾ آهي ته جڏهن امام پانئي ته مٿس سجده سهو آهي، سو سجدو ڪري ٿو، ان جي متابعت ۾ مسبوق به پنهنجي رڪعت پوري ڪرڻ کان اڳ سجده سهو ڏنو، پوءِ کيس معلوم ٿيو ته مٿس سجده سهو نه هو ته حسام الدين لکي ٿو ته (ان صورت ۾) سندس نماز خراب نه ٿيندي. شمس الاثم سرخسي ۽ امام اسبيجاني لکي ٿو ته سندس نماز فاسد ٿيندي. درمختار جي مؤلف فاسد ٿيڻ جي قول کي ترجيح ڏني آهي. لکي ٿو ته امام پانيو ته مٿس سجده سهو آهي، پر بعد ۾ ظاهر ۽ پڌرو ٿيو ته ان تي سجده سهو نه آهي، ان صورت ۾ وڌيڪ مشابھت ۽ مناسبت ان ڳالهه کي آهي ته نماز فاسد ٿيندي ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ (مسبوق) اڪيلي نماز پڙهڻ جي حالت ۾ هجڻ جي باوجود امام جي متابعت ۽ تابعداري ڪئي آهي. ۽ خلاصه ۾ آهي ته جڏهن امام پانئي ته مٿس سجده سهو آهي، پوءِ سجده سهو ڪيائين ۽ مسبوق پڻ ان ۾ سندس پيروي ڪئي، پر پوءِ ڄاتائين ته مٿس سجده سهو نه هو، ان مسئلي بابت ٻه روايتون آهن ۽ روايتن جي اختلاف سبب علماء مشائخ ۾ به اختلاف آهي. وڌيڪ مشهور روايت مطابق مسبوق جي نماز فاسد ٿيندي ۽ امام ابوحنيفه الكبير چوي ٿو ته سندس نماز فاسد نه ٿيندي. صدرالشهيد رح به هن قول کي اختيار ڪيو آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته ”جيڪڏهن امام پانئي ته مٿس سجده سهو آهي، پوءِ سجدو ڏنائين، مسبوق به ان ۾ سندس متابعت ڪئي، پوءِ کيس پتو پيو ته مٿس سجده سهو نه هو. (مسئلي جي انهيءَ صورت ۾) وڌيڪ مشهور روايت موجب مسبوق جي نماز فاسد ٿيندي ڇاڪاڻ ته اڪيلي نماز پڙهڻ جي حالت ۾ هئڻ جي باوجود امام جي متابعت ڪئي اٿس.“ فقيه ابوالليث فرمائي ٿو ته اسان جي زماني ۾ سندس نماز فاسد نه ٿيندي. اهڙي طرح الظهيري به آهي.

باقي رهيو مجموع سلطاني جو مٿي بيان ڪيل قول ته ”مسبوق جي نماز فاسد نه ٿيندي“ اهو ان وقت آهي جڏهن (مسبوق) نه ڄاڻي ته انهيءَ (امام تي) سجده سهو نه آهي. البحر ۾ آهي ته: المحيط جي مصنف مسئلي جي ٻنهي صورتن ۾ فرق ڪيو آهي يعني جيڪڏهن ڄاڻي ٿو ته امام تي سجدو نه آهي (تڏهن به سجده سهو ڏنائين) ته ان صورت ۾ سندس نماز فاسد ٿيندي ۽ جيڪڏهن نٿو ڄاڻي ته مٿس سجده سهو نه هو ته پوءِ سندس نماز فاسد نه ٿيندي ڇاڪاڻ ته عام طور تي امانن کي ان مسئلي بابت شرعي حڪم جي ڄاڻ نه آهي. انهيءَ ڪري هتي ضرورت جي ڪري نماز جي ٽٽڻ جو سبب ساقط ٿئي ٿو. خلاصه ۾ آهي ته ”جيڪڏهن امام نٿو ڄاڻي ته ان تي سجده سهو نه آهي ته عالمن جي اتفاق ۽ اجماع سان مسبوق جي نماز فاسد نه ٿيندي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن نٿو ڄاڻي ته علماء جي قول مطابق سندس نماز فاسد نه ٿيندي. فتاويٰ قاضي خان ۾ ائين آهي. اهو ئي پسندیده قول آهي ۽ ابوحنيفه كبير ان تي فتويٰ ڏيندو هو ۽ ان قول ۽ فتويٰ کي ورتو ويندو هو. اهڙي طرح غياثي به آهي. خلاصو هي ته اسان جي زماني ۾ امانن جي جهالت جي ڪري جنهن قول کي وڌيڪ ورتو وڃي ٿو ۽ جيڪو پسندیده قول آهي ۽ جنهن تي فتويٰ آهي اهو هي آهي ته مٿين صورت ۾ (مسبوق جي نماز) فاسد نه ٿي ٿئي. سڌي رستي ڏانهن توفيق ڏيندڙ الله آهي. جيڪي اسان لکيو آهي ان سان نماز فاسد نه ٿيڻ جو سبب ظاهر ٿيو. پڻ معلوم ٿيو ته مسبوق پنهنجي

انفرادي نماز دوران امام (جي رهيل ڪم) جي پيروي نه ڪندو، اهو پهريون سبب آهي. نماز پڙهائيندڙن ۾ شرعي مسئلن کان ناواقفيت عام آهي، انهيءَ ڪري ضرورت جي نظريه سبب ان جي نماز فاسد نه ٿيندي ۽ ٻيو سبب هي آهي جيئن گجھو نه آهي.

باقي رهيو نقصان پورو ڪرڻ جو مسئلو ته واجب آهي ۽ ان کي فرض سان مشابھت آهي. ان ڪري ٽن رڪعتن واري نقصان رسيل نماز جي پورائي ڪرڻ لاءِ ٽين رڪعت ۾ ويهندو. جيئن امام لاءِ ان جي مشابھه مغرب جي فرض نماز آهي ۽ مسبوق کي نفل نماز جي مشابھت حاصل آهي. ان ڪري سڀني رڪعتن ۾ قراآت ڪندو ۽ ان جي فرض ۽ واجب هجڻ جي سبب جڳائي ته يقين سان فرض کان بعد جيڪي سنتون آهن ان کان اڳ پورو ڪري. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: نقصان جو پوراڻو ڪرڻ فرض آهي يا نفل؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: اشباه ۾ آهي ته جيڪا نماز ڪنهن مڪروھ ڪم ڪرڻ يا واجب ڇڏڻ سبب موتائي پڙهجي ٿي اها فرض نه بلڪ تلافِي مافات يعني نقصان پوري ڪرڻ لاءِ آهي ڇاڪاڻ ته عالمن جو قول آهي ته وڌيڪ اوليٰ قول مطابق فرض ادا ٿي چڪو. انهيءَ ڪري نيت اها ڪبي ته فرض ۾ جيڪو نقصان واقع ٿيو آهي ان جي تلافِي ڪري رهيو آهيان، ڇاڪاڻ ته ان بابت تحقيق سان ثابت آهي ته نفل آهي....

مٿئين قول ۾ ٻڌرائي آهي ته جيڪا نماز فرض جي نقصان يا ڪميءَ کي پوري خاطر پڙهجي، اها تحقيق موجب نفلي آهي ۽ نفل جي نيت ڪرڻ سان ادا ٿئي ٿي ۽ فرض پڙهندڙ جي پويان به ادا ٿئي ٿي ڇاڪاڻ ته فرض پڙهندڙ جي پويان نفلي نماز جائز آهي. وري مٿي قول نقل ڪيو ويو ته ”نيت ڪري ته فرض جي رهيل ڪمي پوري ڪرڻ لاءِ نماز پڙهان ٿو.“ ان مان به معلوم ٿيو ته واجب نه آهي ڇاڪاڻ ته عالم لکن ٿا ته جڏهن واجب پڙهجي ته نيت ضرور متعين ۽ مقرر ڪجي. باقي رهيو اهو قول ته اها نماز باجماعت موتائي پڙهڻ جائز آهي، حالانڪ وڌيڪ راجح قول مطابق فرض ته اڳ ئي ساقط ٿئي ٿو ۽ ان کي عالمن جو هي قول به رد ڪري ٿو ته سواءِ پنج وقتي نماز فرض، عيدين، سڄ ۽ چنڊ گرهڻ، تراويح ۽ رمضان ۾ وترجي، ٻي نماز باجماعت پڙهڻ مڪروھ آهي جيئن بحر وغيره مان معلوم ٿئي ٿو. بيان ڪيل انهن نمازن ۾ هن نماز جو ڪو ذڪر نه آهي. خاص ڪري جڏهن ته (باجماعت نفلي نماز لاءِ) ٽن کان وڌيڪ نمازي هجن يا سڏي ۽ گڏ ڪري انهن کي نماز پڙهائجي جيئن گجھو نه آهي، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن آخري قعدي ۾ التحيات دهرائجي ته سجده سهو واجب آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته (ان صورت ۾) سجده سهو واجب نٿو ٿئي، جيئن خزانه المفتين جو مصنف لکي ٿو ته: ٻئي قعدي ۾ هڪ کان وڌيڪ ڀيرا التحيات پڙهڻ سبب سجده سهو لازم نه ايندو. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن ٻئي قعدي ۾ التحيات کي دهرائي ته مٿس سجده سهو نه آهي، اهڙيءَ طرح التبئين ۾ آهي ۽ ان جو سبب هي آهي ته (ان صورت ۾) ڪو واجب ڪم ته نه ڇڏيو اٿس، جيڪو ويسر جي سجدي جو سبب آهي، جيئن ايضاح جو مصنف التبئين جي حواله سان لکي ٿو ته

صحيح قول هي آهي ته سهو جو سجدو واجب جي ڇڏي ڏيڻ جي ڪري لازم ٿئي ٿو، نه ڪنهن ٻئي سبب جي ڪري..... ها! شرح وقايه ۽ منية المصلي وغيره ۾ آهي ته: (نماز جي) ڪنهن رڪن کي دهرائڻ، ويسر جي سجدي کي واجب ڪري ٿو، ليڪن (ياد رهي ته) التحيات نماز جو رڪن ۽ فرض نه، واجب آهي، انهيءَ آڌار تي جيتوڻيڪ (واجب کي دهرائڻ) جو نتيجو واجب ڇڏڻ جي صورت ۾ نڪري ٿو، تڏهن به آخري قعدي ۾ التحيات هڪ کان وڌيڪ ڀيرا پڙهڻ جي ڪري ويسر جو سجدو واجب نٿو ٿئي. ڇاڪاڻ ته واجب جي تڪرار ۽ رڪن جي تڪرار ۾ فرق آهي، باقي رهيو هي اعتراض ته فرض جي پهرين ٻن رڪعتن ۾ الحمد شريف دهرائجي ته ويسر جو سجدو واجب آهي ته درحقيقت ويسر جو اهو سجدو سورت کي دير سان پڙهڻ جي ڪري آهي، پر جيڪڏهن سوره فاتحه سان گڏ ڪا ٻي سورت به ملائي ته ان تي ويسر جو سجدو نه آهي. جيئن ”جواهر الاخلاطي“ ۾ آهي ته، ”جيڪڏهن الحمد شريف پڙهائين، پوءِ ڪا سورت ملائي، وري الحمد پڙهي ته ان تي ويسر جو سجدو نه آهي.“ جڏهن اوهان کي اها حقيقت معلوم ٿي وئي ته پوءِ اهو شبهو به زائل ٿي ويو. جو فاتحه جي تڪرار تي قياس ڪندي التحيات جي تڪرار سبب ويسر جو سجدو لازم سمجهيو ويو آهي، يعني سواءِ صحيح سبب جي ڄاڻڻ جي، نماز ۾ واجب جي دهرائڻ کي رڪن يا فرض جي دهرائڻ تي قياس ڪيو ويو آهي. پوءِ چڱيءَ ريت غور ڪري ۽ الله حق چوي ٿو ۽ حق ڏانهن واٽ وٺائي ٿو. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي جي باري ۾ ڪهڙو قول آهي ته مسبق لاحق ويسر جي سجدي ۾ امام سان متابعت ۽ بيروي ڪري يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ويسر جي سجدي ۾ اهو امام جي بيروي نه ڪندو، جيئن بحر ۾ آهي ته ”لاحق ويسر جي سجدي ۾ امام جي متابعت نه ڪري، بلڪ (جماعت ختم ٿيڻ کان بعد) پنهنجي رهيل نماز شروع ڪري، ان کان پوءِ آخر ۾ ويسر جو سجدو ڏي.“ جيڪڏهن امام سان گڏ سجدو ڪيائين ته ان جو ڪو اعتبار نه آهي، جيئن ”امداد الفتاح“ جو مؤلف لکي ٿو ته جيڪڏهن لاحق امام سان گڏجي ويسر جو سجدو ڏنو ته ان لاءِ جائز نه آهي، ڇاڪاڻ ته اهو وقت ان جي سجدي ڏيڻ جو نه آهي. پوءِ ان تي لازم آهي ته جڏهن پنهنجي رهيل نماز ادا ڪري فارغ ٿئي ته ٻيهر ويسر جو سجدو ڪري ۽ مسبق لاءِ ضروري آهي ته امام سان گڏجي ويسر جو سجدو ڏي، جيئن عالمگيريءَ ۾ آهي ته مسبق ويسر جي سجدي ۾ امام جي متابعت ڪري، ان کان پوءِ جيڪا نماز ان جي رهيل آهي، اها ادا ڪري پر جيڪڏهن امام سان گڏجي ويسر جو سجدو نه ڏنائين ته پوءِ نماز جي آخر ۾ سجدو ڪري، جيئن ”السراج الوهاج“ ۾ آهي ته (مسبق) جيڪڏهن ويسر جي سجدي ۾ امام جي متابعت نٿو ڪري ۽ پنهنجي رهيل نماز پوري ڪرڻ لاءِ اتي بيهي ٿو ته ان تان ويسر جو سجدو ساقط نه ٿيندو ۽ (کيس گهرجي ته) پنهنجي نماز جي آخر ۾ اهو سجدو ڪري..... پوءِ اهو شخص جيڪو مسبق لاحق آهي جيڪڏهن امام سان گڏ ويسر جو سجدو ادا نه ڪري ته مسبق هجڻ سبب ان تان ساقط نه ٿيندو. ڇاڪاڻ ته اهو مسبق جي حيثيت ۾ آهي ۽ جيڪڏهن ان سان گڏ سجدو ڏنائين ته جائز نه آهي، ڇاڪاڻ ته لاحق جي حيثيت ۾. ي. انهيءَ مان معلوم ٿيو ته لاحق، امام سان گڏجي سجده سهو نه ڪري. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جڏهن معلوم ٿيو ته مسبوق لاحق امام سان گڏجي سجده سهو نٿو ڏئي سگهي ته پوءِ ڪهڙي وقت سجده سهو ادا ڪري؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن امام سان گڏجي نماز پڙهي ٿو ته جڏهن پنهنجي نماز پوري ڪري بيهي ته سجدو ڏي. جيئن البحر ۾ آهي ته جيڪڏهن اهڙو شخص نماز جي ٽئين حصي جيترو مسبوق آهي ۽ هڪ رکعت جيترو لاحق آهي، پوءِ امام سجده سهو ڏي ته کيس گهرجي ته قرأت سان هڪ رکعت پوري ڪري ۽ التحيات ۾ ويهي، ڇاڪاڻ ته اها سندس ٻي رکعت آهي ۽ جيڪڏهن معاملو ان جي ابتڙ هجي ته سجده سهو ٽين رکعت کان بعد ادا ڪري. اهڙيءَ طرح ”محيط“ ۾ آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن لاحق نماز جي آخر ۾ جيڪا امام جي سجدي جي گهڙي آهي، سجدو نه ڪري ته مسبوقانه نماز جي آخر ۾ سجدو ڪري يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪا نماز سندس رهيل آهي، ان جي آخر ۾ سجدو ڪري. ڇاڪاڻ ته لاحق هجڻ جي صورت ۾ سندس نماز فوت ٿي آهي ته ان تي لازم آهي ته مسبوق هجڻ جي حيثيت ۾ نماز ادا ڪري، ڇاڪاڻ ته سجده سهو ان تان ساقط نه ٿيو آهي. انهيءَ ڪري سندس ذمي اڃان مشغوليت بعد ۾ باقي آهي، جنهن کان سجدو ادا ڪري فارغ ٿيندو، جيئن ”السراج الوهاج“ ۾ آهي ته (جيڪڏهن لاحق) ويسر جي سجدن ۾ امام جي متابعت نه ڪري ۽ رهيل نماز ادا ڪرڻ لاءِ اٿي بيهي ته ان تان سجده سهو ساقط نه ٿيندو ۽ کيس گهرجي ته نماز جي آخر ۾ لاحق جي حيثيت ۾ سجدو ڪري، ڇاڪاڻ ته مسبوق جي حيثيت ۾ سندس آخري نماز باقي آهي. پوءِ ان ۾ سجدو ڪري. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن امام ويسر جي سجدي ۾ هليو ويو ۽ مسبوق اٿي بيٺو، پوءِ جڏهن ڏٺائين ته امام ويسر جي سجدي ۾ مشغول آهي ته امام سان گڏجي ٻئي سجدي ۾ شريڪ ٿيو ۽ ٻيو سجدو نه ڏنائين، ته ڇا ان صورت ۾ مسبوق پنهنجي نماز جي آخر ۾ ان سجدي کي ادا ڪري يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: مسبوق جو جيڪو سجدو رهجي وڃي، انهيءَ ۾ لاحق وانگر آهي ۽ گهرجي ته پهريائين رهيل سجدو ادا ڪري، پوءِ امام سان ٻئي سجدي ۾ شامل ٿئي. جيڪڏهن ائين نه ڪيائين ته ان کي پنهنجي نماز جي آخر ۾ ادا ڪري. در مختار ۾ آهي ته: ”لاحق جنهن جون سڀيا بعض رکعتون فوت ٿين، پر عذر مثلاً غفلت ۽ تڪليف سبب اقتدا ڪرڻ کان بعد.“

سوال: انهيءَ صورت ۾ التحيات پڙهڻ ۽ سجدو ڏيڻ سبب دير ٿيڻ جي ڪري سجده سهو لازم ايندو يا نه؟ ۽ مٿي بيان ڪيل سجدي جي قضا فرض آهي يا واجب؟

جواب: دير سان سلام ڦيرائڻ اهڙي شيءِ نه آهي جنهن سان سجده سهو لازم اچي. ڇاڪاڻ ته سلام نماز جي آخر ۾ فرائض ۽ واجبات پورا ڪري ٿي ورائبو آهي. ان ڪري واجب جي ادا ڪرڻ

سان تاخير لازم نه ايندي آهي. باقي رهيو هي سوال ته ان سجدي جي قضا ڪهڙي درجي ۾ آهي؟ ظاهر آهي ته متابعت ۽ تابعداريءَ جي حڪم ۾ هئڻ سبب واجب آهي. جيئن درمختار ۾ آهي ته بظاهر اها تابعداري واجب ۾ واجب ۽ فرض ۾ فرض آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن جو هن باري ۾ ڪهڙو قول آهي ته جڏهن امام جي پويان مقتدي پلجي وڃي ته نقصان پوري ڪرڻ جي نقطه نظر سان نماز مواتي پڙهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته عالمن جي پڌرائي مطابق مقتديءَ تي ان صورت ۾ سجده سهو واجب نه آهي، ڇاڪاڻ ته هن هنڌ تي انهن عالمن سواءِ ان جي ٻيو بحث نه ڪيو آهي، جنهن مان گهڻو ڪري معلوم ٿئي ٿو ته ان تي نقصان پورو ڪرڻ واجب نه آهي. شرح وقايع ۾ آهي ته مقتديءَ جي ويسر جي ڪري سجده واجب نه ٿيندو. متن ۽ شرح جي سڀني ڪتابن ۾ ائين آهي. محيط ۾ آهي ته مقتديءَ جي ويسر سجدي کي واجب نٿي ڪري.... مخدوم رحمت الله ٺٽوي به اهائي فتويٰ ڏيندو هو. امام سرخسي فرمائي ٿو ته امام مقتديءَ جي بدران قرآن ت جو بار به کڻندو ته ويسر جو بار به کڻندو. انهيءَ قول تي فارسي رسالي ۾ لکي ٿو ته ”مقتديءَ جي ويسر جو بار امام کڻندو.“

ان قول جي تائيد ”القاعديه“ جي هيءَ عبارت ڪري ٿي ته ”جڏهن مقتديءَ کان ڪا پل ٿئي ته ان تي ويسر جا سجدا لازم نه آهن، ڇاڪاڻ ته ويسر جا سجدا رڳو پلجن جي ڪري واجب ٿين ٿا. ۽ سبب هيءُ آهي ته مقتدي اهوئي عمل ڪري ٿو جيڪو امام ڪري ٿو ۽ ان جي تابع هجڻ سبب ان جي ذاتي فعل جي ڪا حيثيت نه آهي. انهيءَ ڪري جيڪڏهن جماعت ۾ ان کان ڪا ويسر واقع ٿئي ٿي ته اها ڪالعدم آهي يعني ڄڻ ته واقع ٿي نه ٿي آهي ۽ ان ڳالهه ۾ شڪ نه آهي ته انهيءَ صورتحال ۾ نقصان پوري ڪرڻ جو سوال ئي پيدا نٿو ٿئي، مگر النهر الفائق ۾ وضاحت آهي ته اهڙي نماز مواتي پڙهي. لکي ٿو ته امام جي ويسر جي ڪري مقتديءَ تي به سجده سهو واجب آهي، پر خود مقتديءَ کان پل ٿئي ته ويسر جو سجده نه آهي. وري عالمن جي قول جي تقاضا به اها آهي ته نماز ۾ مڪروه ڪم جو هجڻ ثابت ٿئي ۽ سجده سهو ڏئي نقصان پورو ڪرڻ عذر سبب ممڪن نه هجي ته پوري نماز مواتي پڙهي.... ۽ هن مسئلي ۾ پل سان واجب ڇڏڻ سبب ڪراهيت ثابت ٿي چڪي آهي ۽ انهيءَ نقصان کي پورو ڪرڻ خاطر سجده سهو ڏيڻ مشڪل آهي، انهيءَ ڪري اها ڪراهيت پنهنجي جاءِ تي برقرار رهي ٿي. پوءِ جڳائي ته ان کي ورائي پڙهي، ڇاڪاڻ ته عالمن جو قول آهي ته جنهن به نماز ۾ واجب رهي يا مڪروه تحريمي ڪم واقع ٿئي، ان کي دهرائڻ واجب آهي جيئن الاشباه ۾ آهي. ۽ هدايه ۾ جيڪا علت ۽ سبب بيان ڪيو ويو آهي ان مان به معلوم ٿئي ٿو ته هن صورت ۾ سجده سهو ڏيڻ لازم نه آهي لکي ٿو ته ”جيڪڏهن جماعتي پلجي وڃي ته نه امام تي ۽ نه ئي مقتدين تي سجده سهو لازم ايندو.“ ڇاڪاڻ ته جنهن کان ويسر ٿي آهي جيڪڏهن اهو سجده سهو ڏئي ٿو ته امام جي متابعت ۽ پيرويءَ ۾ خلل پوي ٿو ۽ ان جي مخالفت ٿئي ٿي، جيڪڏهن امام انهيءَ (مقتديءَ جي) پيروي ڪري ته معاملو اصل کان بلڪل تبديل ٿي وڃي ٿو. معلوم ٿيو ته مجبوراً ممڪن نه هجي ته نماز ۾ ٿيل ڪميءَ کي پوري ڪرڻ لاءِ هروڀرو سجده سهو لازم نه آهي. پر ان ۾ اها به دلالت ۽ ثابتي نه

آهي ته سجدہ سهو ڏيڻ ممڪن نه هجي ته ان جي مڪروم هجڻ کي ئي ڪالعدم سمجهيو وڃي ۽ ڳجهو نه آهي ته مٿي بيان ڪيل صورت ۾ نقصان پوري ڪرڻ لاءِ ويسر جو سجدو ڏيڻ جيتوڻيڪ مشڪل آهي پر جيڪڏهن ورائي پڙهي ته ڪا مشڪل ۽ مجبوري نه آهي. ان ڪري لازم آهي ته نماز ۾ واقع ٿيل نقصان کي پوري ڪرڻ خاطر اها ورائي پڙهي. مخدوم محمد هاشم ٺٽوي ان تي فتويٰ ڏيندو هو. باقي رهيو القاعديه جو مٿيون قول ته اهڙيءَ صورت ۾ مجبوراً مقتديءَ جي اها ڪراهيت ڪالعدم آهي يا امام سرخسيءَ جو چوڻ ته مقتديءَ جي ويسر جو باز امام تي آهي. انجي جواب ۾ مخدوم محمد هاشم ٺٽوي چوي ٿو ته ان نماز کي وري پڙهڻ هڪ جدا شيءِ آهي جنهن جو ويسر جي سجدي کي لازم ڪندڙ سببن سان ڪو تعلق نه آهي. ڇا اوهان کي هيءُ مسئلو معلوم نه آهي ته جيڪو نماز ۾ ڄاڻي وائي واجب ڇڏي ته ان ۾ ويسر جو سجدو نه آهي، ان کي موناڻي پڙهڻو آهي.

بحر ۾ آهي ته ڄاڻي وائي جيڪڏهن ڪو واجب ڪر نماز ۾ ڇڏيندو ته ان ۾ ويسر جو سجدو واجب نه آهي بلڪ نماز جو نقصان پورو ڪرڻ لاءِ ان کي موناڻي پڙهڻ واجب آهي. ساڳيءَ طرح جڏهن اهڙي ڪپڙي ۾ نماز پڙهي جنهن ۾ تصويرون هجن ته سهو جو سجدو ڏيڻ جي بجاءِ ان کي موناڻي پڙهي، جيئن هدايه ۾ آهي ته جيڪڏهن تصويرون وارو ڪپڙو پاتائين ته مڪروم آهي. اهڙي نماز موناڻي غير مڪروم صورت ۾ پڙهي يعني ان طريقي سان پڙهي جو ان ۾ ڪو مڪروم ڪم واقع نه ٿئي. جنهن به نماز ۾ ڪا ڪراهيت جي ڳالهه واقع ٿئي ته ان جو اهوئي حڪم آهي. ۽ ڳجهو نه رهي ته تحقيق کي وڌيڪ ويجهو هئڻ سان گڏوگڏ النهر الفائق جو جيڪو قول مٿي بيان ڪيو ويو (يعني مقتديءَ جي) ”مڪروم نماز“ ۾ ويسر جو سجدو ڏيڻ مشڪل هجي ته وري پڙهي، اهو مذهب جي فقهي جو اهڙو ڪلام آهي جنهن کي روايت جو درجو حاصل آهي، جنهن کان منهن موڙڻ نه گهرجي، والله الموفق للصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: وري واضح هجي ته مسبوق (۱) امام جي پيروي رڳو ويسر جي سجدي ۾ ڪندو، نه سلام ورائڻ ۾. بس سائس گڏجي سجدو ڪري ۽ التحيات پڙهي، پوءِ جڏهن امام سلام ورائي ته رهيل نماز پوري ڪرڻ خاطر اتي بيهي. جيڪڏهن ڄاڻي وائي امام سان گڏجي سلام ورايائين ته ان جي نماز فاسد ٿيندي ۽ جيڪڏهن ان ڄاڻائيءَ ۾ سلام ورايائين ته ان جي نماز فاسد نه ٿيندي ۽ جيڪڏهن امام کان اڳ يا ان سان گڏجي سلام ورايائين ته ان تي ويسر جو سجدو نه آهي ۽ جيڪڏهن ان کان بعد سلام ورايائين ته ان تي اڪيلي نماز پڙهڻ جي ڪري ان تي ويسر جو سجدو لازم آهي... (البحر) جواب: گهرجي.

جواب: ظاهر هي آهي ته بحر ۾ جيڪو قول آهي، اهو ان وقت آهي جڏهن امام نماز ختم ڪرڻ جو (۱) يعني مسبوق ۽ بظاهر اها تفصيل ويسر جي سجدي کان بعد مسبوق جي سلام ورائڻ بابت آهي ڇاڪاڻ ته اها ڳالهه قطعي آهي ته مسبوق جي انفرادي نماز شروع ٿي ان وقت ٿيندي جڏهن امام سلام ورائي. انهيءَ آڌار تي جيڪڏهن مسبوق امام جي ويسر جي سجدي کان بعد سلام ورائي ته ان تي ويسر جو سجدو لازم نه آهي ڇاڪاڻ ته ان وقت اهو انفرادي حيثيت ۾ نه آهي. جيتوڻيڪ المفتح جو مصنف ڀانئي ٿو ته ان تفصيل تي ويچار ڪرڻ مان معلوم ٿئي ٿو ته هتي سلام مان مراد ويسر جي سجدن کان بعد جو سلام آهي ليڪن مسبوق جي انفرادي حالت ۽ حيثيت ۾ هئڻ جي جيڪا تقاضا آهي ان جي تائيد نٿي ڪري سواغور فڪر کان ڪم وٺ. (عثمان متلوي رح)

سلام ڦيرائي ۽ مسبوق ان جي ان ۾ پيروي ڪري ڇاڪاڻ ته مسبوق منفرد يعني اڪيلي نماز ان وقت پڙهندڙ ٿئي ٿو جڏهن امام سلام ڦيرائي ٿو. ان جي تائيد خزانه المفتين جي عبارت به ڪري ٿي جيڪو لکي ٿو ته مسبوق جڏهن ويسر سبب امام سان سلام ڦيرائي ته ان تي ويسر جا سجدا لازم نه آهن ڇاڪاڻ ته مقتدي آهي ۽ جيڪڏهن امام کان بعد سلام ڦيرائي ته ان تي سجده سهو لازم آهي ڇاڪاڻ ته منفرد ٿي چڪو. امداد الفتاح ۾ آهي ته جيڪڏهن مسبوق امام سان گڏجي يا پلجي ان کان اڳ سلام ڦيرايو ته ان تي سجده سهو نه آهي ڇاڪاڻ ته مقتديءَ جي حيثيت ۾ آهي ۽ جيڪڏهن امام جي سلام ڦيرائڻ کان بعد سلام ڦيرائي ته منفرد هئڻ جي ڪري ان تي سجده سهو لازم آهي.... واضح هجي ته امام تي سجده سهو واجب هجي يا نه هجي، هر صورت ۾ ”تحليل جو سلام“ (يعني نماز ختم ڪرڻ جي لاءِ سلام ڦيرائڻ) ”تحليل لاءِ سلام“ (يعني ويسر جي سجدي کان بعد واري سلام) جي ڀيٽ ۾ عام آهي. پوءِ ان سلام مان ويسر جي سجدن کان بعد جو سلام مراد وٺڻ جي ضرورت نه آهي. باقي رهيو افتتاح جي مصنف جو ”سلام“ مان ويسر جي سجدن کان بعد جو سلام مراد وٺڻ جيئن لکي ٿو ته ”مسبوق ويسر جي سجدي ۾ امام جي متابعت ڪري پر سلام نه ورائي.“ ان جو جواب هيءُ آهي ته بظاهر ”لفظ ويسر“ ۾ ئي ويسر ۽ پل چڪو واقع ٿي آهي. جيڪڏهن ائين نه هجي ها ته مسبوق جيڪو امام سان گڏجي يا ان کان بعد ويسر جي سلام ۾ ان جي پيروي ڪري ٿو ان تي به ويسر جا اهي سجدا آهن جيڪي امام ادا ڪري ٿو. اهڙيءَ طرح جڏهن مسبوق امام جي سلام کان بعد سلام ڦيرائي ته به ان تي سجده سهو آهي. ان صورت ۾ مسبوق پهرين ٻن رڪعتن ۾ ويسر جي سجدن ۾ سلام نٿو ڪري، پر وري ٽين رڪعت ۾ ويسر جي سجدن جو سلام ڪري ٿو جيڪا هڪ بي معنيٰ ڳالهه آهي جيئن ڳجهو نه آهي. باقي رهيو هي چوڻ ته نفي ۽ انڪار ۽ ثابتي ۽ اقرار ٻئي امام سان گڏ ادا ڪيل ويسر جي سجدن کان سواءِ ويسر جي ٻين سجدن ڏانهن راجع آهن ته اها ڳالهه به درست نه آهي ڇاڪاڻ ته نماز ۾ ڪو ڪم دهرائڻ شريعت جي خلاف آهي جيئن در مختار ۾ آهي. وري جيڪڏهن مسبوق امام کان بعد سلام ڦيرائيندو ته اهو انفرادي حالت ۾ نه ليکبو جو چئي سگهجي ته انهيءَ غرض سان پنهنجي نماز جي آخر ۾ سلام ڦيرائي ٿو. جيئن مسبوق کان ويسر ٿيندي آهي ته پنهنجي نماز پوري ڪري پوءِ سهو جا سجدا ڏيندو آهي. ڇاڪاڻ ته امام کان جيڪا ويسر ٿئي ٿي ان سان گڏجي سجدن ۾ جيڪو سلام ڦيرائجي ٿو ۽ مسبوق کان جيڪا ويسر ٿئي ٿي، ان جي ڪري انفرادي حالت ۾ جيڪي سجدا ڪري سلام ڦيرائي ٿو ٻنهي ۾ فرق آهي، سو ٻنهي جو حڪم به جدا آهي، والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوسستاني)

سوال: جيڪڏهن عصر پڙهندڙ کان نماز ۾ ڪو واجب رهجي وڃي ۽ سجده سهو ڏيڻ بلجي وڃي ته ڇا نماز جو نقصان ۽ ڪمي پوري ڪرڻ لاءِ ان کي مواتي پڙهي يا نه؟

جواب: بظاهر نقصان پوري ڪرڻ لاءِ اها ورائي نه پڙهي، جو نفل آهي. ”الاشباه“ ۾ آهي ته: جيڪا نماز ڪنهن مڪروم ڪم ٿيڻ، يا واجب ترڪ ڪرڻ جي ڪري ورائي پڙهجي ٿي، ته ان ۾ ڪو شڪ نه آهي ته اها فرض نه آهي، بلڪ ان جي نقصان جي پوري ڪرڻ خاطر پڙهي وڃي ٿي. انهيءَ

ڪري فرض ۾ رهيل ڪوتاهي ۽ ڪميءَ جي تلافي ڪرڻ جي نيت سان پڙهي ويندي، جيڪا تحقيق مطابق نفلي نماز آهي. ان قول ۾ ان نماز کي تحقيق مطابق نفل قرار ڏئي ٿو ۽ هيءُ اصول به مڃيل آهي ته عصر کان بعد نفل پڙهڻ مڪروه آهي، انهيءَ ڪري ان کي نه پڙهندو ۽ بحواله ظهيريءَ ۽ خلاصه جي البحر ۾ آهي ته هڪ شخص باوجود ان جي جو ان کان ڪا نماز فوت نه ٿي آهي، پر احتياطاً قضا ئي عمري پڙهي ته مشائخ جو ان ۾ اختلاف آهي. بعض چون ٿا ته ان جو پڙهڻ مڪروه آهي ۽ ڪي چون ٿا ته ان جو پڙهڻ مڪروه نه آهي، ڇاڪاڻ ته احتياط طور پڙهي ٿو، ليڪن (شرط هيءُ آهي ته) عصر ۽ صبح کان بعد نماز قضا نه ڪري. ۽ سوال هي آهي ته ڇا عصر کان بعد ان جو نقصان پورو ڪندڙ ان کي دهرائي يا نه؟ ”البحر“ ۾ آهي ته دهرائڻ افضل آهي. لکي ٿو ته وقت گذرڻ کان بعد نقصان پوري ڪرڻ لاءِ نماز ورائي پڙهڻ واجب نه آهي، پر جيڪڏهن پڙهي ته افضل آهي ۽ ”الاشباه“ ۾ آهي ته جيڪا به نماز واجب ترڪ ڪرڻ يا مڪروه ڪم ڪرڻ سان ادا ڪئي وئي هجي، واجب آهي ته اها وقت جي اندر موٽائي پڙهجي. جيڪڏهن وقت نڪري وڃي ته هاڻي ان جو موٽائڻ واجب نه آهي.

هيءُ مطلب نه آهي ته ان کي مطلق ۽ بلڪل موٽائي نه پڙهي، جيئن گجهو نه آهي، ليڪن ذخيرة الناظر والمنقول جو مصنف لکي ٿو ته فقه جي عام ڪتابن ۾ آهي ته اهڙي نماز وقت اندر يا وقت کان بعد موٽائي پڙهڻ واجب آهي..... شرح منية المصلي جي عبارت به ان جي تائيد ڪري ٿي، لکي ٿو ته جڏهن (نمازي) رکوع ۽ سجدا پورا نه ڪري ته ان کي حڪم ڪبو ته نماز وقت اندر ورائي پڙهي ۽ اهو به چيو ويو آهي ته هر وقت پڙهي سگهي ٿو ۽ اهوئي وڌيڪ صحيح قول آهي ۽ موٽائي پڙهڻ جي واجب هجڻ جو مقصد، نقصان پورو ڪرڻ آهي، هي مطلب نه آهي ته ان جو ان جي ادا ڪرڻ صحيح نه آهي، جيئن گجهو نه آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن مقتديءَ کي گمان هجي ته آءٌ مسبوق ٿي ويو آهيان، پوءِ سلام ڦيرائڻ کان بعد هڪ رڪعت پڙهيائين، پوءِ ڄاڻائين ته آءٌ مقتدي آهيان، ان تي سجده سهو لازم آهي يا نه؟

جواب: ان تي سجده سهو لازم نه آهي، ڇاڪاڻ ته امام جي سلام ڦيرائڻ سان مقتدي نماز کان ٻاهر ايندو آهي ۽ ان تي نماز ۾ ٿيل نقصان ۽ ڪميءَ کي پورو ڪرڻ به لازم نه آهي، ڇاڪاڻ ته نماز ۾ اضافي عمل واقع ٿيڻ لاءِ استغفار ڪافي آهي. انهيءَ ڏس ۾ مخدوم محمد هاشم ٺٽوي رحمۃ الله عليه جي واضح ۽ پڌري لکت ٺٽي ملي. ليڪن روايتن کي سامهون رکڻ مان معلوم ٿئي ٿو ته ان تي سجده سهو لازم آهي، ڇاڪاڻ ته مقتدي امام جي سلام سان نماز کان ٻاهر رڳو امام محمد جي قول مطابق اچي ٿو، جيئن فتاويٰ سراجيه ۾ آهي. انهيءَ آڌار تي اهو منفرد ٿيو، انهيءَ ڪري ان تي سجده سهو لازم آهي، جيئن سڀني انفرادي نمازين تي لازم هوندو آهي ۽ جن عبارتن ۾ وضاحت آهي ته مقتديءَ تي سجده سهو لازم نه آهي، يعني جيستائين ان کان باجماعت نماز ۾ ويسر جي سجدي جو ڪارڻ يا ٻين لفظن ۾ امام جي مخالفت جو سبب ظاهر نه ٿئي ان تي سجده سهو لازم نه آهي، مگر موجوده صورت ۾ ان کان امام جي مخالفت واقع ٿي آهي، پوءِ جيڪڏهن سجده سهو نه ڪندو ته دير

سان سلام ڪرڻ سبب نماز ۾ ٻيو خلل ۽ خرابي واقع ٿيندي، ان ڪري ان تي سجده سهو لازم آهي ۽ الله تعاليٰ وڌيڪ چاڻي ٿو. جيڪڏهن مقتدي امام جي سلام ڦيرائڻ کان پوءِ هڪ گهڙي ويٺو رهيو، ان کان پوءِ سلام ڏنائين ۽ تاخير سان سجده سهو ڪيائين ته ان صورت ۾ ان کي ڇڏڻ جي ڪري نماز ۾ نقصان جو پوراڻو ڪرڻ مٿس لازم آهي. (مخدوم عثمان رحمۃ الله عليه)

سوال: حضرت مخدوم صاحب! انهيءَ ڏس ۾ مخدوم محمد هاشم ٺٽوي جي واضح روايت تحقيق سان تحرير فرمايو.

جواب: بظاهر جيڪي محقق مخدوم محمد هاشم ٺٽوي مرحوم لکيو آهي، فرض ڪجي ته اهو امام سان مقتديءَ جي سلام جي باري ۾ آهي جيئن سوال مان اشارو ملي ٿو (يعني پوءِ سلام کان بعد هڪ رکعت پڙهي ته اهو مطلق مقتديءَ جي سلام کي شامل آهي) ته پوءِ ان قول جي صحيح هجڻ ۾ ڪو شڪ نه آهي ڇاڪاڻ ته جڏهن امام سان گڏ سلام ڦيرايائين ته بيشڪ اهو سڀني عالمن جي قولن موجب پوري نماز کان فارغ ٿي ويو ۽ جيڪڏهن فرض ڪجي ته ان جو مطلب آهي ته امام سان مقتديءَ سلام نه ورايو جيئن جواب مان ظاهر آهي جو لکي ٿو ته امام جي سلام سان مقتدي نماز کان ٻاهر ايندو آهي ته اهو قول امام سرخسيءَ جي ميسوط مطابق آهي جيڪو لکي ٿو ته جيڪڏهن مقتديءَ کي (قعدِي ۾) نند اچي ويئي ۽ التحيات نه پڙهيائين تائينجو امام سلام ڦيرايو ته پوءِ بيشڪ اهو امام جي سلام سان نماز ۾ خارج ٿيڻ وارو آهي، پر ان کي گهرجي ته التحيات پورو ڪري، پوءِ سلام ڦيرائي ڇاڪاڻ ته ان تي نماز جي واجب مان هڪ واجب باقي آهي ۽ سڀني عالمن جي قول موجب مقتدي امام جي سلام سان نماز مان خارج ان وقت ٿيندو جڏهن ان تي نماز جي واجب مان ڪو واجب باقي رهيل نه هجي، جيئن ڪتاب ۾ جواب عام ۽ مطلق بيان ڪيو اٿس ۽ چيو ويو آهي ته اهو امام محمد جو قول آهي ۽ جيڪڏهن مقتديءَ تي نماز جي واجب مان ڪا شيءِ باقي رهيل هجي ته لاحق ۽ مسبوق وانگر نماز کان خارج نه ٿيندو.... انهيءَ آڌار تي سراجيه ۾ آهي ته جڏهن امام سلام ڦيرائي ته امام محمد جي قول کان سواءِ ڪنهن ٻئي جي قول تي نماز مان خارج نه ٿيندو.... اهو قول ظاهر جي خلاف آهي ۽ ان تي ترجيح ٻئي قول کي حاصل آهي، جيئن ان مان به ان بابت ثابتي ملي ٿي ته ان قول کي ڪمزور صيغِي سان بيان ڪيو ويو آهي. اهوئي سبب آهي ته مخدوم محمد هاشم ٺٽويءَ انهيءَ قول ڏانهن اڪو توجه نه ڏنو آهي ۽ جنهن شخص کي سواءِ سراجيه جي ٻيا قول معلوم نه ٿي سگهيا اهو پاڻ لڳو ته مخدوم صاحب سراجيه جي مٿئين قول کان ناواقف هو ۽ اهو نه ڄاڻائين ته دراصل هو پاڻ ان حقيقت کان ناواقف آهي ته هن مسئلي جي باري ۾ راجح ڪهڙو قول آهي. انهيءَ آڌار تي جڏهن امام جي سلام سان مقتدي نماز کان ٻاهر نڪري ٿو پوءِ جيڪا واڌاري رکعت انهيءَ پڙهي آهي ته اهو ڪم نه مڪروه تحريمي آهي ۽ نه ئي ان جي نيت ڪئي اٿس، انهيءَ ڪري ان تي نماز جي ڪمي ۽ نقصان نه آهي جو اها پورو ڪري ۽ الله توفيق ڏيندڙ آهي. هتي هڪ ٻيو مسئلو به باقي آهي، اهو هيءَ ته نماز کان نڪرڻ لاءِ السلام عليڪم.... چوڻ واجب آهي جيئن متن وغيره جي ڪتابن ۾ آهي ۽ اهو حڪم عام هجڻ جي ڪري امام ۽ مقتدي سڀني کي شامل آهي. پوءِ

جڏهن امام جي سلام سان مقتدي نماز مان ٻاهر نڪري ٿو ته ان تي سلام چوڻ واجب نه آهي. جنهن جي تقاضا اها آهي ته جماعتي ۽ مقتديءَ تي نماز مان نڪرڻ لاءِ سلام چوڻ واجب نه آهي، بس غور فڪر کان ڪم وٺ! (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: مفتاح الصلوة ۾ آهي ته نمازي رکوع نه ڪري ۽ قيام مان سڌو سجدي ۾ وڃي ته ڏسجي ته سنت طريقي موجب سجدي ۾ ويو ته نماز فاسد ٿي ۽ جيڪڏهن وچ ۾ اٺ وانگر ٿيڙو ٿيو ته نماز باقي رهندي، خلاصه ۾ ائين آهي. ان ڪري ئي چيو اٿن ته رکوع جي قوم مان سجدي ۾ وڃڻ وقت سڌيءَ طرح ويهجي نه ته ٻه رکوع لازم ايندا جيڪو نقصانڪار آهي جنهن مان هڪ ڳالهه اها آهي ته اهڙي طرح نماز ۾ واڌارو ڪم واقع ٿئي ٿو ڇا اهو حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: عرض ڪريان ٿو ته اهو احتياطي معاملو آهي نه ته سنت طريقي سان سجدي ۾ وڃڻ واجب آهي ڇاڪاڻ ته ان جي ڇڏڻ سان ٻه رکوع لازم ٿين ٿا جنهن جي ڪري هڪ رڪن ۾ تڪرار واقع ٿئي ٿو جنهن جي نتيجي ۾ ويسر جا سجدا واجب ٿين ٿا ڇاڪاڻ ته واجب ترڪ ٿيو ته سجده سهو لازمي آهي جيئن ماهر ماڻهوءَ تي ڳجهو نه آهي ۽ بظاهر خلاصي جي روايت نماز کي صحيح ڪرڻ جي خاطر آهي، جيتوڻيڪ فقط هڪ روايت جي آڌار تي ئي آهي. عالمگيريءَ ۾ بحواله خلاصه آهي ته جڏهن رکوع نه ڪيائين ۽ قيام مان غير مسنون طريقي سان سجدي ۾ ويو پوءِ اٺ وانگر پني جهڪائي اٿس ته ان جو اهو جهڪڻ رکوع جي جائز لاءِ آهي يعني جڏهن نماز ۾ رکوع نه هجي ۽ مٿئين طريقي سان پني جهڪايائين ته (مجبوراً) نماز کي صحيح ڪرڻ جي غرض سان ان کي رکوع تصور ڪيو

ويندو. ان ۾ اهڙي ڪا دلالت ۽ ثابتي نه آهي ته اهوئي رکوع آهي، پوءِ اهو ڇڻ رکوع نه هجڻ جي صورت ۾ رکوع جو قائل مقام آهي جيئن ان تي متانه جي لکت ۾ دلالت آهي جيڪو تاتارخانيه ۾ ”الحجة“ جي حوالي سان لکي ٿو جيڪڏهن ماڻهو نماز پڙهي پوءِ سلام ڦيرائڻ وقت کيس ياد آيو ته رکوع رهجي ويو آهي، جهڪائي ته متقي ۽ پرهيزگار وانگر نماز قضا ڪري ڇاڪاڻ ته نماز جو فرض رکوع ڇڏيو اٿس ۽ جيڪڏهن (گهري ته) عام ماڻهن وانگر (جند ڇڏائڻ خاطر) نماز پڙهي ته ان جي نماز ٻه جائز آهي ڇاڪاڻ ته عام نمازي قيام کان بعد سجدي ۾ ويندو آهي ته معمولي جهڪندو آهي ته اهو ان جو رکوع ليکيو ويندو آهي ۽ جيتوڻيڪ سندس جهڪڻ براءِ نام چونه هجي، ان صورت ۾ ٿورو جهڪڻ به رکوع ليکيو ويندو ڇاڪاڻ ته رکوع ۾ گهٽ جهڪڻ فرض جو قائل مقام يا جانشين آهي، ڇڻ ته رکوع ته ڪيائين، پر رکوع ۽ سجدي جي وچ ۾ قوم نه ڪيائين يعني معمول مطابق نه بيٺو. اهڙيءَ طرح عتابيه ۾ آهي.....

مٿين قول ۾ مصنف جو هي چوڻ ته رکوع ۾ گهٽ جهڪڻ فرض جو قائل مقام آهي، ان ۾ ڳجهو اشارو آهي ته ان سان اصل فرض ته حاصل نه ٿيندو ڇاڪاڻ ته فرض جو قائل مقام ان وقت هوندو آهي جڏهن خود فرض صفا موجود ئي نه هجي، جيڪڏهن فرض موجود هجي ته پوءِ ان جي قائل مقام جي ڪا ضرورت ۽ اعتبار ئي نه هوندو آهي. ان جي ابتڙ هتي مسئلي جي صورت اها آهي ته نمازيءَ جي رکوع نه ڪرڻ سبب ڪهڙي طريقي سان سندس نماز درست ٿي سگهي ٿي؟ جيئن

ڳجهو نه آهي. وري واضح هجي ته مٿئين روايت ۾ مطلق يعني عام جهڪڻ جو بيان آهي ۽ ان جي رڪوع هجڻ جو اعتبار به هڪ روايت مطابق آهي ليڪن ترجيح جوڳي ڳالهه اها آهي ته رڪوع (نالو آهي) پٺيءَ کي جهڪائڻ جو اهڙيءَ طريقي سان جو نمازيءَ جا هٿ ڳوڏن تي پهچن ۽ سندس مٿو به پٺي جي برابر ٿئي. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته (رڪوع ۾) پٺيءَ کي جهڪائڻ جي روايت وڌيڪ سٺي آهي جيئن مفتاح ۾ وضاحت آهي ۽ البحر ۾ ساڳيءَ طرح آهي ته درمختار ۾ آهي ته رڪوع ائين ڪري جو هٿ ڳجهيڙي ته سندس ڳوڏن تي پهچن. عالمگيريءَ ۾ آهي ته رڪوع جو مقدار واجب اهو آهي جنهن کي رڪوع جو نالو ڏئي سگهجي يعني نمازي ايترو جهڪي جو هٿ سندس ڳوڏن تي پهچن، ائين السراج الوهاج ۾ آهي. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته رڪوع مٿي ۽ پٺيءَ کي هيٺاهينءَ ڏانهن جهڪائڻ آهي. فرائض الاسلام ۾ آهي ته رڪوع ۾ ست ڪمر فرض آهن، جنهن مان پهريون ڪمر آهي مٿي کي پٺيءَ جي برابر جهڪائڻ..... قهستانيءَ ۾ آهي ته رڪوع جي لفظي معنيٰ آهي جهڪڻ ۽ شريعت ۾ پٺي جهڪائڻ کي رڪوع چئجي ٿو. خلاصو هي آهي ته رڪوع مٿي ۽ پٺيءَ کي اهڙيءَ ريت جهڪائڻ جو هٿ ڳجهيڙي ته ڳوڏن تي پهچن. باقي رهيو هي قول ته رڪوع نالو آهي (رڳو مطلق) جهڪڻ جو ته اها به هڪ روايت آهي. پوءِ جيڪو شخص رڳو جهڪڻ کي رڪوع قرار ڏئي ٿو ته اهو به اعتبار ۽ ويساهه جوڳو قول آهي ڇاڪاڻ ته ان مان درحقيقت نماز صحيح ڪرڻ ۽ ان جي حرج ۽ نقصان جو پوراڻو ڪرڻ مقصود آهي.

باقي رهيو اهو شخص جيڪو اول رڪوع ڪري پنهنجي ذات تان فرض لاهي ٿو، ان کان بعد (مٿي بيان ڪيل معمولي) جهڪڻ کي به رڪوع شمار ڪري ته ان نماز خراب ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. ڇاڪاڻ ته ان نموني سان به رڪوع واقع ٿيا (هي مسئلو مٿي بيان ٿيو ته فرض جي تڪرار سان نماز ناقص ٿئي ٿي ۽ نمازيءَ تي سجده سهو واجب ٿئي ٿو) ليڪن بظاهر معلوم ٿئي ٿو ته نماز ۾ نقصان يا ڪمي واقع نه ٿي ۽ ان سان پٺي رڪوع جو تڪرار جيتوڻيڪ واقع ٿئي ٿو، پر ڇڻ ته اهو آهي ئي نه ان ڪري ان جو ڪو اعتبار نه آهي. حالانڪ پهرئين رڪوع ڪرڻ کان بعد پٺي رڪوع ڪرڻ سان واجب جو ترڪ به واقع ٿئي ٿو جيڪو جائز نه آهي. جيئن هدايه جي سمجهاڻيءَ مان پتو پوي ٿو جيڪو لکي ٿو ته جيڪڏهن نمازيءَ کي رڪوع يا سجدي جي حالت ۾ ياد اچي ته ان تي سجده رهيل آهي پوءِ رڪوع مان مٿو جهڪايائين يا پنهنجي سجدي مان مٿو مٿي ڪيائين پوءِ سجده ڪيائين ته اهو پنهنجو رڪوع يا سجده دهرائي. اهو بيان وڌيڪ چڱو آهي تان ته نماز جا ڪم ممڪن حد تائين ترتيب سان انجام ڏئي سگهجن. هن ڳالهه ۾ شڪ نه آهي ته مٿي بيان ڪيل مسئلي ۾ به رڪوع ۽ سجدي جو تڪرار بيان ڪيل آهي، پر وڌيڪ چڱي صورت کي اختيار ڪرڻ کان بعد انهيءَ آخري رڪوع يا سجدي جو اعتبار نه آهي، جيڪڏهن ان جو به اعتبار ڪجي ها ته ان جي تقاضا هئي ته ان سان نماز جي ڪمي پوري ڪرڻ لاءِ سجده سهو لازم ٿئي ها.

سوال: جيڪڏهن ٻئي قعدي ۾ نند غالب ٿي وڃي ۽ نمازي التحيات نه پڙهي ۽ سجاڳ ٿيو ته التحيات پڙهي. ان صورت ۾ مٿس سجده سهو لازم آهي يا نه؟

جواب: بظاهر ان تي سجده سهو واجب نه آهي. خزانه المفتين ۾ آهي ته: جيڪڏهن التحيات جيتري دير ٻئي قعدي ۾ ويٺو ۽ التحيات پڙهڻ وسري ويس، بعد ۾ ياد آيس ته پڙهي ورتائين ته ان تي سجده سهو نه آهي. ڇڻ ته ان صورت ۾ سندس قعدي جو اهو آخري حصو آهي جيڪو پهرئين پاڳي سان مليل آهي ان (ٻئي حصي) ۾ التحيات پڙهڻ دراصل قعدي جي پهرئين حصي ۾ التحيات ليکيو ويندو. حالانڪ قياس جي تقاضا آهي ته پنهنجي جاء (يعني شروع قعدي) ۾ التحيات نه پڙهڻ سبب ان تي سجده سهو واجب آهي تان ته اهڙيءَ ريت آخري قعدو مڪمل ٿئي. (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: سج جي ڳاڙهاڻ وقت عصر پڙهندڙ (تي سجده سهو هجي ته) ان تان (ان سبب جي ڪري) سجده سهو ساقط ٿيندو يا نه؟

جواب: بظاهر جيڪڏهن ادا نماز پڙهي ٿو ته سج جي ڳاڙهاڻ سبب ان تان سجده سهو نه لهندو ڇاڪاڻ ته آخري وقت ۾ نماز شروع ڪرڻ سبب ناقص نماز پڙهندڙ ٿيو. پوءِ ان کي ڪامل ۽ مڪمل ڪرڻ لاءِ مٿس سجده سهو لازمي آهي ان ڪري ان کي سج جو لهڻ فاسد نه ڪندو. ان جي ابتڙ سج جو اڀرڻ ان کي فاسد ڪري ٿو جيئن ان مسئلي جي شرح وقايع وغيره تحقيق ڪئي آهي پر جيڪڏهن نماز قضا پڙهي رهيو آهي ته سج لهڻ سبب سجده سهو لهندو جيئن البحر مان معلوم ٿئي ٿو جيڪو لکي ٿو ته جنهن تي فجر نماز ۾ سجده سهو هجي، جڏهن سجده نه ڏي تانجو پهريون سلام ڦيرائڻ کان بعد سج اڀري ته ان تان سجده سهو ساقط ٿيندو. اهو ئي حڪم ان وقت به آهي جڏهن قضا نماز ۾ ان کان ڪا پل چڪ ٿي وڃي، پوءِ سجده نه ڪري تانجو سج جي ڳاڙهاڻ ظاهر ٿئي. ان حوالي ۾ وضاحت آهي ته سج جي ڳاڙهاڻ مهل نمازي قضا پڙهندو هجي ته ان تان سجده سهو ساقط ٿيندو، جنهن ۾ اشارو آهي ته انهيءَ صورت ۾ جيڪڏهن ادا نماز پڙهندڙ هوندو ته سجده سهو ان تان نه لهندو، ڇاڪاڻ ته نه ته رڳو خاص قضا نماز جو بيان نه ڪري ها، جيئن ڳجهو نه آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

مخدوم محمد عثمان متعلويءَ جي تنقيد

۱: عرض ڪريان ٿو ته سج لهڻ مهل (ويسر جو سجده ڏيڻ) منع آهي ڇاڪاڻ ته اهڙو اشارو البحر جي لکت ۾ موجود آهي، جيڪو علامه مصنف جي قول جي شرح هيٺ لکي ٿو ته ”سج اڀرڻ مهل نماز ۽ تلاوت جي سجدي کان منع آهي. (وڌيڪ لکي ٿو ته) ”سجده سهو به تلاوت جي سجدي وانگر آهي. امام سرخسيءَ جي محيط ۾ ائين آهي تانجو جيڪڏهن (مقتدي) سلام ڦيرائڻ کان بعد مڪروم وقت ۾ داخل ٿيو (جماعت ۾ شامل ٿيو) ۽ ان تي سجده سهو آهي ته سهو جو سجده نه ڏيندو جو ان تان ساقط ٿي ويندو ڇاڪاڻ ته نماز ۾ واقع ٿيل نقصان جو پورا ٿو قضا سان ٿي ويندو آهي ۽ قضا ڪامل ادا ڪرڻ واجب آهي، ناقص حالت ۾ ادا ڪبي ته صحيح نه ٿيندي. ان طرح شرح منية المصليءَ ۾ آهي. ان کان بعد ڪي فقهي عبارتون منهنجي نظر مان گذريون جن جي ڪري هن مطلق ۽ عام روايت کي سجده سهو جي مشروط روايت سان مطابقت ڏيڻ مشڪل آهي. دين محمد بوبڪائي جي مديني منوره کان آندل شرح درمختار نالي ”منحة الباري“ ۾ آهي ته ”نماز قضا جو بيان

مثال خاطر آهي، شرط خاطر نه آهي. ”ڪتاب جي عبارت هن طرح آهي ته ”سندس قول آهي ته سج لهن مهل عصر قضا پڙهي ۽ ان ۾ ويسر واقع ٿئي ته سجده سهو ان تان ساقط آهي.“ ائين البحر، النهر، الفتح، المنح ۾ آهي، يعني قضا جو ذڪر مثال طور آهي نه شرط طور (عثمان متعولي)

مخدوم معظم عبدالواحد سيوستانیءَ جي تنقيد

آئون چوان ٿو ته بحر جي عبارت جو ظاهر ٻڌائي ٿو ته جڏهن نمازيءَ تي سلام ڦيرائڻ کان بعد مڪروم وقت داخل ٿئي، جيئن ان ۾ اهڙي پڌرائي موجود آهي ۽ اسين مسئلي جي جنهن صورت بابت ڳالهائي رهيا آهيون، اها هيءَ آهي ته جڏهن ماڻهو مڪروم وقت ٿيڻ کان بعد نماز شروع ڪري ۽ (حالت نماز) مڪروم وقت ٿيڻ تي، مڪروم وقت ۾ نماز شروع ڪرڻ کي قياس ڪرڻ صحيح نه آهي، جو ان کي سندس هي قول به رد ڪري ٿو ته ”اها نماز قضا ليکي ويندي ۽ اهڙي قضا مڪمل ڪرڻ واجب آهي.“ ڇاڪاڻ ته ان واجب کي ان ڳالهه تي قياس ڪيو ويو آهي ته (نماز) مڪروم وقت داخل ٿيڻ کان اڳ شروع ڪئي وئي هئي، جنهن کي ناقص صورت ۾ قضا نه ڪيو ويندو ۽ اهو آهي سلام ڦيرائڻ کان بعد جو مڪروم وقت، ان ڪري مذڪوره ڪتاب جي اشاري مان ممانعت سمجهڻ ناسمجهي آهي. ها انهيءَ عبارت ۾ ان جواب جي صحيح هجڻ جو اشارو ضرور آهي جيڪو اسان ڏٺو آهي. ڇاڪاڻ ته مسئلي جي مٿي بيان ڪيل صورت ۾ سجده سهو جي ممانعت هن ڪري آهي ته نماز اڻ پوري ادا ڪئي وئي آهي، جنهن کي مڪمل ادا ڪرڻ ضروري آهي، مگر اسان کي جيڪا صورت درپيش آهي، اها ان طرح نه آهي، ڇاڪاڻ ته هتي نماز جي ابتدا ئي اڻ پوري آهي. ان ڪري سجده سهو واجب ٿيندو، پوءِ ان کي اڻ پوري طريقي سان ادا ڪرڻ کان منع نه ڪيو ويندو، بلڪ جيئن واجب آهي، تيئن ان کي ادا ڪيو ويندو. بس غور ڪر! پڻ درمختار، بحر، نهر، فتح جي عبارت مان جيڪا ڳالهه از خود سمجهه ۾ اچي ٿي، اها اها آهي ته نماز قضا ڪرڻ لاءِ ڪيفيت ۽ معقول وجه جو هجڻ به شرط آهي، جيئن مٿي گذريو. ان مان مثال مراد وٺڻ ظاهري معنيٰ کان بلاضرورت منهن ڦيرڻ آهي. ان ڏس ۾ پڌري عبارت موجود هجي ته اکين تي. ٻي صورت ۾ رڳو حاشيه لکندڙ جي خيال جي پيروي ڪرڻ جي حاجت نه آهي، جڏهن ته معلوم ٿيو ته بيان ڪيل مسئلي جي ٻنهي صورتن ۾ فرق آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستانی)

سوال: جڏهن مقتدي امام کي سجدي جي حالت ۾ لهي ۽ ان جي پيروي نه ڪري، يعني بيهي تڪبير تحریم چوڻ ۾ لڳي وڃي ۽ امام سجده پورو ڪري اٿي بيهي يا سڌو ٿي ويهي رهي ۽ مقتدي ان رڪعت جا ٻه سجدا ادا ڪرڻ کان بغير امام سان بيهي يا ويهي رهي. ان صورت ۾ مقتدي تي فرض هو ته ان رڪعت جي سجدن ۾ امام جي پيروي ڪري ها. جڏهن پيروي نه ڪيائين ته سندس نماز هڪ فرض ڇڏڻ سبب فاسد ٿيندي يا نه؟ مسئلي جي ان صورت ۾ مٿس نماز جو نقصان پورو ڪرڻ واجب آهي يا نه؟ ۽ امام جي نماز ختم ٿيڻ کان بعد مسبوق وانگر نماز ادا ڪندو يا لاحق وانگر؟

جواب: ظاهر هي آهي ته انهيءَ سجدي جي متابعت ڪرڻ واجب آهي فرض نه آهي، ڇاڪاڻ ته مقتديءَ

جي اها رڪعت شمار نه ٿيندي آهي، بحر مان ائين ئي معلوم ٿئي ٿو جيڪو لکي ٿو ته ”جيڪڏهن (ايندڙ مقتديءَ يعني مسبوق) امام جي ان وقت اقتدا ڪئي يعني ان سان نماز ۾ شامل ٿيو، جڏهن اهو سجدي مان مٿو مٿي ڪئي چڪو آهي ته قاضي خان پنهنجي فتاويٰ ۾ لکي ٿو ته مقتديءَ کي امام جي ٻنهي سجدن ۾ شامل ٿيڻو هو جيتوڻيڪ اهي ان لاءِ شمار نه ڪيا ويندا، ان ڳالهه جي پڌرائي ڪتاب ”العمدة“ ۾ ڪئي وئي آهي. ”الذخيرة“ جو مصنف لکي ٿو ته ”مقتديءَ جي اها متابعت ۽ پيروي واجب آهي جنهن جي تقاضا اها آهي ته جيڪڏهن انهن ٻنهي سجدن کي ڇڏي ڏنائين ته ان جي نماز فاسد نه ٿيندي. هڪ عرصي تائين اسين ان مسئلي بابت ٻڌڻ ۾ هئاسون، تانجو ”التجنيس“ ۾ فتاويٰ ائمه سمرقند جي حوالي سان اها عبارت نظر مان گذري ته ”جيڪڏهن انهن سجدن کي ادا نه ڪيائين ته به ان جي نماز فاسد نه ٿيندي.“ سندس عبارت هن طرح آهي: هڪ شخص امام سان نماز ۾ ان وقت اچي مليو جڏهن انهيءَ هڪ سجود ڪيو هو. نماز ۾ داخل ٿيندڙ شخص الله اڪبر چئي امام جي اقتدا جي نيت ڪئي، پر بيٺو رهيو تانجو امام اٿي بيٺو ۽ سجدي ۾ ان امام جي پيروي نه ڪئي، باقي نماز ۾ ان سان شامل ٿيو. جڏهن امام نماز پوري ڪئي ته اهو مقتدي اٿي بيٺو ۽ رهيل نماز پوري ڪيائين ته سندس نماز جائز آهي. ڇاڪاڻ ته انهيءَ امام جي فارغ ٿيڻ کان بعد پنهنجن ٻنهي سجدن سان اها رڪعت پوري ڪئي جيتوڻيڪ ان تي واجب هو ته جنهن وقت نماز شروع ڪئي هئائين، ان وقت امام سان سجدي ۾ شامل ٿئي ها. جڏهن معلوم ٿيو ته بيان ٿيل سجود مقتديءَ تي واجب هو ته ان جو پوراڻو ڪرڻ ان تي لازم آهي جو واجب ڇڏي ڏنو اٿس. پوءِ جڏهن الله اڪبر چئي تڪبير تحریم ۾ شامل ٿيو ۽ امام جي پيروي نه ڪيائين ته اهو شخص ”لاحق“ آهي يعني جيڪو نماز ۾ اچي شامل ٿئي. (ان تي لازم هو ته) جڏهن امام ان سجدي مان مٿو مٿي ڪئي ته انهيءَ سجدي کي ادا ڪري پوءِ امام سان باقي نماز ۾ شريڪ ٿئي ها. ”البحر“ ۾ لاحق ۽ ان جي حڪم بابت بحث ڪندي لکي ٿو ته جڏهن ان جو عذر ختم ٿي وڃي ته اها نماز پوري ڪري جيڪا عذر جي ڪري رهجي وئي اٿس، ان کان پوءِ امام جي باقي نماز ۾ پيروي ڪري، بشرطڪ اهو اڃا نماز پڙهي رهيو هجي. اهو واجب آهي شرط نه آهي. هن مٿين بحث مان معلوم ٿيو ته جيڪا (نماز يا نماز جو جيڪو حصو) رهجي وڃي، لاحق تي اها ادا ڪرڻ واجب آهي، پوءِ غور فڪر کان ڪم وٺ، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوسستاني)

سوال: موجوده زماني جي ڪن عالمن ۾ اختلاف آهي ته جڏهن نمازيءَ التحيات، ركوع يا سجدي جي شروع ۾ بسم الله يا به آيتون پڙهي ته ڪي چون ٿا ته ان تي سجده سهو واجب آهي ڇاڪاڻ ته ان طريقي سان سجدي ڪرڻ جو جيڪو حڪم واجب ۽ لازم آهي ان ۾ تاخير واقع ٿي آهي. ڪي تاخير جي سبب کي تسليم نٿا ڪن رڳو ايترو چون ٿا ته اهو وقت بسم الله وغيره پڙهڻ لاءِ نه آهي. پوئين قول وارن وٽ تاخير جو اعتبار ان ڪري نه آهي ته قعدي ۾ هڪدم التحيات پڙهڻ واجب نه آهي جو نه پڙهڻ سبب سجده سهو لازم اچي، انهن ٻنهي قولن مان ڪهڙو قول حق جي ويجهو آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته التحيات جي شروع ۾ بسم الله پڙهڻ سبب سجده سهو واجب نه ٿو ٿئي، جيتوڻيڪ مجموعي لحاظ سان اهو التحيات ۾ وادارو آهي. جيئن سراجيه مان معلوم ٿئي ٿو (جيڪو

لکي ٿو ته: ”جيڪڏهن پهرين التحيات ۾ ربنا و لك الحمد يا اهڙا ٻيا اکر وڌايائين ته مٿس سجده سهو نه آهي، ڇاڪاڻ ته ان قسم جو واڌارو سهو جي سجدي کي واجب نه ٿو ڪري.“ معلوم ٿيو ته بسم الله التحيات جي شروع ۾ پڙهي يا آخر ۾، ان ۾ ڪو حرج نه آهي ڇاڪاڻ ته حديث مان بسم الله پڙهڻ ثابت آهي. نسائي، ابن ماجه ۽ حاکم مستدرڪ ۾ حديث بيان ڪئي آهي ته پاڻ سڳورا التحيات هن طرح پڙهندا هئا: ”بسم الله و بالله التحيات لله الخ“ طبراني هي الفاظ نقل ڪيا آهن: ”بسم الله و خير الاسماء التحيات الخ“. وري اها ڳالهه به سامهون رکڻ گهرجي ته بسم الله جيتوڻيڪ قرآن مجيد جي آيت آهي، مگر ان کي برڪت خاطر پڙهيو ويو آهي. انهيءَ ڪري ذڪرواڌڪار ۽ دعا آهي. اهوئي سبب آهي ته جنبي، يعني جنهن شخص تي غسل/تڙ ڪرڻ واجب هجي، ان کي بسم الله پڙهڻ کان منع نه ڪئي ويندي. جڏهن ته الله تعاليٰ جي ساراهه خاطر پڙهي. بحر ۾ آهي ته: جڏهن الله جي ساراهه خاطر يا ڪنهن ڪم جي شروعات ۾ بسم الله پڙهي ته عالمن جو اتفاق آهي ته ان (جنبيءَ) کي منع نه ڪئي ويندي. ”خلاصه“ ۾ اهڙي طرح آهي. پوءِ جيڪڏهن يلجي نه پر التحيات جي شروعات خاطر بسم الله پڙهي ته دعا ۽ ذڪر اذڪار هجڻ جي ڪري جائز آهي. رکوع ۽ سجدي ۾ به ان کي انهيءَ علت ۽ سبب تي قياس ڪريو. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن نماز ۾ ڏاڍيان التحيات پڙهي ته سجده سهو لازم آهي يا نه؟

جواب: ظاهر آهي ته ان صورت ۾ سجده سهو واجب نه آهي، ڇاڪاڻ ته التحيات پڙهڻ جيتوڻيڪ واجب آهي، پر هوريان پڙهڻ سنت آهي. پوءِ جيڪڏهن ڏاڍيان پڙهيائين ته سجده سهو واجب نه ٿيندو. بحر ۾ آهي ته: جيڪڏهن (نمازيءَ) ويسر سبب دعا يا ثنا يا التحيات ڏاڍيان پڙهي ته سجده سهو واجب نه آهي. هن ڳالهه جو دليل ته التحيات هوريان پڙهڻ سنت آهي، ابن مسعود رضه جي حديث آهي جيڪو فرمائي ٿو ته التحيات هوريان پڙهڻ سنت آهي. (ابوداؤد، ترمذي) ۽ نبي صلي الله عليه وسلم جن جو التحيات کي سدائين پڙهڻ، تانجو ڪڏهن هڪ ڀيرو به نه ڇڏيو هجين، ثابت نه آهي. ان ڪري ان جو واجب هجڻ ثابت نه آهي. ڇاڪاڻ ته پاڻ ڪريمن جي ڪنهن ڪم تي رڳو هميشگيءَ سان واجب ثابت نٿو ٿئي، بلڪه واجب هجڻ لاءِ شرط آهي ته ان ڪم جي ڇڏڻ واري تي انڪار ملامت ۽ عذاب جي ڌمڪي ثابت هجي. جيئن مفتاح جو مصنف بحر جي حوالي سان لکي ٿو ته: ”جيڪا ڳالهه هن ڪمزور ٻانهي تي ظاهر ٿئي ٿي، اها اها آهي ته سنت اهو فعل آهي جنهن کي نبي صلي الله عليه وسلم جن هميشه ڪيو هجي، بشرطيڪ ڪڏهن ان کي ڇڏيو نه هجين. اهڙو ڪم سنت مؤڪده هوندو آهي. جيڪڏهن ڪڏهن ڪڏهن ان کي ڇڏڻ ثابت هجي ته اها سنت غير مؤڪده آهي. جيڪڏهن ان ڪم کي سدائين ڪيو هجين ۽ ان جي تارڪ تي ملامت ۽ مذمت وارد هجي ته اهو واجب آهي. معلوم ٿيو ته التحيات هوريان پڙهڻ جيتوڻيڪ ان جو ڪڏهن ترڪ به ثابت هجي ته به اها سنت مؤڪده آهي. ڇاڪاڻ ته ترڪ تي انڪار ۽ ملامت ثابت نه آهي، والله اعلم. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ شخص چار رڪعتون نفل نماز شروع ڪئي، آخري ٻن رڪعتن ۾ ڪو نقصان ۽ خلل رهجي ويو. ان صورت ۾ پوريون چار رڪعتون ورائي پڙهي يا صرف آخري ٻه رڪعتون؟

جواب: بظاهر مسئلي جي هن صورت بابت ڪا پڌري روايت ڪتابن ۾ نه ٿي لپي، پر بحر جي جيڪا عبارت اسان جي سامهون آهي، ان جي تقاضا هيءَ معلوم ٿئي ٿي ته چار رڪعت نفل نماز مان هر ٻه رڪعتون جدا جدا نماز آهي، بشرطيڪ ٻن رڪعتن جي آخر ۾ التحيات ۾ ويهي. نه ته اها نماز بمنزل فرض جي ليکبي. يعني جيڪڏهن ان ۾ ڪو خلل يا نقصان واقع ٿيو ته پوري نماز ورائي پڙهي. جيڪڏهن پهريون ٻه رڪعتون پوريون ڪري التحيات ۾ ويٺو ۽ پوءِ پوين ٻن ۾ ڪا خرابي واقع ٿي ته رڳو آخري ٻه رڪعتون ورائي پڙهي. هن قول جي تائيد هدايه جي عبارت مان ٿئي ٿي. اها ڳالهه به پڌري هجي ته نفلي نماز جي آخري ٻن رڪعتن ۾ قرائت ڇڏڻ سان پهريون ٻه رڪعتون خراب ۽ فاسد نه ٿينديون. بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن نفل جون آخري ٻه رڪعتون خراب ٿين ته صرف اهي دهرائي پڙهيون وينديون. پهريون ٻه رڪعتون ورائي نه پڙهيون، ڇاڪاڻ ته مٿي قول گذري چڪو آهي ته چار رڪعت نفلي نماز مان هر ٻه رڪعتون جدا جدا نماز آهي. ان ڪري آخري ٻن رڪعتن جو نقصان پهرين ٻن رڪعتن ڏانهن جاري ۽ حاوي نه ٿيندو، جو ان جي ڪري پوري نماز مونتائي پڙهجي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن نماز پڙهندڙ آخري قعد ۾ ويهي، وري اتي بيٺي ۽ ٻه رڪعتون ملائي سلام ڦيرائي ۽ سجده سهو نه ڪري، ان صورت ۾ نماز ۾ رهيل نقصان کي ادا ڪرڻ لاءِ نماز ورائي پڙهي يا نه؟

جواب: جيئن ته سجده سهو واجب آهي ۽ واجب ڇڏڻ سبب مونتائي نماز پڙهڻ لازم آهي. تنوير ۾ آهي ته جيڪڏهن چوٿين رڪعت ۾ ويٺو، پوءِ اتي بيٺو ته هاڻي ويهي. جيڪڏهن پنجين رڪعت لاءِ سجدو ڏنائين ته ان جو فرض پورو ٿي ويندو ۽ ڇهين رڪعت به ملائي ته آخري ٻه رڪعتون نفل ٿي وينديون ۽ سجده سهو ادا ڪري. هدايه ۾ آهي ته سجده سهو ڏيڻ واجب آهي. اهو ئي قول صحيح آهي. اشباه ۾ آهي ته جنهن نماز ۾ واجب ڇڻي يا مڪروم ڪم ٿئي، ان کي وقت سر مونتائي پڙهڻ واجب آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪو شخص التحيات پڙهڻ جيترو وقت آخري قعدي ۾ ويهي، پوءِ ڀلجي اتي بيٺي ۽ قيام جي حالت ۾ کيس ياد آيو ته ويهي رهيو. ڇا مٿس سجده سهو واجب آهي يا نه؟

جواب: بظاهر مٿس سجده سهو واجب آهي، جيئن عالمگيريءَ ۾ آهي ته هڪ شخص ظهر پنج رڪعتون پڙهيون ۽ چوٿين ۾ التحيات پڙهڻ جيتري دير ويٺو. جيڪڏهن کيس پنجين رڪعت جي سجدي ڪرڻ کان اڳ ياد آيو ته پنجين پڙهي رهيو آهي ته موٽي التحيات ۾ ويهي ۽ سلام ڦيرائي. محيط ۾ ائين آهي ۽ ”سجده سهو ڏئي.“ اهڙيءَ طرح السراج الوهاج ۾ آهي. در مختار ۾ آهي ته جيڪڏهن چوٿين رڪعت ۾ ويهي، پوءِ اتي بيٺو ته (ياد اچڻ کان بعد) موٽي ويهي ۽ سلام ڦيرائي ۽

جيڪڏهن پنجين رڪعت جو سجڊو ادا ڪيائين ته سندس فرض پورو ٿيو ۽ ان ۾ ڇهين رڪعت ملائي ۽ ويسر جا ٻه سجڊا ڏئي. تان ته فرض جي ادائگيءَ ۾ تاخير سبب جيڪو نقصان واقع ٿيو ان جو ازالو ٿئي. بحر ۾ آهي ته سجده سهو ادا ڪري. ظاهر هي آهي ته ٻنهي مسئلن مان رجوع ڪيو ويو آهي. پوءِ جيڪڏهن پهرين صورت آهي ته يعني جڏهن چوٿين جي التحيات ۾ موٽي ويهي ۽ سلام ڪري، ته بظاهر هن ڪري جو واجب يعني سلام ڦيرائڻ کي دير سان ادا ڪيو اٿس. جيڪڏهن چوندين ته جڏهن قيام مان موٽي التحيات ۾ ويهي ته ڇا پهريائين التحيات ورائي پڙهي، پوءِ سجده سهو ڪري؟ بظاهر حڪم هي آهي ته التحيات موائين نه پڙهي ڇاڪاڻ ته بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن نمازي چوٿين رڪعت ۾ ويٺو. پوءِ (بيهي وري) موٽي ويٺو ته التحيات ورائي نه پڙهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

فائده: مخدوم محمد هاشم ٺٽوي لکي ٿو ته، جيڪڏهن اهو سلام، جنهن سان نماز ختم ٿئي ٿي، ڄاڻي وائي ڦيرائي ته نماز خراب ۽ فاسد ٿيندي پر جنهن شخص تي سجده سهو واجب آهي، پوءِ ان (سجڊو ڪرڻ لاءِ) ڄاڻي وائي سلام ڦيرايو ته ان سان نماز فاسد نه ٿيندي.

مخدوم عبدالواحد سيوستاني جي ان تي تنقيد

ان استثناء جي ڪا ضرورت نه آهي. ڇاڪاڻ ته جيڪو شخص چوي ٿو ته سلام تحليل (جنهن سلام ڦيرائڻ سان نماز پوري ٿئي ٿي) ڄاڻي وائي ڦيرايائين ته نماز خراب ۽ فاسد ٿيندي ته اهو تڏهن آهي جڏهن ان سلام کي بغير وقت جي ڦيرائي. مثلاً ٻي رڪعت جي آخر ۾ اهڙو سلام ڦيرائي، پر جيڪڏهن ان سلام کي ان جي وقت تي ڦيرائيندو ته نماز ڀڃندڙ نه آهي. بلڪ ان کي پورو ڪندڙ آهي. ان جون ٻه صورتون آهن يا ته سجده سهو نه هوندو يا نماز ختم ڪندڙ هوندو. جيڪڏهن مٿس سجده سهو آهي ته تنوير ۾ آهي ته اهو (تحليل جو سلام) ان کي نماز مان فارغ ڪندو ۽ جيڪڏهن نماز ختم ڪرڻ لاءِ سلام ڦيريندو ته بحر ۾ آهي ته اهو سلام ان کي نماز مان فارغ ڪندو.... حاصل هي آهي ته وقت کان سواءِ ڄاڻي وائي نماز پوري ڪندڙ سلام ڦيرائڻ نماز ڀڃندڙ آهي. جيڪڏهن ويسر سبب اهو سلام ڦيرايائين ته نماز فاسد نه ٿيندي. وقت تي اهو سلام ڦيرائڻ جون ٻه صورتون آهن: ۱- يا ته نمازيءَ تي سجده سهو نه هوندو، ان صورت ۾ خود بخود سلام ڦيرائڻ سان نماز مان فراغت حاصل ٿئي ٿي. ۲- يا سجده سهو هوندو، ان صورت ۾ به سجدي ۾ وڃڻ کان اڳ ان کي سلام ڦيرائڻو آهي. هن تشريح مان معلوم ٿيو ته سلام تحليل جا ٻه قسم آهن: ۱- جنهن سان نماز فاسد ٿيندي آهي. ۲- جنهن شخص تي سجده سهو واجب آهي ان لاءِ به تحليل جو سلام نماز مان فارغ ڪندڙ آهي، نماز ڀڃندڙ نه آهي پوءِ ان کي نماز ڀڃندڙ سلام مان آڇو چوڻ جي ڪا ضرورت نه آهي، خوب سمجهو. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: فجر جون ٻه رڪعتون فرض پڙهڻ جي بجاءِ ڪو ڇهه رڪعتون پڙهي ته جائز آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن ٻي رڪعت کان بعد نه ويهي ته ان جو فرض باطل ٿي ويندو. جيڪڏهن ٻيءَ رڪعت ۾ ويٺو ته ان ۾ ۴ رڪعتون ملائي ۽ سجده سهو ڪري. جيڪڏهن ۴ رڪعتون نه ملايائين ته ان جو فرض پورو نه ٿيندو. درمختار ۾ آهي ته جيڪڏهن (نمازي) آخري التحيات پڙهڻ يلجي ويو ته پوءِ جيڪڏهن سجده سهو ڏنائين ته ان جي فرض نماز نفل ۾ تبديل ٿي ويندي ۽ اهي ڇهه رڪعتون پوريون ڪري. نماز عصر هجي يا فجر. جيڪڏهن چوٿين رڪعت ۾ ويٺو پوءِ اٿي بيٺو ته موٽي ويهي ۽ سلام ڦيرائي ۽ جيڪڏهن پنجين رڪعت جو سجده ڪيائين ته ان جو فرض پورو ٿيو ۽ ان ۾ ڇهين رڪعت ملائي. جيڪڏهن نماز عصر هجي، مغرب هجي ته پنجين رڪعت ملائي ۽ فجر هجي ته چوٿين رڪعت ملائي ۽ سجده سهو ڪري، ان تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي. واللہ اعلم. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن وتر ۾ سجده سهو واجب ٿئي، پر سجده ڏيڻ وسري وڃي ته ان صورت ۾ انهيءَ نقصان کي ڪنهن طريقي سان پورو ڪيو ويندو؟ پهرين قعدي ۾ نماز جو نقصان پورو ٿي سگهندو يا نه؟ ۽ اهڙي نماز جيڪا نقصان جو پورا ٿو ڪرڻ خاطر پڙهي وڃي ٿي، فجر ۽ عصر کان بعد پڙهي سگهجي ٿي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن وتر ۾ سجده سهو نه ڏنائين ته ان صورت ۾ نماز جو نقصان پورو ڪرڻ خاطر چار رڪعتون پڙهي ۽ ٽي پيرا التحيات ۾ ويهي ۽ ٽين رڪعت ۾ دعا قنوت پڙهي. واللہ اعلم. بحر ۾ آهي ته اسان فتوائن جو خلاصو بيان ڪري آيا آهيون ته (ان صورت ۾) مغرب ٽن قعدن سان چار رڪعتون پڙهي. وڌيڪ لکي ٿو ته ”امام ابوحنيفه جي باري ۾ جيڪا روايت بيان ڪئي وڃي ٿي ته انهيءَ قضائي عمري پڙهي آهي ته اسين چوندا سون ته وتر ۽ مغرب چار رڪعتون ٽن قعدن سان پڙهيون اٿن. واضح هجي ته نماز جو نقصان جڏهن واجب جي مشابه هجي ته پهرين قعدي ۾ پورو ڪرڻ نٿو جڳائي جيئن وتر آهي. جيڪڏهن نملي نماز جو نقصان پورو ڪرڻ مقصود آهي ته فجر ۽ عصر کان بعد نٿي پڙهي سگهجي، انهيءَ آڌار تي بحر ۾ چيو ويو آهي ته اهڙي نماز عصر کان بعد نه پڙهي ويندي... واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: امام آخري قعدي ۾ آهي هڪ شخص آيو جيڪو سندس اقتدا ڪندي قعدي ۾ ويٺو. اڃا التحيات مس شروع ڪيائين ته امام سلام ڦيرايو. اهو التحيات پورو ڪري پوءِ اٿي بيٺو. قيام ۾ انهيءَ تاخير سبب ان تي سجده سهو لازم آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته مٿس ويسر جو سجده نه آهي. قنبي ۾ آهي ته ”امام سلام ورايو پر نمازيءَ اڃا التحيات پورو نه ڪيو آهي ته کيس جڳائي ته اول پنهنجو التحيات پورو ڪري... معلوم ائين ٿيو ته جڏهن امام جي متابعت ڪندي مقتدي قعدي ۾ ويٺي رهي ته مٿس لازم آهي ته التحيات پورو ڪري ڇاڪاڻ ته قعدي جو شرعي حڪم آهي ته ويهي التحيات پڙهجي. امام اٿي بيهي ته به ويٺل

نمازي اقتدا جي حڪم ۾ هئڻ سبب التحيات کي پورو ڪري. ڇاڪاڻ ته مقتدي امام جي پويان هوندو آهي. اوهان کي خبر آهي ته فقيهن جو هيءُ قول ته: التحيات پورو ڪري. خود بخود ان ڳالهه تي دلالت ڪري ٿو ته ان صورت ۾ ويسر جو سجدو لازم نه آهي. ڇاڪاڻ ته ويسر جو سجدو واجب هجي ها ته هن طرح نه چيو وڃي ها ته: ”التحيات پورو ڪري. قيام ۾ تاخير ڪرڻ سبب ويسر جو سجدو تڏهن واجب ٿيندو آهي، جڏهن امام جي متابعت کان بغير دير ڪري. ڇا توهان کي معلوم نه آهي ته جنهن شخص جي جماعت نڪري وڃي ۽ اهو ٻي رڪعت ۾ اچي شامل ٿئي ته ويهي امام سان التحيات پڙهندو آهي، حالانڪ سندس حق ۾ اها ٻه رڪعت ۾ بيھڻ لاءِ هڪ قسم جي تاخير آهي، مگر جيئن ته اها تاخير امام جي متابعت ۽ اقتدا سبب ٿي آهي ان ڪري مٿس ويسر جو سجدو واجب نه آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جنهن نماز ۾ ڪو خلل يا نقصان رهجي وڃي اها سنت ۽ نفل کان اڳ پڙهجي يا پوءِ؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته جيڪا نماز نقصان پوري ڪرڻ خاطر پڙهي وڃي ٿي، ان کي فرض سان هڪ قسم جي مشابهت حاصل آهي انهيءَ ڪري جيڪڏهن نماز ٽن رڪعتن واري آهي ته ٽين ۽ ٻي ويهي. مثلاً مغرب آهي ته فرض سان مشابهت ٿيندي ۽ اهڙي نماز کي نفل سان به مشابهت هوندي آهي اهوئي سبب آهي ته ان جي سڀني رڪعتن ۾ فاتحه کان بعد قراأت آهي. پوءِ فرض سان مشابهت ۽ واجب هئڻ سبب اهڙي نماز سنت ۽ نفل کان اڳ پڙهي ويندي.

فائده: خاتمه ۾ آهي ته: جڏهن عصر پنج رڪعتون پڙهي ۽ چوٿين ۽ التحيات پڙهڻ جيترو وقت ويهي ته عالم چون ٿا ته ان ۾ ڇهين رڪعت نه ملائي. پڻ مٿس ويسر جو سجدو به نه آهي. ڇاڪاڻ ته ويسر جو سجدو وقت تي ڪرڻو آهي، يعني پنج پوريون ڪري سلام ورائي سجده سهو ادا ڪري. ”تجنيس“ ۾ ان جو سبب ڄاڻائيندي لکي ٿو ته: ڇاڪاڻ ته ويسر جا سجدا نماز جي آخر ۾ ڏيڻ ضروري آهن. موجوده صورت ۾ نماز جو آخر نٿو ٿئي جو عصر کان بعد نفل نه آهي، انهيءَ ڪري جڏهن پنجين جي آخر ۾ سجده سهو نه ڏنائين ته ويسر جي سجدي ڏيڻ جو وقت فوت ٿي ويو ۽ سلام ورائڻ ۾ به دير واقع ٿي ۽ اهو ڪم مڪروم آهي. پوءِ جيئن ”النهر“ ۾ آهي، جڳائي ته نماز جي نقصان جي تڪميل ڪرڻ لاءِ اها ورائي پڙهي. والله الموفق (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: واجب ادا ڪرڻ خاطر فرض ڇڏڻ سان نماز فاسد ٿيندي يا نه؟

جواب: امام زيلي جي صحيح موجب فاسد آهي، پر درمختار مان معلوم ٿئي ٿو ”ڪمال“ ۽ البحر جي مصنف وٽ وڌيڪ مشابه قول مطابق اها نماز فاسد ٿيندي. درمختار ۾ آهي ته جيڪڏهن (نمازي) ان کان بعد التحيات ڏانهن موٽي ته نماز فاسد ٿيندي جو فرض ڇڏي اهو ڪم ڪيو اٿس جيڪو فرض نه آهي. امام زيلي ان قول کي درست چوي ٿو. ۽ هي به چيو ويو آهي ته ”فاسد نه ٿيندي“ ۽ اهو قول وڌيڪ مشابه آهي جيئن ”ڪمال“ نالي هڪ محقق لکي ٿو ۽ اهائي ڳالهه

حقيقت تي ٻڌل آهي (البحر) (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن آخري قعدي ۾ اڌ التحيات پڙهي سلام ڦيرائي ته نماز فاسد ٿيندي يا نه؟

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته اهڙي نماز فاسد ٿيندي. ڇاڪاڻ ته آخري قعدي ۾ گهٽ ۾ گهٽ مقدار التحيات پڙهڻ فرض آهي ۽ نماز ۾ فرض ڇڏڻ سان اها فاسد ٿيندي آهي. درمختار ۾ آهي ته (نماز خراب ٿيڻ جي سببن مان) آخري قعدي ۾ ”عبده و رسوله“ جيترو التحيات نه پڙهڻ آهي. جيڪڏهن ايتري دير ويٺو پراڌ التحيات پڙهيائين ته بظاهر نماز فاسد نه ٿيندي، ڇاڪاڻ ته گهٽ ۾ گهٽ التحيات پڙهڻ جيترو مقدار ويٺو آهي، پر واجب ڇڏڻ سبب نماز ناقص ۽ اڻپوري ليکي ويندي، ان کي پوري ڪرڻ لاءِ جيڪڏهن ويسر سبب ائين ڪيو اٿس ته سجده سهو ادا ڪري، ڇاڪاڻ ته ٻنهي قعدن ۾ التحيات پڙهڻ واجب آهي. جيئن درمختار جو مصنف واجب ڳالهين جو بيان ڪندي لکي ٿو ته: سجدو التحيات ڇڏڻ سان جيئن ويسر جو سجدو واجب آهي، تيئن اڌ التحيات ڇڏڻ سان به سجده سهو واجب آهي ۽ وڌيڪ صحيح قول مطابق ٻنهي قعدن مان جنهن ۾ به التحيات ڇڏيائين، ان تي ويسر جو سجدو لازم آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن نمازيءَ کان صبح يا عصر ۾ ڪو واجب رهجي وڃي ته ڇا ويسر جو سجدو ڏئي يا ويسر جو سجدو ڏيڻ ان لاءِ مڪروه آهي، ڇاڪاڻ ته درمختار جي مصنف انهن ٻنهي نمازن ۾ ويسر جو سجدو ڏيڻ کي ائين مڪروه لکيو آهي، جيئن ٻنهي نمازن کان بعد نفل پڙهڻ مڪروه آهي.

جواب: بظاهر درمختار جي عبارت هن طرح آهي: (عصر ۽ صبح کان پوءِ) نفل پڙهڻ ۽ هر اهو واجب ادا ڪرڻ، جيڪو ٻئي ڪم جي ڪري واجب ٿئي، جيئن طواف جون ٻه رڪعتون يا ويسر جا ٻه سجدا مڪروه آهن. ان مان اهو اهم ٿئي ٿو ته درمختار جو مصنف بحر ۾ بيان ڪيل مسئلي جي تائيد ڪري ٿو جيڪو محيط جي حوالي سان لکي ٿو ته ويسر جو سجدو تلاوت جي سجدي وانگر آهي. تانجو سلام ورائڻ کان بعد جڏهن مٿس مڪروه وقت داخل ٿئي ۽ ان تي ويسر جو سجدو به واجب هجي ته اهو ادا نه ڪري، اهو ان کي معاف آهي ڇاڪاڻ ته نماز ۾ اهڙو نقصان واقع ٿيو آهي جو هاڻي اها نماز اڻپوري طريقي سان ادا نه ٿيندي، بلڪه ڪامل نموني ان جي قضا لازم آهي. شرح منية المصلي ۾ ائين آهي. پر تحقيق سان ان مسئلي جي تائيد نٿي ٿئي، ڇاڪاڻ ته ان کي مڪروه وقت چئي نٿو سگهجي، بلڪه سلام ورائڻ کان پوءِ به اهو ساڳيو ئي (غير مڪروه وقت) آهي. اسان جي ان قول جي تائيد درمختار جي ”باب سجود السهو“ جي هن عبارت مان به ٿئي ٿي ته: جيڪڏهن وقت صالح يعني صحيح هي پوءِ جيڪڏهن نماز صبح جي آهي ۽ سج اڀري وڃي يا (عصر) قضا ڪري ٿو ۽ سج جي ڳاڙهاڻ ڇانئجي وڃي يا وقت ايترو تنگ ٿي ويو جو سلام ورائڻ کان بعد (نماز جو) ٻيو ڪم ڪري نٿو سگهجي ته اهو ڪم ساقط ٿي ويندو. بحر جو مصنف ان ڏس ۾ لکي ٿو ته ”جائڻ گهرجي ته (نماز جا) واجب ادا ڪرڻ لاءِ وقت جو صحيح هجڻ لازمي آهي. تانجو جنهن شخص تي صبح جي نماز ۾ ويسر جو سجدو واجب آهي، پر اڃا ادا نه ڪيائين ۽ سلام ورائڻ کان بعد سج اڀري ويس ته

ان تان ويسر جا سجدا ساقط ٿي ويندا. انهن ٻنهي عبارتَن مان اهو فائدو ضمني حاصل ٿيو ته جيڪڏهن اڃا سج نه اڀريو يا نه لٿو آهي ته ويسر جا سجدا معاف نه آهن، ڇاڪاڻ ته ٻنهي مصنفن ”سج جي اڀرڻ سان“ ان مسئلي کي مشروط رکيو آهي. ان مان اها دلالت حاصل ٿئي ٿي ته فجر نماز پڙهڻ کان بعد جيڪڏهن اڃا سج نه اڀريو آهي ته ويسر جا سجدا ڏيڻ ۾ ڪو حرج نه آهي. وري سجده سهو کي سجده تلاوت سان مشابهت ڏيڻ، جيئن مٿي بحر جي مصنف جي عبارت گذري جنهن المحيط جي حوالي سان اها ڳالهه لکي آهي، ان مان خود بخود ظاهر ٿئي ٿو ته فجر ۽ عصر کان بعد ويسر جو سجده ڏيڻ جائز آهي، جيئن فقهي ڪتابن جي متن جي عبارتَن ۾ بيان ٿيل آهي، بس غور کان ڪم وٺ. وري مصنف بحر جو هيءُ قول ته ”جيڪڏهن سلام کان بعد مڪرم وقت شروع ٿي وڃي...“ ۾ به ثابتي آهي ته جيڪڏهن سلام ورائڻ کان اڳ مڪروم وقت داخل ٿئي ته ويسر جا سجدا ڏيڻ ان وقت به معاف نه آهن. ان قول جي تائيد ڪتاب ”التعليق“ مان ٿئي ٿي جيڪو لکي ٿو ته ”اهڙي نماز قضا نماز جي بجاءِ ليکي ويندي.“ جڏهن اها حقيقت اوهان سڃاڻي ته احتياط هن ۾ آهي ته ويسر جا سجدا ادا ڪيا ويندا، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جنهن جي ڪجهه نماز رهجي وڃي، اهو جيڪڏهن امام سان گڏ سلام ورائي ته ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: بظاهر جيڪڏهن ڄاڻي وائي سلام ڦيرائي ٿو يا ڀانئي ٿو ته مٿس سلام جو ڦيرڻ لازمي آهي ته سندس نماز فاسد آهي، جيئن عالمگيري ۾ آهي ته، جيڪڏهن مسبق (جنهن جي جماعت سان ڪجهه نماز رهجي وڃي) امام سان گڏ سلام ڦيرائي ته ڏٺو ويندو جيڪڏهن اهو سوچيندي سلام ورايو اٿس ته مٿس قضا آهي ته سندس نماز خراب ٿي وئي. بحر ۾ آهي ته مقتديءَ جي حڪمن مان هي به آهي ته امام جي ويسر جي سجدن ۾ ته پيروي ڪندو، پر سلام ورائڻ، ٽڪبير (تشریق يعني حج جي ڏينهن ۾ هن طرح چوڻ: الله اڪبر الله اڪبر لا اله الا الله والله اڪبر الله اڪبر والله الحمد) تلبيه (يعني حج جي ڏينهن ۾ لبيڪ اللهم لبيڪ لا شريك لك... الخ) چوڻ ۾ پيروي نه ڪندو. جيڪڏهن سلام ورائڻ ۽ تلبيه چوڻ ۾ ان جي پيروي ڪيائين ته ان جي نماز خراب ٿي وئي. جڏهن امام سلام ڦيرائي ته جنهن مقتديءَ جي نماز رهجي وئي هجي، اٿي بيهي ۽ رهيل نماز پوري ڪري. جيڪڏهن امام سان ڄاڻي وائي سلام ڦيرايائين ته سندس نماز خراب ٿي وئي ۽ جيڪڏهن ان ڄاڻائيءَ ۾ سلام ڦيرايو اٿس ته نماز خراب نه ٿيندس. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن امام سان گڏ هي گمان ڪري سلام ڦيرايو اٿس ته مٿس امام سان سلام ڪرڻ لازم آهي ته اهو ڄاڻي وائي سلام ورائڻ آهي، جنهن سان نماز فاسد ٿي وئي، بحر ۾ به ائين ئي آهي. عالمگيري ۾ وڌيڪ آهي ته جيڪڏهن ويسر ۾ اهو سوچي سلام ڦيرائي ٿو ته مٿس قضا رهيل آهي ته سندس نماز خراب نه ٿيندي، جو اهو ”ويسر جو سلام“ آهي جنهن جي ڪري نمازي، نماز جي حرمت يعني حدن مان ٻاهر نٿو نڪري. وري جيڪڏهن ڀلجي امام کان اڳ سلام ڦيرائي ٿو ته ان تي ويسر جو سجده نه آهي ڇاڪاڻ ته مقتدي آهي ۽ جيڪڏهن امام کان بعد سلام ڦيرائي ٿو ته ان تي ويسر جو سجده لازم

آهي. خزانه المفتين ۾ آهي ته ”جنهن شخص جي هڪ رکعت رهجي وڃي، جيڪڏهن اهو يلجي امام سان سلام ڦيرائي ته ان تي ويسر جو سجدو نه آهي ڇاڪاڻ ته مقتدي آهي ۽ جيڪڏهن امام کان بعد سلام ڦيرائين ته مٿس ويسر جو سجدو آهي ڇاڪاڻ ته (امام جي سلام ڦيرائڻ کان بعد) منفرد يعني اڪيلي نماز پڙهڻ جي حڪم ۾ آهي.“ واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن مقتدي پهرئين قعدي ۾ درود پڙهي ته نماز ۾ نقصان واقع ٿيندو ۽ ان کي پورو ڪرڻو پوندو يا نه؟

جواب: بظاهر ان صورت ۾ ڪنهن قسم جي نقصان جي پورائي ڪرڻ جي ضرورت نه آهي ڇاڪاڻ ته التحيات پڙهي مقتدي ان وقت تائين قيام ڪري نٿو سگهي جيستائين امام نه اٿي. ان ڪري اتي (مقتدي جي حق ۾) قيام ۾ تاخير واقع نه ٿي آهي جنهن جي ڪري ويسر جو سجدو واجب ٿيندو آهي. اهو به ڄاڻڻ گهرجي ته (پهرين قعدي ۾) بذات خود رڳو درود پڙهڻ ويسر جي سجدي جو ڪارڻ نه آهي جيئن بحر مان سمجهجي ٿو جيڪو لکي ٿو ته: جڏهن (پهرئين قعدي ۾) ”اللهم صل علي محمد“ پڙهيائين ته ان تي ويسر جو سجدو واجب آهي، هن سبب جي ڪري نه ته صلوٰه سڳوري پڙهي اٿس، بلڪ سبب هي آهي ته (التحيات کان بعد) قيام ڪرڻ فرض آهي جنهن ۾ تاخير واقع ٿي آهي. درمختار ۾ آهي ته جيڪڏهن (پهرئين التحيات کان) وڌيڪ ڄاڻي وائي ”اللهم صل علي محمد“ پڙهيائين ته مڪروه، تحريمي آهي، نماز ورائي پڙهڻ واجب آهي. جيڪڏهن يلجي پڙهيائين ته ان تي ويسر جو سجدو واجب آهي. ان قول تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي. اهو حڪم خاص صلوٰه سڳوري جي ڪري نه آهي بلڪ ان ڪري آهي ته قيام ۾ تاخير ٿي آهي. معلوم ٿيو ته جڏهن ڄاڻي وائي پهرين قعدي ۾ التحيات کان بعد درود وڌائي پڙهجي ته نماز موتائي پڙهي ۽ ويسر جي سجدي جو سبب هي آهي ته فرض (يعني قيام) ۾ تاخير واقع ٿي آهي. ٻين لفظن ۾ جتي امام جي تابعداري ڪرڻ جي ڪري قيام ۾ تاخير واقع ٿئي، اتي نه نماز موتائي پڙهڻ واجب آهي ۽ نه ويسر جو سجدو لازم آهي، جيئن پڌرو آهي. ان قول جي تائيد بحر جي هيٺين عبارت ڪري ٿي جيڪو مسبق جي مسئلي ۾ لکي ٿو ته: المبسوط جي مصنف امام سرخسيءَ ان قول کي درست قرار ڏنو آهي ته مقتدي دعا ۽ نماز ۾ امام جي پيروي ڪري، ڇاڪاڻ ته مقتدي امام جي پيرويءَ کان آڇو ۽ بي نياز ٿي نماز دوران دعا وغيره ۾ (دير تائين) مشغول نٿو رهي سگهي ڇاڪاڻ ته ائين ڪرڻ سان ٻيا ارڪان ادا ڪرڻ ۾ تاخير واقع ٿيندي، پر جيڪو شخص مسبق آهي اهو امام جي سلام ورائڻ تائين جيتريون دعائون وغيره ڄاهي پڙهي سگهي ٿو، ڇاڪاڻ امام جي سلام کان اڳ مقتديءَ جو قيام ڪرڻ جائز نه آهي. پوءِ جهڙيءَ طرح مسبق امام جي سلام ڦيرائڻ کان اڳ قيام ڪري نٿو سگهي، ساڳيءَ ريت مقتدي امام جي قيام کان اڳ قيام ڪري نٿو سگهي تنهن ڪري جيڪڏهن التحيات کان فارغ ٿي درود پڙهي ته تاخير واقع نه ٿيندي جو نماز موتائي پڙهي يا ويسر جو سجدو واجب ٿئي. مخدوم معظم محمد هاشم ٺٽوي جي فتويٰ به ان جي تائيد ڪري ٿي جنهن لکيو ۽ ان تي عمل ڪيو آهي (موصوف چوي ٿو ته) نهر فائق جي روايت ۽ ڪلي قاعدي مطابق هن فقير وٽ سواءِ هڪ صورت جي سڀني صورتن ۾ مقتديءَ جي

نماز ۾ خلل ۽ نقصان رهجي وڃي ته ان جو پورا ٿو ڪرڻ واجب آهي. اها صورت جنهن سان نماز ۾ خرابي واقع نٿي ٿئي، هيءَ آهي ته پهرئين قعدي ۾ التحيات کان بعد جيڪڏهن درود پڙهي ته (حرج نه آهي) ڇاڪاڻ ته هتي نه ڪو واجب ترڪ ٿئي ٿو نه فرض جي ادائينگيءَ ۾ تاخير ٿئي ٿي، جڏهن ته عالمن لکيو آهي ته فقط درود پڙهڻ سبب نه بلڪ فرض ۾ تاخير سبب سجده سهو واجب ٿئي ٿو ۽ امام جي پويان مقتديءَ جي تاخير ثابت نٿي ٿئي، واللہ اعلم. جيڪي اسان لکيو آهي، اهو درمختار جي هن قول جي ابتڙ نه آهي ته ”عالمن جو اتفاق آهي ته مقتدي (دعاون وغيره پڙهي) خاموش ٿي ويهي.“ ڇاڪاڻ ته نماز جو اڳ پوءِ ٻڌائي ٿو ته آخري قاعدو توڻي ڪٿي تسليم ڪجي ته (سجده سهولاءِ) سلام ڦيرائڻ کان بعد وارو قعدو پهرئين قعدي جي حڪم ۾ آهي، ته به ان ۾ بهرحال خاموش ويهڻ واجب نه آهي ۽ (فقهه ڪتابن ۾) اهڙي ڪا وضاحت نه آهي ته جيڪڏهن خاموش نه رهندو ته نماز مڪروم چئبي، تانجو چئجي ته نماز پڙهڻ خاموشيءَ جي خلاف آهي، تنهن ڪري اها موٽائڻ واجب آهي، بس غور فڪر ڪر، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن امام چوٿين رکعت پڙهي آخري قعده ۾ ويهي، پوءِ اٿي بيهي، وري مقتدين جي لقمي ڏيڻ تي ويهي رهي. ان صورت ۾ تاخير ٿيڻ سبب مٿس سهو جو سجدو ڏيڻ لازم آهي يا نه؟ ۽ ٻيهر التحيات پڙهي پوءِ سجده سهو ڪري يا ٻيهر التحيات نه پڙهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر تاخير سان سلام ڦيرائڻ سبب مٿس سجده سهو لازم آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته ”هڪ شخص ظهري پنج پڙهيون ۽ چوٿينءَ ۾ التحيات جيتري دير ويٺو. پوءِ پنجينءَ جي سجدو ۾ وڃڻ کان اڳ ان کي ياد آيو ته پنجين رکعت پڙهي رهيو آهيان، (ان صورت ۾) موٽي وري قعدي ۾ ويهي ۽ سلام ڦيرائي، محيط ۾ اٿن آهي. ۽ سهو جو سجدو ڏئي، السراج الوهاج ۾ اٿن آهي. البحر جي عبارت مان پڌرو ٿئي ٿو ته التحيات ٻيهر نه پڙهي، لکي ٿو، جيڪڏهن چوٿين رکعت جي قعدي ۾ ويٺو، پوءِ اٿي بيٺو ته وري واپس ويهي ۽ سلام ڦيرائي ۽ ٻيهر ويهي ته التحيات نه ۽ ٿاڻي، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

فائدو: جيڪڏهن نماز دوران سورة فاتحه جي هڪ آيت ڇڏي ته ۽ ۱۰ ۱۱ ۱۲ ۱۳ ۱۴ ۱۵ ۱۶ ۱۷ ۱۸ ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۲ ۲۳ ۲۴ ۲۵ ۲۶ ۲۷ ۲۸ ۲۹ ۳۰ ۳۱ ۳۲ ۳۳ ۳۴ ۳۵ ۳۶ ۳۷ ۳۸ ۳۹ ۴۰ ۴۱ ۴۲ ۴۳ ۴۴ ۴۵ ۴۶ ۴۷ ۴۸ ۴۹ ۵۰ ۵۱ ۵۲ ۵۳ ۵۴ ۵۵ ۵۶ ۵۷ ۵۸ ۵۹ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۳ ۶۴ ۶۵ ۶۶ ۶۷ ۶۸ ۶۹ ۷۰ ۷۱ ۷۲ ۷۳ ۷۴ ۷۵ ۷۶ ۷۷ ۷۸ ۷۹ ۸۰ ۸۱ ۸۲ ۸۳ ۸۴ ۸۵ ۸۶ ۸۷ ۸۸ ۸۹ ۹۰ ۹۱ ۹۲ ۹۳ ۹۴ ۹۵ ۹۶ ۹۷ ۹۸ ۹۹ ۱۰۰ ۱۰۱ ۱۰۲ ۱۰۳ ۱۰۴ ۱۰۵ ۱۰۶ ۱۰۷ ۱۰۸ ۱۰۹ ۱۱۰ ۱۱۱ ۱۱۲ ۱۱۳ ۱۱۴ ۱۱۵ ۱۱۶ ۱۱۷ ۱۱۸ ۱۱۹ ۱۲۰ ۱۲۱ ۱۲۲ ۱۲۳ ۱۲۴ ۱۲۵ ۱۲۶ ۱۲۷ ۱۲۸ ۱۲۹ ۱۳۰ ۱۳۱ ۱۳۲ ۱۳۳ ۱۳۴ ۱۳۵ ۱۳۶ ۱۳۷ ۱۳۸ ۱۳۹ ۱۴۰ ۱۴۱ ۱۴۲ ۱۴۳ ۱۴۴ ۱۴۵ ۱۴۶ ۱۴۷ ۱۴۸ ۱۴۹ ۱۵۰ ۱۵۱ ۱۵۲ ۱۵۳ ۱۵۴ ۱۵۵ ۱۵۶ ۱۵۷ ۱۵۸ ۱۵۹ ۱۶۰ ۱۶۱ ۱۶۲ ۱۶۳ ۱۶۴ ۱۶۵ ۱۶۶ ۱۶۷ ۱۶۸ ۱۶۹ ۱۷۰ ۱۷۱ ۱۷۲ ۱۷۳ ۱۷۴ ۱۷۵ ۱۷۶ ۱۷۷ ۱۷۸ ۱۷۹ ۱۸۰ ۱۸۱ ۱۸۲ ۱۸۳ ۱۸۴ ۱۸۵ ۱۸۶ ۱۸۷ ۱۸۸ ۱۸۹ ۱۹۰ ۱۹۱ ۱۹۲ ۱۹۳ ۱۹۴ ۱۹۵ ۱۹۶ ۱۹۷ ۱۹۸ ۱۹۹ ۲۰۰ ۲۰۱ ۲۰۲ ۲۰۳ ۲۰۴ ۲۰۵ ۲۰۶ ۲۰۷ ۲۰۸ ۲۰۹ ۲۱۰ ۲۱۱ ۲۱۲ ۲۱۳ ۲۱۴ ۲۱۵ ۲۱۶ ۲۱۷ ۲۱۸ ۲۱۹ ۲۲۰ ۲۲۱ ۲۲۲ ۲۲۳ ۲۲۴ ۲۲۵ ۲۲۶ ۲۲۷ ۲۲۸ ۲۲۹ ۲۳۰ ۲۳۱ ۲۳۲ ۲۳۳ ۲۳۴ ۲۳۵ ۲۳۶ ۲۳۷ ۲۳۸ ۲۳۹ ۲۴۰ ۲۴۱ ۲۴۲ ۲۴۳ ۲۴۴ ۲۴۵ ۲۴۶ ۲۴۷ ۲۴۸ ۲۴۹ ۲۵۰ ۲۵۱ ۲۵۲ ۲۵۳ ۲۵۴ ۲۵۵ ۲۵۶ ۲۵۷ ۲۵۸ ۲۵۹ ۲۶۰ ۲۶۱ ۲۶۲ ۲۶۳ ۲۶۴ ۲۶۵ ۲۶۶ ۲۶۷ ۲۶۸ ۲۶۹ ۲۷۰ ۲۷۱ ۲۷۲ ۲۷۳ ۲۷۴ ۲۷۵ ۲۷۶ ۲۷۷ ۲۷۸ ۲۷۹ ۲۸۰ ۲۸۱ ۲۸۲ ۲۸۳ ۲۸۴ ۲۸۵ ۲۸۶ ۲۸۷ ۲۸۸ ۲۸۹ ۲۹۰ ۲۹۱ ۲۹۲ ۲۹۳ ۲۹۴ ۲۹۵ ۲۹۶ ۲۹۷ ۲۹۸ ۲۹۹ ۳۰۰ ۳۰۱ ۳۰۲ ۳۰۳ ۳۰۴ ۳۰۵ ۳۰۶ ۳۰۷ ۳۰۸ ۳۰۹ ۳۱۰ ۳۱۱ ۳۱۲ ۳۱۳ ۳۱۴ ۳۱۵ ۳۱۶ ۳۱۷ ۳۱۸ ۳۱۹ ۳۲۰ ۳۲۱ ۳۲۲ ۳۲۳ ۳۲۴ ۳۲۵ ۳۲۶ ۳۲۷ ۳۲۸ ۳۲۹ ۳۳۰ ۳۳۱ ۳۳۲ ۳۳۳ ۳۳۴ ۳۳۵ ۳۳۶ ۳۳۷ ۳۳۸ ۳۳۹ ۳۴۰ ۳۴۱ ۳۴۲ ۳۴۳ ۳۴۴ ۳۴۵ ۳۴۶ ۳۴۷ ۳۴۸ ۳۴۹ ۳۵۰ ۳۵۱ ۳۵۲ ۳۵۳ ۳۵۴ ۳۵۵ ۳۵۶ ۳۵۷ ۳۵۸ ۳۵۹ ۳۶۰ ۳۶۱ ۳۶۲ ۳۶۳ ۳۶۴ ۳۶۵ ۳۶۶ ۳۶۷ ۳۶۸ ۳۶۹ ۳۷۰ ۳۷۱ ۳۷۲ ۳۷۳ ۳۷۴ ۳۷۵ ۳۷۶ ۳۷۷ ۳۷۸ ۳۷۹ ۳۸۰ ۳۸۱ ۳۸۲ ۳۸۳ ۳۸۴ ۳۸۵ ۳۸۶ ۳۸۷ ۳۸۸ ۳۸۹ ۳۹۰ ۳۹۱ ۳۹۲ ۳۹۳ ۳۹۴ ۳۹۵ ۳۹۶ ۳۹۷ ۳۹۸ ۳۹۹ ۴۰۰ ۴۰۱ ۴۰۲ ۴۰۳ ۴۰۴ ۴۰۵ ۴۰۶ ۴۰۷ ۴۰۸ ۴۰۹ ۴۱۰ ۴۱۱ ۴۱۲ ۴۱۳ ۴۱۴ ۴۱۵ ۴۱۶ ۴۱۷ ۴۱۸ ۴۱۹ ۴۲۰ ۴۲۱ ۴۲۲ ۴۲۳ ۴۲۴ ۴۲۵ ۴۲۶ ۴۲۷ ۴۲۸ ۴۲۹ ۴۳۰ ۴۳۱ ۴۳۲ ۴۳۳ ۴۳۴ ۴۳۵ ۴۳۶ ۴۳۷ ۴۳۸ ۴۳۹ ۴۴۰ ۴۴۱ ۴۴۲ ۴۴۳ ۴۴۴ ۴۴۵ ۴۴۶ ۴۴۷ ۴۴۸ ۴۴۹ ۴۵۰ ۴۵۱ ۴۵۲ ۴۵۳ ۴۵۴ ۴۵۵ ۴۵۶ ۴۵۷ ۴۵۸ ۴۵۹ ۴۶۰ ۴۶۱ ۴۶۲ ۴۶۳ ۴۶۴ ۴۶۵ ۴۶۶ ۴۶۷ ۴۶۸ ۴۶۹ ۴۷۰ ۴۷۱ ۴۷۲ ۴۷۳ ۴۷۴ ۴۷۵ ۴۷۶ ۴۷۷ ۴۷۸ ۴۷۹ ۴۸۰ ۴۸۱ ۴۸۲ ۴۸۳ ۴۸۴ ۴۸۵ ۴۸۶ ۴۸۷ ۴۸۸ ۴۸۹ ۴۹۰ ۴۹۱ ۴۹۲ ۴۹۳ ۴۹۴ ۴۹۵ ۴۹۶ ۴۹۷ ۴۹۸ ۴۹۹ ۵۰۰ ۵۰۱ ۵۰۲ ۵۰۳ ۵۰۴ ۵۰۵ ۵۰۶ ۵۰۷ ۵۰۸ ۵۰۹ ۵۱۰ ۵۱۱ ۵۱۲ ۵۱۳ ۵۱۴ ۵۱۵ ۵۱۶ ۵۱۷ ۵۱۸ ۵۱۹ ۵۲۰ ۵۲۱ ۵۲۲ ۵۲۳ ۵۲۴ ۵۲۵ ۵۲۶ ۵۲۷ ۵۲۸ ۵۲۹ ۵۳۰ ۵۳۱ ۵۳۲ ۵۳۳ ۵۳۴ ۵۳۵ ۵۳۶ ۵۳۷ ۵۳۸ ۵۳۹ ۵۴۰ ۵۴۱ ۵۴۲ ۵۴۳ ۵۴۴ ۵۴۵ ۵۴۶ ۵۴۷ ۵۴۸ ۵۴۹ ۵۵۰ ۵۵۱ ۵۵۲ ۵۵۳ ۵۵۴ ۵۵۵ ۵۵۶ ۵۵۷ ۵۵۸ ۵۵۹ ۵۶۰ ۵۶۱ ۵۶۲ ۵۶۳ ۵۶۴ ۵۶۵ ۵۶۶ ۵۶۷ ۵۶۸ ۵۶۹ ۵۷۰ ۵۷۱ ۵۷۲ ۵۷۳ ۵۷۴ ۵۷۵ ۵۷۶ ۵۷۷ ۵۷۸ ۵۷۹ ۵۸۰ ۵۸۱ ۵۸۲ ۵۸۳ ۵۸۴ ۵۸۵ ۵۸۶ ۵۸۷ ۵۸۸ ۵۸۹ ۵۹۰ ۵۹۱ ۵۹۲ ۵۹۳ ۵۹۴ ۵۹۵ ۵۹۶ ۵۹۷ ۵۹۸ ۵۹۹ ۶۰۰ ۶۰۱ ۶۰۲ ۶۰۳ ۶۰۴ ۶۰۵ ۶۰۶ ۶۰۷ ۶۰۸ ۶۰۹ ۶۱۰ ۶۱۱ ۶۱۲ ۶۱۳ ۶۱۴ ۶۱۵ ۶۱۶ ۶۱۷ ۶۱۸ ۶۱۹ ۶۲۰ ۶۲۱ ۶۲۲ ۶۲۳ ۶۲۴ ۶۲۵ ۶۲۶ ۶۲۷ ۶۲۸ ۶۲۹ ۶۳۰ ۶۳۱ ۶۳۲ ۶۳۳ ۶۳۴ ۶۳۵ ۶۳۶ ۶۳۷ ۶۳۸ ۶۳۹ ۶۴۰ ۶۴۱ ۶۴۲ ۶۴۳ ۶۴۴ ۶۴۵ ۶۴۶ ۶۴۷ ۶۴۸ ۶۴۹ ۶۵۰ ۶۵۱ ۶۵۲ ۶۵۳ ۶۵۴ ۶۵۵ ۶۵۶ ۶۵۷ ۶۵۸ ۶۵۹ ۶۶۰ ۶۶۱ ۶۶۲ ۶۶۳ ۶۶۴ ۶۶۵ ۶۶۶ ۶۶۷ ۶۶۸ ۶۶۹ ۶۷۰ ۶۷۱ ۶۷۲ ۶۷۳ ۶۷۴ ۶۷۵ ۶۷۶ ۶۷۷ ۶۷۸ ۶۷۹ ۶۸۰ ۶۸۱ ۶۸۲ ۶۸۳ ۶۸۴ ۶۸۵ ۶۸۶ ۶۸۷ ۶۸۸ ۶۸۹ ۶۹۰ ۶۹۱ ۶۹۲ ۶۹۳ ۶۹۴ ۶۹۵ ۶۹۶ ۶۹۷ ۶۹۸ ۶۹۹ ۷۰۰ ۷۰۱ ۷۰۲ ۷۰۳ ۷۰۴ ۷۰۵ ۷۰۶ ۷۰۷ ۷۰۸ ۷۰۹ ۷۱۰ ۷۱۱ ۷۱۲ ۷۱۳ ۷۱۴ ۷۱۵ ۷۱۶ ۷۱۷ ۷۱۸ ۷۱۹ ۷۲۰ ۷۲۱ ۷۲۲ ۷۲۳ ۷۲۴ ۷۲۵ ۷۲۶ ۷۲۷ ۷۲۸ ۷۲۹ ۷۳۰ ۷۳۱ ۷۳۲ ۷۳۳ ۷۳۴ ۷۳۵ ۷۳۶ ۷۳۷ ۷۳۸ ۷۳۹ ۷۴۰ ۷۴۱ ۷۴۲ ۷۴۳ ۷۴۴ ۷۴۵ ۷۴۶ ۷۴۷ ۷۴۸ ۷۴۹ ۷۵۰ ۷۵۱ ۷۵۲ ۷۵۳ ۷۵۴ ۷۵۵ ۷۵۶ ۷۵۷ ۷۵۸ ۷۵۹ ۷۶۰ ۷۶۱ ۷۶۲ ۷۶۳ ۷۶۴ ۷۶۵ ۷۶۶ ۷۶۷ ۷۶۸ ۷۶۹ ۷۷۰ ۷۷۱ ۷۷۲ ۷۷۳ ۷۷۴ ۷۷۵ ۷۷۶ ۷۷۷ ۷۷۸ ۷۷۹ ۷۸۰ ۷۸۱ ۷۸۲ ۷۸۳ ۷۸۴ ۷۸۵ ۷۸۶ ۷۸۷ ۷۸۸ ۷۸۹ ۷۹۰ ۷۹۱ ۷۹۲ ۷۹۳ ۷۹۴ ۷۹۵ ۷۹۶ ۷۹۷ ۷۹۸ ۷۹۹ ۸۰۰ ۸۰۱ ۸۰۲ ۸۰۳ ۸۰۴ ۸۰۵ ۸۰۶ ۸۰۷ ۸۰۸ ۸۰۹ ۸۱۰ ۸۱۱ ۸۱۲ ۸۱۳ ۸۱۴ ۸۱۵ ۸۱۶ ۸۱۷ ۸۱۸ ۸۱۹ ۸۲۰ ۸۲۱ ۸۲۲ ۸۲۳ ۸۲۴ ۸۲۵ ۸۲۶ ۸۲۷ ۸۲۸ ۸۲۹ ۸۳۰ ۸۳۱ ۸۳۲ ۸۳۳ ۸۳۴ ۸۳۵ ۸۳۶ ۸۳۷ ۸۳۸ ۸۳۹ ۸۴۰ ۸۴۱ ۸۴۲ ۸۴۳ ۸۴۴ ۸۴۵ ۸۴۶ ۸۴۷ ۸۴۸ ۸۴۹ ۸۵۰ ۸۵۱ ۸۵۲ ۸۵۳ ۸۵۴ ۸۵۵ ۸۵۶ ۸۵۷ ۸۵۸ ۸۵۹ ۸۶۰ ۸۶۱ ۸۶۲ ۸۶۳ ۸۶۴ ۸۶۵ ۸۶۶ ۸۶۷ ۸۶۸ ۸۶۹ ۸۷۰ ۸۷۱ ۸۷۲ ۸۷۳ ۸۷۴ ۸۷۵ ۸۷۶ ۸۷۷ ۸۷۸ ۸۷۹ ۸۸۰ ۸۸۱ ۸۸۲ ۸۸۳ ۸۸۴ ۸۸۵ ۸۸۶ ۸۸۷ ۸۸۸ ۸۸۹ ۸۹۰ ۸۹۱ ۸۹۲ ۸۹۳ ۸۹۴ ۸۹۵ ۸۹۶ ۸۹۷ ۸۹۸ ۸۹۹ ۹۰۰ ۹۰۱ ۹۰۲ ۹۰۳ ۹۰۴ ۹۰۵ ۹۰۶ ۹۰۷ ۹۰۸ ۹۰۹ ۹۱۰ ۹۱۱ ۹۱۲ ۹۱۳ ۹۱۴ ۹۱۵ ۹۱۶ ۹۱۷ ۹۱۸ ۹۱۹ ۹۲۰ ۹۲۱ ۹۲۲ ۹۲۳ ۹۲۴ ۹۲۵ ۹۲۶ ۹۲۷ ۹۲۸ ۹۲۹ ۹۳۰ ۹۳۱ ۹۳۲ ۹۳۳ ۹۳۴ ۹۳۵ ۹۳۶ ۹۳۷ ۹۳۸ ۹۳۹ ۹۴۰ ۹۴۱ ۹۴۲ ۹۴۳ ۹۴۴ ۹۴۵ ۹۴۶ ۹۴۷ ۹۴۸ ۹۴۹ ۹۵۰ ۹۵۱ ۹۵۲ ۹۵۳ ۹۵۴ ۹۵۵ ۹۵۶ ۹۵۷ ۹۵۸ ۹۵۹ ۹۶۰ ۹۶۱ ۹۶۲ ۹۶۳ ۹۶۴ ۹۶۵ ۹۶۶ ۹۶۷ ۹۶۸ ۹۶۹ ۹۷۰ ۹۷۱ ۹۷۲ ۹۷۳ ۹۷۴ ۹۷۵ ۹۷۶ ۹۷۷ ۹۷۸ ۹۷۹ ۹۸۰ ۹۸۱ ۹۸۲ ۹۸۳ ۹۸۴ ۹۸۵ ۹۸۶ ۹۸۷ ۹۸۸ ۹۸۹ ۹۹۰ ۹۹۱ ۹۹۲ ۹۹۳ ۹۹۴ ۹۹۵ ۹۹۶ ۹۹۷ ۹۹۸ ۹۹۹ ۱۰۰۰

اڪثر حصو ڇڏي ته سجده سهو ڏي، گهٽ ڇڏي ته نه ڏي. پر مجتبيٰ ۾ آهي ته جيتوڻيڪ الحمد جي هڪ آيت به ڇڏي ته اوليٰ آهي ته سجده سهو ڏي. ان اصول پٽاندڙ فاتح جي هر آيت جو اهوئي حڪم آهي.

غرض اوهان کي معلوم ٿيو ته الحمد جو گهٽ يا گهڻو حصو ڇڏڻ سبب سجده سهو واجب ٿيڻ جو قول عام ڪتابن ۾ آهي، جيئن مصنف بحر جو قول ان تي دلالت ڪري ٿو ۽ فاتح جي هر آيت ڇڏڻ سبب سجده سهو واجب هئڻ جو حڪم رڳو ”المجتبيٰ“ نالي ڪتاب تان ورتل آهي، بس غور فڪر ڪر. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته جيڪڏهن امام جي پويان مقتديءَ کان ڪا ڀل ٿي وڃي ته ڇا نقصان جي ادائينگي لاءِ نماز ورائي پڙهي يانه؟ شاعر جو قول آهي ته: (ترجمو) مقتديءَ کان جڏهن ويسر ٿئي، ان تي سجده سهو لازم نه آهي. سندس سهو جو بار امام تي آهي. (امام جي متابعت کان سواءِ) مقتديءَ جي عبادت الله تعاليٰ قبول نٿو ڪري. آءٌ عرض ڪريان ٿو ته جڏهن امام جي متابعت ۾ مقتديءَ جي عبادت مقبول آهي ته پوءِ دهرائڻ جي ڪهڙي ضرورت آهي؟ هن مسئلي ۾ عالمن جو اختلاف آهي. هن فقير جي ذهن ۾ جيڪا ڳالهه اچي ٿي سا اها آهي ته موناڻن واجب نه آهي ۽ احتياط جي تقاضا آهي ته موناڻي، واللہ تعاليٰ اعلم. ڪتبہ عثمان المتعلوي. سائين! عثمان متعلوي صاحب جي اها لکت صحيح آهي يا نه؟

جواب: بظاهر معلوم ٿئي ٿو ته ڪنهن عبادت جي مقبول هجڻ يا گنهگار نه ٿيڻ جو لازمي مطلب اهو نه آهي ته ان ۾ جيڪو نقصان واقع ٿيو آهي، ان جي تڪميل نه ڪجي. ڇا توهان کي معلوم نه آهي ته ”خزانه المفتين“ جو مصنف لکي ٿو ته ”غصب ڪيل ۽ ڪسيل (۱) زمين ۾ نماز جائز آهي، پر ظلم سبب کيس سزا ڏني ويندي. پوءِ نافرمان ٿيڻ جو مطلب اهو نه آهي ته ان کي فرمانبرداري ڪرڻ کان به منع ڪجي. ساڳيءَ طرح عبادت و اطاعت وغيره ۾ خلل يا عيب رهجي وڃي ته ائين نه چئبو ته مقبول نه آهي. انهيءَ اصول پٽاندڙ جيڪڏهن نماز ۾ ڪا خرابي واقع ٿئي ٿي جنهن سان سجده سهو واجب ٿئي ٿو ته موناڻي پڙهڻ وڌيڪ ترجيح جوڳو ڪم آهي. ڪيئن نه جڏهن ته محقق فقيه ”النهر الفائق“ جو مصنف لکي ٿو ته ”امام جي ويسر جي ڪري مقتديءَ تي سجده سهو آهي، پر پاڻ مقتديءَ

(۱) اوهان کي معلوم هجڻ گهرجي ته ڪنهن جي ڦريل زمين ۾ نماز پڙهڻ مڪروم آهي، جيئن ”مفتاح الصلوة“ ۾ آهي ته، پندرهن جاين تي نماز پڙهڻ مڪروم آهي، جن مان هڪ ڦريل زمين تي نماز پڙهڻ آهي. ”خزانه الفتاويٰ“ ۾ وضاحت آهي ته اهڙي نماز بابت ائين نه چئبو ته اها الله وٽ نامقبول آهي. جنهن جو لازمي نتيجو اهو نڪري ٿو ته اها مڪروم به آهي ۽ مقبول به. وري هيءُ اصول اوهان کي مٿي معلوم ٿي چڪو آهي ته جيڪا نماز مڪروم نموني ادا ڪئي وئي هجي ان کي ورائي سهڻي ۽ ڪامل نموني ادا ڪيو ويندو. ان ڪري جيڪا نماز ڦريل سرزمين ۾ پڙهي وئي هجي اها ورائي پڙهي ويندي. انهيءَ بحث مان معلوم ٿيو ته جنهن نماز ۾ ڪو خلل يا نقصان رهجي ويو هجي جيتوڻيڪ الله تعاليٰ وٽ مقبول و منظور چوند هجي مگر ڪامل ڪري ورائي پڙهي ويندي. ان ڪري مٿي شاعر جي ان قول جو ڪو اعتبار نه آهي ته جنهن عبادت کي الله تعاليٰ قبول فرمائي ان کي دهرائڻ جي ڪهڙي ضرورت؟ (نامعلوم محشي ڇاپو پشاور)

کان ويسر ٿئي ته (مٿس سجده سهو) نه آهي. وري فقيرن جي بيانن جي تقاضا اها معلوم ٿئي ٿي ته جيئن ته امام جي متابعت سبب مقتديءَ لاءِ سجده سهو ممڪن نه آهي. انهيءَ ڪري نماز ورائي پڙهي، ڇاڪاڻ ته يلجي واجب ڇڏڻ سان نماز مڪروم ٿي. ان نقصان کي پوري ڪرڻ جي صورت هئي سجده سهو ڏيڻ. جيڪو مقتديءَ لاءِ (امام جي اقتدا سبب) ناممڪن آهي. ان ڪري نماز جي اها ڪراهيت پنهنجي حال تي برقرار آهي، سو اها ورائي پڙهڻ گهرجي، جيئن قاعدو ۽ اصول آهي. ڄاڻڻ گهرجي ته نماز نقصان تڏهن واقع ٿيندو آهي، جڏهن نمازي نماز دوران مڪروم ڪم ڪري. ان ڪري ان کي ٻيهر اهڙي طرح پڙهڻ گهرجي جو وري ڪو مڪروم ڪم واقع نه ٿئي جيئن هدايه ۾ آهي، جيڪڏهن ڪو تصوير وارا ڪپڙا پائي نماز پڙهي ته سندس نماز مڪروم آهي. اها ان طرح موتائي پڙهي جو وري ڪو مڪروم ڪم نه ٿئي ۽ اهو ڪم هر ان نماز لاءِ آهي، جنهن کي مڪروم طريقي سان ادا ڪيو ويو هجي.... اسان کي مسئلي جي جيڪا صورت آڏو آهي ان ۾ جيتوڻيڪ مقتديءَ تي ويسر جو سجده واجب نه آهي، ڇاڪاڻ ته اڪيلي سر سجده سهو ڏنائين ته امام جي مخالفت لازم ٿيندي ۽ جيڪڏهن امام سندس پيروي ڪندو ته نماز جي اصليت ئي بدلجي ويندي، جيئن هدايه ۾ آهي. بهرحال نقصان ٿيڻ سبب نماز مڪروم نه آهي، هاڻي ان کي غير مڪروم صورت ۾ موتائين به واجب آهي، جيتوڻيڪ سهو جو سجده واجب نه آهي، ان ڪري نماز مڪروم فعل واقع ٿيڻ ڪري موتائي ويندي. نه سهو جي واجب ٿيڻ ڪري، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عصر يا فجر ۾ نمازيءَ کان ڪو واجب رهجي ويو يا مڪروم فعل ٿي ويو. عالمن وٽ مشهور ۽ معروف اها ڳالهه آهي ته عصر ۽ فجر کان بعد ان نقصان جو پورا ٿو نه ڪبو، جو نفل آهي ۽ عصر ۽ فجر کان پوءِ نفل پڙهڻ جائز نه آهي. اشباه جي عبارت هيءَ آهي: جنهن نماز ۾ واجب رهجي وڃي يا مڪروم تحريمي ڪم ٿيو هجي، اها وقت تي موتائي پڙهي. اها عبارت هن بابت پڌري آهي ته اهڙي نماز ساڳي طرح ان وقت ۾ ورائي پڙهي ڇاڪاڻ ته جملہ ”پڙهي ويندي“ ۾ جيڪو ضمير ”اها“ جو آهي، نماز ڏانهن موٽي ٿو ۽ ان مان سمجهجي ٿو ته اها اڻپوري نماز جيڪا ٻيهر ڪامل ڪري پڙهجي ٿي، نفل نه آهي، بلڪه اها فرض نماز آهي، جنهن ۾ واجب ترڪ ٿئي ٿو يا مڪروم فعل واقع ٿئي ٿو. جنهن جي ڪري اها موتائي پڙهجي ٿي. سندس عبارت ”اها وقت اندر پڙهڻ واجب آهي“ مان به ثابتي ملي ٿي ته عصر ۽ فجر کان پوءِ جيڪا به نماز پڙهي وئي هجي ۽ ان ۾ واجب ڇڏيل يا مڪروم فعل ٿيل هجي، اها موتائي پڙهي ويندي، نفلي هجي يا غير نفلي، پر اشباه جي عبارت ان جي خلاف معلوم ٿئي ٿي، سواءِ ان جي ته ان جي هن طرح تاويل يا استثناء ڪجي ته ”جنهن به نماز ۾ واجب رهجي وڃي يا مڪروم تحريمي ڪم ٿيو هجي، اها وقت اندر پڙهي ويندي، سواءِ عصر ۽ فجر جي يا استثناء کان سواءِ ڪا ٻي تاويل ڪجي، تان ته ٻنهي قولن ۾ موافقت پيدا ٿئي“، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته اشباه جي مصنف جو ”وقت اندر موتائين“ مان مطلب آهي ته جيڪو وقت

نماز جي نقصان جي پورائي ڪرڻ لاءِ صحيح هجي، ڇاڪاڻ ته فقهيون جا عمومي حڪم پنهنجن شرطن سان هوندا آهن، جنهن کي هر اهو سمجهدار انسان ڄاڻندو آهي، جنهن کي اصول ۽ فروع جي حڪمن احڪامن سان لاڳاپو هوندو آهي ۽ طالب جي سمجهه تي ويساهه ڪندي انهن کي بيان نه ڪندا آهن، جيئن البحر ۾ آهي. ڇا توهان کي ڪنڙ جي هيٺين عبارت معلوم نه آهي، جيڪو لکي ٿو ته: (نماز ۾) واجب رهجي وڃي ته سلام ڦيرائڻ کان پوءِ التحيات پڙهڻ ۽ سلام واجب آهي. بظاهر ان عام حڪم جي تقاضا اها معلوم ٿئي ٿي ته نماز ۾ واجب رهڻ سبب ڪڏهن به ويسر جو سجدو ڏئي سگهجي ٿو، پر دراصل حڪم ائين نه آهي. ان ڏس ۾ بحرجو مصنف لکي ٿو ته: ڄاڻڻ گهرجي ته واجب جو حڪم صحيح ۽ صالح وقت جي شرط سان مشروط هوندو آهي، تانجو جنهن تي صبح جي نماز ۾ واجب رهڻ جي ڪري ويسر جو سجدو آهي، پر اڃا سلام مس ڦيرايائين ته سج اڀري آيو، اهڙي طرح قضا پڙهڻ وقت ڪو واجب رهجي ويو، پوءِ سجدو سهو ڏيڻ کان اڳ سج جي ڳاڙهاڻ ڇانئجي وئي، يا جمعي جي نماز ۾ ڪوخلل واقع ٿيو، ان جي تڪميل لاءِ سجدو سهو جي تعميل کان اڳ وقت نڪري ويو، انهن سڀني صورتن ۾ ان تان ويسر جو سجدو ساقط ٿي ويندو. ان ڪري اشباه جي مصنف عام ڪتابن جي ابتڙ ڪا ڳالهه نه لکي آهي ۽ نه سندس عبارت ۾ ڪو خلل آهي. خلل ته ان شخص جي سمجهه ۾ آهي، جيڪو مطلق حڪم کي سمجهي نٿو سگهي جڏهن ته اشباه جي مصنف پڙهندڙ جي صحيح سمجهه تي اعتماد ڪندي مطلق ڳالهه لکي آهي. اهيءَ ڪري سندس عبارت ۾ استثنا ۽ تاويل ڪرڻ جي ضرورت نه آهي، البتہ ان شخص جي بيمار سمجهه جي اصلاح جي حاجت ضرور آهي، الله تعاليٰ حق چوندو آهي ۽ سڌي واٽ ڏانهن هدايت ڪندو آهي، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: سجدو سهو ڏيڻ کان بعد التحيات پڙهڻ واجب آهي يا مستحب؟ جيئن ڪي ماڻهو گمان ڪن ٿا. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهري آهي ته سوال ۾ پيچيل حالت ۾ تشهد پڙهڻ واجب آهي جيئن بحر ۾ آهي ته: ٽيون ڪر جيڪو ويسر جي سجدن کان بعد ادا ڪري، التحيات ۽ سلام ڦيرڻ آهي ۽ بظاهر اهي ٻئي ڪر واجب آهن، جيئن مجتبيٰ ۾ اهڙي پڌرائي موجود آهي. درمختار ۾ آهي ته: اهڙي طرح التحيات پڙهڻ ۽ سلام ورائڻ به واجب آهي. ڇاڪاڻ ته سجدو سهو پهرين التحيات کي ختم ڪري ٿو. جيڪڏهن چوندا ته بظاهر جنهن ڳالهه کي درمختار جي مصنف واجب چيو آهي، التحيات آهي، ڇاڪاڻ ته اهو ئي ڪهڙو حڪم آهي؟ ۱۲ چونڊس ته التحيات پڙهڻ لاءِ قعدي ۾ ويهڻ به واجب آهي، ڇاڪاڻ ته اهو ئي التحيات پڙهڻ جو هنڌ ۽ جاءِ آهي ۽ هي اصول مڃيل آهي ته جنهن شيءِ مٿان ڪنهن حڪم جي تعميل ۽ تڪميل ٿيندي هجي، اهو به واجب آهي. ان قول جي تائيد بحر مان ٿئي ٿي، جنهن حاوي القدسي کان نقل ڪيو آهي ته سواءِ آخري قعدي جي نماز جاسپ قعدا واجب آهن، جن ۾ (ويسر جي سجدن کان بعد) جو قعدو به شامل آهي. ائين چوڻ به صحيح نه آهي ته جيئن ته اهو قعدو آخر ۾ آهي، ان ڪري ان کي آخري قعدو شمار ڪيو ويندو جيڪو فرض آهي. ڇاڪاڻ ته نماز جو آخري قعدو اهو ئي

آهي، جيڪو سجده سهو کان اڳ آهي ۽ ويسر جا سجده انهيءَ قعدي کي ختم نٿا ڪن، ڇاڪاڻ ته اهو قعدو فرض هجڻ جي ڪري انهن سجدن کان وڌيڪ طاقتور آهي. اهڙي طرح التجنيس ۾ آهي. درمختار ۾ آهي؛ ويسر جا سجدا التحيات پڙهڻ کي ته ختم ڪن ٿا پر قعدي (يعني ويهڪ) کي ختم نٿا ڪن...

جائڻ گهرجي ته ويسر جا سجدا ڏيئي جڏهن قعدو ڪري، ان ۾ التحيات پڙهڻ کان پوءِ درود ۽ دعا به پڙهڻ گهرجي، جيئن هدايه ان قول کي صحيح چوندي لکي ٿو ته: ويسر جي سجدن کان بعد قعدي ۾ دعا به پڙهي، ڇاڪاڻ ته اهو نماز جو آخري حصو آهي. شايد متان جي هيئن عبارت جي ڪري ان کي مستحب سمجهيو وڃي جيڪو لکي ٿو ته ”سجده سهو کان بعد قعدو ڪرڻ فرض نه آهي، تانجو اهي سجدا ڏئي ويهڻ جي بجاءِ اٿي هليو وڃي ته ان جي نماز فاسد نه ٿيندي.“ توهان کي معلوم آهي ته اهو وهڻ غلط فهميءَ جو نتيجو آهي، ڇاڪاڻ ته انهيءَ قعدي جو فرض نه هجڻ يا ان جي ڇڏڻ سبب نماز جو فاسد ٿيڻ جو لازمي مطلب هيءُ نه آهي ته اهو قعدو مستحب آهي. ڇاڪاڻ ته هڪ ڪم فرض نه هجي ته واجب ته ٿي سگهي ٿو، جنهن جي ڇڏڻ سان نماز فاسد يعني خراب نه ٿيندي آهي، البتہ ان کي ”واجب، جو تارڪ“ ته چئي سگهجي ٿو. اهوئي سبب آهي ته ”فتح القدیر“ جو مصنف لکي ٿو ته: ”جيڪڏهن رڳو ويسر جا سجدا ادا ڪري نه ويهي ته واجب جو تارڪ ليکيو ويندو، البتہ نماز فاسد نه ٿيندي.“ پوءِ ان قعدي کي رڳو اها هڪ روايت ڏسي مستحب سمجهڻ فقهي ڪتابن جو مطالعو نه ڪرڻ صحيح طريقو نه آهي، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: سائين توهان کي ۽ جيڪي توهان وٽ موجود آهن اول کان آخر تائين ظاهر ۽ باطن هر لحاظ سان السلام عليڪم چئون ٿا. ان کان بعد عرض آهي ته كشف الرمزشرح الكنز ۾ ”تڪراري فعل“ هيٺ آهي ته هتي تڪراري فعل جو ذڪر آهي، ڇاڪاڻ ته جنهن شيءِ ۾ تڪرار هجي جيڪڏهن فعل نه آهي، جيئن قرأت آهي ته ان جي (نماز جي ٻين) سمورن ارڪانن سان ترتيب فرض نه بلڪه واجب آهي... ان مسئلي جي اصلي صورت لکي ثواب دارين حاصل ڪريو.

جواب: پڇيل مسئلي جي صورت جو جواب هي آهي، واللہ اعلم ته قيام ۾ قرآن پڙهڻ ۽ رکوع جي درميان ترتيب قائم رکڻ واجب آهي. جيڪڏهن قرأت کان اڳ رکوع ڪيائين ته سجده سهو لازم آهي، جيئن شرح وقايه ۾ آهي، حالانڪ هڪ رکعت ۾ قرأت دهرائي به ڪونه وئي آهي. قياس جي تقاضا آهي ته ٻنهي ۾ ترتيب قائم رکڻ فرض آهي، جيئن اهڙن ٻين ڪمن ۾ فرض آهي جيڪي دهرايا نٿا وڃن. ڪافيءَ جو مصنف لکي ٿو ته: ”جيڪي ڪم ڪنهن رڪن ۾ اڪيلا آهن، انهن ۾ ترتيب قائم رکڻ فرض آهي؛ جيئن هر رکعت ۾ قيام ۽ رکوع ڪرڻ. جيڪي ڪم هڪ رڪن ۾ هڪ کان وڌيڪ ڀيرا ادا ڪجن ٿا، انهن ۾ ترتيب قائم رکڻ فرض نه آهي، جيئن به سجدا آهن. غور ڪيو ته معلوم ٿيندو ته (نماز ۾) قرأت ڪرڻ قول آهي، فعل نه آهي، ان ڪري ان کي قيام، رکوع جهڙن ڪمن تي قياس ڪرڻ، قياس مع الفارق، يعني جدا حڪم واري شيءِ کي هڪ حڪم ۾ شامل ڪرڻ آهي. اهوئي سبب آهي ته ابن ڪمال چوي ٿو ته: فرضن ۾ ترتيب ان وقت فرض آهي جڏهن اهي فعل

هجن ۽ قول نه هجن ۽ هڪ رڪن ۾ دهرايا به نه وڃن جيئن (نماز ۾) قرأت ڪرڻ. ”كشف الرمض“ ۾ مقدسي ۽ صدر الشريفة جهڙا ٻيا علماء جيڪي ان اصولي فرق کان واقف نه آهن، چون ٿا ته مٿي بيان ڪيل هيءُ شرط ته ”جيڪي فرض دهرايا نٿا وڃن“ لازمي نه آهي جنهن سان ٻيو فرض ان حڪم ۾ شامل نٿو ٿئي. ابن ڪمال سندن قول کي رد ڪندي لکي ٿو ته ”بلڪ اهو قيد ضروري آهي، تان ته پڌرو ٿئي ته جيڪي فعل دهرايا وڃن ٿا انهن جي ٻين فرضن سان ترتيب قائم رکڻ فرض نه آهي. ڇاڪاڻ ته جن ڪمن ۾ ترتيب فرض آهي، اهي آهن قيام، رکوع، سجده، قعدو وغيره. ان ڪري مٿي بيان ڪيل شرط کي جيڪو وساريندو، خطا کائيندو، هن ڏس ۾ الله تعاليٰ جي مهربانيءَ سان مون تي اهو ظاهر ٿيو آهي. والله اعلم بالصواب، (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن نفل پڙهندڙ سجده سهو ترڪ ڪري، اهو جڏهن ”جبري نماز“ پڙهي يعني نقصان جي تڪميل خاطر ٻيهر نماز پڙهي، ته گذريل قرأت ٻيهر پڙهي يا نه؟

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته نفلي نماز سجده سهو ترڪ سان فاسد نٿي ٿئي. البتہ ان ۾ نقصان ممڪن آهي، پر اهو نقصان سجده سهو سان پوءِ نٿو ٿئي ان ڪري ”جبري طريقي“ مطابق ان جي تلافِي مافات ڪئي ويندي يعني نماز ورائي پڙهي ويندي. ساڳيءَ قرأت کي دهرائڻ جي ضرورت نه آهي، ڇاڪاڻ ته نقصان جي ان کانسواءِ به پورائي ٿئي ٿي، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن امام آخري قعدو ڪري ٻلجي پنجين رڪعت لاءِ اٿي بيهي، ڪي مقتدي ان انتظار ۾ ويٺا رهيا ته امام پنجين رڪعت جو سجدو ڪري، ڪن امام جي ٻيهر شرط سلام ڦيرائي ڇڏيو. جن مقتدين سلام ڦيرايو انهن جي نماز مڪروه تحريمي آهي يا نه؟ ۽ امام جي متابعت نه ڪرڻ جي ڪري اهي نماز ورائي پڙهن يا نه؟

جواب: بظاهر مسئلو هن طرح آهي ته جڏهن امام پنجين رڪعت جي سجدي جو ارادو ڪيو ته هاڻي سلام ڦيرائڻ لازم آهي، جيئن ”قنيم“ مان معلوم ٿئي ٿو (جنهن ۾ آهي) ته ”جيڪڏهن امام چوٿين رڪعت ۾ ويهي پوءِ بيهي ته وڌيڪ صحيح قول مطابق مقتدين ان جي پيروي نه ڪن. جيڪڏهن پنجين رڪعت جي سجدي ڪرڻ کان اڳ وري ويهي ته مقتدين کي گهرجي ته ان سان گڏ سلام ڦيرائين ۽ جيڪڏهن امام پنجين جو سجدو ڏي ته مقتدي اڪيلي سر سلام ڦيرائين...“

توهان کي خبر آهي ته امام جي پيروي ڪرڻ واجب آهي. ان جي باوجود هتي عالمن جي وضاحت موجود آهي ته (بيان ڪيل صورت ۾) سندس پيروي نه ڪبي. ڇاڪاڻ ته ان وقت سندس پيروي بدعت ۾ متابعت ۽ اطاعت ليکي ويندي جڏهن ته مسنون طريقو آهي ته چوٿين رڪعت کان بعد سلام ڦيرائجي، جيئن سدائين معمول هلندو اچي ٿو. بحر جي مصنف مسئلي جي ان صورت تي بحث ڪندي لکيو آهي ته ”صحيح ڳالهه اها آهي ته مقتدين کي امام جي پيروي نه ڪرڻ گهرجي ڇاڪاڻ ته بدعت ۾ پيروي ڪرڻ جي ضرورت نه آهي. پوءِ جيڪڏهن امام پنجين رڪعت جي سجدي کان اڳ ويهي ته مقتدين کي سلام ورائڻ ۾ امام جي پيروي ڪرڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته اهڙو سلام پنهنجي

وقت تي ليکيو ويندو. " غرض ته مقتدين ويهي رهن ته جڏهن امام قيام مان موٽي ته سندس متابعت ۾ ساڻس گڏجي سلام ڦيرائين. ان جي موٽڻ کان اڳ سلام ڦيرائڻ دراصل ان جي متابعت جي ڀڃڪڙي آهي. جيتوڻيڪ ان سان آخري قعدي ۾ التحيات پڙهڻ سبب سندن نماز پوري ٿي ويندي، پر ان سان مڪروم تحريمي ڪم واقع ٿئي ٿو. جيئن امام جي سلام ورائڻ کان اڳ مسبوق قيام ڪري ته (مڪروم تحريمي آهي). البحر ۾ آهي ته ڪجهه موقعن کان سواءِ مسبوق التحيات پڙهي امام جي سلام ڦيرائڻ کان اڳ قيام نه ڪري. جيڪڏهن انهن (موقعن) کان سواءِ التحيات پڙهڻ جيتري دير رکي سلام ڦيرايائين ته صحيح آهي پر مڪروم تحريمي آهي. ڇاڪاڻ ته اسلام جي ٻڌري حڪم موجب امام جي متابعت واجب آهي. نبي صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته "امام مقرر ٿي هن لاءِ ڪجي ٿو ته جيئن ان جي تابعداري ڪئي وڃي، پوءِ ان جي مخالفت نه ڪريو." اها ۽ ان جهڙيون ٻيون حديثون آهن جن مان امام جي پيروي واجب ثابت ٿئي ٿي. ان ڪري جيئن امام جي سلام ڦيرائڻ کان اڳ مسبوق جو اٿڻ مٿئين نص جي ابتڙ آهي، تيئن مسئلي جي هن صورت ۾ به اها مخالفت ثابت ٿيندي جڏهن مقتدي امام جي پنجين رکعت مان موٽڻ کان اڳ سلام ڦيرائي ڇڏين. غرض ته اهو ڪم مڪروم تحريمي آهي، جنهن ڪري اهڙي نماز موٽائي پڙهي جنهن ۾ ڪو مڪروم ڪم واقع ٿيو هجي، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: هن مسئلي بابت عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته پهرين قعدي ۾ التحيات پڙهڻ کان بعد ڀلجي يا ڄاڻي وائي درود پڙهيائين يا ڀلجي پهرين رکعت ۾ (فاتحه کان) بعد انا انزلناه ۽ ٻئي ۾ اقرا پڙهيائين. ٻنهي مسئلن جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: جيڪڏهن ڀلجي پهرئين قعدي ۾ التحيات کان پوءِ درود پڙهي ته سهو جا سجدا ڏي. ڄاڻي وائي پڙهي ته نماز مڪروم تحريمي آهي، جيئن "خزانه المفتين" ۾ آهي ته پهرين قعدي ۾ التحيات کان وڌيڪ ڄاڻي وائي پڙهڻ ته مڪروم (تحريمي) آهي. ڀلجي اللهم صل علي محمد ڇيائين ته مختار قول آهي ته ان تي سجده سهو لازم آهي، پر درمختار جو مصنف ڄاڻائي ٿو ته ڄاڻي وائي نماز ۾ چئن هنڌن تي سجده سهو لازم آهي: ۱- پهريون قعدو ڇڏڻ، ۲- نبي ﷺ تي درود پڙهڻ ۲- ڄاڻي وائي سندن ذڪر ڪرڻ تانجو نماز جو هڪ رڪن رهجي وڃي ۽ ۴- نماز جي آخر تائين پهرين رکعت جي ٻن سجدن مان هڪ ۾ دير ڪرڻ. (سندس قول) پهرئين التحيات کان پوءِ درود پڙهڻ ڪري سجده سهو بابت ته ٻڌرو آهي، پر ان کي ضعیف صیفي سان بيان ڪرڻ مان معلوم ٿئي ٿو ته ڪمزور قول آهي، جيئن گجهو نه آهي. خزانه المفتين جي عبارت جي تقاضا آهي ته جنهن نماز ۾ مڪروم ڪم ٿي وڃي، حڪم آهي ته ان جي نقصان جي تلافي ڪرڻ لاءِ اها ورائي پڙهجي. باقي رهيو هيءُ مسئلو ته پهرين رکعت ۾ انا انزلناه ۽ ٻيءَ ۾ اقرا پڙهي ته ڇا حڪم آهي؟ عالمگيريءَ ۾ آهي ته ائين ڪرڻ مڪروم آهي، لکي ٿو ته: جڏهن پهرين رکعت ۾ سورة پڙهي پوئينءَ ۾ ان کان اڳئين سورت پڙهي ته مڪروم آهي. جيڪڏهن ڄاڻي وائي ائين ڪري ته نقصان جي تلافي ڪرڻ خاطر اها ورائي پڙهي، جيڪڏهن ڀل ۾ ائين ٿيو آهي ته ان تي سجده سهو واجب نه آهي ڇاڪاڻ ته ڀل سبب مڪروم ڪم

ٿيو آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪنهن کان تراويح جي ٻن رڪعتن ۾ ڀل ٿئي ۽ سجده سهو نه ڏي، حالانڪ ٻنهي رڪعتن ۾ قرآن مجيد جي پوري مقدار پڙهي وئي آهي ته ان صورت ۾ مٿس نماز جي نقصان جو پورا ٿو ڪرڻ لازم آهي يا ٻئي رڪعتون پڙهيل قرآن سميت ورائي پڙهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ته نقصان جي تلافي ڪرڻ لاءِ نماز ورائي پڙهڻ واجب آهي، جيئن حميديءَ جو مصنف لکي ٿو ته: جيڪو به نقصان نماز ۾ واقع ٿيو هجي ان جي تلافيءَ خاطر سجده سهو ڏي. بحر ۾ آهي ته جيڪو نماز جي واجبن مان ڪو واجب ڇڏي يا مڪروم تحريمي ڪم ڪري، ان تي لازم آهي ته وقت سر اها نماز مٽائي پڙهي. چار رڪعتون جيڪي اول پڙهيون ويون آهن وڌيڪ صحيح قول موجب اهي اصل آهن. ۽ ٻي نماز تلافيءَ مافات ليکي ويندي. ان سلسلي ۾ الكشف الكبير ۾ آهي ته: جيڪو شخص ڪنهن ڪم کي ڪراهيت يا حرمت جي ڪري نئين سر ڪري ٿو، صحيح قول موجب پنهنجي ذميواريءَ کان آڃو آهي، جيئن حاجيءَ جو مثال آهي جيڪو ناپاڪيءَ جي حالت ۾ طواف ڪري... تنوير الازمان ۾ آهي ته فرض اهو ڪم ليکيو ويندو جيڪو اول آهي ۽ ٻئي جي حيثيت تلافيءَ مافات جي آهي. اشباه ۾ آهي ته: جيڪا نماز ڪنهن مڪروم ڪم واقع ٿيڻ يا واجب ڇڏڻ سبب مٽائي پڙهجي ٿي، اها بيشڪ تڪميل خاطر آهي، ساڳيو فرض نه آهي، ڇاڪاڻ ته عالمن ۽ فقيهن جو قول آهي ته ”پهرئين نماز سان فرض لهي ويندو.“

باقي رهيو پڇيل ٻئي سوال جو جواب يعني اڳ ۾ ڪيل قرأت وري ڪرڻ، ته اها خراب ٿيل نماز ۾ به دهرائڻ لازم نه آهي ته ان نماز ۾ ڪيئن لازم ٿيندي جيڪا صحيح هجي، رڳو ان جو نقصان پورو ڪيو ويو هجي. انهيءَ ڪري خاتمه ۾ آهي ته جيڪڏهن چئن رڪعتن واري نماز مان ٻه آخري رڪعتون فاسد ٿين ته ڇا ان ۾ ڪيل قرأت ختم ۾ ورائي پڙهي وڃي؟ ان بابت عالمن جو اختلاف آهي. زاهديءَ ۾ آهي ته وڌيڪ صحيح قول آهي ته اها نماز مٽائڻ مهل قرأت نه مٽائي ويندي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني).

سوال: مفتاح الصلوة ۾ آهي ته جيڪڏهن نماز ۾ تلاوت جي آيت کان ٿي رڪعتون سجده سهو ۾ دير ڪري ته ان بابت مجتبيٰ ٻه روايتون آهن. ”التجنيس“ جو مصنف ان بابت پختو قول ظاهر ڪري ٿو ته واجب نه آهي. البته جيڪو ايتري دير ڪري ٿو، گنهگار آهي، مگر نماز قضا نه ڪري صرف اها رڪعت ورائي پڙهي، ان عبارت جي وضاحت فرمايو، توهان جو اجر عظيم الله تعاليٰ تي آهي.

جواب: ”قضا نه ڪري“ ۽ ”ائين ڪرڻ وارو گنهگار آهي.“ انهن ٻنهي قولن ۽ فقهي ڪتابن جي هن عبارت ۾ موافقت قائم ڪرڻ مشڪل آهي ته ”نماز ۾ (واجب ٿيندڙ) تلاوت جي سجده ڪي حالت نماز ۾ ادا ڪرڻ ضروري آهي جيتوڻيڪ سلام ڦيرائڻ کان بعد ئي ادا ڪيو وڃي، ائين فتح القدير ۾ آهي ۽ مجتبيٰ ۾ آهي ته سجده تلاوت دير سان ڪرڻ بابت ٻه روايتون آهن. ”التجنيس“ ۾ يقين ظاهر ڪيو ويو آهي ته واجب نه آهي. ڇاڪاڻ ته تلاوت جا جيڪي سجدا نماز ۾ اچن ٿا اهي واجب آهن ئي نه، البحر جي ”باب سجود السهو“ ۾ ان طرح آهي. ”شرح منية المصلي“ ۾ آهي ته ”جيڪڏهن سجده

تلاوت کي ان جي جاء تان ڀلجي مؤخر ڪيائين ته سجده سهو واجب آهي! مفتاح جي عبارت جي ان معنيٰ مطابق جيڪڏهن نماز ۾ سجده تلاوت ڏيڻ ۾ ٿي آيتون دير ڪيائين ته تاخير سبب سهو جو سجده آهي. بحر ۾ التجنيس جي حوالي سان جيڪو قول نقل ڪيو ويو آهي ته ”واجب نه آهي“، ان جو مطلب اهو ئي ٿي سگهي ٿو ته دير سان سجده تلاوت ڏيڻ سبب سجده سهو واجب نه آهي ليڪن مفتاح جي مصنف جو هي لکڻ ته ائين ڪندڙ گنهگار آهي، وري اهو چوڻ ته ”ان کي قضا نه ڪري“، غور جوڳي ڳالهه آهي ڇاڪاڻ ته سجده تلاوت قضا نه ڪرڻ جو لازمي مطلب هي آهي ته دير ڪندڙ نماز جي حالت کان ٻاهر نڪري آيو آهي. ان جو صحيح سبب اهو آهي جنهن ڏانهن درمختار جي مصنف اشارو ڪيو آهي ته اهو (تلاوت جو سجده) نماز جو حصو آهي. سندس عبارت هن طرح آهي: ان جو حڪم هي آهي ته جيڪڏهن تلاوت جو سجده نماز ۾ (واجب) نه ٿيو آهي ته ڪجهه دير سان ڏئي سگهجي ٿو ۽ جيڪڏهن نماز جي حالت ۾ (واجب ٿيو) آهي ته هڪدم ادا ڪيو وڃي ڇاڪاڻ ته نماز جو حصو آهي. ان ۾ دير ڪيائين ته گنهگار آهي ۽ جيستائين حالت نماز ۾ آهي ان کي ادا ڪري جيتوڻيڪ سلام کان بعد ئي چو نه ادا ڪري. (فتح) مختصر، بس غور ڪر. (حرره عثمان متعولي)

مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جي تنقيد

اها ڳالهه ڳجهي نه آهي ته مٿي بيان ڪيل تاخير سبب واجب هجڻ ۾ جيتوڻيڪ ٻه روايتون آهن مگر واجب هجڻ جو قول وڌيڪ صحيح آهي ۽ جنهن قول ۾ آهي ته ”واجب نه آهي“، اهو مرجوح (ٻئي نمبر جو) آهي، جيئن عالمگيري ۾ آهي ته ”جڏهن تلاوت جي آيت پڙهي ۽ سجده ڏيڻ وسري ويس پوءِ ياد آيس ۽ سجده تلاوت جو ڏٺائين ته هاڻي سجده سهو به ڏئي، ڇاڪاڻ ته بروقت سجده نه ڏٺائين حالانڪ بروقت سجده ڏيڻ واجب آهي.“ ائين به چيو ويو آهي ته ان تي سجده سهو نه آهي پر پهريون قول وڌيڪ صحيح آهي. تارخانيه ۾ ان طرح آهي. وري مفتاح جي مصنف جو هيءُ قول ته ”تاخير ڪندڙ گنهگار آهي“، ان جو مطلب هيءُ آهي ته جيڪڏهن تلاوت جي سجدي کي ادا ڪرڻ ۾ ٽن آيتن جيتري دير ڪيائين ته گنهگار آهي جيئن بحر جو مصنف لکي ٿو ته جيڪڏهن نماز ۾ ٿي ان کي پڙهيائين ته ان جو مؤخر ڪرڻ مڪروم آهي. ان جو سبب هيءُ آهي ته ٽن آيتن جيتري دير ڪرڻ سان ”هڪدم“ جو حڪم ختم ٿئي ٿو. درمختار جي مصنف وضاحت ڪئي آهي ته تلاوت جو اهو سجده جيڪو نماز ۾ واجب ٿئي ٿو، اهو هڪدم ڏيڻ ضروري آهي. سندس هيءُ قول ته ”قضا نه ڪري“ ان جو مطلب هي ٿي سگهي ٿو ته تلاوت جي سجدي ۾ تاخير ڪرڻ گناه جو ڪم ته ضرور آهي پر ايترو به گناه نه آهي جو پوري نماز مونائي پڙهي. ان مان بظاهر معلوم ٿئي ٿو ته جيڪڏهن رڳو اها ئي رڪعت قضا ڪيائين ته تاخير جو گناه ختم ٿي ويندو مگر ان مان اهو ثابت نٿو ٿئي ته ان رڪعت کان سواءِ ٻين رڪعتن جي قضا ڪرڻ ناجائز آهي، جنهن جي ڪري فتح ۽ الدر المختار جو هيءُ قول به رد ٿئي ٿو ته جيستائين نماز جي حالت ۾ آهي ان کي ادا ڪري، بس غور فڪر ڪر. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستانی)

سوال: جيڪڏهن مقتديءَ کان امام جي پويان اهڙو ڪم ظاهر ٿئي جنهن جي ڪري سجده سهو

واجب آهي ته ڇا نمازيءَ تي لازم آهي ته نماز پوري ڪرڻ کان بعد ان نقصان جو ازالو ڪري يا نه؟
جواب: بياض هاشمي ۾ مخدوم محمد هاشم ٺٽويءَ هن طرح جواب ڏنو آهي ته نه. ۱. واللہ اعلم.
فرمائي ٿو ته مبسوط جي ايندڙ عبارت به هن ڳالهه جي تائيد ڪري ٿي ته: ”جيڪڏهن امام جي پويان ڪنهن مقتديءَ زور سان تلاوت جي سجدي جي آيت پڙهي جنهن کي امام ۽ مقتدين به ٻڌو ته انهن مان ڪنهن تي به لازم نه آهي ته ان وقت يا فارغ ٿي تلاوت جو سجدو ڏي. ڇاڪاڻ ته جيئن مقتديءَ جي سهو جو بار امام تي آهي تيئن سجدي جي تلاوت جي وجوب جو بار به مٿس آهي. اسان وٽ ان جو مطلب هيءُ آهي ته امام جڏهن تلاوت جو سجدو ڪندو ته سندس بار ڪٽندڙ ٿيندو. بلڪل ائين جيئن امام قراءت ڪندو آهي ته مقتدين جي به قراءت ادا ٿي ويندي آهي. انهيءَ ڪري مٿين عبارت ۽ نهر جي ايندڙ عبارت ۾ ڪا مخالفت نه آهي جيڪو لکي ٿو ته جيڪڏهن امام ان مقتديءَ طرفان تلاوت جو سجدو نه ڏي ته مقتديءَ تي نماز مواتي پڙهڻ واجب آهي. هيءَ بيان ڪيل عبارت مولانا رحمة الله ٺٽويءَ جي بيان جي تائيد نٿي ڪري. مخدوم محمد هاشم ٺٽويءَ جو قول پورو ٿيو. ابوالحسن ڏاهري رحمة الله عليه جي سراج المصليٰ ۾ آهي ته (ترجمو رباعي فارسي): بحر رائق ۾ هن طرح آهي ته (مذڪوره بالا صورت ۾) مٿس هڪدم نماز جي نقصان جي تڪميل ڪرڻ لازم آهي. جنهن مان معلوم ٿئي ٿو ته ان نقصان جو ازالو ڪرڻ جو قول وڌيڪ صحيح ۽ چڱو آهي يعني اهو واجب آهي.

بحر ۾ آهي ته جڏهن نماز جي واجب مان ڪو واجب رهجي وڃي يا مڪروم تحريمي ڪم واقع ٿئي ته اها وقت اندر مواتي پڙهڻ افضل آهي. پر ”ذخيرة الناظر“ جو مصنف لکي ٿو ته عام فقهي ڪتابن مان جيڪا ڳالهه نقل ڪئي وڃي ٿي اها اها آهي ته اهڙي نماز وقت اندر يا وقت کانپوءِ مواتي پڙهڻ واجب آهي. خاتمة المحدثين والفقهاء مخدوم محمد هاشم ٺٽوي رح فرمائي ٿو ته جنهن صورت ۾ امام جي پويان مقتديءَ اهڙو ڪم ڪيو آهي جيڪو سجده سهو کي واجب ڪندڙ آهي، ان ڪري ان تي نقصان جو ازالو ڪرڻ واجب آهي مگر هڪ صورت ۾ واجب نه آهي ۽ اها صورت هيءُ آهي ته ٻئي قعدي ۾ التحيات کان بعد درود پڙهي جو سجده سهو رڪن يا فرض ۾ تاخير جي ڪري واجب ٿيندو آهي ۽ ان ۾ تاخير ثابت نه ٿئي ٿئي. واللہ تعاليٰ اعلم. ان قول جي تائيد بحر جي هيٺينءَ عبارت مان به ٿئي ٿي ته امام ابوحنيفه فرمائي ٿو ته (پهرئين) قعدي ۾ التحيات کان بعد درود پڙهڻ سبب سجده سهو واجب نه آهي بلڪ فرض يعني قيام ۾ تاخير جي ڪري سجده سهو واجب آهي. ليڪن بحر ۾ آهي ته امام ابوحنيفه جي مناقب ۾ بيان ڪيو وڃي ٿو ته نبي صلي الله عليه وسلم کي خواب ۾ ڏٺائين. پاڻ سڳورن کيس فرمايو ته ”تو ڪيئن ان شخص تي سجده سهو واجب ڪيو جيڪو (پهرئين قعدي ۾ التحيات کان بعد) مون تي درود پڙهي ٿو؟ عرض ڪيائون ته ڇاڪاڻ ته ڀلجي اوهان تي درود پڙهي ٿو. پاڻ ڪريمن سندس راءِ کي چڱو ڄاتو. ڪن ڪتابن ۾ آهي ته امام صاحب جواب ڏنو ته: سائين! ڇاڪاڻ ته درود پنهنجي جاءِ تي نٿو پڙهي. درود پڙهڻ جي جاءِ آخري قعدي آهي. نه پهريون قعدو. انهن ٻنهي سببن جي ڪري پهرئين قعدي ۾ درود پڙهڻ سبب سجده سهو واجب آهي.

والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: فرض جي آخري ٻن رڪعتن ۾ سورة فاتحه پڙهڻ فرض آهي، يا واجب يا سنت؟ ان کي ترك ڪرڻ سبب سجده سهو لازم آهي يا نه؟ فاتحه کان وڌيڪ پڙهڻ جائز آهي يا مڪروم؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته هڪ روايت مطابق فاتحه پڙهڻ واجب آهي جيئن بحر مان معلوم ٿئي ٿو جيڪو لکي ٿو ته: (پهرين ٻن رڪعتن کان بعد) قرآن پڙهڻ جي حيثيت بيان نه ڪئي وئي آهي جنهن جي ڪري انهيءَ مسئلي ۾ اختلاف آهي. امام حسن شيباني امام ابوحنيفه رح کان بيان ڪري ٿو ته واجب آهي. درمختار ۾ آهي ته اهوئي قول مختار يعني پسند ڪيل آهي ۽ علامه عيني ان جي واجب هجڻ کي صحيح چوي ٿو. انهيءَ جي آڌار تي جيڪڏهن فاتحه ڇڏي ڏنائين ته سجده سهو واجب آهي، اهوئي سبب آهي ته شرح منية المصليءَ جو مصنف لکي ٿو ته امام حسن شيباني امام ابوحنيفه کان روايت ڪري ٿو ته پوين ٻن رڪعتن ۾ فاتحه پڙهڻ واجب آهي، يلجي ان کي ڇڏڻ جي ڪري سهو جو سجده واجب آهي. امام ابن همام ”شرح الهداية“ ۾ ان قول کي ترجيح ڏني آهي. پر ظاهر هيءُ آهي ته الحمد پڙهڻ سنت آهي جيئن بحر ۾ آهي. محيط ۾ آهي ته ظاهري روايت آهي ته آخري ٻن رڪعتن ۾ فاتحه پڙهڻ سنت آهي. درمختار ۾ آهي ته فرض پڙهندڙ آخري ٻن رڪعتن ۾ فاتحه پڙهڻ کي ڪافي سمجهي ڇاڪاڻ ته ظاهري روايت مطابق اها سنت آهي. شرح منية المصلي ۾ آهي ته (آخري رڪعتن ۾) فاتحه پڙهڻ سنت آهي ۽ چيو ويو آهي ته مستحب آهي. ان ڪري جيڪڏهن ڇڏيائين ته سهو جو سجده واجب نه آهي. ان سبب جي ڪري بحر جو مصنف چوي ٿو ته جيڪڏهن ڄاڻي وائي فاتحه پڙهڻ کان خاموشي اختيار ڪيائين ته سنت ڇڏڻ سبب گنهگار آهي ۽ جيڪڏهن يلجي ڇڏيائين ته ان تي سهو جو سجده لازم نه آهي، عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن (انهن ٻنهي رڪعتن ۾) قرآن ۽ تسبيح ڇڏي ته حرج نه آهي ۽ سجده سهو به واجب نه آهي، بشرطيڪ يلجي ائين ڪري، پر قرآن ڪرڻ افضل آهي. روايتن مطابق اهوئي صحيح قول آهي، ائين ”ذخيره“ ۾ آهي ۽ ان تي ويسام آهي. فتاويٰ قاضي خان ۾ به ائين آهي ۽ اهوئي قول سڀ کان وڌيڪ صحيح آهي، جيئن محيط ۾ آهي ته ”اهو قول صحيح ۽ اهائي ظاهري روايت به آهي، بدائع ۾ به ائين آهي.“ بدائع جو مؤلف اڳتي وڌيڪ ڄاڻائي ٿو ته جيڪڏهن چار رڪعت فرض مان پهرين ٻن مان ڪنهن ۾ فاتحه ڇڏي ته ان تي سجده سهو واجب آهي ۽ جيڪڏهن آخري ٻن رڪعتن مان ڪنهن ۾ ڇڏي ته سجده سهو واجب نه آهي.

باقي رهيو هي سوال ته جيڪڏهن فاتحه کان وڌيڪ قرآن پڙهي ته (ان جو حڪم ڪهڙو آهي) ته اهو مباح آهي جيئن بحر ۾ آهي پر مصنف اشارو ڪري ٿو ته وڌيڪ نه پڙهي، جيئن لکي ٿو ته ”فاتحه پڙهڻ ڪافي آهي.“ مگر ظاهر معلوم ٿئي ٿو ته وڌيڪ قرآن پڙهڻ مباح آهي. هاڻي سوال هيءُ آهي ته جيڪڏهن الحمد شريف کان وڌيڪ قرآن پڙهي ته مڪروم آهي يا نه؟ ظاهر هيءُ آهي ته مڪروم آهي، جيئن عالمگيريءَ ۾ آهي ته رڳو الحمد شريف پڙهي، ڪافي ۽ ٻن ائين آهي، ان کان وڌيڪ

پڙهيائين ته مڪروھ آھي، ائين ”السراج الوھاج“ ۾ آھي، اھا بہ وضاحت ڪري ٿو تہ ان مان مراد مڪروھ تنزيھي آھي يعني معمولي درجي جو مڪروھ، جيڪو خلاف اوليٰ آھي. ان قول جي تائيد درمختار جي عبارت ڪري ٿي جنھن ۾ آھي تہ جيڪڏھن فاتحہ کان وڌيڪ پڙھي تہ حرج نہ آھي، يعني (ان صورت ۾) سجده سھو لازم نہ آھي، جيئن بحر ۾ آھي تہ، فخر الاسلام چوي ٿو ۽ ”غايۃ البيان“ ۾ ان قول جي پيروي ڪئي وئي آھي تہ آخري ٻن رڪعتن ۾ سورت جو پڙھڻ مشروع آھي تانجو پلجي پڙهيائين تہ ان تي سجده سھو لازم نہ آھي، ”ذخيرہ“ ۾ آھي تہ اھو قول پسنديدہ آھي، محيط ۾ آھي تہ اھو قول وڌيڪ صحيح آھي. شرح منية المصلي مان معلوم ٿئي ٿو تہ ٻئي قول موجب سجده سھو لازم آھي. چنانچہ لکي ٿو تہ: ”(مصنف) فرمائي ٿو تہ (آخري ٻن رڪعتن ۾ رڳو) الحمد شريف پڙھي، وڌيڪ نہ پڙھي ڇاڪاڻ تہ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جي فعل مان اھوئي ثابت آھي. جيڪڏھن الحمد سان ڪا سورت ملايائين تہ امام ابو يوسف جي قول مطابق ركوع کي ان جي جاء تان مؤخر ڪرڻ سبب ان تي سجده سھو واجب آھي. ظاهري روايتن موجب ان تي سجده سھو واجب نہ آھي، ڇاڪاڻ تہ (انھن ٻنھي ۾) بغير مقرر ڪرڻ جي قرآن پڙھڻ مشروع آھي يعني شريعت ۾ ان جي اجازت آھي. رڳو فاتحہ تي ڪفايت ڪرڻ نہ واجب آھي نہ مسنون.

بحث جو خلاصو هي آھي تہ آخري ٻن رڪعتن ۾ رڳو الحمد پڙھڻ ظاهري روايتن مطابق مسنون آھي، ان کي ڇڏي ڏنائين تہ سجده سھو واجب نہ آھي. الحمد شريف کان وڌيڪ قرآن پڙهيائين تہ مڪروھ تنزيھي آھي ۽ سجده سھو واجب نہ ٿيندو. هن مسئلي جي باري ۾ سمورين روايتن کي سامھون رکي مون تي الله تعاليٰ اھا حقيقت واضح فرمائي آھي، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: نمازيءِ امام کي التحيات پڙھندي لڌو ۽ الله اڪبر چيائين، پر امام سندس ويھڻ کان اڳ سلام ڦيرايو يا ٽين رڪعت ۾ اٿي بيٺو. تنھن ڪري نمازي نہ انھيءَ قعدي ۾ ويٺو ۽ نہ ئي التحيات پڙهيائين، ڇا ان کي ڇڏڻ سبب مٿس سجده سھو واجب آھي يا نہ؟ فرض ڪريو جيڪڏھن ڀل سبب سجده سھو نہ ڏنائين تہ ان جي نقصان جو ازالو ڪرڻ مٿس لازم آھي يا نہ؟ ”ڪيداني“ ۾ آھي تہ، ”مقتدي امام کي جنھن بہ حال ۾ لھي مٿس ان جي تابعداري ڪرڻ واجب آھي.“ ۽ ان مان اھو بہ معلوم ٿئي ٿو تہ انھيءَ قعدي ۽ التحيات کي ڇڏڻ سبب سھو لازم آھي ۽ سجده سھو ڇڏڻ جي ڪري نماز جي نقصان جو ازالو ڪرڻ لازم آھي. ”شرح ڪيداني“ ۾ وڌيڪ لکي ٿو تہ سجده سھو مقتديءَ تي آھي مگر (مسئلي جي موجوده صورت ۾) مقتديءَ جو سجده سھو معاف آھي جنھن جي تقاضا اھا آھي تہ اھڙي نماز جي نقصان جو پورا ٿو واجب نہ آھي، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاھر هيءُ آھي تہ (فقهي ڪتابن ۾ وضاحت) نٿي ملي تہ اھو قعدو مقتديءَ تي واجب آھي يا نہ؟ ها! متانہ ۾ آھي تہ: جڏھن (مقتدي) امام کي قعدي ۾ لھي ۽ امام اٿي بيٺي يا مقتديءَ جي التحيات مڪمل ڪرڻ کان اڳ امام سلام ڦيرائي تہ پسنديدہ قول هيءُ آھي تہ مقتدي التحيات مڪمل ڪري، شرح منية المصلي ۾ آھي تہ جيڪو نمازي امام کي پهرئين قعدي ۾ لھي، پوءِ ان سان

(التحيات: ۱) ويٺو مگر سندس التحيات شروع ڪرڻ کان اڳ امام بيٺي رهيو ته پنهنجو التحيات مڪمل ڪري، ڇاڪاڻ ته سندس التحيات امام جي التحيات جي تابع آهي. هي قول هن مسئلي بابت پڌرو آهي ته جيڪو مقتدي امام سان قعدي ۾ شامل ٿي التحيات شروع ڪري، پر اڃا مڪمل نه ڪيو اٿس ته (امام جي اٿڻ جي باوجود) پنهنجو التحيات پورو ڪري، جيئن مٿانه جو مصنف به شرح منية المصلي جي حوالي سان لکي ٿو. پر مصنف اهو بيان نٿو ڪري ته التحيات مٿس واجب آهي يا نه؟ رڳو ايترو لکي ٿو ته ”پسنديده قول هيءُ آهي...“ ان مان معلوم ٿئي ٿو ته مسئلو اختلافي آهي ته التحيات پورو ڪري يا نه؟ جيئن گجهو نه آهي. باقي رهيو هيءُ مسئلو ته جيڪڏهن امام سلام ڦيرائي يا (ٽين رڪعت پڙهڻ لاءِ) قيام ڪري ۽ مسبوق تكبير تحریم چئي اڃا بيٺو مس آهي ته ويهي التحيات پڙهي يا نه؟ ان بابت هيءُ روايت ڪو فائدو نٿي ڏي، بس غور فڪر ڪر. ڄاڻڻ گهرجي ته مذڪوره صورت ۾ نمازيءَ تي امام جي متابعت ان وقت واجب ٿيندي جڏهن امام سان گڏ التحيات ۾ ويٺو هجي، مگر جڏهن (مقتدي امام سان) قعدي ۾ شامل ٿي نه ٿيو آهي ته قيام ڪرڻ ۾ ان جي متابعت ڪيئن ترڪ ڪندو؟ ان ڪري ڪيدائيءَ ۾ جيڪو قول ذڪر ڪيو ويو آهي، مسئلي جي هيءَ صورت ان جي ابتڙ نه آهي. باقي رهيو مصنف ڪيدائيءَ جو هيءُ قول ته ان صورت ۾ مقتديءَ تي سجده سهو معاف آهي ته ان جو مطلب آهي ته (مٿين صورت ۾ وٽس) مقتديءَ تي امام جي پويان ويسر جو سجده واجب نه آهي. ورنه النهر الفائق ۾ هيءَ وضاحت موجود آهي ته اهڙي نماز جي نقصان جو پوراڻو ڪيو ويندو جيئن اهو معمول آهي، والله اعلم (حرره عبدالواحد السيوستاني)

مسئلو: فقه جي ڪتابن مان معلوم ٿئي ٿو ته جنهن تي ويسرجا سجدا واجب آهن، اهو سجدن کان اڳ ساڄي طرف منهن ڦيرائي. جيڪڏهن ڀلجي ٻنهي طرف منهن ڦيرائي پوءِ سجده سهو ڏنائين ته ان جي نماز پوري ٿيندي يا نه؟ البحر، تنوير الابصار، درمختار، صدر الشريعة ۽ اڪثر محققن وٽ حڪم هي آهي ته ان صورت ۾ سلام رڳو ساڄي طرف ڦيرائي. سندن مختار قول مطابق جيڪڏهن ڪا به طرف منهن ڦيرايائين ته ان تان سجده سهو ساقط آهي ۽ نماز ۾ نقصان واقع ٿي ويو ڇاڪاڻ ته انهن وٽ ٻيو سلام ڦيرائڻ ڪلام ڪرڻ جي درجي ۾ آهي. هدايه، ظهيريه، تجنيس جي مصنفن جنهن قول کي درست چيو آهي ان موجب ٻنهي طرف منهن ڦيرائڻ گهرجي. بدائع ۾ هن قول جي گهڻن عالمن ڏانهن نسبت ڪئي وئي آهي. جڏهن ان مسئلي بابت عالمن ۾ اختلاف آهي ته ڪهڙو قول صحيح آهي ته پوءِ ٻنهي طرف منهن ڦيرائي سجده سهو ڪري ان کان بعد به احتياط طور نماز جي نقصان جو پوراڻو ڪري تان ته فرض جي بجا آوري ٿئي (فقير احمد عفي عنه)

مخدوم عبدالواحد السيوستاني جي تنقيد

بظاهر هڪ طرف سلام ڦيرائڻ جو قول جيتوڻيڪ بحر وغيره جي مصنفن اختيار ڪيو آهي پر خزانه المفتين ۾ ان کي ضعيف چيو ويو آهي ۽ ڪن متاخر علماء ڏانهن ان جي نسبت ڪئي وئي، جيئن لکي ٿو، جنهن تي سجده سهو واجب هجي اهو ٻنهي پاسن ڏانهن منهن ڦيرائي سلام ڪري ۽ هي

قول صحيح آهي ۽ اهو به چيو ويو آهي ته هڪ طرف منهن ڦيرائي سلام ڪري، ان کي ڪن متاخر عالمن اختيار ڪيو آهي. بزدي چوي ٿو ته ساڄي پاسي معمولي منهن ڦيرائي سلام ڪري، اهو فخر الاسلام جو قول آهي جيئن فتح ۾ آهي. سندس پاءُ صدر الاسلام ان کي بدعت قرار ڏي ٿو، جيئن قهستاني ۽ ڪرماني بيان ڪري ٿو. هدايه ۾ آهي ته ٻنهي طرف منهن ڦيرائي سلام ڪري، اهوئي صحيح قول آهي تان ته ان سلام جي تڪميل ٿئي جيڪو نماز ۾ مقرر آهي (يعني ٻنهي طرف منهن ڦيرائي سلام ڪرڻ) فتح القدير ۾ آهي ته ”مصنف وٽ پسنديده قول اهو آهي جنهن کي شمس الانام ۽ صدر الاسلام اختيار ڪيو آهي.“ بحر ۾ آهي ته: مصنف رڳو سلام جو عمومي بيان ڪري ٿو، يعني نماز ۾ جيڪي ٻه سلام مقرر آهن، اهي ئي وٽس به مقصود آهن، جيئن حديث ۾ آهي. اسان جيڪي اقوال مٿي بيان ڪيا آهن انهن مان معلوم ٿيو ته (سجده سهو کان اڳ) رڳو هڪ طرف سلام ڦيرائڻ وارو قول ضعيف آهي جنهن تي ٻيو قول ترجيح رکي ٿو ۽ رڳو ساڄي طرف ڪنڌ ڦيرائڻ واري قول کي ضعيف مڃي سان بيان ڪرڻ سان گڏوگڏ بدعت به چيو ويو آهي ۽ ٻنهي طرف منهن ڦيرائي سلام ڪرڻ کان بعد (سجده سهو ڪرڻ) جو قول حديث مطابق آهي. انهيءَ ڪري جڳائي ٿو ته هدايه جي قول کي ترجيح ڏئي وڃي جيڪو لکي ٿو ته هيءُ مسئلو مذهب جي باني يعني امام ابوحنيفه کان بيان ٿيل نه آهي، بلڪ ٻن سلام ڪرڻ جو قائل صدر الاسلام آهي ۽ هڪ طرف سلام ڪرڻ جو قائل ان جو پاءُ فخر الاسلام آهي. اهوئي سبب آهي ته بحر ۾ مصنف به لکيو آهي ته ان بابت مذهب جي امام کان ڪا وضاحت ثابت نه آهي، انهيءَ ڪري ترجيح هدايه جي قول کي آهي، جنهن ۾ مسئلي جي اختلافي مساوي نوعيت بيان ٿيل آهي. پوءِ جيڪڏهن مسئلي جي ٻنهي صورتن کي برابر تسليم ڪجي ۽ ڪنهن کي ترجيح نه ڏجي ته ٻنهي پاسي سلام ڏيڻ کان بعد سجده سهو معاف آهي جيئن جواهر الاخلاطيءَ ۾ آهي ته ”جيڪڏهن ٻنهي پاسن سلام ورائي ته ان کان بعد سجده سهو نه آهي....“ باقي رهيو احتياط ڪرڻ ته اها ٻي شيءِ آهي جنهن ۾ ڪواعتراض ۽ اختلاف ئي نه آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن جو هن بابت قول ڪهڙو آهي ته مسبوق امام جي سلام ڦيرائڻ کان بعد سلام ڦيرايو. ڪنهن ان کي چيو ته نماز پوري ڪر. سندس چوڻ تي اٿي نماز پوري ڪيائين. ان صورت ۾ سندس نماز فاسد ٿي يا نه؟ ڪي طالب علم چون ٿا ته نماز صحيح آهي. ڪي چون ٿا ته صحيح نه آهي. چڱيءَ طرح بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ڄاڻي وائي منهن ڦيرائي السلام عليڪم ورحمة الله چوڻ نماز کي فاسد ڪندڙ آهي. ليڪن مسبوق جو پلجي سلام ڪرڻ نماز کي مطلق فاسد نٿو ڪري. (معلوم ٿئي ٿو ته) لڪندڙ مفتاح الصلوة جو به مطالعو نه ڪيو آهي، جنهن ۾ آهي ته جيڪڏهن مسبوق پلجي امام سان گڏ يا ان کان اڳ سلام ڦيرائي ته حرج نه آهي. جيڪڏهن امام کان بعد سلام ڦيرائي ته مٿس سجده سهو لازم آهي. عالمگيري ۾ آهي ته: جيڪڏهن مسبوق امام سان گڏ سلام ڦيرائي ته ڏسبو ته ڇا رهيل نماز ياد اٿس؟ (يادگيري اٿس ته سلام ڦيرائڻ سبب) ان جي نماز فاسد ٿيندي ۽ جيڪڏهن پلجي ائين ڪيائين

ته سندس نماز فاسد نه آهي جو پل جو سلام آهي، جنهن ڪري نماز جي حالت مان نه نڪرندو. هنن حوالن مان اها حقيقت معلوم ٿي ته پل وارو سلام ڦيرائڻ سان نماز نه ڀڃندي آهي. پر جيڪڏهن کيس يقين آهي ته امام جي اقتدا ڪندي سلام ڦيرائڻو آهي ته (سندس نماز ڀڄي پوندي) ڇاڪاڻ ته ان جو سلام پل جو سلام نه آهي. وري ڄاڻڻ گهرجي ته جيڪو مسبوق ڀلجي سلام ڦيرائي ته سندس نماز فاسد نه ٿيندي، جيئن مٿي گذريو، پر جيڪڏهن امام کان بعد ڀلجي سلام ڦيرائيندو ته ان تي سجده سهولازم آهي، ڇاڪاڻ ته جيئن ئي امام نماز پوري ٿيڻ لاءِ سلام ڦيرائي ٿو مقتدي ان جي اقتدا ۽ متابعت جي حڪم کان آڃا ٿيڻ ٿا، ان ڪري سهو جو سجود ان تان معاف نٿو ٿئي. ان جي ابتڙ جيڪڏهن امام جي سلام ڦيرائڻ کان اڳ يا ان سان گڏ مسبوق سلام ڦيرائي ته (مٿس سجده سهو نه آهي) ڇاڪاڻ ته اڃان امام جي اقتدا ۽ متابعت جو حڪم باقي رهي ٿو. اڳ ۾ افتتاح جي حوالي سان اهو مسئلو بيان ٿي چڪو آهي. امداد الفتاح ۾ آهي ته جيڪڏهن مسبوق امام سان گڏجي يا ڀلجي ان کان اڳ سلام ڦيرائي ته مٿس سجده سهو نه آهي جو امام جي اقتدا جي حڪم ۾ آهي، جيڪڏهن امام کان بعد سلام ورائي ته مٿس سجده سهو آهي ڇاڪاڻ ته منفرد آهي. باقي رهيو هي قول ته جيڪڏهن ٻاهريون ماڻهو نمازيءَ جي ڪنهن غلطيءَ جي اصلاح لاءِ لقمو ڏي ۽ نمازي ان تي هلي ته ان جي نماز فاسد آهي ته ان ڳالهه کي بياض هاشميءَ جو هيءُ قول رد ڪري ٿو ته ”ڄاڻڻ گهرجي ته نمازي جڏهن مثلاً ٽين رڪعت ۾ ڀلجي سلام ڦيرائي، پوءِ ان کي ڪو ياد ڏياري يا چوي ته پنهنجي نماز پوري ڪر ۽ سندس قول تي هلندي اهو نمازي پنهنجي نماز جي اصلاح ڪري ته (ان لاءِ حڪم هي آهي ته) اٿي قيام ڪري ۽ چوٿين رڪعت پوري ڪري، سندس نماز فاسد نه ٿيندي. حالانڪ ڪن ماڻهن کي وهر آهي ته اهڙي نماز فاسد ٿيندي جو نمازي اهڙي شخص جي اتباع ڪري ٿو جيڪو پاڻ نماز نه آهي. اسين چئون ٿا ته نمازيءَ جي اها غير جي اتباع نماز جي اصلاح لاءِ آهي، ان ڪري ان سان نماز ۾ ڪو نقصان واقع نه ٿيندو. اهوئي سبب آهي ته جيڪڏهن نابين شخص اهڙيءَ ريت نماز پڙهي جو سندس منهن قبلي کان ڦري وڃي ۽ ٻاهريون ماڻهو اچي سندس رخ صحيح ڪري ۽ نابين ان جي چئي تي هلي منهن سڌو ڪري ته سندس نماز فاسد نه ٿيندي جيئن شرح منية المصلي وغيره ۾ آهي. بياض هاشمي جي ان عبارت ۾ دليل آهي ته ڪنهن ٻاهرين ماڻهوءَ جي هن چوڻ سان ته ”پنهنجي نماز پوري ڪر ۽ نمازي ان جي قول کي اختيار ڪري ته نماز فاسد نه ٿيندي.“ اهڙوئي مسئلو اهو آهي جيڪو مسافر امام جي امامت جي باري ۾ عالمن بيان ڪيو آهي ته امام به رڪعتون پڙهائي اعلان ڪري ته ”پنهنجي باقي نماز پوري ڪريو، ڇاڪاڻ ته اسين سفر ۾ آهيون.“ ان کي شرح منية المصلي، شرح وقايه ۽ البحر وغيره مستحب ڄاڻايو آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته نمازيءَ ڀلجي پهرين رڪعت ۾ سوره قل هو الله احد ۽ ٻيءَ ۾ انا اعطيناك الكوثر پڙهي، ڇا ان تي سجده سهو واجب آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ڄاڻي وائي قرآن مجيد جي سورتن کي ترتيب کان سواءِ پڙهڻ مڪروه آهي، جيڪڏهن ڀلجي ائين پڙهي ته ڪراهيت نه آهي، جيئن مفتاح الصلوة جو مصنف نماز جي مڪروهن بابت بحث ڪندي لکي ٿو ته: يارهون (مسئلو هي آهي ته) جيڪڏهن ڀلجي پويون سورتون اڳين رڪعتن ۾ پڙهي ته مڪروه نه آهي، جيئن خزانه الرواية ۾ آهي. باقي رهيو اهو مسئلو جيڪو چيلپيءَ ڪن فاضلن جي حوالي سان بيان ڪيو آهي ته (مذهبي مسئلن ۾ جتي) ”مڪروه“ جو ذڪر آهي، جيڪڏهن مسئلا نماز جا آهن ته مڪروه تنزيهي مراد آهي ۽ جيڪڏهن ٻيا مسئلا آهن ته مراد مڪروه تحريمي آهي، مگر اهو ڪو مذهب نه آهي، ڇاڪاڻ ته عالمن نماز جي ڪيترن مسئلن کي مڪروه تحريمي لکيو آهي. ان ڪري سندس بيان ڪيل مٿين اصول تي عموماً عمل نه ڪبو، بلڪ جتي ”مڪروه“ جو لفظ ڳالهائيل آهي اتي مڪروه تحريمي مراد هوندو آهي، مگر اعتبار دليل جو آهي نه قيل قال جو. بحر جو مصنف ”مڪروهات جي بحث“ هيٺ لکي ٿو ته ”هن باب ۾ مڪروه جا ٻه قسم آهن: ۱- مڪروه تحريمي ۽ اهو ان وقت مراد هوندو آهي جڏهن عالم ڪنهن مسئلي بابت مطلق حڪم لڳائين ته ”هي مڪروه آهي.“ ۲- مڪروه تنزيهي. اڪثر علماء عام طور ٻنهي کي ”مڪروه“ لکندا آهن، ان ڪري ان صورت ۾ دليل ڏسڻ ضروري آهي. جيڪڏهن حڪم نهي ظني يعني ممانعت جو هجي ته مڪروه تحريمي مراد آهي. واضح هجي ته پوين سورتن کي اڳين رڪعتن ۾ پڙهڻ کي به مڪروه چيو ويو آهي، ان ڪري مڪروه تحريمي مراد آهي. امداد الفتاح ۾ آهي ته نماز ۾ سورتن کي اڳي پوءِ يعني پهرين ۽ ٻي مثلاً قل هو الله ۽ ٻيءَ ۾ انا اعطيناك پڙهڻ مڪروه آهي. حضرت عبدالله بن مسعود رضي الله عنه فرمائي ٿو جيڪو قرآن مجيد جي سورتن کي ابتڙ سبڙ پڙهندو ته اهو پاڻ ابتو ٿيندو، ائين تجنيس ۾ آهي. البته ويسر جي سورت ۾ مونائين نه پڙهي ويندي، ڇاڪاڻ ته ان مخالفت ۾ مڪروه نه آهي، جيئن مفتاح الصلوة جي وضاحت مٿي گذري. وري سندس هي چوڻ ته مڪروه تنزيهي ۾ (اهڙي نماز يا اهڙي قرأت) ورائي پڙهڻ مستحب نه آهي، ان قول کي حمويءَ جي هيءَ عبارت رد ڪري ٿي ته ”جڏهن نماز ۾ ڪا سنت يا مستحب رهجي وڃي، ته ان جو حڪم آهي ته ان کي دهرائڻ مستحب آهي: جيڪڏهن نماز ۾ مڪروه تنزيهي ڪم رهجي وڃي ته وڌيڪ اوليٰ آهي ته مطلق ان کي مونائين غير مستحب نه آهي، جيئن ڳجهو نه آهي“، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: مريض فرض يا نفل ويهي پڙهي ٿو. ٻه رڪعتون پوريون ڪيائين ته هٿ ٻڏي قرأت شروع ڪيائين يا اڃا قيام ڪرڻ جي نيت ۽ قرأت شروع نه ڪيائين ته ياد آيس ته اهو ته ويهڻ جو وقت هو. ان صورت ۾ ڇا ڪري؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر اهو آهي ته جيڪڏهن نماز فرض آهي ۽ قرأت شروع ڪئي اٿس ته پنهنجي نماز پوري ڪري ۽ سجده سهو ادا ڪري. ۽ جيڪڏهن قرأت شروع نه ڪئي اٿس، بلڪ بيٺن جي نيت ڪيائين ته موٽي ويهي ۽ التحيات پڙهي، جيئن خزانه المفتين ۾ آهي ته ”جيڪو بيمار ويهي نماز پڙهي ٿو اڃا

چوٿين ۾ نه پر ٽين رڪعت ۾ آهي، پوءِ پاڻي ٿو ته ٻي رڪعت پڙهي رهيو آهيان، پوءِ قرآء شروع ڪيائين، ان کان بعد کيس معلوم ٿيو ته اها ته ٽين رڪعت آهي ته موٽي التحيات نه پڙهي بلڪ پنهنجي قرآءَ جاري رکي ۽ نماز جي آخر ۾ سجده سهو ادا ڪري. پر جيڪڏهن چوٿين يا ٻي رڪعت ۾ آهي ۽ ٻئي سجدي کان مٿو مٿي کڻي قيام ڪرڻ جي نيت ڪيائين، پر قرآءَ اڃا شروع نه ڪيائين ته ان دوران غلطيءَ جو احساس ٿيس ته هاڻي موٽي ويهي ۽ التحيات پڙهي. ڇاڪاڻ ته رڳو نيت ڪرڻ کي قيام نه ليکبو. بحر ۾ آهي ته: مريض اشارن سان نماز پڙهي رهيو آهي، جڏهن پهرين التحيات ۾ پهتو، پاڻ ٺٽو لڳو ته اها قيام ۾ ٻي حالت آهي، ان ڪري قرآءَ ۾ مشغول ٿي ويو. ان کان بعد ياد آيس ته اها حالت قعدي يعني التحيات پڙهڻ جي آهي، قيام واري نه آهي ته پوءِ هن مان هڪ حالت لازمي هوندي يا ته پهرئين قعدي ۾ هوندو يا ٻئي ۾ هوندو. جيڪڏهن پهرئين قعدي ۾ آهي ته اها قرآءَ حالت قيام جي بجاءِ ليکي ويندي، ان ڪري التحيات پڙهڻ لاءِ قعدي ڏانهن نه موٽي، بلڪ نماز پوري ڪري ۽ جيڪڏهن ٻيو قعدو اٿس ته مٿي بيان ڪيل صورت ۾ التحيات پڙهڻ لاءِ قعدي ڏانهن موٽي، اگرچہ انهيءَ قرآءَ ۾ مشغول هجي جيڪا قيام جي قائم مقام آهي، جيئن درمختار جي عبارت ان تي دلالت ڪري ٿي ته: فرض جو پهريون قعدو وسري ويس ته جيسين (ٽين رڪعت جي) سجدي ۾ نه وڃي، ان دوران ياد اچيس ته موٽي قعدو ڪري ۽ التحيات پڙهي. وڌيڪ صحيح قول مطابق مٿس سجده سهو نه آهي. ظاهر مذهب مطابق جيسٽائين پئي سڌي ڪري نه بيهي (مٿس سجده سهو نه آهي) ۽ اهو وڌيڪ صحيح قول آهي. جيڪڏهن ان کان بعد قعدي ڏانهن موٽندو ته سندس نماز فاسد ٿيندي ۽ هي به چيو ويو آهي ته سندس نماز فاسد نه ٿيندي ۽ ”ڪمال“ جي تحقيق موجب اهوئي وڌيڪ مشابه ۽ برحق قول آهي.

درمختار مان پڌرو ٿيو ته نفلي نماز ۾ حقيقي قيام کان قعدي ڏانهن موٽندو، ته پوءِ جيڪو قيام حڪمي هجي، ان مان قعدي ڏانهن موٽڻ وڌيڪ اوليٰ آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. وري خزانه المفتين ۽ بحر ۾ ان بابت جيڪي بيان آهي ان جي تقاضا آهي ته جيڪڏهن (ويهي) اها قرآءَ شروع ڪيائين جيڪا قيام جي بجاءِ آهي (ته نماز اڳتي پڙهي) مسئلي جي اها صورت ظاهر مذهب موجب وڌيڪ صحيح آهي. مگر جيڪا صورت زياده مشابه آهي، سا اها آهي جنهن کي تنوير ۾ ذڪر ڪيو ويو آهي ته حق اهو آهي جيڪو بحر ۾ لکيل آهي ته (فرض نماز ۾ غلطي ٿئي تڏهن به) موٽي اتان نماز اڳتي جاري ڪندو جتان کيس غلطي ٿي آهي، جيتوڻيڪ اها قرآءَ شروع ڇو نه ڪئي هجيس جيڪا قيام جي بجاءِ آهي. ڇاڪاڻ ته وڌيڪ مشابه قول مطابق نمازي قعدي مان حقيقي قيام ۾ سڌو ٿي بيهي ۽ وري قعدي ۾ موٽي ويهي ته ان جي باوجود سندس نماز فاسد نه ٿيندي. جڏهن حقيقي قيام جو حڪم اهو آهي ته پوءِ حڪمي قيام سان ته وڌيڪ اها نماز فاسد نه ٿيندي. الله تعاليٰ جي باجهه سان هن مسئلي ۾ مون تي اها تشريح ظاهر ٿي آهي (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن سڳورن جو هن بابت ڪهڙو قول آهي ته جڏهن نمازي آخري قعدي کان بعد اٿي بيهي

پوءِ وري ويهي ۽ سلام ورائي ۽ اهڙو عمل ڪري جيڪو نماز جي ابتڙ آهي ۽ واجب يعني سلام ۾ تاخير سبب ويسر جا سجدا به پلجي وڃي ته ڇا نقصان جي پورائي ڪرڻ سبب نماز دهرائي پڙهڻ واجب آهي يا نه؟ (نامعلوم مفتي صاحب جو) جواب: جيئن ته ويسر جو سجدا به ويسر ۽ پل جي ڪري ڇڏيو اٿس ان ڪري ان تي نقصان جي ازالِي لاءِ نماز دهرائڻ واجب نه آهي. نماز جي نقصان جي تڪميل خاطر ان وقت ان کي دهرايو ويندو جڏهن ڄاڻي وائي ويسر جو سجدا ڇڏجي جيئن جواهرالفتاويٰ جي مصنف ڄاڻايو آهي ته سجده سهو وسري وڃيس ته اختيار اٿس (چاهي نماز دهرائي چاهي نه دهرائي) درمختار ۾ آهي ته (مذڪوره حالت ۾) سج اڀري يا اهڙو واقعو پيش اچي جو نئين سر نماز شروع ڪري ته پوري ڪرڻ کان اڳ سج اڀري ته ان تان ويسر جا سجدا ساقط آهن. مخدوم محمد هاشم ٺٽوي جي بياض ۾ آهي ته سوال آهي ته سج اڀرڻ يا لهڻ سبب جيڪو سجده سهو ساقط ٿئي ٿو ڇا اهڙي نماز کي واجب يا مستحب سمجهي نقصان پوري ڪرڻ لاءِ دهرائڻ گهرجي يا نه؟ پاڻ جواب ڏنائين ته ”نه!“ واللہ اعلم. اها ڳالهه به واضح آهي ته جنهن سبب جي ڪري نماز جو نظام ٽٽي ٿو، جيئن سج اڀرڻ يا لهڻ سان سجده سهو معاف ٿئي ٿو ته پوءِ اهڙي ڪنهن ٻئي سبب جو حڪم به ساڳيو هجڻ گهرجي... الخ واللہ اعلم. ڪن مقلدن صحيح فتويٰ پڇڻ جي غرض سان اهڙيءَ ريت اجتهد ڪيو آهي. پوءِ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته نماز جي نظم کي جيڪو به سبب ٽوڙي يا وقت نڪري وڃي، ان سان ”جبري نماز“ جو ساقط ٿيڻ لازم نه ايندو. ڇاڪاڻ ته اها نماز ان نقصان سبب دهرائجي ٿي جيڪو نماز ۾ واقع ٿئي ٿو. اهو نقصان ڪنهن عذر مثلاً وقت نه هئڻ سبب سجده سهو جي ساقط ٿيڻ سان ظاهر آهي ته پورو نٿو ٿئي. اها حقيقت به سامهون هجي ته سجده سهو ڄاڻي وائي ڇڏي يا پلجي، نماز جي نقصان جي تڪميل ڪرڻ خاطر ٻنهي صورتن ۾ ان کي دهرائڻو آهي. ڇا توهان نهر الفائق ۾ بيان ڪيل اهو مسئلو نٿا پڙهو ته: ”مقتديءَ تي واجب آهي ته امام جي پلچڪ سبب ويسر جو سجدا ادا ڪري، مگر پنهنجي پل سبب ويسر جو سجدا ادا نه ڪندو. وري عالمن ۽ فقيهن جبري نماز بابت دليل ڏنو آهي ته پڙهڻ ممڪن نه هجي مثلاً وقت نه هجي، تڏهن به ان کي منجهس واقع ٿيل نقصان سبب مواتي پڙهي.“ ان جو ڪارڻ هي آهي ته سجده سهو جيڪو واجب آهي، نماز ۾ ڇڏي ويو جنهن ڪري نماز مڪروم ٿي. پوءِ جڏهن وقت نه هئڻ سبب سجده سهو ادا ڪرڻ ممڪن نه هجي ته نماز ۾ ڪراهيت ته بهرحال پنهنجي جاءِ تي باقي ٿي رهي ٿي. انهيءَ ڪري جڳائي ته اها (مڪروم نماز) دهرائجي. ڇاڪاڻ ته ان ڏس ۾ فقيهن اصول بيان ڪيو آهي ته جنهن به نماز ۾ واجب رهجي وڃي يا مڪروم تحريمي ڪم ٿيو هجي اها مواتي پڙهڻ واجب آهي، جيئن اشباه ۾ آهي. جواهرالفتاويٰ ۾ وضاحت موجود آهي ته سجده سهو رهجي وڃي ته نماز مواتي ويندي. چنانچ لکي ٿو ته: ”ڪنهن کان نماز ۾ پل ٿي پر سجده سهو ادا نه ڪيائين ۽ ڄاڻي وائي ان کي ترڪ ڪيائين، ان جي نماز اڻپوري ۽ غير ڪامل آهي، ڇاڪاڻ ته اها نقصان جي پورائي ڪرڻ جي تقاضا ڪري ٿي. پڌرو ٿيو ته جيئن سجده سهو ڄاڻي وائي ڇڏڻ سان نماز ۾ پورا ٿي ڪرڻ واجب آهي تيئن پل سبب سجده سهو ڇڏڻ

سان به واجب آهي. ها البتہ ڪي عالم هن مسئلڪ جا آهن ته مقتديءَ کان امام جي پويان غلطي ٿئي ته ان تي ”جبري نماز“ پڙهڻ واجب نه آهي. ”رساله“ ۾ آهي ته مخدوم محمد هاشم ٺٽوي رحمۃ الله عليه، (نامعلوم) مخدوم رحمۃ الله عليه جي هن قول کان راضي نه آهي ته اهڙي نماز بغير سجده سهو جي موٽائجي. ڇڻ ته مخدوم محمد هاشم مرحوم سندس قول مان سمجهيو هو ته سجده سهو ادا ڪرڻ لاءِ وقت نه هئڻ سبب مخدوم رحمۃ الله ”جبري نماز“ کي به ساقط چوي ٿو، پر مون کي معلوم ٿئي ٿو ته سندس مقصد آهي نماز ۾ واقع ٿيل نقصان جو پورا ٿو ڪرڻ، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السبستاني)

مريض جي نماز

سوال: جيڪو مريض قيام ڪرڻ جي قدرت نه رکي، اهو جماعت ۾ ويهي نماز پڙهي يا بيهي، گهر ۾ پڙهي يا مسجد ۾؟ ان مسئلي ۾ ڪهڙي قول تي فتويٰ آهي؟

جواب: هن مسئلي ۾ اختلاف آهي. ”مختار الفتويٰ“ ۾ آهي ته: جيڪڏهن مريض گهر ۾ نماز پڙهي ٿو ته بيهي سگهي ٿو پر جڏهن مسجد ۾ اچي ٿو ته بيهي کان عاجز ٿئي ٿو ان صورت ۾ ڇاڪجي؟ ڪي چون ٿا ته گهر ۾ ئي بيهي نماز پڙهي تان ته قيام جيڪو نماز جو رڪن آهي، ان تي عمل ٿئي. ٻيا چون ٿا ته جماعت سان نماز پڙهڻ لاءِ مسجد ۾ اچي. ”خزانه المفتين“ ۾ آهي ته: جيڪڏهن گهر پڙهي ٿو ته قيام ڪرڻ جي سگهه رکي ٿو ۽ جيڪڏهن مسجد ۾ اچي ٿو ته بيهي نٿو سگهي، ان صورت ۾ ڇا ڪري؟ ڪي چون ٿا ته گهر ۾ بيهي پڙهي تان ته قيام جيڪو نماز جو رڪن آهي، ان تي عمل ٿئي. انهن ٻنهي مان ڪهڙو قول وڌيڪ صحيح آهي؟ ان بابت پڻ اختلاف آهي. ”اشباه“ جي ڪتاب الصلوة ۾ آهي ته جيڪڏهن مسجد ۾ اچي ٿو ته بيهي نٿو سگهي ۽ گهر ۾ پڙهي ٿو ته بيهي سگهي ٿو، ان صورت ۾ وڌيڪ صحيح قول هي آهي ته مسجد ۾ اچي ويهي نماز پڙهي. ڇاڪاڻ ته سگهه آهران تي امام جي اقتدا ڪرڻ فرض آهي ۽ ان لحاظ سان ان تان قيام جو فرض ساقط آهي. ساڳيو مصنف عنوان ”پنجين قعدي جي آخر“ هيٺ لکي ٿو ته: جيڪڏهن مقتدي جماعت ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ گهر کان نڪري ٿو ته قيام ڪرڻ جي قدرت نٿو رکي ۽ جيڪڏهن گهر ۾ پڙهي ٿو ته قيام جي سگهه رکي ٿو (انهيءَ صورت ۾) مسجد ۾ نماز ويهي پڙهي ۽ اهو قول وڌيڪ صحيح آهي.

انهن مٿين عبارتن مان معلوم ٿيو ته صحيح ۽ وڌيڪ صحيح قول اهو ئي آهي ته اهڙو بيمار نمازي باجماعت نماز پڙهڻ خاطر مسجد ۾ اچي. ڪتاب البحر جي ”باب المريض“ ۾ آهي ته بزرگن ۾ ان مسئلي بابت اختلاف آهي ته جيڪڏهن مريض گهر ۾ نماز پڙهي ٿو ته بيهي سگهي ٿو ۽ جيڪڏهن مسجد ۾ اچي ٿو ته بيهي کان عاجز ٿئي ٿو. ان مسئلي ۾ وڌيڪ صحيح قول هي آهي ته جماعت سان نماز پڙهي ۽ قيام ڪرڻ جي بجاءِ ويهي نماز پڙهي. اهڙي طرح الولواحبيت ۾ آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته: ”صفة الصلوة“ ۾ اسين ڄاڻائي چڪا آهيون ته جنهن قول تي فتويٰ آهي، اهو ان جي ابتڙ آهي. پڻ ”صفة الصلوة“ ۾ لکي ٿو ته جيڪڏهن مريض جي حالت اهڙي آهي جو جيڪڏهن گهر ۾

اڪيلي نماز پڙهي ٿو ته بيهي سگهي ٿو ۽ امام سان گڏجي نماز پڙهي ٿو ته بيهي نٿو سگهي، ته ان صورت ۾ (ان لاءِ حڪم آهي ته) باجماعت نماز پڙهڻ مسجد ۾ اچي، جيتوڻيڪ چوڻ ويهي نماز پڙهي ۽ اهو ئي وڌيڪ صحيح قول آهي، جيئن المجتبيٰ ۾ آهي، ڇاڪاڻ ته بيمار بيهي نماز ادا ڪرڻ کان عاجز آهي. مگر خلاصه ۾ هن قول کي صحيح چيو ويو آهي ته گهر ۾ بيهي نماز پڙهي. ان ڪتاب جو مصنف وڌيڪ لکي ٿو ته ”انهيءَ قول تي ئي فتويٰ آهي.“ وڌيڪ مشابه قول خلاصه جي مصنف جو آهي، جيڪو لکي ٿو ته ”نماز ۾ قيام فرض آهي، ان ڪري جماعت ۾ شامل ٿيڻ خاطر ان فرض کي نه ڇڏبو، جڏهن ته جماعت سنت آهي، جنهن کي مريض ڇڏڻ تي معذور ۽ مجبور آهي.“ درمختار ۾ آهي ته جيڪڏهن بيمار مسجد ۾ بيهي نماز پڙهڻ کان عاجز آهي، ته پلي گهر ۾ ئي بيهي پڙهي ۽ ان قول تي فتويٰ آهي، جڏهن ته اشباه جي مصنف جو خيال ان جي ابتڙ آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته مريض جڏهن پنهنجي گهر پڙهي ٿو ته بيهي سگهي ٿو، پر جڏهن مسجد اچي ٿو ته بيهي نٿو سگهي، ان مسئلي ۾ مشائخ جو اختلاف آهي. وڌيڪ پسندیده قول هي آهي ته پنهنجي گهر ۾ بيهي نماز پڙهي، ان تي فتويٰ آهي. المضمرات ۾ به ان طرح آهي. ”فرائض الاسلام“ ۾ آهي ته جيڪو شخص ايتري قدر بيمار هجي، جو بيهي باجماعت نماز نٿو پڙهي سگهي، البتہ اڪيلي سر نماز پڙهي ته قيام ڪري سگهي ٿو ته ان جي باري ۾ فرض هي آهي ته بيهي اڪيلي نماز پڙهي، ڇاڪاڻ ته قيام فرض ۽ جماعت سنت موڪده يا واجب آهي ۽ اهو قول وڌيڪ صحيح آهي. اهڙي طرح ابن امير الحاج شرح منية ۽ ابراهيم حلبی ان جي شرح ڪبير ۾ لکيو آهي. اشباه جو مصنف لکي ٿو ته اهوئي قول وڌيڪ ظاهر آهي. خلاصه ۾ آهي ته: ”ان تي فتويٰ ڏجي ٿي.“ آءٌ چوان ٿو ته اشباه جي ”پنجين قاعدي جي آخر“ ۾ لکي ٿو ته شرح منية المصليءَ کان صحيح قول هي نقل ڪيو ويو آهي ته اهڙو مريض گهر ۾ بيهي نماز پڙهي ۽ اهو ئي قول وڌيڪ ظاهر آهي. فرائض الاسلام ۾ جيڪو قول نقل ڪيو ويو آهي، ان ۾ به هن قول ڏانهن اشارو آهي. الغرض مسئلي جي ٻنهي صورتن مان ڪهڙو قول وڌيڪ صحيح آهي؟ ان بابت جيئن ٽوهان ڏسو ٿا، علماء ۾ اختلاف آهي. پر جنهن قول تي فتويٰ آهي ۽ جيڪو پسندیده ۽ وڌيڪ موافق ۽ وڌيڪ ظاهر آهي، اهو هي آهي ته گهر ۾ ئي بيهي نماز پڙهي ۽ ان قول کان انحراف نه ڪيو وڃي. اها ڳالهه به مڃيل آهي ته جنهن روايت کي (فقهی ڪتابن ۾) هن طرح سان بيان ڪيو ويو هجي ته ”ان تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي“ يا ان تي فتويٰ آهي ته پوءِ ان جي مخالف قول تي فتويٰ نه ڏني ويندي، جيئن درمختار ۾ آهي. وڌيڪ الله توفيق ڏيندڙ آهي (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

مسافر جي نماز

سوال: هڪ شخص ٻيڙيءَ ۾ سوار ٿي هالا ڪنڊيءَ کان سيوستان اچي ٿو. هوا تيز هئڻ سبب ٽن ڏينهن ۾ پنهنجي منزل تي پهچي ٿو، حالانڪ جڏهن هوا معمول مطابق هوندي آهي ته پنجن ڏينهن ۾ پهچبو آهي. اهڙي مسافر تي سفر جي نماز پڙهڻ واجب آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ٻيڙيءَ بابت اعتبار معمول مطابق هو جو آهي. ان صورت ۾ جيڪڏهن منزل

مقصود ٽن ڏينهن ۾ اچي ته نماز سفر پڙهي، نه ته نه. جيئن هدايه ۾ آهي ته سامونڊي سفر بابت اعتبار معمول مطابق موسم ۽ آبها جو آهي. فتح القدیر ۾ آهي ته سفر جو مفاصلو ٽن ڏينهن جو هئڻ گهرجي. متانه جو مصنف، ڪافي جي حوالي سان لکي ٿو ته فتويٰ هن تي آهي ته ڏنو ويندو ته آنڌيءَ ۽ طوفان به نه هجي ۽ هوا بيٺل به نه هجي يعني معمول مطابق موسم هجي ته ٽن ڏينهن ۽ ٽن راتين ۾ ڪيترو سفر طي ٿئي ٿو؟ پوءِ ان کي ٿي قصر جو اصل قرار ڏنو ويندو، يعني جيڪڏهن ٽن ڏينهن جي سفر جو ارادو ڪري ته سفر پڙهي، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته مقيم مقتدي مسافر امام سان ٻي رکعت ۾ شامل ٿيو. ان صورت ۾ ٽنهي رکعتن ۾ قرأت ڪري يا قرآن پڙهيل ٻي رکعت پهرئين سان ملائي. جواب: ظاهر هي آهي ته ٻنهي رکعتن ۾ قرآن نه پڙهي ڇاڪاڻ ته حڪماً ٻنهي ۾ امام سان شامل آهي. هدايه ۾ آهي ته جيڪڏهن مسافر مقيم مقتدين کي نماز پڙهائي سلام ورائي ته مقتدي آخري ٻه رکعتون پڙهي نماز پوري ڪن. مگر قرآن نه پڙهن. اهو قول وڌيڪ صحيح آهي. ڪفايه ۾ آهي ته جيئن ته لاحق يعني امام سان نماز ۾ شامل آهن، جن کي نماز جو شروعاتي حصو حاصل ٿيو آهي. ۽ جيڪو شخص امام سان جماعت ۾ شامل ٿئي ۽ ان جي ڪجهه نماز رهجي وڃي، ان کي فقهي اصطلاح ۾ لاحق مسبورق چئجي ٿو. اهڙي شخص جي باري ۾ حڪم آهي ته پهرين ٻن رکعتن ۾ پڙهي، ان کان بعد اهي رکعتون پڙهي جيڪي اڳ ۾ گذري چڪيون اٿس، جيئن عالمگيري ۾ آهي ته ”هڪ شخص جي چئن رکعتن واري نماز مان جماعت سان پهرئين رکعت ٿي وئي ۽ باقي ٽن رکعتن ۾ امام سان نماز ۾ شامل هو پر کيس ننڊ وئي وئي، پوءِ هوشيار ٿيو ته اول اهي رکعتون پڙهي جن ۾ ستو آهي، ان ۾ قرآن نه پڙهي. ان کان بعد قعدو ڪري يعني ويهي، تان ته سندس امام جي متابعت ٿئي، پوءِ قيام ڪري ۽ هڪ رکعت پڙهي ۽ ان ۾ قرأت ڪري، اهڙيءَ ريت نماز پوري ڪري، واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: مسافر جيڪي ٽي ڏينهن درمياني درجي جو سفر ڪري، اهي سڀ کان ننڍا هجن يا سڀ کان وڏا؟ جنهن روايت تي فتويٰ آهي، بيان ڪريو. پڻ اهو به واضح ڪريو ته اسان جي مذهب ۾ ميلن جو اعتبار آهي يا نه؟ فرض ڪجي ته ميلن جو اعتبار آهي ته بيان ڪريو ته ڪيترن ميلن کان پوءِ مسافر سفر نماز پڙهي سگهي ٿو؟ ان بابت پڻ جنهن قول تي فتويٰ آهي، سا لکو.

جواب: بظاهر سال جا جيڪي سڀ کان ننڍا ڏينهن هجن، اهي مراد آهن جيئن بحر ۾ آهي ته ”باقي رهيو ٽن ڏينهن جو مقدار ته ان بابت ظاهر مذهب هي آهي ۽ اهوئي صحيح قول آهي ته سال جا سڀ کان ننڍا ٽي ڏينهن مراد آهن؟ درمختار ۾ آهي ته مسافر جڏهن پنهنجي گهر جي عمارت مان سال جي ننڍن ٽن ڏينهن ۽ ٽن راتين جي سفر جي ارادي سان نڪري ته پوءِ قصر لاءِ اهو شرط نه آهي ته رات تائين سڄو ڏينهن سفر ۾ مشغول رهي، بلڪ سج لڙڻ تائين سفر ڪرڻ به ڪافي آهي. ”السراج الوهاج“ ۾ آهي ته اهوئي قول صحيح آهي. ڪشف الرمز ۾ لکي ٿو ته اهوئي قول وڌيڪ صحيح آهي. باقي رهيو ميلن جو مسئلو ته دراصل مذهب ۾ ان جو ڪو اعتبار ئي نه آهي. هدايه ۾ آهي ته ”فرسخن جو ڪو

اعتبار نه آهي. اهوئي قول صحيح آهي. درمختار ۾ آهي ته ”مذهب ۾ فرسخن جو ڪو اعتبار نه آهي.“
 ”البحر“ ۾ آهي ته ”فرسخن جو ڪو اعتبار نه آهي. اهوئي صحيح قول آهي. ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن رستو
 ڏکيو هجي ۽ پندرهن فرسخ هجي جنهن کي طي ڪرڻ ۾ ٽي ڏينهن لڳن ٿا ته به شريعت جي ظاهر
 حڪم موجب ان ۾ سفر پڙهي ۽ جيڪڏهن فرض ڪجي ته فرسخن جو اعتبار نه ڪجي ته به اهڙي
 اڙانگي مسافريءَ ۾ ٽي ڏينهن سفر ڪرڻ کان بعد مسافر قصر پڙهي ٿو. نهايه ۾ آهي ته ”هن مسئلي
 ۾ فتويٰ ان قول تي آهي ته ارڙهن فرسخن جي مفاصلي تي سفر پڙهي.“ مجتبيٰ ۾ آهي ته ملڪ خوارزم
 جي اڪثر عالمن جي فتويٰ آهي ته پندرهن فرسخن تي سفر آهي. مون کي ان ۽ اهڙن ٻين مسئلن ۾
 سندن فتوائن تي تعجب ٿيندو آهي، جن ۾ مذهب جي امام (ابوحنيفه رحم) جي قول جي مخالفت ٿئي ٿي.
 جيڪا نص صريح جي ظاهر ظهور مخالفت آهي. والله (اعلم حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

نوٽ: موجوده دور ۾ تيز رفتار گاڏين ۽ هوائي جهازن جي ڪري سفر جي پيمانن جا معيار به تبديل
 ٿي ويا آهن. ان ڪري حنفي عالمن جي فتويٰ اها آهي ته ۴۸ ميلن تي سفر آهي. (مترجم)
 سوال: درمختار ۽ شرح منية المصليٰ ۾ آهي ته مقيم ۽ مسافر ٻن چئن هڪ ٻانهو خريد ڪيو. اڃان
 اهو ٻانهو ڪنهن جي واري ۾ نه آهي ته ان کي احتياطاً پوري نماز يعني چار رڪعتون پڙهي آهي انهيءَ
 آڌار تي ان لاءِ جائز نه آهي ته مقيم جي پويان نماز پڙهي. هرگز نه. نه وقت تي پڙهي سگهي ٿو نه
 وقت نڪري وڃڻ کان بعد پڙهي... الخ. ان ڏس ۾ جيڪا مشڪل مون کي آڏو آئي، ان بابت عالمن ۽
 فقيهن سڳورن کان فتويٰ پڇي ته ٻانهو مقيم جي پويان نماز چو نٿو پڙهي سگهي. جڏهن ته اقتدا
 جون ٻه ئي صورتون ممڪن آهن: ۱- يا ته نماز پڙهائيندڙ مسافر هوندو ۲- يا مقيم هوندو.
 جيستائين مقيم جي مسافر جي پويان نماز پڙهڻ جو تعلق آهي ته ان ۾ ته ڪو شڪ نه آهي. ساڳيءَ
 طرح مسافر به مقيم جي پويان نماز پڙهي سگهي ٿو. اوهان براه ڪرم هن مسئلي جي سلسلي ۾
 عالمن جيڪي لکيو آهي ان جو اصل سبب بيان ڪريو. الله تعاليٰ اوهان کي اجر عطا فرمائي.

جواب: ان ممانعت جو سبب هي آهي ته پهريون قعدو ان تي فرض ۽ امام تي واجب آهي. هاڻي
 جڏهن ٻانهي جي لاءِ حڪم آهي ته پوريون چار رڪعتون پڙهي ۽ پهريون قعدو به ان تي فرض آهي ته
 اهو مقصد ڪنهن ٻئي جي پويان نماز پڙهڻ سان حاصل نٿو ٿئي. جڏهن ته مسافر مقتدي جيڪو مقيم
 جي پويان نماز پڙهي ٿو، ان تان پهرئين قعدي جي فرضيت ختم ٿي وڃي ٿي. در ۽ شرح منية المصليٰ
 ۾ اهڙي تصريح موجود آهي. درمختار جو مصنف لکي ٿو ته مقيم ۽ مسافر جي وچ ۾ ٻانهو مشترڪ
 آهي ته سفر ڪرڻ جو ارادو ڪري نه ته ان تي پهريون قعدو فرض ٿيندو، ان ڪري ان کي احتياطاً
 پوري نماز پڙهي پوندي ۽ (ٻانهو) مقيم جي پويان بلڪل نماز نٿو پڙهي سگهي ان جو سبب هي آهي
 ته ان تي (چئن رڪعتن) جو پهريون قعدو فرض آهي، ان ڪري احتياطاً ڪامل نماز پڙهي ان مسئلي
 ڏانهن شرح منية المصليٰ ۾ هن طرح اشارو آهي ته جيڪڏهن (ٻانهو) سفر جو ارادو نه ڪندو ته
 مٿس هر ٻن رڪعتن جي آخر ۾ قعدو فرض ٿيندو ۽ احتياطاً نماز پوري پڙهي پوندي. انهيءَ آڌار تي
 اصلاً ان لاءِ جائز نه آهي ته مقيم جي پويان نماز پڙهي، نه وقت اندر نه وقت کان ٻاهر. عالمگيريءَ ۾

آهي ته ”عالم چون ٿا ته (ٻانهو) احتياطاً چار رکعتون پوريون پڙهي، جيئن غيائيه ۾ آهي...“ ان جو بنيادي سبب هيءُ آهي ته ٻانهو مقيم آهي يا مسافر؟ انجي اصليت بابت شڪ آهي ۽ ان ڪري حڪم آهي جيئن متان ۾ ”صيرفيہ“ جي حوالي سان آهي ته جيئن ته ٻانهي جي مقيم يا مسافر هجڻ ۾ شڪ آهي، ان ڪري چار رکعتون پڙهي ۽ ٻي رکعت ۾ التحيات پڙهڻ جيتري دير ويهي.... چئن رکعت جو حڪم ان ڪري آهي ته سندس اصليت مقرر آهي (يعني ٻانهو آهي) يا ٻي رکعت ۾ قعدو ڪرڻ مٿس فرض آهي. ۽ عبادت جي ڪمن ۾ ضروري آهي ته احتياط ڪجي... پوءِ غور ڪر. اڄ چوان ٿو ته مٿي بيان ڪيل ٻانهي جي اهائي خصوصيت آهي جنهن جي ڪري اهو مقيم جي پويان نماز نه ٿو پڙهي سگهي، جو سندس باري ۾ هر حيثيت ۾ شڪ آهي ته هو مقيم آهي يا مسافر؟ ان ڪري صحيح نه آهي ته اهو مقيم پويان نماز پڙهي جو ممانعت جو سبب موجود آهي ۽ اهو هي آهي ته مٿس ٻي رکعت جي آخر ۾ قعدو ڪرڻ فرض آهي. بحر رائق جو مصنف قتيه جي حوالي سان لکي ٿو ته ٻه ماڻهو مسافر ۽ مقيم ٻانهو خريد ڪن ٿا ته ان صورت ۾ وڌيڪ صحيح قول هي آهي ته ٻانهو مقيم جي نماز پڙهي يعني پوري پڙهي. هن روايت جي آڌار تي (ٻانهي جي باري ۾) وڌيڪ صحيح قول آهي ته مقيم جي پويان نماز پڙهي سگهي ٿو، وڌيڪ پاڻ غور ڪر، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته مسافر ٽي ڏينهن سفر ڪرڻ کان اڳ موٽي ٿو ته چارگو واپسيءَ جي نيت ڪرڻ سان پوري نماز پڙهي يا جيستائين موٽي گهر پهچي ان وقت تائين سفر پڙهي؟ فرض ڪجي جيڪڏهن کيس نماز پوري پڙهي آهي ته ٻيو سوال هي آهي ته ساڳيو مسافر واپس ورندي گهر کان ٽن ڏينهن کان گهٽ مفاصلي تي مس پهتو ته وري اڳتي سفر جاري رکڻ جو فيصلو ڪيائين. ان حالت ۾ نماز پوري پڙهي يا سفر پڙهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر سفر ملتوي ڪرڻ جو ارادو ڪرڻ شرط پوري نماز پڙهڻ شروع ڪري، جيئن فتح القدير ۾ آهي ته ”ماڻهو سدائين سفر جي حالت ۾ رهي ٿو تانجو: ۱- سفر اڻپورو ڇڏي گهر موٽڻ جو پڪو ارادو نه ڪري يا ۲- ڪنهن جهنگ ۾ نه ترسي يا ۳- سفر پورو ڪري پنهنجي شهر ۾ داخل نه ٿئي.“ در مختار ۾ آهي ته ”جنهن جاءِ وڃڻ جو ارادو ڪري، اتي پهچڻ تائين سفر پڙهي، ليڪن سفر ختم ڪرڻ جو ارادو ڪري ته پوءِ پوري نماز پڙهي، ڇاڪاڻ ته سفر جو پڪو پهه موجود نه آهي؛ تحفة الاخيار ۾ آهي ته ”مسافر ٽن جي بجاءِ ٻه منزلون پنڌ ڪري پوئتي موٽڻ جي نيت ڪري ته پوري نماز پڙهي جيتوڻيڪ ٻي منزل تي گج ڏينهن ترسي.“ عالمگيري ۾ آهي ته جيڪڏهن ٽي ڏينهن سفر ڪرڻ کان اڳ واپسيءَ جو يا مقيم ٿيڻ جو پڪو ارادو ڪري ته (مسافر) مقيم ٿي ويندو. متان ۾ آهي ته ”مثلاً ڪوفي جو هڪ شخص حج تي وڃڻ جو ارادو ڪري ٿو. جڏهن هڪ منزل تي پهچي ٿو ته ڪا شيءِ کيس ياد اچي ٿي ۽ شهر موٽڻ جو پڪو پهه ڪري ٿو (ان صورت ۾ ان لاءِ حڪم آهي ته) نماز پوري پڙهي، ڇاڪاڻ ته واپسيءَ سبب سندس سفر مستحڪم نه ٿيو آهي.“ جواهر الاخلاقيءَ ۾ آهي ته جيڪو مسافر شهر کان مسافريءَ جي مدت کان گهٽ مفاصلو طئي ڪري، پوءِ پنهنجي گهر موٽي اچي ته نماز پوري پڙهي. ڇاڪاڻ ته سندس سفر مستحڪم ٿيڻ کان اڳ منسوخ

ٿي ويو. ابن همام جي تحرير الاصول ۾ آهي ته ٽي ڏينهن هلڻ جي نيت سان گهران نڪري ته سفر جو حڪم شروع ٿئي ٿو، بشرطيڪ مدت پوري ڪرڻ کان اڳ ترسي پوي ته ان تي مقيم جا ساڳيا احڪام لاڳو ٿيندا، تڏهن ڪٿي ڪنهن جهنگ ۾ ٽڪي.

مگر ان جي ابتڙ بحر جي مصنف جو رجحان هن طرف معلوم ٿئي ٿو ته اهڙو شخص ان صورت ۾ سفر پڙهي. چنانچہ لکي ٿو ته: مصنف جو قول آهي ته ”تانجو پنهنجي شهر ۾ داخل ٿي الخ.“ يعني ٽي ڏينهن سفر ڪري يا ان کان گهٽ (هي حڪم) پنهنجي حالتن کي شامل آهي. ليڪن ڪتاب جي شرح ۾ آهي ته جيڪڏهن اڃا مقرر ڪيل مدت کان گهٽ سفر ڪيو اٿس ۽ ايتري ۾ واپسيءَ جي نيت ڪيائين ته پوري نماز پڙهي، جيتوڻيڪ اڃا واپس شهر ۾ داخل نه ٿيو هجي. ڇاڪاڻ ته سفر مڪمل ڪرڻ کان اڳ ان کي ختم ڪيو اٿس، پر جيڪا حقيقت معلوم ٿئي ٿي، اها اها آهي ته اهڙي مسافر جو مطلق شهر ۾ داخل ٿيڻ ضروري آهي. ڇاڪاڻ ته سفر جي علت ٽن ڏينهن جي ارادي سان گهر ڇڏڻ آهي، ٽي ڏينهن پورا ڪرڻ شرط نه آهي. جيڪو ان نيت سان گهر مان نڪري ٿو اهو سفر جي حڪم ۾ داخل آهي، تانجو اقامت يعني ترسڻ جو سبب ثابت ٿئي... جيئن ڏسو ٿا ته مصنف هن ڳالهه کي ترجيح ڏئي ٿو ته مذڪوره حالت ۾ مسافر سفر پڙهي. ليڪن حق اهوئي آهي، جنهن تي فقيهن جي وڏي اڪثريت جو اتفاق آهي ۽ جنهن کي درمختار جي مصنف پسند ڪيو ۽ تحفة الاخيار جي مصنف مڃيو آهي. ممڪن آهي ته بحر جي مصنف ڪنز جي متن مان جو عمومي حڪم سمجهيو آهي يعني ”(منزل مقصود تي) پهچڻ تائين مسافر سفر ۾ آهي“ ته وٽس ”پهچڻ“ ۽ ”داخل ٿيڻ“ جا الفاظ عام هجن جنهن ۾ حڪمي سفر به شامل آهي، جيئن قهستاني ۾ آهي. فقيهن جي عام حڪمن مان معلوم ٿئي ٿو ته مسافر ڪنهن هنڌ ترسي يا رفع حاجت لاءِ وڃي ته سڀني حالتن تي ”شهر ۾ داخل ٿيڻ“ جو حڪم لاڳو آهي، خواه حقيقي معنيٰ ۾ پنهنجي شهر ۾ اچي داخل ٿئي يا حڪمي هجي يعني واپس ٿيڻ جي اڃان رڳو نيت ڪئي هجيس ۽ حڪم آهي ته پنهنجي شهر ڏانهن موٽڻ جو ارادو ڪرڻ شرط پوري نماز پڙهي.... باقي رهيو هي دليل ته سفر شروع ڪندي ئي اهڙو مسافر سفر پڙهي، چاهي سفر مڪمل ٿئي يا نه! ان جو جواب هي آهي ته ساڳيءَ طرح هي حڪم به پنهنجي جڳهه تي موجود آهي ته سفر ختم ڪرڻ جو ارادو ڪندي ئي ان جي سفر پڙهڻ جي رخصت ختم ٿئي ٿي. معلوم ٿيو ته (اهڙي مسافر لاءِ) اها رخصت به نه آهي.

باقي رهيو هي سوال ته اهڙو (مذذب مسافر) گهر ڏانهن واپس اچڻ کان بعد جڏهن هڪ منزل تي پهچي پيهر اڳتي سفر جاري رکڻ جو پڪو ارادو ڪري ته پوءِ ان جي لاءِ ڪهڙو حڪم آهي؟ ان بابت مون کي عالمن جو ڪو حڪم نظر نٿو اچي. بحر جي مصنف مجتبيٰ جي حوالي سان لکيو آهي ته ”سفر ختم ٿيڻ جا ٽي سبب آهن: ۱- اقامت جي نيت ڪرڻ ۲- موٽي پنهنجي شهر ۾ داخل ٿيڻ ۳- ٽن ڏينهن جي مسافريءَ کان اڳ موٽي اچڻ.“ ان اصول جي تقاضا آهي ته (اهڙو مسافر) پوري نماز پڙهي. ڇاڪاڻ ته ٽي ڏينهن سفر ڪرڻ کان اڳ جڏهن پنهنجي شهر ڏانهن موٽيو ته سندس سفر سفر نه رهيو ۽ اصول مڃيل آهي ته باطل بابت ڪو حڪم لاڳو نه ٿيندو آهي. ان ڪري پنهنجي منزل

مقصود يعني پنهنجي گهر موٽي يا ٽن ڏينهن کان گهٽ مفاصلو طئي ڪري موٽڻ جو ارادو ڪري ته پوري نماز پڙهي، ڇاڪاڻ ته سندس شروعاتي سفر معطل ٿيو ۽ مسئلي جي ٻي صورت تي عمل نه ٿيو. مگر جيڪا حقيقت مون تي ظاهر ٿي آهي، اها هيءَ آهي ته (ان صورت ۾) سفر پڙهڻ گهرجي ڇاڪاڻ ته اهڙيءَ ريت سفر جاري رهي ٿو، جيئن ”التحرير“ ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته ”سفر جو ارادو تبديل ڪرڻ جڏهن سفر کي ختم ڪرڻ جو سبب ٿئي ٿو ته ساڳيءَ طرح ان کي جاري رکڻ جو ٻيهر ارادو ڪرڻ سان سفر جو حڪم باقي ۽ برقرار رهندو.“ هن قول جي تائيد قهستانيءَ جي گذريل عبارت مان به ٿئي ٿي، جنهن ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته شهر ۾ داخل ٿيڻ جي رڳو نيت ڪرڻ کي به ”داخل ٿيڻ“ جي حڪم هيٺ آهي. ڇاڪاڻ ته مدت سفر پوري ڪرڻ کان اڳ شهر ۾ موٽڻ جو فقط ارادو ڪرڻ جو لازمي مطلب شهر ۾ داخل ٿيڻ آهي ۽ اهو دخول حڪم جي اعتبار سان آهي. بلڪل ساڳيءَ طرح جڏهن اهو شخص واپسيءَ جو ارادو ڪرڻ کان بعد ٻيهر پنهنجو سفر اڳتي جاري رکڻ جو ارادو ڪري ٿو ته ڄڻ حڪم اهو مسافر آهي. ٻين لفظن ۾ جيئن رڳو نيت بدلائڻ سان مسافر شهر ۾ داخل ٿيڻ“ جي حڪم ۾ اچي وڃي ٿو، تيئن رڳو سفر جاري رکڻ جي نيت ڪرڻ سان ئي اهو ”مسافر“ ٿي وڃي ٿو. ان قول جي تائيد جواهر الاخلاقي مان به ٿئي ٿي، جيڪو لکي ٿو ته جڏهن (مسافر) نماز ۾ هجي ۽ ترسڻ جو ارادو ڪري، پوءِ وري سندس خيال متجي وڃي ۽ سفر جاري رکڻ جو ارادو ڪري ته فقط نيت ڪرڻ سان مسافر نه ٿيندو، تانجو نماز پڙهي پنهنجي منزل مقصود ڏانهن سفر شروع ڪري. پوءِ جڏهن هليو ته نيت ڪرڻ سان ئي مسافر ٿيندو جيئن نيت ڪرڻ سان مقيم ٿئي ٿو.

مٿين عبارت ۾ سفر جاري رکڻ مان مراد اهو سفر آهي جيڪو اڳ شروع ڪيو هئائين، نڪي نئون سفر. ڇاڪاڻ ته نئين کي ”جاري رکڻ“ نه چئبو، بلڪه ”شروع ڪرڻ“ چئبو آهي. غرض ته مقيم ٿيڻ جي نيت ”سفر“ ختم ڪرڻ جو موجب آهي ته ساڳيءَ طرح سفر جاري رکڻ جي نيت به سفر کي بحال ڪري ٿي ۽ ان جو به ساڳيو حڪم باقي رهي ٿو. انهيءَ ڪري مسئلي جي جيڪا صورت اسان جي آڏو آهي، ان ۾ اهوئي حڪم آهي.

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت قول ڪهڙو آهي ته مسافر ٿي ڏينهن سفر ڪرڻ کان اڳ پنهنجي اصلي شهر ۾ پنهنجي ٻارن ٻچن سان ڪجهه مهينا رهي پوءِ سفر ڪري ڪجهه ڏينهن ساهرن ۾ اهل عيال سميت رهي ٿو. ساهرن ۾ جيترا ڏينهن ترسي اهي سفر پڙهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن شهر ڇڏڻ جو ارادو ڪري ته سفر پڙهي ۽ جيڪڏهن شهر ڇڏڻ جو ارادو نه ڪري ته نماز پوري پڙهي، قهستاني ۾ آهي ته ماڻهوءَ جو اصل وطن اهو ئي آهي، جتي ٻارن ٻچن سان گذاري ٿو. ان طرف امام محمد رحمۃ الله عليه پنهنجي ڪتاب ۾ اشارو ڪيو آهي، جنهن کي علامه زاهديءَ اختيار ڪيو آهي. ”المشارع“ جو مصنف بيان ڪري ٿو ته ”ان صورت ۾ سندس ساهرن جو گهر اصل وطن نه آهي.“ ان قول جي تائيد اها روايت ڪري ٿي جيڪا هشام امام محمد رحمۃ الله عليه کان نقل ڪري ٿو ته ”مون وٽ اهڙو شخص پنهنجو ڳوٺ ڇڏڻ جو ارادو ڪري

تہ سفر پڙهي". مگر امام ابو يوسف چوي ٿو تہ نہ بلڪ پوري نماز پڙهي. ليڪن سندس ان قول جو مطلب هي بہ ٿي سگهي ٿو تہ جيڪڏهن مسافر وطن ڇڏڻ جي نيت نہ ڪري تہ پوري نماز پڙهي، علامہ زاهديءَ سندس قول جي اها معنيٰ ڏرتي آهي. "الفرائد" جو مصنف لکي ٿو تہ "جيڪي ماڻهو شهرن ۾ رهن ٿا، انهن جا پري پري ڳوٺن ۾ بہ گهر هوندا آهن جتي گرميءَ جي موسم گذاري، پوءِ پنهنجي پنهنجي شهر هليا ويندا آهن. انهن جي باري ۾ حڪم آهي تہ سندن بہ گهر ٿيا. ٻنهي ۾ پوري نماز پڙهن؛" واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: درمختار ۾ آهي تہ مسافر ۽ مقيم جي درميان مشترڪ ٻانهوجي تہ هر هڪ جي واري ۾ مسافريءَ جي نيت ڪري، نہ تہ ان تي (چئن رڪعت واري نماز ۾) پهريون قعدو ڪرڻ فرض ٿيندو. ان ڪري اهو مقيم جي متابعت ۽ اقتدا ۾ صفا نماز نہ پڙهي. "درر منتقي" ۾ آهي تہ "نہ وقت ۾ ان جي پويان نماز پڙهي نہ وقت کان بعد." مگر "تحفه الاخير" ۾ آهي تہ "(مسافر مقيم جي پويان) پهرين ٻن رڪعتن ۾ شامل ٿي سگهي ٿو، آخري ٻن رڪعتن ۾ شامل نٿو ٿي سگهي. اهڙو شخص مقيم جي پويان نماز نہ پڙهي، ان ممانعت جو ڪهڙو سبب آهي ۽ نہ ئي چئن رڪعتن جي نماز ۾." بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جيئن مذڪوره عبارت ۾ اشارو آهي (ٻانهي تي چئن رڪعتن واري نماز جو) پهريون قعدو فرض آهي جنهن جي ڪري اهو مقتديءَ جي اقتدا نٿو ڪري سگهي، ڇاڪاڻ تہ مقيم امام تي ٻيو قعدو فرض نہ، واجب آهي ۽ جنهن تي ڪا شيءِ فرض هجي اهو ان شخص جي اقتدا ڪري نٿو سگهي جنهن تي ساڳي شيءِ واجب هجي. جو ائين ڪرڻ ضعييف شيءِ تي طاقتور شيءِ جو بنياد رکڻ آهي. درر منتقيءَ ۾ جيڪو حڪم بيان ڪيو ويو آهي ان جو مطلب هيءُ آهي مٿي بيان ڪيل حڪم ۾ وقت جي تبديليءَ سبب ڪا تبديلي نہ ايندي، جيئن مسافري بابت حڪم آهي تہ وقتائتي نماز هجي يا وقت کان بعد يعني قضا نماز هجي، ٻنهي صورتن ۾ اهو مقيم امام جي پويان ان وقت نماز پڙهي، نٿو سگهي جڏهن امام آخري ٻن رڪعتن ۾ هجي. اهڙيءَ طرح مصنف ٻنهي حڪمن ۾ برابري ثابت ڪئي آهي. هدايه ۾ آهي تہ "جيڪڏهن (ٻانهو) وقت کان بعد بہ يعني قضا نماز ۾ بہ مقيم امام سان شامل ٿئي تہ اها بہ ان جي لاءِ جائز نہ آهي ڇاڪاڻ تہ وقت جي تبديليءَ سبب اهڙي مقتديءَ بابت حڪم تبديل نہ ٿيندو. بحر ۾ وڌيڪ وضاحت آهي تہ جيڪڏهن مسافر نماز جي شروع ۾ مقيم امام سان شامل ٿئي تہ اهڙي نمازي جي حق ۾ پهريون قعدو فرض آهي ۽ امام تي فرض نہ آهي (ان ڪري ان لاءِ جائز نہ آهي). اهائي مراد آهي جنهن کان غفلت سبب مسئلو سمجهڻ ۾ ڏکيائي پيش اچي ٿي ڇاڪاڻ تہ (جڏهن ان تي تہ پهريون قعدو) فرض آهي تہ پوءِ اهو شخص اهڙي امام سان جماعت ۾ ڪيئن شامل ٿي سگهندو جنهن تي اهوئي قعدو واجب آهي. مشترڪ ٻانهي بابت حڪم بہ اهو ساڳيو آهي جيڪو مقيم امام جي پويان وقت کان پوءِ شامل ٿيندڙ مسافر جي باري ۾ آهي تہ هر حالت ۾ مٿس ٻيو قعدو فرض آهي، جنهن ۾ تبديلي ناممڪن آهي. ان ڪري وقت هجي يا وقت کان بعد ان بابت حڪم ساڳيو آهي، بس غور فڪر کان ڪم وٺ تانجو توکي اها حڪمت سمجه ۾ اچي جيڪا ان

حڪم جو موجب آهي. باقي رهيو تحفة الاخيار جو قول ته ان جو دارومدار عالمن جي انهن قولن تي آهي جيڪي مسافر بابت ڄاڻائن ٿا ته وقت کان بعد يعني قضا نماز ۾ مقيم امام جي پوين ٻن رڪعتن ۾ شامل نٿو ٿي سگهي. ڇاڪاڻ ته اهڙي مقتديءَ تي الحمد کان بعد سورت پڙهڻ فرض آهي ۽ ان امام تي نفل بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن (مسافر) پوين ٻن رڪعتن ۾ ان امام جي پيروي ڪري ته ان لاءِ جائز نه آهي ڇاڪاڻ ته ان امام تي سورت پڙهڻ نفل آهي ۽ ان مقتديءَ تي فرض آهي. بس التحفة جي مصنف مسافر مٿان قرآن جي حڪم جي تبديلي نه ٿيڻ کي انهيءَ ٻانهيءَ جي باري ۾ حڪم وانگر سمجهيو آهي جنهن تي ٻيو قعدو فرض آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ شخص پنهنجي گهر کان اهڙي شهر روانو ٿيو جنهن جو مفاصلو نامعلوم آهي، اٿان ڪنهن ٻئي شهر جي سفر جو ارادو ڪيائين، جڏهن ان ٻئي شهر کان موٽيو ته سفر جيترو مفاصلو پورو ٿيو، ان صورت ۾ سفر نماز پڙهي يا نه؟ بيان ڪريو.

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته مفاصلو مسافريءَ جيترو هجي ته جيتوڻيڪ گهر کان نڪرڻ مهل مسافريءَ جي نيت نه ڪري تڏهن به وطن ورڻ وقت سفر پڙهي. ”البحر“ ۾ آهي ته جيڪڏهن ٽن ڏينهن جي سفر جي نيت کان سواءِ ڪو شخص پوري دنيا جو چڪر به هڻي تڏهن به ان لاءِ سفر نماز جي رخصت نه آهي. انهيءَ آڌار تي عالمن ڄاڻايو آهي ته جيڪڏهن ڪجهه فوجي دشمن فوج جي پويان نڪرن ۽ نٿا ڄاڻن ته ڪين ڪٿي پڪڙيندا ته وڃڻ مهل مقيم جي نماز پڙهن، جيتوڻيڪ مدو ڪيترو به ڊگهو چوڻ ٿي وڃي، واپسيءَ ۾ مسافت مسافريءَ جيتري هجي ته سفر نماز پڙهي... متان ۾ آهي ته ”باقي رهيو (ان صورت ۾) واپسيءَ وقت نماز جو حڪم ته جيڪڏهن مسافريءَ جيتري مسافت هجي ته سفر نماز پڙهي، نه ته. غياثي ۾ آهي ته جيڪڏهن سفر جي مسافت طي ڪيائين، پوءِ واپسيءَ جو عزم ڪري ته سفر نماز پڙهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: رڳو شهر ۾ داخل ٿيڻ سان سفر پورو ٿئي ٿو يا پنهنجي گهر ۾ داخل ٿيڻ شرط آهي؟ ڪن ماڻهن کان ٻڌڻ ۾ اچي ٿو ته مخدوم معظم سيوستان جي بزرگن وٽ جيستائين ان گهر ۾ داخل نه ٿئي، جتي سندس ٻار ٻچا رهن ٿا ان وقت تائين سفر ختم نه ٿيندو، جڏهن ته فقه جي ڪتابن مان ان جي ابتڙ ثابت ٿئي ٿو. البته ”تنوير“ جي عبارت مان ڪجهه شڪ پيدا ٿئي ٿو جيڪو لکي ٿو ته رهائش گاهه ۾ داخل ٿيڻ ضروري آهي، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر شهر جي آباديءَ ۾ داخل ٿيڻ شرط سفر پورو ٿئي ٿو، پوءِ پنهنجي گهر ۾ داخل ٿي يا نه، ڇاڪاڻ ته سفر پوري ٿيڻ جو شرط شهر ۾ داخل ٿيڻ آهي. ڪنز ۾ آهي ته ”تانجو شهر ۾ داخل ٿئي.“ شرح منية المصلي ۾ آهي ته ”جيستائين پنهنجي وطن ۾ داخل نه ٿئي سفر جي حالت ۾ رهندو.“ بحر ۾ آهي ته مصنف جو هيءُ قول ته تانجو پنهنجي شهر ۾ داخل ٿئي، ان قول کان وڌيڪ اوليٰ آهي جنهن کي المجمع جي مصنف اختيار ڪيو آهي ته ”تانجو پنهنجي وطن ۾ داخل ٿئي.“ ڇاڪاڻ ته ”وطن“ معنيٰ ماڻهوءَ جي رهائش گاهه ۽ سندس محلو، جيئن بحر ۾ آهي ۽ سفر جي تڪميل گهر ۾ داخل ٿيڻ تي ٻڌل نه آهي بلڪ شهر ۾ داخل ٿيڻ تي منحصر آهي. ٻيو سوال هيءُ آهي ته ڇا شهر جي

مضافات ۾ پهچڻ سان ئي سفر جي تڪميل ٿئي ٿي يا نه؟ ظاهر هيءُ آهي جيئن بحر ۾ غايه البيان جي حوالي سان آهي ته مضافات ۽ پسگردائيءَ ۾ داخل ٿيڻ سان ان جي تڪميل نه ٿئي ٿي ڇاڪاڻ ته شهر جي پسگردائيءَ ۾ جمعي جي نماز ئي سگهي ٿي ان ڪري اتي پهچي مسافر جي مسافري ختم نه ٿيندي، بلڪ سفر تي وڃي يا سفر کان موٽي اچي ته اتي سفر نماز پڙهي، باقي جيڪو قول سيوستان جي بزرگن جي باري ۾ مٿي نقل ڪيو ويو آهي، سو ڪوڙ تي ٻڌل آهي جنهن جو ڪو بنياد نه آهي. جنهن شخص تنوير جي عبارت ٻڌي اهڙو گمان ڪيو آهي ته ان جي مصنف وٽ به سفر ان وقت پورو ٿئي ٿو جڏهن مسافر پنهنجي گهر پهچي ته اهو به لفظاً ۽ معناً ٻنهي اعتبار سان غلط آهي. ڇاڪاڻ ته تنوير جي عبارت هن طرح آهي ته ”تانجو مسافر ان پنهنجي رهڻ جي جاءِ تي پهچي“. جيتوڻيڪ ”رهائش گاهه“ جو مطلب گهر به هوندو آهي، پر هتي سندس مطلب هيءُ آهي ته تانجو ان شهر ۾ پهچي، جتي رهي ٿو. مختصر هيءُ ته ٻڌندڙ ۽ ٻڌائيندڙ ٻئي ڪوڙا آهن ۽ جنهن تي ڪوڙ گهڙي هنيو ويو آهي اهو ان کان بيزار آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستانی)

سوال: جيڪڏهن حاڪم پنهنجي جاگير ۾ شڪار جي غرض سان وڃي ته سفر نماز پڙهي يا پوري نماز پڙهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر هن مسئلي بابت روايتن ۾ اختلاف آهي مگر صحيح قول هي آهي ته عام ماڻهن وانگر سفر نماز پڙهي ڇاڪاڻ ته نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم ۽ خلفاء راشدين جي عمل مان ائين ئي ثابت آهي. خلاصه، قاضي خان وغيره ۾ لکيل آهي ته سفر نماز نه پڙهي. ابي المڪارم ۾ آهي ته خلاصه ۽ فتاويٰ قاضي خان ۾ آهي ته خليفو جڏهن پنهنجي عملداريءَ ۾ تفتيش ۽ سار سنڀال لاءِ نڪري ته مسافر نه آهي. خزانه المفتين ۾ آهي ته خليفو به جڏهن مسافريءَ تي نڪري ته سفر نماز پڙهي. مگر جڏهن پنهنجي ولايت جي سار سنڀالي ۽ تفتيشي دوري تي نڪري ته سفر نماز نه پڙهي. اها روايت يا ته ضعیف آهي يا وري ان جو مطلب هيءُ آهي ته جڏهن مسافريءَ جي مدت جو ارادو نه ڪري ته وقت جو حاڪم پوري نماز پڙهي. صحيح قول هيءُ آهي ته خليفو به سفر نماز پڙهي، جيئن شرح منية المصلي ۾ آهي ته خليفو به ٻين ماڻهن وانگر آهي جيڪڏهن پنهنجي ولايت ۾ سفر جو ارادو ڪري ته سفر نماز پڙهي جيڪڏهن نيت نه ڪري ته پوري نماز پڙهي ۽ اهو قول صحيح آهي. جڏهن ته خلاصه ۾ ان جي ابتڙ موقف اختيار ڪيو ويو آهي، حالانڪ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم ۽ خلفاء راشدين جڏهن مديني کان مڪي ويندا هئا ته سفر پڙهندا هئا. درمختار ۾ آهي ته بادشاهه سفر ڪري ته قصر ڪري. خزانه المفتين ۾ ”فتاويٰ ڪبري“ جي حوالي سان ڄاڻايل آهي ته حڪمران جڏهن سفر ڪري ته مسافرن واري نماز پڙهي.

ڇاڪاڻ ته ان وقت ٻين عام مسافرن وانگر مسافر هوندو آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته حڪمران جڏهن سفر ڪري ته مسافرن وانگر سفر نماز پڙهي، ذخيره ۾ ائين آهي. مضمرات جي حوالي سان متانه ۾ آهي ته جڏهن سفر جي صعوبت ۽ تڪليف برداشت ٿئي ته حڪم مسافريءَ جي نماز يعني قصر ڪرڻ جي رخصت جو آهي، تانجو جيڪڏهن بادشاهه سلطنت جي ڪنهن حصي جي

دوري تي نڪري ۽ سفر جيترو مفاصلو طي ڪري ته ان کي اڌ نماز پڙهڻ ۽ روزي نه رکڻ جي اجازت آهي. خلاصه ۾ آهي ته حڪمران مسافري ڪري ته قصر پڙهي، مگر پنهنجي سلطنت ۾ دورو ڪرڻ لاءِ نڪري ته مسافر نه ليکيو ويندو. يعني ان جو اهو سفر ارادو نه ڪرڻ جي ڪري سفر شمار نه ٿيندو. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: مسافر ظهر مقيم امام جي پويان پڙهي ۽ ٻن رڪعتن جي نيت ڪري ته سندس نماز صحيح آهي يا نه؟

جواب: بظاهر رڪعتن جي نيت ڪرڻ نماز جو شرط نه آهي. جيئن خزانه المفتين ۾ آهي ته: ”نماز ۾ رڪعتن جي تعداد جي نيت ڪرڻ شرط نه آهي. پر ان جو مطلب هي نه آهي ته نيت ڪرڻ مستحب به نه آهي. انهيءَ ڪري ”الضياءُ المعنوي“ ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته ”رڪعتن جي تعداد جي نيت ڪرڻ جيتوڻيڪ شرط نه آهي. پر افضل ضرور آهي.“ انهيءَ آڌار تي جيڪڏهن نيت ڪري ته اجايو نه آهي. جيئن ڳجهو نه آهي. باقي جيڪڏهن مسافر مقيم جي پويان نماز پڙهي ته افضل آهي ته رڪعتن جي تعداد جي نيت نه ڪري. ڇاڪاڻ ته مسافر جڏهن مقيم جي پويان جماعت سان نماز پڙهي ته ان صورت ۾ ان تي نماز چار رڪعت فرض آهي ۽ نيت نماز شروع ڪرڻ کان اڳ هوندي آهي. ان ڪري اهو نيت ڪرڻ کان پاسو ڪري تان ته ڪوڙ جو شبهو نه ٿئي. انهيءَ ڪري برجندي ۾ آهي ته ”ظاهر هيءُ آهي ته (مسافر جماعتي) رڪعتن جي تعداد جي نيت نه ڪري بلڪ مثلاً ظهر جي نيت ڪري.“ ساڳيءَ طرح ٻن رڪعتن جي نيت به نه ڪري. ڇاڪاڻ ته مسافر لاءِ ٻه رڪعتون ان وقت آهن جڏهن اڪيلي سر نماز پڙهي. امام جي پويان پوري نماز پڙهندو. جيئن ڳجهو نه آهي. جيڪڏهن رڪعتن جي نيت ڪيائين ته شرط نه هئڻ سبب ان نيت جو ڪو اعتبار نه آهي. جيئن ظاهر آهي. والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪو مسافر جي پويان چار رڪعتون پڙهي ۽ سندس رڪعت نڪري وڃي. امام جي سلام ڦيرائڻ کان بعد اول آخري ٻه رڪعتون پڙهي يا اڳ ۾ فوت ٿيل پهرين رڪعت پڙهي؟ جيڪڏهن آخري ٻن رڪعتن ۾ ويسر ٿيس ته ان بابت ڪهڙو حڪم آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته پهريائين رهيل آخري ٻه رڪعتون پڙهي. پوءِ فوت ٿيل پهرئين رڪعت پڙهي. آخري ٻن رڪعتن ۾ ويسر ٿيس ته پهرئين رڪعت جي ابتڙ انهن ٻنهي رڪعتن ۾ ٿيندڙ ويسر جو سجده سهو نه ڏي. ڇاڪاڻ ته آخري ٻن رڪعتن ۾ لاحق يعني امام جي پويان نماز پڙهندڙ ليکيو ويندو جڏهن ته رهيل پهرئين رڪعت (جيڪا بعد ۾ قضا ڪندو) ۾ منفرد يعني اڪيلي سر نماز پڙهندڙ آهي. درمختار ۾ آهي ته: ”جڏهن جماعتي نماز پوري ڪرڻ لاءِ قيام ڪري ته وڌيڪ صحيح قول مطابق نه قرأت ڪري ۽ نه ئي سجده سهو ڏي. ڇاڪاڻ ته اهو لاحق (امام جي پويان) نماز پڙهندڙ آهي. قهستاني به المحيط جي حوالي سان لکي ٿو ته ”اهو لاحق آهي.“ ڪافيءَ ۾ آهي ته جيئن ته نماز جي پهرئين حصي ۾ شامل ٿيو آهي ان ڪري لاحق آهي ۽ لاحق هوندو ته امام جي پويان نماز پڙهندڙ جماعتي وانگر آهي. فقهي ڪتابن جي هنن وضاحتن مان پتو آهي ته مسافر امام جي پويان

بعد ۾ شامل ٿيندڙ مقيم جماعتي آخري ٻن رڪعتن ۾ لاحق يعني امام پويان شامل ٿيندڙ مقتديءَ وانگر آهي. ۽ واضح آهي ته مسبوق (پهريائين) اها نماز ادا نه ڪندو، جيڪا فوت ٿي وئي اٿس. ان جي تائيد عالمگيري مان ٿئي ٿي جيڪو لکي ٿو ته جيڪڏهن اهڙو جماعتي آهي، جيڪو چار فرض پڙهي ٿو ۽ سندس هڪ رڪعت نڪري وڃي ۽ ٽن رڪعتن ۾ کيس نند اچي وڃي، پوءِ سجاڳ ٿيو ته پهريائين اهي رڪعتون پڙهي جيڪي نند سبب رهجي ويون اٿس ۽ انهن ۾ قرأت نه ڪري، پوءِ امام جي متابعت جي حڪم سبب قعدي ۾ ويهي. ان کان پوءِ قيام ڪري ۽ فوت ٿيل هڪ رڪعت قرأت سان پڙهي ۽ آخري التحيات ۾ ويهي نماز پوري ڪري. معلوم ٿيو ته جيڪو جماعتي بعد ۾ امام سان شامل ٿئي، اهو پهريائين باقي رهيل آخري نماز پڙهي، بعد ۾ فوت ٿيل پهرئين رڪعت پڙهي. هن ۾ به شڪ نه آهي ته سوال ۾ جنهن جماعتيءَ بابت بيان آهي اهو ان نمازيءَ وانگر آهي جنهن کي امام جي پويان نند اچي وڃي. انهيءَ ڪري اهو به اڳ ۾ باقي رهيل آخري رڪعتون پڙهي، بعد ۾ فوت ٿيل پهرين رڪعت پڙهي، والله اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: دين محمد بوبڪائيءَ جي پڇيل فتويٰ جو نقل - اهو سوال اسان کي تازو اولهه کان موصول ٿيو آهي. عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته هڪ مسافر اهڙي قافلي ۾ شامل آهي جيڪو نماز لاءِ نٿو ترسي ۽ اهي ماڻهو منزل تي پهچڻ کان پوءِ ئي نماز پڙهن ٿا ۽ هڪ ڀيرو ظاهر کان بعد منزل ڪن ٿا ۽ ٻيو ڀيرو مغرب کان بعد. اهو شخص جيڪڏهن نماز جي وقت ٿيڻ تي اڪيلو ڪٿي ترسي ٿو ۽ وضو ڪري نماز پڙهي ٿو ته قافلو نڪري وڃي ٿو ۽ کيس جان جو خطرو ٿئي ٿو. جيڪڏهن نٿو ترسي ته سواريءَ تان لهڻ کان سواءِ ۽ وضو ڪرڻ کان بغير ان لاءِ نماز پڙهڻ ممڪن نه آهي. ان صورت ۾ ڇا ان لاءِ جائز آهي ته امام شافعي جي تقليد ڪندي جمع بين صلوتين ڪري يعني ظهر ۽ عصر گڏي ۽ مغرب ۽ عشا گڏي پڙهي؟ تان ته جنهن نماز جي قضا ٿيڻ جو خطرو هجي ان کي اول ڪري يا آخري ڪري پڙهي؟ (يعني مثلاً ظهر جي وقت ۾ ظهر ۽ عصر گڏي پڙهي. ان کي اول وقت تي جمع بين الصلوة چئبو آهي. يا ظهر ۽ عصر ٻئي نمازون عصر جي وقت پڙهي، ان کي آخر وقت تي جمع بين الصلوة چئبو آهي) يا پنهنجي ڪپڙي جي غبار ۽ ڍاڳ سان تيمر ڪري، جڏهن ته وٽس پاڻي به موجود آهي ۽ سواري جنهن طرف به هلي، ان تي اشاري سان نماز پڙهي. جيڪڏهن چوندو ته امام شافعي جي تقليد ڪري هڪ وقت تي ٻه نمازون گڏي پڙهي ته سوال پيدا ٿئي ٿو ته نماز، وضو ۽ پاڻيءَ جي سڀني احڪامن ۾ ان جي تقليد ڪري يا رڳو جمع بين صلوتين ۾؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر صحيح معتبر ڪتابن ۾ جيڪي حديثون بيان ٿيل آهن، انهن تي عمل ڪندي جمع بين صلوتين ڪري، پر ٻئي مذهب جي امام جي تقليد جي نيت نه ڪري. ڇاڪاڻ ته جمع بين الصلوة جو ڪارڻ آهي سڪون سان نماز پڙهڻ، جيڪوان طرح سان ئي ممڪن آهي. والله تعاليٰ اعلم بالصواب (حرره دين محمد بوبڪائي)

مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جي تنقيد

آءُ چوان ٿو ته جان جو خطرو جنهن به سبب جي ڪري هجي، قافلي يا سواري وغيره جي وڃڻ ڪري هجي يا ڪنهن ٻئي سبب جي ڪري، مذهب مطابق ان وقت تيمم ڪري نماز پڙهڻ جائز آهي. ساڳيءَ ريت سواريءَ تان لهڻ ممڪن نه هجي ته سواريءَ مٿان نماز پڙهڻ جائز آهي. جيئن فقه جي وڏن ڪتابن ۾ وضاحت آهي. باقي رهيو سوال ٻئي مذهب جي امام جي تقليد ڪرڻ جو ته اهو مذهب کان انحراف آهي. درر المنتقي ۾ آهي ته پنهنجي مذهب تي پڪو يقين رکڻ لازم آهي. يعني اهو اعتقاد هجي ته اسين جنهن مذهب تي آهيون، سو برحق آهي، جنهن ۾ خطا جو امڪان موجود آهي ۽ اسان جي مخالفن جو مذهب غلط آهي، جنهن ۾ برحق هئڻ جو امڪان آهي. جيئن المصطفيٰ ۾ آهي ۽ قهستانيءَ ان کي تسليم ڪيو آهي. جواهر الفتاويٰ ۾ آهي ته جڏهن ڪو شخص غور ۽ فڪر ڪري ڪنهن امام جي مذهب ۽ راءِ کي ترجيح ڏي ته پوءِ ان لاءِ ٻين جو مذهب ۽ قول باطل ۽ ان تي ان لاءِ عمل ڪرڻ جائز نه آهي (اسان جي مذهب موجب) هڪ وقت ۾ ٻه نمازون قطعي حڪم مطابق گڏي پڙهڻ جي منع آهي. البحر الرائق ۾ آهي ته هڪ وقت ۾ ٻه نمازون گڏي نه پڙهيون وڃن، ڇاڪاڻ ته هر نماز جو وقت مقرر آهي ۽ سواءِ دليل جي ان جي مخالفت جائز نه آهي. پڻ حضرت عبدالله بن مسعود جي بخاري مسلم ۾ روايت موجود آهي، فرمائي ٿو: ”ان الله جو قسم! جنهن کان سواءِ ڪو معبود نه آهي، نبي اڪرم صلي الله عليه وسلم جن ڪڏهن به وقت کان سواءِ نماز پڙهي، مگر ظهر-عصر عرف ۾ ۽ مغرب - عشا مزدلفه ۾، يعني ٻنهي مان پهرئين نماز کي پوئتي ڪري آخري وقت ۾ ۽ ٻي نماز کي پهرئين نماز جي وقت ۾، اسان وٽ مٿي بيان ڪيل ممانعت جو سبب هي آهي ته جيڪڏهن جمع تقدير آهي يعني ٻن نمازن ۾ پوئين نماز (مثلاً عصر) وقت کان اڳ ظهر جي وقت دوران پڙهجي ته نماز فاسد آهي ۽ جيڪڏهن جمع تاخير آهي (مثلاً مغرب کي) پنهنجي وقت کان پوءِ عشاء جي وقت شروع ٿيڻ کان بعد پڙهجي ته مڪروه تحريمي آهي جيتوڻيڪ نماز درست ٿيندي.

البتہ مجتهد کي اجازت آهي ته ٻئي امام جي قول تي عمل ڪري جيئن جواهر الفتاويٰ ۾ آهي ته: ”جيڪڏهن مجتهدين مان ڪو شخص پنهنجي اجتهد وسيلي پنهنجي مذهب جي هڪ يا وڌيڪ مسئلن کي ڇڏي، جڏهن ته ان لاءِ قرآن ۽ سنت وغيره مان ڪو پڌرو دليل هجي ته ان تي نه ڪا ملامت ۽ نه ان جي مذمت ڪئي ويندي بلڪه ڪيس اجر ۽ ثواب حاصل ٿيندو. ان جي ان کي اجازت آهي، مگر جيڪو شخص مجتهد نه آهي، اهو پنهنجو مذهب ڇڏي ٻئي جو مذهب اختيار ڪري ته ان جي اجازت نه آهي ۽ اوهان کي معلوم آهي ته موجوده زماني ۾ مجتهد موجود نه آهن. شرح الاذڪار للنووي ۾ علامه ابن علان چوي ٿو ته چوٿين صديءَ کان بعد مجتهد ختم آهن. بزازيه ۾ آهي ته اسان جي زماني ۾ مجتهد نه آهي. جڏهن اها ڳالهه طي ٿي ته هاڻي ڪنهن لاءِ جائز نه آهي ته هن زماني ۾ پنهنجي مذهب جي خلاف عمل ڪري. پوءِ جيڪو مسئلو اسان کي آڏو آهي، ان ۾ اهڙو مسافر پنهنجي ڪپڙي تي لڳل مٿي سان تيمم ڪري نماز پڙهي. ٻي صورت ۾ پاڻي ۽ تيمم به پاڪ ڪندڙ شيون ان لپ هجن ته نماز مؤخر ڪري جيئن درمختار ۾ آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستانی)

دين محمد بوبڪاڻي جو ٻيو سوال

جامع الرموز ۾ آهي ته هي حڪم تڏهن آهي، جڏهن سواري پاڻ هلي. جيڪڏهن سواري ٻئي جي هلائڻ سان هلي ٿي ته پوءِ ٻي نماز جي وقت ٿيڻ تائين اها نماز مؤخر ڪري پڙهي. بحر ۾ آهي ته (فقهه عبارت هن طرح آهي) ”جنهن طرف سواري پاڻ هلي.“ هن طرح لکت نه آهي ته ”پاڻ سواري پاڻ هلائي.“ ڇاڪاڻ ته سواريءَ مٿان نماز پڙهڻ تڏهن جائز آهي، جڏهن اها بيٺي هجي يا پاڻ هلي. جيڪڏهن مسافر پاڻ هلائيندڙ هجي ته پوءِ ان جي مٿان نماز پڙهڻ جائز نه آهي، نفل جائز آهي نه فرض. جيئن خلاصه ۾ آهي. منية المقتي ۾ آهي ته مسافر جي جدا جدا مسئلن مان هي به آهي ته ”ڌاريلن جو خوف هجي ته نماز کي ان جي وقت کان مؤخر ڪري پڙهي، نخبه الافڪار ۾ ان طرح آهي. جيڪو شخص قافلي ۾ شامل آهي، ان جون ٽي صورتون ممڪن آهن: ۱- جنهن سواريءَ تي آهي، ان جي واڳ ٻي سواريءَ سان ٻڌل هجي، اهڙي طرح سڀ سواريون هڪ ٻئي سان ڳنڍيل هجن ۽ هڪ شخص انهن جو هلائيندڙ ۽ اڳواڻ هجي، جيڪو پيادل يا ڪنهن سواري تي هجي. ۲- ان مسافر جي سواري قطار ۾ شامل نه هجي، اڪيلي سر هلندي هجي ۽ ان جي واڳ پيادل ڊرائيور جي هٿ ۾ هجي. ۳- سواري مسافر پاڻ هلائي. تنهن حالت ۾ سواري پاڻ نٿي هلي، ان ڪري ان تي نه فرض جائز آهي نه نفل. پوءِ ٻي نماز جي وقت ٿيڻ تائين نماز مؤخر ڪري پڙهي ۽ مون هڪ ڪتاب ۾ اها وضاحت ڏني آهي ته جيڪڏهن مسافر پاڻ هلائي ته ان لاءِ سواريءَ تي نماز جائز نه آهي پر اسان وٽ هن وقت اهو ڪتاب اڻ لپ آهي. اوهان ڇا ٿا فرمايو؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي ته مسافر پاڻ هلائيندڙ هجي ته ان لاءِ سواريءَ تي نماز جائز نه آهي، ڇاڪاڻ ته ”سواري هلائڻ“ عمل ڪثير (گهڻو ڪم) آهي (عمل ڪثير يعني مثلاً نماز جي هڪ رڪن قيام ۾ وقفي وقفي سان ٽي پيرا ڪنهن يا ايترو وقت اهڙو ڪم ڪرڻ جيڪو نماز ۾ شامل نه آهي مثلاً ڏاڙهيءَ جي وارن سان ڪيڏڻ) ان سان نماز فاسد ٿئي ٿي. ”عمل ڪثير“ نه هجي ته پوءِ ان لاءِ نماز جائز آهي. درمختار ۾ آهي ته هلائيندڙ جيڪڏهن ”عمل قليل“ سان گاڏي هلائي ته سواري مٿان نماز پڙهڻ جائز آهي، ان ۾ حرج نه آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن ڇهڪ سان سواريءَ کي هلائيندو ته نماز فاسد نه ٿيندي جو عمل قليل آهي. گاڏي يا سواري هلائڻ مهل نمازي ”گهڻو ڪم“ ڪري ته سندس نماز فاسد ٿيندي، جيئن قهستانيءَ ۾ آهي. معلوم ٿيو ته سواري تي نماز جي فاسد ٿيڻ جو اصل سبب عمل ڪثير آهي جيڪو نمازيءَ کان ظاهر ٿئي ٿو. پر جڏهن ان کي ٻيو هلائي ته اها صورتحال پيش نه ايندي... شرح ابي المڪارم ۾ آهي ته: سواري تي نماز پڙهي سگهجي ٿي بشرطيڪ سواري پاڻ هلي يا ٻيو هلائي، خلاصه ۾ ائين آهي. غرض ته هلائيندڙ ٻيو هجي ته مسافر لاءِ سواريءَ تي نماز جائز آهي. ممانعت جو ڪو موجب نه آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

جمعي جو بيان

سوال: مسافر جماعت سان جمع پڙهي ته ڇا آخر ۾ ظهر چار رڪعتون پڙهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان شهبي جي ڪري آخر ۾ ظهر پڙهي ته مسافر لاءِ جمع پڙهڻ جائز آهي ڇاڪاڻ ته انهن کي روئيٽ کان بعد ظهر پڙهندڙ مقيم هجي ته چار ۽ مسافر هجي ته ٻه رڪعتون پڙهي. جيئن عام نمازن ۾ معمول هوندو آهي. مخدوم محمد هاشم ٺٽوي پنهنجي بياض ۾ ڄاڻايو آهي ته مسافر جڏهن ڳوٺ ۾ هجي ۽ ان کي شڪ هجي ته جمعي جي آخر ۾ ٻه رڪعتون ظهر پڙهي چار نه پڙهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

فائدو: واضح هجي ته جيئن لفظ ”آل“ حضرت علي ۽ حضرت خاتون جنت جناب فاطمة الزهرا رضي الله عنهم کي شامل آهي، بلڪل ائين لفظ ”اصحاب“ ۾ به اهي شامل آهن، ڇاڪاڻ ته انهن کي روئيٽ ۽ صحبت جي فضيلت حاصل آهي. ان ڪري جيئن اهي سڳورا سرڪار دو عالم جي ”آل“ ۾ داخل آهن، تيئن ”اصحاب“ ۾ پڻ داخل آهن. ان ڪري جيڪو خطيب ۽ مولانا صاحب خطبه دوران ”آل“ ۽ ”اصحاب“ جو ذڪر ڪري ٿو، ان تي اهو اعتراض نه ٿي سگهندو ته انهيءَ انهن هستين جو ذڪر مورگو نه ڪيو بلڪه دراصل ان ته انهن سڳورن جو به پيرا ذڪر ڪيو. ليڪن ڪو هجي جو سمجهي سگهي. بانگ دو گفتم درده کس است (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: شهر جي حد ڇا آهي؟ جنهن قول تي فتويٰ آهي سو ڄاڻايو. ڇا جمع کان بعد ظهر نماز پڙهي سگهجي ٿي؟ جيئن ڪي ماڻهو پڙهن ٿا، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ”شهر“ ان کي چئجي جتي جي جامع مسجد ۾ اهي سڀ ماڻهو ماضي نه سگهن جن تي جمع فرض آهي. تنوير الابصار جي متن ۾ ان طرح آهي. درالمختار ۾ آهي ته ان تي اڪثر فقيهن جو اتفاق آهي، ڇاڪاڻ ته (سرڪاري) قاعدن قانونن جو جتي نفاذ ٿيندو آهي، ان جي شهر هئڻ بابت ڪو شڪ نه هوندو آهي. ان ڪري اتي جمعي کان بعد هرگز ظهر نه پڙهڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته جن ان کي جائز ڄاڻايو آهي، انهن هن شڪ شهبي جي ڪري ان کي جائز چيو آهي ته اهو ايترو وڏو شهر آهي يا نه جتي جمعو پڙهڻ جائز آهي؟ هاڻو! ڪنز وغيره جي متن ۾ اها وضاحت ضرور آهي ته جتي به امير ۽ قاضي (يعني ڪمشنر ۽ جج) هجي، جيڪو حدون نافذ ڪرڻ جو اختيار رکي ٿو، ان کي شهر چئبو. البحر ۽ الدر ۾ وضاحت آهي ته اهو ئي ظاهر مذهب آهي ۽ ظاهر هيءُ آهي ته هر امير يا اختيار هوندو آهي، جيتوڻيڪ عموماً قانون تي عمل نه ٿيندو آهي. مگر قانون تي عمل نه ٿيڻ جو مطلب هي نه آهي ته ان قانون جي فرضيت به ختم آهي. اوهان ڏسو ٿا ته گهڻا تندرست ۽ هٽاڪتا نماز نٿا پڙهن، پوءِ ڇا انهن جي عمل نه ڪرڻ سان نماز جي فرضيت ختم ۽ ساقط ٿي ويندي؟ يا سندن بابت ائين چئي سگهجي ٿو ته اهي فرض تي عمل جي قدرت نٿا رکن؟ ظاهر آهي ته اهڙا ماڻهو قانون مطابق سزا لائق آهن. معلوم ٿيو ته ڪنهن ڪم جو فرض هجڻ جدا شيءِ آهي ۽ ان جو نافذ العمل هجڻ بلڪل ٻي شيءِ آهي. ان ڪري اهڙي هنڌ جي شهر هجڻ ۾ ڪو شڪ نه ٿيو. لهنذا جڳاهي ته ان هنڌ جمع کان بعد ظهر نه پڙهجي. اهو قول به مڃيل آهي ته عمل فقهي ڪتابن جي متن تي آهي (نه شرحن تي) پڻ مذهب جو جيڪو حڪم ظاهر آهي، ان تي عمل ڪرڻ واجب آهي، جيئن بحر وغيره ۾ آهي ۽ اسين ڄاڻائي چڪا آهيون ته بيشڪ اهو ئي متن جو ۽ اهو ئي مذهب جو ظاهري حڪم آهي. ان ڪري جمعي

جي نماز کان بعد ظھر پڙهڻ جو ڪو جواز نه آهي. البتہ ”شھر“ جي تعريف ڪندي ڪافي شرط بيان ڪيا ويا آهن، جن مان ڪي شرط ڪن شهرن ۾ موجود نه آهن پر بزرگن جا قول فقهي ڪتابن جي متن ۽ مذهب جي ظاهر حڪم جي ابتڙ نه آهن. پوءِ جيڪي ماڻهو جمعي کان بعد ظھر پڙهڻ جا قائل ۽ فاعل آهن انهن پنهنجي ان طرز عمل جو بنياد شايد هن ڳالهه تي رکيو آهي ته جيئن ته انهن (شهرن ۾) قاعدن قانونن جي عملداري نه آهي انهيءَ ڪري (سندن گمان موجب) اتي جمعو جائز نه آهي. لهنذا جمعي کان بعد احتياطاً ظھر پڙهڻ ٿا. ان ڏس ۾ هي به چيو وڃي ٿو ته موجوده زماني جا اميرڪبير فاسق فاجر ۽ ظالم جابر آهن (پوءِ اتي سندن يا انهن جي مقرر ڪيل عملدارن پويان) جمعو ڪيئن صحيح ٿيندو؟ ان بابت عرض آهي ته اهل سنت و شهر جي تعريف ۾ هي شامل نه آهي ته اتي نظامِ ظلم مسلط نه هجي. ڪيئن اهڙو شرط ٿي سگهي ٿو جڏهن ته يزيد، حجاج ۽ انهن جهڙا ٻيا حڪمران ظلم، فسق، قتل، اهل بيت ۽ حرمين شريفين جي توهين ڪرڻ ۾ پنهنجي انتها کي پهتل هئا، جيئن اها حقيقت انهن ماڻهن کان ڳجهي نه آهي جن کي علمِ تاريخ ۾ مهارت آهي. ان جي باوجود علماءِ کان ڪنهن اهو قول نقل نه ڪيو آهي ته سندن ظلم ۽ فسق فحشاءِ عالمن سندن دور ۾ جمعي کي ترڪ ڪيو هو ۽ نه وري اها ڳالهه نقل ڪئي وئي آهي ته سندن زماني ۾ ڪو عالم جمعي کان بعد ظھر پڙهندو هو. هيءَ ڳالهه به پڌري آهي ته جمعي کان پوءِ ظھر پڙهڻ ۾ هڪ وڏو فساد جو موجب ۽ سبب موجود آهي ۽ اهو آهي جمعي جي فرضيت جي اعتقاد جي ختم يا مجروح ٿيڻ جو خطرو. انهيءَ ڪري درمختار جو مصنف بحر جي حوالي سان لکي ٿو ته مون ڪيترا دفعا فتويٰ ڏني آهي ته جمعي کان بعد چار رڪعت آخري ظهر جي نيت سان پڙهڻ جائز نه آهي. ڇاڪاڻ ته ائين ڪرڻ سان جمعي جي فرضيت جو اعتقاد متاثر ۽ متزلزل ٿئي ٿو. سو اسان جي زماني ۾ ان ڏس ۾ احتياط ۽ هوشياري ڪرڻ گهرجي. آءٌ چوان ٿو ته جيڪو شخص جمعي کان پوءِ چار رڪعتون خاص ڪري باجماعت پڙهڻ جو حڪم ڪري ٿو، جڏهن ته شهر جي تعريف بابت تحقيق به ٿي چڪي آهي ۽ تنوير الابصار ۾ هي به ڄاڻايو ويو آهي ته اهو ئي مذهب جو ظاهر حڪم آهي ته پوءِ ٻين لفظن ۾ چئڻ ته اهڙو شخص جمعي کان بعد ظھر پڙهڻ کي فرض سمجهي ٿو، اهو ئي سبب آهي ته اها نماز به باجماعت پڙهي ٿو، حالانڪ هن ڳالهه ۾ شڪ نه آهي ته جڏهن شهر جي تعريف ۽ حد مقرر ڪئي وئي ته پوءِ اتي جمعو پڙهڻ فرض آهي. هاڻي توهان پاڻ ان شخص لاءِ غور ڪريو، جيڪو پنهنجي طرفان دين ۾ ڇهون فرض وڌائي ٿو. بلڪل اهڙي ئي شخص جي باري ۾ شرح وقايه جي حوالي سان صدر الشريفة زڪواة جي باب ۾ بيان ڪري ٿو ته ”نهاريو توهان ان شخص ڏانهن، جيڪو ايمان ۾ ٻيو رڪن داخل ڪري ٿو.“

البتہ ڪنهن هنڌ جي باري ۾ هي شبهو پيدا ٿئي ته هن هنڌ جمعو پڙهڻ جا شرط موجود آهن يا نه؟ ته پوءِ ان صورت ۾ درست طريقو هي آهي ته جيڪڏهن اتي جمعي جي فرضيت بابت ماڻهن جي اعتقاد مجروح هجڻ جو ڊپ نه هجي ته ٻلي گهر ۾ نماز پڙهجي، جيئن درمختار ۾ آهي ته ”باقي رهيو اهو هنڌ جتي جمعي جي فرضيت بابت ويساهه کي ڇيهو رسڻ جو خطرو نه هجي، اتي وڌيڪ

مناسب آهي ته گهر ۾ لڪي (ظهر) پڙهي... هي قول ان ڏس ۾ پڌرو آهي ته جمعي جي ڏينهن سواءِ جمعي نماز جي مسجد ۾ ظهر پڙهڻ منع آهي، ڪٿي جو مسجد ۾ اهڙي نماز باجماعت پڙهجي، جنهن جي شهرت پري پري تائين پهچي. غرض جيڪو شخص مسجد ۾ اهڙي نماز کي باجماعت جائز چوي ٿو، اهو سمجھ جي درجي کان پري آهي. الله توفيق ڏيندڙ آهي (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جمعو پڙهي ڪجهه ماڻهو چار رڪعت ظهر (احتياطاً) پڙهن ٿا ۽ ڪي نٿا پڙهن. ان بابت ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪڏهن جمعي جي فرضيت جي اعتقاد جي مجروح ٿيڻ جو خوف خطرو هجي ته نه پڙهجي. جيڪڏهن اهڙو ڊپ نه هجي ته به چڱو آهي ته لڪي پنهنجي گهر ۾ پڙهي. والله اعلم - درمختار جو مصنف لکي ٿو ته مون ڪيترا دفعا فتويٰ ڏني آهي ته جمعي کان بعد چار رڪعت آخري ظهر جي نيت سان پڙهڻ جائز نه آهي. ڇاڪاڻ ته ان سان جمعي جي فرضيت جو اعتقاد متاثر ۽ متزلزل ٿئي ٿو. ۽ فرض ڪجي پڙهڻ جائز به هجي ته به چڱو آهي ته آخري ظهر جي نيت ڪري. احتياط هن ۾ آهي ته چوي ”مون ظهر جي آخر جي نيت ڪئي، جنهن جو وقت مون کي مليو ۽ اڃان اها نماز نه پڙهندس“ ڇاڪاڻ ته جمعي ڏينهن ظهر آخري وقت ۾ واجب ٿئي ٿو جيئن مذهب جو ظاهري حڪم البحر جي حوالي سان مٿي بيان ٿيو، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن وقت جي بادشاهه خلاف ڪو بغاوت ڪري ۽ سرڪاري فوج سان مقابلو ڪري ته (ان جي قبضي هيٺ شهرن ۾) جمعو پڙهڻ صحيح آهي يا نه؟

جواب: بظاهر سندن علائقي ۾ جمعو پڙهڻ صحيح آهي، ڇاڪاڻ ته جمعي جي فرضيت قرآن جي (نص) پڌري حڪم مان ثابت آهي. رهيو هي شرط ته بادشاهه (يا ان جو مقرر ڪيل ماڻهو) جمعو پڙهائي، ته اهو شرط فتني فساد کي روڪڻ لاءِ آهي. تان ته جمعي جي فرض جي تڪميل چڱي طرح ٿي سگهي. بحر ۾ آهي ته، بادشاهه اهو آهي جيڪو ڪنهن قوم ۽ ملڪ تي حڪومت ڪري ۽ جنهن جي مٿان ڪو ٻيو حاڪم نه هجي. جمعي جي صحت لاءِ حاڪم جو شرط ان ڪري آهي ته ماڻهن جي وڏي اڪثريت ان سان گڏ نماز پڙهي ٿي. جمعو پڙهائڻ بابت عام طور جهيڙا جهڻا ٿيندا رهن ٿا ۽ ڪڏهن نااهل به نماز پڙهائڻ ٿا. ان فتني فساد جو دروازو روڪڻ لاءِ وقت جي بادشاهه جو جمعو پڙهائڻ ضروري آهي. غرض ته جمعي جي صحت لاءِ بادشاهه جو شرط انهيءَ مقصد جي ڪري آهي، جيتوڻيڪ اهو باغين جي سردار سان ئي حاصل ٿئي. تنهن ڪري بحر ۾ آهي ته جمعي جي صحت بابت بادشاهه جو شرط عام آهي، عادل، ظالم ۽ باغي اڳواڻ سڀ ان ۾ شامل آهن. خلاصه ۾ آهي ته باغي اڳواڻ جيڪو وقت جي حاڪم جو منتخب ڪيل نه هوندو آهي، جيڪڏهن رعيت ۽ مملڪت جا ڪم سرانجام ڏئي ٿو، جيڪي عموماً حڪمران ۽ امير سرانجام ڏين ٿا حڪومتي قاعدا قانون نافذ ڪري ٿو ته سندس پويان جمعو جائز آهي. درمختار ۾ آهي ته جمعي جي صحت لاءِ ست شرط آهن، پهريون شهر جو هجڻ ۽ ٻيو بادشاهه جو نماز پڙهائڻ جيتوڻيڪ نماز پڙهائيندڙ باغي اڳواڻ ڇو نه هجي.

خزانة المفتين ۾ آهي ته جيڪو شخص وقت جي حاڪم جو منتخب ڪيل نه هجي ۽ باغي هجي، جيڪڏهن حڪمرانن جهڙو سلوڪ رعيت سان ڪري ۽ مملڪت جا قاعدا قانون نافذ ڪري ته سندس پويان جمعو جائز آهي. عالمگيري ۾ آهي ته جنهن کي خليفي طرفان اختيار ۽ اجازت نه هجي، پر اهو حڪمرانيءَ جا ڪم ڪري ۽ ملڪ ۽ علائقي ۾ قاعدا قانون لاڳو ڪري ته ان کي ئي متغلب يا باغي اڳواڻ چئبو آهي. سراجيه ۾ آهي ته ان امير پويان جمعو جائز آهي، جنهن کي حڪومت منتخب نه ڪري. متانه جي مصنف ڪافيءَ جي حوالي سان لکيو آهي ته باغي جيڪو وقت جي خليفي طرفان حڪومتي اختيار نه رکي، ان کي جبر سان حڪومت ڪندڙ چئبو آهي. جيڪڏهن ماڻهن سان حڪمرانن وارو سلوڪ ڪري ۽ عوام الناس تي قانون قاعدا لاڳو ڪري ته حڪومت جو حقدار آهي ۽ ان جي پويان جمعي جو پڙهڻ جو شرط پورو ٿئي ٿو.

جيڪڏهن چوندين ته مٿي بيان ڪيل روايت ان شخص جي باري ۾ آهي، جيڪو زور زبردستيءَ سان حڪومت ڪسي، نڪي باغيءَ جي باري ۾. آءٌ عرض ڪندس ته زور زبردستيءَ سان حڪومت ڪسندڙ کي ئي باغي چئبو آهي، جيئن هدايه باب البغاة ۾ ڄاڻائي ٿو ته جيڪڏهن مسلمانن مان ڪو گروهه ڪنهن شهر تي تسلط حاصل ڪري وقت جي امام جي تابعداريءَ کان ٻاهر نڪري ته امام ان کي جماعت ۾ موٽڻ جي دعوت ڏي. معلوم ٿيو ته زور زبردستيءَ سان تسلط حاصل ڪرڻ پڻ بغاوت جو ٻيو نالو آهي، جيئن پڌرو ٿيو. مجتبيٰ ۾ آهي ته طحاويءَ جو مصنف لکي ٿو جڏهن باغيءَ جي پويان جمعو جائز آهي ته جيڪو امام جو فرمانبردار هجي، ان جي پويان ته جمعو پڙهڻ اوليٰ آهي. ان مان پڌرو ٿيو ته زور زبردستيءَ سان تسلط ڪندڙ شخص ئي باغي آهي. غرض ته جمعي جي صحت جو شرط علائقي تي ڪنٽرول ڪرڻ ۽ رعيت تي حڪومتي قانون لاڳو ڪرڻ آهي ۽ اهو ڪم باغي به ڪري سگهي ٿو. ان ڪري ان جي پويان جمعو پڙهڻ صحيح آهي. ڏسو ٿا ته امير معاويه شام جو والي هو ۽ اصحاب سڳورا رضي الله عنهم ملڪ شام ۾ جمعو پڙهندا هئا، باوجود ان حقيقت جي ته حقيقي خليفو علي رضي الله عنه هو حق ان سان ئي هو. اها حقيقت ئي جمعي جي نماز جي صحيح هجڻ جي لاءِ پڌري حجت آهي، بس غور ۽ فڪر کان ڪم وٺ (حرره الفقير عبدالواحد السيويستاني)

سوال: هڪ وڏي وسندي جنهن جا رهاڪو جدا جدا جاين تي وانديون ۽ ديهون ٻڌي ويٺا آهن، جن ۾ ڪو به يا گهٽ وڏو مفاصلو آهي. جيڪڏهن انهن ڳوٺن جا ماڻهو ملي ڪنهن جامع مسجد ۾ نماز پڙهن ته نه ماڻهي سگهندا. اهي ڪنهن هڪ يا ٻن ڳوٺن ۾ جمعو پڙهن ته جائز آهي يا نه؟ فرض ڪجي جيڪڏهن جائز نه آهي ته جمعي کي اسلام جو شعار ۽ نشاني سمجهي ادا ڪن ته ڇا جمعي کان بعد ”بي ظهر“ يا ”اهوڪي ڏينهن جي ظهر“ جي نيت سان چار رڪعتون پڙهن ته هر چار رڪعتون ان ۾ ملائن يا نه ٻه رڪعتون ملائين؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: صلاة مسعودي ۾ ڄاڻايل آهي ته جيڪو ڳوٺ يا شهر جي حڪم ۾ آهي، ان جي ويران ٿيڻ کان پوءِ به ان بابت ساڳيو حڪم باقي رهندو. اتي جيڪڏهن جمعو پڙهن ته جائز آهي. جواهر ۾ آهي ته القنيه جي مصنف ڪتاب البنية ۾ بيان ڪيو آهي ته علامه رڪن الدين کان مسئلو پڇيو ويو ته وڏو

ڳوٺ جيڪو ويران ٿي ويو هجي ۽ ان ۾ عام ضرورت جي شين جا دڪان ۽ بازار به نه هجي، رڳو چڙوچڙ ماڻهو اتي رهن ٿا، ڇا اتي جمعو پڙهڻ ان دليل سان جائز آهي ته هن انقلاب کان اڳ اتي جمعو پڙهيو ويندو هو يا جماعت سان ظهري پڙهجي؟ جواب ڏنائين ته اتي جمعو پڙهڻ جائز نه آهي. ائين بياض هاشميه ۾ به آهي. غرض ته پهرين قول مطابق اتي جمعو پڙهڻ جائز آهي ۽ ٻئي قول مطابق جائز نه آهي، ان ڪري جڳائي ته ظهر جي ٻي نماز گهر ۾ پڙهي جيئن البحر ۾ آهي ته؛ ”وڌيڪ اوليٰ آهي ته گهر ۾ لڪي نماز پڙهي ۽ بهتر آهي ته آخر ظهر جي نيت ڪري ۽ احتياط هن ڳالهه ۾ آهي ته چوي ته اءُ نيت ڪريان ٿو ته آخري ظهرجي، جنهن جو وقت مون کي ميسر ٿيو آهي ۽ ان کان پوءِ وري نه پڙهندس.“ شرح منية المصليٰ ۾ آهي ته عالم لکن ٿا ته جنهن ڳوٺ ۾ جمعي جي جائز هئڻ بابت شڪ واقع ٿئي، جڳائي ته آخري ظهر جي نيت سان چار رڪعتون پڙهي ۽ اها نيت ڪري جيڪا مٿي گذري. پر وڌيڪ مناسب آهي ته جمعي کان پوءِ ان جون ستون پڙهي ۽ ان کان بعد بيان ڪيل نيت سان چار رڪعتون پڙهي. ان کان پوءِ ٻه رڪعتون سنت پڙهي ۽ جڳائي ته چئني رڪعتن ۾ الحمد شريف سان گڏوگڏ سورت به پڙهي. جواهر الاخلاطيٰ ۾ آهي ته جنهن جو گهر شهر کان ٻاهر هڪ فرسخ يعني فرلانگ جي مفاصلي تي هجي، ان تي جمعو پڙهڻ واجب آهي، جيئن درمختار ۾ آهي ته ان قول تي فتويٰ آهي، جيڪا پسنديده آهي، ليڪن شرح منية المصليٰ ۾ آهي ته جيڪو شخص شهر جي پسگردائيءَ ۾ رهي، ان جي گهر ۽ شهر جي عمارتن جي وچ ۾ خالي جڳهه نه هجي، بلڪه عمارتون مليل هجن، ان تي جمعو فرض آهي. جيڪڏهن ان جي ۽ شهر جي وچ ۾ پوکون، باغ ۽ جهنگ جر هجي ته مٿس جمعو نه آهي، جيتوڻيڪ آذان ٻڌندو هجي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

نوٽ: هر دور ۽ زماني جون پنهنجون تقاضائون ۽ معيار ٿين ٿا. اڄڪلهه انساني آباديءَ جي وڌي وڃڻ، برق رفتار سوارين، ڪاروباري ۽ نوڪري پيشه ماڻهن جي هروقت جي مسافريءَ ڪري معيارن ۽ اصولن ۾ به وڏو واضح فرق اچي ويو آهي. جيئن ته شهرن جي وصف اها رهي آهي نه ئي ڳوٺن جي، ڇاڪاڻ ته هن زماني ۾ نه ڪٿي ”بادشاهه“ ۽ ”حڪمران“ نماز پڙهڻ ٿا نه پڙهائين ٿا. نه ئي ڪنهن ننڍي وڏي ڳوٺ جو فرق روا رکيو وڃي ٿو، نه ڪٿي اسلامي قانون لاڳو آهي، خود حنفي علماءِ ننڍن واهڻن ۾ به جمعو ۽ عيدين به پڙهائين ٿا تانجو شهرن ۾ سڌ پنڌ تي به ڪيترين مسجدن ۾ جدا جدا جمعو ۽ عيد نماز ٿئي ٿي.

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته جمعي جي نماز ۾ خطيب آيت رب اجعلني مقيم الصلوة ومن ذريتي کي ڄاڻي وائي ان طرح پڙهيو، جو ”من“ جو لفظ ان کان رهجي ويو. ان صورت ۾ حڪم ڪهڙو آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر قرآن مجيد جي الفاظن ۾ گهٽ وڌ ڪرڻ جي سخت ممانعت آهي. ڪو شخص عربي ٻوليءَ سان مطابق پيدا ڪرڻ جي غرض سان ائين ڪري ته ڏوهي آهي ۽ ان تي تعزير يعني سرڪاري سزا لاڳو ٿيندي ۽ کيس توبه تائب ٿيڻ لاءِ چيو ويندو، والله اعلم بالصواب. علامه سيوطي الاتقان ۾ ڄاڻائي ٿو ته قياس مطابق قرائت ڪرڻ منع آهي، ڇاڪاڻ ته ان جو ڪو جواز ۽ سبب نه آهي. اهڙي

شخص کي توبه تائب ٿيڻ لاءِ چيو ويندو. اڳتي لکي ٿو ته چوٿون قسم مردود ۽ مذمت جي لائق هي آهي ته عربي ٻولي ۽ گرامر جي اعتبار سان قرآن ۾ ڦيرڦار ڪجي. اهڙي شخص کي ان ڪم کان سختيءَ سان منع ڪئي ويندي. ڇاڪاڻ ته وڏن ڪنڀارن مان آهي. تنوير ۾ آهي ته منڪر ۽ برائيءَ جي هر ڏوهيءَ تي سرڪاري سزا لاڳو ٿيندي. واللہ اعلم بالصواب (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالم هن مسئلي بابت ڇا ٿا فرمائين ته ”جوڌپور رياست جي شهر پوڪرن جو هڪ مسافر، مسلمانن جي هڪ جماعت سان، جتي رهي ٿو جمعي جي نماز پڙهي ٿو“ حالانڪ اها جماعت پندرهن ڏينهن ترسڻ جي نيت سان اتي نه ترسي آهي. شرعاً اهڙو جمعو جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر دارالحرب (يعني ڪافرن جو اهو ملڪ، جنهن جي اسلامي ملڪ سان جنگ هجي) ۾ جمعو صحيح نه آهي. ڇاڪاڻ ته جمعي جي صحت لاءِ جيڪي شرط آهن، اهي اتي اڻ لپ آهن. عالمگيريءَ ۾ آهي ته ”انهن شهرن ۾ جتي ڪافرن جا راجا ۽ گورنر حڪومت ڪن ٿا، مسلمانن لاءِ جمعو پڙهڻ جائز آهي ۽ مسلمانن جي رضامنديءَ سان شهر جو قاضي، قاضي ليکيو ويندو، پر انهن مسلمانن تي واجب آهي ته مسلمانن واري تلاش ڪن.“ انهيءَ عبارت مان بظاهر هي حڪم مقرر ۽ مسافر ٻنهي تي شامل آهي، مگر اهڙن شهرن مان مراد مسلمانن جا شهر آهن، نه دارالحرب جا شهر. جيئن مٿين عبارت ۾ موجود هي جملو ان تي دلالت ڪري ٿو ”انهن تي واجب آهي ته مسلمان حاڪم جي تلاش ڪن.“ يعني جن کي وقت جو خليفو چونڊي، جيئن اسان جي زماني ۾ مثال آهن ته مسلمان حاڪمن کي شهر ڪافرن جي حوالي ڪري، انهن تي پنهنجا نائب مقرر ڪن ٿا ۽ جمعي جي صحيح هجڻ لاءِ هي شرط به آهي ته ان شهر ۾ بادشاهه جو نائب هجي، جيئن بحر ۾ ڄاڻائي ٿو ته ”جمعي صحيح هجڻ جو شرط آهي ته وڏو شهر هجي، اتي بادشاهه يا سندس نائب ۽ جانشين هجي.“ ياد رهي ته ڪنهن کي نائب بنائڻ وقت نه، بلڪ جمعي جي وقت ان جو اتي هجڻ ضروري آهي. تانجو جيڪڏهن ڪنهن ٻار ۽ ڌيءَ کي حڪومت ڏني (ڌمي اهو ڪافر جيڪو اسلامي حڪومت جي رعايت هجي) ۽ جمعي جي ڏينهن اچڻ کان اڳ جمعو پڙهائڻ جا فرائض سندس حوالي ڪري. پوءِ ٻار بالغ ۽ ڌمي مسلمان ٿي وڃي ته ٻنهي تي واجب آهي ته ماڻهن کي جمعو پڙهائڻ. ٻين لفظن ۾ ان عبارت مان پڌرو ٿيو ته جتي خليفي طرفان گورنر ”ڌمي ڪافر“ هجي، اتي جمعي جو شرط موجود نه آهي. انهن شهرن جي باري ۾ به ساڳيو حڪم آهي، جتي اهڙا گورنر هجن جن ۾ جمعو پڙهائڻ جي اهليت نه هجي. (مثلاً نابالغ ۽ ڪافر راجا حڪومت ڪندا هجن) باقي رهيو حڪم انهن ڪافر حڪمرانن جو، جيڪي دارالاسلام تي اقتدار حاصل ڪن ٿا، ان بابت الفتاويٰ ۾ آهي ته جن شهرن تي ڪافر قبضو ڪن، اتي مسلمان گهڻا آهن، اهي دارالحرب ۾ شامل نه آهن، ڇاڪاڻ ته دارالحرب جي ملڪن سان سندن سرحدون نٿيون ملن. پڻ ان ڪري به ته اتي نظام ڪفر جو قاعدو قانون جاري نه آهي، بلڪ جيڪي قاضي ۽ امير ڪبير مجبوراً سندن اطاعت ڪن ٿا، اهي مسلمان آهن. غرض اهو شهر جتي مسلمان واري هجي، مسلمانن جي اڪثريت ۽ غلبي جي ڪري اتي جمعو ۽ عيدين پڙهيون. ان مان پڻ معلوم ٿيو ته دارالحرب ۾ جمعو جائز نه آهي ۽ اسلامي شهر جتي ڪافرن طرفان مسلمان واري مقرر

هجن جمعو جائز آهي. هي به واضح ٿيو ته جوڌپور ۽ ان جي پسگردائيءَ ۾ ڪافر علي الاعلان بتن جي عبادت وغيره ڪن ٿا، جيتوڻيڪ سندن ڪنٽرول هيٺ مسلمان ۽ رعيت جا ٻيا طبقا به امن سان رهن ٿا، پوءِ انهن تي دارالاسلام هجڻ جو حڪم ڪيئن لاڳو ٿيندو؟ بظاهر اهو ئي حڪم معلوم ٿئي ٿو. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته هڪ شهر ۾ جامع مسجد آهي، جتي جمعو ٿئي ٿو ۽ اتان سڌ پنڌ تي هڪ ڳوٺ آهي، جتي شهر جي آذان ٻڌڻ ۾ اچي ٿي. ڳوٺ جا اصلي رهاڪو ڪل ست اٺ گهر آهن جن جو تعداد ٽيهن ماڻهن تائين آهي. اتي نه بازار آهي، نه حاڪم آهي. جيڪڏهن ان ڳوٺ وارا مسجد ٺاهي جمعو پڙهن ته جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر اتي جمعو پڙهڻ صحيح نه آهي. هدايه ۾ آهي ته ”ڳوٺن ۾ جمعو جائز نه آهي.“ شرح منية المصليءَ ۾ به ساڳيءَ طرح آهي. بحر ۾ آهي ته ڳوٺن ۾ جمعو پڙهڻ صحيح نه آهي. اهو ئي مذهب جو حڪم آهي. خزانه المفتين ۾ آهي ته ڳوٺن ۾ جمعو جائز نه آهي، البتہ جيڪڏهن والي ۽ قاضي ڪنهن وڏي ڳوٺ ۾، جتي بازار به هجي، جامع مسجد ٺاهڻ جو حڪم ڪري ته جائز آهي جيئن متانه ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته: جيڪڏهن والي ۽ قاضي حڪم ڪري ته وڏي ڳوٺ ۾ جمعو پڙهجي، جامع مسجد اڏجي ۽ بازار ٺاهجي ته عالمن جي اتفاق سان جائز آهي. ڇاڪاڻ ته امام شافعي هر ان ڳوٺ ۾ جمعي پڙهڻ کي جائز چوي ٿو، جتي چاليهه ڇٽا بالغ عاقل مقيم ماڻهو رهندا هجن. بين لفظن ۾ مسئلو اجتهداي آهي. جتي به اهڙو سبب هجي، اتي اهو حڪم لاڳو ٿيندو. شرح ابي المڪارم ۾ به ائين آهي. وڌيڪ ڄاڻائي ٿو ته چاليهه آزاد ماڻهو اتي سردي ۽ گرميءَ ۾ رهندا هجن. اها ئي مراد درمختار جي عبارت جي به آهي. قهستانيءَ ۾ آهي ته وقت جو حاڪم ڳوٺن ۾ جامع مسجد اڏڻ ۽ جمعو پڙهڻ جو حڪم ڏي ته اتي عالمن جي اتفاق سان جمعو جائز آهي. جيئن امام سرخسي فرمائي ٿو ۽ جڏهن اهڙو حڪم لاڳو ٿئي ته عالمن جو ان مسئلي تي اجماع ٿيندو. مگر جتي بازار نه هجي ۽ سردي گرميءَ ۾ ماڻهو گهٽ وڌ ٿين ٿا، ان کي وڏو ڳوٺ نه ليکبو، جو وقت جي حاڪم طرفان جامع مسجد جوڙڻ ۽ جمعو پڙهڻ جو حڪم لاڳو ٿئي. جيئن ڳجهو نه آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: قرآن مجيد ۾ حڪم آهي ته جمعي جي آذان ٿئي ته الله جي ذڪر (نماز) لاءِ جلدي ڪريو ۽ واپار ڇڏيو. ڪاٺ پيئڻ ڇڏڻ به ان حڪم ۾ داخل آهي، يا آيت ۾ رڳو ڪاروبار ڇڏڻ جو حڪم آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جمعي لاءِ جلدي اچڻ کان جيڪا به شيءِ ۽ جيڪو به ڪم رڪاوٽ ٿئي، ڪاڌو پيئڻو هجي يا ٻيو ڪم ڪار اهو سڀ مڪروم آهي، جيئن بحر ۾ آهي ته: جمعي جي پهرين آذان ٻڌي ڪم ڏنڌو ڇڏڻ ۽ نماز جي تياري ڪرڻ لازمي آهي. ”واپار ڇڏيو“ يعني جيڪو به ڪم جمعي کان روڪي، اهو مڪروم آهي. السراج الوهاج ۾ ائين آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: خطبي واري آذان آهستي چڻجي يا نه؟

جواب: بظاهرجيترو زور سان عموماً آذان ڏبي آهي، ان جي پيٽ ۾ هوريان ڏجي، ڇاڪاڻ ته آذان جو مقصد غيرموجود ماڻهن کي اطلاع ڏيڻ آهي، ان ڪري ڏاڍيان ڏبي آهي جڏهن ته خطبي جي آذان جو مقصد مسجد جي حاضرين کي خطبي ٻڌڻ لاءِ متوجھ ڪرڻ هوندو آهي. انهيءَ ڪري اها ڏاڍيان ڏيڻ ضروري نه آهي، جيئن اقامت آهي. اهوئي سبب آهي ته اشباه جو مصنف لکي ٿو ته مسجد ۾ وڏو سڌ ڏڪر ڪرڻ مڪروه آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. (والله اعلم حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: خطبي ۾ ٻين اصحابن ڪرامن جي نالي سان سندن پيءُ جو نالو وٺجي ٿو، مگر جناب صديق اڪبر رضي الله عنه جي نسبت سندس پيءُ ڏانهن نٿي ڪئي وڃي. ان جو ڪهڙو سبب آهي؟

جواب: ان جو سبب هي آهي ته حضرت صديق رضه جو نالو جيتوڻيڪ عبدالله آهي پر پنهنجي ڪنيت ”ابوبڪر“ سان مشهور آهي. ساڳي طرح سندس پيءُ جو نالو جيتوڻيڪ عثمان آهي، پر ”ابوقحافه“ جي ڪنيت سان مشهور آهي. ان صورت ۾ جيڪڏهن پيءُ پٽ پنهني جو ذڪر خير ڪنيت سان ڪجي ته زبان تي ڏکيو آهي، جيئن ذوقِ سليم جي تقاضا آهي ۽ جيڪڏهن پنهني جو نالو وٺجي يعني هيئن چئجي ”عبدالله بن عثمان“ ته مشهور نه هئڻ سبب ماڻهن کي سمجهه ۾ نه ايندو. ان ڪري سندس ڪنيت ۾ ”صديق“ شامل ڪري ابوبڪر صديق پڙهجي ٿو، جنهن مان سندس تعريف ڪرڻ مقصود آهي، جيڪا سڀ کي سمجهه ۾ اچي ٿي. باقي رهيا ٻيا خليفه سڳورا رضي الله تعالى عنهم ته حضرت عمر فاروق ۽ عثمان ذوالنورين رضي الله تعالى عنهما جيئن پنهنجن نالن سان مشهور آهن، تيئن سندن پيئرن جا نالا به مشهور هئا. ان ڪري ڪنيت جي بجاءِ پٽ ۽ پيءُ پنهني جو نالو شامل آهي. علي المرتضيٰ ڪرم الله وجهه جي والد ماجد جي ڪنيت مشهور آهي، جڏهن ته پاڻ بذات خود پنهنجي نالي سان مشهور آهي، ان ڪري ان جي ولديت ۾ سندس والد جي نالي بجاءِ ڪنيت شامل آهي، ان کي سمجهڻ ۾ ڪا ڏکيائي پيش نٿي اچي. (والله اعلم حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هن بابت عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته هڪ شهر ۾ وڏيون ننڍيون مسجدون آهن، تڏهن به ڪي ماڻهو بغير ضرورت جي وڌيڪ ننڍيون مسجدون جوڙين ٿا. ڇا قاضيءَ کي اختيار آهي ته کين ان کان منع ڪري يا نه؟

جواب: جيڪڏهن ضرورت نه هجي ته کيس منع ڪري، ڇاڪاڻ ته جمعي جي نماز جو بنياد ئي ان ڳالهه تي ٻڌل آهي ته مختلف مسجدن جا جماعتي هڪ هنڌ گڏجي نماز پڙهن. بغير ضرورت مسجد جوڙي ته اهو مقصد فوت ۽ اختلاف وڌندو جيئن مصفيٰ ۾ آهي. شهر جي جدا مسجدن ۾ جمعي جي جائز هجڻ تي فتويٰ ۽ معمول ان ڪري آهي، جو هڪ هنڌ سڄي شهر جي ماڻهن جو جمعو پڙهڻ مشڪل آهي. ان ڪري اهوئي طريقو وڌيڪ صحيح آهي ۽ اهوئي امام ابوحنيفه ۽ محمد رحمۃ الله عليه جو قول آهي. جڏهن ته ننڍي شهر ۾ به يا ته مسجدون آباد هجن، عموماً اتي نئين مسجد ٺاهڻ جي ضرورت نه هوندي آهي، ڇاڪاڻ ته ڏکيائي ۽ تنگي جنهن جي ڪري نئين مسجد جوڙبي آهي، تڏهن واقع ٿيندي آهي جڏهن ٻن يا ٽن مسجدن جا نمازي اتي نه ماڻهن، اها صورت هتي موجود نه آهي. ان ڪري اهڙي صورتحال ۾ هروڀرو نئين مسجد اڏڻ کان روڪڻ گهرجي ۽ روڪجي به چونه؟ حالانڪ

هڪ کان وڌيڪ جاين تي جمعي جي جائز هجڻ بابت ترجيحي روايتن ۾ اختلاف آهي. بس جيتري قدر ممڪن ٿئي، هڪ کان وڌيڪ جاين تي جمع پڙهڻ جي غلطي نه ڪجي. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته شهر ۾ هڪ کان وڌيڪ جاين تي جمعو جائز هجڻ بابت امام ابوحنيفه کان قول مروي آهي ۽ اها ظاهري روايت آهي. امام محمد کان روايت آهي ته وڌيڪ جاين تي جمعو پڙهڻ جائز آهي ۽ چيو وڃي ٿو ته اهوئي وڌيڪ صحيح قول آهي. امام ابويوسف کان روايت بيان ڪئي وڃي ٿي ته ٻن کان وڌيڪ جاين تي جمعو جائز نه آهي. غياثي ۾ آهي ته امام شهر ۾ ٻن هنڌن تي جمعو پڙهائي ته حرج نه آهي. اهو امام محمد جو قول آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي. امام ابويوسف وٽ ٻن کان وڌيڪ مسجدن ۾ جمعو جائز نه آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي. متان ۾ آهي ته ابوحنيفه کان روايت آهي ته وٽس شهر ۾ رڳو هڪ هنڌ جمعو جائز آهي. جيڪڏهن ٻن يا وڌيڪ جاين تي پڙهجي ته پهرين ٻن جاين تي مڪروه تحريمي ليکيو ويندو. جواهر الاخلاطيءَ ۾ آهي ته امام شيبانيءَ وٽ هڪ شهر ۾ ٻن يا ٽن هنڌن تي جمعو پڙهڻ ۾ حرج نه آهي، امام ابوحنيفه کان ان ڏس ۾ ٻه روايتون آهن، سندس وڌيڪ ظاهر قول آهي ته گهڻين جاين تي جمعو پڙهڻ جائز نه آهي ۽ اهوئي قول صحيح ڀائنجي ٿو. قاضي ابويوسف کان منقول آهي ته صرف ٻن جاين تي جمعو پڙهجي نڪي ٽين جاءِ تي - اهوئي قول وڌيڪ صحيح آهي. امام شيبانيءَ جو قول آهي ته ٻن کان وڌيڪ مسجدن تي جمعو نه پڙهجي ۽ ان تي فتويٰ آهي ۽ ڀنبايع ۾ آهي ته امام ابويوسف وٽ وڏي شهر ۾ جمعو ٻن هنڌن تي جائز آهي، کائس اها روايت به آهي ته جائز نه آهي. سراج الوهاج ۾ المنظومه جي حوالي سان آهي ته امام ابوحنيفه وٽ شهر ۾ رڳو هڪ هنڌ ۽ امام ابويوسف وٽ فقط ٻن جاين تي جمعو جائز آهي. امام محمد شهر جي سڀني جامع مسجدن ۾ جمعو جائز ڄاڻائي ٿو. خزانه المفتين ۾ آهي ته شهر ۾ جمعو رڳو ٻن يا ٽن جاين تي جائز آهي. خلاصه ۾ آهي ته شهر ۾ فقط ٻن جاين تي جمعو پڙهڻ ابوحنيفه ۽ ابويوسف وٽ جائز آهي، مگر امام محمد وٽ ٽن جاين تي جائز آهي. سراج الوهاج ۾ آهي ته امام محمد وٽ ٻن يا ٽن جاين تي جائز آهي. ابوالليث چوي ٿو ته اسين ان قول کي وٺون ٿا، فتاويٰ صوفيه ۾ عتابيه جي حوالي سان امام محمد جو قول ڄاڻايو ويو آهي ته ٻن يا ٽن هنڌ شهر ۾ جمعو پڙهجي ته حرج نه آهي. طحاويه ۾ آهي ته ٻن کان وڌيڪ جاين تي جمعو پڙهڻ جائز نه آهي. ائين امام محمد کان روايت آهي ۽ اسين ان قول کي وٺون ٿا. شرح طحاويه ۾ آهي ته ان قول تي فتويٰ آهي. التهذيب ۾ آهي ته جيڪڏهن عذر ۽ مجبوري نه هجي ته شهر جي رڳو جامع مسجد ۾ جمعو پڙهجي. هن مختلف ترجيح ڏنل روايتن جي مطالعي سان حيرانگي ٿئي ٿي ۽ احتياط ۽ هوشياريءَ جي تقاضا آهي ته رڳو هڪ يا وڌ ۾ وڌ ٽن جاين تي جمعو پڙهجي. باقي رهيو هي سوال ته ضرورت هيٺ وڌيڪ مسجدون اڏجن ته اهو مسئلو فقه ۽ احتياط جي دائري کان ٻاهر آهي. ڇا ڏسون ٿا ته ڪن مجتهدن جمعي کان بعد احتياطاً آخر ظاهر پڙهڻ کي جائز چيو آهي، جو وٽن وٽ شهر ۾ هڪ کان وڌيڪ جاين تي جمعو پڙهڻ فتنن جي ڳالهه آهي. انهيءَ ڪري قنیه ۾ آهي ته شهر مروجي ماڻهن ۾ ٻن هنڌ جمعي پڙهائڻ تي فساد ٿيو. باوجود ان حقيقت جي ته ان جي جائز يا ناجائز هجڻ ۾ اختلاف هو، تڏهن به امام ابويوسف، امام شافعي ۽ سندن

پيروڪارن جي قول تي ٻن هنڌ جمعو پڙهڻ باطل ٿيو، جيڪڏهن ٻنهي هنڌ هڪ وقت جمعو پڙهجي. ٻي صورت ۾ جن اڳ پڙهيو اهو باطل ٿيو ۽ ان جي امامن کين حڪم ڪيو ته جمعي کان پوءِ احتياطاً چار رڪعتون پڙهن. پوءِ منجهن ان سلسلي ۾ نيت بابت اختلاف ٿيو ۽ وڌيڪ چڱي ڳالهه اها آهي ته آخر ظهر جي نيت ڪري. غرض ته ٻن هنڌ جمعي پڙهڻ جي فتني سبب ماڻهو آخري ظهر پڙهڻ تي مجبور ٿيا. ورنه آخري ظهر پڙهڻ جي ڀلا ڪهڙي حاجت هئي؟ هي به سوچڻ جڳاڻي ته اسلام جي شروعاتي دور ۾ به جمعا نه هئا. مڪه معظمه ۾ بيت الله ۽ مدينه منوره ۾ رڳو مسجد نبوي ۾ جمعي جي نماز ٿيندي هئي. ڄاڻڻ گهرجي ته ٽين صدي جي آخر ۾ خليفن المعتضد بالله جي زماني ۾ مختلف شهرن ۾ هڪ کان وڌيڪ جاين تي جمعو پڙهڻ جو رواج پيو، جيئن ڪتاب ”احسن الوسائل في معرفة الاوائل“ ۾ آهي ته پهريون پيرونسن ۲۸۰ھ ۾ المعتضد بالله جي زماني ۾ شهرن ۾ هڪ کان وڌيڪ جاين تي جمعو نماز پڙهڻ جو رواج پيو. اڳ هڪ شهر ۾ به جمعا نه هئا. بعد ۾ ضرورت تحت ۽ عذر سبب هڪ کان وڌيڪ جاين تي جمعي جي جائز هجڻ جي فتويٰ ڏني وئي، جيئن مٿي بيان ڪيو ويو. جڏهن ضرورت ۽ تنگي نه هجي ته وڌيڪ هنڌن تي جمعي جي ضرورت نه آهي، ڇاڪاڻ ته ضرورت آهرئي جواز تي عمل ٿيندو. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: ٻن جامع مسجدن جي وچ ۾ هڪ ننڍي مسجد آهي، هڪ شخص گهري ٿو ته ان کي جامع مسجد قرار ڏي، ان غرض سان ٻنهي جامع مسجدن جي مقتدين کي ٽوڙي پاڻ سان ملائي ٿو. ڇا رڳو ذاتي غرض هيٺ مسجدن جي مقتدين کي ان طرح ٽوڙڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: ظاهر آهي ته سبب ڪو به هجي آباد مسجدن کي ان طرح برباد ڪرڻ ظلم آهي جيئن قرآن مجيد جي پڌري حڪم مان ظاهر آهي (ومن اظلم ممن منع مساجد الله... الآية) اهڙي مسجد ”مسجد ضرار“ وانگر آهي جنهن کان پاسو ڪرڻ گهرجي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

نوٽ: نبي ﷺ جي زماني ۾ اسلام خلاف سازشون ستن ۽ مسلمانن ۾ ڦيڻهڙو وجهڻ لاءِ منافقن هڪ مسجد جوڙي هئي جتي اهي گڏ ٿيندا هئا، ان کي ”مسجد ضرار“ چئجي ٿو. سوره توبه ۾ ان جو بيان آهي. (مترجم)

سوال: شهر کان ٻاهر ڳوٺ ۾ هڪ مسجد آهي. ڳوٺاڻا ان کي جامع مسجد قرار ڏيڻ گهرن ٿا، جڏهن ته شهر کان مفاصلو هڪ فرسخ کان گهٽ آهي. ڇا قاضيءَ کي حق آهي ته اتي جمعي کان منع ڪري، يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ڳوٺ ۾ جمعو جائز نه آهي جو هدايه ۾ آهي ته جمعو وڏي شهر يا شهر جي عيد گاهه کان سواءِ صحيح نه آهي ۽ ڳوٺن ۾ پڙهڻ جائز نه آهي. ڇاڪاڻ ته رسول الله ﷺ جو فرمان مبارڪ آهي: وڏي شهر کان سواءِ ٻئي هنڌ نه جمعو آهي، نه تشريق جون تڪبيرون ۽ نه عيد الفطر ۽ نه عيد الاضحى جي نماز. حميديءَ ۾ آهي ته شهر کان سواءِ جمعو نه آهي يعني غير شرعي ڪم آهي. شرح جي ٻين ڪتابن ۾ آهي ته صحابن سڳورن شهر ۽ ڳوٺ فتح ڪيا، پر شهرن کان سواءِ ڳوٺن ۾ جمعو ۽ عيدين پڙهائڻ لاءِ منبر نه جوڙيائون، نه کوڙيائون ۽ انهن جي باري ۾ اهو گمان به نٿو ڪري

سگهجي ته ديني ڪم ۾ سستي ڪندا. جيڪڏهن ڳوٺن ۾ جمعو جائز هجي ها ته اصحابي سڳورا علائقا فتح ڪرڻ وقت ضرور ڳوٺن جي مسجدن ۾ منبرن جو انتظام ڪن ها، ان ۾ دليل آهي ته ڳوٺن ۾ جمعو جائز نه آهي. ان ڪري جيڪو شخص شهر کان هڪ فرلانگ جي مفاصلي تي هجي، ان تي لازم آهي ته شهر ۾ اچي جمعو پڙهي، جيئن ”حسب المفتين“ ۾ آهي ته مختار قول جنهن تي فتويٰ آهي، هي آهي ته جيڪو شخص شهر کان هڪ فرسخ جي مفاصلي تي هجي، ان تي واجب آهي ته شهر ۾ جمعو پڙهڻ اچي، ڇاڪاڻ ته ماڻهن سان ملاقات ڪرڻ جواهو آسان طريقو آهي. بحر ۾ آهي ته عالمن ۾ اختلاف آهي ته شهر جي پسگردائيءَ ۾ جيڪي ماڻهو رهن ٿا، انهن تي جمعو واجب آهي يا نه؟ الولوالجي پنهنجي فتويٰ ۾ ڄاڻائي ٿو ته پسنديده قول، جنهن تي فتويٰ آهي، مطابق هڪ فرسخ جي مفاصلي وارا شهر ۾ جمعو پڙهن، جو عوام لاءِ ائين ڪرڻ آسان آهي. درمختار ۾ آهي ته فرسخ جي مفاصلي تي فتويٰ آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن امام جمعي جي نماز ۾ سوره والتين ۽ سوره اخلاص پڙهي، ته نماز مڪروم تحريمي ٿيندي يا نه؟

جواب: ظاهر آهي ته نماز صحيح آهي ليڪن مسنون قرائت ڇڏڻ سبب مڪروم تنزيهي آهي جيئن بحر ۾ آهي: جيڪڏهن ٽن ننڍين يا هڪ وڏي آيت کان گهٽ قراءت ڪري ته مڪروم تحريمي آهي. جيڪڏهن مسنون قرائت ڪري ته مڪروم تنزيهي جي حڪم کان ٻاهر آهي، مسنون قرائت نه ڪري ته نماز مڪروم تنزيهي آهي. درمختار ۾ آهي ته جيستائين مسنون قرائت نه ڪندو، مڪروم تنزيهيءَ جي حڪم ۾ رهندو. جمعي جي نماز ۾ مسنون قرائت ظاهر آهي. ان ڏس ۾ بحر جو مصنف ڄاڻائي ٿو ته جڳائي ته جمعي جي هر رڪعت ۾ الحمد شريف ۽ ايتري سورت پڙهي، جيتري ظاهر ۾ پڙهي آهي. واضح هجي ته مڪروم تنزيهي جوهيءَ حڪم ان وقت آهي، جڏهن بغير عذر جي مسنون مقدار کان گهٽ قرائت ڪري. عذر ۽ مجبوريءَ سان گهٽ قرائت ڪري ته مڪروم تنزيهي نه آهي. ڇاڪاڻ ته نماز جي مڪروم بابت بحث دوران تنوير ۾ ڄاڻائي ٿو ته اهي سڀ ڳالهائون ان وقت مڪروم آهن، جڏهن مجبوري ۽ عذر نه هجي. جيڪڏهن مثلاً مقتدي جاهل هجن، ڊگهي قرائت کين ڏکي لڳي ٿي ۽ ٺٺول ڪري امام جي تعظيم نه ڪرڻ سبب گنهگار ٿين ٿا، ته جڳائي ته ايتري قرائت ڪري جو کين ڏکي نه لڳي. اها به مجبوري آهي، جنهن جي ڪري نماز مڪروم تنزيهي نه آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

مخدوم محمد هاشم ٺٽوي رحم جي لکت

اسان جي زماني ۾ شرعي حڪم احڪام ۽ حدون قائم ڪرڻ بابت سستي انتها تي پهتي آهي. بلڪ قاضين ۾ انهن جي نفاذ جي قوت ۽ صلاحيت ئي باقي نه رهي آهي. ان ڪري جيڪڏهن جمعي بابت پنهنجي مذهب جي اصل روايتن موجب فتويٰ ڏني ويندي ته پوري سنڌ ۾ ٻن سؤ جاين تي جمعي جهڙي عظيم عبادت ادا نه ٿيندي، بلڪ جن جاين تي نماز ٿئي ٿي اتي به مشڪلات سامهون اينديون. ان ڪري ضروري آهي ته ان ڏس ۾ ٻن روايتن تي عمل ڪجي، تان ته دين جو هڪ شمار ۽

نشان معطل نه ٿئي. جيڪڏهن قاضي اجازت ڏئي ته امام محمد جي روايت يا امام شافعي جي قول يا امام مالڪ جي مذهب مطابق جمعو پڙهڻ گهرجي. ائين ڪرڻ عالمن جي اتفاق سان جائز آهي. اختلاف ان ڳالهه ۾ آهي ته اجتهادي ڳالهين ۾ فيصلي جو اختيار مجتهد قاضيءَ کي حاصل آهي جيئن فتح القدير ۾ آهي. يا هر مقلد قاضيءَ کي اختيار آهي، جيئن بحر جي مصنف ان قول کي اختيار ڪيو آهي. سندس الفاظ آهن ته مقلد قاضي ٻئي مذهب يا ضعیف روايت يا ضعیف قول تي فيصلو ڪري ته نافذ ٿيندو. اسان کي جيڪا صورتحال آڏو آهي، ان ۾ قاضيءَ تي الزام ۽ اعتراض به ٿي نه سگهندو، سو جڳائي ته بحر جي روايت تي فيصلو ڏجي، تان ته اسلام جو هڪ شعار ۽ حڪم نافذ العمل ٿئي. هتي اهو شبهو ۽ اعتراض به صحيح نه آهي ته امام شافعيءَ جي ڪنهن قول جي تقليد لاءِ لازم آهي ته سندس مذهب جي سمورن شرطن تي عمل ڪجي، ڇاڪاڻ ته هي مسئلو تقليد سان تعلق مطلق نٿو رکي. بلڪ ان طريقي سان حنفي ۽ غيرحنفي، سڀني مذهبن موجب جمعي جي نماز صحيح آهي. هي اعتراض به ٿي نه سگهندو ته اجتهادي معاملن ۾ فيصلي جي نافذ ٿيڻ لاءِ ضروري آهي ته جنهن ڪم بابت فيصلو ڪجي، ان جو نظير اڳ ۾ موجود هجي. ڇاڪاڻ ته اهو شرط معاملات يا عدالتي احڪامات بابت آهي، عبادات جي بابت نه آهي. اهو ئي سبب آهي ته مضمرات، فتاويٰ حجه، تاتارخانيه ۽ ابوالڪارم ۾ اهڙن ڪمن کي قضا يعني عدالتي احڪام ڄاڻايو ويو آهي ۽ ان تي اجماع هجڻ جي دعوئي ڪئي وئي آهي ۽ اهو به لازم نه آهي ته ڳولن جا رهاڪو ماڻهو اتي مستقل رهندڙ هجن. ڇاڪاڻ ته حنفي مذهب جي عالمن جو هن مسئلي تي اتفاق آهي ته حج جي موسم ۾ منيٰ ۾ جمعو پڙهڻ جائز آهي، جو انهن ڏينهن ۾ منيٰ هڪ شهر ليکجي ٿو جو اتي رهائش گاهون، ماڻهن جو اجتماع، خليفو ۽ قاضي هوندو آهي. جيتوڻيڪ حج کان بعد انهن مان ڪا شيءِ باقي نه هوندي آهي، يا جيئن هدايه، ان جي شرحن ۽ تبیین ۽ بحر وغيره ۾ آهي. باقي رهيو اهو شرط (ته ڳوٺ جتي چاليهه ڄڻا) گرمي سردي ۾ مستقل رهندڙ هجن (اتي جمعو جائز آهي) اهو شافعي مذهب جو نقطه نگاهه آهي نه حنفي مذهب جو. پڻ ڄاڻڻ گهرجي ته سنڌ ۽ هند جا حڪمران سرڪاري فرمانن ۾ حنفي مذهب جي پابندي نٿا ڪن بلڪه مطلق ۽ آزاد مسلڪ تي هلن ٿا ۽ آزاد فقهي مسلڪ تي هلندڙ کي هر مسئلي ۾ آزادي آهي ته جنهن به مسلڪ تي چاهي عمل ڪري، زياده الله تعاليٰ ڄاڻي ٿو. ان ڪري ڳولن ۾ جمعو پڙهندڙ الله وٽ اجر حاصل ڪندڙ ۽ منع ڪندڙ گنهگار آهن. وڌيڪ حقيقت الله تعاليٰ ڄاڻي ٿو. (تحرير مخدوم محمد هاشم عليه الرحمة) ان فتويٰ تي هيٺين عالمن جي صحيح آهي: ۱- ضياء الدين ۲- مفتي عزت الله ۳- مفتي محمد مقيم ۴- قاضي ابوالحسن ۵- قاضي عبدالرحمن ۶- عبدالله عفي عنه

مخدوم عبدالواحد سيوستانیءَ جي تنقيد

گجهو نه آهي ته ڳولن ۾ جمعو ناجائز هجڻ جو مذهب هدايه ۾ هيئن بيان ڪيو ويو آهي: ”رسول الله ﷺ جو فرمان مبارڪ آهي ته: وڏي شهر کان سواءِ ٻئي هنڌ نه جمعو آهي، نه ايامِ تشریق جون تکبيرون ۽ نه عيد الفطر ۽ نه عيد الاضحیٰ جي نماز.“ ان ڪري وڏي شهر کان سواءِ

ڄمعو جائز نه آهي. بحر ۾ آهي ته جمعي بابت مذهب آهي ته رڳو وڏي شهر ۾ صحيح آهي، ڪٿي جو ٻئي هنڌ لازم هجي. تجنيس ۾ آهي ته ڳوٺاڻن تي ڄمعو واجب نه آهي، جيتوڻيڪ شهر جي پسگردائيءَ ۾ رهندڙ هجن، ڇاڪاڻ ته ڄمعو رڳو شهرين تي واجب آهي. خزانه المفتين جو مصنف لکي ٿو ته ڄمعو ڳوٺن ۾ پڙهڻ جائز نه آهي. خلاصه ۾ آهي ته ”ڳوٺ وارن تي واجب نه آهي.“

ڄمعو جيتوڻيڪ دين جي عظيم شعائر يعني نشانن مان آهي، پر سنڌ جي رڳو وڏن شهرن ۾ قائم آهي. وڏا شهرا هي آهن جن جي باري ۾ فتويٰ آهي ته شهر جي تعريف ۾ داخل آهن. تنوير جي متن ۾ آهي ته ”شهر اهو آهي، جنهن جي جامع مسجد ۾ سڀني مسجدن جا نمازي، جن تي ڄمعو واجب هجي، نه مابن.“ درمختار ۾ آهي ته شرعي احڪام ۾ ڪمزوري ظاهر ٿيڻ سبب گهڻن فقيهن جي ان تي فتويٰ آهي. يعني شرعي احڪامن جي نفاذ ۾ ڪمزوري ۽ سستي ظاهر ٿيڻ سبب ئي ان قول تي فتويٰ آهي ته رڳو شهر ۾ ڄمعو پڙهجي. ان ڪمزوريءَ کي بهانو بڻائي مذهب جي خلاف عمل ڪرڻ جي ضرورت نه آهي. بحر ۾ آهي ته؛ اسان کي تعجب آهي انهن بزرگن تي جيڪي ظاهر مذهب جي ابتڙ هلن ٿا. حالانڪه امام ابوحنيفه جي مقلدن تي واجب آهي ته سندس مذهب جي پيروي ڪن. پوءِ جڏهن شهر جي حد مقرر ٿيل آهي، جنهن تي فتويٰ آهي (مذهب جي حڪم کي) ترڪ ڪرڻ صحيح نه آهي ۽ جنهن قول تي فتويٰ آهي، سو آهي ته جيڪو شخص مقلد آهي، اهو مجتهد جي خلاف فيصلو نه ڪري جيئن درمختار ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته جڏهن مقلد مذهب جي ويساھ جوڳي فيصلي جي ابتڙ فتويٰ ڏي ته سندس حڪم لاڳو نه پر رد ٿيندو. اهو قول فتويٰ لاءِ پسنديدو آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته قاضي مقلد جڏهن پنهنجي مذهب جي مشهور فتويٰ جي ابتڙ فيصلو ڏي ته سندس حڪم نافذ نه ٿيندو، اهوئي وڌيڪ صحيح قول آهي. پڻ لکي ٿو ته جيڪو شخص مجتهد نه هجي، جيئن اسان جي زماني ۾ حنفي عالم آهن، جيڪڏهن اهو پنهنجي مذهب جي عام فتويٰ جي ابتڙ حڪم ڪري ته نافذ نه ٿيندو. ان تي عالمن جو اتفاق آهي. قنیه ۾ آهي ته مقلد قاضي جڏهن پنهنجي مذهب جي ابتڙ حڪم ڪري ته نافذ نه ٿيندو. جامع الفصولين ۾ آهي ته؛ ڪنهن حنفي مقلد کي نٿو جڳائي ته پنهنجي مذهب جي ابتڙ فيصلو ڪري. البته جيڪڏهن مجتهد هجي (ته اجازت آهي) جنهن قول تي فتويٰ ڏنل آهي، ان کي ڇڏي ضعيف ۽ جيڪو قول مرجوح يعني ٻئي درجي جو آهي، ان کي اختيار ڪرڻ فقهي فيصلن ۽ مسئلن کان دوري اختيار ڪرڻ آهي. حسب المفتين ۾ آهي ته قاضي ۽ مفتي جيڪڏهن ان روايت تي فيصلو ڪن، جيڪا مرجوح يعني ٻئي درجي جي آهي، ته گنهگار ٿيندا. غرض ان آڌار تي جيڪو ٻئي نمبر جي قول تي فيصلو ڪندو، اهوئي گنهگار ٿيندو ۽ اهو شخص گنهگار نه ٿيندو، جيڪو مذهب جي امام جي واجب الاتباع قول تي عمل ڪري ٿو، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السبوسستاني)

سوال: جمعي جي نماز جي نيت ڪيئن ڪجي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جمعي جي نماز جي نيت ڪرڻ لاڳو ڪنهن ٻي شيءِ جي ضرورت نه آهي. اشباه ۾ آهي ته جمعي جي نماز دوران جمعي جي ئي نيت ڪري ۽ وقت جي فرض جي نيت نه ڪري. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته جمع ۽ عيد نماز جي نيت ڪجي. عالمن جو اتفاق آهي ته جيڪا نماز پڙهي،

ان جي نيت مقرر ڪري، مطلق نيت نه ڪري. امام سرخسيءَ جي محيط ۾ آهي ته جمعي جي نماز جي نيت ڪري. غايه البيان ۾ آهي ته جمعي جي نماز دوران جيڪڏهن هن طرح نيت ڪري ته ”وقت جو فرض پڙهان ٿو“ ته جائز نه آهي، بلڪ واجب آهي ته جمعي جي نماز جي نيت ڪري. الضياءُ المعنوي ۾ آهي ته جمعي جي نماز پڙهڻ وقت هن طرح چوي ته: قبله ڏانهن منهن ڪري جمعي جو فرض (پاڻ) پڙهان ٿو يا امام جي پويان پڙهان ٿو، الله اڪبر. تاتارخانيه ۾ آهي ته جيڪڏهن جمعو پڙهڻ جي نيت ڪري ۽ امام جي امامت جي نيت نه ڪري ته جائز آهي ڇاڪاڻ ته جمعو رڳو امام سان گڏ ئي ٿئي ٿو. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته اهو ئي قول پسندیده آهي. اسان جي هن تحرير مان ظاهر ٿيو ته مفتاح الصلوة ۾ جو لکيل آهي ته جمعي جي نيت ڪرڻ وقت جمعي جي فرض کان سبڪدوش ٿيڻ جي نيت ڪري نه ته فرض ادا نه ٿيندو، ته اهو ضعیف قول آهي جن کي مٿيون روايتون رد ڪن ٿيون. اهو ئي سبب آهي ته مٿيون بيان ڪيل شرط بحر ۽ درمختار وغيره جهڙن معتبر ڪتابن ۾ نه آهي، جيئن ڪنهن کان ڳجهو نه آهي (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ڳوٺ وارا (جمعي جي ڏينهن) اذان ۽ اقامت سان باجماعت نماز پڙهڻ ته مڪروه نه آهي، قاضي خان وغيره ائين بيان ڪيو آهي. ڇا هي حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: بظاهر مراد ڳوٺاڻن جي وڏي جماعت آهي، جيئن بحر مان معلوم ٿئي ٿو ته (جمعي جي ڏينهن باجماعت ظهر پڙهڻ لاءِ شرط) ڳوٺاڻن جي وڏي جماعت جو هئڻ آهي. ڇاڪاڻ ته جن تي جمعو نه آهي، گهڻي تعداد ۾ هجن ته باجماعت ظهر پڙهڻ انهن لاءِ مڪروه نه آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ننڍي ۽ وڏي ڳوٺ ۾ فرق ڪيئن ڪجي؟

جواب: بظاهر وڏو ڳوٺ اهو آهي، جتي والي ۽ حاڪم هجي ۽ ڀرپاسي ۾ ننڍا ننڍا ڳوٺ هجن، جيتوڻيڪ جامع مسجد نه هجي جتي جمعو پڙهجي. جيئن غياثيه جي عبارت مان معلوم ٿئي ٿو ته وڏو ڳوٺ اهو آهي جتي جامع مسجد کان سواءِ جمعو پڙهجي، والي ۽ حاڪم به رهندڙ نه هجي ته جائز آهي، خواه مسجد جوڙيل هجي يا نه هجي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: خطبي دوران جڏهن امام هي عبارت پڙهي ته وادعوه يستجب لکم (الله کي پڪاريو توهان جي دعا قبول ڪندو) ان وقت دعا گهرڻ جائز آهي يا خطبو پورو ٿيڻ کان پوءِ دعا گهرجي؟ بيان ڪريو.

جواب: بظاهر خطبي دوران جيئن ڳالهائڻ منع آهي، تيئن زبان سان دعا گهرڻ به منع آهي تانجو امام خطبو پورو ڪري. شرح وقايه ۾ آهي ته جڏهن امام نڪري ته نماز پڙهڻ ۽ ڳالهائڻ منع آهي، تانجو خطبو پورو ڪري. ملتقي ۾ آهي ته جڏهن امام (حجري وغيره کان) نڪري ته نه نماز پڙهجي ۽ نه ڳالهائجي. يعني دنيا ۽ آخرت جي ڪا ڳالهه نه ڪجي جيئن قرآن مجيد پڙهڻ، تسبيح پڙهڻ، رسول الله ﷺ تي درود پڙهڻ (سڀ منع آهي) غرض ته جيئن خطبي دوران تسبيح، درود ۽ قرآن پڙهڻ منع آهي، تيئن زبان سان دعا گهرڻ به منع آهي. البته دل ۾ دعا گهري ته جائز آهي ڇاڪاڻ ته دل ۾ دعا گهرڻ ڪلام نه آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ڪڏهن جمعو فرض ٿيو ۽ ان جو سبب ڪهڙو آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته جمعو هجرت کان بعد شروع ٿيو. نبي ﷺ جي مديني پهچڻ کان اڳ ڪجهه اصحابن سڳورن اجتهاد ڪري جمعو پڙهيو. پاڻ سڳورا مدينه آيا ته جمعو پڙهائون. احسن الوسائل ۾ آهي ته سڀ کان اول اسعد بن ضرار مدينه ۾ جمعو پڙهيو، جنهن چاليهه جئن کي جمعي جي نماز پڙهائي ۽ نبي ﷺ جن پهريون جمعو بطن وادي، بنوسالر جي مسجد ۾ پڙهايو. شيخ زاده جي بيضاوي جي حاشيه ۾ آهي ته ابن سيرين فرمائي ٿو ته نبي ﷺ جي مديني اچڻ ۽ جمعہ بابت آيت نازل ٿيڻ کان اڳ شهروارا گڏ ٿيا، جن سڀ کان اڳ ان جو نالو جمعو رکيو. انهن سوچيو ته يهودين جو هفتي ۾ هڪ ڏينهن مخصوص آهي، يعني ڇنڇر جنهن ۾ جمع ٿي عبادت ڪن ٿا. عيسائي به (آچر تي گڏ ٿي عبادت ڪن ٿا) اسان کي به هڪ مقرر ڏينهن تي گڏجي الله تعاليٰ جي ياد ڪرڻ، نماز پڙهڻ ۽ هڪ ٻئي کي نصيحت ڪرڻ گهرجي. ان مقصد سان گڏ ٿيا ۽ چوڻ لڳا ته يهودين لاءِ ڇنڇر، عيسائين لاءِ آچر مخصوص آهي، اسين پنهنجي لاءِ اهو ڏينهن مقرر ڪريون ٿا، جيڪو جاهليت ۾ سندن خوشيءَ جو ڏينهن هو، يعني جمع جو ڏينهن. جمعي تي اسد بن ضرار جي اڳواڻيءَ ۾ گڏ ٿيا، جنهن کين به رڪعتون پڙهايون ۽ کين نصيحت ڪئي. ان کان پوءِ الله تعاليٰ جل شانہ جمعي جي فرضيت جو حڪم نازل فرمايو. اسد بن ضرار سندن مهمانيءَ لاءِ ٻڪري ذبح ڪئي جنهن مان رات جي ماني کاڌائون ۽ صبح جي به، ڇاڪاڻ ته سندن تعداد گهٽ هو. اسلام ۾ اهو پهريون جمعو آهي. بحر الرائق ۾ آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن جڏهن مديني آيا، سومر، اڱارو، اربع ۽ خميس جا ڏينهن بني امر بن عوف جي پاڙي ۾ ترسيا ۽ سندن لاءِ مسجد ٺهرائائون. اتان نڪري بنوسالر بن عوف جي علائقي ۾ پهتا ته جمعي جي نماز جو وقت ٿي ويو. ان ڪري بطن واديءَ جي مسجد ۾ کين جمعو پڙهائائون. مديني ۾ اهو پهريون جمعو هو، جيڪو پاڻ سڳورن پڙهايو. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ٻن خطبن دوران جڏهن امام ويهي ٿو، ڇا ماڻهن لاءِ جائز آهي ته هٿ ڪڍي دعا گهرن؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ٻن خطبن جي دوران هٿ ڪڍي دعا گهرڻ جي وضاحت نه حديثن ۾ آهي ۽ نه بحر ۽ الدرر جهڙن معتبر فقهي ڪتابن ۾. ليڪن صحيح حديثن مان ثابت آهي ته ٻن خطبن جي درميان امام جي ويهڻ کان وٺي نماز پوري ٿيڻ تائين جيڪو وقت آهي، ان ۾ دعا قبول ٿئي ٿي. عام طرح هٿ ڪڍي دعا گهرڻ به حديث مان ثابت آهي، جيئن گجهي ڳالهه نه آهي. ان ڪري ڪن بزرگن ان کي چڱو ڪم ڄاڻايو آهي. اهو ئي سبب آهي ته مفتاح الصلوة جو مصنف لکي ٿو ته ٻن خطبن دوران جڏهن امام ويهندو آهي، ان وقت دعا گهرڻ وڌيڪ مناسب آهي. جيڪڏهن هٿ ڪڍي دعا گهرجي ته هوند ان طريقي تي عمل ٿيندو جيڪو حديثن مان ثابت ۽ بزرگن جو معمول آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: بحر ۾ آهي ته خطيب جڏهن منبر تي ويهي ته تقرير شروع ڪرڻ کان اڳ دل ۾ اعوذ بالله پڙهي. علامه عيني شرح بخاريءَ ۾ چوي ٿو ته جڏهن امام منبر تي ويهي ته اعوذ بالله ۽ بسم الله نه پڙهي ۽ نه ئي ساڄي کاٻي توجه ڪري. توهان ڪهڙو حڪم ڏيو ٿا؟ اجر حاصل ڪرڻ جي غرض سان اسان کي جواب ڏيو.

جواب: بحر ۾ قنبي جي حوالي سان اهو امام ابو يوسف جو قول نقل ڪيو ويو آهي. ان ڪري بحر جو مصنف لکي ٿو ته امام ابو يوسف الجوامع ۾ فرمائي ٿو ته خطيب جڏهن منبر تي چڙهي ته تقرير شروع ڪرڻ کان اڳ اعوذ بالله من الشيطان الرجيم ضرور پڙهي. عالمن سندس قول کي اختيار ڪيو آهي. اهو ئي سبب آهي ته درمختار ۾ ان کي بيان ڪيو ويو آهي. جيڪو چوي ٿو ته هوريان اعوذ بالله سان تقرير جي شروعات ڪري. عالمگيريءَ ۾ اها وضاحت پڻ آهي ته اهوئي مسنون طريقو آهي. لکي ٿو ته خطبي جون پندرهن سنتون آهن: ۱- طهارت، ۲- بيهن، ۳- ماڻهن ڏانهن منهن ڪرڻ، ۴- تقرير شروع ڪرڻ کان اڳ آهستي آهستي اعوذ بالله پڙهڻ باقي رهيو علامه عينيءَ جو قول ته ان جو مطلب اهو ئي ٿي سگهي ٿو ته زور سان اعوذ بالله بسم الله نه پڙهي ۽ اها ڳالهه هوريان پڙهڻ جي خلاف نه آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال قاضي مقبول شاه

سوال: خطبه جي دوران خلفاء راشدين، امامن، نبي سائين جي چاچن، وقت جي بادشاهن جو ذڪر ڪرڻ بابت توهان جو ڪهڙو قول آهي؟ ڇا ائين ڪرڻ لازم آهي يا نه ۽ ڇا اها قديمي سنت آهي جيڪا رسول الله صلي الله عليه وسلم ۽ خلفاء راشدين جي زماني کان هلندي اچي ٿي يا بعد ۾ اهو رواج پيو آهي؟ فرض ڪجي ته اها بعد جي بدعت آهي ته اهو رواج ڪيئن پيو ۽ ڪڏهن پيو ۽ ان جو ڪهڙو سبب آهي؟ وري خطبي ۾ بادشاهن جو ذڪر ڪرڻ، اسان جي زماني جي ريت آهي يا اسلام جي شعائر ۽ نشانن مان آهي. حرمين شريفين ۾ معمول آهي ته خطيب خلفاء راشدين، امامن سڳورن، پاڻ سڳورن جي چاچن کان بعد عثماني خليفن ۽ ”شريفن“ يعني خلافت عثمانيه طرفان حرمين شريفين تي مقرر ڪيل گورنرن ۽ ان علائقي جي رباني عالمن ۽ محقق فقهن جو به ذڪر ڪندو آهي ۽ چئني طرف مڪه مڪرمه، مدينه منوره وغيره ۾ ماڻهو حاضر ٿين ٿا ۽ بيان ڪيل طريقي مطابق خاموش رهي خطبو ٻڌن ٿا ۽ اها ڳالهه ڳجهي نه آهي ته اسان جي زماني ۾ سنڌ جو حاڪم، الله کيس وڌيڪ توفيق عطا ڪري، دين جا حڪم احڪام نافذ ڪرڻ ۾ حرمين جي گورنرن کان وڌيڪ سرگرم آهي. ڇاڪاڻ ته قاضين جي تقري، بدلي، معزولي، جمع ۽ عيدين پڙهائڻ، بيوه ۽ لاوارث عورتن جا نڪاح ڪرائڻ ۽ ڇورن ٻارن جا وارث مقرر ڪرڻ ۾ آزاد آهي. سندس اقتدار، اختيار، سياست، قيادت ۽ حدود ۽ قيود نافذ ڪرڻ جي صلاحيت جي ڀيٽ ۾ حرمين جا شريف گورنر ڪا حيثيت نٿا رکن. ان ڪري جيڪڏهن خطيب جمعي جي خطبي دوران بادشاهه جي ذڪر کان بعد سنڌ جي حڪمرانن جي لاءِ دعا گهرن ته مباح آهي؟ سنڌ ۽ هند ۾ معمول آهي ته بادشاهه جو ذڪر ڪرڻ

وقت خطيب منبر جي ڏاڪي تان هيٺ لهندي پنهنجو آواز هلڪو ڪندو آهي. جڏهن ته حرمين شريفين ۾ ائين نه آهي. ڇا اها ڳالهه هندستاني حڪمرانن طرفان خلفاء راشدين لاءِ عاجزي ظاهر ڪرڻ جي علامت آهي جيئن مڪتوبات امام ربانيه مان معلوم ٿئي ٿو يا ڪو ٻيو سبب آهي؟ اسان کي مستفيد ڪريو.

جواب: بظاهر مشهور آهي ته خطبي دوران خلفاء راشدين جي تعريف ۽ ساراهه بيان ڪرڻ جو معمول حضرت عمر بن عبدالعزيز رضي الله عنه جي زماني ۾ سندس حڪم سان شروع ٿيو. ڇاڪاڻ ته رافضين، خارجين ۽ باغين طرفان علي الاعلان منبرن تي سندن توهين ۽ تنقيص ٿيڻ لڳي. پڻ ڄاڻڻ گهرجي ته سندن ذڪر خير ڪرڻ چڱو ڪم آهي جيئن فقهي ڪتابن ۾ آهي. بحر ۾ آهي ته خلفاء راشدين ۽ نبي ﷺ جي چاچن جو خطبن ۾ ذڪر ڪرڻ سهڻو ڪم آهي، جيڪو لڳاتار هلندو اچي ٿو. عالمگيري ۾ آهي ته خطبي دوران خلفاء راشدين رضي الله عنهم جو ذڪر ڪرڻ چڱو ڪم آهي، جيڪو موروثي معمول آهي. ائين تجنيس ۾ به آهي. بعد ۾ اهو طريقو اهل سنت والجماعت جي شعائر ۾ شامل ٿي ويو، جيئن مڪتوبات امام ربانيه جي ٻئي جلد ۾ آهي، جيڪو خلفاء راشدين بابت لکي ٿو ته ”جيتوڻيڪ سندن ذڪر ڪرڻ خطبي جي شرطن مان نه آهي، مگر اهل سنت جي شعائر مان آهي. الله تعاليٰ سندن ڪوشش تي کين اجر عطا فرمائي، خدا ڪري ته ان کي ڄاڻي وائي نه ڇڏين. ان بابت سرڪشي ۽ نفرت اهو ئي ڪندو جنهن جي دل بيمار ۽ جنهن جي باطن ۾ خباثت آهي.“

جيڪڏهن فرض ڪريان ته (انهيءَ تعصبي مولويءَ ان عمل کي) تعصب ۽ دشمنيءَ سبب نه ڇڏيو آهي ته پوءِ به ان حديث جو ڪهڙو جواب ڏيندو ته نبي صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته جنهن ڪنهن قوم جي مشابھت اختيار ڪئي ته اهو انهن مان ئي آهي ۽ پڻ فرمايائون ته تهمت جي جاين کان پاڻ کي بچايو، اهو ان کان پاڻ کي ڪيئن بچائيندو؟ جيڪڏهن حضرت ابوبڪر ۽ عمر جي افضليت بابت ساڪت ۽ غير جانبدار آهي ته اهل سنت جي طريقي کان ڦريل ڇڻبو. جيڪڏهن حضرت عثمان ۽ علي رضي الله عنهم جي محبت بابت شڪ اٿس ته به اهل حق کان خارج آهي... وڌيڪ لکي ٿو ته ”موجوده زماني جو بادشاهه، دشمنان اسلام خلاف الله سندس مدد ڪري، اهل سنت والجماعت ۽ حنفي مذهب رکي ٿو. سندس زماني ۾ اهڙي قسم جي بدعت جو جاري ٿيڻ درحقيقت خود بادشاهه جي مخالفت ۽ سندس اطاعت کان خارج ٿيڻ آهي. ان جي باوجود ان سلسلي ۾ سندن سستي کان ڪم وٺڻ تي مون کي تعجب ٿئي ٿو. الله تعاليٰ قرآن مجيد ۾ ڪتاب وارن جي برائي بيان ڪندي فرمائي ٿو ته: انهن ماڻهن کي سندن عالمن ۽ بزرگن سندن ڪوڙي قول ۽ رشوت کائڻ کان منع ڇو نه ڪئي؟ تمام پڇڙو ڪم اهي ڪندا هئا. ٻئي هنڌ فرمائي ٿو ته اهي (يهودي) جيڪي ڪڏا ڪرتوت ڪندا هئا ان کان منع نه ڪندا هئا. اهڙي قسم جي ڪمن ۾ غفلت ۽ سستي ڪرڻ سان بدعتن کي وڌيڪ هٿي ٿيندي ۽ دين ۾ رخو ۽ خلل پيدا ٿيندو.“

باقي رهيو سوال خطبي دوران بادشاهه لاءِ دعا ڪرڻ، ته ان جي جواز بابت عالمن ۾ اختلاف آهي، جيئن درمختار مان معلوم ٿئي ٿو، جيڪو لکي ٿو ته خطبي دوران خلفاء راشدين ۽ نبي سائينءَ جي

چاچن سڳورن جو ذڪر ڪرڻ چڱو ڪم آهي، مگر بادشاهه لاءِ دعا ڪرڻ بابت عالمن ۾ اختلاف آهي. قهستاني ان کي جائز ڄاڻائي ٿو. بادشاهن جو ذڪر ڪرڻ خلفاءِ راشدين جي ذڪر ڪرڻ وانگر اسلام جي شعائر مان نه آهي، ليڪن اسلامي ملڪن ۾ معمول آهي، ان ڪري خطبي ۾ سندن ذڪر نه ڪرڻ مان بغاوت جي پو پيدا ٿيندي. ان ڪري اهو معمول ترڪ نه ڪجي. باقي رهيو سڀني عملدارن ۽ حڪمرانن کي سلطان تي قياس ڪري سندن لاءِ خطبي دوران دعا گهرڻ جو مسئلو ته جيئن مٿي گذريو اهو صحيح طريقو نه آهي، ڇاڪاڻ ته خود بادشاهه لاءِ دعا ڪرڻ بابت پڻ اختلاف آهي، جن تي ٻين کي قياس ڪيو وڃي ٿو. انهيءَ ڪري ان شخص کي، جيڪو بادشاهه نه هجي، بادشاهه تي قياس ڪرڻ دين جي سمجهه کان بعيد آهي. اهو سبب آهي جو هن وقت تائين سنڌ ۾ عالمن ۽ فقيهن ان بابت ڪو حڪم نه ڏنو آهي، رڳو ان معمول کي ڪافي سمجهيو اٿن، جيڪو فقهي ڪتابن ۾ آهي. حرمين شريفين ۾ گورنر يعني ”شريف“ جو خطبي دوران ذڪر هڪ مستقل معمول آهي، ان جي خلاف نه ڪرڻ گهرجي ۽ نه ئي ٻين کي شريف تي قياس ڪري سگهجي ٿو. ڇاڪاڻ ته ”شريف مڪي“ جو وڏو درجو آهي. باقي رهيو هي سوال ته بادشاهه جو ذڪر ڪرڻ وقت منبر جي هيٺين ڏاڪي تي لهڻ چو آهي؟ ته اها ڳالهه عاجزي اختيار ڪندڙ بادشاهن جي چڱاين منجهان آهي، جيئن مڪتوبات ۾ امام ربانيءَ پڻ ڄاڻايو آهي ۽ حديث شريف ۾ آهي ته جنهن الله لاءِ عاجزي ڪئي، الله ان جو درجو بلند ڪندو. هن ڏس ۾ مون تي اهو جواب ظاهر ٿيو آهي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ ڳوٺ ۾ ڪن ماڻهن هڪ ٻه جمعو نه پڙهيو ان کان بعد اتي جمعو پڙهڻ بابت ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: بظاهر جيڪڏهن دشمن جي خوف يا ڪنهن ٻئي سبب جي ڪري اتي نماز پڙهڻ ڇڏي ڏنائون پوءِ موٽي اچي آباد ٿيا، ۽ اتي رهائش اختيار ڪيائون، ته ان صورت ۾ نئين سر (حاکم کان) اجازت وٺڻ جي ضرورت آهي. جواهر الاخلاطيءَ ۾ آهي ته امام هڪ شهر اڏيو يا اتي جمعو پڙهائڻ جو حڪم ڏنائين پوءِ دشمن جي خوف وغيره سبب جي ڪري ماڻهو هيڏي هوڏي ڪڙي ڪنڊڙي ويا. ان کان بعد ٻيهر موٽي آيا ته اهي نئين سر امام کان اجازت وٺڻ کان سواءِ جمعو نه پڙهن، . والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته جمعي جي ڏينهن امام خطبو پڙهيو، جماعت کي نماز پڙهايائين. پوءِ ٻي جماعت گڏ ٿي. انهن کي سنت جي نيت ڪري جماعت پڙهائي ته اهو طريقو درست آهي يا نه؟

جواب: بظاهر ان لاءِ ٻي جماعت ڪرائڻ جائز نه آهي. ڇاڪاڻ ته جماعتين جي نماز فرض ۽ امام جي نفلي آهي، والله اعلم. بحر جو مصنف ڄاڻائي ٿو ته فرض پڙهندڙ نفل پڙهندڙ امام جي پويان پڙهي ته سندس نماز فاسد ٿيندي، پر فرض پڙهندڙ جي پويان ڪو نفل نماز پڙهي ته فاسد نه ٿيندي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ڳوٺ ۾ قديم مسجد آهي جيڪا پراڻي ۽ ويران ٿي چڪي آهي. اڳ اتي خطبو ۽ جمعو به ٿيندو هو. ان جي جاءِ تي ٻي مسجد جوڙي وئي. جيڪڏهن نئين مسجد ۾ جمعو پڙهجي ته جائز آهي يا نه بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر وڌيڪ مناسب آهي ته قديمي مسجد ۾ جمعو پڙهجي. تڏهن به جيڪڏهن اتي جماعت نٿي ٿئي ته ٻي مسجد تيار ڪري اتي اذان سان جمعو جائز آهي ڇاڪاڻ ته انهيءَ آڀاءُ سان پهرين مسجد کي ڪو ڇيهو نٿو رسي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: درمختار وغيره ۾ آهي ته جيڪو شهر فوجي طاقت ذريعي فتح ٿئي امام هٿ ۾ تلوار کڻي اتي خطبو ڏئي. ڇا اهو حڪم صحيح آهي ۽ ان تي عمل آهي يا نه؟ ۽ خلاصه جي حوالي سان نقل ڪيو وڃي ٿو ته تير ۽ عصا تي ٿيڪ ڏئي خطبو ڏيڻ مڪروم آهي. اها ڪراهيت انهن سڀني شهرن لاءِ آهي جيڪي طاقت سان فتح ٿيا هجن يا حڪم عام آهي، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان جي مستحب هجڻ بابت ڪا ثابتي نٿي ملي ته جيڪو شهر فوجي قوت ذريعي فتح ٿئي اتي امام تلوار هٿ ۾ کڻي خطبو پڙهي. وڌ ۾ وڌ چئي سگهجي ٿو ته ائين ڪرڻ جائز آهي ڇاڪاڻ ته ان جي ابتڙ هي قول به اسان کي فقهي ڪتابن ۾ ملي ٿو ته ”ڪمان ۽ عصا تي ٿيڪ ڏئي خطبو ڏيڻ مڪروم آهي.“ جڏهن ته مٿين قول مان معلوم ٿئي ٿو ته خطبي دوران امام تلوار تي ٿيڪ ڏي ته مڪروم نه آهي جيئن درمختار ۾ الحاوي القدسي جي حوالي سان ذڪر آهي ته جڏهن (خطبي جي اذان کان) مؤذن فارغ ٿئي ته خطيب ساڄي هٿ ۾ تلوار کڻي ان تي ٿيڪ ڏئي بيهي... ان حڪم جو ظاهر ٻڌائي ٿو ته شهر قوت سان فتح ٿئي يا نه حڪم عام آهي، جڏهن ته سڀني ڪتابن ۾ ان حڪم کي مٿين علت سان خاص ڪري بيان ڪيو ويو آهي. باقي رهيو ڪمان ۽ عصا تي ٿيڪ ڏئي بيهڻ جو مڪروم هجڻ جيئن خلاصه، خزانه ۽ محيط ۾ آهي ته مفتاح الصلوة جو مصنف خطبي جي سنتن جو ذڪر ڪندي پندرهن سنت هٿ ۾ عصا وغيره کڻي بيهڻ ڄاڻائي ٿو ۽ خلاصه ۾ مڪروم ڄاڻائي ٿو. ليڪن حاوي قدسيءَ ۾ تلوار تي ٿيڪ ڏيڻ جو بيان آهي. البحر الرائق مان ظاهر آهي ته تلوار کڻي يا عصا ڪو فرق نه آهي.... حاويءَ جي اهائي عبارت آهي جنهن کي درمختار بيان ڪيو آهي جيئن مٿي گذريو. البحر جي عبارت هن ريت آهي: خلاصه جي عبارت مان ظاهر آهي ته مڪروم آهي، جيئن لکي ٿو ته: ”مڪروم آهي ته قوس ڪمان ۽ عصا تي ٿيڪ ڏيڻي خطبو پڙهي. ليڪن حاوي قدسي ۾ آهي ته مؤذن جڏهن اذان مان فارغ ٿئي، امام پنهنجي ساڄي هٿ ۾ تلوار کڻي ۽ ان تي ٿيڪ ڏيڻي بيهي...“ هيءَ عبارت وضاحت ڪري ٿي ته تلوار تي ٿيڪ ڏي يا ڏنڊي تي، ڪو فرق نه آهي. مگر هي فرق ڪرڻ گهرجي ته تلوار تي ٿيڪ ڏيڻي بيهي ته مڪروم نه آهي ۽ جيڪڏهن عصا وغيره تي ٿيڪ ڏيڻي بيهي ته مڪروم آهي، جيئن خلاصه ۾ آهي. قهستانيءَ ۾ آهي ته جيئن بيهي خطبو ڏيڻ سنت آهي، تيئن خطبي دوران عصا کڻڻ پڻ سنت آهي. ائين جلاليءَ ۾ آهي. مفتاح السنن ۾ آهي ته امام پنهنجي ساڄي هٿ ۾ قوس ڪمان ۽ تلوار يا ڏنڊو يا ڏنڊو کڻي. شايد مفتاح جي مصنف انهيءَ قول کي ورتو آهي. صحيح حديث جي ڪتابن مان اها ڳالهه معلوم ٿئي ٿي ته ائين ڪرڻ جائز بلڪه

سنت آهي، جيئن سڄا قرط روايت بيان ڪئي آهي ته نبي ﷺ جن حج جو خطبو ڏيندا هئا ته ڪمان تي ۽ جمعي جو خطبو ڏيندا هئا ته عصا تي ٿيڪ لڳائيندا هئا (ابن ماجه، حاکم ۽ بيهقي) عطاءُ کان امام شافعيءَ پڻ اها روايت مرسل ڪري آندي آهي ۽ اها ڳالهه گجھي نه هجي ته عالم اسلام ۾ خطبي جي حالت دوران عصا کڻي بيهڻ جو جيڪو معمول آهي، اهو قهستانيءَ ۽ مفتاح جي هن روايت تي آهي ۽ اهو حڪم مٿين صحيح حديث ۾ به بيان ڪيو ويو آهي، پوءِ غور ڪر. خلاصه ۾ مڪروم هجڻ جي جيڪا پذيري روايت آهي، ان ۾ ۽ مٿي بيان ڪيل قهستانيءَ وغيره جي انهيءَ روايت ۾، جنهن ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته عصا کڻي بيهڻ سنت آهي، انهن ٻنهي روايتن ۾ مطابقت پيدا ڪرڻ ممڪن آهي ته ڪمان ۽ عصا تي ٿيڪ ڏيڻ مڪروم آهي، پر ان کي هٿ ۾ کڻي بيهڻ مڪروم نه آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: سنڌي ٻوليءَ ۾ خطبو پڙهڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: عربيءَ ۾ خطبو ڏيڻ جي سگهه رکي ته پوءِ بظاهر جائز نه آهي. امام ابوحنيفه کان فارسيءَ ۾ خطبي جي جائز هجڻ جي جيڪا روايت آهي، سندس ان کان رجوع ثابت آهي. هدايه جو مصنف ڄاڻائي ٿو ته جيڪڏهن ڪو شخص فارسيءَ ۾ نماز شروع ڪري، يا قراوت ڪري، يا ذبح ڪرڻ وقت فارسيءَ ۾ بسم الله پڙهي، جڏهن ته عربي چڱي طرح ڳالهائي سگهي ٿو ته امام ابوحنيفه وٽ ائين ڪرڻ جائز آهي. امام ابويوسف ۽ محمد چون ٿا ته ذبح کان سواءِ ٻين ڪمن ۾ جائز نه آهي ۽ ذبح ڪرڻ وقت بسم الله فارسيءَ ۾ پڙهي يا ٻي ٻوليءَ ۾، جائز آهي. امام ابوحنيفه کان اصل مسئلي ۾ هن قول ڏانهن رجوع ثابت آهي، جيڪو امام ابويوسف ۽ امام محمد جو آهي ۽ اها (رجوع واري روايت) ويسامه جوڳي آهي. انهيءَ آڌار تي خطبي ڏيڻ يا نه ڏيڻ بابت پڻ اختلاف آهي. السراج الوهاج ۾ آهي ته صاحبين (امام ابويوسف ۽ محمد) وٽ ڪو شخص جيڪڏهن چڱيءَ طرح عربي ۾ خطبو ڏيئي سگهي ته پوءِ ٻي ٻوليءَ ۾ جائز نه آهي، ڇاڪاڻ ته جيڪو شخص عربي الفاظ ادا نه ڪري سگهي، ان لاءِ جائز آهي ته ان جي معنيٰ بيان ڪري. خطبه ۽ التحيات ۾ اهو اختلاف آهي. بلخ وغيره شهرن جي بزرگن ان مسئلي ۾ صاحبين جو قول اختيار ڪيو ۽ اهو ئي ابوليث جو مسلڪ آهي. امام ابوحنيفه کان پنهنجي قول کان رجوع ثابت آهي ۽ اها روايت قابل اعتماد آهي. جواهر الاخلاطيءَ ۾ آهي ته اها ئي صحيح ۽ ويسامه جوڳي ڳالهه آهي. معلوم ٿيو ته هن مسئلي بابت صحيح ۽ ويسامه جوڳو قول هي آهي ته خود امام ابوحنيفه وٽ به عربيءَ کان سواءِ فارسي وغيره ۾ خطبو ڏيڻ جائز نه آهي ۽ جنهن روايت ۾ امام ابوحنيفه کان جواز ثابت آهي ته ان ۾ به وٽس پڻ مڪروم تحريمي آهي، جيئن جواهر الاخلاطيءَ ۾ آهي ته جيڪو عربي چڱيءَ طرح پڙهي سگهي، اهو جيڪڏهن فارسيءَ ۾ قراوت ڪري ته امام صاحب وٽ نماز جائز پر مڪروم آهي. هدايه ۾ آهي ته جيڪو موروثي معمول ۽ طريقو هلندو اچي ٿو، ان جي پيڪڙي ڪرڻ سبب گنهگار ٿيندو. السراج الوهاج ۾ آهي ته جائز هجڻ سان گڏ امام ابوحنيفه وٽ مڪروم آهي. اوهان کي معلوم آهي ته خطبو به قراوت وانگر آهي ۽ اهو به امام ابوحنيفه کان جائز هجڻ جي روايت موجب مڪروم آهي. مگر ڪن محققن خاص فارسيءَ

۾ خطبي ڏيڻ کي جائز قرار ڏنو آهي. ان ڪري فارسيءَ کان سواءِ ٻي ٻوليءَ ۾ خطبو پڙهڻ امام ابوحنيفه وٽ جائز نه آهي. درمختار ۾ آهي ته بردعي خاص فارسيءَ ۾ خطبي پڙهڻ کي جائز چيو آهي. ڇاڪاڻ ته حديث ۾ ان جي چڱائي بيان ڪئي وئي آهي ته جنتين جي زبان عربي ۽ فارسي آهي. باوجود ان جي جواز جي، ڄاڻڻ گهرجي ته اهو حڪم تڏهن آهي، جڏهن بغير ارادي جي نماز يا خطبو فارسيءَ ۾ پڙهي، جيئن السراج الوهاج ۾ آهي ته اختلاف تڏهن آهي، جڏهن بغير ارادي جي سندس زبان تي فارسي جاري ٿي وڃي، ڄاڻي وائي قرآن جي فارسيءَ ۾ معنيٰ پڙهي ته ڪافر يا مجنون ليکيو ويندو. مجنون هجي ته سندس علاج ڪرائجي. زنديق ۽ ڪافر هجي ته قتل ڪيو وڃي. خطبي ۽ التحيات جو حڪم به انهيءَ آڌار تي اختلافي آهي. حاصل هي ته خطبو قراوت وانگر آهي. سگهه رکڻ جي باوجود فارسي ۽ سنڌي ٻولين ۾ جائز نه آهي ۽ جواز جي جيڪا روايت امام ابوحنيفه کان ڪتابن ۾ آهي، امام صاحب ان کان رجوع ڪيو آهي ۽ سندس جواز جي روايت تي پڻ فارسي يا سنڌي ٻوليءَ ۾ نماز پڙهڻ ۽ خطبو ڏيڻ مڪروم آهي ۽ جيڪو ڄاڻي وائي ائين ڪري، اهو زنديق يا مجنون آهي. ان کان پاسو ڪجي. البته خطبو عربيءَ ۾ هجي پوءِ وعظ نصيحت دوران فارسي شعر شامل ڪجن ته بظاهر جائز آهي. ڇاڪاڻ ته حڪم اڪثر تي هوندو آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: مسافر جمعي جي فرض کان پوءِ آخر ظهر پڙهي ته ٻه رڪعتون پڙهي يا چار؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ٻه رڪعتون پڙهي. مخدوم محمد هاشم رحمۃ الله عليه پنهنجي بياض ۾ ڄاڻائي ٿو ته مسافر جڏهن ڳوٺ ۾ هن شڪ جي بنياد تي ته ان لاءِ سفر نماز جائز آهي يا نه؟ آخر ظهر پڙهي ته ٻه پڙهي، چار رڪعتون نه پڙهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: پراڻو شهر جڏهن کان قائم آهي، اتي خطبه، عيدين ۽ جمعي جي نماز ٿئي ٿي ۽ ماڻهو به گهڻا گڏ ٿين ٿا. ان کان پوءِ ست پيرا ان کي درياھ لوڙهي ڇڏيو. ماڻهن ٻئي هنڌ، جتي سميجا قوم رهي ٿي، رهائش اختيار ڪئي. اتي به عيدين ۽ جمعي جي قاضي ۽ حاڪم اجازت ڏني آهي ۽ پرياسي جا ٻيا ڳوٺ، جيڪي ان شهر سان لاڳاپيل آهن، اتي جمعو نه ٿيندو آهي. جيڪو نئون شهر ٻڌو ويو آهي، اتي جماعتين جو تعداد ٽيهه يا چاليهه مقرر ۽ مستقل آهي. ڇا ان صورت ۾ اتي عيدين ۽ جمعو پڙهڻ جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جمعو صرف شهرن ۾ جائز آهي، نه ڳوٺن ۾. خزانه المفتين جو مصنف لکي ٿو ته: جمعي لاءِ ڇهه شرط آهن، جن مان هڪ هي آهي ته وڏو شهر هجي، ان ڪري ڳوٺن ۽ واهڻن ۾ جائز نه آهي. حاڪم ۽ قاضي ڳوٺ ۾ اجازت ڏي ته مسجد ٺاهي جمعو پڙهجي بشرطيڪ بازار به هجي، ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ عالمن جا قول مختلف آهن. شرح ابوالڪارم ۾ المضمرات جي حوالي سان آهي ته امام ابوالقاسم رحم فرمائي ٿو ته والي ۽ قاضي ڳوٺ ۾ جمعي جي اجازت ڏي ۽ مسجد اڏجي ۽ بازار پڻ هجي ته اتفاق سان جائز آهي، ڇاڪاڻ ته مسئلو اختلافي آهي. مضمرات ۾ آهي ته حاڪم ۽ قاضيءَ جو حڪم هجي ته مسئلو اتفاقي ٿيندو. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال قاضي مقبول شاه

سوال: خطيب لاءِ ٻن مسجدن ۾ خطبو ڏيڻ صحيح آهي يا مسئلي جي جيڪا صورت هجي اسان کي ان کان مستفيد فرمايو.

جواب: بظاهر بحر ۽ درر وغيره معتبر ڪتابن ۾ ان بابت وضاحت نٿي ملي. پر بحر ۾ ايترو ضرور آهي ته: خطيب لاءِ شرط آهي ته جمعي جي امامت جو اهل هجي، ان جي تقاضا آهي ته ٻه ڀيرا جمعو نه پڙهائي. ڇاڪاڻ ته ظاهري آهي، جيڪو هڪ ڀيرو جمعو پڙهائي ٿو، ٻيو ڀيرو پڙهائيندو ته سندس اها نماز نفل ليکبي ۽ فرض پڙهندڙ جي نفل پڙهندڙ امام پويان نماز جائز نه آهي، جيئن فقهي ڪتابن جي متن ۾ آهي. ان ڪري مٿي ذڪر ڪيل خطيب ۾ ٻي امامت جي اهليت ۽ لياقت ثابت نٿي ٿئي. لهنذا ٻيو ڀيرو جمعو پڙهائي نٿو سگهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص ان دوران مسجد ۾ آيو جو امام خطبو ڏئي رهيو هو، ڇا ان تان جمعي جي سنت ساقط ٿيندي يا نه؟

جواب: بظاهر سنت ساقط نه ٿيندي، پر ممانعت جو سبب به موجود آهي، پوءِ فرض بعد پڙهي. هدايه ۾ آهي ته خطبي دوران سنت پڙهڻ مڪروم آهي. جڏهن ممانعت جو سبب ختم ٿئي ۽ فرض کان فارغ ٿئي سنت کي ان جي جاءِ تي يعني فرض پوين سنتن کان اڳ قضا ڪري جيئن ظاهر جي سنت بابت حڪم آهي. بحر ۾ آهي ته اهو ئي حڪم ان سنت جو آهي، جيڪا ظاهر کان اڳ آهي، اها سندس وقت تي يعني پوين ٻن سنتن کان اڳي پڙهي ۽ جمعي جي اڳين چئن سنتن جو حڪم به اهو ئي آهي، جيڪو ظاهر جي اڳين رڪعتن جو آهي. ثابت ٿيو ته جمعي جون رهيل چار سنتون فرض پڙهي فوراً قضا ڪرڻ گهرجن جيئن گجهو نه آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: پسگردائيءَ ۾ جتي جمعي جا شرط موجود نه هجن، احتياطاً چار رڪعتون پڙهجن ته نيت آخر ظاهر جي ڪجي يا هن طرح چئجي ته ظهر فرض پڙهان ٿو؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر لفظ ”فرض“ چوڻ جي ضرورت نه آهي، ”آخر ظهر“ جي نيت ڪافي آهي، ظهر فرض ئي ٿيندي آهي نه نفل. ان تي دلالت بحر جي هيءَ هيٺين عبارت ڪري ٿي ته: چڱو آهي ته آخر ظهر جي نيت ڪري ۽ وڌيڪ احتياط هن ۾ آهي ته هيئنءَ چوي ته مون آخر ظهر جي نيت ڪئي، جنهن جو وقت لڌو اٿم ۽ اها وري نه پڙهندس، ڇاڪاڻ ته (جمعي ڏينهن) ظهر آخري وقت ۾ ئي واجب ٿيندو. غرض بحر جو مصنف نيت ۾ لفظ ”فرض“ نٿو ڄاڻائي. ثابت ٿيو ته صرف ظهر چوڻ ڪافي آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: مشڪوٰءَ باب التنظيف والتكبير ۾ آهي ته جيڪي جماعتي اول پهچن ٿا، بلند مرتبي وارا آهن. ان حالت ۾ صرف ڪن ماڻهن کي اهو رتبو حاصل ٿئي ٿو.

جواب: بظاهران جو دارومدار مسجد ۾ اچڻ تي آهي. جيڪو اول ايندو، اهو رتبو ماڻيندو. جيڪڏهن ٻه ڄڻا يا وڌيڪ هڪ ئي وقت مسجد ۾ اچن ته سڀ اهو درجو ماڻيندا. واللہ اعلم (حرره المخدوم

عبدالواحد السيستاني

سوال: جمعي جي ڏينهن آخر ظهر نماز جو حڪم ڪهڙو آهي؟ صحيح آهي يا پڙهڻ منع آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهري مذهب مطابق شهر جاشرط موجود هجن ته آخر ظهر پڙهڻ جي ضرورت نه آهي. جتي اهي سڀ شرط موجود نه هجن، اتي متاخر مجتهدن هي قول اختيار ڪيو آهي ته اهو فرض ادا ڪرڻ لاءِ احتياطاً آخر ظهر پڙهجي. دراصل ظاهري مذهب موجب شهر جي فقهي تعريف جنهن ۾ سمورا شرط هجن، هن زماني ۾ موجود نه آهي. ان ڪري خزانه المفتين جو مصنف لکي ٿو ته ظاهري روايت مطابق هر اهو هنڌ شهر آهي، جتي مفتي ۽ قاضي هجي، جيڪو حدود ۽ شرعي احڪام قائم ڪري. آبادي ايتري ڪثير هجي، جيتري حج دوران مني ۾ هوندي آهي. درمختار ۾ آهي ته ظاهري مذهب مطابق شهر اهو آهي، جتي امير ۽ قاضي هجي جيڪو شرعي حدون نافذ ڪري. پر اهو به نٿو چئي سگهجي ته جتي اهو شرط اڻ لپ هجي، اتي هن زماني ۾ جمعو نه پڙهجي، ڇاڪاڻ ته جمعي پڙهڻ لاءِ فتويٰ آهي ته شهر هجي. جيتوڻيڪ مذهب جو ظاهري قول موجب شهر جي تعريف هيءُ آهي ته جتي جي جامع مسجد ۾ سڀني مسجدن جا سمورا مڪلف نمازي نه ماين، جن تي نماز فرض آهي، جيئن تنوير جي متن ۾ اهو قول اختيار ڪيو ويو آهي. پوءِ روايت جي ظاهر کي وٺجي ته جمعي جي فرضيت بابت شڪ پيدا ٿئي ٿو. ان ڪري متاخر مجتهدن هي نظريو اختيار ڪيو ته جمعو پڙهي پوءِ ان جي بجاءِ ظهر به پڙهجي. ان ڏس ۾ منية المصليٰ جو شارح لکي ٿو ته شهر بابت اختلاف سبب عالم چون ٿا ته جتي جمعي بابت شڪ هجي اتي جڳائي ته جمعو پڙهي چار رڪعتون ظهر ادا ڪجي هن نيت سان ته جمعي کان بعد ظهر جو وقت لڌم ۽ اڃان مون تان اهو فرض ساقط نه ٿيو آهي. تان ته جيڪڏهن ان تي اتي جمعي جي بجاءِ ظهر فرض هجي ته ان تان اهو فرض لهي وڃي نه ته اها ان لاءِ نفل لکيو ويندو.. خزانه المفتين ۾ آهي ته جتي شڪ هجي ته شهر آهي يا نه؟ ۽ جمعو ٿيندو هجي، يا جمعي جي بعض شرطن بابت شڪ هجي ته اتي جماعتين کي جڳائي ته جمعو ادا ڪري چار رڪعتون فرض پڙهن ۽ احتياطاً ظهر جي نيت ڪن، تان ته جيڪڏهن اتي جمعو فرض نه هجي ته وقت جو فرض يعني ظهر ادا ٿئي. شيخ علي قاري رحم مرقاة ۾ فرمائي ٿو ته شهر جي تعريف بابت جيڪي شرط ڄاڻايا ويا آهن، تن مان هڪ هي آهي ته جتي امير ۽ قاضي شرعي حڪم احڪام ۽ حدود لاڳو ڪري ۽ واضح آهي ته موجوده زماني ۾ شرعي قاعدا قانون نافذ ڪندڙ قاضي مشڪل بلڪ معدوم ۽ اڻ لپ آهي. وري اڪثريت انهن جي آهي، جيڪي جاهل آهن، يا دين جو شعور نٿا رکن يا فاسق فاجر آهن ۽ جيڪڏهن منجهائن ڪو اسلامي نظام مطابق عدل و انصاف جا قاعدا قانون نافذ ڪري ٿو ته سندن حڪمران روڪين ٿا. ان ڪري احتياطاً ديني معاملات ۾ پرهيزگارن جي طريقي تي هلڻ گهرجي. معلوم ٿيو ته احتياطاً آخر ظهر پڙهڻ پرهيزگارن جو معمول ۽ طريقو آهي؟ پوءِ ان کان انهن ماڻهن کي منع ڪيئن ڪبي جيڪي متقي ۽ پرهيزگار هجن سان گڏوگڏ فتويٰ جا صاحب آهن؟ ڇا اوهان کي معلوم نه آهي ته عالمن عيدگاه ۾ عيد نماز کان اڳ ۽ پوءِ نفل پڙهڻ کي مڪروم چيو آهي؟ جيئن تنوير وغيره ۾ آهي.

بحر ۾ پڻ ائين آهي. جيئن درمختار جو مصنف ڄاڻائي ٿو، ان جي باوجود علي رضي الله عنه هڪ شخص کي ڏٺو جيڪو عيد کان بعد نماز پڙهي رهيو هو. عرض ڪيو ويو ته اميرالمؤمنين! ڪيس منع ٿا ڪريو؟ فرمايائون ڊڄان ٿو ته مٿان الله تعاليٰ جي ان وعيد ۽ ڌمڪيءَ ۾ شمار نه ٿيان، جيڪا سورة علق ۾ هن لفظن ۾ آهي *أَرَأَيْتَ الَّذِي يَنْهَىٰ عَبْدًا إِذَا صَلَّىٰ (اي نبي! ڇا ان کي ڄاڻين ٿو جيڪو ٻانهي کي نماز پڙهڻ کان روڪي ٿو؟) تجنيس ۾ آهي ته شمس الائمہ حلواني رحمہ کان پڇيو ويو ته سست ماڻهو سج اڀرڻ وقت فجر پڙهن ٿا. ڇا کين دڙڪا ڏجن؟ فرمايائين ته نه! منع ڪئي ويندن ته مورگو نماز ئي ڇڏي ڏيندا. پاڻ انصاف جي نگاه سان ڏسو ته باوجود ان جي جو عيد گاهه ۾ نفل مڪروم آهي، جيئن فقهي ڪتابن ۾ وضاحت موجود آهي. ان جي باوجود عوام الناس ۾ نيڪين ڏانهن رغبت گهٽ هئڻ سبب کين ان نماز پڙهڻ کان منع ٿئي ڪئي وڃي. پوءِ انهن ماڻهن کي ڪيئن منع ڪبي جيڪي آخر ظاهر پڙهن ٿا جڏهن ته وضاحت به ڪن ٿا ته اسين احتياطاً اها نماز پڙهون ٿا، تان ته فرض جي بار کان سبڪدوش ۽ آڃا ٿيون. ان ڪري ان نماز کان روڪڻ پرهيزگارن جو طريقو نه آهي. وري ڄاڻڻ گهرجي ته قاضي خان جهڙن بعض مجتهدن ان قول کي اختيار ڪيو آهي ته جتي جمعو پڙهڻ مشڪوڪ هجي، اتي پهريائين ظاهر پڙهجي، پوءِ جمعي جي نماز. جواهر الفتاويٰ ۾ آهي ته قاضي القضاة فخرالدين خان چوندو هو ته مون وٽ هي قول پسنديدہ آهي ته (مٿي بيان ڪيل صورتحال ۾) ظهراڳ ۾ پڙهجي، پوءِ جمعو پڙهجي ۽ (امام ابوحنيفه جي استاد) ابراهيم نخعي اهو قول اختيار ڪيو آهي. ديني شعورجي تقاضا آهي ته جڏهن جمعو جائز نموني ادا ٿئي ته ظهر خودبخود كالعدم آهي. جيڪڏهن جمعو ادا نه ٿئي ته پوءِ جيڪڏهن جمعو اتي جائز آهي ته ظهر نه ٿيندي. جمعو فرض نه آهي ته فرض ظهر هوندي جيڪو ادا ٿي ويندو، ٻنهي صورتن ۾ به پيرا فرض ادا نٿو ٿئي جنهن جي حديث ۾ منع آهي.*

ليڪن قنبيہ مان معلوم ٿئي ٿو ته شڪي حالت ۾ ظهر آخر ۾ پڙهجي، لکي ٿو ته: ڳولن ۾ جمعو پڙهندڙ فرض جي نيت نه ڪري، بلڪ نيت ڪري ته امام جي نماز پڙهان ٿو ۽ پوءِ ظهر پڙهي. جن ڳولن ۾ جمعو واجب نه آهي جيڪا به نمازاڳ ۾ پڙهي، عالمن جي اتفاق سان جائز آهي. ان ۾ اشارو آهي ته جتي جمعو اختلافي هجي، اتي ظهر آخر ۾ پڙهڻ گهرجي، جيڪو شخص جمعي جي ڏينهن آخر ۾ ظهر پڙهڻ کان منع ڪري ٿو ان کي جڳائي ته عوام کي سمجهائي ته جمعو قطعي فرض آهي ان ڪري ظهر پڙهي ان کي نه ٿارجي. ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن (ان ڏينهن) ظهر فرض هوندي ته آخري ظهر پڙهڻ جو سبب به بلڪل ختم ٿي ويندو ۽ ماڻهن کي هن طرح سمجهائجي ته (هن ڏينهن) ظهر احتياطاً پڙهجي ٿي. انهيءَ ريت فساد جو وڏو سبب ختم ٿيندو جنهن ڪري بحر جي مصنف (جمعي جي ڏينهن) ظهر پڙهڻ کان منع ڪئي آهي جيئن ڳجهو نه آهي وڌيڪ الله سبحانه و تعاليٰ ڄاڻي ٿو. (حرره مخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن جمعو شهر جي ميدان ۾ خطيب جي اجازت کان سواءِ يا ان جي اجازت سان ادا ڪجي ته جائز آهي يا نه؟ بيان ڪيو ۽ اجر حاصل ڪيو.

جواب: بظاهر جيڪو به شخص جمعو پڙهائڻ جو اختيار ۽ صلاحيت رکي ٿو ان جي پويان جمعي جي نماز ٿي ويندي. درمختار جو مصنف البدائع جي حوالي سان لکي ٿو ته: جيڪو به شخص جمعو پڙهائڻ جي اهليت رکي ان جي پويان جمعو جائز آهي. بحر ۾ آهي ته جڏهن مسجد ۾ خطيب نظر اچي ته اهو پاڻ يا ان جو نائب جمعو پڙهائي سگهي ٿو. سراجي ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪو شخص خطيب جي اجازت کان سواءِ جمعو پڙهائي ته جائز نه آهي. والله اعلم (حرره مخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن قبرستان ۾، جيڪو شهر جي ميدان ۾ هجي، مسجد اڏي جمعو پڙهجي ته جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪيو.

جواب: بظاهر شهر جي ميدان ۾ مسجد هجي يا نه اتي جمعو جائز آهي. تنوير ۾ آهي ته جمعو صحيح هجڻ جو شرط شهر يا ان جو ميدان آهي. بحر ۾ آهي ته مصنف جو قول آهي ته عيد گاهه ۾ پڙهجي، پر عيد گاهه جو شرط محدود نه آهي بلڪ شهر ۾ جتي به جمعو پڙهجي جائز آهي. والله اعلم (حرره مخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته جيڪڏهن ڪو شخص بي نمازي حاڪم کان اجازت وٺي ديري ۾ جمعو پڙهائي ته جائز آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جنهن قول تي فتويٰ ڏنل آهي ان مطابق فرسخ جي مفاصلي تي شهر جي ميدان ۾ جمعو پڙهڻ جائز آهي. جيئن درمختار ۾ آهي ته شهر جي ميدان ۾ جمعو پڙهي سگهجي ٿو. ميدان اها جاءِ آهي جيڪو شهر جي ڀر پاسي يا ٻاهرين حصي ۾ هجي جتي ماڻهو دفن ٿين يا گاڏين جو اسٽاف هجي ۽ فرسخ جي فاصلي تي فتويٰ آهي. اهل السنة والجماعت وٽ بادشاهه جو منصف مزاج هجڻ شرط نه آهي جيتوڻيڪ سندس پيروي ڪرڻ مڪروه آهي جيئن درمختار ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته فاسق فاجر جي تقليد مڪروه آهي. بحر ۾ آهي ته حجاج بن يوسف پنهنجي زماني ۾ سڀ کان وڌيڪ ظالم ۽ فاسق فاجرانسان هو تڏهن به ماڻهو ان جي پويان جمعو ۽ عيدين پڙهندا هئا، ان ڪري فاسق حاڪم جي اجازت وٺڻ سان جمعو صحيح ٿيندو. والله اعلم (حرره مخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هدايت المفتين ۾ آهي جيستائين خطبو ڏيندڙ نٿو ڄاڻي ته ڇا ٿو پڙهي، ان وقت تائين جمعو جائز نه آهي. يعني سندس دعويٰ موجب جيستائين آيتن ۽ حديثن جي معنيٰ نه سمجهي ته جمعو جائز نه آهي. ائين غياث المفتين ۾ به آهي. ڇا هي حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: بظاهر اها روايت موجود هجي به، تڏهن به ان تي عمل نه آهي. ان جو ثبوت هي آهي ته بحر ۽ در جي محقق مصنفن هن مسئلي کي بيان ٿي نه ڪيو آهي ته خطيب جو عالم هجڻ، جمعي جي صحت لاءِ ضروري آهي. بلڪ جمعي جو شرط آهي خطيب جو امامت جو اهل هجڻ، اهو ڪافي آهي. جيئن امامت لاءِ هي شرط نه آهي ته امام جيڪي پڙهي، ان جي معنيٰ به ڄاڻي، ساڳيءَ طرح خطيب لاءِ به اهو شرط نه آهي ته جيڪو خطبو ڏئي، ان جي معنيٰ به کيس معلوم هجي، بلڪ ان لاءِ هي شرط ڪافي آهي ته متجهس جمعي پڙهائڻ جي اهليت موجود هجي. پوءِ معنيٰ ڄاڻڻ جو شرط ڪيئن قابل

قبول ٿي سگهي ٿو؟ جڏهن ته جيڪا روايت نقل ڪئي وڃي ٿي، ان جو وجود به نه آهي. ان ڳالهه جي وضاحت مخدوم محمد هاشم رحمۃ الله عليه پنهنجي بياض ۾ به ڪئي آهي، جيڪو حسب المفتين جي روايت آئي ٿو ته خطيب معنيٰ نه ڄاڻي ته سندس خطبو ڏيڻ جائز نه آهي. اءٌ چوان ٿو ته مذڪوره ڪتاب ۾ جتي جمعي جا مسئلا بيان ڪيل آهن، اتي اهڙي عبارت موجود نه آهي ۽ ظاهر آهي ته اها غلط فهمي آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيويستاني)

جناري جا مسئلا

سوال: ميت جي گهران ٽي ڏينهن مهمانن کي کاڌو پيتو فراهم ڪرڻ جائز آهي يا نه؟
جواب: جائز آهي. ڇاڪاڻ ته حديث ۾ آهي ته جڏهن توهان مان ڪو پنهنجي مسلمان ڀاءُ وٽ داخل ٿئي ته جيڪي پاڻ کائي، ان کي به ڪرائي (اها حديث طبراني اوسط، حاكم ۽ بيهقيءَ ابوهريره کان مرفوع بيان ڪئي آهي) پڻ پاڻ سڳورن فرمايو ته جڏهن توهان جو ڪنهن قوم وٽ وڃڻ ٿئي ته پوءِ مهمانيءَ ۾ جيڪي تيار ڪن، قبول ڪريو (احمد، ابوداؤد، ابن ماجه عن عقبه بن عامر مرفوعاً) منهج العمال ۾ آهي ته جڏهن ڪو توهان جي زيارت ڪرڻ اچي ته سندس عزت ڪريو (اها حديث انس رضي الله عنه روايت ڪئي) الشريعة ۾ آهي ته زيارت ڪندڙ کي عزت ڏيڻ، ويهائڻ پيش ڪرڻ ۽ سندس خدمت ڪرڻ، اسلام جي سنت آهي ۽ زيارت ڪندڙ تي لازم آهي ته جنهن جي گهر يا ٿڌي تي اچي، ان جي عزت ڪندي ڪا شيءِ رد نه ڪري. ڇاڪاڻ ته اها مسلمان جي توهين ۽ ان جي دل رنجائڻ آهي. شيخ محمد حنفي مفتاح القرب ۾ ڄاڻائي ٿو ته زيارت ڪندڙ جو خنده پيشانيءَ سان آڏڀاءُ ڪرڻ، کيس عزت ڏيڻ ۽ سندس ميزباني ڪرڻ شريعت ۾ مقصود آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته نبي ﷺ جن فرمايو ته جنهن جي زيارت ڪجي ان تي حق آهي ته وٽس جيڪي ميسر هجي، پنهنجي ڀاءُ لاءِ آڻي پيش ڪري، جيتوڻيڪ پاڻيءَ جو ڍڪ ٿي هجي. جيڪڏهن بي رخي ڪندي سگهه آهر سندس ضيافت لاءِ ڪا شيءِ پيش نه ڪندو ته هڪ ڏينهن رات الله جي ڏمر هيٺ رهندو. وڌيڪ ڄاڻائي ٿو ته حديث ۾ آهي ته جيڪو ٻئي جي ميزباني نٿو ڪري، ان ۾ ڪا پلائي نه آهي (احمد) پڻ لکي ٿو ته نبي اڪرم ﷺ جن فرمايو آهي ته جيڪو تنهنجي زيارت ڪري، ان جو توتي حق آهي. ماڻهو امير هجي يا غريب، مهمان ٿي سگهي ٿو ۽ ان سان خنده پيشانيءَ سان پيش اچڻ ۽ کيس ڪيڪارڻ، کيس عزت ڏيڻ ۽ سگهه آهر سندس خدمت ۽ ضيافت ڪرڻ گهرجي. ان ڏس ۾ ڪوتاهي ڪرڻ سان هو رنج ٿيندو ۽ الله تعاليٰ پنهنجي رسول کي سٺن اخلاقن سان موڪليو آهي. پاڻ سڳورا فرمائن ٿا ته الله تعاليٰ اعليٰ اخلاق پسند ڪري ٿو ۽ پيڙا اخلاق ناپسند ڪري ٿو. ثابت ٿيو ته ميزبان سار سهي طرح پيش نه اچڻ اسلامي اخلاق جي ابتڙ آهي. الترغيب والترهيب ۾ علامه منذري حميد طويل انس بن مالڪ رضي الله عنه جي حديث آندي آهي ته سندس بيمار پرسيءَ لاءِ ماڻهو آيا. ان سڏي چيو ته نياڻي! مهمانن جي خدمت لاءِ ڪجهه آڻي پيش ڪر. جيتوڻيڪ گوشت جو ٽڪر ٿي هجي، ڇاڪاڻ ته مون رسول الله ﷺ کان ٻڌو آهي ته چڱا اخلاق جنتي عملن مان آهن.

الغرض زيارت ڪندڙ ۽ مهمان لاءِ شريعت ۾ حق مقرر آهي ته جنهن وٽ وڃي، اهو کيس ڪجهه ڪارائي پياري ۽ سندس چڱو آڌرڀاءُ ڪري. ائين نه ڪندو ته انهيءَ وعيد ۽ ڌمڪيءَ هيٺ ايندو، جيڪا ميزباني نه ڪندڙ بابت الله جي رسول فرمائي آهي. ڄاڻڻ گهرجي ته بغير ڪارائڻ پياري جي مهمان کي موائڻ خراب عادت آهي ۽ اسلامي اخلاق مان نه آهي. بس گهرجي ته مهمان نوازي ڪجي ۽ مهمان کي گهرجي ته بغير ڪنهن هڪچاهت جي ميزبان جي ميزباني قبول ڪري. بحر ۾ آهي ته سواءِ کاڌي پيئي ۽ هنڌ بستري جي تقاضا جي مهمان فوتيءَ جي وارثن وٽ ئي ڏينهن ترسن ته حرج نه آهي. ڇاڪاڻ ته اهي ڳالهيو رنج جي بجاءِ سندن خوشيءَ جو موجب ٿينديون. شايد سندس مطلب اهو آهي ته غم جي ٽن ڏينهن ۾ واسطيدار ماڻهن کي انهن ڳالهين ۾ مشغول نه ڪجي جيڪي خوشيءَ جي ڏينهن سان تعلق رکن ٿيون ۽ جيڪا رسم بڻجي چڪي آهي. پر جيڪڏهن ايندڙ مهمانن لاءِ ان حديث جي روشنيءَ ۾ کاڌو تيار ڪجي ته ڪو حرج نه آهي، جنهن ۾ پاڻ سڳورا فرمائين ٿا ته جيڪو الله ۽ آخرت جي ڏينهن تي ايمان رکي ٿو، ان کي گهرجي ته پنهنجي مهمان جي عزت ڪري. ائين ڪرڻ درحقيقت سندن حق ادا ڪرڻ آهي، جيئن مٿي گذريو. ان ڪري جنهن کي ديني شعور حاصل هوندو، اهو ان ڪم کان منع نه ڪندو. ڇا نٿا ڄاڻو ته انهن ڏينهن ۾ غريبن مسڪينن لاءِ کاڌو تيار ڪرڻ خوشيءَ وڃان نه، بلڪه خير خيرات ۽ صدقي جي جذبي سان هوندو آهي. خلاصه ۾ آهي ته غميءَ جي ڏينهن ۾ ميزباني ڪرڻ مڪروه آهي. پر جيڪڏهن غريبن مسڪينن لاءِ کاڌو تيار ڪجي ته چڱو ڪم آهي. معلوم ٿيو ته متانه جو هي قول ته انهن ڏينهن ۾ کاڌو تيار ڪرڻ مڪروه آهي، عام نه آهي، عام هجي ها ته غريبن مسڪينن لاءِ کاڌو تيار ڪرڻ صحيح نه هجي ها. جڏهن صحيح آهي ته پوءِ ان جو لازمي مطلب هي آهي ته حاضرين لاءِ غميءَ جي ڏينهن ۾ ائين کاڌو تيار ڪرڻ، جيئن شاديءَ جي ڏينهن ۾ وليمي وغيره ۾ تيار ڪبو آهي، مڪروه آهي، پر فقيرن مسڪينن ۽ مهمانن لاءِ تيار ڪجي ته مڪروه نه بلڪه چڱو آهي. ڇاڪاڻ ته اها دراصل نبي ﷺ جي مٿين حڪم جي پيروي ڪرڻ آهي، جنهن ۾ ميزبان جي عزت افزائيءَ ۽ خير خيرات جو تاڪيد ڪيو ويو آهي. وري ڄاڻڻ گهرجي ته هتي مڪروه جو مطلب مڪروه تنزيهي آهي، نه ڪم مڪروه تحريمي. جيتوڻيڪ بظاهر حاوي الفتاويٰ جي عبارت مان محسوس ٿئي ٿو ته ”مسجد ۾ تعزيت لاءِ ويهڻ ۽ ٽن ڏينهن کان اڳ ميزباني ڪرڻ مڪروه آهي.“ پر بحر جي عبارت ۾ آهي ته تعزيت لاءِ ٽي ڏينهن گهر يا مسجد ۾ ويهجي ته ڪو حرج نه آهي. ٻنهي عبارتن کي ملائي معلوم ٿئي ٿو ته مراد مڪروه تنزيهي يعني خلاف اوليٰ آهي. ان ڪري اها عجب جوڳي ڳالهه ٿيندي ته هڪ شخص نبي اڪرم ﷺ جي حڪم جي پيروي ڪندي، مصيبت جي ماريلن سان تعزيت لاءِ اچي ۽ ڄاڻي ٿو ته مقصد وارثن کي آئت ڏيڻ آهي، جڏهن سندن کاڌو پيتو ٺڪرائيندو ته درحقيقت سندس اها حرڪت کين وڌيڪ رنجائڻ جو سبب ٿيندي. الله اسان کي ان کان بچائي وڌيڪ توفيق ڏيندڙ الله آهي (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: نيڪ ماڻهن جي قبرستان کي ٻوڏ کان خطرو آهي، جنهن ڪري گهڻيون قبرون ناس ٿين ٿيون ۽ فوتين جون هڏيون پاڻيءَ جي ڪناري نظر اچن ٿيون. عوام انهن کي لتاڙين ٿا ۽ انهن تي پيشاب

پاڻانو ڪن ٿا. اهڙيءَ ريت بي حرمتي سان گڏوگڏ عوام الناس ان قبرستان جي زيارت ۽ خيربرڪت کان محروم ٿين ٿا. روايت آهي ته طوفان نوح کان اڳ حضرت آدم عليه السلام جو لاش اتان ڪڍيو ويو هو ۽ يعقوب ۽ يوسف عليهما السلام کي ابن ڏاڏن سان گڏ دفن ڪرڻ خاطر سندن لاش مبارڪ ڪڍيا ويا هئا. پڻ ”خزانہ“ ۽ ”متانہ“ ۾ آهي ته حضرت عثمان رضه جي حڪم سان مسجد نبويءَ کي وڌائڻ خاطر قبرون هٽايون ويون هيون. علامه فاسي پنهنجي شرح ۾ ڄاڻائي ٿو ته سيد ابوعبدالله محمد بن سليمان جزوليءَ جو لاش ستھتر سال بعد شهر سوس کان مراڪش منتقل ڪيو ويو. ڇا انهن روايتن موجب جائز آهي ته مٿي بيان ڪيل قبرستان کي احترام جي جذبي سان ٻئي هنڌ منتقل ڪيو وڃي؟ تان ته ماڻهو پنهنجن ابن ڏاڏن ۽ بزرگن جي زيارت بابرڪت کان مستفيد ٿيندا رهن. خصوصاً هن زماني ۾ جڏهن ته ڪفار ۽ فجار اولياءَ الله سان ٺٽول ڪن ٿا. انهن کي اتان منتقل ڪرڻ جي ڪري اسلام کي فائدو ٿيندو يا نه؟ ٻيو سوال آهي ته جيڪڏهن لاش ڪڍي ڪجهه ڏينهن صندوقن ۾ رکجن ته مباح آهي يا جلد دفنائڻ گهرجن بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: واضح هجي ته بغير عذر جي دفن ڪري قبر مان لاش ڪڍڻ منع آهي. ڪنن ۾ آهي: قبر مان لاش نه ڪڍجي سواءِ ان جي جو جنهن زمين ۾ دفن ڪيو ويو هجي ان تي ناجائز قبضو هجي. تنوير ۾ آهي ته بغير حق جي لاش کي مٽيءَ ۾ دفن ڪرڻ کان پوءِ نه ڪڍجي ۽ غيائيم ۾ آهي ته بغير عذر جي ميت کي قبر کان ٻاهر ڪڍڻ جي گنجائش نه آهي. يئنايع ۾ آهي ته دفنائڻ کان اڳ ميت هڪ شهر کان ٻئي شهر منتقل ڪرڻ ۾ حرج نه آهي دفن ڪرڻ کان بعد گنجائش نه آهي. بحر ۾ آهي ته بلاضرورت لاش ڪڍڻ جائز نه آهي ڇاڪاڻ ته حديث ۾ قبر کوٽڻ جي منع آهي ۽ عالمن ان جي مکروه تحريمي هجڻ جي وضاحت ڪئي آهي. بدائع ۾ ڄاڻائي ٿو ته ان جو سبب هي آهي ته قبر کوٽڻ حرام آهي ۽ اهو الله تعاليٰ جو حق آهي (ته قبر نه کوٽجي) هن روايتن مان معلوم ٿيو ته جيتوڻيڪ قبر کوٽڻ جي صاف منع آهي پر جڏهن قبرستان کي پاڻي ٻوڙي ته ان صورت ۾ ڇا ڪجي؟ هن مسئلي بابت مٿين روايتن مان رهنمائي نه ٿي ملي. بظاهر مسئلو اختلافي آهي جيئن متانہ ۾ مضممرات جي حوالي سان ڄاڻايو ويو آهي ته ”جڏهن ٻوڏ قبرستان ٻوڙي ڇڏي ته قبرون ٻئي طرف منتقل ڪري سگهجن ٿيون يا نه؟“ مسئلي ۾ اختلاف آهي. ڪن بزرگن وٽ جائز آهي. ساڳيءَ طرح تحفة الفقہ جو مصنف لکي ٿو. يعني ڪي بزرگ پاڻيءَ جي مجبوريءَ سبب لاش ٻئي طرف منتقل ڪرڻ جي اجازت ڏين ٿا جو ٻي صورت ۾ پاڻي قبرن جا نشان مٽائي ڇڏيندو. پوءِ ڪو شخص زيارت ۽ سلام ڪرڻ اتي نه ايندو. جڏهن ته اهو اهل قبر جو حق آهي. جيئن ”الفتاوي الصوفية“ ۾ آهي. باقي رهيو سوال قبرن جي مرمت جي جائز هجڻ جو ته اهو هن ڪري جائز آهي ته جڏهن قبرن جا نشان ٽپي مٽجي وڃن ته ان هنڌ ماڻهو ٻيون قبرون کوٽيندا. ۽ زائرين کان اصلي قبرون ميسارجي يا مخفي ٿي وينديون ۽ زيارت جو عمل باطل ٿي ويندو جيڪو اهل قبر جو حق آهي. جيڪو ويجهڙائي ۾ قبرستان وارن کي سلام ڪري ٿو، سو ان وانگر نه آهي. جيڪو پري کان کين سلام ڪري ٿو. اهڙيءَ طرح ماڻهو ڪيترين ڇڪاين

کان محروم ٿئي ٿو. جن مان هڪ هي آهي ته اولاد پنهنجي پيءُ ماءُ جي زيارت کان محروم ٿئي ٿي. ابوهريره رضه کان روايت آهي ته ٽيٽه جن فرمايو ته جيڪو شخص پنهنجي ماءُ پيءُ مان ڪنهن هڪ يا ٻنهي جي هر جمعي تي زيارت ڪري، ان جي بخشش ڪئي وڃي ٿي ۽ کيس والدين جو فرمانبردار لکيو وڃي ٿو (نوادير الاصول، حڪيم ترمذي) علامه عيني بخاريءَ جي شرح ۾ حضرت ابوبڪر جي حديث آندي آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو جيڪو شخص پنهنجي ماءُ پيءُ مان ٻنهي يا هڪ جي زيارت ڪري ۽ مٿس سورت ياسين پڙهي. کيس بخشيو ويندو. ابن عمر رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ته جنهن ثواب جي نيت سان ماءُ پيءُ جي قبر جي زيارت ڪئي تنهن کي مقبول حج جو ثواب ملندو. ۽ جيڪو ٻنهي جي زيارت ڪندو فرشتا (سندس مرڻ کان پوءِ) ان جي قبر جي زيارت ڪندا (حڪيم ترمذي، نوادر الاصول)

غرض ته بخشش ٿيڻ والدين جو فرمانبردار ٿيڻ، مقبول حج جو ثواب حاصل ٿيڻ، فرشتن جي زيارت ڪرڻ، اهي ڪم آهن جن جي مؤمن رغبت رکندو آهي. اتان ميتن کي نه ڪڍجي ته ماڻهن کي اهي ديني فائدا حاصل نه ٿيندا. پڻ جيئن ٻوڏ جي خطري هيٺ آيل قبرون منتقل نه ڪرڻ سبب زندهه ماڻهو چڱاين کان محروم ٿين ٿا، تيئن فوتي به چڱاين کان محروم ٿين ٿا. عائشه صديقہ کان روايت آهي ته پاڻ ڪريم فرمايو ته جيڪو شخص پنهنجي پيءُ جي قبر جي زيارت ڪري ۽ اتي ويهي، ان کي ائين ڪرڻ سان انس ۽ آئت حاصل ٿيندي آهي (ابن ابي الدنيا) دنيا ۾ جيڪو جنهن سان محبت ڪري ٿو، مرڻ کان بعد ان جي زيارت ڪري ته ان کي انس حاصل ٿئي ٿو (الاربعين الطائيه بحواله شرح الصدور) هن ارادي سان قبر تي قرآن پڙهجي ته سندس آواز سان فوتيءَ کي انس حاصل ٿيندو ته جائز آهي (ايضا بحواله خانيه) فوتيءَ کي ٻئي فائدا تڏهن حاصل ٿيندا جڏهن ٻوڏ هيٺان آيل قبرون ٻئي هنڌ منتقل ڪجن. اصحابن سڳورن کان ثابت آهي ته ٻوڏ جي خطري سبب قبرون ٻئي هنڌ منتقل ڪندا هئا. عبدالرحمن بن صمصم کان روايت آهي ته عمرو بن جموح ۽ عبدالله بن جرار انصاري جنگ احد ۾ شهيد ٿيا هئا، انهن کي اتان ڪڍي ٻئي هنڌ دفنايو ويو، جو ٻوڏ جو پاڻي انهن کي وڪوڙي ويو. قبرون کوٽيون ويون ته سندن لاش ائين لڳا جن ڪالهه دفن ڪيا ويا آهن، جڏهن ته احد جي جنگ کي چئيه سال گذري چڪا هئا (مالڪ) جابر بن عبدالله رضه کان روايت آهي ته احد جي ڏينهن هڪ شخص کي منهنجي پيءُ سان گڏي دفنايو ويو. مون کي اها ڳالهه پسند نه آئي، تانجو ڪڍي کيس جدا دفن ڪيم (ابن ابي شيبه) فرمائي ٿو ته کيس ڇهن مهينن کان بعد ڪڍيو، ڇاڻو ڏسان جن ته اڄ ئي کيس دفن ڪيو ويو آهي (بخاري) جابر رضه کان ئي روايت آهي ته جڏهن امير معاويه احد وٽان نهر کوٽائي ته اسين شهيدن جا لاش ٻئي هنڌ منتقل ڪرڻ لاءِ نڪتاسون. سندن قبرون کوٽيون ويون ته اهي بلڪل تروتازا هئا (ابن ابي شيبه) هنن سڀني روايتن مان نتيجو نڪري ٿو ته جابر تي پيرا پنهنجي پيءُ جي قبر کوٽي: ۱- پهريون ڀيرو دل جي عدم اطمينان جي ڪري جو ٻئي سان گڏ پوريل هو. ۲- جڏهن امير معاويه نهر کوٽائي، جنهن دوران شهيدن جي حياتيءَ جو معجزو ظاهر ٿيو. ۳- ٽيون ڀيرو جڏهن ان ۽ سندس ساٿيءَ جي قبر کي پاڻي وڪوڙي ويو (سمهودي خلاصة الوفا) واقدي

به اها روايت بيان ڪري ٿو ته ٻنهي جي قبر ٻوڏ هيٺ اچي وئي، جنهن ڪري کوٽي ميت ٻئي هنڌ منتقل ڪئي وئي. معلوم ٿيو ته اصحابن سڳورن امير معاويه جي نگرانيءَ هيٺ انهن قبرن کي کوٽي ٻئي هنڌ منتقل ڪيو، جيڪي واه جي لنگهه ۾ هيون. غيائيه وغيره ۾ قبر منتقل نه ڪرڻ جو سبب ڄاڻايو ويو آهي ته جنگ جي ميدانن ۽ محاذن تي گهڻا اصحابي سڳورا شهيد ٿيا، پر انهن جا لاش ٻئي هنڌ منتقل نه ڪيا ويا. ان جو جواب هي آهي ته دراصل ان جي ضرورت ئي پيش نه آئي هئي. جيڪڏهن پاڻيءَ جي پاڻڻ يا ڪنهن ٻئي عذر سبب قبرون کوٽي لاش ٻئي هنڌ منتقل ڪجن ته جائز آهي، جيئن اصحابن سڳورن جو عمل تفصيل سان بيان ڪيو ويو. سندن اهو عمل ڪن بزرگن جي ان مسلڪ جي تائيد ڪري ٿو، جيڪي عذر سبب لاش ٻئي طرف منتقل ڪرڻ کي جائز چون ٿا. باقي رهيو هي سوال ته لاش تاخير سان دفن ڪجي، ته اصحابن سڳورن جي عمل مان ظاهر ٿئي ٿو ته لاش ڪڍي فوراً دفن ڪندا هئا. مختار الفتاويٰ ۾ آهي ته تابوت ٺهرائڻ خاطر ڪجهه ڏينهن فوتي نه دفنائجي، تان ته ڪنهن ٻئي شهر ان کي منتقل ڪجي ته جائز آهي. ان ڏس ۾ مون تي اهو ظاهر ٿيو آهي. والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: پنگي جيڪو صفائي ڪري ۽ مردار کائڻ کان پرهيز نه ڪري، پر ڪلمه پاڪ پڙهي ۽ اعتراف ڪري ته حرام کائيندو آهي، اهو جڏهن مري ته مٿس جنازه نماز پڙهجي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر سندس جنازي جي نماز پڙهجي، ڇاڪاڻ ته توحيد پرست آهي. جيتوڻيڪ مردار ۽ حرام کائڻ سبب گناهه ڪبيره جو ڏوهاري آهي. البتہ سندس ٻيڙي حالت هجڻ سبب طبيعت ڪراهيت ڪندي آهي، ليڪن اها طبعي ڳالهه آهي، شرعي امر نه آهي. عموماً نظر ايندو آهي ته سرنديءَ وارا وڏا وڏا ڏوھ ڪن ٿا، پر جيئن ته سندن شڪل صورت، ڏيک ويڪو چڱو هوندو آهي، ان ڪري سندن جنازن تي ماڻهن جا هجوم هوندا آهن، جيئن انصاف پسند ماڻهو کان ڳجهو نه آهي. ان ڪري هروڀرو پنگيءَ تي جنازه نماز پڙهڻ کان بچڻ، باوجود ان حقيقت جي جو اهل توحيد مان آهي، اهو مسنون ڪم نه آهي، بلڪه ان جي ابتڙ آهي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: خودڪشي ڪندڙ تي نماز جنازه پڙهڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: جواهر الاخلاطيءَ ۾ آهي ته ڄاڻي وائي خودڪشي ڪندڙ کي غسل ڏجي ۽ مٿس جنازي جي نماز پڙهجي. اهو امام احمد ۽ حسن شيباني جو مسلڪ آهي ۽ ڪن ماڻهن جي ان تي فتويٰ آهي، ڇاڪاڻ ته (خودڪشيءَ سبب) مؤمن گنهگار آهي، جيئن ٻيا وڏا ڏوهاري هوندا آهن. ابن عمر رضي الله عنه جي روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ته جيڪو شخص لا اله الا الله پڙهي، ان جي جنازه نماز پڙهو (طبراني، ابونعيم، الحلية) ابن مسعود رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ته ٽي ڪم سنت جا آهن: 1- هر امام جي پويان نماز پڙهڻ ان سان تنهنجي نماز ٿيندي (غلط پڙهائي ته) ڏوھ مٿس آهي. 2- هر امير سان جهاد ڪرڻ، توکي جهاد جو ثواب ملندو ۽ ان

جي برائي ان تي آهي ۽ اهل توحيد مان هر هڪ جي جنازه نماز پڙهڻ، جيتوڻيڪ وڏا ڏوھ ڪندڙ ڇو نه هجن. وڌيڪ پاڻ غور ڪريو. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

فائدہ: ڀنگي جيڪو ڪلمه طيب پڙهي مسلمان ٿئي ۽ صفائيءَ جو ڪم ڪري ۽ ڪڏهن ڪڏهن حرام ۽ مردار کائي ته ڪافر نه گنهگار آهي. وفات کان پوءِ عام مسلمانن وانگر کيس غسل ڏيڻ واجب آهي، ان کي عار نه سمجهڻ گهرجي. ڪي ماڻهو ان جي غسل ڏيڻ کان ڪيپائيندا آهن، پر اها ڪراهيت شرعي نه طبعي آهي. جيئن ته شڪل صورت ۾ انهن ماڻهن وانگر نه هوندو آهي، جيڪي ڪبيره گناه ڪن ٿا، مثلاً شراب پيئڻ ٿا، حرام طريقي سان ماڻهن جو مال کائڻ ٿا، زنا ڪن ٿا، ان ڪري عموماً ان کان بچان ڪئي ويندي آهي، حالانڪه شرابي ڪبابي، زاني، مال حرام کائڻ وارا ان جي مقابلي ۾ وڏا ڏوهاري هوندا آهن، ان جي باوجود سندن غسل ۽ ڪفن دفن تي ماڻهن جا حشام هوندا آهن. هر هڪ مولوي مؤذن ڪوشش ڪندو آهي ته کيس غسل ڏي ۽ کين سندن ڪا حرام خوري ۽ حرام ڪاري نظر نه ايندي آهي ۽ نه سندن طبيعت ۾ نفرت ۽ بچان ايندي آهي. پر گهٽ آمدني ۽ ڪوجهي صورت سبب صرف ڀنگين کان نفرت ڪن ٿا، ڄاڻڻ گهرجي ته اها شرعي نه پر طبعي ڪراهيت آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته رش سبب قبر جي مٿان ٿيو ڏئي گذرجي ته جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر قبرن جي زيارت ڪرڻ مستحب آهي ۽ انهن جي مٿان لنگهڻ حرام آهي. ان ڪري مستحب ڪم لاءِ حرام ڪم ڪرڻ نٿو سونهي، جيئن سد ذرائع (گناه جي سببن کان ممانعت) جي باب ۾ اصول مڃيل آهي. اشباه جو مصنف لکي ٿو ته ڄاڻڻ گهرجي ته منع قبر جي مٿان ٿيو ڏيڻ جي آهي. آسي پاسي کان وڪون ڪئي گذري ته منع نه آهي. البته احتياط ڪجي ته قبر تي پير نه پون. ان نموني قبرن جي زيارت ڪري ته منع نه آهي، واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪي ماڻهو جنازي سان اچن ٿا، انهن مان ڪي نماز پڙهن ٿا ڪي ويهي رهن ٿا. ڪجهه پڙهن ته سڀني جي طرفان فرض ادا ٿي وڃي ٿو يا نه؟

جواب: ظاهر آهي ته جنازه نماز فرض ڪفايه آهي. يعني ڪجهه پڙهن ته سڀني طرفان ادا ٿئي ٿي، موجود هجن يا غير موجوده عالمگيريءَ ۾ آهي ته جنازه نماز فرض ڪفايه آهي. ڪجهه ڄڻا تانجو اڪيلو هڪ شخص يا جماعت، مرد يا عورت پڙهي ته سڀني طرفان فرض ادا ٿي ويندو. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: شڪل سان جيڪو ڪڏڙو هجي، ان جو غسل ڪهڙي جاءِ تان شروع ڪجي؟ ۽ ان کي مرد غسل ڏي يا عورت يا ٻئي؟ در مختار جي عبارت آهي ته ”ميت بالغ ڪڏڙي جي هجي ته ان کي تيمم ڪرائجي. ٻي صورت ۾ عام فوتين وانگر ان کي عورتون يا مرد غسل ڏين. يعني عورت هجي ته ان کي عورت ۽ مرد هجي ته مرد غسل ڏئي. ان مان پائنجي ٿو ته ڪڏڙو بالغ هجي يا نابالغ ان کي عورت مرد ٻئي غسل ڏين، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.“

جواب: بظاهر ان جي غسل جو طريقو هي آهي ته سندس حالت ظاهر ٿيڻ کان اڳ کيس تيمر ڪرائجي. الملتقيءَ ۾ آهي ته ان جي اصليت واضح نٿي ٿئي ته مرد آهي يا عورت ته ان صورت ۾ کيس غسل نه ڏجي، تيمر ڪرائجي. ان کي مرد هٿ لائي يا عورت؟ دره ختار ۾ آهي ته سندس بابت جيڪا ڳالهه احتياط جوڳي هجي، سڀني احڪامن ۾ ان تي عمل ڪجي... کيس تيمر ڪرائڻ ۾ به هوشياري ۽ احتياط جي ضرورت آهي، يعني مرد يا عورت هٿ تي ڪپڙو يا پٽي وغيره ويڙهي کيس تيمر ڪرائي، جيئن اجنبِي مرد يا اجنبِي عورت کي تيمر ڪرائڻ جو حڪم آهي. درمختار ۾ آهي ته مردن يا عورتن جي درميان ڪو مري ته ان کي محرم تيمر ڪرائي. محرم نه هجي ته اجنبِي هٿ تي ڪپڙو وغيره ويڙهي کيس تيمر ڪرائي. هي چوڻ ته درمختار جي عبارت مان شهبو پيدا ٿئي ٿو ته اهو اجايو وهم آهي. ڇاڪاڻ ته سندس حڪم واضح آهي، يعني نابالغ هجي ته عام ٻارن وانگر ان جو حڪم آهي، مؤنث هجي ته عورت، مذڪر هجي ته مرد ان کي غسل ڪرائي. اها عبارت بلڪل واضح آهي. بحر ۾ آهي ته ڇوڪر يا ڇوڪري جيڪا (شاديءَ جي) خواهش نه رکندي هجي، ان کي مرد ۽ عورتون غسل ڏين. غرض ته جهڙيءَ ريت نابالغ نياڻي يا ٻار کي مرد ۽ عورت غسل ڏئي سگهن ٿا، ساڳيءَ طرح ڪڏڙو نابالغ هجي ته ان کي به مرد يا عورت غسل ڏئي سگهن ٿا، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جنهن پاڻيءَ سان ميت کي غسل ڏنو ويو هجي، وڌيڪ صحيح قول مطابق ناپاڪ آهي يا نه؟
جواب: وڌيڪ صحيح قول مطابق ناپاڪ نه آهي، نه ئي اهو لڳي ته غسل ڏيندڙ تي وضو ڪرڻ ۽ وهنجڻ لازم آهي. بحر ۾ آهي ته فوتيءَ جو پاڻي امام محمد جي مطلق قول مطابق ناپاڪ آهي، پر وڌيڪ صحيح قول آهي ته جيڪڏهن غسل ڏيندڙ جي هٿ تي گندگي ظاهر نه هجي ته اهو ”استعمال ٿيل“ پاڻيءَ جي حڪم ۾ آهي، جيڪو ناپاڪ نه آهي. امام محمد جو عام حڪم هن ڪري آهي ته گهڻو ڪري غسل ڏيندڙ نجاست کان پاڪ نٿو ٿئي ۽ ميت کي غسل ڏيندڙ تي نه غسل (واجب) آهي نه وضو ڪرڻ، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جنازه نماز کان پوءِ دعا گهرڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر مسلمانن جو اهو معمول آهي ۽ حديث ۾ آهي ته مسلمان جنهن شيءِ کي چڱو سمجهن، الله وٽ به اهو چڱو آهي. پڻ عالمگيريءَ ۾ آهي ته بڏهن ميت دفن ٿي وڃي ته مستحب آهي ته فارغ ٿي ايتري دير ويهجي جيتري دير دنيا ڏيڻ ڪري ان جو گوشت ورهائڻ ۾ لڳندي آهي. قرآن خواني ڪجي ۽ ميت لاءِ دعاخير ڪجي. ثابت ٿيو ته مجموعي لحاظ سان مسلمان جيڪا دعا گهرن ٿا، ان جي شرعي حيثيت آهي، سو غور ڪر، وڌيڪ والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪو شخص جنازه نماز جي ٽين تڪبير ۾ پهچي، ٽين تڪبير واري دعا گهري يا پهرين تڪبير کان شروع ڪري؟

جواب: بظاهر جيڪي تڪبيرون سندس گذري ويون، انهن جي بجاءِ ٽين تڪبير جي دعا کان ئي

شروع ڪري، درمختار جي عبارت مان ائين ثابت آهي. ”ميئن“ جي باب ۾ لکي ٿو ته ”جيڪو ماڻهو جنازه نماز ۾ دير سان پهچي، رهيل تڪبيرون (۽ ان جون دعائون) شروع نه ڪري. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪو پاڻ گهڻو ڏئي پنهنجو انت آڻي، ان تي جنازه نماز جائز آهي يا نه بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر اها خودڪشي آهي ۽ امام ابوحنيفه وٽ اهڙي شخص جي جنازه نماز پڙهڻ جائز آهي، فقهي ڪتابن جي متن جي اعتبار مطابق اهو قول راجح آهي، جنهن تي فتويٰ آهي. ملتقي ۾ آهي ته امام ابوحنيفه وٽ خودڪشي ڪندڙ جي ميت تي جنازه نماز پڙهجي. امام ابو يوسف ان جي ابتڙ چوي ٿو. تنوير ۾ آهي ته خودڪشي ڪندڙ کي غسل ڏجي ۽ جنازه نماز پڙهجي. درمختار ۾ آهي ته فتويٰ ان قول تي آهي. بحر ۾ آهي ته اهو قول وڌيڪ صحيح آهي، ڇاڪاڻ ته خودڪشي ڪندڙ اهڙو فاسق آهي جيڪو زمين ۾ فساد ڪندڙ نه آهي، نهايه ۾ ائين آهي. جواهر الاخلاقيءَ ۾ آهي ته اهو صحيح قول آهي. جيڪڏهن اوهان اعتراض ڪندا ته بحر ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته امام ابو يوسف چوي ٿو ته ان جي جنازه نماز نه پڙهجي ۽ اهوئي وڌيڪ صحيح قول آهي. ڇاڪاڻ ته پاڻ تي بغاوت ڪندڙ آهي جيئن غايه البيان ۾ آهي، درمختار ۾ آهي ته علامه ڪمال ٻئي قول کي ترجيح ڏي ٿو ڇاڪاڻ ته مسلم ۾ حديث آهي ته رسول الله ﷺ جن وٽ خودڪشي ڪندڙ جو جنازو آندو ويو پاڻ ان تي جنازي جي نماز نه پڙهيائون. ان جو جواب مسلم جي شرح المنهاج ۾ آهي ته حديث هذا ان شخص لاءِ دليل آهي، جيڪو چوي ٿو ته خودڪشي ڪندڙ جي جنازي نماز سندس نافرمانيءَ سبب نه پڙهجي. اهو حضرت عمر بن عبدالعزيز ۽ اوزاعي جو مذهب آهي. حسن بصري، ابراهيم نخعي، قتاده، مالڪ، شافعي ۽ جمهور علماء چون ٿا ته ان جي جنازي جي نماز پڙهي ويندي. هن حد باب ۾ جواب ڏين ٿا ته پاڻ سگورن بذات خود ان جي جنازه نماز نه پڙهي، پر اصحابن ان جي جنازي جي نماز پڙهي جيئن ماڻهن لاءِ تنبيهه هجي ته آئنده ڪو اهڙو ڪم نه ڪري. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: شاعر جو قول آهي ته:

وفدت الي الكريم بغير زادها - من الحسنات والقلب السليم

(ترجمو) آءٌ بغير سامان جي سخي مرد وٽ آيو آميان. يعني نيڪيون ۽ قلب سليم ساڻ نه آندو اٿم. ان عبارت ۾ لفظ قلب سليم کي حسنات تي ملائڻ جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ٻنهي جملن کي نه ملائجي ڇاڪاڻ ته ان صورت ۾ معنيٰ ڪفر جي ٿئي ٿي، جيئن تفسير مدارڪ ۾ ڄاڻائي ٿو ته آيت سگوريءَ ۾ ”قلب سليم“ آڻڻ جو مطلب آهي ته جيڪو شخص الله وٽ ڪفر ۽ نفاق کان پاڪ صاف دل آڻي اهوئي ڪامياب آهي. معالم التنزيل ۾ آهي ته يعني جيڪو شخص الله وٽ شرڪ ۽ شڪ کان خالص دل آڻي. باقي رهيو گناهن جو تعلق ته حقيقت اها آهي ته ڪو شخص انهن کان بچي نٿو سگهي. اڪثر مفسر لکن ٿا ته سعيد بن مسيب چوي ٿو ته قلب سليم يعني صحيح دل، مؤمن جي دل آهي. ڇاڪاڻ ته ڪافر ۽ منافق جي دل مريض آهي جنهن جي وضاحت الله تعاليٰ پاڻ فرمائي آهي ته ”سندن دلين ۾ بيماري آهي“ (سوره بقره) جيڪڏهن ٻنهي جملن کي پاڻ ۾

ملائجي ته شاعر جي ڪلام جو مطلب اهو ٿيندو ته آءُ الله وٽ نيڪين کان خالي آيو آهيان ۽ دل به ڪفر ۽ نفاق کان صحيح سالم نه آهي. ٻين لفظن ۾ پاڻ پنهنجي ڪافر هجڻ جو اقرار ڪري ٿو. جيئن ڳڻپ نه آهي ان ڪري ٻئي جملا ملائڻ درست نه آهن. جيڪڏهن سندس مطلب اهو هجي ته مون قلب سليم نه آندو آهي يعني گنهگار ٻانهو آهيان ته پوءِ عطف جائز آهي ڇاڪاڻ ته جيئن مٿي معالم التنزيل جي حوالي سان گذريو ته ڪو ماڻهو اهڙو نه آهي جيڪو گناهن کان خالي نه هجي. ان صورت ۾ سندس مطلب هي ٿيندو ته الله تعاليٰ وٽ گنهگار انسان جي حيثيت ۾ آيو آهيان. امام جعفر صادق کان مروي آهي ته قلب سليم جو مطلب آهي جنهن دل ۾ دنيا جي محبت نه هجي. هن معنيٰ جي آڌار تي به ٻنهي جملن جو پاڻ ۾ عطف جائز آهي. خلاصو هي ته جيئن اڪثر مفسر ڄاڻائين ٿا ته جيڪڏهن ”قلب سليم“ جو مطلب هجي ڪفر ۽ نفاق کان پاڪ صاف دل ته ٻنهي جملن جو عطف جائز نه آهي. جيڪڏهن مطلب ونجي گنهگار دل ته پوءِ عطف جائز آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ”النموذج اللبيب“ ۾ علامه سيوطي لکي ٿو ته ”رسول الله ﷺ تي الله تعاليٰ، فرشتن ۽ ماڻهن بغير امام جي جماعت جي صورت ۾ جنازي جي نماز پڙهي ۽ چوڻ لڳا ته جيئري ۽ مرڻ کان بعد به پاڻ ڪريم اوهان جا امام آهن ۽ جيڪي دعائون عام طور جنازي جي نماز ۾ پڙهيون آهن، انهن کان سواءِ سندن نماز پڙهي وئي. ۽ مٿن بار بار نماز پڙهي وئي تانجو جڏهن مرد، عورتون نماز پڙهي وائدا ٿيا ته ٻارن سندن جنازي جي نماز پڙهي. هڪ جماعت جو خيال آهي ته سندن خصوصيتن مان آهي ته پاڻ ڪريم تي اصل ۾ جنازي نماز پڙهي ئي نه وئي، بس ماڻهو داخل ٿيندا ويا، دعا گهرندا ويا ۽ موٽي آيا. علامه سيوطي ڄاڻائي ٿو ته نبي اڪرم ﷺ جون فضيلتون ايتريون گهڻيون آهن جو ان تڪلف جي ضرورت ئي نه آهي. پاڻ ڪريم جو جنازو مبارڪ ٿي ڏينهن بغير دفن جي رکيو ويو، کين رات جو دفن ڪيو ويو. حسن بصريءَ وٽ ٻئي جي حق ۾ ائين ڪرڻ مڪروھ آهي. ٻين سڀني عالمن وٽ خلاف اوليٰ يعني نامناسب آهي. ڇا اها عبارت صحيح آهي يا ضعيف آهي؟ بيان فرمايو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: النموذج اللبيب“ جي تحرير بظاهر صحيح آهي. شيخ محدث عبدالحق جي ڪتاب ”ما ثبت بالسنه“ ۾ جيڪا حديث آهي، اها ان جي تائيد ڪري ٿي. پهرين حديث ۾ آهي ته پاڻ سڳورا فرمائين ٿا ته پڙهندو مون تي نماز جنازه منهنجو رب، پوءِ جبرائيل، پوءِ ميڪائيل، پوءِ اسرافيل، پوءِ ملڪ الموت پنهنجن لشڪرن سميت، پوءِ عام فرشتا، پوءِ ماڻهو جماعتن جي صورت ۾. محب الطبري جي ”خلاصة الطبري“ ۾ آهي ته مٿن مسلمانن بغير امام جي نماز پڙهي، جيئن امام محمد کان روايت آهي ته نبي ڪريم تي بغير امام جي جنازي نماز پڙهي وئي. هڪ روايت ۾ آهي ته اڪيلي سر پڙهيائون، ڪنهن به سندن امامت نه ڪرائي. ڄڻوڪن جي صورت ۾ ماڻهو داخل ٿيندا ويا، نماز پڙهندا ويا ۽ نڪرندا ويا. هڪ روايت ۾ آهي ته مٿن علي، عباس، بنو هاشم جي ماڻهن نماز پڙهي. ان کان بعد مهاجر، ان کان بعد انصار، ان کان بعد عام ماڻهو داخل ٿيا، اڪيلي سر نماز پڙهندا ويا.

ڪنهن به جماعت نه ڪرائي. انهن کان پوءِ عورتن، پوءِ ٻارن نماز پڙهي. ابن ماجه جي حديث ۾ آهي ته جڏهن اربعا جي ڏينهن ڪفن ڏئي فارغ ٿيا ته سندن ئي گهر ۾ کين ڪٿ تي رکيو ويو. ماڻهو مٿولن جي صورت ۾ سندن گهر داخل ٿيا، نماز پڙهي فارغ ٿيا ته عورتون داخل ٿيون، اهي به فارغ ٿيا ته ٻار داخل ٿيا. پاڻ ڪريمن جي ڪنهن به جناسي جي نماز جي امامت نه ڪرائي. المواهب اللدنية ۾ آهي ته روايت آهي ته جڏهن اهلبيت سندن جناسي جي نماز پڙهي چڪا ته ماڻهن کي سمجهه ۾ نه پئي آيو ته ڇا ڪن؟ حضرت ابن مسعود کان پڇيائون، ان ورائيو ته حضرت علي رضه کان پڇو. انهيءَ جواب ڏنو ته هيئن چئو ته: ان الله وملائكته يصلون علي النبي يبايها الذين آمنوا صلوا عليه وسلموا تسليما- لبيك اللهم ربنا و سعديك صلوة الله البر الرحيم و ملائكة المقربين والنبيين والصدقيين والشهداء والصالحين... الي آخره (ترجمو) الله ۽ ان جا فرشتا نبيءَ تي رحمت موڪلين ٿا، ايمان وارو! توهان به ان تي درود ۽ سلام پڙهو. اي اسان جا رب اسين حاضر آهيون، الله ٻاجهاري، مهربان موليٰ، مقرب فرشتن، نبين، صديقن ۽ شهيدن طرفان مٿن درود، اي جهانن جا پالڻهار ڪائنات جي جيڪا به شيءِ تنهنجي ساراهه بيان ڪري ٿي ايتري رحمت هجي، محمد بن عبدالله خاتم النبيين، سيد المرسلين، امام المتقين، رسول رب العالمين، شاهدي ڏيندڙ، بشارت ڏيندڙ، تنهنجي حڪم سان توڏانهن سڏيندڙ، روشن ڏيئي عليه السلام تي. اهڙيءَ ريت شيخ زين الدين مراعي پنهنجي ڪتاب ”تحقيق النصرة“ ۾ بيان ڪيو آهي. ان ڪتاب ۾ محمد بن اسحاق جي روايت آهي ته نبي ڪريم ﷺ جن اڱاري تي رحلت فرمائي، ٻئي ڏينهن اربعا جي رات کين دفن ڪيو ويو والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: عورت جي ڪفن ۾ جيڪو ڪپڙو هوندو آهي جنهن کي سنڌيءَ ۾ ”سينه بند“ چئجي ٿو، ان کي ڪفن مٿان ٻڌجي جيئن ”ابوالحسن جي سنڌي“ وغيره ڪتابن ۾ آهي يا لفافي جي هيٺان ٻڌجي جيئن عام طور اسلامي دنيا ۾ رواج آهي، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته لفافي جي هيٺان ازار جي مٿان ٻڌجي جيئن اسلامي دنيا ۾ معمول آهي. اهڙي ظاهر ۽ صحيح قول آهي. بحر جومصنف جوهره وغيره جي حوالي سان ڄاڻائي ٿو ته: ڪپڙو لفافي جي هيٺان ازار ۽ قميص جي مٿان ٻڌجي اهڙي ظاهر آهي. السراج الوهاج ۾ ”الخجندي“ جي حوالي سان ڄاڻائي ٿو ته اهو ڪپڙو ڪفن جي مٿان سندس ڇاتيءَ تي ٻڌجي. ممڪن آهي ته ان مان سندس مراد اها هجي ته لفافي جي هيٺان ازار ۽ قميص جي مٿان ٻڌجي جو ظاهر آهي. ڪرخي ۾ آهي ته ”ڪفن جي ڪپڙن جي مٿان“ يعني جيڪي ڪپڙا لفافي جي هيٺان هوندا آهن، انهن جي مٿان ٻڌجي. مفتاح الصلوة ۾ آهي ته ”سينه بند جي باري ۾ ٻه روايتون آهن، هڪ روايت موجب سڀني ڪپڙن جي مٿان، ٻي روايت مطابق لفافي جي هيٺان ازار ۽ قميص جي مٿان ٻڌجي اهڙي صحيح قول آهي. ثابت ٿيو ته حق اهڙي آهي جيڪو مسلمانن جو معمول آهي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جنهن جي زال مري وڃي ان کي ان جا محرم وارث قبر ۾ لاهين يا نه؟

جواب: جيڪڏهن اهڙي ميت جا وارث ساهرن جي طرفان محرم هجن، جيئن ان جو سهرو، فوتي عورت جي مڙس جو ٻيءَ عورت مان پٽ ته اهي محرم مائٽن کان متاخر آهن، جيڪڏهن ان عورت جو مثلاً ڀاءُ نه آهي ته مٿان مائٽ ان جي لاءِ اجنبي آهن. سراجي ۾ آهي ته محرم مائٽ فوتيائيءَ کي قبر ۾ لاهڻ جو وڌيڪ حقدار آهي. خلاصه ۾ آهي ته محرم نسب، رضاعت يا ساهرن جي حساب سان هجي جيئن سهرو ته ان کي قبر ۾ لاهي، واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: منطق نالي رسالي ۾ آهي ته امام لاءِ جائز نه آهي ته ميت کي غسل ڏي. ڇاڪاڻ ته اها سندس توهين آهي، جيڪو زنده امام جي توهين ڪري، ان ڪفر ڪيو. رسول الله ﷺ جي حديث آهي ته ميت کي غسل ڏيندڙ سان گڏجي کاڌو کائڻ جائز نه آهي. ڇا هيءَ روايت صحيح آهي يا نه بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: مسلمان کي غسل ڏيڻ توهين جو نه اجر ۽ پرهيزگاريءَ جو ڪم آهي. ڇاڪاڻ ته البحر ۾ آهي ته وڌيڪ اوليٰ آهي ته ميت کي اهو غسل ڏي جيڪو ان کي وڌيڪ ويجهو هجي. کيس غسل ڏيڻ نه اچي ته امانت ۽ تقويٰ جا صاحب غسل ڏين. حديث ۾ آهي ته فوتيءَ کي اهي غسل ڏين جيڪي (گناهن کان) محفوظ هجن. (ابن ماجه) واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ”درهم الكيس“ نالي ڪتاب ۾ آهي ته نيت هن طرح ڪري ته اي الله! تنهنجي لاءِ نماز پڙهان ٿو ۽ هن فوتيءَ يا فوتيائيءَ لاءِ دعا گهران ٿو، ڇا هن روايت تي عمل آهي؟ جيڪڏهن ان تي معمول آهي ته پوءِ انهيءَ روايت جو ڪهڙو جواب ٿيندو جيڪا ”الصراح“ ۾ آهي ته ميت جي نيت وقت عورت يا مرد جي فرق جي ضرورت نه آهي. ۽ نيت ڪندي ”ميتون“ جمع جو صيغو استعمال نه ڪجي. حالانڪ قرآن مجيد ۾ آهي ته ”انڪ ميت وانهر ميتون“ (اي نبي ﷺ تون به فوت ٿيڻ وارو آهين ۽ اهي به فوت ٿيندڙ آهن) انهن عبارتتن ۾ مطابقت ڪيئن پيدا ڪبي؟

جواب: ظاهر آهي ته نيت ۾ اعتبار دل جو آهي نه زباني لفظن جو. بحر ۾ آهي ته نيت قلب جو ڪم آهي، ان ڏس ۾ زباني لفظن جو اعتبار نه آهي. بزرگن ۾ هن مسئلي تي اختلاف آهي ته زبان سان نيت جا الفاظ چوڻ ڪيئن آهن؟ نية المصليءَ ۾ آهي ته مستحب آهي ۽ اهوئي قول پسندیده آهي. نمازي ڄاڻي ٿو ته ميت مرد يا عورت آهي پر ان جي ابتڙ اتفاق سان زبان تي الفاظ عورت يا مرد جا اچي ويا ته اصل اعتبار دل جو آهي. چنانچہ بحر جو مصنف قنبر جي حوالي سان لکي ٿو ته هڪ شخص ظاهر پڙهڻ جي نيت ڪئي پر زبان تي الفاظ آيا ته عصر پڙهان ٿو ته ان جي نماز جائز آهي. باقي رهيو لفظي بحث ته نيت ۾ فوتيءَ جو لحاظ ڪندي ”ميت“ به چئجي يا فقط ميت چوڻ ڪافي آهي؟ دراصل هي لفظ مذڪر ۽ مؤنث ٻئي آيو آهي، اعتبار موصوف جو آهي. قرآن مجيد ۾ آهي ته: الي بلد ميت (ويران شهر) ٻئي هنڌ آهي ته: وآية لهم الارض الميتة (سوره ياسين) بيضاويءَ ۾ آهي ته قاري نافع ميتة شد سان يعني مؤنث پڙهيو آهي. ان مان ”درهم الكيس“ جي مصنف جي قول جي تائيد ٿئي ٿي، جيئن واضح آهي. ”ي“ جي جزم سان به آيو آهي جيتوڻيڪ ان جي صفت مؤنث آهي؛ واهينا به بلدة ميتا. قرآن جي آيت

آهي ته: او من کان ميتا، هتي لفظ ”ميت“ جزم سان مذڪر مؤنث ٻنهي لاءِ بغير فرق جي آيو آهي. آيت لهر الارض الميتة ۾ نافع کان سواءِ ٻين وٽ مؤنث آهي جو ان جو موصوف مؤنث آهي. معلوم ٿيو ته جزم سان ميت جيڪو شد واري لفظ جي شاخ آهي ٻنهي طرح آيو آهي. شايد شد سان به ساڳيءَ طرح آهي. ان ڪري هن مسئلي ۾ ”الصراح“ جي مصنف جي ڳالهه جي پيروي ڪرڻ گهرجي. يعني فوتي عورت هجي يا مرد ٻنهي لاءِ ”ميت“ جو لفظ استعمال ڪري سگهجي ٿو. ان تي ڪو اعتراض نٿو ٿئي. غرض ته هر هڪ وٽ دليل آهي. رهيو هي سوال ته هيءُ لفظ جمع سالم ڪري نه آڻجي ڇاڪاڻ ته ميت مردن ۽ عورتن ٻنهي جا ٿي سگهن ٿا. ان جو مثال نحو جي ڪتابن ۾ آهي ته جمع جي لاءِ جريح ۽ صبور جا الفاظ ڪتب آندا اٿن. مٿي اوهان کي معلوم ٿي چڪو ته قاري نافع وٽ ”ميت“ مذڪر لاءِ مذڪر ۽ مؤنث لاءِ مؤنث استعمال ٿيل آهي. انهيءَ بنياد تي جمع مذڪر استعمال ڪجي ته منع نه آهي، جيئن قرآن ۾ آهي. جريح ۽ صبور جو مثال ان جي ابتڙ آهي، ڇاڪاڻ ته هنن لفظن ۾ اصل ۾ مؤنث مذڪر جو فرق ئي نه آهي، ان ڪري هنن لفظن تي لفظ ”ميت“ کي قياس ڪري نٿو سگهجي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن بابت ڪهڙو قول آهي ته جنازي جي نماز ڪڏهن کان مشروع ٿي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر حضرت آدم عليه السلام کان جنازي جي نماز شروع ٿي آهي. تاريخ طبري ۾ آهي ته جڏهن حضرت آدم عليه السلام گذاري ويو ته جبريل عليه السلام کيس غسل ڏنو تان ته شيث عليه السلام کي معلوم ٿئي. الله تعاليٰ ان لاءِ جنت مان ڪفن موڪليو. شيث عليه السلام سندس جنازي جي نماز پڙهي، ان کي دفن ڪيو. پوءِ سندس اولاد ۾ اها سنت جاري ٿي. فتح القوي ۾ آهي ته جڏهن حضرت آدم وفات ڪئي ته فرشتن جي جماعت سان جبريل عليه السلام نازل ٿيو، پاڻ سان ڪفن ۽ آدم عليه السلام لاءِ خوشبو آندائين. جڏهن عزرائيل عليه السلام ان جو روح قبض ڪري فارغ ٿيو ته حضرت جبريل آدم عليه السلام کي ڪپڙو ويڙهيو، ان کي غسل ڏئي، ڪفن ڍڪي، تيار ڪري، اٿيو ۽ مشهور قول موجب جبل ابوقيس ۾ ان جي قبر کوٽيائين. سندس جنازي جي نماز پڙهڻ لاءِ فرشتن، حضرت حوا عليه السلام، سندس پٽن، ڌيئرن صف ٻڌي. جبريل عليه السلام شيث عليه السلام کي نماز پڙهائڻ لاءِ اڳتي وڌايو. نماز پڙهي وائڻا ٿيا ته سندس لاش کي زمين ۾ دفن ڪيائون. ان کان بعد جبريل عليه السلام اولاد آدم کي فرمايو ته يقين ڄاڻو ته موت کان ڪنهن لاءِ بچڻ ممڪن نه آهي. مرڻ کان بعد، غسل، ڪفن، دفن، نماز جنازه جي باري ۾ جيئن توهان مون کي ڏٺو ان طريقي تي هلو جو ان باري ۾ اهائي الله تعاليٰ جي سنت آهي. نبي اڪرم ﷺ جي هجرت کان اڳ جنازه نماز مشروع نه هئي، جيئن مواهب لدنيہ مان ثابت آهي ته خديجه رضي الله عنها مڪي ۾ گذاري وئي، تن ڏينهن ۾ جنازي جي نماز نه هئي. سيوطي جي ”احسن الوسائل في معرفة الاوائل“ ۾ آهي ته هجرت کان بعد سڀ کان اول حضرت اسعد بن زرارہ صحابي گذاري ويو، اهو پهريون شخص آهي جنهن تي نبي اڪرم ﷺ جن جنازه نماز پڙهي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڇاٿا فرماين علماء دين وچ ان مسئلي جي ته وقتي فرض مهل جنازو حاضر ٿيو، اڳ ۾ ڪهڙي نماز پڙهڻ گهرجي؟

جواب: ظاهر آهي ته پهريائين وقت جو فرض پڙهجي. متان ۾ غيائيه جي حوالي سان آهي ته سج لهڻ کان بعد (پهريائين) مغرب جي نماز پڙهي، پوءِ جنازي جي نماز، ان کان بعد مغرب جون سنتون. علامه حلواني اهڙيءَ ريت فتويٰ ڏيندو هو. ها! سنتن کان اڳ پڙهڻ جو مسئلو اختلافي آهي. ڪي چون ٿا ته جنازو پهرين پڙهجي، پوءِ سنتون جيئن علامه حلواني چوي ٿو ۽ ڪي ان جي خلاف چون ٿا. قنیه ۾ آهي ته مغرب جو وقت ٿي ويو ته فرض پڙهي اول جنازو پڙهجي، پوءِ سنتون. شرح ابو المڪارم ۾ آهي ته جمعي جو فرض ۽ سنتون پڙهي، پوءِ جنازو پڙهجي جيئن بلخ وارن جو معمول آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي. بخارا جي عالمن جو معمول ان جي خلاف آهي. ثابت ٿيو ته جنهن ڳالهه تي فتويٰ آهي، سا اها آهي ته وقتي فرض ۽ سنتون پڙهي پوءِ جنازو پڙهجي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: دفن ڪرڻ کان بعد قبر جي چوڌاري سوره مزمل هٿ ڪئي پڙهڻ مسنون، مستحب يا مکروم آهي ۽ انگرين کي حرڪت ڏيڻ بابت ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: جنهن کي مسلمان چڱو ڄاڻن، الله وٽ به اهو ڪم چڱو آهي. قرآن مجيد جي قرائت قبر جي عذاب کي تارڻ جو ڪارڻ آهي. شايد ان جو بنياد هي آهي ته ڪن بزرگن کي مڪاشفي ذريعي ان بابت خبر ڏني وئي آهي، جنهن ڪري ان تي اهل اسلام جو عمل آهي. واللہ اعلم بالصواب. باقي رهيو انگرين کي حرڪت ڏيڻ جو مسئلو، ان جو ڪو سبب معلوم نٿو ٿئي ۽ نه ئي هن علائقي ۾ معمول آهي. عبادت جو دارومدار سڪون ۽ وقار تي آهي، جيئن عقلمندن کان گجهو نه آهي (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڪي زيارت ڪندڙ ڪجهه وقت قبر ڏانهن ڌيان ڪري، پوءِ ڪجهه پڙهي بخشين ٿا ۽ دعا ڪن ٿا. ان عمل جو اصل آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان جو ڪو نه ڪو اصل ۽ بنياد ضرور آهي ۽ اهو آهي اهل قبر جو قرآن پڙهڻ واري سان مانوس ٿيڻ، جيئن علامه سيوطي شرح الصدور ۾ ان طرف اشارو ڪري ٿو. سلفي چوي ٿو ته اسڪندريه ۾ ابوالبرڪات عبدالواحد بن عبدالرحمن بن علامه سيوطي کي چوندي ٻڌم ته منهنجي ماءُ چوندي هئي ته مون پنهنجي ماءُ کي موت کان پوءِ خواب ۾ ڏٺو. چئي رهي هئي ته منهنجي ڌيءُ! جڏهن منهنجي قبر جي زيارت لاءِ اچين ته جهٽ پل منهنجي قبر وٽ ويهه. ان ڏانهن نھاري پوءِ منهنجي لاءِ رحمت جي دعا گهر. جڏهن منهنجي لاءِ رحمت جي دعا گهرندي ته تحقيق منهنجي ۽ تنهنجي وچ ۾ رحمت پردي وانگر ٿي، توکان مشغول رکي ٿي. جڳائي ته ڪجهه گهڙي رکي پوءِ ميت لاءِ رحمت ۽ بخشش جي دعا گهرجي، جيئن پلايون حاصل ٿين. زيارت ڪندڙ جهٽ پل خاموش ويهي، پوءِ دعا ۽ قرائت ۾ مشغول ٿئي. واللہ اعلم بالصواب، (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڀنگي ڪلمو طيب لا اله الا الله محمد رسول الله خوشيءَ سان پڙهي ٿو، رب العالمين جي

توحيد جو اقرار ڪري ٿو، حضرت سيد المرسلين جي رسالت کي مڃي ٿو. ان جي باوجود ڄاڻي وائي نماز روزي جو تارڪ آهي، قيامت ۽ قضا قدر جو خوف به معلوم اٿس، ان جي باوجود خنزير، مردار وغيره علي الاعلان پيٽ پري کائي ٿو. ان کان پڇجي ٿو ته چوي ٿو ته بيشڪ حرام آهي. ان صورت ۾ انهن جي فتويٰ تي جنازه نماز پڙهڻ ۽ کين مسلمانن جي قبرستان ۾ دفن ڪرڻ جو معمول نه آهي. مسلمانن ۾ اهڙا ماڻهو آهن جيڪي نماز پڙهن يا نه پڙهن ڪا پرواهه نٿا ڪن، البته خنزير وغيره حرام کان توبه ۽ پرهيز ڪن ٿا. انهن جي مسلمان هجڻ جو حڪم آهي يا ڪافر هجڻ جو؟ انهن تي شرعاً جنازي جي نماز پڙهڻ جائز آهي يا نه؟ سندن جنازو نه پڙهجي ته گناهه آهي يا نه؟ انهن جو ذبيحو کائڻ حلال آهي يا نه؟ ڀنگي جيڪا مڇي پڪڙين ٿا ان بابت گهڙو حڪم آهي؟

جواب: مٿن جنازو پڙهڻ جائز نه آهي. سندن ذبيحه کي به ان تي قياس ڪجي. سندن شڪار ڪيل مڇي حلال آهي. سندن شڪار ڪيل مڇي ۽ ماکڙ جو ساڳيو حڪم آهي، ڇاڪاڻ ته انهن کي پاڪ ۽ ذبح ڪرڻ جي ضرورت نه آهي، ”تحفه“ ۾ ائين آهي. (حرره المخدوم حامد الاڪهمي رحم)

مخدوم عبدالواحد سيوستاني جي تنقيد

ظاهر هي آهي ته ڀنگيءَ بابت جيڪو جواب مخدوم حامد الاڪهمي رحم ڏنو آهي ته ان جي جنازي جي نماز نه پڙهجي، ته اهو تنبيهه خاطر آهي، جو اهو نماز جهڙي دين جي رڪن کي معمولي سمجهي ٿو، جيئن امام ابو يوسف خودڪشي ڪندڙ جي باري ۾ فرمائي ٿو. حليم ۾ آهي ته جيڪو ڄاڻي وائي پنهنجو انت آڻي ان کي غسل ڏجي ۽ جنازي جي نماز پڙهجي. امام ابو يوسف فرمائي ٿو ته تنبيهه خاطر باغي ۽ وانگر ان جو جنازو نه پڙهجي. توهان کي معلوم آهي ته نماز جو تارڪ ڄاڻي وائي خودڪشي ڪندڙ کان وڏو گنهگار نه آهي ۽ توهان کي معلوم آهي ته مذهب جي صاحب (امام ابوحنيفه) ۽ ٽئين امام سندس جنازي پڙهڻ جي فتويٰ ڏني آهي ڇاڪاڻ ته ڪنهن جي فاسق فاجر هئڻ سان ان جي جنازي نماز جي منع نه آهي. حديث ۾ آهي ته ”هر فاسق فاجر جي نماز پڙهو.“ امام ابو يوسف ان جي جنازي نه پڙهڻ جي فتويٰ هن ڪري ڏني آهي تان ته ٻين لاءِ تنبيهه ٿئي. اهوئي سبب تارڪ صلوٰه جي باري ۾ به آهي، ان جي جنازي کان منع به تنبيهه خاطر آهي. جڏهن ته اوهان کي معلوم ٿي چڪو ته مذهب هيءُ آهي ته ڄاڻي وائي خودڪشي ڪندڙ جو جنازو پڙهيو ويندو، ساڳيءَ طرح نماز جي تارڪ جو معاملو به آهي. ڪيئن نه ان جي جنازي جي نماز پڙهجي حالانڪ ڪلمه لاله الا الله پڙهندڙ آهي ۽ حديث ۾ آهي ته جيڪو لا اله الا الله جو اقرار ڪري ان جي جنازي جي نماز پڙهو (طبراني، ابونعيم) غرض ته ڪلمه گو مسلمان جا گناهه نظرانداز ڪري، ان جي جنازي جي نماز پڙهڻ سنت مان ثابت ۽ حضرت نبي ڪريم ﷺ جي حڪم جي تابعداري آهي، ڇاڪاڻ ته حديث مٿي گذري چڪي ته ٽي ڳالهيون سنت آهن، جن مان هڪ اهل توحيد ميت جي جنازي جي نماز پڙهڻ آهي، جيتوڻيڪ خودڪشي ڪندڙ هجي (دارقطني، ديلمی) اهو به معلوم آهي ته خنزيرخور ۽ مردارخور بي

نمازي پنگي ڪبيره گناه ڪندڙ، ناجائز طريقي سان ماڻهن جا مال ڪاٽيندڙ، شراب پيئندڙ، بي نمازي، روزو نه رکندڙ انهن سرنديءَ وارن کان وڏو ڏوهاري نه آهي جيڪي پاڻ کي مسلمان سڏرائين ٿا، ان جي باوجود اهي ڪم ڪن ٿا. پر جيئن ته پنگين جي ابتڙ انهن کي دنياوي مان مرتبو حاصل آهي ان ڪري انهن جي جنازن تي ماڻهن جا هجوم نظر اچن ٿا. جڏهن ته ويچارن پنگين جي نماز پڙهڻ لاءِ ڪو تيار نه آهي، حالانڪ اهي به ڪلمو پڙهندڙ آهن. باقي رهيو مسئلو پنگيءَ جي ڪافر هجڻ جو جيئن تاتارخانيه ۾ آهي ته جيڪو ڄاڻي وائي نماز ڇڏي ۽ ان جي قضا ڪرڻ جي نيت نه ڪري ۽ نه ئي (ڪنهن نموني) الله تعاليٰ جو ڪيس خوف ٿئي ته پوءِ بيشڪ ان ڪفر ڪيو. اهو قول رد آهي ڇاڪاڻ ته ڏوهه ڪري الله تعاليٰ جي ڊپ جو ظاهر نه هجڻ باطني ڪم آهي. پنگي بظاهر گنهگار هجڻ جو اعتراف ڪن ٿا ۽ نبي ڪريم ﷺ جي رحمت ۽ شفاعت جا اميدوار رهن ٿا ۽ واضح آهي ته اها خوف جي علامت آهي، پوءِ ان جي ڪفر جي فتويٰ ڪيئن ڏني ويندي جڏهن ته منجهن اسلام جون علامتون موجود آهن. جيڪڏهن سندن ڪفر جو حڪم ڏجي ته پوءِ جڳائي ته سرنديءَ وارن جي ڪفر جو حڪم پڻ ڏجي، جيڪي پڻ نماز روزي جا تارڪ آهن، پر رڳو گمان سبب ڪنهن جي ڪفر جو حڪم لڳائڻ نٿو سونهي، واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيويستاني)

سوال: تن کان جدا سسي لپي ته پوري، سندس قبر جي زيارت ڪرڻ ۽ ختمو ڏيڻ جائز آهي يانه؟
جواب: حنفين وٽ سر کي دفن ڪرڻ جائز آهي. انهن جو شافعين سان اختلاف هن مسئلي تي آهي ته ان کي غسل ڏجي ۽ جنازي جي نماز پڙهجي يا نه؟ شافعين وٽ جائز آهي حنفين وٽ جائز نه آهي. المحيط البرهاني ۾ آهي ته جيڪڏهن هٿ، يا پير يا سرو وغيره انساني عضوا لين ته انهن کي غسل نه ڏجي پر دفن ڪجي. امام شافعي فرمائي ٿو ته انهن کي غسل ڏنو ويندو ۽ نماز پڙهي ويندي، خواه ميت جا حصا گهڻا هجن يا گهٽ هجن. سندس دليل ابو عبیده جي حديث آهي ته نبي ڪريم ﷺ اصحابن سڳورن جي سرن تي جنازي جي نماز پڙهي آهي. اسان جا علماء ابن عباس، ابن مسعود رضي الله عنهما جي قول مان دليل وٺن ٿا، جيڪي چون ٿا ته ڪنهن انساني عضو تي جنازي جي نماز نه پڙهي. باقي رهيو ميت جي عضوي کي دفن ڪري ان جي زيارت ڪرڻ، ان بابت ڪا واضح روايت نٿي لپي، جيئن گجهو نه آهي. شيخ عبدالحق محدث دهلوي ”جذب القلوب“ ۾ لکي ٿو ته ”يزيد بن معاويه حضرت امام المؤمنين حسين بن علي رضي الله عنهما جو سر مبارڪ عمرو بن سعيد بن عاص ڏانهن موڪليو جيڪو ان بدبخت طرفان مديني تي گورنر مقرر هو. جنهن بقیع جي قبرستان ۾ اهو فاطمه زهراء جي ويجهو دفن ڪيو. ان ڏس ۾ ٻيو قول به نقل ڪيو وڃي ٿو، صحيح حقيقت حال الله وڌيڪ ڄاڻي ٿو. هر صورت ۾ جيڪڏهن ان موقعي تي هدايت جي سڀني امامن تي سلام ڪجي ته چڱو آهي. هي قول ڇڻ هن باب ۾ واضح آهي ته دفن ڪيل سر جي زيارت ڪجي ۽ مٿس سلام پيش ڪجي، جنهن کان منع نه آهي، واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيويستاني)

سوال: مثل ٻار ڄمي ته ان جي نماز ۽ نالي رکڻ جو حڪم ڪهڙو آهي؟

جواب: جيڪڏهن سندس باري ۾ پڪ ٿئي ته منجهس حياتيءَ جا آثار هئا، ته ظاهري روايت مطابق

سندس جنازي جي نماز پڙهجي. ٻي صورت ۾ سندس جنازي جي نماز نه پڙهجي مگر کيس غسل ڏيو. اهو مختار قول آهي. ملتي ۾ آهي ته جيڪو ٻار ڄمڻ کان بعد رڙ ڪري، ان کي غسل ڏجي، ان جو نالو رکجي، ورنه رڳو غسل ڏجي، اهو مختار قول آهي. ڪپڙو ويڙهجي ۽ نماز نه پڙهجي. ٻار جو استهلال (رڙ) لغت ۾ ڄمڻ وقت زور سان روئڻ آهي. پر شريعت ۾ روئڻ، عضوي کي حرڪت ڏي تانجو اک کڻي نهاري، غرض جيڪا به شيءِ سندس زندگي جي علامت هجي، اها ”رڙ“ آهي. درمختار ۾ آهي ته ”رڙ“ مان مراد دراصل ٻار جي وڌيڪ حصي نڪرڻ کان بعد منجهس حياتيءَ جا آثار آهن. جيڪڏهن منجهس حياتيءَ جا نشان نه هجن ته ڇا ان تي نالو رکجي؟ وڌيڪ صحيح قول مطابق نالو رکڻ گهرجي، جيئن درمختار ۾ آهي. جيڪڏهن منجهس حياتي نه هجي ته ٻئي قول مطابق غسل ڏجي ۽ نالو رکجي. ان ڪري انسان ذات جي عزت اڪرام جي غرض سان ظاهر روايت جي ابتڙ فتويٰ ڏيڻ گهرجي. اڌ چوان ٿو ته پوئين مذهب جي تائيد حضرت ابوهريره جي حديث مان ٿئي ٿي ته نبي ڪريم ﷺ فرمايو ته جيڪي ڪچا ٻار ڪرن انهن جا نالا رکڻ چاڪاڻ ته اهي اوهان لاءِ قيامت جي ڏينهن شفاعتي آهن (ابن عساڪر) انس رضي الله عنه کان روايت آهي ته نبي ﷺ جن فرمايو ته جيڪي ڪچا ٻار ڪرن، تن جا نالا رکڻ چاڪاڻ ته قيامت جي ڏينهن الله رب العزت وٽ توهان جي خلاف شڪايت ڪندا ته رب اسان جا! هنن اسان کي ضائع ڪيو. پر اسان جا نالو به نه رکيائون (ان کي ميسره پنهنجي استاذ کان روايت ڪيو) والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ميت جي عضوي، ڌڙ يا سر تي نماز جنازه پڙهجي يا نه؟

جواب: بظاهر ان جي نماز نه پڙهبي، ان کي ڪپڙي ۾ ويڙهيو ويندو جيئن خزانه المفتين ۾ آهي ته جڏهن انساني عضو جيئن هٿ، پير وغيره لپي ته ان کي ويڙهي دفن ڪجي، ان جي هڏين جو به ساڳيو حڪم آهي. نه ان کي غسل ڏجي نه نماز پڙهجي. ساڳيءَ طرح جيڪڏهن اڌ لاش لپي جيڪو ڊيگهه ۾ ويڊيل هجي نه غسل ڏجي نه ئي نماز پڙهجي، ڪپڙي ۾ ويڙهي دفن ڪجي. ساڳيءَ طرح لاش اڌ هجي ۽ سر نه هجي يا اڌ کان مٿي بغير سر جي هجي ته نماز پڙهجي. ان جي تائيد الحاوي القدسي جي هن عبارت مان ٿئي ٿي ته جيڪڏهن اڌ کان وڌيڪ لاش هجي يا سر سميت اڌ هجي ته ان کي غسل ڏجي ۽ نماز پڙهجي. جيڪڏهن بغير سر جي اڌ هجي يا سر سميت اڌ کان گهٽ هجي ته اسان وٽ ان جي نماز نه پڙهجي. المحيط البرهاني ۾ آهي ته جيڪڏهن ميت جو هٿ، پير ۽ سر هجي ته نه ان کي غسل ڏجي ۽ نه ئي نماز پڙهجي، پر دفن ڪجي، چاڪاڻ ته جنازي جي نماز ان وقت هوندي آهي جڏهن لاش هجي ۽ لاش پوري جسم جو نالو آهي. پورو يا اڪثر جسم نه لپي، رڳو هڪ اڌ يا اڌ کان گهٽ حصا لپن ته ان کي معدوم يعني اڻ لپ خيال ڪبو. مختار الفتويٰ ۾ آهي ته اڪثر يا سر سميت اڌ لاش لپي ان کي غسل ڏجي ۽ نماز پڙهجي جو حڪم اڪثر تي هوندو آهي. متان ۾ آهي ته جيڪڏهن اڌ کان گهٽ انساني عضوا لپن ته جنازي جي نماز نه پڙهجي، تانجو اڌ کان وڌيڪ يا سر سيني سميت اڌ لاش هجي، المجمع و التهذيب ۾ ائين آهي. گهڻو ڪري هنن روايتن جي ڪري گمان ٿئي ٿو ته سيني سميت لاش اڌ کان وڌيڪ نه هجي، گهٽ هجي ته جنازي جي نماز نه پڙهجي. پر گذريل روايتن ۾

وضاحت آهي ته حڪم عام آهي. ان قول جي تائيد ”درهم الكيس“ مان به ٿئي ٿي جيڪو لکي ٿو ته ميت جي هڪ اڌ عضوي تي جنازي جي نماز نه پڙهي جيستائين لاش ڪل جي حڪم ۾ نه هجي. مثلاً جسم اڪثر يا سر سميت اڌ هجي ته جنازه نماز پڙهي. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته انساني عضوي تي ان وقت نماز پڙهي، جڏهن ڪل جي حڪم ۾ هجي. اهڙي ريت جو ميت جو گهڻو يا اڌ جنهن سان سر به شامل هجي. حاصل هي ته لاش وڌيڪ يا سر سميت اڌ هجي ته ان جي نماز جنازه پڙهي، نه ته نه. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: نماز روزي جي فديي ۾ قرآن مجيد ڏيڻ، جيئن اسان وٽ معمول آهي، باوجود ان حقيقت جي ته وارثن ۾ ننڍا ٻار به شامل هجن، جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جيڪڏهن فوتي وصيت ڪري ته جائز آهي، جيتوڻيڪ وارثن ۾ ننڍا ٻار به شامل هجن. ڇاڪاڻ ته پهريائين وصيت تي عمل ڪرڻ وارثن تي لازم آهي. سيد شريف جي شرح سراجيه ۾ آهي ته، جيڪڏهن قرض الله تعاليٰ جي حقن مان هجي، فوتي ان جي وصيت ڪري ته وارثن تي لازم آهي ته ٻانهن جو قرض ادا ڪري، سندس مال جي ٽين حصي مان ان جي وصيت تي عمل ڪن. جيڪڏهن وصيت ڪري نه ويو هجي ته واجب نه آهي. وري اسين چئون ٿا ته جيڪڏهن سندس نمازون قضا هجن ۽ وصيت ڪري ويو هجي ته سندس طرفان مسڪينن کي کاڌو ڪارائجي ته وارثن تي (واجب آهي ته) ان جي مال جي ٽين حصي مان کاڌو ڪارائين. هر نماز جي بدلي ۾ اڌ صاع ڪڻڪ ڏجي. ساڳيءَ طرح وتر جي بدلي ۾ پڻ. جيڪڏهن رمضان جا روزا قضا هجن ۽ کاڌو ڪارائڻ جي وصيت ڪري ته وارثن تي (واجب آهي ته) مال جي ٽين حصي مان هر روزي جي بدلي ۾ اڌ صاع ڪڻڪ ڏي. وڌيڪ لکي ٿو ته ڪتابن جي عبارت جي تقاضا موجب قرض ڏيڻ کان پوءِ پهريائين سندس بچيل مال مان باقي ٽين پتيءَ منجهان سندس ڪيل وصيت کي پورو ڪرڻ وارثن تي واجب آهي. غرض ته سندس وصيت تي عمل ڪندي فديو ڏيڻ، ننڍن وارثن جي مال ۾ هٿ چراند نه آهي جو منع هجي. ڇاڪاڻ ته وارثن جو حق (وصيت پوري ڪرڻ کان) پوءِ آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جنازو ڪنڌ تي کڻجي ته لاش جو مٿو اڳيان ڪجي يا پويون حصو؟

جواب: بظاهر سندس مٿو اڳيان ڪجي. جيئن عالمگيريءَ ۾ آهي ته لاش پيادل کڻي هلجي ته سندس مٿو اڳيان ڪجي، جيئن مضمزات ۾ آهي. ان جي تائيد تبين جي ”كيفية حمل الجنازة“ مان ٿئي ٿي، جيڪو لکي ٿو ته جڏهن جنازو هٿ ۾ کڻجي ته ڪنڌڙ جنازي جي مٿي جي اڳئين حصي کي پنهنجي ساڄي طرف تي رکي. پوءِ سندس پوئين حصي کي پنهنجي ساڄي ڪلهي تي رکي. پوءِ سندس مٿي جي کاٻي طرف کي پنهنجي کاٻي ڪلهي تي رکي. پوءِ ان جي پوئين حصي کي پنهنجي کاٻي ڪلهي تي رکي. اهڙي نموني جنازو کڻجي ته ميت ٻين کان اڳي ٿيندو. (ضروري آهي ته) مٿي جي پوئين حصي جي بجاءِ ساڄي حصي کان ڪڍڻ شروع ڪري. تان ته جنازو اڳ ۾ ۽ ماڻهو پويان هلن. جو ائين ڪرڻ افضل

آهي. درمختار ۾ آهي ته جنازو هٿن ۾ کڻي ته ڏهه قدم ان جو اڳيون پويون حصو ساڄي ڪلهي تي رکي. ان کان پوءِ ڏهه قدم اڳيون پويون حصو کاٻي ڪلهي تي رکي. اهڙي ريت جنازو سڀ کان اول ٿيندو. غرض ته ان جو مٿو اڳيان ڪجي نه پير، واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: احياء العلوم ۾ آهي ته فوتيءَ جي وارثن جي گهر گڏجي کاڌو کائڻ مڪروم آهي. ڇاڪاڻ ته ان ۾ هندستاني ڪافرن جي مشابھت آهي، جيڪي اهڙي موقعي تي فوتيءَ جي گهر گڏ ٿين ٿا. خلاصه التعارف ۾ ”عين“ جي حوالي سان ڄاڻائي ٿو ته فوتيءَ جي گهر وارن جي ضيافت کائڻ مڪروم آهي، جو ان سان غميءَ جي بچاءُ خوشيءَ جو اظهار ٿئي ٿو ۽ اها پڇڙي بدعت ۽ بدعات آهي (برهان شرح مواهب الرحمن) ڇا هي حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: متانه ۾ خلاصه جي حوالي سان لکي ٿو ته مصيبت جي ڏينهن فوتيءَ جي گهر ضيافت کائڻ مڪروم آهي. البتہ ان ڏينهن فقيرن کي کاڌو کارائڻ چڱو ڪم آهي، جيئن خلاصه ۾ آهي ته فقيرن مسڪينن کي کاڌو کارائڻ پلائيءَ جو ڪم آهي. ساڳيءَ طرح فوتيءَ جي گهر وارن ڏانهن کاڌو موڪلڻ به مڪروم نه آهي، جيئن ”المفروق“ ۾ آهي ته پهرين ڏينهن مصيبت جي مارين لاءِ کاڌو موڪلڻ مڪروم نه آهي. ان تي عالمن جو اتفاق آهي، جو اهي ميت جي ڪفن دفن ۾ مصروف رهن ٿا، واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: مسلمانن ۾ مشهور، معروف ۽ معمول آهي ته منجهانئن ڪو مرندي آهي ته چاليهن ڏينهن تائين سندس قبر جي زيارت ڪن ٿا، قرآن مجيد پڙهن ٿا، ڇا چاليهن جي عدد جي ڪا اصليت ۽ خاصيت آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: هن عدد جو اصل هي آهي ته چاليهن ڏينهن تائين زمين ان تي روئي ٿي. شرح الصدور ۾ ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته زمين مؤمن تي چاليهه ڏينهن روئي ٿي. (ابن ابي الدنيا، حاکم) مجاهد کان روايت آهي ته جيڪو به ايماندار گذاري وڃي ٿو، مٿس زمين چاليهه ڏينهن روئي ٿي (سعید بن منصور ابونعيم) علي بن ابي طالب رضي الله عنه جو قول آهي ته جڏهن مؤمن مري ٿو، جنهن جاءِ تي نماز پڙهندو آهي، اها جاءِ ۽ جتان سندس عمل آسمان تي چڙهي ٿو، اها جاءِ ان لاءِ روئي ٿي. (ابن ابي الدنيا ۽ ابن ابي حاتم) معلوم ٿيو ته مذڪوره عدد جو اهوئي اصل آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هتي شيخ موصوف ذڪر ڪري ٿو ته فاضل مصنف جي وضاحت مان معلوم ٿئي ٿو ته (ميت کي غسل ڏيندڙ) ڪپڙن کان سواءِ ان جي مساوي نقد اجرت وٺي سگهي ٿو. اسين ان ڳالهه کي تسليم نٿا ڪيون، ڇاڪاڻ ته اسان جي علائقي ۾ نه اها ڳالهه نظر اچي ٿي ۽ نه ٻڌڻ ۾ آئي آهي ته غسل ڏيندڙ هڪ يا ٻه رپيا يا وڌيڪ رپيا وٺي ٿو، عموماً کيس اجرت ۾ ڪپڙا ڏيا آهن ۽ مٿي جيڪو چيو ويو آهي، اهو شريعت جي خلاف آهي، ان جو اعتبار نه آهي ڇاڪاڻ ته هن ۽ سڀني بابت ڪو قطعي شرعي حڪم ثابت نه آهي ته غسل ڏيندڙ جي اجرت هيتري ۽ هيتري آهي. بلڪ سندس اجورو ڪپڙا

آهن. ميت جي تياري وارثن جي فرضن مان آهي. وارث ننڍا هجن يا وڏا، غسل ۽ ڪفن وغيره جا فرض فوتيءَ جي مال سان واسطو رکن ٿا ۽ جيئن ٻار کي اجرت تي کير پيارڻ ۾ ڪپڙا ۽ کاڌو ڏبو آهي، تيئن هي فرض به آهي انهيءَ آڌار تي امام ابوحنيفه وٽ اها ڏي وٺ جائز آهي. پر نزاع ۽ تڪرار نه هجڻ جي ڪري اجرت مقرر نه ڪجي. ڇاڪاڻ ته پيءُ اولاد تي باجهه ۽ مهربانيءَ سبب کير پياريندڙ کي کاڌي ۽ ڪپڙي ڏيڻ ۾ ڪنجوسي نه ڪندو آهي. جيڪو مسئلو اسان کي آڏو آهي، ساڳيءَ طرح هن مسئلي ۾ به گهڻو ڪري ڪپڙن ڏيڻ ۾ وارث ڪنجوسي نٿا ڪن، بلڪه ان کي ماڻهو عار سمجهن ٿا ۽ اهڙي شخص کي طعن ڏين ٿا، جيڪو اهڙي بخيلي ڪندو آهي. علامه موصوف جي تحرير بابت مون وٽ اهو جواب آهي (حرره المخدوم سائين ڏنو نصرپوري)

مخدوم عبدالواحد سيوستانيءَ جي مٿين تحرير بابت تصديق

آءٌ چوان ٿو ته ظاهر آهي ته فوتيءَ کي غسل ڏيڻ تجهيز (تياري) منجهان آهي. ڪو ثواب جي نيت جي بجاءِ اجرت تي غسل ڏي ته اسان وٽ معمول آهي. موت ۾ غسل ڏيندڙ کي فوتيءَ جا ڪپڙا ڏنا وڃن ٿا. ۽ اصول مڃيل آهي جيئن محيط وغيره ۾ آهي ته جيڪا ڳالهه ماڻهن ۾ معروف ۽ مشهور هجي، ڄڻ ته اهو شرط آهي. پوءِ غسل ڏيندڙ کي ميت جا جيڪي ڪپڙا ڏجن ٿا، ان جو وٺڻ جائز آهي، ڇاڪاڻ ته اها عام طرح ۾ طئي ٿيل اجرت آهي ۽ هن ڪري نه موانعجن ته فوتيءَ جا وارث ننڍا آهن. ڇاڪاڻ ته وارثن جو حق فوتيءَ جي حق ادا ڪرڻ کان بعد آهي ۽ سندن حق چوٿين نمبر تي آهي. سراجيه ۾ آهي ته اسان جا عالم چون ٿا ته ميت جيڪو مال متاع ڇڏي ٿو، ان سان چار حق تعلق رکن ٿا؛ ۱- ان مان بغير اسراف ۽ بغير ڪنجوسيءَ جي ڪفن وٺڻ ۽ ميت کي تيار ڪرڻ ۲- ان کان پوءِ جيڪي مال بچي، ان مان قرض ادا ڪرڻ ۳- پوءِ ٽئين حصي مان سندس وصيت نافذ ڪرڻ ۴- ان کان پوءِ باقي مال وارثن ۾ ورهائڻ. معلوم ٿيو ته عام طور تي غسل ڏيندڙ کي جيڪا اجرت ڏجي، ان مال تي وارثن جو ڪو حق آهي ئي ڪونه! ڇاڪاڻ ته غسل ڏيڻ ميت جي ڪفن دفن ڪرڻ جو حصو آهي ۽ اهو فرض سڀ کان اول ميت جي مال مان ادا ڪبو. ڪٿي جو ان کي صغير وارثن جي مال ۾ فضول خرچي شمار نه ڪجي، ڇاڪاڻ ته وارثن جو حق چوٿين نمبر تي آهي. غسل جي اجرت ڏيڻ پهرين نمبر تي آهي، جنهن تي صغير جو ڪو حق نٿو ٺهي. سو غسل ڏيندڙ جيتوڻيڪ وارثن مان هجي، تڏهن به عرف عام مطابق اجرت وٺڻ جو حقدار آهي (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: سائين! هت ڪن مٿي ٿلي تي جنازو هجي ته نماز پڙهڻ جائز آهي يا نه؟ مخدوم حامد ديوڪائيءَ جي ڪتاب ”تجهيز الجنازة“ مان معلوم ٿئي ٿو ته مڪروه آهي. رسول الله صلي الله عليه وسلم کان ائين ثابت آهي يا نه؟

جواب: بظاهر ميت لاءِ امام جي حڪم ۾ آهي ۽ امام جو اڪيلو ٿلي تي مٿي ٻيهڻ جڏهن ته بلندي

هڪ هٿ هجي مڪروم آهي جو ان ۾ يهودين، عيسائين سان مشابهت آهي. اشباه ۾ آهي ته ميت ٿئي ٿي هجي ته ان تي نماز پڙهڻ مڪروم نه آهي ۽ ان جي منافي نه آهي جو عالمن ڄاڻايو آهي ته سندس بابت اهو حڪم آهي، جيڪو امام جو حڪم آهي ۽ اهو اڪيلو ٿئي ٿي رکڻ مڪروم آهي، ڇاڪاڻ ته ان ۾ اهل ڪتاب سان مشابهت آهي ۽ اهو سبب اسان وٽ موجود نه آهي ۽ ان ڪري مڪروم نه آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي. اصحابن سڳورن نبي صلي الله عليه وسلم جي جنائي جي نماز ان حال ۾ پڙهي جو سندن لاش مبارڪ تخت تي رکيل هو. ابن ماجه جي حديث ۾ آهي، جڏهن پاڻ سڳورن کي اربع جي ڏينهن غسل ۽ ڪفن ڏئي فارغ ٿيا، ته سندن لاش مبارڪ سندن گهر ۾ ڪٿ تي رکيائون. ماڻهو وفدن جي صورت ۾ داخل ٿيندا ۽ نماز پڙهندا ويا ۽ پاڻ سڳورن معاويه بن زمي جي نماز به (اهڙي نموني) پڙهي آهي. فتح القدير ۾ آهي ته تبوك ۾ جبرائيل عليه السلام نازل ٿيو، چيائين اي الله جا رسول! مديني ۾ معاويه بن زمي گذاري ويو آهي. ڇا اوهين گهرو ٿا ته زمين کي سميتيان تان ته مٿس جنائي نماز پڙهو. فرمايائون ته هاڻو! پوءِ جبرائيل امين پنهنجا پر زمين تي هڻيا، سندس لاش تخت تي آئي پيش ڪيائين ۽ پاڻ سڳورن ان تي جنائي جي نماز پڙهائي. سندن پويان فرشتن جون ٻه صفون هيون. (طبراني) والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السبوسستاني)

سوال: عورتن لاءِ قبرن جي زيارت ڪرڻ جي اجازت آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جيئن مردن لاءِ اجازت آهي، تيئن عورتن لاءِ به رخصت آهي. ”متانه“ ۾ آهي ته وڌيڪ صحيح قول مطابق مردن ۽ عورتن سڀني جي لاءِ رخصت ثابت آهي. عائشه رضي الله عنه کان روايت آهي ته هر وقت پاڻ سڳورن جي قبر مبارڪ جي زيارت ڪندي رهندي هئي ۽ جڏهن گهر کان ٻاهر نڪرندي هئي ته پنهنجي پاءُ عبدالرحمن جي زيارت ڪندي هئي ۽ ”بحر“ ۾ آهي ته وڌيڪ صحيح هي آهي ته (سڀ لاءِ) رخصت ثابت آهي، جيڪڏهن اوهين اعتراض ڪندا ته هي قول ان حديث جي خلاف آهي، جنهن کي احمد ۽ ترمذي ۽ ابن ماجه بيان ڪيو ته پاڻ سڳورن فرمايو ته قبرن جي زيارت ڪندڙ عورتن تي الله لعنت ڪري. ظاهر آهي ته جنهن ڪم جي رخصت ثابت هجي، ان بابت لعنت وارد نٿي ٿي سگهي. آءٌ چوان ٿو ته ترمذي هيءَ حديث بيان ڪرڻ کان پوءِ لکي ٿو ته بعض اهل علم چون ٿا ته هيءَ حڪم پاڻ سڳورن طرفان رخصت ڏيڻ کان اڳ جو آهي. جڏهن قبرن جي زيارت جي اجازت ڏنائون ته مرد ۽ عورتون سڀ ان ۾ شامل آهن. ڪي علماء چون ٿا ته عورتن جي لاءِ قبرن جي زيارت هن ڪري مڪروم آهي جو صبر ڪري نٿيون سگهن ۽ اڪثر روج راڙو ڪن ٿيون. خلاصو هي ته عورتن جي لاءِ قبرن جي زيارت جي ممانعت منسوخ آهي يا ٻين حديثن جي مخالف آهي. ممانعت جي حديث کي جن عالمن منسوخ ڄاڻايو آهي، انهن مان ”نصاب الاحتساب“ جو مصنف پڻ آهي، جيئن پنهنجي جاءِ تي ايندو. پر جيئن ته منسوخ حديث جو دارومدار هن تي آهي ته ان جي تاريخ معلوم ٿئي. ان ڪري منع جي حڪم کي وڌيڪ ترجيح حاصل آهي. اهوئي سبب آهي ته ملا علي قاري مرقاة ۾ ڄاڻائي ٿو ته قبرن جي زيارت ڪندڙ عورتن تي لعنت بابت جيڪا حديث وارد آهي، سا تڏهن آهي جڏهن اتي اهڙو ڪم ڪن جيڪو شريعت ۾ منع آهي، جيئن روج راڙو وغيره ڪرڻ ۽ هوشيار ماڻهن

کان گجهو نه آهي ته عورتن جي بي صبري ۽ روج راڙو ان وقت هوندو آهي. جڏهن عزيزن، قريبن ۽ پيارن جي قبرن جي زيارت ڪنديون آهن. برڪت خاطر نيڪ ماڻهن جي زيارت ڪرڻ جي ممانعت ثابت نه ٿيندي. البتہ اسان وٽ جيڪو ممانعت جو سبب آهي، اهو آهي سندن غير ماڻهن سان گڏ مڏ ٿيڻ ۽ انهن سان واقفيت پيدا ڪرڻ جو. جيئن بعض جامع مسجدن ۾ اها حالت يقيني نظر ايندي آهي. جيڪڏهن ممانعت جو هيءُ سبب نه هجي ته سندن لاءِ قبرن جي زيارت منع نه آهي، چڱيءَ طرح سمجهي وٺو. ان جي تائيد پاڻ سڳورن جي ان حديث مان ٿئي ٿي ته فرمايائون ته ”توهان کي قبرن جي زيارت کان روڪيو هو، پر هاڻي ڀلي انهن جي زيارت ڪريو، ڇاڪاڻ ته ان مان دنيا سان بي رغبت ۽ آخرت جي يادگيري پيدا ٿئي ٿي. (ابن ماجه) حاڪم پنهنجي صحيح سند سان حديث بيان ڪئي ته پاڻ ڪريمين ارشاد فرمايو ته مون توهان کي قبرن جي زيارت کان منع ڪيو هو، مگر هاڻي سندن زيارت ڪريو، ڇاڪاڻ ته ان سان دل جي نرمي ۽ اکين جو روئڻ ۽ آخرت جي يادگيري پيدا ٿئي ٿي. ”مرقاۃ“ ۾ اهي حديثون موجود آهن، جن مان معلوم ٿئي ٿو ته هن ڏس ۾ عورتون به مردن جي حڪمن ۾ آهن، البتہ سندن باري ۾ ويسام جوڳا ڪي شرط آهن. ان خيالن جي تائيد ان حديث مان ٿئي ٿي ته هڪ پيري پاڻ هڪ قبر وٽان لنگهيا جتي هڪ عورت بي صبريءَ جو مظاهرو ڪري رهي هئي، کيس صبر جو حڪم ڪيائون، مگر زيارت کان نه روڪيائون. آءُ چوان ٿو ته تفصيل سان هيءَ حديث بخاري ۽ مسلم ۾ انس رضي الله عنه جي حوالي سان آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم هڪ قبر وٽان لنگهيا، جتي هڪ عورت روئي رهي هئي، کيس فرمايائون ته الله جو خوف ڪر ۽ صبر ڪر. ورندي ڏنائين ته پري ٿي؟ مون کان توکي ڪهڙي خبر ته مون تي ڪهڙي مصيبت نازل ٿي آهي؟ پاڻ ڪريمين کي نه سڃاتائين. کيس چيو ويو ته الله جو رسول صلي الله عليه وسلم آهي. پوءِ پڇيائين سندن گهر آهي، جتي ڪو دربان موجود نه هو. عرض ڪيائين ته مون اوهان کي نه سڃاتو (هاڻي صبر ڪريان ٿي) فرمايائون ته صبر ته پهرين صدمي وقت ڪارگر ۽ معتبر هوندو آهي. هيءَ حديث هن ڏس ۾ پڌري آهي ته عورتن جي لاءِ منع گهل گهوڙا ڪرڻ کان آهي نه قبرن جي زيارت کان. جيڪڏهن اعتراض ڪندا ته نيڪ آهي، سندن لاءِ رخصت ثابت ٿي. پر ڇا قبرن جي زيارت ۾ سندن لاءِ اجر ۽ ثواب آهي يا نه؟ آءُ چونڊس ته جيئن مردن جي لاءِ اجر آهي تيئن عورتن جي لاءِ پڻ اجر ۽ ثواب آهي. ڇاڪاڻ ته مرد عورت ٻنهي لاءِ مستحب آهي. قهستانيءَ ۾ آهي ته ”وڌيڪ صحيح قول مطابق مردن ۽ عورتن ٻنهي لاءِ قبرن جي زيارت مستحب آهي. جيڪڏهن اعتراض ڪندا ته اها ڳالهه ان حديث جي ابتڙ آهي جنهن ۾ آهي ته ”قبرن جي زيارت ڪندڙ عورتون بغير اجر جي موٽن ٿيون.“ منهنجو جواب هي آهي ته هيءَ حديث انهن عورتن جي باري ۾ آهي جيڪي جنازي سان هلن، جنهن کان کين منع آهي. بدائع ۾ بحر جي حوالي سان ڄاڻايو ويو آهي ته عورتن لاءِ جائز نه آهي ته جنازي سان هلن ڇاڪاڻ ته نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم کين ان ڪم کان منع ڪندي فرمايو آهي ته عورتون بغير اجر ۽ ثواب جي موٽنديون. الله تعاليٰ جي توفيق ۽ فضل سان آءُ چوان ٿو ته جنهن حديث ۾ عورتن تي قبرن جي زيارت ڪرڻ سبب لعنت آهي، ان مان مراد سندن جنازي سان نڪرڻ ئي آهي، جنهن کان انهن کي منع

آهي، جيئن مٿي گذريو، هن اعتبار سان مٿن لعنت ڪئي وئي هجي ته عين ممڪن آهي. پر مون کي ڪو اهڙو عالم نه ٿو سڃهي جنهن ان حديث جي تحقيق هن پس منظر ۾ ڪئي هجي. پڻ ياد رکڻ گهرجي ته قبرن جي زيارت جي اجازت يا زيارت جو مستحب هجڻ نبي صلي الله عليه وسلم جي ان حديث جي ڪري آهي؛ ”پوءِ (هاڻي) انهن جي زيارت ڪريو.“ اها حديث رخصت يا استحباب لاءِ آهي. مرقاة ۾ آهي ته هيءَ حديث رخصت يا مستحب لاءِ آهي ۽ جمهور جو اهو مسلڪ آهي، بلڪه ڪن عالمن ان تي اجماع جي دعويٰ ڪئي آهي. ابن عبدالبر ڪن عالمن کان ان جو واجب هجڻ نقل ڪري ٿو. جڏهن ثابت ٿيو ته جمهور وٽ قبرن جي زيارت مستحب آهي ته پوءِ جيئن مردن کي اهو استحقاق حاصل آهي، تيئن عورتن کي پڻ حاصل آهي. ڇاڪاڻ ته حڪم اڪثريت جي آڌار تي هوندو آهي. جيڪڏهن پيچندن ته موجوده زماني جي ڪن فاضل عالمن دعويٰ ڪئي آهي ته عورتن لاءِ زيارت قبر مطلق حرام آهي. ڇا ان لاءِ ڪو سبب آهي؟ آءٌ چوان ٿو ته سندن دعويٰ صحيح هجي. تڏهن به وڌيڪ وڌايترو چئي سگهجي ٿو ته جيڪا ڳالهه تون چوين ٿو، سا مرجوح يعني ٻيو نمبر قول آهي، جو هن طرح بيان ڪيو ويو آهي ته ”چيو ويو آهي...“ اها ثابتي آهي ان جي ته اهو قول ظاهر روايت جي خلاف آهي. يعني بحر ۾ آهي ته عورت لاءِ قبرن جي زيارت حرام آهي. ان جو سبب شيخ علي متقيءَ ”العنوان“ ۾ ٻڌائي ٿو ته موجوده زماني ۾ عورتن جو فساد ۽ شر وڌي ويو آهي ان ڪري کين قبرن جي زيارت کان منع ڪرڻ وڌيڪ لازم ۽ سلامتي تقاضا ڪري ٿو. هن ۾ شڪ نه آهي ته زماني جي تغير سبب ڪن مسائل ۾ حڪم (مختلف) هوندو آهي. آءٌ چوان ٿو ته اهوئي سبب هن مسئلي بابت به آهي، جيڪو نصاب الاحتساب جو مصنف بيان ڪري ٿو ته؛ ”وڌيڪ مناسب آهي ته عورت ذات سواءِ نبي صلي الله عليه وسلم جي روضي مبارڪ جي قبرن جي زيارت نه ڪري. ليڪن هن قول کي هيٺين حديث بيان ڪرڻ کان بعد پاڻ رد ڪري ٿو ته؛ قبرن جي زيارت ڪندڙ عورتن تي الله جي لعنت آهي. (لکي ٿو ته) ”هيءَ حديث جيتوڻيڪ زيارت قبر جي حرمت تي دلالت ڪري ٿي، پر نبي صلي الله عليه وسلم جي ٻي حديث سان منسوخ آهي جو فرمائن ٿا ته؛ توهان کي مون قبرن جي زيارت کان منع ڪيو هو، پر هاڻي زيارت ڪريو مگر اتي گهل گهوڙا نه ڪريو. آءٌ چوان ٿو ته جڏهن خود نبي صلي الله عليه وسلم جي ٻي حديث سان ممانعت جي حديث منسوخ ثابت ٿي ۽ مٿي گذري چڪه ته جمهور علماء وٽ زيارت ڪرڻ مستحب آهي ۽ پڻ هي به ته ”هاڻي زيارت ڪريو“ جا مخاطب مرد ۽ عورتون سڀ آهن ته لازماً مردن وانگر عورتن لاءِ به زيارت مستحب ثابت ٿي. تنهن ڪري قهستانيءَ ان کي مستحب ڄاڻايو آهي ۽ ممانعت جو ڪوبه سبب نه آهي، ڇاڪاڻ ته اها ڳالهه عقل کان پري آهي ته شارع جي جنهن خطاب ۾ مرد ۽ عورتون شامل هجن، اهو هڪ لاءِ ثابت ٿئي ۽ ٻئي لاءِ ثابت نه ٿئي. بس غور ڪر. غرض ته حرمت جي قول کي عام مڃڻ روايت ۽ درايت، ٻنهي جي خلاف آهي. جيستائين روايت جو تعلق آهي ته بحر ۽ قهستانيءَ جي حوالي سان ان جي اجازت ۽ مستحب هجڻ وضاحت سان بيان ڪري چڪا آهيون ۽ اصول تسليم ٿيل آهي ته مقلد لاءِ جائز نه آهي ته روايت کي ڇڏي ڏي. باقي رهيو سوال درايت يعني عقلي دليل جو ته جيئن ته هن زماني ۾ عورتن لاءِ قبرن جي

زيارت کان منع جو سبب هي آهي ته منجهن فتنو فساد وڌي ويو آهي. جنهن سان ثواب جي بجاءِ التو گناه حاصل ٿئي ٿو. مگر ظاهر آهي جتي اهو فتنو فساد موجود نه هجي ته پوءِ عورتون پڻ نبي ڪريم صلي الله عليه وسلم جي هن حڪم ۾ شامل آهن ته: ”هاڻي انهن جي زيارت ڪريو.“ واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ڪٿ تي ميت جي نماز بابت ڪهڙو حڪم آهي، جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر جائز آهي، جيئن درهم الكيس ۾ آهي ته جيڪڏهن ميت ڪٿ تي هجي ۽ جنازو پڙهجي ته بيشڪ جائز آهي. ائين مضمرات ۾ آهي. اها ئي ڳالهه ان حديث مان ثابت آهي، جيڪا ابن عباس جي حوالي سان ابن ماجه بيان ڪئي آهي ته غسل ۽ ڪفن ڏيئي پاڻ سڳوري جو لاش مبارڪ اربع جي ڏينهن سندن گهر ۾ ڪٿ تي رکيو ويو. ماڻهو وفن جي صورت ۾ داخل ٿيندا ويا. تانجو جڏهن مرد فارغ ٿيا ته عورتون داخل ٿيون. جڏهن اهي فارغ ٿيون ته ٻار داخل ٿيا ۽ پاڻ سڳورن جي جنازي نماز پڙهڻ لاءِ ڪنهن به امامت نه ڪئي، جيئن مواهب ۾ آهي. سعيد بن مسيب کان روايت آهي ته پاڻ سڳورن رحلت فرمائي ته کين غسل ۽ ڪفن ڏيئي ڪٿ تي رکيو ويو. ماڻهو گروهن جي صورت ۾ داخل ٿيندا ۽ فارغ ٿيندا ويا. سندن نماز پڙهائڻ لاءِ ڪنهن به امامت نه ڪئي (ابن ابي شيبه، عبدالرزاق) اهي روايتون ڪٿ تي نماز پڙهڻ جي مسئلي ۾ واضح آهن. ان جي باوجود مناظرو ۽ بحث مباحثو ڪرڻ اهل علم جو طريقو نه آهي ۽ ڪيئن بحث جي گنجائش ٿي سگهي ٿي جڏهن ته پاڻ سڳورن کان به ان طرح ثابت آهي، ان ڪري اهو ئي عمل سنت آهي. فتح القدير ۾ آهي ته تبوك ۾ جبرئيل عليه السلام نازل ٿيو، چيائين اي الله جا رسول ﷺ مديني ۾ معاويه بن مزني گذاري ويو آهي. اوهين پسند ڪريو ٿا ته زمين کي سميتياڻ تان ته مٿس جنازي نماز پڙهو. فرمايائون ته هاڻو! جبرئيل امين پنهنجا ڀر زمين تي هنيا، سندس لاش ڪٿ تي آئي پيش ڪيائين ۽ پاڻ سڳورن سندس جنازي جي نماز پڙهائي. سندن پويان فرشتن جون ٻه صفون هيون. (طبراني) هيءَ روايت هن باب ۾ پڌري آهي ته نبي ڪريم ﷺ جن ڪٿ تي ميت جي نماز پڙهي آهي. ڪتاب ”السر المصون في ترجمة مالڪ بن علي القلانسي“ ۾ آهي ته جڏهن اهو گذاري ويو ۽ ميت نماز لاءِ ڪٿ تي رکيو ويو ته ماڻهن جهنگ جر ۽ جبل ڏٺا. حد نگاه تائين ماڻهن جا هجور هئا، جن تي انتهائي سفيد ڪپڙا پاتل هئا. انهن به ماڻهن سان گڏجي سندس نماز پڙهي. علامه سيوطيءَ شرح الصدور ۾ ائين ذڪر ڪيو آهي. هوشيار ماڻهوءَ کان گجهو نه آهي ته نماز لاءِ جنازي جو ڪٿ تي رکڻ، هن ۾ اشارو آهي ته اهو ڪم جائز آهي ۽ اها عادت مسلمانن ۾ جاري آهي. بس غور ڪر.

باقي رهيو هي اعتراض جيڪو ڪنڊياري جي فاضل مصنف ڪيو آهي، ان جو دارومدار موضوع بابت شڪ تي آهي، جيئن عقلمند کان گجهو نه آهي. مٿي جيڪي روايتون بيان ڪيون ويون، انهن ۾ دلالت آهي ته جنازو ڀلي زمين کان مٿي سواريءَ تي يا ماڻهن جي هٿن ۾ هجي، ان جي نماز پڙهڻ جائز آهي. جيڪي اعتراض ڪن ٿا ته جنازو جيڪڏهن ڪٿ يا پلنگ تي هوندو ته هيٺ زمين تي ٽڪيل نه

ٽنگيل رهي ٿو، اها اجائي دعويٰ آهي جيڪا فقهي ڪتابن جي مطالعي نه ڪرڻ سبب ڪئي وڃي ٿي. هدايه وغيره ۾ آهي ته جڏهن فوتيءَ کي غسل ڏيڻ جو ارادو ڪجي ته کيس ڪٿ يا پلنگ تي رکجي. هن عبارت مان واضح آهي ته ائين ڪرڻ جنازو هيٺ رکڻ آهي. ڇاڪاڻ ته ٽنگيل اها شيءِ هوندي آهي، جيڪا زمين کان بغير سھاري جي مٿي هجي. پڻ هدايه ۾ آهي ته ميت ڪٿ تي کڻجي تي ان جي چئن پيرن کان وٺجي. تنوير ۾ آهي ته جنازو کڻجي ته اڳيون حصو پهريائين رکجي. هن ۾ جنازي جي زمين کان مٿي هجڻ جي وضاحت آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ڪو شخص ڪا سورت دل ۾ پڙهي، زبان سان الفاظ نه چوي، پوءِ ميت کي بخشي ته ڇا ان جو کيس ثواب حاصل ٿيندو يا نه؟

جواب: بظاهر ان طرح کيس ثواب نه ٿيندو، ڇاڪاڻ ته قرآن پڙهڻ زباني عمل آهي نه قلبي ڪيفيت جو نالو. هدايه ۾ آهي ته قرآن مجيد پڙهڻ زباني فعل آهي. شيخ جزري الحصن ۾ لکي ٿو ته جيڪو به ذڪر شريعت ۾ واجب آهي يا مستحب، جيستائين زبان سان ادا نه ڪري ۽ پاڻ ان کي نه ٻڌي، اهو ادا نه ٿيندو. باقي رهيو قلبي ذڪر جو ثواب، جيڪو وڏن وڏن حرفن جي خيال ڪرڻ سان حاصل ٿئي ته ان جو اصل هي آهي ته قلبي ذڪر وڌيڪ افضل ۽ ان جو ثواب وڌيڪ آهي، جيئن اذڪار نوويءَ ۾ آهي ته ذڪر دل سان به ٿيندو آهي ۽ زبان سان به ٿيندو آهي. افضل ذڪر اهو آهي، جيڪو دل ۽ زبان ٻنهي سان هجي. جيڪڏهن انهن ٻنهي مان ڪو هڪ هجي ته افضل قلبي ذڪر آهي. حديث ۾ آهي ته جنهن ذڪر کي ڪرامًا ڪاتبين نٿا ٻڌن، اهو ان کان ثواب جي اعتبار سان وڌيڪ آهي جنهن کي ڪرامًا ڪاتبين ٻڌن ٿا، ان ڪري جيڪڏهن قلبي قرائت جو ثواب ميت کي بخشي ته بظاهر ان کي پهچندو، ڇاڪاڻ ته دل جي عمل جو ثواب آهي. هدايه ۾ آهي ته انسان کي گهرجي ته پنهنجي عمل جو ثواب پنهنجي غير کي بخشي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جنازو سج اڀرڻ يا لڙڻ وقت حاضر ٿئي، ان وقت جنازو پڙهڻ افضل آهي يا مستحب وقت تائين ان کي مؤخر ڪرڻ افضل آهي؟

جواب: گجهو نه آهي ته هن باب ۾ افضليت ۾ اختلاف آهي. التحفه ۾ آهي ته جڏهن جنازو (مٿين) ٽن وقتن ۾ حاضر ٿئي، افضل آهي ته نماز پڙهجي ۽ ان کي پوئتي نه ڪجي. اهڙيءَ طرح فتح القدير، البحر، درمختار، شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته ٽنهي وقتن ۾ جنازو حاضر ٿئي ۽ ان تي نماز پڙهجي ته صحيح آهي ۽ افضل آهي ۽ ان کي مؤخر نه ڪجي. ڇاڪاڻ ته عمومي اعتبار سان جلدي ڪرڻ جڳائي ٿي، سواءِ ان جي ته ممانعت جو ڪو سبب هجي. ايضاح ۾ آهي ته ”جنازو وقت کان اڳ حاضر ٿئي.“ ڇاڪاڻ ته جڏهن انهن ٽنهي وقتن ۾ جنازو حاضر ٿيندو ته بغير ڪراهيت جي جائز آهي، جو ان جي ادائينگي ان نموني سان ٿئي ٿي جيئن واجب ٿئي ٿو ۽ اهو واجب تڏهن ٿئي ٿو جڏهن حاضر ٿئي ٿو ۽ اهو مڪروم نه، افضل آهي. ڇاڪاڻ ته رسول الله ﷺ جي حديث آهي ته ٽن ڳالهين ۾ دير نه ڪجي. جن مان هڪ جنازي جي نماز آهي. اهڙيءَ طرح السراج الوهاج ۾ آهي. جيڪڏهن ڇنڊين ته افضل

ڪهڙو ڪم آهي؟ (هڪدم) ادا ڪرڻ يا مباح وقت تائين پوئتي ڪرڻ؟ آءٌ عرض ڪندس ته (جلد) ادا ڪرڻ افضل آهي جو نبي اڪرم ﷺ جو فرمان آهي ته فوتين کي جلد دفنايو پڻ فرمايائون ته ٽن ڪمن ۾ تاخير نه ڪجي. جنازو جڏهن حاضر ٿئي، قرض جڏهن ادا ڪرڻ جي سگهه هجي ۽ نوجوان عورت جي شادي جڏهن ان جو شريڪ حيات ملي. باقي رهيو (مٿين وقتن ۾) تلاوت جو سجدو ادا ڪرڻ جو مسئلو، افضل آهي ته ان کي مؤخر ڪجي. ڇاڪاڻ ته ان کي ترسي ادا ڪرڻ واجب آهي. اهي روايتون جناسي نماز حاضر ٿيڻ وقت هڪدم ان جي نماز پڙهڻ جي افضليت ثابت ڪن ٿيون، پر بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن (مڪروه وقتن ۾) سجدي جي آيت تلاوت ڪري ۽ سجدو ڏي يا جنازو حاضر ٿئي ته ان جي نماز پڙهجي ته بغير مڪروه جي صحيح آهي. ڇاڪاڻ ته تلاوت جو سجدو ۽ جنازو فوراً پڙهڻ واجب آهي، پر دير سان پڙهي ته افضل آهي. حليه ۾ آهي ته سجده تلاوت ۽ جنازو مڪروه وقتن ۾ پڙهڻ ڪن وٽ جائز پر مڪروه آهي جيئن ڪافي جي مصنف وضاحت ڪئي ۽ هدايه ۾ به اشارو آهي. ڪن وٽ بغير ڪراهيت ائين جائز آهي، جيئن ان ڏينهن جي عصر (سج لٿي) پڙهڻ، اها وضاحت علامه زبيلي ڪئي آهي. برهان شرح مواهب الرحمن ۾ آهي ته اسان وٽ ٽن مڪروه وقتن ۾ ڪو فرض ۽ واجب ادا ڪرڻ جائز نه آهي سواءِ ان جي ته: ۱- ان ڏينهن جي عصر پڙهي سگهجي ٿي. ۲- تلاوت جو سجدو ڏئي سگهجي ٿو. ۳- جناسي جي نماز پڙهجي. پويان به ڪم جائز مگر مڪروه آهن- ياد رهي ته سواءِ ڪراهيت جي جائز نه آهن جيئن ڪي پائين ٿا. معلوم ٿيو ته انهن وقتن ۾ جنازو پڙهڻ افضل هجي، اها ته پري جي ڳالهه آهي، اٿلندو مڪروه آهي. بظاهر ائين معلوم ٿئي ٿو ته مڪروه تنزيهي آهي جنهن جو مطلب ته ان کي ڇڏڻ وڌيڪ مناسب ۽ افضل آهي. بحر ۾ آهي ته مڪروه تحريمي نه آهي. سندس قول جي تائيد درمختار مان ٿئي ٿي، جيڪو لکي ٿو ته جيڪڏهن (مٿي بيان ڪيل ٻئي ڪم مڪروه وقتن ۾) واجب ٿين ته ادا ڪرڻ مڪروه تحريمي نه آهي. ثابت ٿيو ته اهو ڪم مڪروه تنزيهي آهي ۽ ان طرف هدايه جي هيءَ عبارت اشارو ڪري ٿي ته (مڪروه وقتن ۾) جنازو پڙهي يا سجده تلاوت ڏي ته جائز پر مڪروه آهي. ڇاڪاڻ ته اڻپوري نموني ادا ٿين ٿا، جيئن واجب ٿيا. اهي واجب ان وقت ٿين ٿا جڏهن جنازو حاضر ٿئي ٿو يا سجده تلاوت جي آيت پڙهجي ٿي. ان ڪري فتح القدير جو مصنف چوي ٿو ته بهتر آهي ته انهن وقتن ۾ ٻئي ڪم پوئتي ڪجن. قهستانيءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن ٻئي ڪم مڪروه وقتن ۾ واجب ٿين جيئن ڪرمانيءَ ۽ تحفه ۾ آهي ته ادا ته ڪيا ويندا مگر انهن ۾ ڪراهيت شامل ٿيندي. يعني بغير ڪراهيت جي جائز نه آهي، جيئن گمان ڪيو ويو آهي. اهي روايتون دلالت ڪن ٿيون ته جناسي جي نماز مڪروه وقتن ۾ مؤخر ڪري پڙهجي ۽ پڻ هي ته جيڪڏهن مڪروه وقتن ۾ جنازو پڙهيو ويو ته نماز ۾ ڪراهيت شامل ٿيندي ۽ اهو ئي قول وڌيڪ درست معلوم ٿئي ٿو، ڇاڪاڻ ته حديث ۾ ممانعت وارد آهي. عقبه بن عامر الجهندي کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن ٽن وقتن ۾ نماز پڙهڻ ۽ جنازو دفنائڻ کان منع فرمائي: ۱- سج اڀرڻ وقت تانجو مٿي چڙهي ۲- سج لڙڻ وقت تانجو لڙي بيهي ۳- سج لهڻ وقت تانجو لهي بيهي. حديث ۾ جنازو دفنائڻ مان مراد ميت تي نماز پڙهڻ آهي، جيئن هدايه ۾ آهي. ٻنهي حديثن ۾ مطابقت پيدا ڪرڻ ممڪن آهي. هن طرح ته جنهن حديث ۾ نماز جلد پڙهڻ جو حڪم

آهي. ان مان مراد وڻجي ته جنازو حاضر ٿئي ته فوراً پڙهجي پر مڪروم وقتن ۾ نه پڙهجي. ”فوتي جلدي دفنايو“ ۾ حڪم خاص آهي ۽ ”مڪروم وقتن ۾ نماز نه پڙهيو“ ۾ حڪم عام آهي. اهڙي طريقي سان السراج ۽ الايضاح ۾ جيڪو حڪم آهي رد ٿئي ٿو، جيئن ڳجهو نه آهي. بس غور ۽ فڪر کان ڪم وٺ. باقي رهيو مسئلو ان ڏينهن جي عصر نماز جو ته جيڪڏهن وقت جي تنگيءَ سبب سج لهي وڃي ته عصر قضا ٿي ويندي، جڏهن ته جنازه نماز جو وقت ڪافي ٿئي ٿو، مڪروم وقت ۾ نه پڙهجي ته قضا ٿيڻ جو خطرو نٿو رهي. ان ڪري جناري ۽ عصر جو حڪم جدا جدا آهي. حاصل هي ته مڪروم وقتن ۾ جنازو پڙهجي يا نه؟ ان بابت جيتوڻيڪ روايتون مختلف آهن، مگر افضل آهي ته دير سان پڙهجي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ميت کي پليت جانور تي رکجي ۽ وچ ۾ ڳوٺ وغيره هجي ته ان تي جناري جي نماز جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر متش نماز جائز آهي جو البحر ۾ آهي ته مصنف ميت جي (جاء جي) پاڪ هجڻ جو شرط احتياطاً لاڳو ڪيو آهي. الفوائد التاجيه ۾ آهي ته جيڪڏهن اها ڳوٺ يا ڪٿو جناري تي هجي ته بلاشڪ جناري جي نماز پڙهڻ جائز آهي ۽ جيڪڏهن ڳوٺ ۽ ٻوڇڻ جناري تي نه هجي ته پوءِ ڪا روايت نٿي ملي، پر جائز هجڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته جاءِ پليت هجي ته پليتي ميت کي نه لڳندي. ڪي عالم هي سبب ڄاڻائن ٿا ته ميت جو ڪفن سندس ۽ زمين جي وچ ۾ حائل رهي ٿو. (انهيءَ ڪري ان جي ناپاڪ ٿيڻ جو سوال پيدا نٿو ٿئي) الفقيه ۾ آهي ته ميت جي هنڌ جو پاڪ هجڻ شرط آهي. غرض ته مسئلي ۾ جيئن ڏسو ٿا روايتون مختلف آهن، احتياطاً جاءِ به پاڪ هجڻ گهرجي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ميت تي ڳاڙهو يا ريشمي ڪپڙو وجهجي ته ان جي نماز پڙهڻ مڪروم آهي يا جائز؟

جواب: بظاهر جائز آهي، پر ميت مرد هجي ته ائين ڪرڻ نه جڳائي، جيئن نصاب الاحتساب مان ظاهر آهي، جيڪو لکي ٿو ته ارڙهين ڳالهه جيڪا منع آهي، سا آهي ته قبر تي ريشمي ڪپڙو ويڙهين ٿا، جيڪڏهن مرن کان پوءِ ائين ڪجي ته منع آهي. ظاهر آهي قبر تي ريشمي ڪپڙو ويڙهڻ منع آهي ته ميت مٿان وجهڻ وڌيڪ منع جوڳو ڪم آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ماڻهو جنازو پڙهي رهيا هجن ۽ سامهون مقبرو هجي، جنهن تي هڪدم ماڻهن جي نگاه پوي. ان صورت ۾ شرعا جناري جي نماز مڪروم آهي يا جائز؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر نماز پڙهڻ مهل قبر جو سامهون هجڻ مڪروم آهي، جيئن متانه ۾ آهي. مفيد جو مصنف لکي ٿو ته قبر جي ويجهو نماز پڙهڻ مڪروم آهي. قبر جيڪڏهن نماز جي جاءِ کان پري هجي ته (جائز آهي) جو عالمگيريءَ ۾ آهي ته قبرون جيڪڏهن نماز جي جاءِ کان پري آهن ته اتي نماز پڙهڻ مڪروم نه آهي. ڪن عالمن ان دوري ۽ وچوليءَ جي حد هيءَ ٻڌائي آهي ته ايترو فاصلو هجي، جيترو نمازيءَ جي آڏو لنگهڻ مڪروم نه هجي. متانه ۾ الحاويه جي حوالي سان آهي ته علامه ابونصر کان

هن مسئلي بابت پڇيو ويو. چيائين جيڪڏهن قبر نماز جي جاءِ کان پري هجي ته مڪروه نه آهي ۽ قبر ۽ نمازين جي وچ ۾ ايترو مفاصلو هجي جو انسان گذري سگهي ته به مڪروه نه آهي. انهيءَ ڪري هن صورت ۾ به مڪروه نه ٿيندو. ڪن عالمن سجدي جيترو مفاصلو ڄاڻايو آهي ۽ ڪن ايترو مفاصلو جيترو امام جي اڳيان هوندو آهي. جيئن مٿانه ۾ آهي ته سجدي جيترو فاصلو مراد آهي. ائين احمد بن محمد چوي ٿو ۽ محمد بن مسلم چوي ٿو ته جڏهن امام نماز پڙهائي ته جيتري جڳهه امام جي آڏو هجي، سا مقصود آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: مخدوم محمد صادق اوهان جو شاگرد لکي ٿو ته غسل ڏيڻ وارن جي باري ۾ مشهور آهي ته استنجا ڪرائڻ کان اڳ ان جي پيٽ کي مليندا آهن. اهو ڪم سنت ۽ مستحب نه آهي، بلڪه ان ڪري ڪن ٿا ته مٿان غسل ڏيڻ وقت ڪا پليدي نڪري اچي ۽ بظاهر ان احتياط جي ضرورت نه آهي. جو پليتي ظاهر به ٿي ته به سندس غسل ۽ وضو برقرار رهندو ۽ موٽايو نه ويندو. صرف پليتي ڏوٻي جيئن درمختار ۾ آهي. انهيءَ ڪري احتياط خاطر ميت جو جسم ملڻ غير ضروري آهي. اهو طريقو غسل ڏيندڙن پاڻ ايجاد ڪيو آهي، جنهن جو ڪنز، شرح وقايه، شرح منية المصلي ۽ درمختار وغيره اعتماد جوڳن ڪتابن ۾ ذڪر نٿو ملي. والله اعلم بالصواب ۽ فوتيائيءَ جو جيڪو سينه بند هوندو آهي، ان جي ڊيگهه ڇهه وال ۽ ويڪر ايتري هجي جو بغل کان ڇاتيءَ تائين پهچي ۽ گهرجي ته ازار جي مٿان ۽ لفافي جي هيٺان ٻڌجي، يعني ڪفن مٿان نه ٻڌجي جيئن ”سنڌي ابوالحسن جي“ وغيره ڪتابن ۾ آهي ڇاڪاڻ ته ان روايت تي فتويٰ نه آهي بحر ۾ آهي ته سينه بند (استر) لفافي هيٺان ۽ ازار ۽ قميص جي مٿان ٻڌجي ۽ اهو ظاهري قول آهي مفتاح الصلوة ۾ آهي ته صحيح هي آهي ته ازار لفافي جي هيٺيان هجي. چلي لکي ٿو ته سينه بند ڊيگهه ۾ ٽي هٿ ويڪر ۾ بغل کان گوڏن تائين هجي. شرح منية المصلي ۾ آهي سينه بند جي ويڪر ٻين جي پاڙ کان دن تائين هجي ۽ گوڏن تائين به چيو ويو آهي، ان کي استر چئجي ٿو. (حرره محمد صادق تلميذ المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

جواب: بظاهر فوتيءَ جي پيٽ کي ملڻ غسل کان فارغ ٿي ويهارڻ کان بعد آهي، جيئن ڪنز ۾ آهي ته ان کان بعد لاش کي پنهنجي سھاري ويھاري ۽ سندس پيٽ نرميءَ سان ملي. بحر ۾ آهي ته ”ان کي ويھاري ۽ سندس پيٽ کي ملي.“ هنن عبارت ۾ لفظ ”پوءِ“ ترتيب جي معنيٰ ۾ آهي يعني فوتيءَ جي پيٽ کي ويھارڻ کان پوءِ هٿ گھمائي نه ويھارڻ کان اڳ تنهن ڪري استنجا کان اڳ ان تي هٿ گھمائڻ ترتيب ۾ شامل نه آهي. ظاهر آهي ته ساڄي ۽ کاٻي وهنجارڻ وقت چورڻ سبب گھڻو ڪري ميت جي اندران گند نڪرندو آهي ان ڪري عالمن اها وضاحت ڪئي آهي ته غسل ڏيڻ کان بعد جڏهن کيس ويھارجي ته ان تي هٿ گھمائجي جيئن اندرين گندگي نڪري ۽ ڪفن خراب نه ٿئي ڪفن ۾ سينه بند يعني استر ازار مٿان ۽ لفافي جي هيٺان ٻڌجي اهو ئي ظاهري قول ۽ وڌيڪ صحيح آهي جيئن بحر، مفتاح وغيره ۾ آهي سينه بند لفافي جي مٿان ٻڌڻ ظاهر ۽ صحيح قول جي خلاف آهي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: قبر جي مرمت ۽ ان کي مضبوط ڪرڻ شروع ۾ ڪجي يا پراڻي ٿيڻ کان بعد، جائز آهي يا نه بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: مختار ۽ وڌيڪ صحيح قول، جنهن تي فتويٰ آهي هي آهي ته قبر کي پڪو ڪرڻ مڪروه نه آهي. (الفتاويٰ الصوفيه) نظم الفقه ۾ آهي ته پڪي قبر ٺاهڻ جائز آهي. فتاويٰ خانيه ۾ آهي ته اهو قول وڌيڪ صحيح ۽ ان تي فتويٰ آهي. سراجي ۾ آهي ته پڪي قبر ٺاهڻ مڪروه نه آهي ۽ اهو پسنديدہ قول آهي. رهيو سوال ڊهڻ کان بعد ان جي مرمت ۽ تعمير جو ته حڪيم ترمذي ۽ نوادر الاصول جي پندرهن باب ۾ لکي ٿو ته خاتون جنت سيده فاطمه رضي الله عنها حضرت حمزه جي قبر جي هرسال زيارت ۽ مرمت ۽ اصلاح ڪندي هئي. قبر جي مرمت ان ڪري ته ڊهي پٽ نه ٿئي نه ته ان هنڌ کي کوٽي ماڻهو ٻي قبر ٺاهيندا. ٻيو سبب هي آهي ته جڏهن اها ڊهي پوندي ته ماڻهو قبر واري جو نالو ئي وساري ويهندا پوءِ ان جي زيارت کان محروم ٿيندا حالانڪ اهو سندن حقن مان هڪ حق آهي. ڪبري، برهان ۽ خلاصه ۾ آهي ته نبي ڪريم ﷺ پنهنجي پٽ ابراهيم عليه السلام جي قبر وٽان لنگهيا. منجهس هڪ سوراخ ڏٺائون ته ان کي بند ڪندي فرمايائون جيڪو قبر ٺاهي، جڳائي ته ان کي چڱي طرح مضبوط ڪري. جامع المضمرات ۾ ”كفاية الشعبي“ جي حوالي سان آهي ته عصام بن ابي يوسف مديني جي چوڌاري چڪر هڻندو ۽ ڊنل قبرون ٺاهيندو هو. ماڻهن ۾ مشهور آهي ته قبر مضبوط ڪرڻ سان فوتيءَ کان بيهر پڇاڻو ٿئي ٿو. ويسام جوگن ڪتابن ۾ اهڙي ڪا ڳالهه نه آهي ۽ نه ان جو يقين ڪرڻ گهرجي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جناري جي نماز پڙهڻ وقت جڏهن الله اڪبر چئبو آهي. هٿ مٿي کڻجن ته مڪروه آهي يا نه. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: وڌيڪ چڱو ائين آهي ته پهريون ڀيرو تڪبير تحریم چوڻ وقت رفع یدین ڪرڻ کان سواءِ وري هٿ نه کڻجن جيتوڻيڪ ڪندو ته جائز آهي. ڇاڪاڻ ته حضرت ابن عمر رضي الله عنه ائين ڪندو هو. بلخ جا اڪثر عالم ائين ڪن ٿا. نصير بن يحيٰ ڪڏهن هر تڪبير وقت هٿ کڻندو هو ۽ ڪڏهن ڇڏي ڏيندو هو. امدادالفتاح ۾ آهي ته بلخ جي گهڻن عالمن هر تڪبير وقت هٿ مٿي ڪرڻ جو مسلڪ اختيار ڪيو آهي جيئن حضرت ابن عمر رضي الله عنه جو معمول هو، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: فتاويٰ الناطقيءَ ۾ آهي مڙس کي جڳائي ته پنهنجي گهر واريءَ جو جنازو سندس پيءُ سان گڏجي کڻي ۽ قبر ۾ لاهي. اهي نه هجن ته پاڙي جا چڱا مڙس جنازو کڻن ۽ قبر ۾ لاهن. جامع الفقير آهي ته جڏهن عورت فوت ٿئي ۽ مڙس موجود هجي ته جڳائي ته سندس جنازو کڻي ۽ قبر ۾ لاهي، بشرطيڪ سندس محرم موجود هجن. عالمن جو ان ڳالهه تي اتفاق آهي. اهو حڪم استحساناً آهي نه قياس جي اعتبار سان ۽ ان تي اعتماد آهي (جامع الفتاويٰ) ڇا هي حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: بظاهر عورت جي ميت کي ان جو محرم قبر ۾ لاهڻ جو وڌيڪ حقدار آهي. پاڙي جي صالح اجنبي ماڻهن جي پيٽ ۾ مڙس وڌيڪ حقدار آهي. جيئن امدادالفتاح ۾ آهي ته: مائٽ محرم عورت کي قبر ۾ لاهي ته اوليٰ آهي ۽ ڌارين نيڪ ماڻهن جي پيٽ ۾ محرم ۽ مڙس کيس قبر ۾ لاهي. جڏهن اجنبي نيڪ ماڻهو جي پيٽ ۾ مڙس کيس قبر ۾ لاهڻ جو وڌيڪ لائق آهي ته پوءِ سندس لاءِ ان جو

جنازو کڻڻ وڌيڪ آسان آهي، ان ڪري مڙس لاءِ جائز آهي ته زال جو جنازو کڻي، جيئن ڳجهو نه آهي. ماڻهن ۾ جيڪو مشهور آهي ته مڙس لاءِ زال جو جنازو کڻڻ منع آهي، ان جو ڪو اعتبار نه آهي. جواهر الفتاويٰ ۾ آهي ته اسان تي شريعت جي پيروي ڪرڻ ضروري آهي نه جاهلن جو اعتقاد رکڻ، واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: مسجد جي اڳڻ سان مليل هڪ ٻي مسجد آهي، جنازي پڙهڻ وقت ميت، امام ۽ ڪجهه ماڻهو ان کان ٻاهر بيٺن ٿا ۽ ڪي جڳهه نه هجڻ ۽ هجوم جي ڪري ويجهي مسجد ۾ صفون ٻڌن ٿا. ان صورت ۾ سڀني جي يا جيڪي ماڻهو جڳهه نه هجڻ سبب مسجد ۾ پڙهڻ ٿا، انهن جي نماز بغير ڪراهيت جي جائز آهي يا نه؟ ۽ جيڪڏهن ڪي ماڻهو جڳهه تنگ هجڻ کان سواءِ ٻاهر پڙهڻ ته سندن نماز مڪروم هجڻ ۾ اختلاف آهي يا کين منع ڪجي؟ فرض ڪجي ته مڪروم هجڻ اختلافي آهي ته ڪي ڪتاب مڪروم هجڻ جي قول کي ترجيح ڏين ٿا. جيئن بحر ۽ درمختار ۾ آهي ته: مختار قول مڪروم هجڻ جو آهي جيئن خلاصه ۾ آهي (درمختار) ڪي ڪتاب مڪروم نه هجڻ جي قول کي ترجيح ڏين ٿا. جيئن شرح منية المصليٰ ۽ ايضاح شرح الاصلاح ۽ چلبي حاشيه شرح وقايه ۽ جامع رموز، خزانه الروايات کان نقل ڪندي لکن ٿا ته ڪن ڪتابن ۾ آهي ته: ”سندن نماز مڪروم نه آهي. ان تي اسان جي عالمن جو اتفاق آهي. ۽ ڪن ڪتابن ان تي اجماع جي دعويٰ ڪئي آهي.“ غرض ته ڪهڙي روايت کي ترجيح جوڳي ۽ ڪهڙي روايت مرجوح (ٻئي نمبر جي) آهي. جڏهن منع جي روايتون اختلافي آهن ته پوءِ ڪن اهل علم جي اها دعويٰ ڪيتري قدر صحيح آهي ته منية المصليٰ وغيره شرح جي ڪتابن موجب ترجيح انهن روايتن کي آهي، جن ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته نماز مڪروم نه آهي، هن تي عالمن جو اتفاق ۽ اجماع آهي. مگر بحر جي مصنف منع جي قول تي اجماع نقل ڪيو آهي، اهو قول صحيح آهي يا غير صحيح آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جڳهه جي تنگي سبب مسجد وغيره ۾ نماز پڙهجي ته مڪروم نه آهي. جيئن عالمگيريءَ ۾ آهي ته: ”جنهن مسجد ۾ جتي جماعت ٿئي ٿي، اتي جنازو مڪروم آهي، خواه ميت ۽ ماڻهو مسجد ۾ هجن يا مسجد کان ٻاهر هجن يا امام ڪن ماڻهن سان مسجد کان ٻاهر هجي ۽ باقي ماڻهو مسجد ۾ پڙهن يا ميت مسجد ۾ هجي ۽ امام ۽ ماڻهو مسجد کان ٻاهر هجن. اهو ئي قول پسنديده آهي. خلاصه ۾ ائين آهي. بارش وغيره جو عذر هجي ته مڪروم نه آهي. ائين ڪافيءَ ۾ آهي. متانه جو مصنف منتقيءَ جي مجموعي روايتن جو حوالو ڏيندي لکي ٿو ته سواءِ عذر جي مسجد ۾ جنازو نه پڙهجي. بغير عذر جي نماز پڙهڻ جي جيڪا ڪيفيت مٿي بيان ڪئي وئي آهي، ان بابت ڪن ڪتابن ۾ آهي ته مڪروم نه آهي، ۽ ان تي عالمن جو اتفاق آهي جيئن ايضاح وغيره مان ٿئي ٿو. پر راجح قول هي آهي ته مڪروم آهي.

سوال: پنگيءَ جو جنازو پڙهڻ ۽ سندس ذبيحو کائڻ حلال آهي يا نه؟

جواب: بظاهر پنگي، جيڪو حرام ۽ مردار کائي، ٻين حرام خورن وانگر فاسق فاجر آهي، جيڪي لت مار، ظلم ۽ رشوت سان ماڻهن جو مال ناجائز کائڻ ٿا يا شرابي ڪبابي ۽ زاني آهن. ڄاڻڻ گهرجي ته ڪبيره گناه ڪرڻ فسق آهي، ڪفر نه آهي جيئن اهل سنت والجماعت جو مذهب آهي. خارجي ان

جي ابتڙ عقيدو رکڻ ٿا، جيئن عقائد جي ڪتابن ۾ تفصيل موجود آهي، ان ڪري جيئن انهن ماڻهن جو ذبيحو کائڻ جائز آهي، جيڪي شرابي ڪبابي ۽ حرام خور آهن جو مٿن ”مسلم“ نالو پيل آهي. ساڳيءَ طرح پڻگيءَ جو ذبيحو کائڻ به حلال آهي. هدايه ۾ آهي ته مسلمان ۽ جيڪو اهل ڪتاب مان هجي، تنهن جو ذبيحو حلال آهي ۽ ان جو جنازو پڙهيو ويندو. ڪيئن نه ان جو جنازو پڙهجي، حالانڪ مردار کائيندڙ، ڄاڻي وائي خودڪشي ڪندڙ کان وڏو ڏوهاري نه آهي. مذهب جي امام ۽ اسان جي ٽئين امام مٿس جنازي جي نماز پڙهڻ جو قطعي حڪم ڏنو آهي، جيئن جواهر الاخلاطيءَ ۾ آهي. ڄاڻي وائي خودڪشي ڪندڙ کي غسل ڏجي ۽ نماز پڙهجي. امام محمد ۽ حسن شيبانيءَ جو اهو قول آهي ۽ ان تي بعض عالمن فتويٰ ڏني آهي. ڇاڪاڻ ته اهڙو شخص گنهگار ايماندار آهي. ان ڪري ٻين وڏن گناهن ڪندڙ ماڻهن وانگر آهي ۽ اهو ئي قول صحيح آهي. هر ان شخص جي جنازي نماز پڙهڻ بابت هيءَ عبارت پڌري آهي، جيڪو ڪلمو طيب پڙهي ٿو مگر ڪبيره گناه ڪري ٿو، ڇاڪاڻ ته حديث ۾ آهي ته جيڪو لا اله الا الله جو اقرار ڪري، ان جو جنازو پڙهو (طبراني، ابونعيم) غرض ڪلمو گو مسلمان جو جنازو پڙهڻ، باوجود ان جي جو سندس افعال (بيچڙا) هجن، نبي اڪرم ﷺ جي حڪم جي تعميل آهي. تعجب انهن تي آهي جيڪي پڻگيءَ جي بيچڙي شڪل صورت ۽ مسڪينيءَ سبب مٿس جنازي جي نماز پڙهڻ کان عار ڪن ٿا. حالانڪ مالدار ۽ سرنديءَ وارن تي جنازي جي نماز پڙهڻ ٿا جڏهن ته اهي به حرام خوري، شراب خوري جهڙا وڏا ڪڏا ڪم ڪن ٿا. مگر جيئن ته سندن شڪليون صورتون سهڻيون هونديون آهن، دنيا ۾ انهن کي شان شوڪت حاصل هوندو آهي، ان ڪري ڏسو ٿا ته سندن جنازن تي ڪيڏو هجوم هوندو آهي، پر ويچاري پڻگي جو جنازو پڙهڻ لاءِ ڪو ڪڏهن تيار نظر نه ايندو. جڏهن ته سرمايه دارن ۽ شاهوڪارن ۽ پڻگين ۾ ٻئي ڳالههون يڪسان ۽ مشترڪ آهن. اهي به وڏا ڏوهه ڪن ٿا، هي به ڪري ٿو. اهي به ڪلمي طيب جو اقرار ڪن ٿا هي به ڪري ٿو ۽ توهان کي چڱيءَ طرح خبر آهي ته اهو عار ۽ نفرت طبعي آهي نه شرعي حڪم. پوءِ غريب گنهگار جو جنازو پڙهڻ کان ڇڏڻ ۽ شاهوڪار معزز گنهگار جو پڙهڻ انصاف نه آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: متقي ۽ پرهيزگار شخص گذاري ويو، کيس گهر ۾ دفن ڪيائون جتي چيڻا گندگي اڇلائڻ سبب بدبو وڌي وئي. اتان قبر کوٽي ٻئي هنڌ مقبري وغيره ۾ پورڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر گهر ۾ دفن ڪرڻ جائز نه آهي. جيئن درمختار ۾ آهي ته گهر ۾ لاش دفنائڻ نٿو سونهي جيتوڻيڪ معصوم ٻار جو هجي. ڇاڪاڻ ته گهر ۾ ميت دفنائڻ خاص نيين جي سنت آهي. قبر وٽ گندگي ۽ چيڻا وغيره اڇلائڻ جي به شريعت ۾ منع آهي. بحر ۾ آهي ته قبر لتاڙڻ، ان تي ويهڻ، سمهڻ، پيشاب پاخانو ڪرڻ مڪروه آهي. فتح القدير ۾ آهي ته جيڪو ڪم سنت مان ثابت نه آهي، قبر وٽ اهو ڪرڻ مڪروه آهي. دفن کان پوءِ قبر کوٽڻ حرام آهي، جيئن امام سرخسي المحيط ۾ ڄاڻائي ٿو ته دفن ڪري پوءِ قبر کوٽڻ حرام آهي. بحر جو مصنف لکي ٿو ته دفن ڪري لاش نه ڪڍجي، سواءِ ان جي جو زمين ٽپايل هجي، يعني ميت تي مٽي وجهڻ کان پوءِ بلا ضرورت ڪڍڻ جائز نه آهي ۽ عالمن ان جي حرام هجڻ جي وضاحت ڪئي آهي. مصنف جي ڪلام مان معلوم ٿئي ٿو ته

لاش بغير قبلي جي يا کاٻي پاسي يا پيرن جي جاءِ تي سندس مٿو رکيو ويو هجي يا بغير غسل جي دفن ڪيو ويو هجي ۽ مٿس مٽي وڌي وئي هجي، ته کوٽي نه ڪڍيو ويندو. بدائع ۾ آهي ته قبر کوٽڻ حرام آهي ۽ اهو الله تعاليٰ جو حق آهي (ته نه کوٽجي) اها ڳالهه به ڳجهي نه آهي ته جڏهن انهن صورتن ۾ قبر کوٽڻ جائز نه آهي ته پوءِ گندي جاءِ يا چيئن جي واڙي ۾ دفنائڻ وري کوٽڻ رهندو وڌيڪ حرام ٿيندو. ان ڪري گهر جي مالڪ کي جڳائي ته پاخانو ۽ گند ڪڍڻو ٻي جاءِ تي اڇلائي تان ته ميت جي بي حرمتي ڪري گنهگار نه ٿئي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: غير صالح، غير ولي الله جي قبر کي ٻوڏ جو پاڻي وڪوڙي ويو. اتان لاش ڪڍي ٻي جاءِ تي دفن ڪرڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: مسئلو اختلافي آهي پر ڪيڏن اوليٰ ۽ وڌيڪ چڱو آهي. اختلاف کان بچڻ جي صورت اها آهي ته لاش نه ڪڍجي. قهستانيءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن پاڻي وڌي وڃي ته ان صورت ۾ مسئلو اختلافي آهي. تحفة الفقه جو مصنف الفتاويٰ البديعي جي حوالي سان لکي ٿو ته اختلاف ان صورت ۾ آهي جڏهن ٻوڏ جو پاڻي قبر کي وڪوڙي وڃي. ڪن بزرگن وٽ ان هنڌ تان ان کي هٽائڻ جائز آهي، جيئن مضمرات ۾ آهي. مطلوب المؤمنين جو مصنف لکي ٿو ته فقيه ابو جعفر پهرين اهڙائڻ جائز چونڌو هو، پوءِ ان قول کان رجوع ڪري چوڻ لڳو ته هٽائڻ ناجائز آهي. بس الله جي تقدير ۽ قدرت ۾ ائين ئي لکيل آهي، واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ميت دفنائڻ ختم بيهي پڙهڻ سنت آهي يا ويهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر بيهي ختم ڪيڏن مسنون آهي، جيئن امداد الفتاح ۾ آهي ته: قبر جي زيارت جو مسنون طريقو آهي ته بيهي ختم ڪڍجي ۽ دعا به بيهي گهرجي، جو رسول الله ﷺ جن جنت البقيع ۾ ائين ڪندا هئا (محمد قائل) ان قول جي تائيد بحر مان ٿئي ٿي ته معمول زيارت ۽ بيهي دعا ڪرڻ جو آهي، جيئن نبي ﷺ بقيع جي قبرستان وڃي ڪندا هئا. پر ظاهر آهي ته قيام دعا جي خاطر آهي، ان جي تائيد منهاج للنوويءَ مان ٿئي ٿي ته: قبرستان ۾ ويهي دعا گهرڻ کان بيهي گهرڻ وڌيڪ ڪامل طريقو آهي. الجوهرة النيرة ۾ دفنائڻ کان پوءِ ويهڻ کي مستحب قرار ڏنو ويو آهي، لکي ٿو ته: مستحب آهي ته ميت دفنائڻ گهڙي سوا قبر وٽ ويهجي. ايتري دير جو جانور ڪهي گوشت تقسيم ڪري سگهجي. ان دوران قرآن پڙهجي ۽ ميت لاءِ دعا گهرجي. درمختار ۾ آهي ته رات ۾ ميت دفنائڻ ۽ قبر واري وٽ ويهي قرآن پڙهڻ مڪروه نه آهي ۽ اهوئي مختار قول آهي. هن مان معلوم ٿيو ته قبر وٽ ويهڻ قرآن پڙهڻ خاطر آهي. مرقات ۾ آهي ته سلف صالحين، بزرگن مشائخن ۽ مشهور عالمن جون قبرون پڪيون ڪرڻ کي جائز قرار ڏنو آهي. تان ته ماڻهو سندن زيارت ڪن ۽ ويهي راحت حاصل ڪن. هي قول به قبرن وٽ ويهڻ جي جواز تي دلالت ڪري ٿو، جيئن ڳجهو نه آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: انسان پنهنجي زندگي ۾ پنهنجي هٿ سان خير خيرات ڪري ته چڱو يا مرڻ کان بعد؟ حياتيءَ ۾ زڪوات ۽ ٻين حقوق الله جي عيوض قرآن فديو ڏي ته قبول آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر

حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر پنهنجي حياتيءَ ۾ خير خيرات ڪرڻ افضل آهي، ڇاڪاڻ ته رسول الله ﷺ فرمايو آهي ته انسان زندگيءَ ۾ هڪ درهم ڏئي ته ان صدقي کان وڌيڪ چڱو آهي، جو سندس مرڻ کان بعد ان جي طرفان سو درهم صدقہ ڪيا وڃن (ابوداؤد) باقي رهيو مسئلو حياتيءَ ۾ فديہ ۾ قرآن مجيد ڏيڻ جو، جيڪڏهن نمازن جي بدلي ۾ ڏجي ته جائز نه آهي، روزي جي عيوض ۾ ڏجي ته جائز آهي، جڏهن ته روزا بيماريءَ سبب رهجي ويا هجن. جيئن درمختار ۾ آهي ته بيماريءَ سبب قضا نمازن جي عيوض ۾ قرآن ڏجي ته صحيح نه آهي، روزي جي عيوض ۾ جائز آهي. تاتارخانيه ۾ آهي ته امام ابو يوسف فرمائي ٿو ته حياتيءَ ۾ نماز جي عيوض فديو ڏيڻ جي ڪا حيثيت نه آهي، ائين متانه ۾ آهي. عالمگيريہ ۾ آهي ته امام حسن بن علي رضي الله تعالى عنهما کان مرض الموت دوران نماز جي بدلي ۾ فديہ ڏيڻ بابت پڇيو ويو ته جائز آهي؟ فرمايائين ته نه! فرائض الاسلام ۾ آهي ته رمضان جي روزن جو فديو ڏيڻ فرض آهي (علي شيخ الفاني) ۽ جيڪو روزي رکڻ جي سگهه نه رکي ۽ نه اميد اٿس ته رکي سگهندوسو فديو ڏئي. باقي رهيو زڪوات، نذر وغيره جي نيت سان فديہ ۾ قرآن مجيد ڏيڻ ته حياتيءَ جي حالت ۾ جائز آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: زانيءَ تي حاڪم حد نافذ ڪري ته سندس جنازو پڙهڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: جائز آهي ۽ پڙهندڙن تي شريعت موجب پڪڙ پڇا نه آهي. بلڪه فرض ڪفايه ادا ڪرڻ سبب سندن لاءِ اجر ثابت آهي. هدايه ۾ آهي ته جڏهن زانيءَ تي حد نافذ ٿئي تانجو مري وڃي ته کيس غسل ۽ ڪفن ڏجي ۽ سندس نماز پڙهجي، ڇاڪاڻ ته رسول الله ﷺ جن حضرت ماعز، جنهن کي سنگسار ڪيو ويو هو، ان بابت حڪم فرمايو ته جيئن عام فوتين لاءِ غسل، ڪفن دفن ڪريو ٿا، تيئن ان کي به غسل ڏيو ۽ ڪفنايو. ڄاڻڻ گهرجي ته جنهن شخص کي حق (حد) سان قتل ڪجي، ان تان غسل ساقط نٿو ٿئي، جيئن مقتول تان ساقط ٿيندو آهي ۽ نبي ﷺ جن سنگسار ڪرڻ کان بعد غامديه جي جنازي جي نماز پڙهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جنهن شخص جون جنازي جون ٻه تڪبيرون نڪري ويون هجن، جڏهن ٽين تڪبير ۾ پهچي ته ان صورت ۾ ٽين تڪبير جي دعا پڙهي يا پهرين تڪبير کان نماز شروع ڪري؟

جواب: بظاهر ٽين تڪبير جي دعا کان شروع ڪري، جيئن درمختار جو عام حڪم دلالت ڪري ٿو ته جنهن شخص جي جنازي جي نماز جو ڪجهه حصو نڪري وڃي، اهو ٽي ويل نماز کان شروع نه ڪري. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: قبرستان مان کاڌو پچائڻ لاءِ ڪانا ۽ سڪل گاهه ۽ گهر ٺاهڻ لاءِ ڪاٺيون چونڊڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: قبرستان مان سڪل گاهه ۽ ڪانا وغيره ڪرڻ جائز آهي ۽ گاهه اڃا سڪو نه آهي ته لڙڻ مڪروه آهي. سراجيه ۾ آهي ته قبرستان ۾ جيڪو گاهه وغيره ڦٽي ٿو، جيستائين سائو آهي لڙڻ مڪروه آهي. ڇاڪاڻ ته جيستائين اهي تاريون ۽ گاهه ساوا آهن، الله جي ساراه ڪن ٿيون. سڪن ته پوءِ ڀلي

لڻجي، حرج نه آهي ۽ ڪاٺيون ڪرڻ به جائز آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)
سوال: نماز پڙهڻ ۾ دير هجي ته ان دوران ماڻهو پنهنجا اهي وظيفا پڙهي سگهي ٿو، جيڪي سندس معمول ۾ آهن يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جنازي جي نماز کان اڳ گهر موٽڻ منع آهي، جيئن متانه ۾ آهي ته جنازو پڙهڻ کان اڳ گهر اچڻ منع آهي. رهي نفلي عبادتن ۽ قرآن پڙهڻ جي مشغوليت ته قبر کوٽڻ وغيره جي مصروفيت اجازت ڏي ته جائز آهي، ۽ غسل ڏيڻ کان پوءِ ميت وٽ قرآن پڙهڻ جائز آهي، جيئن التبيين ۾ آهي ته غسل ڏيڻ کان اڳ وٽس قرآن پڙهڻ مڪروه آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڪن ڪتابن ۾ آهي ته جيڪڏهن عهدنامون، دعائون، آيتون لکي ميت جي سيني تي رکجن ته عذاب کان محفوظ رهي ٿو. شرعي لحاظ سان ان جو ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: جائز آهي، جيئن درمختار ۾ آهي ته ميت جي پيشاني يا پڳڙي يا ڪفن تي عهدنامون لکجي ته اميد آهي ته الله مغفرت فرمائيندو. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته ماڻهو برڪت لاءِ ميت سان بزرگن جا وار ۽ گودڙين جا ٽڪڙا ڪفن ۾ وجهن ٿا ۽ اها وصيت به ڪئي وڃي ٿي. ڇا ان جي ڪا اصليت آهي يا نه؟

جواب: بظاهر بالجمله ان جي اصليت آهي، جو ڪن اصحابن ۽ تابعين کان ائين ڪرڻ ثابت آهي. ابن جوزيءَ جي ڪتاب الانصاب ۾ آهي ته معاويه بن ابي سفيان رضه وٽ رسول الله ﷺ جي قميص، ازار، چادر ۽ ڪجهه وار هئا. وصيت ڪيائين ته سندن قميص ۾ مون کي ڪفن ڏيو، سندن چادر مون کي ويڙهيو، سندن ازار مون کي پارايو ۽ منهنجي نڪ جي ناسن ۽ واچن کي سندس وارن سان ٻڌجو ۽ مون کي ارحم الراحمين جي حوالي ڪجو. مشڪوة جي حديثن جي راوين جي نالن جي بيان ۾ آهي ته وٽس رسول الله ﷺ جو ازار، چادر، قميص، ڪجهه وار ۽ ننهن هئا. وصيت ڪيائين ته مون کي سندن قميص ۾ ڪفن ڏجو، سندن چادر ويڙهجو ۽ سندس ازار ٻڌجو ۽ منهنجي نڪ جون ناسون، واچون ۽ سجدي جون جايون سندن وارن ۽ ننهن سان پري ڇڏجو ۽ مون کي ارحم الراحمين جي حوالي ڪري ڇڏجو. رشد العنايه ۾ آهي ته انس رضي الله عنه وٽ رسول الله ﷺ جي ڏنڊي هئي، مرڻ وقت وصيت ڪيائين ته اها مون سان گڏ پوري ڇڏجو. پوءِ اها سندس پاسي ۽ قميص جي وچ ۾ رکي وئي. بخاريءَ تي علامه عينيءَ جي جيڪا شرح آهي، ان ۾ آهي ته عمر بن عبدالعزيز رحمته الله عليه وصيت ڪئي ته رسول الله ﷺ جا وٽس جيڪي وار ۽ ننهن مبارڪ آهن، اهي ڪفن ۾ شامل ڪجو، پوءِ ائين ڪيائون. معلوم ٿيو ته فقراء پنهنجن بزرگن جا وار ۽ ڪپڙن جا ٽڪڙا ڪفن ۾ وجهن ٿا، ان جو اصل آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ميت کي ڪفنائڻ وقت سندس ٻئي هٿ سيني تي رکجن يا هڪ هٿ يا ٻئي هٿ کولي ڇڏجن؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ٻنهي هٿن کي ٻنهي پاسي کولي ڇڏجي ۽ انهن جو سيني يا پيٽ تي رکڻ منع آهي.

واله اعلم. درهم القيس ۾ آهي؛ سندس هٿ سندس ٻنهي پاسن ڏانهن ڪولي ڇڏڻ گهرجن سڀني ۽ پيٽ تي نه رڪجن. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ميت کي رات جو ڪفن ڏيڻ کان بعد مسجد ۾ بطور امانت رکڻ جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ناجائز ۽ مڪروه آهي. متان ۾ آهي ته ميت مسجد ۾ رکڻ مڪروه آهي، ان تي عالمن جو اتفاق آهي. نصاب ۾ آهي ته ڪن ماڻهن جي عادت هوندي آهي ته جڏهن رات جو ڪو مرنديو آهي ۽ قبرستان وڃڻ ممڪن نه هوندو آهي ته لاش مسجد ۾ رکندا آهن ۽ اهو مڪروه آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: قبر ۾ داخل ڪرڻ کان اڳ يا پوءِ ميت جو منهن ڏسڻ جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جائز آهي پر قبر کوٽي ڪنهن جو منهن ڏسڻ جائز نه آهي متان جو مصنف مجموعه الروايات جي حوالي سان لکي ٿو ته قبر اندر فوتيءَ جو منهن ڏسڻ جائز آهي. القنيه ۾ آهي ته ڪپڙو هٽائي ميت جو منهن ڏسڻ جائز آهي پر دفن ڪرڻ کان پوءِ ائين ڪرڻ مڪروه آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: قبر جي مٿان هٿ رکڻ بابت ڪهڙو حڪم آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر غير مستحب ۽ مڪروه آهي جيئن القنيه جو مصنف لکي ٿو ته قبرن مٿان هٿ رکڻ نه مسنون آهي ۽ نه ئي مستحب ۽ نه اسين ان ۾ ڪو حرج ڄاڻون ٿا. ابراهيم شاهه ۾ مفيد المستفيد جي حوالي سان آهي؛ قبر مٿان هٿ نه رکجي، ڇاڪاڻ ته بزرگ ان کي مڪروه ڄاڻائين ٿا. شرح هدايه ۾ آهي ته قبر تي نه مڪڙ ڪجي ۽ نه هٿ لائجي، جو يهودين ۽ عيسائين جي عادت آهي. متان ۾ اذڪار النوويه جي حوالي سان آهي ته نه قبر تي مڪڙ ڪري، نه چمي ۽ نه هٿ لائي، ڇاڪاڻ ته نصرانين جي عادت آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ميت جي گهر کاڌو نه کائجي، اها منع ڪهڙي وقت کان شروع آهي؟ جڏهن روح نڪري يا گهر کان ميت نڪري؟

جواب: بظاهر ”ميت“ ان کي چئجي، جڏهن روح نڪري. ان ڪري ان وقت کان گهر وارن جي ميزباني نه کائجي، جيئن فقهي ڪتابن جون روايتون دلالت ڪن ٿيون. پر فوتيءَ جي گهر جو پاڻي پيئڻ ۾ ڪراهيت نه آهي، ڇاڪاڻ ته ان کي ضيافت نٿو چئجي ۽ ان جي گهر جو کاڌو کائڻ مڪروه آهي، جيئن متان ۾ آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: مسلمان ذمي جي تعزيت ڪري ته جائز آهي يا نه؟

جواب: ذميءَ جي عذر خواهي ڪرڻ جائز آهي، جنهن ۾ ڪا ڪراهيت نه آهي. تاتارخانيه ۾ آهي ته ڪافر جي تعزيت ڪرڻ مڪروه نه آهي. النوادر ۾ آهي ته جنهن شخص جو پاڙيسري يهودي يا

مجوسي هجي، ان جو پٽ يا ويجهو مائٽ مري ته سندس عذر خواهي ڪرڻ گهرجي ۽ ان کي چوڻ گهرجي ته الله تعاليٰ توکي ان کان چڱو بدلو عطا ڪري ۽ الله تنهنجي لاءِ ڀلائي مقرر ڪري ۽ ائين چوڻ مان سندس مراد هجي ته الله توکي مسلمان اولاد عطا فرمائي. نزهة النواظر ۾ آهي ته يهودي يا نصرانيءَ جو پٽ مري ته ان جي عذر خواهي ڪجي ۽ چئجي ته الله توکي وڌيڪ چڱو بدلو عطا ڪري. عالمگيريءَ ۾ آهي ته ڪافر جي عذر خواهي ڪرڻ وقت کيس دعا ڏي ته: الله توکي ان جو جانشين عطا ڪري ۽ تنهنجي ڪٽنب ۾ ڪمي نه آئي. اهڙي طرح السراج الوهاج ۾ آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

نوٽ: جيڪو ڪافر اسلامي حڪومت جي حفاظت هيٺ هجي، ان کي ”ذمي“ چئجي ٿو.

سوال: نمازن، روزن، نذر ۽ فطري جي عيوض ميت طرفان قرآن مجيد فديي ۾ ڏئي ته سندس عمر جو حساب ڪري، مرد هجي ته سندس عمر مان ٻارهن سال ۽ عورت هجي ته نو سال گهٽ ڪري. ڇاڪاڻ ته ٻنهي جي باري ۾ گهٽ ۾ گهٽ بالغ ٿيڻ جي اها ئي مدت آهي. پوءِ نماز ۽ روزي جي بدلي ۾ سالانه حساب ڪري ارڙهن ”ڪر“ ۽ پندرهن ”صاع“ ڪڻڪ ادا ڪري. پوءِ ميت جي جيڪا عمر هجي، ان حساب سان ان کي جوڙ ڪري ۽ هر سال جي لحاظ سان نصف صاع عيد جو فطرانو شامل ڪري ۽ جيڪو نذر رهيل هجي، ان جو اندازو ڪري سوبه ادا ڪري. پوءِ ڪڻڪ جي ايتري مقدار جي رفر ۾ قرآن مجيد وڪڻي. ڪڻڪ جو ايترو مقدار فقير تي قرض ٿيندو، پوءِ وارث ان کي ميت تي نمازن، روزن، فطري ۽ الله جي سڀني حقن جي بدلي ۾ ادا ڪري (ڪشف الاسرار) ڇامعاف ڪرائڻ جو اهو حڪم صحيح آهي يا ان جو ڪو ٻيو طريقو آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

نوٽ: ”ڪر“ هڪ پيمانو هوندو هو، جنهن ۾ ڇهن ۾ ڇهن گڏهن جو باردانو ايندو هو. اهڙيءَ طرح صاع به هڪ پيمانو آهي جنهن ۾ اندازاً ۲ سير ۱۴ آنا، ۴ تولا هوندا آهن.

جواب: بظاهر هر نماز جو فديو شرعي اڌ صاع آهي. هن علائقي ۾ ان کي مڻ چون ٿا. ان فديو ۾ پنج وقتي نماز سان گڏ وتر شامل ڪجي ته هر ڏينهن جو فديو ٽي صاع شرعي ۽ هڪ صاع هن علائقي جو ٿئي ٿو، ڇاڪاڻ ته هتان جي صاع ۾ ٻارهن مڻ آهن، جيئن گجھو نه آهي. هر روزي جو فديو به نماز وانگر آهي. جيڪڏهن هر رمضان جا ٽيهه روزا فرض ڪجن ته پندرهن شرعي صاع ۽ اسان جي علائقي جا پنج صاع ٿين ٿا. انهيءَ حساب سان هر سال جي نماز ۽ روزي جو فديو ارڙهن وسق ۽ پندرهن صاع شرعي ۽ اسان جي ملڪ جي حساب سان پنج صاع آهي. عام معمول آهي ته ميت جي نماز لاءِ شرعي صاع جي حساب سان فديو ڏنو وڃي ٿو ۽ واجب جو فديو سال ۾ هڪ وسق ۽ پنجيتاليهه صاع وڌائي ڏنا وڃن ٿا، تان ته هر سال جي عيوض ۾ ويهه وسق شرعي ٿين ۽ جيڪو وڌيڪ ٿئي، اهو ميت طرفان ٻين ڳالهين جو ڪفارو ليڪجي. مثلاً قسم کڻڻ وغيره. ان کان پوءِ فقير کي قرآن مجيد عطا ڪجي، تان ته سڄي عمر جي نمازن، روزن ۽ ڪفارن لاءِ ڪڻڪ جي هڪ وسق جي حساب سان فديو ٿئي، جيئن گجھو نه آهي ۽ هي طريقو ڏيڻ ۽ وٺڻ واري لاءِ سڀ کان وڌيڪ آسان آهي. پر ڪنهن مقرر فقير جو ميت تي قرض نه آهي، جو ان جي بدلي ۾ قرآن مجيد وٺي. ان ڪري ڪشف الاسرار جي مصنف ڪڻڪ جي مقابلي ۾ قرآن مجيد وڪرو ڪري رفر ڏيڻ جو طريقو

اختيار ڪيو، جيڪا فقير لاءِ وارثن تي واجب آهي. خزانه الفتاويٰ ۾ آهي ته ماڻهو مري وڃي ۽ سندس ڏهن مهينن جون نمازون رهيل هجن ۽ مال نه ڇڏي ته وارث اڌ صاع ڪڻڪ قرض وٺي مسڪين کي ڏين. پوءِ مسڪين اها وارث کي بخشي. وارث وري مسڪين تي صدقو ڪري. برابر ائين ڪندا رهن، تانجو ڇڏيل هر نماز جو بدلو يعني هڪ مسڪين کي کاڌو کارائڻ پورو ٿئي. درمختار ۾ آهي ته فوتي مال نه ڇڏي ته ان جو وارث اڌ صاع ڪڻڪ اڌاري وٺي ۽ فقير کي ڏي. پوءِ فقير وارث کي موٽائي ڏي. ان طريقي سان ڪندا رهن تانجو پوري ٿئي. ڪن علائقن ۾ ڪپڙن جا وڳا ان طريقي سان ڏنا وڃن ٿا. خزانه الاڪمل ۾ آهي ته ڪو شخص گذاري ويو، مٿس گهڻيون نمازون قضا آهن. سواءِ ڪپڙي جي مال نه ڇڏيو اٿس، جنهن جي قيمت سموري فديي جيتري نه آهي. ان کي گهرجي ته فقير کي ڪنهن شيءِ جي عيوض اهو ڪپڙو وڪڻي جنهن جي قيمت سموري فديي جي قيمت جيتري ٿئي ۽ اها قيمت فقير کان وٺن. پوءِ ان کي فديي جي نيت سان ڏين. پوءِ سڀني نمازن جو فديو هڪ فقير کي ڏئي ته جائز آهي جو عالمگيري ۾ آهي ته سڀني نمازن جو فديو هڪ فقير کي ڏيڻ جائز آهي. قسم جو ڪفارو، ظهار جو ڪفارو ۽ فطره جو ڪفارو هڪ فقير کي ڏيڻ جائز نه آهي. روزي جي فديي بابت روايتن ۾ اختلاف آهي. امام ابو يوسف جي قول مطابق جائز آهي، جيئن بحر ۾ المحيط جي حوالي سان ڄاڻايو ويو آهي ته جيڪڏهن ٻن روزن جو فديو هڪ مسڪين کي ڏنائين ته ابويوسف کان ان بابت ٻه روايتون آهن. هڪ مطابق جائز ۽ ٻيءَ مطابق ناجائز آهي ۽ چيو وڃي ٿو ته اهوئي قول امام ابوحنيفه جو به آهي جيئن قسم جي ڪفاري بابت حڪم آهي ۽ واضح هجي ته امام ابوحنيفه ۽ امام ابويوسف جي هن قول کي ته ”جائز نه آهي“، ڪمزور صيغني سال بيان ڪيو ويو آهي، ان ڪري ظاهر روايت جي خلاف آهي. جيئن هي قاعدو مٿي بيان ٿيو. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

نوٽ: ”وسق“ سٺ صاعن جو هوندو هو.

سوال: ڪعب احبار کان روايت آهي ته الله تعاليٰ عرش هيٺان وٺ خلقيو جنهن تي مخلوق جي تعداد جيترا ٻن آهن ٻانهي جي عمر پوري ٿيڻ ۾ باقي چاليهه ڏينهن بچن ٿا ته وٺ جو ٻن ڪري ٿو. ان سان عزرائيل کي معلوم ٿئي ٿو، پوءِ واسطيدار ماڻهو جو روح قبض ڪري ٿو. ان کان بعد آسمان تي ان کي فوتي شمار ڪجي ٿو حالانڪ زمين تي اڃا چاليهه (۴۰) ڏينهن زنده هوندو آهي.

جواب: جيڪا روايت دقائق الاخبار ۾ آهي الله وڌيڪ ڄاڻي ٿو ليڪن شرح الصدور ۾ سيوطي ۽ مصنف ۾ ابن ابي شيبيہ حشم کان روايت بيان ڪئي آهي ته سليمان بن دائود عليهما السلام وٽ فرشتو آيو جيڪو سندس دوست هو. سليمان کيس چيو ته ڪهڙو سبب آهي ته جنهن گهر اچين ٿو، ان مان هڪ جو روح قبض ڪرين ٿو، ۽ ٻين کي ڇڏين ٿو؟ چيائين ته مون کي پاڻ توکان وڌيڪ خبر نه آهي. هڪ تحرير وسيلي فوتيءَ جو مون کي نالو ٻڌايو وڃي ٿو. امام احمد پنهنجي ڪتاب الزهد ۾ محمد کان روايت بيان ڪئي آهي ته خود فرشتي کي به معلوم نه هوندو آهي ته ڪڏهن ڪنهن جو روح ڪڍجي تانجو ان کي ان بابت حڪم ڪيو وڃي. البت حديث ۾ آيو آهي ته ۱۵ شعبان تي ماڻهن جي موت جو فيصلو ڪيو وڃي ٿو. ديلمی ابوهريره کان روايت ڪري ٿو ته رسول الله صلي الله عليه وسلم فرمايو هڪ شعبان کان ٻئي شعبان تائين گذارڻ وارن جو فيصلو ڪيو وڃي ٿو تانجو هڪ شخص

نڪاح ڪندو آهي ۽ ان کي ٻار پيدا ٿيندو آهي ۽ فوتين جي فهرست مان ان جو نالو ڪڍيو ويندو آهي. دينوري مجالس ۾ راشد بن سعد کان بيان ڪري ٿو ته نبي ﷺ فرمايو شعبان جي پندرهن تاريخ الله تعاليٰ ملڪ الموت ڏانهن، جنهن جو ان سال روح قبض ڪرڻ گهرندو آهي، ان بابت وحي موڪليندو آهي. عطاء بن يسار کان روايت آهي ته جڏهن شعبان جي پندرهن تاريخ ايندي آهي ته ملڪ الموت کي فهرست ڏني ويندي آهي ۽ اهو هر ان شخص جو روح قبض ڪندو آهي، جنهن جو نالو ان ۾ لکيل هوندو آهي. تانجو ڪو ٻانهو پوک پوکيندو آهي ۽ ڪو شادي ڪندو آهي ۽ ڪو جاء ٺاهيندو آهي حالانڪ سندس نالو فوتين ۾ لکيل هوندو آهي (ابن ابي الدنيا) انهيءَ طرح ملڪ الموت کي شعبان جي پندرهن تاريخ انهن ماڻهن جا نالا معلوم ٿيندا آهن، جيڪي (ان سال) مرندا آهن ۽ چاليهن ڏينهن جي خاصيت (جيڪا سوال ۾ بيان ڪئي وئي آهي ضروري نه آهي) والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ شخص پنهنجي گمان مطابق پائين ٿو ته هي دڙو فلاڻي وليءَ جي قبر آهي ۽ ان بابت وٽس ثبوت نه هوندو آهي. ان جي زيارت بابت ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: بظاهر جيڪي ماڻهو ان دڙي کي قبر مشهور ڪندا آهن، جتي ڪو فوتي نه هوندو آهي، ان کي ان کان منع ڪرڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته ان جي غرض غايت اها هوندي آهي ته ماڻهو قبر جي اچي زيارت ڪن ۽ سچي صحيح قبر جي زيارت ڪرڻ مستحب آهي فرض نه آهي ۽ واجب به نه آهي. جڏهن ته ڪوڙي قبر جي زيارت ڪرڻ ڪفر آهي. جيئن تحفة الفقہ جو مصنف اخوان الفتاويٰ جي حوالي سان لکي ٿو ته جيڪو شخص اهڙي قبر جي زيارت ڪري، جتي ڪو ماڻهو دفن ٿيل نه هجي، اهو ڪافر آهي ۽ ان جي زال کي طلاق اچي چڪي. ان ڪري رڳو وهر ۽ گمان مطابق ڪنهن جاءِ کي قبر ٺاهڻ ۾ ڪهڙي ضرورت جو سندس هٿ ٺوڪي قبر جي زيارت ڪري ۽ ماڻهو ڪفر جو ڪم ڪن. قبر ۾ ڪنهن مسلمان ميت جون هڏيون نه هجن ته ثواب جي نيت سان ان جي مجاوري ڪندڙ تي لازم آهي ته فساد جي روڪڻ لاءِ اهو فتنو ختم ڪري ۽ ڪو شخص مصلحت ۽ برڪت حاصل ڪرڻ لاءِ ان طرف توجه نه ڪري جو اشباه ۾ آهي ته فساد ۽ فتني جو دروازو بند ڪرڻ مصلحت حاصل ڪرڻ کان وڌيڪ چڱو آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ”تجهيز“ ۽ ”درهم القيس“ ڪتابن ۾ آهي: جيڪو شخص جمعي جي ڏينهن گذاري، ان تان قبر جو عذاب ٿري ٿو پر ڪافر جو موت ملتوي ڪيو وڃي ٿو. سائين! جنهن قول تي فتويٰ هجي، ان مطابق اها روايت بيان فرمايو.

جواب: ظاهر هي آهي ته روايت صحيح آهي، جنهن کي سڀ ويسام جوڳا ڪتاب بيان ڪن ٿا. ان جو اصل شرح الصدور ۾ هن طرح بيان ڪيل آهي ته انس رضي الله عنه روايت ڪري ٿو ته رسول الله ﷺ جن فرمايو جيڪو شخص جمعي ڏينهن گذاري ويو، کيس عذاب قبر کان بچايو وڃي ٿو (ابويعلیٰ) ابن رجب چوي ٿو ته انس بن مالڪ رضي الله عنه کان ضعيف سند سان روايت آهي ته جيڪو شخص رمضان ۾ گذاري، ان تان قبر جو عذاب هٽايو وڃي ٿو. عقائد السنيہ ۾ آهي ته ڪافرن

تي عذاب قيامت جي ڏينهن تائين قائم دائر رهي ٿو ۽ جمعي جي ڏينهن ۽ رمضان جي مهيني ۾ هٿايو وڃي ٿو. فرمانبردار مؤمن تي عذاب قبر ۽ قبر جو دٻائڻ نٿو ٿئي. نافرمان مؤمن کي عذاب ٿئي ٿو. ليڪن جمعي جي ڏينهن ۽ رات ان تان تري ٿو. پوءِ قيامت جي ڏينهن تائين کيس عذاب نٿو ٿئي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: چوڪر ۽ نياڻي بالغ ٿئي ته ان جي ڪفن بابت ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: عالمگيريءَ ۾ التبسين جي حوالي سان ڄاڻايو ويو آهي ته بالغ چوڪر ۽ نياڻي کي، بالغ مرد ۽ عورت وانگر ڪفن ڏجي. ننڍي ٻار کي هڪ ڪپڙو ۽ ننڍي نياڻيءَ کي ٻن ڪپڙن ۾ ڪفن ڏجي. بحر ۾ مجتبيٰ جي حوالي سان آهي ته پنجين ڳالهه اها ته جيڪو ميت نابالغ ٻار جو هجي، ان کي ٻن ڪپڙن يعني ازار ۽ چادر ۾ ڪفن ڏجي. جيڪڏهن هڪ ڪپڙي ۾ ڏجييس ته به جائز آهي. ڇهين ڳالهه ته نابالغ نياڻي فوت ٿئي ته ان جي باري ۾ امام محمد جي روايت آهي ته کيس ٽن ڪپڙن ۾ دفناجي ۽ اهو وڌ ۾ وڌ ڪفن آهي. مٿانه ۾ خانيه جي حوالي سان ذڪر آهي ته جيڪو ميت نابالغ ٻار جو هجي، اڃان شهوت جي حد کي نه پهتو هجي، وڌيڪ چڱو آهي ته کيس بالغ مرد وانگر ڪفن ڏجي ۽ جيڪڏهن هڪ ڪپڙي ۾ کيس ڪفناجي ته جائز آهي. هيءُ پوئين روايت تقاضا ڪري ٿي ته نياڻيءَ جو سٺي مان سٺو ڪفن هي آهي ته کيس بالغ عورت وانگر پنجن ڪپڙن ۾ ۽ بالغ چوڪر کي بالغ مرد وانگر ٽن ڪپڙن ۾ ڪفناجي. بحر جي حوالي سان مٿي گذري چڪو ته چوڪر نابالغ هجي ته ٻن ڪپڙن ۾ ۽ نياڻي نابالغ هجي ته ٽن ڪپڙن ۾ کيس امام محمد جي قول مطابق ڪفن ڏجي، جنهن ۾ وضاحت آهي ته اهو سندن وڌ ۾ وڌ ڪفن آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪو ٻئي جي پاران صدقو ڪري ته جائز آهي يا نه؟

جواب: جائز آهي. سعد بن عبادہ رضي الله عنهما رسول الله ﷺ کي عرض ڪيو ته اي الله جا رسول! منهنجي ماءُ گذاري وئي آهي. بهترين صدقو ڪهڙو آهي؟ فرمايائون پاڻي. ان کوهه کولايو ۽ چيائين ته هيءُ سعد جي ماءُ لاءِ آهي (ترمذي، ابوداؤد، نسائي، ابن ماجه، احمد) هن حديث مان معلوم ٿيو ته جيڪڏهن ڪنهن شخص ميت طرفان صدقو ڪيو ۽ چيائين ته هي صدقو فلاڻي فوتيءَ لاءِ آهي ته جائز آهي ۽ حرام نه آهي، جيئن ڪن ماڻهن کي وهم ٿيندو آهي ته جيڪڏهن ميت جي نيت سان صدقو ڪيائين ته حرام ٿي ويندو. هيءَ حديث مٿس حجت آهي. اوهان کي چڱيءَ طرح معلوم آهي ته صدقي ڪندڙ جو مطلب اهو هوندو آهي ته ميت کي ان جو ثواب پهچي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عاشوري جي ڏينهن ڇا ڪرڻ گهرجي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: درمياني واٽ اها آهي ته ڪربلا جو واقعو ذڪر ڪري، انا لله وانا اليه راجعون پڙهجي تان ته ان جو اجر حاصل ٿئي، جيئن بيهقيءَ ۽ امام احمد حضرت حسين بن علي رضي الله عنه جي روايت نقل ڪئي آهي. نبي ﷺ جن فرمايو جنهن مسلمان مرد ۽ عورت کي مصيبت ياد اچي جيتوڻيڪ گهڻو زمانو گذري ويو هجي ته انا لله وانا اليه راجعون پڙهجي ته الله تعاليٰ ان کي ان ڏينهن وانگر اجر

ڏيندو، جنهن ڏينهن اها مصيبت نازل ٿي هئي. واضح آهي ته ڪربلا جو واقعو اهل بيت سان محبت رکندڙ مؤمنن لاءِ مصيبت آهي، ان جي ذڪر ڪرڻ يا ٻڌڻ وقت جڳائي ته انا لله وانا اليه راجعون پڙهجي. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته جيڪو حسين سان محبت ڪندو، الله ان سان محبت ڪندو (ترمذي) ان ڏينهن روزو رکجي، شعبن جي گهڙيل بدعتن کان پاڻ کي بچائجي ۽ ناصبي فرقي يعني جيڪي اهل بيت جا دشمن آهن، انهن وانگر خوشي نه ڪجي. صواعق ۾ آهي ته جيڪو ان ڏينهن اهل بيت جون مصيبتون بيان ڪري ته رڳو انا لله وانا اليه راجعون پڙهي تان ته الله تعاليٰ جي من حڪم جي پيروي ٿئي اولئڪ عليهم صلوات من ربهم ورحمة واولئڪ هم المهندون (ترجمو) انهن تي الله جي رحمت آهي ۽ اهي هدايت وارا آهن. ان ڏينهن اهڙي قسم جي ٻين نيڪين ۾ ماڻهو مصروف رهي مثلاً روزو رکجي پر رافضين وغيره جي بدعتن کان پاسو ڪجي مثلاً روج راڙو نه ڪجي. ناصبين ۽ تمصين وانگر خوشي نه ڪجي. قنبر ۾ آهي جيڪڏهن ڪا عورت ڪربلا جي قصي ۾ امام حسين ۽ اهل بيت رضوان الله عليهم اجمعين جي قتل کي ياد ڪري ته ان کي ائين نه ڪرڻ گهرجي. وڌيڪ لکي ٿو ته جيڪڏهن عاشوري جي ڏينهن ۾ ڪو قصا بيان ڪندڙ امام حسين جي قتل جو واقعو بيان ڪرڻ وقت، پنهنجا ڪپڙا ڦاڙي ۽ ماڻهن کي مچرائي ته اٿي بيهو ۽ بدشد ڳالهايو ته ڇا ديندار حاڪمن تي لازم آهي ته ان کي دڙڪا ڏين جواب ڏنائين ته ها! اهڙن سڀني ڪمن کا منع ڪري. وري کائس فتويٰ پڇي وئي ته جيڪي ماڻهو ان طريقي جي تابعداري ڪن ڇا اهي معذور آهن؟ جواب لکيائين ته نه! ”مطالب المومنين“ ۾ آهي ته ٽن ڏينهن کان وڌيڪ مصيبتن جو بيان ڪرڻ ۽ قبرستان ۾ وڃي مصيبتون تازيون ڪرڻ جاهليت جي رسم ورواج آهي. ماتر ڪندڙ جيڪي بدعتون ڪن ٿا عقل انهن کي خراب سمجهي ٿو، انهن جي بيان ڪرڻ جي ضرورت نه آهي، بلڪ سندن محفلن ۾ وڃڻ ۽ سندن ڪرتوت ڏسڻ شريعت ۾ منع آهي. ”الطريقة المحمديه“ ۾ آهي ته مصيبت جي محفلون ڏسڻ يا شريڪ ٿيڻ خاطر وڃڻ ماڻهو جي لاءِ وڏي آفت آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڇا زمين يعني اسلامي سلطنت جي ڪافر رعيت جي ماڻهن جون قبرون کوٽڻ جائز آهي يا نه؟
جواب: ڪافرن بابت هن ڏس ۾ سندن ديني حڪم آهي جيڪي مسلمانن جا آهن جو اڻباه جو مصنف ڄاڻائي ٿو ته سندن بابت اهو ئي حڪم آهي جيڪو مسلمانن لاءِ آهي. هدايه ۾ آهي ته جيڪڏهن جزيو ڏين ته سندن باري ۾ اهو ئي حڪم آهي جيڪو مسلمانن لاءِ آهي ۽ انهن تي اها ئي ذميواري آهي جيڪا مسلمانن تي آهي. ڇاڪاڻ ته حضرت علي رضي الله عنه جو قول آهي ته اهي جزيو ان ڪري ڏين ٿا ته سندن جانيون اسان جي جانين وانگر ۽ سندن مال اسان جي مال وانگر محفوظ رهن. متان ۾ آهي ته قبر جي جاءِ قبر واري جو حق آهي ان ڪري اها کوٽڻ جائز نه آهي جڏهن ته اها جاءِ سندس ملڪيت ۾ هجي. ظاهر هي آهي ته ان ڏس ۾ ذميءَ لاءِ اهو ئي حڪم آهي جيڪو مسلمانن لاءِ آهي. جيڪڏهن زمين جا پار ان جاءِ تي دفن ڪيا ويا هجن جيڪا سندن ملڪيت نه آهي ته ڪنهن انسان کي حق نه ٿو پهچي ته سندن هڏيون کوٽي ڪڍي جيئن ڪنهن مسلمان جي قبر کوٽڻ ناجائز آهي. ان ڏس ۾ اها حديث دليل جوڳي نه آهي جنهن ۾ آهي ته رسول الله ﷺ مسجد نبوي ٺاهڻ وقت

مشرڪن جون قبرون ڪوتايون هيون ڇاڪاڻ ته اهي ڌمي نه هئا ۽ اسان جو بحث انهن ڌمين بابت آهي جن جون جانيون ۽ مال اسان جي جانيون وانگر هجن. جيڪڏهن مسئلي کي مٿين حديث تي قياس ڪجي ته قياس مع الفارق آهي يعني ٻن جدا مسئلن کي هڪ حڪم هيٺ رکڻ جڏهن ته ٻنهي جا سبب جدا جدا هجن. جيتوڻيڪ مسئلو نصاب الاحتساب ۾ ائين آهي (پر اهو غلط آهي) جيئن عقلمندن کان ڳجهو نه آهي، الله حق ڳالهه فرمائي ۽ سڌي واٽ ڏيکاري ٿو. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڪافرن جي ٻارن کي مسلمانن جي قبرستان ۾ دفنائڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر مسلمانن جي قبرستان ۾ اهي دفن ٿي سگهن ٿا جيڪي مسلمان هجن مشرڪن ۽ ڪافرن جي ٻارن بابت مسئلو اختلافي آهي ته اهي دوزخي آهن يا جنتي؟ العقائد السنيه ۾ المقاصد جي حوالي سان آهي ته امام نووي فرمائي ٿو ته مشرڪن جي اولاد بابت عالمن ۾ اختلاف آهي اڪثر چون ٿا ته پنهنجي ابن ڏاڏن جي متابعت جي ڪري دوزخي آهن. ڪن ان مسئلي ۾ خاموشيءَ کي ترجيح ڏئي آهي ۽ صحيح ڳالهه اها آهي جنهن تي جمهور علماء آهن ته اهي جنتي آهن. علامه قسطلاني فرمائي ٿو ته چيو وڃي ٿو ته جنت ۽ دوزخ جي وچ ۾ عالم برزخ ۾ هوندا ۽ ڪي چون ٿا ته جنتين جا خادم هوندا ۽ ڪي چون ٿا ته مٽيءَ ۾ ملي ختم ٿي ويندا ۽ ڪي چون ٿا ته آخرت ۾ سندن امتحان ورتو ويندو. بحر الرائق ۾ آهي ته البت ڪافرن ۽ مشرڪن جي ٻارن بابت اهو حڪم نه ٿو لڳائي سگهجي ته دوزخي آهن، بلڪ ان ۾ اختلاف آهي چيو وڃي ٿو ته جنتين جا خدمت گذار هوندا ۽ هي به چيو ويو آهي ته (عالم ارواح ۾) جڏهن انسانن کان الله تعاليٰ پنهنجي رب هجڻ جو اقرار ورتو هو ان وقت جيڪڏهن انهن ”ها“ چيو هوندو ته جنتي آهن ٻي صورت ۾ دوزخي آهن سندن باري ۾ امام محمد فرمائي ٿو ته مون کي چڱيءَ طرح يقين آهي ته الله تعاليٰ ڪنهن کي بغير گناهه جي عذاب نه ٿو ڪري ۽ اهو قول ان تفصيل جي ابتڙ آهي (جيڪا مٿي بيان ڪئي وئي) امام ابو حنيفه رحمه ان ڏس ۾ خاموشيءَ کي ترجيح ڏئي آهي جيئن فتح القدير ۾ آهي. صحيح ڳالهه اها آهي ته جنتي آهن پر عالمن مان ڪنهن پڌرائي نه ڪئي آهي ته مسلمان آهن پوءِ ڪين ڪيئن مسلمانن جي قبرستان ۾ دفن ڪجي. ان ڪري جيڪو معمول آهي ان کان انحراف نه ڪجي يعني انهن کي مسلمانن جي قبرستان ۾ دفن نه ٿو ڪري سگهجي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: قبر ۾ جڏهن ملائڪ فوتيءَ کان سوال ڪن ٿا ميت ۾ روح وجهن ٿا يا ميت ان وقت روح کي ڏسي ٿي ۽ ان جي قوت سان سوال جو جواب ڏئي ٿي ۽ روح کي رنگ ۽ شڪل صورت آهي يانه؟

جواب: فوتيءَ ۾ حياتيءَ جو موٽي اچڻ، ان تي اتفاق آهي. روح موٽي ٿو يا نه؟ ان بابت عالمن خاموشي اختيار ڪئي آهي جيئن العقائد السنيه شرح المقاصد ۾ آهي ته اهل سنت جو هن مسئلي تي اتفاق آهي ته قبر ۾ الله تعاليٰ ميت ڏانهن زندگي موٽائي ٿو تان ته کيس عذاب ۽ ثواب ٿئي پر هن مسئلي بابت عالم خاموش آهن ته روح موٽي ٿو يا نه. مبدا والمعارج ۾ آهي ته روح ان دنيا سان واسطو رکي ٿو جنهن کي ڪو نه ٿو ڄاڻي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالم سڳورا هن مسئلي بابت ڇا ٿا فرمائين ته قبر ۾ مسلمانن جي معصوم ٻارن ۽ نين سڳورن

کان منڪر نڪير سوال ڪن ٿا يا نه؟

جواب: بظاهر وڌيڪ صحيح قول مطابق انهن کان پڇاڻو نٿا ڪن ڇاڪاڻ ته ”مسامره شرح المسائره“ ۾ آهي ته وڌيڪ صحيح قول آهي ته نئين سڳورن عليهم السلام ۽ مؤمنن جي ٻارن ٻچن کان سندن قبرن ۾ پڇاڻو نه ٿيندو آهي. بحر ۾ علامه نسفي ۽ جو قول نقل ڪندي ڄاڻايو ويو آهي ته نئين سڳورن ۽ مؤمنن جي ٻارن تي نه حساب ڪتاب آهي نه عذاب قبر ۽ نه ئي منڪر نڪير جو سوال جواب، واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هن مسئلي بابت عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته قبر ۾ سوال جواب کان بعد فرمانبردار ۽ نافرمان سان سندس عملن موجب روز قيامت ٻائين عذاب ۽ ثواب جو معاملو ٿيندو رهي ٿو يا نه؟

جواب: بظاهر جيئن عقائد السنيه ۾ آهي ته نافرمان تان جمعي جي ڏينهن عذاب تاريو وڃي ٿو ان کان بعد روز قيامت تائين ڪيس عذاب نٿو ٿئي. باقي رهيو فرمانبردار مسلمان مؤمن جو معاملو ته قيامت جي ڏينهن تائين آرام ۽ عيش ۾ رهي ٿو، جيئن ان ڳالهه تي اها حديث دلالت ڪري ٿي جنهن ۾ پاڻ ڪريمن ارشاد فرمايو آهي ته ”منهجي منبر ۽ قبر جي جاءِ جنت جي باغن مان هڪ باغ آهي، واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ڪتاب ”الروضة“ جي پنجتاليهين باب ۾ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته جڏهن عيد، جمعي، عاشوري جو ڏينهن يا نصف شعبان جي رات ٿيندي آهي ته فوتين جا روح ايندا آهن ۽ سندن دروازن تي اچي بيهندا آهن ۽ چوندا آهن ته (اي انسانو!) جيڪي اسان جي گهرن ۾ رهن ٿا، جيڪي اسان جي ڪشاده جاين ۾ آباد ۽ اسان جي وڏن وڏن محلن ۾ آزاد گهمڻ ڦرن ٿا، جڏهن ته اسين تنگ تاريخ قبرن ۾ بند آهيون، جيڪي اسان جي يتيمن جي مالن ۽ اسان عورتن سان نڪاح ڪري لذت حاصل ڪن ٿا ڇا ڪو آهي جيڪو اسان کي ياد ڪري؟ جيڪو اسان تي رحم ڪري، جيڪو اسان جي تنهائي تي ترس ڪري، اسان جي بيوسيءَ بابت غورفڪر ڪري. اسان جا اعمالناما بند ۽ توهان جا اعمالناما محفلن ۾ کليل آهن. ڪن بعض محقق عالمن کان مروي آهي ته فوتين جا روح جمعي جي رات آزاد ٿين ٿا، اهي سندن مقبرن وٽ ٻاهر اچن ٿا، پوءِ پنهنجي گهر اچن ٿا، خزانه المفتين ۾ به اهو ڪلام موجود آهي. اسان جي ڏاڏي علامه جعفر انهيءَ قول کي ڇڏي ڏنو ۽ متان نالي ڪتاب ۾ نه لکيو (تجهيز الجنائز) ڇا معصوم ٻارن جا روح به پنهنجي گهر اچن ٿا، ۽ خير خيرات جي تقاضا ڪن ٿا، جيئن وڏن فوتين جا روح اچن ۽ گهر ڪن ٿا؟ جيئن وڏن فوتين کي پنهنجن وارثن جي صدقہ وغير جي ضرورت ۽ حاجت هوندي آهي ڇا ائين ننڍن ٻارن جي فوتين کي به حاجت هوندي آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: مٿي بيان ڪيل حديثون امام غزالي ۽ احياء العلوم ۾ ڏنيون آهن ۽ ڪنزالعباد ۽ جواهر القلوب ۾ پڻ آهن، انهن جي صحت کي الله ڄاڻي ٿو. جيتوڻيڪ انهن حديثن جو حڪم عام آهي مگر روايتن جي مضمون مان ثابت ٿئي ٿو ته وڏن فوتين لاءِ خاص آهي. ڇاڪاڻ ته مٿي روايتن ۾ ڄاڻايو ويو

آهي ته ”اي انسانو! جيڪي اسان جي يتيمن جي مالن ۽ اسان جي عورتن سان نڪاح ڪري لذت حاصل ڪن ٿا“. اهي ڳالهيون معصومن جا روح نٿا ڇڻي سگهن. ساڳيءَ طرح معصوم ٻار گناهن کان آجا هوندا آهن، ڇاڪاڻ ته عالمن جو اتفاق آهي ته مؤمنن جا معصوم ٻار جنتي آهن، جيئن امام نووي وغيره وضاحت ڪئي آهي. اهو به (حديثن مان) ثابت آهي ته جنتين جا روح آزاديءَ سان جتي چاهين ٿا، بغير روڪ ٽوڪ جي گهمندا ڦرندا وڃن ٿا، انهن جي لاءِ جمعي جي رات آزاد ٿيڻ جو مسئلو ئي نه آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: نوادر الاصول ۾ آهي ته مرڻ کان ٽيهن سالن تائين فوتين جا روح پهريائين ڏهه سال مٿن مائٽن وٽ هر روز ۽ هر رات اچن ٿا. ٻيا ڏهه سال هر جمعي يا عيدن جي رات يا شب برات يا ٻين مبارڪ موقعن تي اچن ٿا ۽ ٽيان ڏهه سال رڳو عيدن ۾ اچن ٿا. ٽيهه سال گذري وڃڻ کان بعد قبرستان ۾ رهن ٿا ڪو ياد ڪندو آهي ته ايندا آهن، ياد نه ڪري ته اتي ئي هوندا آهن مگر انتظار ۾ هوندا آهن. ڇا اها روايت صحيح آهي يا نه؟

جواب: ”شرح قصيدة الامالي“ ۾ آهي ته وفات کان ٽيهه سال بعد فوتين جا روح پنهنجن عزيزن قريبن وٽ اچن ٿا. شروعاتي ڏهه سال هر صبح ۽ وقت بوقت اچن ٿا. ان کان بعد ڏهه سال جمعي جي رات اچن ٿا. ان کان بعد ڏهن سالن تائين عيدن ۾ اچن ٿا. کين ڪو پاڻي ماني (خيرات ڪري ثواب بخشي) يا فاتحه ڏئي ته خوش ٿين ٿا. جواهر القلوب ۾ مصابيح جي حوالي سان آهي ته ميت جو روح پنهنجي گهر جمعي جي رات اچي ڏسي ٿو ته ڇا ان جي طرفان ڪو خير خيرات ۽ صدقو يا سندس ڪو ذڪر خير ڪري ٿو؟ صبح تائين اتي رهن ٿا. جيڪڏهن اهڙي ڪا ڳالهه نٿا ڏسن ته ناڪام موٽن ٿا. ”مغفرة الغفور في زيارة القبور“ ۾ ائين آهي. امام غزاليءَ جي احياءِ العلوم ۾ آهي ته ايمان وارن جا روح هر جمعي رات ۽ ڏينهن پنهنجي گهر جي ميدان ۾ بيٺن ٿا، پوءِ منجهائن هر هڪ غمگين آواز ۾ پڪاري ٿو ته اي منهنجا گهر وارا! اي منهنجي اولاد! اي منهنجا مٽ مائٽو! الله تعاليٰ توهان تي رحم ڪري! اسان تي به صدقه، دعا جي ڪا بخشش ڪريو، اسان کي نه وساريو، اسان جي بيموسيءَ تي رحم ڪريو. هر هڪ روئندي غمگينيءَ جي حالت ۾ ائين پڪاريندو آهي، تانجو خطيب خطبي جو خطبو ڏيڻ شروع ڪندو آهي. ڪنز العباد ۾ حضرت ابن عباس رضي الله عنهما جي روايت آهي ته جڏهن جمعو، عيدن، عاشورا ۽ شعبان جي پندرهن تاريخ ٿئي ٿي ته فوتين جا روح پنهنجن گهرن جي دروازن تي اچي بيٺن ٿا ۽ چوندا آهن ته ڇا آهي ڪو اسانجي بي وسيءَ ۽ محتاجيءَ جي حالت ياد ڪندڙ؟ واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هن مسئلي جي باري ۾ عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته مسلمانن جي جماعت بغير وليءَ جي اجازت جي جنازي نماز پڙهي. جيڪڏهن ولي ٻيهر نماز پڙهي ته ڇا اهي ماڻهو ٻيهر نماز پڙهن جن پڙهي ڇڏي آهي؟

جواب: بظاهر جيئن ته جنازي جي ٻيهر نماز پڙهڻ جي ڪا شرعي حيثيت نه آهي، ان ڪري جن پڙهي آهي اهي ٻيهر نه پڙهن. ڇا جو مصنف لکي ٿو ته جيڪڏهن غير وليءَ جنازو پڙهايو پوءِ وليءَ

سوال: حضرت علقمه صحابي رضه جي سڪرات بابت جيڪو قصو ڪتابن ۾ مشهور آهي ان جي حقيقت ڇا آهي؟ اهو صحيح آهي يا نه؟

جواب: اهو صحيح آهي جيئن علامه سيوطي ”شرح الصدور في احوال القبور“ ۾ طبراني ۽ شعب الايمان بيهقيءَ جي حوالي سان ڄاڻايو آهي. دلائل النبوة ۾ عبدالله بن اوفئي رضي الله عنه جي روايت آهي ته هڪ شخص نبي ﷺ جن وٽ آيو. عرض ڪيائين ته ”اي الله جا رسول! اسان جو هڪ غلام سڪرات ۾ آهي ان کي لا اله الا الله جي تلقين ڪجي ٿي مگر چئي نٿو سگهي.“ فرمايائون: ”ڇا پنهنجي زندگيءَ ۾ ڪلمو طيب نه پڙهندو هو؟“ چيائون ته ”هائو!“ فرمايائون ته ”پوءِ کيس موت وقت پڙهڻ کان ڪهڙي شيءِ روڪي ٿي؟“ پاڻ سڳورا اٿيا اسين به سائن هلياسون. تانجو اتي پهتاسون. ارشاد فرمايائون ته: ”ڇوڪرا! لا اله الا الله چؤ“ عرض ڪيائين ته ”سائين! نٿو چئي سگهان.“ فرمايائون: ”ڇا جي ڪري؟“ عرض ڪيائين ته: ”پنهنجي ماءُ جي نافرمانيءَ جي ڪري.“ فرمايائون: ”ڇا اها جيڪري آهي؟“ عرض ڪيائون ته ”هائو!“ فرمايائون ته ”کيس سڏيو.“ اها آئي ته فرمايائون ته ”ڇا هي تنهنجو پٽ آهي؟“ چيائين ته ”ها سائين!“ فرمايائون ”جيڪڏهن باهه باري توکي چئجي ته کيس بخش نه ته ان کي اسين باهه ۾ وجهنداسون ته ڇا ڪندين؟“ چيائين تڏهن ته ”ضرور ان جي سفارش ڪنديس.“ پاڻ فرمايائون ته ”پوءِ تون الله کي ۽ اسان کي گواهه ڪري اقرار ڪر ته پنهنجي پٽ کان راضي آهين.“ انهيءَ ورندي ڏني ته ”بيشڪ آئون راضي ٿي ويس.“ پاڻ ڪريمن ان کي چيو ته ”اي ڇوڪرا! لا اله الا الله چؤ!“ انهيءَ اقرار ڪيو ته: لا اله الا الله. رسول الله ﷺ جن فرمايو ته ان الله جي ساراهه، جنهن کيس منهنجي ڪري باهه جي عذاب کان بچايو. امام هيثميءَ جي ڪتاب ”الزواجر عن الكبائر“ ۾ به ائين آهي. مصنف وڌيڪ ڄاڻائي ٿو ته علقمه نالي هڪ نوجوان نيڪيءَ، نماز، روزي، صدقي جي ڪمن ۾ گهڻي ڪوشش ڪندو هو. اهو بيمار ٿي پيو ۽ سندس سڪرات وڌي وئي. سندس گهر واريءَ پاڻ ڪريمن ڏانهن پيغام موڪليو ته منهنجي مڙس جي حالت ڏاڍي رحم جوگي آهي، جنهن کان اوهان کي باخبر رکڻ گهران ٿي. نبي ڪريم ﷺ جن حضرت عمار، بلال، صهيب - رضي الله عنهم - کي موڪليو ۽ فرمايائون ته کيس ڪلم طيب جي تلقين ڪريو. اهي وٽس آيا جڏهن ته سڪرات جي حالت ۾ هو. اهي کيس لا اله الا الله جي تلقين ڪندا رهيا. پر سندس زبان تي ڪلمو جاري نه پئي ٿيو. انهن رسول الله ﷺ ڏانهن ماڻهو موڪليو. پاڻ پڇا فرمايائون ته ڇا ان جو پيءُ يا ماءُ جيئرا آهن؟ عرض ڪيو ويو ته اي الله جا رسول! ﷺ سندس جهور پوڙهي ماءُ جيئري آهي. ان ڏانهن پيغام موڪليو ويو ته جيڪڏهن الله جي رسول ﷺ وٽ اچين سگهين ته ٿيڪ نه ته پاڻ سڳورا تو وٽ پاڻ تشريف فرمائين. قاصد کيس اهو پيغام ڏنو. انهيءَ چيو ته مٿن قربان وڃان، آءُ پاڻ ٿي حاضر ٿيان. هڪ ڏنڊي جي سهاري پاڻ سڳورن وٽ اچي حاضر ٿي ۽ سلام عرض ڪيائين. نبي ڪريم ﷺ کيس سلام جو جواب ڏنو ۽ فرمايائون ته علقمه جي ماءُ! سچ ڳالهائيندينءَ يا ڪوڙ هر حالت ۾ مون وٽ الله تعاليٰ جي طرفان وحي ايندي. ٻڌاءُ پنهنجي پٽ علقمه جي باري ۾ ڇا ٿي چوین؟ عرض ڪيائين ته اي الله جا رسول

ﷺ! وڏو نمازي، اڪثر روزا رکندڙ، گهڻو خيرخيرات ڪندڙ آهي. فرمايائون پوءِ ڪهڙي ڳالهه آهي؟ چيائين ته اي الله جا رسول! پر آءُ ان کان ناراض آهيان. فرمايائون ته ڇا جي ڪري؟ ورندي ڏنائين ته پنهنجي گهرواريءَ کي مون تي ترجيح ڏيندو آهي ۽ منهنجي نافرمانِي ڪندو آهي. فرمايائون ته جيڪڏهن علقم جي ماءُ ناراض رهندي ته ان جي زبان تي ڪلمو پاڪ به جاري نه ٿيندو. پوءِ حڪم فرمايائون ته اي بلال! گهڻيون ڪاٺيون گڏ ڪر. انهيءَ ڪراڙيءَ ماڻي چيو ته اي الله جا رسول ﷺ! ان جو ڇا ڪندا؟ فرمايائون ته کيس باهه ۾ ساڙيندس. عرض ڪيائين ته اي الله جا رسول! منهنجي دل اها ڳالهه ڪٿي برداشت ڪندي ته منهنجي سامهون منهنجي پٽ کي ساڙيو وڃي! فرمايائون علقم جي ماءُ! يقين ڄاڻ ته الله جو عذاب ان کان وڌيڪ سخت ۽ باقي رهندڙ آهي. جيڪڏهن گهرين ٿي ته الله کيس بخشي ته ان کان راضي ٿي! مون کي ان ذات پاڪ جو قسم! جنهن جي هٿ ۾ منهنجي جان آهي جيستائين تون ان کان ناراض آهين، ان وقت تائين کيس نه نماز فائدو ڏيندي نه روزا ۽ نه صدقو. عرض ڪيائين ته اي الله جا رسول ﷺ! پوءِ بيشڪ الله تعاليٰ کي ان جي فرشتن کي ۽ جيڪي مسلمان هتي موجود آهن سڀني کي گواهه ڪري اقرار ڪريان ٿي ته آءُ پنهنجي پٽ علقم کان راضي آهيان. ارشاد فرمايائون ته ”اي بلال! هاڻي وڃي ڏس ته ڇا لا اله الا الله سندس زبان تي جاري آهي يا نه؟ شايد علقم جي ماءُ اها ڳالهه مون کان حياءُ ڪندي ٽڪلف طور چئي رهي هجي جيڪا سندس دل ۾ نه آهي. حضرت بلال ويو ۽ علقم جي گهر جي اندران لاله الا الله چوڻ جو آواز ٻڌائين. پوءِ گهر ۾ داخل ٿيو ۽ چيائين ته ڏسو! علقم جي ماءُ جي ناراضگيءَ سبب سندس زبان تي ڪلمو پاڪ جاري نه پئي ٿيو ۽ هاڻ جڏهن اها مٿس راضي ٿي آهي ته سندس زبان تي ڪلمو جاري ٿي ويو آهي. ان کان پوءِ ان ڏينهن علقم مري ويو. پاڻ سڳورا وٽس حاضر ٿيا ۽ کيس غسل ۽ ڪفن ڏيڻ جو حڪم ڪيائون. پوءِ ان جي جنازي نماز پڙهيا ٿيون ۽ دفن ڪرڻ وقت سندس قبر جي ڪناري تي بيٺا ۽ ارشاد فرمايائون ته اي مهاجرين ۽ انصار جا گروهه! (ٻڌو!) جنهن پنهنجي گهر واريءَ کي پنهنجي ماءُ جي مٿان ترجيح ڏني ان تي الله تعاليٰ، فرشتن ۽ ماڻهن سڀني جي لعنت آهي. الله نه ان جا گناهه معاف فرمائيندو ۽ نه بدلو قبول ڪندو سواءِ ان جي جو الله تعاليٰ وٽ توبه ڪري ۽ ماءُ سان سهڻو سلوڪ ڪري ۽ سندس رضامندي حاصل ڪري ڇاڪاڻ ته الله جي رضا ماءُ جي رضا ۾ ۽ الله جي ناراضگي ماءُ جي ناراضگيءَ ۾ آهي (حرره مخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڪن ماڻهن جي عادت آهي، جڏهن منجهائن ڪو مرندي آهي ته ٽن ڏينهن کان بعد عزيزن قريبن کي کاڌو کارائيندا آهن ۽ ان کي ”فلاڻي ميت جي ماني“ چون ٿا. ڪي ان کي ”ختمي جي ماني“ چون ٿا. اهو کاڌو نه ڪارائجي ته ماڻهو طعن ڏيندا آهن انهيءَ عار ۽ طعني کان بچڻ خاطر کاڌو ڪارائجي ته مباح آهي يا نه؟ ۽ اهو کاڌو کائڻ جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر (سوڳ جي) ٽن ڏينهن کان پوءِ فوتيءَ جي گهران کاڌو کائڻ جائز آهي جيئن حاوي الفتاويٰ ۾ ان طرف اشارو آهي. چوي ٿو ته ٽن ڏينهن کان اڳ مسجد ۾ پرسي ۽ ضيافت لاءِ ويهڻ مڪروه آهي. ان جو مطلب اهو ٿيو ته ٽن ڏينهن کان بعد ائين ڪرڻ مڪروه نه آهي. ان خيال جي

تائيد بحر مان به ٿئي ٿي ته ڏينهن جو تعداد مراد وٺڻ روايت ۾ ويسام جوڳي ڳالهه آهي جيتوڻيڪ دلائل جي اعتبار سان معتبر نه آهي. ان سمجهاڻيءَ ڏانهن خلاصه ۾ اشارو آهي ته (شروعاتي) ٽي ڏينهن فوتيءَ جي گهران ضيافت کائڻ مباح نه آهي. يعني ته ٽن ڏينهن کان بعد سندس گهر جو کاڌو کائجي ته مباح آهي جيئن ڳجهو نه آهي اهو قول بزازيه جي ان عبارت سان رد نه ٿيندو. جنهن ۾ آهي ته فوتيءَ جي گهران پهرئين، ٽئين ڏينهن ۽ هڪ هفتي کان بعد کاڌو کائڻ مڪروه آهي. ڇاڪاڻ ته شرح منية المصليٰ ۾ سندس اها عبارت نقل ڪري چوي ٿو ته سندس اها ڳالهه مڃڻ جوڳي نه آهي. جامع الفتاويٰ ۾ آهي ته سندس قول عام معمول جي ابتڙ آهي، ان ڪري اعتبار جوڳو نه آهي. محيط ۾ آهي ته عرف عام جو اعتبار ڪرڻ واجب آهي. بحر ۾ آهي ته هر علائقي ۽ هر زماني جي ماڻهن جي عرف جو اعتبار ڪرڻ واجب آهي. باقي رهيو هي سوال ته عار ۽ طعني کان بچڻ لاءِ ماڻهن کي ضيافت ڪارائجي. ان جو جواب حديث ۾ آهي ته جنهن ڪم وسيلي ماڻهو پنهنجي عزت بچائي اهو ڪم ان لاءِ صدقو آهي. (عسڪري، قضاعي) ان اعتبار سان جيڪو شخص ماڻهن جي طعني تنڪي کان بچڻ لاءِ ”ميت جو ختمو“ ڪرائي ٿو ته اهو ڪم ان لاءِ صدقو ليکيو ويندو. پڻ احسان ۽ نيڪيءَ جو بدلو ڏيڻ سنت آهي ۽ ماڻهن جي روايت آهي ته ميت وارا پنهنجن عزيزن، قريبن، دوستن کي کاڌو ڪارائيندا ته جڏهن سندس دوستن ۽ عزيزن مان ڪو مري ويندو ته اهي به (ختمي جي ماني) ڪارائيندا، اهڙي طرح ادلي جو بدلو ٿي ويندو. جيڪو مسنون ڪم آهي. ان ڪري اهو ملامت جوڳو نه بلڪ واکاڻ جوڳو ڪم آهي. والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هرانسان جي حفاظت لاءِ گهڻا فرشتا مقرر آهن؟ ۽ ماڻهوءَ جي مرڻ کان پوءِ اهي ڪاڏي وڃن ٿا؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر روايتن جي اختلاف جي ڪري انهن جي تعداد ۾ مونجهارو آهي ان ڪري هدايه ۾ آهي ته سندن تعداد جي نيت نه ڪجي جو تعداد بابت روايتن ۾ اختلاف آهي. بحر ۾ المجتبئي جي حوالي سان آهي ته انسان جي حفاظت ڪندڙ فرشتن بابت نيت ڪرڻ ۾ اختلاف آهي. چيو ويو آهي ته ٻن فرشتن ڪراما ڪاتين جي نيت ڪري ۽ هي ٻه چيو ويو آهي ته حفاظت ڪرڻ وارا فرشتا پنج آهن ۽ حديث ۾ آهي ته هر مؤمن سان پنج فرشتا رهن ٿا. ڪن روايتن ۾ آهي ته هر مؤمن سان سٺ فرشتا آهن ۽ ڪن ۾ آهي ته هڪ سو سٺ. غايه البيان جي مصنف ٻن جي تعداد کي ترجيح ڏني آهي جو ڪتاب الله جي موافق آهي انهيءَ بنياد تي وڌيڪ راجح قول هي آهي ته انسان جي حفاظت لاءِ ٻه فرشتا مقرر آهن جيئن ڳجهو نه آهي. باقي رهيو اهو سوال ته مؤمن جي وفات کان پوءِ اهي فرشتا ڪاڏي وڃن ٿا؟ ان جو جواب هي آهي ته اهي مؤمن جي قبر تي سبحان الله، الله اڪبر، لاله الا الله پڙهن ٿا ۽ مؤمن جي نام اعمال ۾ لکن ٿا جيئن شرح الصدور ۾ آهي. ابونعيم حضرت ابوسعيد خدريءَ کان روايت ڪري ٿو ته مون نبي صلي الله عليه وسلم کي فرمائيندي ٻڌو جڏهن الله تعاليٰ مؤمن جو روح قبض ڪرائي ٿو، ان جا ٻئي (ڪراما ڪاتين) فرشتا ان سان تي چڙهن ٿا، چون ٿا ته اي اسان جا پالڻهار! تو اسان کي پنهنجي مؤمن ٻانهي جا اعمال لکڻ تي مقرر فرمايو. سندس عمل لکيو ويو ۽ تو ان جو روح

قبض فرمايو. هاڻي اسان کي اجازت ڏي ته اسان تي رهون. الله تعاليٰ فرمائيندو ته منهنجو آسمان فرشتن سان ڀريل آهي. جيڪي منهنجي ساراهه بيان ڪن ٿا پوءِ اهي چوندا ته چڱو اسان کي اجازت عطا فرمائ ته زمين تي رهون. الله تعاليٰ فرمائيندو منهنجي زمين منهنجي فرشتن ۽ منهنجي مخلوق سان ڀريل آهي جيڪي منهنجي ساراهه بيان ڪن ٿا پر توهان منهنجي ٻانهي جي قبر تي بهو ۽ منهنجي لاءِ سبحان الله، لا اله الا الله، الله اڪبر قيامت جي ڏينهن تائين چوندا رهو ۽ ان کي منهنجي ٻانهي لاءِ لکندا رهو، والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: فق جي ڪتابن ۾ اها ڳالهه مشهور آهي ته نافرمان مؤمن تان جمعي جي رات قبر جو عذاب ٿري ٿو ۽ پوءِ وري بهر کيس عذاب نه ٿو ٿئي ٻئي هنڌ آهي ته عالم جي زيارت سان ان جو عذاب هٽي ٿو. هن ٻنهي قولن ۾ مطابقت ڪيئن پيدا ڪجي؟

جواب: بظاهر اهڙي شخص تان جمعي رات عذاب ٿري ٿو جيئن عقائد السنيه ۾ بيان آهي ته گنهگار مؤمن کي عذاب قبر ٿئي ٿو پر ان تان جمعي جي ڏينهن ۽ جمعي جي رات ٿري ٿو پوءِ وري قيامت تائين کيس عذاب نٿو ٿئي. ”تڪميل الايمان“ ۾ آهي ته ”حديث ۾ آهي ته عالم ۽ طالب ڪنهن ڳوٺ وٽان گذرن ٿا ته قبرستان وارن تان چاليهه ڏينهن عذاب ٿري ٿو ان مان (ديني) علم ۽ تعليم جي فضيلت ظاهر ٿئي ٿي. شرح عقائد ۾ آهي ته رسول الله ﷺ فرمايو ته جڏهن ڪنهن ڳوٺ وٽان ڪو طالب يا استاذ لنگهي ٿو ته ان جي قبرستان تان چاليهه ڏينهن عذاب ٿري ٿو. ان ۾ وضاحت آهي ته قيامت جي ڏينهن تائين نه پر چاليهن ڏينهن تائين عذاب ٿري ٿو. پر شرح عقائد سنيه ۾ آهي ته حافظ جلال چوي ٿو ته ان ڳالهه جو ڪو اصل نه آهي. جيڪڏهن عقائد سنيه جي ڳالهه حديث مان ثابت آهي ته ان تي عمل آهي، ليڪن محدثين حديث کي ضعيف چون ٿا. مگر واضح هجي ته حديث جو ثابت نه ٿيڻ ظاهري اعتبار سان آهي، نه معنوي لحاظ سان، جيئن بحر ۾ آهي ته حديث جي ضعيف يا صحيح هجڻ جو حڪم ظاهري اعتبار سان آهي، مگر معنوي اعتبار سان ان جي صحت جائز ۽ ثابت آهي. شيخ عبدالحق محدث دهلوي رساله الحليه ۾ فرمائي ٿو: اڪثر حديث جا عالم سند جي لحاظ سان حديث جي ضعيف هجڻ جو حڪم ڪن ٿا، پر درحقيقت اهي حديثون صحيح هونديون آهن، ان اصول پٽاندڙ جيڪڏهن فرض ڪجي ته مٿين حديث صحيح آهي ته اها سڀني لاءِ نه بلڪه ڪن گنهگارن جي باري ۾ ثابت ٿيندي. والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص کي مشهور ولايت جي صاحب ولي الله جي قبر جي ويجهو دفن ڪيو ويو. ڇا سندس ويجهڙائيءَ سبب ان تان عذاب ۾ هلڪائي ۽ ثواب ۾ واڌارو ٿيندو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ميت کي نيڪن جي ويجهو دفن ڪرڻ جو حڪم آهي ۽ اهو به ثابت آهي ته صالحن جو قرب قبر واري تان عذاب تاري ٿو. شرح الصدور ۾ ابوهريره رضي الله عنه جي روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو: پنهنجا فوتي نيڪ ماڻهن جي وچ ۾ دفنايو، جو جيئن حياتيءَ ۾ خراب پڙوسيءَ جي ڪري تڪليف ٿئي ٿي، تيئن مرڻ کان بعد گنهگارن جي ويجهو دفن ٿيڻ سبب فوتي تڪليف پوکي

ٿو (ابونعيم) عبدالله بن نافع المزني کان روايت آهي ته هڪ شخص مديني ۾ گذاري ويو، کيس دفن ڪيو ويو. کيس دوزخ ۾ ڏٺو ويو، جنهن جي ڪري خواب ۾ ڏسندڙ کي ڏاڍو ڏک ٿيو. انهيءَ شخص کيس ستين يا اٺين ڏينهن جنتين ۾ ڏٺو ۽ ان کان پڇيائين ته انهيءَ جواب ڏنو ته اسان وٽ نيڪ ماڻهو دفن ڪيو ويو، جنهن جي چاليهه پاڙيسرين جي باري ۾ شفاعت قبول ڪئي وئي، جن مان آءٌ به آهيان (ابن ابي الدنيا) حضرت ابن عباس رضي الله عنهما کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ته جڏهن توهان مان ڪو مري ته ان کي چڱيءَ طرح ڪفن ڏيو ۽ سندس وصيت جلدي پوري ڪريو ۽ ان جي قبر گهري کوٽيو ۽ ان کي گنهگار انسانن وٽ نه دفنايو. عرض ڪيو ويو ته اي الله جا رسول! ڇا آخرت ۾ به نيڪ پاڙي واري جي صحبت فائدو ٿئي ڏي؟ چيائون ته هاڻو. پاڻ ارشاد فرمايائون ته ساڳيءَ ريت آخرت ۾ به فائدو ڏيندي آهي (ابن عساڪر) والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪو جمعي جي ڏينهن فوت ٿئي، ان کان قبر جو سوال ٿئي ٿو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر اهڙي شخص کان قبر ۾ سوال نٿو ٿئي ۽ قبر جي آزمائش کان امن ۾ رهي ٿو، جيئن حديث ۾ آهي ته جيڪو مسلمان جمعي جي ڏينهن يا رات گذاري وڃي، الله جل شانہ ان کي قبر جي آزمائش کان بچائي ٿو (ترمذي، احمد، بيهقي) شرح الصدور ۾ آهي ته هڪ شخص عرض ڪيو ته اي الله جا رسول! ڪهڙو سبب آهي ته سواءِ شهيد جي مؤمنن کي قبرن ۾ آزمايو وڃي ٿو. فرمايائون ته شهيد جي مٿي تي تلوارن جي چمڪاڻ به وڏي آزمائش آهي (نسائي) مشارع الاشواق ۾ آهي ته يعني ”تلوارن جي چمڪاڻ“ سبب شهيد عذاب قبر کان بچي ٿو. ڇاڪاڻ ته قبر ۾ مؤمن کان پڇاڻو سندس ايمان ۽ تصديق جي پرک لاءِ ٿئي ٿي ۽ جيڪو شخص جهاد جي ميدان ۾، تلوارن جي چمڪاڻ اکين سان ڏسي به پئي نه ڦيري ته اهو ان ڳالهه جو پڪو ثبوت آهي ته سندس الله تي ايمان پڪو آهي، اها پرک قبر جي سوال جو نعم البدل آهي. علامه قرطبي چوي ٿو ته مؤمن جنگ جي ميدان ۾ پنهنجي اکين اڳيان تلوار جي چمڪ ڏسڻ ۽ ثابت قدم رهن ٿا ته ان جو مطلب ته سندن ايمان ۾ منافقت جي ملاوت نه آهي. اهوئي سبب آهي ته مجاهد الله جي نالي تي جان قربان ڪرڻ لاءِ تيار ٿيندو آهي، جڏهن ته منافق ان نازڪ موقعي تي جان بچائڻ جي ڪوشش ڪندو آهي. ان ڪري مرڻ کان پوءِ مؤمن کان قبر ۾ منڪر نڪير جي پڇاڻي ۽ پرک جي ضرورت نٿي رهي. شرح الصدور ۾ آهي ته شيخ الاسلام حافظ ابن حجر پنهنجي ڪتاب بذل الماعون في فضل الطاعون ۾ يقين ظاهر ڪيو آهي ته جيڪو طاعون وگهي مري ٿو، ان کان پڇاڻو نٿو ٿئي، ڇاڪاڻ ته اهو ان شهيد وانگر آهي، جيڪو جنگ جي ميدان ۾ جان ڏئي ٿو. ثابت ٿيو ته ”قبر جي فتني“ جو مطلب آهي ”منڪر نڪير جو سوال ڪرڻ“ - جيئن ان کان شهيد امن ۾ رهي ٿو، تيئن اهو شخص به امن ۾ رهي ٿو، جيڪو جمعي جي ڏينهن فوت ٿئي ٿو. ان جي تائيد علامه سيوطي جي شرح الصدور مان ٿئي ٿي ته حڪيم ترمذي فرمائي ٿو ته جيڪو شخص جمعي جي ڏينهن مري ٿو، ان جو اعمالنامو الله تعاليٰ وٽ پيش ٿئي ٿو، ڇاڪاڻ ته جمعي جي

ڏينهن دوزخ نٿو دھڪايو وڃي ۽ ان جا دروازا بند رهن ٿا. جڏهن الله تعاليٰ پنهنجي ڪنهن ٻانهي جو روح جمعي جي ڏينهن قبض ڪري ته اها سندس نيڪ بختي ۽ سعادت جي علامت آهي. ان ڪري اهو قبر جي فتنن کان امن ۾ رهي ٿو. ڇاڪاڻ ته قبر جو فتنو يعني پڄاڻو مؤمن ۽ منافق جي پرک جي مقصد سان هوندو آهي. علامه سيوطي فرمائي ٿو ته اها ڳالهه به غورجوڳي آهي ته جيڪو جمعي جي ڏينهن مري ٿو، ان کي شهيد جو اجر حاصل ٿئي ٿو. ان ڪري شهيدن وانگر ان کان به قبر ۾ پڄاڻو نٿو ٿئي، جيئن الحليه ۾ ابونعيم حضرت جابر رضي الله عنه جي روايت آندي آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جن فرمايو: جيڪو جمعي جي ڏينهن يا رات فوت ٿيندو، سو قبر جي عذاب کان چوٽڪارو لهندو ۽ قيامت جي ڏينهن ان حالت ۾ اٿندو جو مٿس ”شهيد“ جي مهر لڳل هوندي. ان تفصيل مان هي حقيقت واضح ٿئي ٿي ته شهيد کان منڪرنڪير جو سوال نٿو ٿئي، والله اعلم بالصواب. (حرره المحدثوم عبدالواحد السيوسناني)

سوال: ڪن نيڪن ۽ بزرگن کان نقل ڪيو وڃي ٿو ته جنازي تي شيعا جيڪا نماز پڙهن ٿا، اها صحيح آهي. وري ٻي نماز، جيڪا اهل سنت والجماعت قبر تي پڙهن ٿا، اها به صحيح آهي. ڇا اهل سنت والجماعت جي ڪتابن ۾ ان قول جي ڪا اصل موجود آهي يا نه؟ پڻ جيڪا نماز شيعا پڙهن ٿا، ان کي نماز چئي سگهجي ٿو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: جنازي جي نماز جا ارڪان ٻه آهن، قيام يعني بيهن ۽ تڪبيرات يعني الله اڪبر چوڻ. اهي ارڪان موجود هجن ته نماز صحيح آهي ۽ موجود نه هجن ته صحيح نه آهي. درمختار ۾ آهي ته جنازي جي نماز جا ٻه رڪن، يعني چار تڪبيرون ۽ قيام آهي. ليڪن اوليٰ آهي ته جنازو حضرت صديق اڪبر رضه جي خلافت جو منڪر يا امر المؤمنين عائشه صديق رضه تي تهمت هڻڻڙن پڙهائي، جو ان سان اهو ڪافر ٿئي ٿو. منح الغفار ۾ آهي ته بدعتي جي امامت به مڪروهه آهي، جيتوڻيڪ ان کي ڪافر نه چيو ويندو ۽ جيڪڏهن ان عمل جي ڪري سندس ڪفر جي فتويٰ ڏني وڃي ته پوءِ ان جي امامت بلڪل صحيح نه آهي. اهو رافضي يعني شيعو جيڪو حضرت عليءَ کي ٻئي تي فضيلت ڏئي ته بدعتي آهي ۽ جيڪڏهن صديق اڪبر جي خلافت جو انڪاري آهي ته ڪافر آهي جيئن فتاويٰ ابن نجيم ۾ آهي ته ڪائنس رافضين جي باري ۾ پڇيو ويو ته جيڪڏهن علي ڪرم الله وجهه کي ابوبڪر ۽ عمر رهي الله عنهما تي ترجيح ڏين ته ڇا ان کي ان جي ڪري ڪافر چيو ويندو يا نه؟ جواب ڏنائين ته ان جي ڪري اهو ڪافر نٿو ٿئي، البت بدعتي ٿئي ٿو. والله اعلم. ڪفايه ۾ آهي ته: نفس پرست ۽ بدعتي امام جي امامت مڪروهه آهي. مختصر لفظن ۾ هيئن سمجهو ته جيڪو اسان جي قبلي کي مڃي ۽ خواهشات جي پيروي ۾ ايترو اڳرائي ڪندڙ نه هجي جو مٿس ڪفر جو حڪم هجي ته ان جي پويان نماز جائز آهي. جيڪڏهن سندس نفس پرستي ڪفر جي حد تائين پهتل آهي، جيئن جهمي ۽ غالي رافضي جيڪو حضرت ابوبڪر صديق جي خلافت جو منڪر هوندو آهي، ته ان جي امامت جائز نه آهي. بحر ۾ آهي ته نبي صلي الله عليه وسلم جي گهر واري حضرت عائشه صديق رضه تي تهمت هڻڻ ۽ حضرت ابوبڪر صديق جي صحبت جي انڪار سبب ان کي ڪافر سمجهيو ويندو. السراج الوهاج ۾

”فتاويٰ“ نالي ڪتاب جي حوالي سان ڄاڻائي ٿو ته رافضي جي پويان نماز جائز نه آهي. توهان کي چڱيءَ طرح معلوم آهي ته شيخن يعني حضرت ابوبڪر صديق ۽ عمر فاروق رضي الله عنهما کي گاريون ڏيندڙ پڻ ڪافر آهي. جيئن عالمن وضاحت ڪئي آهي، تانجو ان جي توبه قبول نٿي ٿئي، ان ڪري ان جي اقتدا صحيح نه آهي. جيئن ان شخص جي امامت صحيح نه آهي، جيڪو صديق اڪبر جي خلافت جو منڪر هجي. غرض ته نماز جي صحيح نه هجڻ جو دارومدار ڪفر تي آهي. تنوير ۾ آهي ته جيڪو به مسلمان مرتد ٿئي، يعني دين ڇڏي ته ان جي توبه قبول آهي، مگر جيڪو شخص نبي صلي الله عليه وسلم يا شيخن يا ٻنهي مان ڪنهن هڪ کي گاريون ڏئي ته ڪافر آهي ۽ ان جي توبه قبول نه آهي، والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: بحر ۾ آهي ته ميت جي جڳهه جو پاڪ هجڻ شرط نه آهي، ڇاڪاڻ ته جاءِ ۽ سندس وچ ۾ ڪفن ڦوندو آهي جو ميت بنير لباس جي نه هوندي آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته فوتيءَ جي جاءِ جو پاڪ هجڻ شرط نه آهي، جيئن مضمرات ۾ آهي. درمختار جو مصنف قنیه جي حوالي سان لکي ٿو ته امام هجي يا ميت ٻنهي لاءِ ڪپڙي، بدن، جاءِ ۽ عورت جي اگهڙ ڍڪڻ شرط آهي. انهن اختلافي روايتن ۾ مطابقت ڪيئن پيدا ڪجي؟

جواب: ظاهر هي آهي ته ترجيح ان قول کي آهي، جيڪو تبين ۾ آهي. اهو سبب آهي ته ڪنز جي متن ۾ جاءِ جي پاڪ هجڻ جو ذڪر نه آهي. بحر ۾ آهي ته مصنف ميت جي پاڪ هجڻ جو شرط لڳائي ٿو، پر ان جي جاءِ جي پاڪ هجڻ جو شرط نٿو لڳائي. امام رباني مجدد الف ثاني مکتوبات ۾ لکي ٿو ته جو لاهور جو برک عالم مولانا جمال الدين فرمائيندو هو ته قنیه جون گهڻيون روايتون ناقابل اعتماد ۽ اعتبار جوڳن ڪتابن جي ابتڙ آهن. والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: مولانا صاحب! شال اوهان کي الله تعاليٰ سلامت رکي. عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته ڪن ماڻهن ۾ مشهور آهي ته ميت قبرستان ۾ آڻجي ته دفن ڪرڻ کان اڳ ختمو ڏيڻ، يا ٻين قبرن جي زيارت ڪرڻ جائز نه آهي. ان قول جو اصل آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جيڪو قبرن جي زيارت لاءِ ويندو، ان لاءِ ميت جي ڪم ڪار ۾ تعاون ۽ سهڪار ڪرڻ آسان نه هوندو آهي، حالانڪ جنابي ۾ ساڻ هلڻ جو مقصد ان سان بوقت ضرورت تعاون ڪرڻ هوندو آهي، جيئن بحر مان معلوم ٿئي ٿو ته جنابي جي رکڻ کان اڳ ويهڻ (نه جڳائي) جو فوتيءَ کي دفنائڻ تائين ڪا نه ڪا ضرورت پيش اچي سگهي ٿي، ان ڪري بيهرڻ جو امڪان موجود هوندو آهي. محيط ۾ آهي ته جيستائين فوتيءَ تي مٽي نه وجهجي، ان وقت تائين ويهڻ نه گهرجي. ڇاڪاڻ ته حديث مان ثابت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم ان وقت تائين بيهندا هئا، جيستائين ميت تي مٽي نه وڌي وڃي ۽ پڻ بيهرڻ ۾ ميت سان هڪ قسم جي همدرديءَ جو اظهار آهي، جيڪا مستحب آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته جنابي رکڻ کان پوءِ ويهڻ ۾ حرج نه آهي. الغرض جنابو رکي پوءِ ويهي ته جائز آهي، پر مستحب آهي ته فوتيءَ سان همدرديءَ خاطر ماڻهو ٻئي ڪم ۾ مشغول نه ٿئي، البتہ نماز پڙهڻ کان پوءِ، ولي ۽ وارث جي اجازت سان ڪنهن ٻي قبر جي زيارت لاءِ وڃي ته ان

جي گنجائش آهي، جيئن بحر مان معلوم ٿئي ٿو ته جڳائي ته ولي ٻئي کي جنازي جي نماز پڙهائڻ جي اجازت ڏئي. هن ڏس ۾ ٻه شيون ممڪن آهن: ۱- ڪنهن کي جنازي جي نماز پڙهائڻ لاءِ اڳتي وڌائي. ۲- دفن ڪرڻ کان اڳ ماڻهن کي اجازت ڏي ته ڀلي موٽي وڃن، ڇاڪاڻ ته اهي ٻئي ڪم سندس اجازت کان سواءِ نٿا سونهن. ۽ ظاهر آهي ته جڏهن ڪو ميت جي دفن ٿيڻ کان اڳ وليءَ جي اجازت سان گهر موٽي سگهي ٿو ته ٻين قبرن جي زيارت لاءِ وڃڻ به سندس اجازت سان جائز ٿي سگهي ٿو. والله اعلم. (حرره المخدوم عبدالواحد السبوسستاني)

سوال: جنازي جي ڪٿ تي قرآن شريف رکڻ يا جنازي جي ڪٿ کي رستي ۾ بار بار رکي دعا گهرڻ يا دفن ڪرڻ کان پوءِ آذان ڏيڻ ڪيئن آهي؟

جواب: بظاهر اهي ڳالهون انهيءَ رواج جو حصو آهن، جن جو فقهي ڪتابن مان مسنون هجڻ ثابت نه آهي. والله اعلم. (مخدوم عثمان متعلوي رح)

جواب: ظاهر آهي ته برڪت خاطر ميت سان قرآن مجيد رکڻ مسلمانن جو معمول آهي، جيئن الله تعاليٰ فوتيءَ تي رحم ڪري ۽ حديث شريف ۾ آهي ته جنهن ڪم کي مسلمان چڱو ڄاڻن، الله وٽ به چڱو آهي. رهيو ميت کي دفن ڪري قبر وٽ آذان ڏيڻ، ان جو سبب هي آهي ته حياتيءَ ۾ آذان ٻڌڻ کان پوءِ مسلمان ڪلمو پاڪ پڙهندو آهي، شايد قبر تي آذان ڏيڻ سبب فوتيءَ کي ڪلمي طيب جي توفيق نصيب ٿئي ۽ عذاب کان نجات حاصل ڪري. رهيو جنازو رستي ۾ ٽي بار رکي ان لاءِ دعا گهرڻ، ته اهو ان ڪري هوندو آهي جيئن الله تعاليٰ مٿس امتحان جون منزلون آسان ڪري. ان نيت سان مسلمانن وٽ اهو معمول آهي ۽ اعمال جو دارومدار نيتن تي آهي، ورنه اصل اعتبار ان ڪم جو آهي جيڪو رسول الله صلي الله عليه وسلم جي سنت مان ثابت آهي. (مخدوم عبدالواحد السبوسستاني)

سوال: قبر وٽ قرآن مجيد پڙهڻ، بغير ڪراهيت جي جائز آهي يا نه؟ جيڪڏهن فرض ڪجي ته جائز آهي ته ڏاڍيان پڙهجي يا هوريان؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر امام محمد جي قول تي فتويٰ آهي ته قبر وٽ قرآن مجيد پڙهڻ جائز آهي، جيئن سراجيه ۾ آهي ته امام ابوحنيفه وٽ (قبر وٽ) قرآن پڙهڻ مڪروه ۽ امام محمد وٽ جائز آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي. الصوفيه ۾ فتاويٰ خانيه جي حوالي سان آهي ته قبرن وٽ قرآن خواني ڪرڻ مڪروه نه آهي. متانه ۾ آهي ته اسان جي بزرگن امام محمد جي قول کي اختيار ڪيو آهي. قرآن خواني هوريان ڪجي يا ڏاڍيان، ٻئي صورتون جائز آهن پر متانه جو مصنف ڄاڻائي ٿو ڪن بزرگن وٽ قبر وٽ ڏاڍيان قرآن پڙهڻ مڪروه آهي. شيخ جليل ابوبڪر محمد بن فضل کان نقل آهي ته قبرستان ۾ هوريان قرآن مجيد پڙهڻ ۾ حرج نه آهي. ڏاڍيان پڙهڻ مڪروه آهي. ممڪن آهي ته اهو فرق هن ڪري هجي جو جيڪو مڪروه چوي ٿو، اهو امام ابوحنيفه جي قول کي وٺي ۽ جيڪو مڪروه نٿو چوي، اهو امام محمد جي قول کي وٺي ٿو، جنهن تي فتويٰ آهي. شرح الصدور ۾ خانيه جي حوالي سان آهي ته هن غرض سان قرآن مجيد جي تلاوت قبرستان ۾ ڪجي ته فوتي قرآن جي آواز کان مانوس ٿئي

ته مڪروھ نه آھي. هن قول مان ثابت ٿيو ته مانوس ڪرڻ خاطر قبر وٽ ڏاڍيان قرآن پڙھجي ته جائز آھي، جيئن واضح آھي. واللھ اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عذاب قبر جو ثبوت قرآن ۾ آھي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: عذاب قبر جو قرآن مجيد ۾ بعض جاين تي ذڪر آھي، جيئن علامہ سيوطي ۽ جي شرح الصدور ۾ آھي ته ”قبر جي عذاب کان اللھ جي پناھ، ان جو ذڪر قرآن مجيد ۾ ڪيترين جاين تي آھي، جيئن مون ”الاڪليل في استنباط“ ۾ ڄاڻايو آھي.“ پر اھو ڪتاب هينئر موجود نه آھي جواھا تفصيل ڄاڻي سگھجي. مشڪوٰۃ ۾ نبي صلي اللھ عليه وسلم جي حديث آھي ته: يثبت اللھ الذين آمنوا بالقول الثابت الآيۃ - عذاب قبر جي باري ۾ آھي. جڏھن فوتي ۽ کان منڪر نڪير پڇن ٿا ته تنھنجو رب ڪير آھي؟ چوندو آھي ته منھنجو رب اللھ، منھنجو نبي محمد صلي اللھ عليه وسلم آھي (بخاري ۽ مسلم) شايد ان آيت ۾ عذاب قبر جو ذڪر آھي، جيئن آيت سڳوري ۽ جي لفظن مان سمجھ ۾ اچي ٿو ته ويضل الضالمين (۽ ظالمن کي گمراھ ڪري ٿو) ان جاء تي ڪافرن جي بجاء ظالمن جو لفظ بيان آھي. بيساوي فرمائي ٿو ته يعني اللھ انھن ماڻھن کي قبر ۾ گمراھ ڪري ٿو، جيڪي گناه ڪري پاڻ تي ظلم ڪن ٿا، انھيءَ ڪري حق جي واٽ نٿا وٺن ۽ فتنن ۾ پون ٿا يعني قبر جي پڇاڻي ۾ ناڪام ٿين ٿا. شرح الصدور ۾ ابن ابي شيبه جي حوالي سان آھي ته مفسر عڪرمه چوي ٿو ته: ”كما يس الكفار من اصحاب القبور“ (جيئن ڪافر قبر وارن کان مايوس ٿين ٿا) يعني جڏھن ڪافر قبر ۾ اللھ جو عذاب ۽ خوري ڏسن ٿا ته سندس رحمت کان مايوس ٿين ٿا. بيساوي ۽ آھي ته ”انما توفون اجور ڪم يوم القيامة“ (توھان کي قيامت جي ڏينھن پورو پورو بدلو ڏنو ويندو) يعني قبرن ۾ جيئرو ٿيڻ وقت. ”پورو بدلو ڏيڻ“ ان مان معلوم ٿئي ٿو ته انسان کي ڪجهه بدلو قيامت جي ڏينھن کان اڳ (قبر) ۾ ملي ٿو. ان جي تائيد ان حديث مان ٿئي ٿي، جنھن ۾ آھي ته قبر جنت جي باغن مان هڪ باغ يا باھ جي کڏن مان هڪ کڏ آھي، واللھ اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

نوٽ: عذاب قبر بابت قرآن مجيد ۾ هيٺين جاين تي ثبوت آھي: ۱- حَتَّىٰ اِذَا جَاءَ اَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قَالَ رَبِّ ارْجِعْنِي لَعَلِّيْ اَعْمَلُ صَالِحًا فِيمَا تَرَكْتُ كَلَّا اِنَّهَا كَلِمَةٌ مَّا قَالُوهَا وَمِنْ وَّرَائِهِمْ بَرْزَخٌ اِلَى يَوْمٍ يُبْعَثُونَ (سوره مؤمنون پ ۱۸ آيت ۹۹-۱۰۰) ترجمو: تانجو جڏھن انھن مان ڪنھن جو موت اچي ٿو، چوي ٿو ته رب منھنجا! مون کي (دنيا ۾) موٽايو تان ته چڱا عمل ڪريان جيڪي مون کان رھجي ويا آھن. خبردار! اھا رڳو سڪڻي ڳالھ آھي ۽ سندن پويان قيامت جي ڏينھن تائين برزخ (جو عذاب آھي) ۲- مِمَّا خَطِيئَاتِهِمْ اُغْرِقُوا قَدْ خَلَوْا نَارًا فَلَمْ يَجِدُوا لَهْمَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اَنْصَارًا (سوره نوح پ ۲۹ آيت نمبر ۲۵) ترجمو: (حضرت نوح جي قوم کي) سندن گناھن سبب پاڻي ۾ غرق ڪيو ويو، پوءِ کين باھ ۾ داخل ڪيو ويو ۽ اللھ جي مقابلي ۾ سندن ڪو مددگار نه هو. ۳- وحاٰق بِالْاٰلِ فِرْعَوْنَ سُوٓءُ الْعَذَابِ النَّارُ يَعْرَضُونَ عَلَيْهَا اَغْدَا وَعَشِيَا وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ اَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ اَشَدَّ الْعَذَابِ (سوره مؤمن آيت ۴۵-۴۶) ترجمو: ۽ فرعوني قوم کي بدترين عذاب وڪوڙي ورتو، يعني دوزخ جي باھ جنھن تي اھي صبح شام پيش ڪيا وڃن ٿا ۽ جڏھن قيامت قائم ٿيندي (اللھ فرمائيندو) فرعونين کي انتهائي سخت

عذاب ۾ داخل ڪريو. هنن آيتن مان صاف صاف لفظن ۾ عذاب قبر جو ثبوت ملي ٿو جڏهن ته ان بابت حديثون بيشمار آهن (مترجم)

سوال: جنازي جي نماز پڙهڻ فرض ڪفايه آهي يا فرض عين؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جيئن ان کي غسل ڏيڻ ۽ دفن ڪرڻ فرض ڪفايه آهي، ائين سندس نماز پڙهڻ پڻ فرض ڪفايه آهي. شرح منية المصلي ۾ آهي ته ميت کي غسل، ڪفن ڏيڻ ۽ ان جو جنازو پڙهڻ ۽ دفن ڪرڻ فرض ڪفايه آهي، پر اهو تڏهن آهي، جڏهن جنازو غير موجود هجي، جنازو نظر اچي ته هر ان شخص تي فرض عين آهي، جيڪو ان کي ڏسي. پوءِ ان وقت تائين ڪو ان فرض کان آج و ۽ سبڪدوش نه ٿيندو، جيستائين سندس نماز نه پڙهجي، جيئن محقق مدقق قاضي خان پنهنجي فتاويٰ ۾ ڄاڻائي ٿو ته جنازي جي نماز پڙهڻ فرض ڪفايه آهي، بشرطيڪ ماڻهو موجود نه هجي. موجود هوندو يا جنازو ڏسي ته جيستائين نماز نه پڙهندو، فرض کان فارغ نه ٿيندو. درمختار ۾ آهي ته قاضي خان جي فتاويٰ ان ماڻهوءَ لاءِ آهي، جيڪو سندس قول تي ويسام رکي. فتاويٰ ظهيريه ۾ آهي ته سيد امام اجل ناصرالدين رحمة الله فرمائي ٿو، ماڻهو جنازي وٽ نه هجن ۽ ان کي نه ڏسن، تڏهن جنازو فرض ڪفايه آهي، جڏهن جنازو حاضر هجي ته ان تي نماز پڙهڻ واجب آهي ۽ اهو واجب ان وقت تائين ادا نه ٿيندو جيستائين سڀ ماڻهو ادا نه ڪن، ڇاڪاڻ ته ان وقت ان جي نماز پڙهڻ فرض عين ٿئي ٿي ۽ ان مسئلي بابت عالمن ۾ بلڪل اختلاف نه آهي. هي قول ته ”ان ۾ اختلاف نه آهي“ هن بابت پڌرو آهي ته جنازو حاضر هجي ته هر هڪ تي ان جي نماز پڙهڻ فرض عين آهي، جيستائين ادا نه ڪندو، فرض کان فارغ نه ٿيندو. انهيءَ آڌار تي اسان جي استاد محقق مدقق علامه سيوستاني مدظلہ العالی لکيو آهي ته جيڪڏهن جنازي کي ڪو نه ڏسي ۽ ان وٽ حاضر نه هجي ته فرض ڪفايه آهي. ان صورت ۾ ڪي ماڻهو ادا ڪندا ته سڀني جي طرفان فرض ادا ٿي ويندو. اها ئي ڳالهه حق آهي، جيڪا اسان تحرير ڪئي آهي. وڌيڪ غور ۽ فڪر جي نگاهه اوهان پاڻ ڪريو، تان ته توهان کي حق تي پهچڻ جي تحقيق ۽ توفيق حاصل ٿئي. (حرره قاضي الله رڪيو عني عنه)

مولانا مخدوم عبدالواحد السيوستانيءَ جي تنقيد

آءٌ عرض ڪريان ٿو ته ڪنهن ۾ اهو قول موجود آهي ته جنازي جي نماز فرض ڪفايه آهي. تنوير جو مصنف لکي ٿو ته ميت جو جنازو پڙهڻ فرض ڪفايه آهي. متن جي سڀني عبارتت ۾ ائين ئي ڄاڻايو ويو آهي ۽ اهو حڪم انهن سڀني لاءِ آهي، جيڪي جنازي وٽ حاضر هجن يا نه هجن. انهيءَ ڪري ڪي ماڻهو ادا ڪن ته سڀني جي طرفان فرض ادا ٿي ويندو. درمختار ۾ آهي ته ڪتابن جي متن ۾ جيڪو قول موجود آهي، ان کي وڌيڪ ترجيح آهي. ابن همام بحر، نحر، درر جي مصنفن به جنازي وٽ موجود هجڻ يا نه هجڻ جي فرق تي بحث نه ڪيو آهي، حالانڪ فقهي شرطن جا اهي سختيءَ سان قائل آهن. ان مان اهو قول ضعیف ثابت ٿئي ٿو، جنهن کي حسب المفتين جي مصنف لکيو آهي. فقہ جي ڪتابن جي متن سان موافقت اها عبارت به ڪري ٿي جيڪا سراجيه ۾ آهي ته جنازي جي نماز پڙهڻ

فرض ڪفايه آهي ۽ جڏهن ڪي ادا ڪندا ته ٻين جي طرفان فرض ادا ٿي ويندو. حاوي الفتاويٰ ۾ آهي ته جنابي جي نماز فرض ڪفايه آهي، ڪي ادا ڪندا ته ٻين جي طرفان فرض ادا ٿي ويندو. خزانه المفتين ۾ به ائين آهي ته جنابي جي نماز فرض ڪفايه آهي ۽ نيڪ مسلمان هجي ته واجب آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جنابي جي نماز فرض ڪفايه آهي. جيڪڏهن هڪ يا هڪ کان وڌيڪ ماڻهو پڙهن، مرد هجي يا عورت ته سڀني جي طرفان فرض ادا ٿيندو ۽ ڪوبه نه پڙهي ته سڀ گنهگار ٿيندا. اهڙي طرح تاتارخانيه ۾ آهي. متانه ۾ شرح هدايه جي حوالي سان آهي ته جنازو فرض ڪفايه آهي. خلاصه ۾ آهي ته ڄاڻڻ گهرجي ته جنازو پڙهڻ فرض ڪفايه آهي. ايضاح ۾ آهي ته فوتيءَ جي نماز پڙهڻ فرض ڪفايه آهي. ڪي ادا ڪن ته سڀني جي طرفان فرض ادا ٿيندو ۽ ڪوبه گنهگار نه ٿيندو. مفتاح الصلوة ۾ آهي ته نماز جنازه فرض ڪفايه آهي. اهي سڀ روايتون فقهي ڪتابن جي متن جي عبارت سان به موافق آهن ۽ جيئن شرنبلاليه ۾ آهي ته ان قول تي عمل ڪرڻ وڌيڪ اوليٰ آهي، جيڪو ڪتابن جي متن ۾ هجي. ان مان ثابت ٿيو ته جيڪو قول متن جي ابتڙ آهي، اهو شاذ يعني استثنائي صورت آهي، جنهن تي عمل نه ڪبو. اهو ئي سبب آهي ته محقق عالمن مان ڪنهن به اهو شرط ذڪر نه ڪيو آهي ۽ ظهير ۾ سيد ناصرالدين جو جيڪو قول نقل ڪيو ويو آهي، بظاهر ان جو اعتبار نه آهي، ڇاڪاڻ ته اسان جي ملڪ ۾ اهو ڪتاب موجود نه آهي. البته حسب المفتين ۾ ان جو ذڪر ضرور موجود آهي. پر سندس اهو مطلق قول مٿين روايتن جي مخالف نه آهي. ساڳيءَ طرح فتاويٰ قاضي خان جي حوالي سان جيڪو نقل ڪيو وڃي ٿو، ان جو به اعتبار نه آهي، ڇاڪاڻ ته ائين هجي ها ته بحر ۽ درمختار جهڙن شارحن کان ڳالهه ڳجهي نه هجي ها. جيئن ڪنهن انصاف پسند ليکڪ کان لکيل نه آهي. فتح القدير ۾ جيڪو قول نقل ڪيو ويو آهي، اهو به قابل رد آهي. حديث ۾ آهي ته (هڪ شخص جنهن مال غنيمت ۾ خيانت ڪئي هئي، نبي صلي الله عليه وسلم ان جو جنازو نه پڙهيو) ۽ ارشاد فرمايائون ته پنهنجي ساٿيءَ جي جنابي جي نماز پڙهو. ظاهر آهي ته جيڪڏهن جنازو پڙهڻ هر هڪ تي فرض عين هجي ها ته پاڻ سڳورا سندس جنازي جي نماز نه ڇڏين ها، جو پاڻ اتي ان وقت موجود هئا. ان جي باوجود سندس جنازي جي نماز نه پڙهيائون. اها حديث جيئن هن ڳالهه تي دلالت ڪري ٿي ته جنابي جي نماز فرض ڪفايه آهي، ساڳيءَ طرح ان ڳالهه جي به ترديد ثابت ٿئي ٿي ته جيڪو شخص جنازي وٽ موجود هجي، ان تي جنازو پڙهڻ فرض عين آهي. ان قول جي تائيد شيخ عبدالحق محدث دهلويءَ جي ڪتاب ”سفر السعادة شرح صراط مستقيم“ مان ٿئي ٿي، جيڪو لکي ٿو ته جيڪڏهن پاڻ سڳورن جي سامهون جنازو آندو ويندو هو ته پهريائين پڇندا هئا ته ڇا ان تي قرض آهي يا نه؟ جيڪڏهن قرض نه هوندو هو ته سندس نماز پڙهندا هئا، نه ته اصحابن کي فرمائيندا هئا ته مٿس جنازي جي نماز پڙهو. هيءَ حديث هن ڏس ۾ رهنمائي ڪري ٿي ته جنازو پڙهڻ فرض ڪفايه آهي. جيڪڏهن فرض عين هجي ها ته پاڻ سڳورا ڪڏهن به نه ڇڏين ها ۽ ان باب ۾ حديثون گهڻيون ثابت آهن. ان بحث مان ثابت ٿيو ته جنابي جي نماز پڙهڻ مطلق فرض ڪفايه آهي، هر حاضر تي فرض عين نه آهي، جيئن گمان ڪيو ويو آهي ۽ انهيءَ تي اها تحرير به دلالت ڪري ٿي، جيڪا جواهر

الاخلاطي ۽ المتانہ ۾ آهي ته ماڻهو جنازو پڙهڻ ٿا جيڪڏهن امام بي وضو هجي ته ٻيهر جناري جي نماز پڙهي ويندي ۽ جيڪڏهن امام کي وضو هجي پر ماڻهو بي وضو هجن ته نماز نه موندائي. هن مان ثابت ٿيو ته جيئن جناري جي جماعت لازم نه آهي، تيئن ان جي نماز پڙهڻ به حاضرین مان هر هڪ تي فرض عين نه آهي، ڇاڪاڻ ته هتي اسين ڏسون ٿا ته ماڻهو موجود آهن ۽ ميت ڏسن ٿا، ظاهر آهي ته جيڪڏهن وضو نه هجن سبب مٿن نماز فرض عين هجي ها ته کين ٻيهر پڙهڻ گهرجي ها، تان ته فرض ادا ٿئي. بس غور ڪر ۽ الله تعاليٰ سڌي واٽ ڏيکاريندڙ آهي.

هن پوري بحث مان ان شخص جي غلط فهمي واضح ٿئي ٿي، جيڪو برک عالم قاضي خان جي بيان کيل قول کي حجت سمجهي شرط لاڳو ڪري ٿو ته جنازو حاضر هجي ته سڀني تي نماز پڙهڻ فرض آهي، ڇاڪاڻ ته درمختار ۾ هن طرح آهي ته ”قاضي خان جو قول ان لاءِ اعتبار جوڳو آهي، جيڪو سندس تصحيح تي اعتبار ڪري، مگر هن صاحب برک عالمن جي تصحيحات کي ڇڏي صرف سندس نقل کيل قول تي اعتبار ڪيو آهي، جڏهن ته اها سندس صحيح ٺهرايل ڳالهه نه آهي. اهڙي طرح کيس تحريف جو شڪار ٿيڻو پيو، حالانڪ درمختار جي مصنف قدوريءَ جي هن تصحيح کي به تسليم ڪيو آهي ته جنهن قول کي قاضي خان صحيح چوي، اهو غير جي تصحيح جي ڀيٽ ۾ وڌيڪ اعتبار جوڳو آهي. پر معلوم آهي ته قاضي خان ٻئي جو قول نقل ڪري ته ان جو سندس تصحيح سان تعلق نه هوندو آهي، جو ڪنهن جو قول نقل ڪرڻ ٻي ڳالهه آهي ۽ ان کي صحيح چوڻ بلڪل ٻي ڳالهه. پڻ مٿيون ليکڪ طفل مکتب هجڻ جي باوجود پاڻ کي محقق گمان ڪندي پنهنجي استاد جي قول کي هن طرح ٻڌائي ٿو ته اسان وٽ اهو ئي حق آهي. انڪري ته چيو ويو آهي ته:

خواجہ پندارد کہ چیز حاصل است

حاصل خواجہ بجز پندارد نیست

يعني خواجہ صاحب پاڻ کي ٻڌائي ٿو ته کيس ڪجهه حاصل آهي، حالانڪ خواجہ وٽ اصل ۾ ڪجهه آهي ئي ڪونه! وڌيڪ الله حق چوي ٿو ۽ اهو ئي سڌي واٽ ڏسي ٿو ۽ ان جي توفيق عطا فرمائي ٿو. والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السبوستاني)

سوال: هڪ طالب علم صالح انسان جي جناري تي حاضر ٿيو. جنهن کٽ تي جنازو هو، ان جي بلندي هڪ مٿ هئي. جن چئن پاون کان کٽ کي وٺيو آهي، اهي هڪ مٿ کان مٿي هئا. ان صورت ۾ جناري جي نماز جائز آهي يا نه؟ فقهي ڪتابن جي روايت مطابق جواب لکڻ فرمايو.

جواب: کٽ جي مٿانهين مٿ جيتري هجي يا مٿ جيتري، ٻنهي صورت ۾ نماز جائز آهي. الاشباه ۾ آهي ته جنازو جيڪڏهن ٿلهي تي رکيل هجي ته تڏهن به ان جي نماز پڙهڻ مڪروه نه آهي ۽ اها ڳالهه فقيهن جي ان قول جي خلاف نه آهي ته جناري جو حڪم به امام وانگر آهي يعني جيئن امام لاءِ ماڻهن کان مٿي ٻيهر نماز پڙهائڻ صحيح نه آهي تيئن جنازو به مٿي ٿلهي تي نه رکجي، جو اهو مڪروه ان وقت هوندو آهي جڏهن اهل ڪتاب سان مشابها هجي. هتي اهو سبب موجود نه آهي ۽ دراصل مڪروه نه آهي ۽ ان قول تي ئي فتويٰ آهي. درمختار ۾ آهي ته امام ماڻهن کان سواءِ هڪ مٿ

بلند ٿلهي تي بهي ته مڪروم آهي. ظاهر آهي ته ميت جو ڪٿ تي هجڻ ائين آهي جيئن جنازو ٿلهي تي هجي. ۽ ميت ۽ امام جا احڪام ساڳيا آهن مگر جنازو ٿلهي تي هجي ته اشباه جو مصنف مڪروم نٿو ڄاڻائي جو اهل ڪتاب جي مشابيهت جو سبب موجود نه آهي، ان ڪري جيڪڏهن جنازو ڪٿ تي هجي ته ڪا ڪراهيت نه آهي، والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن اجنبي ماڻهو عورت جي جنازي کي قبر ۾ لاهي ۽ ان تي هڪ هٿ سان ڪچي سر ۽ ٻئي هٿ سان مٿي وجهي ته جائز آهي يا نه بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر آهي ته ڪنهن اجنبي ماڻهو جو غير عورت جي جنازي کي قبر ۾ لاهڻ صحيح نه آهي جيئن فقهي ڪتابن ۾ وضاحت موجود آهي ته عورت کي محرم مرد ئي قبر ۾ لاهي، اهو نه هجي ته پوءِ جيڪو ويجهو ماڻهه هجي، اهو به نه هجي ته پاڙي جو پوڙهو ماڻهو، اهو به نه هجي ته جيڪو ماڻهو صالح هجي. درهم الكيس ۾ آهي ته عورت کي ان جو محرم قبر ۾ لاهي، محرم نه هجي ته رضاعي محرم، اهو به نه هجي ته ساهرن مان جيڪو محرم هجي، مثلاً سهرو، اهو به نه هجي ته ويجهو غير محرم اجنبيءَ کان وڌيڪ حقدار آهي ته ان کي قبر ۾ لاهي. اهي سڀ نه هجن ته پاڙي جا پوڙها ماڻهو، اهي به نه هجن ته ڌاريا صالح ماڻهو. واضح هجي ته اها تفصيل دفن ڪرڻ بابت آهي. دفنائڻ کان بعد ٻيا ڪم اجنبيءَ لاءِ به جائز آهن. والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: قبرستان جي وڻ جي پاڙ مان ڏندڻ پٽڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: ظاهر هي آهي ته جائز نه آهي. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته قبرستان مان سائي ٿاري پٽڻ مڪروم آهي، سڪي هجي ته جائز آهي. مفروق ۾ آهي: قبرستان مان سائي ٿاري ۽ ڪنڊن واريون ٿاريون پٽڻ مڪروم تحريمي آهي، ڇاڪاڻ ته اهي الله جي ساراهه ڪن ٿيون. جيڪڏهن سڪيون هجن ته مڪروم نه آهي. ڪبري جي حوالي سان متان جو مصنف لکي ٿو ته: قبرستان مان سائو گام ڪنڊن وارا وڻ وغيره وڍڻ مڪروم آهي ۽ جيڪڏهن سڪو هجي ته مڪروم نه آهي، ڇاڪاڻ ته جيستائين ٿاريون سايون هونديون آهن، الله جي ساراهه بيان ڪنديون آهن ۽ ان سان فوتيءَ کي انس حاصل ٿيندو آهي. هنن عبارتن مان سمجهه ۾ اچي ٿو ته قبرستان مان ڏندڻ پٽڻ مڪروم آهي، جو سائو هوندو آهي، والله اعلم (حرره فيض محمد شاگرد المخدوم عبدالواحد السيستاني)

مخدوم عبدالواحد السيستانيءَ جي تنقيد

آئون چوان ٿو ته جيڪا روايت ناطق آهي، اها اها آهي ته قبرستان جي زمين مان پيلوءَ جو ڏندڻ پٽڻ جائز نه آهي ۽ ڪتابن ۾ جيڪي روايتون آهن انهن مطابق قبرستان مان سائي ٿاري پٽڻ جائز نه آهي. پر هتي اها مراد نه آهي، ڇاڪاڻ ته پيلوءَ جي پاڙ، جنهن جو ڏندڻ ٿيندو آهي، قبر اندر نه، زمين ۾ هوندي آهي. جيڪڏهن قبر ۾ اندر هجي ته اتان ڏندڻ پٽجي اهو ڇڻ قبر کي کوٽڻ آهي ۽ اهو مسئلو مٿي بيان ٿي چڪو ته قبر کوٽڻ منع آهي. نصاب الاحتساب ۾ آهي ته قبر نه کوٽجي. بحر ۾ آهي ته الله

تعالیٰ جي حق هجڻ سبب قبر کوٽڻ حرام آهي. جيڪڏهن پيلو۽ جي پاڙ قبروت ٻي زمين ۾ اندر هجي ته پوءِ بظاهر اتان ڏنڊ پٽڻ جائز آهي. جو ان وقت اهو ڪم قبر کوٽڻ جي حڪم ۾ نه آهي ۽ نه ئي قبر تان سائي ٽاري پٽڻ جي ممانعت ۾ شامل آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

پوڄره جي خليفن بابت فتويٰ

سوال: مريد پنهنجي مرشد جي ذڪر فڪر جي ڪارواين ۾ هڪ مدت تائين مشغول هو. کيس پنهنجي مرشد طرفان ارشاد ۽ تلقين جي اجازت حاصل هئي. مرشد جا خادم ۽ مريد اتي جمع ٿيندا هئا. سندن نذر نياز ۽ هدين جي آمدنيءَ مان ان خانقاه جوڙائي ۽ درگاه جي خدمت ڪرڻ سان گڏوگڏ مرشد جي پوئينن جي خدمت به ڪري ٿو. پرگادي نشين جيڪو مرشد جي اولاد مان آهي چوي ٿو ته اها سڀ آمدني منهنجي ابي ڏاڏي جي طريقي مان حاصل ٿئي، ان ڪري سندس وارثن ۾ ورهائي ويندي. ڇا ان کي ائين ڪرڻ جو عمل داخل حاصل آهي يا نه؟

جواب: مرشد يا خانقاه تي مريد ۽ خادم جيڪي خوشيءَ سان خرچ ڪن ٿا. اهو ميراث جو مال نه آهي جو ان بابت گدي نشين جي دعويٰ ثابت ٿئي. ڇاڪاڻ ته وراثت ان مال ۾ هلندي آهي، جنهن جو فوتي حياتيءَ ۾ مالڪ هجي ۽ جنهن جو مالڪ نه هجي، ان ۾ وراثت نه هلندي. حماديه ۾ آهي ته جيڪا شيءِ پنهنجي قبضي ۽ ملڪيت ۾ نه هجي، ان ۾ ورثو جاري نٿو ٿئي. خادم ۽ مريدن جا نذر نياز ۽ بخشش کي ورثي جو مال نٿو چئي سگهجي، جيئن ڪتاب خزانة العلماء ۾ آهي ته مملڪت ۽ بخشش ۾ ورثو ثابت نٿو ٿئي، بلڪه اهي شيون انهن جي ملڪيت آهن. جيڪي رضا خوشيءَ سان ڏين ٿا. ان ڪري گادي نشين کي حق نه آهي ته مريدن ۽ خادمن جي اجازت کان ان ۾ تصرف ڪري. مطلوب المؤمنين ۾ آهي ته بغير خوشيءَ جي ڪنهن جو مال قبائلي حلال نه آهي. جمع الوسائل ۾ آهي ته مسلمان جو مال سواءِ رضامنديءَ جي حلال نه آهي. الله تعاليٰ جي پاڇهه ۽ فضل سان هن مسئلي بابت مون تي اهو ظاهر ٿيو آهي. والله اعلم بالصواب. (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن سانجهيءَ وقت ڪو ماڻهو گذاري وڃي، صبح تائين ان کي رکجي، ان رات فوتيءَ جي گهران پاڻي پيئجي ته جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر فوتيءَ جي گهران کاڌو وغيره کائڻ مڪروم آهي. پاڻي پيئڻ مڪروم نه آهي جو مصيبت جي گهڙيءَ ۾ سندن گهران کائڻ خوشيءَ جو ڪارڻ آهي نه غميءَ جو تنهن ڪري اها بيحري رسم آهي. خلاصة الفقه ۾ آهي ته فوتيءَ جي گهران ان ڏينهن کاڌو کائڻ جائز نه آهي. شرح منية المصليءَ ۾ آهي ته فوتيءَ جي گهران پهرين ۽ ٽئين ڏينهن کائڻ مڪروم آهي. متانه ۾ آهي ته فوتيءَ جي گهران کائڻ مڪروم آهي. خلاصو هي آهي ته ٽن ڏينهن ۾ فوتيءَ جي گهران وارثن جي اجازت کان سواءِ، جڏهن ته اهي وڏا به هجن، مهماني کائڻ مڪروم آهي. البته پاڻي پيئڻ مڪروم نه آهي. ڇاڪاڻ ته اها اهڙي شيءِ ضيافت نه آهي والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: فوتيءَ جي گهران شهر وارا کاڌو کائڻ ته جائز آهي؟ ڪي چون ٿا ته ان شهر وارن لاءِ جائز نه آهي ته فوتيءَ جي گهران ٽن ڏينهن کان اڳ يا بعد کاڌو کائين. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر فقه جي ڪتابن ۾ وضاحت موجود آهي ته جنهن ڏينهن ڪو انسان گذاري وڃي، ان ڏينهن سندس گهرجي مهماني کائڻ مڪروھ آهي، جيئن متانہ ۾ آهي ته مصيبت جي ٽن ڏينهن ۾ مصيبت جي ماريلن وٽان ضيافت کائڻ مڪروھ آهي، جيئن حاوي الفتاويٰ ۾ آهي ته مسجد ۾ تعزيت لاءِ ويھڻ ۽ ٽن ڏينهن کان اڳ ميت جي گهران ضيافت کائڻ مڪروھ آهي. خزانه الروايات ۾ آهي ته ان جي گهران کائڻ مڪروھ آهي. يعني ٽن ڏينهن کان اڳ ان جي گهران ضيافت نہ کائجي. خلاصہ ۾ آهي ته فقيرن ۽ مسڪينن کي کاڌو کارائجي ته چڱو ڪم آهي. خزانه الروايات ۾ بہ ساڳيءَ طرح آهي. معلوم ٿيو ته مسڪين ۽ محتاجن لاءِ سندس گهران ٽن ڏينهن کان اڳ کائڻ چڱو ڪم آهي. مشڪوٰۃ باب المعجزات جي حديث ان خيال جي تائيد ڪري ٿي، جيڪا عاصر بن ڪليب کان، ان پنهنجي پيءُ کان، ان انصارن مان هڪ شخص کان روايت ڪئي ته اسين رسول الله صلي الله عليه وسلم سان هڪ جنازي ۾ نڪتاسون. پاڻ قبر جي ڪنڌي تي بيٺا ۽ قبر ڪوٽيندڙ کي تاڪيد ڪري رهيا هئا ته پيرن ۽ مٿي کان قبر ڪشادي ڪر. جڏهن موٽياسون ته فوتيءَ جي گهر واري جو قاصد سڏڻ آيو. پاڻ سندس دعوت قبول ڪيائون ۽ اسين بہ ساڻن گڏ هلياسون. کاڌو پيش ڪيو ويو، پهريائين پاڻ کاڌائون پوءِ ٻين کائڻ شروع ڪيو (ابوداؤد، دلائل النبوة بيهقي) شيخ علي قاري رحمة الله عليه مرقاة ۾ فرمائي ٿو ته هيءَ حديث اسان جي عالمن جي ان خيال کي رد ڪري ٿي، جيڪي ڄاڻائن ٿا ته پهريئين ۽ ٽئين ڏينهن يا هڪ هفتي کان پوءِ فوتيءَ جي گهران کائڻ مڪروھ آهي، جيئن بزازيه ۾ آهي ۽ خلاصہ ۾ آهي ته ٽن ڏينهن کان اڳ ميت جي گهرمان ضيافت کائڻ مباح نہ آهي. ابن همام فرمائي ٿو ته ميت جي گهران ضيافت کائڻ مڪروھ آهي ۽ ممانعت جو سبب اهو ڄاڻائن ٿا ته ضيافت خوشيءَ جي موقعي تي کائي آهي، مصيبت جي موقعي تي کائجي ته بچڙي بدعت آهي. صحيح سند سان جرير بن عبدالله کان روايت آهي ته اسين ميت جي گهران کائڻ کي ڏک جي ڳالهه سمجهندا هئاسون (احمد، ابن ماجه) ان ڪري فوتيءَ جي گهران کاڌو کائڻ سندن تڪليف جو ڪارڻ هجي يا سندس ڪي وارث ننڍا يا غير موجود هجن ۽ ان ڏس ۾ سندن ناراضي معلوم ٿيندي هجي يا کاڌو ڪنهن شخص جي ذاتي خرچ جي بجاءِ فوتيءَ جو ورثو ورهائڻ کان اڳ سندس مال مان تيار ٿيو هجي، ته پوءِ مڪروھ آهي. جيڪڏهن مٿي ڄاڻايل سبب موجود نہ هجن ته پوءِ ميت جي گهران کائڻ جائز آهي. ان جي تائيد الرسالة الفارسي مان بہ ٿئي ٿي، جيڪو لکي ٿو ته مصيبت جي ڏينهن ننڍي يا غير موجود وارث جي ورثي جي مال مان مهماني کائجي ته مڪروھ آهي. فتاويٰ قاضي خان ۾ ائين آهي ۽ ميت جي گهران کاڌي کائڻ جي جائز هجڻ جي ثابتي خلاصہ الفقه مان ٿئي ٿي، جيڪو لکي ٿو ته مصيبت جي ڏينهن فوتيءَ جي گهر مان مهماني کائڻ مباح نہ آهي، پر ماني کاڌي وٺي ته حرج نہ آهي. مرقاة ۾ آهي ته جيڪڏهن فوتي وصيت ڪري ته منهنجي مرڻ کان پوءِ ٽي ڏينهن ماڻهن کي کاڌو کارائجو ته سندس وصيت وڌيڪ صحيح قول مطابق باطل آهي ۽ هي بہ چيو ويو آهي ته ٽن ڏينهن کان بعد جائز آهي ۽ اهو قول وڌيڪ ظاهر آهي. جامع الفتاويٰ جو مصنف چوي ٿو ته سماع جو معمول هجي ته جائز آهي. ڇاڪاڻ ته شريعت ۾ عرف جو اعتبار آهي. ان لحاظ سان ڪائيندڙ غريب ۽ مسڪين هجي يا غني ۽

شاهوڪار. سڀني لاءِ جائز آهي. باقي رهيو ٿي ڏينهن بعد سندس گهر مان کائڻ ته جيئن حاوي الفتاويٰ مان مٿي ڄاڻايو ويو، مڪروم نه آهي. ها! بزازيه مان ظاهر آهي ته هفتو گذرڻ يا عيدين يا خصوصي موقعن تي، اهڙي شخص جي گهران مهماني کائڻ مڪروم آهي جيئن مرقاة ۾ آهي. ليڪن جامع الفتاويٰ ۾ وضاحت آهي ته سندس اهو قول خلاف معمول آهي، ان ڪري لائق اعتبار نه آهي. غرض ته ميت جي گهران کائڻ مڪروم نه آهي. منع جا سبب موجود نه هجن ته فقيرن کان سواءِ عام شهري کائڻ ته به حرج نه آهي، جيئن مرقاة ۽ خلاصة الفقه ۾ آهي يا جيئن جامع الفتاويٰ جي حوالي سان عرف عام جو لحاظ ڪندي ڄاڻايو ويو. ان اعتبار سان هر شخص لاءِ فوتي جي ضيافت کائڻ جائز آهي، ان باب ۾ وڏي رخصت موجود آهي، جيئن خاص ۽ عوام ۾ رواج آهي. الله تعاليٰ جي فضل سان هن مسئلي ۾ مون تي هي جواب پڌرو ٿيو، والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جنازو پڙهيو ويو پر نيت وقت فرق نه ڪيو ويو ته جنازو مرد جو آهي يا عورت جو. ڇا اها نماز مواتي پڙهجي؟ ۽ نيت ڪرڻ وقت فرق ڪرڻ واجب آهي يا فرض؟

جواب: بظاهر زباني نيت جو نه، پر دلي نيت جواز اعتبار آهي، جيڪڏهن گمان ڪيائين ته جنازو مرد جو آهي، پوءِ نماز پڙهيائين بعد ۾ مٿس واضح ٿيو ته جنازو عورت جو هو ته نماز جائز نه ٿيندي. جيئن اشباه ۾ آهي ته جيڪڏهن جنازي تي مرد جي نيت ڪيائين، پوءِ مٿس ظاهر ٿيو ته جنازو عورت جو آهي يا معاملو ان جي ابتڙ آهي ته اهڙي نماز صحيح نه ٿيندي. جيڪڏهن اهڙو شڪ ۽ شبهو هجي ته نيت هن طرح ڪري ته اها نماز پڙهان ٿو جيڪا امام پڙهي ٿو، جيئن درمختار ۾ آهي. والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: قبر تي سوره مزمل پڙهڻ، جيئن معمول آهي جائز آهي يا نه؟

جواب: ڪن بزرگن کان منقول آهي ته ان طريقي سان ميت تان عذاب ٽري ٿو، پر حديث ۾ ان جو ڪو ذڪر نه آهي مگر مسلمان ان کي چڱو ڄاڻن ٿا ۽ ان تي عمل پيرا آهن ۽ اها حديث ڪتابن ۾ موجود آهي ته جنهن ڪم کي مسلمان چڱو ڄاڻن اهو الله وٽ به چڱو آهي. والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: حالت جنابت ۾ ڪو مري ته کيس گرڙي ڪرائڻ ۽ نڪ ۾ پاڻي ڏيڻ بابت ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: بظاهر غسل ڏيندڙ ڪپهه آلي ڪري اگر ۾ ويڙهي سندس منهن ۽ نڪ کي صاف ڪري، والله اعلم. درمختار ۾ آهي ته گرڙي ڪرائڻ ۽ نڪ ۾ پاڻي ڏيڻ کان سواءِ کيس وضو ڪرائجي، ڇاڪاڻ ته گرڙي ۽ نڪ ۾ پاڻي ڏيڻ خوف جهڙي ڳالهه آهي ۽ اهو به چيو وڃي ٿو ته ڪپهه جي پهي سان اهي ٻئي ڪم ڪجن ۽ موجوده زماني ۾ ان تي عمل آهي. جيڪڏهن فوتي کي تڙ هجي يا حيض ۽ نفاس واري بيمار عورت گذاري وئي هجي ته انهن کي پاڪ ڪرائڻ لاءِ تيمر ڪرائجي ۽ ان مسئلي تي عالمن جو اتفاق آهي. بحر ۾ آهي ته غسل ڏيندڙ پنهنجي اگر تي ڪپهه ويڙهي ان جا ڏند ۽ نڪ صاف ڪري. والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: قبر کي چوني وغيره سان پڪو ڪرڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: جائز آهي، ملهتيءَ ۾ آهي ته چوني، سر ۽ ڪاٺيءَ سان قبر کي گهر وانگر پڪو ڪرڻ جائز آهي، جنهن ۾ پتيون، ڇت هجي، جنهن ۾ ميت پورجي، انهيءَ ڪري نصاب الاحتساب ۾ آهي ته جيڪڏهن قبر ميت سان لڳولڳ پڪي ڪجي ته مڪروم آهي، جيڪڏهن ان جي چوڌاري پڪو مقبرو ٺاهجي ته حرج نه آهي. درمختار ۾ آهي ته قبر جي مٿان مقبرو ٺاهجي ته مڪروم نه آهي ۽ بظاهر چونو سر وانگر آهي، ان ڪري ان جو استعمال به ان مقبري ۾ جائز آهي جيڪو قبر کان جدا ۽ مٿي ٺاهجي، والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: نماز، روزو وغيره معاف ڪرائڻ جو طريقو ڪهڙو آهي؟ ۽ ڪيترن سالن جو فوتي هجي ته ان جي نماز روزو معاف ڪرائڻ ضروري آهي؟ بيان فرمايو.

جواب: بظاهر مرد هجي ته عمر يارهن ۽ عورت هجي ته سندس عمر نو سال آهي، جيڪا ٻنهي جي بالغ ٿيڻ جي گهٽ ۾ گهٽ مدت آهي. هڪ سال جي نماز، روزي جو ڪفارو شرعي ستر خوار ۽ پندرهن ڪاسا آهن. نذر نياز ۽ قسم جي ڪفارن جو حساب ويهه خوار في سال وڌائجي، تان ته حساب ۾ آساني ٿئي، والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هن ملڪ ۾ عام معمول آهي ته ڪو گذاري ويندو آهي ته فوتيءَ جا پوئين ٽن ڏينهن کان فورا بعد يا ڪجهه دير سان ختمي جي ماني ڪندا آهن، جنهن ۾ ان جا عزيز، قريب سڀ شريڪ ٿيندا آهن ۽ چوندا آهن ته ميت جي روح کي ثواب پهچائڻ خاطر اها خيرات آهي. ڇا اهو طريقو جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ٽن ڏينهن کان بعد فوتيءَ جي ضيافت ڪرڻ جائز آهي، مڪروم تڏهن آهي جڏهن ٽن ڏينهن کان اڳ هجي، جيئن حاوي الفتاويٰ مان اها ڳالهه سمجهه ۾ اچي ٿي ته ٽن ڏينهن کان اڳ (مسجد ۾) تعزيت لاءِ ويهڻ ۽ سندس ضيافت ڪرڻ مڪروم آهي، يعني ٽن ڏينهن کان بعد سندس ضيافت ڪائجي ته مڪروم نه آهي. باقي رهيو ثواب جي نيت سان فقيرن غريبن کي کاڌو ڪارائڻ ته ان جي لاءِ ٽن ڏينهن جي پابندي به نه آهي. جيئن خزانه الروايات ۾ آهي ته ميت جا وارث فقيرن کي کاڌو ڪارائڻ ته چڱو ڪم آهي. خلاصه ۾ آهي ته فوتيءَ جا پوئين فقيرن، غريبن کي کاڌو ڪارائڻ ته چڱو آهي. عقائد السنيه ۾ آهي ته فوتيءَ جا وارث چڱو ڄاڻن ٿا ته مؤمن فوت ٿي وڃي ته دفنائڻ کان بعد ستن ڏينهن تائين ختمي جي ماني ڪارائجي. معلوم ٿيو ته مسڪينن کي کاڌو ڪارائجي ته مستحب آهي، توڻي ڪڏهن دفن ٿيڻ واري ڏينهن ٿي ڇو نه ڪارايو وڃي ۽ فوتيءَ لاءِ جيئرا جيڪا دعا ڪن يا صدقو ۽ خيرات ڏين ٿا، ان جو ڪين اجر پهچي ٿو، ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ ان جي موت ۽ ميت ڏانهن روشنيءَ جو طشت ڪري موڪلي ٿو. خلاصو هي ته پهرين ڏينهن ٿي ڇو نه مسڪينن کي خيرات جي ماني ڪارائجي ته به مستحب آهي ۽ ساڳيءَ طرح ٽن ڏينهن ۾ به. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

زيارت قبر ۽ فوت ٿيل ولسن کان فيض حاصل ٿيڻ

سوال: هڪ نيڪ ماڻهو گذاري وڃي ٿو. ان جا مريد ۽ معتقد سندس قبر تي فيض حاصل ڪرڻ اچن ٿا. ڇا کين ائين ئي فيض حاصل ٿئي ٿو جيئن زندگيءَ ۾ حاصل ٿيندو هو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر موت هڪ جهان کان ٻئي جهان ڏانهن منتقل ٿيڻ جو نالو آهي. علامه سيوطي شرح الصدور ۾ لکي ٿو ته موت بلڪل فنا ٿيڻ جو نالو نه آهي. اهو ته رگو بدن سان روح جي تعلق ختم ٿيڻ جو هڪ مرحلو آهي. جنهن سان حياتيءَ جو تعلق ختم ٿئي ٿو. ان جو مطلب اهو ٿيو ته مريد جو شيخ سان زندگيءَ ۾ جيڪو باطني تعلق هوندو هو، اهو ساڳيءَ حالت ۾ برقرار رهي ٿو ۽ فيض وٺڻ ۽ فيض رسائڻ جو دروازو ساڳي طرح کليو رهي ٿو ۽ کليل رهي به ڪيئن نه؟ جڏهن ته اولياءُ الله جيئرا آهن. رساله القشيريءَ ۾ آهي ته محبوب جيئرا رهن ٿا، جيتوڻيڪ اهي مري وڃن ۽ هڪ گهر کان ٻئي گهر منتقل ٿين ٿا. وڌيڪ ڄاڻائي ٿو ته جيڪو الله سان محبت ڪري ٿو، سو جيئرو آهي ۽ اهو ئي مطلب آهي عارف شيرازيءَ جي هن قول جو ته:

هرگز نميرد آنکه دلش زنده شد بعشق - ثبت است بر جريده عالم دوام ما

يعني جنهن شخص جي دل عشق سان زنده هجي، اهو هرگز نٿو مري. دنيا جي نقشي تي اسان جي سدائين رهڻ جو نقش ثابت آهي. ان سلسلي ۾ هي ڪامل اعتقاد رکڻ به ضروري آهي ته شيخ جيئرو هجي يا فوت ٿي ويو هجي، مريد کي ان کان هر حال ۾ فيض پهچندو رهي ٿو، جيئن ڳچيو نه آهي. باقي رهيو اهو مسئلو ته زنده ولي موجود هجي ته پوءِ قبر وارن اوليائن ڏي وڃڻ جو ضروري آهي؟ ان جو جواب اهو آهي ته ان ڳالهه جو دارومدار هر شخص جي ذاتي اعتقاد ۽ لاڙي تي آهي. ڇا توهان کي معلوم نه آهي ته شيخ ابوالحسن خرقاني، عارف بسطاميءَ کان سندس وفات بعد به فيض حاصل ڪندو هو. حالانڪه ان زماني ۾ سيد الطائفة، شيخ جنيد بغدادی قدس سره جهڙا اولياءُ الله موجود هئا، ڇاڪاڻ ته شيخ بسطامي قدس سره ۲۶۲ھ ۾ گذاري ويو ۽ شيخ ابوالحسن خرقاني ان کان بعد پيدا ٿيو ۽ سيد الطائفة قدس سره ۲۹۷ھ ۾ پيدا ٿيو. انهيءَ لحاظ سان شيخ ابوالحسن خرقاني قدس سره سندس وفات وقت پنجويهه سالن جو هو. ان جي باوجود اهو بايزيد بسطاميءَ جي قبر جو مجاور ٿي ويٺو، جڏهن ته سندس عمر ويهه سال هئي. جيئن ڪتاب التذڪرة ۾ آهي. ڏسو! ڪيئن جيئري وليءَ کي ڇڏي مٿل وليءَ کان فيض حاصل ڪندو رهيو. ڇاڪاڻ ته ان سان کيس معنوي انس ۽ مناسبت هئي. تذڪرة الاولياءُ ۾ آهي ته جڏهن شيخ بايزيد گذاري ويو ته ان کان پوءِ شيخ ابوالحسن پيدا ٿيو ۽ يارهن سالن جي عمر کي پهتو ته ان جي سالو ۱۰۰۰ ۾ دامن کي ورتائين. بايزيد جي محبت ۾ ايترو مدهوش ٿي ويو، جو هر عشا نماز شهر خرقان ۾ اجماعت پڙهندو هو ته ان وقت سندس آڏو شهر بسطام اچي ويندو هو. ۽ پنهنجي مرحوم شريعتي ۽ بت ۾ بيهي آه واري ۽ مناجات ڪندو هو ۽ عرض ڪندو هو ته خدایا! جيڪي انعام تو بايزيد کي ڪيا آهن، هن مسڪين ابوالحسن کي به عطا فرما. يارهن سال ائين گذري ويس. صبح ٿيندي ئي (سڌام شهر کان) خرقان واپس اچي رات

جي وضوءَ سان فجر جي نماز پڙهندو هو. تانجو هڪ رات زمين مان بايزيد جو آواز آيس ته ”(ابوالحسن!) اهو وقت اچي ويو آهي جو تون پنهنجو مقصد مائين.“ هيءُ واقعو پڌري ثابتي پيش ڪري ٿو ته جڏهن مريد کي مرحوم مرشد سان ذهني وابستگي ۽ قلبي مناسبت هجي ته اهو زنده ولين جي بجاءِ قبر مان ان کان فيض حاصل ڪري سگهي ٿو. ان سان اهي بي بنياد وهر ۽ اجايا خيال غلط ثابت ٿيا، جيڪي هن زماني ۾ ماڻهن جي ذهن ۾ موجود آهن. دراصل اولياءَ جي قبرن مان فيض حاصل ٿيڻ جا منڪر رڳو وهابي ۽ نجدِي آهن..... ڪيئن نه اتان فيض حاصل ٿيندو؟ جڏهن ته بزرگن جا مزار مبارڪ طالب ۽ سالڪن، خاص ڪري نقشبنديه طريقي جي سالڪن کي بزرگن سان ملائڻ ٿا. عارف بالله خواجہ محمد معصوم قدس الله سره پنهنجي مکتوبات جي ٽئين حصي ۾ لکي ٿو ته: پنهنجي وقت جا مشهور اولياءَ الله مير محمد عارف، شيخ ابوالمقتدر ۽ سندس ساٿي ڪجهه ڏينهن هن شهر ۾ آيا ۽ فقيرن کي حضرت پير دستگير قدس الله سره الاقدس جي روضي جي فيوض ۽ برڪات سان منور ۽ بهرند ڪيائون، جن سان کين شاندار ڪمالات ۽ منزلون حاصل ٿيون، مگر اڄ حق جي طالبن جون اڪيون ان مزار مبارڪ جي تجلين کان بند آهن. هڪ سؤ بائيئاليهين مکتوب ۾ لکي ٿو ته حق جا طالب سندس مزار پرانوار مان فيوض ۽ برڪات حاصل ڪندا ۽ پنهنجو مطلب مائيندا هئا، مگر هاڻي دلين ۾ سچائي نه هئڻ سبب ماڻهو ان کان محروم آهن. شاعر ڪهڙو نه چڱو چيو آهي.

زهر يک نقطہ اش چون ناقہ تر - شميم وصل جانان مي زندسر
ولہ آن کز برودت درزگار است - چہ داند ناقہ اش کہ درمشامر است.

ترجمو: مرشد جي هر نقطي مان ائين فيض حاصل ٿئي ٿو جيئن حضرت صالح جي ڏاڇي ۽ پٿر مان نڪتي هئي. محبوب جي وصال جي هير منهنجي مٿان گذري وڃي ٿي، مگر جنهن شخص کي سرديءَ سبب زڪام آهي، ان کي ڪهڙي خبر ته سندس ڏاڇي سندس جان جي وجود اندر ئي موجود آهي. ان مان معلوم ٿيو ته بزرگن جي قبرن مان فيض حاصل ڪرڻ لاءِ دل جي سچائي شرط آهي. جيڪڏهن ڪو ان جي فيوض ۽ برڪات کان محروم آهي ته ان جو مطلب هي آهي ته سندس دل ۾ سچائي ۽ تصديق موجود نه آهي، جيئن ڳجهو نه آهي ۽ مکتوبات ۲۲۹ ۾ فرمائي ٿو ته اسان کي مديني منوره ۾ روضه اطهر جي زيارت جو شوق هوندو هو. ان ڪري روضي مبارڪ جي انوار ۽ اسرار کان برابر فيض حاصل ٿيندو رهندو هو. هيءُ درويش انهن برڪات ۽ فيوض کي ڪهڙي زبان سان بيان ڪري، جيڪي انهيءَ مبارڪ سرزمين مان حاصل ٿي رهيا هئا. انهن کي سمجهڻ کان اسان جهڙن جي سمجهه ۽ وهر عاجز آهي، جو ڪنهن شاعر چيو آهي ته:

از خيال از ما برون در تو خيالي ک رسد - مجاوران و ظاهران او ازين برڪات بهر مند اند
يعني تو تائين اسان جا خيال ڪيئن پهچن، جيڪي اسان جا مجاور، مريد آهن، اهي انهن برڪات ۽ فيوض کان بهره مند آهن. هڪ عرب شاعر چيو آهي ته هيٺا لارباب النعيم نعيمها، خوش آمديد هجي نعمت حاصل ڪندڙن کي انهن نعمتن جي ڪري، جيڪي حاصل ڪيون اٿن. اهڙا مثال مٿي بيان ڪيل ڪتاب ۾ گهڻا آهن ۽ ٿورڙي شيءِ گهڻي تي دلالت ڪري ٿي. مينهن جو قطرو بارش تي دلالت ڪري

ٿو. افسوس ته هن زماني جي نقشبدين تي آهي. جيڪي بزرگن جي مبارڪ مقبرن مان فيض جا منڪر آهن ۽ چون ٿا ته فيض زنده وليءَ کان حاصل ٿئي ٿو. مڪتوبات جي حوالي سان جيڪي مثال مٿي بيان ٿيا، اهي متن حجت آهن. جيڪڏهن چوندين ته قبرن جي زيارت ڪرڻ پنهنجي جاءِ تي مستحب ڪم آهي، جيئن مٿي گذري چڪو. پرچا اصحابن جي زماني ۾ به هر روز قبر تي قرآن خوانيءَ جو معمول هو يا نه؟ آءٌ چوندس ته اهڙو معمول هو. تاريخ طبري ۾ آهي ته ابوبڪر صديق رضي الله عنه هر روز مسجد نبوي ۾ فجر پڙهي ان حجري ۾ داخل ٿيندو هو، جتي نبي صلي الله عليه وسلم جو روضو مبارڪ آهي. سندس گهر مان مسجد نبويءَ ۾ دروازو هو. پاڻ اتي وڃي قرآن مجيد پڙهندو ۽ دعا گهرندو هو تانجو نمازي مسجد شريف ۾ گڏ ٿيندا هئا ته حضرت بلال اچي جماعتين جي گڏ ٿيڻ جو اطلاع ڪندو هو. هن باب ۾ مون تي اهو ظاهر ٿيو آهي (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال فاضل دين محمد بوبڪاڻي

سوال: علماء ڪرام هن مسئلي بابت ڇا ٿا فرمائڻ ته صوفين جي ڪلام ۾ ”اويسي“ لفظ موجود آهي يا نه؟ فرض ڪجي ته موجود آهي ته ان جي معنيٰ ۽ مطلب ڇا آهي؟ جيڪڏهن اويسي ڪو شخص آهي، جنهن کان روحاني فيض حاصل ٿئي ٿو ته پوءِ ظاهري مرشد جو هجڻ غير ضروري ۽ ان جي ابتڙ آهي يا نه؟ عالمِ برزخ ۾ بزرگن کان فيض حاصل ٿيڻ عقل ۽ شريعت مطابق جائز آهي يا نه؟ پڻ فقيري ۽ سلوك ظاهري علماء جي اقوال مطابق شريعت جي خلاف آهي يا نه؟ هڪ وڏو اولياءُ الله پنهنجي ڪرامتن سبب مشهور هو، پر سلوك ۽ تصوف جي ڪنهن سلسلي سان وابسته نه هو. ڇا ان جي بزرگي بي بنياد ۽ ان جون ڪرامتون بي اصل ليکبيون يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو. جواب فارسي ٻوليءَ ۾ معتبر ڪتابن جي روايتن جي روشنيءَ ۾ لکڻ فرمايو.

جواب: واضح هجي ته لفظ ”اويسي“ صوفين جي ڪلام ۾ ڀلي ٿو ۽ سندن ڪتابن ۾ اڪثر استعمال ٿئي ٿو، جنهن جو مطلب آهي مريد کي مرشد کان باطني ۽ روحاني فيض حاصل ٿيڻ، جيئن اهو مريد، جنهن ۾ ڪامل لياقت ۽ قابليت موجود هجي ته زنده مرشد کان پري ۽ غائب رهڻ جي باوجود فيض حاصل ٿئي ٿو، جيئن حضرت اويس قرني رضي الله عنه رسول الله ﷺ کان فيض حاصل ڪندو هو ۽ ”اويسي“ نالو به انهيءَ مناسبت سان آهي. هي مطلب به ٿي سگهي ٿو ته انهيءَ مناسبت ۽ نسبت سان مريد ۽ معتقد کي مرحوم مرشد کان فيض حاصل ٿئي، جيئن شيخ ابوالحسن خرقاني قدس سره بايزيد بسطاميءَ جي روحانيت مان فيض حاصل ڪندو هو ۽ خود شيخ بايزيد بسطامي قدس سره صحيح قول مطابق امام جعفر صادق رضي الله عنه جي روحانيت مان فيض حاصل ڪندو هو. خواجه بهاؤ الدين نقشبندي قدس سره جي ملفوظات نالي ”رساله قدسيه“ ۾ آهي ته شيخ ابوالحسن خرقاني کي تصوف ۾ سلطان العارفين بايزيد بسطامي قدس سره سان عقيدتمندي ۽ ارادتمندي هئي. سندس روحاني تربيت شيخ بايزيد ڪئي، حالانڪ شيخ ابوالحسن خرقاني بايزيد جي وفات کان ڪافي مدت پوءِ پيدا ٿيو ۽ شيخ ابوزيد بسطاميءَ کي امام جعفر صادق رضي الله عنه سان نسبت حاصل آهي، جڏهن ته صحيح روايت مان ثابت آهي ته شيخ ابوزيد امام جعفر صادق جي وفات کان پوءِ پيدا ٿيو. شاه ولي الله

قدس سره پنهنجي ڪتاب ”فيوض الحرمين“ ۾ فرمائي ٿو ته مون کي رسول الله ﷺ جن پنهنجي هٿ مبارڪ سان اويڻ ڦرنيءَ جي درٻار ۾ موڪليو، ان ڪري آءُ ان جو بغير واسطي شاگرد آهيان. ”رساله فقر محمدي“ ۾ شيخ عارف عماد الدين فرمائي ٿو ته ”جيڪڏهن اصلي فقر گهرين ٿو جنهن جي پاڙ مضبوط ۽ جنهن جي شاخ شاندار ۽ مضبوط آهي ته توتي لازم آهي ته ”فقر محمدي“ اختيار ڪر. ان جو طريقو هي آهي ته قلب کي نبي ڪريم ﷺ جي محبت ۾ مشغول رک ۽ ڪي به پنهنجو شيخ ۽ امام مقرر ڪر. ان طريقي سان تنهنجي لاءِ فقيرن جي دل ۾ اها قدر ۽ عزت پيدا ٿيندي جيڪا مشائخ لاءِ پيدا ٿيندي آهي.“ ٻجھو نه رهي ته ”فقر محمدي“ جواهر آهي ”اويڻي طريقو“ آهي، جنهن وسيلي مريد کي مرشد کان سڌيءَ طرح فيض حاصل ٿيندو آهي ۽ جنهن معتقد جو شيخ گذاري وڃي، ان کان فيض حاصل ٿيڻ ان لپ آهي رڳو ڪجهه ماڻهو اهڙا آهن جن کي ان روحاني طريقي سان فيض رسي ٿو، مشهور طريقو اهو آهي جيڪو اڳ بيان ٿيو. پر پويون طريقو به ثابت آهي. گذاري ويل مرشد کان فيض حاصل ڪرڻ عقل ۽ شريعت ٻنهي طريقن سان ثابت آهي. اويڻي مشرب جي بزرگن حضرت بايزيد بسطامي ۽ حضرت ابوالحسن خرقانيءَ جا مثال ان تي شاهد آهن، جيئن مٿي گذريو. سلوڪ ۽ تصوف ظاهري علماء جي اقوال جي ابتڙ ڪيئن ٿي سگهي ٿو؟ حالانڪه سلوڪ ان اخلاص جي تڪميل جو نالو آهي جيڪو شريعت جو ٽيون حصو آهي. حضرت امام رباني مجدد الف ثاني قدس سره مڪتوب نمبر ۲۶ جلد پهرئين ۾ فرمائي ٿو ته شريعت جا ٽي حصا آهن: علم، عمل، اخلاص. اهي ٽي حصا جيستائين پورا نه ٿيندا، تيستائين شريعت ڪامل نه ٿيندي. طريقت ۽ حقيقت، جنهن ۾ صوفي اڳتي آهن، ٻئي شريعت جون خدمتگذار آهن ۽ ان سان ٽئين حصي، يعني اخلاص جي تڪميل ٿئي ٿي. امام شعراني ”تنبيه المخترين“ ۾ فرمائي ٿو ته مسلمانن ۾ صوفين جي حقيقت آهي اهي عالم جيڪي پنهنجي علم تي اخلاص سان عمل ڪن.

رهيو مسئلو هي ته جنهن بزرگ جو سوال ۾ حوالو ڏنو ويو آهي ته سندس ڪرامتون مشهور آهن، جيتوڻيڪ مشهور سلسلن مان ڪنهن سان واسطو نه ٿو رکي، پر ان کي بي بنياد چوڻ جو ڪو جواز نه آهي، ڇاڪاڻ ته اعتبار مطلب ۽ معنيٰ جو هوندو آهي نه شڪل صورت جو. ٿي سگهي ٿو ته اهو بزرگ پنهنجي قابليت ۽ لياقت جي ڪمال سبب نبي ﷺ کان سڌيءَ طرح فيض حاصل ڪندو هجي ۽ اويڻي مشرب جو بزرگ هجي. شاه ولي الله دهلوي قدس سره سڌيءَ طرح کانئن فيض حاصل ڪيو، جيئن مٿي بيان ٿيو، والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: مهمان جي عزت ۽ تڪريم بابت ڇا ٿا چئو ۽ جيڪي ميزبان وٽ هجي، اهو ملاقات لاءِ ايندڙ کي پيش ڪري، ان بابت ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: حديث شريف ۾ آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ته جڏهن توهان وٽ ڪو مسلمان اچي، پوءِ وٽس کاڌو پيش ٿئي ته مهمان کي گهرجي ته کائي (طبراني اوسط ۽ بيهقي) ابوهريره جي مرفوع حديث آهي ته پاڻ سڳورن فرمايو: توهان ڪنهن قوم وٽ اچو ته اهي جيڪا ميزباني ڪن سا قبول ڪريو (احمد، ابوداؤد، ابن ماجه) عصمة بن عامر حضرت انس رضي الله عنه جي مرفوع روايت آندي

آهي ته پاڻ سڳورن ﷺ فرمايو: جڏهن توهان وٽ ڪو ملڻ اچي ته ان جي عزت ۽ تڪريم ڪريو (منهاج العمال) شرعۃ الاسلام ۾ آهي ته اسلام جي سنت آهي ملاقات لاءِ ايندڙ کي عزت ڏيڻ، ويهائو پيش ڪرڻ ۽ ان جي خدمت لاءِ اٿي بيٺڻ ۽ مهمان تي لازم آهي ته ميزبان جي انهن خدمتن کي رد نه ڪري، جو اها مسلمان جي هڪ قسم جي توهين آهي. شيخ محمد حنفيءَ جي ڪتاب مفتاح القرب ۾ آهي ته زيارت لاءِ ايندڙ جو اٿي آڌرڀاءُ ڪرڻ، کيس عزت ڏيڻ ۽ سندس مهماني ڪرڻ شريعت ۾ مطلوب آهي. وڌيڪ لکي ٿو ته رسول الله ﷺ جن فرمايو ته ميزبان تي حق آهي ته جو سندس ملاقات لاءِ اچي، جيڪا به شيءِ موجود هجي سندس خدمت ۾ پيش ڪري جيتوڻيڪ پاڻيءَ جو هڪ ڍڪ ڇو نه هجي. جيڪڏهن معمولي سمجهي ڪا گهٽ درجي جي شيءِ پيش نه ڪيائين ته هڪ ڏينهن ۽ هڪ رات الله جي ناراضگيءَ هيٺ رهندو. ساڳئي ڪتاب ۾ ٻي حديث آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو: ”بيشڪ تنهنجي ملاقات ڪندڙ جو توتي حق آهي.“ مهمان شاهوڪار هجي يا غريب هر شخص کي چئجي ٿو. مهمان جي عزت ۽ توقير ائين به ٿي سگهي ٿي ته ساڻس خنده پيشانيءَ سان پيش اچجي ۽ سهڻي نموني ڳالهائجي ۽ جيڪو ڪاڌو ممڪن هجي، سندس سامهون پيش ڪجي ۽ مهمان جي توهين اها آهي ته ان سان خراب طريقي سان پيش اچجي، ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ پنهنجي رسول کي سهڻن اخلاقن جي تعليم ۽ تڪميل لاءِ موڪليو آهي. پاڻ سڳورا فرمائن ٿا ته بيشڪ الله تعاليٰ بلند اخلاق پسند فرمائي ٿو ۽ خسيس اخلاقن کان نفرت ڪري ٿو. معلوم ٿيو ته مهمان سان سهڻو سلوڪ نه ڪرڻ هن دين جي اخلاق مان نه آهي. حافظ منذري الترغيب ۽ ترهيب ۾ حميد طويل جي روايت بيان ڪري ٿو ته انس بن مالڪ رضي الله عنه وٽ سندس مرض الموت ۾ ڪجهه ماڻهو تيمارداريءَ لاءِ حاضر ٿيا. چيائين ته نياڻي! مهمانن جي ميزبانيءَ لاءِ ڪجهه آڻي پيش ڪر، تون ٿي ڪٿي مانيءَ ٽڪر ڇو نه هجي. بيشڪ مون رسول الله ﷺ جن کي فرمائيندي ٻڌو آهي ته سهڻا اخلاق جنت جي اعمال منجهان آهن. خلاصو هي ته ملاقات لاءِ ايندڙ شخص شريعت طرفان ان ڳالهه جو پابند آهي ته جيڪا شيءِ ميزبان سندس آڏو پيش ڪري، اها کائي ۽ قبول ڪري ۽ ميزبان تي ان جو حق آهي ته جيڪي ڪجهه وٽس موجود هجي، ان جي خدمت ۾ آڻي پيش ڪري. جيڪڏهن ائين نه ڪندو ته مٿي بيان ڪيل وعيد ۽ ڌمڪيءَ ۾ سندس شمار ٿيندو ۽ مهمان کي بغير ڪارائڻ جي موتائڻ خسيس ذهنيت جي علامت آهي ۽ هن دين جي اخلاق مان نه آهي. ان ڪري ميزبان کي گهرجي ته مهمان کي ڪجهه نه ڪجهه ضرور ڪارائي ۽ مهمان کي به گهرجي ته جيڪا شيءِ سندس سامهون آڻجي، سا قبول ڪري. بحر ۾ آهي ته منع ڪيل ڪمن ۽ ڪاڌي کائڻ کان سواءِ مهمان تي ڏينهن فوتيءَ جي ٽڏي تي ويهي ته حرج نه آهي، ڇاڪاڻ ته ان جي گهران ضيافت کائڻ دراصل مصيبت جي ماريل ميزبان يعني فوتيءَ جي وارثن لاءِ خوشيءَ جي فضا پيدا ڪرڻ آهي (جنهن جي ممانعت آهي) يعني تعزيت جي ٽن ڏينهن ۾ فوتيءَ جي گهران کائڻ جيئن سماج ۾ رسم آهي، منع آهي. مصنف ان جو سبب ”خوشيءَ جو اظهار“ ٻڌايو آهي. پر پري کان ايندڙ مهمانن لاءِ وارث ڪاڌو تيار ڪن ۽ نيت اها هجي ته نبي ڪريم ﷺ جي هن فرمان تي عمل ٿئي ته ”جيڪو الله ۽ آخرت جي ڏينهن تي ايمان رکي ٿو، اهو پنهنجي

مهمان جي عزت ڪري، ۽ پڻ ان جو حق ادا ٿئي ته جيئن مٿي گذريو ته حرج نه آهي جيئن ان شخص کان ڳجهو نه آهي جنهن کي فقهي اصولن ۽ قاعدن کان معمولي واقفيت به آهي ڇاڪاڻ ته توهان کي معلوم ٿي چڪو ته پڻ غميءَ جي ڏهاڙن ۾ به غريبن مسڪينن کي ختمو ڪارائڻ چڱو ڪم آهي. خوشيءَ جي نيت سان نه پر ثواب جي نيت سان خيرات ڪارائي ويندي آهي. خلاصه ۾ آهي ته غميءَ ۾ عام ماڻهن کي ماني ڪارائڻ منع آهي، مگر غرباءَ کي ڪارائڻي ته چڱو ڪم آهي. ان لحاظ سان متان جو قول ته ميت جي گهران کائڻ مڪروه آهي. هي حڪم هر قسم جي ماڻهن کي شامل نه آهي. ڇاڪاڻ ته حڪم عام هجي ها ته فقيرن مسڪينن کي خيرات ڪارائڻ کي چڱو عمل نه ڄاڻايو وڃي ها. ثابت ٿيو ته منع ان عمومي ۽ رواجي لنگر جي آهي جيڪو رسم ۽ عادت سبب وليم ۽ دعوتن جي موقعن وانگر ڪارايو وڃي ٿو. البته فقيرن يا مهمانن جي تواضع ڪرڻ چڱو ڪم آهي، جو نبي اڪرم ﷺ جي حڪم جي پيروي ۽ پڻ صدقو ڪرڻ آهي. اهو به ڄاڻڻ گهرجي ته هن مسئلي ۾ جنهن ڪراهيت جو بيان آهي سا مڪروه تحريمي جي درجي جي نه آهي. حاوي الفتاويٰ ۾ آهي ته مسجد ۾ تعزيت لاءِ ويهڻ ۽ ٽن ڏينهن کان اڳ ميزباني ڪرڻ مڪروه آهي. بحر ۾ آهي ته: جيڪڏهن گهر ۾ يا مسجد ۾ ٽي ڏينهن پرسي لاءِ ويهجي ته حرج نه آهي. ٻنهي قولن مان معلوم ٿيو ته اها ڪراهيت تنزيهي آهي. درع نالي ڪتاب ۾ آهي ته امام لاءِ جائز نه آهي ته ميت کي غسل ڏي جو اها امام جي توهين آهي ۽ جنهن زنده امام جي توهين ڪئي، ان ڪفر ڪيو. ڇاڪاڻ ته نبي ڪريم ﷺ کان حديث ۾ ائين ثابت آهي ۽ ميت جي گهران کاڌو کائڻ جائز نه آهي. دراصل (سندس اها ڳالهه غلط آهي) جو ميت کي غسل ڏيڻ ۾ اهانت نه بلڪ پرهميزگارن لاءِ اجر ۽ ثواب جو ڪم آهي، جيئن بحر جو مصنف لکي ٿو ته جيڪو ميت جو ويجهو عزيز هجي، ان کي غسل ڏيڻ مستحب آهي. جيڪڏهن اهو غسل ڏيڻ نٿو ڄاڻي ته جيڪو امانتدار ۽ پرهميزگار هجي. حديث ۾ آهي ته اوهانجي فوتين کي امانتدار مؤمن کي غسل ڏي. والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

شہيد جو بيان

سوال: جنهن کي نانگ ڏنگي يا بگهڙ کائي يا ڀتو ڪتو چڪ پائي، ان ڪري مري وڃي، اهو شهيد آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر شهيد آهي، جيئن حديث آهي ته جنهن کي نانگ ڏنگي اهو شهيد آهي (ابن عساکر) ٻي حديث آهي ته ميدان جهاد کان سواءِ شهيد اٺ آهن: ۱- جيڪو جنگ يا بغير جنگ جي زخمي ٿئي ۽ مري وڃي ۲- طاعون جي بيماريءَ وگهي مري ۳- جاءِ ڪرڻ سبب دهجي مري ۴- جنهن کي درندو کائي ۵- ٻڏي مري ۶- سڙي مري ۷- هيضي جي بيماريءَ ۾ مري ۸- نموني يا پاسي جي سور سبب مري وڃي (ابن قانع) ائين منهاج العمال ۾ آهي. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

فائده (۱) : ابن مسعود رضي الله عنه کان روايت آهي ته نبي ﷺ فرمايو ته شهيدن جا روح ساون

پکين جي جسمن ۾ عرش هيٺان ڦنڊيلن ۾ آهن، جنت ۾ جتي گهرن ٿا اڏرن ۽ ڪاٺن پيئن ٿا، پوءِ انهن ڦنڊيلن ۾ موٽي اچن ٿا (ابن ابي حاتم) مسلم جي مرفوع حديث جا لفظ آهن ته سندن روح ساون پکين جي شڪل ۾ آهن. هن حديث جي معنيٰ سمجهڻ ۾ ماڻهن کي ڏکيائي ٿي آهي، ڇاڪاڻ ته ان جو ظاهر مطلب آهي ته اهي انساني صورت کان محروم ٿين ٿا، حالانڪ اها سڀ کان سهڻي حيواني بناوت آهي ۽ ان معنيٰ سان تناسخ ارواح جو شبهو پيدا ٿئي ٿو. يعني جيئن هندن جو عقيدو آهي ته مرڻ کان بعد انساني روح ڪنهن ٻي شيءِ جي شڪل وٺي ٿو. آءٌ ان جو جواب ڏيان ٿو؛ اولاً امام قرطبي عبدالحق جي حوالي سان ڄاڻائي ٿو ته مطلب هي آهي ته سندن روح پکين جي جسمن جي مٿان هوندا آهن، جيئن قرآن مجيد ۾ آهي ته (فرعون مؤمن کي ڏمڪي ڏيندي چيو ته) ”آءٌ توهان کي ضرور ڪڍين جي ٿڙن ۾ ڦاهي ڏيندس.“ پر مطلب هي آهي ته ڪڇيءَ جي ٿڙن مٿان توهان کي ڦاهيءَ تي چاڙهيندس. ۽ اهو به ٿي سگهي ٿو ته سندن روح پکين جي پٺين تي سوار ٿيندا هجن. ثانياً مطلب هيءُ آهي ته اهي روح سندن پيٽن ۾ موتين ۽ هيرن وانگر هجن، پوءِ پکين جا جسر انهن روحن لاءِ صندوق ۽ فائوسِي وانگر هجن، اهو مطلب نه آهي ته شهيدن جا روح انهن پکين جي بدنن ۾ داخل ٿي ويندا، تانجو تناسخ ارواح جي عقيدو جو گمان ٿئي يا هن طرح چئجي ته انساني روح ۽ پکين جا روح هڪ بدن ۾ گڏ ٿي وڃن ٿا. ثالثاً ٿي سگهي ٿو ته انهن جا روح پکين جي صورتن ۾ هجن جيئن فرشتا انساني صورت اختيار ڪندا آهن. الله تعاليٰ ارشاد فرمائي ٿو ته، پوءِ (جبريل عليه السلام) مريم عليها السلام جي آڏو انساني صورت ۾ آيو. ان لحاظ سان انهن پکين جا بدن انهن روحن لاءِ نه هوندا آهن جيئن ڪنهن بشر جي جسر اندر فرشتو نه هوندو آهي، بلڪه اهو پاڻ انساني شڪل اختيار ڪندو آهي. ان جي تائيد اها روايت ڪري ٿي، جنهن ۾ آهي ته شهيدن جا روح اڃا پکي آهن يعني اهي روح اچن پکين جي صورت وٺن ٿا پر انهن پکين جون عادتون منجهن نه هونديون آهن، بلڪ منجهن انساني عادتون ٿين ٿيون. ٿي سگهي ٿو ته انهيءَ معنيٰ جي لحاظ سان انهن روحن جا جسر انساني جسمن وانگر هجن، پر انهن کي اڏڻ جي ڪري ”پکي“ چيو ويو آهي، جيئن حضرت جعفر رضي الله عنه کي ان ڪري ”طيار“ چيو ويو جو فرشتن سان پنهنجي ٻن پرن جي ذريعي جنت ۾ اڏري رهيو هو. علامه سيوطي شرح الصدور ۾ چوي ٿو ته ابن حية تنوير ۾ لکي ٿو ته ڪن متڪلمين جي دعويٰ آهي ته هيءَ روايت رد آهي جو هڪ جسر ۾ ٻه روح نٿا ماپن. سندن اهو اعتراض حقيقت کان ناواقفيت ۽ جهالت جي ڪري آهي ۽ صحيح ثابت ٿيل حديث تي اجايو اعتراض آهي، ڇاڪاڻ ته ڪلام جي معنيٰ پڌري آهي، ته شهيد جو روح دنيا ۾ هڪ جسر ۾ هوندو آهي، اهو برزخ جي جهان ۾ ٻيو جسر وٺي ٿو، يعني پکيءَ جي صورت ۽ شڪل اختيار ڪري ٿو، تانجو قيامت جي ڏينهن الله تعاليٰ کيس وري ساڳئي جسر ۾ موٽائيندو. ڇاڪاڻ ته اهو مشڪل آهي ته هڪ جوهر يا وجود کي ٻه زندگيون ملن. رهيو اهو مسئلو ته روح هڪ کان وڌيڪ جسمن ۾ اچي ته ناممڪن نه آهي، ڇاڪاڻ ته اسين اهو نٿا چئون

تہ بہ جسم ھڪ ٻئي ۾ داخل ٿين ٿا. اوهان ڄاڻو ٿا تہ جنين يعني انساني وجود جو شروعاتي مادو ماءُ جي پيٽ ۾ هوندو آهي تہ ان وقت ان جو جسم ۽ روح ٻئي ٻيءَ صورت ۾ هوندا آهن. ان جي باوجود ان جو وجود هڪ ئي ليکبو آهي. اهو اعتراض تڏهن صحيح ٿي سگهي ٿو، جڏهن چئجي تہ انهن پکين ۾ شهيدن جي روحن کان سواءِ ٻيا روح بہ هوندا آهن، جيڪي هڪ جسم ۾ هوندا آهن، بلڪہ حديث ۾ هن طرح فرمايو ويو آهي تہ شهيدن جا روح پکين جي جسمن يعني پکين جي شڪل صورت ۾ هوندا آهن. جيئن ڪو چوي تہ مون انساني صورت ۾ فرشتو ڏٺو ۽ اها بيان جي انتها آهي. واللہ اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

فائدو ۲: مشکوٰۃ ۾ حضرت انس رضي الله عنه جي حديث آهي تہ ربيع بنت البراء جيڪا ام حارثہ بن سراقہ جي نالي سان مشهور آهي، نبي صلي الله عليه وسلم وٽ آئي. چيائين تہ اي الله جا نبي! مون کي حارثہ جي باري ۾ ٿڌا ٻڌايو، جنهن کي بدر جي ڏينهن نامعلوم تير اچي لڳو. جيڪڏهن جنت ۾ آهي تہ آءٌ صبر ڪريان. جنت ۾ نہ آهي تہ روئي حد ڪريان. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم فرمايو: ام حارثہ! هو جنت جي باغن ۾ آهي ۽ تنهنجي پٽ جنت الفردوس حاصل ڪئي آهي، جيڪو سڀ کان مٿاهون درجو آهي (بخاري) شيخ عبدالحق هن حديث جي شرح ۾ لکي ٿو تہ ام حارثہ ڀانيو تہ سندس پٽ جہاد نہ ڪيو ۽ اوچتوئي اوچتو اچي کيس تير لڳو، جنهن ڪري مري ويو، پر شايد شهيد نہ ٿيو ۽ جنت ۾ داخل نہ ٿيو آهي ان ڪري انهيءَ (بي نصيبيءَ) تي روئي پنهنجو بار هلڪو ڪريان. جيڪڏهن اچانڪ تير لڳڻ سبب شهيد ۽ جنتي آهي تہ صبر کان ڪم وٺان. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن سندس جنت الفردوس ۾ هجڻ جي خوشخبري ڏني. تڏهن ام حارثہ کي تسلي ٿي. جيتوڻيڪ هيءَ حديث ڪافرن سان جہاد ڪرڻ بابت آهي، پر معلوم ٿئي ٿو تہ جيڪو شخص بغير حق ۽ بغير قتل جي ارادي، اچانڪ قتل ٿئي، اهو بہ شهادت جو درجو حاصل ڪري ٿو، جيتوڻيڪ جنگ جو موقعو نہ پيو هجي. ان لحاظ سان جيڪڏهن خوش طبعي ڪندي ڌرين مان ڪو ٻئي کي قتل جي ارادي کان سواءِ تير هڻي اچانڪ قتل ڪري تہ شهيد ليکبو، ڇاڪاڻ تہ شهيد جي تعريف ان تي بہ ثابت ۽ صادق آهي. شرح وقايہ ۾ آهي تہ شهيد اهو شخص آهي، جيڪو ظاهر بالغ هجي، هٿيار سان قتل ڪيو ويو هجي. جيئن تہ اهڙو شخص بہ بغير ڏوهہ جي ظلم سان قتل ٿئي ٿو، انهيءَ ڪري شهيد آهي. امام سرخسيءَ جي محيط ۾ آهي تہ جيڪو مسلمان ظلم سان قتل ٿئي، سو شهيد آهي. غرض تہ مقتول تي شهيد جي تعريف صادق اچي ٿي. ان ڪري ان کي بہ شهيد چوڻ گهرجي ۽ شهيد جي فضيلت ۾ گهڻيون حديثون آهن، جن مان هڪ هيءَ آهي تہ شهيد الله تعاليٰ وٽ ياقوت جي منبرن تي عرش هيٺان هوندا، جنهن ڏينهن سواءِ عرش الهيءَ جي پاڇي کان ٻيو پاڇو نہ هوندو (عتيلي) ٻي حديث ۾ آهي تہ شهيدن جا روح ساون پکين جي شڪل ۾ جنت جا ميوا کائيندا رهن ٿا (ترمذي) واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: شهيد تان حقوق العباد ساقط ۽ معاف نہ آهن، پر جيڪو شخص پاڻيءَ ۾ ٻڏي مري ٿو، ان تان ماڻهن جا حق بہ معاف آهن ان جو ڪهڙو سبب آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: حديث ۾ آهي ته نيڪ پرهيزگار شهيد جي بخشش ٿئي ٿي. پر سندس قرض معاف نٿو ٿئي ۽ جيڪو ٻڌي مري ان جا سڀ گناهه آهن تانجو قرض به معاف ٿئي ٿو (ابن ماجه طبراني) يعني الله تعاليٰ قرضيءَ کي پنهنجي باجهه سان راضي ڪندو تانجو اهو ان (ٻڌل) شهيد کي معاف ڪندو ۽ اهو ان جي قرض تان هٽ ڪندو. امام قرطبي تذڪره ۾ فرمائي ٿو ته الله تعاليٰ سندس طرفان قرض ادا ڪندو ۽ قرضيءَ کي راضي ڪندو. اها ئي ڳالهه ان شخص جي باري ۾ ثابت آهي. جيڪو قرض ادا ڪرڻ جي نيت ڪري ٿو (پر ادا ڪري نه سگهيو آهي) ان ڪري جيڪو ٻڌي مري ٿو، اهو ان جو وڌيڪ حقدار آهي. حديث ۾ آهي ته جيڪو قرضي قرض ادا ڪرڻ جو ارادو ڪري ۽ ان نيت ۾ سڄو هجي، پوءِ مري وڃي ته الله تعاليٰ کيس معاف ڪندو ۽ سندس قرضيءَ کي ان کان راضي ڪندو (حاڪم) جيڪو شخص ٻڌي ٿو ۽ الله جي واٽ ۾ شهيد ٿئي ٿو، سو وڌيڪ حقدار آهي ته شهيدن ۾ شامل ٿئي جو ٻڌڻ مهل سڪرات جا سور سهي ٿو جڏهن ته جنگ ۾ شهيد ٿيندڙ قتل مهل موت جي سختي ۽ سور نٿو سهي، سواءِ ايتري جيتري ڪول ۽ ماکوڙي چڪ پائي. حديث ۾ آهي ته شهيد کي موت جي سختي ايتري ٿئي ٿي، جيتري ڪول جي چڪ پائڻ وقت ٿيندي آهي (طبراني) والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال ميان عبدالحڪيم

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو خيال آهي ته هڪ شخص شهيد ٿيو. ان جي زال چوي ٿي ته مون کي خواب ۾ شهيد مڙس مان حمل ٿيو ۽ ان جي نتيجي ۾ ٻار ڄائو آهي. جڏهن ته مرڻ کان پوءِ زال جا پنهنجي مڙس سان لاڳاپا ختم ٿين ٿا. ڇا سندس اها دعويٰ صحيح ٿيندي يانه؟ ان بابت جيڪو حڪم ثابت آهي، سو بيان ڪريو.

جواب: بظاهر شهيد جا احڪام به اهي ئي آهن جيڪي عام فوتين جا آهن. يعني شهيد جي عورت عدت گذارڻ کان بعد ٻيو نڪاح ڪري سگهي ٿي. ان ڏس ۾ خواب ۾ شهيد مڙس سان صحبت ۽ حمل بابت سندس دعويٰ سچي ثابت نه ٿيندي. ڇاڪاڻ ته شرعي احڪام خوابن سان نٿا تبديل ٿين. مرقاة ۾ آهي ته ننڊ جي احڪام ۽ ڪشف ڪرامات جي احوال جو شرعي حڪمن سان ڪو تعلق نه آهي. ان ڪري به ته (برزخ جي دنيا ۾) شهيد جي حياتي جسماني نه هوندي آهي جو سندس باري ۾ گمان ڪري سگهجي ته اهو زال مڙس جا لاڳاپا رکي سگهي ٿو. ”بل احياءِ ولکن لا تشعرون“ (سوره بقره پ ۲) ان جي تفسير ۾ امام بيضاوي چوي ٿو ته ان ۾ اها تنبيهه آهي ته شهيدن جي حياتي جسماني ۽ حسي نه آهي جنهن کي محسوس ۽ معلوم ڪري سگهجي، بلڪ اها ته اهڙي زندگي آهي جنهن کي انساني عقل ته ڇا بلڪ وحيءَ سان به سمجهي نٿو سگهي. پوءِ اهو ڪيئن پائنجي ته جڏهن شهيد الله تعاليٰ کان آرزو ڪن ٿا ته اسان کي ٻيهر دنيا ۾ موتاءِ تان ته تنهنجي واٽ ۾ وري وري شهيد ٿيون، مگر الله تعاليٰ ارشاد فرمائي ٿو ته ”انهم اليه لا يرجعون“ اهي دنيا وارن ڏانهن نٿا موٽن. پوءِ اهي پنهنجي زال سان همبستري ڪرڻ لاءِ ڪيئن ۽ ڪٿان موٽندا؟ تفسير معيني ۾ آهي ته

بحر جو مصنف فرمائي ٿو ته يعني الله تعاليٰ سندن باري ۾ فيصلو ڪري ڇڏيو آهي ته اهي فوت ٿيڻ کان پوءِ وري هن جهان ۾ نه موٽندا. رسول الله ﷺ جن فرمائن ٿا ته جنهن به مسلمان جو روح الله تعاليٰ قبض ڪري ٿو اهو دنيا ۾ موٽڻ جي خواهش نٿو ڪري سواءِ شهيد جي (نسائي) ٻي حديث ۾ آهي ته جيڪو مؤمن جنت ۾ داخل ٿئي ٿو اهو پسند نٿو ڪري ته کيس دنيا ۾ موٽائجي، توڻي کڻي کيس سڄي دنيا عطا ٿئي، سواءِ شهيد جي جيڪو اميد ڪندو آهي ته کيس دنيا ۾ موٽائجي، تان ته شهادت ۾ جيڪا عزت ڏسي چڪو آهي ان جي ڪري الله جي واٽ ۾ ڏهه ڀيرا شهيد ٿئي. (ابن انجويه، ابن حبان) ظاهر آهي ته في سبيل الله بار بار قتل ٿيڻ جي آرزو ڪرڻ جي باوجود الله تعاليٰ شهيد کي دنيا ۾ نٿو موٽائي جو سندس فرمان مبارڪ آهي ته انهر اليهر لا يرجعون (اهي انهن يعني دنيا وارن ڏانهن نٿا موٽن) ته پوءِ ڪيئن شهيد لاءِ ممڪن آهي ته پنهنجي زال سان مباشرت ڪرڻ لاءِ دنيا ۾ موٽي اچي؟ جڏهن ته ان سان ان جو نڪاح به ختم ٿي چڪو آهي! بس پاڻ غور ڪر، وڌيڪ الله چڱائيءَ جي واٽ وٺائي ٿو، والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيويستاني)

زڪوات جو بيان

فائدو: واضح هجي ته هن علائقي ۾ چانديءَ جو نصاب ۵۶ روپيا معمول آهي ۽ نصاب ۲۰۰ درهم آهي. جن جو وزن ۱۴۰ مثقال آهي، جيئن ظاهر آهي. ان ڪري هن ملڪ جي نصاب مطابق اڍائي مثقال هڪ رپئي ۾ آهن، ان حساب سان ۱۰۰ مثقالن جا ۴۰ روپيا ۽ ۴۰ مثقالن جا ۱۶ روپيا ٽوٽل ۵۶ روپيا ٿين ٿا. جڏهن اها رقم مقرر ٿي ته هاڻي اسين چئون ٿا ته شرعي رطل ۲۰ استار آهي ۽ هڪ استار ۾ ساڍا چار مثقال آهن. ان حساب سان ۲۰ استار جا ٽوٽل ۹۰ مثقال ٿين ٿا. مٿئين حساب مطابق اڍائي مثقال هڪ رپئي ۾ ۹۰ مثقالن جا ۳۶ روپيا ٿين ٿا، جيئن گجھو نه آهي ۽ ڏيڍ رپئي ۾ هڪ پختو آهي، جنهن کي هن ملڪ ۾ ”ڌڪو“ چئبو آهي، جيڪو اڌ سير جي برابر آهي. ان لحاظ سان شرعي رطل سنڌي رطل جي برابر آهي. ان ڪري منهنجو استاد ۽ منهنجو والد محترم عيدالفطر جو صدقو سنڌي ۲ سير ڪيندو هو، والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيويستاني)

سوال: هن مسئلي بابت عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته جنهن شخص تي زڪوات واجب آهي، جيڪڏهن دردر ڦرندڙ فقيرن کي خيرات جي ماني ڪرائي يا انهن ۾ اناج ورهائي ته اهڙيءَ ريت زڪواة ادا ٿيندي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر اهڙيءَ ريت نيت ڪجي ته زڪواة ادا ٿي ويندي. بحر ۾ آهي ته زڪوات ان مال تي واجب آهي، جنهن جو ماڻهو مالڪ هجي. هدايه ۾ آهي ته جيستائين واجب ٿيل مال ڏيڻ وقت زڪواة جي نيت نه ڪري، ادا نه ٿيندي. هر مسڪين کي ايترو ڏجي جو سندس هڪ ڏينهن جي ضرورت پوري ٿئي ته وڌيڪ چڱو آهي. ”شرح وقايه“ ۾ آهي ته فقير کي ايترو ڏجي جو هڪ ڏينهن جي حاجت کان بي نياز ٿئي ته زياده بهتر آهي. ”بحر“ ۾ فخر الاسلام جي حوالي سان آهي ته جيڪو هڪ درهم صدقو ڏيڻ جو ارادو ڪري ۽ کليو ڪرائي مختلف ماڻهن کي ڏئي ته صدقي ۾ ڪوتاهي واقع

ٿي، ڇاڪاڻ ته کليا پيسا ورهائڻ جي بجاءِ ٻڌي رقم ڏيڻ بهتر آهي. واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم فقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: خزانو لپي جنهن جي نوعيت معلوم نه آهي، البتہ يقين آهي ته مليل مال پاڪ آهي. شرعي لحاظ سان غالب گمان موجب ان جي مقدار جو اندازو ڪري زڪوات ان وقت کان ڪڍي جڏهن مال مليو آهي يا جڏهن کان دفن ٿيو آهي؟

جواب: بظاهر جڏهن لڌل مال تي سال گذري تڏهن کان ان تي زڪوات واجب آهي. ان کان پوءِ دير ڪيائين ته فتويٰ ڏنل قول مطابق گنهگار آهي جيئن ”درمختار“ ۾ آهي ته ”غالب گمان مطابق چاليهون حصو زڪوات ادا ڪري.“ ”اشباه“ ۾ آهي ته عالمن وٽ غالب گمان يقين جو درجو رکي ٿو، جنهن تي شرعي احڪام جو دارومدار آهي. تجنيس ۾ آهي ته زڪوات ان وقت کان لواجب الادا ٿيندي، جڏهن کان خزانو حاصل ٿئي، ان قول تي فتويٰ آهي ۽ اهو اعتبار نه ڪيو ويندو ته مال ڪڏهن کان دفن ٿيو آهي. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: حڪمرانن جي ظلم ۽ ٽيڪس وغيره کان ڊڄندي زڪوة جي نيت سان انهن کي رقم ڏئي ته جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر جائز نه آهي، جيئن ”خزانة المفتين“ جو مصنف ڄاڻائي ٿو ته جيڪڏهن حڪومت ٽيڪس اڳاڙي ته ان مد ۾ زڪوات جي نيت سان رقم ڏيڻ صحيح نه آهي ۽ ان قول تي فتويٰ آهي ڇاڪاڻ ته ٽيڪس زڪوات جي مد ۾ وصول نٿي ڪئي وڃي. ٻين زڪوات گجھي دولت تي هوندي آهي ۽ اسين ان قول کي اختيار ڪريون ٿا. ”بحر“ ۾ آهي ته گجھي مال تي زڪوات جائز نه آهي الولواجي هن قول کي صحيح چيو آهي ۽ چوي ٿو ته ان قول تي فتويٰ ڏني وڃي ٿي. اهو قول ”درمختار“ جي عبارت سان رد نٿو ٿئي جنهن ۾ ”مبسوط“ جي حوالي سان آهي ته وڌيڪ صحيح قول مطابق، اسان جي زماني ۾ حڪمرانن جي ظلم کان بچڻ خاطر انهن کي زڪوات جو مال ڏجي ته جائز آهي. درمختار ۾ آهي ته لفظ ”صحيح“ ۽ ”وڌيڪ صحيح“ جي پيٽ ۾ لفظ ”فتويٰ“ ۽ ”ان تي فتويٰ ڏجي ٿي“ ۾ وڌيڪ تاڪيد جي معنيٰ هوندي آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: حسب المفتين ۾ آهي ته عالم شاهوڪار هجي ته به ان کي زڪوات ڏيڻ جائز آهي، جو تعليم ۽ تدريس جي شغل ۾ مصروف هجڻ سبب روزگار ڪمائڻ لاءِ فارغ نه هوندو آهي. اها روايت صحيح آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: اها روايت صحيح آهي، جيئن ”جامع الفتاويٰ“ ۾ آهي ۽ ان جي تائيد ”دم مختار“ مان به ٿئي ٿي، جيڪو لکي ٿو ته: ”طالب علم مالدار هجي تڏهن به ان لاءِ زڪوات وٺڻ جائز آهي، جو علم جي تحصيل ۽ تدريس ۾ مشغول هئڻ سبب ڪيس روزي ڪمائڻ جي فرصت نٿي ملي ۽ پيسي جي ضرورت هر وقت ماڻهوءَ کي رهي ٿي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: رقم نصاب جيتري هجي، پر ان سان تجارت جي نيت نه هجي ته زڪوات معاف آهي يانه؟ ڇا

زڪوات لاءِ شرط آهي ته رقم هئڻ سان گڏوگڏ تجارت جي نيت به هجي. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان مسئلي ۾ روايتون مختلف آهن. ”خزانه المفتين“ ۾ آهي ته نقد رقم سون چانديءَ جي درجي ۾ آهي. ان جي قيمت ۲۰۰ درهمن کي پهچي ته زڪوات واجب آهي. گهٽ تي نه آهي. ”متانة“ ۾ آهي ته نقد رقم تجارت ۽ واپار لاءِ نه هجي ته ان تي زڪوة نه آهي. رقم ۲۰۰ درهمن جيتري هجي ته زڪوات آهي. خلاصه ۾ آهي ته روپيا ۽ درهم، جنهن تي سون چانديءَ جو پاڻي چڙهيل هجي، ان تي زڪوات نه آهي. تانجو تجارت لاءِ هجي ۽ ان جي قيمت نصاب کي پهچي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته نقد رقم تجارت جي غرض سان نه هجي ته ان تي زڪوات نه آهي. تجارت جي غرض سان هجي ۽ ۲۰۰ درهم کي پهچي ته ان تي زڪوات واجب آهي. ائين ”المحيط“ ۾ آهي. هي روايتون هن مسئلي بابت واضح آهن ته جيستائين تجارت جي نيت نه هجي نقد رقم تي زڪوات واجب نه آهي. جو ان جي حيثيت بنيادي لحاظ سان سامان جي آهي. قيمت جي نه آهي. ان ڪري قياس جي تقاضا آهي ته ان تي زڪوات نه آهي. جيئن گجهو نه آهي. پر فقيه چون ٿا ته فتويٰ اها آهي ته ان تي زڪوات واجب آهي. شايد اهو به هڪ قسم جو استحصان آهي. ان ڪري ”فتاويٰ قاري الهدايه“ ۾ آهي ته نقد رقم جنهن سان ماڻهو دين ڪن ٿا، ۲۰۰ درهم چاندي يا ۲۰ مثقال سون جي برابر هجي ته ان تي زڪوات واجب آهي. فرائض الاسلام ۾ آهي ته نقد رقم جيڪا رائج الوقت هجي، ۲۰۰ درهمن جي قيمت جيتري هجي ته ان تي زڪوات واجب آهي، جيئن فتاويٰ سراجيه ۾ وضاحت آهي ته مروج سڪي تي زڪوات آهي، جيئن اسان جي زماني ۾ درهمن تي واجب آهي، پر اهي سڪا ۲۰۰ درهم چاندي يا ۲۰ مثقال سون جي قيمت جيترا نه هجن ته ان تي زڪوات نه آهي. ان ڏس ۾ رقم جي تجارتي يا غيرتجارت تي هجڻ جو شرط نه آهي. غرض ته احتياط جي تقاضا آهي ته ان تي زڪوات واجب آهي. جيئن ”بحر“ جو مصنف ڄاڻائي ٿو ته سڪي جو حڪم هڪ لحاظ سان سامان جو ۽ ٻئي لحاظ سان قيمت جو آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ”تهذيب القلاني“ ۾ آهي ته ماڻهن جي هڪ جماعت هڪ مسڪين کي فطرو ڏئي يا هڪ شخص جو فطرو ڪيترن مسڪينن کي ڏجي ته جائز آهي. ”بحر“ ۾ آهي ته ڪتاب جي مصنف هن مسئلي تي بحث نه ڪيو آهي ته هڪ شخص جو صدقو ٻن مسڪينن کي ڏجي يا نه؟ ”تبين“ ۽ ”فتح القدير“ مان ظاهر ٿئي ٿو ته هڪ شخص جو فطرو ٻن ڄڻن کي ڏيڻ منع آهي. ڪرخي ان کي جائز چوي ٿو. الولواجي، قاضي خان ۽ محيط جو مصنف ۽ بدائع جو مصنف وضاحت ڪري ٿو ته جائز آهي. ٻين لفظن ۾ مذهب هن طرح آهي ته زڪوات وانگر هڪ ڄڻي جو فطرو جدا جدا ماڻهن کي ڏيڻ جائز آهي. ”عالمگيري“ ۾ آهي ته عيد جي ڏينهن ۾ هڪ فرد جو فطرانو هڪ مسڪين کي ڏيڻ واجب آهي. تانجو جدا جدا ٻن يا وڌيڪ ماڻهن کي ڏنو ويو ته جائز نه آهي ۽ جيڪڏهن پوري جماعت يا پوري ڪٽنب جو فطرو واجب هڪ مسڪين کي ڏجي ته جائز آهي. ائين تبين ۾ آهي. ”فرائض الاسلام“ ۾ آهي ته ايڪيهون حڪم هي آهي ته هڪ جو صدقو فطر ٻن کي عليحد عليحد نه ڏجي. هي قول

وڌيڪ صحيح آهي ۽ چيو ويو آهي ته اهو فرض نه آهي ۽ ڪن ان قول کي راجح چيو آهي. غرض ته بحر ۾ ان قول کي ترجيح ڏني وئي آهي ته هڪ شخص جو صدقو عليحدہ عليحدہ ڪري ٻن مسڪينن کي ڏنو وڃي ۽ ”فرائض الاسلام“ ۾ ان کي ڪمزور لفظن ۾ بيان ڪيو ويو آهي ته اهو ڪن جو قول آهي ۽ ڪن ان کي ترجيح ڏني آهي ۽ وڌيڪ صحيح ڳالهه اها آهي ته هڪ جڏي جو صدقو جدا جدا فقيرن کي نه ڏجي، اهوئي اڪثر عالمن جو قول آهي. هن مسئلي جي بابت جيڪا ڳالهه حق هجي سا بيان ڪريو ۽ چڱيءَ طرح بيان ڪريو ۽ عندالله اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ترجيح ان قول کي آهي جنهن کي بحر جي مصنف ترجيح ڏني آهي. اهوئي سبب آهي ته ”تنوير“ جي متن ۾ ان کي اختيار ڪندي لکي ٿو ته هر شخص جو فطرو مذهب جي اصول مطابق ڪيترن مسڪينن کي ڏيڻ جائز آهي. مواهب الرحمن جي متن ۾ آهي ته هڪ شخص جو صدقو هڪ کان وڌيڪ مسڪينن کي ڏيڻ جائز آهي ۽ اصول مڃيل آهي ته وزن ۽ اعتبار ان قول جو آهي، جيڪو فقهي ڪتابن جي متن ۾ هجي. جيئن ”نفع الوسائل“ ۾ آهي ته بحر جي مصنف وضاحت ڪئي آهي ۽ ڪيئن نه اهو قول جائز ٿيندو، حالانڪ برهان جي مصنف ان کي قوي قرار ڏنو آهي، جيئن لکي ٿو ته صدقي جي رقم صحيح مد ۾ ڏجي ۽ چيو ويو آهي ته صدقو صرف هڪ کي ڏجي، تان ته سندس ضرورتون پوريون ٿين ۽ ”درمختار“ ۾ به ان جي تائيد آهي ته هڪ جڏي جو صدقو هڪ مسڪين کي ڏجي يا گهڻن کي، اڪثر عالمن وٽ جائز آهي. الولواجيه، خانيه، بدايه، محيط ان جي جائز هجڻ تي پنهنجو يقين ظاهر ڪيو آهي ۽ امام زيلي ڪتاب ”الظهار“ ۾ سندن تابعداري ڪندي ان جي خلاف قول بيان نه ڪيو آهي ۽ برهان جي مصنف ان کي وڌيڪ صحيح چيو آهي. جڏي ته اهوئي مذهب آهي، جيئن زڪوات جدا جدا ماڻهن کي ڏيڻ جائز آهي ۽ حديث ۾ آهي ته مسڪينن کي ايترو ڏجي جو سندس ضرورت پوري ٿئي. انهيءَ لحاظ سان اوليت جو فائدو ان قول کي حاصل آهي ته فطرانو هڪڙي کي ڏجي. باقي رهيو اهو اعتراض ته ان قول کي ڪمزور لفظن ۾ بيان ڪيو ويو آهي، جيئن فرائض الاسلام ۾ آهي. ان جو جواب هي آهي ته ان جي مقابلي ۾ ٻئي قول کي ڪمزور الفاظن ۾ بيان ڪيو وڃي ٿو، جيئن ”برهان“ ۾ آهي يا ”فرائض الاسلام“ ۾ ان قول کي اڪثر عالمن جي مقابلي ۾ پيش ڪيو ويو آهي. ”درمختار“ ۾ آهي ته ثابت ٿيل وڌيڪ صحيح قول ان قول کي رد ڪري ٿو جنهن کي برهان ۾ صحيح قرار ڏنو ويو آهي. ۽ ”شرح منية المصلي“ ۾ آهي ته صحيح قول کي اختيار ڪرڻ وڌيڪ اوليٰ آهي، جيئن ”درمختار“ ۾ آهي ۽ مٿي بيان ڪيل مذهب جيڪو فتح ۾ موجود آهي، تنوير وغيره ۾ بيان ڪيل مذهب ان جي مقابلي ۾ آهي. هاڻي رڳو تنوير ۽ مواهب الرحمن جي متن جي شاهدي بچي ٿي. جيڪي چون ٿا ته هڪ جڏي جو صدقو فطر جدا جدا مسڪينن کي ڏجي ته جائز آهي، اها صورت اختلاف کان محفوظ آهي، ان ڪري انهيءَ تي عمل ڪرڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته بحر ۾ آهي ته اختلاف جي صورت ۾ عمل ان قول تي ٿيندو، جيڪو متن ۾ هجي. شرنبلانيه ۾ آهي ته ان قول تي عمل اوليٰ آهي، جيڪو متن ۾ هجي. هن ڏس ۾ مون تي اهو ظاهر ٿيو. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السوڌستاني)

سوال: هڪ شخص مثلاً زبير تي زڪوات واجب آهي، ٻيو شخص مثلاً خليل سندس طرفان پنهنجي رقم مان زڪوات ادا ڪري ٿو ڇا ان طرح ان جي زڪوات ادا ٿي ويندي يا نه؟

جواب: بظاهر جيڪڏهن ٻئي شخص خليل پهرئين شخص زبير جي حڪم کان سواءِ زڪوات پنهنجي مال مان ان جي ڏني، پوءِ ڪٿي پهريون شخص زبير ان کي جائز چوي ته به جائز نه آهي. البتہ شروع ۾ ئي ان جي حڪم سان ادا ڪري ته جائز آهي. بحر جو مصنف لکي ٿو ته جيڪڏهن هڪ شخص ٻئي جي پاران سندس حڪم کان بغير زڪوات ڏي، بعد ۾ کيس خبر پئجي ۽ اهو ان کي جائز رکي ته جائز نه ٿيندي. ڇاڪاڻ ته هو ان تحفي يا صدقي جو مالڪ ته ٿيو پر ٻئي کي زڪوات ادا ڪرڻ لاءِ وڪيل يا جانشين نه ڪيو هئائين. البتہ سندس حڪم کان پوءِ زڪوات ادا ڪري ته جائز آهي. خزانه المفتين ۾ آهي ته جيڪڏهن هڪ شخص ٻئي کي حڪم ڪري ته پنهنجي مال مان منهنجي زڪوات ڏي ته ڇڻ اهو ان جو وڪيل آهي، ان ڪري ادا ڪندو ته اها شرعاً جائز ليکي ويندي والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جنهن تي زڪوات واجب آهي، اهو جيڪڏهن زڪوات ادا نٿو ڪري ۽ ڪو مسڪين ماڻهو واجب مقدار جيتري رقم (ان جي مال مان ڪنهن نموني سان) حاصل ڪري ته حلال آهي يا نه؟

جواب: بظاهر عام قانون ۽ قاعدي مطابق جائز نه آهي، ديني اعتباراً جائز ٿي سگهي ٿي. ”بحر“ ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪو زڪوات ادا ڪرڻ ۾ دير ڪري ته مسڪين ماڻهوءَ کي اهو حق نه آهي ته ان کان ان جي گهر ڪري ۽ نه کيس اهو حق آهي ته سندس ڄاڻ کان سواءِ ان جي مال مان زڪوة وٺي، جيڪڏهن ورتائين ته مروج قاعدي قانون جي لحاظ سان رقم واپس ڪرڻ متس لازم آهي. رهيو الله ۽ ٻانهي جي وچ ۾ معاملو ته اميد آهي ته ان لاءِ جائز ٿيندي. اهڙيءَ طرح ”خانبه“ ۾ آهي. ”خزانه المفتين“ ۾ آهي ته مسڪين کي حق نه آهي ته (شاهوڪار جي مال مان ازخود) زڪوات وٺي، پر جيڪڏهن ورتائين ته قانون مطابق واپس ڏيڻ جو پابند آهي. رهيو معاملو الله تعاليٰ ۽ ٻانهي جي وچ ۾ ته اميد ڪري سگهجي ٿي ته ان لاءِ حلال آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هن مسئلي بابت عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته سنڌ ۾ معمول آهي ته شاديءَ جي رات مڙس عورت کي (مهر ۾) زيور ڏيندو آهي، پوءِ پاڻ ان تي قبضو ڪندو آهي، عورت ان تي پنهنجو حق ڄاڻائي ان ۾ عمل دخل ڪندي آهي ته ان کان منع ڪندو آهي. ان صورت ۾ ان جي زڪوات ان مرد تي واجب ٿيندي يا سندس زال تي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: جيئن سنڌ ۾ معمول آهي، شاديءَ رات جيڪڏهن زيور مهر معجل طور ڏنو ويو ۽ ٻي ڪا شيءِ مهر ۾ نه ڏني وئي ته گهم زال جي ملڪيت آهي. مڙس ظلم سان ڦهائي ته اهو ظالم ليکبو پر ان جي زڪوات زال تي واجب آهي، جو اصل ۾ اهائي ان جي مالڪيائي آهي. ”تنوير“ ۾ آهي ته سڄو سال ان گهم جي مالڪيائي رهي ته پوءِ ان تي زڪوات واجب آهي. مڙس ظلم ڪري گهم وٺي، پر اقرار ڪري ته ملڪيت عورت جي آهي يا زال وٽ ملڪيت بابت ثابتي ۽ شاهدي آهي ته زڪوات زال کي

ڏيئي آهي. درمختار ۾ آهي ته ڦهليل شيء، جنهن جي حق ۾ مدعي وٽ شاهدي هجي ان جي مدعي تي زڪوات واجب آهي ۽ ڇا غاصب تي ان جي زڪوات واجب آهي؟ درمختار جو مصنف ڄاڻائي ٿو ته جنهن شيء تي ڪو ناجائز قبضو ڪري تانجو جنهن جي شيء آهي ان جو ان تي عمل دخل نه هجي ته غاصب زڪوات ڏيڻ جو پابند آهي. ”بحر“ ۾ آهي ته مسئلو مشڪل آهي. جيڪڏهن ٻنهي جو ان شيء تي عمل دخل آهي ته اڃا ابوحنيفه وٽ قابض قرضي آهي، ان تي اها واپس ڪرڻ لازم آهي. ان لحاظ سان غاصب تي سندس قول مطابق به زڪوات واجب نه آهي. ان ڪري امام صاحب لازم ڪري ٿو ته ڦهليل مالڪ کي مال موٽائي ڏي، جيستائين نٿو موٽائي تيستائين قرضي ليکبو ۽ هي هڪ سهڻو شرط آهي، جنهن جي رعايت ڪرڻ گهرجي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هن زماني جا ڪيمياگر لوهي سڪي تي چاندي جو پاڻي ڇاڙهي يا چاندي جوڙي سڪو وڪڻن ٿا، اهو جائز آهي يا نه ۽ زڪوات جي سلسلي ۾ ڪتابن ۾ آهي ته سڪي ۾ حڪم غالب جزي جو آهي، ان ڏس ۾ جن روايتن تي فتويٰ آهي، اها وضاحت سان لکڻ فرمايو.

جواب: اهڙي فنڪاري ۽ فريبڪاري ڪرڻ مکروهم تحريمي عمل آهي، جيئن ”جواهر الاخلاقي“ ۾ آهي ته لوهه تي تيزاب ۽ مصلو هڻي، اڇو ڪري چانديءَ جي حساب سان وڪڻڻ مکروهم آهي. جيستائين ان جي اصليت چڱيءَ طرح بيان نه ڪري، ان جي خريد فروخت جائز نه آهي. ”درمختار“ ۾ آهي ته هڪ شخص وٽ چاندي ۽ لوهه ٻئي آهن، جيستائين چڱيءَ طرح انهن جي اصليت ظاهر نه ڪري ان وقت تائين نه وڪڻي، ۽ اهڙو معاملو ڪندڙ شخص گنهگار آهي ۽ ان فريب ڪاري سان جيڪو مال حاصل ڪري ٿو، اهو حرام آهي. ڇاڪاڻ ته اهو شخص فريبڪار ۽ ڌوڪو ڏيندڙ آهي. حديث ۾ آهي ته فريبڪاري، ڌوڪيباز ۽ خيانت ڪار دوزخ ۾ آهي. (ابوداؤد) ۽ پڻ پاڻ سڳورن فرمايو آهي ته جنهن اسان (مسلمانن) کي ڌوڪو ڏنو اهو اسان مان نه آهي ۽ ڌوڪو ڏيندڙ دوزخ ۾ آهي. (طبراني) بحر ۾ آهي ته درهم جي سڪي ۾ اڌ کان وڌيڪ چاندي هجي ته سڄو سڪو چاندي جو ۽ اڌ کان گهٽ هجي ته چانديءَ جو شمار نه ٿيندو. يعني جيڪڏهن درهمن ۾ ملاوٽ هجي ۽ چانديءَ وڌيڪ هجي ته سڪو خالص چانديءَ جو ليکبو ڇاڪاڻ ته سڪن وغيره ۾ اضافي ڌاتيون استعمال ٿين ٿيون. ڪتاب جي مصنف ”غالب“ جو شرط هن ڪري لاڳو ڪيو آهي جو جيڪڏهن چاندي ۽ مليل جزا برابر هجن ته مسئلي ۾ اختلاف آهي. خانپ ۽ خلاصه ۾ احتياطاً ان قول کي اختيار ڪيو ويو آهي ته چاندي غالب مقدار ۾ هئڻ لازمي آهي. معراج ۾ ڄاڻائي ٿو ته اهوئي سبب آهي ته چاندي وزن ڪري وڪرو ٿئي ٿي. درمختار جو مصنف چوي ٿو ته جيڪڏهن ٻئي جزا برابر هجن ته مسئلو اختلافي آهي، احتياط هن ۾ آهي ته چانديءَ جو حصو غالب هجي ۽ اوهان کي معلوم آهي ته زڪوات الله جو حق آهي، نه ٻانهن جو. بحر ۾ آهي ته اصول تسليم ٿيل آهي ته حقوق العباد ۾ چڱي کان چڱي شيءِ ڏجي. جيڪڏهن ڪنهن شيءِ جي عمدگي متاثر يا ختم هجي ته نعم البدل يا اوتري قيمت ڏيڻ لازم آهي. پڻ لکي ٿو ته جيڪڏهن زڪوات ۾ درهم ڏيڻ جو ارادو ڪري ۽ چوي ته مون هتي رقم جي بدلي ۾ هي درهم خريد ڪيا آهن پوءِ اهي ڪوٽا نڪرن ته مٿس لازم آهي ته انهن جي

بجاء عمدا درهر ڏي. جيڪڏهن اهي چانديءَ جا کوٽا يا ٽامي جا سڪا نڪرن ته بيع فاسد ٿيندي ۽ ورتل شيءِ ضايع ٿي وئي هجي ته وٺندڙ کي قيمت ڏيڻي پوندي. جيڪڏهن چوي ته مون هيءَ چاندي يا هيءَ سون، چانديءَ جي درهمن جي سڪن جي هن ٿيلهي عيوض خريد ڪيو آهي پر ان ٿيلهيءَ مان اهي سڪا نڪتا جيڪي ملڪ ۾ استعمال نٿا ٿين ته ان کي گهرجي ته ملڪي سڪو ادا ڪري ڇاڪاڻ ته واپار ملڪي سڪن جي ڏي وٺ تي ٿئي ٿو. غرض ته زڪواه جي باب جو جيڪو حڪم آهي، ان ۾ چانديءَ جا اهي سڪا نه ڏجن جن ۾ مختلف جزا برابر هجن. ائين ڪيائين ته وٺندڙ کي اختيار آهي ته ان کان عمدي سڪي جي تقاضا ڪري ڇاڪاڻ ته حقوق العباد ۾ اعتبار عمدگيءَ جو آهي، جيئن مٿي بيان ٿيو. والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ شخص عالم ۽ نصاب جو صاحب آهي يعني ان قابل آهي ته پاڻ زڪواه ڏي. بعض اوقات تعليم ۽ تدريس ۾ ۽ بعض اوقات ڪم ڪار ۾ روزگار ۾ مصروف رهي ٿو، ان کي ميت جا حقوق وغيره معاف ڪرائڻ خاطر قرآن مجيد يا ٻي شيءِ ڏيڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر نماز، روزو، گناهن جو ڪفارو، نذر نياز جون مدون اهي آهن جيڪي زڪوات ۽ فطري جون مدون ۽ مصرف آهن. اهي شيون ان شخص کي ڏيڻ جائز نه آهي جيڪو نصاب جو مالڪ هجي. ليڪن درمختار ۾ آهي ته طالب علم تعليم ڏيڻ يا وٺڻ جي شغل ۾ وقف هجي ته ان لاءِ زڪواه وٺڻ جائز آهي جيتوڻيڪ مالدار ڇو نه هجي. ڇاڪاڻ ته عموماً سندس لاءِ روزگار حاصل ڪرڻ مشڪل هوندو آهي. حسن المفتين ۾ آهي ته زڪواه صاحب نصاب کي ڏيڻ جائز نه آهي پر طالب علم کي ڏئي سگهجي ٿي. يعني ديني علوم جو طالب يا استاد فديو ۽ ڪفارو به وٺي سگهي ٿو ڇاڪاڻ ته اهي زڪواه کان وڌيڪ اهم خيراتي مدون نه آهن. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جنهن قرض جي وصولي مشڪل هجي، ان تي زڪواه واجب آهي يا نه؟

جواب: بظاهر جيڪڏهن قرضي تنگ دست هجي ليڪن قرض ڏيڻ جو اقرار ڪري ته قرض وصول ڪري پوءِ ان جي زڪواه ادا ڪئي ويندي. هدايه ۾ آهي ته جيڪڏهن قرض اهڙي شخص تي آهي جيڪو انڪاري نه آهي پر اقرار ڪري ٿو ته ان تي زڪواه واجب آهي ڇاڪاڻ ته ان جي ملڻ جو امڪان موجود آهي. والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: نهنن يا ڄاڻي کي زڪواه ڏيڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر انهن کي زڪواه ڏئي سگهجي ٿي ڇاڪاڻ ته اهي ٻئي زڪواه ڏيندڙ جي فرع يعني اولاد مان نه آهن. وڌ ۾ وڌ اهو چئي سگهجي ٿو ته نهنن جي مڙس (پنهنجي پٽ) يا ڄاڻي جي زال (پنهنجي ڌيءَ) کي زڪواه نٿو ڏئي سگهي جو اهي سندس اولاد مان آهن ۽ اها ڳالهه ظاهر آهي پر نهنن ۽ ڄاڻو سندس فرع مان نه آهن ان ڪري جيڪڏهن اهي محتاج ۽ مسڪين هجن ته کين زڪواه ڏئي سگهجي ٿي جيئن سراجيه مان معلوم ٿئي ٿو ته جيڪڏهن ان زال کي زڪواه ڏئي جنهن

جو مڙس شاهوڪار آهي ته جائز آهي. عالمگيريءَ ۾ به ساڳيءَ طرح آهي. ظاهر آهي ته جڏهن شاهوڪار گهراڻي جي غريب فرد کي زڪوات ڏيڻ جائز آهي تڏهن ڏيڻ جي غريب مڙس يا پٽ جي غريب زال کي به زڪوات ڏيڻ جائز ٿئي ٿي جيتوڻيڪ ڏيڻ ۽ پٽ سندس فرع يعني اولاد مان چونه هجن البتہ. نهن وٽ زيور وغيره آهن ان ڪري اها شاهوڪار آهي ته پوءِ کيس زڪوة ڏيڻ جائز نه آهي. پر منع شاهوڪاريءَ جي ڪري آهي نه ان جي نهن هجڻ جي ڪري. والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص نصاب جو مالڪ آهي يعني ان تي زڪوات ڏيڻ واجب آهي، اهو فديو يا ميت جا حقوق العباد معاف ڪرائڻ خاطر رقم وغيره وٺي، جيڪو ناجائز آهي ته ان صورت ۾ آخرت جي عذاب کان بچڻ لاءِ ڪهڙي تدبير ممڪن آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر نصاب جو مالڪ جيئن زڪوات وٺي سگهي تيئن فديو به وٺي سگهي. ڇاڪاڻ ته فديو جي مد به اهاڻي آهي جيڪا زڪوات جي مد آهي. مگر ديني طالب علم اهي مدون وٺڻ جو حقدار آهي، جيئن حسب المفتين ۾ آهي ته ”نصاب جو مالڪ زڪوات نه وٺي مگر طالب علم، قرآن مجيد جو قاري يا جڻهن جي گذر بسر جو ڪو ذريعو نه هجي، اهو وٺي سگهي ٿو.“ در مختار ۾ آهي ته طالب علم مالدار ۽ غني هجي ته به زڪوات وٺي سگهي ٿو. سوال ۾ ڄاڻايل شخص فديو وٺڻ جو جيڪڏهن حقدار نه آهي، ته به ناجائزي ڪئي اٿس ته ان جي بخشش جي تدبير اها ئي آهي ته جيتري رقم ان مد ۾ ورتي اٿس اوتري مسڪينن ۽ محتاجن کي ادا ڪري، والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪو شخص سال جي يارهين مهيني زڪوات جي نيت سان درويشن کي خيرات ۾ اناج، ڪپڙا وغيره ڏئي ۽ عيد الاضحى تي خيرات ۾ ڏنل مال جو حساب ڪري پوءِ زڪوات ڪڍي ته شريعت ۾ ائين ڪرڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر جيڪڏهن کانس معلوم ڪجي ۽ جواب ڏئي ته اها اداڻگي مون زڪوات جي مد ۾ ڪئي آهي ته زڪوات ادا ٿيندي ۽ جيڪڏهن سندس جواب ان جي ابتڙ هجي ته ڏنل رقم زڪوات ۾ شمار نه ٿيندي. والله اعلم. عالمگيري ۾ آهي ته زڪوات جي اداڻگيءَ لاءِ ان وقت نيت ڪرڻ شرط آهي جڏهن مال مسڪين محتاج کي ڏئي. جيڪڏهن زڪوات ڏيڻ جي نيت ڪيائين پوءِ ٿوري ٿوري رقم سال جي آخر تائين خيرات ڪندو رهي ته سندس زڪوات ادا نه ٿيندي. جيڪڏهن صدقو ڏيڻ وقت ان کان سوال ڪجي ۽ بي فڪر ٿي جواب ڏي ته ها! هيءَ رقم زڪوات جي مد ۾ ادا ڪريان ٿو ته اها نيت قابل اعتبار آهي. سال جي آخر ۾ صدقو ڏئي پوءِ چوي ته مون اها رقم زڪوات ۾ ڏني ته ان وقت سندس قول جو اعتبار نه آهي ۽ زڪوات ادا نه ٿيندي. والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص تي نذر ڏيڻ واجب آهي. پر رقم ڏيڻ وقت، زڪوات جي نيت ڪري ٿو ته ڇا

شريعت ۾ سندس زڪوات ادا ٿيندي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: جيڪڏهن مٿس نذر واجب آهي ته ان سان سندس فرض زڪوات ادا نه ٿيندي، ڇاڪاڻ ته هڪ واجب ادا ڪرڻ سان ٻيو واجب ادا نه ٿو ٿئي جيئن بحر مان معلوم ٿئي ٿو. واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالم سڳورا هن مسئلي جي باري ۾ ڇاڻا فرمائين ته ربيع الاول جي مهيني ۾ عرس جي خيرات ۾ زڪوات جو مال ڏيڻ جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر زڪوات فرض ۽ عرس مستحب آهي. ڪنهن کي زڪوات جي نيت سان ڪا شيءِ ڏئي ۽ نيت زڪوات ۽ عرس ٻنهي جي ڪري ته زڪوات ادا ٿي، عرس ادا نه ٿيو. اشباه ۾ به عبادتون گڏ ادا ڪرڻ بابت لکي ٿو ته جيڪڏهن زڪوات ۽ خيرات جي نيت سان هڪ رقم ڏئي ته زڪوات ادا ٿي ۽ خيرات نه ٿي. واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جنهن شخص وٽ نصاب ۾ اهڙي شيءِ هجي جيڪا نٿي وڌي ويجهي جيئن زرعي زمين، ان تي صدقہ فطر ڏيڻ واجب آهي يا نه؟

جواب: جيئن ته نصاب لاءِ ان جو وڌڻ شرط نه آهي، ان ڪري ان تي صدقہ فطر ڏيڻ واجب آهي. شرح وقايع ۾ آهي ته فطرانو هر آزاد مسلمان جنهن وٽ زڪوات جو نصاب هجي واجب آهي، نصاب وڌندڙ ويجهندڙ هجي يا نه هجي. خزانه المفتين ۾ آهي ته نصاب جي وڌڻ يا نه وڌڻ جو اعتبار نه آهي. مجتبئي ۾ به ساڳي طرح آهي. خزانه المفتين جو مصنف لکي ٿو ته ان نصاب تي صدقہ فطر، قرباني ۽ زڪوات جا احڪام مرتب ٿين ٿا. پڻ ڄاڻڻ گهرجي ته اعتبار زمين جي قيمت جو آهي ۽ اهو قول وڌيڪ راجح آهي جيتوڻيڪ مسئلي ۾ اختلافي آهي. خزانه المفتين ۾ آهي ته اعتبار باغن ۽ زمين جي قيمت جو آهي، محيط برهاني ۾ آهي ته جنهن ڪڙميءَ وٽ زرعي زمين يا باغ هجن، امام ابو حنيفه ۽ امام ابو يوسف وٽ ان جي قيمت نصاب جيتري هجي ته ان کان زڪوات وٺڻ جائز نه آهي. بحر ۾ آهي ته جنهن ڪڙميءَ وٽ گهر ۽ باغ هجن جنهن جي قيمت زڪوات جي نصاب کي پهچي ۽ اهو شخص پنهنجي ۽ پنهنجي اهل و عيال جي گذر بسر لاءِ اناج جو محتاج به هجي ان کان زڪوات وٺڻ يا نه وٺڻ ۾ اختلاف آهي. المحيط ۾ آهي ته امام محمد چوي ٿو ته ان کان زڪوات وٺي جيتوڻيڪ انجي قيمت هزارن جيتري هجي. آءٌ ان جي قيمت کي نه ٿو ڏسان ان جي آمدني کي ڏسان ٿو. خلاصه ۾ آهي ته ابو بڪر دقاق پنهنجي تفسير ۾ ڄاڻائي ٿو ته جيڪڏهن اهڙي شخص جي آمدني هڪ سال جي ۽ ڪن وٽ هڪ مهيني جي هجي ۽ واڌو آمدني ٻن سون درهمن جيتري هجي ته ان تي قرباني واجب آهي. عالمگيري ۾ آهي ته جيڪڏهن وٽس ايتري زمين آهي جنهن جي قيمت ٽي هزار درهم آهي پر ان جي آمدني ايتري نه آهي جو سندس ۽ ٻارن پجن جو گذر بسر ٿئي ته مسئلي ۾ عالمن جو اختلاف آهي. محمد بن مقاتل چوي ٿو ته ان کان زڪوات وٺڻ جائز آهي. خلاصوهي ته شيخن يعني امام ابو حنيفه ۽ ابو يوسف وٽ زڪوات نه وٺڻ ۽ صدقہ فطر واجب هئڻ جي لاءِ زمين جي قيمت جو ۽

امام محمد وٽ آمدني جو اعتبار آهي ۽ هن قول کي محمد بن مقاتل اختيار ڪيو آهي جيئن مٿي گذريو. واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪنهن شخص وٽ ٽي يا چار ڏاند يا ڳئون آهن، جن جي قيمت نصاب جيتري آهي. ان تي صدقہ فطر واجب آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهران تي صدقہ فطر واجب آهي ڇاڪاڻ ته نصاب جي رقم جو مالڪ آهي، جيتوڻيڪ جنس آهي. مجتبيٰ ۾ آهي ته جيڪو مسلمان نصاب جي مقدار جو مالڪ هجي، ان تي صدقہ فطر واجب آهي. هن ۾ اشارو آهي ته صدقہ فطر لاءِ ضروري نه آهي ته نصاب واري شيءِ وڌي ٿي يا نٿي وڌي؟ ۽ جنس هڪ جهڙي آهي يا نه؟ تانجو جيڪڏهن اٺ، ڳئون، ٻڪري ۽ ٻيو سامان هجي ۽ سڀ جي قيمت ٻه سؤ درهم هجي ته ان تي صدقہ فطر واجب آهي. معلوم ٿيو ته ان ڏس ۾ اٺن، ڏاندن، ٻڪرين جي نصاب جو نه چانديءَ جي قيمت جو اعتبار آهي. مجتبيٰ جو مصنف وضاحت ڪري ٿو ته جنهن وٽ جانور هجن، ان تي فطرانو واجب آهي. مختار الفتاويٰ ۽ حسب المفتين مان به ان جي تائيد ٿئي ٿي ته ڪڙميءَ کي ٽي ڏاند آهن. جڏهن انهن مان هڪ ٻه سؤ درهم قيمت جو ٿئي ته اهو نصاب آهي، يعني ڪڙميءَ لاءِ اعتبار قيمت جو آهي. هي اصول به ميجل آهي ته جيڪو شخص ان نصاب جو مالڪ آهي، جيڪو نٿو وڌي ان تي زڪوات نه آهي پر صدقہ فطر واجب آهي. بحر ۾ آهي ته جنهن وٽ سرديءَ جي موسم ۾ ٻه سؤ درهم ماليت جا ڪپڙا آهن ۽ گرميءَ جي موسم ۾ کيس انهن جي ضرورت نه آهي ۽ ڪڙمي وٽ ٻه ڏاند آهن، جن مان هڪ واڏو آهي ته نصاب جي قيمت کي پهتو. هن قول ۾ اشارو آهي ته ڪڙمي ٻن ڏاندن جي ڪري جيڪي نٿا وڌن نصاب جو مالڪ نٿو ٿئي، ڇاڪاڻ ته اهي سندس گذران ۽ ضرورت لاءِ آهن، پوءِ ان کان زڪوات (ڪيئن) وٺجي. پر جيڪڏهن ڏاند ٻن کان وڌن، چاهي هڪ وڌيڪ هجي جنهن جي قيمت نصاب کي پهچي ته ان کان زڪوات وٺڻ جائز نه آهي. ڇاڪاڻ ته اهڙي نصاب جو مالڪ آهي، جيڪو نٿو وڌي ۽ سندس اصلي ضرورتن کان بچت ۾ نه آهي. البتہ ان تي صدقہ فطر واجب آهي، جيئن اصول تسليم ٿيل آهي ته جيڪو نصاب وڌندڙ نه هجي، ان تي زڪوة نه آهي پر صدقہ فطر، قرباني ۽ الله جي قرب جا ٻيا ڪم واجب آهن. واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: نماز، روزي جو فديو فطري جي نصاب ۾ گهر وارن کي ڏيڻ صحيح آهي يا نه؟

جواب: بظاهر جيڪي صدقا واجب ۽ فرض آهن، شاهوڪار ماڻهوءَ کي نٿا ڏئي سگهجن. نفلي صدقا ان کي ڏئي سگهجن ٿا. بحر ۾ آهي ته نصاب جي مالڪ شاهوڪار کي زڪوات نٿي ڏئي سگهجي، البتہ کيس نفلي خيرات جي رقم ڏئي سگهجي ٿي، جيئن هاشمي يعني اهل بيت رسول کي زڪوات جي بجاءِ خير خيرات ڏئي سگهجي ٿي. غرض ته فرض واجب صدقات مثلاً عشر، گناهن جا ڪفاراءَ، نذر نياز، فطرانو شاهوڪار ۽ هاشميءَ کي نٿا ڏئي سگهجن، ٻيا ڏئي سگهجن ٿا. واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جانورن ۾ هڪ وڏو ۽ ٻيو ننڍو هجي ته ان تي زڪوات واجب آهي يا نه؟
جواب: بظاهر ان تي زڪوات واجب آهي، جيئن هدايه ۾ آهي ته اٺن، ڏانڊن، گڏهن جي ٻن ننڍن ڦرن تي زڪوات نه آهي، جڏهن انهن مان هڪ وڏو ٿئي ته هر جنس جا جانور نصاب تي پهچندا. خزانه المفتين ۾ آهي ته گڏهن، اٺن ۽ ڏانڊن جي ٻن ڦرن تي زڪوات واجب نه آهي، جو انهن جو نصاب پورو نٿو ٿئي، پر جيڪڏهن انهن ننڍن جانورن مان ڪو وڏو ٿي وڃي ته وڏن وانگر ان تي زڪوات واجب آهي. جڏهن وڏن ۾ ننڍو جانور موجود هجي، نه هجي ته جيڪي هجي، زڪوات ۾ وٺجي. تفصيل هن طرح آهي ته مثلاً هڪ شخص وٽ هڪ سؤ اوڻويهه اٺن جا ڦر ۽ هڪ وڏو اٺ آهي، ان تي عالمن جي قول موجب زڪوات ۾ ٻه وڏا اٺ واجب آهن. جيڪڏهن وٽس ٻه وڏا اٺ نه هجن ته صرف هڪ وڏو اٺ ورتو ويندو، وڌيڪ نه وٺبو. ساڳيءَ ريت جيڪڏهن سٺ گائين تي هڪ سال گذري ۽ منجهن هڪ سال جو هڪ گايو هجي ته زڪوة ۾ صرف اهو گايو وٺبو. السراج الرواج ۾ آهي ته عالمن جو اتفاق آهي ته جيڪڏهن ننڍن ۾ هڪ وڏو جانور هجي ته انهن تي زڪوات واجب آهي تانجو جيڪڏهن انهن ۾ اٺن جا چار وڏا ۽ هڪ سال سوا جو ڦر اهو هجي ته ان تي درمياني درجي جي ٻڪري زڪوات ۾ واجب آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته ننڍن ڦرن مان هڪ ننڍو ڦر وٺڻ جائز نه آهي، جيئن جوهره نيره ۾ آهي. والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: بحر مصرف جي باب ۾ آهي ته مصنف فرمائي ٿو ”جيڪڏهن ”تلاش“ ڪندي زڪوات ڏي... ڄاڻڻ گهرجي ته ”تحري“ معنيٰ لفت ۾ طلب ڪرڻ آهي ۽ ان کي ”ڄاڻڻ“ به چئجي ٿو. فرق هي آهي ته پويون لفظ معاملات ۾ ۽ پهريون عبادتن ۾ استعمال ٿئي ٿو. ان معنيٰ جي وضاحت ڪريو.

جواب: بحر ۾ مصرف جي باب ۾ اها عبارت موجود آهي. ڄاڻڻ گهرجي ته لفت ۾ ”تحري“ جي معنيٰ آهي ارادو ڪري ڳولڻ ۽ ان کي ”تلاش ڪرڻ“ به چئجي ٿو. هن فرق سان ته ارادي سان ڄاڻڻ جو لفظ معاملن ۽ تلاش ڪرڻ جو لفظ عبادتن ۾ استعمال ٿئي ٿو. ٻنهي لفظن جي تقريبن ساڳي معنيٰ آهي، رڳو استعمال جو فرق آهي. والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: نئين تي زڪوات واجب نه آهي. ان جو ڪهڙو سبب آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.
جواب: سبب هي آهي ته زڪوات واجب تڏهن ٿيندي آهي، جڏهن ماڻهو نصاب جو مالڪ ٿئي. بحر ۾ آهي ته زڪوة واجب هئڻ جو سبب مال جو مالڪ هئڻ آهي. درمختار ۾ آهي ته هڪ سال تائين نصاب جو مالڪ هجي ته زڪوة فرض آهي ۽ نبي سڳورا مال جا مالڪ نه هوندا آهن ۽ مال جيڪو سندن هٿن ۾ هوندو آهي اهو في سبيل الله وقف هوندو آهي ۽ ٻيو سبب هي آهي ته زڪوات جو مال گناهن کان پاڪ ڪرڻ لاءِ ڏجي ٿو ۽ نبي سڳورا گناهن کان پاڪ آهن، ان ڪري مٿن زڪوات نه آهي. مواهب اللدنيه ۾ آهي ته ڄاڻڻ گهرجي ته نئين سڳورن تي زڪوات واجب نه آهي جو اهي مال جا مالڪ نٿا ٿين جو مٿن زڪوات واجب ٿئي. عام مسلمانن تي زڪوة واجب آهي جو اهي مال جا مالڪ ٿين ٿا ۽ نئين سڳورن وٽ مال ملڪيت هوندي آهي ته في سبيل الله وقف هوندو آهي، جنهن کي هر وقت خرچ ڪندا رهن ٿا ۽ جتي مال خرچ نه ڪرڻ گهرجي، اتي خرچ نه ڪندا آهن. پڻ هن ڪري به ته زڪوة ڪيڏ

سان ڪيندڙ جو مال پاڪ ٿئي ٿو يا زڪوة ڏيندڙ گناهن کان پاڪ ٿين ٿا، جيئن الله تعاليٰ ارشاد فرمائي ٿو ته خذ من اموالهم صدقة تطهرهم وتزكيهم (سوره انبياء پ ۱۰) يعني: انهن جي مالن مان زڪوات وٺ تان ته کين پاڪ صاف ڪرين ۽ انبياء سڳورا گناهن کان معصوم ۽ هر قسم جي ناپاڪيءَ کان پاڪ صاف آهن. ان ڪري امام ابوحنيفه معصوم ٻارن تي به زڪوات واجب نٿو ڄاڻائي جو اهي گناهن کان پاڪ ٿين ٿا ۽ انسان مڪلف ۽ بالغ ٿئي ٿو ته پوءِ گناه ڪندو آهي. ان تي هي اعتراض ڪرڻ صحيح نه ٿيندو ته قرآن مجيد ۾ حضرت عيسيٰ جي زباني آهي ته واوصاني بالصلاة والزكاة (سوره مريم پ ۱۶) الله تعاليٰ مون کي نماز پڙهڻ ۽ زڪوة ڏيڻ جي تاڪيد فرمائي آهي. ان جو سبب هي آهي ته زڪوة فرض تڏهن ٿئي ٿي، جڏهن ماڻهو مال جو مالڪ هجي ۽ مٿي بيان ٿيو ته نئين وٽ ملڪيت نه هوندي آهي. تفسير مدارڪ ۾ آهي ته يعني سندن قول جو مطلب آهي ته مون کي نماز ۽ زڪوة جو حڪم آهي... بشرطيڪ آءٌ مال جو مالڪ هجان ۽ هي معنيٰ به ممڪن آهي ته يعني اي ايمان وارو! الله تعاليٰ توهان کي نماز پڙهڻ ۽ زڪوة ڏيڻ جو حڪم ڪيو آهي. ساڳي ڳالهه سوره انبياء ۾ آهي: واوحينا اليهم فعل الخيرات واقام الصلوة وايتاء الزكاة، الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته اسان انهن نئين ڏانهن ڄڳايون ڪرڻ، نماز قائم ڪرڻ ۽ زڪوات ڏيڻ جي وحي ڪئي. هن آيت بابت پڻ مونجهاري جو جواب تفسير مدارڪ جي حوالي سان مٿي گذريو. يعني ته عام ماڻهن کي زڪوات جو حڪم آهي جو زڪوات مال يا ماڻهوءَ کي پاڪ ڪندڙ آهي ۽ جيڪي نبي اڳي ئي گناهن کان پاڪ آهن انهن کي پاڪ ڪرڻ جو ته سوال ئي نه آهي. تفسير بيضاوي ۾ به ساڳيو سبب ٻڌايو ويو آهي. هن مسئلي بابت مون تي اهو واضح ٿيو آهي. والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

فائدو: عتابيه ۾ آهي ته چاندي يا سون سڪي جي صورت ۾ دليل هجي يا نه، تجارت جي غرض سان هجي يا نه ان تي زڪوة آهي ڇاڪاڻ ته سڪا انهيءَ ئي مقصد لاءِ هوندا آهن. چاندي به سو درهم ۽ سون ويهه مثقال هجي ته چانديءَ تي چاليهون حصو ۽ سون تي اڌ مثقال زڪوة واجب آهي. وڌيڪ هجي ته ان تي ڪجهه واجب نه آهي تانجو چاندي چاليهه درهم وڌي ته پوءِ ان تي هڪ درهم زڪوة آهي ۽ چار مثقال سون وڌي ته ان تي به قيراط زڪوة آهي. امام ابويوسف، محمد، شافعي - رحمهم الله اجمعين وٽ واڌو رقم تي حساب مطابق زڪوة واجب آهي. شرح وقايه ۽ تبين ۾ آهي ته درهم ۾ چوڏهن قيراط ۽ قيراط ۾ پنج شعيرات آهن. آءٌ چوان ٿو ته مٿي ڄاڻايل امان جي قول مطابق هڪ حبة تي به شعيرات زڪوة لازم آهي ۽ هر شعيرة ۾ ٽي حبة ذري جا آهن ۽ قيراط جي زڪوة اڍائي حبة آهن. ان حساب سان درهم جو وزن پنجتيهه حبة يعني چار ماسا ۽ ٽي رتيون آهي. ٻين لفظن ۾ چانديءَ جو نصاب سنڌ ۽ هند ۾ هڪ ماسي گهٽ ٿيهتر ٿولا آهي. هر ٽولي ۾ ٻارهن ماسا ۽ هڪ ماسي ۾ اٺ رتيون آهن. ان حساب سان ان تي زڪوة هڪ ٽولو، نو رتيون ۽ ست حبة آهي سون جو نصاب ڏهه ٽولا پنج ماسا آهي ۽ انجي زڪوة ٽي ماسا ۽ هڪ رتي آهي. شيخ معين الدين عمرانيءَ ڪنز جي ڪن حاشين تي لکيو آهي ته قيراط هڪ سوا رتيءَ ڪجهه مٿي آهي پر آءٌ اها ڳالهه ڪافي سمجهان ٿو ته نهايه جي مصنف ۽ حميديءَ اسان کان اڳ اهائي ڳالهه چئي آهي جيڪا اسان ڄاڻائي چڪاسون، الله -

شڪر آهي (متانة الروايات) والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)
نوٽ: هن زماني ۾ چاندي جو نصاب ساڍا پونجاھ ٽولا ۽ سون جو نصاب ساڍا ست ٽولا آهي. هر هڪ تي چاليھون حصو زڪوة آهي. ۵ اٺن تي هڪ ٻڪري. ۲۵ اٺن تي ڏاڍي جو ڦر جيڪو ٻئي سال ۾ داخل ٿيو هجي. ۳۶ اٺن تي ڏاڍي جو ڦر جيڪو ٽين سال ۾ داخل ٿيو هجي. ۳۰ ڏانڊن ۽ ڳڻن مينهن تي هڪ سال جو گابو. ۴۰ ٻڪرين ۽ رڍن تي هڪ ٻڪري يا هڪ رڍ. هڪ سواڪويھن تي ٻه ٻڪريون يا رڍون. ڇهن سون کان مٿي فجن تي هر سو تي هڪ ٻڪري زڪوة آهي. گھٽ وڌ حساب ڪري زڪوة ڏئي سگھجي ٿي (مترجم)

روزن جو بيان

سوال: جيڪڏهن روزيداري پائيءَ ۾ تري ته سندس روزو باقي رهندو يا نه؟
جواب: بظاهران جو روزو نه پيچندو، ليڪن ان کان بچڻ ضروري آهي جو روزي پيچڻ جو خطرو آهي. والله اعلم (محمد يوسف ٺٽوي)

معتبر قول مطابق ترڻ روزي کي خراب ڪندڙ نه آهي. هن فقير ان ڏس ۾ چار سو ڪتاب پڙهيا آهن. ڪٿي به ان طرح سان روزي جي پيچڻ جي پڌرائي نه آهي. (مخدوم محمد هاشم ٺٽوي)

مخدوم عبدالواحد السيستانيءَ جي تنقيد

معتبر قول مطابق ترڻ سان روزو برابر نٿو پيچي. پر تيراڪيءَ ۾ جسم جا جوڙ لازماً ڍرا ٿين ٿا. جنهن سان روزي پيچڻ جو خطرو ۽ امڪان ٿئي ٿو ان ڪري روزي ۾ ترڻ مڪروھ آهي ۽ عذر هجي ته ڪراميت باقي نه رهندي. اهوئي سبب آهي ته تنوير ۽ درمختار ۾ مڪروھ ڳالھين جو تعداد بيان ڪرڻ کان بعد ڄاڻايو ويو آهي ته اهي سڀ ڪم مڪروھ تڏهن آهن جڏهن عذر نه هجي... جيڪڏهن ٻئيءَ کي پاڻي ڏيڻ يا مويشي واڙڻ لاءِ ويڻو آهي. ان ڪري ڪو جماعت کان سواءِ جلدي نماز پڙهي ته مڪروھ نه آهي. ڇاڪاڻ ته مجبورين منع ڪيل ڪمن کي جائز ڪن ٿيون. الله تعاليٰ فرمائي ٿو ته دين ۾ ڪو حرج نه آهي (سوره حج پ ۱۷) والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: پاڻيءَ ۾ ٿٽ فوس ڏجي ته روزو خراب ٿيندو يا نه؟ ۽ فرض ڪجي ان سان روزو نٿو پيچي ته مڪروھ ٿيندو يا نه؟

جواب: بظاهر روزو نه پيچندو، جيئن قهستانيءَ ۾ آهي ته ”جيڪڏهن پاڻيءَ ۾ ٿٽ فوس ڏي ته روزو نه پيچندو ڇاڪاڻ ته ريح نڪرڻ سان پاڻي اندر داخل نٿو ٿئي... پر مڪروھ ضرور آهي جيئن عالمگيري ۾ آهي ته ”جيڪڏهن روزيدار پاڻيءَ ۾ ٿٽ فوس ڏئي ته روزو نه پيچندو پر مڪروھ آهي. ائين معراج الدراية ۾ آهي. والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هن مسئلي بابت عالمن جو ڪهڙو قول آهي ته سيوستان يا ڪنهن ٻئي شهر ۾ قاضيءَ جي روبرو شاهدن شاهدي ڏني ته انهن رمضان وغيره جو چنڊ ڏٺو آهي. سندن گواهيءَ تي قاضيءَ رمضان جي روزن رکڻ جو اعلان ڪيو. ان کان بعد ٻئي شهر مان ڪنهن اهل علم يا معتبر ماڻهو جو خط

وغيره پهتو ته اسان وٽ فلاڻي مهيني جو فلاڻي رات چنڊ نظر آيو آهي يا هن وٽ ان مضمون جي تحرير پهتي ته فلاڻي تاريخ چنڊ ڏسڻ جي ثابتي ملي آهي يا هي مضمون لکي موڪليائين ته هالڪنڊي وغيره شهر جي قاضيءَ فلاڻي تاريخ چنڊ ڏسڻ جو اعلان ڪيو آهي، ان صورت ۾ سيوستان جي شهرين تي لازم آهي ته پنهنجي قاضي جي حڪم مطابق عيد وغيره ڪن يا رڳو ٻاهران آيل ان خط ۽ چئيءَ تي عمل ڪندي ان مطابق روزا رکن يا عيد ڪن؟ شرعي حڪم بيان فرمايو.

جواب: بظاهر هن مسئلي بابت حڪم هيءُ آهي ته قاضيءَ جي حڪم سان ملڪ جي قاضي (يا اڄ ڪلهه رويت هلال ڪميٽيءَ جي چيئرمين) جي سامهون ٻه چڻا گواهي ڏين ته انهن چنڊ ڏٺو آهي تان ته شرعي طريقي سان اهو چنڊ ڏسڻ يا نه ڏسڻ جو فيصلو ڪري. انهيءَ ڪري ٻين ماڻهن جي چنڊ ڏسڻ بابت بيان کي ڪافي نه سمجهبو. اهو ئي سبب آهي ته فتح القدير ۾ ڄاڻائي ٿو ته، جيڪڏهن ماڻهو شاهدي ڏين ته فلاڻي شهر جي قاضيءَ وٽ ٻن چئن فلاڻي رات چنڊ ڏسڻ جي شاهدي ڏني ۽ ان سندن گواهي موجب فيصلو ڪيو ته پوءِ ٻئي شهر جي قاضيءَ لاءِ جائز آهي ڇاڪاڻ ته قاضيءَ جو فيصلو ڪرڻ ۾ حجت آهي. باقي رهيو مسئلو هڪ شهر جي قاضيءَ جو ٻئي شهر جي قاضيءَ ڏانهن تحرير ذريعي چنڊ ڏسڻ جو اطلاع ڪرڻ جيئن فقہ جي ڪتابن ۾ آهي ته اها دراصل هڪ قاضيءَ جي ٻئي قاضيءَ ڏانهن گواهي نقل ڪرڻ آهي تان ته ان سان مخالفن جي قول خلاف ثابتي پيش ڪري ليڪن اسان کي مسئلي جي جيڪا صورت آڏو آهي ان ۾ اهڙي حالت نه آهي جو چنڊ ڏسڻ جي مسئلي تي شهر ۾ ٻه رايه هجن. ان ڪري ٻاهران آيل ڪنهن خط وغيره جي ضرورت ئي نه آهي جيئن مٿي بيان ٿيو ته مسئلي جي شرعي صورت آهي ته هڪ قاضي جي حڪم سان ٻه چڻا ٻئي قاضيءَ وٽ چنڊ ڏسڻ جي شاهدي ڏين مگر اسان جي علائقي ۾ قاضيءَ جي خط کي حجت ۽ عرف عام ۾ ٻن شاهدن جي شاهدي برابر ليکيو وڃي ٿو. بحر ۾ آهي ته ”احڪامن جو دارومدار عرف عام تي آهي ان ڪري هر علائقي ۽ هر زماني ۾ ماڻهن جي عرف جو اعتبار ڪيو ويندو.....“ محيط ۾ آهي ته ”ماڻهو ذاتي معاملن ۾ جيڪا لکپڙهه ڪن ٿا ان جو اعتبار آهي ڇاڪاڻ ته اهو عرف جي حڪم ۾ آهي.“ اهڙيءَ طرح هڪ شهر جي قاضي جو خط ٻئي شهر منتقل ڪرڻ به قابلِ اعتماد آهي ۽ ان مطابق فتويٰ ڏني ويندي خاص ڪري جڏهن اهو شخص ڪوڙ ۽ فريب جي شڪ ۾ ڪان پاڪ هجي. اهو به واضح آهي ته سڀني (انتظامي) ڪمن ۾ قاضيءَ جي خط تي عمل ٿيندو آهي پوءِ رڳو چنڊ جي مسئلي ۾ سندس خط تي عمل نه ڪرڻ ناجائز حڪم آهي. جڏهن ٻن ڪمن بابت سندس خط اعتبار جوڳو آهي ۽ ان کي عرف جي حيثيت حاصل آهي ته چنڊ ڏسڻ بابت به سندس خط اعتبار جوڳو هئڻ گهرجي. اها ٻي ڳالهه آهي ته ان تحرير بابت شڪ ۽ هجي ته اها قاضي (يا رويت هلال ڪميٽيءَ جي سربراهه) جي آهي يا نه؟ پوءِ ان جو ڪو اعتبار نه رهندو. والله اعلم بالصواب. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستانی)

سوال: هن مسئلي جي باري ۾ عالم سڳورا ڇا ٿا فرمائين ته روزيدار عورت وهندڙ پاڻيءَ ۾ غسل ڪري ٿي پر پنهنجي اکهڙ جي جاءِ چڱيءَ طرح نٿي ٻڌي. سندس روزو ڀڃندو يا مڪروم ٿيندو؟ بيان

ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر عورت جي پيشاب جي جاءِ وٽان اندر پاڻي گذرڻ جي جاءِ آهي. ان ڪري سندس اگهڙ پاڇائي جي جاءِ جي حڪم ۾ آهي. اتان پاڻي پيٽ ۾ داخل ٿئي ته روزو ڀڃندو. جڏهن ته مرد جي اگهڙ جو حڪم ان جي ابتڙ آهي جنهن ۾ اهڙي گذرگاهه نه آهي، هي امام ابوحنيفه جو قول آهي، جيئن بحر ۾ آهي. پر حقيقت اها آهي ته جيستائين انسان زندهه آهي، پنهنجن عضون تي سندس ڪنٽرول قائم هوندو آهي ان ڪري سندس پيشاب جي جاءِ به پاڇائي جي مقام وانگر آهي. جيئن جاري پاڻيءَ ۾ وهنجن سبب پاڇائي جي جاءِ وٽان پاڻي اندر نٿو چڙهي، تيئن (عورت جي) اگهڙ وٽان به پاڻي نٿو چڙهي، ان ڪري جاري پاڻيءَ ۾ وهنجن سان روزو نٿو ڀڃي. ها جيڪڏهن عضون کي بلڪل ڍرو ڪري ڇڏجي ۽ پاڻي ان رستي اندر داخل ٿئي ۽ پيٽ تائين پهچي وڃي ته پوءِ روزو ڀڃي پوندو، بلڪل ائين جيئن مرد اهائي حرڪت پاڇائي جي جاءِ وٽان ڪري ته (ان جو به روزو ڀڃندو) اهڙي سبب آهي ته روزي جي حالت ۾ پاڻيءَ سان استنجو ڪرڻ کان منع آهي. بحر ۾ آهي ته: استنجي وقت چڱيءَ ريت عضوا ڍرا ڪري ويهي، پر روزيدار هجي ۽ پاڻيءَ سان استنجو ڪري ته ائين نه ڪري ۽ ساهه (به مٽي) نه کڻي، واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ڪو شخص صبح جو سج چڙهڻ بعد روزي جي نيت ڪري، وري ڀڃي ڇڏي ته ڇا ان تي روزي جو ڪفارو ڏيڻ واجب آهي؟

جواب: بظاهر مٿس ڪفارو واجب نه آهي. الجوهره ۾ المنظومه جي حوالي سان لکي ٿو ته جيڪڏهن ڪنهن ڏينهن جو روزي جي نيت ڪري، پوءِ ڀڃي ڇڏيائين ته مٿس ڪفارو نه آهي، جو عالمن ۾ هن مسئلي بابت اختلاف آهي ته روزي جي نيت ڏينهن ٿيڻ کان پوءِ ڪرڻ صحيح آهي يا نه؟ ۽ اختلاف سبب شبهي جو امڪان آهي ۽ شبهي سان ڪفارو معاف ٿين ٿا. واللہ اعلم بالصواب (حرره المخدم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ شخص کي صبح جو سخت اڃ لڳي، ڪجهه وقت ان حالت ۾ رهيو، پوءِ بيحال ٿي پيو. سندس نڙي خشڪ ٿي وئي ۽ روزو جاري رکڻ ان لاءِ ممڪن نه رهيو. تنهن ڪري روزي جو ڪفارو ڏيڻ جو حيلو سوچي پتر کاڌائين ۽ پاڻي پيتائين. ڇا اهو حيلو جائز آهي يا نه؟

جواب: بظاهر روزي جي عمل کي پياس اجهائڻ خاطر ڀڃڻ جڏهن ته ماڻهو بيمار به نه آهي، جائز نه آهي. اڃ جو غلبو ٿئي ته ٿڌي پاڻيءَ سان وهنجي ۽ ڪپڙو آلو ڪري مٿان رکي، تان ته حرارت اڃ جي سختي گهٽ ٿئي. ان حيلي جي باوجود پاڻي ٿو ته روزو پورو ڪندو ته موت جو خوف آهي ته ڀلي پتر کائي پاڻي پيئي. جيڪڏهن پتر کائڻ جي عادت نه اٿس ته روزو ته ڀڃندو، پر ان تي ڪفارو نه آهي، جيڪڏهن پتر کائڻ جي اڳ ۾ عادت اٿس پوءِ روزو ٽوڙي ٿو ته ان تي ڪفارو لازم آهي، واللہ اعلم. بحر ۾ آهي ته جيڪا شيءِ روزيدار کائي ۽ دوا طور نه وٺي، جيئن پتر ۽ مٽي کائي، اها سندس عادت هجي ته ان سان روزو ڀڃندو. وڌيڪ لکي ٿو ته رمضان ۾ ڪو نافرمانيءَ جي غرض سان لڳاتار

مٽي ۽ پٽر کائي روزو توڙي ته کيس تنبيهه ڪرڻ خاطر ڪفارو آهي ۽ ان قول تي فتويٰ آهي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن ڪنهن شخص روزيدار کي افطار لاءِ هڪ اڌ ڪارڪ ڏني ۽ ان کان پوءِ ٻن ٻين ڄڻ کيس هڪ هڪ ڪارڪ ڏني. انهن مان افطار ڪرائڻ جو ثواب پهرين کي ملندو يا تنهن کي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ثواب جو حڪم نيت تي آهي. ان ڪري سڀني کي ثواب حاصل ٿيندو، جن کيس ان نيت سان افطار لاءِ ڪارڪون ڏنيون. رسول الله ﷺ جن فرمائين ٿا ته اعمالن جو دارومدار نيتن تي آهي ۽ هر شخص کي اهوئي (اجر) ملندو، جنهن جي ان نيت ڪئي آهي. رهيو حقيقي معنيٰ ۾ مٿين صورت ۾ ثواب ملڻ جو سوال ته اهو اصولاً ان شخص کي ملڻ گهرجي، جنهن پهريائين کيس روزو افطار ڪرڻ لاءِ ڪجي ڏني. ڇاڪاڻ ته رڳو هڪ ڪارڪ سان به روزو کلي ٿو، والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص نفلي روزي ۾ صبح جو سحري کاڌي. نيت اڳ ڪري ڇڏي هئائين. ڇا ان تي اهو روزو قضا ڪرڻ لازم آهي جو سحري کائڻ جو جيڪو وقت مقرر آهي، ان کان پوءِ سحري کاڌي اٿس. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪيو.

جواب: بظاهر جيڪو شخص نفلي روزو رکي، شروع ڪرڻ کان پوءِ پورو ڪرڻ ان تي لازم آهي ۽ ان لحاظ سان کيس روزو قضا ڪرڻو آهي. هدايه ۾ آهي ته جنهن شخص ڪا نيڪي شروع ڪئي اها مڪمل ڪرڻ لازم آهي. مثلاً: ڪو شخص باس باسي يا نفلي روزي جي نيت ڪري، پوءِ ڀڄي ٿو ته مٿس قضا ڪرڻ لازم آهي. والله اعلم بالصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: روزيدار روزي جي حالت ۾ گذاري وڃي، ان جو حڪم ڪهڙو آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر جيڪو روزي جي حالت ۾ گذاري وڃي، اهو قيامت تائين روزيدار ليکيو ويندو، ڇاڪاڻ ته حضرت عائشه صديقه رضي الله عنها کان روايت آهي ته رسول الله ﷺ جن فرمايو: جيڪو روزي جي حالت ۾ گذاري ويو، الله تعاليٰ ان کي قيامت تائين روزي جو ثواب عطا فرمائيندو (ديلمي) سلف صالحين ان تي حسرت ڪندا هئا، جيڪو روزي جي حالت ۾ گذاري ويندو هو. خيڏهه جي روايت آهي ته سلف صالحين ان شخص کي تعجب وڃان ڏسندا هئا، جيڪو ڀلائيءَ جي ڪنهن ڪم مثلاً حج، عمري، روزي جي حالت ۾ گذاري ويندو هو (ابونعيم) اوهان کي معلوم آهي ته روزيدار جو موت في سبيل الله آهي، جو الله جي اطاعت ۽ تابعداري دوران گذاري وڃي ٿو. بحر جي مصنف سندس موت کي في سبيل الله ڄاڻايو آهي. بدايه ۾ آهي ته نيڪيءَ جو هر ڪم الله جي واٽ ۾ آهي ۽ حديث ۾ آهي ته جيڪو الله جي واٽ ۾ گذاري وڃي ٿو، اهو شهيد آهي. (مسلم) انهيءَ آڌار تي جڏهن روزيدار روزي دوران گذاري وڃي ته مٿس ”شهيد“ جو نالو صادق ايندو، جيئن گجھو نه آهي.

ماڻهن ۾ مشهور آهي ته روزيدار جڏهن روزي دوران گذاري وڃي ته گنهگار آهي ته اها ڳالهه بلڪل ڪوڙي آهي. روزي جي حالت ۾ مرندڙ جي فضيلت توهان کي معلوم ٿي چڪي آهي. البتہ جيڪڏهن روزيدار پاڻ کي مارڻ جي پاڻ ڪوشش ڪري ته گنهگار ٿيندو. مثلاً کيس خطرناڪ بيماري يا سخت اڃ لڳي آهي ۽ يقين اٿس ته روزو نه ٿوڙيندس ته مري ويندس. ان صورت ۾ ان تي روزو ٽوڙڻ واجب آهي. تان ته خودڪشيءَ جي ڪوشش ۾ شامل نه ٿئي. ”بحر“ ۾ آهي ته جيڪڏهن روزي سبب موت جو خطرو هجي ته روزو ڀڃڻ واجب آهي. جيئن بدائع ۾ آهي. توضيح ۾ آهي ته عزيمت چڱي ڳالهه آهي. پر جيڪڏهن روزو کيس ايترو ڪمزور ڪري ڇڏي جو مرڻ جي ڪنڌيءَ تي پهچي ويو هجي ته روزو ٽوڙي. نه ته خودڪشيءَ جي گناهه جو بار کڻندو. روزي ڀڃڻ بابت حڪم ان وقت آهي جڏهن مجبوري نه هجي. جيڪڏهن مجبوري هجي ته ڀڃڻ جي رخصت آهي. پر واجب نه آهي. جيئن بحر ۾ آهي ته روزيدار صحيح مقيم هجي ۽ مرڻ جو خوف هجيس ۽ روزو ڀڃي ته اجازت آهي. نه ڀڃي ته افضل آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: روزيدار لاءِ خوشبو سنگهن مڪروم آهي يا نه؟

جواب: الله تعاليٰ ۾ افضلي ذليل ڪري. انهن جي ابتڙ اهل السنة والجماعت وٽ خوشبو سنگهن مڪروم نه آهي. جيئن متانه ۾ شرح الطحاويه جي حوالي سان ڄاڻائي ٿو ته خوشبودار گل ۽ عطر وغيره روزي دوران سنگهن اهل سنت وٽ مڪروم نه آهي. ڇاڪاڻ ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن رمضان ۾ روزي جي حالت ۾ گلاب جو گل سنگهيو آهي. بعض رافضي چون ٿا ته گل ۽ عطر وغيره سنگهن سان روزو مڪروم ٿئي ٿو. جو ان سان دماغ کي طاقت ۽ فرحت ٿئي ٿي. ڪن سرديءَ جي بجاءِ گرميءَ ۾ ڪافور سنگهن روزي ۾ مڪروم ڄاڻايو آهي. اهو سڀ اهل سنت والجماعت جي مسلك جي ابتڙ آهي. گل سنگهن سنت رسول ﷺ آهي. ان ڪري جيڪو گل سنگهي ۽ خوشبو مڪي ته سنت جي نيت ڪري. جيئن عظيم ڪاميابي ماڻي. والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هن شعر جو ڪهڙو مطلب آهي ته مون ڏينهن جو پنهنجي گهر واريءَ سان مباشرت ڪئي. ۽ غسل به نه ڪير. تڏهن به مون پنج نمازون باجماعت پڙهيو ۽ جيڪي ڪجهه مون ڪيو ڄاڻي وائي ڪيو ۽ وري آهيان به حضرت محمد مصطفيٰ صلي الله عليه وسلم جي دين تي قائم! برڪ عالمن جي حوالي سان ڄاڻايو ته ان جو مطلب ڇا آهي؟

جواب: جيتوڻيڪ هيءُ مضمون سمجهڻ ۾ مونجهارو ٿئي ٿو. ليڪن جڏهن ان جي گهرائيءَ ۾ وڃبو ته ان جو مطلب هيءُ معلوم ٿيندو ته روزيدار اهي سڀ ڪم ويسر جي حالت ۾ ڪيا. پوءِ سڀ اعتراض ۽ مونجهارا ختم ٿين ٿا. ڇاڪاڻ ته روزيدار ويسر ۾ ڪاڻي پيئي. مباشرت ڪري ته ان سان روزو نه ڀڃندو جيئن هدايه ۾ آهي ته جيڪڏهن روزيدار پلجي ڪاڻي. پيئي ۽ جماع ڪري ته روزو نه ڀڃندو. رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو آهي ته منهنجي امت کان خطا ۽ ويسر معاف آهي (طبراني) انهيءَ ڪري اهڙو شخص گنهگار نه آهي. شاعر ڄاڻائي ٿو ته مون ڄاڻي وائي پنج نمازون

بغير غسل جي پڙهيون ان جو سبب هي ٿي سگهي ٿو ته وهنجڻ لاءِ وٽس پاڻي موجود نه هجي ان ڪري تيمم ڪيو هجيس، جنهن جو شريعت ۾ وجود آهي. هدايه ۾ آهي ته ماڻهو بي وضو هجي يا کيس غسل جي حاجت هجي. عورت حيض ۾ هجي يا نفاس جي بيماري هجيس، انهن سڀني حالتن ۾ تيمم ڪري نماز پڙهي سگهجي ٿي. ڇاڪاڻ ته حديث ۾ آهي ته ڪجهه ماڻهو نبي ڪريم ﷺ وٽ آيا. عرض ڪيائون ته اسين ريگستان جا رهاڪو آهيون. مهينو مهينو به به مهينا پاڻي اسان وٽ اڻ لپ هوندو آهي. اسان ۾ ڪن تي غسل فرض هوندو آهي، ڪي عورتون حيض سان هونديون آهي، ڪن کي نفاس (يعني رت) جي بيماري هوندي آهي. پاڻ ڪريمن فرمايو ته پاڪ مٽيءَ سان تيمم ڪندا ڪريو (احمد، فتح الباري) انهن کان سواءِ ٻيا سبب هجن تڏهن به تيمم ڪري سگهجي ٿو جيئن ڪتابن ۾ تفصيل موجود آهي. شاعر جي ڪلام جو خلاصو هي آهي ته ڏينهن جو زال سان پلجي مباشرت ڪيائين. پوءِ پاڻي نه هئڻ سبب تيمم ڪري نمازون ادا ڪيائين. ڇاڪاڻ ته حضرت محمد مصطفيٰ ﷺ جي دين ۾ ائين ڪرڻ جائز آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن مجاهد ميدان جنگ ۾ ڊجي ٿو ته روزي جي حالت ۾ وڙهندو ته ڪمزور ٿي ويندو ته ان تي لازم آهي ته روزو ٽوڙي.

سوال: رمضان جي اٺنهي تاريخ ڪو مسلمان اڪيلي سر شوال جو چنڊ ڏسي ۽ پوءِ روزو پيچي ته ڇا ان تي ڪفارو آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان تي ڪفارو نه آهي، جيئن عالمگيريءَ ۾ آهي ته رمضان جي اٺنهي تاريخ چنڊ ڏسڻ جي ڪوشش ڪرڻ گهرجي. جيڪڏهن ڪو شخص اڪيلو چنڊ ڏسي، ان کي گهرجي ته روزو احتياطاً نه پيچي، جيڪڏهن پيچندو ته ان جي قضا ڪري، پر ان تي ڪفارو نه آهي. الاختيار شرح المختار ۾ ائين آهي. والله اعلم (حرره المخدم عبدالواحد السيستاني)

سوال: مخدوم صاحب! توهان کي معلوم آهي ته چنڊ ڏسڻ وقت آپ تي گهڻو ڪري ڪڪر هوندا آهن ۽ هن علائقي ۾ معمول اهو آهي ته هڪ گواهه جي گواهيءَ کي ڪافي سمجهن ٿا. فقه جي ڪتابن ۾ ان بابت ڪا صريح روايت هجي ته لکڻ فرمايو.

جواب: اسان جي ملڪ ۾ معمول آهي ته آپ تي ڪڪر ۽ ڳاڙهاڻ وغيره جي ڪري آسانيءَ سان چنڊ ڏسڻ ۾ نٿو اچي، ان ڪري شريعت ۾ ٻن چئن جي شاهدي جو اعتبار آهي. آپ جي ڳاڙهاڻ به مٽيءَ جي طوفان، جهڙ ۽ مينهن وانگر معقول سبب آهي ان ڪري ان صورت ۾ ٻن چئن جي شاهدي مقبول آهي. هدايه ۾ آهي ته جيڪڏهن آسمان صاف نه هجي ته چنڊ ڏسڻ بابت ٻن مردن يا هڪ مرد ۽ ٻن عورتن جي گواهي قابل قبول آهي. امام ابوحنيفه جي روايت آهي ته آپ تي ڪو سبب موجود هجي يا نه هجي، هر صورت ۾ ٻن چئن جي گواهي قابل قبول آهي ۽ ان قول کي هن زماني ۾ اختيار ڪيو ويو آهي. بحر ۾ آهي ته امام حسن شيباني امام ابوحنيفه کان روايت ڪري ٿو ته چنڊ ڏسڻ بابت ٻن مردن يا هڪ مرد ۽ ٻن عورتن جي شاهدي قابل قبول آهي. آسمان ۾ علت ۽ رڪاوٽ هجي يا نه هجي. اهڙي طرح بدائع ۾ آهي. مون کي معلوم نه آهي ته مشائخ مان ڪنهن ان قول کي واجب قرار

ڏٺو آهي يا نه؟ جڳائي ته موجوده زماني ۾ ان قول تي عمل ڪرڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته چند ڏسڻ جي باري ۾ ماڻهو سستي ۽ غفلت کان ڪم وٺن ٿا. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عيدالفطر جي باري ۾ ٻن چئن جي گواهي قبول آهي يا نه؟

جواب: هن زماني ۾ چند ڏسڻ بابت ٻه گواهه ڪافي آهن. بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن آسمان ۾ ڪو سبب ۽ علت موجود نه هجي ته ماڻهن جي هجوم جو چند ڏسڻ ضروري آهي. امام حسن شيباني امام اعظم رح کان روايت ڪري ٿو ته هن سلسلي ۾ ٻن مردن يا هڪ مرد ۽ ٻن عورتن جي شاهدي قابل قبول آهي. آسمان ۾ علت هجي يا نه هجي. جيئن رمضان جي چند جي باري ۾ به اهڙي روايت موجود آهي. اهڙي طرح بدائع ۾ آهي ۽ مون کي نظر نٿو اچي ته مشائخ مان ڪنهن ان قول کي ترجيح ڏني آهي پر جيئن ته اسان جي زماني ۾ چند ڏسڻ ۾ ماڻهو سستي ڪن ٿا، ان ڪري ان قول تي عمل ڪرڻ گهرجي. فتاويٰ ظهيري ۾ آهي ته آسمان ۾ علت هجي ته ظاهري روايت مطابق هڪ شخص جي شاهدي قابل قبول نه آهي ۽ گهڻن ماڻهن جو چند ڏسڻ به شرط نه آهي. البته شرط اهو آهي ته ڪجهه ماڻهو چند ڏسن. ڏسندڙن جي تعداد مقرر ڪرڻ بابت عالمن ۾ اختلاف آهي ۽ بظاهر ظاهري روايت موجب هيءُ شرط نه آهي ته هروڀرو گهڻا ماڻهو چند ڏسن. صرف ايترو ضرور آهي ته ڪجهه ماڻهو چند ڏسن ۽ ٻه ماڻهو به ان ۾ شامل آهن ۽ اسان امام حسن شيبانيءَ جي جنهن روايت کي اختيار ڪيو آهي، ان مطابق ان قول کي ترجيح آهي... ۽ اوهان کي معلوم آهي ته بحر جي مصنف امام حسن شيبانيءَ جي جنهن روايت کي ترجيح ڏني آهي، اها ان بنياد تي آهي ته هن زماني ۾ چند ڏسڻ کان ماڻهن ۾ غفلت ۽ سستي وڌي وئي آهي. ٻه سو ورهين کان وڌيڪ عرصو گذريو آهي ته ماڻهو ان ڏس ۾ ڪافي سستيءَ جو مظاهرو ڪن ٿا، ان ڪري امام حسن رح جي قول تي عمل ڪيو ويندو ۽ در مختار جي مصنف به ان کي تسليم ڪيو آهي. واللہ اعلم بالصواب واليه المرجع والمآب (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: قاضي متعلوي، هالاڪنڊيءَ جي قاضيءَ ڏانهن تحريري حڪم موڪليو ته هتي ٻن گواهن جمعي جي رات عيد جو چند ڏنو آهي. جيتوڻيڪ هالاڪنڊيءَ جي قاضيءَ کي يقين هو (ته خميس جي رات چند ڏنو ويو آهي) ۽ شهر ۾ به خبر مشهور هئي ان جي باوجود ان شهر جي قاضيءَ (ٻئي) قاضيءَ جي خط يا حجت نه هئڻ سبب جمعي جي ڏينهن عيد ڪرڻ جو اعلان نه ڪيو ۽ پنجڀر جي ڏينهن عيد ڪرڻ جو اعلان ڪيائين. ان صورت ۾ قاضي گنهگار ٿيندو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان بابت اصل حڪم هي آهي ته ٻه جڻا شهر جي قاضيءَ جي حڪم سان شهر جي قاضيءَ وٽ شاهدي ڏين ته انهن چند ڏنو آهي. تان ته شرعي ثابتي يعني ٻن چئن جي شاهديءَ مطابق چند ڏسڻ جو فيصلو ٿئي، پر هن علائقي ۾ معمول آهي ته ٻاهرين قاضيءَ جي خط کي ٻن شاهدن جي گواهيءَ جي برابر ليکيو وڃي ٿو. بحر ۾ آهي ته شرعي احڪام جو دارومدار عرف عام ۽ معمول تي آهي، ان ڪري هر علائقي ۽ هر زماني جي عرف ۽ معمول جو اعتبار آهي. محيط ۾ آهي ته عرف ۽

معمول جو اعتبار ڪرڻ واجب آهي. ان ڪري دنياوي معاملن ۽ مسئلن ۾ قاضيءَ جي خط تي عمل ڪرڻ ۽ ديني معاملن ۾ ان جي خط تي عمل نه ڪرڻ ناجائز فيصلو آهي، خاص ڪري جڏهن ته (خط موڪليندڙ قاضيءَ کي) يقين به حاصل هجي. ڏسون ٿا ته جيڪڏهن امام عيد جو چنڊ ڏسي، جيتوڻيڪ ان بابت وٽس شرعي حجت موجود نه هجي تڏهن به ڪي بزرگ ان کي روزو پيڇڻ جو حڪم ڏين ٿا. متانه ۾ خلاصه جي حوالي سان آهي ته جيڪڏهن امام اڪيلي سر عيدالفطرجو چنڊ ڏسي ته کيس نٿو جهڳائي ته اڪيلو عيد نماز پڙهڻ لاءِ (عيند گاهه) وڃي. تاتارخانيه ۾ حجة جي حوالي سان آهي ته ڪتاب جو مصنف لکي ٿو ته جيڪڏهن قاضيءَ پڪ چنڊ ڏٺو آهي ته عيد گاهه ۾ اچي ۽ نماز پڙهائي ۽ ماڻهن کي گهرجي ته روزو پيڇڻ ڇاڪاڻ ته قاضي شريعت جو امام ۽ نائب آهي ۽ چنڊ ڏسڻ بابت کيس يقين به حاصل آهي. معلوم ٿيو ته روزي پيڇڻ بابت (چنڊ ڏسڻ جي) يقين کي عمل دخل حاصل آهي. پوءِ جڏهن ته اها خبر شهر ۾ مشهور ٿي وڃي ته عمل لاءِ اها ڳالهه ڪافي آهي. جيئن درمختار جي عبارت جي ظاهر مان به ثابت ٿئي ٿو. البته جيڪڏهن اهڙي خبر ڪنهن ٻئي شهر ۾ مشهور هجي ته انهن کي پنهنجي صحيح مذهب تي هلڻ لازم آهي. هن قول کي حماديءَ جي اها روايت رد نٿي ڪري، جيڪا قدوريءَ پنهنجي ڪتاب ۾ آندي آهي ته جيڪڏهن ٻن شهرن ۾ تفاوت هجي پر انهن جي اپ ۾ خاص اختلاف نه هجي، ان صورت ۾ هڪ شهر جي چنڊ جو حڪم ٻئي شهر لاءِ لازمي آهي، پر جيڪڏهن ٻنهي شهرن جي اپ ۾ فرق هجي ته هڪ شهر جو حڪم ٻئي شهر لاءِ لازم نه آهي. شمس الائمه حلواني چوي ٿو ته هن مسئلي ۾ اسان جي مذهب جي عالمن جو صحيح قول هي آهي ته جڏهن اهڙي خبر هڪ شهر ۾ مشهور ٿي وڃي ۽ ٻين شهرن ۾ به پکڙجي وڃي ته اهو حڪم ٻين لاءِ لازم آهي. واضح ٿيو ته اصل اعتبار اپ جو آهي. جيڪڏهن مختلف شهرن جو اپ هڪ جهڙو هجي ۽ هڪ شهر ۾ چنڊ ڏسڻ ۾ اچي ته سڀني شهرن وارا ان حڪم تي عمل ڪندا. ڇاڪاڻ ته درمختار جي مصنف مجتبيٰ جي مٿين روايت نقل ڪئي آهي پر اپ جي اختلاف جو ذڪر نه ڪيو آهي، جنهن جو مطلب آهي ته حماديءَ عالمن جي اتفاق جو جيڪو قول بيان ڪيو آهي، يا ته صحيح آهي جيئن مجتبيٰ جي مصنف عموم جي دعويٰ ڪئي آهي يا وري شمس الائمه حلوانيءَ ان عبارت مان دليل ورتو آهي، جيڪا اسان جي مذهب جي عالمن جي حوالي سان نقل ڪئي وئي آهي ته حڪم عام آهي ۽ اها ڳالهه گجهي نه آهي ته درمختار جي قول مطابق قاضي يا مفتي جيڪڏهن اڪيلي سر چنڊ ڏسن ۽ عيد پڙهائڻ ته گنهگار ٿيندا، ان ڪري کين مسئلي جي ڄاڻ هجڻ گهرجي ۽ الله کان توبه تائب ٿيڻ گهرجي. ڇاڪاڻ ته ڪو شخص ذاتي طرح چنڊ ڏسي ته ان لاءِ به ضروري آهي ته عيد نماز جهڙو شرعي ڪم ٻئي ڏينهن تائين مؤخر ڪري ڇاڪاڻ ته چنڊ ڏسڻ جي شرعي شاهدي موجود نه آهي، جيئن درمختار مان معلوم ٿيو. بحر ۾ آهي ته ان صورت ۾ امام ان ڏينهن عيد پڙهڻ جي بجاءِ ٻئي ڏينهن پڙهي. حالانڪ هن مسئلي ۾ اصل هي آهي ته عيد نماز قضا نه ٿيندي آهي، ليڪن حديث ۾ آهي ته (شرعي) عذر سبب ان کي ٻئي ڏينهن مؤخر ڪري پڙهي. ان ڪري مسئلي جون ٻيون صورتون پنهنجي اصل تي برقرار رهنديون ۽ بغير عذر جي ٻئي ڏينهن عيد مؤخر يا قضا ڪري نه پڙهي ويندي.

والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيستاني)

سوال: روزيدار لاءِ آلو ڏنڊ ڪرڻ مڪروھ آھي يا نہ؟

جواب: بظاھر جيئن عالمگيريءَ ۾ آھي تہ ڏنڊ جو استعمال مڪروھ نہ آھي، جيئن فتاويٰ قاضي خان ۽ فتح القدير ۾ آھي تہ (روزيدار) آلو ڏنڊ ڪري تہ حرج نہ آھي، پاڻيءَ ۾ پسيل ھجي يا ساڻو ھجڻ سبب آلو ھجي، جيڪڏھن اعتراض ڪندا تہ ڪيترن ڪتابن ۾ آھي تہ روزيدار ڏنڊ نہ ڪري تہ چڱو آھي، ان مان تہ معلوم ٿئي ٿو تہ روزيدار لاءِ ڏنڊ مڪروھ تنزيھي آھي، پوءِ ان کي بلڪل مڪروھ نہ چوڻ صحيح ڪيئن ٿي سگھي ٿو؟ آءٌ چوندس تہ ھر حالت ۾ حڪم ان طرح نہ آھي بلڪ دارومدار آثارن ۽ علامتن تي آھي، جيڪڏھن اھڙي علامت موجود ھجي جيڪا ڏنڊ ڪرڻ کي چڱو يا واجب ظاھر ڪري تہ ان وقت ھيئن نہ چئبو تہ ڏنڊ ڇڏڻ اوليٰ آھي (قہستاني) ۽ ھتي علامت موجود آھي يعني رسول الله صلي الله عليه وسلم جو فرمان آھي تہ روزيدار جو چڱو خلال (پيت سان ڏنڊن جون وٿيون صاف ڪرڻ) ڏنڊ آھي (ابن ماجه) بحر الرائق مان اھو ثابت ٿئي ٿو، مصنف روزيدار لاءِ ڏنڊ جي سنت ھجڻ بابت بحث نہ ڪيو آھي ۽ درحقيقت روزيدار بہ ھن مسئلي ۾ غير روزيدار وانگر آھي (نھايتہ) معلوم ٿيو تہ ڏنڊ سڪو ھجي يا ساڻو ھجي، روزيدار لاءِ سنت آھي، پوءِ ڪيئن چئبو تہ ڏنڊ نہ ڪرڻ چڱو آھي بلڪہ ڏنڊ ڪرڻ وڌيڪ چڱو آھي، امام شافعي چوي ٿو تہ ڏينھن لڙڻ کان بعد روزيدار کي بک لڳي ٿي ان ڪري ان وقت کان پوءِ ان لاءِ ڏنڊ ڪرڻ منع آھي ۽ امام ابو يوسف چوي ٿو تہ جيڪڏھن ڏنڊ پاڻيءَ ۾ پسايو ويو ھجي تہ ڪرڻ منع آھي، امام شافعي پنھنجي قول جي تائيد ۾ انھن حديثن مان دليل ورتو آھي جن مان بظاھر روزيدار جي ڏنڊ ڪرڻ بابت منع معلوم ٿئي ٿي، ان جي باوجود اسان جا عالم فرماين ٿا تہ روزيدار ڏنڊ ڪري تہ حرج نہ آھي، والله اعلم، ھتي ھڪ ٻيو مسئلو بيان ڪرڻ جوڳو آھي، فقھاءَ چون ٿا تہ روزيدار ڪا شيءِ چڪي تہ مڪروھ آھي (ڪنز) ۽ اھاب حقيقت آھي تہ روزيدار روزي جي حالت ۾ ساڻو ڏنڊ ڪري تہ ڪوڙاڻ چڪي ٿو، ان جي باوجود عالمن روزيدار لاءِ ڏنڊ مڪروھ نہ ڄاڻايو آھي جيئن مٿي گذريو، معلوم ٿيو تہ روزيدار لاءِ چڪڻ اھو منع آھي جيڪو مقصود بالذات ھجي، ڏنڊ ڪرڻ يا وضوءَ دوران گرڙي ڪرڻ سان پاڻيءَ جو اثر جيتوڻيڪ معلوم ٿئي ٿو، پر اھو چڪڻ، چڪڻ جي نيت سان نہ ھوندو آھي، پاڪائي حاصل ڪرڻ دوران مجبوراً ضمناً محسوس ٿيندو آھي، ڪيتريون شيون آھن جيڪي ڄاڻي وائي ڪجن تہ گناھ ۽ مڪروھ آھن مگر ضمناً ڪجن تہ ڪو حرج نہ ھوندو آھي، جيئن ماھر فقيه کان ڳجهو نہ آھي، والله الموفق للصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: روزيدار نئون ڏنڊ ڪري تہ جائز آھي يا نہ؟

جواب: بظاھر جائز آھي جيئن ھدايت ۾ آھي تہ ڏنڊ ساڻو آلو ھجي يا پاڻيءَ ۾ آلو ھجي ٻنھي ۾ فرق نہ آھي، امام ابو يوسف، محمد ۽ مالڪ - رحمهم الله - روزي دار لاءِ پاڻيءَ ۾ پسيل ڏنڊ ڪرڻ کي مڪروھ چون ٿا، حميديءَ ۾ آھي تہ امام ابو يوسف رح چوي ٿو تہ (روزي دار) پاڻي ۾ پسيل ڏنڊ

مڪروهه آهي، سائو ڏنڊن مڪروهه نه آهي ڇاڪاڻ ته پسيل ڏنڊن منهن ۾ غير ضروري وجهجي ته چڪڻ وانگر آهي. امام مالڪ چوي ٿو سائو آلو ڏنڊن روزي دار لاءِ مڪروهه آهي ڇاڪاڻ ته ان جي آلاڻ منهن ۾ پهچي ٿي ۽ روزو فاسد ٿيڻ جو امڪان رهي ٿو. ”شرح آخر“ ۾ آهي ته آلو ڏنڊن امام محمد وٽ به مڪروهه آهي. الايضاح ۾ آهي ته سائو ڏنڊن امام مالڪ وٽ مڪروهه پاڻيءَ ۾ پسائيل امام ابو يوسف وٽ مڪروهه آهي جڏهن ته (اسان جي) عالمن جو اجماع آهي ته روزي دار سائو ڏنڊن ڪري سگهي ٿو. ثابت ٿيو ته پاڻيءَ جو پسائيل ڏنڊن امام مالڪ وٽ ۽ هڪ روايت مطابق امام ابو يوسف ۽ محمد وٽ پڻ مڪروهه آهي. هدايه امام مالڪ جي قول جو جواب ڏي ٿو ته روزي دار لاءِ ڏنڊن بابت جيڪي حديثون ثابت آهن انهن ۾ اهو شرط ۽ قيد نه آهي ته آلو ۽ سائو ڏنڊن هجي ته نه ڪجي. حديثن جو حڪم عام آهي جيئن اسحاق خوارزمي چوي ٿو ته مون عاصر احوال کان پڇيو ته روزيدار آلو ڏنڊن ڪري؟ چيائين ته چونه! ڇا تون اهو ان ڏنڊن کان وڌيڪ آلو سمجهين ٿو جيڪو پاڻيءَ ۾ پسائجي ٿو (بيهتي بحواله الفتح) اهو به معلوم آهي ته (روزيدار لاءِ) جن حديثن ۾ ڏنڊن جي اجازت آهي انهن ۾ اهو بيان نه آهي ته ڏنڊن ڇپاڙڻ به جائز آهي، ساڳيءَ طرح فقهي روايتن ۾ به آهي، ڇاڪاڻ ته ڏنڊن ڇپاڙڻ بلڪل ٻيو معاملو آهي. تنوير وغيره ۾ آهي ته روزيدار لاءِ ڪنهن شيءِ کي روزي جي حالت ۾ چڪڻ ۽ بلا ضرورت ڏنڊن ڇپاڙڻ مڪروهه آهي. انهيءَ اعتبار سان سائو ڏنڊن ڇپاڙڻ هن ڪري به ته روايتن ۾ اجازت نه آهي، مڪروهه ۽ منڪر ڪم آهي. خلاصو هي ته سائو ڏنڊن، ان جي آلاڻ وات ۾ پهچڻ ۽ روزي جي ٽٽڻ جي خطري جي ڪري، امام مالڪ، ابو يوسف وٽ مڪروهه آهي. ليڪن حديثن ۾ هر قسم جي ڏنڊن ڪرڻ جي اجازت آهي ان ڪري قياس کي ڇڏي ڏبو. البتہ ڏنڊن ڇپاڙڻ مڪروهه آهي جو ان جي اجازت بابت ڪا روايت ثابت نه آهي ۽ ان بابت اهو حڪم قياس مطابق آهي، والله اعلم، (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: روزيدار جيڪڏهن نڪ ۾ پاڻي وجهڻ ۾ مبالغو ڪري ته ان سان روزو فاسد ٿيندو يا نه؟

جواب: ظاهر هيءُ آهي ته جيڪڏهن اهڙي نموني پاڻي دماغ تائين پهچي ته روزو ٽٽندو نه ته نه. متان ۾ جواهر الفتاويٰ جي حوالي سان آهي ته روزيدار نڪ ۾ پاڻي وجهڻ ۾ ايتري انتها ڪري جو نڪ ۾ وڌل پاڻي منهن مان نڪري اچي ۽ دماغ ۾ نه پهچي ته روزو نه ڀڃندو، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: اعتڪاف پوري شهر وارن تي سنت مؤڪده آهي يا هڪ هنڌ اعتڪاف ٿئي ته پوري دنيا جي مسلمانن طرفان اها سنت ادا ٿي ويندي؟

جواب: بظاهر اعتڪاف سنت مؤڪده عليٰ الكفايه آهي يعني هڪ شخص اعتڪاف ۾ ويهي ته سڀ جي طرفان سنت ادا ٿئي ٿي. شرح ابوالمڪارم ۾ آهي ته اهائي ڳالهه صحيح آهي. وري ظاهر معلوم ٿئي ٿو ته جيڪڏهن هڪ هنڌ اعتڪاف ٿئي ته پوري شهر جي ماڻهن طرفان اها سنت ادا ٿي ويندي جيئن حسب المفتين جي عبارت مان معلوم ٿئي ٿو ته ”اعتڪاف ڪافي ٿيندڙ سنت آهي.“

جيڪڏهن شهر جا سڀ ماڻهو ان کي ڇڏيندا ته سڀ گنهگار ٿيندا، نه ته نه! " واللہ اعلم. (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جواهر الفتاويٰ ۾ آهي ته روزيدار ڪنهن ستل عورت يا ننڍڙي نياڻي، يا چرئي مائي يا روزيدار عورت کي مجبور ڪري صحبت ڪري ته روزيدار تي ان جي قضا ۽ ڪفارو به آهي ۽ عورت تي رڳو قضا آهي؟

جواب: اهڙي عورت تي رڳو روزوقضا ڪرڻ فرض آهي، ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن ستل آهي، پوءِ داخل ٿيڻ وقت سجاڳ ٿي پوي ۽ راضي به رهي ته ان صورت ۾ ان تي روزي جو ڪفارو نه آهي، جو ان جو روزو پاڻي نڪرڻ سان نه داخل ٿيڻ سان ڀڄي ٿو. ڇاڪاڻ ته روزي جي ڀڄڻ لاءِ ان عورت جي پاڻي نڪرڻ جو شرط نه آهي، جنهن کي مباشرت جي خواهش نه آهي. ساڳيءَ ريت ننڍي نينگريءَ تي به ان سبب جي ڪري ڪفارو نه آهي. مگر اها ٻنهي صورتن ۾ مٿي بيان ڪيل عورت کان جدا آهي. پر بنيادي لحاظ سان اها اصل ثابت صورت ۾ مٿين صورت کان جدا نه آهي بلڪه ٻنهي جو حڪم ساڳيو آهي. چرئي مائي به جيڪڏهن انزال کان اڳ هوشيار ٿئي ته ان تي به روزي جو ڪفارو نه آهي ڇاڪاڻ ته همبستري ڪرڻ وقت اها غير مڪلف آهي. اهڙيءَ ريت جنهن سان زوري ڪئي وئي، اها جيتوڻيڪ مباشرت مهل پاڻ کي مرد جي حوالي ڪري، ان تي به ڪفارو نه آهي، ڇاڪاڻ ته ان کان اڳ ان جي اهڙي خواهش نه هئي، واللہ اعلم بالصواب (حرره محمد صفا)

مخدوم عبدالواحد جي تنقيد

آءٌ عرض ڪريان ٿو ته مٿئين عبارت ۾ ڪافي ڪمزوري ۽ گهڻا مونجهارا آهن. جواهر الفتاويٰ ۽ جواهر الاخلاقي ۾ هي مسئلو بلڪل بيان نه ڪيو ويو آهي. خلاصه ۾ آهي ته مٿئين صورت ۾ ستل ۽ چرئي عورت جو روزو ڀڄي پوندو. مصنف لکي ٿو ته جيڪڏهن ستل ۽ عارضي طور چريائپ جو شڪار ٿيندڙ عورت سان روزي ۾ ڪو مباشرت ڪري ته ٽن امامن (امام ابوحنيفه، ابو يوسف، محمد) وٽ انهن جو روزو ٽنڊو. درمختار ۾ آهي ته يعني اها چرئي عورت، جنهن روزو رکيو پوءِ اڃانڪ چريائي پئي. امام سرخسيءَ جي محيط ۾ آهي ته ڪو شخص چرئي يا ستل سان همبستري ڪري ته سندن روزو ڀڄندو. امام زفر ۽ شافعي رحمہ ان جي خلاف چون ٿا، مٿن ڪفارو نه آهي جو گنهگار نه آهن ۽ نه انهن کان ان بابت پڇاڻو ٿيندو. بحر ۾ آهي ته اهي ٻئي عورتون مباشرت کان بعد کائڻ پيئڻ ته مٿن ڪفارو نه آهي. ڇاڪاڻ ته همبستري ڪرڻ سان سندن روزو ڀڄي پيو ۽ گناهه نه ڪرڻ سبب انهن تي ڪفارو نه آهي. ستل عورت بابت اها صورت ظاهر آهي. جيڪا عورت روزو رکي پوءِ چريائي پوي ۽ ڏينهن جو ڪو مرد ان سان مباشرت ڪري ته ظاهر آهي چريائپ روزو ٽوڙيندڙ نه آهي ان ڪري جيڪڏهن ان سان ڪو مرد مباشرت ڪري ته سندس روزو ڀڄي پوندو. رهيو ننڍڙي نياڻيءَ جو مسئلو ته ان تي روزو فرض ئي نه آهي، جيئن سڀني کي معلوم آهي. پوءِ اها روزو رکي ته ان جو روزو بالغ نه هئڻ جي باوجود صحيح آهي، جيئن بحر ۾ آهي ته رهيو

مسئلو بالغ هئڻ جو ته واضح هجي ته هوشيار عقلمند ٻار روزو رکي ته صحيح آهي ۽ ان جي لاءِ بالغ هجڻ جو شرط نه آهي. البتہ مٿي بيان ڪيل صورت ۾ ان تي روزو قضا ڪرڻ واجب نه آهي ڪٿي جو ان تي ان جو ڪفارو هجي، ڇاڪاڻ ته ان تي رکڻ واجب ئي نه آهي. غرض ته ان جو روزو نفل آهي، مگر ان نفلي روزي جي حيثيت اها نه آهي جيڪي اهڙي نفلي روزي جي هوندي آهي جيڪو بالغ انسان رکي ان ڪري پڇي پوي ته ان جي قضا واجب نه آهي. هدايه ۾ آهي ته ننڍي ٻار جي نفل جي حيثيت وڏي ماڻهوءَ جي نفل جي حيثيت جهڙي نه آهي، ان ڪري سندس نفل ٿئي پوي ته ان جي قضا واجب نه آهي ان تي عالمن جو اجماع ۽ اتفاق آهي. خلاصو هي ته معصوم نياڻي روزي سان هجي ۽ ان سان ڪو ڪمبخت مباشرت ڪري ته نه روزو قضا ڪندي نه ئي مٿس ڪفارو آهي. رهيو حڪم ان شخص جو جيڪو معصوم نياڻيءَ سان زيادتي ڪري ته ان ۾ ڪجهه تفصيل آهي. نياڻيءَ کي خواهش نه آهي ته زوري ڪندڙ شخص تي روزي جو ڪفارو نه آهي، جو اهڙي هنڌ پنهنجي خواهش پوري ڪئي اٿس جيڪو ان جو چڱيءَ طرح محل ۽ موقعو نه آهي. درمختار ۾ آهي ته جڏهن ڪو مٿل عورت يا معصوم نياڻيءَ سان غلط ڪم ڪري جيڪا خواهش به نه رکندي هجي ته ان ۾ به اختلاف آهي جيئن قنبر ۾ آهي ته صغير سان زيادتي ڪري جنهن کي خواهش نه آهي ته ان بابت ڪا روايت نٿي ملي. ان صورت ۾ روزي جي ڪفارو بابت عالمن ۾ اختلاف آهي. بحر ۾ آهي ته ان صورت ۾ بظاهر جيئن ابن ملڪ جي شرح ۾ آهي ته ڪفارو واجب آهي. امام ابوحنيفه جي روايت آهي ته ڪفارو واجب نه آهي. حالانڪ هيءَ وضاحت به ڪن ٿا ته جيستائين ان سان انزال نه ٿئي غسل به واجب نه آهي جيئن جانورن سان مباشرت ڪرڻ بابت مسئلو آهي. ان جو سبب هي ڄاڻائين ٿا ته اهو خواهش پوري ڪرڻ جو ڪامل موقعو ۽ هنڌ نه آهي جنهن جي تقاضا آهي ته ان صورت ۾ ڪفارو واجب نه آهي ۽ بظاهر ان قول کي ئي ترجيح آهي، جيئن واضح آهي. رهيو معاملو ان صغيره سان مباشرت ڪرڻ جو جيڪا خواهش رکي ٿي ته درحقيقت وڏيءَ عورت وانگر ان صورت ۾ به ڪفارو واجب آهي جو اها خواهش پوري ڪرڻ جي ڪامل جگهه آهي ۽ ڪفارو جي واجب هجڻ جو اهوئي سبب آهي جيئن بحر ۾ آهي. رهيو ان عورت تي ڪفارو، جنهن سان زوري ڪئي وئي هجي ته ان تي ڪفارو نه آهي جيئن خلاصه ۾ آهي ته عورت سان زور زبردستي ٿئي ته روزو قضا ڪري مگر ان تي ڪفارو نه آهي. اهوئي حڪم ان وقت به آهي جڏهن مائي شروع ۾ مباشرت کان انڪار ڪري پوءِ راضي ٿئي. ڇاڪاڻ ته روزو پڇڻ کان بعد راضي ٿي آهي. امام سرخسي جي محيط ۾ آهي ته ان تي ڪفارو نه آهي. متان ۾ ظهير ۾ جي حوالي سان به ساڳيءَ طرح مسئلو بيان ڪيو ويو آهي. جواهر اخلاطي ۾ آهي ته زال پنهنجي مڙس سان مباشرت ۾ راضي ٿئي ته ان تي ڪفارو آهي، راضي نه ٿئي ته ڪفارو نه آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي والله اعلم. (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: رمضان جا اٺاويھ روزا رکيائون ته عيدجو چنڊ نظر آيو ان صورت ۾ ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: بظاهر روزو پيڇي عيد پڙهجي جو چند ڏنو ويو آهي. جيڪڏهن چند ڏسي شعبان جون ٽيهه تاريخون پوريون ٿيون ۽ چند ڏسڻ کان سواءِ رمضان جا روزا رکيا ويا آهن ته هڪ روزي جي قضا ڪرڻ لازم آهي. جيڪڏهن چند ڏسڻ کان بغير شعبان جون ٽيهه تاريخون پوريون ڪيون ويون ۽ چند ڏسڻ کان سواءِ رمضان جا روزا رکيا ويا ته ٻه روزا قضا ڪن جيئن خلاصه ۾ آهي ته شهر وارن رمضان جا روزا چند ڏسڻ کان سواءِ رکيا ۽ اٺاويهه روزا رکڻ بعد شوال جو چند نظر آيو ته مسئلي جون ٻه صورتون آهن: ۱- شعبان جو چند نظر آيو ۽ مهينو ٽيههون هو ته هڪ ڏينهن جو روزو قضا ڪن. ۲- جيڪڏهن شعبان جو چند ڏسڻ کان سواءِ ان مهيني جون ٽيهه تاريخون پوريون ٿيون ته ٻه روزا قضا ڪن. متان ۾ غيائيءَ جي حوالي سان ساڳيو حڪم بيان ڪيل آهي ۽ سبب هي ٻڌايو ويو آهي ته ممڪن آهي ته انهن ماڻهن کان شعبان جون تاريخون ڳڻڻ ۾ غلطي ٿي هجي جنهن ڪري روزا ٻه ڏينهن دير سان شروع ڪيا ويا هجن. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص رمضان جي مبارڪ مهيني ۾ پنهنجي وطن آيو. پنهنجي زال کي همبستريءَ لاءِ سڏيائين انهيءَ روزي ۾ هجڻ جي ڪري انڪار ڪيو. مڙس چيس ته مون کي راضي ڪرين ته ٺيڪ آهي نه ته توکي جواب آهي. ان صورت ۾ اها زال ڇا ڪري. مڙس کي راضي ڪري روزو پيڇي يا طلاق وٺي پنهنجو روزو پورو ڪري؟ جيڪڏهن فرض ڪريو ته ان لاءِ مڙس کي راضي ڪرڻ ضروري آهي ته ڇا ان روزي جو ڪفارو ادا ڪري يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر روزو پيڇڻ وڏو ڏوھ آهي اهڙي جراثم ڪرڻ نه گهرجي جيتوڻيڪ ڪو ڪنهن کي مجبور چو نه ڪري، جيستائين کيس قتل نه ڪيو وڃي. بحر ۾ آهي ته هڪ شخص جيڪڏهن مقيم ۽ صحيح هجي پوءِ جيڪڏهن کيس مجبور ڪيو وڃي ته روزو ٽوڙ، نه تي توکي قتل ڪيو ويندو ته (ان صورت ۾ البتہ) روزو پيڇي. طلاق ڏيڻ جي صورت ۾ وڌ ۾ وڌ اهو نقصان ٿيندو ته اهڙي عورت کي ڏک ۽ غم ٿيندو ۽ ظاهر آهي ته غم ۽ ڏک جي ڪري روزو پيڇڻ جائز نه آهي. بحر ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪنهن عورت کي چئجي ته روزو پيڇ نه ته تنهنجي پٽ کي اسين قتل ڪريون ٿا ته ان جي لاءِ روزو پيڇڻ جائز نه آهي ۽ گجهو نه آهي ته پٽ جي قتل جي ڌمڪيءَ سان سخت رنج رسي ٿو ان جي باوجود روزو پيڇڻ جائز نه آهي. ظاهر آهي ته طلاق جو غم پٽ جي قتل جي غم کان وڌيڪ نه آهي، ان ڪري مٿي بيان ڪيل صورت ۾ اهڙي عورت لاءِ روزو پيڇڻ جائز نه آهي. ها! جيڪڏهن ان جو مڙس ان تي زور ڀرڻ ڏئي ڪري ته پوءِ ان لاءِ حرج نه آهي. درمختار ۾ آهي ته مڙس زال جو بادشاهه آهي ان ڪري اهو ان کي مجبور ڪري ته اهو ڪم واقع ٿيندو ان صورت ۾ زال تي ان روزي جو ڪفارو واجب نه آهي جيئن امام سرخسي جي محيط ۾ آهي ته راضي ٿيندڙ عورت تي ان روزي جو ڪفارو آهي. مجبور هجي ته مٿس ڪفارو نه آهي والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو خيال آهي ته سج لهي ته روزو کولجي يا جيستائين ڳاڙهاڻ ختم نه ٿئي جيڪا سج جي ڪري اپ تي هوندي آهي ان وقت تائين روزو نه کولجي. بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: روزي کولڻ بابت سنت طريقيو اهو آهي ته جلدي کولجي جيئن بحر ۾ آهي ته روزي بابت سنت آهي ته سحري آخري وقت ۾ کائجي ۽ افطار جلدي ڪجي. سج لهڻ جو يقين هجي ته هڪ دم افطار ڪجي جيئن شرح نمودج لبيب ۾ آهي ته اسان وٽ سنت اها آهي ته افطار ۾ جلدي ڪجي بشرطيڪ سج لهڻ جو يقين هجي. قسطلاني فرمائي ٿو ته فلڪيات جا ماهر جيڪا دعويٰ ڪن ٿا ته (سج جي ڳاڙهاڻ سبب ممڪن آهي ته اڃا سج پيئڻو هجي) اها ڳالهه سنت جي بلڪل خلاف آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڪي ماڻهو عصر کان بعد پاڻي پيئڻ کان روڪين ٿا. ان جو سبب معلوم نه آهي مهرباني ڪري چڱيءَ طرح سبب بيان ڪريو.

جواب: بظاهر منع جو سبب موجود نه آهي مگر ورد وظيفو پڙهندڙ ڪي بزرگ چون ٿا ته جيڪڏهن نيت ڪجي تان ته روزي جو ثواب ٿئي ٿو ڇاڪاڻ ته اعتبار خاتمي جو آهي. واضح هجي ته (صرف) سج لڙڻ بعد پاڻي پيئڻ کان پرهيز ڪرڻ گهرجي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هن مسئلي بابت علماء چا ٿا فرمائين ته علامه قهستاني ”شيخ فاني“ جي تعريف هيءَ ڪري ٿو ته ”جيڪو پنجاه سال جي عمر کان مٿي هجي ۽ روزي ڇڏڻ جي اجازت سگهه نه هئڻ سبب نه بلڪ اتفاق جي ڪري آهي.“ اهو قول ڪيئن آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته ”شيخ فاني“ اهو آهي جيڪو ڪمزوريءَ سبب روزا نه رکي سگهي. ان لاءِ حرج يعني مجبوري ۽ عذراهي ان ڪري کيس اجازت آهي ته روزو ڇڏي جيئن بحر ۾ آهي ته ”شيخ فاني“ اهو آهي جيڪو مرڻ گهڙيءَ تائين روزبروز ڪمزوريءَ مٿان ڪمزوريءَ ۾ وڌندو وڃي ۽ ان کي ”شيخ فاني“ ان ڪري چئجي ٿو جو موت جي ڪنڌيءَ تي هوندو آهي يا هن ڪري ته سندس قوتون ختم هونديون آهن ۽ (موت جي خوف سبب) کيس روزا ڇڏڻ جي اجازت آهي. در مختار ۾ آهي ته ”شيخ فاني“ اهو انسان آهي جيڪو روزن جي سگهه نه رکي. غرض ته فقهن جي اصطلاح ۾ ”شيخ فاني“ اهو آهي جيڪو موت جي ڪنڌيءَ تي هجڻ سبب روزي جي سگهه نه رکي. لغت ۾ ان شخص کي ”شيخ فاني“ چئجي ٿو، جيڪو پنجاه سالن جي عمر کي پهچي، جيئن جمع الوسائل شرح الشمايل ۾ آهي ته لغت ۾ جيڪو پنجاه کان اسي سال جي ڄمار جو هجي، اهو ”شيخ فاني“ آهي. معلوم ٿئي ٿو ته علامه قهستانيءَ لفظ ”فاني“ جي لغت جي اعتبار سان تعريف ڪئي آهي ۽ فقهن ان جي جيڪا تعريف ڪئي آهي، ان سان قهستانيءَ جي تعريف جو ڪو واسطو نه آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو قول آهي ته رات جو شهر جي قاضيءَ جي سامهون ڇنڊ ڏسڻ وارن گواهي ڏئي ته انهن ڇنڊ ڏٺو آهي، انهيءَ شاهديءَ جي بنياد تي قاضيءَ صبح جو اعلان ڪيو ۽ ٻئي شهر جي قاضيءَ ڏانهن ان بابت تحريري اطلاع موڪليائين. ڇا ٻئي شهر جي قاضيءَ لاءِ جائز آهي ته تحريري اطلاع موصول ٿيڻ کان بعد پنهنجي شهر ۾ عيد جو اعلان ڪري؟

جواب: جيڪڏهن مڪر ۽ فريب ڪاريءَ جو خوف نه هجي ۽ يقين هجي ته ٻئي شهر جا ماڻهو به انهيءَ شاهديءَ جي آڌار تي عيد ڪن. ٻي صورت ۾ (يعني ويساهه نه هجي ته اهڙي سرڪاري تحريري اطلاع جي آڌار تي) رڳو انهن مسئلن تي عمل ڪرڻ گهرجي، جيڪي استحسان (يعني خيرخيرات) جا هجن، مثلاً وقف وغيره جا معاملو (حموي) ۽ انهن مسئلن مان هي آهي ته راوي، شاهدي ڏيندڙ ۽ قاضي ان شاهديءَ جي آڌار تي عمل ڪن، بشرطيڪ يقين ڪامل حاصل هجي. ان قول تي ئي فتويٰ ڏني وڃي ٿي (عيون) انهن مان هي به آهي ته مفتيءَ جو خط ويساهه جوڳو آهي ۽ پڻ هي ته ڪتابن جي تحرير قابل اعتبار آهي (اشباه) ۽ انهن ڪمن مان هي به آهي ته مڙس پنهنجي زال کي طلاق نامو موڪلي ۽ ان بابت غالب گمان هجي ته طلاق واقع ٿيندي (جامع الفصولين) وڌيڪ لکي ٿو ته قاضيءَ جو خط مشهور هجي ۽ عرف عام ۾ تسليم ڪيو ويو هجي ته عمل جوڳو آهي ڇاڪاڻ ته عرف شريعت جي حجتن مان هڪ حجت آهي. غرض ته سرڪاري قاضيءَ جي تحرير قابل عمل آهي ۽ ساڳيو حڪم ان خط جو آهي جيڪو فريب ۽ ڌوڪي کان محفوظ هجي ۽ ان جي سچي هجڻ جو يقين ۽ غالب گمان هجي. اوهان پاڻ سوچيو ته ايترن سارن معاملن ۾ قاضيءَ جي خط يا لکت جو ته ويساهه ڪجي پر ڇنڊ ڏسڻ بابت ان جي تحريري اطلاع تي اعتبار نه ڪجي ته ڇا اهو ناجائز فيصلو نه آهي؟ واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيويستاني)

سوال: ڪافيءَ ۾ آهي ته جيڪو هٿ هڻي مني ڪڍي ان سان روزو باطل ٿئي ٿو ۽ درمختار ۽ هدايه ۾ آهي ته ان سان روزو ٽٽو پڇي. ٻنهي مان عمل ڪهڙي قول تي آهي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر مسئلو اختلافي آهي ۽ عام مشائخ چون ٿا ته روزو پڇي ٿو ۽ اهو ئي پسنديده قول آهي. هدايه ۾ جيڪو قول نقل ڪيو ويو آهي، اهو ضعيف آهي، ڇاڪاڻ ته هن طرح ڄاڻائي ٿو ته ”چيو ويو آهي“ ۽ اها علامت ۽ نشاني آهي ضعيف قول جي، جيئن فتح القدير ۾ آهي ته جڏهن عالم چون ته ”چيو ويو آهي“ ته ان جو مطلب آهي ته اهڙو قول اختلافي ۽ ڪمزور آهي ۽ عام مشائخ چون ٿا ته ان سان روزو ٽٽي ٿو. تجنيس جو مصنف چوي ٿو ته هن مسئلي ۾ اهوئي پسنديده قول آهي، پر ابوبڪر اسڪاف چوي ٿو ته ان سان روزو ٽٽو ٿئي ۽ ان قول کي غايه البيان صحيح چيو آهي، جيئن بحر مان معلوم ٿئي ٿو ته جڏهن روزيدار مٿ هڻي مني ڪڍي ته ان تي روزو قضا ڪرڻ واجب آهي ۽ اهو ئي مختار قول آهي، جيئن تجنيس ۽ اولولولاجيه ۾ آهي ۽ عام بزرگ به ان جا قائل آهن (نهاية) پر ابوبڪر اسڪاف چوي ٿو ته ان سان روزو ٽٽو ٿئي ۽ غايه البيان ان کي وڌيڪ صحيح چيو آهي. شايد درمختار جي مصنف ابوبڪر اسڪاف جي صحيح ڄاڻايل قول کي راجح قرار ڏنو آهي ۽ ان جي بيان ڪيل علت تي ويساهه ڪيو اٿس، پر بحر جي مصنف ابوبڪر اسڪاف جي قول کي رد ڪيو آهي ۽ چيو آهي ته مٿ هڻي مني ڪڍڻ (استمناءَ باليد ڪرڻ) مباشرت جي درجي ۾ آهي توهي هٿ سان مباشرت هجي يا ان معنيٰ ۾ مباشرت هجي ته ان سان انزال ٿئي ٿو يعني مني نڪري ٿي. جيتوڻيڪ اهو هڪ غير فطري طريقو آهي. اهوئي سبب آهي ته جيڪو جانور يا مثل سان مباشرت ڪري ٿو ان جو روزو پڇي ٿو. ۽ ابوبڪر جو قول نقل ڪيو ويو آهي ته جيڪو شخص جانور سان بدفعلي ڪري ۽

انزال ٿئي ته روزو نه پيچندو، ان بابت فقيه ابوالليث رح چوي ٿو ته سندس هي قول اعتبار جوڳو نه آهي، ان ڪري عمل ان قول تي ڪيو ويندو جيڪو ڪافيءَ ۾ ڄاڻايل آهي ڇاڪاڻ ته ان کي عام عالمن اختيار ڪيو آهي ۽ سراجيه ۾ آهي ته جڏهن ڪنهن عورت کي شهوت سان هٿ لڌائين پوءِ ان جي مٺي نڪري وئي ته ان جو روزو ٽٽي پيو، ساڳيو ئي حڪم مشت زني يا استمناءَ باليدجو آهي يعني جيڪو مٺ هٿي مٺي ڪڍي. متانه ۾ آهي ته ان طريقي سان روزو ڀڃي ٿو ۽ ان تي قضا آهي، اهو ئي پسنديدو قول آهي، ڇاڪاڻ ته اها به هڪ قسم جي مباشرت آهي خزانه المفتين ۾ آهي ته مٿين صورت ۾ روزو قضا ڪرڻ واجب آهي. اهو قول پسنديدو آهي، ڇاڪاڻ ته مباشرت جو فعل موجود آهي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: جيڪڏهن مسئلو هدايه ۽ درمختار ۾ ائين هجي ۽ شرح منية المصلي ۽ متانه ۽ ڪافي وغيره ۾ ان جي ابتڙ هجي ته عمل ڪنهن تي ٿيندو؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر هدايه ۽ درمختار جي قول کي سمجهي پوءِ ترجيح ڏي جيتوڻيڪ ٻين مصنفن جي سمجهه ايتري اونهي نه هوندي آهي. اهوئي سبب آهي ته هدايه ۽ درمختار ۾ ڄاڻايو ويو آهي ته مشت زنيءَ سان روزو ٽٽو ڀڃي، مگر هي قول ڪمزور آهي جو ڪمزور لفظن ۾ بيان ڪيو ويو آهي. فتح القدير ۾ آهي ته جڏهن عالم هن طرح ڪو مسئلو بيان ڪن ته ”چيو ويو آهي“ ته اها نشاني آهي ان قول جي ضيف هجڻ جي، درمختار ۾ به ساڳيءَ طرح آهي ته ان سان روزو ٽٽو ڀڃي، مگر هي مصنف جو پنهنجو قول نه آهي بلڪ ابوبڪراسڪاف جو قول دهرابو اٿس جيتوڻيڪ ان کي غايه البيان جي مصنف به صحيح چيو آهي پر هي قول عام بزرگن جي نظريي جي ابتڙ آهي. فتح القدير جو مصنف لکي ٿو ته عام مشائخ مطابق ان سان روزو ٽٽي ٿو. تجنيس جو مصنف چوي ٿو ته اهوئي قول مختار آهي. غرض ته ڪافيءَ جيڪو قول نقل ڪيو آهي اهو عام مشائخ جو آهي. عتابيه ۾ آهي ته وڌيڪ ظاهر ڳالهه هيءَ آهي ته عام علماءَ جو قول وڻجي. پوءِ جيڪو هدايه ۽ درمختار جي قول جي ان ڪمزوريءَ کي نه سمجهي ان کي سندن ظاهري قول کي سامهون رکي فتويٰ ڏيڻ نه گهرجي. ”فرائد الافتاء“ جو مصنف ڄاڻائي ٿو ته مسئلن ۾ ظاهر تي فتويٰ ڏيڻ هڪ قسم جي هلاڪت آهي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: رمضان جي مبارڪ مهيني ۾ ڪو شخص هڪ کان وڌيڪ روزا جماع سان توڙي ته اوتري قدر ان تي ڪفاراً آهن جيئن اشباه ۾ آهي. جوهره نيره وغيره ان کي صحيح ڄاڻايو آهي ۽ کائن پيئڻ سان هڪ کان وڌيڪ روزا توڙي ته ان تي رڳو هڪ روزي جو ڪفارو آهي، جيئن مختصر الاجناس ۾ آهي، بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو؟

جواب: بظاهر مختصر الاجناس جي ڳالهه بلڪل صحيح آهي سراجيه ۾ به ان جي تائيد آهي ته ”جڏهن رمضان ۾ هڪ کان وڌيڪ روزا ڀڃي ته ان تي صرف هڪڙي روزي جو ڪفارو آهي، ساڳيءَ طرح جيڪڏهن ٻن رمضانن ۾ روزا ڀڃي ته به هڪ روزي جو ڪفارو آهي، اهو قول وڌيڪ

صحيح آهي. ”مباشرت سان روزو ٽوڙي ته اهو به ان حڪم ۾ شامل آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. رهيو اشباه ۽ عينيءَ جو قول ته جيترا روزا ٻن رمضانن ۾ جماع سان ٽوڙي، اوترا ئي كفارا آهن، ان جو سبب هي آهي ته ڪن عالمن جو اهوئي مسلك آهي، جيئن درمختار مان معلوم ٿئي ٿو ته جيڪڏهن ڪيترا روزا ٽوڙيائين ۽ پهرئين جو كفارو اڃا ادا نه ڪيو اٿس ته ان لاءِ هڪ روزي جو كفارو ڪافي آهي ٿو ٿئي ڪڏهن ٻن رمضانن جا كفارا ان تي واجب هجن اهو امام محمد رحمۃ الله عليه جو قول آهي. بزازيه، مجتبيٰ وغيرهما ان تي اعتماد ظاهر ڪيو آهي. ڪن عالمن هي مسلك اختيار ڪيو آهي ته جيڪڏهن روزو مباشرت جي بجاءِ کائڻ پيئڻ سان ٽوڙي ته ان وقت اهو حڪم آهي نه ته نه! مصنف مواهب الرحمن هن قول کي اختيار ڪيو آهي ته لڳاتار هڪ رمضان ۾ يا هڪ کان وڌيڪ رمضانن ۾ مباشرت ڪري هڪ کان وڌيڪ روزا ٽوڙي ته ان جي بدلي ۾ هڪ كفارو ڪافي آهي، بشرطيڪ ان دوران كفارو ادا نه ڪيو هجي. ڪن مائهن ان جي خلاف قول کي اختيار ڪيو آهي. اشباه جو مصنف به انهن مان آهي. شايد ان جو سبب هي آهي ته جماع سان روزي تڏهن بابت نص يعني الله جل شانہ ۽ رسول ﷺ جو پڌرو حڪم موجود آهي ۽ اهو گناهه به سخت ٻيڙو آهي جيئن امام شافعي اهڙو استدلال ڪيو آهي ته جماع کان سواءِ ڪنهن ٻي شيءِ سان روزو ٽوڙي ته ان تي كفاره نه آهي (هدايم) هن مسئلي بابت اسان تي وڌ ۾ وڌ اها ڳالهه واضح ٿي آهي، والله اعلم (حرره الفقير عبدالواحد السيوستاني)

فائدہ (۱) : جيڪڏهن ڪو شخص ليلة القدر ۾ ڪيرڻي کائي ته سندس اڳيان پويان، ڄاڻي وائي ڪري يا ان ڄاڻائيءَ ۾، لڪ چپ ۾ ڪري يا علي الاعلان، بخشش گهري يا نه گهري، سڀ گناهه معاف ٿين ٿا (ڪنز العباد) جيڪو شخص جنت جو ڪاڌو کائڻ گهري، ان کي گهرجي ته زردو کائي (ڪنز العباد) شبِ برات ۾ گوشت کائڻ کان بچڻ گهرجي (مطلوب المؤمنين) صوفيه ۾ آهي ته شبِ قدر جمهور علماء وٽ ستاويهن رمضان ۾ آهي ۽ اهو قول صحيح آهي ۽ ان تي فتويٰ آهي. جيڪو شخص ان رات ايمان ۽ ثواب جي نيت سان عبادت ڪري، ان جا سڀ گذريل گناهه معاف ٿين ٿا (فتاويٰ برهنه، بياض هاشمي)

سوال: مريض رمضان مبارڪ جي مهيني ۾ تندرست ٿئي، ليڪن ڪمزوري گهڻي آهي، روزو رکي ٿو ته بيمار ٿيڻ جو ڊپ اٿس. ڇا ان صورت ۾ روزو رکي يا نه؟

جواب: گمان غالب آهي ته روزو رکڻ سبب بيمار ٿيندو ته نه رکي، پر جيڪڏهن رڳو وهر اٿس ته ان جو اعتبار نه آهي. بحر ۾ آهي ته جنهن کي بيماريءَ جو خوف هجي، اهو روزو نه رکي ۽ ان جو دارومدار مريض جي سوچ ۽ تجربي تي آهي، غالب گمان هجي ته ان جو اعتبار ڪيو ويندو. تبين ۾ آهي ته صحيح ڳالهه اها آهي ته مريض کي روزي رکڻ سان بيمار ٿيڻ جو ڊپ هجي ته اهو مريض جي حڪم ۾ آهي. ”ڊچڻ“ جو مطلب آهي غالب گمان. مصنف ان کي ئي خوف قرار ڏئي ٿو ۽ اوهان کي معلوم آهي ته تندرست ماڻهو خوف سبب روزو ڇڏي سگهي ٿو ته پوءِ جيڪو بيمار هجي، اهو وڌيڪ

حقدار آهي ته روزو نه رکي، جيئن ڳجهو نه آهي. ان ڪري بعض ڪتابن ۾ ان لاءِ روزي نه ڇڏڻ جو جيڪو حڪم آهي، ان جو مطلب هي آهي ته کيس بيمار ٿيڻ جو خدشو يا خطرو نه بلڪه ڪامل يقين هجي، جيئن بحر جي هن عبارت مان معلوم ٿئي ٿو، ته ابن الملڪ خوف ۽ خطري جي حڪم کي عام رکيو آهي (شرح المجمع) يعني وهر ۽ خدشو هجي ته روزو نه ڇڏي. فتح القدير جي عبارت جو به اهوئي مطلب آهي ته هڪ شخص تندرست ٿيو، پر ڪمزوري باقي آهي ۽ ڊڄي ٿو ته روزو رکندو ته وري بيمار ٿيندو. قاضي ابويوسف امام ابوحنيفه کان اهو مسئلو پڇيو. انهيءَ ورندي ڏني ته خوف ڪا شيءِ نه آهي. يعني وهر جو اعتبار ۽ علاج نه آهي. محيط ۾ آهي ته جن ڳالهين جو رڳو وهر هجي، شريعت ۾ انهن جو اعتبار نه هوندو آهي. انهيءَ ڪري روزو رکڻ وقت بيمار ٿيڻ جو رڳو وهر ۽ خدشو هجي ته روزو ڇڏڻ جي اجازت نه آهي ۽ بيمار ٿيڻ جي پڪ هجي ته تندرست به روزو ڇڏي سگهي ٿو، پوءِ بيمار لاءِ ته وڌيڪ اجازت آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص سحري ڪائي پنهنجي زال سان همبستري ڪئي پوءِ ٻنهي کي ان حالت ۾ نند وٺي وئي. صبح ٿيڻ کان بعد اڃانڪ ٻئي اٿيا ۽ هڪدم هڪ ٻئي کان جدا ٿيا. ٻنهي جي روزي بابت ڪهڙو حڪم آهي ڇا انهن تي روزي جو ڪفارو آهي يا نه؟

جواب: بظاهر انهن تي روزي جو ڪفارو نه آهي، ڇاڪاڻ ته جماع جيڪو روزو ٽوڙي ٿو اهو آهي صبح ٿيڻ کان بعد مرد عورت جو هڪ ٻئي ۾ اڳهڙ جو داخل ڪرڻ. ضروري نه آهي ته اهي ان حالت ۾ سدائين رهن.... (هدايه) ساڳيءَ طرح بحر ۾ به آهي. خلاصو هي ته مٿين حالت ۾ مرد عورت صبح ٿيڻ کان بعد لڏا وڃن ته ان کي مباشرت قرار نه ڏبو جو ان جي ڪري مٿن ڪفارو واجب ٿئي. بلڪ صبح ٿيڻ کان اڳ زال مڙس وارو ڪم واقع ٿيو آهي ان ڪري انهن تي روزي جي قضا نه آهي. بحر جي هيءَ عبارت به ان جي تائيد ڪري ٿي ته ”جيڪڏهن صبح کان اڳ زال مڙس همبستري ڪن.“ ان حالت ۾ سج اڀرڻ مهل تائين رهن ته سجاڳ ٿيندي هڪدم جدا ٿين، ائين نه ڪندا ۽ جسر کي حرڪت ڏيندا ته روزو قضا ڪن ۽ اهو ڪفر جو ڪم آهي. جاڳڻ کان جهٽ پل بعد جدا ٿيڻ ته ڇا ان وقت روزي جي قضا ڪن؟ بحر مان معلوم ٿئي ٿو ته ان صورت ۾ مٿن قضا نه آهي. جيئن ڄاڻائي ٿو ته يلجي رمضان ۾ مباشرت ڪيائون ۽ ان حالت ۾ رهيا تانجو ياد آين پوءِ انزال ڪيائون ته انهن تي روزي جي قضا آهي ۽ جيڪڏهن هڪدم جدا ٿيا ته قضا نه آهي. ڇاڪاڻ ته روزي ۾ ويسر جي ڪري ڪاٺ پيئڻ ۽ جماع ڪرڻ معاف آهي. عالمگيريءَ جي هيءَ عبارت به ان جي تائيد ڪري ٿي ته جيڪڏهن سحريءَ کان بعد مباشرت ڪيائون، سج اڀرڻ تائين ان حالت ۾ رهيا، پوءِ نند مان اٿيا يا ويسر مان هوشيار ٿيا ۽ هڪدم جدا ٿيا ته صحيح روايت مطابق انهن جو روزو نه ٽٽندو. جيئن فتاويٰ قاضي خان ۾ آهي. جيڪڏهن صبح ٿيڻ جي باوجود نند ۾ ان حالت ۾ پيا هجن ۽ پوءِ سجاڳ ٿي هڪ ٻئي کان جدا ٿين ته ان صورت ۾ سندن روزي نه ڀڄڻ جو ڪو سبب بظاهر نظر نٿو اچي. ڇاڪاڻ ته سج اڀرڻ کان بعد به زال مڙس جو انهيءَ حالت ۾ موجود رهڻ جو مطلب آهي مستيءَ جي حالت ۾ هڪ ٻئي کي چنبڙڻ ۽ نند وارو شخص سجاڳ جي حڪم ۾ آهي، خاص ڪري شرعي ڪمن ۾ ٻنهي

جو ساڳيو حڪم آهي. (نعير الالوان) اشيائو ۾ آهي ته ننڊ ۾ انسان پنجويهين ڳالهين ۾ سجاڳ انسان وانگر آهي. پهرين ڳالهه اها ته ننڊ ۾ سندس منهن کليل آهي، مينهن جو پاڻي سندس وات ۾ پيو يا ڪنهن ماڻهوءَ سندس وات ۾ پاڻي وڌو ۽ اهو سندس پيٽ ۾ پهتو ته ان جو روزو فاسد ٿيندو. انهيءَ آڌار تي جيڪڏهن سج اڀرڻ کان بعد به زال مڙس قابل اعتراض حالت ۾ رهن ته سندن روزو ڀڄي پوندو. ان مسئلي ۾ مون تي اهو ظاهر ٿيو آهي والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: بحر ۾ آهي ته عورت پاڻيءَ ۾ ويهي ته ان جو روزو ڀڄندو ۽ پاڻيءَ ۾ ڪو تري ته ان جو روزو نه ڀڄندو. ان مسئلي تي عالمن جو اتفاق آهي. ڇا اهو حڪم صحيح آهي يا نه؟

جواب: بظاهر اها عبارت رڳو زباني آهي. بحر ۾ موجود نه آهي. عورت پاڻيءَ ۾ ويهي پنهنجو جسر ڍرو ڪري ڇڏي ۽ سندس پيشاب جي جاءِ تان پاڻي پيٽ ۾ پهچي ته ان جو روزو ٽٽندو ڇاڪاڻ ته سندس پيشاب جي جاءِ مرد جي پيشاب جي جاءِ وانگر نه آهي (بحر) فتح القدير جو مصنف به اهوئي سبب ڄاڻائيندي لکيو آهي ته عورت جو اهو عمل حقني سان مشابهت رکي ٿو. خلاصو هي ته عورت جي پيشاب جي جاءِ پاخانہ جي جاءِ وانگر آهي. انهيءَ ڪري جيئن استنجا ڪرڻ وقت پاڻي اندر داخل ٿيڻ جي خطري سبب ويهڪ جي جاءِ کي بلڪل ڍرو ڪري ويهن صحيح نه آهي. ساڳيو حڪم روزيدار لاءِ وهنجڻ وقت به آهي. جيڪڏهن وهنجڻ وقت عورت جو جسر ڍرو نه آهي ۽ پاڻي پيٽ ۾ وڃڻ جو امڪان نه آهي ته روزو نه ڀڄندو. روزي جي حالت ۾ پاڻيءَ ۾ ترڻ سان يقيني حالت مطابق روزو نٿو ڀڄي پر مڪروم آهي. مخدوم محمد هاشم ٺٽوي رح السراج الوهاج ۽ تاتارخانيه جي حوالي سان لکي ٿو ته ويسام جوڳي قول مطابق تيراڪي روزي کي نٿي ٽوڙي ان جي باوجود روزيدار لاءِ ترڻ مڪروم تحريمي آهي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

نوٽ: پاخانہ جي جاءِ وٽان مريض کي دوا چاڙهڻ کي ”حقنو“ چئجي ٿو (مترجم)

سوال: جيڪڏهن صبح ٿيڻ کان بعد ڄاڻي وائي چلم پيئي ته روزي جو ڪفارو لازم آهي يا نه؟

جواب: بظاهر ان تي ڪفارو پڻ لازم آهي. جيئن امداد الفتاح ۾ آهي ته جيڪڏهن ڪو شخص پنهنجي پيٽ ۽ دماغ ۾ دوا جي غرض سان عنبر ۽ عود وغيره جي دونهين کان سواءِ دونهون داخل ڪري جنهن سان روزيدار کي فائدو رسي ته سندس روزو ڀڄندو. آءٌ چوان ٿو ته اسان جي زماني ۾ ان جو مطلب ظاهر ٿي چڪو آهي. مطلب آهي پيٽي ۽ حقو وغيره. ان جي پيئڻ سان ڪفارو لازم آهي. الله کان پناهه ۽ بخشش گهرون ٿا، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: عالمن جو هن مسئلي بابت ڪهڙو خيال آهي ته رمضان جي مبارڪ مهيني ۾ ڄاڻي وائي ماڻهو ناس ۽ تماڪ ڪ ۾ وجهن ٿا. انهن جو روزو ڀڄندو ۽ مٿن ڪفارو آهي يا نه؟

جواب: بظاهر ان سان روزو ڀڄي ٿو پر ڪفارو نه آهي. ٻئي قول مطابق ڪفارو به آهي. ڇاڪاڻ ته ڪٽيل تماڪ ڪ ۾ وجهڻ هڪ قسم جي دوا دماغ يا پيٽ ۾ چاڙهڻ آهي. هدايه ۾ آهي ته جيڪو شخص حقنو ڏئي يا ڪنهن ذريعي سان دوا دماغ ۽ پيٽ ۾ پهچائي، يا ڪن ۾ دوا جا قطرا وجهي ته

اهو نبي صلي الله عليه وسلم جي هن فرمان ۾ داخل آهي ته ”جنهن ڪا شيءِ اندر داخل ڪئي، ان جو روزو پڇي پوندو.“ يعني ڪا به اهڙي شيءِ پيٽ ۽ جسر کي فائدو رسائي ته روزو پڇندڙ آهي، مگر ان سبب ڪفارو نه آهي جو اهڙي صورت ڪاٺ پيئڻ وغيره جي دائري ۾ نه آهي. امام ابو يوسف جو قول آهي ته ڪا شيءِ دماغ ۽ پيٽ ۾ ڪنهن ذريعي سان چاڙهجي ته روزو پڇندو پر ان جو ڪفارو نه آهي (بحر) رهيو هي مسئلو ته رات جو تماڪ کائي، ڏينهن جو منهن مان ڪڍي ته ان جو روزو نه پڇندو (بحر) والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

فائدو: ليله القدر ڪهڙي تاريخ ۾ آهي؟ ان بابت صحيح حديث ۾ بيان ڪيل هڪ علامت آهي ته ان رات جي صبح جو سج اڀرڻ وقت اچي رنگ جي روشني نظر ايندي، جيئن اسان کي ۱۱۴۷ھ جي رمضان ۾ نظر آئي. اها رمضان جي ستاويهن تاريخ هئي. ان کان پوءِ ڪجهه ٻيون علامتون به مشاهدي ۾ آيون؛ ۱- نوراني موج جيڪا ستارن جي روشني وانگر هئي، جنهن ۾ نه تيزي هئي ۽ نه اکين کي تڪليف ڏيندڙ روشني ۲- ان رات ڪتا نٿا پونڪن. ۳- ان رات مينهن پوي ٿو، توهي ٿورو هجي. اهي پنج نشانين رمضان ۱۱۴۸ھ ۾ اسان جي مشاهدي ۾ آيون، تاريخ ٽيهه رمضان جي هئي. مشڪوٰۃ الانوار ۾ آهي ته شيخ ابوالحسن خراساني چوي ٿو ته جڏهن کان بالغ ٿيو آهيان، قدر جي ڪا رات مون کان فوت نه ٿي آهي. رمضان جي پهرين تاريخ آچر هجي ته ليله القدر ٽيهين تاريخ ٿيندي، پهرين تاريخ سومر هجي ته ليله القدر اڪويهين تاريخ ٿيندي، پهرين تاريخ اڱارو هجي ته ليله القدر ستاويهن تاريخ ٿيندي، پهرين تاريخ اربعاءِ هجي ته ليله القدر اٺويهين تاريخ ٿيندي، پهرين تاريخ خميس هجي ته ليله القدر پنجويهين تاريخ ٿيندي، پهرين تاريخ جمعو هجي ته ليله القدر سترهين تاريخ ٿيندي، پهرين تاريخ ڇنڇر هجي ته ليله القدر ٽيويهين تاريخ ٿيندي. شرح شرعة الاسلام ۾ اهڙي طرح آهي. چيو ويو آهي ته آخري جمعي جي رات اڪي تاريخ هجي ته ليله القدر هوندي. ان حساب سان پهرين رمضان آچر جي ڏينهن هجي ته شب قدر ۲۷ تاريخ، سومر جي ڏينهن هجي ته شب قدر ۱۹ تاريخ، اڱاري جي ڏينهن هجي ته ۲۵ تاريخ، اربعاءِ جي ڏينهن هجي ته ۱۷ تاريخ، خميس جي ڏينهن هجي ته ۲۳ تاريخ، جمعي جي ڏينهن هجي ته ۲۹ تاريخ، ڇنڇر جي ڏينهن هجي ته ۲۱ تاريخ هوندي (بياض هاشمي المخدوم محمد هاشم ٺٽوي رح)

فائدو ۲: فتح القدير ۾ آهي ته جنهن رات ليله القدر هوندي آهي سج بغير شعائن جي اڀرندو آهي، ڇو ته ان جي روشني ختم آهي. علامه ابن حجر فرمائي ٿو ته اها علامت فائديمند آهي حالانڪ اها نشاني رات پوري ٿيڻ کان بعد ظاهر ٿئي ٿي. ڇاڪاڻ ته ڪڏهن اها روشني قدر جي رات ۾ ظاهر ٿيندي آهي ۽ ڪڏهن ان جي ڏينهن ۾ ظاهر ٿيندي آهي. اسين عرض ڪريون ٿا ته ان سلسلي ۾ مشاهدي ۽ تجربي جي ضرورت آهي. مخدوم محمد هاشم ٺٽوي رح اعتراض جو جواب ڏيندي فرمائي ٿو ته اها نشاني اسان جي تجربي هيٺ آهي جيئن مٿي لکي چڪا آهيون. ليله القدر جي بابن ۾ حافظ ابن حجر فرمائي ٿو ته ان بابت عالمن ۾ گهڻو اختلاف آهي. اسان کي سندن چاليهن کان مٿي قول معلوم

ٿيا آهن، ان ڏس ۾ اسان کي جمعي (جي رات) ۾ اهڙي گهڙي نصيب ٿي آهي (بياض هاشمي)
سوال: حديث شريف ۾ آهي ته ”چند ڏسي روزو رکو ۽ چند ڏسي عيد ڪريو.“ ان حساب سان
رمضان ۾ ڪڏهن ٽيهه ۽ ڪڏهن اٺيهه روزا ٿين ٿا. مهينو ٽيهن جو هجي ۽ هڪ شخص جو سفر سبب
هڪ روزو رهجي وڃي ته ان جي قضا ان تي لازم آهي يا نه؟

جواب: کيس رهيل روزو رکڻ لازم آهي ۽ معاف نه آهي ڇاڪاڻ ته قرآن مجيد جي نص يعني پڌرو
حڪم آهي ته ومن کان منڪم مريضا او علي سفر فعدة من ايام اخر (جيڪو اوهان مان بيمار يا مسافر
هجي، اهو ٻين ڏينهن ۾ روزا رکي) هن آيت ۾ الله تعاليٰ مريض ۽ مسافر کي روزي نه رکڻ يا صحيح
لفظن ۾ ملتوي ڪرڻ جي رخصت ته ضرور ڏني آهي پر اهو به ٻڌايو آهي ته ان کي قضا ڪرڻ لازم
آهي. جيڪو شخص دعويٰ ڪري ٿو ته جيڪڏهن مسافر هڪ روزو گهٽ رکي ته ان تي ان جي قضا نه
آهي ته سندس اها دعويٰ قرآن مجيد جي واضح حڪم جي خلاف آهي. ان ڏس ۾ هي دليل صحيح آهي
تر رمضان ۲۰ ڏينهن به ٿيندو آهي ته ۲۹ ڏينهن به، پر ان مان اهو ڪٿي معلوم ٿئي ٿو ته جنهن
مهيني کي الله تعاليٰ ٽيهن ڪيو آهي مسافر کي اختيار آهي ته ان جو هڪ روزو گهٽائي ان کي اٺيهن
ثابت ڪري؟ ظاهر آهي ته جڏهن مقيم ماڻهو ٽيهه روزا پورا رکن ٿا ته مسافر کي به ٽيهه پورا رکڻا
آهن جو رمضان مسافر ۽ مقيم ٻنهي لاءِ برابر آهي، واللہ اعلم (حرره المخدم عبدالواحد السيوستاني)
فائدو: امير المؤمنين حضرت علي ڪرم الله وجهه فرمائي ٿو ته (خاص ڪري) رمضان شريف ۾ سفر
شروع ڪرڻ جائز نه آهي جيئن بحر راتق مان معلوم ٿئي ٿو ته قرآن ۽ حديث جي قطعي حڪم مطابق
رمضان شريف ۾ سفر ڪرڻ جائز آهي مگر حضرت علي ۽ ابن عباس- رضي الله عنهم- منع فرمائين ٿا
(المحيط) حضرت علي ڪرم الله وجهه جي حڪم مطابق رمضان جي عزت ۽ احترام جي تقاضا آهي ته
رمضان جو مبارڪ مهينو اچي ته پوءِ سفر شروع نه ڪجي. خاص ڪري جيڪو شخص حضرت علي
مرتضيٰ جي محبت جي دعويٰ ڪري ان کي حق نٿو پهچي ته سندن فتويٰ جي ابتڙ روزن جي مهيني ۾
سفر تي نڪري، بلڪ ان کي جڳائي ته مقيم وانگر پاڻ تي روزو رکڻ لازم ڄاڻي تان ته اهلبيت جي
محبت جي سندس دعويٰ سچي ثابت ٿئي. وڪيع تابعي حضرت علي رضه جي روايت بيان ڪري ٿو ته
جيڪو شخص مقيم هجي ۽ رمضان لهي، پوءِ سفر شروع ڪري ته به ان تي روزو رکڻ فرض آهي
ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ جو فرمان مبارڪ آهي ته ”جيڪو رمضان لهي، اهو ان جا روزا رکي“ (عبدبن
حميد، ابن جرير، ابن ابی حاتم) واضح هجي ته ڪنهن شخص فتويٰ ڏني آهي ته رمضان اچي ته سفر
شروع ڪري ڇڏجي تان ته روزا رکڻ کان بچي سگهجي. انهيءَ شخص به غلطيون ڪيون آهن؛ ۱-
محبان علي رضه لاءِ حضرت علي رضه جي فتويٰ موجب جائز نه آهي ته رمضان ۾ سفر شروع ڪن.
۲- اهو سمجهڻ به غلط آهي ته رمضان ۾ سفر سبب روزا معاف ٿين ٿا، ڇاڪاڻ ته جيئن مٿي ڄاڻائي
چڪا آهيون ته حضرت علي سائين فرمائي ٿو ته سفر شروع ڪري تڏهن به ان تي روزا رکڻ واجب
آهن. الله سڀني کي دماغ جي ان خلل ۽ سڌي واٽ تان ٽٽڻ کان حفاظت ۾ رکي. مٿي بيان ڪيل محب
اهلبيت کي گهرجي ته پنهنجي دعويٰ محبت جو عملي ثبوت پيش ڪري، رڳو زباني دعويٰ فائدو ڏيندو

نه آهي، جيئن انصاف پسند ماڻهوءَ کان گجهو نه آهي.

هن مسئلي جي وڌيڪ تحقيق

واضح هجي ته جيڪو مسافر سفر جي ڪري روزا نه رکي ان تي ان جي قضا ڪرڻ واجب آهي جيئن آيت سڳوريءَ مان ثابت آهي ته فعدة من ايام اخر (مسافر ان جي بجاءِ ٻين ڏينهن ۾ روزا قضا ڪري) سفر ۾ نماز قصر آهي، يعني اڌ نماز معاف آهي، پر روزا معاف نه آهن. سمورا علماءُ ۽ مفتي صاحبان ڄاڻن ٿا ته جيڪڏهن مسافر سفر ۾ رمضان جا روزا رکي ته جائز آهي، جيئن مواهب لڌيه ۾ آهي ته جمهور علماءُ ۽ سڀ اهل فتويٰ چون ٿا ته مسافريءَ ۾ روزو رکڻ جائز آهي ۽ رڪنڌڙ طرفان فرض ليکيو ويندو. ان مسئلي ۾ ڪو اختلاف نه آهي، پر داؤد ظاهريءَ جا پيروڪار، جن کي ظاهري فرقو چئجي ٿو، چون ٿا ته مسافر لاءِ سفر جي حالت ۾ رمضان جا روزا رکڻ جائز نه آهي. جيڪڏهن رڪيائين ته نه ليکيا ويندا ۽ ان جي قضا ان تي واجب آهي. مذهب جا محقق عالم چون ٿا ته جيڪڏهن مسافر روزي جي تڪليف سفر جي حالت ۾ برداشت ڪري سگهي ته ان جي لاءِ روزو رکڻ افضل آهي ۽ تڪليف برداشت نه ڪري سگهي ته نه رکڻ افضل آهي. هدايه ۾ آهي ته جيڪڏهن مسافر کي روزي سبب تڪليف ٿئي پھچي ته ان لاءِ روزو رکڻ افضل آهي. امام نوويءَ جي منھاج ۾ آهي ته امام مالڪ، ابوحنيفه، شافعي ۽ اڪثر عالم چون ٿا ته جنهن شخص ۾ سفر جي صعوبت برداشت ڪرڻ جي سگھ هجي، ان لاءِ روزو رکڻ افضل آهي. تڪليف برداشت نٿو ڪري سگھي ته روزو نه رکڻ افضل آهي ۽ دليل طور نبي صلي الله عليه وسلم جو عمل پيش ڪن ٿا ته پاڻ سڳورا سفر جي حالت ۾ روزو رکندا هئا. حضرت ابودرداءُ جي روايت آهي ته اسين رسول الله صلي الله عليه وسلم سان گڏجي ڪنهن جنگ جي سفر ۾ نڪتاسون، ڏاڍي سخت گرمي هئي، تانجو اسان مان ڪي گرميءَ جي تيزيءَ جي ڪري پنهنجا هٿ مٿي تي رکي رهيا هئا ۽ رسول الله صلي الله عليه وسلم کان سواءِ ٻيو ڪو روزيدار نه هو (فتح القدیر) درمختار ۾ آهي ته مسافر لاءِ روزو رکڻ افضل آهي، ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ ارشاد فرمائي ٿو: وان تصوموا خير لکم (البقره) جيڪڏهن توهان روزو رکو ته اهو توهان لاءِ چڱو آهي، بشرطيڪ سفر جي حالت ۾ روزيدار کي تڪليف نه پھچي. ثابت ٿيو ته هيءُ آيت مقيم ۽ مسافر هر هڪ لاءِ عام آهي. ان ڪري جنهن شخص کي سفر جي حالت ۾ تڪليف نه پھچي، ان لاءِ روزو رکڻ چڱو آهي، جيئن الله تعاليٰ جو هي فرمان ان تي دلالت ڪري ٿو ته: ”يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر.“ (الله توهان سان آساني ڪرڻ گھري ٿو، سختي ڪرڻ نٿو گھري) ان سلسلي ۾ حديثون به گھڻيون آهن. ابوسعيد خدری جي روايت آهي ته رمضان جي پهرئين ڏهين ۾ اسين رسول الله صلي الله عليه وسلم سان جنگ جي سفر ۾ نڪتاسين. اسان مان ڪن کي روزو هو ۽ ڪن کي روزو نه هو. جن کي روزو هو، اهي روزي ۾ خوش هئا ۽ جن کي روزو نه هو، اهي بغیر روزي جي خوش هئا (مسلم) امام نووي فرمائي ٿو ته عالم چون ٿا ته جنهن شخص ۾ سفر دوران روزي رکڻ جي سگھ هجي، ان لاءِ روزو رکڻ چڱو آهي ۽ جنهن ۾ سگھ نه هجي، ان جي لاءِ روزو نه رکڻ صحيح آهي. هي قول هن مسئلي ۾

وڌيڪ پڌرو آهي جيئن مذهب جي اڪثر عالمن ان کي ترجيح ڏني آهي (المنهاج) انهن مان هڪ حديث اها آهي، جنهن کي مشڪوة جي مصنف سلمة بن المحيق جي حوالي سان بيان ڪيو آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو ته جنهن وٽ سواري هجي، اهو ان کي گاهه کارائي سگهي ته ان کي گهرجي ته (سفر جي حالت ۾) به روزا رکي (ابوداؤد) شيخ عبدالحق محدث دهلوي مشڪوة جي شرح ۾ لکي ٿو ته هن حديث مان معلوم ٿيو ته آساني هجي ته سفر ۾ به روزو رکجي ۽ اهو مسافر لاءِ مستحب آهي. جيڪڏهن مسافر روزو نه رکي ته جائز آهي، چاهي تڪليف جو سبب نه هجي. ان قول تي عالمن جو اجماع آهي ۽ گجهو نه آهي ته موجوده زماني ۾ مسافريءَ ۾ روزا رکڻ وڌيڪ افضل آهي، جو ٻين مهينن ۾ ايترو ثواب نٿو ملي. جيتوڻيڪ مسافر بعد ۾ روزا قضا ڪري ٿو، پر افضل آهي ته ماه مبارڪ ۾ روزن جي سعادت کان پاڻ کي محروم نه ڪجي. متانه ۾ آهي ته مهيني جي بابرڪت هجڻ جي ڪري افضل آهي ته مسافر مسافريءَ ۾ روزا رکي، ڇاڪاڻ ته بيهقيءَ ۾ هڪ ڊگهي حديث آهي. پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم جو فرمان آهي ته جيڪو شخص رمضان ۾ نفلي ڀلائي جو ڪم ڪندو، ڇڻ ته غير رمضان ۾ فرض ادا ڪيائين ۽ جنهن رمضان ۾ هڪ فرض ادا ڪيو، غير رمضان ۾ ڇڻ ته ستر فرض ادا ڪيائين. انهيءَ لحاظ سان بابرڪت مهيني ۾ روزا رکڻ جو مطلب آهي ٻين مهينن ۾ ستر فرضن جو ثواب حاصل ڪرڻ ۽ ظاهر آهي ته مسافر کي اهو ثواب بعد ۾ ڪٿي حاصل ٿي سگهي ٿو؟ جيڪي ماڻهو مسافر لاءِ سفر جي حالت ۾ روزي رکڻ جا مخالف آهن، اهي هن حديث مان دليل وٺن ٿا ته پاڻ سڳورن فرمايو ته سفر ۾ رمضان جو روزو رکڻ ڀلائيءَ جو ڪم نه آهي (بخاري ۽ مسلم) ان جو جواب هي آهي ته هن مسئلي ۾ اصل دارومدار تڪليف برداشت ڪرڻ جي سگهه تي آهي، جيئن مشڪوة جي حديث ۾ اهڙي وضاحت موجود آهي. جابر رضي الله عنه کان روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن هڪ سفر دوران ماڻهن جو هڪ ٽولو ڏٺو، جيڪي ڪنهن شخص تي چانو ڪري هلي رهيا هئا. فرمايائون ته اهو ڇا آهي؟ عرض ڪيائون ته روزيدار آهي (جنهن کي تڪليف کان بچائڻ خاطر مٿس چانو ڪن ٿا) فرمايائون ته سفر ۾ روزو رکڻ نيڪيءَ جو ڪم نه آهي (بخاري ۽ مسلم) شيخ عبدالحق محدث دهلوي رح ان حديث جي شرح ۾ فرمائي ٿو ته يعني جڏهن روزيدار جي حالت ايتري خراب ٿي وڃي ته ان حالت ۾ روزو رکڻ نيڪي نه آهي ۽ اهڙي شخص لاءِ افضل آهي ته روزو نه رکي. ساڳيو جواب ان حديث جو به آهي، جنهن ۾ آهي ته پاڻ سڳورن صلي الله عليه وسلم فرمايو ته ”اهي ئي نافرمان آهن.“ يعني جيڪي سگهه نه هئڻ جي باوجود روزو رکن، اهي الله تعاليٰ ۽ رسول صلي الله عليه وسلم جا نافرمان آهن (فتح القدير) صحيح مسلم ۾ آهي ته پاڻ سڳورن کي عرض ڪيو ويو ته سفر جي حالت ۾ ماڻهن لاءِ روزو رکڻ مشڪل ٿي پيو آهي. ان وقت پاڻ مٿيان الفاظ فرمايائون. جيتوڻيڪ اهي الفاظ خاص واقعي جي باري ۾ ارشاد فرمايا ويا آهن، پر اعتبار لفظن جي عموم جو هوندو آهي. حديثن ۾ هن مسئلي بابت جيڪو اختلاف نظر اچي ٿو، سو اهڙي طريقي سان دور ٿئي ٿو. حضرت علي ڪرم الله وجهه جي محبت جي دعويٰ ڪندڙ شخص رمضان مبارڪ ۾ سفر شروع ڪندا آهن ۽ دعويٰ ڪندا آهن ته حالت سفر ۾ رمضان جا روزا ڇڏڻ

افضل آهي، بلڪ ان حالت ۾ روزي کي جائز ٿا ڄاڻن. ڪي ٻيا مفتي، جيڪي شرعي احڪام ۾ ڪامل مهارت ٿا رکن، شيمن جي ان قول کي امير المؤمنين حضرت علي مرتضيٰ ڪرم الله وجهه جي هن قول سان رد ڪن ٿا ته پاڻ فرمائي ٿو ته رمضان شروع ٿي سفر ڪرڻ جائز نه آهي، جيئن بحررائق مان سمجه ۾ اچي ٿو ته قرآن ۽ حديث جي پڌري حڪم موجب رمضان ۾ سفر جائز آهي پر حضرت علي ۽ حضرت ابن عباس جي قول مطابق جائز نه آهي (محيط). معلوم ٿيو ته خود حضرت علي ڪرم الله وجهه وٽ رمضان مهيني ۾ سفر جائز نه آهي، پوءِ جيڪو شخص اهل بيت جي محبت جي دعويٰ ڪري، ان کي گهرجي ته رمضان شروع ٿي ته سفر شروع نه ڪري ۽ جيڪڏهن حضرت علي سائينءَ جي فرمان جي مخالفت ڪندي سفر شروع ڪري ته به ان تي لازم آهي ته روزو رکي، ڇاڪاڻ ته حضرت علي جو فرمان آهي ته جيڪو مقيم هجي، پوءِ ان تي رمضان شريف اچي ۽ سفر شروع ڪيائين، تڏهن به ان تي روزو رکڻ ضروري آهي، ڇاڪاڻ ته الله تعاليٰ فرمائي ٿو: فمن شهد منكم الشهر فليصمه (جيڪو توهان مان رمضان کي لهي، ان کي گهرجي ته روزا رکي) (عبد بن حميد ابن جرير ابن ابی حاتم عن وکیع) ان ڪري سندن اها فتويٰ، جيڪا قرآن مان ورتل آهي، هن مسئلي بابت پڌري آهي، جيڪا رمضان ۾ مسافري ڪندڙ تي پڻ روزي کي لازمي قرار ڏئي ٿي. جيڪو شخص اهل بيت جو سچو محب ۽ عاشق آهي، ان کي گهرجي ته حضرت عليءَ جي فتويٰ تي عمل ڪندي سفر جي حالت ۾ به روزا رکي، تان ته محبت جي زباني دعويٰ جي بجاءِ ان جو عملي ثبوت پيش ڪري، ڇاڪاڻ ته عمل کان سواءِ خالي دعويٰ ڪنهن ڪم جي نه هوندي آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: تجنيس ۾ آهي ته حسن بن زياد چوي ٿو ته جيڪڏهن اپ جي ٻارڙهاڻ کان بعد چند غائب ٿئي ته سمجهڻ گهرجي ته اهو چند گذريل تاريخ جو آهي ۽ جيڪڏهن ٻارڙهاڻ کان اڳ چند غائب ٿئي ته سمجهڻ گهرجي ته ايندڙ رات جو چند آهي. اهڙي طرح خزانه الروايات ۽ تحفة الفقہ ۾ آهي. ڇا ان روايت تي عمل آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر اها روايت شاذ يعني قليل ۽ ناقابل عمل آهي ۽ حسن بن زياد اسان جي مذهب جي علما مان نه آهي، جو سندس قول اختيار ڪجي. پھر جو مصنف چوي ٿو ته اسان تي واجب آهي ته پنهنجي امام جي قول تي عمل ڪريون. اهوئي سبب آهي ته بحر، درر وغيرهما جهڙن معتبر ڪتابن اهڙي شاذ روايت بيان نه ڪئي آهي. اپ جي ٻارڙهاڻ سج لهن کان ڪافي دير سان غائب ٿيندي آهي ۽ ائين گهٽ ٿيندو آهي ته ايتري دير چند اپ تي موجود رهي. جنهن چند جو اعتبار آهي اهو اهوئي هوندو آهي جيڪو رات ٿيڻ کان بعد ڏسڻ ۾ اچي. ۽ رات سج لهن کان بعد ٿيندي آهي اهوئي سبب آهي ته ان وقت روزو کولڻ جائز آهي. البته شيئا ستارا ظاهر ٿيڻ ۽ اپ جي ٻارڙهاڻ غائب ٿيڻ کان بعد روزو کولڻ ٿا. شايد اهي ئي اپ جي ٻارڙهاڻ کي ڏينهن ۾ شامل سمجهن ٿا. حالانڪه درمختار ۾ آهي ته ڏينهن ۾ چند سج لڙڻ کان اڳ ڏسجي، ان کان بعد ڏسڻ جو ڪو اعتبار نه آهي. اهوئي ظاهر مذهب آهي ۽ اڪثر مشائخ ان جا قائل آهن ۽ ان تي فتويٰ آهي. هن قول ۾ اشارو آهي ته رات جو چند ڏسڻ معتبر آهي ۽ رات سج لهن کان پوءِ ٿيندي آهي. غرض ته ظاهر مذهب مطابق جنهن تي فتويٰ ڏن.

وڃي ٿي، سڄ لهن کان بعد چند ڏسڻ ويساه جوڳي ڳالهه آهي، جيئن ڳجهو نه آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: سفر، بيماري، اڃ ۽ شيخ فانيءَ کي روزي نه رکڻ جي اجازت آهي يا نه؟

جواب: ظاهر آهي ته اهي سڀ اهي سبب آهن جن جي ڪري روزو نه رکڻ جي شريعت ۾ اجازت آهي. بحر ۾ آهي ته مسافري، بيماري، حمل، کير ڌارائڻ، بک، اڃ، ڪراڙپ جي ڪري روزو نه رکڻ جي اجازت آهي. ڇاڪاڻ ته سفر ۾ صعوبت سھڻ ضروري نه آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته بيمار کي موت جو خوف هجي يا ڊڄي ته روزو رکندو ته سندس جسم جو ڪو عضو ضائع ٿيندو ته روزو نه رکي ان تي عالمن جو اجماع آهي. يا جيڪڏهن ڊڄي ته بيماري وڌندي تڏهن به روزو نه رکي، بعد ۾ قضا ڪري. (محيط) هدايه ۾ آهي ته جنهن عورت کي حمل هجي، ۽ جيڪا ٻار کي کير پياري ٿي، جيڪڏهن اهي پاڻ تي يا ٻار تي ڊڄن ته تڪليف ۽ عذر جي ڪري روزو ڇڏي ڏين ۽ بعد ۾ قضا ڪن. ”شيخ فاني“ جيڪو روزي جي سگهه نه رکي، هر روزي جي بدلي ۾ هڪ مسڪين کي کاڌو کارائي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته انهن عذرن ۽ مجبورين مان بک ۽ اڃ به آهي جڏهن ان سان هلاڪ يا عقل ضائع ٿيڻ جو خطرو هجي. بحر ۾ اهي سبب بيان ڪندي ڄاڻائي ٿو ته روزيدار صحيح سالم مقيم هجي ۽ کيس مجبور ڪيو وڃي ته روزو ڀڄ نه ته توکي قتل ڪيو ويندو ته کيس روزو ڀڄڻ گهرجي. انهيءَ حساب سان مسافري، مجبوري، بيماري، حمل، کير ڌارائڻ، بک، اڃ، ڪراڙپ، اهي سبب آهن جن جي ڪري رمضان ۾ روزي ڇڏڻ جي اجازت آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ شخص ٺڙي صاف ڪري رهيو آهي. سندس وات ۽ نڪ مان گهڻي ڪس ۽ مٽي اندر داخل ٿي وئي. ان جو روزو ٽٽي پوندو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ان سان روزو نه ڀڄندو ڇاڪاڻ ته ان کي روڪڻ جي منجهس سگهه نه آهي. ملتيءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن روزيدار جي منهن ۾ مٽي، مک، دونهن داخل ٿئي ته ان جو روزو نه ڀڄندو. ڌوڙ ۽ چڪين جي مٽيءَ جو حڪم دونهن وانگر آهي. جيڪڏهن حلق ۾ مٽي، مک دونهن داخل ٿئي ته جيتوڻيڪ اها ڳالهه کيس ياد به هجي ته به مجبوريءَ جي ڪري ان جو روزو نه ڀڄندو، جو ان کان بچڻ ممڪن نه آهي، جيڪڏهن منهن بند به ڪري تڏهن به نڪ ته بند ڪري نٿو سگهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: هڪ شخص روزي جي حالت ۾ ڪپهه ٽائي ٿو، سنهڙا ذرات سندس نڪ ۾ داخل ٿين ٿا، ان جي روزي بابت ڪهڙو حڪم آهي؟

جواب: جڏهن غبار وغيره نڪ ۽ منهن وسيلي اندر داخل ٿئي ته روزو نٿو ڀڄي ته پوءِ ڪپهه جي سنهڙن ڌڙن جي داخل ٿيڻ سان روزو ڪيئن ڀڄندو؟ عالمگيريءَ ۾ آهي ته جيڪڏهن روزيدار جي نڪ مان چڪين ۽ ڪارخانن جو غبار يا دوائن جو ذائقو يا ڪارخانن جي مٽي يا دونهن يا سواريءَ جي ڀاڄ داخل ٿئي جنهن کي ماڻهو روڪي نه سگهي ته ان سان روزو نٿو ٽٽي، السراج الوهاج ۾ ان طرح

آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ شخص جو مال چور ڪاهي وڃن ٿا. ڀاڱيا انهن جي ڪيڊ لڳن ٿا. انهن مان هڪ روزيدار جي حالت خراب ٿي وڃي ٿي ۽ هيٺو ٿي ڪري پوي ٿو. کيس پڪ آهي ته جيڪڏهن روزو نه پيچندو ته مري ويندو. ان ڪري پتر ڪاٽي پاڻي پيئي ٿو تان ته ان جي جان بچي، ڇا ان صورت ۾ ان تي روزي جو ڪفارو آهي يا نه؟

جواب: ان صورت ۾ ان تي روزي جو ڪفارو نه آهي ڇاڪاڻ ته موت جو خوف روزو توڙڻ جو سبب آهي، جيتوڻيڪ پتر ڪاٽڻ سان روزو نٿو پڃي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته جن سببن جي ڪري روزو توڙي سگهجي ٿو انهن مان اڄ، بک به آهي جڏهن ته موت يا عقل ضائع ٿيڻ جو خطرو هجي. جيئن ٻانهيءَ کي ڪم ڪار ڪرڻ جي ڪري هيٺائي وڪوڙي وڃي ۽ روزيدار هئڻ جي ڪري موت جو خوف هجي. ساڳيو معاملو ان شخص جو آهي جنهن کي سخت گرميءَ ۾ اوساري ڪرڻ سبب زندگي يا عقل ضائع ٿيڻ جو خطرو هجي، فتح القدير ۾ ائين آهي. والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: ڄاڻي وائي رمضان جو روزو توڙي ٿو، ان کان بعد ٻيو روزو به توڙي ٿو ان صورت ۾ ان تي ٻنهي روزن جو ڪفارو آهي يا هڪ جو؟

جواب: ظاهر آهي ته ان تي هڪ روزي جو ڪفارو آهي، ساڳيءَ طرح جيڪڏهن ٻن رمضان ۾ روزا توڙي ته به وڌيڪ صحيح قول مطابق هڪ روزي جو ڪفارو واجب آهي (جواهر الاخلاطي) هڪ روايت مطابق ان تي اوترن روزن جو ڪفارو آهي جيترا توڙيا اٽل جيڪڏهن ٻن رمضان جا روزا توڙي ته هر هڪ جو جدا جدا ڪفارو ادا ڪري (الاشباه) ان جي صورت اها آهي ته جيڪڏهن پهريئن روزي جو ڪفارو ادا ڪرڻ کان اڳ ٻيو روزو توڙيائين ته ٻن جي بجاءِ هڪ جو ڪفارو ادا ڪري. پر جيڪڏهن پهريئن جو ڪفارو ادا ڪري پوءِ ٻيو روزو توڙي ته ان صورت ۾ ٻئي جو ڪفارو پڻ ادا ڪري. ڇاڪاڻ ته ٻئي ڏوهه جي سزا پهريئن ڏوهه جي سزا ۾ ان وقت شامل ٿيندي جڏهن کيس پهريئن جي سزا نه ملي هجي. ان جو مثال زنا جي حد جو آهي. هڪ شخص هڪ ڀيرو زنا ڪئي ۽ ان تي حد لاڳو ٿي، وري ٻيهر زنا ڪيائين ته مٿس ٻيهر حد لاڳو ٿيندي، پر جيڪڏهن پهريئن حد لاڳو ٿيڻ کان اڳ ٻيهر ڏوهه ڪيائين ته هڪ ئي سزا ٻنهي ڏوهن جي طرفان نافذ ٿيندي. اشباه ۾ آهي ته جيڪڏهن رمضان جي مهيني جي ڏينهن ۾ هڪ کان وڌيڪ ڀيرا مباشرت ڪري روزو توڙي ته ٻئي ڀيري جي ڪري ان تي ڪا شيءِ لازم نه آهي. البته جيڪڏهن پهريئن جو ڪفارو ادا ڪري پوءِ ٻيا ڏوهه ڪري ته ان جي ڪري مٿس نئين سر سزا لاڳو ٿيندي. ان جو سبب هي آهي ته سزا جي هڪ حڪم ۾ هڪ کان وڌيڪ سزائون شامل ٿين ٿيون. بحر ۾ آهي ته ٻنهي ۾ فرق هي آهي ته هڪ نوعيت ۽ حيثيت جا وڌيڪ ڏوهه ڪري ته انهن لاءِ هڪ سزا ڪافي آهي، بشرطيڪ هڪ ڏوهه جي سزا ڀوڳڻ کان بعد ٻيو ڏوهه نه ڪري، ائين ڪندو ته هر هڪ ڏوهه جي سزا جدا ڀوڳيندو. تانجو جيڪڏهن زنا ڪري، جنهن جي ان کي سزا ملي. ان کان بعد وري زنا ڪري ته ٻيهر کيس سزا ملندي. وڌيڪ ڄاڻائي ٿو ته هڪ سزا ۾ گهڻيون سزائون شامل ڪرڻ وڌيڪ لائق آهي ڇاڪاڻ ته سزا

جو مقصد ڏوهيءَ کي تنبيه ڪرڻ هوندو آهي ۽ اهو مقصد هڪ سزا سان حاصل ٿئي ٿو. ان ڪري ٻيهر ان جي ضرورت نٿي رهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن روزيدار ڄاڻي وائي ڪن ۾ پاڻي وجهي ته ان جو روزو ٽٽندو يا نه؟

جواب: مسئلي جي ان صورت ۾ اختلاف آهي. بحر جو مصنف قاضي خان جي حوالي سان ڄاڻائي ٿو ته جيڪڏهن آهستي ڪن ۾ پاڻي وڌائين، تان ته ڪن جي اندر پهچي ته ان جو روزو فاسد نه ٿيندو. جيڪڏهن پاڻي مٿان ائين هاريائين جو ڪن جي رستي پيٽ تائين پهتو ته ان جو روزو ٽٽي پيو، فتح القدير جي مصنف ان قول کي ترجيح ڏني آهي. پر تنوير جي متن ۾ وضاحت آهي ته اهڙي طرح روزو ٽٽو ٿئي. درمختار ۾ آهي ته پسندیده قول مطابق ائين روزو ٽٽو ٿئي. بحر ۾ هدايه جي حوالي سان آهي ته روزيدار ڪن ۾ پاڻي پاڻ وجهي يا ڪو ٻيو وجهي، روزو نه ٽٽندو. اولولوالجي وضاحت ڪري ٿو ته مختار قول مطابق، ان طرح روزو بلڪل ٽٽو ٿئي، جو اهڙي طريقي سان روزيدار جي دماغ ۽ جسم کي نه ظاهري لحاظ سان فائدو رسي ٿو، نه معنوي لحاظ سان. هن مسئلي بابت مختلف قول آهن، ڪو چوي ٿو ته ”صحيح“ ڳالهه اها آهي ته روزو ٽٽو پيچي ۽ ڪو چوي ٿو ته ”مختار“ قول هي آهي ته روزو پيچي ٿو. ٻئي لفظ ۽ ٻئي قول هڪ ٻئي جي خلاف آهن. درمختار ۾ وضاحت آهي ته جيڪڏهن ڪنهن مسئلي بابت چيو ويو هجي ته ”هيءُ قول صحيح آهي“ يا ”هن تي فتويٰ آهي“ يا ”هن طرح فتويٰ ڏني وڃي ٿي“ ته پوءِ ان جي خلاف قول تي فتويٰ نه ڏيئي. ان جي تقاضا آهي ته مٿين قولن ۾ جنهن قول بابت گذريو ته هيءُ صحيح آهي، ان جي خلاف فتويٰ نه ڏجي. انهيءَ آڌار تي ترجيح هن قول کي آهي ته ڪن ۾ پاڻي پوڻ يا وجهڻ سان روزو ٽٽندو. مگر ياد رکڻ گهرجي ته متن جو قول حاشيه جي قول کان مقدم آهي. پر احتياط جي تقاضا آهي ته ڪن ۾ پاڻي وجهڻ کان پاسو ڪجي، جيئن گجهو نه آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ ڳوٺ ۾ شاهدن شاهدي ڏني ته عيد جو چنڊ ڏٺو اٿن. قاضيءَ انهن کان قسم تي شاهدي وٺي عيد ڪرڻ جو حڪم ڏنو. ٻيءَ رات ٻين ماڻهن ٻئي ڳوٺ ۾ چنڊ ڏسڻ جي ڪوشش ڪئي پر نظر نه آين. ان صورت ۾ قاضيءَ جو حڪم لاڳو ٿيندو يا نه؟ ۽ جن چنڊ ڏسڻ بابت قسم کڻي شاهدي ڏني، انهن جو ڪوڙ ظاهر ٿيو يا نه؟ ۽ چنڊ ڏسڻ ۾ نه اچڻ جي گواهي قابل قبول آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر قاضيءَ جو حڪم لاڳو ٿيندو، جيتوڻيڪ ٻي رات چنڊ نظر نه آيو هجي، جيئن جواهر الفتاويٰ مان معلوم ٿئي ٿو ته قاضيءَ وٽ ٻن شاهدن شاهدي ڏني ته رمضان جو چنڊ ڏٺو اٿن ۽ سندن شاهديءَ جي آڌار تي روزي رکڻ جو اعلان ڪيائين. پوءِ ٽيهه روزا پورا ڪيائون، ان جي باوجود عيد جو چنڊ نظر نه آيو جڏهن ته آسمان به صاف هو ته کين عيد ڪرڻ گهرجي ڇاڪاڻ ته ٽيهه روزا رکيائون، جيئن کين حڪم آهي ۽ ان طريقي مطابق چنڊ ڏسندڙ شاهدن جو ڪوڙ ظاهر نٿو ٿئي، ڇاڪاڻ ته سندن قول ۾ جيتوڻيڪ ڪوڙ جو امڪان آهي تڏهن به فيصلي بابت سندن گواهي دليل لائق آهي ان ڪري چنڊ ڏسڻ جي تائيد ۾ گواهي مقبول آهي پر نه ڏسڻ بابت گواهي قبول جوڳي نه آهي.

بحر ۾ آهي ته اثبات (ڏسڻ) جي گواهي قبول ڪئي ويندي. نفی (نه ڏسڻ) جي قبول نه ڪئي ويندي. محيط ۾ آهي ته شريعت ۾ ڪنهن ڳالهه جي ثابتيءَ جي تائيد ۾ ته گواهي ورتي ويندي آهي ۽ نفیءَ ۽ ناثابتيءَ بابت گواهيون قبول نه ٿينديون آهن. اشباه ۾ آهي ته نفیءَ بابت گواهي قابل قبول نه آهي. ان ڪري ڪنهن ڳوٺ ۾ چنڊ نه ڏسڻ جو مطلب هي نه آهي ته چنڊ موجود ئي نه هو. بحر ۾ آهي ته ان سان چنڊ جو نه هجڻ لازم نٿو اچي. يعني بلڪل ئي ڪٿي به موجود نه هجي، اهو ضروري نه آهي. (الآبار) چاڪاڻ ته هي سبب به ٿي سگهي ٿو ته انهن انهيءَ هنڌ تلاش ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي هجيئن جتي چنڊ هو. يا جنهن وقت چنڊ موجود هو، ان وقت تلاش ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي هجيئن. چاڪاڻ ته چنڊ جو اپ هر رات تبديل ٿيندو رهندو آهي، جيئن ڳجهو نه آهي ۽ چنڊ نظر اچڻ جو وقت به ٿورو هوندو آهي. هي بيان ڪيل سبب صحيح به هجن تڏهن اها حقيقت هر مهڪ ڄاڻي ٿو ته چنڊ ڏيکارڻ صرف الله تعاليٰ جو ڪم آهي. ان ڪري چنڊ اهو ئي شخص ڏسي سگهي ٿو جنهن کي الله تعاليٰ ڏيکاري. انسان جو ڪم رڳو ظاهري سببن مطابق ڪوشش ڪرڻ آهي. شرح عقائد ۾ آهي ته الله جي مخلوق (چنڊ) کي ڏسڻ جا سڀ شرط موجود هجن، تڏهن به ضروري نه آهي ته لازماً نظر اچي. شرح الشرح ۾ آهي ته اهو ممڪن آهي ته چنڊ ڏسڻ جا سڀ شرط موجود هجن، ان جي باوجود ماڻهن کي نظر نه اچي. انهن امڪانن جي موجودگيءَ ۾ جيڪڏهن ڪن ماڻهن کي چنڊ نظر نه اچي ته محض ان ڪري انهن ماڻهن کي ڪيئن ڪوڙو چئي سگهجي ٿو جن چنڊ ڏٺو آهي. باوجود ان محيل حقيقت جي ته فيصلو انهن ماڻهن جي گواهيءَ تي ٿيندو، جن چنڊ ڏٺو آهي، نه انهن ماڻهن جي گواهيءَ تي جيڪي چون ته اسان چنڊ نه ڏٺو آهي. واللہ اعلم (حرره المخذوم عبدالواحد السبوسستاني) سوال: خاص ۽ عام ماڻهن ۾ معمول ۽ مشهور آهي ته رمضان ۽ ذوالحج جي مهينن کان سواءِ علم نجوم جي ماهرن جي قول تي ويساهه ڪندا آهن جيڪي ستارن جو حساب هڻي چنڊ جو فيصلو ڪن ٿا ۽ عاشوري جا روزا يا پيران پير دستگير رح جي يارمين ملهائيندا آهن. ائين ڪرڻ جائز آهي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: صحيح ڳالهه اها آهي ته رمضان جا روزا ۽ عيد الفطر ۽ عيد الاضحى جي عيد ۽ قرباني ڪرڻ ديني معاملن آهن. انهن جي چنڊ ۾ نجومين جي قول جو عمل داخل ۽ اعتبار نه آهي، جيتوڻيڪ اسان جي بعض عالمن سندن قول کي جائز ڄاڻايو آهي. رهيو انهن مهينن جي چنڊ جو معاملو جن سان شرعي حڪم واسطو نٿو رکي، ته انهن جي باري ۾ اهو حڪم نه آهي. رئيس المفسرين محمد بن مقاتل نجومين جي قول تي ويساهه ڪندو هو، جيئن اشباه ۾ آهي ته اسان جا ڪي علماء چون ٿا ته نجومين جي قول تي ويساهه ڪرڻ ۾ ڪو حرج نه آهي. تنوير الاذهان والضمائر ۾ آهي ته يعني ڪسوف ۽ خسوف يعني چنڊ گرهڻ ۽ سڄ گرهڻ وغيره جهڙن معاملن ۾ علم نجوم جي ماهرن جي قول جو اعتبار ڪيو ويندو. اشباه ۾ آهي ته محمد بن مقاتل نجومين کان اهڙن معاملن بابت پڇاڳاچا ڪندو هو ۽ سندن قول تي ويساهه ڪندو هو. ان کان علاوه علماء جي هڪ جماعت نجومين جي قول تي يقين ظاهر ڪري ٿي. امام سرخسي حديث جي بنياد تي سندن قول کي رد ڪري ٿو. جيڪي نجومين جي قول تي ويساهه ڪن ٿا، اهي ان اعتراض جو جواب ڏين ٿا ته الله جي رسول ديني احڪام ۾ نجومين جي

ڳالهين تي ويساه ڪرڻ کان منع فرمائي آهي. مثلاً غيب جون خبرون ٻڌائڻ. رهيو سج گرھڻ، چنڊ گرھڻ يا مختلف مهينن جي چنڊن جو حساب هڻڻ ان جي ممانعت نه آهي. جيئن تنوير الازهان والضمائر جي مصنف وضاحت ڪئي آهي. والله الموفق للصواب (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني) سوال: اسان جي ملڪ جي ڪن ڳوٺن ۾ ڪي اهل علم، جيڪي قاضيءَ يا حاڪم جي طرفان مقرر ٿيل نه آهن، انهن جو حال به معلوم نه آهي ته عادل آهن يا نه؟ ۽ فاسق آهن يا نه؟ اهي جن ڏينهن ۾ اپ صاف هوندو آهي، اهل علم وٽ عيدالفطر ۽ عيدالاضحيٰ جي چنڊ ڏسڻ جي شاهدي ڏيندا آهن. اهل علم سندن گواهي قبول ڪندي ماڻهن کان روزو توڙائين ٿا ۽ عيد پڙهائين ٿا. ڇا سندن اهڙي گواهي منظور ۽ جائز آهي؟ ۽ اهل علم جو حڪم لاڳو ٿيندو يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: بظاهر ڳوٺن ۾ روزن رکڻ ۽ عيد ڪرڻ جي باري ۾ سرڪاري شاهدي تي دارومدار نه آهي، جو اتي سرڪاري عملدار، قاضي ۽ شاهد موجود نه هوندا آهن. جيڪڏهن ويساه جوڳي عالم وٽ اهڙا ماڻهو شاهدي ڏين ۽ ماڻهن کي اهڙو اطلاع ڪن ته روزو رکي ۽ عيد ڪري سگهن ٿا، جيئن تنوير ۾ آهي ته ماڻهو جيڪڏهن اهڙي شهر ۾ هجن، جتي حاڪم نه هجي ته مجبوريءَ جي ڪري ويساه جوڳن ٻن ماڻهن جي قول تي روزو رکي ۽ عيد ڪري سگهن ٿا. بحر ۾ آهي ته جيڪو شخص ڳوٺن ۾ رمضان جو چنڊ ڏسي ۽ اتي والي ۽ قاضي موجود نه هجي. ڏسندڙ جيڪڏهن قابل اعتبار آهي ته ماڻهو سندس گواهيءَ تي روزو رکن ۽ عيد لاءِ ٻن عادل گواهن جي شاهدي ضروري آهي. خزانه المفتين ۾ آهي ته ڳوٺن ۾ جتي والي ۽ قاضي نه هجي ڪو رمضان جو چنڊ ڏسي ۽ اعتبار جوڳو هجي ته ماڻهو سندس قول مطابق روزو رکن ۽ عيد لاءِ ٻن عادل شاهدن جي شاهدي ضروري آهي. جواهر الاخلاقيءَ ۾ آهي ته ڪنهن ڳوٺ ۾ منصف مزاج ماڻهو رمضان جو اڪيلي سر چنڊ ڏٺو، جڏهن ته آسمان ۾ جهڙ هو ۽ اتي نه والي ۽ قاضي آهي ۽ نه ان جو نائب. اهو ڳوٺاڻ آڏو اهڙي گواهي ڏئي ته ڳوٺاڻا سندس عدالت ۽ سچائي معلوم ڪرڻ کان پوءِ سندس قول تي روزو رکن. اهڙيءَ طرح ٻن چئن گواهي ڏني ته سوال جو چنڊ ڏٺو اٿن، جڏهن ته آسمان ۾ جهڙ هو ۽ اتي والي ۽ قاضي موجود نه آهي ته سندن گواهيءَ تي عيد ڪرڻ جائز آهي. عالمگيريءَ ۾ آهي ته رهيو ڳوٺن جو معاملو ته جيڪڏهن اتي قاضي نه آهي ۽ ڪو شخص ڳوٺ جي مسجد ۾ رمضان جي چنڊ ڏسڻ جو اعلان ڪري ته سندس قول تي ويساه ڪندي ماڻهو روزو رکن، بشرطيڪ شاهد عادل هجي، اهڙي طرح محيط ۾ آهي. جيڪڏهن ڳوٺ ۾ ٻه چئن عيدالنظر جي چنڊ ڏسڻ جي شاهدي ڏين، ان حالت ۾ جو آسمان تي جهڙ هجي ۽ قاضي ۽ والي به نه هجي ته ماڻهن کي عيد ڪرڻ گهرجي، اهڙي طرح زاهديءَ ۾ آهي. سراجيه ۾ آهي ته هڪ شخص ڳوٺ ۾ رمضان جو چنڊ ڏسي ٿو، جتي ڪو والي ۽ قاضي نه آهي ۽ نه شهر اچي تحقيق ڪن ٿا ته ڳوٺاڻا روزو رکن، بشرطيڪ شاهد عادل هجي. ساڳيءَ طرح ٻه عادل شاهد عيد جي چنڊ ڏسڻ جي گواهي ڏين ته عيد ڪرڻ ۾ ڪو حرج نه آهي (النوازل) ڪنزالعباد ۾ تجنييس جي حوالي سان آهي ته هڪ ڳوٺ ۾ ڪنهن رمضان جو چنڊ ڏٺو، اتي والي موجود نه آهي ۽ نه ماڻهو شهر اچي ان بابت شاهدي ۽ ثابتي معلوم ڪن ٿا ۽ چنڊ ڏسندڙ ويساه جوڳو آهي ته روزو رکڻ گهرجي ۽

هن عادل گواهن جي شاهديءَ تي عيد ڪرڻ گهرجي. واضح هجي ته موجوده زماني ۾ ماڻهن ۾ ”عدالت“ يعني صداقت ۽ سچائيءَ جو جوهر ختم آهي. شاهدن ۾ اها صداقت موجود نه آهي ۽ فسق فجزر وڌي ويو آهي. انهيءَ ڪري عالم شاهدن جي قسم تي گواهي قبول ڪن ٿا. تان ته سندن سچي هئڻ بابت گهٽ ۾ گهٽ غالب گمان حاصل ٿئي. حالانڪ شريعت ۾ عادل شاهد تي قسم نه آهي. پوءِ جيڪڏهن ڪو شاهد قسم کڻي شاهدي ڏي ته رمضان جو چنڊ ڏٺو اٿس، ته ماڻهن کي گهرجي ته سندس گواهيءَ تي ويساهه ڪندي روزو رکن ۽ آسمان صاف هجي ته ٻن چئن جي گواهي قبول ڪندي عيد ڪن. اها امام ابوحنيفه جي روايت آهي، جنهن کي بحر جي مصنف راجح قرار ڏنو آهي. ان ڪري هن زماني ۾ ان قول تي عمل ڪيو ويندو. بحر ۾ آهي ته امام حسن بن شيباني امام ابوحنيفه رح کان نقل ڪري ٿو ته ان ڏس ۾ ٻن مردن يا هڪ مرد ۽ ٻن عورتن جي گواهي قابل قبول آهي، خواه آسمان صاف هجي يا نه هجي، جيئن رمضان جي چنڊ بابت به سندس روايت آهي (البدائع) مون کي معلوم نه آهي ته مشائخ مان ڪنهن هن روايت کي ترجيح ڏني آهي ۽ اسان جي زماني ۾ به ان روايت تي عمل ڪرڻ گهرجي، ڇاڪاڻ ته چنڊ ڏسڻ ۾ ماڻهو ڏاڍي سستي ڪن ٿا. فتاويٰ ظهيريءَ ۾ آهي ته آسمان صاف هجي ته ظاهري روايت مطابق هڪ جڻي جي شاهدي قبول نه آهي، بلڪ ڪيترن جي شاهدي ضروري آهي. جيتوڻيڪ شاهدن جي تعداد ۾ اختلاف آهي، پر بظاهر ٻن چئن جي گواهي به ڪافي آهي. ان ڪري امام حسن بن شيبانيءَ جي اها روايت وڌيڪ ترجيح جوڳي آهي، جنهن کي اسان مٿي اختيار ڪيو آهي. درمختار ۾ آهي ته آسمان صاف هجي ته گهڻن ماڻهن جو چنڊ ڏسڻ ضروري آهي جيئن سندن خبر جي آڌار تي يقيني علم حاصل ٿئي. امام ابوحنيفه جي روايت مطابق ٻن جي شاهدي ڪافي آهي. اهو قول بحر جي مصنف اختيار ڪيو آهي، والله اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

ڪتاب الحج

سوال: فقير ۽ محتاج آفاقي شخص، يعني حجاز مقدس کان ٻاهر رهندڙ جيڪڏهن حج ڪري، ان کان پوءِ مالدار ٿئي ته ڇا ان جي طرفان پهريون حج شمار ٿيندو يا ٻيهر حج ڪري؟

جواب: بظاهر سندس طرفان فرض ادا ٿي ويو، جيئن خزانة المفتين ۾ آهي ته فقير ۽ محتاج ماڻهو پنڌ سفر ڪري حج ڪري. پوءِ مالدار ٿي پوي ته ان تي (ٻيهر) حج (فرض) نه آهي. عالمگيريءَ ۾ به فتاويٰ قاضي خان جي حوالي سان ساڳي طرح آهي. عقداللال ۾ آهي ته مسڪين حج ڪري پوءِ مالدار ٿئي ته ان تي ٻيهر حج واجب نه آهي. جيڪڏهن اعتراض ڪندين ته (غلام جو) آزاد هجڻ، بالغ ٿيڻ، سامان سفر ۽ سواريءَ جو هجڻ، حج جي سگهه رکڻ حج کي واجب ڪندڙ شرط آهن، جيئن عالمگيري وغيره ۾ آهي ۽ عالم چون ٿا ته ٻانهو ۽ ٻار جڏهن حج ڪري پوءِ ٻار وڏو ٿئي يا ٻانهو آزاد ٿئي ته انهن تي اسلام جو حج فرض آهي. خزانة المفتين ۾ آهي ته صغير حج ڪري ته بالغ ٿيڻ کان پوءِ مٿس اسلام طرفان حج فرض آهي ۽ ٻانهو آزاد ٿيڻ کان اڳ پنهنجي آقا سان گڏ حج ڪري ته آزاد ٿيڻ کان پوءِ مٿس حج فرض آهي.

هاڻي سوال پيدا ٿئي ٿو ته مٿي بيان ڪيل پنهنجي حالتن ۾ فرق ڇو آهي؟ يعني غريب مسڪين هڪ ڀيرو حج ڪري ته شاهوڪار ٽين کان بعد ان تي حج وري فرض نه آهي، مگر ٻار يا غلام حج ڪن ته بعد ۾ ٻئي ڀيرو حج جو فرض ادا ڪن، ان جو ڪهڙو سبب آهي؟ آءٌ عرض ڪريان ٿو ته مون کي هن وقت تائين ڪو عالم نٿو سڃاڻي جنهن هن فرق بابت بحث ڪيو هجي، ٿي سگهي ٿو ته ان جو سبب هيءُ هجي ته مسڪين غريب ماڻهو جڏهن حرم شريف جي حد ۾ حج جي ڏينهن ۾ پهچي ٿو ته ان تي حج فرض ٿئي ٿو جيئن فرائض الاسلام ۾ آهي ته جنهن شخص تي مسڪيني محتاجيءَ جي ڪري حج فرض نه آهي، ڪنهن ٻئي سبب جي ڪري ان تي حج فرض ٿي سگهي ٿو. مثلاً ان جي نذر ۽ پاس پاسي هجيس، فوت ٿيل نمازن جي قضا ڪرڻ خاطر، يا غريب ماڻهو پهريون ڀيرو حج جي مهينن ۾ مڪي جي سرزمين ۾ پهتو، جيتوڻيڪ احرام کان بغير هجي جيئن ملا علي قاريءَ شرح المنسك المتوسط ۾ هن جاين تي اهڙي وضاحت ڪئي آهي، ان سبب جي ڪري جيڪڏهن مسڪين حج ادا ڪري ته اسلام جي طرفان حج فرض ادا ٿي ويو. رهيو معاملو ٻار يا غلام جو ته انهن تي اسلام جي طرفان حج فرض نه آهي، جيتوڻيڪ اهي مڪي ۾ موجود ڇو نه هجن، ڇاڪاڻ ته حج عبادت آهي ۽ ننڍي ٻار تي عبادتون فرض نه آهن، ان جي باوجود حج ڪيائين ته نفل ليکيو ويندو، جيڪو فرض جي بجاءِ نٿو ٿي سگهي. (عالمگيري) فرائض الاسلام ۾ آهي ته ننڍو ٻار هوشيار ۽ عقلمند هجي ۽ حج ڪري تڏهن به نفل ليکيو ويندو، فرض شمار نه ٿيندو. رهيو ٻانهي جو معاملو ته جيتوڻيڪ ان تي اسلام جا سڀ حڪم فرض آهن مگر ٻئي جي ملڪيت ۾ هجڻ سبب اسلام ان تي حج کي فرض قرار نٿو ڏئي، جيتوڻيڪ مڪي ۾ ڇو نه هجي ۽ مالڪ کيس حج ڪرڻ جي اجازت ڇو نه ڏئي. (البحر) ان ڪري جيڪڏهن حج ڪندو ته نفل شمار ٿيندو. (فرائض الاسلام) هي اصول به مڃيل آهي ته نفلي ڪم فرض جو نعم البدل نه آهي. ابن عباس جي روايت آهي ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جن فرمايو جيڪو ٻار حج ڪري، پوءِ بالغ ٿئي ته ان تي ٻيهر حج فرض آهي ۽ جيڪو اعرابي (گوناڻو) حج ڪري، پوءِ هجرت ڪري (مديني منوره) اچي، ان تي ٻيهر حج فرض آهي ۽ جيڪو ٻانهو حج ڪري، پوءِ آزاد ٿئي ته ان تي ٻيهر حج فرض آهي (حديث بخاري ۽ مسلم جي شرط تي حديث صحيح آهي، حاڪم) هدايه ۾ آهي ته غلام آزاد ٿئي يا ٻار بالغ ٿئي ته انهن تي حج فرض آهي، ڇاڪاڻ ته رسول الله صلي الله عليه وسلم جو فرمان آهي ته جيڪو ٻانهو حج ڪري، توڻي ڏهه حج ڪري، آزاديءَ کان پوءِ به ان تي اسلام طرفان حج فرض آهي ۽ جيڪو ٻار حج ڪري، توڻي ڏهه حج ڪري بالغ ٿيڻ بعد به مٿس اسلام جي طرفان حج فرض آهي. اسان جي هن مٿين تحرير مان فرق معلوم ٿيو ته مسڪين تي مسڪينيءَ جي حالت ۾ حج ڪرڻ کان بعد اهو مالدار ٿئي ته ان تي ٻيهر حج فرض ڇو نه آهي، ان جي ڀيٽ ۾ ٻار ننڍي يا ٻانهو غلاميءَ جي حالت ۾ حج ڪري ۽ ان کان پوءِ ٻار وڏو يا غلام آزاد ٿئي ته ان تي ٻيهر حج فرض ڇو آهي، ان جا ٻه سبب آهن: ۱- پهريون عقلي، اهو هي آهي ته شريعت ۾ مسڪين تي جيتوڻيڪ حج فرض نه آهي، پر جيڪڏهن حج جي موسم ۾ حرم جي حد ۾ پهچي ويو ته مٿس حج فرض ٿيندو، جيئن مائة الروايات ۾ خوارزمي جي حوالي سان آهي ته مسڪين ماڻهو جنهن تي حج فرض نه آهي، جيڪڏهن حرم پاڪ جي حد ۾ حج جي موسم ۾ پهچي ته پوءِ ان تي حج فرض آهي. ادا نه ڪندو ته ڪنهن ڪار ٿيندو، مگر ٻانهي ۽ ٻار تي اصل ۾ حج فرض ئي نه آهي، جيتوڻيڪ

حج جي موسم ۾ مڪي ۾ موجود ڇو نه هجن. ۲- نقلي سبب اها حديث آهي جيڪا مٿي بيان ڪئي وئي ۽ جنهن ۾ آهي ته ٻار حج ڪري پوءِ وڏو ٿئي يا غلام حج ڪري پوءِ آزاد ٿئي ته پوءِ به ان تي حج فرض آهي، جڏهن ته مسڪين حاجيءَ جي باري ۾ حديث ۾ ڪو حڪم نه آهي، اها سمجهاڻي ڏاڍي بهترين آهي، ذهن نشين ڪريو جو ڪتابن ۾ اها ڳالهه نٿي لپي. واللهم ... (ابحرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

فائدو: درمختار ۾ آهي ته زمزم جي پاڻيءَ سان استنجا ڪرڻ مکروه آهي. حرمِ مدينه جي زيارت لاءِ غسل ڪرڻ ضروري نه آهي. اسان وٽ مديني کان مڪو افضل آهي. سواءِ ان جاءِ جي، جتي پاڻ سڳورن جو روضو ۱۰ ارڪ آهي. ڇاڪاڻ ته روضو مبارڪ ڪعبي عرش، ڪرسي کان به افضل آهي ۽ ان جي زيارت ڪرڻ مستحب آهي ۽ چيو ويو آهي ته جنهن کي سگهه هجي، ان لاءِ واجب آهي. حج فرض هجي ته پهريائين حج ڪري پوءِ پاڻ سڳورن جي روضي مبارڪ جي زيارت ڪري. حج نفل هجي ته حاجيءَ کي اختيار آهي، چاهي ته پهريائين روضي مبارڪ جي زيارت ڪري يا پهريائين حج ڪري. جيڪڏهن مديني کان گذري ٿو ته پوءِ پهريائين روضي جي زيارت ڪرڻ ضروري آهي. مواهب اللدنيه ۾ آهي ته عالمن جو هن ڳالهه تي اتفاق آهي ته روضو پاڪ روه زمين ۾ تانجو بيت الله شريف کان به افضل آهي (ابن عساکر، باجي، تاضي عباض) بلڪ تاج الدين سبڪي نقل ڪري ٿو ته روضو مبارڪ عرش کان به افضل آهي. شيخ عبدالحق محدث دهلوي جذب القلوب ۾ لکي ٿو ته مڪي ۽ مديني مان ڪهڙو افضل آهي؟ ان بابت عالمن ۾ اختلاف آهي، پر هن ڳالهه تي عالمن جو اتفاق ۽ اجماع آهي ته روضي مبارڪ جي جاءِ سموري روه زمين تانجو ڪعبه الله کان به افضل آهي ۽ ڪي عالم چون ٿا ته سڀني آسمانن تانجو عرش عظيم کان به افضل آهي. واللهم اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: هڪ گهر ۾ پيءُ ۽ ان جي اولاد جي آمدني مشترڪ آهي ۽ ايتري رقم موجود آهي جو هڪ شخص جي حج جو انتظام ٿي سگهي. ان صورت ۾ حج سڀني تي فرض آهي يا رڳو گهر جي ڀرپست ۽ پيءُ تي؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ان صورت ۾ حج رڳو پيءُ تي فرض آهي، ڇاڪاڻ ته آمدني جو اهو ئي مالڪ آهي. ڦٽيه ۾ آهي ته پيءُ پٽ گڏجي روزگار ڪن ٿا ۽ اولاد عليحدہ ڪنهن شيءِ جو مالڪ نه آهي ۽ سندن ڪفالت پيءُ جي ذمي آهي ته سموري آمدني جو مالڪ پيءُ آهي. ڇا اوهان کي هي مسئلو معلوم نه آهي ته جيڪڏهن اولاد وڻ پوکي ته ان جو مالڪ سندس پيءُ آهي. واللهم اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيستاني)

سوال: جيڪڏهن هڪ شخص پنهنجو سڀ مال اولاد ۾ ورهائي پر اڃان تي عمل دخل ۽ قبضو سندس برقرار آهي. ان صورت ۾ زڪوة ۽ حج جو حڪم ڪهڙو آهي؟ جيڪڏهن هر هڪ کي حصو ڏجي تانجو اولاد مان هر هڪ نصاب جيتري مال جو مالڪ ٿئي ته حج ۽ زڪوات سڀ تي فرض آهي يا نه؟

جواب: جيڪڏهن ورهائي مال ملڪيت اولاد جي نالي ڪري ٿو، پر اولاد اڃا صغير آهي ته قبضو پيءُ جو مگر ملڪيت اولاد جي ليکي ويندي. جيڪڏهن اولاد وڏو آهي ته ورهاست سان گڏوگڏ قبضو ڏيڻ به ضروري آهي جيئن بحر رائق ۾ آهي. جيڪڏهن ننڍي ٻار لاءِ ڪپڙا ورتائين ته پاڻ ئي ان جو مالڪ

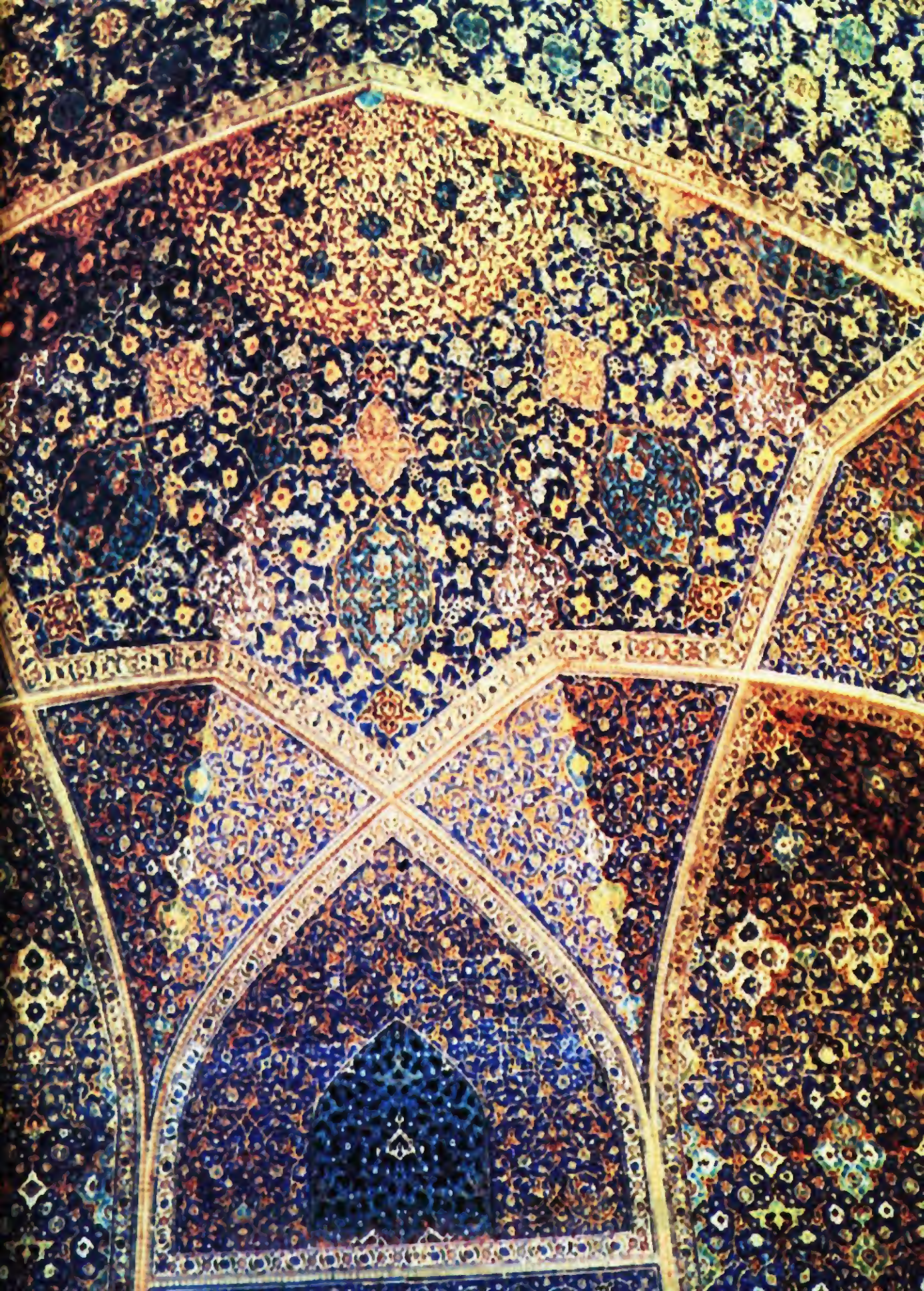
آهي. وڏي لاءِ وٺي ته ان جي حوالي ڪرڻ ضروري آهي. حج ۽ زڪوة بالغ تي واجب آهي. ننڍي تي واجب نه آهي. جيڪڏهن ننڍو ٻار بالغ ٿئي ۽ ان وٽ ايترو مال ملڪيت آهي جو سال گذري وڃي ته ان تي زڪوات واجب آهي ۽ جيڪڏهن مال ايترو آهي جو بيت الله شريف تائين رسائيءَ جو انتظام ٿي سگهي ٿو ته ان تي حج فرض آهي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: ماءُ، پيءُ، زال ۽ استاد جي اجازت کان سواءِ ان ماڻهوءَ تي حج فرض آهي يا نه جنهن وٽ ڪافي مال ملڪيت هجي ۽ جنهن قافلي يا قبيلي ۾ شامل ٿي حج تي عورتون وڃن ٿيون، ان ۾ جيڪڏهن پردي جو انتظام نه هجي ته ڇا ان سبب جي ڪري اهي حج ڇڏي سگهن ٿيون يا نه؟

جواب: بظاهر پٽ تي حج فرض هجي ۽ پيءُ ماءُ سندس مدد ۽ خدمت جا مستاح نه آهن ته ان تي حج ڪرڻ ۾ حرج نه آهي. اهي محتاج آهن ته ان لاءِ حج ۾ حرج آهي. ساڳيءَ طرح جيڪڏهن مڙس تي زال، ٻارن ۽ ٻچن جو خرچ لازم آهي ته ان صورت ۾ ان لاءِ حج ڪرڻ مکروه آهي. خرچ پڪو ڏيڻ ان تي لازم نه هجي ته پوءِ مڙس جو حج تي وڃڻ جائز آهي ۽ اهي سڀ ڳالهيون فرض حج جي باري ۾ آهن. رهيو نفلي حج ته (والدين محتاج هجن يا نه) ان صورت ۾ انهن جي رضامندي ضروري ۽ اولي آهي. رهيو مسئلو ان عورت جو جنهن تي حج واجب آهي، اها پنهنجي مڙس يا محرم سان حج تي وڃي. انهن کان سواءِ ويندي ته ان لاءِ حج ڪرڻ مکروه آهي. هدايه ۾ آهي ته عورت لاءِ ضروري آهي ته محرم يا مڙس سان گڏجي حج ڪري. درمختار ۾ آهي ته جيڪڏهن بغير محرم جي حج ڪري ته جائز آهي پر مکروه آهي. رهيا پردي وغيره جا مسئلا ۽ مشڪلاتون ته احتياط ۽ هوشياري ڪجي ته حفاظت ممڪن آهي پر انهن مشڪلات ۽ مونجهارن جي ڪري حج جو فرض معاف نٿو ٿئي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

سوال: عالم هن مسئلي جي باري ۾ ڇا ٿا فرمائن ته بادشاهه ”شيخ فاني“ جي حد تي پهچڻ کان اڳ، تندرستي، سلامتي ۽ حڪومت جي زماني ۾ حج لاءِ پنهنجو نائب موڪلي ته صحيح آهي ۽ ان تان حج جي فرضيت ساقط ۽ معاف ٿيندي يا نه؟ بيان ڪريو ۽ اجر حاصل ڪريو.

جواب: ظاهر هي آهي ته بادشاهه جنهن جي سلطنت شرعي لحاظ سان جائز آهي، رعيت جي حقن جي ڪري قيدي جي حڪم ۾ آهي ڇاڪاڻ ته حج تي وڃڻ سبب رعيت ۾ فزقوت ۽ انتشار پيدا ٿي سگهي ٿو. ان ڪري درمختار ۾ آهي ته حج ان شخص تي هڪ ڀيرو فرض آهي جيڪو مسلمان، آزاد، تندرست هجي ۽ قيدي نه هجي. شيخ علي قاري پنهنجي شرح مبارڪ ڪفايه ۾ شيخ الاسلام کان نقل ڪري ٿو ته حج جي باري ۾ بادشاهه ۽ ان جا امير ڪبير ان شخص جي حڪم ۾ آهن جيڪو قيد ۾ هجي ان ڪري انهن تي مالي حج فرض آهي يعني اهي ٻين کي پنهنجي خرچ تي حج تي موڪلين ڇاڪاڻ ته جڏهن سلطنت کان ٻاهر نڪرندو ته ملڪ ۾ فتنو فساد پکڙجي ويندو ۽ عظيم نقصان ٿيندو جنهن ڪري عام مسلمانن جو دين ۽ دنيا درهم برهم ٿي ويندو. جيڪڏهن بادشاهه لاءِ حج جو فرض ادا ڪرڻ سبب ملڪ ۾ فتنو فساد جو امڪان نه هجي ته حج تي وڃي سگهي ٿو. فساد جو خطرو هجي ته پنهنجي طرفان ٻئي کي حج تي موڪلي. واللہ اعلم (حرره المخدوم عبدالواحد السيوستاني)

Maktabah Mujaddidiyah

www.maktabah.org

This book has been digitized by Maktabah Mujaddidiyah (www.maktabah.org).

Maktabah Mujaddidiyah does not hold the copyrights of this book. All the copyrights are held by the copyright holders, as mentioned in the book.

Digitized by Maktabah Mujaddidiyah, 2012

Files hosted at Internet Archive [www.archive.org]

We accept donations solely for the purpose of digitizing valuable and rare Islamic books and making them easily accessible through the Internet. If you like this cause and can afford to donate a little money, you can do so through Paypal. Send the money to ghaffari@maktabah.org, or go to the website and click the Donate link at the top.